Bhagavatapuranam

skanda. 1

॥ अथश्रीभागवतेप्रथमस्कंधःप्रारभ्यते ॥

तद्ब्रह्मतदाजीवोब्रह्मैवभवतीत्यर्थः कस्भूतंदर्शनं

ज्ञानैकस्वरूपं ॥ ३२ ॥ तथापिभगवन्माय ...यावियमानत्वात्कथंब्रह्मतातत्राह यदीति असंदेहेसंदेहवचनं यदिवे

दाःप्रमाणंस्युरितितद्वत् वैशारदी विशारदःसर्वज्ञईश्वरस्तदीयादेवी संसारचक्रेणक्रीडंती एषामायायद्युपरताभवति किंत्विदुपरताभवे

तत्राह मतिर्विद्या अयंभावः यावदविद्यात्मनाआवरणविक्षेपौकरोतितावन्नोपरमति यदातुसैवविद्यारूपेणपरिणता तदासदसद्रूपंजीवो

यत्रेमेसदसद्रूपेप्रतिषिद्धेस्वसंविदा ॥ अविद्ययात्मनिकृतेइतितद्ब्रह्मदर्शनं ॥ ३३ ॥ यद्येषोपरतादेवीमाया वैशारदीमतिः ॥ संपन्नएवेतिविदुर्महिम्निस्वेमहीयते ॥ ३४ ॥ एवंजन्मानिकर्माणिह्यकर्तुरजनस्यच ॥ वर्णयंतिस्मकवयोवेदगुह्यानिहृत्पतेः ॥ ३५ ॥ सवाइदंविश्वममोघलीलःसृजत्यवत्यत्तिनसज्जतेऽस्मिन् ॥ भूतेषुचांतर्हितआत्मतंत्रःषाड्वर्गिकंजिघ्रतिषड्गुणेशः ॥ ३६ ॥ नचास्यकश्चिन्निपुणेनधातुरवैतिजंतुःकुमनीषऊतीः ॥ नामानिरूपाणिमनोवचोभिःसंतन्वतोनटचर्यामिवाज्ञः ॥ ३७ ॥ सवेदधातुःपदवींपरस्यदुरंतवीर्यस्य रथांगपाणेः ॥ योमायया संततयाऽनुवृत्त्याभजेततत्पादसरोजगंधं ॥ ३८ ॥

पाधिदग्ध्वानिरिंधनाग्निवत्स्वयमेवोपरमेदितितदासंपन्नःब्रह्मस्वरूपंप्राप्तएवेतिविदुस्तत्त्वज्ञाःकिमतोयद्येवंस्वेमहिम्निपरमानं

प्रते पूज्यतेविराजतइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ यथाजीवस्यजन्मादिर्माया एवमीश्वरस्यापिजन्मादिर्मायेत्याह एव

जनस्यजन्मानिहृत्पतेः अंतर्यामिणः ॥ ३५ ॥ तर्हिजीवात्ईश्वरस्यकोविशेषः स्वातंत्र्यमेवविशेषइत्याह

दुर्गविषयंजिघ्रति दूरादेवगंधवद्गृह्णाति नतुसज्जतइत्यर्थः कुतःषड्गुणेशःषडिंद्रियनियंता ॥ ३६

यभोगैर्वा तत्राह नचेति धातुर्जगद्विधातुरीश्वरस्य ऊतीर्लीलाः कुमनीषः कुबुद्धिः

पाणिवचसानामानिसंतन्वतःसम्यग्विस्तारयतः वचोभिरितिबहुत्वं...

[illegible]

त्यादित्थंप्रश्नेवासुदेवेआत्मभावंमनोवृत्तिंकुर्वंति सर्वात्मकमैकांतिकंयत्रयत्
सूत्रंकिमेतच्छास्त्रमपूर्वंकथयसि तत्राह ब्रह्मसम्मितं सर्ववेदतुल्यम् उत्तमश्लोकस्यच
वृत्तिमाह तदिदमिति सुतंशुकम् ॥ ४१ ॥ प्रायेणमृत्युपर्यंतानाशकेनोपविष्टमितिपरमवैराग्यो

अथेहधन्याभगवंतइत्थंयद्वासुदेवेऽखिललोकनाथे ॥ कुर्वंतिसर्वात्मकमात्मभावंनयत्र
॥ ३९ ॥ इदंभागवतंनामपुराणंब्रह्मसम्मितं ॥ उत्तमश्लोकचरितंचकारभगवानृषिः ॥ ४० ॥ नि.
यलोकस्यधन्यंस्वस्त्ययनंमहत् ॥ तदिदंग्राहयामाससुतमात्मवतांवरं ॥ सर्ववेदेतिहासानांसारंसारंसमुद्धृ
तं ॥ ४१ ॥ सतुसंश्रावयामासमहाराजंपरीक्षितं ॥ प्रायोपविष्टंगंगायांपरीतंपरमर्षिभिः ॥ ४२ ॥ कृष्णे
स्वधामोपगतेधर्मज्ञानादिभिःसह॥कलौनष्टदृशामेषपुराणार्कोऽधुनोदितः॥४३॥तत्रकीर्त्तयतोविप्राविप्रर्षे
र्भूरितेजसः॥ अहंचाध्यगमंतत्रनिविष्टस्तदनुग्रहात् ॥ सोऽहंवःश्रावयिष्यामियथाऽधीतंयथामति॥४४॥इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥ ॥ ७॥ व्यासउवाच इतिब्रुवाणंसंस्तू
यमुनीनांदीर्घसत्रिणाम्॥ वृद्धःकुलपतिःसूतंबह्वृचःशौनकोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ शौनकउवाच सूतसूतमहाभा
गवदनोवदतांवर॥ कथांभागवतींपुण्यांयदाहभगवान्शुकः॥ २ ॥

काशादध्यगमं ज्ञातवानस्मि तत्रकीर्तयतः तत्रनिविष्टइतिचान्वयभेदात्तत्रपदावृत्तिर्नदोषः यथाऽधीतम् नतुस्वमतिविलसितम् तत्रतुय
थामति स्वमत्यनुसारेण संक्षेपतःकथितं विस्तरतःश्रावयिष्यामि ॥ ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेटीकायांतृतीयो
ऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कारणत्वेनवर्ण्यते ॥ व्यासस्यापरितोषस्तुतपःप्रवचनादिभिः ॥ १ ॥
देव्यपिबह्वृचः कुलपतिः गणमुख्यः तेष्वपि

सुरासुराणामुदधिं मथ्नतां मंदराचलं ॥ दध्रे कमठरूपेण पृष्ठ एकादशो विभुः ॥ १६ ॥ धान्वंतरं द्वादशमं त्रयोदशममेव च ॥ अपाययत्सुरानन्यान्मोहिन्या मोहयन्स्त्रिया ॥ १७ ॥ चतुर्दशं नारसिंहं बिभ्रद्दैत्येंद्रमूर्जितं ॥ ददार करजैरूरावेरकां कटकृद्यथा ॥ १८ ॥ पंचदशं वामनकं कृत्वागादध्वरं बलेः ॥ पदत्रयं याचमानः प्रत्यादित्सुस्त्रिविष्टपं ॥ १९ ॥ अवतारे षोडशमे पश्यन्ब्रह्मद्रुहो नृपान् ॥ त्रिःसप्तकृत्वः कुपितो निःक्षत्रामकरोन्महीं ॥ २० ॥ ततः सप्तदशे जातः सत्यवत्यां पराशरात् ॥ चक्रे वेदतरोः शाखा दृष्ट्वा पुंसोऽल्पमेधसः ॥ २१ ॥ नरदेवत्वमापन्नः सुरकार्यचिकीर्षया ॥ समुद्रनिग्रहादीनि चक्रे वीर्याण्यतः परं ॥ २२ ॥ एकोनविंशे विंशतिमे वृष्णिषु प्राप्य जन्मनी ॥ रामकृष्णाविति भुवो भगवानहरद्भरं ॥ २३ ॥ ततः कलौ संप्रवृत्ते संमोहाय सुरद्विषां ॥ बुद्धो नाम्नांजनसुतः कीकटेषु भविष्यति ॥ २४ ॥ अथासौ युगसंध्यायां दस्युप्रायेषु राजसु ॥ जनिता [illegible] शसो नाम्ना कल्किर्जगत्पतिः ॥ २५ ॥ अवतारा ह्यसंख्येया हरेः सत्त्वनिधेर्द्विजाः ॥ यथाऽवि [illegible] सः स्युः सहस्रशः ॥ २६ ॥

[illegible] तीति अपाययत् [illegible] वामित्यध्याहृ [illegible] मोहिन्या स्त्रियाऽतद्रूपेण अन्यानसुरान्मोहयन् [illegible] धन्वंतरि [illegible] मोहिन्या ऽपाययदित्यर्थः ॥ १७ ॥ नृसिंहावतारमाह नारसिंहरूपं बिभ्रत् एरकां निर्यथितृणम् ॥ १८ ॥ वामनावतारमाह [illegible] वामनकरूपम् [illegible] प्रत्यादित्सुः तस्माद् आच्छिद्य ग्रहीतुमिच्छुः ॥ १९ ॥ परशुरामावतारमाह अवतार इति त्रिःत्रिगुणं [illegible] सप्तकृत्वः सप्तवारान् एकविंशतिवारानित्यर्थः ॥ २० ॥ व्यासावतारमाह अल्पमेधसः अल्पप्रज्ञान्पुंसो दृष्ट्वा तदनुग्रहार्थं [illegible] शाखाः [illegible] ॥ २१ ॥ रामावतारमाह नरदेवत्वं राघवरूपेण [illegible] ःपरं अष्टादशे ॥ २२ ॥ रामकृष्णावतारमाह [illegible] तकारलोपश्छंदोऽनुरोधेन रामकृष्णावित्येवं [illegible] ॥ २३ ॥ बुद्धावतारमाह [illegible] कीकटेषु मध्ये गयाप्रदेशे ॥ २४ [illegible]

...रात्या॥विष्करणन् कु... इयंति सुखनकुर्वात॥
...त् सर्वेषांप्रयोजनमाह इंद्रारयादे... यतइतियदुक्तंतत्रकथं
...तेरहस्यंजन्म प्रयतःशुचिःसन्दुःखग्रामात्संसा... निरूपयति
॥ २८ ॥ एतत्कीर्त्तनफलमाहजन्म... गुह्य... ...तेरहस्यंजन्म...
देहद्वयसंबंधेसतितद्विमुक्तिरित्याशंक्यदेहद्वयसंबंधस्यभगवन्मायोत्थाविद्याविलसितत्वादेतच्छ्रवणा... गु...
इत्याशयेनाह एतदितिपंचभिः अरूपस्यचिदेकरसस्यात्मनोजीवस्य एतत्स्थूलंरूपंशरीरं भगवतोयामायातस्या गु...
तम् क आत्मनि आत्मस्थानेशरीरंकृतमित्यर्थः ॥ ३० ॥ कथमित्यपेक्षायांस्वरूपावरणेनतदध्यासतइतिसदृष्टांतमाह यथा...

एतेचांशकलाःपुंसःकृ
ऋषयोमनवोदेवामनुपुत्रामहौजसः॥ कलाःसर्वेहरेरेवसप्रजापतयस्तथा ॥ २७ ॥
ष्णस्तुभगवान्स्वयं॥इंद्रारिव्याकुलंलोकंमृडयंतियुगेयुगे ॥ २८ ॥ जन्मगुह्यंभगवतोयएतत्प्रयतोनरः ॥
सायंप्रातर्गृणन्भक्त्यादुःखग्रामाद्विमुच्यते ॥ २९ ॥ एतद्रूपंभगवतोह्यरूपस्यचिदात्मनः॥मायागुणैर्विरचि
तंमहदादिभिरात्मनि॥३०॥यथानभसिमेघौघोरेणुर्वापार्थिवोऽनिले॥एवंद्रष्टरिदृश्यत्वमारोपितमबुद्धिभिः
॥ ३१ ॥ अतःपरंयदव्यक्तमव्यूढगुणव्यूहितं॥अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात्सजीवोयत्पुनर्भवः॥ ३२ ॥

मेघौघोनभसिआकाशे अबुद्धिभिरज्ञैरारोपितःयथावापार्थिवोरेणुः तद्गतंधूसरत्वाद्यनिले एवंद्रष्टरिआत्मनिदृश्यत्वं दृश्यत्वादिधर्मकंश
रीरमारोपितमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ किंच अतःस्थूलाद्रूपात्परमन्यदपिरूपमारोपितमित्यनुषंगः कथंभूतंतत् यत्अव्यक्तंसूक्ष्मं तत्रहेतुः अ
व्यूढगुणव्यूहितं व्यूहः करचरणादिपरिणामः तथाअव्यूढाअपरिणतायेगुणाः तैर्व्यूहितंरचितं आकारविशेषरहितत्वात् अव्यक्तमित्यर्थः
एतदेवंकुतस्तत्राह अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात् यच्चाकारविशेषवद्वस्तुतदस्मदादिवत्दृश्यते श्रूयतेवाइंद्रादिवत् इदंतुनतथा तर्हितस्यसत्त्वेकिंप्र ॥८॥
माणं तत्राह सजीवः जीवोपाधिः जीवोजीवेननिर्मुक्तोजीवाजीवंविहायेत्यादौजीवोपाधौलिंगदेहेजीवशब्दप्रयोगात् जीवो...धितया
...वाजीवस्य... किमन्यकल्प... ...याह यद्यस्मात्सूक्ष्मात् पुनर्भवः पुनः...न्म उक्तं

...त: अन्यमभयंभयरहितंनपश्यामि यत्रलोकेपरस्परमन्योऽन्यंमृत्युर्भवतितत्र॥९॥परस्तुतंभय

याजयित्वाऽश्वमेधैस्तंत्रिभिरुत्तमकल्पकैः॥ तद्यशःपावनंदिक्षुशतमन्योरिवातनोत् ॥ ६ ॥ आमंत्र्यपांडुपु
त्रांश्चशैनेयोद्धवसंयुतः॥ द्वैपायनादिभिर्विप्रैःपूजितैःप्रतिपूजितः॥७॥ गंतुंकृतमतिर्ब्रह्मन्द्वारकांरथमास्थि
तः॥ उपलेभेऽभिधावंतीमुत्तरांभयविह्वलाम्॥ ८ ॥ पाहिपाहिमहायोगिन्देवदेवजगत्पते॥ नान्यंत्वदभयं
पश्येयत्रमृत्युःपरस्परम्॥९॥ अभिद्रवतिमामीशशरस्तप्तायसोविभो॥ काममदहतुमांनाथमामेगर्भोनिपा
त्यताम्॥ १० ॥ सूतउवाच उपधार्यवचस्तस्याभगवान्भक्तवत्सलः॥ अपांडवमिदंकर्तुंद्रौणेरस्त्रम
बुध्यत॥ ११ ॥ तर्ह्येवाथमुनिश्रेष्ठपांडवाःपंचसायकान्॥ आत्मनोभिमुखान्दीप्तानालक्ष्यास्त्राण्युपाददुः॥
॥ १२ ॥ व्यसनंवीक्ष्यतत्तेषामनन्यविषयात्मनां॥ सुदर्शनेनस्वास्त्रेणस्वानांरक्षांव्यधाद्विभुः॥१३॥ अंतस्थः
सर्वभूतानामात्मायोगेश्वरोहरिः॥स्वमाययावृणोद्गर्भंवैराट्याःकुरुतंतवे॥ १४ ॥ यद्यप्यस्त्रंब्रह्मशिरस्त्वमोघं
चाप्रतिक्रियं॥ वैष्णवंतेजआसाद्यसमशाम्यद्भृगूद्वह॥ १५ ॥ मामंस्याह्येतदाश्चर्यंसर्वाश्चर्यमयेऽच्युते॥यइ
दंमाययादेव्यासृजत्यवतिहंत्यजः॥ १६ ॥

मावेदयति अभिद्रवति अभिमुखमायाति तप्तमायसंलोहमयंशल्यंयस्यसः अतिकार्पण्यमाह काममिति कामंयथेच्छम् ॥ १०॥परा
भवेनातिकुपितस्यद्रौणेः अपांडवंपांडवशून्यम् इदंविश्वंकर्तुंप्रवृत्तंब्रह्मास्त्रमबुध्यत॥११॥अतएवबहुमुखंतदागतमित्याह तर्ह्येवेति॥१२॥
ब्रह्मास्त्रस्यास्त्रांतरैरनिवर्त्यत्वात्तत्परिहारंव्यसनंवीक्ष्य अनन्यविषयआत्मायेषां स्वैकनिष्ठानामित्यर्थः॥१३॥वैराट्याः उत्तरायाअं
तस्थःसन् गर्भमावृतवान् तत्रहेतुःयतआत्माअंतर्यामी योगेश्वरइतिबहिःस्थस्यापिप्रवेशघटनार्थमुक्तं कुरूणांतंतवे संतानाय[illegible]
[illegible]कुरुवंशजत्वादित्युक्तं॥१४॥अमोघमप्रतिक्रियंच सम[illegible] [illegible]॥१५॥[illegible]

 कृष्णायासह ॥ १७ ॥ त्वात्वां नमस्येनमस्करोमि ननुकनिष्ठंमांकथंनमस्करोषितत्राह आद्यंपुरुषं कुतः प्रकृतःपर तत्कृतः ईश्वरमन्तर
र्यामिनियंतारं अतएवसर्वभूतानामंतर्बहिश्चपूर्णत्वेनावस्थितं तथाऽप्यलक्ष्यं ॥१८॥ तत्रहेतुः मायैवजवनिका तिरस्करिणीतयाआच्छ
न्नंप्रतिच्छन्नम् अतोऽहमज्ञा भक्तियोगानभिज्ञा केवलंनमस्यामि अधःअक्षजंइंद्रियजंज्ञानंयस्मात्तम् अव्ययमपरिच्छिन्नम् तत्प्रपंचः
 मूढदृशादेहाभिमानिनापुंसानत्वंलक्ष्यसे॥१९॥किंच परमहंसानामात्मानात्मविवेकिनाम् ततोमुनीनां मननशीलानामपि ततश्चामलात्म
नांनिवृत्तरागादीनामपि तथातेननिजमहिम्नानलक्ष्यसे अतोभक्तियोगंविधातुंत्वांवयंस्त्रियःकथंहिपश्येम यद्वापरमहंसादीनामपिभक्ति

ब्रह्मतेजोविनिर्मुक्तैरात्मजैःसहकृष्णया॥ प्रयाणाभिमुखंकृष्णमिदमाहपृथासती॥ १७॥ कुंत्युवाच नम
स्येपुरुषंत्वाद्यमीश्वरंप्रकृतेःपरं॥ अलक्ष्यंसर्वभूतानामंतर्बहिरवस्थितं॥ १८॥ मायाजवनिकाच्छन्नमज्ञा
धोक्षजमव्ययम्॥ नलक्ष्यसेमूढदृशानटोनाट्यधरोयथा ॥ १९॥ तथापरमहंसानांमुनीनाममलात्मनां॥
भक्तियोगविधानार्थंकथंपश्येमहिस्त्रियः॥ २०॥ कृष्णायवासुदेवायदेवकीनंदनायच ॥ नंदगोपकुमाराय
गोविंदायनमोनमः ॥ २१॥ नमःपंकजनाभायनमःपंकजमालिने ॥ नमःपंकजनेत्रायनमस्तेपंकजां
घ्रये॥ २२॥ यथाहृषीकेशखलेनदेवकीकंसेनरुद्धाऽतिचिरंशुचार्पिता॥ विमोचिताऽहंचसहात्मजाविभो
त्वयैवनाथेनमुहुर्विपद्गणात्॥ २३॥

योगविधानार्थंत्वां आत्मारामानप्याचिंत्यनिजगुणैराकृष्यभक्तियोगंविधातुंकारयितुमवतीर्णमित्यर्थः ॥ २० ॥ ज्ञानभक्त्योरशक्यत्व
मुक्त्वापुनःकेवलंनमस्करोति कृष्णायेतिद्वाभ्यां ॥ २१ ॥ पंकजंनाभौयस्य पंकजानांमालाऽस्तियस्य पंकजवत्प्रसन्नेनेत्रेयस्य पंकजां
कितौअंघ्रीयस्यतस्मै ॥ २२ ॥ तत्कृतोपकाराननुस्मरति यथेतिद्वाभ्यां अयमर्थः मातृतोऽपिमय्यधिकातवप्रीतिः तथाहि हेहृषीकेश ॥
यथादेव[illegible] त्वयाविमो[illegible] अहंचतथैवांकिंविमोचितेतिकाकामहान्विशेषउक्तः तंदर्शयति साऽतिचिरंरुद्धासती तस्मादेव

तितदुत्तरत्वेनावतारानन्नुक्रामिष्यन्प्रथमंपुरुषावतारमाह जगृहइतिपंचभिः ॥ हदहंकारपंचतन्मात्रैः संभूतंसुनिष्पन्नं एकाद
शेंद्रियाणिपंचमहाभूतानीतिषोडशकलाअंशायस्मिन् यद्यपिभगवद्विग्रहोनैवंभूतः तथापिविराड्जीवांतर्यामिणोभगवतोविराड्रूपेणो
पासनार्थमेवमुक्तमितिद्रष्टव्यं ॥ १ ॥ कोसौभगवानित्यपेक्षायांतंविशिनष्टि यस्यांभसिएकार्णवेशयानस्यविश्रांतस्य तत्रचयोगःसमा
धिस्तद्रूपांनिद्रांविस्तारयतोनाभिरेव ह्रदस्तस्मिन्यदंबुजंतस्मात्तत्काशाद्ब्रह्माआसीत् अभूत्पाद्मेकल्पे सपौरुषंरूपंजगृहे ॥ २ ॥ कीदृशंत
[redacted] यस्येति ननुकीदृशोविग्रहस्तस्ययोंऽभसिशेतेस्म तदाह तत्तस्यभगवतोरूपंतुविशुद्धंरजआद्यसंभिन्नं अतएवोर्जितंनिरतिशयं

[redacted] जगृहेपौरुषंरूपंभगवान्महदादिभिः॥ संभूतंषोडशकलमादौलोकसिसृक्षया॥१॥ यस्यांभसि
[redacted] निद्रांवितन्वतः॥नाभिह्रदांबुजादासीद्ब्रह्माविश्वसृजांपतिः॥२॥ यस्यावयवसंस्थानैःकल्पि
[redacted] द्वैभगवतोरूपंविशुद्धंसत्वमूर्जितं॥ ३ ॥ पश्यंत्यदोरूपमदभ्रचक्षुषासहस्रपादोरुभुजान
[redacted] णाक्षिनासिकंसहस्रमौल्यंबरकुंडलोल्लसत्॥४॥एतन्नानावताराणांनिधानंबीजम
[redacted] देवतिर्यङ्नरादयः॥५॥ सएवप्रथमंदेवःकौमारंसर्गमास्थितः ॥ चचारदुश्चरं
[redacted] यंतुभवायास्यरसातलगतांमहीम्॥उद्धरिष्यन्नुपादत्तयज्ञेशःसौकरंवपुः ॥७

सत्वं ॥ ३ [redacted] तीतिअदभ्रमनल्पंज्ञानात्मकंयच्चक्षुः तेनसहस्रमपरिमितानियानिपादादीनितैरद्भुतं सह
स्रमूर्द्धादयोयत्र [redacted] शोभमानं ॥ ४ ॥ एतत्तुकूटस्थंनलन्यावतारवदाविर्भावतिरोभाववदित्याह एत
दादिनारायणरूपं नि [redacted] प्रवेशस्थानमित्यर्थः बीजमुद्गमस्थानं बी यबीजतुल्यं किंत
व्ययं नकेवलमवताराण [redacted] त्याह यस्यांशोब्रह्मातस्य
रिमंचाह सएवेति कौम [redacted] दीनि विशेषणा

माह तुर्येषतुर्थेऽवतारे ध... ...ार्यैत्यर्थः अथाव... ...

॥ ९ ॥ कपिलावतारमाह आसुरयेतन्नाम्नेब्राह्मणाय तस्वानांयामस्यसंघस्यविान- यामत्सदृशापत्या...

ह षष्ठइति अत्रेरपत्यत्वंतेनैववृतःसन् प्राप्तः अत्रेरपत्यमभिकांक्षतआहतुष्टइतिवक्ष्यमाणत्वा... कथंप्रा... ॥ ११ ॥ य

...मेवापत्यंवृतवानितिदोषदृष्टिमकुर्वन्नित्यर्थः आन्वीक्षिकीमात्मविद्यांप्रह्लादादिभ्यश्च आदिपदाद्यदुहैहयाद्यायसंते

तुर्येधर्मकलासर्गेनरनारायणावृषी ॥ भूत्वात्मोपशमोपेतमकरोदुश्चरंतपः ॥ ९ ॥ पंचमःकपिलोनामसिद्धेशःकालविप्लुतम् ॥ प्रोवाचासुरयेसांख्यंतत्त्वग्रामविनिर्णयम् ॥ १० ॥ षष्ठेअत्रेरपत्यत्वंवृतःप्राप्तोऽनसूयया ॥ आन्वीक्षिकीमलर्काययप्रह्लादादिभ्यऊचिवान् ॥ ११ ॥ ततःसप्तमआकूत्यांरुचेर्यज्ञोऽभ्यजायत ॥ सयामाद्यैःसुरगणैरपात्स्वायंभुवांतरम् ॥ १२ ॥ अष्टमेमेरुदेव्यांतुनाभेर्जातउरुक्रमः ॥ दर्शयन्वर्त्मधीराणांसर्वाश्रमनमस्कृतम् ॥ १३ ॥ ऋषिभिर्याचितोभेजेनवमंपार्थिवंवपुः ॥ दुग्धेमामौषधीर्विप्रास्तेनायंसउशत्तमः ॥ १४ ॥ रूपंसजगृहेमात्स्यंचाक्षुषोदधिसंप्लुवे ॥ नाव्यारोप्यमहीमय्यामपाद्वैवस्वतंमनुम् ॥ १५ ॥ तृतीयमृषिसर्गंचदेवर्षित्वमुपेत्यसः ॥ तंत्रंसात्वतमाचष्टनैष्कर्म्यंकर्मणांयतः ॥ ८ ॥

...त्यर्थः ॥ १२ ॥ ... तदास्वयमिंद्रोऽभूदित्यर्थः ॥ १२ ॥

ज्ञावतारमाह सयज्ञः यामाद्यैः स्वस्यैवपुत्रायामानामदेवाः तदाद्यैःसह स्वायंभुवंमन्वंतरंपालितवान् तदास्वयमिंद्रोऽभूदित्यर्थः ॥ १२ ॥ पृथोरवतारमाह

ऋषभावतारमाह सर्वाश्रमनमस्कृ... ...त्याश्रमंपारमहंस्यंवर्त्मधीराणांदर्शयन् नाभेराग्नीध्रपुत्रादृषभोजातः ॥ १३ ॥ ...दुग्ध अदुग्ध अद्यागमाभावस्तार्षः

पार्थिवंवपुः राजदेहंपृथुरूपं पाठांतरेपृथोरिदंपार्थवं औषधीरित्युपलक्षणं इमांपृथ्वींसर्वाणिवस्तूनिदुग्ध

हेविप्राः तेनपृथ्वीदोहनेनसोऽयमवतारउशत्तमः कमनीयतमः वशकांतावित्यस्मात् ॥ १४ ॥ मत्स्यावतारमाह चाक्षुषमन्वंतरेयउदधी

नांसंप्लवःसंश्लेषस्तस्मिन् यद्यपिमन्वंतरावसानेप्रलयोनास्ति तथाऽपिकेनचि... ...व्रतायमायाप्रदर्शिता यथाऽकांडेमार्कंडेया ॥ ७

तमचस[illegible]दशथन्तु [illegible] आत्मनःप्रसादनीमनःशाधना वा[illegible] [illegible]तिभजनीयाविशषोदर्शितः ॥ २२ ॥तदेवोप
पादयितुंब्रह्मादीनांत्रयाणामेकात्मकत्वेऽपिवासुदेवस्याधिक्यमाह सत्वमिति इहयद्यपिएकएवपरःपुमानस्यविश्वस्यस्थित्यादयेस्थिति
सृष्टिप्रलयार्थंसंज्ञाःकेवलंभिन्नाःधत्ते हरिविरिंचिहराइतिवक्तव्येसंधिरार्षः तत्रतेषांमध्येश्रेयांसिशुभफलानिसत्वतनोर्वासुदेवादेवस्युः
॥ २३ ॥ उपाधिवैशिष्ट्येनफलवैशिष्ट्यंसदृष्टांतमाह पार्थिवात्स्वतःप्रवृत्तिप्रकाशरहिताद्दारुणःकाष्ठात्सकाशात्धूमःप्रवृत्तिस्वभावःत्रयी
मयःवेदोक्तकर्मप्रचुरः ईषत्कर्मप्रत्यासत्तेः तस्मादप्यग्निःत्रयीमयः साक्षात्कर्मसाधनत्वात् एवंतमसःसकाशाद्रजोब्रह्मदर्शनंब्रह्मप्रकाश
कं तुशब्देनलयात्मकात्तमसःसकाशाद्रजसःसोपाधिकज्ञानहेतुत्वेनकिंचिद्ब्रह्मदर्शनप्रत्यासत्तिम[illegible]विशे

अतोवैकवयोनित्यंभक्तिंपरमयामुदा ॥ वासुदेवेभगवतिकुर्वंत्यात्मप्रसाद[illegible]
कृतेर्गुणास्तैर्युक्तःपरःपुरुषएकइहास्यधत्ते ॥ स्थित्यादयेहरिविरिंचिहरेतिसंज्ञा[illegible]
नृणांस्युः॥ २३ ॥ पार्थिवाद्दारुणोधूमस्तस्मादग्निस्त्रयीमयः॥ तमसस्तुरजस्तस्मात्सत्वंयद्ब्रह्मदर्शनं॥ २२॥
भेजिरेमुनयोऽथाग्रेभगवंतमधोक्षजं ॥ सत्वंविशुद्धंक्षेमायकल्पंतेयेनुतानिह॥ २५॥ मुमुक्षवोघोररूपान्
हित्वाभूतपतीनथ ॥ नारायणकलाःशांताभजंतिह्यनसूयवः ॥ २६ ॥ रजस्तमःप्रकृतयःसमशीलाभजंति
वै ॥ पितृभूतप्रजेशादीन्श्रियैश्वर्यप्रजेप्सवः ॥ २७ ॥ वासुदेवपरावेदावासुदेवपरामखाः ॥ वासुदेवपरा
योगावासुदेवपराःक्रियाः॥ २८ ॥

पकत्वात् यत्सत्वंतत्साक्षाद्ब्रह्मदर्शनं अतस्तद्गुणोपाधीनांब्रह्मादीनामपियथोत्तरंवैशि
ष्ट्यमितिभावः ॥ २४ ॥ वासुदेवभक्तौपूर्वाचारंप्रमाणयति भेजिरइति अथअतोहेतोःअग्रेपुरा विशुद्धसत्वमूर्तिंभगवंतमधोक्षजं अतो
येताननुवर्त्ततेतइहसंसारेक्षेमायकल्पंते ॥ २५ ॥ नन्वन्यानपिकेचिद्भजंतोदृश्यंतेसत्यं मुमुक्षवस्तुअन्यान्नभजंतिकिंतुसकामाएवेत्याह
मुमुक्षवइतिद्वाभ्यां भूतपतीनितिपितृप्रजेशादीनामुपलक्षणं अनसूयवःदेवता[illegible]काःसंतः ॥ २६ ॥ रजस्तम[illegible]
ते अतएवपितृभूतादिभिःसमशील[illegible]

वासुदेवमयस्योपि [illegible] ... कथंवासुदेव... [illegible] तत्राह सएवेति चतुर्भिः ...
... प्रवेशनियमवादिविलासयुक्तेवस्तुनिसर्वशास्त्रसमन्वयोदृश्यते ... ॥ ३० ॥ भगव
... इतिप्रश्नस्योत्तरमुक्तं सदसद्रूपयाकार्यकारणात्मिकया अगुणश्चेत्यन्वयः स्वतोनिर्गुणोऽपिसन्नित्यर्थः ... गुणवानिवमदर्शी
... कारणत्वमुक्तं प्रवेशनियमनलक्षणांलीलामाह तयेति विलसितेषुउद्भूतेषु गुणेषुआकाशादिषुअंतःप्रविष्टःसन् गुणवानिवप्रदर्शी

सएवेदंससर्जाग्रेभगवाना ॥ वासुदेवपरंज्ञानंवासुदेवपरंतपः ॥ वासुदेवपरोधर्मोवासुदेवपरागतिः ॥ २९ ॥
त्ममायया ॥ सदसद्रूपयाचासौगुणमय्याऽगुणोविभुः ॥ ३० ॥ तयाविलसितेष्वेषुगुणेषुगुणवानिव ॥ अंतः
प्रविष्टआभातिविज्ञानेनविजृंभितः ॥ ३१ ॥ यथाह्यवहितोवन्हिर्दारुष्वेकःस्वयोनिषु ॥ नानेवभातिविश्वा
त्माभूतेषुचतथापुमान् ॥ ३२ ॥ असौगुणमयैर्भावैर्भूतसूक्ष्मेंद्रियात्मभिः ॥ स्वनिर्मितेषुनिर्विष्टोभुंक्तेभूतेषु
तद्गुणान् ॥ ३३ ॥ भावयत्येषसत्त्वेनलोकान्वैलोकभावनः ॥ लीलावतारानुरतोदेवतिर्यङ्नरादिषु ॥ ३४ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

... अत्यूर्जितः ॥ ३१ ॥ बहुरूपत्वलीलामाह यथेति
नाएतेगुणाइत्यभिमानवानिवनतुवस्तुतस्तथा यतोविज्ञानेनचिच्छक्त्याविजृंभितः ... अंतर्यामिणोऽपिप्रतियोनिनानात्वेननानात्वमिवउच्य
स्वयोनिषुस्वाभिव्यंजकेषुअवहितोनिहितः विश्वात्मापुमान्परमेश्वरोभूतेषुप्राणिषु ... तैः स्वयंनिर्मितेषुभूतेषुचतुर्विधेष्वविशो
ते क्षेत्रज्ञरूपेणवा ॥ ३२ ॥ भोगरूपांलीलामाह असौहरिः भूतसूक्ष्माणिचइंद्रियाणिचात्मामनश्च ... पालयतीतिवा तदात्वात्मनेपदमार्षंभुजोनवन
गेस्वातंत्र्यंद्योत्यते तद्गुणान्तत्तदनुरूपान्विषयानिच्छयाभुंक्ते भोजयतीतिणिजर्थोवाज्ञेयः ... एतत्तुसर्वावतारसाधारणंप्रयोजनं विशेषतःकृष्णावतार
इतिस्मरणात् ॥ ३३ ॥ इदानींसूतजानासीतिप्रश्नस्योत्तरमाह भावयतिपालयति ... ॥ ३४ ॥ इतिप्रथमेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
स्यकुंतीस्तवेवक्ष्यते ... भावनःलोककर्त्ता देवादिषुयेलीलावतारास्तेष्वनुरतो ...

मूर्द्ध ... नरयापयत्
। ५७ ॥ निहरण ... यनम् ॥ ५८ ॥ इतिप्रथमेटीका

तसत्यंयत्तत्सांत्वयताप्रियां ॥ प्रियंचभीमसेनस्यपांचाल्यामह्यमेवच ॥
:सहसाज्ञायहरेर्हार्दमथासिना ॥ मणिंजहारमूर्धन्यंद्विजस्यसहमूर्धजं ॥ ५५ ॥ विमुच्य
हत्याहतप्रभं ॥ तेजसामणिनाहीनंशिबिरान्निरयापयत् ॥ ५६ ॥ वपनंद्रविणादानंस्थाना
॥ एषहिब्रह्मबंधूनांवधोनान्योऽस्तिदैहिकः ॥ ५७ ॥ पुत्रशोकातुराःसर्वेपांडवाःसहकृष्णया ॥ स्व
यत्कृत्यंचक्रुर्निर्हरणादिकं ॥ ५८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेद्रौणिनिग्रहोनामस
ध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥ सूतउवाच अथतेसंपरेतानांस्वानामुदकमिच्छतां ॥ दातुंसकृष्णाग
गायांपुरस्कृत्यययुःस्त्रियः ॥ १ ॥ तेनिनीयोदकंसर्वेविलप्यचभृशंपुनः ॥ आप्लुताहरिपादाब्जरजःपूतसरिज्जले ॥
॥ २ ॥ तत्रासीनंकुरुपतिंधृतराष्ट्रंसहानुजं ॥ गांधारींपुत्रशोकार्त्तांपृथांकृष्णांचमाधवः ॥ ३ ॥ सांत्वयामा
सम्मुनिभिर्हतबंधूञ्छुचाऽर्पितान् ॥ भूतेषुकालस्यगतिंदर्शयन्नप्रतिक्रियां ॥ ४ ॥ साधयित्वाऽजातशत्रोः
स्वराज्यंकितवैर्हृतं ॥ घातयित्वाऽसतोराज्ञःकचस्पर्शक्षतायुषः ॥ ५

...रक्षापरीक्षितः ॥ श्रीकृष्णेनस्तुतिःकुंत्याराज्ञःशोकश्चकीर्त्यते ॥ १ ॥ तेषां ... ामुदकंदातुम् सकृष्णाःश्रीकृ
... जोभिः पूतायासरित्गं
... स्त्रियः ... तस्मिन्कार्येस्त्रीपुरःसरत्वंवि ... कार्याणि ...

॥ २

ज्यंवद्यंच ॥ ४६ ॥ मृतव

ति तेषांराजन्यानांकुलं

म कथंभूतं सानुबंधंसपरिवारं शुचाशोकेनार्पितंव्याप्तंच ब्रह्मकुलंकतृ . वसःषड्गुणाः पूर्वश्लोकषट्के

व्याः तत्रधर्म्यंधर्मादनपेतं मुच्यतामुच्यतामिति न्याय्यंन्यायादनपेतंसरहस्यइत्य . त्यात्मनोऽर्द्धमिति निर्व्यलीकंतद्धर्म

सएषभगवान्द्रोणःप्रजारूपेणवर्त्तते॥तस्यात्मनोर्धपत्न्यास्तेनान्वगाद्वीरसूःकृपी॥ ४५ ॥तद्धर्मज्ञमहाभागभ
वद्भिर्गौरवंकुलं ॥ वृजिनंनार्हतिप्राप्तुंपूज्यंवंद्यमभीक्ष्णशः॥ ४६ ॥ मारोदीदस्यजननीगौतमीपतिदेवता॥
यथाऽहंमृतवत्सार्त्तारोदिम्यश्रुमुखीमुहुः॥४७॥ यैःकोपितंब्रह्मकुलंराजन्यैरकृतात्मभिः॥तत्कुलंप्रदहत्याशु
सानुबंधंशुचार्पितं ॥ ४८॥ सूतउवाच धर्म्यंन्याय्यंसकरुणंनिर्व्यलीकंसमंमहत् ॥ राजाधर्मसुतोरा
याःप्रत्यनंदद्वचोद्विजाः॥४९ ॥ नकुलःसहदेवश्चयुयुधानोधनंजयः॥ भगवान्देवकीपुत्रोयेचान्येयाश्च
रः॥ ५० ॥ तत्राहामर्षितोभीमस्तस्यश्रेयान्वधःस्मृतः ॥ नभर्त्तुर्नात्मनश्चार्थेयोऽहन्सुप्तांश्छिशू
१ ॥ निशम्यभीमगदितंद्रौपद्याश्चचतुर्भुजः॥आलोक्यवदनंसख्युरिदमाहहसन्निव॥५२ ॥
ांच ब्रह्मबंधुर्नहंतव्यआततायीवधार्हणः॥मयैवोभयमाम्नातंपरिपाह्यनुशासनं॥ ५

दितिदुःखसाम्योक्तेः . कोपितमितिनिष्ठुरोक्त्याहितोपदेशात् एवंभूतंराज्ञ्याः
रादयश्चप्रत्यनंद . नः सात्यकिः ॥ ५० ॥ तस्यतथा
अहन . भावः भीमे

प्रत्यवकर्शनं कुशत्वकं निवर्त्तकमित्यर्थः अतः तदस्त्रतेजउन्नद्धमुत्कटं ब्रह्मास्त्रतेजसैवजहि घातय त्वत्प्रयुक्तंचास्त्रंतदुपसंहृत्यस्वयमुप ... ॥ २१ ॥
शाम्येत् यतस्त्वमस्त्रज्ञोऽसि ॥ २८ ॥ परेशत्रवस्तएववीरास्तान्हंतीतितथाफाल्गुनोऽर्जुनः अपःस्पृष्ट्वाआचम्य तंश्रीकृष्णंपरिक्रम्य ...

यथाऽयंचावतारस्तेभुवोभारजिहीर्षया ॥ स्वानांचानन्यभावानामनुध्यानायचासकृत् ॥ २५ ॥ किमिदंस्वि
त्कुतोवेतिदेवदेवनवेद्म्यहम् ॥ सर्वतोमुखमायातितेजःपरमदारुणं ॥ २६ ॥ श्रीभगवानुवाच वे
त्थेदंद्रोणपुत्रस्यब्राह्ममस्त्रंप्रदर्शितं ॥ नैवासौवेदसंहारंप्राणबाधउपस्थिते ॥ २७ ॥ नह्यस्यान्यतमंकिंचि
दस्त्रंप्रत्यवकर्शनं ॥ जह्यस्त्रतेजउन्नद्धमस्त्रज्ञोह्यस्त्रतेजसा ॥ २८ ॥ सूतउवाच श्रुत्वाभगवताप्रोक्तं
फाल्गुनःपरवीरहा ॥ स्पृष्ट्वाऽपस्तंपरिक्रम्यब्राह्मंब्राह्मायसंदधे ॥ २९ ॥ संहत्यान्योऽन्यमुभयोस्तेज ...
वृते ॥ आवृत्त्यरोदसीखंचववृधातेऽर्कवह्निवत् ॥ ३० ॥ दृष्ट्वास्त्रतेजस्तुतयोस्त्रींल्लोकान्प्रदह ...
प्रजाःसर्वाःसांवर्त्तकममंसत ॥ ३१ ॥ प्रजोपप्लवमालक्ष्यलोकव्यतिकरंचतं ॥ ...
र्जुनोद्वयं ॥ ३२ ॥ ततआसाद्यतरसादारुणंगौतमीसुतं ॥ बबंधामर्षताम्राक्षः ...

क्षिणीकृत्य ब्राह्माय ब्रह्मास्त्रंनिवर्त्तयितुं ॥ २९ ॥ ततश्च उभयोर्ब्रह्मास्त्रयोः तेजसी शरैःसंव ...
किंकृत्वारोदसीद्यावापृथिव्यौखमंतरिक्षंचावृत्त्य यथाप्रलयेसंकर्षणमुखाग्निः ...
फाल्गुनयोःतेनदह्यमानाःसांवर्त्तकंप्रलयाग्निममंसत मेनिरे ॥ ३१ ॥ ...
ब्रह्मास्त्रद्वयमुपसंहृतवान् ॥ ३२ ॥ गौतमवंशजागौत ...
ति तस्यबंधनंध ...

॥१.७.॥ शाकराषादयुत

॥ ३४ ॥ अनागसोनिरपराधान् ॥ ३५ ॥रिपोरांपेक्षु...

त्तंपहवातादिना जडमनुष्यमं प्रपन्नंशरणागतं विरथंभग्नरथं ॥ ३६ ॥ तद्

१९॥ द्दोषात्सपुमानधोयातीति तथाचस्मरंति राजभिर्धृतदंडास्तुकृत्वापापानिमानवाः ॥ ।

शिबिरायनिनीषंतंदाम्नाबध्वारिपुंबलात् ॥ प्राहार्जुनंप्रकुपितोभगवानंबुजे
ब्रह्मबंधुमिमंजहि॥ योऽसावनागसःसुप्तानवधीन्निशिबालकान्॥ ३५ ॥ म
जडं॥ प्रपन्नंविरथंभीतंनरिपुंहंतिधर्मवित्॥३६॥ स्वप्राणान्यःपरप्राणैःप्रपुष्णात्यघृ
हिश्रेयोयद्दोषाद्यात्यधःपुमान्॥३७॥ प्रतिश्रुतंचभवतापांचाल्यैश्टण्वतोमम ॥आहरिष्य
निनिपुत्रहा॥३८॥तदसौवध्यतांपापआतताय्यात्मबंधुहा ॥ भर्तुश्चविप्रियंवीरकृतवान्कुलपांसनः॥ ३९॥
एवंपरीक्षताधर्मपार्थःकृष्णेनचोदितः ॥ नैच्छद्धंतुंगुरुसुतंयद्यप्यात्महनंमहान्॥ ४० ॥ अथोपेत्यस्वशिबिरं
गोविंदप्रियसारथिः॥न्यवेदयत्तंप्रियायैशोचंत्याआत्मजान्हतान्॥४१ ॥तथाहृतंपशुवत्पाशबद्धमवाङ्मु
खंकर्मजुगुप्सितेन॥ निरीक्ष्यकृष्णाऽपकृतंगुरोःसुतंवामस्वभावाकृपयाननामच ॥ ४२ ॥ उवाचचासहंत्य
स्यबंधनानयनंसती॥ मुच्यतांमुच्यतामेषब्राह्मणोनितरांगुरुः॥४३॥सरहस्योधनुर्वेदःसविसर्गोपसंयमः।
अस्त्रग्रामश्चभवताशिक्षितोयदनुग्रहात्॥ ४४ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ यद्यपिचोदितःतथापिहंतुंनैच्छत् आत्महनंपुत्रहंतारमपि यतोमहान् ॥ ४० ॥ गोविंदःप्रियःसारथिश्चयस्यसः आ
... तथापशुभिवेनाहृतमानीतं कर्मणोजुगुप्सितेनदोषेणावाङ्मुखं अपकृतमपकारिणं कृप नेरीक्ष्य वामःशोभ

आपतंतमाधावंतं सद्राणः
शक्यंताद्रुर्व्यांपराद्रवत् अ॰ मृगोभूत्वासुतायश्चधुमुद्यत स॰
सूचिता तथाहि विद्युन्मालि॰ असोमाहेश्वरः तस्मैरुद्रेणसौवर्णविमानं॰
लोपितवान् ततोऽर्केणनिजतेजोभिर्द्रावयत्वातद्विमानंपातितं तच्छ्रुत्वाकुपितेरुद्रे॰
न्वाराणस्यां पतितोलोलार्कनाम्नाविख्यातइति ॥ १८ ॥ अशरणं रक्षकरहितं ननुपला॰

तमापतंतंसविलक्ष्यदूरात्कुमारहोद्विग्नमनारथेन॥पराद्रवत्प्राणपरीप्सुरुर्व्यांयावद्गमं॰
यदाशरणमात्मानमैक्षतश्रांतवाजिनं ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरोमेनआत्मत्राणंद्विजात्मजः ॥ १९
सलिलंसंदधेतत्समाहितः॥ अजानन्नुपसंहारंप्राणकृच्छ्रउपस्थिते॥ २० ॥ततःप्रादुष्कृतंतेजःप्र
दिशं॥ प्राणापदमभिप्रेक्ष्यविष्णुंजिष्णुरुवाचह॥ २१॥ अर्जुनउवाच कृष्णकृष्णमहाभाग॰
नामभयंकरः॥ त्वमेकोदत्यमानानामपवर्गोऽसिसंसृतेः॥२२॥त्वमाद्यःपुरुषःसाक्षादीश्वरःप्रकृतेःपरः॥मा
यांव्युदस्यचिच्छक्त्याकैवल्येस्थितआत्मनि॥ २३॥ सएवजीवलोकस्यमायामोहितचेतसः॥ विधत्सेस्वेन
वीर्येणश्रेयोधर्मादिलक्षणं॥ २४॥

श्रांतावाजिनोयस्यतं ब्रह्मशिरोऽस्त्रंब्रह्मास्त्रं द्विजात्मजइत्यदीर्घदर्शितामाह ॥ १९ ॥ तत् ब्रह्मास्त्रं समाहितः कृतध्यानः उपसंहारमजा
नतोपिसंधानेहेतुः प्राणकृच्छ्रइति ॥ २० ॥ ततअस्त्रात्सर्वतोदिशंप्रादुष्कृतंप्रकटीभूतंतेजोऽभिप्रेक्ष्य ततःप्राणापदंचाभिप्रेक्ष्य ॥ २१
प्रस्तुतंविज्ञापयितुंप्रथमंस्तौति कृष्णेतिचतुर्भिः संसृतेर्हेतोर्दह्यमानानामपवर्गोऽपवर्जयिता नाशकइत्यर्थः ॥ २२ ॥ यतस्त्वमीश्वरःसाक्ष
॰ःपरःपुरुषः तत्कृतः यतः आद्यःकारणं कारणत्वेप्यविकारितामाह मायांव्युदस्य अभिभूय कैवल्यरूपेआत्मन्येवा
॰ ॰ ॰ ॰र्मादिफललक्षणमित्यन्वि

...तवानत्यपक्षायामाह मृधेयुद्धे यद्यपिपांडवाअपिकौरवाएव तथाऽपिसृंजयवंशोधृष्टद्युम्नः पांडवानांसेनापति
तिसृंजयानामित्युक्तं वीरगतिंस्वर्गं अथोअनंतरं वृकोदरेणाविद्धायाःक्षिप्तायागदायाअभिमर्शेन घातेन भग्नौऊरुदंडौयस्य तथाभूतेधृ
राष्ट्रपुत्रेदुर्योधनेसति॥ १२ ॥ भर्तुःदुर्योधनस्य स्मेतिवितर्के इतिएवंप्रियंस्यादितिपश्यन्तस्यतद्विप्रियमेवेतिवाक्यांतरं विप्रियत्वेहेतुः जुगु

यदामृधेकौरवसृंजयानांवीरेष्वथोवीरगतिंगतेषु॥ वृकोदराविद्धगदाभिमर्शभग्नोरुदंडेधृतराष्ट्रपुत्रे॥ १३॥
भर्तुःप्रियंद्रौणिरितिस्मपश्यन्कृष्णासुतानांस्वपतांशिरांसि॥ उपाहरद्विप्रियमेवतस्यतज्जुगुप्सितंकर्मविगर्हयंति॥ १४॥ माताशिशूनांनिधनंसुतानांनिशम्यघोरंपरितप्यमाना॥तदाऽरुदद्बाष्पकलाकुलाक्षीतांसांत्वयन्नाहकिरीटमाली॥ १५॥ तदाशुचस्तेप्रमृजामिभद्रेयद्ब्रह्मबंधोःशिरआततायिनः॥ गांडीवमुक्तैर्विशिखैरुपाहरेत्वाक्रम्ययत्स्नास्यसिदग्धपुत्रा॥ १६॥इतिप्रियांवल्गुविचित्रजल्पैःससांत्वयित्वाऽच्युतमित्रसूतः॥
अन्वाद्रवद्दंशितउग्रधन्वाकपिध्वजोगुरुपुत्रंरथेन॥ १७॥

प्सितमिति ॥ १४ ॥ घोरंदुःसहंयथाभवति बाष्पस्यकलाभिर्बिंदुभिराकुलेअक्षिणीयस्याः किरी-
टमालीत्युक्तं ॥ १५॥ शुचः शोकाश्रूणि प्रमृजामि परिमार्जयामि यत्यद ब्रह्मबंधोर्ब्राह्मणाध-
मस्य ... पाणिर्धनापहः॥क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेह्याततायिनइतिस्मरणात् अत्राततायीशस्त्रपा-
णिः ... खैर्बाणैरुपाहरे त्वत्समीपमा... ...रआक्रम्य आसनंविधाय दग्धपुत्रास-
... ...तैःसोर्जुनः अच्युतएवमित्रं ... ...शितःबद्धकवचः उग्रंधनुर्यस्य ...
अन्वधावत् ॥ १७ ॥

॥ ३८ ॥ हरिकथागायकभाग्यंश्लाघते अहोइति मायन्नहृष्यन् तंच्यावीणया ॥ २९ ॥ इतिप्रथमेटीकायांषष्ठोऽध्य ... मनः ... ॥ ३७ ॥ आमंत्र्यअनुज्ञाप्य यादृच्छिकः स्वप्र

॥ ६ ॥ ॥ ७॥ अथभागवतश्रोतुर्जन्मवक्तुंपरीक्षितः ॥ सुप्तबालवधाद्द्रौणेर्दंडःसप्तमउच्यते ॥ १॥ तस्यनारदस्याभिप्रेतंश्रुतवान्सन्

यमादिभिर्योगपथैःकामलोभहतोमुहुः ॥ मुकुंदसेवयायद्वत्तथात्माऽद्धानशाम्यति ॥ ३६ ॥ सर्वंतदिदमाख्यातंयत्पृष्टोऽहंत्वयाऽनघ॥ जन्मकर्मरहस्यंमेभवतश्चात्मतोषणं ॥ ३७ ॥ सूतउवाच एवंसंभाष्यभगवान्नारदोवासवीसुतं ॥ आमंत्र्यवीणांरणयन्ययौयादृच्छिकोमुनिः ॥ ३८ ॥ अहोदेवर्षिर्धन्योऽयंयत्कीर्तिंशार्ङ्गधन्वनः॥ गायन्माद्यन्निदंतंत्र्यारमयत्यातुरंजगत्॥ ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेव्यासनारदसंवादेषष्ठोऽध्यायः॥ ६ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ शौनकउवाच निर्गतेनारदेसूतभगवान्बादरायणः॥ श्रुतवांस्तदभिप्रेतंततःकिमकरोद्विभुः॥ १ ॥ सूतउवाच ब्रह्मनद्यांसरस्वत्यामाश्रमःपश्चिमेशम्याप्रासइतिप्रोक्तऋषीणांसत्रवर्द्धनः॥ २ ॥ तस्मिन्स्वआश्रमेव्यासोबदरीषंडमंडिते ॥ आसीनोऽपउपस्पृश्यप्रणिदध्यौमनःस्वयं ॥ ३ ॥ भक्तियोगेनमनसिसम्यक्प्रणिहितेऽमले ॥ अपश्यत्पुरुषंपूर्णंमायांचतदपाश्रयां॥ ४ ॥ ययासंमोहितोजीवआत्मानंत्रिगुणात्मकं॥ परोऽपिमनुतेऽनर्थं

ब्रह्मनद्यांब्रह्मदेवत्यायांब्राह्मणैराश्रितायांच शम्यायुगकीलाः प्रास्यंतेपरि ... र्थंप्रक्षिप्यं ...

॥ २ ॥ बदरीणांषंडेनसमूहेनमंडितेमनःप्रणिदध्यौस्थिरीचकार समाधि ...

प्रणिहितेनिश्चले अत्रहेतुः ... मले पूर्वंप्रथमंपुरुषमीश्वरमपश्य ...

शमायाकृतांचजीवानां ... ययासंमोहितः स्वरूपा

मामकृतमनर्थंचकर्तृत्वा ...

अनर्थमुपशमयात याऽध .तोदर्शितः एतदुक्तंभवति
चक्रे तदनेनश्लोकत्रयेण भूतस्वरूपस्तद्विपरीतधर्माजीवः त
शक्तिरीश्वरःतन्माययासंम. ॥
न्यासंविदाश्लिष्टःसच्चिदानंदईश्वरः॥स्वाविद्यासंवृतोजीवःसंक्लेशनिकराव
७॥ रानंदःस्वाविर्भूतसुदुःखभूः॥स्वादृगुत्थविपर्यासभवभेदजभीशुचः॥ यन्मायध. जुषन्नास्त.
श्रामकत्वंदर्शयति यस्यांवैश्रूयमाणायामेव किंपुनःश्रुतायामित्यर्थः ॥ ७ ॥ अनुकम्य २.

अनर्थोपशमंसाक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे ॥ लोकस्याजानतोविद्वांश्चक्रेसात्वतसंहित. ..
माणायांकृष्णेपरमपूरुषे॥भक्तिरुत्पद्यतेपुंसःशोकमोहजरापहा॥७॥ ससंहितांभागवतींकृ
त्मजं॥ शुकमध्यापयामासनिवृत्तिनिरतंमुनिः ॥ ८ ॥ शौनकउवाच सवैनिवृत्तिनिरतः
क्षकोमुनिः॥कस्यवाबृहतीमेतामात्मारामःसमभ्यसत्॥९॥ सूतउवाच आत्मारामाश्चमुनयोनिर्ग्र
थाअप्युरुक्रमे॥कुर्वंत्यहैतुकींभक्तिमित्थंभूतगुणोहरिः ॥ १० ॥ हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान्बादरायणिः॥
अध्यगान्महदाख्यानंनित्यंविष्णुजनप्रियः ॥ ११ ॥ परीक्षितोऽथराजर्षेर्जन्मकर्मविलापनं ॥ संस्थांचपांडु
पुत्राणांवक्ष्येकृष्णकथोदयं ॥ १२ ॥

वितता॥९॥ निर्ग्रंथाः ग्रंथेभ्योनिर्गताः तदुक्तंगीतासु यदा
मोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति ॥ तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यचेति यद्वा ग्रंथिरेवग्रंथः निवृत्तःक्रोधाहंकाररूपोग्रंथिर्येषांते f
त्तहृदयग्रंथयइत्यर्थः ननुमुक्तानांकिंभक्त्येत्यादिसर्वाक्षेपपरिहारार्थमाह इत्थंभूतगुणइति ॥ १० ॥ भक्तिंकुर्वंतुनम एतच्छास्त्राभ्य
शुकस्यकिंकारणमित्यतआह हरेरिति अध्यगात् अधीतवान् विष्णुजनाःप्रियायस्येति व्याख्यानादिप्रसंगेनतत्संगतिकामइतिभावः॥
...योगीत्यादिना शुकस्यव्याख्यानेप्रवृत्तिःकथमितियत्पृष्टंतस्योत्तरमुक्तं यदन्यत्पृष्टंपरीक्षितःप्रायोपवेशेनश्रव

भूतईश्वरः ॥ २१ ॥ हंतातसानुकंपसबाधनं माइतःपाद्रष्टुंनार्हति य·
...कषायाः मलाः कामादयोयेषांतेषां कुयोगिनामनिष्पन्नयोगानाम् ॥ २२ ॥ कुतस्तर्हिदृष्टोऽसितत्राह सकृद्दर्शितम
त् एतत्कामायमय्यनुरागाय त्वत्कामेनकिमित्यतआह मत्कामःपुमान् ॥ २३ ॥ अदीर्घयाऽपिसतांसेवया अवद्यंनिंद्यं लो
मज्जनतांमत्पार्षदतांगंताऽसि ॥ २४ ॥ प्रजानांसर्गेसृष्टौनिरोधेसंहारेपि प्रजासर्गस्यनिरोधइतिवा ॥ २५ ॥ तत्प्रसिद्धंमहद्भूतं अत

रूपंभगवतोयत्तन्मनःकांतंशुचाऽपहं ॥ अपश्यन्सहसोत्तस्थेवैक्लव्याहुर्मनाइव ॥ १९ ॥ दिदृक्षुस्तदहंभूयः प्र
णिधायमनोहृदि ॥ वीक्षमाणोऽपिनापश्यमवितृप्तइवातुरः ॥ २० ॥ एवंयतंतंविजनेमामाहागोचरोगिरां ॥
गंभीरश्लक्ष्णयावाचाशुचःप्रशमयन्निव ॥ २१ ॥ हंतास्मिञ्जन्मनिभवान्नमांद्रष्टुमिहार्हति ॥ अविपक्वकषा
याणांदुर्दर्शोऽहंकुयोगिनां ॥ २२ ॥ सकृद्यद्दर्शितंरूपमेतत्कामायतेऽनघ ॥ मत्कामःशनकैःसाधुःसर्वान्मुंचति
हृच्छयान् ॥ २३ ॥ सत्सेवयादीर्घयातेजातामयिदृढामतिः ॥ हित्वाऽवद्यमिमंलोकंगंतामज्जनतामसि
मतिर्मयिनिबद्धेयंनविपद्येतकर्हिचित् ॥ प्रजासर्गनिरोधेऽपिस्मृतिश्चमदनुग्रहात् ॥ २५ ॥ एतावदु...
तन्महद्भूतंनभोलिंगमलिंगमीश्वरं ॥ अहंचतस्मैमहतांमहीयसेशीर्ष्णाऽवनामंविदधेऽनुकं...
न्यनंतस्यहतत्रपः पठन्गुह्यानिभद्राणिकृतानिचस्मरन् ॥ गांपर्यटंस्तुष्टमनागतस्पृ...
मत्सरः ॥ २७ ॥ एवंकृष्णमतेर्ब्रह्मन्नसक्तस्यामलात्मनः ॥ कालःप्रादुरभू...

तो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदइत्यादिश्रुतेः कीदृशं ईश्वरंसर्वनियंतृ नभसिलिं...
लिंगंतस्मै अदृष्टायावनामं ... दधे कृतवानहं तेनानुकंपितःसन् ॥ २६
लज्जः विमत्सरोजातइति ... ...कलेस्यावसरे कालोमृत्युःप्रादुर...
विशेषणंस्फुटत्वप्रदर्शनार्थं

प्रयुज्यमानेमायतामत्य० आरब्धंयत्कर्मतन्निर्वाणंरमातंयर०
प्रति भगवतामयिप्रयुज्य मकर्मारब्धत्वंशुद्धत्वंनित्यत्वमित्यादिस०
त्मकोदेहोन्यपतत् अनेन
६॥ एकार्णवस्यांभसिशयानेश्रीनारायणे शिशयिषोःशयनंकर्तुमिच्छोर्विभोर्ब्रह्मणः
तोऽवतीर्यविश्वात्मादेहमाविश्यचक्रिणः॥अब्रमपवैष्णवींनिद्रामेकीभूयाथविष्णुनेतिकौमो०

प्रयुज्यमानेमयितांशुद्धांभागवतींतनुं॥ आरब्धकर्मनिर्वाणोन्यपतत्पांचभौतिकः।
दायशयानेंऽभस्युदन्वतः॥ शिशयिषोरनुप्राणंविविशेंऽतरहंविभोः ॥ ३० ॥ सहस्रयुगप०
क्षतः॥ मरीचिमिश्राऋषयःप्राणेभ्योऽहंचजज्ञिरे॥ ३१ ॥ अंतर्बहिश्चलोकांस्त्रीन्पर्यैम्यस्कंदितव्रत०
हान्महाविष्णोरविघातगतिःक्वचित्॥ ३२ ॥देवदत्तामिमांवीणांस्वरब्रह्मविभूषितां॥ मूर्च्छयित्वाहारक०
गायमानश्चराम्यहं॥ ३३ ॥ प्रगायतःस्ववीर्याणितीर्थपादःप्रियश्रवाः॥ आहूतइवमेशीघ्रंदर्शनंयातिचेत
सि॥ ३४॥ एतद्ध्यातुरचित्तानांमात्रास्पर्शेच्छयामुहुः ॥भवसिंधुप्लवोदृष्टोहरिचर्याऽनुवर्णनं॥ ३५॥

सि शिशयिषोर्ब्रह्मणइतिश्रीनारायणेनाभेदविवक्षयोक्तमित्यवगंतव्यं ॥ ३० ॥ प्राणेभ्यइंद्रियेभ्यःअहंमरीचिमिश्राः तन्मुख्याऋ
श्चजज्ञिरे ॥ ३१ ॥ येकार्मिणस्तेबहिर्नयांति तपआदिभिर्ब्रह्मलोकंगतास्त्वंतर्नयांति अहंतुमहाविष्णोरनुग्रहात् अखंडितब्रह्मचर्यत्र
न्नंतर्बहिश्च पर्यैमिपर्यटामि क्वचिदप्यविघाताअप्रतिहतागतिर्यस्यसः ॥ ३२ ॥ किमितिपर्यटसि ईश्वराज्ञयालोकमंगलार्थमित्य
तुर्भिः देवेनेश्वरेणदत्तां स्वरानिषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवतपंचमाइतिसप्त तएवब्रह्म ब्रह्माभिव्यंजकत्वात् तेनविभूषितांस्वतःसि
मूर्च्छयित्वामूर्च्छनालापवतींकृत्वा ॥ ३३ ॥स्वप्रयोजनमाह प्रगायतइति ॥ ३४ ॥ परप्रयोजनमाह एतद्धीति मा
[illegible]

पुत्रभूत कलेवरमुदस्राक्षी... उत्सृष्टवानसि ॥ ३ ॥ एषकल्पांतलक्षणःकालः तेस
... नस्वविहितवान् अडागमाभावस्त्वार्षः हियतएषसर्वस्यनिराकृतिरपलापोयस्मात्सः ॥ ४ ॥ अकारषं कृतवानहं रेफष
कारयोर्विश्लेषः छंदोऽनुरोधेन ॥५॥ तत्रतावत्कंचित्कालंतत्रैवमातृस्नेहयंत्रितोन्यवसमित्याह त्रिभिः एकएवाहमात्मजोयस्याःसा यो

व्यासउवाच भिक्षुभिर्विप्रवसितेविज्ञानादेष्टृभिस्तव ॥ वर्त्तमानोवयस्याद्येततःकिमकरोद्भवान् ॥ २ ॥ स्वायंभुवकयावृत्त्यावर्तितंतेपरंवयः ॥ कथंचेदमुदस्राक्षीःकालेप्राप्तेकलेवरं ॥ ३ ॥ प्राक्कल्पविषयामेतांस्मृतिंतेसुरसत्तम ॥ नह्येषव्यवधात्कालएषसर्वनिराकृतिः ॥ ४ ॥ नारदउवाच भिक्षुभिर्विप्रवसितेविज्ञानादेष्टृभिर्मम ॥ वर्त्तमानोवयस्याद्येततएतदकारषं ॥ ५ ॥ एकात्मजामेजननीयोषिन्मूढाचकिंकरी ॥ मय्यात्मजेऽनन्यगतौचक्रेस्नेहानुबंधनं ॥ ६ ॥ साऽस्वतंत्रानकल्पासीद्योगक्षेमंममेच्छती ॥ ईशस्यहिवशेलोकोयोषादारुमयीयथा ॥ ७ ॥ अहंचतद्ब्रह्मकुलऊषिवांस्तदपेक्षया ॥ दिग्देशकालाव्युत्पन्नोबालकःपंचहायनः ॥ ८ ॥ एकदानिर्गतांगेहाद्दुहंतींनिशिगांपथि ॥ सर्पोऽदशत्पदास्पृष्टःकृपणांकालचोदितः ॥ ९ ॥ तदाहमीशस्यभक्तानांशमभीप्सतः ॥ अनुग्रहंमन्यमानःप्रातिष्ठंदिशमुत्तरां ॥ १० ॥

षिद्धितिमूढेतिचस्नेहानुबंधेहेतुः ॥ ६ ॥ किंकरीत्यस्यार्थंप्रपंचयति अस्वतंत्रासाअतोनक
स्येदृष्टांतः ॥ ७ ॥ तदेवंसात्मेहंचक्रे अहंच दिगादिष्वनभिज्ञोऽतस्तत्रैवन्यवसमित्याह
या कदाविरमेदितिप्रतीक्षयेत्यर्थः ऊषिवान् वासंकृतवान् पंचहायनःपंचवर्ष
गतामित्यर्थः पदापादेन आस्पृष्टःईषदाक्रांतः अदशत् ... ॥ ९ ॥
तिष्ठंप्रस्थितोऽस्मि ॥ १० ॥

॥१५॥ र्यार्थः स्फीतान्समृद्धान् जंनपदान्देशान् तत्र... पुरग्रामव्र...कर...
श्वयत्रचैववसंतिते॥सतुग्रामइतिप्रोक्तःशूद्राणांवासएवचेति व्रजागोकुलानि
वेटागिरितटग्रामाःभृगुप्रोक्तावा एकलोयत्रतुग्रामोनगरंचैकतःस्थितं ॥ मिश्रंतुखर्व
टिकास्ताः वनानि स्वतःसिद्धवृक्षाणांसमूहाः उपवनानि रोपितवृक्षाणांसमूहाः तानिच ॥
नद्रीश्च इभैर्भग्नाभुजाःशाखायेषांतेद्रुमायेषुतान् शिवानिभद्राणिजलानियेषांतान् नलिनीः स...

स्फीताञ्जनपदांस्तत्रपुरग्रामव्रजाकरान् ॥ खेटखर्वटवाटीश्चवनान्युपवनानिच ॥ १
त्राद्रीनिभभग्नभुजद्रुमान् ॥ जलाशयांश्छिवजलान्नलिनीःसुरसेविताः ॥ १२ ॥ चित्रस्वनैः प...
द्रुमरश्रियः ॥ नलवेणुशरस्तंबकुशकीचकगह्वरं ॥ १३ ॥ एकएवातियातोऽहमद्राक्षंविपिनंमहत् ॥
तिभयाकारंव्यालोलूकशिवाऽजिरं ॥ १४ ॥ परिश्रांतेंद्रियात्माहंतृट्परीतोबुभुक्षितः ॥ स्नात्वापीत्वाह्रदेन
द्याउपस्पृष्टोगतश्रमः ॥ १५ ॥ तस्मिन्निर्मनुजेऽरण्येपिप्पलोपस्थआस्थितः ॥ आत्मनात्मानमात्मस्थंयथा
श्रुतमचिंतयं ॥ १६ ॥ ध्यायतश्चरणांभोजंभावनिर्जितचेतसा ॥ औत्कंठ्याश्रुकलाक्षस्यहृद्यासीन्मेशनैर्ह
रिः ॥ १७ ॥ प्रेमातिभरनिर्भिन्नपुलकांगोऽतिनिर्वृतः ॥ आनंदसंप्लुवेलीनोनापश्यमुभयंमुने ॥ १८ ॥

पक्षिभिः तन्नादप्रबुद्धैरित्यर्थः विभ्रमद्भिर्भ्रमरैः श्रीःशोभायासांताः नलिनीःअतियातः अतिक्रम्यगतःसन् महद्विपिनंवनमद्राक्षं कीदृश
नलवेणुशराणांस्तंबैः कुशैःकीचकैश्चगह्वरंदुर्गमं तत्रवेणुजातयएवविपुलांतरालगर्भाःकीचकाः ॥ १३ ॥ घोरंदुःसहं प्रतिभयाकारं भयंक
ररूपं व्यालादीनामजिरंक्रीडास्थानं ॥ १४ ॥ परिश्रांतानिइंद्रियाणिआत्मादेहश्चयस्य तृषापरीतोव्याप्तः उपस्पृष्टआचांतः ॥ १५ ॥ पि
...स्थमले आस्थितः उपविष्टः आत्मनाबुध्या आत्मस्थंहृदिस्थं आत्मानंपरमात्मानं ॥ १६ ॥ भावेनभक्त्यानिर्जितं
...णीयसा ॥ १७ ॥ ...निर्भिन्नपुलकान्यंगानियस्य आनंदाख्ये

भा.प्र. आत्मविनाशाय...
१४
गवत्कथाश्रवणम् ततोभगवतिरतिः तयाचदेव ज्ञानम् त...
णाविर्भावइतिक्रमोदर्शितः ॥ ३४ ॥ न मकर्मनाशः तच्च...
चेति ॥ ३५ ॥ भगवदर्पणेनक्रियमाणं नयतीतिसदाचारेणदर्शयात
दाश्रीकृष्णस्यगुणनामानिगृणंति अनुस ण्णमित्यर्थः इयंचभगवच्छिक्षा यत्करोषि...

एवंनृणांक्रियायोगाःसर्वेसंसृतिहेतवः ॥ तएवात्मविनाशायकल्पंतेकल्पित।
र्मभगवत्परितोषणं॥ ज्ञानंयत्तदधीनंहिभक्तियोगसमन्वितं ॥ ३५ ॥ कुर्वाणायत्रकर्म...
ऽसकृत्॥ गृणंतिगुणनामानिकृष्णस्यानुस्मरंतिच ॥ ३६ ॥ नमोभगवतेतुभ्यंवासुदेवायधीम...
यानिरुद्धायनमःसंकर्षणायच॥३७॥ इतिमूर्त्यभिधानेनमंत्रमूर्त्तिममूर्त्तिकं॥ यजतेयज्ञपुरुषंस
नःपुमान्॥ ३८ ॥ इमंस्वनिगमंब्रह्मन्नवेत्यमदनुष्ठितं ॥ अदान्मेज्ञानमैश्वर्यं...
त्वमप्यदभ्रश्रुतविश्रुतंविभोःसमाप्यतेयेनविदांबुभु
मुशंतिनान्यथा॥ ४०॥ इतिश्रीभा० म० प्र० व्यास
सूतउवाच एवंनिशम्यभगवान्देवर्षेर्जन्मकर्मच॥१

कौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमिति ॥ ३६ ॥ कीर्त्तनस्मरणरूपभक्तिहेतुत्व
वीमहि ॥ ३७ ॥ अमूर्त्तिकं मंत्रोक्तव्यतिरिक्तमूर्त्तिशून्यम् यजतेपू
रिःस्वसदृशंज्ञानादिकंदत्तवानित्याह इमंस्वनिगमंस्वापदेशंमयाऽनुष्ठि
...श्रुतंयस्य हेअदभ्रश्रुत विभोर्विश्रुतंयशः आख्या

त्वमायययास्वाविद्ययाकल्पितम् नतुवस्तुतोऽस्तीतित
क्षेपनिवृत्तेस्तत्कारणभूतरजस्तमोनिवर्त्तिकादृढाभक्तिर्जातेत्याह इ
स्यदृढभक्तिमतोमेप्रश्रितस्यविनीतस्य ॥ २९ ॥ गुह्यतममिति साध

तत्रान्वहंकृष्णकथाःप्रगायतामनुग्रहेणाशृणवंमनो
माभवद्रुचिः ॥ २६ ॥ तस्मिंस्तदालब्धरुचेर्महामुनेप्रि
ययापश्यमयिब्रह्मणिकल्पितंपरे ॥ २७॥ इत्थंशरत्प्रा
वृषिकावृतूहरेर्विशृण्वतोमेऽनुसवंयशोऽमलम्।संकीर्त्य
र्यमानंमुनिभिर्महात्मभिर्भक्तिःप्रवृत्तात्मरजस्तमोपह
दधानस्यबालस्यदांतस्यानुचरस्यच ॥ २९ ॥ ज्ञानंगुह्यतमंयत्तत्साक्षाद्भगवतोदितं ॥ अन्ववोच
कृपयादीनवत्सलाः ॥ ३० ॥ येनैवाहंभगवतोवासुदेवस्यवेधसः ॥ मायाऽनुभावमविदंयेनगच्छ
॥ ३१ ॥ एतत्संसूचितंब्रह्मंस्तापत्रयचिकित्सितं ॥ यदीश्वरेभगवतिकर्मब्रह्मणिभावितं ॥ ३
भूतानांजायतेयेनसुव्रत ॥ तदेवह्यामयंद्रव्यंनपुनातिचिकित्सितं ॥ ३३ ॥

श्वरज्ञानंगुह्यतमम् भगवतोदितंभागवतंश ... चोचन् उपदिष्टवंतः ॥ ३० ॥ तदेवज्ञानं
वेति अविदं ज्ञातवानहम् ॥ ३१ ॥ त: ... संसूचितमित्याह एतदिति
सत्वशोधकमितियावत् । किंतत् भगवति ... कर्मतत् कथंभूतेभ
॥३२॥ननुसंसारहेतोःकर्मणः कथंतापत्रयानि ... मर्पीभेदेन
देवकेवलमामयं ...

... तः पारंचदेशतः यस्यतस्य । विभोश्चेष्टितं ततः कारणात् ... वादतुज्ञातुमर्हति नपुनरविचक्षणः प्रवर्त्तिस्व
सत्वादिभिः प्रवर्त्तमानस्यजनस्यदर्शय भवानितित्वमित्यर्थः पाठांतरेभवान्निति संबोधनं ॥ १६ ॥ एवंतावत्काम्यकर्मादेरनर्थहेतुत्वात्तंवि
र्मत्यागेनभजन्भक्तिपरिपाकेनयदिकृतार्थोभवेत्तदानकाचिच्चिंता यदिपुनरपक्कएवम्रियेततत्तोभ्रश्येद्वा तदास्वधर्मत्यागनिमित्तोनर्थःस्या
दित्याशंक्याह ततोभजनात्कथंचित्पतेत् भ्रश्येत् म्रियेतवायदि तदापिभक्तिरसिकस्यकर्मानधिकारान्नानर्थशंका अंगीकृत्याप्याह वाश

विचक्षणोऽस्यार्हतिवेदितुंविभोरनंतपारस्यनिवृत्तितःसुखं ॥ प्रवर्त्तमानस्यगुणैरनात्मनस्ततोभवान्दर्शय
चेष्टितंविभोः ॥ १६ ॥ त्यक्त्वास्वधर्मंचरणांबुजंहरेर्भजन्नपक्कोऽथपतेत्ततोयदि ॥ यत्रक्कवाऽभद्रमभूदमुष्यकिं
कोवाऽर्थआप्तोभजतांस्वधर्मतः ॥ १७ ॥ तस्यैवहेतोःप्रयतेतकोविदोनलभ्यतेयद्भ्रमतामुपर्यधः ॥ तल्लभ्यतेदु
खवदन्यतःसुखंकालेनसर्वत्रगभीररंहसा ॥ १८ ॥ नवैजनोजातुकथंचनाव्रजेन्मुकुंदसेव्यन्यवदंगसंसृति
म् ॥ स्मरन्मुकुंदांघ्र्युपगूहनंपुनर्विहातुमिच्छेन्नरसग्रहोयतः ॥ १९ ॥

क्तिरसिकस्याभद्रमभूत्किम् नाभूदेवेत्यर्थः भक्तिवासनासद्भावादितिभावः अभजद्भिस्तुकेवलंस्वधर्मतः कोवाअर्थः आप्तः प्राप्तः अभजता
मितिषष्ठीतुसंबंधमात्रविवक्षया ॥ १७ ॥ ननुस्वधर्ममात्रादपिकर्मणापितृलोकइतिश्रुतेः पितृलोकप्राप्तिःफलमस्त्येवतत्राह तस्यैवहेतोःतद
र्थंयत्नंकुर्यात् यत् उपरिब्रह्मपर्यंतं अधःस्थावरपर्यंतचभ्रमद्भिर्जीवैर्नलभ्यते षष्ठीतुपूर्ववत् तत्तुविषयसुखमन्यत ... नकर्मणासर्वत्र
न्यदैन्यमत्रातिरिच्यतइति ॥ १८ ॥ यदुक्तंयत्रक्कवाऽभद्रमभूदितितदुपपादयतिनवाइति म ... खान्यपितथाम
पिसंसृतिनोव्रजेत् नाविशेत् अंगअहोअन्यवत् केवलकर्मनिष्ठवत्इतिवैधर्म्ये ... पनकुयोनिगतो
स्मरन्विहातुंनेच्छेत् यतोऽयंजनोरसग्रहः ... नीयेनगृह्यतेवशी ...
भयः ...

तद्वभगवल्लु... ...वेंखल्विदत्र

ईश्वरात्प्रपंचोनपृथक् ईश्वरस्तुप्रपंचात्पृथगित्यर्थः तत्रहेतुः यतोभगवताहत... ...र्शितं ॥ २० ॥

इदंविश्वंभगवान् इतरइवयः सजीवोऽपिभगवान् चेतनाचेतनःप्रपंचस्तद्व्यतिरेकेण... ...गतमेवहि कुतः

क्षेत्यादिप्रमाणंसूचितं तद्धिस्वयमेवभवान्वेद प्रादेशमात्रमेकदेशमात्रं आचार्यवान्पुरुषोवेद... ...वतपआदिसर्वं

नचतवाचार्यापेक्षाईश्वरावतारत्वादित्याह त्वमिति हेअमोघदृक् त्वमात्मनास्वयमात्मानमजमेवसंतंजग...

परस्यपुंसः कलामंशभूतं तत्तस्मान्महानुभावस्यहरेरभ्युदयः पराक्रमः अधिअधिकंगण्यतां निरूप्यतां ॥ २१ ॥ अन...

इदंहिविश्वंभगवानिवेतरोयतोजगत्स्थाननिरोधसंभवाः ॥ तद्धिस्वयंवेदभवांस्तथाऽपिवैप्रादेशमात्रंभव

तःप्रदर्शितं ॥ २० ॥ त्वमात्मनात्मानमवेह्यमोघदृक्परस्यपुंसःपरमात्मनःकलां ॥ अजंप्रजातंजगतःशिवा

यतन्महानुभावाभ्युदयोऽधिगण्यतां ॥ २१ ॥ इदंहिपुंसस्तपसःश्रुतस्यवास्विष्टस्यसूक्तस्यचबुद्धिदत्तयोः ॥

अविच्युतोऽर्थःकविभिर्निरूपितोयदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं ॥ २२ ॥ अहंपुराऽतीतभवेऽभवंमुनेदास्यास्तु

कस्याश्चनवेदवादिनां ॥ निरूपितोबालकएवयोगिनांशुश्रूषणेप्रावृषिनिर्विविक्षतां ॥ २३ ॥ तेमय्यपेता

खिलचापलेऽर्भकेदांतेधृतक्रीडनकेऽनुवर्तिनि ॥ चक्रुःकृपांयद्यपितुल्यदर्शनाःशुश्रूषमाणेमुनयोऽल्पभाषि

णि ॥ २४ ॥ उच्छिष्टलेपाननुमोदितोद्विजैःसकृत्स्मभुंजेतदपास्तकिल्बिषः ॥ एवंप्रवृत्तस्यविशुद्धचेतसस्तद्ध

र्मएवात्मरुचिःप्रजायते ॥ २५ ॥

तवसफलंस्यादित्याह इदंहीति श्रुतादयोभावेनिष्ठा इदमेवहितपःश्रवणादेरविच्युतोनि ॥ १

त्योऽर्थःफलं किंतत् उत्तमश्लोकस्यगुणानुवर्णनमितियत् ॥ २२ ॥ सत्संगतोहरिकथाश्रवणादिफलंस्ववृत्तांतेनप्रपंचयति अहंपुरापूर्वक

ल्पे अतीतभवेपूर्वजन्मनि वेदवादिनांदास्याःसकाशात्अभवंजातोऽस्मि निरूपितःनियुक्तः कयोगिनांशुश्रूषणे प्रावृषिवर्षोपलक्षितेचातु

...निर्विविक्षतां ...वासंकर्तुमिच्छतां ॥ २३ ॥ अपेतान्यखिलानिचापलानियस्मात्तस्मिन् नियतेंद्रियेअधृतक्रीडनकेत्य

...भुंजेस्म ...नेनापास्तकिल्बि...

॥ ९॥ ...काप्पर्यटन् अर्कइवसर्वदर्शी योगबलेनप्राणवायुरिव सर्वप्राणिनाम् ... ...त्मसाक्षी बुद्धिवृत्तिज्ञः अतः परेब्रह्मणिधर्मतोयोगेननिष्णातस्य तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणाम्॥ अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमिति अवरेचब्रह्मणिवेदाख्येव्रतैःस्वाध्यायनियमैर्निष्णातस्यमे अलमत्यर्थंयत्न्यूनंतद्विचक्ष्व वितर्कय॥ ७॥ अनुदिनप्रायमनुक्तप्रायम् विमलंभगवद्यशोविनायेनैवधर्मादिज्ञानेनासौभगवान्तुष्येत तदेवदर्शनंज्ञानंखिलंन्यूनंमन्येऽहम्॥ ८॥ ननुभगवद्यशएवतत्रतत्रानुवर्णितंतत्राह यथेति चशब्दाद्धर्मादिसाधनानिच तथाधर्मादिवत्प्राधान्येनवासुदेवस्य

सर्वंभवान्वेदसमस्तगुह्यमुपासितोयत्पुरुषःपुराणः॥परावरेशोमनसैवविश्वंसृजत्यवत्यत्तिगुणैरसंगः॥६॥ त्वंपर्यटन्नर्कइवत्रिलोकीमंतश्चरोवायुरिवात्मसाक्षी॥ परावरेब्रह्मणिधर्मतोव्रतैःस्नातस्यमेन्यूनमलंविचक्ष्व॥७॥ नारदउवाच भवताऽनुदितप्रायंयशोभगवतोऽमलं॥येनैवासौनतुष्येतमन्येतद्दर्शनंखिलं॥८॥यथाधर्मादयश्चार्थामुनिवर्यानुकीर्तिताः॥ नतथावासुदेवस्यमहिमाह्यनुवर्णितः॥९॥नयद्वचश्चित्रपदंहरेर्यशोजगत्पवित्रंप्रगृणीतकर्हिचित्॥ तद्वायसंतीर्थमुशंतिमानसानयत्रहंसानिरमंत्युशिक्क्षयाः॥ १०॥तद्वाग्विसर्गोजनताघविप्लवोयस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि॥ नामान्यनंतस्ययशोऽंकितानियच्छृण्वंतिगायंतिगृणंतिसाधवः॥ ११॥

महिमानत्युक्तइत्यर्थः॥९॥वासुदेवव्यतिरिक्तान्यविषयज्ञानवदेवान्यविषयंवाक्य... ...ह नेति चित्रपदम... ...यद्वचोहरेर्यशोनप्रगृणीत तद्वायसंतीर्थंकाकतुल्यानां ... ...रतिस्थानम् उशंति मन्यंते कुतः ...दमुवाच स्वग... ...मनसिवर्त... हंसायतयोयत्रननिरमंति कर्हिचिदपि नितरांनरमंते उशिक्क्षयाः उशिक्कमनीयंब्रह्म क्षयोनिवा...तादात्म्यमभ्या... ...रसिचरंतःकमनीयपद्मखंडनिवासास्तक्तविचित्रान्नादियुक्तेप्युच्छिष्टगर्त्तेकाकक्रीडास्थानेननिरमंतइति... ...र्थं भगवद्यशः प्रधानंवचःपवित्रमित्याह तद्वाग्विसर्गः सचासौवाग्विसर्गः वाचःप्रयोगः जनाना... ...सः यस्मिन्वाग्विसर्गेअबद्धवत्यपि अपशब्द...युक्तेपि प्रतिश्लोक... ...

...रंजनम् एवंभूतमापन्न... ...

र्म्यम् अज्यतेऽनेनेत्यंजनमुपाधिः तन्निवर्त्तक... ...चाभद्रंदुःखरूपंयत्काम्य... ...र्मकौशलानि

ध्यायनकल्पतइत्यर्थः तदाशश्वत्साधनकालेफलकालेचाभद्रंदुःखरूपं... ॥ १२ ॥ तदेव... ...यस्य सत्येरतः

पिकर्मईश्वरेनार्पितंचेत्कुतःपुनःशोभेतबहिर्मुखत्वेनसत्वशोधकत्वाभावात् अमोघायथार्थादृक्धीर्यस्य शु... ...बंधमुक्तयेत्वम

व्यर्थान्येव यतः अतोहरेश्चरितमेवानुवर्णयेत्याह अथोअतःकारणात् ... समाधिनाचित्तैकाग्र्येण ... ततउरुक्रमचेष्टितात्पृथक्

धृतानिव्रतानियेनसभवानेवंमहागुणः...वत् अतःउरुक्रमस्यविविधंचेष्टितंलीलां ॥ १३ ॥ विपक्षेदोषांतरमाह नचार्पितंकर्मयदप्य

नुस्मरस्मृत्वावर्णयेत्यर्थः एतच्चवाक्यांतरमितिमध्यमपुरुषप्रयोगोनानुपपन्नः ॥ कुतःपुनःशश्वदभद्रमीश्वरे ... उरुक्रमस्याखिलबंधमुक्त

नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितंनशोभतेज्ञानमलंनिरंजनं ॥ कुतःपुनःशश्वदभद्रमीश्वरेनचार्पितंकर्मयदप्य

कारणं ॥ १२ ॥ अथोमहाभागभवानमोघदृक्शुचिश्रवाःसत्यरतोधृतव्रतः ॥ उरुक्रमस्याखिलबंधमुक्त

येसमाधिनाऽनुस्मरतद्विचेष्टितं ॥ १३ ॥ ततोऽन्यथाकिंचनयद्विवक्षतःपृथग्दृशस्तत्कृतरूपनामभिः ॥ नकुत्र

चित्क्वापिचदुःस्थितामतिर्लभेतवाताहतनौरिवास्पदं ॥ १४ ॥ जुगुप्सितंधर्मकृतेऽनुशासतःस्वभावरक्तस्य

महान्व्यतिक्रमः ॥ यद्वाक्यतोधर्मइतीतरःस्थितोनमन्यतेतस्यनिवारणंजनः ॥ १५ ॥

दृशः अतएवान्यथाप्रकारांतरेणयत्किंचिदर्थांतरंविवक्षतः तयाविवक्षयाकृतैः स्फुरितैःरूपैः नामभिश्चवक्तव्यत्वेनोपस्थितैः दुःस्थिताऽनव

स्थितासतीमतिः कदाचित्क्वापिविषये आस्पदंस्थानंनलभेत वातेनाहताआघूर्णितानौरिव तदुक्तंगीतासु व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरु

नंदन॥बहुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयोऽव्यवसायिनामित्यादि ॥ १४ ॥ तदेवंहरियशोविनाभारतादिषुकृतंधर्मादिवर्णनमाकिंचित्करमित्युक्त

मप्रस्तुतविरुद्धमेवजातमित्याह जुगुप्सितंनिंद्यंकाम्यकर्मादि स्वभावतएवरक्तस्यतत्ररागिणःपुरुषस्यधर्मकृतेधर्मार्थमनुशासतस्तवमहा

नयंव्यतिक्रमःअन्यायः कुतइत्यतआह यस्यवाक्यतोऽयमेवमुख्योधर्मइतिस्थितः इतरः प्राकृतोजनः तस्यकाम्यकर्मादेरन्येनतत्त्वविदा

क्रियमाणं नि... ...त्वयाक्रियमाणम् यद्वा नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरित्यादिश्रुत्याक्रियमाणंनिवार

... ...संगोन्यासेभवेदिः तत्रैवंशक्यतेवक्तुंयेऽधर्मवाद्यो

यमयाजनमाह ... ... तमेधाविभिर्धार्यतेस्मतएव ॥ २४ ॥ किंचस्त्रीशूद्रेति द्विजबंधवः त्रैवर्णिकेष्वधमाः तेषांकर्मरूपे श्रेयसिश्रेयःसाधने एवंभवेत् अनेनैवप्रकारेणभवत्विति अतएवतेषांकृपयाभारताख्यानंमुनिनाकृतम् ॥ २५ ॥ भूतानांश्रेयसिद्धितेस

चातुर्होत्रंकर्मशुद्धंप्रजानांवीक्ष्यवैदिकं ॥ व्यदधाद्यज्ञसंतत्यैवेदमेकंचतुर्विधं ॥ १९ ॥ ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यावेदाश्चत्वारउद्धृताः ॥ इतिहासपुराणंचपंचमोवेदउच्यते ॥ २० ॥ तत्रर्ग्वेदधरःपैलःसामगोजैमिनिःकविः ॥ वैशंपायनएवैकोनिष्णातोयजुषामुत ॥ २१ ॥ अथर्वांगिरसामासीत्सुमंतुर्दारुणोमुनिः ॥ इतिहासपुराणानांपितामेरोमहर्षणः ॥ २२ ॥ तएतऋषयोवेदंस्वंस्वंव्यस्यन्ननेकधा ॥ शिष्यैःप्रशिष्यैस्तच्छिष्यैर्वेदास्तेशाखिनोऽभवन् ॥ २३ ॥ तएववेदादुर्मेधैर्धार्यंतेपुरुषैर्यथा ॥ एवंचकारभगवान्व्यासःकृपणवत्सलः ॥ २४ ॥ स्त्रीशूद्रद्विजबंधूनांत्रयीनश्रुतिगोचरा ॥ कर्मश्रेयसिमूढानांश्रेयएवंभवेदिह ॥ इतिभारतमाख्यानंकृपयामुनिनाकृतं ॥ २५ ॥ एवंप्रवृत्तस्यसदाभूतानांश्रेयसिद्विजाः ॥ सर्वात्मकेनापियदानातुष्यद्धृदयंततः ॥ २६ ॥ नातिप्रसीदद्धृदयःसरस्वत्यास्तटेशुचौ ॥ वितर्कयन्विविक्तस्थइदंप्रोवाचधर्मवित् ॥ २७ ॥ धृतव्रतेनहिमयाछंदांसिगुरवोऽग्नयः ॥ मानितानिर्व्यलीकेनगृहीतंचानुशासनं ॥ २८ ॥ भारतव्यपदेशेनह्याम्नायार्थश्चदर्शितः ॥ दृश्यतेयत्रधर्मादिस्त्रीशूद्रादिभिरप्युत ॥ २९ ॥ अथापिबतमेदैह्योह्यात्माचैवा... विभुः ॥ असंपन्नइवाभातिब्रह्मवर्चस्यसत्तमः ॥ ३० ॥

र्वात्मकेनापि अनेकोद्देशवताऽपिकर्मणा ॥ २६ ॥ नअतिप्रसीदत् हृदयंयस्यसः चित्ताप्रसत्तौ... ...म् ॥ २७ ॥ मानिताः पूजिताः ॥ २८ ॥ २९ ॥ दैह्यः देहेभवःआत्माजीवःवस्तुतोविभुःपरिपूर्णएव ... इवाभाति ब्रह्मवर्चसंवेदश्रवणाध्यापनोत्कर्षजंतेजःतत्र साधवोब्रह्मवर्चस्याः तेषुसत्तमः ... ... श्रीब्रह्मवर्चसंवानपि ...

असपत्ताहेतुस्वयमव...

वतः कृष्णस्यव्यासस्य प्रागुदाहृतंसरस्वतीतीरस्थम् ॥ ३२ ॥ तंनारदमागत... ना...दस्य

इतिप्रथमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ पंचमेसर्वधर्मेभ्योहरि... धिकारा

ते ॥ १ ॥ उपसमीपेआसीनंविप्रर्षिव्यासम् बृहच्छ्रवाः महायशाःस्मयन्ईषद्धसन्निवेत्यनेनमुख... आत्माम

र्थम् अहोमहानपिमुह्यतीतिस्मयमानः ॥ १ ॥ शारीरः शरीराभिमानीआत्मा आत्मनातेनशरीरेण कच्चित्कि...

किंवाभागवताधर्मानप्रायेणनिरूपिताः ॥ प्रियाःपरमहंसानांतएवह्यच्युतप्रियाः ॥ ३१ ॥ तस्यैवाखलमा
त्मानंमन्यमानस्यखिद्यतः ॥ कृष्णस्यनारदोऽभ्यागादाश्रमंप्रागुदाहृतं ॥ ३२ ॥ तमभिज्ञायसहसाप्रत्युत्था
यागतंमुनिः ॥ पूजयामासविधिवन्नारदंसुरपूजितं ॥ ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेचतुर्थो
ऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सूतउवाच अथतंसुखमासीनउपासीनंबृहच्छ्रवाः ॥
देवर्षिःप्राहविप्रर्षिंवीणापाणिःस्मयन्निव ॥ १ ॥ नारदउवाच पाराशर्यमहाभागभवतःकच्चिदात्मना ॥
परितुष्यतिशारीरआत्मामानसएववा ॥ २ ॥ जिज्ञासितंसुसंपन्नमपितेमहदद्भुतं ॥ कृतवान्भारतंयस्त्वंस
र्वार्थपरिबृंहितं ॥ ३ ॥ जिज्ञासितमधीतंचयत्तद्ब्रह्मसनातनं ॥ अथापिशोचस्यात्मानमकृतार्थइवप्रभो ॥ ४ ॥
व्यासउवाच अस्त्येवमेसर्वमिदंत्वयोक्तंतथापिनात्मापरितुष्यतेमे ॥ तन्मूलमव्यक्तमगाधबोधंपृच्छामहे
त्वात्मभवात्मभूतं ॥ ५ ॥

नोऽभिमानी तेनमनसापरितुष्यतिकच्चिन्नोवेति ॥ तेजिज्ञासितंज्ञातुमिष्टंधर्मादियत्तत्सर्वंसुसं
पन्नं सम्यक्ज्ञातं अपिशब्दादनुष्ठितंचेत्यर्थः अयीतिपाठेसंबोधनं सुसंपन्नत्वेहेतुः महदद्भुतमित्यादि सर्वैरर्थैर्धर्मादिभिः परिबृंहितंपरिपू
र्णं ॥ ३ ॥ किंच ...नित्यंपरंब्रह्मतच्चत्वयाजिज्ञासितंविचारितं अधीतमधिगतंप्राप्तंचेत्यर्थः अथापिशोचसित्किमर्थमितिशेषः
...नारदत्वात्वांपृच्छामहे आत्मभवोब्रह्मा तस्यात्मनोदे

नप्रवार्त्तितइत्यर्थः कृष्णाव्यासः ॥ ३ ॥ कस्यव्याख्यानादिकंकथंघटितमितिप्रष्टुंतस्यासंगोदासीन तामाहद्वाभ्यां तस्येति समदृक्समंब्रह्मपश्यति अतोनिर्विकल्पकःस्वार्थंकःनिरस्तभेदः किंच एकस्मिन्नेवांतःसमाप्तिर्यस्याः तथाभूता मतिर्यस्यसः यतः उन्निद्रःमायाशयनादुद्बुद्धः यानिशासर्वभूतानांतस्यांजागर्तिसंयमीतिस्मृतेः अतएवगूढः अप्रकटः मूढइवप्रतीयते ॥ ४ ॥ निर्विकल्पकत्वंप्रपंचयति दृष्ट्वेति आत्मजंशुकंप्रव्रजंतमनुगच्छंतमृषिंव्यासमनग्नमपिदृष्ट्वाजलेक्रीडंत्योदेव्यःअप्सरसः ह्रिया

कस्मिन्युगेप्रवृत्तेयंस्थानेवाकेनहेतुना ॥ कुतःसंचोदितःकृष्णःकृतवान्संहितांमुनिः ॥ ३ ॥ तस्यपुत्रोमहायोगीसमदृङ्निर्विकल्पकः ॥ एकांतमतिरुन्निद्रोगूढोमूढइवेयते ॥ ४ ॥ दृष्ट्वानुयांतमृषिमात्मजमप्यनग्नंदेव्योह्रियापरिदधुर्नसुतस्यचित्रम् ॥ तद्वीक्ष्यपृच्छतिमुनौजगदुस्तवास्तिस्त्रीपुंभिदानतुसुतस्यविविक्तदृष्टेः ॥ ५ ॥ कथमालक्षितःपौरैःसंप्राप्तःकुरुजांगलान् ॥ उन्मत्तमूकजडवद्विचरन्गजसाह्वये ॥ ६ ॥ कथंवापांडवेयस्यराजर्षेर्मुनिनासह ॥ संवादःसमभूत्तातयत्रैषासात्वतीश्रुतिः ॥ ७ ॥ सगोदोहनमात्रंहिगृहेषुगृहमेधिनाम् ॥ अवेक्षतेमहाभागस्तीर्थीकुर्वंस्तदाश्रमम् ॥ ८ ॥ अभिमन्युसुतंसूतप्राहुर्भागवतोत्तमम् ॥ तस्यजन्ममहाश्चर्यंकर्माणिचगृणीहिनः ॥ ९ ॥

लज्जयापरिदधुः वस्त्रपरिधानंकृतवत्यः अनग्नमपीत्यनेनार्थात्तत्सुतोनग्नइत्युक्तं नग्नस्यपुरतोगच्छतः सुतस्यतुह्रियानपरि[illegible] तच्चित्रंवीक्ष्यइयंस्त्रीअयंपुमानइतिभिदाभेदःनवास्ति विविक्ता पूतादृष्टिर्यस्य ॥ ५ ॥ एवंभूतोऽसौकथमालक्षितः ज्ञात[illegible] देशविशेषाःतान्संप्राप्तःततोगजसाह्वयेविचरन् गजेनसहितआह्वयोनामयस्यतस्मिन्हस्तिनापुरे हस्तिना[illegible] एवंभूतेनमुनिनासहयत्रसंवादेएषासात्वतीभागवतीश्रुतिःसंहिता ॥ ७ ॥ एतद्व्याख्यानं[illegible] त्याह सइति गोदोहनमात्रंकालंप्रतीक्षतेतदपिनभिक्षार्थंकिंतुतेषामाश्रमंगृहं[illegible]

णपीठं हस्फुटं धनान्यानीयशत्रवोनमंति अंगहेसूत युवातरुणएवएषतए
किंधनादिभिरितिचेत्तत्राह लोकस्यशिवायसुखाय भवायसमृध्यै भूतयेऐश्वर्याय ... म्यंस
विरज्यापिपरेषामाश्रयंकलेवरंकुतोहेतोर्मुमोच नहिपरोपजीवनंस्वयंत्यक्तुमुचितमित्यर्थः ॥ १२ । कस्मि
मांचक्ष्व यद्यस्मात् वाचांविषयेगिरांगोचरेऽर्थेस्नातंपारंगतंत्वांमन्ये छांदसादन्यत्र वैदिकात्व्यतिरेकेण अत्र

ससम्राट्कस्यवाहेतोःपांडूनांमानवर्धनः ॥ प्रायोपविष्टोगंगायामनादृत्याधिराट्श्रियम् ॥ १० ॥ नन्वतियत्वा दनिकेतमात्मनःशिवायहानीयधनानिशत्रवः ॥ कथंसवीरःश्रियमंगदुस्त्यजांयुवैषतोत्स्रष्टुमहोसहासुभिः ॥ ११ ॥ शिवायलोकस्यभवायभूतयेयउत्तमश्लोकपरायणाजनाः ॥ जीवंतिनात्मार्थमसौपराश्रयंमुमोच निर्विद्यकुतःकलेवरं ॥ १२ ॥ तत्सर्वंनःसमाचक्ष्वपृष्टोयदिहकिंचन ॥ मन्येत्वांविषयेवाचांस्नातमन्यत्रछांद सात् ॥ १३ ॥ सूतउवाच द्वापरेसमनुप्राप्तेतृतीयेयुगपर्यये ॥ जातःपराशराद्योगीवासव्यांकलयाहरेः ॥ १४ ॥ सकदाचित्सरस्वत्याउपस्पृश्यजलंशुचिः ॥ विविक्तदेशआसीनउदितेरविमंडले ॥ १५ ॥ परावरज्ञः सऋषिःकालेनाव्यक्तरंहसा ॥ युगधर्मव्यतिकरंप्राप्तंभुवियुगेयुगे ॥ १६ ॥ भौतिकानांचभावानांशक्तिह्रासं चतत्कृतं ॥ अश्रद्दधानान्निःसत्वान्दुर्मेधान्ह्रसितायुषः ॥ १७ ॥ दुर्भगांश्चजनान्वीक्ष्यमुनिर्दिव्येनचक्षुषा ॥ सर्ववर्णाश्रमाणांयद्दध्यौहितममोघदृक् ॥ १८ ॥

न्युगइत्यादिप्रश्नानांव्यासजन्मकथनपूर्वकमुत्तरमाह द्वापरेसमनुप्राप्ते कदेत्यपेक्षायामाह तृतीयेयुगस्यपर्ययेपरिवर्त्ते वासव्यामुपरिच रस्यवसोर्वीर्याज्जातायांसत्यवत्यांयोगीज्ञानीव्यासोजातः ॥ १४ ॥ जलमुपस्पृश्यजलेस्नानादिकंकृत्वेत्यर्थः आसीनोबभूवेतिशेषः वि विक्तदेशइत्यादिचित्तैकाग्र्यार्थमुक्तं अनेनैवबदरिकाश्रमस्थानंसूचितं ॥ १५ ॥ तत्रसऋषिर्युगधर्मव्यतिकरादिकंवीक्ष्य सर्ववर्णाश्रमाणां ...गोयस्यतेनकालेनयुगधर्माणांव्यतिकरंसंकरंप्राप्तंवीक्ष्य त ॥ १
यद्धितंतद्दध्याविति तृतीयेनान्वयः परावरज्ञः

विपद्गणेत्वेदर्शयति विषात् भीमस्य विषमोदकदानात् [illegible] पुरुषादात् हिडिंबादयोराक्षसास्तेषां दर्शनात् ॥ ७ ॥ रथमारुह्य
याः सूतस्थानात् अभितोरक्षिताः आस्म अभवाम ॥ २४ ॥ यत्र यासु विपत्सु कीदृशं दर्शनम् नास्तिपुनरपिभवदर्शनंयस्मात् ॥ तद्वाभ्या
संपदस्तुश्रेयःपरिपंथिन्यइत्याह जन्मसत्कुले जन्मादिभिरेधमानोमदोयस्यसः अभिधातुं श्रीकृष्णगोविंदेतिवक्तुमपि अकिंचनानांगो
चरं विषयभूतं॥२६॥प्रस्तुतमनोरथपूरणायप्रणमति अकिंचनाभक्ताएववित्तंसर्वस्वंयस्यतस्मै ततःकिम् निवृत्तागुणवृत्तयोधर्मार्थकाम
विषयायस्मात्तस्मै कुतःआत्मारामाय तत्कुतः शांताय रागादिरहिताय किंच कैवल्यपतये कैवल्यंदातुंसमर्थाय ॥ २७ ॥ ननुदेवकी

विषान्महाग्नेःपुरुषाददर्शनादसत्सभायावनवासकृच्छ्रतः॥मृधेमृधेऽनेकमहारथास्त्रतोद्रौण्यस्त्रतश्चास्महरेऽ
भिरक्षिताः॥ २४ ॥ विपदःसंतुनःशश्वत्तत्रतत्रजगद्गुरो ॥ भवतोदर्शनंयत्स्यादपुनर्भवदर्शनं॥ २५ ॥ ज
न्मैश्वर्यश्रुतश्रीभिरेधमानमदःपुमान्॥ नैवार्हत्यभिधातुंवैत्वामकिंचनगोचरं॥ २६ ॥ नमोऽकिंचनवित्ता
यनिवृत्तगुणवृत्तये॥ आत्मारामायशांतायकैवल्यपतयेनमः ॥ २७॥ मन्येत्वांकालमीशानमनादिनिधनं
विभुं॥ समंचरंतंसर्वत्रभूतानांयन्मिथःकलिः॥ २८॥ नवेदकश्चिद्भगवंश्चिकीर्षितंतवेहमानस्यनृणांविडं
बनं॥ नयस्यकश्चिद्दयितोऽस्तिकर्हिचिद्द्वेष्यश्चयस्मिन्विषमामतिर्नृणां॥ २९ ॥ जन्मकर्मचविश्वात्मन्नज
स्याकर्त्तुरात्मनः॥ तिर्यङ्नृषिषुयादःसुतदत्यंतविडंबनं॥ ३० ॥

पुत्रंमांकथमेवंस्तौषितत्राह मन्येत्वांकालं ननुदेवकीपुत्रम् तत्रहेतवः ईशानं नियंतारं अनादिनिधनमाद्यंतशून्यं विभुंप्रभुम् समंयथा
भवतितथासर्वत्रचरंतम् ननुपार्थसारथेःकथंममसाम्यंतत्राह यत्यतः त्वत्तोनिमित्तभूतात् भूतानामेवमिथःकलिःकलहोभवति ननुस्व
तस्त्वयिवैषम्यम् ॥ २८ ॥ ननुनिग्रहानुग्रहरूपंमयिप्रसिद्धंवैषम्यमतआह नवेदेति नृणांविडंबनमनुकरणमीहमानस्यकुर्वतः यस्मिंस्त्वयि
विषमामतिः अनुग्रहनिग्रहरूपाभवति॥ २९॥ अजस्य [illegible] कर्म तिर्यक्षुवराहादिरूपेण नृषुरामादिरूपेण ऋषिषुवामनादिरू
पेण यादस्सुमत्स्यादिरूपेण ॥ ३० ॥

नरविडंबनमत्याश्चर्यमित्याह गोपीति यशोदात्वयिक … फोटनंकृतवति यावद्दामरज्जुंआददे जग्राह तावत्तत्क्षणमेव या
तेदशाअवस्था सामांविमोहयति किंभूतस्य अश्रुभिःक … ॥म भ्रमंजनंययोस्तेचने संभ्रमेण्व्याकुलेअक्षिणीयस्मिन् तद्वक्त्रंनिनीय
अधःकृत्वाताडयिष्यतीतिभयस्यभावनयास्थितस्य यत् यतः त्वत्तः भीरपि स्वयंबिभेति तस्यतेदशा ॥ ३१ ॥ अतएवजगन्मोहनत
यादुर्ज्ञेयत्वात्तवजन्मादिबहुधावर्णयंतीत्याह केचिदितिचतुर्भिः पुण्यश्लोकस्यप्रियस्ययुधिष्ठिरस्य कीर्त्तये यदोरेवकीर्त्तयइतिवा मल
यस्यकीर्त्तयेवंशेवाचंदनम् ॥ ३२ ॥तथावसुदेवस्यभार्यायांदेवक्यामजएवत्वमभ्यगात् पुत्रत्वमितिशेषः प्रथमपुरुषस्त्वार्षः अभूत्वमिति
पाठःसुगमःताभ्यांपूर्वंसुतपःपृश्निरूपाभ्यांयाचितःसन् अस्यजगतःक्षेमाय॥ ३ ३॥आत्मभुवेतिब्रह्मप्रार्थनस्यप्राधान्यविवक्षया॥ ३ ४॥

गोप्याददेत्वयिकृतागसिदामतावद्यातेदशाऽश्रुकलिलांजनसंभ्रमाक्षं ॥ वक्त्रंनिनीयभयभावनयास्थित
स्यसामांविमोहयतिभीरपियद्बिभेति॥ ३१ ॥ केचिदाहुरजंजातंपुण्यश्लोकस्यकीर्त्तये ॥ यदोःप्रियस्यान्व
वायेमलयस्येवचंदनं॥ ३२ ॥ अपरेवसुदेवस्यदेवक्यांयाचितोऽभ्यगात् ॥ अजस्त्वमस्यक्षेमायवधायच
सुरद्विषां॥ ३३ ॥भारावतरणायान्येभुवोनावइवोदधौ॥सीदंत्याभूरिभारेणजातोह्यात्मभुवाऽर्थितः॥ ३४ ॥
भवेऽस्मिन्क्लिश्यमानानामविद्याकामकर्मभिः॥ श्रवणस्मरणार्हाणिकरिष्यन्निितिकेचन॥ ३५ ॥ शृण्वंति
गायंतिगृणंत्यभीक्ष्णशःस्मरंतिनंदंतितवेहितंजनाः ॥ तएवपश्यंत्यचिरेणतावकंभवप्रवाहोपरमंपदांबुजं
॥ ३६ ॥ अप्यद्यनस्त्वंस्वकृतेहितप्रभोजिहाससिस्वित्सुहृदोऽनुजीविनः॥ येषांनचान्यद्भवतःपदांबुजात्परा
यणंराजसुयोजितांक्ष्मां॥ ३७॥

मतांतरम् परमानंदस्वरूप … नमविद्या ततोदेहाद्यभिमानात्कामःततःकर्माणि तैःक्लिश्यमानानांतन्निवृत्तयेश्रवणाद्यर्हाणिकर्माणिकरि
ष्यन्॥ ३ ५॥अस्यपक्षस्य … सिद्धांततामभिप्रेत्यश्रवणादिफलमाह शृण्वंतीति नंदंति अन्यैःकीर्त्यमानमभिनंदंति जनाईहितंचरितंतावकं
त्वदीयंपदांबुजंतएवपश्यंत्य … नेतिचसर्वत्रावधारणमकीदृशम् भवप्रवाहस्यजन्मपरंपरायाउपरमोयस्मिन्तत् ॥ ३ ६ ॥ इदानीं
तवास्मत्परित्यागोऽनुचितइत … तुर्भिःहेप्रभो सुहृदोऽनुजीविनश्चनोऽद्यअपिस्वित् त्वंजिहाससि येषामस्माकमन्यत्परा
यणंनैवास्ति तत्कुतःराजसुयो … म … पेक्षितंयेन तस्यसंबोधनम् विसर्गांतपाठेत्वंपदविशेषणं॥ ३ ७॥

ननुतवबंधवोयदत्रः पुत्राश्चपांडवाः शूराःसमर्थाश्च ...तःकुकार्पण्यंआपसेअतआह केवयमिति यर्हिभवतोऽदर्शनंयदात्वमस्मान्नपश्यसि तदानामरूपाभ्यां नाम्नाविख्यात्यारूपेणसमृत्थ्याच यदुभिःसहिताःपांडवानामकेवयं नकेपि अतितुच्छाइत्यर्थः हृषीकाणामीशितुर्जीवस्यादर्शनेयथानकिंचिन्नामचरूपंचतद्वत् ॥ ३८ ॥ किंच यथेदानीमियमस्मत्पाल्याभूमिः स्वैरसाधारणैर्वज्रांकुशादिभिर्लक्षणैर्विलक्षितैश्चिन्हितैस्त्वत्पदैरंकितासतीभाति तद्वत्तदात्वयिनिर्गतेसति नशोभिष्यते ॥ ३९ ॥ अपिच इमेजनपदादेशाःस्वृद्धाः सुसमृद्धाःसंतः ॥ ४० ॥ गमनेपांडवानामकुशलं अगमनेचयादवानामित्युभयतोव्याकुलचित्तासती तत्पुत्रस्नेहनिवृत्तिंप्रार्थयते अथेति विश्वेशे

केवयंनामरूपाभ्यांयदुभिःसहपांडवाः ॥ भवतोऽदर्शनंयर्हिहृषीकाणामिवेशितुः ॥ ३८ ॥ नेयंशोभिष्यते तत्रयथेदानींगदाधर ॥ त्वत्पदैरंकिताभातिस्वलक्षणविलक्षितैः ॥ ३९ ॥ इमेजनपदाःस्वृद्धाःसुपक्वौषधिवीरुधः ॥ वनाद्रिनद्युदन्वंतोह्येधंतेतववीक्षितैः ॥ ४० ॥ अथविश्वेशविश्वात्मन्विश्वमूर्तेस्वकेषुमे ॥ स्नेहपाशमिमंछिंधिदृढंपांडुषुवृष्णिषु ॥ ४१ ॥ त्वयिमेऽनन्यविषयामतिर्मधुपतेऽसकृत् ॥ रतिमुद्वहतादद्धागंगेवौघमुदन्वति ॥ ४२ ॥ श्रीकृष्णकृष्णसखवृष्ण्यृषभावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य ॥ गोविंदगोद्विजसुरार्त्तिहरावतारयोगेश्वराखिलगुरोभगवन्नमस्ते ॥ ४३ ॥ सूतउवाच पृथयेत्थंकलपदैःपरिणूताखिलोदयः ॥ मंदंजहासवैकुंठोमोहयन्निवमायया ॥ ४४ ॥

त्यादिसंबोधनानि स्नेहच्छेदेसामर्थ्यख्यापनाय दृढंसंतम् ॥ ४१ ॥ ततःकिमतआह त्वयीति अनन्यविषयासतीमेमतिः रतिमुद्वहतात् अनवच्छिन्नांप्रीतिंकरोत्वित्यर्थः ओघंपूरं यथागंगाप्रतिबंधंनगणयति एवंमतिरपिविघ्नान्मागणयत्वितिभावः ॥ ४२ ॥ एवमभ्यर्थ्यपुनः प्रणमति हेश्रीकृष्ण तेनमः उपकारान्नुस्मरंतीबहुधासंबोधयति कृष्णसखअर्जुनस्यसखे वृष्णीनामृषभश्रेष्ठ अवन्यैभूम्यैद्रुह्यंतियेराजन्यास्तेषांवंशस्यदहन एवमप्यनपवर्गवीर्य अक्षीणप्रभाव गोविंद प्राप्तकामधेन्वैश्वर्य गोद्विजसुराणामार्त्तिहरोऽवतारोयस्येति ॥ ४३ ॥ कलानिमधुराणिपदानियेषुतैर्वाक्यैःपरिणूतोऽखिलउदयोमहिमायस्यसः णुस्तुतावित्यस्मात् परिणुतेतिवक्तव्येदीर्घश्छंदोऽनुरोधेन मंदमीषत् तस्यहासएवमाया वक्ष्यतिहि हासोजनोन्मादकरीचमायेति ॥ ४४ ॥

त्वयिमेऽनन्यविषयामतिरितियत्प्रार्थितंतद्दाढमित्यंगीकृत्य रथस्थानाद्गजाह्वयमागत्य पश्चात्तांचान्याश्चसुभद्राप्रमुखाःस्त्रियउपामं
न्त्र्यानुज्ञाप्यस्वपुरंयास्यन्राज्ञायुधिष्ठिरेण प्रेम्णाऽचैवकिंचित्कालंनिवसेतिसंप्रार्थ्यनिवारितः ॥ ४५ ॥ अथभीष्मनिर्याणोत्सवंवक्तुमु
पोद्घातकथांप्रस्तौति व्यासाद्यैःप्रबोधितोपिशुचाव्याप्तःसन्नाबुध्यत विवेकंनप्राप कुतः ईश्वरेहायाअज्ञैः स्वभक्तभीष्मनिर्याणमहोत्स
वायराज्ञासह कुरुक्षेत्रंगंतव्यं तत्रतन्मुखेनैवायंप्रबोधनीयइतिईश्वराभिप्रायःकार्यद्वयविधायकस्तमजानद्भिरित्यर्थः श्रीकृष्णेनापिप्रबो
धितोनाबुध्यत अत्रहेतुः अद्भुतकर्मणेति यथाकुरुपांडवसंधानार्थंगतोपि यथोचितमेववदन्नपि विग्रहमेवदृढीकृतवान् एवमत्रापिप्रबो
धयन्नबोधमेवदृढीचकारेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अबोधमेवप्रपंचयति आहेतिषड्भिः प्राकृतेनाविवेकव्याप्तेनात्मनाचित्तेनऽहेविप्राः ॥ ४७ ॥

तांवाढमित्युपामंत्र्यप्रविश्यगजसाह्वयं ॥ स्त्रियश्चस्वपुरंयास्यन्प्रेम्णाराज्ञानिवारितः ॥४५॥ व्यासाद्यैरीश्व
रेहाज्ञैःकृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ प्रबोधितोपीतिहासैर्नाबुध्यतशुचाऽर्पितः ॥ ४६ ॥ आहराजाधर्मसुतश्चिंतय
न्सुहृदांवधम् ॥ प्राकृतेनात्मनाविप्राःस्नेहमोहवशंगतः ॥ ४७ ॥ अहोमेपश्यताज्ञानंहृदिरूढंदुरात्मनः ॥
पारक्यस्यैवदेहस्यबह्व्योमेऽक्षौहिणीर्हताः ॥ ४८ ॥ बालद्विजसुहृन्मित्रपितृभ्रातृगुरुद्रुहः ॥ नमेस्यान्निरया
न्मोक्षोह्यपिवर्षायुतायुतैः ॥ ४९ ॥ नैनोराज्ञःप्रजाभर्तुर्धर्मयुद्धेवधोद्विषाम् ॥ इतिमेनतुबोधायकल्पतेशा
सनंवचः ॥ ५० ॥

पारक्यस्यश्वसृगालाद्याहारस्यदेहस्यार्थे मेमया अक्षौहिणीः अक्षौहिण्यः अक्षौहिणीप्रमाणंतुव्यासेनोक्तं अक्षौहिणीप्रसंख्यातारथा
नांद्विजसत्तमाः ॥ संख्यागणनतत्त्वज्ञैःसहस्राण्येकविंशतिः ॥ शतान्युपरिचैवाष्टौतथाभूयश्चसप्ततिः ॥ गजानांचप्रसंख्यानमेतदेवप्रकीर्तितं ॥
ज्ञेयंशतसहस्रंतुसहस्राणिनवैवतु ॥ नराणामपिपंचाशच्छतानित्रीणिचैवहि ॥ पंचषष्टिसहस्राणितथाश्वानांशतानिच ॥ दशोत्तराणिषट्प्राहुः
संख्यातत्त्वविदोजनाः ॥ एतामक्षौहिणींप्राहुर्यथावदिहसंख्ययेति ॥ ४८ ॥ सुहृदःसंबंधिनः मित्राणिसखायः पितरःपितृव्याः ॥ ४९ ॥
द्विषांवधः एनःपापंनभवतीतियत्शासनं शिक्षारूपंवचःकृतोनकल्पते यतस्तद्वचःप्रजाभर्तुरेव अयंभावः स्वप्रजानामन्यतोबाधेनस ॥ २३
केतद्वधोऽनुज्ञातः दुर्योधनेनतुप्रजायांपाल्यमानायांकेवलंराज्यलोभेनहतत्वात्पापमेवेदमिति ॥ ५० ॥

किंच युद्धे [illegible]मांवधोभ[illegible]नामधर्मः स्त्रीणांतु मयाहृताबंधवोयासां [illegible]योऽसौद्रोहोऽनुद्दिष्टोऽप्युत्थितःतंव्यपोहितुमपाकर्त्तुंकल्पःसमर्थो नाहंगृहमेधीयैर्गृहाश्रमविहितैः॥५१॥ननुसर्वंपाप्मानंतरतिब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेनयजतेयउचैनमेवंवेदेतिश्रुतेः पापमश्वमेधेननश्येदेवेत्या शंक्यअविवेकविजृंभितंहेतुवादमाश्रित्यनिराकरोति यथाघनपंकेनपंकांभोनमृज्यते यथावासुरालेशकृतमपावित्र्यंबह्वासुरयानमृज्य ते तथैवभूतहत्यामेकांयमाद्दतोजातां बुद्धिपूर्वाहिंसाप्रायैर्यज्ञैर्मार्ष्टुंशोधयितुंनार्हतीति॥५२॥ इतिप्रथमेटीकायांअष्टमोऽध्यायः॥८॥

स्त्रीणांमद्धतबंधूनांद्रोहोयोऽसाविहोत्थितः॥ कर्मभिर्गृहमेधीयैर्नाहंकल्पोव्यपोहितुम्॥५१॥ यथापंकेनपं कांभःसुरयावासुराकृतम्॥ भूतहत्यांतथैवैकांनयज्ञैर्मार्ष्टुमर्हति॥५२॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथ मस्कंधेकुंतीस्तुतियुधिष्ठिरानुतापोनामाष्टमोऽध्यायः॥८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ सूतउवाच इति भीतःप्रजाद्रोहात्सर्वधर्मविवित्सया॥ ततोविनशनंप्रागाद्यत्रदेवव्रतोऽपतत्॥१॥ तदातेभ्रातरःसर्वेसद श्वैःस्वर्णभूषितैः॥ अन्वगच्छन्रथैर्विप्राव्यासधौम्यादयस्तथा॥२॥ भगवानपिविप्रर्षेरथेनसधनंजयः॥स तैर्व्यरोचतनृपःकुबेरइवगुह्यकैः॥३॥ दृष्ट्वानिपतितंभूमौदिवश्च्युतमिवामरम्॥ प्रणेमुःपांडवाभीष्मंसानु गाःसहचक्रिणा॥४॥ तत्रब्रह्मर्षयःसर्वेदेवर्षयश्चसत्तम॥ राजर्षयश्चतत्रासनद्रष्टुंभरतपुंगवम्॥५॥ पर्व तोनारदोधौम्योभगवान्बादरायणः॥बृहदश्वोभरद्वाजःसशिष्योरेणुकासुतः॥६॥ वसिष्ठइंद्रप्रमदस्त्रितोगृत्स मदोऽसितः॥कक्षीवान्गौतमोऽत्रिश्चकौशिकोऽथसुदर्शनः॥७॥अन्येचमुनयोब्रह्मन्ब्रह्मरातादयोमलाः॥ शिष्यैरुपेताआजग्मुःकश्यपांगिरसादयः॥८॥

युधिष्ठिरायभीष्मेणसर्वधर्मनिरूपणं॥कृष्णस्तुतिश्चमुक्तिश्चनवमेतस्यवर्ण्यते॥१॥ यदर्थंतस्याविवेकःश्रीकृष्णेनसंवर्द्धितःतद्दर्शयति इ तीति सर्वेषांधर्माणांविवित्सयावेदितुमिच्छया विनशनं कुरुक्षेत्रम देवव्रतोभीष्मः॥१॥ संतःश्रेष्ठाअश्वायेषुतैरथैः ॥२॥३॥४॥ तत्रतदा तत्रासन् तत्क्षणमेवागताइत्यर्थः भरतपुंगवंभीष्मम्॥५॥रेणुकासुतःपरशुरामः ॥६॥७॥ ब्रह्मरातःशुकः आंगिरसोबृहस्पतिः॥८

त्वयिमेऽनन्यविषयामतिरिनियत्प्रार्थितंतद्गाढमित्यंगीकृत्य रथस्थानात्गजाह्वयमागत्य पश्चात्तांचान्याश्चसुभद्राप्रमुखाःस्त्रियउपामं
न्त्र्यानुज्ञाप्यस्वपुरंयास्यन्राज्ञायुधिष्ठिरेण प्रेम्णाऽत्रैवकिंचित्कालंनिवसेतिसंप्रार्थ्यनिवारितः ॥ ४५ ॥ अथभीष्मनिर्याणोत्सवंवक्तुमु
पोद्घातकथांप्रस्तौति व्यासाद्यैःप्रबोधितोपिशुचाव्याप्तःसन्नाबुध्यत विवेकंनप्राप कुतः ईश्वरेहायाअज्ञैः स्वभक्तभीष्मनिर्याणमहोत्स
वायराज्ञासह कुरुक्षेत्रंगंतव्यं तत्रतन्मुखेनवायंप्रबोधनीयइतिईश्वराभिप्रायःकार्यद्वयविधायकस्तमजानद्भिरित्यर्थः श्रीकृष्णेनापिप्रबो
धितोनाबुध्यत् अत्रहेतुः अद्भुतकर्मणेति यथाकुरुपांडवसंधानार्थंगतोपि यथोचितमेववदन्नपि विग्रहमेवदृढीकृतवान् एवमत्रापिप्रबो
धयन्नबोधमेवदृढीचकारेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अबोधमेवप्रपंचयति आहेतिषड्भिः प्राकृतेनाविवेकव्याप्तेनात्मनाचित्तेन हेविप्राः ॥ ४७ ॥

तांबाढमित्युपामंत्र्यप्रविश्यगजसाह्वयं ॥ स्त्रियश्चस्वपुरंयास्यन्प्रेम्णाराज्ञानिवारितः ॥४५॥ व्यासाद्यैरीश्व
रेहाज्ञैःकृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ प्रबोधितोपीतिहासैर्नाबुध्यतशुचाऽर्पितः ॥ ४६ ॥ आहराजाधर्मसुतश्चिंतय
न्सुहृदांवधम् ॥ प्राकृतेनात्मनाविप्राःस्नेहमोहवशंगतः ॥ ४७ ॥ अहोमेपश्यताज्ञानंहृदिरूढंदुरात्मनः ॥
पारक्यस्यैवदेहस्यबह्व्योमेऽक्षौहिणीर्हताः ॥ ४८ ॥ बालद्विजसुहृन्मित्रपितृभ्रातृगुरुद्रुहः ॥ नमेस्यान्निरया
न्मोक्षोह्यपिवर्षायुतायुतैः ॥ ४९ ॥ नैनोराज्ञःप्रजाभर्तुर्धर्मयुद्धेवधोद्विषाम् ॥ इतिमेनतुबोधायकल्पतेशा
सनंवचः ॥ ५० ॥

पारक्यस्यश्वसृगालाद्याहारस्यदेहस्यार्थे मेमया अक्षौहिणीः अक्षौहिण्यः अक्षौहिणीप्रमाणंतुव्यासेनोक्तं अक्षौहिणीप्रसंख्यातारथा
नांद्विजसत्तमाः॥संख्यागणनतत्त्वज्ञैःसहस्राण्येकविंशतिः॥शतान्युपरिचैवाष्टौतथाभूयश्चसप्ततिः॥गजानांचप्रसंख्यानमेतदेवप्रकीर्तितं॥
ज्ञेयंशतसहस्रंतुसहस्राणिनवैवतु॥नराणामपिपंचाशच्छतानित्रीणिचैवहि॥पंचषष्टिसहस्राणितथाश्वानांशतानिच ॥दशोत्तराणिषट्प्राहुः
संख्यातत्त्वविदोजनाः॥एतामक्षौहिणीमाहुर्यथावदिहसंख्ययेति ॥ ४८ ॥ सुहृदःसंबंधिनः मित्राणिसखायः पितरःपितृव्याः ॥ ४९ ॥
द्विषांवधः एनःपापंनभवतीतियत्शासनं शिक्षारूपंवचःकृतोनकल्पते यतस्तद्वचःप्रजाभर्तुरेव अयंभावः स्वप्रजानामन्यतोबाधेप्रस
क्तेतद्वधोऽनुज्ञातः दुर्योधनेनतुप्रजायांपाल्यमा[illegible]केवलंराज्यलोभेनहतत्वात्पापमेवेदमिति ॥ ५० ॥

किंच युद्धेपुंसांवधोभवतुनामधर्मः स्त्रीणांतु मयाहृतावंधवोयासांतासांयोऽसौद्रोहोऽनुद्दिष्टोप्युत्थितःतंव्यपोहितुमपाकर्त्तुंकल्पःसमर्थो नाहंगृहमेधीयैर्गृहाश्रमविहितैः॥५१॥ननुसर्वपाप्मानंतरतिब्रह्महत्यांयोऽश्वमेधेनयजतेयउचैनमेवंवेदेतिश्रुतेः पापमश्वमेधेननश्येदेवेत्याशंक्यअविवेकविजृंभितंहेतुवादमाश्रित्यनिराकरोति यथाघनपंकेनपंकांभोनमृज्यते यथावासुरालेशकृतमपावित्र्यंवस्त्यासुरयानमृज्यते तथैवभूतहत्यामेकांप्रमादतोजातां बुद्धिपूर्वहिंसाप्रायैर्यज्ञैर्मार्ष्टुंशोधयितुंनार्हतीति॥५२॥ इतिप्रथमेटीकायांअष्टमोऽध्यायः॥८॥

स्त्रीणांमद्धतबंधूनांद्रोहोयोऽसाविहोत्थितः॥ कर्मभिर्गृहमेधीयैर्नाहंकल्पोव्यपोहितुम्॥५१॥ यथापंकेनपंकांभःसुरयावासुराकृतम्॥ भूतहत्यांतथैवैकांनयज्ञैर्मार्ष्टुमर्हति॥५२॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेकुंतीस्तुतियुधिष्ठिरानुतापोनामाष्टमोऽध्यायः॥८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ सूतउवाच इति भीतःप्रजाद्रोहात्सर्वधर्मविवित्सया॥ ततोविनशनंप्रागाद्यत्रदेवव्रतोऽपतत्॥१॥ तदातेभ्रातरःसर्वेसदश्वैःस्वर्णभूषितैः॥ अन्वगच्छन्रथैर्विप्राव्यासधौम्यादयस्तथा॥२॥ भगवानपिविप्रर्षेरथेनसधनंजयः॥ सतैर्व्यरोचतनृपःकुवेरइवगुह्यकैः॥३॥ दृष्ट्वानिपतितंभूमौदिवश्च्युतमिवामरम्॥ प्रणेमुःपांडवाभीष्मंसानुगाःसहचक्रिणा॥४॥ तत्रब्रह्मर्षयःसर्वेदेवर्षयश्चसत्तम॥ राजर्षयश्चतत्रासन्द्रष्टुंभरतपुंगवम्॥५॥ पर्वतोनारदोधौम्योभगवान्बादरायणः॥ बृहदश्वोभरद्वाजःसशिष्योरेणुकासुतः॥६॥ वसिष्ठइंद्रप्रमदस्त्रितोगृत्समदोऽसितः॥ कक्षीवान्गौतमोऽत्रिश्चकौशिकोऽथसुदर्शनः॥७॥ अन्येचमुनयोब्रह्मन्ब्रह्मरातादयोमलाः॥ शिष्यैरुपेताआजग्मुःकश्यपांगिरसादयः॥८॥

युधिष्ठिरायभीष्मेणसर्वधर्मनिरूपणं॥कृष्णस्तुतिश्चमुक्तिश्चनवमेतस्यवर्ण्यते॥१॥ यदर्थंतस्याविवेकःश्रीकृष्णेनसंवर्द्धितःतद्दर्शयति इतीति सर्वेषांधर्माणांविवित्सयावेदितुमिच्छया विनशनं कुरुक्षेत्रम् देवव्रतोभीष्मः॥१॥ संतःश्रेष्ठाअश्वायेषुतैरश्वैः ॥२॥३॥४॥ तत्रतदा तत्रासन् तत्क्षणमेवागताइत्यर्थः भरतपुंगवंभीष्मम्॥५॥रेणुकासुतःपरशुरामः ॥६॥७॥ ब्रह्मरातःशुकः आंगिरसोबृहस्पतिः॥८

वसूत्तमोभीष्मः ॥ ९ ॥ हृदिस्थंसंतंपुरतश्चासीनंपूजयामास ॥ १० ॥ उपासीनान् समीपेउपविष्टान् प्रश्रयोविनयः प्रेमस्नेहः ताभ्यांसंगतानुपसन्नान्. पाठांतरेंताभ्यामवनतान् अभ्याचष्ट अभ्यभाषत अनुरागास्रैःस्नेहाश्रुभिः अंधीभूतेनचक्षुषाउपलक्षितः ददर्शेतिवा ॥ ११ ॥ अभिभाषणमाह अहोइत्येकादशभिः हेधर्मनंदनाः क्लिष्टंयथाभवत्येवंजीवितुंनार्हथयूयमितियत् एतदहोकष्टंजुगुप्सितं अहो अन्याय्यंचैतत् यतोयूयं विप्राःधर्मोऽच्युतश्चाश्रयोयेषांते ॥ १२ ॥ किंच संस्थितेमृते बालाः प्रजाःसुतायस्याःसा वधूश्चेतिदैन्यंदर्शितं तोकान्यपत्यानितद्वतीअपत्यैःसहक्लेशान्प्राप्तेत्यर्थः ॥ १३ ॥ कालकृतत्वेनशोकंवारयति सर्वमितिद्वाभ्यां भवतामपि यद्वशेयस्य

तान्समेतान्महाभागानुपलभ्यवसूत्तमः ॥ पूजयामासधर्मज्ञोदेशकालविभागवित् ॥ ९ ॥ कृष्णंचतत्प्रभावज्ञंआसीनंजगदीश्वरम् ॥ हृदिस्थंपूजयामासमाययोपात्तविग्रहं ॥ १० ॥ पांडुपुत्रानुपासीनान्प्रश्रयप्रेमसंगतान् ॥ अभ्याचष्टानुरागास्रैरंधीभूतेनचक्षुषा ॥ ११ ॥ अहोकष्टमहोऽन्याय्यंयद्यूयंधर्मनंदनाः ॥ जीवितुंनार्हथक्लिष्टंविप्रधर्माच्युताश्रयाः ॥ १२ ॥ संस्थितेऽतिरथेपांडौपृथाबालप्रजावधूः ॥ युष्मत्कृतेबहून्क्लेशान्प्राप्तातोकवतीमुहुः ॥ १३ ॥ सर्वंकालकृतंमन्येभवतांचयदप्रियं ॥ सपालोयद्वशेलोकोवायोरिवघनावलिः ॥ १४ ॥ यत्रधर्मसुतोराजागदापाणिर्वृकोदरः ॥ कृष्णोऽस्त्रीगांडिवंचापंसुहृत्कृष्णस्ततोविपत् ॥ १५ ॥ नह्यस्यकर्हिचिद्राजन्पुमान्वेदविधित्सितं ॥ यद्विजिज्ञासयायुक्तामुह्यंतिकवयोपिहि ॥ १६ ॥ तस्मादिदंदैवतंत्रंव्यवस्यभरतर्षभ ॥ तस्यानुविहितोऽनाथानाथपाहिप्रजाःप्रभो ॥ १७ ॥

वशवर्त्ती ॥ १४ ॥ अहोदुर्घटघटनापटुःकालइत्याह यत्रेति कृष्णोऽर्जुनः अस्त्रीधन्वी ततः तत्रापि विपत् पुण्यशारीरबलास्त्रनैपुणशस्त्रदेवसंपत्तावपीत्यर्थः ॥ १५ ॥ ननुकृष्णंकथंकालोऽतिक्रमेदित्यपेक्षायामाह नह्यस्यश्रीकृष्णस्येत्यंगुल्यानिर्दिशति विधित्सितंकर्त्तुमिष्टं यत् यस्यविधित्सितस्यजिज्ञासया ॥ १६ ॥ इदंसुखादि दैवतंत्रमीश्वराधीनं व्यवस्यनिश्चित्य तस्येश्वरस्यानुविहितः अनुवर्त्तीसन् कर्तरिक्तः हेनाथ कुलपरंपरागतस्वामिन् प्रभोसमर्थ अनाथाःप्रजाःपाहि ॥ १७ ॥

अनुविधेयःपरमेश्वरश्चश्रीकृष्णएवेत्याह एषएवभगवान्सर्वेश्वरःयतःआद्यःपुमान् तच्चकुतःयतोनारायणःसाक्षात् ॥ १८ ॥ तदुपपाद यति अस्येति अनुभावंप्रभावं ॥ १९ ॥ त्वमज्ञानान्यमेवंमन्यसे मातुलेयंदेवक्याःसुतं प्रियंप्रीतिविषयं मित्रंप्रीतिकर्त्तारं सुहृत्तममुप कारानपेक्ष्योपकारकंच सौहृदाद्विश्वासात् अकरोः कृतवानसि सचिवं मंत्रिणं ॥२० ॥नन्वीश्वरश्चेत्कथंनीचेसारथ्यादौप्रवृत्तस्तत्राह सर्वेति तत्कृतंनीचोच्चकर्मकृतं ममयोग्यमयोग्यमितिमतेर्वैषम्यं क्वचिदपिनास्तिकुतःनिरवद्यस्यरागादिशून्यस्य तत्कुतः अनहंकृतेःतच्चकु तः अद्वयस्यतदपिकुतःसमदृशःतत्रापिहेतुः सर्वस्यात्मनः यथेष्टंवाहेतुहेतुमद्भावः ॥२१ ॥ तथापि समत्वेपि हेभूप अनुकंपितमनुकंपां

एषवैभगवान्साक्षादाद्योनारायणःपुमान् ॥ मोहयन्माययालोकंगूढश्चरतिवृष्णिषु॥ १८॥अस्यानुभावंभग वान्वेदगुह्यतमंशिवः॥देवर्षिर्नारदःसाक्षाद्भगवान्कपिलोनृप॥ १९॥यंमन्यसेमातुलेयंप्रियंमित्रंसुहृत्तमं॥ अकरोःसचिवंदूतंसौहृदादथसारथिं ॥ २० ॥ सर्वात्मनःसमदृशोह्यद्वयस्यानहंकृतेः ॥तत्कृतंमतिवैषम्यंनिर वद्यस्यनक्वचित्॥ २१॥ तथाप्येकांतभक्तेषुपश्यभूपानुकंपितं ॥ यन्मेऽसूंस्त्यजतःसाक्षात्कृष्णोदर्शनमागतः ॥२२॥भक्त्यावेश्यमनोयस्मिन्वाचायन्नामकीर्त्तयन्॥ त्यजन्कलेवरंयोगीमुच्यतेकामकर्मभिः॥ २३॥सदे वदेवोभगवान्प्रतीक्षतांकलेवरंयावदिदंहिनोम्यहं ॥ प्रसन्नहासारुणलोचनोल्लसन्मुखांबुजोध्यानपथश्चतु र्भुजः॥२४॥ सूतउवाच युधिष्ठिरस्तदाकर्ण्यशयानंशरपंजरे॥अपृच्छद्विविधान्धर्मानृषीणांचानुशृण्व तां॥२५॥ पुरुषस्वभावविहितान्यथावर्णयथाश्रमं॥ वैराग्यरागोपाधिभ्यामाम्नातोभयलक्षणान्॥२६ ॥

॥ २२ ॥ इदानींस्वदेहत्यागपर्यंतंश्रीकृष्णावस्थानंप्रार्थयते भक्त्येतिद्वाभ्यां ॥ २३ ॥यावदितिविलंबंद्योतयति अहंहिनोमित्यजामीति स्वातंत्र्यं इदमित्यनात्मत्वेनज्ञातं प्रसन्नहासेनअरुणलोचनाभ्यांचउल्लसद्रुचिरंमुखांबुजंयस्य ध्यानस्यपंथाःविषयःयोऽन्यैश्चिंत्यतेकेव लं सोऽयतःस्थितःसन्मांप्रतीक्षतामित्यर्थः ॥ २४ ॥ तत् सानुकंपवाक्यमाकर्ण्य ॥ २५ ॥ पुरुषस्वभावेनविहितान्नरजातिसाधारणान्व र्णयामासेतितृतीयेनान्वयः यथावर्णंवर्णधर्मान् यथाश्रममाश्रमधर्मांश्च वैराग्यरागाभ्यामुपाधिभ्यांक्रमेणाम्नातमुभयं निवृत्तिप्रवृत्ति रूपंलक्षणंयेषांतान् ॥ २६॥

पुनस्तत्रैवविशेषमाह दानेति मोक्षधर्मान् शमदमादीन् भगवद्धर्मान् हरितोषणान्द्वादश्यादिनियमरूपान् समासव्यासौसंक्षेपविस्तारौ तावेवयोगौउपायौ ततः ताभ्यां ॥ २७ ॥ धर्मादींश्चयथाऽधिकारंप्रतिनियतोपायसहितान् यथायथावत् नानाख्यानेपुयेयेइतिहासास्तेषुयथासंतितथावर्णयामासेति ॥ २८ ॥ छंदेनेच्छयामृत्युर्यस्य ॥ २९ ॥ सहस्रगीःयुद्धेसमीपस्थान्सहस्रंरथिनोनयतिपालयतीतिसहस्रणीर्भीष्मः सहस्रिर्णारितिपाठे सहस्रार्थवतीर्गिरः लसंतौपीतौपटौयस्यतस्मिन् अमीलितदृगेवमनोव्यधारयत् ॥ ३० ॥ अनयैवविशुद्धयाधारणयाहतमशुभंयस्यसः तस्यश्रीकृष्णस्येक्षयाकृपादृष्ट्यैवगतआयुधश्रमोयस्यसः अतएवनिवृत्तःसर्वेंद्रियवृत्तीनां विभ्रमः विविधंभ्रमणंयस्मात्सः जन्यंदेहम् ॥ ३१ ॥ परमफलरूपांश्रीकृष्णेरतिंप्रार्थयितुंप्रथमंस्वकृतमर्पयति इतिनानाधर्माद्युपायैर्मतिर्मनो

दानधर्मान्राजधर्मान्मोक्षधर्मान्विभागशः ॥ स्त्रीधर्मान्भगवद्धर्मान्समासव्यासयोगतः ॥ २७ ॥ धर्मार्थकामंमोक्षांश्चसहोपायान्यथामुने ॥ नानाख्यानेतिहासेषुवर्णयामासतत्त्ववित् ॥ २८ ॥ धर्मंप्रवदतस्तस्यसकालःप्रत्युपस्थितः ॥ योयोगिनश्छंदमृत्योर्वांछितस्तूत्तरायणः ॥ २९ ॥ तदोपसंहृत्यगिरःसहस्रणीर्विमुक्तसंगंमनआदिपूरुषे ॥ कृष्णेलसत्पीतपटेचतुर्भुजेपुरःस्थितेऽमीलितदृग्व्यधारयत् ॥ ३० ॥ विशुद्धयाधारणयाहताशुभस्तदीक्षयैवाशुगतायुधश्रमः ॥ निवृत्तसर्वेंद्रियवृत्तिविभ्रमस्तुष्टावजन्यंविसृजन्जनार्दनं ॥ ३१ ॥

भीष्मउवाच इतिमतिरुपकल्पितावितृष्णाभगवतिसात्वतपुंगवेविभूम्नि ॥ स्वसुखमुपगतेक्वचिद्विहर्तुंप्रकृतिमुपेयुपियद्भवप्रवाहः ॥ ३२ ॥ त्रिभुवनकमनंतमालवर्णंरविकरगौरवरांबरंदधाने ॥ वपुरलककुलावृताननाब्जंविजयसखेरतिरस्तुमेऽनवद्या ॥ ३३ ॥

धारणलक्षणा उपकल्पितासमर्पिता क्व सात्वनानांपुंगवेश्रेष्ठेभगवति वितृष्णानिष्कामा अवितृष्णेतिवाछेदःअवितृप्तेत्यर्थः विगतोभूमा यस्मात्तस्मिन् यमपेक्ष्यान्यत्रमहत्त्वंनास्तीत्यर्थः तदेवपरमैश्वर्यमाह स्वसुखंस्वस्वरूपभूतंपरमानंदमुपगतेप्राप्तवत्येव क्वचित्कदाचित्विहर्तुंक्रीडितुंप्रकृतिंयोममायामुपेयुपि स्वीकृतवति नतुस्वरूपतिरोधानेनजीववत्पारतंत्र्यमित्यर्थःविहर्तुमितियदुक्तंतत्प्रपंचयति यत् यतः प्रकृतेर्भवप्रवाहःसृष्टिपरंपराभवति ॥ ३२ ॥ इदानींश्रीकृष्णमूर्त्तिवर्णयन्रतिंप्रार्थयते त्रिभुवनकमनं त्रिलोक्यामेकमेवकमनीयं यत्तद्वपुर्दधानेरतिर्मेऽस्तु कथंभूतंवपुःतमालवत्नीलोवर्णोयस्यतत् प्रातःकालीनारवेःकराइव स्वतएवगौरेपीतेवरेनिर्मलेचअंबरेयस्मिन्तत् अलककुलैरुपर्यावृतमाननाब्जंयस्मिन्तत् विजयसखेपार्थसारथौ अनवद्याअहैतुकी फलाभिसंधिरहितारतिरस्तु ॥ ३३ ॥

॥२५॥

विजयसखित्वमेवानुवर्णयन्रतिंप्रार्थयते युधियुद्धे तुरगाणांखुररजस्तुरगरजः तेनविधूम्राधूसरास्तेचते विष्वंचइतस्ततश्चलंतः कचाः कुंतलाःतैर्ललितंविकीर्णश्रमवारिस्वेदबिंदुरूपं तेनभक्तवात्सल्यद्योतकेनअलंकृतमास्यंयस्यतस्मिन्श्रीकृष्णे ममात्मामनोऽस्तु रमतामित्यर्थः पुनःकिंभूतेमदीयैर्निशितैस्तीक्ष्णैःशरैर्विभिद्यमानात्वक्यस्यतस्मिन् शरैरेवविलसत्त्रुट्यत्कवचंयस्यतस्मिन् ॥ ३४ ॥ किंच सपदीति सेनयोरुभयोर्मध्येरथंस्थापयमेऽच्युत ॥ यावदेतान्निरीक्षेहंयोद्धुकामानवस्थितानितिसख्युरर्जुनस्यवचोनिशम्य सपदितत्क्षणमेव स्वपरयोर्बलयोःसैन्ययोर्मध्येस्थितेनपार्थसखेरतिरस्तु तत्रस्थित्वाकृतंसख्यदर्शयति परस्यदुर्योधनस्यसैनिकानामायुरक्षणाकालदृष्ट्याहृतवति असौभीष्मःअसौद्रोणःअसौकर्णइतितत्तत्प्रदर्शनव्याजेनदृष्ट्यैवसर्वेषामायुराकृष्यार्जुनस्यजयंकृतवतीति ॥ ३५ ॥ नकेवलमर्जुनस्यसपत्नायुर्हरणेनैवजयमावहत् किंत्वविद्याहरणेनापीत्याह

युधितुरगरजोविधूम्रविष्वक्कचलुलितश्रमवार्यलंकृतास्ये ॥ ममनिशितशरैर्विभिद्यमानत्वचिविलसत्कवचेऽस्तुकृष्णआत्मा ॥ ३४ ॥ सपदिसखिवचोनिशम्यमध्येनिजपरयोर्बलयोरथंनिवेश्य ॥ स्थितवतिपरसैनिकायुरक्ष्णाहृतवतिपार्थसखेरतिर्ममास्तु ॥ ३५ ॥ व्यवहितपृतनामुखंनिरीक्ष्यस्वजनवधाद्विमुखस्यदोषबुद्ध्या ॥ कुमतिमहरदात्मविद्ययायश्चरणरतिःपरमस्यतस्यमेऽस्तु ॥ ३६ ॥ स्वनिगममपहायमत्प्रतिज्ञामृतमधिकर्तुमवप्लुतोरथस्थः ॥ धृतरथचरणोऽभ्ययाच्चलद्गुर्हरिरिवहंतुमिभंगतोत्तरीयः ॥ ३७ ॥

व्यवहितादूरेस्थितायापृतनातस्यामुखमिवमुखमग्रेस्थितान्भीष्मादीन्निरीक्ष्येत्यर्थः स्वजनवधाद्विमुखस्यनिवृत्तस्य तदुक्तंगीतासु एवमुक्त्वार्जुनःसंख्येरथोपस्थउपाविशत् ॥ विसृज्यसशरंचापंशोकसंविग्नमानसइति·कुमतिमहंहंतेत्यादिकुबुद्धिम् ॥ ३६ ॥ ममतुमहांतमनुग्रहंकृतवानित्याह द्वाभ्यां स्वनिगमं अशस्त्रएवाहंसाहाय्यमात्रंकरिष्यामीत्येवंभूतांस्वप्रतिज्ञांहित्वा श्रीकृष्णंशस्त्रंग्राहयिष्यामीत्येवंरूपांमत्प्रतिज्ञामृतंसत्यंयथाभवतितथा अधिअधिकां कर्तुंयोरथंस्थःसन्नवप्लुतःसहसैवावतीर्णःसन् योऽभ्ययात् अभिमुखमधावत् इभंहंतुंहरिःसिंहइव किंभूतःधृतःरथचरणःचक्रंयेनसः तदाचसंरंभेणमानुष्यनाट्यविस्मृतेरुदरस्थसर्वभूतभुवनभारेणप्रतिपदंचलद्गुः चलंतीगौःपृथ्वीयस्मात्सः तेनैवसंरंभेणपथिगतंपतितमुत्तरीयंवस्त्रंयस्यसमुकुंदोमेगतिर्भवत्वित्युत्तरेणान्वयः ॥ ३७ ॥

॥ २६ ॥ एवंयदाऽभ्ययात्तदास्मयमानस्याततायिनोधन्विनो मेशितैस्तीक्ष्णैर्विशिखैर्हतःअतोविशीर्णदंशःध्वस्तकवचः क्षतजेनरुधिरेण परिप्लुतः व्याप्तःसन् प्रसभंबलाद्वारयंतमर्जुनमप्यतिक्रम्य मद्वधार्थमभिससार अभिजगाम एवंयोलोकप्रतीत्यार्जुनपक्षपातीवलक्षितःवस्तुतस्तुम मैवानुग्रहंकृतवान्यंन्मद्भक्तेनोक्तंवचोमामृषास्त्विति सभगवान्मेगतिर्भवत्वित्यर्थः॥ ३८॥तदेवमन्यायैरपिभृत्यरक्षाव्यग्रेकृष्णेरतिमाशास्ते विजयोऽर्जुनःतस्यरथएवकुटुंबमकृत्यैरपिरक्षणीयोयस्यतस्मिन् आत्ततोत्त्रंप्रतोदोयेनतस्मिन् धृताश्वतेद्धयानांरश्मयःप्रग्रहास्तेसंतियस्यतस्मिन् व्रीह्यादिभ्यश्चेत्यनकारांतादपिरश्मिशब्दादिनिः तच्छ्रियातयासारथ्यश्रिया ईक्षणीयेशोभमानेमुमूर्षोर्मर्तुमिच्छोः नन्वन्यायवर्त्तिनिकिंमितिरतिःप्रार्थ्यतेऽतआह भगवत्यचिंत्यैश्वर्ये तदाह इहयुद्धेहताःसर्वेयंनिरीक्ष्यस्वरूपंतत्समानंरूपंगताःप्राप्ताइतिदिव्यदृ

शितविशिखहतोविशीर्णदंशःक्षतजपरिप्लुतआततायिनोमे ॥ प्रसभमभिससारमद्वधार्थंसभवतुमेभगवान्गतिर्मुकुंदः॥ ३८ ॥ विजयरथकुटुंबआत्ततोत्त्रेधृतहयरश्मिनितच्छ्रियेक्षणीये ॥ भगवतिरतिरस्तुमेमुमूर्षोर्यमिहनिरीक्ष्यहतागताःस्वरूपं॥ ३९ ॥ ललितगतिविलासवल्गुहासप्रणयनिरीक्षणकल्पितोरुमानाः॥ कृतमनुकृतवत्यउन्मदांधाःप्रकृतिमगन्किलयस्यगोपवध्वः॥ ४० ॥ मुनिगणनृपवर्यसंकुलेऽतःसदसियुधिष्ठिरराजसूयएषां॥ अर्हणमुपपेदईक्षणीयोममदृशिगोचरएषआविरात्मा॥ ४१ ॥

ष्ट्यापश्यन्नाह ॥ ३९ ॥ क्षत्रधर्मेणयुध्यमानास्तत्स्वरूपंप्रापुरित्येतन्नचित्रं यतोमदांधाअपिप्रापुरित्याह ललितगतिश्चविलासश्चरासादिःमंजुगत्यादिभिरात्मीयैस्तदीयैर्वाकल्पितउरुर्मानःपूजायासांताः अतउत्कटेनमदनांधाविवशाः अतएवतदेकचित्तत्वेन तस्यकृतंकर्म गोवर्द्धनोद्धरणादिकमनुकृतवत्योगोपवध्वोयस्यप्रकृतिस्वरूपमगन्अगमन् मकारलोपस्त्वार्षः किलप्रसिद्धं तस्मिन्मेरतिरस्त्वितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ४० ॥ जगत्पूज्यतामनुस्मरन्नाह मुनिगणैर्नृपवर्यैश्चसंकुलेव्याप्ते अंतःसदसि सभामध्ये युधिष्ठिरस्यराजसूये एषांमुनिगणादीनांईक्षणीयः अहोरूपमहोमहिमेत्येवमाश्चर्येणविलोकनीयःसन् अर्हणमुपपेदेप्राप एषजगतामात्मा ममदृशिगोचरःदृष्टिविषयःसन्नाविःप्रकटोवर्त्तते अहोमेभाग्यमितिभावः ॥ ४१ ॥ ॥ २६ ॥

सोऽहंकृतार्थोऽस्मीत्याह तमिममजं सम्यगधिगतःप्राप्तोऽस्मि सम्यक्क्रमाह विधूतभेदमोहःतदर्थंभेदस्यौपाधिकत्वमाह आत्मकल्पिता नां स्वयंनिर्मितानां शरीरभाजांप्राणिनां हृदिहृदि प्रतिहृदयं धिष्ठितमधिष्ठितं अकारलोपस्त्वार्षः नैकधाअनेकधा अधिष्ठानभेदादने कधाभातमित्यर्थः अत्रदृष्टांतः सर्वप्राणिनांदृशंदृशंप्रति एकमेवार्कमनेकधाप्रतीतमिवेति ॥४२॥ मनोवाग्दृष्टीनांवृत्तिभिः परमात्मनिश्री कृष्णे अंतरेविलीनःश्वासोयस्यसः॥४३॥निष्कलेनिरुपाधौ संपद्यमानंमिलितमाज्ञाय आलक्ष्य ॥४४॥ देवैर्मानवैश्चवादिताः राज्ञांमध्ये

तमिममहमजंशरीरभाजांहृदिहृदिधिष्ठितमात्मकल्पितानां॥ प्रतिदृशमिवनैकधाऽर्कमेकंसमधिगतोस्मि विधूतभेदमोहः॥ ४२॥ सूतउवाच कृष्णएवंभगवतिमनोवाग्दृष्टिवृत्तिभिः॥ आत्मन्यात्मानमावेश्यसों ऽतःश्वासउपारमत्॥ ४३॥ संपद्यमानमाज्ञायभीष्मंब्रह्मणिनिष्कले॥ सर्वेबभूवुस्तेतूष्णींवयांसीवदिनात्य ये॥ ४४॥ तत्रदुंदुभयोनेदुर्देवमानववादिताः॥ शशंसुःसाधवोराज्ञांखात्पेतुःपुष्पवृष्टयः॥ ४५॥ तस्यनिर्ह रणादीनिसंपरेतस्यभार्गव॥ युधिष्ठिरःकारयित्वामुहूर्तंदुःखितोभवत् ॥ ४६॥ तुष्टुवुर्मुनयोहृष्टाःकृष्णंतद्गु ह्यनामभिः॥ ततस्तेकृष्णहृदयाःस्वाश्रमान्प्रययुःपुनः ॥ ४७॥ ततोयुधिष्ठिरोगत्वासहकृष्णोगजाह्वयं॥ पि तरंसांत्वयामासगांधारींचतपस्विनीं॥४८॥ पित्राचानुमतोराजावासुदेवानुमोदितः॥ चकारराज्यंधर्मेण पितृपैतामहंविभुः॥ ४९॥ इ॰भा॰प्र॰युधिष्ठिरराज्यप्रलंभोनामनवमोऽध्यायः॥ ९॥ ॥ छ॥

शौनकउवाच हत्वास्वरिक्थस्पृधआततायिनोयुधिष्ठिरोधर्मभृतांवरिष्ठः॥ सहानुजैःप्रत्यवरुद्धभोजनः कथंप्रवृत्तःकिमकारषीत्ततः॥ १॥

येसाधवःअनसूयवः॥४५॥ निर्हरणादीनि दाहसंस्कारादीनि सम्यक्परेतस्य मुक्तस्यापीत्यर्थः॥४६॥४७॥ पितरंधृतराष्ट्रं तपस्विनींसंताप वर्तीं ॥४८॥राजायुधिष्ठिरः॥४९॥ इ॰प्र॰टीकायांनवमोऽध्यायः॥९॥ ॥छ॥ दशमेकृतकार्यस्यहस्तिनापुरतोहरेः॥ स्त्रीभिःसंस्तूयमा नस्यंवर्ण्यतेद्वारकागमः॥१॥ राज्यंचकारेत्युक्तंतत्रपृच्छति हत्वेति स्वस्यरिक्थेधनेस्पर्द्धंतेस्मयेतेतथा यद्वा स्वरिक्थायस्पृत्संग्रामोयेषाम तएवधनादिहरणादाततायिनस्तान्हत्वा प्रत्यवरुद्धभोजनः बंधुवधदुःखेनसंकुचितभोगः राज्यलाभेनप्राप्तभोगोवा कथंराज्येप्रवृत्तः प्रवृत्तोवाततःकिमकार्षीत् ॥ १ ॥

राज्यप्रवृत्तौश्रीकृष्णस्यप्रीतिपर्यालोच्यप्रवृत्तइत्याशयेनोत्तरमाह वंशंकुरोःसंरोहयित्वा परीक्षिद्रक्षणेनसंरोह्यअंकुरितंकृत्वा कथंभूतंवं
शदवाग्निनिर्हृतं वंशएवदवोवनंतस्मादुद्भूतोयःक्रोधरूपोऽग्निःतेननिर्हृतंदग्धं निजराज्येनिवेश्यच ॥ २ ॥ प्रवृत्तौहेतुमुक्त्वाकिमकार्षीदित्य
स्योत्तरमाह प्रवृत्तंयद्विज्ञानंपरमेश्वराधीनंजगत्नस्वतंत्रमित्येवंभूतेनविधूतोविभ्रमोऽहंकर्त्तेत्येवंभूतोमोहोयस्यसः अनुजैरनुवर्तितःसेवि
तःसन् अजितःश्रीकृष्णएवाश्रयोयस्यसः परिधिःसमुद्रस्तत्पर्यंतांगांपृथ्वींपालयामास ॥ ३ ॥ तस्यराज्यमनुवर्णयति कामम्इतित्रिभिःम
हीसर्वकामदोग्ध्रीबभूव व्रजान्गोष्ठानि ऊधस्वतीःऊधस्वत्यःऊधःक्षीराशयःतद्वत्त्यःस्थूलोधसइत्यर्थः सिषिचुरभ्यषिंचन् ॥ ४ ॥ अन्व

सूतउवाच वंशंकुरोर्वंशदवाग्निनिर्हृतंसंरोहयित्वाभवभावनोहरिः ॥ निवेशयित्वानिजराज्यईश्वरोयुधि
ष्ठिरंप्रीतमनाबभूवह ॥ २ ॥ निशम्यभीष्मोक्तमथाच्युतोक्तंप्रवृत्तविज्ञानविधूनविभ्रमः ॥ शशासगामिंद्रइ
वाजिताश्रयःपरिध्युपांतामनुजानुवर्तितः ॥ ३ ॥ कामंववर्षपर्जन्यःसर्वकामदुघामही ॥ सिषिचुःस्मव्रजान्गा
वःपयसोधस्वतीर्मुदा ॥ ४ ॥ नद्यःसमुद्रागिरयःसवनस्पतिवीरुधः ॥ फलंत्योषधयःसर्वाःकाममन्वृतुतस्यवै
॥ ५ ॥ नाधयोव्याधयःक्लेशादैवभूतात्महेतवः ॥ अजातशत्रावभवन्जंतूनांराज्ञिकर्हिचित् ॥ ६ ॥ उषित्वाहा
स्तिनपुरेमासान्कतिपयान्हरिः ॥ सुहृदांचविशोकायस्वसुश्चप्रियकाम्यया ॥ ७ ॥ आमंत्र्यचाभ्यनुज्ञातःपरि
ष्वज्याभिवाद्यतं ॥ आरुरोहरथंकैश्चित्परिष्वक्तोऽभिवादितः ॥ ८ ॥ सुभद्राद्रौपदीकुंतीविराटतनयातथा ॥ गां
धारीधृतराष्ट्रश्चयुयुत्सुर्गौतमोयमौ ॥ ९ ॥ वृकोदरश्चधौम्यश्चस्त्रियोमत्स्यसुतादयः ॥ नसेहिरेविमुह्यंतोविरहं
शार्ङ्गधन्वनः ॥ १० ॥ सत्संगान्मुक्तदुःसंगोहातुंनोत्सहतेबुधः ॥ कीर्त्यमानंयशोयस्यसकृदाकर्ण्यरोचनं ॥ ११ ॥

तु कृतावृतौ ॥ ५ ॥ आधयोमनोव्यथाः व्याधयोरोगाः क्लेशाःशीतोष्णादिकृताः दैवंचभूतानिचआत्माचहेतुर्येषामाधिदैविकादीनांते
जंतूनांनाभवन् ॥ ६ ॥ इदानींद्वारकागमनंनिरूपयितुमाह उषित्वेति स्वसुःसुभद्रायाः ॥ ७ ॥ तं युधिष्ठिरम् ॥ ८ ॥ युयुत्सुःधृतराष्ट्राद्वै
श्यायांजातः गौतमःकृपः यमौनकुलसहदेवौ ॥ ९ ॥ अन्याश्चस्त्रियःमत्स्यसुताउत्तरा तस्याःपुनर्ग्रहणंगर्भरक्षककृष्णविरहमोहाधिक्या
त् यद्वा मत्स्यसुतासत्यवती ॥ १० ॥ तेषांकृष्णविरहासहनंकैमुत्यन्यायेनाह सत्संगादितिद्वाभ्यां सतांसंगाद्धेतोर्मुक्तःपुत्रादिविषयोदुः
संगोयेनसः सद्भिःकीर्त्यमानंरुचिकरंयस्ययशःसकृदप्याकर्ण्य सत्संगंत्यक्तुंनशक्नोति ॥ ११ ॥

दर्शनादिभिस्तस्मिन्श्रीकृष्णेन्यस्ताऽभ्यस्ताधीर्येषांते॥ १२॥अतएवानिमिषैर्नेत्रैः तमेववीक्षमाणास्तत्रतत्रार्हणानयनाद्यर्थंचलंतिस्मयतः स्नेहेनसम्यक्बद्धाः अतएवतमनुद्रुतानिगतानिचेतांसियेषांते ॥ १३॥अगारान्निर्यातिनिर्गच्छतिसतिऔत्कंठ्याद्धेतोःउद्गलत्स्रवत् बाष्पमश्रुन्यरुंधन्नेत्रेष्वेवस्तंभितवत्यः तत्रहेतुः अभद्रंनोस्यात् अमंगलंमाभूदित्येतदर्थम् ॥ १४ ॥ मृदंगादयोदशवाद्यभेदाः ॥ १५ ॥ प्रेमव्रीडास्मितपूर्वकमीक्षणंयासांताः ॥ १६ ॥ गुडाकानिद्रा तस्याईशःजितनिद्रोऽर्जुनः॥ १७ ॥व्यजनेचामरे जगृहतुः मधुपतिः श्रीकृष्णः ॥ १८ ॥सत्याःश्रीकृष्णेतासामव्यभिचारात् किंतुनानुरूपाश्चताअनुरूपाश्च निर्गुणस्यपरमानंदस्यसुखीभवेत्यादयोनानुरूपाःगुणात्मनोमां

तस्मिन्न्यस्तधियःपार्थाःसहेरन्विरहंकथम् ॥ दर्शनस्पर्शसंलापशयनासनभोजनैः ॥ १२ ॥ सर्वेतेऽनिमिषैरक्षैस्तमनुद्रुतचेतसः ॥ वीक्षंतःस्नेहसंबद्धाविचेलुस्तत्रतत्रह ॥ १३ ॥ न्यरुंधन्नुद्गलद्बाष्पमौत्कंठ्याद्देवकीसुते ॥ निर्यात्यगारान्नोऽभद्रमितिस्याद्बांधवस्त्रियः ॥ १४ ॥ मृदंगशंखभेर्यश्चवीणापणवगोमुखाः ॥ धुंधुर्यानकघंटाद्यानेदुर्दुंदुभयस्तथा ॥ १५॥ प्रासादशिखरारूढाःकुरुनार्योदिदृक्षया ॥ ववृषुःकुसुमैःकृष्णंप्रेमव्रीडास्मितेक्षणाः ॥ १६ सितातपत्रंजग्राहमुक्तादामविभूषितं ॥ रत्नदंडंगुडाकेशःप्रियःप्रियतमस्यह॥ १७ ॥ उद्धवःसात्यकिश्चैवव्यजनेपरमाद्भुते ॥ विकीर्यमाणःकुसुमैरेजेमधुपतिःपथि ॥ १८ ॥अश्रूयंताशिषःसत्यास्तत्रतत्रद्विजेरिताः॥नानुरूपानुरूपाश्चनिर्गुणस्यगुणात्मनः॥ १९॥ अन्योन्यमासीत्संजल्पउत्तमश्लोकचेतसाम्॥ कौरवेंद्रपुरस्त्रीणांसर्वश्रुतिमनोहरः॥ २० ॥ सएवकिलायंपुरुषःपुरातनोयएकआसीदविशेषआत्मनि॥अग्रेगुणेभ्योजगदात्मनीश्वरेनिमीलितात्मन्निशिसुप्तशक्तिषु॥ २१ ॥

नुष्यनाट्यावतारेऽनुरूपाश्चेत्यर्थः ॥ १९ ॥सर्वासांश्रुतीनांमनोहरः उपनिषदोऽपिमूर्तिमत्यस्तंसंजल्पमभ्यनंदन्नित्यर्थः ॥२०॥नत्वेतेजःसौंदर्याद्यतिशयेनविस्मिताभ्यःसर्वाभ्योऽन्याःस्त्रियःकथयंतिनात्रविस्मयःकार्यःसाक्षादीश्वरत्वादस्येतिसवाइतिचतुर्भिः वैस्मरणे किलेति प्रसिद्ध्याप्रमाणद्योतकम् यएकएवाद्वितीयःपुरुषआसीत्सएवायंश्रीकृष्णःकुत्रआसीत् अविशेषेआत्मनिनिष्प्रपंचेनिजरूपे कदा अग्रेगुणेभ्यःगुणक्षोभात्पूर्वम् तथानिशिप्रलयेच तस्यलक्षणम् जगतामात्मनिजीवे निमीलितात्मनि निमीलितात्मन्निनिलुप्तसत्त्वस्यंतंपदं जातावेकवचनं ईश्वरेलीनरूपेषुजीवेषुसत्स्वित्यर्थः ननुजीवानांब्रह्मत्वात्कथंलयस्तत्राह सुप्तासुशक्तिषुसतीषुजीवोपाधिभूतसत्वादिशक्तिलयएवजीवलयइत्यर्थः ॥ २१ ॥

तदेवंसृष्टेरादौप्रलयानंतरंचनिष्प्रपंचावस्थानमुक्त्वा सृष्टिप्रलययोर्मध्येसप्रपंचावस्थानमाहुः सएवाप्रच्युतस्वरूपस्थितिरेवप्रकृतिमनुससारअधिष्ठितवान् भूयःपुनःसृष्टिप्रवाहस्यानादित्वात् कीदृशीम् निजवीर्यचोदितांस्वकालशक्तिप्रेरिताम् स्वांशभूतानांजीवानांमायांमोहिनीम् अतएवसिसृक्षतींस्रष्टुमिच्छतीम् किमर्थमनुससार अनामरूपेआत्मनिर्जीवेरूपनामनीविधातुमिच्छन् उपाधिसृष्ट्याजीवानांभोगायत्यर्थः कर्माणिचविधातुंवेदान्कृतवानित्याहुः शास्त्रकृदिति॥२२॥ अस्यदर्शनमतिदुर्लभमस्माभिर्लब्धमित्याहुः सवैअयम् यस्यपदंस्वरूपमंघ्रिवा निर्जितोमातरिश्वाप्राणोयैःज्ञस्त्वमार्षम् तेसूरयएवपश्यंतिकेनभक्त्योत्कलितउत्कंठितः अमलोयआत्माबुद्धिस्तेनदृश्यतेत्यर्थः यद्वानुअहोएषसत्वंज्ञानंपरिमार्ष्टुंनाशयितुंदूरगमनेनाप्रत्यक्षीभवितुंनार्हति किंत्वनेनसहैवास्माभिर्गतव्यमित्यर्थः॥२३॥ पुण्यश्लोकईशइत्यादि ॥२४॥ एवंभूतस्यनानावतारेकारणमाहुः यदाहीति तमोव्याप्ताधीर्येषांतेनृपायदाअधर्मेणजीवंतिकेवलंप्राणान्पुष्णंति तत्रतदाएषएवभवायस्थित्यै सत्वतःविशुद्धसत्वेनरूपाणिदधत् भगादीनिधत्तेप्रकटयति युगेयुगेतत्तदवसरे भगमैश्वर्यम् सत्वंसत्यप्रतिज्ञत्वं ऋतंयथार्थोपदेशकत्वं दयांभक्तकृपां यशः अद्भुतकर्मत्वं ॥२५॥ विशेषतः श्रीकृष्णावतारसौभाग्यंवर्णयंति अहोइतिपंचभिः यत्यस्मादेषपुरुषोत्तमःश्रियःप्रियःपतिःस्वजन्मनायदोःकुलमंचति पूजयतिसत्करोति अतःश्लाघ्यतमंतत् चंक्रमणेनचमधोर्वनंमथुरांसत्करोति अतस्तत्पुण्यतममितितदर्थस्याप्यत्यंतातिशयेऽलमिति तत्राप्याश्चर्येअहोइत्युक्तं ॥२६॥

सएवभूयोनिजवीर्यचोदितांस्वजीवमायांप्रकृतिंसिसृक्षतीं ॥ अनामरूपात्मनिरूपनामनीविधित्समानोऽनुससारशास्त्रकृत् ॥ २२ ॥ सवाअयंयत्पदमत्रसूरयोजितेंद्रियानिर्जितमातरिश्वनः ॥ पश्यंतिभक्त्युत्कलितामलात्मनानन्वेषसत्त्वंपरिमार्ष्टुमर्हति ॥ २३ ॥ सवाअयंसख्यनुगीतसत्कथोवेदेषुगुह्येषुचगुह्यवादिभिः ॥ यएकईशोजगदात्मलीलयासृजत्यवत्यत्तिनतत्रसज्जते ॥ २४ ॥ यदाह्यधर्मेणतमोधियोनृपाजीवंतितत्रैषहिसत्वतःकिल ॥ धत्तेभगंसत्यमृतंदयांयशोभवायरूपाणिदधद्युगेयुगे ॥ २५ ॥ अहोअलंश्लाघ्यतमंयदोःकुलंअहोअलंपुण्यतमंमधोर्वनं ॥ यदेषपुंसामृषभःश्रियःप्रियःस्वजन्मनाचंक्रमणेनचांचति ॥ २६ ॥

अहोवतअत्याश्चर्यम् किंतत् कुशस्थलीद्वारकास्वर्गउत्कृष्टइतियत्तद्यशस्तस्य तिरस्करी परिभवकर्त्री भुवश्चपुण्ययशःकर्त्री भवतियद्यतःतत्रत्याःसर्वाःस्वानुग्रहेणइषितंप्रेषितंयत्स्मितंतत्पूर्वावलोकोयस्यतंम् यद्वा अनुग्रहार्थमिषितमिष्टम् स्वस्यात्मनःपतिंश्रीकृष्णं नतुपित्रादिवत्देहमात्रपतिंनित्यंपश्यंतिस्म उषितमितिपाठेस्वानुग्रहार्थमुषितंकृतनिवासं नैतत्स्वर्गेस्तीत्यर्थः॥२७॥हेसखि अस्यगृहीतपाणिभिःपत्नीभिरीश्वरोऽयमेवनूनंजन्मांतरेषुसमर्चितःयस्मिन्नधरामृतेआशयाश्चित्तंयासांताःसंमोहंप्राप्ताइतिमनोहरत्वमुक्तम् ॥ २८ ॥ एतत्प्रपंचःयाइतिद्वाभ्याम् वीर्यप्रभावएवशुल्कंमूल्यंतेनशुष्मिणोबलिष्ठान् प्रद्युम्नःसांवश्चअंवश्चसुतायासांरुक्मिणीजांववतीनाग्नजितीनांताआ

अहोवतस्वर्यशसस्तिरस्करीकुशस्थलीपुण्ययशस्करीभुवः ॥ पश्यंतिनित्यंयदनुग्रहेषितस्मितावलोकंस्वपतिंस्मयत्प्रजाः॥ २७॥नूनंव्रतस्नानहुतादिनेश्वरःसमर्चितोह्यस्यगृहीतपाणिभिः॥ पिबंतियाःसख्यधरामृतंमुहुर्व्रजस्त्रियःसंमुमुहुर्यदाशयाः॥ २८ ॥ यावीर्यशुल्केनहृताःस्वयंवरेप्रमथ्यचैद्यप्रमुखान्हिशुष्मिणः ॥ प्रद्युम्नसांबांबसुतादयोऽपरायाश्चाहृताभौमवधेसहस्रशः॥ २९ ॥एताःपरंस्त्रीत्वमपास्तपेशलंनिरस्तशौचंबतसाधुकुर्वते॥ यासांगृहात्पुष्करलोचनःपतिर्नजात्वपैत्याहृतिभिर्हृदिस्पृशन्॥ ३० ॥ एवंविधागदंतीनांसगिरःपुरयोषितां॥ निरीक्षणेनाभिनंदन्सस्मितेनययौहरिः॥ ३१ ॥अजातशत्रुःपृतनांगोपीथायमधुद्विषः॥ परेभ्यःशंकितःस्नेहात्प्रायुंक्तचतुरंगिणीम्॥ ३२ ॥ अथदूरागतान्शौरिःकौरवान्विरहातुरान्॥सन्निवर्त्यदृढंस्निग्धान्प्रायात्स्वनगरींप्रियैः॥ ३३ ॥ कुरुजांगलपांचालान्शूरसेनान्सयामुनान्॥ ब्रह्मावर्त्तंकुरुक्षेत्रंमत्स्यान्सारस्वतानथ॥ ३४॥

दिर्याप्तां सत्यभामादीनांताःयाश्चापराः अस्यश्लोकस्योत्तरश्लोकेनान्वयः॥२९॥एताःस्त्रीत्वमेवपरंकेवलंसाधुशोभनंकुर्वते अपास्तंगतंपेशलंभद्रंस्वातंत्र्यंयस्मात्तत् निरस्तंशौचंशुचित्वंयस्मात्तथाभूतमपिजातु कदाचिदपि नापैति नर्निर्गच्छति आहृतिभिर्व्याहारैःयद्वापारिजातादिप्रियवस्त्वाहरणैःहृदिस्पृशन्नानंदयन्॥३०॥एवंविधाविचित्रागिरः सस्मितेननिरीक्षणेनाभिनंदन्सहरिर्ययौ॥३१॥मधुद्विषोपिगोपीथायरक्षणाय स्नेहात्परेभ्यःशत्रुभ्यःशंकितःसन्प्रायुंक्त हस्त्यश्वरथपादातंसेनांगंस्याश्चतुर्विधं॥इत्येवंचतुरंगिणींपृतनांसेनां॥३२॥पांडोःकुरुवंशजत्वात्पांडवाअपिकौरवाएवतान् प्रियैरुद्धवादिभिःसह॥३३॥कुरुक्षेत्रंकुरुदेशांतरगतमेव क्रमोऽत्रनविवक्षितः॥ ३४ ॥

मरुर्निरुदकोदेशः धन्वोऽल्पोदकःआनर्त्ताख्योद्वारकादेशःसविभुःउपागात्प्राप्तःहेभार्गव मनागीषत्श्रांतावाहायस्यसः ॥ ३५॥तत्रतत्र देशेतत्रत्यैर्जनैः प्रत्युद्यतानिनिवेदितान्यर्हणान्युपायनानियस्मैसः सायमपराण्हे पश्चाद्दिशं पश्चिमांदिशंभेजेप्राप्तः तदाचगविष्ठःस्वर्गस्थः सूर्योगामुदकंगतःप्रविष्टोऽस्तंगतइत्यर्थः अद्भ्योवाएषप्रातरुदेत्यपःसायंप्रविशतीतिश्रुतेः यद्वा तदासायंकालेजातेरथादवतीर्यगविष्ठोभूमौ स्थितस्ततोगांजलाशयंगतःसन् पश्चाद्दिशंसंध्यांभेजे उपासितवानित्यर्थः ॥ ३६ ॥ इतिप्रथमस्कंधेटीकायांदशमोऽध्यायः॥१०॥छ॥

मरुधन्वमतिक्रम्यसौवीराभीरयोःपरान्॥आनर्त्तान्भार्गवोपागाच्छ्रांतवाहोमनाग्विभुः॥ ३५॥ तत्रतत्रहत

त्रत्यैर्हरिःप्रत्युद्यतार्हणः॥सायंभेजेदिशंपश्चाद्गविष्ठोगांगतस्तदा ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे

प्रथमस्कंधेदशमोऽध्यायः॥ १० ॥ ॥छ॥ ॥छ ॥ सूतउवाच आनर्त्तान्सउपव्रज्यस्वृद्धा

न्जनपदान्स्वकान्॥दध्मौदरवरंतेषांविषादंशमयन्निव ॥१॥ सउच्चकाशेधवलोदरोदरोऽप्युरुक्रमस्याधर

शोणशोणिमा ॥दाध्मायमानःकरकंजसंपुटेयथाऽब्जखंडेकलहंसउत्स्वनः॥ २ ॥ तमुपश्रुत्यनिनदंजगद्भय

भयावहम् ॥ प्रत्युद्ययुःप्रजाःसर्वाभर्तृदर्शनलालसाः॥ ३ ॥

आनर्त्तैःस्तूयमानस्यपुरींनिर्विश्यबंधुभिः॥एकादशेरतिःसम्यग्यादवेंद्रस्यवर्ण्यते ॥ १॥उत्सवैरुच्चलत्पौरमुदंचत्ध्वजतोरणम् ॥उल्लसद्रत्नदीपालिस्वपुरंप्रभुराविशत् ॥२ ॥स्वृद्धान्समृद्धान्दरवरंपांचजन्यंशंखंदध्मौ वादितवान् ॥ १ ॥ सइति दरःशंखःउच्चकाशे अतिशयेनशुशुभे कथंभूतःदरः करकंजसंपुटेदाध्मायमनःआपूर्यमाणःधवलंउदरंयस्यसःतथापिउरुक्रमस्यकृष्णस्याधरस्ययःशोणगुणस्तेनशोणिमायस्यसः कथमुच्चकाशे अब्जखंडेरक्तकमलसमूहेकलहंसोराजहंसउच्चकाशेयथातद्वत् ॥ २ ॥ जगतोयद्भयंतस्यभयावहम् प्रत्युद्य

तत्रंतस्मिन्श्रीकृष्णेउपनीताःसमर्पितावलयउपायनानियाभिस्ताः निरपेक्षेऽपितस्मिन्नादरेणसमर्पणेदृष्टांतःरवेर्दीपमिवेति पितरमर्भकाइ वतंसर्वसुहृदमवितारमूचुरित्युत्तरेणान्वयः सुहृत्त्वेनैवाविनारंनतुकामेन अत्रहेतुः आत्मारामं तत्रापिहेतुः परमानंदनिजस्वरूपलाभेनैवपू र्णकामं ॥४॥५॥ विरिंचोब्रह्मावैरिंच्याः सनकादयः इहसंसारेपरंक्षेममिच्छतांपरायणं परमंशरणं कुतः परेषांब्रह्मादीनांप्रभुरपिकालोय त्रप्रभुर्नभवेत् ॥६॥ अतोभवायउद्भवाय नोऽस्माकंत्वंभव हेविश्वभावन कृतिनःकृतार्थाः बभूविम जातावयं॥७॥कृतार्थत्वमेवाहुः अहो भवतावयंसनाथाःस्म यद्यस्मात्तवरूपंपश्येम त्रैविष्टपानामपिदूरदर्शनंयस्यतत् देवानामपिदुर्लभमित्यर्थः प्रेम्णायत्स्मितंतद्युक्तंस्निग्धं

तत्रोपनीतबलयोरवेर्दीपमिवादृताः ॥ आत्मारामंपूर्णकामंनिजलाभेननित्यदा ॥ ४ ॥ प्रीत्युत्फुल्लमुखाःप्रो चुर्हर्षगद्गदयागिरा ॥ पितरंसर्वसुहृदमवितारमिवार्भकाः ॥ ५ ॥ नताःस्मतेनाथसदांघ्रिपंकजंविरिंचवैरिं च्यसुरेंद्रवंदितं ॥ परायणंक्षेममिहेच्छतांपरंनयत्रकालःप्रभवेत्परःप्रभुः ॥ ६ ॥ भवायनस्त्वंभवविश्वभावन् त्वमेवमाताथसुहृत्पतिःपिता ॥ त्वंसद्गुरुर्नःपरमंचदैवतंयस्यानुवृत्त्याकृतिनोबभूविम ॥ ७ ॥ अहोसनाथा भवतास्मयद्वयंत्रैविष्टपानामपिदूरदर्शनं ॥ प्रेमस्मितस्निग्धनिरीक्षणाननंपश्येमरूपंतवसर्वसौभगं ॥ ८ ॥ यर्ह्यंबुजाक्षापससारभोभवान्कुरून्मधून्वाथसुहृद्दिदृक्षया ॥ तत्राब्दकोटिप्रतिमःक्षणोभवद्रविंविनाऽक्ष्णो रिवनस्तवाच्युत ॥ ९ ॥ इतिचोदीरितावाचःप्रजानांभक्तवत्सलः ॥ शृण्वानोऽनुग्रहंदृष्ट्यावितन्वन्प्राविशत्पु रीं ॥ १० ॥ मधुभोजदशार्हार्हकुकुरांधकवृष्णिभिः ॥ आत्मतुल्यबलैर्गुप्तांनागैर्भोगवतीमिव ॥ ११ ॥

निरीक्षणंयस्मिन्तदाननंयस्मिन्तद्रूपं सर्वेषुचांगेषुसौभगंयस्मिन्तत् ॥ ८ ॥ अर्भकाइवसकरुणमाहुः यर्हियदा भोअंबुजाक्ष नोभवानि तिपाठ नइत्यनादरेषष्ठी अस्मानअनादृत्यअपससार अपहायजगाम कुरून्हस्तिनापुरं मधून्मथुरांवा तत्रतदा रविंविनाआंध्यादक्ष्णो र्यथा एवंतवनःत्वदीयानामस्माकमपीत्यर्थः ॥ ९ ॥ इतिचएवंविधाः अन्याश्चोच्चारितावाचः शृण्वन् दृष्ट्यासाभिनंदावलोकेनानुग्रहं कुर्वन् पुरींद्वारकां प्राविशत् ॥१० ॥ तांद्वारकांस्तौतिपंचभिः स्वतुल्यबलैःमधुभोजादिभिःगुप्तांरक्षितां ॥ ११ ॥

॥ ३० ॥

सर्वेषुऋतुषुसर्वैर्विभवाः पुष्पादिसंपदोयेषांते पुण्यवृक्षाः लताश्रमाः लतामंडपाश्रयेषु तैरुद्यानादिभिः वृतायेपद्माकराःसरांसितैःश्रीः शोभायस्यांतां उद्यानंफलप्रधानं उपवनंपुष्पप्रधानं आरामःक्रीडार्थवनं ॥ १२ ॥ गोपुरंपुरद्वारम् द्वारंगृहद्वारं कृतानिकौतुकेनोत्सवे नतोरणानियस्यांतां गरुडादिचिन्हांकितध्वजाः जयप्रदयंत्रांकिताः पताकाःचित्राणांध्वजपताकानामग्रैः अंतःप्रतिहतआतपोय स्यांतां ॥ १३ ॥ संमार्जितानिनिःसारितरजस्कानिमहामार्गादीनियस्यांतां महामार्गाःराजमार्गाः रथ्याःइतरमार्गाःआपणकाःपण्य वीथयः चत्वराण्यंगनानि फलादिभिरुप्तामवकीर्णां ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रेष्ठमंतरात्मानमायांतंनिशम्यश्रुत्वा वसुदेवादयः प्रत्युज्जग्मुरिति

सर्वर्तुसर्वविभवपुण्यवृक्षलताश्रमैः ॥ उद्यानोपवनारामैर्वृतपद्माकरश्रियं ॥ १२ ॥ गोपुरद्वारमार्गेषुकृत कौतुकतोरणां ॥ चित्रध्वजपताकाग्रैरंतःप्रतिहतातपां ॥ १३ ॥ संमार्जितमहामार्गरथ्यापणकचत्वरां ॥ सिक्तांगंधजलैरुप्तांफलपुष्पाक्षतांकुरैः ॥ १४ ॥ द्वारिद्वारिगृहाणांचदध्यक्षतफलेक्षुभिः ॥ अलंकृतांपूर्णकुंभै र्बलिभिर्धूपदीपकैः ॥ १५ ॥ निशम्यप्रेष्ठमायांतंवसुदेवोमहामनाः ॥ अक्रूरश्चोग्रसेनश्चरामश्चाद्भुतविक्रमः ॥ १६ ॥ प्रद्युम्नश्चारुदेष्णश्चसांबोजांबवतीसुतः ॥ प्रहर्षवेगोच्छ्वसितशयनासनभोजनाः ॥ १७ ॥ वारणेंद्रं पुरस्कृत्यब्राह्मणैःससुमंगलैः ॥ शंखतूर्यनिनादेनब्रह्मघोषेणचादृताः ॥ प्रत्युज्जग्मूरथैर्हृष्टाःप्रणयागतसाध्व साः ॥ १८ ॥ वारमुख्याश्चशतशोयानैस्तद्दर्शनोत्सुकाः ॥ लसत्कुंडलनिर्भातकपोलवदनश्रियः ॥ १९ ॥ नटन र्त्तकगंधर्वाःसूतमागधवंदिनः ॥ गायंतिचोत्तमश्लोकचरितान्यद्भुतानिच ॥ २० ॥

चतुर्थेनान्वयः ॥ १६ ॥ प्रहर्षवेगेनउच्छ्वसितानिउल्लंघितानिशयनादीनियैस्ते श्वसप्लुतगतौ ॥ १७ ॥ वारणेंद्रंमंगलार्थंपुरतःकृत्वा ससु मंगलैःसुमंगलंपुष्पादितद्युक्तपाणिभिः ब्रह्मघोषोमंत्रपाठः प्रणयेनस्नेहेनागतंसाध्वसंसंभ्रमोयेषांते ॥ १८ ॥ वारमुख्यानटादयश्चप्रत्यु ज्जग्मुः लसत्कुंडलैर्निर्भातानियानिकपोलानितैर्वदनेषुश्रीःशोभायासांताः वारमुख्याःनर्त्तक्योवेश्याइतियावत् ॥ १९ ॥ अद्भुतानिचेति चकारस्यवंदिनश्चेत्यन्वयः नटानवरसाभिनयचतुराः तालाद्यनुसारेणनृत्यंतोनर्त्तकाः गंधर्वागायकाः सूताःपौराणिकाःप्रोक्तामागधा वंशशंसकाः ॥ बंदिनस्त्वमलप्रज्ञाःप्रस्तावसदृशोक्तयः ॥ तेसर्वेगायंतिचेतिचकारस्यान्वयः ॥ २० ॥

॥ ३० ॥

यथा [redacted] प्रह्वत्वंशिरसानतिः अभिवादनं वाचानतिः आश्वास्याभयंदत्वा श्वपाकानभिव्याप्यवरैरभीष्टदानैश्चमानंकृतवान् ॥ २२ ॥ अन्यैश्चवंदिभिः ॥ २३ ॥ तस्येक्षणेनमहा नुत्सवोयासांताः ॥ २४ ॥ यत् यस्मात् नित्यंसदाअच्युतंनिरीक्षमाणानामपिदृशोनैवतृप्यंति अतआरुरुहुः कथंभूतं श्रियःशोभायाः धाम स्थानमंगंयस्यतं ॥ २५ ॥ एतदेवाभिनयेनाह श्रियोलक्ष्म्याः यस्योरःवक्षःनिवासः यस्यमुखंसर्वप्राणिनांदृशांसौंदर्यामृतपाना यपात्रं यस्यबाहवोलोकपालानांनिवासः सारंश्रीकृष्णंगायंतीतिसारंगाःभक्तास्तेषांयस्यपादांबुजंनिवासः तंनिरीक्षमाणानांदृशइति

भगवांस्तत्रबंधूनांपौराणामनिवर्त्तिनां ॥ यथाविध्युपसंगम्यसर्वेषांमानमादधे ॥ २१ ॥ प्रह्वाभिवादना
श्लेषकरस्पर्शस्मितेक्षणैः ॥ आश्वास्यचाश्वपाकेभ्योवरैश्चाभिमतैर्विभुः ॥ २२ ॥ स्वयंचगुरुभिर्विप्रैःसदा
रैःस्थविरैरपि ॥ आशीर्भिर्युज्यमानोन्यैर्वंदिभिश्चाविशत्पुरं ॥ २३ ॥ राजमार्गंगतेकृष्णेद्वारकायाःकुलस्त्रि
यः ॥ हर्म्याण्यारुरुहुर्विप्रतदीक्षणमहोत्सवाः ॥ २४ ॥ नित्यंनिरीक्षमाणानांयदपिद्वारकौकसां ॥ नवितृप्यंति
हिदृशःश्रियोधामांगमच्युतं ॥ २५ ॥ श्रियोनिवासोयस्योरःपानपात्रंमुखंदृशां ॥ बाहवोलोकपालानांसारं
गाणांपदांबुजं ॥ २६ ॥ सितातपत्रव्यजनैरुपस्कृतःप्रसूनवर्षैरभिवर्षितःपथि ॥ पिशंगवासावनमालयाब
भौघनोयथाऽर्कोडुपचापवैद्युतैः ॥ २७ ॥ प्रविष्टस्तुगृहंपित्रोःपरिष्वक्तःस्वमातृभिः ॥ ववंदेशिरसासप्तदेवकी
प्रमुखामुदा ॥ २८ ॥ ताःपुत्रमंकमारोप्यस्नेहस्नुतपयोधराः ॥ हर्षविह्वलितात्मानःसिषिचुर्नेत्रजैर्जलैः ॥ २९ ॥

पूर्वेणान्वयः ॥ २६ ॥ सितैरातपत्रव्यजनैरुपस्कृतोमंडितः अर्कश्चउडुपोनक्षत्रसहितश्चंद्रश्च चापमिंद्रधनुश्चवैद्युतंविद्युत्तेजश्चतैः अर्क श्छत्रस्योपमानं नक्षत्राणिपुष्पवृष्टेः चंद्रःपरिभ्रमकृतमंडलाकारयोश्चामरव्यजनयोः चापंवनमालायाः विद्युत्तेजःपिशंगवाससोःअभू तोपमेयं यदिघनस्योपरिसूर्यबिंबम् उभयतश्चंद्रौ सर्वतोनक्षत्राणिमध्येचमिलितंचापद्वयम् स्थिरंविद्युत्तेजश्चयदिभवेत्तर्हिसघनोयथा भाति तथाहरिर्बभावित्यर्थः ॥ २७ ॥ देवकीप्रमुखाःसप्तववंदइतिमातृसौदर्यादादरविशेषज्ञापनार्थमुक्तम् अष्टादशापिवसुदेवभार्यामा तृतुल्यत्वान्नमस्कृताएव ॥ २८ ॥ २९ ॥

सहस्राणिचषोडशेतिचकारादष्टोत्तरशताधिकानीतिज्ञेयम ॥ ३० ॥ प्रोष्यदेशांतरेउषित्वा आराद्दूरादेवविलोक्य संजातोमनसिमहो
त्सवोयासांताः आसनादाशयाच्च आसनाद्देहेनोत्तस्थुः आशयोंऽतःकरणंतस्मादप्यात्मनाउत्तस्थुः श्रीकृष्णेनात्मनःसंश्लेषेंऽतःकरणव्य
वधानमपिनासहंतेत्यर्थः व्रीडितानिलोचनान्याननानिचयासांताः अपांगैरेववीक्षणाद्व्रीडितलोचनाः अवनतमुखत्वाद्व्रीडिताननाः सा
कंव्रतैरिति हास्यक्रीडावर्जनादिनियमाअपिताभ्यउत्तस्थुरित्यर्थः धृतव्रताएवोत्तस्थुरितिवा व्रतानिचयाज्ञवल्क्येोक्तानि क्रीडांशरी
रसंस्कारंसमाजोत्सवदर्शनं ॥ हास्यंपरगृहेयानंत्यजेत्प्रोषितभर्तृकेति ॥ ३१ ॥ आयांतंतंपतिं दर्शनात्पूर्वमात्मनाबुद्ध्यापरिरेभिरे ततोदृ

अथाविशत्स्वभवनंसर्वकाममनुत्तमं ॥ प्रासादायत्रपत्नीनांसहस्राणिचषोडश ॥ ३० ॥ पत्न्यःपतिंप्रोष्यगृ
हानुपागतंविलोक्यसंजातमनोमहोत्सवाः ॥ उत्तस्थुरारात्सहसासनाशयात्साकंव्रतैर्व्रीडितलोचनाननाः ॥
॥ ३१ ॥ तमात्मजैर्दृष्टिभिरंतरात्मनादुरंतभावाःपरिरेभिरेपतिम् ॥ निरुद्धमप्यास्रवदंबुनेत्रयोर्विलज्जतीनां
भृगुवर्यवैक्लवात् ॥ ३२ ॥ यद्यप्यसौपार्श्वगतोरहोगतस्तथापितस्यांघ्रियुगंनवंनवं ॥ पदेपदेकाविरमेततत्प
दाच्चलापियच्छ्रीर्नजहातिकर्हिचित् ॥ ३३ ॥ एवंनृपाणांक्षितिभारजन्मनामक्षौहिणीभिःपरिवृत्ततेजसां ॥
विधायवैरंश्वसनोयथाऽनलंमिथोवधेनोपरतोनिरायुधः ॥ ३४ ॥ सएषनरलोकेस्मिन्नवतीर्णःस्वमायया ॥
रेमेस्त्रीरत्नकूटस्थोभगवान्प्राकृतोयथा ॥ ३५ ॥

ष्टिभिः ततःसमीपमागतमात्मजैःपुत्रैर्गृहीतकंठमालिंगयंत्यइवस्वयमालिंगितवत्यइत्यर्थः अत्रहेतुःदुरंतभावागंभीराभिप्रायाः तदाचता
सांनेत्रयोर्निरुद्धमप्यंबुबाष्पं वैक्लव्याद्विवश्यादास्रवत् ईषत्सुस्राव अतएवधैर्यहान्याविलज्जतीनां हेभृगुवर्यचित्रंशृणिवति ॥ ३२ ॥ पा
र्श्वगतःसमीपस्थःतत्रापिरहोगतः एकांतप्रवर्त्तेतेस्म पदेपदेप्रतिक्षणंनवंनवमेव अत्रकैमुत्यन्यायःकाविरमेतेति चलाचंचलस्वभावापि
॥ ३३ ॥ उक्तंश्रीकृष्णचरितंसंक्षिप्याह एवमितिद्वाभ्यां क्षितेर्भारायजन्मयेषां अक्षौहिणीभिःकृत्वा परिवृत्तं सर्वतःप्रसृतं तेजःप्रभावो
येषां श्वसनोवायुः वेणूनामन्योन्यसंघर्षेणानलंविधाय मिथोदाहेनयथोपशाम्यतितद्वत् ॥ ३४ ॥ स्त्रीरत्नकूटस्थःउत्तमस्त्रीकदंबस्थः ॥ ३५ ॥

नन्वेवंस्त्रीसंगादिभिःसंसारप्रतीतेःकथंभगवानवतीर्णइत्युच्यतेतत्राह उद्दामेतिद्वाभ्याम् यासामुद्दामोगंभीरोयोभावोऽभिप्रायःतस्यपिशु
नः सूचकोअमलोवल्गुःसुंदरोहासः व्रीडाऽवलोकश्च ताभ्यांनिहतः अमदनःश्रीमहादेवोपिसंमुह्य लज्जयाचापंपिनाकमजहात् एवंप्रभा
वाःयाःस्त्रियइत्येतावद्विवक्षितं यद्वा भगवतोमोहिनीरूपेणमहेशोपिमोहितएवमेताश्चदृग्विलासाएवेतितथोक्तं ताःकुहकैःकपटैर्विभ्रमैर्य
स्येंद्रियंमनःविमथितुंक्षोभयितुंनशक्ताः ॥३६॥ तंश्रीकृष्णमयंप्राकृतोलोकः आत्मौपम्येनस्वसादृश्येन संगिनंमनुजंमन्यतेअत्रहेतुः व्या
पृण्वानंव्याप्रियमाणं यतोऽयमबुधःअतत्त्वज्ञः ॥ ३७ ॥ कुतइत्यपेक्षायामैश्वर्यलक्षणमाह एतदिति ईशस्यईशनमैश्वर्यंनामैतदेव किं
तत् प्रकृतिस्थोपि तस्यागुणैःसुखदुःखादिभिःसदानयुज्यतइतियत् यथाआत्मस्थैरानंदादिभिरात्माश्रयापिबुद्धिर्नयुज्यतेतद्वत् वैधर्म्येदृ
ष्टांतोवा आत्मस्थैःसत्ताप्रकाशादिभिर्यथाबुद्धिर्युज्यतइति एवंवा असदात्मादेहः तत्रस्थैर्गुणैस्तदाश्रयाबुद्धिस्तदुपाधिर्जीवोयथायुज्य

उद्दामभावपिशुनामलवल्गुहासव्रीडाऽवलोकनिहतोऽमदनोपियासां ॥ संमुह्यचापमजहात्प्रमदोत्तमास्ता-
यस्येंद्रियंविमथितुंकुहकैर्नशेकुः ॥३६॥तमयंमन्यतेलोकोह्यसंगमपिसंगिनम् ॥ आत्मौपम्येनमनुजंव्याप्
पृण्वानंयतोबुधः ॥ ३७॥ एतदीशनमीशस्यप्रकृतिस्थोपितद्गुणैः ॥ नयुज्यतेसदात्मस्थैर्यथाबुद्धिस्तदाश्रया ॥
॥३८॥तंमेनिरेऽबलामूढाःस्त्रैणंचानुव्रतंरहः ॥ अप्रमाणविदोभर्तुरीश्वरंमतयोयथा ॥ ३९ ॥ इतिश्रीभागव
ते प्र० श्रीकृष्णद्वारकाप्रवेशोनामैकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ९ ॥ शौनकउवाच अश्वत्थाम्नोपसृष्टे
नब्रह्मशीर्ष्णोरुतेजसा ॥ उत्तरायाहतोगर्भईशेनाजीवितःपुनः ॥ १ ॥

ते एवंप्रकृतिस्थोपितद्गुणैर्नयुज्यतइतियत् एतदीशनमीशस्येति ॥ ३८ ॥ नपत्न्योपितस्यतत्त्वंनजानंतीत्याह तंस्त्रैणमात्मवश्यं रहएकांते
अनुव्रतमनुसृतंचमेनिरे भर्तुरप्रमाणविदःप्रमाणमियत्ताम् महिमानमजानंत्यइत्यर्थः ईश्वरंक्षेत्रज्ञं मतयःअहंवृत्तयोयथास्वाधीनंस्वधर्म
योगिनंमन्यंतेतद्वत् यद्वा यथायथामतयः कल्पनाः तथातथातमीश्वरंस्त्रैणादिरूपंमेनिरइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ इ०प्र०एकादशोऽध्यायः
॥ ११ ॥ ॥ ९ ॥ पुरोक्तंयत्प्रसंगायद्रौणिदंडादिविस्तरात् ॥द्वादशेतुनदेवाथपरीक्षिज्जन्मवर्ण्यते ॥ १॥ परीक्षितोऽथराजर्षेर्जन्मकर्मवि
लापनम् ॥संस्थांचपांडुपुत्राणांवक्ष्येकृष्णकथोदयमितिप्रतिज्ञाय पांडवानांराज्यस्थितिरुपोद्घातरूपासप्रसंगंसप्तमाध्यायमारभ्यनिरूपि
ता इदानीमौपोद्घातिकमुक्तानुवादपूर्वकंपृच्छति अश्वत्थाम्नेति उपसृष्टेनविसृष्टेन तस्यजन्मेत्यादेर्ब्रूहीत्युत्तरेणान्वयः ॥ १ ॥

सपरीक्षित् प्रेत्यंदेहंत्यक्त्वा ॥ २ ॥ प्रार्थये नत्वाज्ञापयामीत्याह गदितुंयदिमन्यसेअनुग्रहेणतर्हिंब्रूहीति यस्यज्ञानमदाच्छुकइतिश्रवणेच्छायांकारणं॥ ३ निस्पृहस्यापिराज्ञः श्रीकृष्णानुग्रहात्तादृक्पौत्रःसमजनीतिवक्तुं तस्यश्रीकृष्णेभक्त्युद्रेकमाह अपीपलदितित्रिभिः पितृवदपीपलत् पालयामास ॥ ४ ॥ क्रतवः तदुपार्जितालोकाश्च ॥ ५ ॥ सुरस्पार्हाःसुराणांस्पृहणीयास्तेसंपदादयःकामाविषयाराज्ञः किमुदंप्रीतिंमधिजग्मुःअकुर्वतइत्यर्थः अत्रहेतुःमुकुंदेएवमनोयस्येति क्षुधितस्यअन्नैकमनसोयथाइतरेस्रक्चंदनादयोनकुर्वंतितद्वत्॥ ६ ॥ प्रस्तुतमाह मातुरिति ॥ ७ ॥ पुरटंसुवर्णं स्फुरत्पुरटमौलिर्यस्यास्तितं व्रीह्यादिभ्यश्चेतिइनिप्रत्ययः अपीच्यमतिसुंदरं दृश्यतइति

तस्यजन्ममहाबुद्धेःकर्माणिचगुणीहिनः ॥ निधनंचयथैवासीत्सप्रेत्यगतवान्यथा॥ २॥तदिदंश्रोतुमिच्छामिगदितुंयदिमन्यसे॥ ब्रूहिनःश्रद्दधानानांयस्यज्ञानमदाच्छुकः॥ ३॥ सूतउवाच अपीपलद्धर्मराजःपितृवद्रंजयन्प्रजाः॥ निस्पृहःसर्वकामेभ्यःकृष्णपादाब्जसेवया ॥ ४ ॥ संपदः क्रतवोविप्रामहिषीभ्रातरोमही॥ जंबुद्वीपाधिपत्यंचयशश्चत्रिदिवंगतं॥५॥ किंतेकामाःसुरस्पार्हामुकुंदमनसोद्विजाः॥अधिजह्रुर्मुदंराज्ञःक्षुधितस्ययथेतरे॥ ६ ॥मातुर्गर्भगतोवीरःसतदाभृगुनंदन ॥ ददर्शपुरुषंकंचिद्दह्यमानोऽस्त्रतेजसा॥ ७॥ अंगुष्ठमात्रममलंस्फुरत्पुरटमौलिनम्॥ अपीच्यदर्शनंश्यामंतडिद्वाससमच्युतं॥ ८॥ श्रीमद्दीर्घचतुर्बाहुंतप्तकांचनकुंडलम्॥क्षतजाक्षंगदापाणिमात्मनःसर्वतोदिशम् ॥ परिभ्रमंतमुल्काभांभ्रामयंतंगदांमुहुः॥ ९॥ अस्त्रतेजःस्वगदयानीहारमिवगोपतिः॥ विधमंतंसन्निकर्षेपर्यैक्षतकइत्यसौ ॥ १० ॥ विधूयतदमेयात्माभगवान्धर्मगुब्विभुः॥ मिषतोदशमास्यस्यतत्रैवांतर्दधेहरिः॥ ११ ॥ -

दर्शनंरूपंयस्यतं तडिद्वद्वाससीयस्येतिश्यामामितिचपदाभ्यां विद्युद्युक्तमेघोपमासूचिता अच्युतमविकारं ॥ ८ ॥ तप्तंदाहोत्तीर्णंयत्कांचनंतन्मयेकुंडलेयस्य क्षतजाक्षंसंरंभादत्यारक्तनेत्रं अहोमद्भक्तस्यापिगर्भास्त्रपीडेतिक्रोधेनेतिभावः ॥ ९ ॥ अस्त्रतेजोविधमंतंविनाशयंतंनीहारंहिमंगोपतिःसूर्यइव एवंविधंगर्भगतोबालःसन्निकर्षेसमीपेददर्श दृष्ट्वाचासौकइतिपर्यैक्षतवितर्कितवान् ॥ १० ॥ अमेयात्माकथंतद्विधूतवानित्यवितर्क्यरूपःधर्मंगोपायतीतिधर्मगुप् यद्वा धर्मंगोपायंतीतिधर्मगुपोराजानः तत्प्रभुस्तेषामपिपालकत्वात् दशमासपरिच्छेद्यस्यतस्यमिषतःपश्यतः यत्रदृष्टस्तत्रैवांतर्हितःनत्वन्यत्रगतःयतोविभुःसर्वगतः ॥ ११ ॥

उदर्कउत्तरफलं सर्वगुणानामुत्तरोत्तराधिक्यसूचकेलग्ने तत्रहेतुः अनुकूलैरन्यैर्ग्रहैःसहितानां शुभग्रहाणामुदयोयस्मिन् ॥१२॥ जातकं जातकर्म मंगलंपुण्याहं॥ १३ ॥वरान्श्रेष्ठान् स्वन्नंशोभनमन्नंच यावन्नछिद्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकम् छिन्नेनालेततःपश्चात्सूतकंतु विधीयतइतिवचनात् ततःपूर्वंप्रादात् आमान्नंवा प्रजातीर्थेपुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले तीर्थविद्दानकालज्ञः पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवतिचाक्ष यमितिस्मृतेः देवाश्चपितरश्चैवपुत्रेजातेद्विजन्मनाम्॥आयांतिहिनृपश्रेष्ठपुण्याहमितिचाब्रुवन्निति च ॥ १४ ॥ हेपौरवर्षभ पूरूणांपूरुवंश्या नाम् ॥ १५ ॥ शुक्लेशुद्धेअस्मिन्प्रजातंतौ दैवेन कथंभूतेनअप्रतिघातेनदुर्वारेण संस्थांनाशमुपेयुषिगतेसति वोऽनुग्रहार्थाय यस्मात्प्रभव

ततःसर्वगुणोदर्केसानुकूलग्रहोदये॥जज्ञेवंशधरःपांडोर्भूयःपांडुरिवौजसा॥ १२॥ तस्यप्रीतमनाराजावि प्रैर्धौम्यकृपादिभिः॥ जातकंकारयामासवाचयित्वाचमंगलं ॥ १३ ॥ हिरण्यंगांमहींग्रामान्हस्त्यश्वान्नृप तिर्वरान् ॥ प्रादात्स्वन्नंचविप्रेभ्यःप्रजातीर्थेसतीर्थवित् ॥ १४ ॥ तमूचुर्ब्राह्मणास्तुष्टाराजानंप्रश्रयान्वितं॥ एषत्व्यस्मिन्प्रजातंतौपूरूणांपौरवर्षभ॥ १५ ॥दैवेनाप्रतिघातेनशुक्लेसंस्थामुपेयुषि॥रातोवोऽनुग्रहार्थायवि ष्णुनाप्रभविष्णुना॥१६॥तस्मान्नाम्नाविष्णुरातइतिलोकेबृहच्छ्रवाः॥भविष्यतिनसंदेहोमहाभागवतोमहा न्॥ १७॥ युधिष्ठिरउवाच अप्येषवंश्यान्राजर्षीन्पुण्यश्लोकान्महात्मनः॥ अनुवर्तितासुयशसासाधु वादेनसत्तमाः॥१८॥ ब्राह्मणाऊचुः पार्थप्रजाऽविताऽसाक्षादिक्ष्वाकुरिवमानवः॥ब्रह्मण्यःसत्यसंध श्चरामोदाशरथिर्यथा॥१९॥एषदाताशरण्यश्चयथाह्यौशीनरःशिबिः ॥ यशोवितनितास्वानांदौष्यंतिरिव यज्वनाम्॥ २०॥ धन्विनामग्रणीरेषतुल्यश्चार्जुनयोर्द्वयोः॥ हुताशइवदुर्धर्षःसमुद्रइवदुस्तरः॥ २१॥

नशीलेनश्रीविष्णुनारातोदत्तः ॥ १६ ॥ तस्माल्लोकेविष्णुरातइतिनाम्नाभविष्यति महाभागवतश्च गुणैश्चमहान्भविष्यति नात्रसंदेहइ तितंराजानंब्राह्मणाऊचुरितित्रयाणामन्वयः ॥ १७ ॥ महाभागवतोभविष्यतीत्युक्तेहृष्टःपृच्छति अपिस्वित्किंस्विन् साधुवादेनसुयशसा सत्कीर्त्याचानुवर्तिताभविष्यतीतिपूर्वस्यैवातःपरमप्यनुषंगः ॥ १८ ॥ प्रजानामविताऽरक्षकः मानवःमनोःपुत्रः ब्राह्मणेषुहितःसत्यप्रतिज्ञ श्चश्रीरामोयथा ॥ १९ ॥ उशीनरदेशाधिपतिःशिबिः येनस्वमांसंश्येनायदत्वाशरणागतःकपोतोरक्षितः स्वानांज्ञातीनाम् यज्वनांचय शोविस्तारकोदौष्यंतिर्भरतइव ॥ २० ॥ अर्जुनयोः पार्थकार्त्तवीर्ययोः ॥ २१ ॥

हिमवानिवसतांनिषेव्यः अनन्यगतिकत्वेनवसुधेवतितिक्षुःक्षंता प्रीत्यामातापितराविवसहिष्णुः ॥ २२ ॥ पितामहोब्रह्मा तेनसमः सा
म्ये समत्वेरमाश्रयोहरिः ॥ २३॥ सर्वैःसद्गुणैर्माहात्म्यंयत्तस्मिन्श्रीकृष्णतुल्यः ॥२४ ॥ धृत्याधैर्येण सद्ग्रहःसन् भद्रःग्रहःअभिनिवेशोय
स्यसः आहर्त्ताकर्त्ता ॥ २५ ॥ राजर्षीणांजनमेजयादीनाम् ॥ २६ ॥ द्विजपुत्रेणप्रेरितात्तक्षकादात्मनोमृत्युमुपश्रुत्य हरेःपदंप्रपत्स्यते
भजिष्यति ॥ २७ ॥ ततश्वजिज्ञासितमात्मनोयाथात्म्यंयेनसः इदंशरीरंगंगायांहित्वाअकुतोभयंपदंयास्यति ॥ २८ ॥ लब्धाउपचितिः
पूजाबैस्ते ॥ २९ ॥ परीक्षिदितिनामनिर्वक्ति सएषइति यद्यस्मात्प्रभुः समर्थःसन् गर्भेदृष्टंपुरुषमनुध्यायन् इहदृश्यमानेषुनरेषुमध्येसर्व

मृगेंद्रइवविक्रांतोनिषेव्योहिमवानिव॥ तितिक्षुर्वसुधेवासौसहिष्णुःपितराविव॥ २२॥ पितामहसमःसा
म्यप्रसादेगिरिशोपमः॥ आश्रयःसर्वभूतानांयथादेवोरमाश्रयः ॥ २३॥ सर्वसद्गुणमाहात्म्यएषकृष्णमनु
व्रतः॥ रंतिदेवइवोदारोययातिरिवधार्मिकः ॥२४॥ धृत्याबलिसमःकृष्णेप्रह्लादइवसद्ग्रहः॥आहर्तैषोऽश्वमे
धानांवृद्धानांपर्युपासकः॥२५॥ राजर्षीणांजनयिताशास्ताचोत्पथगामिनाम्॥निग्रहीताकलेरेषभुवोधर्म
स्यकारणात्॥ २६॥ तक्षकादात्मनोमृत्युंद्विजपुत्रोपसर्जितात्॥ प्रपत्स्यतउपश्रुत्यमुक्तसंगःपदंहरेः॥ २७॥
जिज्ञासितात्मयाथात्म्योमुनेर्व्याससुतादसौ॥ हित्वेदंनृपगंगायांयास्यत्यद्धाऽकुतोभयम्॥ २८॥ इतिराज्ञ
उपादिश्यविप्राजातककोविदाः॥ लब्धोपचितयःसर्वेप्रतिजग्मुःस्वकान्गृहान्॥२९॥ सएषलोकविख्यातः
परीक्षिदितियत्प्रभुः॥ गर्भेदृष्टमनुध्यायन्परीक्षेतनरेष्विह ॥ ३० ॥ सराजपुत्रोववृधेआशुशुक्लइवोडुपः॥
आपूर्यमाणःपितृभिःकाष्ठाभिरिवसोऽन्वहम्॥ ३१॥ यक्ष्यमाणोऽश्वमेधेनज्ञातिद्रोहजिहासया॥ राजाऽल
ब्धधनोदध्यावन्यत्रकरदंडयोः ॥ ३२॥

मपिनरंपरीक्षेत अयमसौभवेदितिनोवेतिविचारयेदतःपरीक्षिदितिविख्यातः पूर्वदृष्टमितिवापाठः ॥ ३० ॥ शुक्लःशुक्लपक्षे सप्रसिद्धउडुपो
ऽन्वहंयथाकाष्ठाभिः पंचदशकलाभिरापूर्यमाणोवर्द्धते एवंपितृभिर्युधिष्ठिरादिभिः कामैश्चतुःषष्टिकलाभिश्चापूर्यमाणोववृधे ॥ ३१ ॥
पूर्वमपकृष्योक्तानश्वमेधान्स्वावसरेसप्रकारंकथयति ज्ञातिद्रोहस्यहानेच्छयायक्ष्यमाणः करदंडयोरन्यत्र ताभ्यांविनाऽलब्धधनोदध्यौ
चिंतयामास करदंडजस्यपरिजनभरणमात्रोपक्षीणत्वात् ॥ ३२ ॥

प्रहीणंमरुत्तस्ययज्ञेत्यक्तंसुवर्णपात्रादिकमानीतवंतः ॥ ३३ ॥ संभृतसंभारः संपादितयज्ञोपकरणः भीतोज्ञातिद्रोहात् ॥३४॥ इतिश्री
प्रथमेटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ निर्गमोधृतराष्ट्रस्यविदुरोक्त्यात्रयोदशे॥उक्तःपौत्राभिषेकेणवकुराज्ञोमहोदयम् ॥ १ ॥ इदा
नींपरीक्षितःकलिनिग्रहादिकर्माणिकथयिष्यन् विदुरागमनेनधृतराष्ट्रप्रस्थानम् ततोर्जुनागमनम् ततःपांडवप्रस्थानंचनिरूपयति त्रिभिर
ध्यायैः गतिंहरिम् तयात्मगत्याऽवाप्तंविविल्सितंज्ञातुमिष्टंसर्वंयेन ॥ १ ॥ तदेवाह यावतःकर्मयोगव्रतादिविषयान्प्रश्नान्प्रश्नंकृतवान्

तदभिप्रेतमालक्ष्यभ्रातरोऽच्युतचोदिताः ॥ धनंप्रहीणमाजह्रुरुदीच्यांदिशिभूरिशः ॥ ३३ ॥ तेनसंभृतसंभा
रोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ वाजिमेधैस्त्रिभिर्भीतोयज्ञैःसमयजद्धरिं ॥ ३४ ॥ इ० भा० प्र० परीक्षिज्जन्माद्युत्कर्षो
नामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥छ॥ सूतउवाच विदुरस्तीर्थयात्रायांमैत्रेयादात्मनोगतिं ॥ ज्ञात्वाऽगा
द्धास्तिनपुरंतयावाप्तविविल्सितः ॥ १ ॥ यावतःकृतवान्प्रश्नान्क्षत्ताकौषारवाग्रतः ॥ जातैकभक्तिर्गोविंदे त
भ्यश्चोपरराम ह ॥ २ ॥ तंबंधुमागतंदृष्ट्वाधर्मपुत्रःसहानुजः ॥ धृतराष्ट्रोयुयुत्सुश्चसूतःशारद्वतःपृथा ॥ ३ ॥ गां
धारीद्रौपदीब्रह्मन्सुभद्राचोत्तराकृपी ॥ अन्याश्चजामयःपांडोर्ज्ञातयःससुताःस्त्रियः ॥ प्रत्युज्जग्मुःप्रहर्षेणप्रा
णंतन्वइवागतं ॥ ४ ॥ अभिसंगम्यविधिवत्परिष्वंगाभिवादनैः ॥ मुमुचुःप्रेमबाष्पौघंविरहौत्कंठ्यकातराः ॥
॥ ५ ॥ राजानमर्हयांचक्रेकृतासनपरिग्रहं ॥ तंभुक्तवंतमासीनंविश्रांतंसुखमासने ॥ प्रश्रयावनतोराजाप्रा
हतेषांचशृण्वतां ॥ ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच अपिस्मरथनोयुष्मत्पक्षच्छायासमेधितान् ॥ विपद्गणाद्विषाग्न्या
देर्मोचितायत्समातृकाः ॥ ७ ॥

कौषारवस्यमैत्रेयस्यपुरतःपश्चात् त्रिचतुरप्रश्नार्थज्ञानमात्रेण गोविंदेजातैकभक्तिःकृतार्थःसन्तेभ्यःप्रश्नेभ्यःउपराम ततःपरंनविजि
ज्ञासितवान् ॥२॥ सूतःसंजयः शारद्वतः कृपः॥३॥ कृपीद्रोणभार्या जामयोज्ञातिभार्याःअन्याश्चस्त्रियःप्राणंतन्वइवेतिकुतश्चिन्मूर्च्छादि
दोषतः प्राणेसन्नेसतितन्वः करांघ्र्यादयोनिश्चेष्टाभवंति पुनस्तस्मिन्नाविर्भूतेयथोत्तिष्ठंतितद्वत् ॥ ४ ॥ विरहेणयदौत्कंठ्यंतेनकातराः विव
शाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पक्षिणोह्यपत्यानियथाऽतिस्नेहेनपक्षच्छाययावर्द्धयंति तद्वद्युष्मत्पक्षपातच्छाययासमेधितान्नोऽस्मान्किंनस्मरथ समे
धितत्वमेवाह विपद्गणात्यस्मान्मोचिताःस्मः ॥ ७ ॥

वोयुष्माभिःकयावृत्त्यावार्त्तितं देहवृत्तिःकृता कानिचतीर्थादीनिसेवितानीति ॥ ८ ॥ भवतांचतीर्थाटनंनस्वार्थं किंतुतीर्थानुग्रहार्थमि त्याह भवद्विधेति मलिनजनसंपर्केणमलिनानितीर्थानि संतःपुनःस्वयंतीर्थीकुर्वंति स्वांतंमनः तत्रस्थेन स्वस्यांतःस्थितेनेतिवा ॥ ९ ॥ अपिकिंसुखमासते भवद्भिःक्वापिदृष्टाःश्रुतावा ॥ १० ॥ ११ ॥ यदुकुलक्षयावर्णनेकारणमाह नन्विति ॥ १२ ॥ श्रेयस्कृत् तत्त्वमुपदि शन् ॥ १३॥ ननुशूद्रःसौकथमुपदिशेत् नचसौशूद्रः किंतुयमस्तद्रूपेणासीत किंतत्रकारणंतत्राह यमेचात्रागतेअमुत्रकोदंडधरइत्यपेक्षा यामाह अबिभर्दिति धृतवानित्यर्थः मांडव्यस्यशापात् तथाहि कश्चिच्चोरानुधावंतोराजभटामांडव्यस्यकूपेस्तपश्चरतः समीपेतान्संप्रा

कयावृत्त्यावर्तितंवश्चरद्भिःक्षितिमंडलं ॥ तीर्थानिक्षेत्रमुख्यानिसेवितानीहभूतले ॥ ८ ॥ भवद्विधाभागव तास्तीर्थभूताःस्वयंविभो ॥ तीर्थीकुर्वंतितीर्थानिस्वांतस्थेनगदाभृता ॥ ९ ॥ अपिनःसुहृदस्तातबांधवाःकृष्ण देवताः॥दृष्टाःश्रुतावायदवःस्वपुर्यांसुखमासते ॥ १० ॥ इत्युक्तोधर्मराजेनसर्वंतत्समवर्णयत् ॥ यथाऽनुभूतं क्रमशोविनायदुकुलक्षयं ॥ ११ ॥ नन्वप्रियंदुर्विषहंनृणांस्वयमुपस्थितं॥नावेदयत्सकरुणोदुःखितान्द्रष्टुमक्ष मः॥१२॥ कंचित्कालमथावात्सीत्सत्कृतोदेववत्सुखं ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यश्रेयस्कृत्सर्वेषांप्रीतिमावहन् ॥ १३ ॥ अ बिभ्रदर्यमादंडंयथावदघकारिषु॥ यावद्दधारशूद्रत्वंशापाद्वर्षशतंयमः ॥ १४ ॥ युधिष्ठिरोलब्धराज्योदृष्ट्वा पौत्रंकुलंधरं॥भ्रातृभिर्लोकपालाभैर्मुमुदेपरयाश्रिया ॥ १५ ॥ एवंगृहेषुसक्तानांप्रमत्तानांतदीहया॥अत्यक्रा मदविज्ञातःकालःपरमदुस्तरः॥ १६ ॥ विदुरस्तदभिप्रेत्यधृतराष्ट्रमभाषत॥राजन्निर्गम्यतांशीघ्रंपश्येदंभयमा गतं ॥ १७ ॥ प्रतिक्रियानयस्येहकुतश्चित्कर्हिचित्प्रभो ॥ सएवभगवान्कालःसर्वेषांनःसमागतः ॥ १८ ॥

प्य तेनसहनिबध्यानीयराज्ञेनिवेद्यतदाज्ञयासर्वान्शूलमारोपयामासुः ततोराजातमृषिंज्ञात्वा शूलादवतार्यप्रसादयामास ततोमुनिर्य मंगत्वाकुपितउवाच कस्मादहंशूलमारोपितइति तेनोक्तंत्वंबाल्येशलभंकुशाग्रेणाविध्यक्रीडितवानिति तच्छ्रुत्वामांडव्यस्तंशशापबा ल्येऽजानतोमेमहांतंदंडंयतस्त्वंकारितवान् अतःशूद्रोभवेति॥ १४ ॥इदानींराज्यस्यापकर्षंनिरूपयितुमुत्कर्षंनिगमयति युधिष्ठिरइति कुलं धरं वंशधरं ॥ १५ ॥ तदीहयागृहव्यापारेणप्रमत्तानामत्यक्रामत् आयुःकालःअतिक्रांतःयद्वा तानभ्यभवदित्यर्थः॥ १६ ॥अभिप्रेत्यज्ञा त्वा ॥ १७ ॥ तत्प्रतीकारःक्रियतांकिंनिर्गमनेनतत्राह प्रतिक्रियेति सर्वेषामिति यैःप्रतिकर्त्तव्यंतेषामपीत्यर्थः ॥ १८ ॥

कथंधनादिवियोगःसोढुंशक्यःअतआह येनचेति अभिपन्नः अभिग्रस्तः ॥ १९ ॥ तत्रावस्थानमतिदैन्यमितिदर्शयन्वैराग्यमुत्पादयति पितृभ्रात्रितिसप्तभिः आत्माचदेहः ॥ २० ॥ येनपुत्राहतास्तेनभीमेनदत्तंपिंडमन्नंगृहपालइव गृहपालःश्वा ॥ २१ ॥ निसृष्टःप्रक्षिप्तः गरोविषम् दूषिताः अवमताः तद्दत्तैरन्नादिभिर्लब्धैरसुभिःकियत्प्रयोजनं नकिंचिदित्यर्थः ॥ २२ ॥ तस्यापिएवंदैन्यमनुभवतोऽपि परैति क्षीयते अतएवधीरोभवेति ॥ २३ ॥ किंलक्षणोधीरइत्यपेक्षायामाह गतस्वार्थंयशोधर्मादिशून्यम् मुक्तबंधनः त्यक्ताभिमानः क्वगतइ त्यविज्ञातागतिर्यस्यसःधीरः प्राप्तदुःखस्यस्वयंसहनेनमुक्तिप्रापेः ॥ २४ ॥ नरोत्तमस्तु ततःप्रागेवकृतप्रतीकारः स्वकारस्वतएव परतःपरो

येनचैवाभिपन्नोयंप्राणैःप्रियतमैरपि॥ जनःसद्योवियुज्येतकिमुतान्यैर्धनादिभिः॥ १९ ॥पितृभ्रातृसुहृत्पु त्राहतास्तेविगतंवयः॥ आत्माचजरयाग्रस्तःपरगेहमुपाससे॥ २० ॥अहोमहीयसीजंतोर्जीविताशाययाभ वान् ॥ भीमेनावर्जितंपिंडमादत्तेगृहपालवत्॥ २१ ॥ अग्निर्निसृष्टोदत्तश्चगरोदाराश्चदूषिताः॥हृतंक्षेत्रंधनं येषांतद्दत्तैरसुभिःकियत्॥ २२ ॥तस्यापितवदेहोयंकृपणस्यजिजीविषोः॥परैत्यनिच्छतोजीर्णोजरयावास सीइव ॥ २३ ॥ गतस्वार्थमिमंदेहंविरक्तोमुक्तबंधनः॥ अविज्ञातगतिर्जह्यात्सवैधीरउदाहृतः॥ २४ ॥यःस्व कात्परतोवेहजातनिर्वेदआत्मवान् ॥ हृदिकृत्वाहरिंगेहात्प्रव्रजेत्सनरोत्तमः॥ २५ ॥ अथोदीचींदिशंयातुस्वैर ज्ञातगतिर्भवान्॥इतोऽर्वाक्प्रायशःकालःपुंसांगुणविकर्षणः॥ २६ ॥ एवंराजाविदुरेणानुजेनप्रज्ञाचक्षुर्बो धितोऽत्याजमीढः॥ छित्वास्वेषुस्नेहपाशान्द्रढिम्नोनिश्चक्रामभ्रातृसंदर्शिताध्वा॥ २७ ॥पतिंप्रयांतंसुबलस्य पुत्रीपतिव्रताचानुजगामसाध्वी॥हिमालयंन्यस्तदंडप्रहर्षंमनस्विनामिवसत्संप्रहारः॥ २८ ॥

पदेशतोवा ॥ २५ ॥त्वंतुनरोत्तमोनाभूः अतइदानींधीरोभ इत्याह अथेति अर्वाक् अर्वाचीनःएष्यन्नित्यर्थः गुणान्धैर्यदयादीन्विकर्ष तिआच्छिनत्तीतितथा॥ २६ ॥ आजमीढः अजमीढवंशजःप्रज्ञाचक्षुरंधः एवंबोधितःसन् द्रढिम्नःचित्तदार्ढ्यात् भ्रात्रासंदर्शितःअध्वाबं धमोक्षयोर्मार्गोयस्यसः ॥ २७ ॥ सुबलस्यपुत्रीगांधारी साध्वीसुशीला हिमालयंप्रयांतंपतिमनुजगाम ननुकथंसासुकुमारीहिमादिदुः खबहुलंहिमवंतंगताअतआह न्यस्तदंडानांप्रहर्षोयस्मिन्नतम् दुःखदमपिकेषांचित्प्रहर्षहेतुर्भवतीत्यत्रदृष्टांतः मनस्विनांशूराणांयुद्धे सन् तीव्रःप्रहारोयथा पाठांतरे सत्संप्रहारयुद्धंयथेति ॥ २८ ॥

कृतंमत्रंमित्रंदेवत्यंसंध्यावंदनंयेन नत्वासंपूज्य पितरौविदुरधृतराष्ट्रौ २९ ॥ हेगावल्गाने गवल्गानस्यपुत्रसंजय ॥ ३० ॥ अकृतप्रज्ञे मंद
मतौ शमलमपराधम् आशंसमानः आशंकमानः भार्ययासह ॥ ३१ ॥ यौअरक्षतांतौ इतःस्थानात् ॥ ३२ ॥ कृपयास्नेहवैक्लव्याच्चातिपीडि
तः आत्मेश्वरंधृतराष्ट्रमपश्यन् विरहकर्शितश्चसूतःसंजयोनप्रत्युत्तरमाह ॥ ३३ ॥ आत्मनाबुद्ध्याआत्मानंमनोविष्टभ्यधैर्ययुक्तंकृत्वा प्रभो
र्धृतराष्ट्रस्य ॥ ३४ ॥ गांधार्याश्चव्यवसितंनिश्चितम् यतोमुषितोवंचितोऽस्मीति ॥ ३५ ॥ एवंकंचित्कालंशोचतितस्मिन् अथनारदआजगाम अ

अजातशत्रुःकृतमैत्रोहुताग्निर्विप्रान्नत्वातिलगोभूमिरुक्मैः ॥ गृहंप्रविष्टोगुरुवंदनायनचापश्यत्पितरौसौ
वलींच ॥ २९ ॥ तत्रसंजयमासीनंपप्रच्छोद्विग्नमानसः ॥ गावल्गानेक्वनस्तातोवृद्धोहीनश्चनेत्रयोः ॥ ३० ॥
अंबाचहतपुत्रार्त्तापितृव्यःक्वगतःसुहृत् ॥ अपिमय्यकृतप्रज्ञेहतबंधुःसभार्यया ॥ आशंसमानःशमलंगंगा
यांदुःखितोपतत् ॥ ३१ ॥ पितर्युपरतेपांडौसर्वान्नःसुहृदःशिशून् ॥ अरक्षतांव्यसनतःपितृव्यौक्वगतावितः
॥ ३२ ॥ सूतउवाच कृपयास्नेहवैक्लव्यात्सूतोविरहकर्शितः ॥ आत्मेश्वरमचक्षाणोनप्रत्याहातिपीडितः
॥ ३३ ॥ विमृज्याश्रूणिपाणिभ्यांविष्टभ्यात्मानमात्मना ॥ अजातशत्रुंप्रत्यूचेप्रभोःपादावनुस्मरन् ॥ ३४ ॥
संजयउवाच नाहंवेदव्यवसितंपित्रोर्वःकुलनंदन ॥ गांधार्यावामहाबाहोमुषितोऽस्मिमहात्मभिः ॥ ३५ ॥
अथाजगामभगवान्नारदःसहतुंबुरुः ॥ प्रत्युत्थायाभिवाद्याहसानुजोऽभ्यर्चयन्निव ॥ ३६ ॥ युधिष्ठिरउवाच
नाहंवेदगतिंपित्रोर्भगवन्क्वगतावितः ॥ अंबावाहतपुत्रार्त्ताक्वगताचतपस्विनी ॥ कर्णधारइवापारेभगवान्पा
रदर्शकः ॥ ३७ ॥ अथाबभाषेभगवान्नारदोमुनिसत्तमः ॥ माकंचनशुचोराजन्यदीश्वरवशंजगत् ॥ ३८ ॥ लो
काःसपालायस्येमेवहंतिबलिमीशितुः ॥ ससंयुनक्तिभूतानिसएववियुनक्तिच ॥ ३९ ॥ यथागावोनसिप्रोता
स्तंत्यांबद्धाःस्वदामभिः ॥ वाक्तंत्यांदामभिर्बद्धावहंतिबलिमीशितुः ॥ ४० ॥

नास्तिक्वचित्पुस्तकेपाठांतरंतदुल्लंघ्ययथासंप्रदायंव्याख्यायते शोकवेगादभ्यर्चयन्निवाहराजा नत्वभ्यर्चयत् ॥ ३६ ॥ नाहंवेदवेद्मि तप
स्विनीदुःखयुक्ता अपारेशोकार्णवे भगवान्त्वमेवपारदर्शकः अतोब्रूहीतिशेषः ॥ ३७ ॥ आदावेवयथावृत्तकथने शोकेनमूर्छितःपतेदिति
प्रथमंतावच्छोकमुपशमयति माकंचनशुचःमाशोच नकेवलंतानेव यद्यस्मादीश्वराधीनंजगत् ॥ ३८ ॥ तदेवाह लोकाइति ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ईश्वराधीनत्वान्नशोकःकार्यइत्युक्तं
प्रवृत्तौपारतंत्र्यमुक्त्वासंयोगवियोगयोरप्याह यथेति क्रीडोपस्कराणांक्रीडासाधनानां ॥ ४१ ॥ ईश्वराधीनत्वान्नशोकःकार्यइत्युक्तं
लोकतत्त्वेचविचार्यमाणेनिर्विषयोयंशोकइत्याह यद्यदिलोकंजनंध्रुवंजीवरूपेण अध्रुवंदेहरूपेण नचेति नध्रुवंनाप्यध्रुवं शुद्धब्रह्मरूपेण
अनिर्वचनीयत्वेनवाउभयंवाचिज्जडांशतःसर्वथाचतुर्ष्वपिपक्षेषुतेपित्रादयोनशोच्याः स्नेहादन्यत्र स्नेहएवकेवलंशोकहेतुः सचाज्ञानं
मूलइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ तस्मान्मांविनाकथंतेवर्त्तेरन्निति मनसावैक्लव्यंचव्याकुलतांत्यज ॥ ४३ ॥ तत्रत्वद्देहतस्तेषांवृत्तिरेवतावन्नास्तीत्या
ह कालोगुणक्षोभकः कर्मजन्मनिमित्तं गुणाउपादानं तदधीनःपांचभौतिकःजडःतद्विभागेनाशवांश्च सर्पग्रस्तःअजगरगिलितोयथा
न्यंनरक्षतितद्वत् ॥ ४४ ॥ ईश्वरेणविहितावृत्तिश्चसर्वतःसुलभैवेत्याह अहस्तानिपश्वादीनि अपदानितृणादीनि तत्रतेष्वहस्तादिष्वपिफ

यथाक्रीडोपस्कराणांसंयोगविगमाविह ॥ इच्छयाक्रीडितुःस्यातांतथैवेशेच्छयानृणां ॥ ४१ ॥ यन्मन्यसेध्रु
वंलोकमध्रुवंवानचोभयं ॥ सर्वथानहिशोच्यास्तेस्नेहादन्यत्रमोहजात् ॥ ४२ ॥ तस्माज्जह्यंगवैक्लव्यमज्ञान
कृतमात्मनः ॥ कथंत्वनाथाःकृपणावर्त्तेरंस्त्वनमाश्रिताः ॥ ४३ ॥ कालकर्मगुणाधीनोदेहोऽयंपांचभौतिकः ॥
कथमन्यांस्तुगोपायेत्सर्पग्रस्तोयथापरं ॥ ४४ ॥ अहस्तानिसहस्तानामपदानिचतुष्पदां ॥ फल्गूनितत्रमहतां
जीवोजीवस्यजीवनं ॥ ४५ ॥ तदिदंभगवान्राजन्नेकआत्मात्मनांस्वदृक् ॥ अंतरोऽनंतरोभातिपश्यतंमा
ययोरुधा ॥ ४६ ॥ सोऽयमद्यमहाराजभगवान्भूतभावनः ॥ कालरूपोऽवतीर्णोऽस्यामभवायसुरद्विषां
॥ ४७ ॥ निष्पादितंदेवकृत्यमवशेषंप्रतीक्षते ॥ तावद्यूयमवेक्षध्वंभवेद्यावदिहेश्वरः ॥ ४८ ॥

ल्गूनिअल्पानि एवंजीवःसर्वोऽपिजीवस्यसर्वस्यजीवनंजीविका एतेनैवसर्वतोमृत्युग्रासत्वंचोक्तं ॥ ४५ ॥ मोहनिवृत्त्यर्थंद्वैतस्यावस्तुत्व
माह तदिदमहस्तसहस्तादिरूपंजगत् स्वदृक्भगवानेव नततःपृथक् सचैकएवनतुनाना ननुसजातीयविजातीयभेदप्रत्यक्षेकुतएकत्वत्रा
ह आत्मनांभोक्तृणामात्मास्वरूपं अतोनसजातीयभेदः अंतरोऽनंतरश्च अंतर्बहिश्चभोक्तृभोग्यरूपश्चभाति अतोनवाविजातीयभेदोऽ
पि एकःकथंतथाप्रतीयतेअतआह माययाबहुधातंपश्यति ॥ ४६ ॥ क्वासावस्तीदृशोमहामायावी द्वारकायामित्याह सोऽयमिति अ
स्यांभूम्यां अभवायनाशाय ॥ ४७ ॥ तर्हिश्रीकृष्णोऽत्रास्तीत्यत्रैवास्थांमाकृथाइत्याह तच्चदेवानांकार्यंतेननिष्पादितं केवलमवशेषंप्र
तीक्षतेयदुकुलक्षयमितिहदिस्थम् ततोनिजंधामयास्यति ततोयूयमपिगच्छतेत्यर्थः तच्चभूतमपिविदुरवदेवनावर्णयत् ॥ ४८ ॥

तदेवंशोकमास्थांचनिवार्यजिज्ञासवेतस्मैयथावृत्तंकथयति धृतराष्ट्रइतिषड्भिः हिमवतोदक्षिणेभागे ॥ ४९ ॥ यावैप्रसिद्धास्वर्धुनी सा आत्मानंस्वयंसप्तधाव्यधात् किमर्थं नानापृथक्सप्तभिःस्रोतोभिःप्रवाहैः सप्तानामृषीणांप्रीतये अतएवतत्तीर्थंसप्तस्रोतोवदंति ॥ ५० ॥ तत्रतेनकृतमष्टांगयोगमाह स्नात्वेतिचतुर्भिः तत्रस्नानंहोमोऽब्भक्षणंचेतिनियमाउक्ताः भक्षस्थानेअपांस्वीकारादब्भक्षः उपशांतःआत्मायस्यसः विगताःपुत्रादिएषणायस्मादितियमाउक्ताः ॥ ५१ ॥ जितासनइत्यादिनाआसनप्राणायामप्रत्याहाराउक्ताः हरिभावनयेतिधारणोक्ता ध्वस्ताःरजःसत्वतमोरूपामलायस्येतिफलतोध्यानमुक्तं ॥ ५२ ॥ समाधिमाह विज्ञानेतिद्वाभ्यां आत्मानमहंकारास्पदंस्थूलदेहाद्वियोज्यएकीकृत्यतंचविज्ञानात्मानंदृश्यांशाद्वियोज्यक्षेत्रज्ञेद्रष्टरिप्रविलाप्यतंचक्षेत्रज्ञंद्रष्टृंशाद्वियोज्यआधारेआश्रयसंज्ञेब्र

धृतराष्ट्रःसहभ्रात्रागांधार्याचस्वभार्यया ॥ दक्षिणेनहिमवतऋषीणामाश्रमंगतः ॥ ४९॥ स्रोतोभिःसप्तभिर्यावैस्वर्धुनीसप्तधाव्यधात्॥ सप्तानांप्रीतयेनानासप्तस्रोतःप्रचक्षते॥५०॥स्नात्वानुसवनंतस्मिन्हुत्वाचाग्नीन्यथाविधि॥ अब्भक्षउपशांतात्मासआस्तेविगतैषणः ॥ ५१ ॥ जितासनोजितश्वासःप्रत्याहृतषडिंद्रियः॥ हरिभावनयाध्वस्तरजःसत्वतमोमलः॥ ५२॥ विज्ञानात्मनिसंयोज्यक्षेत्रज्ञेप्रविलाप्यतम्॥ ब्रह्मण्यात्मानमाधारेघटांबरमिवांबरे ॥ ५३ ॥ ध्वस्तमायागुणोदर्कोनिरुद्धकरणाशयः॥ निवर्त्तिताखिलाहारआस्तेस्थाणुरिवाचलः॥ तस्यांतरायोमैवाभूःसंन्यस्ताखिलकर्मणः ॥५४ ॥ सवाअद्यतनाद्राजन्परतःपंचमेहनि॥ कलेवरंहास्यतिस्वंतच्चभस्मीभविष्यति॥ ५५ ॥ दह्यमानेऽग्निभिर्देहेपत्युःपत्नीसहोटजे॥बहिःस्थितापतिंसाध्वीतमग्निमनुवेक्ष्यति॥ ५६॥

ह्मणिप्रविलाप्य घटांबरंघटोपाधेर्वियोज्ययथामहाकाशेप्रविलाप्यतेतद्वत् ॥ ५३ ॥ व्युत्थानाभावमाह ध्वस्तेति अंतर्गुणक्षोभाद्वाबहिरिंद्रियविक्षेपाद्वाव्युत्थानंभवेत् तदुभयंतस्यनास्ति यतोध्वस्तोमायागुणानामुदर्कउत्तरफलंवासनायस्यसः निरुद्धानिकरणानिचक्षुरादीनिआशयोमनश्चयस्यसः अतएवनिवर्त्तितःअखिलआहारोभोग्यमिंद्रियैर्विषयाहरणंवायेनसः स्थाणुरिवनिश्चलआस्ते तथाभूतमप्यानेतुमुद्यतंप्रत्याह तस्येति अंतरायोविघ्नःमैवाभूरित्यडागमश्छांदसः॥ ५४॥दर्शनमपितावत्कुर्यामित्युद्यतंप्रत्याह सवैअद्यतनादह्नःस्वंस्वाधीनं तर्हिदाहार्थंगमिष्यामिनेत्याह तच्चेति॥ ५५॥नहिगांधार्यानयनायगमिष्यामिनेत्याहं पत्युर्देहेसहोटजेपर्णशालासहितेयोगाग्निनासहगार्हपत्यादिभिर्दह्यमानेतस्यपत्नीबहिःस्थितासती तंपतिमन्वग्निं वेक्ष्यतिप्रवेक्ष्यति ॥५६॥

र्हिविदुरानयनार्थंगंतव्यमेवनेत्याह विदुरस्तुतन्निशम्यदृष्ट्वा भ्रातुःसुभत्याद्धर्षःतन्मृत्युनाशोकश्चताभ्यांयुक्तः तस्मात्स्थानात्तीर्थानिसे वितुंगंतागमिष्यति ॥ ५७ ॥ शुचःशोकान् ॥ ५८ ॥ इतिप्रथमेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥ ॥ ७॥ चतुर्दशेत्वरिष्टानिदृष्ट्वारा जाविशंकितः॥अशृणोदर्जुनात्कृष्णतिरोधानमितीर्यते ॥ १ ॥ श्रीकृष्णस्यचेतिचकारेणाभिप्रायंचज्ञातुं ॥१॥ कतिचित्सप्त तदाकालातिक मेऽपि ततःद्वारकातः नायान्नागतः निमित्तानिउत्पातान् कुरूद्वहोयुधिष्ठिरः ॥ २ ॥ रौद्रांघोरां तदेवाह विपर्यस्ताऋतुधर्मायस्मिन्नृतस्य

विदुरस्तुतदाश्चर्यंनिशम्यकुरुनंदन॥हर्षशोकयुतस्तस्माद्गंतातीर्थनिषेवकः॥५७॥इत्युक्त्वाथारुहत्स्वर्गंना रदःसहतुंबुरुः॥युधिष्ठिरोवचस्तस्यहृदिकृत्वाऽजहाच्छुचः॥५८॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥ ॥७॥ ॥७॥ सूतउवाच संप्रस्थितेद्वारकायांजिष्णौबंधुदि दृक्षया॥ज्ञातुंचपुण्यश्लोकस्यकृष्णस्यचविचेष्टितं ॥ १ ॥ व्यतीताःकतिचिन्मासास्तदानायात्ततोर्जुनः॥ द दर्शघोररूपाणिनिमित्तानिकुरूद्वहः ॥ २ ॥ कालस्यचगतिंरौद्रांविपर्यस्तर्तुधर्मणः ॥पापीयसींनृणांवार्त्तां क्रोधलोभानृतात्मनां ॥ ३ ॥ जिह्मप्रायंव्यवहृतंशाठ्यमिश्रंचसौहृदम् ॥ पितृमातृसुहृद्भ्रातृदंपतीनांचक ल्कनं॥ ४ ॥ निमित्तान्यत्यरिष्टानिकालेत्वनुगतेनृणां॥लोभाद्यधर्मप्रकृतिंदृष्ट्वोवाचानुजंनृपः॥ ५॥ युधि ष्ठिरउवाच संप्रेषितोद्वारकायांजिष्णुर्बंधुदिदृक्षया ॥ ज्ञातुंचपुण्यश्लोकस्यकृष्णस्यचविचेष्टितं ॥ ६ ॥ ग ताःसप्ताधुनामासाभीमसेनतवानुजः ॥ नायातिकस्यवाहेतोर्नाहंवेदेदमंजसा ॥ ७ ॥ अपिदेवर्षिणादिष्टः सकालोऽयमुपस्थितः॥ यदात्मनोऽगमाक्रीडंभगवानुत्सिसृक्षति॥ ८॥

वार्त्तांजीविकां क्रोधलोभानृतैर्युक्तःआत्मायेषां॥ ३ ॥ जिह्मप्रायंकपटबहुलं व्यवहृतंव्यवहारं शाठ्यंवंचनं तस्मिन्मिश्रंसौहृदंसख्यं पि त्रादीनांस्वप्रतियोगिभिः कल्कनंकलहादि ॥ ४ ॥ अत्यरिष्टानिअत्यंतमशुभानिदृष्ट्वा नृणांलोभाद्यधर्मप्रकृतिंचदृष्ट्वा अनुजंभीमं ॥५॥ ॥ ६ ॥ वेतिवितर्के कस्माद्धेतोर्नायातीत्यहंनवेद्मि ॥ ७ ॥ अपिकिं यदाआत्मनःआक्रीडंक्रीडासाधनमंगंमनुष्यनाट्यमुत्स्रष्टुमिच्छ तिसकालःप्राप्तः ॥ ८ ॥

अस्माकंसर्वपुरुषार्थत्वेहेतुःश्रीकृष्णःअनस्तद्वियोगंविनाऽनिष्टंनस्यादित्याशयेनाह यस्मात्श्रीकृष्णाद्धेतोः एतच्चोपरिष्टादर्जुनःस्पष्टीकरिष्यति लोकाश्चयज्ञकरणानुरूपायस्यानुग्रहात् ॥ ९ ॥ अदूरात्संनिहितंनोऽस्माकंआशंसतःउत्पातान् ॥ १० ॥ दैहिकानाह ऊर्वितिऊर्वादयोवामाःस्फुरंति वेपथुःकंपश्चहृदयेवर्त्तते एतेमह्यमारात्संनिहितंविप्रियंदास्यंति ॥ ११ ॥भौमानाहसार्द्धैस्त्रिभिः शिवाक्रोष्ट्रीआदित्यमभिरौति.उद्यत्सूर्याभिमुखंक्रोशति अनलानना अग्निमुखेनवमंती अंगहेभीम मामभिलक्ष्यसारमेय.श्वाऽभिरौति प्लुतंभषति अभीरुवत्निःशंकम् ॥ १२ ॥ शस्ताःगवादयोमांसव्यंवामंकुर्वंति अपरेगर्दभाद्याः प्रदक्षिणंकुर्वंति वाहान्अश्वान् ॥ १३ ॥ अयंकपोतो

यस्मान्नःसंपदोराज्यंदाराःप्राणाःकुलंप्रजाः ॥ आसन्सपत्नविजयोलोकाश्चयदनुग्रहात् ॥ ९ ॥ पश्योत्पातान्नरव्याघ्रदिव्यान्भौमान्सदैहिकान् ॥ दारुणान्शंसतोऽदूराद्भयंनोबुद्धिमोहनं ॥ १ ॥ ऊर्वक्षिबाहवोमह्यंस्फुरंत्यंगपुनःपुनः ॥ वेपथुश्चापिहृदयेआराद्दास्यंतिविप्रियं ॥ ११ ॥ शिवैषोद्यंतमादित्यमभिरौत्यनलाननना ॥ मामंगसारमेयोऽयमभिरौतिव्यभीरुवत् ॥ १२ ॥ शस्ताःकुर्वंतिमांसव्यंदक्षिणंपशवोऽपरे ॥ वाहांश्चपुरुषव्याघ्रलक्षयेरुदतोमम ॥ १३ ॥ मृत्युदूतःकपोतोऽयमुलूकःकंपयन्मनः ॥ प्रत्युलूकश्चकुह्वानैरनिद्रौशून्यमिच्छतः ॥ १४ ॥ धूम्रादिशःपरिधयःकंपतेभूःसहाद्रिभिः ॥ निर्घातश्चमहानासीत्साकंचस्तनयित्नुभिः ॥ ॥ १५ ॥ वायुर्वातिखरस्पर्शोरजसाविसृजंस्तमः ॥ असृग्वर्षतिजलदाबीभत्समिवसर्वतः ॥ १६ ॥ सूर्यंहतप्रभंपश्यग्रहमर्दमिथोदिवि ॥ ससंकुलैर्भूतगणैर्ज्वलितेइवरोदसी ॥ १७ ॥ नद्योनदाश्चक्षुभिताःसरांसिचमनांसिच ॥ नज्वलत्यग्निराज्येनकालोऽयंकिंविधास्यति ॥ १८ ॥

मृत्युदूतःमृत्युसूचकः-उलूकोघूकः प्रत्युलूकस्तत्प्रतिपक्षोघूकः काकोवा कुह्वानैः कुत्सितशब्दैः विश्वंशून्यमिच्छतः ॥ १४ ॥ धूम्राधूसरादिशःपरिधयोऽग्निमिवलोकमावृण्वंति दिव्यानाहसार्द्धाभ्यां निर्घातोनिरभ्रवज्रपातः स्तनयित्नवोऽभ्रगर्जितानितैःसह ॥ १५ ॥ तमःविशेषेणसृजन् असृक्रक्तम् ॥ १६ ॥ ग्रहाणांमर्दंयुद्धम भूतारुद्रानुचराः तेषांगणैःसंकुलैर्व्यामिश्रैः प्राणिभिःसहितैः रोदसीद्यावापृथिव्यौज्वलितेप्रदीप्तेइवचपश्येति ॥ १७ ॥ पुनर्भौमानाह नद्यइतिसार्द्धैस्त्रिभिः प्राणिनांमनांसिच ॥ १८ ॥

दुह्यंतीतिकर्मकर्त्तर्यार्षं नप्रस्नुवंतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ दैवतानिप्रतिमाः अघंदुःखं ॥ २० ॥एतैःकृत्वा नविद्यतेअन्येषुपुरुषेषुश्रीर्वज्रांकुशादिशोभायेषांतैः भगवतःपदैर्हीनाभूरित्यहंमन्ये ॥ २१ ॥ तस्यराज्ञः इतिएवंदृष्टान्यरिष्टानियेनतेनचेतसाचिंतयतःसतः ॥ २२ ॥अयथापूर्वंनिपतितं तदेवाह आतुरमित्यादि अपांबिंदून्अश्रूणिनेत्राभ्यांविसृजंतमित्यर्थः ॥ २३ ॥ उद्विग्नंकंपितंहृदययस्यसः विच्छायंविगतकांति ॥ २४ ॥स्वजनाःबांधवाः॥२५॥ किंवक्ष्यतीतिशंकयाव्यवहितक्रमेणपृच्छति शूरइत्यादिना मारिषःमान्योमातामहः आनकदुंदुभिर्वसुदेवः ॥ २६ ॥

नपिबंतिस्तनंवत्सानदुह्यंतिचमातरः॥रुदंत्यश्रुमुखागावोनहृष्यंत्यृषभाव्रजे ॥१९॥ दैवतानिरुदंतीवस्वि
द्यंतिह्युच्चलंतिच॥इमेजनपदाग्रामाःपुरोद्यानाकराश्रमाः॥भ्रष्टश्रियोनिरानंदाःकिमघंदर्शयंतिनः॥२०॥
मन्यएतैर्महोत्पातैर्नूनंभगवतःपदैः॥ अनन्यपुरुषश्रीभिर्हीनाभूर्हतसौभगा ॥ २१ ॥इतिचिंतयतस्तस्यदृष्टा
रिष्टेनचेतसा॥राज्ञःप्रत्यागमद्ब्रह्मन्यदुपुर्याःकपिध्वजः ॥ २२ ॥ तंपादयोर्निपतितमयथापूर्वमातुरं॥अधो
वदनमब्बिंदून्मुंचंतंनयनाब्जयोः॥ २३॥ विलोक्योद्विग्नहृदयोविच्छायमनुजंनृपः॥ पृच्छतिस्मसुहृन्मध्येसं
स्मरन्नारदेरितं॥ २४ ॥ युधिष्ठिरउवाच कच्चिदानर्त्तपुर्यांनःस्वजनाःसुखमासते॥ मधुभोजदशार्हा
र्हसात्वतांधकवृष्णयः॥२५॥ शूरोमातामहःकच्चित्स्वस्त्यास्तेवाऽथमारिषः॥ मातुलःसानुजःकच्चित्कुशल्या
नकदुंदुभिः॥ २६॥ सप्तस्वसारस्तत्पत्न्योमातुलान्यःसहात्मजाः ॥ आसतेसस्नुषाःक्षेमंदेवकीप्रमुखाःस्वयं
॥ २७॥ कच्चिद्राजाहुकोजीवत्यसत्पुत्रोऽस्यचानुजः॥ हृदीकःससुतोऽक्रूरोजयंतगदसारणाः॥२८॥आस
तेकुशलंकच्चिद्येचशत्रुजिदादयः ॥ कच्चिदास्तेसुखंरामोभगवान्सात्वतांप्रभुः॥ २९ ॥ प्रद्युम्नःसर्ववृष्णीनां
सुखमास्तेमहारथः ॥ गंभीररयोऽनिरुद्धोवर्धतेभगवानुत॥३०॥सुषेणश्चारुदेष्णश्चसांबोजांबवतीसुतः॥
अन्येचकार्ष्णिप्रवराःसपुत्राऋषभादयः॥ ३१ ॥

सुदेवः ॥ २६ ॥ स्वसारःपरस्परं वसुदेवक्षेमेणतासामपिक्षेमंपृष्टमेव तथापिपृथक्पृच्छति स्वयमिति ॥ २७॥ आहुकःउग्रसेनः असत्पुत्रोयस्य अतएवजीवनमात्रमेवपृष्टं अनुजश्चदेवकः हृदीकसुतःकृतवर्मा जयंतादयःकृष्णभ्रातरः ॥ २८॥ २९ ॥ सर्ववृष्णीनांमध्येमहारथःगंभीररयःयुद्धेमहावेगः वर्धतेमोदतइत्यर्थः॥ ३० ॥ कृष्णस्यापत्यानिकार्ष्णयःतेषुप्रवराः ॥ ३१ ॥

सुनंदनंदौशीर्षण्यौमुख्यौयेषांते॥ ३२ ॥ ३३॥भगवतिसुखमास्तइतिप्रश्नस्यानौचित्यमाशंक्याह पुरइत्यादि॥ ३४॥भगवतोऽत्रावस्थानेहि लोकानांमंगलंनान्यथेत्याशयेनाहचतुर्भिः मंगलायशुभाय क्षेमायलब्धपालनाय भवायउद्भवाय अनंतसखःबलभद्रसहायः॥ ३५ ॥ अर्चिताःसर्वैपूजिताःपरमानंदंयथाभवतितथा महापौरुषिकाःवैकुंठनाथानुचराः॥ ३६॥यस्यपादशुश्रूषणमेवमुख्यं तपआदिभ्यःश्रेष्ठंय त्कर्मतेन सत्यभामादयः संख्येयुद्धेश्रीकृष्णबलेननिर्जित्यतदाशिषः देवभोग्यान्पारिजातादीन् वज्रायुधस्यवल्लभाशची तस्याः उचिताः

तथैवानुचराःशौरेःश्रुतदेवोद्धवादयः॥सुनंदनंदशीर्षण्यायेचान्येसात्वतर्षभाः॥ ३२ ॥अपिस्वस्त्यासतेसर्वे रामकृष्णभुजाश्रयाः॥अपिस्मरंतिकुशलमस्माकंबद्धसौहृदाः॥३३॥भगवानपिगोविंदोब्रह्मण्योभक्तवत्स लः॥ कच्चित्पुरेसुधर्मायांसुखमास्तेसुहृद्वृतः॥३४ ॥मंगलायचलोकानांक्षेमायचभवायच॥आस्तेयदुकुलां भोधावाद्योऽनंतसखःपुमान्॥३५॥यद्बाहुदंडगुप्तायांस्वपुर्यायदवोऽर्चिताः॥ क्रीडंतिपरमानंदंमहापौरुषि काइव॥३६॥यत्पादशुश्रूषणमुख्यकर्मणासत्यादयोद्व्यष्टसहस्रयोषितः॥निर्जित्यसंख्येत्रिदशांस्तदाशिषोह रंतिवज्रायुधवल्लभोचिताः॥३७॥यद्बाहुदंडाभ्युदयानुजीविनोयदुप्रवीराह्यकुतोभयामुहुः॥अधिक्रमंत्यं घ्रिभिराहृतांबलात्सभांसुधर्मांसुरसत्तमोचिताम्॥३८॥कच्चित्तेऽनामयंतातभ्रष्टतेजाविभासिमे॥अलब्धमा नोऽवज्ञातःकिंवाताततचिरोषितः॥३९॥कच्चिन्नाभिहतोऽभावैःशब्दादिभिरमंगलैः॥नदत्तमुक्तमर्थिभ्यआ शयायत्प्रतिश्रुतं॥४०॥कच्चित्त्वंब्राह्मणंबालंगांवृद्धंरोगिणंस्त्रियं॥शरणोपसृतंसत्वंनात्याक्षीःशरणप्रदः॥४१

॥ ३७ ॥ यद्बाहुदंडप्रभावोपजीविनःसुधर्मामंघ्रिभिरधिक्रामंति सगोविंदःसुखमास्तेइतिगतपंचमश्लोकेनान्वयः ॥ ३८ ॥ इदानींतस्यैवकु शलंपृच्छति कच्चिदितिषड्भिः अनामयमारोग्यम् नलब्धोमानोयेन बंधुभ्यःसकाशात् किंवातैःप्रत्युतअवज्ञातः तिरस्कृतः यतश्चिरो षितःबहुकालंतत्रस्थितः ॥ ३९॥ अभावैरितिछेदः प्रेमशून्यः अमंगलैःपरुषैःशब्दादिभिर्नाभिहतः नताडितोसिकिम् यद्वा अर्थिभ्यः कि मपिदास्यामीतिनोक्तंकिम् यद्वा आशयासहयथाआशाभवतितथादास्यामीतिप्रतिश्रुतंसत्नदत्तंकिं ॥ ४० ॥ अन्यद्वाशरणागतंसत्वं प्राणिमात्रंनत्यक्तवानसिकिम् यतस्त्वंपूर्वंशरणप्रदः आश्रयप्रदः ॥ ४१ ॥

अगंम्यामितिछेदः नांनिंदितांस्त्रियमगमः किंनगतवानसि असत्कृतांमलिनवस्त्रादिना नागमःकिम् नोत्तमैःअनुत्तमैःसमैरित्यर्थः असमै रधमैर्वाकिंनपराजितोसीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ संभोजनार्हान्वृद्धान्बालकांश्चकिंस्वित्पर्यभुङ्क्थाः त्यक्त्वाभुक्तवानसिकिम् अक्षमंकर्त्तुमयोग्यंयत्तन्नकृतवानसिकिम् ॥ ४३॥ नित्यंसदाप्रेष्ठतमेनहृदयेनांतरंगेणस्वबंधुना श्रीकृष्णेनरहितःशून्योऽस्मीतिमन्यसे अन्यथातेरुक्मनःपीडानघटेत ॥४४॥ इतिप्रथमेटीकायांचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥७॥ कलिप्रवेशमालक्ष्यधुरंन्यस्यपरीक्षिति ॥ आरुरोहनृपःस्वर्गमितिपंचदशेऽब्रवीत् ॥ १ ॥ कृष्णोऽर्जुनः आविकल्पितइतिछेदः नानाशंकास्पदंरूपमालक्ष्य विकल्पितइत्यर्थः प्रतिभाषितुंनाशक्नोदि

कच्चित्त्वंनागमोऽगम्यांगम्यांवाऽसत्कृतांस्त्रियम् ॥ पराजितोवाथभवान्नोत्तमैर्नासमैःपथि ॥ ४२ ॥ अपिस्वित्पर्यभुंक्थास्त्वंसंभोज्यान्वृद्धबालकान् ॥ जुगुप्सितंकर्मकिंचित्कृतवान्नयदक्षमम् ॥ ४३ ॥ कच्चित्प्रेष्ठतमेनाथहृदयेनात्मबंधुना ॥ शून्योऽस्मिरहितोनित्यंमन्यसेतेऽन्यथानरुक् ॥ ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेयुधिष्ठिरवितर्कोनामचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥७॥ सूतउवाच एवंकृष्णसखःकृष्णोभ्रात्राराज्ञाविकल्पितः ॥ नानाशंकास्पदंरूपंकृष्णविश्लेषकर्शितः ॥ १ ॥ शोकेनशुष्यद्वदनहृत्सरोजोहतप्रभः ॥ विभुंतमेवानुध्यायन्नाशक्नोत्प्रतिभाषितुं ॥ २ ॥ कृच्छ्रेणसंस्तभ्यशुचःपाणिनामृज्यनेत्रयोः ॥ परोक्षेणसमुन्नद्धप्रणयौत्कंठ्यकातरः ॥ ३ ॥ सख्यंमैत्रींसौहृदंचसारथ्यादिषुसंस्मरन् ॥ नृपमग्रजमित्याहबाष्पगद्गदयागिरा ॥ ४ ॥ अर्जुनउवाच वंचितोहंमहाराजहरिणाबंधुरूपिणा ॥ येनमेऽपहृतंतेजोदेवविस्मापनंमहत् ॥ ५ ॥

त्युत्तरेणान्वयः तत्रहेतवःकृष्णविश्लेषेणकर्षितः कृशःकृतः ॥ १ ॥ शोकेनहेतुना वदनंचहृच्चतएवसरोजे शुष्यतीवदनसरोजेयस्य सः हताप्रभातेजोयस्यसः ॥ २ ॥ शुचःशोकाश्रूणि यान्युद्गच्छंतितानिनेत्रयोरेवसंस्तभ्य गलितानिचपाणिनाआमृज्य परोक्षेणदर्शनागोचरेणश्रीकृष्णेनहेतुना समुन्नद्धमधिकंयत्प्रेमौत्कंठ्यं तेनकातरःव्याकुलः नृपमित्याहेत्युत्तरेणान्वयः ॥ ३ ॥ सख्यंहितैषिताम् मैत्रीमुपकारिताम् सौहृदंसंबंधितांच बाष्पेणकंठावरोधात्गद्गदया ॥ ४ ॥ येनमांवंचयता देवान्विस्मापयतियत् ॥ ५ ॥

यस्यक्षणवियोगेनेत्यादियच्छब्दानांतेनाहमद्यमुषितइतिसप्तमश्लोकस्थेनतच्छब्देनसंबंधः प्रियस्याप्यप्रियत्वेदृष्टांतः उक्थेनप्राणेन एषपित्रादिः ॥ ६ ॥श्रीकृष्णोपकाराननुस्मरति यत्संश्रयादितिदशभिः यस्यसंश्रयाद्बलात् स्मरेणकामेनदुर्मदानामतिमत्तानांतेजःप्रभावः हृतं धनुर्ग्रहणेनैव पश्चात्तद्धनुःसज्जीकृतंच तेनचमत्स्योयंत्रोपरिभ्रमन्विद्धः ततस्तान्विजित्यद्रौपदीप्राप्ताच॥ ७ ॥उइतिविस्मये खांडवमिंद्रस्यवनं अदांदत्तवानस्मि खांडवदाहेरक्षितेनमयेनकृताचसभालब्धा अद्भुतशिल्परूपामायायस्यांसा तेअध्वरेयागेराजसूये॥८॥ अनंतरश्लोकोविगीतस्तथापिव्याख्यायते नृपशिरःस्वंघ्रिर्यस्यतंजरासंधं तवानुजोभीमः मखार्थमहनहतवान् तन्निर्जयंविनाराजसू

यस्यक्षणवियोगेनलोकोह्यप्रियदर्शनः॥ उक्थेनरहितोह्येषमृतकःप्रोच्यतेयथा॥ ६ ॥ यत्संश्रयाद्द्रुपदगेहमुपागतानांराज्ञांस्वयंवरमुखेस्मरदुर्मदानाम्॥तेजोहृतंखलुमयाऽभिहतश्चमत्स्यःसज्जीकृतेनधनुषाऽधिगताचकृष्णा॥ ७॥ यत्सन्निधावहमुखांडवमग्नयेदामिंद्रंचसामरगणंतरसाविजित्य॥लब्धासभामयकृताद्भुतशिल्पमायादिग्भ्योऽहरन्नृपतयोबलिमध्वरेते॥ ८ ॥ यत्तेजसानृपशिरोंऽघ्रिमहन्मखार्थेआर्योऽनुजस्तवगजायुतसत्ववीर्यः॥ तेनाहृताःप्रमथनाथमखायभूपायन्मोचितास्तदनयन्बलिमध्वरेते॥ ९ ॥ पत्न्यास्तवाधिमखक्लृप्तमहाभिषेकश्लाघिष्ठचारुकबरंकितवैःसभायाम्॥ स्पृष्टंविकीर्यपदयोःपतिताश्रुमुख्यायस्तत्स्त्रियोऽकृतहतेशविमुक्तकेशाः॥ १० ॥

यमखानुपपत्तेः गजायुतस्येवसत्वमुत्साहशक्तिर्वीर्यंबलंचयस्यसः तंहत्वा प्रमथनाथोमहाभैरवः तस्यमखाययेराजानस्तेनाहृताः तेंचयद्यस्मान्मोचिताः तत्तस्मात्तेऽध्वरेबलिमानीतवंतः ॥९॥ यैः कितवैःदुःशासनादिभिः तवपत्न्याःकबरं विकीर्यउन्मुच्यस्पृष्टमाकृष्टम् तेषांस्त्रियोहतेशाः अतएववैधव्याद्विमुक्तकेशाः अकृतचकार कथंभूतंकबरम् अधिमखं राजसूयमधिकृत्यक्लृप्तोरचितोयोमहाभिषेकः तेनश्लाघ्यतमं चारुरम्यम् यत्स्मरणात्तदानीमेवप्राप्तस्यश्रीकृष्णस्यनमनेपादयोः पतितान्यश्रूणिमुखात्यस्याः पत्न्याःपदशब्दसापेक्षस्यापिपतितशब्दस्याश्रुपदेनसमासोनित्यसापेक्षितत्वात् ॥ १० ॥

शिष्याणामयुतस्याग्रेतत्संकौभुंक्तेयःतस्मा द्दुर्वाससोहेतोः अरिणारचितंयद्दुरंतंकृच्छ्रंशापलक्षणंतस्मात्सकाशान्नोऽस्मान्वनेएत्य जुगोप किंकृत्वा शाकमेवान्नंतस्मिन्नेवपात्रेऽवशिष्टमुपयुज्यजग्ध्वा यतउपयोगात्सलिलेविनिमग्नोमुनीनांसंघःत्रिलोकींतृप्तामममंस्त एवंहि भारतेकथा कदाचिद्दुर्वाससोदुर्योधनेनातिथ्यंकृतम् तेनचपरितुष्टेनवरंवृणीष्वेत्युक्तेदुर्वाससःशापात्पांडवानश्येयुरितिमनसिविधायदुर्योधनेनोक्तं युधिष्ठिरोऽस्मत्कुलमुख्योऽतस्तस्यापिभवतैवमेवशिष्यायुतसहितेनातिथिनाभवितव्यम् किंतुद्रौपदीयथाक्षुधानसीदेत्तथा तस्यांभुक्तवत्यांतद्गृहंगंतव्यमितिततश्चतथैवदुर्वाससिप्राप्तेपरमादरेणयुधिष्ठिरेणमाध्याह्निकंकृत्वाआगम्यतामितिविज्ञापितोमुनिसंघोऽघमर्षणायजलेनिममज्ज तत्रचिंतातुरयाद्रौपद्यास्मृतमात्रःश्रीकृष्णस्तत्क्षणमेवभक्तवात्सल्यतयाचागतः तयाचावेदितवृत्तांतेभगवतोक्तं हेद्रौपदिअहंचबुभुक्षितोऽस्मिप्रथमंमांभोजयेति तयाचातिलज्जयोक्तम् स्वामिन्मद्भोजनपर्यंतमक्षयमप्यन्नंसूर्यदत्तस्थाल्यांमयाचस

यो नो जुगोप वनमेत्य दुरंतकृच्छ्राद्दुर्वाससोऽरिविहितादयुताग्रभुग्यः ॥ शाकान्नशिष्टमुपयुज्य यतस्त्रिलोकीं तृप्तामम‍ंस्त सलिले विनिमग्नसंघः ॥ ११ ॥ यत्तेजसाथ भगवान्युधि शूलपाणिर्विस्मापितः सगिरिजोऽस्त्रमदान्निजं मे ॥ अन्येपि चाहममुनैव कलेवरेण प्राप्तो महेंद्रभवने महदासनार्धम् ॥ १२ ॥ तत्रैव मे विहरतो भुजदंडयुग्मं गांडीवलक्षणमरातिवधाय देवाः ॥ सेंद्राः श्रिता यदनुभावितमाजमीढ तेनाहमद्य मुषितः पुरुषेण भूम्ना ॥ १३ ॥ यद्बांधवः कुरुबलाब्धिमनंतपारमेको रथेन ततरेऽहमतीर्यसत्वम् ॥ प्रत्याहृतं बहुधनं च मया परेषां तेजस्पदं मणिमयं च हृतं शिरोभ्यः ॥ १४ ॥

र्वान्संभोज्यभुक्तम् अतोनास्त्यन्नमिति तथाऽप्यतिनिर्बंधेनस्थालीमानाय्यतत्कंठलग्नंकिंचिच्छाकान्नंप्राश्योक्तम् अनेनविश्वात्माभगवान्प्रीयताम् अथभोक्तुंमुनिसंघमाह्वयेति सचतावतातितृप्तोदृथापाककभयेनपलायितइति ॥ ११ ॥ गिरिजासहितोविस्मापितःसन्निजंपाशुपतमस्त्रम् अन्येपिलोकपालानिजान्यस्त्राणिअदुः अन्यदप्याश्चर्यमाह अमुनेति महत्इंद्रस्यासनार्धम् ॥ १२ ॥ तत्रैवस्वर्गेक्रीडतः गांडीवलक्षणंचिन्हंयस्यतत् अगतयोनिवातकवचादैत्याः तेषांवधार्थमाश्रितवंतः येनानुभावितंप्रभावयुक्तंकृतम् हेआजमीढ युधिष्ठिर तेनमुषितःवंचितोऽस्मि कथंभूतेन भूम्नानिजमहिमावस्थानेन ॥ १३ ॥ यद्बांधव इत्यादिश्लोकत्रयस्यापितेनमुषितोऽहमितिपूर्वेणैवसंबंधः श्रीकृष्णबांधवएवाहंकौरवसैन्याब्धिम् नास्त्यंतोगांभीर्येणपारंचदेशतोयस्यतम् ततरेतीर्णवान् उत्तरगोग्रहेअतीर्याणिदुस्तराणिसत्वानितिमिंगिलादीनिभीष्मादिरूपाणियस्मिन् परैर्नीतंगोधनंप्रत्याहृतम् परेषांचशिरोभ्यःसकाशात्तेजस्पदंप्रभावस्यास्पदमुष्णीषरूपं मणिमयंमुकुटरत्नरूपंचबहुधनंनाम्नेहनास्त्रेणमोहयित्वाहृतं यद्बांधवेनमया ॥ १४ ॥

अदभ्राअनल्पायेराजन्यवर्यास्तेषांरथमंडलैर्मंडितासुभीष्मादीनांचमूषुसारथिरूपेणममाग्रेचरःसन् हेविभो तेषांरथयूथपानामायुरादीनियोदृशादृष्ट्यैवआर्च्छत् ह्वतवान् मनांसीत्युत्साहादिशक्तिम् सहोबलं ओजःशास्त्रादिकौशलम् ॥ १५ ॥ यस्यदोःषुभुजेषुमामांप्रणिहितंस्थापितंतैनैवगुर्वादिभिर्निरूपितानिप्रयुक्तान्यस्त्राणिनस्पृशंतिस्म गुरुर्द्रोणः त्रिगर्त्तदेशाधिपतिःसुशर्मा शलःशल्यः सैंधवःसिंधुदेशाधिपतिर्जयद्रथः बाल्हिकःशंतनोर्भ्राता अमोघोमहिमायेषांतथाभूतान्यपि पाठांतरेऽपिसएवार्थः प्रतीकाराकरणेप्यस्पर्शेदृष्टांतः नृहरिदासंप्रह्लादमिवेति ॥ १६ ॥ स्वापराधमनुस्मरन्संतप्यमानआह सौत्येसारथ्येकुमतिनामेमयासवृतः कुमतित्वमेवाह आत्मदइत्यादिना अभवायमोक्षाय भव्याःश्रेष्ठाः श्रांतावाहाअश्वायस्यतंमां जयद्रथवधेहिजलपानंविनाअश्वाःश्रांताः ततोरथादवतीर्यबाणैर्भुवंभित्वा

योभीष्मकर्णगुरुशल्यचमूष्वदभ्रराजन्यवर्यरथमंडलमंडितासु ॥ अग्रेचरोममविभोरथयूथपानामायुर्मनांसिचदृशासहओजआर्च्छत् ॥ १५ ॥ यद्दोःषुमाप्रणिहितंगुरुभीष्मकर्णद्रौणित्रिगर्त्तशलसैंधवबाल्हिकाद्यैः ॥ अस्त्राण्यमोघमहिमानिनिरूपितानिनोपस्पृशुर्नृहरिदासमिवासुराणि ॥ १६ ॥ सौत्येवृतःकुमतिनात्मदईश्वरोमेयत्पादपद्ममभवायभजंतिभव्याः ॥ मांश्रांतवाहमरयोरथिनोभुविष्ठंनप्राहरन्यदनुभावनिरस्तचित्ताः ॥ १७ ॥ नर्माण्युदाररुचिरस्मितशोभितानिहेपार्थहेऽर्जुनसखेकुरुनंदनेति ॥ संजल्पितानिनरदेवहृदिस्पृशानिस्मर्त्तुर्लुठंतिहृदयंमममाधवस्य ॥ १८ ॥ शय्यासनाटनविकत्थनभोजनादिष्वैक्याद्वयस्यकृतवानिति विप्रलब्धः ॥ सख्युःसखेवपितृवत्तनयस्यसर्वंसेहेमहान्महितयाकुमतेरघंमे ॥ १९ ॥

जलंसंपादितम् तदायस्यानुभावेननिरस्तचित्ताअरयोमांनप्रहृतवंतःससौत्येवृतइतिकुमतित्वम् ॥ १७॥ हेनरदेव उदारंगंभीरंरुचिरंचयत्स्मितंतेनशोभितानिनर्माणिपरिहासवाक्यानि तथाकार्यप्रस्तावेपुहेपार्थेत्यादीनिमधुराक्षराणिसंजल्पितानिचहृदिस्पृशानिमनोज्ञानिमाधवस्ययान्येतानितानीदानींस्मर्तुर्ममहृदयंलुठंति लोठयंतिक्षोभयंति णिजभावआर्षः ॥ १८ ॥ विकत्थनंस्वगुणश्लाघनम् शय्यादिषुऐक्यात् अव्यतिरेकाद्धेतोः कदाचिद्व्यभिचारंदृष्ट्वाहेवयस्यकृतवान् सत्ययुक्तस्त्वमितिवक्रोक्त्याविप्रलब्धस्तिरस्कृतोऽपि ऋभुमानितिपाठे ऋभवोदेवाःसेवकाःसंतियस्यसः असौमहानपिमयावयस्यइतिमत्वाविप्रलब्धः तिरस्कृतइत्यर्थः कृतवानितिपाठेवत्त्वभावआर्षः मेअघमपराधमसहत महितयामहत्त्वेनएकपदेअतिमहत्त्वेनेत्यर्थः सख्युरघंसखेव तनयस्याघंपितेव ॥ १९ ॥

॥४०॥

त्वयाशंकितंपराजयंचापिप्राप्तोऽहमित्याह तेनसख्यारहितः अतोहृदयेनअस्त्रहृदयेनवाशून्यः अंगहेराजन् उरुक्रमस्यपरिग्रहंषोडश सहस्रस्त्रीलक्षणं असद्भिर्नीचैः अबलायोषेव ॥ २०॥श्रीकृष्णवियोगएवात्रहेतुर्नान्यइत्याह तदिति यतःयेभ्यःईशेनरिक्तंशून्यमसत्कार्या- क्षमं सन्मंत्रविधानैरपिभस्मनिहुतमिव अतिप्रीतादपिकुहकान्मायाविनःसकाशाद्राद्धंलब्धंयथाअसत् सम्यक्कर्षणादिनाप्यूषरभूमौउप्तं बीजमिव ॥ २१ ॥ सुहृत्पुरेत्वयापृष्टानांनःसुहृदांमध्येचत्वारःपंचवावशेषिताः तत्रहेतुःविप्रशापेत्यादि वारुणीमन्नमयीम् अजानतामि वान्योन्यमेरकामुष्टिभिर्निघ्नतां ॥ २२ ॥ २३ ॥ अवशेषिताइत्यनेनोक्तंहेतुकर्त्तारमाहत्रिभिः प्रायेणेति भावयंतिपालयंति ॥ २४ ॥ ज

सोऽहंनृपेंद्ररहितःपुरुषोत्तमेनसख्याप्रियेणसुहृदाहृदयेनशून्यः ॥ अध्वन्युरुक्रमपरिग्रहमंगरक्षन्गोपैरसद्भिरबलेवविनिर्जितोऽस्मि ॥ २० ॥ तद्वैधनुस्तइषवःसरथोहयास्तेसोऽहंरथीनृपतयोयतआनमंति ॥ सर्वंक्षणेनतदभूदसदीशरिक्तंभस्मन्हुतंकुहकराद्धमिवोप्तमूष्याम् ॥ २१ ॥ राजंस्त्वयाऽभिपृष्टानांसुहृदांनःसुहृत्पुरे ॥ विप्रशापविमूढानांनिघ्नतांमुष्टिभिर्मिथः ॥ २२ ॥ वारुणींमदिरांपीत्वामदोन्मथितचेतसाम् ॥ अजानतामिवान्योन्यंचतुःपंचावशेषिताः ॥ २३ ॥ प्रायेणैतद्भगवतईश्वरस्यविचेष्टितं ॥ मिथोनिघ्नंतिभूतानिभावयंतिचयन्मिथः ॥ २४ ॥ जलौकसांजलेयद्वन्महांतोऽदंत्यणीयसः ॥ दुर्बलान्बलिनोराजन्महांतोबलिनोमिथः ॥ २५ ॥ एवंबलिष्ठैर्यदुभिर्महद्भिरितरान्विभुः ॥ यदून्यदुभिरन्योन्यंभूभारान्संजहारह ॥ २६ ॥ देशकालार्थयुक्तानिहृत्तापोपशमानिच ॥ हरंतिस्मरतश्चित्तंगोविंदाभिहितानिमे ॥ २७ ॥ एवंचिंतयतोजिष्णोःकृष्णपादसरोरुहम् ॥ सौहार्देनातिगाढेनशांतासीद्विमलामतिः ॥ २८ ॥ वासुदेवांघ्र्यनुध्यानपरिबृंहितरंहसा ॥ भक्त्यानिर्मथिताशेषकषायधिषणोऽर्जुनः ॥ २९ ॥

लौकसांमत्स्यादीनांमध्येमहांतःस्थूलाः अणीयसःसूक्ष्मान् यथाभक्षयंति ॥ २५ ॥ एवंबलिष्ठैर्महद्भिःपांडवैर्दुर्योधनजरासंधादीन्निहत्ययदून्यदुभिरन्योन्यंनिहत्य भगवान्भुवोभारभूतान् संहृतवान् ॥ २६ ॥ अतःपरंवक्तुंनशक्नोमीतिसूचयन्नाह देशकालोचितार्थयुक्तानि मनःपीडोपशमकराणिचगोविंदस्यवचनानिस्मरतोमेममचित्तंहरंति आकर्षंति ॥ २७ ॥ एवमितिसूतोक्तिः अतिदृढेनस्नेहेनचिंतयतो मतिःशांताविशोका विमलाविरक्ताचासीत् ॥ २८ ॥ मतिवैमल्यफलमाह वासुदेवांघ्र्यनुध्यानेनपरिबृंहितरंहोवेगोयस्याः तयानिर्मथिताउन्मूलिताअशेषाः कषायाः कामादयोयस्याः साधिषणाबुद्धिर्यस्यसः ज्ञानंपुनरध्यगमदित्युत्तरेणान्वयः ॥ २९॥

कालेनकर्मभिःतमसाभोगाभिनिवेशेनचरुद्धमावृतंसत् ॥ ३० ॥ ज्ञानफलमाह विशोकइति एतदेवशोकहेत्वभावेनोपपादयति शोकस्य हिहेतुर्द्वैतभ्रमः तस्यदेहः तस्यलिंगम् तस्यगुणाः तेषामविद्या तत्रब्रह्मसंपत्त्याब्रह्माहमितिज्ञानेनलीनाप्रकृतिरविद्यायस्मिन्तन्नैर्गुण्यं भवति नतुसुषुप्तिप्रलययोरिवाविद्याशेषम् तस्मान्नैर्गुण्याद्गुणकार्यलिंगनाशः अलिंगत्वाच्चःअसंभवः सम्यग्भोगायभवतिपुनःपुनरिति संभवःस्थूलदेहः तद्रहितः ततश्चतत्परिच्छेदाभावात्संछिन्नोद्वैतलक्षणःसंशयोभ्रमोयस्यसविशोकःजातइति ॥ ३१ ॥ भगवतोमार्गमालक्ष्य यदुकुलस्यसंस्थांनाशंश्रुत्वा नारदोक्तंचानुस्मृत्य स्वःपथायस्वर्गमार्गाय निभृतात्मानिश्चलचित्तः ॥ ३२ ॥ तांदुर्विज्ञेयाम् वक्ष्यति

गीतंभगवताज्ञानंयत्तत्संग्राममूर्द्धनि॥ कालकर्मतमोरुद्धंपुनरध्यगमत्प्रभुः॥ ३०॥ विशोकोब्रह्मसंपत्त्यासंछिन्नद्वैतसंशयः॥ लीनप्रकृतिनैर्गुण्यादलिंगत्वादसंभवः॥ ३१ ॥ निशम्यभगवन्मार्गंसंस्थांयदुकुलस्यच॥ स्वःपथायमतिंचक्रेनिभृतात्मायुधिष्ठिरः॥ ३२ ॥ पृथाप्यनुश्रुत्यधनंजयोदितंनाशंयदूनांभगवद्गतिंचतां॥ एकांतभक्त्याभगवत्यधोक्षजेनिवेशितात्मोपरराममसंसृतेः ॥ ३३ ॥ ययाऽहरद्भुवोभारंतांतनुंविजहावजः॥ कंटकंकंटकेनेवद्वयंचापीशितुःसमं ॥ ३४ ॥ यथामत्स्यादिरूपाणिधत्तेजह्याद्यथानटः॥ भूभारःक्षपितोयेनजहौतच्चकलेवरं॥ ३५ ॥ यदामुकुंदोभगवानिमांमहींजहौस्वतन्वाश्रवणीयसत्कथः॥ तदाहरेवाप्रतिबुद्धचेतसामधर्महेतुःकलिरन्ववर्त्तत ॥ ३६ ॥

हि सौदामन्यायथाकाशेयांत्याहित्वाऽभ्रमंडलम्॥गतिर्नलक्ष्यतेमर्त्यैस्तथाकृष्णस्यदैवतैरिति संसृतेरुपरराम जीवन्मुक्ताबभूव देहंजहाविति वा ॥ ३३ ॥ तदेवमुक्तमपियादवेभ्योभगतोवैलक्षण्यमबुध्वातत्साम्यंवदतोमंदमतीन्प्रति वैलक्षण्यंस्पष्टयतिद्वाभ्याम् ययायादवरूपयातन्वा भुवोभारंकंटकेनकंटकमिवाहरत् यादवतनुःभूभारतनुश्चेतिद्वयमपीश्वरस्यसंहार्यत्वेनसममेव ॥ ३४॥ श्रीकृष्णमूर्त्तेर्विशेषमाह यथेति तान्यपियथाधत्तेजहातिच तदाह यथानटोनिजरूपेणस्थितोरूपांतराणिधत्तेंऽतर्धत्तेच तथातदपिकलेवरंजहौ अंतरधादित्यर्थः ॥ ३५॥ युधिष्ठिरस्यस्वर्गारोहप्रसंगायकलिप्रवेशमाह यदेति स्वतन्वाजहौ सतनोरेववैकुंठारोहात् श्रवणार्हासतीकथायस्य तदा यदहस्तस्मिन्नेव अहरितिलुप्तसप्तम्यंतंपदं अप्रतिबुद्धचेतसामिति विवेकिनांतुनप्रभुरित्युक्तम् अन्ववर्त्ततेति पूर्वमेवांशेनप्रविष्टस्यतेनरूपेणानुवृत्तिरुक्ता ॥ ३६ ॥

बुधोयुधिष्ठिरः तस्यकलेःपरिसर्पणंप्रसरणंविलोक्य कथंभूतं लोभाद्यधर्मचक्रंयस्मिन् जिह्मंकौटिल्यम् पर्यधात् तदुचितंपरिधानमक
रोत् ॥३७॥ आत्मनःस्वस्यगुणैःसुसममतिसदृशं तोयंसर्वतःस्थितंसमुद्रोदकमेवनीवीपरिधानविशेषोयस्याः तस्याभूमेःपतित्वेनाभिषि
क्तवान् ॥ ३८ ॥ वज्रमनिरुद्धस्यपुत्रं निरूप्यकृत्वेत्यर्थः अपिबत् आत्मन्यारोपयामास ईश्वरःसमर्थः ॥ ३९ ॥ संछिन्नान्यशेषाणिबं
धनानिउपाधयोयेन ॥ ४० ॥ तदेवदर्शयतिद्वाभ्यां वाचमित्युपलक्षणं सर्वेंद्रियाणिमनसिप्रविलापितवानित्यर्थः तच्चमनःप्राणे प्राणा
धीनवृत्तित्वात् तंचप्राणमितरेअपानेतेनाकर्षणात् अपानव्यापारउत्सर्गः तत्सहितमपानंमृत्यौतदधिष्ठातृदेवतायां अनेनैववागादिष्वपि

युधिष्ठिरस्तत्परिसर्पणंबुधःपुरेचराष्ट्रेचगृहेतदात्मनि ॥ विभाव्यलोभानृतजिह्महिंसनाद्यधर्मचक्रंगमनायप
र्यधात् ॥ ३७॥ स्वराट्पौत्रंविनयिनमात्मनःसुसमंगुणैः ॥ तोयनीव्याःपतिंभूमेरभ्यषिंचद्गजाह्वये॥ ३८॥
मथुरायांतथावज्रंशूरसेनपतिंततः ॥ प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिमग्नीनपिबदीश्वरः ॥ ३९ ॥ विसृज्यतत्रतत्सर्वं
दुकूलवलयादिकम् ॥ निर्ममोनिरहंकारःसंछिन्नाशेषबंधनः॥४०॥ वाचंजुहावमनसितत्प्राणइतरेचतम्॥
मृत्यावपानंसोत्सर्गंतंपंचत्वेह्यजोहवीत् ॥ ४१ ॥ त्रित्वेहुत्वाथपंचत्वंतच्चैकत्वेऽजुहोन्मुनिः॥ सर्वमात्मन्यजु
हवीद्ब्रह्मण्यात्मानमव्यये॥ ४२॥ चीरवासानिराहारोबद्धवाङ्मुक्तमूर्धजः॥ दर्शयन्नात्मनोरूपंजडोन्मत्तपि
शाचवत्॥ ४३॥ अनवेक्षमाणोनिरगादशृण्वन्बधिरोयथा॥ उदीचींप्रविवेशाशांगतपूर्वांमहात्मभिः॥ हृ
दिब्रह्मपरंध्यायन्नावर्त्ततयतोगतः ॥ ४४ ॥ सर्वेतमनुनिर्जग्मुर्भ्रातरःकृतनिश्चयाः ॥ कलिनाऽधर्ममित्रेण
दृष्ट्वास्पृष्टाःप्रजाभुवि ॥ ४५॥

तत्तत्कर्मसाहित्यंज्ञेयं तंमृत्युंपंचत्वेपंचभूतानामैक्येदेहे देहस्यैवमृत्युर्नात्मनइतिभावितवानित्यर्थः अजोहवीदितियङ्लुगंतालुङिरूपं
॥४१॥ त्रित्वेगुणत्रये तच्चत्रित्वमेकत्वेअविद्यायाम सर्वंसर्वारोपहेतुमविद्यामात्मनिजीवे अजोहवीदितिवक्तव्येअजुहवीदित्यार्षम्
एवंशोधितमात्मानंब्रह्मणिअव्ययेकूटस्थे नतस्यान्यत्रलयइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ तदेवमात्मप्रतिपत्तिमुक्त्वाबाह्यस्थितिमाह चीरवासाइति
द्वाभ्याम् बद्धवाक्मौनी ॥ ४३ ॥ अनवेक्षमाणःअनुजादिप्रतीक्षामकुर्वन् आशांदिशम् गतपूर्वांपूर्वंप्रविष्टाम् यतःयांदिशम् ॥ ४४ ॥
अधर्मोमित्रंयस्यतेन ॥ ४५ ॥

साधुकृताः सर्वेअर्थाधर्मादयोयैः अतएववैकुंठस्यचरणांबुजमेवआत्यंतिकंशरणंज्ञात्वा ॥ ४६ ॥ तदिति ॥ ४७ ॥ कथंभूतेपदे विधूतकल्मषाणामास्थानंनिवासस्थानंयत्तस्मिन्विरजेनात्मनैवगतिंप्रापुः नतुषोडशकलेनलिंगेन गतेर्वाविशेषणं विरजेनात्मनैवावस्थानरूपांगतिंतेविधूतकल्मषाःप्रापुरिति ॥ ४८ ॥ तीर्थान्यटन् प्रभासेश्रीकृष्णावेशेनकृष्णेचित्तमावेश्य देहंपरित्यज्यतच्चित्तएवसन् तदानींनेतुमागतैःपितृभिःसहस्वक्षयंस्वाधिकारस्थानंययौ ॥ ४९ ॥ आत्मानंप्रतिअनपेक्षतांतदाज्ञात्वा तमाप ॥ ५० ॥ इतिएवंयत्संप्रयाणं. अलम

तेसाधुकृतसर्वार्थाज्ञात्वात्यंतिकमात्मनः ॥ मनसाधारयामासुर्वैकुंठचरणांबुजं ॥ ४६ ॥ तद्ध्यानोद्रिक्तया भक्त्याविशुद्धधिषणाःपरे ॥ तस्मिन्नारायणपदेएकांतमतयोगतिं ॥ ४७ ॥ अवापुर्दुरवापांतेअसद्भिर्विषयात्मभिः ॥ विधूतकल्मषाःस्थानंविरजेनात्मनैवहि ॥४८॥ विदुरोपिपरित्यज्यप्रभासेदेहमात्मवान् ॥ कृष्णावेशेनतच्चित्तःपितृभिःस्वक्षयंययौ ॥ ४९ ॥ द्रौपदीचतदाज्ञायपतीनामनपेक्षतां ॥ वासुदेवेभगवतिह्येकांतमतिरापतं ॥ ५० ॥ यःश्रद्धयैतद्भगवत्प्रियाणांपांडोःसुतानामितिसंप्रयाणं ॥ शृणोत्यलंस्वस्त्ययनंपवित्रं लब्ध्वाहरौभक्तिमुपैतिसिद्धिं ॥ ५१ ॥ इ० भा० प्र० पांडवस्वर्गारोहणंनामपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥

सूतउवाच ततःपरीक्षिद्द्विजवर्यशिक्षयामहींमहाभागवतःशशासह ॥ यथाहिसूत्यामभिजातकोविदाःसमादिशन्विप्रमहद्गुणस्तथा ॥ १ ॥ सउत्तरस्यतनयामुपयेमइरावतीं ॥ जनमेजयादींश्चतुरस्तस्यामुत्पादयन्सुतान् ॥ २॥ आजहाराश्वमेधांस्त्रीन्गंगायांभूरिदक्षिणान् ॥ शारद्वतंगुरुंकृत्वादेवायत्राक्षगोचराः॥३॥ निजग्राहौजसावीरःकलिंदिग्विजयेक्वचित् ॥ नृपलिंगधरंशूद्रंघ्नंतंगोमिथुनंपदा ॥ ४ ॥

तिशयेन स्वस्त्ययनंमंगलास्पदं अलंपवित्रंच ॥ ५१ ॥ इ० प्र० पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ततश्चषोडशेभूमिधर्मयोःकलिखिन्नयोः॥ संवादेवर्ण्यतेप्राप्तिःपालकस्यपरीक्षितः ॥ १ ॥ द्विजवर्याणांशिक्षयासूत्यांजन्मनि अभिजातकोविदाः जातकर्मविदः हेविप्र महतांगुणायस्मिन्सः ॥ १ ॥ जनमेजयादीनित्यक्षराधिक्यंछांदसं हेतौशतृप्रत्ययः सुतानुत्पादयितुमिरावतीमुपयेमइतिवाक्ययोजना ॥ २ ॥ आजहारकृतवानित्यर्थः शारद्वतंकृपं यत्रयेषुअश्वमेधेषु ॥ ३ ॥ निजग्राहनिगृहीतवान् कलिमेवनिर्दिशतिनृपेति ॥ ४ ॥

कस्यहेतोरिति अयमर्थः.कलिकस्माद्धेतोःकेवलंनिजपाद्दनतुहृतवान् यतोऽसौशूद्रः कःअतिकुत्सितः योगांपदाऽहनत् अहन्निति ॥५॥ अस्यविष्णोःपदांभोजयोर्यामकरंदःतंलिहंतिआस्वादयंति येतेषांसतांमहतांवाकथाश्रयमितिसमासान्निष्कृष्टस्यानुषंगः तर्हिकथ्यतां नोचेत्किमन्यैरसद्भिरालापैः यतुयैःआयुषोवृथाक्षयः ॥ ६ ॥ अस्माकमयंसत्रप्रयत्नोपिहरिकथामृतपानार्थएवेत्याह सार्द्धाभ्यां क्षुद्रम ल्पमायुर्येषां अतोमर्त्यानांमरणधर्मवतां तथापिकृतंसत्यंमोक्षमिच्छतां योमृत्युः सइहसत्रे शमितुरिदंशामित्रंकर्मपशुहिंसनंतदर्थमुपहू तः॥७॥ ततःकिमतआह नकश्चिदिति ततोपिकिमतआह अहोन्नृलोकेहरिलीलाऽमृतंवचःपीयेतेत्येतदर्थं हरिलीलैवामृतंयस्मिंन्तत्॥८॥

शौनकउवाच कस्यहेतोर्निजग्राहकलिंदिग्विजयेनृपः ॥ नृदेवचिन्हधृक्शूद्रःकोऽसौगांयःपदाऽहनत् ॥ ॥ ५ ॥ तत्कथ्यतांमहाभागयदिकृष्णकथाश्रयं ॥अथवाऽस्यपदांभोजमकरंदलिहांसतां॥ किमन्यैरसदाला पैरायुषोयदसद्व्ययः॥६॥ क्षुद्रायुषांनृणामंगमर्त्यानामृतमिच्छतां ॥इहोपहूतोभगवान्मृत्युःशामित्रंकर्मणि ॥ ७॥ नकश्चिन्म्रियतेतावद्यावदास्तइहांतकः ॥ एतदर्थंहिभगवानाहूतःपरमर्षिभिः॥ अहोन्नृलोकेपीयेतह रिलीलाऽमृतंवचः॥ मंदस्यमंदप्रज्ञस्यवयोमंदायुषश्चवै ॥ निद्रयान्हियतेनक्तंदिवाचव्यर्थकर्मभिः ॥ ९॥ सूतउवाच यदापरीक्षित्कुरुजांगलेवसन्कलिंप्रविष्टंनिजचक्रवर्त्तिते ॥ निशम्यवार्त्तामनतिप्रियांततःश रासनंसंयुगशौंडिराददे ॥ १० ॥स्वलंकृतंश्यामतुरंगयोजितंरथंमृगेंद्रध्वजमाश्रितःपुरात् ॥ वृतोरथाश्वद्वि पपत्तियुक्तयास्वसेनयादिग्विजयायनिर्गतः॥ ११ ॥ भद्राश्वंकेतुमालंचभारतंचोत्तरान्कुरून्॥ किंपुरुषादी निवर्षाणिविजित्यजगृहेबलिं॥ १२ ॥

तदभावेवृथैवजीवनमित्याह मंदस्यअलसस्य नक्तंरात्रौयद्वयः आयुः तत्निद्रयान्हियते दिवाअह्निचयद्वयः तद्व्यर्थकर्मभिरपन्हियते ॥ ९ ॥ तत्रतावत्कलिनिग्रहप्रसंगमाह यदानिजचक्रवर्त्तितेस्वसेनयापालितेदेशे कलिंप्रविष्टंशुश्राव तदातामनतिप्रियांवार्त्तांकिंचित्प्रि यांच युद्धकौतुकसंपत्तेः तांनिशम्य ततःशरासनंदुष्टनिग्रहार्थमाददे संयुगेशौंडिःयुद्धेप्रगल्भः पाठांतरेयुद्धेशौरितुल्यः ॥ १० ॥ ततश्च दिग्विजयायनिर्गतः ॥ ११ ॥ भद्राश्वादीनिपूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरतःसमुद्रलग्नानिवर्षाणि मेरोःसर्वतःइलावृतं ततउत्तरतोरम्यकंहिरण्म यंच दक्षिणतोहरिवर्षंकिंपुरुषंच तानिविजित्य ॥ १२ ॥

॥४३॥

प्रगीयमानंयशः यशआदीनिश्रृण्वन्तेभ्योददाविति तृतीयेनान्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ किंच स्निग्धेषुपांडवेषुविष्णोर्यानिसारथ्या
दीनिकर्माणितानिश्रृण्वन् तथाविष्णोःजगत्कर्तृकांप्रणतिंचश्रृण्वन् नृपतिःपरीक्षित्विष्णोश्चरणारविंदेभक्तिंकरोतिस्म पारषदमितिरेफ
षकारयोर्विश्लेषश्छांदसः तत्रपार्षदंसभापतित्वं सेवनंचित्तानुवृत्तिः वीरासनंरात्रौखड्गहस्तस्यतिष्ठतोजागरणं ॥ १६ ॥ वृत्तिमनुवर्त्त
मानस्यसतः नातिदूरेशीघ्रमेव ॥ १७ ॥ धर्मोवृषरूपः विच्छायांहतप्रभां गांगोरूपांपृथ्वीं विवत्सांनष्टापत्यां ॥ १८ ॥ तेआत्मनोदेह

तत्रतत्रोपश्रृण्वानःस्वपूर्वेषांमहात्मनां ॥ प्रगीयमानंचयशःकृष्णमाहात्म्यसूचकं ॥ १३ ॥ आत्मानंचपरि
त्रातमश्वत्थाम्नोऽस्त्रतेजसः ॥ स्नेहंचवृष्णिपार्थानांतेषांभक्तिंचकेशवे ॥ १४ ॥ तेभ्यःपरमसंतुष्टःप्रीत्युज्जृंभि
तलोचनः ॥ महाधनानिवासांसिददौहारान्महामनाः ॥ १५ ॥ सारथ्यपारषदसेवनसख्यदौत्यवीरासनानुग
मनस्तवनप्रणामं ॥ स्निग्धेषुपांडुषुजगत्प्रणतिंचविष्णोर्भक्तिंकरोतिनृपतिश्चरणारविंदे ॥ १६ ॥ तस्यैवंवर्त्त
मानस्यपूर्वेषांवृत्तिमन्वहं ॥ नातिदूरेकिलाश्चर्यंयदासीत्तन्निबोधमे ॥ १७ ॥ धर्मःपदैकेनचरन्विच्छायामुप
लभ्यगां ॥ पृच्छतिस्माश्रुवदनांविवत्सामिवमातरं ॥ १८ ॥ कच्चिद्भद्रेऽनामयमात्मनस्तेविच्छायासिम्लां
यतेषन्मुखेन ॥ आलक्षयेभवतीमंतराधिंदूरेबंधुंशोचसिकंचनांब ॥ १९ ॥ पादैर्न्यूनंशोचसिमैकपादमात्मा
नंवावृषलैर्भोक्ष्यमाणं ॥ अथोसुरादीन्हतयज्ञभागान्प्रजाउतस्विन्मघवत्यवर्षति ॥ २० ॥ अरक्ष्यमाणाःस्त्रियं
उर्विबालान्शोचस्यथोपुरुषादैरिवार्त्तान् ॥ वाचंदेवींब्रह्मकुलेकुकर्मण्यब्रह्मण्येराजकुलेकुलाग्र्यान् ॥ २१ ॥

स्ययद्यपिबहिरामयोनलक्ष्यतेतथापिअंतर्मध्येआधिःपीडायस्यास्तांत्वामालक्षये केन यतोविच्छायासि अतईषन्म्लायता वैवर्ण्यंभ
जता मुखेनलिंगेन तत्रकारणानिकल्पयन्पृच्छति दूरेबंधुमित्यादिपंचभिः दूरेस्थितंबंधुम् ॥ १९ ॥ त्रिभिःपादैर्न्यूनममतएवैकपादम् मा
मांमल्लक्षणंजनमित्यर्थः वृषलैःइतऊर्ध्वंभोक्ष्यमाणं पुंस्त्वमात्मपदविशेषणत्वात् हतायज्ञभागायेषांतान् यज्ञाद्यकरणात् ॥ २० ॥ हेउ
र्विपृथ्वि भर्तृभिररक्ष्यमाणाःस्त्रियः पितृभिररक्ष्यमाणान्बालान् प्रत्युतैतैरेवपुरुषादैर्निर्दयैरिव आर्त्तान्क्लिष्टान् वाचंदेवींसरस्वतींकुकर्म
णिदुराचारेस्थितां कुलाग्र्यान्ब्राह्मणोत्तमान्सेवकान् ॥ २१ ॥

उपसृष्टान् व्याघ्रान् अवरोपितानि उद्वासितानि व्यवायो मैथुनं इतस्ततः निषेधानादरेण सर्वतोऽशनादिषून्मुखं प्रवर्त्तमानं जीवलोकं वा ॥ ॥ २२ हे अंब मातः हे धरित्रि ते तव यो भूरिभारः तस्यावतारणार्थं कृतावतारस्य कर्माणि स्मरंती तेन विसृष्टा सती शोचसि निर्वाणं विलंबित माश्रितं येषु तानि पाठांतरे निर्वाणं विडंबितं उपहसितं यैः मोक्षादप्यधिकसुखानीत्यर्थः॥ २३ ॥ हे अंब ते सौभाग्यं कालेन वा हृतम् ॥ २४ ॥ भवान् जानात्येव तथापि वक्ष्यामीत्याह येन हेतुभूतेन त्वं चतुर्भिः पादैर्वर्त्तसे यत्र च सत्यादयो महागुणा न क्षीयंते तेन श्रीनिवासेन रहितं लोकं शोचामीति षष्ठेनान्वयः ॥ २५ ॥ सत्यं यथार्थभाषणम् शौचं शुद्धत्वं दयापरदुःखासहनं क्षांतिः क्रोधप्राप्तौ चित्तसंयमनं त्यागः अर्थि

किंक्षत्रबंधून्कलिनोपसृष्टान्राष्ट्राणि वा तैरवरोपितानि॥ इतस्ततो वाऽशनपानवासःस्नानव्यवायोन्मुखजीवलोकम्॥ २२॥ यद्वांऽबते भूरिभरावतारकृतावतारस्य हरेर्धरित्रि॥ अंतर्हितस्य स्मरती विसृष्टा कर्माणि निर्वाणविलंबितानि ॥ २३॥ इदं ममाचक्ष्व तवाधिमूलं वसुंधरे येन विकर्शितासि॥ कालेन वा ते बलिनां बलीयसा सुरार्चितं किंत्वतमद्य सौभगम्॥ २४॥ धरण्युवाच भवान्हि वेद तत्सर्वं यन्मां धर्मानुपृच्छसि॥ चतुर्भिर्वर्त्तसे येन पादैर्लोकसुखावहैः ॥ २५॥ सत्यं शौचं दया क्षांतिस्त्यागः संतोष आर्जवं॥ शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतं ॥ २६ ॥ ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृतिः॥ स्वातंत्र्यं कौशलं कांतिर्धैर्यं मार्दवमेव च॥ २७॥ प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः॥ गांभीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहंकृतिः ॥ २८ ॥

षु मुक्तहस्तता संतोषः अलंबुद्धिः आर्जवम् अवक्रता शमो मनोनैश्चल्यम् दमो बाह्येंद्रियनैश्चल्यं तपः स्वधर्मः साम्यम् अरिमित्राद्यभावः तिति क्षा परापराधसहनं उपरतिर्लाभप्राप्तावौदासीन्यं श्रुतं शास्त्रविचारः ॥ २६ ॥ ज्ञानम् आत्मविषयं विरक्तिर्वैतृष्ण्यं ऐश्वर्यं नियंतृत्वं शौर्यं संग्रामोत्साहः तेजः प्रभावः बलं दक्षत्व स्मृतिः कर्त्तव्यार्थानुसंधानं स्वातंत्र्यम् अपराधीनता कौशलं क्रियानिपुणता कांतिः सौंदर्यं धैर्यम् अव्याकुलता मार्दवं चित्ताकाठिन्यं॥ २७॥ प्रागल्भ्यं प्रतिभातिशयः प्रश्रयो विनयः शीलं सुस्वभावः सह ओजो बलानि मनसः ज्ञानेंद्रियाणां कर्मेंद्रियाणां च पाटवानि भगः भोगास्पदत्वं गांभीर्यम् अक्षोभ्यं स्थैर्यम् अचंचलता आस्तिक्यं श्रद्धा कीर्तिर्यशः मानः पूज्यत्वं अनहंकृतिः गर्वाभावः॥ २८

एतेएकोनचत्वारिंशत् अन्येचब्रह्मण्यशरण्यत्वादयोमहांतोगुणायस्मिन्नित्याःसहजाः नवियंति नक्षीयंतेस्म॥२९॥तेनगुणपात्रेणगुणालयेनपाप्मनापापहेतुना ॥३०॥३१॥ तस्यविरहोदुःसहइत्याहचतुर्भिः ब्रह्मादयोयस्याःश्रियःअपांगमोक्षःस्वस्मिन्दृष्टिपातःतत्कामाःसंतः बहुतिथंबहुकालंतपःसमचरन् सस्यकूचरंतिस्म भगवद्भिरुत्तमैः प्रपन्नाआश्रिताअपि साश्रीःयस्यपादलावण्यमलमनुरक्तासतीसेवते ॥३२॥तस्यभगवतःश्रीमद्भिःपदैः केतुर्ध्वजः अब्जादय केताश्चिह्नानियेषांतैः यद्वा अब्जादीनामाश्रयैः सम्यगलंकृतमंगंयस्याःसाऽहं ततो भगवतोविभूतिसंपदमुपलभ्यप्राप्य त्रीन्लोकान्अतिक्रम्य अरोचेशोभितवत्यस्मि पश्चात्तस्याविभूतेरंतेनाशकालेप्राप्तेसति उत्स्मयंतींग

एतेचान्येचभगवन्नित्यायत्रमहागुणाः॥ प्रार्थ्यामहत्त्वमिच्छद्भिर्नवियंतिस्मकर्हिचित् ॥ २९॥ तेनाहंगुणपात्रेणश्रीनिवासेनसांप्रतं॥ शोचामिरहितंलोकंपाप्मनाकलिनेक्षितं॥ ३० ॥ आत्मानंचानुशोचामिभवंतंचामरोत्तमं ॥ देवान्पितॄनृषीन्साधून्सर्वान्वर्णांस्तथाश्रमान् ॥ ३१ ॥ ब्रह्मादयोबहुतिथंयदपांगमोक्षकामास्तपःसमचरन्भगवत्प्रपन्ना॥साश्रीःस्ववासमरविंदवनंविहाययत्पादसौभगमलंभजतेऽनुरक्ता॥३२॥ तस्याहमब्जकुलिशांकुशकेतुकेतैःश्रीमत्पदैर्भगवतःसमलंकृतांगी॥त्रीनत्यरोचउपलभ्यततोविभूतिंलोकान्समांव्यसृजदुत्स्मयतींतदंते॥३३॥योवैममातिभरमासुरवंशराज्ञामक्षौहिणीशतमपानुददात्मतंत्रः॥त्वांदुःस्थमूनपदमात्मनिपौरुषेणसंपादयन्यदुषुरम्यमबिभ्रदंगं॥ ३४ ॥ कावासहेतविरहंपुरुषोत्तमस्यप्रेमावलोकरुचिरस्मितवल्गुजल्पैः॥स्थैर्यंसमानमहरन्मधुमानिनीनांरोमोत्सवोममयदंघ्रिविटंकितायाः॥ ३५॥

वंकुर्वाणांमांसव्यसृजत्त्यक्तवान् ॥ ३३॥ किंच योवैआसुरोवंशोयेषांतेषांराज्ञामक्षौहिणीशतरूपंममातिभरंभारमपनीतवान् त्वांचऊनपदत्वाद्दुःस्थंसंतंपौरुषेणपुरुषकारेणआत्मनिस्वस्मिन्संपूर्णपदंसुस्थंसंपादयन् लक्षणहेत्वोःक्रियायाइतिहेतौशतृप्रत्ययः संपादयितुमित्यर्थःअबिभ्रत्धृतवानित्यर्थः ॥ ३४॥ तस्यविरहंकावासहेत प्रेमावलोकश्चरुचिरस्मितंचवल्गुजल्पश्चतैः मधुमानिनीनांसत्यभामादीनां समानंगर्वसहितंस्थैर्यंस्तब्धत्वंयःअहरत् यस्यांघ्रिणारजस्युत्थितेनविटंकितायाःअलंकृतायाःसस्यादिमिषेणरोमोत्सवोभवति ॥ ३५ ॥

कथयतोःसतोःप्राचींपूर्ववाहिनींकुरुक्षेत्रे ॥ ३६ ॥ इतिप्रथमेटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥छ॥ ततःसप्तदशेराज्ञाकलेर्निग्रहउच्यते॥तस्यैवंवीर्यभाजोपिवैराग्यंवक्तुमद्भुतं ॥ १ ॥ हन्यमानंताड्यमानं ॥ १ ॥ मृणालंपद्मकंदःतद्वत्धवलं भयान्मेहंतंमूत्रयंतं इवेत्यनेनपादावशेषोधर्मोभयान्मूत्रयन्निवप्रतिक्षणंक्षीयमाणांशःतस्याप्यनिर्वाहात्कंपमानइवेतिदर्शितं ॥२॥ धर्मदुघांहविर्दोग्ध्रीम् क्षामां कृशां यवसंतृणं अन्नसस्यादिप्रसवक्षयाद्विवत्सेव यज्ञाद्यभावात्कृशा अतएवयज्ञभागमिच्छंतीपृथ्वीतिसूचितं ॥ ३ ॥ कार्त्तस्वरंसुवर्णंतत्कृतःपरिच्छदःपरिकरोयस्य स्वर्णनिबद्धमित्यर्थः सज्जीकृतकार्मुकः ॥ ४ ॥ हंसिघातयसि राजाहमितिचेत्तत्राह नटइववेषमात्रेण

तयोरेवंकथयतोःपृथिवीधर्मयोस्तदा॥ परीक्षिन्नामराजर्षिःप्राप्तःप्राचींसरस्वतीं॥ ३६॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेपृथ्वीधर्मसंवादोनामषोडशोऽध्यायः ॥ १६॥ ॥छ॥ ॥छ॥ सूतउवाच. तत्रगोमिथुनंराजाहन्यमानमनाथवत् ॥ दंडहस्तंचवृषलंददृशेनृपलांछनं॥ १ ॥ वृषंमृणालधवलंमेहंतमिवबिभ्यतम्॥ वेपमानंपदैकेनसीदंतंशूद्रताडितम् ॥ २ ॥ गांचधर्मदुघांदीनांभृशंशूद्रपदाहताम्॥ विवत्सांसाश्रुवदनांक्षामांयवसमिच्छंतीम् ॥ ३ ॥ पप्रच्छरथमारूढःकार्त्तस्वरपरिच्छदं ॥ मेघगंभीरयावाचासमारोपितकार्मुकः॥ ४ ॥ कस्त्वंमच्छरणेलोकेबलाद्धंस्यबलान्बली॥नरदेवोऽसिवेषेणनटवत्कर्मणाऽद्विजः॥५॥ कस्त्वंकृष्णेगतेदूरंसहगांडीवधन्वना॥ शोच्योऽस्यशोच्यान्रहसिप्रहरन्वधमर्हसि॥ ६॥ त्वंवामृणालधवलःपादैर्न्यूनःपदाचरन्॥ वृषरूपेणकिंकश्चिद्देवोनःपरिखेदयन्॥ ७॥ नजातुपौरवेंद्राणांदोर्दंडपरिरंभिते॥ भूतलेऽनुपतंत्यस्मिन्विनातेप्राणिनांशुचः ॥ ८ ॥ मासौरभेयानुशुचोव्येतुतेवृषलाद्भयं ॥ मारोदीरंबभद्रंतेखलानांमयिशास्तरि॥ ९ ॥

नरदेवोऽसि कर्मणातुअद्विजःशूद्रः ॥ ५ ॥ अशोच्यान्निरपराधान् रहसियस्त्वंप्रहरन्प्रहरसिसशोच्यः सापराधोऽसि अतोवधमर्हसि ॥ ६ ॥ वृषंप्रत्याह त्वंवाकः स्वयमेवसंभावयति किंकश्चिद्देवोवृषरूपेणास्मानपरिखेदयन्वर्त्तसे॥७॥ दोर्दंडैःपरिरंभितेर्विधिवत्सुरक्षिते तेशुचःअश्रूणिविना अन्येषामश्रूणिनानुपतंतीतिखेदहेतुत्वंदर्शितं ॥ ८ ॥एवमुक्तेपुनरपिशोचंतंप्रत्याह भोसुरभेःपुत्रमाशुचः शोकंमाकुरु व्येतुअपयातु गांप्रत्याह अंबमातः शास्तरिमयिजीवतिसतितेभद्रमेव अतोमारोदीः ॥ ९ ॥

मद्धितार्थमेवैनंहनिष्यामिनतवोपकारायेत्याह यस्येतिद्वाभ्यां हेसाध्वि सर्वाःयाःकाश्चिदपीत्यर्थः असाधुभिः त्रस्यंतेपीड्यंतइत्यर्थः भगोभाग्यं गतिः परलोकः॥१०॥११॥पुनरपिशोचंतंवृषंप्रत्याह कःअवृश्चत् चिच्छेद त्वादृशाःत्वद्विधाःदुखिताः॥१२॥वोभद्रमस्तुआत्मनस्तवपादच्छेदनवैरूप्यंकृतवंतम् कीर्तिदूषयतीतितथातमाख्याहि ननुनदाख्यानेकृतेकथंभद्रंस्यादित्यतआह यस्मादनागस्सिजने यःअघं दुःखंयुंजन्कुर्वन्भवति अस्यएवंभूतस्यमत्तःसकाशात् सर्वत्रापिभयंभवति ततःसाधूनांभद्रंभवेदेवेति॥१३॥एतस्यदंडेअहमसमर्थइतिमाशंकीरित्याह अनागःस्विति आगस्कृत्अपराधकर्त्ता तस्यामर्त्यस्यदेवस्यापिभुजमाहर्त्तास्मि आहरिष्यामि सांगदमित्यनेनमूलतउ

यस्यराष्ट्रेप्रजाःसर्वास्त्रस्यंतेसाध्व्यसाधुभिः॥तस्यमत्तस्यनश्यंतिकीर्त्तिरायुर्भगोगतिः॥१०॥एषराज्ञांपरोधर्मोह्यार्त्तानामार्त्तिनिग्रहः॥अतएनंवधिष्यामिभूतद्रुहमसत्तमं॥११॥कोऽवृश्चत्तवपादांस्त्रीन्सौरभेयचतुष्पद॥माभूवंस्त्वादृशाराष्ट्रेराज्ञांकृष्णानुवर्त्तिनां॥१२॥आख्याहिवृषभद्रंवःसाधूनामकृतागसां॥आत्मवैरूप्यकर्त्तारंपार्थानांकीर्त्तिदूषणं॥ जनेऽनागस्यघंयुंजन्सर्वतोऽस्यचमद्भयं॥१३॥ अनागःस्विहभूतेषुयआगस्कृन्निरंकुशः॥आहर्त्तास्मिभुजंसाक्षादमर्त्यस्यापिसांगदं॥१४॥ राज्ञोहिपरमोधर्मःस्वधर्मस्थानुपालनं॥शासतोऽन्यान्यथाशास्त्रमनापद्युत्पथानिह॥१५॥ धर्मउवाच एतद्वःपांडवेयानांयुक्तमार्त्ताभयंवचः॥येषांगुणगणैःकृष्णोदौत्यादौभगवान्कृतः॥१६॥नवयंक्लेशबीजानियतःस्युःपुरुषर्षभ॥पुरुषंतंविजानीमोवाक्यभेदविमोहिताः॥१७॥केचिद्विकल्पवसनाआहुरात्मानमात्मनः॥दैवमन्येऽपरेकर्मस्वभावमपरेप्रभुं॥१८॥

त्पाट्याहरिष्यामीतिदर्शितं ॥ १४ ॥ नन्वेकस्यनिग्रहेणान्यस्यानुग्रहेतवकिंप्रयोजनंतत्राह राज्ञोहीति अन्यान्अधर्मिष्ठान् शासतःदंडयतः ॥ १५ ॥ आर्त्तानामभयंयस्मात्तद्वचोवोयुष्माकंयुक्तमुचितमेव ॥ १६ ॥ वयंतुयतःपुरुषात्प्राणिनांक्लेशहेतवोभवेयुस्तंपुरुषंनविजानीमः यतःवादिनांवाक्यभेदैर्विमोहिताः ॥ १७ ॥ वाक्यभेदानेवाह विकल्पंभेदंवसंतेआच्छादयंतियेयोगिनःतेआत्मानमेवात्मनःप्रभुंसुखदुःखप्रदमाहुः तदुक्तं आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनइति यद्वा विकल्पैःकुतर्कैःप्रावृताःनास्तिकाः एवंहितेवदंति नतावद्देवतादीनांप्रभुत्वं कर्माधीनत्वात् नचकर्मणःस्वाधीनत्वात् अतःस्वयमेवप्रभुर्नचान्यःकश्चिदिति अन्येदैवज्ञाःदैवंग्रहादिरूपांदेवतां परेतुमीमांसकाः कर्म अपरेलोकायतिकाःस्वभावं ॥ १८ ॥

केष्वपिसेश्वरेषुमध्येकेष्वपीतिदुर्लभत्वंदर्शितं निश्चयइतिसिद्धांतत्वं अप्रतर्क्यात् मनोऽगोचरादनिर्देश्यात् वचनागोचरात्परमेश्वरात्सर्वं भवतीतिविमृशविचारय स्वबुध्या ॥ १९ ॥ विखेदःगतमोहः पर्यचष्टतप्रत्यभाषत ज्ञातवानितिवा ॥ २० ॥ अनिर्धारितमिवब्रुवन् घातकंजानन्नपिनसूचयेदित्येवंरूपंधर्मंब्रवीषि अतोधर्मोऽसि सूचनेकोदोषइत्यतआह यदिति स्थानंनरकादि ॥ २१ ॥ यद्वाअज्ञानादप्यकथनंभवतीत्याह अथवेति देवस्यमायायागतिर्वध्यघातकलक्षणावृत्तिर्भूतानांचेतसोवचसश्चगोचरासुज्ञेयानभवतिइतिनिश्चयः॥२२॥ धर्मोऽसावितिज्ञात्वातस्यपादानुवादेनव्यवस्थामाह तपइतिद्वाभ्याम् अधर्मपादैस्तवत्रयःपादास्त्रिभिरंशैर्भग्नाः स्मयोविस्मयः॥२३॥ इ

अप्रतर्क्यादनिर्देश्यादितिकेष्वपिनिश्चयः ॥ अत्रानुरूपंराजर्षेविमृशस्वमनीषया ॥ १९ ॥ एवंधर्मेप्रवदति समम्राट्द्विजसत्तम॥समाहितेनमनसाविखेदःपर्यचेष्टत ॥२०॥धर्मंब्रवीषिधर्मज्ञधर्मोऽसिवृषरूपधृक्॥यदधर्मकृतःस्थानंसूचकस्यापितद्भवेत् ॥२१ ॥ अथवादेवमायायानूनंगतिरगोचरा॥चेतसोवचसश्चापिभूतानामितिनिश्चयः॥ २२ ॥तपःशौचंदयासत्यमितिपादाःप्रकीर्तिताः॥ अधर्मांशैस्त्रयोभग्नाःस्मयसंगमदैस्तव ॥ २३ ॥इदानींधर्मपादस्तेसत्यंनिर्वर्तयेद्यतः॥तंजिघृक्षत्यधर्मोऽयमनृतेनैधितःकलिः॥ २४॥इयंचभूर्भगवतान्यासितोरुभरासती ॥ श्रीमद्भिस्तत्पदन्यासैःसर्वतःकृतकौतुका ॥२५॥शोचत्यश्रुकलासाध्वीदुर्भगेवोज्झिताधुना ॥ अब्रह्मण्यानृपव्याजाःशूद्राभोक्ष्यंतिमामिति ॥२६॥इतिधर्मंमहींचैवसांत्वयित्वामहारथः॥ निशातमाददेखड्गंकलयेऽधर्महेतवे॥ २७ ॥तंजिघांसुमभिप्रेत्यविहायनृपलांछनं॥तत्पादमूलंशिरसासमगाद्भयविह्वलः॥ २८ ॥

दानींकलौहेधर्मतेपादःचतुर्थोऽशः तत्रापिसत्यमेवास्ति यतःसत्यात्भवानात्मानंनिर्वर्तयेत् कथंचिद्धारयेत्यद्वा पुरुषस्त्वांसाधयेत् तमपिपादमनृतेनसंवर्धितःकलिरूपोऽयमधर्मोगृहीतुमिच्छति तत्रेयंस्थितिः कृतयुगेप्रथमंसंपूर्णश्चतुष्पाद्धर्मःत्रेतायांचतुर्णामपिपादानांमध्येस्मयेनतपःसंगेनशौचम् मदेनदया अनृतेनसत्यमिति एवंचतुर्थोऽशोहीयते द्वापरेत्वर्धम् कलौचतुर्थोऽशोवशिष्यते सोऽपिअंतेनंक्ष्यतीति॥२४ ॥न्यासितःअन्योन्यद्वारेणावतारितःउरुर्भरोभारोयस्याःकृतंकौतुकंमंगलंयस्याःसा॥२५॥ अश्रूणिकलयतिमुंचतीत्यश्रुकला तेनत्यक्तासतीशूद्राभोक्ष्यंतिमामितिशोचति ॥ २६ ॥ निशातंनिशितम् अधर्मस्यहेतुर्यःकलिस्तंहंतुमित्यर्थः ॥ २७ ॥ अभिप्रेत्यज्ञात्वा ॥ २८ ॥

शरण्यःआश्रयार्हः श्लोक्यःसत्कीर्त्यर्हः ॥ २९ ॥ गुडाकेशोऽर्जुनःतस्ययशोधरायेवयंतेषां तान्प्रतिबद्धोंऽजलिर्येनतस्यते किंतु कथंच नकेनाप्यंशेननवर्त्तितव्यं यस्मात्त्वमधर्मस्यबंधुः ॥ ३० ॥ तदेवाह राजदेहेषुवर्त्तमानंत्वामनुसर्वतःप्रवृत्तः अनार्यंदौर्जन्यं अंहःस्वधर्मत्यागःज्येष्ठाअलक्ष्मीः मायाकपटं ॥ ३१ ॥नत्तस्माद्वर्त्तितव्येवर्त्तितुमर्हेब्रह्मावर्त्तेदेशे यज्ञस्यवितानंविस्तारः तत्रविज्ञाःनिपुणाः॥ ३२॥इज्यायागस्तद्रूपामूर्त्तिर्यस्य शंक्षेमंकामांश्च नन्विंद्रादयोदेवाइज्यंतेननुहरिस्तत्राह एषःस्थावरादीनामात्मेति तथापिजीवघनपरिच्छिन्नइत्याह अंतर्वहिरिति यथावायुःप्राणरूपेणांतस्थोऽपिवहिरप्यस्ति तद्वत्सर्वांतर्यामीश्वरोपीति ॥ ३३ ॥ उद्यतासिमुद्धृतखड्गंदंडपाणियमं

पतितंपादयोर्वीक्ष्यकृपयादीनवत्सलः ॥शरण्योनावधीच्छ्लोक्यआहचेदंहसन्निव॥ २९ ॥राजोवाच न तेगुडाकेशयशोधराणांबद्धांजलेर्वैभयमस्तिकिंचित्॥नवर्तितव्यंभवताकथंचनक्षेत्रेमदीयेत्वमधर्मबंधुः॥ ॥३०॥त्वांवर्त्तमानंनरदेवदेहेष्वनुप्रवृत्तोऽयमधर्मपूगः॥लोभोऽनृतंचौर्यमनार्यमंहोज्येष्ठाचमायाकलहश्च दंभः॥३१॥नवर्तितव्यंतदधर्मबंधोधर्मेणसत्येनचवर्तितव्ये ॥ ब्रह्मावर्त्तेयत्रयजंतियज्ञैर्यज्ञेश्वरंयज्ञवितान विज्ञाः॥ ३२ ॥यस्मिन्हरिर्भगवानिज्यमानइज्यामूर्त्तिर्यजतांशंतनोति॥कामानमोघान्स्थिरजंगमानामंतर्वहिर्वायुरिवैषआत्मा॥३३॥ सूतउवाच परीक्षितैवमादिष्टःसकलिर्जातवेपथुः ॥ तमुद्यतासिमाहेदंदंडपाणिमिवोद्यतम् ॥ ३४ ॥यत्रक्वचनवत्स्यामिसार्वभौमतवाज्ञया॥ लक्षयेतत्रतत्रापित्वामात्तेषुशरासनं ॥ ३५ ॥ तन्मेधर्मभृतांश्रेष्ठस्थानंनिर्देष्टुमर्हसि॥ यत्रैवनियतोवत्स्येआतिष्ठंस्तेऽनुशासनं ॥ ३६ ॥ सूत उवाच अभ्यर्थितस्तदातस्मैस्थानानिकलयेददौ॥ द्यूतंपानंस्त्रियःसूनायत्राधर्मश्चतुर्विधः॥ ३७ ॥

उद्यतमुद्युक्तं ॥ ३४ ॥ अत्रनवस्तव्यमितियातवाज्ञा तयायत्रक्वापिवत्स्यामि किंतुतत्रतत्रापिआत्तः गृहीतःइषुःशरासनंचयेनतंत्वामेव लक्षये ॥ ३५ ॥ तत्तस्मान्नियतोनिश्चलोवत्स्यामि ॥ ३६ ॥ पानंमद्यादेः सूनाःप्राणिवधाःद्यूतेअनृतं पानेमदः पूर्वमदोदयानांशकत्वेनोक्तः अत्रतुगर्वद्वारातपोनांशकत्वेन स्त्रीपुसंगः हिंसायांक्रौर्यंदयानाशकमितिज्ञेयं यद्यपिसर्वंसर्वत्रसंभवतितथापिप्राधान्येनानृतादीनांद्यूतादिषुयथासंख्यंज्ञेयं द्वादशस्कंधेतु सत्यंदयातपोदानमितिपादाविभोर्नृपइत्यत्रदानशब्देनशौचमेवोक्तं मनःशुद्धिरूपत्वाद्भूताभयदानस्य त्रेतायांधर्मपादानांतुर्यांशोहीयतेशनैः ॥ अधर्मपादैरनृतहिंसाऽसंतोषविग्रहैरित्यत्रचअसंतोषशब्देनतस्यहेतुर्गर्वोलक्ष्यते विग्रहशब्देनचतद्धेतुःस्त्रीसंगइत्यविरोधः ॥ ३७॥

चतुर्विधस्याप्येकत्रैवावस्थानंदेहीतिपुनर्याचमानायजातरूपंसुवर्णंदत्तवान् ततःसुवर्णदानात् अनृतंमदं काममितिस्त्रीषुसंगम रजइतिर जोमृलांहिंसां एतानिचत्वारिपंचमवैरंचादादिति ॥ ३८ ॥ औत्तरेयेणपरीक्षिना अमूनिअमूषुस्थानेषुन्यवसदित्यर्थः॥३९ ॥अथइतिहे तोःबुभूषुःउद्भवितुमिच्छुः स्त्रीसुवर्णयोरसेवनंनामतयोरनासक्तिः ॥ ४० ॥ एवंकलिंनिगृह्य वृषस्यपादान्प्रतिसंदधे तपआदीनिप्रवर्तित वानित्यर्थः ॥ ४१ ॥युष्मदीयसत्रप्रवृत्तिरपितस्यभावादेवेत्याहत्रिभिः एतर्हिइदानींयुधिष्ठिरेणारण्यंप्रवेष्टुमिच्छताउपन्यस्तंसमर्पितमा सनमध्यास्ते ॥ ४२ ॥ अधुनासांप्रतमास्ते पालयतइतिवर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवन्निर्देशः स्मेत्यध्याहारोवा ॥ ४३ ॥ सत्रायसत्रंकर्तुं

पुनश्चयाचमानायजातरूपमदात्प्रभुः॥ ततोऽनृतंमदंकामंरजोवैरंचपंचमम् ॥ ३८॥ अमूनिपंचस्थानानि ह्यधर्मप्रभवःकलिः॥औत्तरेयेणदत्तानिन्यवसत्तन्निदेशकृत्॥३९॥अथैतानिनसेवेतबुभूषुःपुरुषःक्वचित्॥ विशेषतोधर्मशीलोराजालोकपतिर्गुरुः॥४०॥वृषस्यनष्टांस्त्रीन्पादांस्तपःशौचंदयामिति॥प्रतिसंदधआश्वा स्यमहींचसमवर्धयत्॥ ४१ ॥ सएषएतर्ह्यध्यास्तेआसनंपार्थिवोचितं ॥ पितामहेनोपन्यस्तंराज्ञारण्यंविवि क्षता॥ ४२ ॥ आस्तेऽधुनासराजर्षिःकौरवेंद्रश्रियोल्लसन्॥ गजाह्वयेमहाभागश्चक्रवर्तीबृहच्छ्रवाः ॥४३॥ इत्थंभूतानुभावोयमभिमन्युसुतोनृपः॥ यस्यपालयतःक्षोणींयूयंसत्रायदीक्षिताः ॥ ४४ ॥इ० भा० प्र० क लिनिग्रहोनामसप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥ ॥ ७॥ सूतउवाच योवैद्रौण्यस्त्रविप्लुष्टोनमातुरुदरेमृतः॥ अनुग्रहाद्भगवतःकृष्णस्याद्भुतकर्मणः॥ १॥ ब्रह्मकोपोत्थिताद्यस्तुतक्षकात्प्राणविप्लवात्॥नसंमुमोहोरुभया द्भगवत्यर्पिताशयः ॥ २॥ उत्सृज्यसर्वतःसंगंविज्ञाताजितसंस्थितिः॥ वैयासकेर्जहौशिष्योगंगायांस्वंकले वरम् ॥ ३ ॥ नोत्तमश्लोकवार्त्तानांजुषतांतत्कथामृतम् ॥ स्यात्संभ्रमोऽतकालेपिस्मरतांतत्पदांबुजं ॥ ४ ॥

दीर्क्षताः-दीक्षांकृतवंतः ॥ ४४ ॥ इतिप्रथमेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥७॥ राज्ञस्त्वष्टादशेतस्यब्रह्मशापोनिरूप्यते ॥ सचानु ग्रहएवास्यजातोवैराग्यमावहन्॥ १॥परीक्षितोनिर्याणमत्याश्चर्यंवक्तुंतत्संभावनायजन्माश्चर्यमनुस्मारयति योवाइति विप्लुष्टोनिर्दग्धःसन् ॥ १॥ब्रह्मकोपादुत्थितात्तक्षकाद्यःप्राणविप्लवः प्राणनाशः तस्माद्युरुभयंतस्मान्नसंमुमोह तत्रहेतुः यस्तुभगवत्येवार्पिताशयइति ॥२॥किं तुउत्सृज्येति वैयासकेःशुकस्यशिष्यःसन् विज्ञाताअजितस्यहरेःसंस्थितिस्तत्त्वंयेनसः॥३ ॥नचैतच्चित्रमित्याह उत्तमश्लोकस्यैववार्त्तायेषु अतएवनित्यंतत्कथारूपममृतंजुषतांसंभ्रमोनस्यात् ॥ ४ ॥

तस्मिन्राज्ञिसुतरांतन्नचित्रमित्याशयेनाह तावदिति अभिमन्योःपुत्रः एकराट्चक्रवर्त्ती ईशःपतिःयावत् ॥ ५ ॥ ननुतदाकलेरप्रवेशए
वास्तुप्रविष्टोपिनप्राभवदितिकुतस्तत्राहयस्मिन्नहनियर्हियस्मिन्नेवक्षणे गांपृथ्वीम् अनुवृत्तःप्रविष्टः अधर्मस्यप्रभवोयस्मिन् ॥ ६ ॥ न
न्वधर्महेतुंकलिंसर्वथाकिंनहतवांस्तत्राह नानुद्वेष्टीति सारंगोभ्रमरइवसारग्राही सारमाह यद्यस्मिन्कुशलानिपुण्यानिआशुसंकल्पमात्रे
णफलंति इतराणिपापानिआशुनसिध्यंति यतस्तानिकृतान्येवसिध्यंतिनतुसंकल्पितमात्राणिइति॥ ७॥ ननुदोषाधिक्याद्द्वेषएवयुक्तःन
धीरेषुतस्याकिंचित्करत्वादित्याह किन्विति किंनुतेनभवेत् बालेषुअधीरेषुअप्रमत्तःअवहितःसन्योवृकइववर्त्तते ॥८॥ पारीक्षितमाख्या

तावत्कलिर्नप्रभवेत्प्रविष्टोऽपीहसर्वतः॥ यावदीशोमहानुर्व्यामाभिमन्यवएकराट्॥ ५॥यस्मिन्नहनियर्ह्येव
भगवानुत्ससर्जगाम्॥तदैवेहानुवृत्तोऽसावधर्मप्रभवःकलिः॥६॥नानुद्वेष्टिकलिंसम्राट्सारंगइवसारभुक्॥
कुशलान्याशुसिध्यंतिनेतराणिकृतानियत्॥ ७॥ किंनुबालेषुशूरेणकलिनाधीरभीरुणा ॥ अप्रमत्तःप्रमत्ते
षुयोवृकोनृषुवर्त्तते ॥ ८ ॥ उपवर्णितमेतद्वःपुण्यंपारीक्षितंमया॥ वासुदेवकथोपेतमाख्यानंयदपृच्छत॥९॥
यायाःकथाभगवतःकथनीयोरुकर्मणः॥ गुणकर्माश्रयाःपुंभिःसंसेव्यास्ताबुभूषुभिः ॥ १० ॥ ऋषयऊचुः
सूतजीवसमाःसौम्यशाश्वतीर्विशदंयशः॥ यस्त्वंशंससिकृष्णस्यमर्त्यानाममृतंहिनः ॥ ११ ॥ कर्मण्यस्मि
न्ननाश्वासेधूमधूम्रात्मनांभवान्॥ आपाययतिगोविंदपादपद्मासवंमधु ॥ १२॥ तुलयामलवेनापिनस्वर्गं
नापुनर्भवं॥ भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः ॥ १३॥

नम् अपृच्छतपृष्टवंतोयूयम् ॥ ९ ॥ किंबहुनानरैरेतावदेवकर्त्तव्यमितिसर्वशास्त्रार्थसारंकथयति यायाइति कथनीयान्युरूणिकर्माणि
यस्यतस्यगुणकर्मविषयाः बुभूषुभिःसद्भावमिच्छद्भिः ॥ १० ॥ पुनर्विस्तरेणकथनार्थंसूतोक्तिनत्संगंचाभिनंदंतिसूतेतित्रिभिः शाश्वं
तीःसमाःअनंतान्वत्सरान्जीवं अत्यंतसंयोगेद्वितीया विशुद्धंयशःकीर्त्तयसि तच्चास्माकंमर्त्यानाममृतंमरणनिवर्त्तकम्॥ ११॥ किंच अस्मि
न्कर्मणिसत्रेअनाश्वासेंअविश्वसनीये वैगुण्यबाहुल्येनफलनिश्चयाभावात् धूमेनधूम्रःविवर्णआत्माशरीरंयेषांतानस्मान् कर्मणिषष्ठी
आसवंमकरंदं मधुमधुरं ॥ १२ ॥ भगवत्संगिनोविष्णुभक्ताः तेषांसंगस्ययोलवः अत्यल्पकःकालः तेनापिस्वर्गंनतुलयाम समंनपश्याम
नचापवर्गम् संभावनायांलोट् मर्त्यानांतुच्छाआशिषोराज्याद्यानतुलयामेतिकिमुवक्तव्यम् ॥ १३ ॥

एवंसत्संगमभिनंद्यश्रवणौत्सुक्यमाविष्कुर्वंति कोनामेति रसविद्रसज्ञः महत्तमानामेकांतेनपरमयनमाश्रयोयः तस्यकथायां अगुणस्य प्राकृतगुणरहितस्य कल्याणगुणानामंतंयेयोगेश्वरास्तेऽपिनजग्मुः एतावंतइतिनपरिगणयांचक्रुः भवःशिवःपाद्मोब्रह्माचमुख्यौयेषांते. ॥ १४ ॥ नोऽस्माकंमध्येभगवान्प्रधानंसेव्योयस्यसभवान् नःशुश्रूषतांहरेश्चरितंविस्तारयतु ॥ १५ ॥ तच्चशुकपरीक्षित्संवादेनकथयेत्याहुः सवाइतिद्वाभ्यां वैयासकिनाशब्दितेनकथितेनयेनज्ञानेनज्ञानसाधनेन अपवर्गइत्याख्यायस्यतत् खगेंद्रध्वजस्यहरेःपादमूलंभेजे ॥ १६ ॥ तत्असंवृतार्थंयथातथाआख्याहि तदेवनिर्दिशति परीक्षितेकथितंपारीक्षितं आख्यानंश्रीभागवतंपुराणं परंपुण्यंसत्त्वशोधकं अत्यद्भुतेयोगेनिष्ठायस्य अनंतस्याचरितैरुपपन्नंयुक्तं अतएवभागवतानामभिरामंप्रियं एतैर्विशेषणैःकर्मज्ञानभक्तियोगप्रकाशकत्वंद

कोनामतृप्येद्रसवित्कथायांमहत्तमैकांतपरायणस्य ॥ नांतंगुणानामगुणस्यजग्मुर्योगेश्वरायेभवपाद्ममुख्याः ॥ १४ ॥ तन्नोभवान्वैभगवत्प्रधानोमहत्तमैकांतपरायणस्य ॥ हरेरुदाराचरितंविशुद्धंशुश्रूषतांनोवितनोतुविद्वन् ॥ १५ ॥ सवैमहाभागवतःपरीक्षिद्येनापवर्गाख्यमदभ्रबुद्धिः ॥ ज्ञानेनवैयासकिशब्दितेनभेजेखगेंद्रध्वजपादमूलं ॥ १६ ॥ तन्नःपरंपुण्यमसंवृतार्थमाख्यानमत्यद्भुतयोगनिष्ठं ॥ आख्याह्यनंताचरितोपपन्नंपारीक्षितंभागवताभिरामं ॥ १७ ॥ सूतउवाच अहोवयंजन्मभृतोऽद्यहास्मवृद्धानुवृत्त्यापिविलोमजाताः ॥ दौष्कुल्यमाधिंविधुनोतिशीघ्रंमहत्तमानामभिधानयोगः ॥ १८ ॥ कुतःपुनर्गृणतोनामतस्यमहत्तमैकांतपरायणस्य ॥ योऽनंतशक्तिर्भगवाननंतोमहद्गुणत्वाद्यमनंतमाहुः ॥ १९ ॥

र्शितं ॥ १७ ॥ श्रीभागवतव्याख्यानेलब्धप्रसंगंमहतामादरपात्रमात्मानंश्लाघतेद्वाभ्यां अहोइत्याश्चर्ये हइतिहर्षे वयमितिबहुवचनंश्लाघायां प्रतिलोमजाअपिअद्यजन्मभृतः सफलजन्मानः आस्मजाताः वृद्धानामनुवृत्त्याआदरेण ज्ञानवृद्धःशुकःतस्यसेवयेतिवा यतो दुष्कुलत्वंतन्निमित्तमाधिंच मनःपीडांमहत्तमानामभिधानयोगःलौकिकोपिसंभाषणलक्षणःसंबंधः विधुनोति अपनयति ॥ १८ ॥ कुतःपुनः किंपुनर्वक्तव्यंतस्यानंतस्यनामगृणतःपुंसोमहत्तमानामभिधानयोगोदौष्कुल्यंविधुनोतीति यद्वा नामगृणतःपुनर्दौष्कुल्यमिति यद्वागृणतःपुंसःतस्यनामदौष्कुल्यंविधुनोतीतिकिंवक्तव्यमितिकैमुत्यन्यायमेवाह अनंताःशक्तयोयस्य स्वतोऽप्यनंतः किंच महत्सुगुणायस्यसमहद्गुणःतस्यभावःतस्मात् यंगुणतोऽप्यनंतमाहुः ॥ १९ ॥

एतत्प्रपंचयति त्रिभिः एतावतेति तस्ययदसाम्यमनतिशायनंच गुणैस्तत्साम्यंतदाधिक्यंचान्यस्यनास्तीत्यस्यार्थस्यज्ञानेएतावतासूचिते नअलंपर्याप्तं कस्तद्विस्तरतोवक्तुंशक्नोति तदेवाह इतरान्ब्रह्मादीन्प्रार्थयमानान् हित्वाविभूतिर्लक्ष्मीः अनभीप्सोरपियस्यांघ्रिरेणुंसेवतइति ॥ २० ॥ अथेत्यर्थांतरे यस्यपादनखावसृष्टंनिःसृतमपिविरंच्येनोपहृतंसमर्पितमर्हणांभःअर्घोदकमीशेसहितंजगत्पुनाति विरंच्योपहृतं सेशमितिचतयोरप्युपासकत्वमुक्तम् तस्मान्मुकुंदव्यतिरिक्तःकोनामभगवत्पदस्यार्थः सर्वेश्वरइत्यर्थः ॥ २१ ॥ धीराःसंतःऊढंधृतं अंत्यं परमकाष्ठापन्नम तदाह यस्मिन्नहिंसाउपशमश्चस्वाभाविकोधर्मः ॥ २२ ॥ एवंस्वभाग्यमभिनंद्यपारीक्षितोपाख्यानंवक्तुमाह अहंही

॥ ४८ ॥

एतावतालंननुसूचितेनगुणैरसाम्यानतिशायनस्य ॥ हित्वेतरान्प्रार्थयतोविभूतिर्यस्यांघ्रिरेणुंजुषतेऽनभी
प्सोः॥ २० ॥ अथापियत्पादनखावसृष्टंजगद्विरंच्योपहृतार्हणांभः॥ सेशंपुनात्यन्यतमोमुकुंदात्कोनामलो
केभगवत्पदार्थः॥ २१॥ यत्रानुरक्ताःसहसैवधीराव्यपोह्यदेहादिषुसंगमूढं॥ व्रजंतितत्पारमहंस्यमंत्यंयस्मि
न्नहिंसोपशमःस्वधर्मः॥ २२॥ अहंहिपृष्टोऽर्यमणोभवद्भिराचक्षआत्मावगमोऽत्रयावान्॥ नभःपतंत्यात्म
समंपतत्रिणस्तथासमंविष्णुगतिंविपश्चितः॥२३॥ एकदाधनुरुद्यम्यविचरन्मृगयांवने॥ मृगाननुगतःश्रां
तःक्षुधितस्तृषितोभृशं॥२४॥जलाशयमचक्षाणःप्रविवेशतमाश्रमं॥ ददर्शमुनिमासीनंशांतंमीलितलोचनं
॥ २५ ॥ प्रतिरुद्धेंद्रियप्राणमनोबुद्धिमुपारतं ॥ स्थानत्रयात्परंप्राप्तंब्रह्मभूतमविक्रियं॥ २६॥ विप्रकीर्णज
टाच्छन्नंरौरवेणाजिनेनच॥ विशुष्यत्तालुरुदकंतथाभूतमयाचत॥.२७॥

ति अर्यमणःहेसूर्याःत्वर्यामूर्त्यः अत्रयावानात्मावगमः ममज्ञानं तावदाचक्षे प्रवक्ष्यामि तथाहि यथापक्षिणोनभः आत्मसमं स्वश त्त्यनुरूपमेवोत्पतंति नकृत्स्नम् तथाविपश्चितोपिविष्णोर्गतिंलीलां समंस्वमत्यनुरूपमेववदंतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अचक्षाणः अप श्यन् तंप्रसिद्धमाश्रमम् तस्मिंश्चमुनिशमीकम् ॥ २५ ॥ प्रतिरुद्धाःप्रत्याहृताइंद्रियादयोयेनतम् अतएवोपरतंस्थानत्रयाज्जाग्रदादिल क्षणात्परंतुरीयंपदंप्राप्तम् अतएवब्रह्मभूतत्वादविक्रियम् ॥ २६ ॥ विप्रकीर्णाभिर्जटाभिराच्छन्नम् रुरुर्मृगविशेषःतस्यचर्मणाचाच्छन्नं विशेषेणशुष्यत्तालुर्यस्यसः तथाभूतंमुनिमुदकमयाचत ॥ २७ ॥

॥ ४८ ॥

नलब्धंतृणंतृणासनंभूमिरुपवेशस्थानंचयेनसः नसंप्राप्तः अर्घःसूनृतंप्रियवचनंचयेनसः ॥ २८ ॥ मत्सरः तदुत्कर्षासहनं ॥ २९ ॥ गता सुम्नृतं धनुष्कोट्या चापाग्रेण ॥ ३० ॥ सर्पनिधानेराज्ञोऽभिप्रायमाह एषकिंप्रत्याहृतसर्वेंद्रियःसन्मीलितेक्षणःस्थितः यद्वा क्षत्रबधुभिरागतैर्वाकिंनुस्यादित्यवज्ञयामृषासमाधिः सन्निति जिज्ञासयेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ तस्यपुत्रःशृंगीनामा अघंदुःखं तत्रअर्भकमध्ये ॥ ३२ ॥ पालानांराज्ञां पीव्रांपुष्टानां अधर्ममेवनिर्दिशति स्वामिनिदासानांयदघंपापाचरणं बलिभुजांकाकानामिवशुनामिवचेति ॥ ३३ ॥

अलब्धतृणभूम्यादिरसंप्राप्तार्घसूनृतः ॥ अवज्ञातमिवात्मानंमन्यमानश्चुकोपह ॥ २८ ॥ अभूतपूर्वःसहसा क्षुत्तृड्भ्यामर्दितात्मनः ॥ ब्राह्मणंप्रत्यभूद्ब्रह्मन्मत्सरोमन्युरेवच ॥ २९ ॥ सतुब्रह्मऋषेरंसेगतासुमुरगंरुषा ॥ विनिर्गच्छन्धनुष्कोट्यानिधायपुरमागमत् ॥ ३० ॥ एषकिंनिभृताशेषकरणोमीलितेक्षणः ॥ मृषासमाधिराहोस्विर्त्किनुस्यात्क्षत्रबंधुभिः ॥ ३१ ॥ तस्यपुत्रोऽतितेजस्वीविरहन्बालकोऽर्भकैः ॥ राज्ञाघंप्रापितंतातंश्रुत्वा तत्रेदमब्रवीत् ॥ ३२ ॥ अहोअधर्मःपालानांपीव्रांबलिभुजामिव ॥ स्वामिन्यघंयद्दासानांद्वारपानांशुनामिव ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणैःक्षत्रबंधुर्हिद्वारपालोनिरूपितः ॥ सकथंतद्गृहेद्वास्थःसभांडंभोक्तुमर्हति ॥ ३४ ॥ कृष्णेगतेभगवतिशास्तर्युत्पथगामिनां ॥ तद्भिन्नसेतूनद्याहंशास्मिपश्यतमेबलं ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वारोषताम्राक्षोवयस्यानृषिबालकान् ॥ कौशिक्यापउपस्पृश्यवाग्वज्रंविससर्जह ॥ ३६ ॥ इतिलंघितमर्यादंतक्षकःसप्तमेऽहनि ॥ दंक्ष्यतिस्मकुलांगारंचोदितोमेततद्रुहं ॥ ३७ ॥ ततोऽभ्येत्याश्रमंबालोगलेसर्पकलेवरं ॥ पितरंवीक्ष्यदुःखार्तोमुक्तकंठोरुरोदह ॥ ३८ ॥ सवाआंगिरसोब्रह्मन्श्रुत्वासुतविलापनं ॥ उन्मील्यशनकैर्नेत्रेदृष्ट्वास्वांसेमृतोरगं ॥ ३९ ॥ विसृज्यपुत्रंपप्रच्छवत्सकस्माद्धिरोदिषि ॥ केनवातेप्रतिकृतमित्युक्तःसन्यवेदयत् ॥ ४० ॥

दासत्वंदर्शयति ब्राह्मणैरिति सभांडंभांडेएवस्थितं ॥ ३४ ॥ तत्तदनंतरं अहंशास्मिदंडयामि ॥ ३५ ॥ इतिवयस्यानुक्त्वा रोषेणताम्रेअक्षिणीयस्यसः कौशिकीनदीतस्याःअपः संधिरार्षःवाग्वज्रं शापं ॥ ३६ ॥ इतिएवंसर्पनिक्षेपेणदंक्ष्यति भक्षयिष्यति पाठांतरेभस्मीकरिष्यति स्मेतिपादपूरणे कुलस्यांगारतुल्यं मेमया ततेतिद्रुहस्यमार्षं ॥ ३७ ॥ गलेसर्पकलेवरंयस्येत्यलुक्समासः मुक्तकंठः उच्चैरित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तंसर्पंविसृज्य केनापकारःकृतः ॥ ४० ॥

एतत्प्रपंचयतित्रिभिः एतावतेति तस्ययदसाम्यमनतिशायनंच गुणैस्तत्साम्यंतदाधिक्यंचान्यस्यनास्तीत्यस्यार्थस्यज्ञानेएतावतासूचिते नअलंपर्याप्तं कस्मद्विस्तरतोवक्तुंशक्नोति तदेवाह इतरान्ब्रह्मादीन्प्रार्थयमानान् हित्वाविभूतिर्लक्ष्मीः अनभीप्सोरपियस्यांघ्रिरेणुंसेवतइति ॥ २० ॥ अथेत्यर्थांतरे यस्यपादनखावसृष्टंनिःसृतमपिविरंच्येनोपहृतंसमर्पितमर्हणांभः अर्घोदकमीशेसहितंजगत्पुनाति विरंच्योपहृतं सेशमितिचतयोरप्युपासकत्वमुक्तम् तस्मान्मुकुंदव्यतिरिक्तःकोनामभगवत्पदस्यार्थः सर्वेश्वरइत्यर्थः ॥ २१ ॥ धीराःसंतःऊढंधृतं अंत्यं परमकाष्ठापन्नम् तदाह यस्मिन्नहिंसाउपशमश्चस्वाभाविकोधर्मः ॥ २२ ॥ एवंस्वभाग्यमभिनंद्यपारीक्षितोपाख्यानंवक्तुमाह अहंही

एतावतालंननुसूचितेनगुणैरसाम्यानतिशायनस्य ॥ हित्वेतरान्प्रार्थयतोविभूतिर्यस्यांघ्रिरेणुंजुषतेऽनभीप्सोः ॥ २० ॥ अथापियत्पादनखावसृष्टंजगद्विरंच्योपहृतार्हणांभः ॥ सेशंपुनात्यन्यतमोमुकुंदात्कोनामलोकेभगवत्पदार्थः ॥ २१ ॥ यत्रानुरक्ताःसहसैवधीराव्यपोह्यदेहादिषुसंगमूढं ॥ व्रजंतितत्पारमहंस्यमंत्यंयस्मिन्नहिंसोपशमःस्वधर्मः ॥ २२ ॥ अहंहिपृष्टोऽर्यमणोभवद्भिराचक्षआत्मावगमोऽत्रयावान् ॥ नभःपतंत्यात्मसमंपतत्रिणस्तथासमंविष्णुगतिंविपश्चितः ॥ २३ ॥ एकदाधनुरुद्यम्यविचरन्मृगयांवने ॥ मृगाननुगतःश्रांतःक्षुधितस्तृषितोभृशं ॥ २४ ॥ जलाशयमचक्षाणःप्रविवेशतमाश्रमं ॥ ददर्शमुनिमासीनंशांतंमीलितलोचनं ॥ २५ ॥ प्रतिरुद्धेंद्रियप्राणमनोबुद्धिमुपारतं ॥ स्थानत्रयात्परंप्राप्तंब्रह्मभूतमविक्रियं ॥ २६ ॥ विप्रकीर्णजटाच्छन्नंरौरवेणाजिनेनच ॥ विशुष्यत्तालुरुदकंतथाभूतमयाचत ॥ २७ ॥

ति अर्यमणःहेसूर्याःत्वर्यामूर्तयः अत्रयावानात्मावगमः ममज्ञानं तावदाचक्षे प्रवक्ष्यामि तथाहि यथापक्षिणोनभः आत्मसमं स्वशक्त्यनुरूपमेवोत्पतंति नकृत्स्नम् तथाविपश्चितोपिविष्णोर्गतिंलीलां समंस्वमत्यनुरूपमेववदंतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अचक्षाणः अपश्यन् तंप्रसिद्धमाश्रमम् तस्मिंश्चमुनिंशमीकम् ॥ २५ ॥ प्रतिरुद्धाःप्रत्याहृताइंद्रियादयोयेनतम् अतएवोपरतंस्थानत्रयाज्जाग्रदादिलक्षणात्परंतुरीयंपदंप्राप्तम् अतएवब्रह्मभूतत्वादविक्रियम् ॥ २६ ॥ विप्रकीर्णाभिर्जटाभिराच्छन्नम् रुरुर्मृगविशेषःतस्यचर्मणाचाच्छन्नं विशेषेणशुष्यत्तालुर्यस्यसः तथाभूतंमुनिमुदकमयाचत ॥ २७ ॥

नलब्धंतृणंतृणासनंभूमिरुपवेशस्थानंचयेनसः नसंप्राप्तः अर्घः सूनृतंप्रियवचनंचयेनसः ॥ २८ ॥ मत्सरः तदुत्कर्षासहनं ॥ २९ ॥ गतासुंमृतं धनुष्कोट्या चापाग्रेण ॥ ३० ॥ सर्पनिधानेराज्ञोऽभिप्रायमाह एषकिंप्रत्याहृतसर्वेद्रियःसन्मीलितेक्षणःस्थितः यद्वा क्षत्रबधुभिरागतैर्वाकिंनुस्यादित्यवज्ञयामृषासमाधिः सन्निति जिज्ञासयेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ तस्यपुत्रःशृंगीनामा अघंदुःखं तत्रअर्भकमध्ये ॥ ३२॥ पालानांराज्ञां पीव्रांपुष्टानां अधर्ममेवनिर्दिशति स्वामिनिदासानांयदघंपापाचरणं बलिभुजांकाकानामिवशुनामिवचेति ॥ ३३ ॥

अलब्धतृणभूम्यादिरसंप्राप्तार्घसूनृतः ॥ अवज्ञातमिवात्मानंमन्यमानश्चुकोपह ॥ २८ ॥ अभूतपूर्वःसहसा क्षुत्तृड्भ्यामर्दितात्मनः ॥ ब्राह्मणंप्रत्यभूद्ब्रह्मन्मत्सरोमन्युरेवच ॥ २९ ॥ सतुब्रह्मऋषेरंसेगतासुमुरगंरुषा ॥ विनिर्गच्छन्धनुष्कोट्यानिधायपुरमागमत् ॥ ३० ॥ एषकिंनिभृताशेषकरणोमीलितेक्षणः ॥ मृषासमाधिराहोस्वित्किंनुस्यात्क्षत्रबंधुभिः ॥ ३१ ॥ तस्यपुत्रोऽतितेजस्वीविरहन्बालकोऽर्भकैः ॥ राज्ञाघंप्रापितंतातंश्रुत्वा तत्रेदमब्रवीत् ॥ ३२ ॥ अहोअधर्मःपालानांपीव्नांबलिभुजामिव ॥ स्वामिन्यघंयद्दासानांद्वारपानांशुनामिव ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणैःक्षत्रबंधुर्हिद्वारपालोनिरूपितः ॥ सकथंतद्गृहेद्वास्थःसभांडंभोक्तुमर्हति ॥ ३४ ॥ कृष्णेगतेभगवतिशास्तर्युत्पथगामिनां ॥ तद्भिन्नसेतूनद्याहंशास्मिपश्यतमेबलं ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वारोषताम्राक्षोवयस्यानृषिबालकान् ॥ कौशिक्यापउपस्पृश्यवाग्वज्रंविससर्जह ॥ ३६ ॥ इतिलंघितमर्यादंतक्षकःसप्तमेऽहनि ॥ दंक्ष्यतिस्मकुलांगारंचोदितोमेततद्रुहं ॥ ३७ ॥ ततोऽभ्येत्याश्रमंबालोगलेसर्पकलेवरं ॥ पितरंवीक्ष्यदुःखार्तोमुक्तकंठोरुरोदह ॥ ३८ ॥ सवाआंगिरसोब्रह्मन्श्रुत्वासुतविलापनं ॥ उन्मील्यशनकैर्नेत्रेदृष्ट्वास्वांसेमृतोरगं ॥ ३९ ॥ विसृज्यपुत्रंपप्रच्छवत्सकस्माद्धिरोदिषि ॥ केनवातेप्रतिकृतमित्युक्तःसन्यवेदयत् ॥ ४० ॥

दासत्वंदर्शयति ब्राह्मणैरिति सभांडंभांडेएवस्थितं ॥ ३४ ॥ नन्वतदनंतरं अहंशास्मिदंडयामि ॥ ३५ ॥ इतिवयस्यानुक्त्वा रोषेणताम्रेअक्षिणीयस्यसः कौशिकीनदीतस्याःअपः संधिरापःवाग्वज्रं शापं ॥ ३६ ॥ इतिएवंसर्पनिक्षेपेणदंक्ष्यति भक्षयिष्यति पाठांतरेभस्मीकरिष्यति स्मेतिपादपूरणे कुलस्यांगारतुल्यं मेमया ततेतिद्रुहस्यमार्यं ॥ ३७ ॥ गलेसर्पकलेवरंयस्येत्यलुक्समासः मुक्तकंठः उच्चैरित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ नंसर्पविसृज्य केनापकारःकृतः ॥ ४० ॥

॥४९॥

भिःसंमातुंसमंद्रष्टुं ॥ ४२ ॥ ३ बतकष्टं तत्वयामहत्पापंकृतं द्रोहेअपराधे दमोदंडः ॥ ४१ ॥ परःविष्णुरित्याख्याख्यातिर्यस्यतंनरदेवंतु

नस्यविलुंपकादपहर्तुश्चौरा‍ दितीवतत्रलक्ष्यमाणे अदृश्यमाने अविवरूथवत्मेपसंयवत् ॥ ४३ ॥ नष्टोनाथोयस्यलोकस्यतस्यवसोर्वसुनोध

मिति शपंतिपरुषंवदंति द्विस्तस्तदेहलोर्यत्पापंअविप्यति तस्यन्निर्निमित्तत्वादस्मानुपेप्यति अनन्वयंसंबंधशून्यमेव तदेवपापंदर्शयति परस्पर

योरेवाभिनिवेशित यंति पश्चादीन्वंजतेअपहरंति पुरुदस्यवः चोरबहुलाः ॥ ४४ ॥ आर्यधर्मः सदाचारः शुनांकपीनामिववार्थकाम

निशम्यशप्तम चित्तानां ॥ ४५ ॥ एवंराजमात्रस्यशापानर्हत्वमुक्त्वाप्रस्तुतेविशेषमाह धर्मपालइतिसार्धेन हयमेधयाट् अश्वमेध

तः ॥४१॥ नवैन्द्रं दहन्नरेंद्रंसत्राह्मणानात्मजमभ्यनंदत् ॥ अहोबतांहोमहदद्यतेकृतंस्वल्पीयसिद्रोहउरुर्दमोधृ

याःप्रजाः ॥ ४२ ॥ नरदेवंपराख्यंसंमातुमर्हस्यविपक्वबुद्धे ॥ यत्तेजसादुर्विषहेणगुप्ताविंदंतिभद्राण्यकुतोभ

माणोऽविवरूथवत्क्षण लक्ष्यमाणेनरदेवनाम्निरथांगपाणावयमंगलोकः ॥ तदाहिचोरप्रचुरोविनंक्ष्यत्यरक्ष्य

पंतिव्रंजतेपशूंस्त्रियोऽथ ात् ॥४३॥ तदस्मनःपापमुपैत्यनन्वयंयन्नष्टनाथस्यवसोर्विलुंपकात् ॥ परस्परंघ्नंतिश

यः ॥ ततोऽर्थकामाभिनिवे पुरुदस्यवोजनाः ॥ ४४ ॥ तदार्यधर्मश्चविलीयतेनृणांवर्णाश्रमाचारयुतस्त्रयीम

च्छ्रवाः ॥ साक्षान्महाभाग शितात्मनांशुनांकपीनामिववर्णसंकरः ॥४५॥ धर्मपालोनरपतिःसतुसम्राड्बृह

पेषुस्वभृत्येपुबालेनापक्वबु वतोराजर्षिर्हयमेधयाट् ॥ क्षुत्तृट्श्रमयुतोदीनोनैवास्मच्छापमर्हति ॥ ४६॥ अपा

क्षिप्ताहतापिवा ॥ नास्य द्धिना ॥ पापंकृतंतद्भगवान्सर्वात्माक्षंतुमर्हति ॥४७॥ तिरस्कृताविप्रलब्धाःशप्ताः

निः ॥ स्वयंविप्रकृतोराज्ञ ण नप्रतिकुर्वंतितद्भक्ताःप्रभवोऽपिहि ॥ ४८ ॥ इतिपुत्रकृताघेनसोऽनुतप्तोमहामु

याजी नन्वेवंभूतश्चेत्तर्हिकुतोऽपकृत नैवाघंतदचिंतयत् ॥ ४९ ॥

पापस्यान्यत्रायश्चित्तमदृष्ट्वापाप त्वांस्तत्राह क्षुत्तृडिति स्वागतप्रश्नाद्यभावेनावज्ञातः प्रत्युतशापंकथमर्हतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अस्यमहा

भवति तस्यमहाभागवतत्वादि धम् समावेदयन्भगवंतंप्रार्थयते अपापेष्विति ॥ ४७ ॥ राजाचेत्प्रतिशापंदद्यात्तर्हिनिष्कृतिर्भवेदपितत्तुनसं

नतत्प्रतीकारंकुर्वंति तद्भक्ताःवि त्याह तिरस्कृताःनिंदिताः विप्रलब्धाःवंचिताः क्षिप्ताःअवज्ञाताः हताःताडिताः अस्यतिरस्कारादिकर्तुः

ष्णुभक्ताः प्रभवःसमर्थाअपि ॥ ४८ ॥ विप्रकृतःअपकृतः अघमपराधम् ॥ ४९ ॥

अ०१८. ॥४९॥

वराषणशुष्यत्तालुयस्यसः तथा

युक्तंचैतदित्याह प्रायशइति द्वंद्वेषुसुखदुःखादिषु अगुणाश्रयःसुखदुःखाद्याश्रयोनभवति ॥ ५० ॥ इतिप्रथ० टी० अष्टादशः ॥ १८ ॥
प्रायोपविष्टेगंगायांराज्ञियोगिजनावृते॥शुकस्यागमनंतत्रप्रोक्तमेकोनविंशके॥१ ॥स्वकृतंतत्कर्म मुनिस्कंधेसर्पप्रक्षेपणं गर्ह्यंनिंद्यंचिंतयन् सुदुर्मनाजातः चिंतामेवाहसार्धाभ्यां अहोइति नीचंपापं अमीवमितिपाठेसएवार्थः ब्रह्मणिब्राह्मणेगूढंगुप्तंतेजोयस्यतस्मिन् ॥१॥ कृतं यद्देवहेलनंईश्वरावज्ञापापमित्यर्थः तस्मान्मेव्यसनंभविष्यति तत्तुनातिदीर्घात्कालात् अचिरादेवास्तु तत्रापिअद्धासाक्षात नपुत्रादिद्वारेणेतिप्रार्थना काममसंकोचतः एवंप्रार्थनायाःप्रयोजनं अघस्यनिष्कृतायप्रायश्चित्ताय यथापुनरेवंनकुर्यामितिच॥ २ ॥एवंसाक्षात्स्वस्यै

प्रायशःसाधवोलोकेपरैर्द्वंद्वेषुयोजिताः॥ नव्यथंतिनहृष्यंतियतआत्माऽगुणाश्रयः॥ ५० ॥ इ० भा० प्र० विप्रशापोपलंभनंनामाष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥ ॥ ७ सूतउवाच महीपतिस्त्वथतत्कर्मगर्ह्यंविचिंतयन्नात्मकृतंसुदुर्मनाः॥ अहोमयानीचमनार्यवत्कृतंनिरागसिब्रह्मणिगूढतेजसि॥ १ ॥ ध्रुवंततोमेकृतदेवहेलनाद्दुरत्ययंव्यसनंनातिदीर्घात्॥ तदस्तुकामंत्वघनिष्कृतायमेयथानकुर्यांपुनरेवमद्धा॥ २ ॥ अद्यैवराज्यंबलमृद्धकोशंप्रकोपितब्रह्मकुलानलोमे॥ दहत्वभद्रस्यपुनर्नमेभूत्पापीयसीधीर्द्विजदेवगोभ्यः॥ ३ ॥ सचिंतयन्नित्थमथाशृणोद्यथामुनेःसुतोक्तोनिर्ऋतिस्तक्षकाख्यः ॥ ससाधुमेनेनचिरेणतक्षकानलंप्रसक्तस्यविरक्तिकारणं॥ ४ ॥ अथोविहायेमममुंचलोकंविमर्शितौहेयतयापुरस्तात्॥ कृष्णांघ्रिसेवामधिमन्यमानउपाविशत्प्रायममर्त्यनद्यां॥ ५ ॥ यावैलसच्छ्रीतुलसीविमिश्रकृष्णांघ्रिरेण्वभ्यधिकांबुनेत्री ॥ पुनातिलोकानुभयत्रसेशान्कस्तांनसेवेतमरिष्यमाणः॥ ६ ॥

वव्यसनंसंप्रार्थ्यतत्यागेवाकिंचित्प्रार्थयते अद्यैवेत्यराज्यादिदहतु प्रकोपितंब्रह्मकुलमेवानलः पुनर्द्विजान्पीडयितुंधीर्ममाभून्नभवेदित्यर्थः ॥ ३ ॥ इत्थंचिंतयन्सराजामुनेःसुतेनोक्तःसममेःहनिनिर्ऋतिर्मृत्युर्याभविष्यतितथाऽशृणोत्शमीकप्रेषितशिष्याच्छ्रुत्वाच सतक्षकस्यविषाग्निंसाधुमेने यतोविषयेषुप्रसक्तस्यविरक्तिकारणं ॥ ४ ॥ अथोऽनंतरमुभौलोकौपुरस्ताद्राज्यमध्यएवहेयतयाविचारितौविहाय श्रीकृष्णांघ्रिसेवामेवाधिमन्यमानःसर्वपुरुषार्थाधिकांजानन् प्रायमनशनंतस्मिन्नित्यर्थः तत्संकल्पेनोपाविशदितियावत् यद्वा प्रायंप्रकृष्टमयनंशरणंयथाभवतितथा॥ ५ ॥ अमर्त्यनद्यामितिविशेषणस्यफलमाह यागंगालसंतीश्रीर्यस्यास्तुलस्याःतयाविमिश्रायेकृष्णांघ्रिरेणवःतैरभ्यधिकंसर्वोत्कृष्टंयदंबुतस्यनेत्रीतद्वाहिनी उभयत्रअंतर्बहिश्च सेशान्लोकपालैःसहितान्लोकान्पुनाति मरिष्यमाणःआसन्नमरणः मरणस्यानियतकालत्वात्सर्वोपितथा अतस्तांकोनसेवेत ॥ ६ ॥

इतिएवंविष्णुपद्यांगंगायांप्रायोपवेशंप्रतिव्यवच्छियनिश्चित्य पांडवेयइतितत्कुलौचित्यंदर्शयति नास्त्यन्यस्मिन्भावोयस्यसः कुतः मुनिव्रतः उपशांतः तत्कुतःमुक्तःसमस्तसंगोयेनसः ॥ ७ ॥ तत्रतदातद्दर्शनार्थंमुनयउपागताः ननुतीर्थस्नानार्थं कृतार्थत्वात् ननुतादृशानामपितीर्थयात्रादृश्यतेतत्राह प्रायेणेति तीर्थयात्राव्याजैः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अरुणादयःकांडर्षित्वविशेषेणपृथक्निर्दिष्टाःनानायान्यार्षेयाणिऋषीणांगोत्राणितेषुप्रवरान्श्रेष्ठान् शिरसाभुवंस्पृष्ट्वाववंदे॥ ११॥विज्ञापनार्थंपुनःकृतप्रणामः विविक्तंशुद्धंचेतोयस्य अभिगृहीतौसंयोजितौपाणीयेनसः स्वचिकीर्षितंप्रायोपवेशनादियुक्तमयुक्तंवेतिविज्ञापयामास॥ १२ ॥ अनुमोदनेनानुग्रहमालक्ष्यात्मानंश्लाघते

इतिव्यवच्छिद्यसपांडवेयःप्रायोपवेशंप्रतिविष्णुपद्याम्॥दध्यौमुकुंदांघ्रिमनन्यभावोमुनिव्रतोमुक्तसमस्तसंगः॥ ७॥तत्रोपजग्मुर्भुवनंपुनानामहानुभावामुनयःसशिष्याः॥ प्रायेणतीर्थाभिगमापदेशैःस्वयंहितीर्थानिपुनंतिसंतः॥८॥ अत्रिर्वसिष्ठश्च्यवनःशरद्वानरिष्टनेमिर्भृगुरंगिराश्च॥ पराशरोगाधिसुतोऽथरामउतथ्यइंद्रप्रमदेध्मवाहौ ॥ ९ ॥ मेधातिथिर्देवलआर्ष्टिषेणोभारद्वाजोगौतमःपिप्पलादः ॥ मैत्रेयऔर्वःकवषःकुंभयोनिर्द्वैपायनोभगवान्नारदश्च ॥ १० ॥ अन्येचदेवर्षिब्रह्मर्षिवर्याराजर्षिवर्याअरुणादयश्च॥नानार्षेयप्रवरान्समेतानभ्यर्च्यराजाशिरसाववंदे॥ ११॥ सुखोपविष्टेष्वथतेषुभूयःकृतप्रणामःस्वचिकीर्षितंयत् ॥ विज्ञापयामासविविक्तचेताउपस्थितोग्रेभिगृहीतपाणिः॥ १२॥ राजोवाच अहोवयंधन्यतमानृपाणांमहत्तमानुग्रहणीयशीलाः॥ राज्ञांकुलंब्राह्मणपादशौचाद्दूराद्विसृष्टंबतगर्ह्यकर्म॥ १३ ॥ तस्यैवमेऽघस्यपरावरेशोव्यासक्तचित्तस्यगृहेष्वभीक्ष्णम्॥ निर्वेदमूलोद्विजशापरूपोयत्रप्रसक्तोभयमाशुधत्ते ॥ १४ ॥

अहोइति नृपाणांमध्येमहत्तमैरनुग्रहणीयंशीलंवृत्तंयेषांते एतच्चराज्ञामतिदुर्लभमित्याह ब्राह्मणानांपादशौचात्पादक्षालनोदकात् दूरादुच्छिष्टविण्मूत्रपादांभांसिसमुत्सृजेदितिस्मृतेः॥ दूरेहितैस्तद्विसृज्यते ततोपिदूरादेवविसृष्टंक्षिप्तं तत्रापिस्थातुमयोग्यमित्यर्थः गर्ह्यंकर्मयस्येत्यात्मानमुद्दिश्योक्तं॥ १३ ॥ आस्तांतावदनुग्रहः ब्रह्मशापोपिभगवत्प्रसादादेवजातइत्याह तस्यगर्ह्यकर्मणएव अतःअघस्यपापात्मनोगृहेष्वासक्तचित्तस्यमेस्वप्रामयेपरावराणामीशएवद्विजशापतयाबभूव यत्रयस्मिन्शापेसति गृहेषुप्रसक्तोभयंधत्तेनिर्विण्णोभवतियतोनिर्वेदमूलःनिर्वेदोवैराग्यंमूलंप्राप्तिकारणंयस्मिन् स्वस्यवैराग्यप्राप्यत्वात्तस्यचभयमूलत्वात्तदर्थंद्विजशापंकारितवानित्यर्थः ॥१४॥

तान्प्रार्थयतेतमितिद्वाभ्यां तंमामामुपयातंशरणागतंप्रतियंतुजानंतु देवीदेवनाहपागंगाचप्रत्येतु वाशब्दःप्रतिक्रियाऽनादरे गाथाःकथाः ॥ १५ ॥ सआश्रयोयेषांतेषुप्रकृष्टःसंगोभूयात् तस्यांतस्यांसृष्टौजन्मनि ॥ १६ ॥ अध्यवसायोनिश्चयः प्राचीनानिप्रागग्राणिमूलानि येषांतेषुप्रागग्रेषुकुशेषुआस्तेस्म स्वसुतेजनमेजयेन्यस्तोभारोराज्यंयेनसः ॥ १७॥ मुदाव्यकिरन् देवसंघैर्वादितानेदुः ॥ १८ ॥ प्रजानुग्रहेशीलंस्वभावः सारोबलंचयेषाम् उत्तमश्लोकगुणैरभिरूपंसुंदरमिव ॥ १९॥भवत्सुपांडोर्वंश्येषुयेजह्वुरितियुधिष्ठिराद्यभिप्रायेण ॥ २० ॥ परस्परंसंमंत्रयंते सर्वइति परंश्रेष्ठंलोकम् तत्रहेतुः विरजस्कंनिर्मायं विशोकंचयास्यतीतिकुतस्तत्राह अयमिति ॥ २१ ॥आश्रुत्यआक

तंमोपयातंप्रतियंतुविप्रागंगाचदेवीधृतचित्तमीशे ॥ द्विजोपसृष्टःकुहकस्तक्षकोवादशत्वलंगायतविष्णुगाथाः ॥ १५ ॥ पुनश्चभूयाद्भगवत्यनंतेरतिःप्रसंगश्चतदाश्रयेषु ॥ महत्सुयांयामुपयामिसृष्टिंमैत्र्यस्तुसर्वत्रनमोद्विजेभ्यः ॥ १६ ॥ इतिस्मराजाध्यवसाययुक्तःप्राचीनमूलेषुकुशेषुधीरः ॥ उदङ्मुखोदक्षिणकूलआस्तेसमुद्रपत्न्याःस्वसुतन्यस्तभारः ॥ १७ ॥ एवंचतस्मिन्नरदेववदेवप्रायोपविष्टेदिविदेवसंघाः ॥ प्रशस्यभूमौव्यकिरन्प्रसूनैर्मुदामुहुर्दुंदुभयश्चनेदुः ॥ १८ ॥ महर्षयोवैसमुपागतायेप्रशस्यसाध्वित्यनुमोदमानाः ॥ ऊचुःप्रजानुग्रहशीलसारायदुत्तमश्लोकगुणाभिरूपम् ॥ १९ ॥ नवाइदंराजर्षिवर्यचित्रंभवत्सुकृष्णंसमनुव्रतेषु ॥ येऽध्यासनंराजकिरीटजुष्टंसद्योजहुर्भगवत्पार्श्वकामाः ॥ २० ॥ सर्वेवयंतावदिहास्महेऽथकलेवरंयावदसौविहाय ॥ लोकंपरंविरजस्कंविशोकंयास्यत्ययंभागवतप्रधानः ॥ २१ ॥ आश्रुत्यतदृषिगणवचःपरीक्षित्समंमधुच्युद्गुरुचाव्यलीकम् ॥ आभाषतैनानभिनंद्ययुक्तांशुश्रूषमाणश्चरितानिविष्णोः ॥ २२ ॥ समागताःसर्वतएवसर्वेवेदायथामूर्तिधरास्त्रिपृष्ठे ॥ नेहाथवामुत्रचकश्चनार्थऋतेपरानुग्रहमात्मशीलम् ॥ २३ ॥ ततश्चवःपृच्छ्यमिमंविपृच्छेविश्रभ्यविप्राइतिकृत्यतायाम् ॥ सर्वात्मनाम्रियमाणैश्चकृत्यंशुद्धंचतत्रामृशताभियुक्ताः ॥ २४ ॥

र्व्यं समंपक्षपातशून्यं मधुच्युत् अमृतस्राविगुरुगंभीरार्थअव्य ॰लीकंसत्यं ॥ २२ ॥ त्रयाणांलोकानांपृष्ठेउपरिसत्यलोकेवेदायथामूर्तिधराभवंतितत्तुल्याः ज्ञानातिशयमुक्ताकृपालुतामाह नेहेति भवतां प्रयोजनंपरानुग्रहंविनानास्ति तर्हिसएवार्थःस्यात्न आत्मशीलंस्वस्वभावं ॥ २३ ॥पृच्छ्यंप्रष्टव्यं विश्रभ्य विश्वासंकृत्वा एवंकर्तव्यस्यभावइतिकृत्यतातस्मिन्विषयेसर्वात्मनासर्वावस्थासुयत्कृत्यं विशेषतश्चम्रियमाणैः तच्चशुद्धंपापसंपर्करहितं आमृशत विचारयत अभियुक्ताः एकमतयः ॥ २४ ॥

तत्रतेषुयागयोगतपोदानादिभिर्विवदमानेषुसत्सुयदृच्छयागांपर्यटन्व्यासपुत्रःतत्रअभवत्प्राप्तः नलक्ष्यमाश्रमादिलिंगंयस्य अवधूतःअवज्ञायजनस्यत्लोकःतस्यैववेषोयस्यसः ॥ २५ ॥ तमित्यादीनांप्रत्युत्थिताइतितृतीयश्लोकेनान्वयः द्विगुणान्यष्टौवर्षाणियस्य सुकुमारौपादौकरौऊरूबाहूअंसौकपोलौगात्रंचयस्य चारुणीआयतेअक्षिणीयस्मिन् उन्नतानासायस्मिन् लंबत्वह्रस्वादिवैषम्यंविनातुल्यौकर्णौयस्मिन् शोभनेचभ्रुवौयस्मिन् एवंभूतमाननंयस्य कंबुवद्रेखात्रयांकितः सुष्ठुजातः कंठोयस्य ॥ २६॥ कंठस्याधोभागयोःस्थितेअस्थिनीजत्रुणी मांसेननिगूढेजत्रुणीयस्य पृथुविस्तीर्णंतुंगमुन्नतंचवक्षोयस्य आवर्त्तवन्नाभिर्यस्य वलिभिस्तिर्यक्निम्नरेखाभिर्वल्गुरम्य

तत्राभवद्भगवान्व्यासपुत्रोयदृच्छयागामटमानोऽनपेक्षः ॥ अलक्ष्यलिंगोनिजलाभतुष्टोवृतश्चिदालैरवधूतवेषः॥ २५॥तंद्व्यष्टवर्षंसुकुमारपादकरोरुबाह्वंसकपोलगात्रं॥ चार्वायताक्षोन्नसतुल्यकर्णसुभ्र्वाननंकंबुसुजातकंठम्॥ २६॥ निगूढजत्रुंपृथुतुंगवक्षसमावर्त्तनाभिंवलिवल्गूदरंच ॥ दिगंबरंवक्रविकीर्णकेशंप्रलंबबाहुंस्वमरोत्तमाभं॥ २७॥ श्यामंसदाऽपीच्यवयोंऽगलक्ष्म्यास्त्रीणांमनोज्ञंरुचिरस्मितेन॥ प्रत्युत्थितास्तेमुनयःस्वासनेभ्यस्तल्लक्षणज्ञाअपिगूढवर्चसम्॥ २८॥ सविष्णुरातोतिथयआगतायतस्मैसपर्यांशिरसाजहार॥ ततोनिवृत्ताह्यबुधाःस्त्रियोर्भकामहासनेसोपविवेशपूजितः॥ २९॥ ससंवृतस्तत्रमहान्महीयसांब्रह्मर्षिराजर्षिदेवर्षिसंघैः॥ व्यरोचतालंभगवान्यथेंदुर्ग्रहर्क्षतारानिकरैःपरीतः॥ ३०॥ प्रशांतमासीनमकुंठमेधसंमुनिंनृपोभागवतोऽभ्युपेत्य॥ प्रणम्यमूर्ध्नाऽवहितःकृतांजलिर्नत्वागिरासूनृतयान्वपृच्छत्॥ ३१॥

मुदरंयस्य दिशएवअंबरंयस्य वक्राविकीर्णाः केशायस्य प्रलंबौबाहूयस्य स्वमरेषुश्रेष्ठदेवेषुउत्तमोहरिः तद्वदाभायस्यतम् ॥ २७ ॥ सदाअपीच्यमत्युत्तमंयद्वयोयौवनंतेनयाअंगलक्ष्मीर्देहकांतिस्तयारुचिरस्मितेनचगूढवर्चसमपिप्रत्युत्थिताः तंदृष्ट्वाप्रत्युद्गमंकृतवंतइत्यर्थः ॥ २८ ॥ शिरसैवसपर्यामाजहार आत्मनिवेदनंकृतवान् तेनसहागताःरुयपल्यादयोनिवृत्ताः सचोपविवेश संधिरार्षः ॥ २९ ॥ सभगवान्ब्रह्मर्ष्यादिसंघैःसंवृतःसन् अलंव्यरोचत ग्रहाःशुक्रादयः ऋक्षाण्यश्विन्यादीनि अन्यास्तारारः ॥३०॥ नकुंठासर्वार्थेषुमेधायस्यतम् प्रणम्यतत्प्रश्नार्थं पुनर्नत्वा ॥ ३१ ॥

सूनृतांगिरमाहअहोइतिपंचभिः सतांसेव्याजाताः यतःअतिथिरूपेणहेतुनातीर्थकाःयोग्याःकृताः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ विष्णोःसान्निध्या दसुरादयइव ॥ ३४ ॥ पांडुसुतानांप्रियः अतस्तेषांपैतृष्वस्रेयानांप्रीत्यर्थंतद्गोत्रस्यमे आत्तस्वीकृतंबांधवंबंधुकृत्यंयेनसः ॥ ३५ ॥ अन्यथाश्रीकृष्णप्रसादंविना अव्यक्तागतिर्यस्य म्रियमाणानांनितरांकथंस्यात् वनयितायाचयिता वनयितृतमोवनीयान्तस्य अत्युदार तयायाचेथाइतिप्रवर्त्तकस्येत्यर्थः ॥ ३६ ॥ सम्यक्सिद्धिर्यस्मात्तं कार्यकर्त्तुयोग्यं कर्त्तव्यंतुआवश्यकमितिभेदः अतएवसर्वथाम्रिय माणस्यपुरुषस्ययस्मिन्कृतेसंसिद्धिर्मोक्षलक्षणासिद्धिर्भवति त्वांयोगिनांगुरुंपृच्छामि ॥ ३७ ॥ यच्छ्रोतव्यंयज्जाप्यंयत्कर्तव्यंयत्स्मर्त

अहोअद्यवयंब्रह्मन्सत्सेव्याःक्षत्रबंधवः ॥ कृपयाऽतिथिरूपेणभवद्भिस्तीर्थकाःकृताः ॥ ३२ ॥ येषांसंस्मरणा त्पुंसांसद्यःशुद्ध्यंतिवैगृहाः ॥ किंपुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभिः ॥ ३३ ॥ सान्निध्यात्तेमहायोगिन्पात कानिमहांत्यपि ॥ सद्योनश्यंतिवैपुंसांविष्णोरिवसुरेतराः ॥ ३४ ॥ अपिमेभगवान्प्रीतःकृष्णःपांडुसुतप्रियः ॥ पैतृष्वस्रेयप्रीत्यर्थंतद्गोत्रस्यात्तबांधवः ॥ ३५ ॥ अन्यथातेऽव्यक्तगतेर्दर्शनंनःकथंनृणां ॥ नितरांम्रियमाणा नांसंसिद्धस्यवनीयसः ॥ ३६ ॥ अतःपृच्छामिसंसिद्धिंयोगिनांपरमंगुरुं ॥ पुरुषस्येहयत्कार्यंम्रियमाणस्य सर्वथा ॥ ३७ ॥ यच्छ्रोतव्यमथोजाप्यंयत्कर्तव्यंनृभिःप्रभो ॥ स्मर्तव्यंभजनीयंवाब्रूहियद्वाविपर्ययं ॥ ३८ ॥ नूनंभगवतोब्रह्मन्गृहेषुगृहमेधिनां ॥ नलक्ष्यतेह्यवस्थानमपिगोदोहनंक्वचित् ॥ ३९ ॥ सूतउवाच एवमा भाषितःपृष्टःसराज्ञाश्लक्ष्णयागिरा ॥ प्रत्यभाषतधर्मज्ञोभगवान्बादरायणिः ॥ ४० ॥ इतिश्रीभा०स० ऽष्टादशसाहस्र्यांपारमहंस्यांसंहितायांप्रथमस्कंधेशुकागमनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥

व्यंयदाराध्यंतद्ब्रूहि विपर्ययमश्रोतव्यादि ॥ ३८ ॥ तवदर्शनस्यपुनर्दुर्लभत्वादिदानीमेवकथनीयमित्याशयेनाह नूनमिति गोदोहनमा त्रकालमपि ॥ ३९ ॥ एवमहोइत्यादिकयाश्लक्ष्णयामधुरयागिराआभाषितः अभिमुखीकृतःपृष्टश्च ॥ ४० ॥ आर्यधर्मजमाहतारिम वनौकृत्वापरीक्षिन्नृपंब्रह्मास्त्रादभिरक्षितंकलिजयख्यातंचकृत्वाभुवि अंतेयःशुकरूपतःस्वपरमज्ञानोपदेशेनतंशापादावदमुंनमामिपर मानंदाकृतिमाधवं ॥ १ ॥ इतिश्रीमद्भागवतभावार्थदीपिकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांप्रथमस्कंधटीकायांएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवतेंप्रथमस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते द्वितीयस्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ द्वितीयेतुदशाध्यायैःश्रीभागवतमादितः॥उद्देशलक्षणोक्तिभ्यांसंक्षेपेणोपवर्ण्यते॥ १ ॥ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेकीर्तनश्रव
णादिभिः॥स्थविष्ठेभगवद्रूपेमनसोधारणोच्यते ॥ २ ॥ यन्नामकीर्तनंदानतपोयोगादिसत्फलं॥तंनित्यंपरमानंदंहरिंनरनमस्मर ॥३॥ अथ
द्वितीयस्कंधव्याख्या उक्तःपूर्वमुपोद्घातःसप्रसंगःशुकागमः॥राज्ञापृष्टंनृणांकृत्यमथाहशुकसन्मुनिः ॥४॥ राज्ञःप्रश्नमभिनंदति वरीयानि
ति तत्वयापुंसांश्रोतव्यादिषुमध्येयःपरःश्रेष्ठःगोचरःप्रश्नःकृतएषवरीयान् यतोलोकहितमेतत् मोक्षहेतुत्वात् आत्मविदांमुक्तानांचसंम
तोयतः॥१ ॥ तत्रतावत्स्वाभाविकक्रियाणामनर्थहेतुत्वंवदन्नूहियद्वाविपर्ययमित्यस्योत्तरमाह श्रोतव्यादीनीतित्रिभिः गृहेषुसक्तानाम
तएवगृहमेधिनांतद्व्रतपंचसूनापराणाम् मेधेतिहिंसार्थः ॥ २ ॥ तैश्चवृथैवायुर्व्ययोभवतीत्याह नक्तंरात्रौयद्वय आयुः तन्निद्रयाव्यवाये

नमोभगवतेवासुदेवाय श्रीशुकउवाच वरीयानेपतेप्रश्नःकृतोलोकहितंनृप॥आत्मवित्संमतःपुंसांश्रोतव्या
दिषुयःपरः॥ १ ॥ श्रोतव्यादीनिराजेंद्रनृणांसंतिसहस्रशः ॥ अपश्यतामात्मतत्त्वंगृहेषुगृहमेधिनां॥ २॥ निद्र
याह्रियतेनक्तंव्यवायेनचवावयः॥ दिवाचार्थेहयाराजन्कुटुंबभरणेनवा॥ ३॥ देहापत्यकलत्रादिष्वात्मसैन्ये
ष्वसत्स्वपि॥ तेषांप्रमत्तोनिधनंपश्यन्नपिनपश्यति॥ ४ ॥ तस्माद्भारतसर्वात्माभगवान्हरिरीश्वरः॥श्रोतव्यः
कीर्तितव्यश्चस्मर्तव्यश्चेच्छताऽभयं॥ ५॥ एतावान्सांख्ययोगाभ्यांस्वधर्मपरिनिष्ठया ॥जन्मलाभःपरःपुंसा
मंतेनारायणस्मृतिः॥६॥प्रायेणमुनयोराजन्निवृत्ताविधिषेधतः॥नैर्गुण्यस्थारमंतेस्मगुणानुकथनेहरेः॥७॥

नरत्यावाह्रियते दिवाअह्नियद्वयः तत्अर्थेहयाअर्थार्थमुद्यमेन सिद्धेऽर्थेकुटुंबपोषणेनवा चकारावनुक्तसमुच्चयार्थौ ॥ ३ ॥ ननुनश्वर
कुटुंबाद्यर्थंकथमायुर्व्ययंकुर्यात्तत्राह देहादिषुआत्मनःसैन्येषुपरिकरेषु असत्सुमिथ्याभूतेष्वपि प्रमत्तःप्रसक्तः तेषांपित्रादिदृष्टांतेनना
शंपश्यन्नपिनानुसंधत्ते॥ ४ ॥एवंविपर्ययप्रश्नोत्तरमुक्त्वा श्रोतव्यादिप्रश्नस्योत्तरमाह तस्मादिति हेभारतभरतवंश्य सर्वात्मेतिप्रेष्ठत्वमाह
भगवानितिसौंदर्यम् ईश्वरइत्यावश्यकत्वम् हरिरितिबंधहारित्वम् अभयंमोक्षमिच्छता ॥ ५ ॥ अतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीत्याह एतावाने
वजन्मनोलाभःफलम् तमाह नारयणस्मृतिरिति सांख्यादिभिःसाध्यइतितेषांस्वातंत्र्येणलाभत्वंवारयति सांख्यमात्मानात्मविवेकःयोगो
ष्टांगः अंतेतुस्मृतिःपरोलाभः नतन्महिमावक्तुंशक्यइत्यर्थः॥६॥तत्रसदाचारंप्रमाणयति प्रायेणेति विधिषेधतः विधिनिषेधाभ्यां निवृ
त्ताःनैर्गुण्येब्रह्मणिस्थिताअपिस्मप्रसिद्धम ॥ ७ ॥

किमिदमपूर्वंकथयसिसत्यमत्यपूर्वमेवेदमित्याह इदंभगवत्योक्तम् तन्नामैकप्रधानंपुराणम् ब्रह्मसंमितंसर्ववेदतुल्यं यद्वा ब्रह्मसम्यक्मितं येनकुतस्त्वयाप्राप्तमतआह अधीतवानिति ॥ ८ ॥सिद्धस्यतवकुतोऽध्ययनेप्रवृत्तिस्तत्राह परिनिष्ठितोऽपीति गृहीतचेताआकृष्टचित्तः ॥ ९ ॥ महापुरुषोविष्णुः तदीयः यस्ययस्मिन्श्रद्धांकुर्वतां सतीअहैतुकी ॥ १० ॥ साधकानांसिद्धानांचनातःपरमन्यच्छ्रेयोस्तीत्याह एतदिति इच्छतांकामिनांतत्तत्फलसाधनमेतदेव निर्विद्यमानानांमुमुक्षूणांमोक्षसाधनमेतदेव योगिनांज्ञानिनांफलंचैतदेवनिर्णीतं नात्रप्रमाणंप्रवक्तव्यमित्यर्थः ॥ ११ ॥ अल्पमेवायुरवशिष्टंकिमहंसाधयेयमितिमाशुचइत्याह किमितित्रिभिः परोक्षैरलक्षितैर्हायनैर्वर्षैः विदितंयथायातीतिज्ञातम् यतोयेनज्ञातेनघटेतयत्नंकुर्यात् ॥ १२ ॥ खट्वांगोहिदेवपक्षेस्थित्वादैत्यानजयत् ततःप्रसन्नैर्देवैर्वरंवृणीष्वेत्युक्तोऽत

इदंभागवतंनामपुराणंब्रह्मसंमितं ॥ अधीतवान्द्वापरादौपितुर्द्वैपायनादहं ॥ ८ ॥ परिनिष्ठितोपिनैर्गुण्ये उत्तमश्लोकलीलया॥ गृहीतचेताराजर्षेआख्यानंयदधीतवान्॥ ९॥ तदहंतेऽभिधास्यामिमहापौरुषिकोभवान्॥ यस्यश्रद्दधतामाशुस्यान्मुकुंदेमतिःसती ॥ १० ॥ एतन्निर्विद्यमानानामिच्छतामकुतोभयं ॥ योगिनांनृपनिर्णीतंहरेर्नामानुकीर्तनं॥ ११ ॥ किंप्रमत्तस्यबहुभिःपरोक्षैर्हायनैरिह॥ वरंमुहूर्तंविदितंघटेतश्रेयसेयतः॥ १२ ॥ खट्वांगोनामराजर्षिर्ज्ञात्वेयत्तामिहायुषः॥ मुहूर्तात्सर्वमुत्सृज्यगतवानभयंहरिं॥ १३॥ तवाप्येतर्हिकौरव्यसप्ताहंजीवितावधिः ॥ उपकल्पयतत्सर्वंतावद्यत्सांपरायिकं॥ १४ ॥ अंतकालेतुपुरुषआगते गतसाध्वसः ॥ छिंद्यादसंगशस्त्रेणस्पृहांदेहेऽनुयेचतं॥ १५ ॥ गृहात्प्रव्रजितोधीरःपुण्यतीर्थजलाप्लुतः ॥ शुचौविविक्तआसीनोविधिवत्कल्पितासने॥ १६ ॥

स्तेनोक्तंप्रथमंतावन्ममायुःकथ्यतामिति ततोदेवैरुक्तंतत्तुमुहूर्तमात्रमस्तीति ततोऽतिशीघ्रंविमानेनभुवमागत्यहरिंशरणंगतइति यतइयंस्वर्गभूमीरजोधिकाकर्मभूमिःपृथ्वी ॥ १३ ॥ तवतुएतर्ह्यपिइदानीमपि तावदिति तावताकालेनसांपरायिकंपारलौकिकंसाधनंसंपादय ॥ १४ ॥ तत्रवैराग्यंतावदाह अंतकालइति गतसाध्वसःमृत्युभयशून्यः असंगोनामानासक्तिः तेनशस्त्रेणस्पृहांसुखेच्छां तंदेहमनुयेपुत्रकलत्रादयःतेष्वपिस्पृहांछिंद्यात् ॥१५ ॥किंच गृहात्प्रव्रजितः निर्गतः गृहेस्थितस्यपुनरप्यासक्तिसंभवात् तत्राष्टांगयोगमाह धीरइति ब्रह्मचर्यादियमोपलक्षणं पुण्यतीर्थेतिस्नानादिनियमोपलक्षणं आसनमाह शुचाविति विविक्तेएकांते विधिवत् कुशाजिनचैलैःक्रमेणनिर्मिते ॥ १६ ॥

जपगर्भंप्राणायामंवक्तुंजप्यमाह त्रिवृद्ब्रह्माक्षरंत्रिवृत्त्रिभिरकारादिभिर्वर्तितंयथितंब्रह्माक्षरंप्रणवम् मनसाऽभ्यसेत् आवर्तयेत् मनसाइंद्रियप्रत्याहारंवक्तुंप्राणायामेनमनोनियमनमाह मनोयच्छेत् वशीकुर्यात् ब्रह्मबीजंप्रणवमविस्मरन्नेवजितश्वासःसन्॥ १७ ॥प्रत्याहारमाह नियच्छेत्निगृह्णीयात् अक्षान्इंद्रियाणि निश्चयात्मिकाबुद्धिःसारथिर्यस्यसः धारणामाह मनइति पुनश्चकर्मभिः नद्वासनाभिराक्षिप्तमाकृष्टं शुभार्थेभगवद्रूपे ॥ १८ ॥ ध्यानमाह तत्रेति एकमेकंपादाद्यवयवम् अव्युच्छिन्नेनसमंयरूमादवियुक्तेन आश्रयविशेषेणसामान्यतश्चित्तस्थिरीकरणंधारणा अवयवविभावनयातद्दार्ढ्यंध्यानमितिभेदः समाधिमाह निर्विषयंमनोयुंक्त्वासमाधायस्थिरीभूतेमनसि

॥२॥

अभ्यसेन्मनसाशुद्धंत्रिवृद्ब्रह्माक्षरंपरं ॥ मनोयच्छेज्जितश्वासोब्रह्मबीजमविस्मरन् ॥ १७ ॥ नियच्छेद्विषयेभ्योऽक्षान्मनसाबुद्धिसारथिः॥मनःकर्मभिराक्षिप्तंशुभार्थेधारयेद्धिया॥१८॥तत्रैकावयवंध्यायेदव्युच्छिन्नेनचेतसा ॥मनोनिर्विषयंयुक्त्वाततःकिंचननस्मरेत्॥पदंतत्परमंविष्णोर्मनोयत्रप्रसीदति॥१९॥रजस्तमोभ्यामाक्षिप्तंविमूढंमनआत्मनः ॥ यच्छेद्धारणयाधीरोहंतियातत्कृतंमलं ॥ २० ॥ यतःसंधार्यमाणायांयोगिनोभक्तिलक्षणः॥ आशुसंपद्यतेयोगआश्रयंभद्रमीक्षतः ॥ २१ ॥ राजोवाच यथासंधार्यतेब्रह्मन्धारणायत्रसंमता॥ यादृशीवाहरेदाशुपुरुषस्यमनोमलं॥२२॥ श्रीशुकउवाच जितासनोजितश्वासोजितसंगोजितेंद्रियः॥स्थूलेभगवतोरूपेमनःसंधारयेद्धिया॥ २३॥ विशेषस्तस्यदेहोऽयंस्थविष्ठश्चस्थवीयसां॥ यत्रेदंदृश्यतेविश्वंभूतंभव्यंभवच्चसत्॥ २४॥

स्फुरत्परमानंदमात्राकारंकृत्वेत्यर्थः प्रसीदति उपशाम्यति ॥ १९ ॥ गुणवशात्पुनरपिक्षोभेसतिधारणामेवस्थिरीकुर्यादित्याह रजसाआक्षिप्तं तमसाविमूढम् स्वीयंमनोनिरुंध्यात् तत्कृतंरजस्तमोभ्यांकृतम् ॥ २० ॥ यतः यस्यांक्रियमाणायां भद्रंसुखात्मकमाश्रयंविषयंपश्यतः तत्रैवप्रीतिर्भवति॥ २१ ॥ यथायत्रयादृशीचेतिकर्तव्यताविषयतत्तद्विशेषणानांप्रश्नाः ॥ २२ ॥ यथेत्यस्योत्तरम् जितासनइति विषयमाह स्थूलइतिसार्धेन॥ २३॥ विशेषोविराट्देहः अतिस्थूलानामपिस्थूलतरः सत् कार्यमात्रम् ॥ २४ ॥

अस्यचोपलक्षणत्वेनविषयत्वं वस्तुतस्तुविराट्जीवनियंताभगवानेवविषयइत्याह आंडकोशांतर्वर्ति निकटाहएवपृथिव्यावरणं ततअग्ने
जोवाय्वाकाशाहंकारमहत्तत्वानीतिसप्त ॥ २५ ॥ विराड्देहतज्जीवतदंतर्यामिणामभेदमारोप्य उपासनंकर्तव्यमित्याशयेनाह पातालं
पादमूलं पादस्याधोभागं पातालादीनांतदवयवताविधीयते पातालादीनिअतलांतानि अधस्तनादारभ्यसप्तभूविवराणि पठंतिगृणंती
त्यादिप्रमाणप्रदर्शनं पार्ष्णिप्रपदेपादस्यपश्चात्पुरोभागौ ॥ २६ ॥ ऊरुद्वयस्याधोभागेवितलमुत्तरभागेअतलमितिज्ञेयं नाभिरेवसरः
॥ २७ ॥ ज्योतिरनीकंज्योतिषांसमूहंस्वर्गम् महर्लोकंग्रीवेतिगृणंति तपोलोकंरराटीमूलललाटम् सत्यंसत्यलोकम् ॥ २८ ॥ उस्रादेवाः

आंडकोशेशरीरेस्मिन्सप्तावरणसंयुते ॥ वैराजःपुरुषोयोऽसौभगवान्धारणाश्रयः ॥ २५ ॥ पातालमेतस्य
हिपादमूलंपठंतिपार्ष्णिप्रपदेरसातलं॥महातलंविश्वस्रजोथगुल्फौतलातलंवैपुरुषस्यजंघे॥२६॥ द्वेजानुनी
सुतलंविश्वमूर्तेरूरुद्वयंवितलंचातलंच॥महीतलंतज्जघनंमहीपतेनभस्तलंनाभिसरोगृणंति॥२७॥ उरस्थलं
ज्योतिरनीकमस्यग्रीवामहर्वदनंवैजनोऽस्य॥ तपोरराटींविदुरादिपुंसःसत्यंतुशीर्षाणिसहस्रशीर्ष्णः॥२८॥
इंद्रादयोबाहवआहुरुस्राःकर्णौदिशःश्रोत्रममुष्यशब्दः॥ नासत्यदस्रौपरमस्यनासेघ्राणोऽस्यगंधोमुखम
ग्निरिद्धः॥ २९ ॥ द्यौरक्षिणीचक्षुरभूत्पतंगःपक्ष्माणिविष्णोरहनीउभेच॥ तद्भ्रूविजृंभःपरमेष्ठिधिष्ण्यमापो
स्यतालूरसएवजिह्वा ॥ ३० ॥ छंदांस्यनंतस्यशिरोगृणंतिदंष्ट्रायमःस्नेहकलाद्विजानि॥ हासोजनोन्मादक
रीचमायादुरंतसर्गोयदपांगमोक्षः॥ ३१ ॥ व्रीडोत्तरोष्ठोऽधरएवलोभोधर्मस्तनोऽधर्मपथोऽस्यपृष्ठः॥ कस्त
स्यमेढ्रंवृषणौचमित्रौकुक्षिःसमुद्रागिरयोऽस्थिसंघाः॥ ३२ ॥

तेजोमयशरीरत्वात्तेबाहवइत्याहुः दिशः अस्मदादिश्रोत्राधिष्ठात्र्योदेवताः कर्णौश्रोत्रस्याधिष्ठानं शब्दस्तुश्रोत्रविषयःसतस्यश्रोत्रेंद्रि
यं एवंनासिकादिष्वपि नासत्यदस्रौअश्विनौनासेनासापुटे इद्धोदीप्तः ॥ २९॥ द्यौरंतरिक्षं अक्षिणीनेत्रगोलके चक्षुःइंद्रियं पतंगःसूर्यः
अहनीरात्र्यहनीपरमेष्ठिधिष्ण्यंब्रह्मपदं तालुअधिष्ठानं जिह्वाइंद्रियं ॥ ३० ॥ छंदांसिवेदाःशिरोब्रह्मरंध्रं स्नेहकलाःपुत्रादिस्नेहलेशाःद्वि
जानिदंताःषंढत्वमार्षं दुरंतःअपारःसर्गइतियत् सतस्यकटाक्षः॥३१॥ अधर्ममार्गोअस्यपृष्ठभागः कःप्रजापतिःमित्रौमित्रावरुणौ॥३२॥

अनंतवीर्यंयस्यसःकालस्तस्यगमनं गुणप्रवाहःप्राणिनांसंसारः कर्मतस्यक्रीडा ॥ ३३ ॥ भूम्नः विभोःअव्यक्तंप्रधानं सप्रसिद्धःचंद्रमाः तदीयंमनःसर्वेषांविकाराणांकोशइवाश्रयभूतं ॥ ३४ ॥ विज्ञानशक्तिचित्तं महिमहत्तत्त्वं अंतःकरणमहंकारं गिरित्रंश्रीरुद्रं गर्दभाद्वड वायांउत्पन्नाअश्वतरी ॥ ३५ ॥ वयांसिपक्षिणः तस्यव्याकरणं नामरूपेव्याकरवाणीतिश्रुत्युक्तंशिल्पनैपुणं यथाहुः येनशुक्लीकृताहंसाःशुकाश्चहरितीकृताः ॥ मयूराश्चित्रितायेनसतेवृत्तिविधास्यतीति ॥ मनुःस्वायंभुवःमनीषाबुद्धिः मनुजःपुरुषः निवासः आश्रयःपुरुष

नद्योऽस्यनाड्योथतनूरुहाणिमहीरुहाविश्वतनोर्नृपेंद्र ॥ अनंतवीर्यःश्वसितंमातरिश्वागतिर्वयःकर्मगुणप्रवाहः ॥ ३३ ॥ ईशस्यकेशान्विदुरंबुवाहान्वासस्तुसंध्यांकुरुवर्यभूम्नः ॥ अव्यक्तमाहुर्हृदयंमनश्चसचंद्रमाःसर्वविकारकोशः ॥ ३४ ॥ विज्ञानशक्तिंमहिमामनंतिसर्वात्मनोंऽतःकरणंगिरित्रम् ॥ अश्वाश्वतर्युष्ट्रगजानखानिसर्वेमृगाःपशवःश्रोणिदेशे ॥ ३५ ॥ वयांसितद्व्याकरणंविचित्रंमनुर्मनीषामनुजोनिवासः ॥ गंधर्वविद्याधरचारणाप्सरःस्वरस्मृतीरसुरानीकवीर्यः ॥ ३६ ॥ ब्रह्माननंक्षत्रभुजोमहात्माविड्ूरुरंघ्रिश्रितकृष्णवर्णः ॥ नानाभिधाभीज्यगणोपपन्नोद्रव्यात्मकःकर्मवितानयोगः ॥ ३७ ॥ इयानसावीश्वरविग्रहस्ययःसन्निवेशःकथितोमयाते ॥ संधार्यतेऽस्मिन्वपुषिस्थविष्ठेमनःस्वबुद्ध्यानयतोऽस्तिकिंचित् ॥ ३८ ॥

त्वचाविस्तरामात्मेतिश्रुतेः गंधर्वादीनांद्वंद्वैक्यं गंधर्वादयःस्वरस्मृतीः षड्जादिस्वरस्मृतयइत्यर्थः असुरानीकंवीर्यंयस्यसः स्मृतिरसुसनीकवर्यइतिपाठेगंधर्वादयःस्वरःअसुरसमूहःश्रेष्ठःप्रह्लादःस्मृतिस्तस्येति ॥ ३६ ॥ ब्रह्मविप्रस्तस्याननंमुखं क्षत्रंक्षत्रियोभुजौयस्यं विट्वैश्यःऊरूयस्य अंघ्रिश्रितःकृष्णवर्णःशूद्रोयस्य नानाभिधानामानियेषांतेचतेअभीज्यादेवास्तेषांगणैर्वसुरुद्रादिभिरुपपन्नोयुक्तः द्रव्यात्मको हविःसाध्यः वितानयोगःयज्ञप्रयोगः तस्यकर्मकार्यं आवश्यकोऽभिप्रेतइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ इयानेतावान्सन्निवेशः अवयवसंस्थानं अस्मिन्स्वबुद्ध्यामनःसंधार्यते कैर्मुमुक्षुभिः यतोव्यतिरिक्तंकिंचिन्नास्तितस्मिन् ॥ ३८ ॥

तदेवंचित्तस्थैर्यार्थंविराड्देहजीवेश्वराणामभेदेनोपासनमुक्तं तत्रतुदेहजीवावीश्वरेप्रविलाप्यसएवध्येयइतिनिर्धारयति सइति सर्वेषां धीवृत्तिभिरनुभूतंसर्वंयेनसएकएवसर्वांतरआत्मातमेवसत्यंभजेत अन्यत्रोपलक्षणेनसज्जेत यतआसंगात् आत्मनःपातःसंसारोभवति एकस्यतत्तदिंद्रियैः सर्वानुभूतौदृष्टांतः स्वप्नजनानामीक्षितायथेति स्वप्नेहिकदाचिद्बहून्देहान्प्रकल्प्य जीवस्तत्तदिंद्रियैःसर्वंपश्यतितद्व त् ईश्वरस्यतुविद्याशक्तित्वान्नबंधः ॥ ३९ ॥ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ द्वितीयेतुततःस्थूलधार णातोजितंमनः॥ सर्वसाक्षिणिसर्वेशेविष्णौधार्यमितीर्यते ॥ १ ॥ दृश्यालंबनरूपैवमुक्तावैराजधारणा ॥ इहोच्यतेतुतत्साध्यासर्वांतर्यामि धारणा ॥ २ ॥ तत्रतावत्पूर्वोक्तधारणायाअवांतरफलमाह एवंयाधारणातयातुष्टाद्धरेः पुराप्रलयसमये नष्टांसृष्टिस्मृतिंप्रत्यवरुध्यल

ससर्वधीवृत्त्यनुभूतसर्वआत्मायथास्वप्नजनेक्षितैकः ॥ तंसत्यमानंदनिधिंभजेतनान्यत्रसज्जेद्यतआत्मपा

तः॥ ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेमहापुरुषसंस्थानुवर्णनेप्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥ ॥ ७ ॥

श्रीशुकउवाच एवंपुराधारणयात्मयोनिर्नष्टांस्मृतिंप्रत्यवरुध्यतुष्टात् ॥ तथाससर्जेदममोघदृष्टिर्यथाऽप्य

यात्प्राग्व्यवसायबुद्धिः ॥ १ ॥ शाब्दस्यहिब्रह्मणएषपंथायन्नामभिर्ध्यायतिधीरपार्थैः॥ परिभ्रमंस्तत्रनविंद

तेऽर्थान्मायामयेवासनयाशयानः ॥ २ ॥ अतःकविर्नामसुयावदर्थःस्यादप्रमत्तोव्यवसायबुद्धिः॥ सिद्धेऽ

न्यथाऽर्थेनयतेततत्रपरिश्रमंतत्रसमीक्षमाणः॥ ३ ॥

ब्ध्वाअप्ययात्प्रागिदंविश्वंयथासीत्तथाससर्ज व्यवसायात्मिकाबुद्धिर्यस्यसः अतएवामोघादृष्टिर्यस्येति अतस्तयाधारणयाविश्वसृष्टि सामर्थ्यंभवति ॥१॥ उपासनाफलादपिविरक्तस्यशुद्धात्मधारणायामधिकारः अतोवैराग्यार्थंसर्वकर्मफलंनिंदति शाब्दंशब्दमयंब्रह्मवेदः तस्यएषपंथाः कर्मफलबोधप्रकारः कोऽसौ अर्थशून्यैरेवस्वर्गादिनामभिः साधकस्यधीर्ध्यायतितत्तदिच्छांकरोतिइतियत् अपार्थत्वमे वाह तत्रमायामयेपथिसुखमितिवासनयाशयानः स्वप्नान्पश्यन्निवपरिभ्रमन् अर्थान्नविंदति तत्तल्लोकंप्राप्तोऽपिनिरवद्यंसुखंनलभतइ त्यर्थः ॥ २ ॥ तर्हिसर्वथाकर्मफलत्यागेसद्यएवदेहपातःस्यादित्याशंक्याह अतःकविर्नामसुनाममात्रेषुभोग्येषु यावताऽर्थेनअर्थोदेह निर्वाहोयस्यसतथाभूतःस्यात् अप्रमत्तः तावन्मात्रेप्यनासक्तः व्यवसायबुद्धिर्नेदंसुखमितिनिश्चयवान् तदापितत्रतस्मिन्नर्थेअन्यथैव सिद्धेसतितत्रयत्नेपरिश्रमंपश्यन्नयतेत ॥ ३ ॥

अन्यथासिद्धिमाह द्वाभ्यां सत्यामिति कशिपोःशय्यायाः स्वतःसिद्धेबाहौसतिउपबर्हणैः उच्छीर्षकैः पुरुधाबहुप्रकारयाऽन्नपात्र्या भोजनपात्रेण ॥ ४ ॥ ननुदिक्सद्भावोनामनग्नत्वमेव वल्कलमन्नंतोयंवासःस्थानंतुयाञ्चाप्रयत्नंविनाकथंप्राप्येतत्राह चीराणिवस्त्रखंडानि परान्बिभ्रतिपुष्णंतिफलादिभिर्ये गुहाः गिरिदर्यः ननुकदाचिदेषामलाभेकिंकार्यंतत्राह अजितोहरिःउपसन्नान्शरणागतान्किंनावति नरक्षति किंशब्दस्यपूर्वत्रापिसंबंधः धनेनयोदुर्मदस्तेनांधान्नष्टविवेकान् ॥ ५ ॥ तदांतेनर्किंकर्तव्यंहरिस्तुसेव्यइत्याह एवंविरक्तःसन्तंभजेत भजनीयत्वेहेतवःस्वचित्तेस्वतएवसिद्धः यतःआत्माअतएवप्रियः प्रियस्यचसेवासुखरूपैव अर्थःसत्यः नत्वनात्मवन्मि

सत्यांक्षितौकिंकशिपोःप्रयासैर्बाहौस्वसिद्धेह्युपबर्हणैःकिम् ॥ सत्यंजलौकिंपुरुधाऽन्नपात्र्यादिग्वल्कलादौसतिकिंदुकूलैः ॥ ४ ॥ चीराणिकिंपथिनसंतिदिशंतिभिक्षांनैवांघ्रिपाःपरभृतःसरितोऽप्यशुष्यन् ॥ रुद्धागुहाःकिमजितोऽवतिनोपसन्नान्कस्माद्भजंतिकवयोधनदुर्मदांधान् ॥ ५ ॥ एवंस्वचित्तेस्वतएवसिद्धआत्माप्रियोऽर्थोभगवाननंतः ॥ तंनिर्वृतोनियतार्थोभजेतसंसारहेतूपरमश्चयत्र ॥ ६ ॥ कस्तांत्वनादृत्यपरानुचिंतामृतेपशूनसतींनामयुंज्यात् ॥ पश्यञ्जनंपतितंवैतरण्यांस्वकर्मजान्परितापाञ्जुषाणम् ॥ ७ ॥ केचित्स्वदेहांतर्हृदयावकाशेप्रादेशमात्रंपुरुषंवसंतम् ॥ चतुर्भुजंकंजरथांगशंखगदाधरंधारणयास्मरंति ॥ ८ ॥

थ्याभगवान्भजनीयगुणश्च अनंतश्चनित्यःयएवंभूतः तंभजेन्नियतार्थः निश्चितस्वरूपः तदनुभवानंदेन निर्वृतःसन्निति स्वतःसुखात्मत्वंदर्शितं किंचयत्रयस्मिन्भजनेसति संसारहेतोरविद्यायाउपरमोनाशोभवति ॥ ६ ॥ एतदेवान्यचिंतानिंदयाद्रढयति कइति तांतथाभूतांपरस्यहरेरनुचिंतांधारणामनादृत्य पशून्कर्मजडान्विना यथापशुरेवंसदेवानामितिश्रुतेः असतींविषयचिंतांकोनामकुर्यात् तयाचिंतयावैतरण्यांपतितं तत्रचस्वकर्मजान्आध्यात्मिकादिक्लेशान्सेवमानंजनंपश्यन् वैतरणीयमस्यद्वारस्थानदीतत्तुल्यत्वात्संसृतिर्वैतरणी ॥ ७ ॥ तामेवधारणांसविशेषणामाह केचिदितिषड्भिःस्वदेहस्यांतर्मध्येयत्हृत्हृदयंतत्रयोवकाशस्तस्मिन्वसंतं प्रादेशस्तर्जन्यंगुष्ठयोर्विस्तारः सएवमात्राप्रमाणंयस्येतिहृदयपरिमाणंतत्रोपचर्यते कंजंपद्मम् रथांगंचक्रम् ॥ ८ ॥

नलिनंपद्मंतद्वत्प्रसन्नेआयतेदीर्घेईक्षणेयस्य कदंबकुसुमस्य किंजल्काः केसराःतद्वत्पिशंगेपीतेवाससीयस्य लसंतिमहारत्नानियेषुतानि सुवर्णमयान्यंगदानियस्य स्फुरंतिचतानिमहारत्नानिचतन्मयानिकिरीटकुंडलानियस्य॥ ९॥ उन्निद्रं विकसितंयत् हृत्पंकजंतस्यकर्णिकेव. आलयःस्थानंतस्मिन् योगेश्वरैरास्थापितौपादपल्लवौयस्य श्रीरेवलक्ष्मचिन्हंतद्युक्तं पामादिविहितोमत्वर्थीयोनप्रत्ययः कौस्तुभरत्नंकंधरायांयस्य अम्लानालक्ष्मीःशोभायस्याः तयावनमालयाआचितंव्याप्तम् ॥ १० ॥ स्निग्धत्वादिविशिष्टैःकुंतलैर्विरोचमानेआननेयोहासःतेनपेशलंसुंदरम् ॥ ११ ॥ अदीनमुदारंयल्लीलाहसितंतेनयदीक्षणंतस्मिन् उल्लसंतोयेभ्रूभंगाःभ्रूविक्षेपास्तैःसंसूचितोभूरिरनुग्रहोयेन चिंतामयींचतयाआविर्भवंतम ॥ १२ ॥ अस्यैवध्यानमाह एकैकशइति अनुभावयेत् ध्यायेत् यद्यज्जितमयत्नतःस्फुरितंपादगु

प्रसन्नवक्त्रंनलिनायतेक्षणंकदंबकिंजल्कपिशंगवाससम् ॥ लसन्महारत्नहिरण्मयांगदंस्फुरन्महारत्नकिरीटकुंडलम्॥ ९ ॥ उन्निद्रहृत्पंकजकर्णिकालयेयोगेश्वरास्थापितपादपल्लवम् ॥ श्रीलक्ष्मणंकौस्तुभरत्नकंधरमम्लानलक्ष्म्यावनमालयाचितम्॥ १० ॥ विभूषितंमेखलयांगुलीयकैर्महाधनैर्नूपुरकंकणादिभिः ॥ स्निग्धामलाकुंचितनीलकुंतलैर्विरोचमानाननहासपेशलं॥ ११॥अदीनलीलाहसितेक्षणोल्लसद्भ्रूभंगसंसूचितभूर्यनुग्रहम्॥ ईक्षेतचिंतामयमेनमीश्वरंयावन्मनोधारणयावतिष्ठते॥ १२॥एकैकशोऽगानिधियानुभावयेत्पादादियावद्धसितंगदाभृतः॥ जितंजितंस्थानमपोह्यधारयेत्परंपरंशुद्ध्यतिधीर्यथायथा॥ १३ ॥ यावन्नजायेतपरावरेऽस्मिन्विश्वेश्वरेद्रष्टरिभक्तियोगः॥ तावत्स्थवीयःपुरुषस्यरूपंक्रियावसानेप्रयतःस्मरेत॥ ॥ ४१ ॥ स्थिरंसुखंचासनमाश्रितोयतिर्यदाजिहासुरिममंगलोकं ॥ कालेचदेशेचमनोनसज्जयेत्प्राणांनियच्छेन्मनसाजितासुः॥ १५॥

ल्फादिस्थानमवयवस्तत्तदपोह्यत्यक्त्वा परंपरंजंघाजान्वादिधारयेत् ध्यायेत् शुध्यतितस्मिन्निश्चलाभवति ॥ १३ पूर्वोक्तवैराजधारणायाएतद्धारणांगत्वमाह यावदिति परेब्रह्मादयोऽवरेयस्मात् कुतःविश्वेश्वरेद्रष्टरिनतुदृश्येचैतन्यघनत्वात् भक्तियोगःप्रेमलक्षणःक्रियावसाने आवश्यककर्मानुष्ठानानंतरम् अनेनकर्मापिभक्तियोगपर्यंतमेवेत्युक्तं प्रयतः नियमतत्परः ॥ १४ ॥ एवंतावदासन्नमृत्योःपुंसःकृत्यमुक्तं इदानींतस्यैवस्वयंदेहत्यक्तुमिच्छतःकृत्यमाह स्थिरमितिसार्द्धैश्चतुर्भिः अंगहेराजन् एवंभूतोयतिर्यदाइमंलोकंदेहंजिहासुःहातुमिच्छतितदादेशेपुण्यक्षेत्रेकालेचउत्तरायणादौमनोनसज्जयेत् संगंप्रापयेत् नदेशकालौयोगिनःसिद्धिहेतू किंतुयोगएवइतिदृढनिश्चयोभूत्वास्थिरंसुखकरंचासनमास्थितः प्राणंनियच्छेदित्यर्थः ॥ १५ ॥

ततृगृहीतविषयंमनःबुध्यानिश्चयरूपयानियम्यतन्मात्रंकृत्वाएतांबुद्धिक्षेत्रज्ञेबुध्यादिद्रष्टरिनिनयेत् प्रविलापयेत् तंचक्षेत्रज्ञमात्मनिशुद्धे तंचशुद्धमात्मानमात्मैवाहमित्यात्मनिशुद्धेब्रह्मणिअवरुध्यएकीकृत्यलब्धोपशांतिः प्राप्तनिर्वृतिःसन्कृत्याद्विरमेत् ततःपरंप्राप्याभावात् ॥ १६ तदेवाह नयत्रेति यत्रात्मस्वरूपेकालोनप्रभुः किमपिकर्तुंनमर्थः अतएवदेवाःनप्रभवइत्याह अनिमिषांदेवानांपरःप्रभुःकालोपियत्रनप्रभुः तत्रकुतोनुदेवाःप्रभवेयुः ~~देव~~नियम्यानांतुजगतांप्राणिनांकावार्त्तेत्याह जगतामितिकुतोनप्रभवंतीत्यपेक्षायांनिरुपाधित्वादित्याह नयत्रेति यद्वा जगत्कारणान्यपिनयस्यसृष्ट्यादौप्रभवंतीत्याह नयत्रेति विकारोऽहंकारः॥१७॥निरुपाधित्वंकुतइत्यतआह परमिति यद्यस्मात् अतत् आत्मव्यतिरिक्तंनेतिनेतीत्येवमुत्स्रष्टुमिच्छवोदौरात्म्यंदेहाद्यात्मत्वंविसृज्य अर्हस्यपूज्यस्यश्रीविष्णोःपदं पदेपदेक्षणेक्षणेहृदाउपगुह्यआश्लिष्य नान्यस्मिन्सौहृदंयेषांतथाभूताः संतः तद्वैष्णवंपदमतएवपरं सर्वतःश्रेष्ठमामनंतीत्यन्वयः॥१८॥तस्माद्वित्थंब्रह्म

मनःस्वबुद्ध्यामलयानियम्यक्षेत्रज्ञएतांनिनयेत्तमात्मनि ॥ आत्मानमात्मन्यवरुध्यधीरोलब्धोपशांतिर्विरमेतकृत्यात् ॥ १६ ॥ नयत्रकालोऽनिमिषांपरःप्रभुःकुतोनुदेवाजगतांयईशिरे ॥ नयत्रसत्वंनरजस्तमश्चनवैविकारोनमहान्प्रधानं ॥ १७ ॥ परंपदंवैष्णवमामनंतितंयन्नेतिनेतीत्यतदुत्सिसृक्षवः ॥ विसृज्यदौरात्म्यमनन्यसौहृदाहृदोपगुह्यार्हपदंपदेपदे ॥ १८ ॥ इत्थंमुनिस्तूपरमेद्व्यवस्थितोविज्ञानदृग्वीर्यसुरंधिताशयः ॥ स्वपार्ष्णिनापीड्यगुदंततोऽनिलंस्थानेषुषट्सून्नमयेज्जितक्लमः ॥ १९ ॥ नाभ्यांस्थितंहृद्यधिरोप्यतस्मादुदानगत्योरसितंनयेन्मुनिः ॥ ततोऽनुसंधायधियामनस्वीस्वतालुमूलंशनकैर्नयेत ॥ २० ॥ तस्माद्भ्रुवोरंतरमुन्नयेतनिरुद्धसप्तायतनोऽनपेक्षः ॥ स्थित्वामुहूर्तार्धमकुंठदृष्टिर्निर्भिद्यमूर्धन्विसृजेत्परंगतः ॥ २१ ॥

त्वेनव्यवस्थितोमुनिरुपरमेत् तुशब्देनयदिप्रयास्यन्निति वक्ष्यमाणात्सकामाद्विशेषउक्तः तमाह विज्ञायतेऽनेनेतिविज्ञानंशास्त्रं तेनजाताहृक्ज्ञानंतस्यवीर्यंबलं तेनसुरंधिताःविहिंसिताआशयाविषयवासनायस्यसः इदानींतस्यदेहत्यागप्रकारमाह स्वपार्ष्णिनापादमूलेनगुदंमूलाधारमापीड्यनिरुंध्य अनिलंप्राणमुन्नमयेत् ऊर्ध्वंनयेत् जितः क्लमोयेन षट्सुस्थानेषुनाभ्यादिषु ॥ १९॥ नाभ्यांमणिपूरकेस्थितंहृदिअनाहतचक्रेअधिरोप्य उरसिकंठादधोदेशेस्थिते विशुद्धिचक्रेमनस्वीजितचित्तः स्वतालुमूलं तस्यैवचक्रस्याग्रदेशं ततोबहुधागमनसंभवाच्छनकैरित्युक्तम् ॥ २० ॥ तस्माद्भ्रुवोरंतरमाज्ञाचक्रम् निरुद्धानिश्रोत्रेनेत्रेनासिकेमुखंचेत्येवंसप्तायतनानिप्राणमार्गायेनसः अनपेक्षश्चेत्परंब्रह्मगतःसन् मूर्धन् मूर्धनिब्रह्मरंध्रेनिर्भिद्य देहमिंद्रियाणिचविसृजेत् ॥ २१ ॥

सद्योमुक्तिमुक्त्वाक्रममुक्तिप्रकारमाह यदीतिदशभिः यदितुपारमेष्ठ्यंपदंप्रयास्यन्भवति वैहायसानांखेचराणांसिद्धानां यद्विहारंक्रीडा स्थानं कीदृशं अष्टावाधिपत्यानिअणिमाद्यैश्वर्याणियस्मिन् तदपिप्रयास्यन् कगुणसन्निवाये गुणसमुदायरूपेब्रह्मांडे सर्वत्रेत्यर्थः तर्हिदे हत्यागावसरेमनश्चेंद्रियाणिचनत्यजेत् किंतुतैःसहैवतत्तल्लोकभोगार्थंगच्छेत् ॥२२॥ यतःकर्मगतिवन्नयोगगतिःपरिच्छिन्नेत्याह योगेश्व रणांत्रिलोक्याअंतर्बहिश्चमहर्लोकादिषुब्रह्मांडाद्बहिश्चगतिमाहुः अत्रहेतुः पवनस्यांतःआत्मालिंगशरीरंयेषामिति विद्याउपासना तपो भगवद्धर्मः योगोऽष्टांगःसमाधिर्ज्ञानं तान्येभजंतितेषांयागतिस्ताम् ॥ २३ ॥ तामाहवैश्वानरमित्यष्टभिः विहायसाआकाशेन तत्रचब्र ह्मलोकपथेनगतःसन् प्रथमंवैश्वानरमग्न्यभिमानिनींदेवतांयाति केनोपायेन सुषुम्णयानाड्या साचदेहाद्बहिरपिवितताऽस्तीत्याह शो चिषाज्योतिर्मय्या विधूतः त्यक्तःकल्कोमलोयेनसः क्वाप्यसज्जमानइत्यर्थः उदस्तादुपरिष्टाद्वर्तमानं हरेःसंबंधितारारूपंनारायणाधिष्ठि

यदिप्रयास्यन्नृपपारमेष्ठ्यंवैहायसानामुतयद्विहारम् ॥ अष्टाधिपत्यंगुणसन्निवायेसहैवगच्छेन्मनसेंद्रियैश्च ॥ २२ ॥ योगेश्वराणांगतिमाहुरंतर्बहिस्त्रिलोक्याःपवनांतरात्मनाम् ॥ नकर्मभिस्तांगतिमाप्नुवंति विद्यातपो योगसमाधिभाजाम् ॥ २३ ॥ वैश्वानरंयातिविहायसागतःसुषुम्णयाब्रह्मपथेनशोचिषा ॥ विधूतकल्कोथह रेरुदस्तात्प्रयातिचक्रंनृपशैशुमारम् ॥ २४ ॥ तद्विश्वनाभिंत्वतिवर्त्यविष्णोरणीयसाविरजेनात्मनैकः ॥ नम स्कृतंब्रह्मविदामुपैतिकल्पायुषोयद्विबुधारमंते ॥ २५ ॥ अथोअनंतस्यमुखानलेनदंदह्यमानंसनिरीक्ष्यविश्व म् ॥ निर्यातिसिद्धेश्वरजुष्टधिष्ण्यंयद्द्वैपरार्ध्यंतदुपारमेष्ठ्यम् ॥ २६ ॥

तमित्यर्थः शैशुमारंचक्रं पंचमस्कंधेवक्ष्यमाणंशिशुमाराश्रयंज्योतिश्चक्रम् चक्रस्थानिआदित्यादिध्रुवांतानिपदानिप्रयातीत्यर्थः ॥ २४ ॥ तद्विष्णोःचक्रं विश्वस्यनाभिंसूर्याद्याश्रयभूतम् आविष्टलिंगत्वान्नाभिशब्दस्यनपुंसकत्वम् अतिवर्त्यअतिक्रम्य परतःस्वर्गिणांगत्यभावादे कएवनिर्मलेनलिंगशरीरेणब्रह्मविदांस्थानमन्यैर्नमस्कृतंमहर्लोकमुपैति यद्यस्मिन्विबुधाःमहाकल्पायुषोभृग्वादयः ॥ २५ ॥ अथोअनं तरंकल्पांतेसविश्वंत्रैलोक्यमतिशयेनदह्यमानंनिरीक्ष्य तत्राप्यूष्मप्राप्तेः यत्द्विपरार्धस्थायितत्पारमेष्ठ्यंपदंप्रतिनिर्याति सिद्धेश्वरैर्जुष्टानि धिष्ण्यानि विमानानियस्मिन्तत् उइतिश्रैष्ठ्यंसूचितम् ॥ २६ ॥

तदेवाह नयत्रेति आर्तिर्दुःखम् उद्वेगोभयं किंतु चित्ततोहेतोः यद्दुःखमदःकृतेतदेकंविना तत्कुतोभवति अनिदंविदामिदंभगवतोध्यानमजानतांप्राणिनांदुरंतदुःखोयःप्रभवोजन्मतस्यान्वनुदर्शनात् तेषांकृपया यद्वा चित्ततोऽदोमनःपीडेतियत् तद्विनाकुतश्चिदपियत्रशोकादयोनसंतीतितत्रब्रह्मलोकंगतानांत्रिविधागतिः येपुण्योत्कर्षेणगताः तेकल्पांतरेपुण्यतारतम्येनाधिकारिकाभवंति येतुहिरण्यगर्भाद्युपासनाबलेनगताः तेब्रह्मणासहमुच्यंते येतुभगवदुपासकाः तेस्वेच्छयाब्रह्मांडंभित्वावैष्णवंपदमारुहंति ॥ २७ ॥ तत्रप्रस्तुतस्यभगवद्भक्तस्यब्रह्मांडभेदनप्रकारमाहततइत्यादिना तत्रेयंप्रक्रिया ईश्वराधिष्ठितायाःप्रकृतेः केनचिदंशेनमहत्तत्त्वंभवति तस्यांशेनाहंकारः तस्यांशेन शब्दतन्मात्रद्वारानभः तस्यांशेनस्पर्शतन्मात्रद्वारावायुः तस्यांशेनरूपतन्मात्रद्वारातेजः तस्यांशेनरसतन्मात्रद्वाराआपः तदंशेनगंधतन्मात्रद्वारापृथ्वी तैश्चतुर्दशभुवनात्मकंविराट्शरीरम् तस्यचपंचाशत्कोटियोजनविशालस्यपृथिव्येवांडकटाहविशेषशब्दवाच्या कोटियोजनविशालंप्रथमावरणं पंचाशत्कोटियोजनविशालमित्येके ततश्चाबादीनांयेपरिणताअंशाःतान्येवोत्तरोत्तरंदशगुणान्यावरणानि

नयत्रशोकोनजरानमृत्युर्नार्तिर्नचोद्वेगऋतेकुतश्चित् ॥ यच्चित्ततोदःकृपयाऽनिदंविदांदुरंतदुःखप्रभवानुदर्शनात् ॥ २७ ॥ ततोविशेषंप्रतिपद्यनिर्भयस्तेनात्मनापोऽनलमूर्तिरत्वरन् ॥ ज्योतिर्मयोवायुमुपेत्यकालेवाय्वात्मनाखंबृहदात्मलिंगं ॥ २८ ॥ घ्राणेनगंधंरसनेनवैरसंरूपंतुदृष्ट्याश्वसनंत्वचैव ॥ श्रोत्रेणचोपेत्यनभोगुणत्वंप्राणेनचाकृतिमुपैतियोगी ॥ २९ ॥ सभूतसूक्ष्मेंद्रियसन्निकर्षमनोमयंदेवमयंविकार्यं ॥ संसाद्यगत्यासहतेनयातिविज्ञानतत्त्वंगुणसन्निरोधं ॥ ३० ॥

अष्टमंतुप्रकृत्यावरणंव्यापकमेव तदेवंस्थितेपृथिव्याद्यावरणभेदप्रकारःकथ्यते. ततोविशेषंप्रतिपद्यालिंगदेहेनपृथिव्यात्मतांप्राप्येत्यर्थः एवमुत्तरत्रापिद्रष्टव्यम् निर्भयःकथंयास्यामीतिशंकाशून्यः तेनात्मनापृथिवीरूपेणतन्निरंतराअपःप्रतिपद्य अत्वरन्त्वरामकुर्वन् तत्तदात्मत्वेनक्लेददाहादिशंकाभावाद्यथेष्टंभोगान्भुंजानइत्यर्थः एवंज्योतिर्मयःसन्कालेभोगावसानेबृहदात्मनोलिंगंपरमात्ममूर्तित्वेनोपासनेषूक्तम् यद्वा वेदशब्दात्मनातस्यप्रमापकमिति ॥ २८ ॥ इंद्रियार्थानांभूतसूक्ष्माणामतिक्रममाह घ्राणेनाधिष्ठितेनगंधमुपेत्य श्वसनंस्पर्शम् नभोगुणत्वंशब्दात्मतां प्राणेनतत्तत्कर्मेंद्रियेण आकृतिंतत्तत्क्रियाम् ॥ २९ ॥ तदेवंस्थूलसूक्ष्मभूतातिक्रममुक्त्वातदावरणभूताहंकारप्राप्त्यामहदादिप्राप्तिमाह सयोगीविकार्यंसंसाद्यविज्ञानतत्त्वंयातिविविधंकार्यमस्येतिविकार्योऽहंकारःसत्रिविधः तामसोराजसःसात्विकइति तत्रतामसाज्जडानिभूतसूक्ष्माणिजायंते राजसाद्बहिर्मुखानिदशेंद्रियाणि सात्विकान्मनइंद्रियदेवताश्च तेषांलयश्चतत्तदहंकारे तत्रभूतसूक्ष्माणामिंद्रियाणांचसन्निकर्षंलयस्थानं तामसंराजसंचमनोमयंदेवमयंचसात्विकंप्राप्यगत्वा एवंगमनेनतेनाहंकारेणसहविज्ञानतत्त्वंमहत्तत्त्वंयाति ततःगुणानांसन्निरोधोलयोयस्मिन् तत्प्रधानंयाति ॥ ३० ॥

तेनात्मनाप्रधानरूपेणानंदमयःसन् उपाधीनामवसानेशांतमविकृतमानंदंपरमात्मानमुपैति नविषज्जतेनावर्ततइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ सृतीमार्गौ प्रकारावित्यर्थः हेनृप अनपेक्षोनिर्भिद्यमूर्धन्विसृजेत्परंगतइतियासद्योमुक्तिः सैकासृतिः यदिप्रयास्यन्नित्यादिनाक्रममुक्तिश्चद्वितीयासृतिः एतेसृतीवेदेनगीतेउक्ते नतुस्वोत्प्रेक्षिते तत्र यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेऽस्यहृदिश्रिताः ॥अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतेइति सद्योमुक्तिः तेऽर्चिरभिसंभवंतीत्यादिनाक्रममुक्तिश्चवेदेनोक्ता यद्वा नकर्मभिस्तांगतिमाप्नुवंतीतिदक्षिणमार्गस्यापिसूचितत्वाद्द्वेसृतीइति द्विवचनम् त्वयाभिपृष्टे यच्छ्रोतव्यमित्यादिप्रश्नेनार्थान्मुक्तिविषयेद्वेअपिसृतीपृष्टे ब्रूहियद्वाविपर्ययमितिदक्षिणमार्गोऽप्यर्थात्पृष्टः एवं

तेनात्मनात्मानमुपैतिशांतमानंदमानंदमयोऽवसाने ॥ एतांगतिंभागवतींगतोयःसवैपुनर्नेहविपज्जतेऽग ॥ ३१॥एतेसृतीतेनृपवेदगीतेत्वयाभिपृष्टेहसनातनेच ॥ येवैपुराब्रह्मणआहपृष्टआराधितोभगवान्वासुदेवः ॥ ३२ ॥नह्यतोऽन्यःशिवःपंथाविशतःसंसृताविह ॥वासुदेवेभगवतिभक्तियोगोयतोभवेत्॥ ३३ ॥ भगवान्ब्रह्मकार्त्स्न्येनत्रिरन्वीक्ष्यमनीषया॥तदध्यवस्यत्कूटस्थोरतिरात्मन्यतोभवेत्॥ ३४ ॥भगवान्सर्वभूतेषुलक्षितःस्वात्मनाहरिः॥दृश्यैर्बुध्यादिभिर्द्रष्टालक्षणैरनुमापकैः॥ ३५ ॥ तस्मात्सर्वात्मनाराजन्हरिःसर्वत्रसर्वदा ॥ श्रोतव्यःकीर्तितव्यश्चस्मर्तव्योभगवान्नृणाम्॥ ३६ ॥

त्वयाचयेपृष्टेएतेसृतीइत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ संतिसंसरतःपुंसोबहवोमोक्षमार्गास्तपोयोगादयः समीचीनस्त्वयमेवेत्याह नहीति यतोऽनुष्ठिताद्भक्तियोगोभवेत् अतोऽन्यःशिवःसुखरूपोनिर्विघ्नश्चनास्त्येव ॥ ३३ ॥ कुतएतदतआह भगवान्ब्रह्मा कूटस्थःनिर्विकारःएकाग्रचित्तः सन्नित्यर्थः त्रिस्त्रीन्वारान् कार्त्स्न्येनसाकल्येनब्रह्मवेदमन्वीक्ष्यविचार्य यतआत्मनिहरौरतिर्भवेत् तदेवमनीषयाअध्यवस्यत् निश्चितवान् ॥ ३४ ॥ नन्वनुभूतेऽर्थेरतिर्भवति अननुभूतेतुभगवतिकथंरतिःस्यात्तत्राह भगवान्लक्षितःदृष्टः कथम् स्वात्मनाक्षेत्रज्ञांतर्यामितया कैर्दृश्यैर्बुध्यादिभिः तदेवद्वेधादर्शयति दृश्यानांजडानांदर्शनंस्वप्रकाशंद्रष्टारंविनानघटतइत्यनुपपत्तिमुखेन लक्षणैःस्वप्रकाशांतर्यामिलक्षणैःतथाबुध्यादीनिकर्तृप्रयोज्यानि करणत्वात् वास्यादिवत् इतिव्याप्तिमुखेनानुमापकैःस्वतंत्रश्चकर्तेत्येवमीश्वरसिद्धिः॥ ३५॥ यच्छ्रोतव्यमित्यादिप्रश्नोत्तरमुपसंहरति तस्मादिति ॥ ३६ ॥

श्रवणादिफलमभिनयेनाह पिबंतीति सतामात्मनः आत्मत्वेनप्रकाशमानस्यकथैवामृतम् विषयैर्विदूषितंमलिनीकृतमाशयंपुनंतिशोधयंति तस्यचरणपद्मांतिकंश्रीविष्णुपदंव्रजंति ॥ ३७ ॥ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥छ॥ तृतीयेविष्णुभक्तेस्तुवैशिष्ट्यंशृण्वतोमुनेः॥भक्त्युद्रेकेणतत्कर्मश्रवणादरईर्यते ॥ १ ॥ इदानीमन्यदेवताभजनस्यापिपुत्रादिभजनवदेवतुच्छफलत्वेनहेयत्वंवक्तुंपूर्वोक्तमनुवदति एवमिति ममेतिमां कदाचिद्दैवयोगेनमनुष्यत्वंप्राप्तेषुजीवेषुयेमनीषिणस्तेषांतत्रापियेम्रियमाणास्तेषांविशेषतएवमेतद्धरिकथाश्रवणादिकंनिगदितंविहितमित्यर्थः॥१॥ ब्रह्मणस्पतिम् वेदस्यतिब्रह्माणं इंद्रियपाटवकामस्त्विद्रं प्रजाकामःप्रजापतीन्दक्षादीन्

पिबंतियेभगवतआत्मनःसतांकथामृतंश्रवणपुटेषुसंभृतं ॥ पुनंतितेविषयविदूषिताशयंव्रजंतितच्चरणसरोरुहांतिकं॥ ३७॥ इ० भा० द्वि० पुरुषसंस्थावर्णनंनामद्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ ॥ छ॥ श्रीशुकउवाच एवमेतन्निगदितंपृष्टवान्यद्भवान्मम॥ नृणांयन्म्रियमाणानांमनुष्येषुमनीषिणां ॥ १ ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्तुयजेतब्रह्मणस्पतिं ॥ इंद्रमिंद्रियकामस्तुप्रजाकामःप्रजापतीन् ॥ २ ॥ देवींमायांतुश्रीकामस्तेजस्कामोविभावसुं॥ वसुकामोवसून्रुद्रान्वीर्यकामोऽथवीर्यवान्॥ ३॥ अन्नाद्यकामस्त्वदितिंस्वर्गकामोऽदितेःसुतान् ॥ विश्वान्देवान्राज्यकामःसाध्यान्संसाधकोविशां ॥ ४ ॥ आयुःकामोऽश्विनौदेवौपुष्टिकामइलांयजेत्॥ प्रतिष्ठाकामःपुरुषोरोदसीलोकमातरौ॥५॥रूपाभिकामोगंधर्वान्स्त्रीकामोऽप्सरउर्वशीं॥आधिपत्यकामःसर्वेषांयजेतपरमेष्ठिनं॥ ६ ॥ यज्ञंयजेद्यशःकामःकोशकामःप्रचेतसं॥ विद्याकामस्तुगिरिशंदांपत्यार्थउमांसतीं॥७॥धर्मार्थउत्तमश्लोकंतंतुंतन्वन्पितॄन्यजेत्॥रक्षाकामःपुण्यजनानोजस्कामोमरुद्गणान्॥८॥

॥ २ ॥ मायांदुर्गाम् विभावसुमग्निम् वसुकामःधनार्थी वीर्यप्रभावस्तत्कामोवीर्यवान्सन्रुद्रान्यजेत ॥ ३ ॥ अन्नाद्यंभोज्यंभक्ष्यंचअदितेःसुतान् द्वादशादित्यान् विशांदेशस्थप्रजानांस्वाधीनतामिच्छन्साध्यान्यजेत् ॥ ४ ॥ इलांपृथ्वीम् प्रतिष्ठांस्थानादप्रच्युतिम् रोदसीद्यावाभूमी ॥ ५ ॥ अप्सराश्चासौउर्वशीचताम् ॥ ६ ॥ यज्ञंयज्ञोपाधिविष्णुम् कोशोवसुसंचयः वसुकामइत्यत्रधनमात्रमितिभेदः दांपत्यमन्योन्यप्रीतिस्तदेवार्थोयस्यसः ॥ ७ ॥ धर्मार्थःधर्मकामः उत्तमश्लोकोपाधिविष्णुम् तंतुंतन्वन् संतानवृद्धिमन्विच्छन् रक्षाबाधानिवृत्तिःतत्कामःपुण्यजनान्यक्षान् ओजोबलंतत्कामोमरुद्गणान्देवान् ॥ ८ ॥

राज्यराजत्वतत्कामोमनून्देवान्मन्वंतरपालान् राज्ञःकर्मराज्यम् तत्कामोविश्वान्देवानइतिविशेषः अभिचरन् शत्रुमरणमिच्छन्निर्ऋतिराक्षसम् कामकामः भोगेच्छुः अकामः वैराग्यकामः पुरुषंपरंप्रकृतिव्यतिरेकोपाधिमीश्वरम् ॥ ९ ॥ अकामःएकांतभक्तः उक्तानुक्तसर्वकामोवा पुरुषंपूर्णंनिरुपाधिम्॥ १० ॥ पूर्वोक्तनानादेवतायजनस्यापिसंयोगपृथक्त्वेनभक्तियोगफलत्वमाह एतावानिति इंद्रादीनपि यजताम् इहतत्तद्यजनेनभागवतानांसंगतोभगवत्यचलोभावोभक्तिर्भवतीतियत्एतावानेवनिःश्रेयसस्यपरमपुरुषार्थस्योदयोलाभःअन्यत्तुसर्वंतुच्छमित्यर्थः ॥ ११ ॥ भागवतसंगतइत्यनेनसूचितांहरिकथारतिंस्तौति ज्ञानमिति यत्यासुकथासुज्ञानंभवति कीदृशम् आसर्वतःप्रतिनिवृत्तमुपरतंगुणोर्मीणांरागादीनां चक्रंसमूहोयस्मात्तत् उतअनंतरं तद्धेतुरात्मप्रसादश्च यत्रयासुमनःप्रसादहेतुर्गुणेषुविषये

राज्यकामोमनून्देवान्निर्ऋतिंत्वभिचरन्यजेत् ॥ कामकामोयजेत्सोममकामःपुरुषंपरं ॥ ९॥ अकामःसर्वकामोवामोक्षकामउदारधीः॥तीव्रेणभक्तियोगेनयजेतपुरुषंपरं॥ १० ॥एतावानेवयजतामिहनिःश्रेयसोदयः॥ भगवत्यचलोभावोयद्भागवतसंगतः ॥ ११ ॥ज्ञानंयदाप्रतिनिवृत्तगुणोर्मिचक्रमात्मप्रसादउतयत्रगुणेष्वसंगः॥ कैवल्यसंमतपथस्त्वथभक्तियोगःकोनिर्वृतोहरिकथासुरतिंनकुर्यात्॥ १२॥शौनकउवाच इत्यभिव्याहृतंराजानिशम्यभरतर्षभः॥किमन्यत्पृष्टवान्भूयोवैयासकिमृषिंकविं॥ १३ ॥एतच्छुश्रूषतांविद्वन्सूतनोऽर्हसिभाषितुं॥कथाहरिकथोदर्काःसतांस्युःसदसिध्रुवं ॥ १४॥ सवैभागवतोराजापांडवेयोमहारथः ॥ बालक्रीडनकैःक्रीडन्कृष्णक्रीडांयआददे॥ १५॥ वैयासकिश्चभगवान्वासुदेवपरायणः॥उरुगायगुणोदाराःसतांस्युर्हिसमागमे॥ १६॥आयुर्हरतिवैपुंसामुद्यन्नस्तंचयन्नसौ॥तस्यर्तेयत्क्षणोनीतउत्तमश्लोकवार्तया॥ १७॥

ष्वसंगोवैराग्यंच उभयत्रेतिपाठे इहामुत्रचगुणेष्वसंगःकैवल्यमित्येवसंमतः पंथायोभक्तियोगःनिर्वृतः श्रवणसुखेनअन्यत्रानिर्वृतइतिवातासुहरिकथासुकोरतिंनकुर्यात् ॥ १२ ॥ अभिव्याहृतमुक्तम् ऋषिपरब्रह्मदर्शिनं कविंशब्दब्रह्मनिष्णातं ॥ १३ ॥ श्रवणेच्छायांहेतुःहरिकथाएवउदर्कः उत्तरफलंयासुताःकथाः सतांभागवतानांसदसिसभायांस्युः॥ १४॥एतत्पपंचयतिसवाइतिद्वाभ्यां कृष्णपूजादिरूपांक्रीडांयःस्वीकृतवान् ॥ १५॥ उरुगायस्यगुणैरुदाराःमहत्यः कथाःस्युः॥ १६॥किंच वृथैवक्षीयमाणमायुर्हरिकथयासफलंकुर्वित्याशयेनाहत्रिभिः आयुरिति असौसूर्यउद्यन्उद्गच्छन् अस्तमदर्शनंच यन्गच्छन् यत् येनक्षणोनीतःतस्यआयुःऋतेवर्जयित्वावृथैवहरति॥ १७॥

श्रवणादिफलमभिनयेनाह पिबंतीति सतामात्मनः आत्मत्वेनप्रकाशमानस्यकथैवामृतम् विषयैर्विदूषितंमलिनीकृतमाशयंपुनंतिशोधयंति तस्यचरणपद्मांतिकंश्रीविष्णुपदंव्रजंति ॥ ३७ ॥ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥छ॥ तृतीयेविष्णुभक्तेस्तुवैशिष्ट्यंशृण्वतोमुनेः॥भक्त्युद्रेकेणतत्कर्मश्रवणादरईर्यते ॥ १ ॥ इदानीमन्यदेवताभजनस्यापिपुत्रादिभजनवदेवतुच्छफलत्वेनहेयत्वंवक्तुंपूर्वोक्तमनुवदति एवमिति ममेतिमां कदाचिद्दैवयोगेनमनुष्यत्वंप्राप्तेषुजीवेषुयेमनीषिणस्तेषांतत्रापिध्रियमाणास्तेषांविशेषतएवमेतद्धरिकथाश्रवणादिकंनिगदितंविहितमित्यर्थः॥१॥ ब्रह्मणस्पतिम् वेदस्यतिंब्रह्माणं इंद्रियपाटवकामस्त्विद्रं प्रजाकामःप्रजापतीन्दक्षादीन्

पिबंतियेभगवतआत्मनःसतांकथामृतंश्रवणपुटेषुसंभृतं ॥ पुनंतितेविषयविदूषिताशयंव्रजंतितच्चरणसरोरुहांतिकं॥ ३७॥ इ० भा० द्वि० पुंरुपसंस्थावर्णनंनामद्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ ॥ छ ॥ श्रीशुकउवाच एवमेतन्निगदितंपृष्टवान्यद्भवान्मम॥ नृणांयन्म्रियमाणानांमनुष्येषुमनीषिणां ॥ १॥ ब्रह्मवर्चसकामस्तुयजेतब्रह्मणस्पतिं ॥ इंद्रमिंद्रियकामस्तुप्रजाकामःप्रजापतीन् ॥ २ ॥ देवींमायांतुश्रीकामस्तेजस्कामोविभावसुं॥ वसुकामोवसून्रुद्रान्वीर्यकामोऽथवीर्यवान्॥ ३॥ अन्नाद्यकामस्त्वदितिंस्वर्गकामोऽदितेःसुतान् ॥ विश्वान्देवान्राज्यकामःसाध्यान्संसाधकोविशां ॥ ४ ॥ आयुःकामोऽश्विनौदेवौपुष्टिकामइलांयजेत्॥ प्रतिष्ठाकामःपुरुषोरोदसीलोकमातरौ॥५॥रूपाभिकामोगंधर्वान्स्त्रीकामोऽप्सरउर्वशीं॥आधिपत्यकामःसर्वेषांयजेतपरमेष्ठिनं॥ ६॥ यज्ञंयजेद्यशःकामःकोशकामःप्रचेतसं॥ विद्याकामस्तुगिरिशंदांपत्यार्थउमांसतीं॥७॥धर्मार्थउत्तमश्लोकंतंतुंतन्वन्पितॄन्यजेत्॥रक्षाकामःपुण्यजनानोजस्कामोमरुद्गणान्॥८॥

॥ २ ॥ मायांदुर्गाम् विभावसुमग्निम् वसुकामःधनार्थी वीर्यंप्रभावस्तत्कामोवीर्यवान्सन्रुद्रान्यजेत ॥ ३ ॥ अन्नाद्यंभोज्यंभक्ष्यंचअदितेःसुतान् द्वादशादित्यान् विशांदेशस्थप्रजानांस्वाधीनतामिच्छन्साध्यान्यजेत् ॥ ४ ॥ इलांपृथ्वीम् प्रतिष्ठांस्थानादप्रच्युतिम् रोदसीद्यावाभूमी ॥ ५ ॥ अप्सराश्चासौउर्वशीचताम् ॥ ६ ॥ यज्ञंयज्ञोपाधिविष्णुम् कोशोवसुसंचयः वसुकामइत्यत्रधनमात्रमितिभेदः दांपत्यमन्योन्यप्रीतिस्तदेवार्थोयस्यसः ॥ ७ ॥ धर्मार्थःधर्मकामः उत्तमश्लोकोपाधिविष्णुम् तंतुंतन्वन् संतानवृद्धिमन्विच्छन् रक्षाबाधानिवृत्तिःतत्कामःपुण्यजनान्यक्षान् ओजोबलंतत्कामोमरुद्गणान्देवान् ॥ ८ ॥

राज्यंराजत्वंतत्कामोमनून्देवान्मन्वंतरपालान् राज्ञःकर्मराज्यम् तत्कामोविश्वान्देवानइतिविशेषः अभिचरन् शत्रुमरणमिच्छन्निर्क्रं
तिराक्षसम् कामकामः भोगेच्छुः अकामः वैराग्यकामः पुरुषंपरंप्रकृतिव्यतिरेकोपाधिमीश्वरम् ॥ ९ ॥ अकामःएकांतभक्तः उक्तानुक्त
सर्वकामोवा पुरुषंपूर्णनिरुपाधिम्॥१०॥ पूर्वोक्तनानादेवतायजनस्यापिसंयोगपृथक्त्वेनभक्तियोगफलत्वमाह एतावानिति इंद्रादीनपि
यजताम् इहतत्तद्यजनेनभागवतानांसंगतोभगवत्यचलोभावोभक्तिर्भवतीतियत्एतावानेवनिःश्रेयसस्यपरमपुरुषार्थस्योदयोलाभःअ
न्यत्तुसर्वंतुच्छमित्यर्थः ॥ ११ ॥ भागवतसंगतइत्यनेनसूचितांहरिकथारतिंस्तौति ज्ञानमिति यत्यासुकथासुज्ञानंभवति कीदृशम् आ
सर्वतःप्रतिनिवृत्तमुपरतंगुणोर्मीणांरागादीनां चक्रंसमूहोयस्मात्तत् उतअनंतरं तद्धेतुरात्मप्रसादश्च यत्रयासुमनःप्रसादहेतुर्गुणेषुविषये

राज्यकामोमनून्देवान्निर्ऋतिंत्वभिचरन्यजेत् ॥ कामकामोयजेत्सोममकामःपुरुषंपरं ॥९॥अकामःसर्वका
मोवामोक्षकामउदारधीः॥तीव्रेणभक्तियोगेनयजेतपुरुषंपरं॥ १०॥एतावानेवयजतामिहनिःश्रेयसोदयः॥
भगवत्यचलोभावोयद्भागवतसंगतः ॥ ११ ॥ज्ञानंयदाप्रतिनिवृत्तगुणोर्मिचक्रमात्मप्रसादउतयत्रगुणे
ष्वसंगः॥ कैवल्यसंमतपथस्त्वथभक्तियोगःकोनिर्वृतोहरिकथासुरतिंनकुर्यात्॥१२॥शौनकउवाच इत्यभि
व्याहृतंराजानिशम्यभरतर्षभः॥किमन्यत्पृष्टवान्भूयोवैयासकिमृषिंकविं ॥१३॥एतच्छुश्रूषतांविद्वन्सूतनो
ऽर्हसिभाषितुं॥कथाहरिकथोदर्काःसतांस्युःसदसिध्रुवं ॥ १४॥ सवैभागवतोराजापांडवेयोमहारथः ॥ बाल
क्रीडनकैःक्रीडन्कृष्णक्रीडांयआददे॥१५॥ वैयासकिश्चभगवान्वासुदेवपरायणः॥उरुगायगुणोदाराःसतां
स्युर्हिसमागमे॥१६॥आयुर्हरतिवैपुंसामुद्यन्नस्तंचयन्नसौ॥तस्यर्तेयत्क्षणोनीतउत्तमश्लोकवार्तया॥ १७॥

ष्वसंगोवैराग्यंच उभयत्रेतिपाठे इहामुत्रचगुणेष्वसंगःकैवल्यमित्येवसंमतः पंथायोभक्तियोगःनिर्वृतः श्रवणसुखेनअन्यत्रानिर्वृतइतिवा
तासुहरिकथासुकोरतिंनकुर्यात् ॥ १२ ॥ अभिव्याहृतमुक्तम् ऋषिपरब्रह्मदर्शिनं कविंशब्दब्रह्मनिष्णातं ॥ १३ ॥ श्रवणेच्छायांहेतुःहरि
कथाएवउदर्कः उत्तरफलंयासुताःकथाः सतांभागवतानांसदसिसभायांस्युः॥१४॥एतत्प्रपंचयतिसवाइतिद्वाभ्यां कृष्णपूजादिरूपांक्री
डांयःस्वीकृतवान् ॥ १५॥ उरुगायस्यगुणैरुदाराःमहत्यः कथाःस्युः॥१६॥किंच वृथैववक्ष्यमाणमायुर्हरिकथयासफलंकुर्वित्याशयेना
हत्रिभिः आयुरिति असौसूर्यउद्यन्उद्गच्छन् अस्तमदर्शनंच यन्गच्छन् यत् येनक्षणोनीतःतस्यआयुःऋतेवर्जयित्वावृथैवहरति॥१७॥

ननुजीवनमेवतेषामायुषःफलमस्ति तत्राह तरवइति ननुतेषांश्वासोनास्तितर्हिभस्त्राः चर्मकोशाः ननुतासामाहारादिकंनास्ति तत्राह न
खादंतिनाश्नंति नमेहंति रेतःसेकंमैथुनंनकुर्वंतिकिम् उतअपिनराकारंपशुंमत्वाह अपरेइति ॥ १८ ॥ तदेवाह श्वादिभिःसंस्तुतःसदृशो
निरूपितः यस्यकर्णपथंकदाचिदपिनागतःसःअवज्ञास्पदत्वात् श्वभिःकश्मलविषयासक्तत्वात् विड्वराहैर्ग्रामसूकरैः कंटकवद्दुःखदविष
यासक्तत्वात् उष्ट्रैः भारवाहित्वात् खरैस्तुल्यइत्यर्थः ॥ १९ ॥ तस्यांगानिचनिष्फलानीत्याह बिलेइतिपंचभिः बतेतिखेदे नश्रृण्वतःअ
श्रृण्वतोनरस्ययेकर्णपुटेतेबिले वृथारंध्रे नचेदुपगायतितस्यजिह्वाअसतीदुष्टा दर्दुरोभेकस्तदीयाजिह्वेव ॥ २० ॥ पट्टवस्त्रोष्णीषेणकिरी
टेनचजुष्टमपिशिरोयदिननमेत् तर्हिकेवलंभारएव शवोमृतकस्तत्करतुल्यौ लसतीकांचनकंकणययोस्तौ अप्यर्थेवाशब्दः ॥ २१ ॥ ये

**तरवः किंनजीवंतिभस्त्राःकिंनश्वसंत्युत॥ नखादंतिनमेहंतिकिंग्रामपशवोऽपरे॥१८॥ श्वविड्वराहोष्ट्रखरैःसं
स्तुतःपुरुषःपशुः॥ नयत्कर्णपथोपेतोजातुनामगदाग्रजः॥१९॥ बिलेबतोरुक्रमविक्रमान्येनश्रृण्वतःकर्ण
पुटेनरस्य॥जिह्वाऽसतीदार्दुरिकेवसूतनचोपगायत्युरुगायगाथाः॥२०॥भारःपरंपट्टकिरीटजुष्टमप्युत्तमां
गंननमेन्मुकुंदं॥शावौकरौनोकुरुतःसपर्यांहरेर्लसत्कांचनकंकणौवा॥२१॥बर्हायितेतेनयनेनराणांलिं
गानिविष्णोर्ननिरीक्षतोये॥ पादौनृणांतौद्रुमजन्मभाजौक्षेत्राणिनानुव्रजतोहरेर्यौ॥२२॥जीवंश्छवोभा
गवतांघ्रिरेणुंनजातुमर्त्योऽभिलभेतयस्तु॥श्रीविष्णुपद्यामनुजस्तुलस्याःश्वसंश्छवोयस्तुनवेदगंधम्॥२३॥
तदश्मसारंहृदयंबतेदंयद्गृह्यमाणैर्हरिनामधेयैः॥नविक्रियेताथयदाविकारोनेत्रेजलंगात्ररुहेषुहर्षः॥२४॥
अथाभिधेह्यंगमनोनुकूलंप्रभाषसेभागवतप्रधानः॥ यदाहवैयासकिरात्मविद्याविशारदोनृपतिंसाधुपृष्टः
॥२५॥इ० भा० द्वितीयस्कंधे तृतीयोऽध्यायः॥३॥ ॥ छ ॥**

टेनचजुष्टमपिशिरोयदिननमेत् तर्हिकेवलंभारएव शवोमृतकस्तत्करतुल्यौ लसतीकांचनकंकणययोस्तौ अप्यर्थेवाशब्दः ॥ २१ ॥ ये
नयनेविष्णोर्मूर्तीर्ननिरीक्षेते तेबर्हायितेमयूरपिच्छनेत्रतुल्ये द्रुमवज्जन्मभजतइतितथा वृक्षमूलतुल्यावित्यर्थः॥ २२ ॥ नाभिलभेतअभि
तोनस्पृशेत् नधारयेत् श्रीविष्णुपद्याः श्रीविष्णुपदलग्नायाः नवेदेति अवघ्रायनाभिनंदेदित्यर्थः ॥ २३ ॥ अश्मवत्सारोबलंकाठिन्यंयस्य
विक्रियालक्षणमाह अथेति गात्ररुहेषुरोमसुहर्षःउद्गमः ॥ २४ ॥यस्मादभक्तस्यसर्वमेतद्व्यर्थं मनसोऽनुकूलंप्रियंब्रूषे अथअतःसाधुपृष्टः
सनृवैयासकिर्नृपतिंप्रतियदाहतदभिधेहीति ॥ २५ ॥ इतिद्वितीयस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

तुर्येपरीक्षितापृष्टंसृष्ट्यादिहरिचेष्टितं ॥ शुकेनब्रह्मतत्पुत्रसंवादेनोपवर्ण्यते ॥१॥ राज्ञःप्रश्नंकथयितुंतस्यप्राक्तनींस्थितिमाहचतुर्भिः वैया
सकेःशुकस्य इतिएवंभूतं आत्मनस्तत्त्वस्यनिश्चयोयस्मात् तद्वचःउपधार्यआकलय्य सतींकृष्णएवसेव्योनान्यइत्येवंभूतां ॥ १ ॥ आ
त्मादेहः पशवोगजादयः॥ २ ॥ इममेवार्थंहरिलीलालक्षणं ॥ ३ ॥ संस्थांमृत्युं त्रैवर्गिकंधर्मार्थकामप्रधानं संन्यस्यत्यक्त्वाआत्मभावंप
रप्रेम्णाभगवदात्मत्वंगतःप्राप्तःसन्पप्रच्छ ॥ ४ ॥ मत्संममतमोऽज्ञानंविशीर्यते नश्यति तवकथयतः सतःअतः समीचीनं ॥५॥ पुनश्चवे

सूतउवाच वैयासकेरितिवचस्तत्त्वनिश्चयमात्मनः॥ उपधार्यमतिंकृष्णेऔत्तरेयःसतींव्यधात् ॥ १ ॥ आत्म
जायासुतागारपशुद्रविणबंधुषु॥ राज्येचाविकलेनित्यंविरूढांममतांजहौ॥ २ ॥ पप्रच्छचेममेवार्थंयन्मांपृ
च्छथसत्तमाः॥ कृष्णानुभावश्रवणश्रद्दधानोमहामनाः॥ ३ ॥ संस्थांविज्ञायसंन्यस्यकर्मत्रैवर्गिकंचयत् ॥
वासुदेवेभगवतिआत्मभावंदृढंगतः॥४॥ राजोवाच समीचीनंवचोब्रह्मन्सर्वज्ञस्यतवानघ॥ तमोविशी
र्यतेमत्यंहरेःकथयतःकथां॥ ५ ॥ भूयएवविवित्सामिभगवानात्ममायया॥ यथेदंसृजतेविश्वंदुर्विभाव्यम
धीश्वरैः॥ ६ ॥ यथागोपायतिविश्वंयथासंयच्छतेपुनः ॥ यांयांशक्तिमुपाश्रित्यपुरुशक्तिःपरःपुमान्॥ आ
त्मानंक्रीडयन्क्रीडन्करोतिविकरोतिच॥ ७॥ नूनंभगवतोब्रह्मन्हरेरद्भुतकर्मणः॥ दुर्विभाव्यमिवाभातिकवि
भिश्चापिचेष्टितं ॥ ८ ॥ यथागुणांस्तुप्रकृतेर्युगपत्क्रमशोपिवा ॥ बिभर्तिभूरिशस्त्वेकःकुर्वन्कर्माणिजन्म
भिः॥ ९ ॥ विचिकित्सितमेतन्मेब्रवीतुभगवान्यथा ॥ शाब्देब्रह्मणिनिष्णातःपरस्मिंश्चभवान्खलु ॥ १० ॥
सूतउवाच इत्युपामंत्रितोराज्ञागुणानुकथनेहरेः॥ हृषीकेशमनुस्मृत्यप्रतिवक्तुंप्रचक्रमे॥ ११ ॥

दितुमिच्छामि इदंदुर्विभाव्यमवितर्क्यंविश्वंयथासृजति ॥ ६ ॥ गोपायति पालयति संयच्छते संहरते पुरुशक्तिःबहुशक्तिमान् क्रीडन्य
थाकरोति आत्मानंब्रह्मादिरूपिणंक्रीडयन्विकरोतिविविधंकरोति ॥ ७ ॥८॥ एकःपुरुषरूपेण युगपत् जन्मभिःब्रह्माद्यवतारैः क्रमशो
वायथाप्रकृतेर्गुणान्गृह्णाति ॥ ९ ॥ विचिकित्सितंसंदिग्धं शाब्देब्रह्मणिविचारेणनिष्णातः परस्मिन्ननुभवेन ॥ १० ॥ उपामंत्रितःप्रार्थि
तः प्रचक्रमे देवतागुरुनमस्कारादिरूपमुपक्रमंकृतवानित्यर्थः ॥ ११ ॥

तदेवाहत्रयोदशभिः परस्मैसर्वोत्तमाय तत्रहेतुः भूयसेअपरिमितमहिम्ने तद्दर्शयति सतःप्रपंचस्यउद्भवादिषुनिमित्तभूतायालीलातया गृहीतंब्रह्मादिरूपेणरजआदिशक्तित्रितयंयेनतस्मै अंतर्भवायअंतर्यामिणे अतएवसर्वांतरत्वादनुपलक्ष्यंवर्त्मयस्य ॥ १२ ॥ विचित्रफलदातृत्वमनुस्मरन्प्रणमति भूयःपुनश्चनमः सतांधर्मवर्तिनांवृजिनच्छिदेदुःखहंत्रे असतामधर्मशीलानामसंभवाय अनुद्भवहेतवे अखिलसत्वमूर्तयेतत्तद्देवतादिरूपेणतत्तत्फलदायेत्यर्थः समपसत्वमूर्तयेइतिवा पुनरपिपूर्वोक्तोभयवैलक्षण्यमाह पारमहंस्यप्रत्यक्निष्ठारूपे आश्रमेव्यवस्थितानांपुंसामनुमृग्यमतन्निरसनेनपुनःपुनर्मृग्यंयदात्मतत्त्वंतस्यदाशुषेदात्रे ॥ १३ ॥ सात्वतांभक्तानामृषभायपालकाय

श्रीशुकउवाच नमःपरस्मैपुरुषायभूयसेसदुद्भवस्थाननिरोधलीलया॥गृहीतशक्तित्रितयायदेहिनामंतर्भवायानुपलक्ष्यवर्त्मने॥१२॥भूयोनमःसद्वृजिनच्छिदेसतामसंभवायाखिलसत्वमूर्तये॥पुंसांपुनःपारमहंस्यआश्रमेव्यवस्थितानामनुमृग्यदाशुषे॥१३॥नमोनमस्तेऽस्त्वृषभायसात्वतांविदूरकाष्ठायमुहुःकुयोगिनां॥निरस्तसाम्यातिशयेनराधसास्वधामनिब्रह्मणिरंस्यतेनमः॥१४॥यत्कीर्तनंयत्स्मरणंयदीक्षणंयद्वंदनंयच्छ्रवणंयदर्हणं॥लोकस्यसद्योविधुनोतिकल्मषंतस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः॥१५॥विचक्षणायच्चरणोपसादनात्संगंव्युदस्योभयतोऽतरात्मनः॥विंदंतिहिब्रह्मगतिंगतक्लमास्तस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः॥१६॥तपस्विनोदानपरायशस्विनोमनस्विनोमंत्रविदःसुमंगलाः॥क्षेमंनविंदंतिविनायदर्पणंतस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः॥१७॥

कुयोगिनांभक्तिहीनानांविदूराकाष्ठादिगपियस्य दुर्ज्ञेयायेत्यर्थः तदेवंवैषम्यप्रतीतावपिनिर्दोषत्वायाचिंत्यमैश्वर्यमाह निरस्तंसाम्यमतिशयश्चयस्य यदपेक्षयाअन्यस्यसाम्यमतिशयश्चनास्ति तेनराधसाऐश्वर्येणस्वधामनिस्वस्वरूपेब्रह्मणिरममाणाय ॥ १४ ॥ सर्वसाधनेभ्योभक्तेःश्रैष्ठ्यमनुस्मरन्प्रणमति यत्कीर्तनमितिद्वाभ्यां अर्हणंपूजनं सुभद्रंमंगलंश्रवोयशोयस्यतस्मै ॥ १५ ॥ विचक्षणाःविवेकिनः यस्यचरणयोरुपसादनात् उपसत्तेर्भजनात् अंतरात्मनोमनसःउभयत्रइहचपरत्रचसंगंव्युदस्यनिरस्य गतक्लमाःप्रयासरहिताः ॥ १६ ॥ भक्तिशून्यानांसर्वसाधनवैफल्यंदर्शयन्नमति तपस्विनइति मनस्विनोयोगिनः सुमंगलाःसदाचाराः यस्मिन्तपआद्यर्पणंविना सुभद्रश्रवसइत्यस्यावृत्तिर्यशःश्रवणादेःप्रधान्यज्ञापनाय ॥ १७ ॥

भक्तेःपरमशुद्धिहेतुत्वंदर्शयन्नाह किरातादयोयेपापजातयः अन्येचयेकर्मतःपापरूपास्तेयदुपाश्रयाःभागवताः तदाश्रयाःसंतःशुध्यंति असंभावनाशंकांपरिहरति प्रभविष्णवेप्रभवनशीलायेति ॥१८॥ सर्वोपास्यत्वमनुस्मरन्प्रार्थयते सएषआत्मवतांधीराणामात्मा आत्मत्वेनोपास्यइत्यर्थः त्रयीमयत्वादिविशेषणैस्तत्तन्मार्गेणोपास्यत्वंविवक्षितं गतव्यलीकैर्निष्कपटैर्भक्तैर्वितर्क्यमत्याश्चर्येणवीक्षणीयंलिंगंमूर्तिर्यस्य सःप्रसीदतु ॥ १९ ॥ सर्वपालकत्वमनुस्मरन्नाह श्रियइति गतिश्चसर्वापत्सुरक्षकः ॥ २० ॥ ज्ञानप्रदत्वमनुस्मरन्नाह यदंघ्रीतिद्वाभ्यां यस्यांघ्र्योरनुध्यानमेवसमाधिस्तेनधौतयाशोधितयां यथारुचंरुच्यनुसारेण सगुणनिर्गुणादिभेदैः यद्वा रुक्प्रतिभायथामतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ किंच पुराकल्पादौ अजस्यहृदिसतींसृष्टिविषयांस्मृतिंवितन्वतायेनप्रचोदितासतीसरस्वतीतस्यमुखतःकिलप्रादुर्भूता स्वानिलक्षणानिशिक्षाद्युक्तानियस्याःसा ऋषीणांज्ञानप्रदानामृषभः श्रेष्ठः ॥ २२ ॥ इदानींस्ववाचंश्रोतृजनाल्हादिनींशृंगारकरुणादिशो[?]ांप्रार्थयते भूतैरिति समेवचांसि अलंकृषीष्टअलंकरोतु अन्यस्यवचसा मन्येनालंकारासंभवमाशंक्यतस्यांतर्यामितामाविष्करोति योमहद्भिर्भूतैरिमाःपुरःशरीराणिसृष्ट्वा अमूषुपूर्ष्वंतर्यामितयाशेतेवसति अत्र पुरुषसमाख्यांप्रमाणयति यद्यस्मात्पुरुषइति अतएवयःएकादशेंद्रियपंचभूतरूपामूषोडशगुणान्कलाः भुंक्तेप्रकाशयति पालयतीति वा तदात्वात्मनेपदमार्षं अत्रहेतुः यतःषोडशानामात्माचेतयिता स्वार्थेकः नत्वत्रजीवत्वमुच्यते प्रार्थनाविरोधात् ॥ २३ ॥

किरातहूणांध्रपुलिंदपुल्कसाआभीरकंकायवनाःखसादयः ॥ येऽन्येचपापायदुपाश्रयाश्रयाःशुध्यंतितस्मै प्रभविष्णवेनमः ॥ १८ ॥ सएषआत्मात्मवतामधीश्वरस्त्रयीमयोधर्ममयस्तपोमयः ॥ गतव्यलीकैरजशंकरादिभिर्वितर्क्यलिंगोभगवान्प्रसीदतां ॥ १९ ॥ श्रियःपतिर्यज्ञपतिःप्रजापतिर्धियांपतिर्लोकपतिर्धरापतिः ॥ पतिर्गतिश्चांधकवृष्णिसात्वतांप्रसीदतांमेभगवान्सतांपतिः ॥ २० ॥ यदंघ्र्यनुध्यानसमाधिधौतयाधियानुपश्यंतिहितत्त्वमात्मनः ॥ वदंतिचैतत्कवयोयथारुचंसमेमुकुंदोभगवान्प्रसीदतां ॥ २१ ॥ प्रचोदितायेनपुरासरस्वतीवितन्वताजस्यसतींस्मृतिंहृदि ॥ स्वलक्षणाप्रादुरभूत्किलास्यतःसमेऋषीणामृषभःप्रसीदतां ॥ २२ ॥ भूतैर्महद्भिर्यइमाःपुरोविभुर्निर्मायशेतेयदमूषुपूरुषः ॥ भुंक्तेगुणान्षोडशषोडशात्मकःसोऽलंकृषीष्टभगवान्वचांसिमे ॥ २३ ॥

श्रीव्यासंनमस्करोति नमइति सौम्याःभक्ताःयस्यमुखांबुरुहेआसवोमकरंदस्तं ॥ २४ ॥ इदानींप्रश्नोत्तरतयाब्रह्मनारदसंवादंस्तौति
एतदिति उत्पत्तिसमयएववेदागर्भेयस्यसाक्षाद्धरिर्यदाह ॥ २५ ॥ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥
पंचमेनारदेनाथपृष्टःसृष्ट्यादिवक्त्यजः ॥ हरेर्लीलांविराट्सृष्टिकालकर्मादिशक्तिभिः ॥ १ ॥ नारदायविपृच्छतेवेदगर्भोऽभ्यधादित्युक्तंत
त्रनारदप्रश्नमाह देवदेवेति हेभूतभावन अतएवसर्वेषांपूर्वजअनादे ज्ञायतेऽनेनेतिज्ञानंतत्साधनंयत्तद्विजानीहि विशेषेणज्ञापयेत्यर्थः क
थंभूतं आत्मतत्त्वंनितरांदृश्यतेयेनतत् ॥ १ ॥ उक्तलक्षणभूतंविश्वमेवात्मज्ञानसाधनमतस्तद्विशेषंपृच्छति यद्रूपंयेनरूप्यतेप्रकाश्यते यद

नमस्तस्मैभगवतेवासुदेवायवेधसे ॥ पपुर्ज्ञानमयंसौम्यायन्मुखांबुरुहासवं ॥ २४ ॥ एतदेवात्मभूराजन्ना
रदायविपृच्छते ॥ वेदगर्भोऽभ्यधात्साक्षाद्यदाहहरिरात्मनः ॥ २५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधे
चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच देवदेवनमस्तेस्तुभूतभावनपूर्वज ॥ तद्विजानीहिय
ज्ज्ञानमात्मतत्त्वनिदर्शनं ॥ १ ॥ यद्रूपंयदधिष्ठानंयतःसृष्टमिदंप्रभो ॥ यत्संस्थंयत्परंयच्चतत्त्वंवदतत्त्वतः
॥ २ ॥ सर्वंह्येतद्भवान्वेदभूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ करामलकवद्विश्वंविज्ञानावसितंतव ॥ ३ ॥ यद्विज्ञानोयदाधा
रोयत्परस्त्वंयदात्मकः ॥ एकःसृजसिभूतानिभूतैरेवात्ममायया ॥ ४ ॥ आत्मन्भावयसेतानिनपराभावय
न्स्वयं ॥ आत्मशक्तिमवष्टभ्यऊर्णनाभिरिवाक्लमः ॥ ५ ॥

धिष्ठानंयदाश्रयं यतःयेनसृष्टं यत्संस्थंयस्मिन्लीयते यत्परंयदधीनं यच्चेतियदात्मकं स्वतःसत्कारणतोवेत्यर्थः तस्यतत्त्वंयाथार्थ्यंतत्त्वतो
वद ॥२॥ नजानामीतिनवक्तव्यमित्याह सर्वमिति भूतंजातं भव्यंजनिष्यमाणं भवज्जायमानं तेषांप्रभुःयतः अतोविशिष्टेनज्ञानेनावसि
तंनिश्चितं ॥३॥आस्तामिदं आदौतावत्त्वामेवकथयेत्याह यतोविज्ञानंयस्य कस्तवविज्ञानदइत्यर्थः यदाधारःकस्तवाश्रयः यत्परःयदधी
नः यदात्मकःयत्स्वरूपः ममतुत्वमेवस्वतंत्रःपरमेश्वरइतिबुद्धिः तवतपश्चरणेनतुपरशंकयापृच्छामीत्याह सार्धैश्चतुर्भिः एकःअसहायः
॥४॥ आत्मनिभावयसेपालयसि स्वयमेवपराभवमप्राप्यन् अक्लमःश्रमरहितः यथोर्णनाभिरात्मनएवशक्तिमवष्टभ्यसृजतितद्वत् ॥ ५ ॥

तस्मादहंतु ि न्विश्वस्मिन्परमुत्तमं अपरमधमम् समंमध्यमंचतत्रापिनाममनुष्यादिरूपंद्विपदत्वादि गुणःशुक्लत्वादिभिर्भाव्यंसाध्यम् तत्रापिसदसत्स्थूलंसूक्ष्मंच किंचिदप्यन्यतोनवेद किंतु त्वत्तएवसर्वंभवतीतिमन्ये॥६॥सतथाविधोपिभगवान्तपोऽचरदितियत् तेननोऽस्मान्खेदयसे मोहयसि यतःपराशंकांईश्वरांतराशंकांप्रयच्छसि॥७॥यथैवाहंत्वयाऽनुशासितःशिक्षितःसन्बुध्ये बुध्येयं तथाविजानीहिविशेषेणज्ञापय॥८॥प्रश्नंमभिनंदति वत्सहेपुत्र तवेदंविचिकित्सितंसंदेहः तत्पूर्वकःप्रश्नोऽयंसम्यगित्यर्थः यतःकारुणिकस्यतवायंप्रश्नः अत्रहेतुःयत्यतःपरधर्मेभगवद्वीर्यप्रकाशनेप्रवर्तितोऽस्मि अतस्त्वंजिज्ञासुरपिमयिकृपामेवकृतवानित्यर्थः॥ ९॥ ननुत्वमेवभगवानित्युक्तंमयाएकः सृजसिभूतानीत्यादिनासत्यम् यथामामीश्वरत्वेनप्रभाषसेतदपितवभाषणंनात्यंतमनृतं यतःकारणात् एतावत्प्रभावस्यभावःएतावत्त्वं

नाहंवेदपरंह्यस्मिन्नापरंनसमंविभो॥ नामरूपगुणैर्भाव्यंसदसत्किंचिदन्यतः॥ ६ ॥ सभवानचरद्घोरंयत्तपःसुसमाहितः॥ तेनखेदयसेनस्त्वंपराशंकांप्रयच्छसि॥ ७॥एतन्मेपृच्छतःसर्वंसर्वज्ञसकलेश्वर॥विजानीहितथैवेदमहंबुध्येऽनुशासितः॥ ८ ॥ ब्रह्मोवाच सम्यक्कारुणिकस्येदंवत्सतेविचिकित्सितं॥ यदहंचोदितःसौम्यभगवद्वीर्यदर्शने॥९॥नानृतंतवतच्चापियथामांप्रब्रवीषिभो॥अविज्ञायपरंमत्तएतावत्त्वंयतोहिमे॥१०॥येनस्वरोचिषाविश्वंरोचितंरोचयाम्यहं॥यथाऽर्कोग्निर्यथासोमोयथर्क्षग्रहतारकाः॥ ११ ॥ तस्मैनमोभगवतेवासुदेवायधीमहि॥ यन्माययादुर्जययामांब्रुवंतिजगद्गुरुं ॥१२॥विलज्जमानयायस्यस्थातुमीक्षापथेऽमुया॥विमोहिताविकत्थंतेममाहमितिदुर्धियः॥१३॥ मेअस्तिकिंतु मत्तःपरमीश्वरमविज्ञायब्रूषे अतःसादृश्यात्तवेयंभ्रांतिः ननुबुद्धिपूर्वमनृतमित्यर्थः यतईश्वरान्ममएतावत्त्वंतमविज्ञायेतिवाऽन्वयः॥१०॥ तर्हिकोऽसावीश्वरइत्यपेक्षायांभक्त्यानमस्कुर्वन्नेवतंकथयतित्रिभिः येनस्वप्रकाशेनरोचितंप्रकाशितमेवप्रकाशयामिस्रष्ट्याभिव्यक्तंकरोमि यथाऽर्कादयश्चैतन्यप्रकाशमेवप्रकाशयंति तथा श्रुतिःनतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोऽयमग्निः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीति॥११॥ तस्मैनमोधीमहि यस्यमाययाविमोहिताःसंतोयुष्मदादयोमांजगद्गुरुंजगत्कारणंवदंतितस्मै॥१२॥यन्माययेतिमायासंबंधोक्तेस्तस्यादुर्जयत्वोक्तेश्चतस्यापिकिमस्तिसंसारः नैवेत्याह मत्कपटमसौजानातीतियस्यदृष्टिपथेस्थातुंविलज्जमानयेव तस्मिन्स्वकार्यमकुर्वत्याअमुयामाययाविमोहिताअस्मदादयोदुर्धियःअविद्यावृतज्ञानाएवकेवलंविकत्थंते श्लाघंतेअनेनयद्रूपमित्यस्यप्रश्नस्योत्तरमुक्तंभवति॥१३॥

तदेवंस्वस्मादन्यंपरमेश्वरंनिरूप्येदानींयदधिष्ठानमित्यादिनवप्रश्नानांसएवाधिष्ठानादिकंसर्वमित्युत्तरंवक्तुंतद्व्यतिरेकेणान्यस्यासत्त्वमाहद्र
मिति द्रव्यंमहाभूतानिउपादानरूपाणि कर्मजन्मनिमित्तम् कालस्तत्क्षोभकः स्वभावस्तत्परिणामहेतुः जीवोभोक्ता वासुदेवात्परोऽन्यो
र्थोनास्ति कारणाव्यतिरेकात्कार्यस्य ॥ १४ ॥ तत्प्रपंचयतिद्वाभ्याम् नारायणःपरःकारणंयेषांते अनेनैवशास्त्रयोनित्वप्रतिपादनेनेश्वरे
प्रमाणंसर्वज्ञत्वादिकंचोक्तं देवाश्चतदंगाज्जाताः अतोनतद्व्यतिरिक्तालोकाःस्वर्गादयस्तदानंदांशाःमखास्तत्साधनभूताः॥१५॥योगःप्राणा
यामादिः तपस्तत्साध्यंचित्तैकाग्र्यमूज्ञानंतत्साध्यं गतिस्तत्फलं अनेनैवसर्वंतदधीनमित्युक्तं॥१६॥तर्हित्वंकिंकरोषीत्यपेक्षायामाह तस्यस्र
ज्यमपितेनसृष्टोऽहंसृजामिईक्षयाकटाक्षेण तत्रहेतवःद्रष्टुरित्यादयः ॥१७॥ननुकुतोऽयंजीवेश्वरविभागः यतस्त्वंप्रेर्यःसचप्रेरकःस्यादित्य

द्रव्यंकर्मचकालश्चस्वभावोजीवएवच॥वासुदेवात्परोब्रह्मन्नचान्योऽर्थोस्तितत्त्वतः॥१४॥नारायणपरावे
दादेवानारायणांगजाः॥नारायणपरालोकानारायणपरामखाः॥१५॥नारायणपरोयोगोनारायणपरंत॥
पःनारायणपरंज्ञानंनारायणपरागतिः॥१६॥तस्यापिद्रष्टुरीशस्यकूटस्थस्याखिलात्मनः॥सृज्यंसृजामिसृ
ष्टोहमीक्षयैवाभिचोदितः॥१७॥सत्वंरजस्तमइतिनिर्गुणस्यगुणास्त्रयः॥स्थितिसर्गनिरोधेषुगृहीतामायया
विभोः॥१८॥कार्यकारणकर्तृत्वेद्रव्यज्ञानक्रियाश्रयाः॥ बध्नंतिनित्यदामुक्तंमायिनंपुरुषंगुणाः॥१९॥सए
षभगवाँल्लिंगैस्त्रिभिरेभिरधोक्षजः॥ स्वलक्षितगतिर्ब्रह्मन्सर्वेषांममचेश्वरः॥२० ॥कालंकर्मस्वभावंचमाये
शोमाययास्वया॥ आत्मन्यदृच्छयाप्राप्तंविबुभूषुरुपाददे॥२१॥कालाद्गुणव्यतिकरःपरिणामःस्वभावतः॥
कर्मणोजन्ममहतःपुरुषाधिष्ठितादभूत्॥२२॥ पेक्षायांजीवेश्वरविभागहेतुमाहत्रिभिः सत्वमिति निर्गुणस्यापीश्व
रस्यैतेत्रयोगुणाःबध्नंतीत्युत्तरेणान्वयः कथंभूताः तेनैवस्वातंत्र्येणस्थित्याद्यर्थंमाययागृहीताः ॥ १८ ॥ वस्तुतःसर्वदामुक्तमपिमायिनंमा
याविषयंपुरुषंजीवंबध्नंति क्वकार्यमधिभूतंकारणमध्यात्मं कर्ताऽधिदैवतंतेषांभावस्तत्त्वंतस्मिन् द्रव्यंमहाभूतानि ज्ञानशब्देनदेवताःक्रिया
इंद्रियाणितदाश्रयाःतेषांकारणभूताः तत्तदभिमानेनबध्नंति ॥ १९ ॥ अतःसएषवश्यमायःएभिर्गुणैःलिंगैःजीवानामावरकैरुपाधिभिः
सुष्ठुअलक्षितागतिस्तत्त्वंयस्यसःस्वैर्भक्तैरेवलक्षितागतिस्तत्त्वंयस्येतिवा ॥ २० ॥ तस्यसृष्टिप्रकारमाह कालमिति कर्मजीवादृष्टं विबुभू
षुः विविधंभवितुमिच्छन्॥२१॥गुणानांव्यतिकरःक्षोभःसाम्यत्यागः परिणामोरूपांतरापत्तिः पुरुषःईश्वरस्तेनाधिष्ठितत्वंत्रयाणांविशेष
णं महतःमहत्तत्त्वस्य ॥ २२ ॥

महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणात् विक्रियमाणात् तस्यचक्रियाज्ञानशक्तित्वात्रिगुणत्वेऽपिरजःसत्वाभ्यामुपबृंहितत्वम् अहंकारस्यतावरकत्वात्त मःप्रधानत्वं अतएवाहंकारकार्येषुतामसमाकाशादिकंबहुराजसंसात्विकंचाल्पं एवंतदुपाधिकेषुजीवेष्वपितथैवतामसाधिक्यं ॥२३॥ सचविकुर्वन्रूपांतरंगच्छन्त्रैविध्यमेवाहवैकारिकःसात्विकःतैजसोराजसः यद्विदायस्यभेदः द्रव्यशक्तिरित्यादीनिप्रातिलोम्येनत्रयाणां लक्षणानि द्रव्येमहाभूताख्यशक्तिर्यस्य क्रियासुइंद्रियेषुशक्तिर्यस्य ज्ञानेषुदेवेषुशक्तिर्यस्य हेप्रभोवोढुंशक्त ॥२४॥ भूतादेरितितामस स्यविशेषणं ननतामसात्प्रथमंशब्दोभवतीतिप्रसिद्धं सत्यं सतुतस्यनभसोमात्रासूक्ष्मंरूपं गुणश्चअसाधारणः व्यावर्तकोधर्मः शब्दद्वारा

महतस्तुविकुर्वाणाद्रजःसत्वोपबृंहितात् ॥ तमःप्रधानस्त्वभवद्द्रव्यज्ञानक्रियात्मकः॥२३॥ सोऽहंकारइतिप्रोक्तोविकुर्वन्समभूत्त्रिधा ॥ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेतियद्भिदा ॥ द्रव्यशक्तिःक्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिरितिप्रभो ॥२४॥ तामसादपिभूतादेर्विकुर्वाणादभून्नभः ॥ तस्यमात्रागुणःशब्दोलिंगंयद्द्रष्टृदृश्ययोः ॥२५॥ नभसोऽथविकुर्वाणादभूत्स्पर्शगुणोऽनिलः ॥ परान्वयाच्छब्दवांश्चप्राणओजःसहोबलम् ॥२६॥ वायोरपिविकुर्वाणात्कालकर्मस्वभावतः ॥ उदपद्यततेजोवैरूपवत्स्पर्शशब्दवत् ॥२७॥ तेजसस्तुविकुर्वाणादासीदंभोरसात्मकम् ॥ रूपवत्स्पर्शवच्चांभोघोषवच्चपरान्वयात् ॥२८॥ विशेषस्तुविकुर्वाणादंभसोगंधवानभूत् ॥ परान्वयाद्रसस्पर्शशब्दरूपगुणान्वितः ॥२९॥

नभउत्पद्यतइत्यर्थःएवमेवस्पर्शादिष्वपिद्रष्टव्यं शब्दस्यलक्षणंलिंगमिति कुड्याद्यंतरितेनकेनचिदुच्चैर्गजोगजइत्युक्तेयोगजद्रष्टायश्चते नद्दृश्योगजः तयोर्लिंगंबोधकम् लिंगविशेषणत्वाद्यच्छब्दस्यपदत्वं ॥२५॥ परस्यनभसःकारणत्वेनान्वयाच्छब्दवांश्चवायुः तस्यैव लक्षणंप्राणोदेहधारणं ओजःसहोबलानि इंद्रियमनःशरीराणांपाटवानि तेषांहेतुरित्यर्थः ॥२६॥ स्वतोरूपवत्तेजःवायुनभसोःकारण भूतयोरन्वयात्स्पर्शशब्दवच्च एवमंभसःपृथिव्याश्चपरान्वयाधिक्याद्गुणाधिक्यं ॥२७॥ घोषःशब्दः ॥२८॥ विशेषःपृथिव्याश्चप रान्वयाधिक्याद्गुणाधिक्यम् ॥२९॥

मनःशब्देनैवतदधिष्टाताचंद्रोऽपिद्रष्टव्यः अन्येचदशदेवावैकारिकाः सात्विकाहंकारकार्याः तानाह दिशश्चवातश्चअर्कश्चप्रचेताश्चअ श्विनौच एतेपंचश्रोत्रत्वक्चक्षुजिव्हाघ्राणानामधिष्ठातारः वन्हिश्चइंद्रश्चउपेंद्रश्चमित्रश्चकश्चप्रजापतिः एतेपंचवाक्पाणिपादपायूप स्थानामधिष्ठातारः ॥ ३० ॥ यतोज्ञानशक्तिःबुद्धिःक्रियाशक्तिःप्राणश्च तैजसाहंकारकार्यौ अतोज्ञानक्रियाविशेषरूपाणींद्रियाण्यपि तैजसादभवन्नित्यर्थः तान्याहश्रोत्रमिति दोःपाणिः मेंढ्रमुपस्थः क्रमस्त्वत्रनविवक्षितः ॥ ३१ ॥ एवंकारणसृष्टिमुक्त्वाकार्यसृष्टिमाह य दाएतेअसंगताः अमीलिताआसन् अतएवयदाआयतनंस्यशरीरस्यनिर्माणेनशेकुः ॥ ३२ ॥ तदासदसत्त्वंप्रधानगुणभावमुपादायस्वी

वैकारिकान्मनोजज्ञेदेवावैकारिकादृश ॥ दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्विवन्हींद्रोपेंद्रमित्रकाः॥३०॥ तैजसात्तुविकु
र्वाणादिंद्रियाणिदशाभवन्॥ ज्ञानशक्तिःक्रियाशक्तिर्बुद्धिःप्राणस्तुतैजसौ ॥ श्रोत्रंत्वग्घ्राणदृग्जिह्वावाग्दो
र्मेढ्रांघ्रिपायवः॥३१॥ यदैतेऽसंगताभावाभूतेंद्रियमनोगुणाः॥यदायतननिर्माणेनशेकुर्ब्रह्मवित्तम॥३२॥
तदासंहत्यचान्योन्यंभगवच्छक्तिचोदिताः॥सदसत्त्वमुपादायचोभयंससृजुर्ह्यदः ॥ ३३ ॥ वर्षपूगसहस्रां
तेतदंडमुदकेशयम्॥ कालकर्मस्वभावस्थोजीवोऽजीवमजीवयत्॥३४॥ सएवपुरुषस्तस्मादंडंनिर्भिद्यनिर्ग
तः॥ सहस्रोर्वंघ्रिबाह्वक्षःसहस्राननशीर्षवान्॥३५॥ यस्येहावयवैर्लोकान्कल्पयंतिमनीषिणः॥कट्यादिभिर
धःसप्तसप्तोर्ध्वंजघनादिभिः॥३६॥पुरुषस्यमुखंब्रह्मक्षत्रमेतस्यबाहवः॥ ऊर्वोर्वैश्योभगवतःपद्भ्यांशूद्रोऽभ्य
जायत॥३७॥भूर्लोकःकल्पितःपद्भ्यांभुवर्लोकोऽस्यनाभितः॥हृदास्वर्लोकउरसामहर्लोकोमहात्मनः॥३८॥

कृत्य उभयंसमष्टिव्यष्ट्यात्मकंशरीरं ॥ ३३ ॥ कालकर्मस्वभावानधिष्ठायस्थितःजीवयतीतिजीवःपरमात्मा अजीवमचेतनं अजीवयत् चेतयतिस्म ॥ ३४ ॥ निर्भिद्यपृथक्कृत्यस्थितइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ तदवयवैर्लोकरचनामाह यस्येति कटिरिति ऊरुमूलयोःपश्चाद्भागः जघ नंपुरोभागः अधः सप्तलोकान् अतलादीन् ऊर्ध्वंभूरादीन्सप्त ॥ ३६ ॥ वर्णानांततउत्पत्तिंदर्शयति पुरुषस्येति ब्रह्मब्राह्मणोमुखमिति कार्यकारणयोरभेदविवक्षयोक्तं बाहवइतिच क्षत्रंक्षत्रियः ॥ ३७ ॥ इदानीमुपासनार्थंलोककल्पनाभेदान्दर्शयन्सप्तलोकपक्षमाहद्वा भ्यां भूर्लोकःपातालमारभ्यपद्भ्यांकटिपर्यंताभ्यां ॥ ३८ ॥

स्तनद्वयादिति उपासनार्थत्वादूर्ध्वाधोभाववैपरीत्यंनदोषः यद्वास्तनत्शब्दंकुर्वद्यदोष्ठद्वयंतस्मादित्यर्थः ब्रह्मलोकोवैकुंठाख्यः सनातनो नित्यः नतुस्त्यज्यप्रपंचांतर्वर्तीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ इदानींचतुर्दशलोकपक्षंदर्शयति तत्रजघनादिभिर्भूरादयःपूर्वोक्ताएवसप्त कट्यादिभिरधः सप्तलोकानाह तत्कट्यामितिद्वाभ्यां शुद्धंहरिभक्तनिवासत्वात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ त्रिलोकपक्षमाह भूर्लोकःपातालादिसहितः ॥ ४२ ॥ इ० भा० द्वि० पंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ ॥७॥ षष्ठेविराड्विभूतिश्चप्रोक्ताध्यात्मादिभेदतः ॥ दृढीकृतंचपूर्वोक्तंसर्वंपुरुषसूक्ततः ॥ १ ॥ इदानींवैराजस्यविभूतिःसप्रपंचमनुवर्ण्यते वाचामस्मदादिवागिंद्रियाणांतदधिष्ठातुर्वन्हेश्चतस्यमुखंक्षेत्रमुत्पत्तिस्थानं छंदसांगायत्र्या

ग्रीवायांजनलोकश्चतपोलोकस्तनद्वयात् ॥ मूर्द्धभिःसत्यलोकस्तुब्रह्मलोकःसनातनः ॥ ३९ ॥ तत्कट्यांचात लंकृप्तमूरुभ्यांवितलंविभोः ॥ जानुभ्यांसुतलंशुद्धंजंघाभ्यांतुतलातलं ॥ ४० ॥ महातलंतुगुल्फाभ्यांप्रपदा भ्यामृरसातलं ॥ पातालंपादतलतइतिलोकमयःपुमान् ॥ ४१ ॥ भूर्लोकःकल्पितःपद्भ्यांभुवर्लोकोऽस्यनाभि तः ॥ स्वर्लोकःकल्पितोमूर्ध्नाइतिवालोककल्पना ॥ ४२ ॥ इ० भा० द्वि० पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच वा चांवन्हेर्मुखंक्षेत्रंछंदसांसप्तधातवः ॥ हव्यकव्यामृतान्नानांजिव्हासर्वरसस्यच ॥ १ ॥ सर्वासूनांचवायोश्चत न्नासेपरमायने ॥ अश्विनोरोषधीनांचघ्राणोमोदप्रमोदयोः ॥ २ ॥ रूपाणांतेजसांचक्षुर्दिवःसूर्यस्यचाक्षिणी ॥ कर्णौदिशांचतीर्थानांश्रोत्रमाकाशशब्दयोः ॥ तद्गात्रंवस्तुसाराणांसौभगस्यचभाजनं ॥ ३ ॥ त्वगस्यस्पर्श वायोश्चसर्वमेधस्यचैवहि ॥ रोमाण्युद्भिज्जजातीनांयैर्वायज्ञस्तुसंभृतः ॥ ४ ॥

दीनांसप्तानांतस्यसप्तधातवः त्वगादयःक्षेत्रं हव्यंदेवानामन्नंकव्यंपितॄणां अमृतंतदुभयशेषोमनुष्याणां तेषामन्नानांसर्वरसस्यमधुरादेः षड्विधस्यचकारादस्मदादिरसनेंद्रियस्य तदधिष्ठातुर्वरुणस्यचैतस्यजिव्हाक्षेत्रमुत्पत्तिस्थानं एवंसर्वत्रानुक्तमुन्नेयं ॥ १ ॥ सर्वासूनामस्म दादिप्राणानांतस्यनासेनामारंध्रेपरमायनेउत्तमक्षेत्रे मोदप्रमोदयोश्चसामान्यविशेषगंधयोर्घ्राणः घ्राणेंद्रियंपरमायनं ॥ २ ॥ रूपाणां तेजसांरूपप्रकाशानांचचक्षुरिंद्रियं अक्षिणीनेत्रगोलके सर्वत्रषष्ठ्यंतानांप्रथमांतंक्षेत्रंद्रष्टव्यं कर्णौश्रोत्राधिष्ठानेश्रोत्रमिंद्रियं तस्यगा त्रंशरीरंवस्तूनांयेसारांशास्तेषांभाजनंस्थानम ॥ ३ ॥ अस्यत्वक्स्पर्शस्यवायोश्चेत्यर्थः सर्वस्यमेधस्ययज्ञस्य उद्भिज्जजातीनांसर्ववृक्षा णां येर्वृक्षैर्यज्ञःसम्यक्साधितः तेषामेववा ॥ ४ ॥

केशामेघानांक्षेत्रं पूर्ववतथोक्तेः श्मश्रूणिविद्युतां पादकरनखानिशिलालोहानामितिसादृश्यादूह्यं क्षेमकर्मणांपालनकर्तॄणां ॥ ५ ॥ विक्रमःपादन्यासोभूरादिलोकानामास्पदमाश्रयः भूरादिशब्दानामव्ययत्वात्षष्ठ्यालुक् क्षेमोलब्धरक्षणं शरणंभयाद्रक्षणं सर्वेषांकामानांवरस्यवरणस्यापिहरेरंघ्रिरास्पदं ॥ ६ ॥ वीर्यस्यशुक्रस्यशिश्नोऽधिष्ठानं उपस्थस्त्विंद्रियंप्रजात्यानंदः संतानार्थःसंभोगस्तेनयानिर्वृतिः तापहानिस्तस्याः ॥ ७ ॥ परिमोक्षस्यमलत्यागस्यपायुरिंद्रियं गुदःस्थानं निर्ऋतेरलक्ष्म्याः ॥ ८ ॥ तमसोऽज्ञानस्य पश्चिमःपृष्ठभागः

केशश्मश्रुनखान्यस्यशिलालोहाभ्रविद्युतां॥ बाहवोलोकपालानांप्रायशःक्षेमकर्मणां ॥ ५ ॥ विक्रमोभूर्भुवःस्वश्चक्षेमस्यशरणस्यच ॥ सर्वकामवरस्यापिहरेश्चरणआस्पदं ॥ ६ ॥ अपांवीर्यस्यसर्गस्यपर्जन्यस्यप्रजापतेः ॥ पुंसःशिश्नउपस्थस्तुप्रजात्यानंदनिर्वृतेः ॥ ७ ॥ पायुर्यमस्यमित्रस्यपरिमोक्षस्यनारद ॥ हिंसायानिर्ऋतेर्मृत्योर्निरयस्यगुदःस्मृतः ॥ ८ ॥ पराभूतेरधर्मस्यतमसश्चापिपश्चिमः ॥ नाड्योनदनदीनांतुगोत्राणामस्थिसंहतिः ॥ ९ ॥ अव्यक्तरससिंधूनांभूतानांनिधनस्यच ॥ उदरंविदितंपुंसोहृदयंमनसःपदं ॥ १० ॥ धर्मस्यममतुभ्यंचकुमाराणांभवस्यच ॥ विज्ञानस्यचसत्वस्यपरस्यात्मापरायणं ॥ ११ ॥ अहंभवान्भवश्चैवतइमेमुनयोऽग्रजाः ॥ सुरासुरनरानागाःखगामृगसरीसृपाः ॥ १२ ॥ गंधर्वाप्सरसोयक्षारक्षोभूतगणोरगाः ॥ पशवःपितरःसिद्धाविद्याध्राश्चारणाद्रुमाः ॥ १३ ॥ अन्येचविविधाजीवाजलस्थलनभौकसः ॥ ग्रहर्क्षकेतवस्तारास्तडितस्तनयित्नवः ॥ १४ ॥

गोत्राणांगिरीणामस्थिसंघातः ॥ ९ ॥ अव्यक्तंप्रधानं रसःअन्नादिसारः सिंधवःसमुद्रास्तेषां निधनस्यलयस्यउदरंपदंस्थानं विदितंज्ञानिभिः मनसःअस्मदादिलिंगशरीरस्य ॥ १० ॥ तुभ्यंतव कुमाराणांसनकादीनां भवस्यश्रीरुद्रस्यआत्माचित्तंपरमायनं ॥ ११ ॥ एवंतावत्परमेश्वराज्जातंविश्वंततोनभिन्नं यथाकुंडलंसुवर्णान्नपृथक् सतुसर्वनियंतासर्वप्रकाशकोनित्यमुक्तइत्यर्थादुक्तं एतदेवपुरुषसूक्तार्थकथनेनद्रढयति तत्रसहस्रशीर्षेत्यर्धर्चस्य ब्राह्मणोऽस्यमुखमासीदित्यादेश्चऋक्त्रयस्यार्थःपूर्वाध्यायएवदर्शितः पुरुषएवेदंसर्वमित्यस्यार्थंदर्शयति अहंभवानितिसार्धत्रिभिः तेअग्रजाइमेसनकादयः मरीच्यादयश्च ॥ १२ ॥ १३ ॥ जलंचस्थलंचनभश्चौकांसियेषांते नभौकसइतिसंधिरार्षः ॥ १४ ॥

सर्वंपुरुषएवनततःपृथगित्यर्थः प्रपंचेनतस्यापरिच्छेदंवक्तुंसभूमिमित्यस्यार्थमाह तेनपुरुषेणविश्वमितिभूमिपदस्यार्थः वितस्तिमितिद
शांगुलंपदस्य अर्थीत्यतिशब्दस्य सचवितस्तिमधिकंव्याप्यतिष्ठतीति आधिक्यमात्रंविवक्षितं नपरिमाणं अनुपयोगादपरिच्छिन्नत्वाच्च
॥ १५ ॥ एतत्सदृष्टांतमाह असौप्राणः आदित्यःअसौवाआदित्यःप्राणइतिश्रुतेः स्वधिष्ण्यंमंडलंप्रकाशयन्यथाबहिश्वप्रकाशयति एवं
विराट्देहंप्रकाशयन्ब्रह्मांडमंतर्बहिश्वप्रकाशयति नित्यमुक्तत्वंदर्शयितुमुतामृतत्वस्येत्यस्यार्थमाह सइति अभयस्येतिमंत्रगतामृतपद
व्याख्या अन्नेनेतिपदंविभक्तिव्यत्ययेनव्याचष्टे मर्त्यंमरणधर्मकमन्नंकर्मफलं यस्मादत्यगात्अतिक्रांतवान् अतोनकेवलंसर्वात्मकः
किंतुअमृतत्वस्यनिजानंदस्यापीश्वरइत्यर्थः ॥ १६ ॥ प्रपंचात्मकस्यकुतोनित्यमुक्तत्वमित्याशंक्यतत्परिहारायएतावानस्येत्यस्यार्थमाह
महिमेति प्रपंचात्मकस्याप्यंमृतेशत्वमित्येषमहिमादुरत्ययः अपारः प्रपंचानभिभूतत्वादितिभावः मंत्रेणचएतावानस्यमहिमाविभूतिःस
तुज्यायान् महत्तरइतिवदतायमेवार्थउक्तः तदेवमीश्वरोनित्यमुक्तइत्युक्तम् तदाश्रितानांभूतानांबंधमोक्षौव्यवस्थयेतिदर्शयन् पादोऽस्य

सर्वंपुरुषएवेदंभूतंभव्यंभवच्चयत् ॥ तेनेदमावृतंविश्वंवितस्तिमधितिष्ठति ॥ १५ ॥ स्वधिष्ण्यंप्रतपन्प्राणोबहि
श्वप्रतपत्यसौ ॥ एवंविराजंप्रतपंस्तपत्यंतर्बहिःपुमान् ॥ सोऽमृतस्याभयस्येशोमर्त्यमन्नंयदत्यगात् ॥ १६ ॥ म
हिमैषततोब्रह्मन्पुरुषस्यदुरत्ययः ॥ पादेषुसर्वभूतानिपुंसःस्थितिपदोविदुः ॥ १७ ॥ अमृतंक्षेममभयंत्रिमूर्ध्नो
धायिमूर्धसु ॥ पादास्त्रयोबहिश्वासन्नप्रजानांयआश्रमाः ॥ अंतस्त्रिलोक्यास्त्वपरोगृहमेधोऽबृहद्व्रतः ॥ १८ ॥

विश्वाभूतानीत्यस्यार्थमाह पादेष्विति तिष्ठंत्यत्रेतिस्थितयोभूरादिलोकाः तेपादाइवपादाः अंशायस्यसस्थितिपात् तस्यपादेष्वंशभूतेषु
लोकेषुसर्वान्जीवान्विदुः मंत्रेतुपादोऽस्यविश्वाभूतानीतिसामानाधिकरण्यमधिष्ठानाधिष्ठेयाभेदविवक्षया पादइत्येकवचनंचसामान्या
भिप्रायेणेतिव्याख्यातंभवति ॥ १७ ॥ भूतेषुफलवैचित्र्यंदर्शयन्त्रिपादस्यामृतंदिवीत्यस्यार्थमाह अस्येश्वरसंबंधित्रिपादमृतंनित्यसुखं
दिविऊर्ध्वलोकेषुनत्रिलोक्यामित्यर्थःतदेवत्रिपाच्छब्दोक्तंत्रैविध्यंदर्शयन्नाह त्रयाणांलोकानांमूर्धामहर्लोकः तस्यमूर्धानस्तदुपरितन
लोकास्तेषुयथाक्रमममृतादिकमधायिनिहितम् तत्रत्रिलोक्यांनश्वरमेवसुखं महर्लोकस्यक्रममुक्तिस्थानत्वेपिकल्पांतेतत्रत्यानांस्थान
त्यागान्नाविनाशिसुखं जनलोकेत्वमृतमविनाशिसुखं यावज्जीवंस्वस्थानापरित्यागात् किंतुमहर्लोकवासिनांकल्पांतेत्रिलोकदाहोष्मपी
डितानांतदातत्रगमनादक्षेमदर्शनमस्ति तपोलोकेतस्याभावात्क्षेममेव वक्ष्यतिहि त्रिलोक्यांदह्यमानायांशक्त्यासंकर्षणाग्निना ॥ यांत्यूष्म
णामहर्लोकाज्जनंभृग्वादयोऽर्दिताइति सत्यलोकेत्वभयंमोक्षः तत्रत्यासत्तेः एतदेववैचित्र्यमधिकारिभेदेनोपपादयन्त्रिपादूर्ध्वइत्यस्या
र्थमाह नप्रजायंतेपुत्रादिरूपेणेत्यप्रजाः नैष्ठिकब्रह्मचारिवानप्रस्थयतयस्तेषामाश्रमास्त्रिलोक्याःबहिरासन् गृहमेधस्त्वंतः यस्मादबृहद्व्रतः
ब्रह्मचर्यव्रतरहितः ॥ १८ ॥

अयंचाधिकारभेदएकस्यैवावस्थाभेदेननत्वत्यंतभिन्नविषयइतिदर्शयंस्ततोविष्वङित्यस्यार्थमाह विविधंसुष्ठुअंचतीतिविष्वङ्पुरुषःक्षे
त्रज्ञः सृतीमार्गौदक्षिणोत्तरौ विचक्रमेचलतिस्म कथंभूतेस्रुती साशनानशनेभोगापवर्गप्राप्तिसाधनभूते अत्रहेतुत्वेनपुनर्विशेषणम् यद्य
तः अविद्याकर्मरूपाएका विद्याचतत्साधनोपासनारूपाऽन्या ॥ १९ ॥ तदेवंविराडंतर्वर्तिनांफलवैचित्र्यमुक्त्वातत्कारणेश्वरस्यतद्वैलक्ष
ण्यंदर्शयितुं तस्माद्विराळजायतेत्यस्यार्थमाह यस्मादंडंजज्ञेतत्रचभूतेंद्रियगुणात्मकोविराट्चजज्ञे सईश्वरःतद्विश्वंविराट्देहं द्रव्यमंडंच
अतिक्रांतवान् सूर्यइवेतिपूर्वोक्तएवदृष्टांतः ॥ २० ॥ नन्वेवंपुरुषएवचेत्सर्वंतर्हियज्ञस्यतत्साधनानांचापृथग्भावात् यज्ञैःपुरुषाराधनंन
सिध्येदित्याशंक्य तत्परिहारायतत्पुरुषेणहविषेत्यादिमंत्रार्थसंगृह्यदर्शयति यदेत्यादिना अस्येतिविराडंतर्यामिणः तस्यैवप्रकृतत्वात्
नाभौभवंनाभ्यंतस्मात् यज्ञसंभारान्साधनानिनापश्यम् ॥ २१ ॥ तदातेषुसंभारेषुसाध्येषुसत्सु पुरुषावयवैरेतेसंभाराःसंभृताइतिचतुर्थे

सृतीविचक्रमेविष्वङ्साशनानशनेउभे॥यदविद्याचविद्याचपुरुषस्तूभयाश्रयः॥१९॥यस्मादंडंविराट्जज्ञे
भूतेंद्रियगुणात्मकः॥तद्द्रव्यमत्यगाद्विश्वंगोभिःसूर्यइवातपन्॥२० ॥यदास्यनाभ्यान्नलिनादहमासंमहात्म
नः॥नाविदंयज्ञसंभारान्पुरुषावयवादृते॥२१॥ तेषुयज्ञस्यपशवःसवनस्पतयःकुशाः॥इदंचदेवयजनंकाल
श्चोरुगुणान्वितः॥२२॥वस्तून्योषधयःस्नेहारसलोहमृदोजलं॥ऋचोयजूंषिसामानिचातुर्होत्रंचसत्तम॥२३॥
नामधेयानिमंत्राश्चदक्षिणाश्चव्रतानिच॥देवतानुक्रमःकल्पःसंकल्पस्तंत्रमेवच॥२४॥गतयोमतयश्चैवप्रा
यश्चित्तंसमर्पणं॥पुरुषावयवैरेतेसंभाराःसंभृतामया॥२५॥ इतिसंभृतसंभारःपुरुषावयवैरहं॥तमेवपुरुषंय
ज्ञंतेनैवायजमीश्वरं॥२६ततस्तेभ्रातरइमेप्रजानांपतयोनव॥अयजन्व्यक्तमव्यक्तंपुरुषंसुसमाहिताः॥२७॥

नान्वयः वनस्पतयोयूपाः देवयजनंयज्ञभूमिः इदंचेतिवचनाद्यज्ञार्हस्थानेउपविष्टःकथयतीतिगम्यते बहुगुणान्वितोवसंतादिकालः
॥ २२॥ वस्तूनिपात्रादीनि· ओषधयोव्रीह्यादयः स्नेहाघृतादयःरसामधुरादयःसुवर्णादीनिलोहानिमृदश्च चातुर्होत्रंहोत्रादिकंकर्म॥२३॥
नामधेयानिज्योतिष्टोमादीनिऋगादीनामुक्तत्वान्मंत्राइतिस्वाहाकारादयःदेवतानामनुक्रमउद्देशः कल्पोबौधायनादिकर्मपद्धतिग्रंथः अ
नेनाहंयक्ष्यइतिसंकल्पः तंत्रमनुष्ठानप्रकारः ॥ २४ ॥ गतयोविष्णुक्रमाद्याःमतयोदेवताध्यानानि कृतस्यभगवतिसमर्पणम्॥ २५॥ सं
भृताःसंपादिताःसंभारायेनसोऽहंतेनैव यज्ञेनैव अनेनयज्ञेनयज्ञमयजंतेतिमंत्रार्थः सूचितः ॥२६॥ तेनदेवाअयजंतेत्यस्यार्थंसप्रपंचंदर्श
यति ततइतिद्वाभ्याम् व्यक्तांमिद्रादिरूपेण अव्यक्तंस्वतः अनेनपुरुषंजातमग्रतइत्यस्यार्थोदर्शितः ॥ २७ ॥

कालेस्वस्वावसरे ॥ २८ ॥ यदधिष्ठानमित्येतत्प्रश्नोत्तरार्थमुपसंहरति नारायणइति आहितमधिष्ठितं भगवत्त्वेहेतुः यःस्वतोऽगुणः सर्गादौगृहीतामाययाउरवोगुणाःयेनतस्मिन् ॥२९॥यत्परस्त्वमित्येतत्प्रश्नोत्तरंयदुक्तंसएषभगवान्सर्वेषांममचेश्वरइतितदुपसंहरति सृजामीति पालनंतुस्वयमेवकरोतीत्याह विश्वमिति पुरुषरूपेणविष्णुरूपेण त्रिशक्तिर्मायातांधरतीतितथासः ॥३०॥ यच्चेदंविश्वंयदात्मकश्चत्वमित्येवमादिसर्वप्रश्नानांसामान्योत्तरंयदुक्तंवासुदेवात्परोब्रह्मन्नचान्योर्थोऽस्तितत्त्वतइति पुरुषएवेदंसर्वमितिश्रुत्याचयद्दृढीकृतंतदुपसंहरतीतीति कार्यकारणात्मकंभाव्यंसृज्यंभगवतःसकाशादन्यत्पृथङ्नभवतीत्यभिहितं ॥३१ ॥ यदुक्तंएतावत्त्वंयतोहिमेतमविज्ञायमामीश्वरंप्रब्रवीषीतितदुपपाद्योपसंहरति नभारतीति यत्यस्मान्मेमयाऔत्कंठ्यंभक्त्युद्रेकः तद्युक्तेनहृदाहरिर्धृतः ध्यातः अंगहेनारद अतःमेवा

ततश्चमनवःकालेईजिरेऋषयोऽपरे ॥ पितरोविबुधादैत्यामनुष्याःक्रतुभिर्विभुं ॥ २८॥ नारायणेभगवति तदिदंविश्वमाहितं ॥ गृहीतमायोरुगुणःसर्गादावगुणःस्वतः॥ २९॥ सृजामितन्नियुक्तोऽहंहरोहरतितद्वशः॥ विश्वंपुरुषरूपेणपरिपातित्रिशक्तिधृक्॥ ३० ॥ इतितेऽभिहितंतातयथेदमनुपृच्छसि ॥ नान्यद्भगवतःकिंचिद्भाव्यंसदसदात्मकं॥३१॥ नभारतीमेंगमृषोपलक्ष्यतेनवैक्वचिन्मेमनसोमृषागतिः॥ नमेहृषीकाणिपतंत्यसत्पथेयन्मेहृदौत्कंठ्यवतांधृतोहरिः॥३२॥ सोऽहंसमाम्नायमयस्तपोमयःप्रजापतीनामभिवंदितःपतिः॥ आस्थाययोगंनिपुणंसमाहितस्तंनाध्यगच्छंयतआत्मसंभवः॥३३॥ नतोस्म्यहंतच्चरणंसमीयुषांभवच्छिदंस्वस्त्ययनंसुमंगलं॥ योह्यात्ममायाविभवंस्मपर्यगाद्यथानभःस्वांतमथापरेकुतः॥ ३४॥

ह्मनइंद्रियाणांवृत्तयः सत्यार्थाः नतुमत्प्रभावेनेत्यर्थः॥ ३२ ॥ अत्रस्वानुभवमेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांप्रमाणयति द्वाभ्याम् सोऽहंसमाम्नायादिभिःसर्वोत्कृष्टोपियोगमाश्रित्यापियतआत्मनोममसंभवोजन्मतमेवनज्ञातवान् कुतोऽन्यस्यवार्ता एतच्चतृतीयस्कंधेपद्मोद्भवेवक्ष्यते ॥ ३३ ॥ तदासमीयुषांशरणागतानांसंसारनिवर्तकं मंगलावहंसुसेव्यंचतस्यचरणंनतोस्मि ततोचिंत्यमहिमत्वेनज्ञातवानस्मीतिकैमुत्यन्यायेनाह योहीति स्वमायाविस्तरंयःस्वयमपिपर्यगात् परिशब्दोनिषेधे एतावानितिनज्ञातवानित्यर्थः अपरेकुतोजानीयुः तस्यचरणंनतोस्मीतिपूर्वेणसंबंधः ननुसर्वज्ञःकथंनजानाति अंताभावादितिदृष्टांतेनाह यथास्वस्यांतंनभोनाप्नोतितद्वत् नहिखपुष्पादर्शनंसार्वज्ञ्यंविहंतीतिभावः तथाचवक्ष्यति द्युपतयएवतेनययुरंततयात्वमपियदंतरांडनिचयाननुसावरणाइत्यादिश्रुतिश्च योअस्याध्यक्षःपरमेव्योमन्सोअंगवेदयदिवानवेदेति ॥ ३४ ॥

एतत्प्रपंचयति नाहमितिद्वाभ्यां वामदेवोरुद्रःयस्यकृतांगतिपरमार्थस्वरूपं किंतु इदंप्रपंचरूपंतस्यमाययाविनिर्मितंविचक्ष्महे विद्मः त दप्यात्मसमंस्वज्ञानानुरूपमेवनतुकृत्स्नं मोहितबुद्धयइत्ययंतदज्ञानेप्रपंचज्ञानेचहेतुः ॥ ३५ ॥ ननुसर्वेपितंवर्णयंतोदृश्यंतेतत्राह यस्ये ति ॥ ३६ ॥ अवतारकर्माणिसंक्षेपतोदर्शयति सएषआद्योभगवान्यःपुरुषावतारःसन्सृष्ट्यादिकरोति आत्मात्मन्यात्मनात्मानमिति क र्ताअधिकरणंसाधनंकर्मचस्वयमेवेत्यर्थः पुरुषावतारःसृष्ट्यादीनिचकर्माणीतिसंक्षेपोक्तिः ॥ ३७ ॥ नयंविदंतितत्त्वेनेत्युक्तंकितत्तत्त्वमि त्यपेक्षायाम् ॥ ज्ञानंकेवलंसत्यंतत्त्वं घटाद्याकारवृत्तिज्ञानव्यवच्छेदार्थंविशेषणानि विशुद्धंविषयाकारशून्यं यतःप्रत्यक्सर्वांतरं अत

नाहंनयूयंयदृतांगतिंविदुर्नवामदेवःकिमुतापरेसुराः ॥ तन्माययामोहितबुद्धयस्त्विदंविनिर्मितंचात्मसमं विचक्ष्महे ॥ ३५ ॥ यस्यावतारकर्माणिगायंतिह्यस्मदादयः ॥ नयंविदंतितत्त्वेनतस्मैभगवतेनमः ॥ ३६ ॥ सएषआद्यःपुरुषःकल्पेकल्पेसृजत्यजः ॥ आत्मात्मन्यात्मनात्मानंसंयच्छतिचपातिच ॥ ३७ ॥ विशुद्धंकेव लंज्ञानंप्रत्यक्सम्यगवस्थितं ॥ सत्यंपूर्णमनाद्यंतंनिर्गुणंनित्यमद्वयं ॥ ३८ ॥ ऋषेविदंतिमुनयःप्रशांतात्मेंद्रि याशयाः ॥ यदातदेवासत्तर्कैस्तिरोधीयेतविप्लुतं ॥ ३९ ॥

एवसम्यक्संदेहादिरहितं अवस्थितंस्थिरं यतोनिर्गुणं गुणकार्यंहिगुणव्यतिकराच्चंचलंभवति यद्यपिवृत्तिज्ञानमपिस्वरूपज्ञानमेवेतिन चांचल्यादिदोषयुक्तंतथाप्यंतःकरणवृत्तिदोषैस्तथातथाभवतीतिव्यवच्छिद्यते एभिरेवविशेषणैःसत्यत्वमपिसमर्थितम् किंच यद्विकार वत्तदसत्यंदृष्टं नचास्यजन्मादयःषड्विकाराःसंतीत्याह अनाद्यंतंजन्मनाशरहितं अतएवजन्मानंतरास्तित्वलक्षणोपिविकारोनास्ति वृद्धि विपरिणामापक्षयाश्चनसंति यतःपूर्णं सर्वत्रहेतुः नित्यमद्वयंनित्यंसर्वदाद्वैतप्रतीतिसमयेपिपरमार्थतोऽद्वयमिति ॥ ३८ ॥ अत्रविद्वदनुभ वंप्रमाणयति हेऋषेनारद प्रशांतात्मेंद्रियाशयाः प्रसन्नदेहेंद्रियमनसोयदाभवंति तदाविदंति अन्यदातदज्ञानेकारणमाह यदातदेवप्रका शमानमेवअसतांतर्कैःविप्लुतंस्यात्तदातिरोधीयेतेति ॥ ३९ ॥

अवतारान्विस्तरेणाह आद्यइत्यादियावदध्यायसमाप्ति परस्यभूम्नः पुरुषः प्रकृतिप्रवर्तकः यस्यसहस्रशीर्षेत्युक्तोलीलाविग्रहः सआद्यो ऽवतारः वक्ष्यतिहि भूतैर्यदापंचभिरात्मसृष्टैःपुरंविराजंविरचय्यतस्मिन्॥स्वांशेनविष्टःपुरुषाभिधानमवापनारायणआदिदेवः यथोक्तं विष्णोस्तुत्रीणिरूपाणिपुरुषाख्यान्यथोविदुः॥प्रथमंमहतःस्रष्टृद्वितीयंत्वंडसंस्थितम्॥तृतीयंसर्वभूतस्थंतानिज्ञात्वाविमुच्यतइति यद्यपिसर्वेषामविशेषेणावतारत्वमुच्यते तथापिकालश्चस्वभावश्चसदसदितिकार्यकारणात्मिकाप्रकृतिश्च एताःशक्तयःमनआदीनिकार्याणि ब्रह्मादयोगुणावताराः दक्षादयोविभूतयइतिविवेक्तव्यं मनःमहत्तत्वं द्रव्यंमहाभूतानि क्रमोत्रनविवक्षितः विकारोअहंकारः गुणःसत्वादिः विराट्समष्टिशरीरं स्वराट्वैराजः स्थास्नुस्थावरं चरिष्णुजंगमंचव्यष्टिशरीरम्॥ ४० ॥ अहंब्रह्मा भवोरुद्रः यज्ञोविष्णुः दक्षादयोयइमेप्रजे

आद्योऽवतारःपुरुषःपरस्यकालःस्वभावःसदसन्मनश्च ॥ द्रव्यंविकारोगुणइंद्रियाणिविराट्स्वराट्स्थास्नुचरिष्णुभूम्नः॥४०॥ अहंभवोयज्ञइमेप्रजेशादक्षादयोयेभवदादयश्च॥ स्वर्लोकपालाःखगलोकपालानृलोकपालास्तललोकपालाः॥४१॥ गंधर्वविद्याधरचारणेशायेयक्षरक्षोरगनागनाथाः॥ येवाऋषीणामृषभाःपितृणांदैत्येंद्रसिद्धेश्वरदानवेंद्राः॥ अन्येचयेप्रेतपिशाचभूतकूष्मांडयादोमृगपक्ष्यधीशाः॥४२॥यत्किंचलोके भगवन्महस्वदोजःसहस्वद्बलवत्क्षमावत् ॥ श्रीह्रीविभूत्यात्मवदद्भुतार्णंतत्त्वंपररूपवदस्वरूपं ॥ ४३ ॥ प्राधान्यतोयानृषआमनंतिलीलावतारान्पुरुषस्यभूम्नः ॥ आपीयतांकर्णकषायशोषाननुक्रमिष्येतइमान्सुपेशान्॥ ४४ ॥इ० भा० द्वितीयस्कंधेषष्ठोऽध्यायः॥६॥॥ ७॥

शाः तललोकपालाःपातालाधिपतयः ॥ ४१ ॥ गंधर्वादीनामीशाः यक्षादीनांनाथाः रक्षोरगेतिसंधिरार्षः ऋषीणांपितॄणांचश्रेष्ठाःप्रेतादीनामधीशाः ॥ ४२ ॥ किंबहुनायत्किंचिद्भगवदादितत्सर्वंपरमेवतत्वमित्यन्वयः भगवत्ऐश्वर्ययुक्तम् महस्वत्तेजोयुक्तम् ओजःसहसी इंद्रियमनःशक्ती तद्युक्तम् बलंदाक्ष्यम् श्रीःशोभा ह्रीरकर्मजुगुप्सा विभूतिःसंपत्तिःआत्मबुद्धिःतद्युक्तं अर्णोवर्णःअद्भुतार्णमाश्चर्यवर्णमित्यर्थः रूपमेवस्वरूपम् स्वरूपवत् अस्वरूपंचयत् तत्सर्वंपरंतत्त्वंतद्विभूतिरित्यर्थः॥ ४३ ॥ शुद्धसत्वावतारान्वक्तुमाह प्राधान्यतइति असत्कथाश्रवणैर्येकर्णयोःकषायाःमलाःतान्शोषयंतीति तथातान् सुपेशान् सुंदरान् सकारलोपश्चार्षः हेऋषे तेतुभ्यमनुक्रमिष्ये तदनुक्रमेणामृतंत्वयापीयतामित्यर्थः यद्वापीयतामितिशत्रंतं आपिबतांकर्णकषायशोषानित्यर्थः॥ ४४ ॥ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सममेभगवल्लीलावताराब्रह्मणोदिताः॥नारदायतुतत्कर्मप्रयोजनगुणैःसह ॥१॥यत्रयदाक्षितितलोद्धरणार्थंवाराहींतनुंबिभ्रत्सन्नुद्यतोऽनंतः तदातंसुप्रसिद्धंहिरण्याक्षंदंष्ट्रयाददार॥१॥यज्ञावतारमाह रुचेःप्रजापतेःसकाशात्तद्भार्यायाःआकूतेःसूनुःसुतःसुयज्ञोनामजातः सचस्व भार्यायांदक्षिणायांसुयमान्देवान् अजनयत् सएवइंद्रःसन्यदा आर्तिमहरत् तदापूर्वंसुयज्ञइत्युक्तोपिअनुपश्चात् मनुनामातामहेनह रिरित्युक्तः अनेनदेवोत्पादनं लोकत्रयार्तिहरणंचतस्यकर्मदर्शितम् एवंसर्वत्रावतारस्तत्कर्मचज्ञेयं॥.२ ॥ कपिलावतारमाह कर्दमस्यप्र जापतेर्गृहेचतद्भार्यायांदेवहूत्यांजज्ञे नवभिःस्त्रीभिर्भगिनीभिःसह सचस्वमात्रेआत्मगतिंब्रह्मविद्यामुक्तवान् ययात्मगत्यासाआत्मनःशम

ब्रह्मोवाच यत्रोद्यतःक्षितितलोद्धरणायबिभ्रत्क्रौडींतनुंसकलयज्ञमयीमनंतः॥ अंतर्महार्णवउपागतमा दिदैत्यंतंदंष्ट्रयाद्रिमिववज्रधरोददार ॥ १ ॥ जातोरुचेरजनयत्सुयमान्सुयज्ञआकूतिसूनुरमरानथदक्षिणा यां॥ लोकत्रयस्यमहतीमहरद्यदार्तिंस्वायंभुवेनमनुनाहरिरित्यनूक्तः ॥ २ ॥ जज्ञेचकर्दमगृहेद्विजदेवहूत्यां स्त्रीभिःसमंनवभिरात्मगतिंस्वमात्रे॥ऊचेययात्मशमलंगुणसंगपंकमस्मिन्विधूयकपिलस्यगतिंप्रपेदे॥ ३ ॥ अत्रेरपत्यमभिकांक्षतआहतुष्टोदत्तोमयाहमितियद्भगवान्सदत्तः ॥ यत्पादपंकजपरागपवित्रदेहायोगर्द्धि मापुरुभयींयदुहैहयाद्याः ॥ ४ ॥ तप्तंतपोविविधलोकसिसृक्षयामेआदौसनात्स्वतपसःसचतुःसनोऽभूत् ॥ प्राक्कल्पसंप्लवविनष्टमिहात्मतत्त्वंसम्यग्जगादमुनयोयदचक्षतात्मन्॥ ५ ॥

लंमलिनीकरणंगुणसंगरूपंपंकमस्मिन्नेवजन्मनिविधूयकपिलस्यगतिंमुक्तिंप्राप्तवती ॥ ३ ॥ दत्तात्रेयावतारमाह मयाऽहमेवतुभ्यंदत्तइ तियद्यतआह ततःसनाम्नादत्तोजातः स्वभक्तेभ्योयोगैश्वर्यदानंतच्चरितंचदर्शयति यस्यपादपंकजयोःपरागःतेनपवित्रादेहायेषांतेउभ यीमैहिकीमामुष्मिकींच भुक्तिमुक्तिरूपांवा ॥ ४ ॥कुमारावतारमाह मेमयाआदौयत्तपस्तप्तंतस्मात्स्वतपसःमत्तपसोहेतोःसहरिःचतु सनोभूत् सनत्कुमारःसनकःसनंदनःसनातनइतिचत्वारःसनशब्दानाम्नियस्यसः कथंभूतात्स्वतपसःसनातनात्अखंडितात् यद्वा स्वतप सःसनात् दानात् समर्पणादित्यर्थः षणुदाने सचपूर्वकल्पस्यसंप्लवेप्रलयेविनष्टमुच्छिन्नसंप्रदायमात्मतत्त्वम् इह अस्मिन्कल्पेसम्यक्जगाद उक्तवान् सम्यक्त्वंदर्शयति यद्वदितमात्रमेवमुनयः आत्मन् आत्मनिमनसि अचक्षत साक्षादपश्यन् ॥ ५॥

नरनारायणावतारमाह धर्मस्यपत्न्यांदक्षदुहितरिमूर्तिसंज्ञायां नारायणोनरइतिमूर्तिद्वयेनजातः कथंभूतः स्वःअसाधारणः तपःप्रभावो यस्य तदेवाह अनंगस्यपृतनादेव्योऽप्सरसःभगवतःसकाशात् आत्मनः स्वप्रतिरूपाःउर्वश्याद्याःस्त्रीर्दृष्ट्वा तस्यनियमावलोपंव्रतभंगंघटितुंसाधयितुंनशेकुः यद्वाआत्मनःस्वस्ययोनियमःतपोनाशनरूपःतस्यावलोपंतत्रदृष्ट्वा भगवतस्तंघटयितुंनशेकुरिति एतच्चाख्यानमेकादशेभविष्यति ॥६॥ यत्रकामविजयीक्रोधोऽपिबिभेति तत्रकामोनप्रभवतीतिकिंवक्तव्यमित्याह काममिति कृतिनःश्रीरुद्रप्रमुखाः रोषयुक्त्यादृष्ट्या कामंदहंति रोषंत्वात्मानंदहंतमपितेनदहंति क्रोधेनाभिभूयंतइत्यर्थः नुअहोसोऽयंरोषोयदंतरंयन्मध्यंप्रविशन्नलंबिभेति यस्यांतःमनः कथंभूतम् अमलंनिर्मलंप्रविशन्निति॥७॥ चरित्रेणैवकमप्यवतारंसूचयति मातुःसपत्न्याः उदितानिउक्तानिवाक्यान्येव पतत्रिणो

धर्मस्यदक्षदुहितर्यजनिष्टमूर्त्यांनारायणोनरइतिस्वतपःप्रभावः ॥ दृष्ट्वात्मनोभगवतोनियमावलोपंदेव्यस्त्वनंगपृतनाघटितुंनशेकुः ॥६॥ कामंदहंतिकृतिनोननुरोषदृष्ट्यारोषंदहंतमुततेनदहंत्यसह्यं ॥ सोऽयंयदंतरमलंनिविशन्बिभेतिकामःकथंनुपुनरस्यमनःश्रयेत॥७॥विद्धःसपत्न्युदितपत्रिभिरंतिराज्ञोबालोऽपिसन्नुपगतस्तपसेवनानि ॥ तस्माअदाद्ध्रुवगतिंगृणतेप्रसन्नोदिव्याःस्तुवंतिमुनयोयदुपर्यधस्तात्॥८॥यद्वेनमुत्पथगतंद्विजवाक्यवज्रविप्लुष्टपौरुषभगंनिरयेपतंतम् ॥ त्रात्वाऽर्थितोजगतिपुत्रपदंचलेभेदुग्धावसूनिवसुधासकलानियेन॥ ९ ॥ नाभेरसावृषभआससुदेविसूनुर्योवैचचारसमदृग्जडयोगचर्याम्॥ यत्पारमहंस्यमृषयःपदमामनंतिस्वस्थःप्रशांतकरणःपरिमुक्तसंगः॥ १० ॥ बाणाःतैर्विद्धोध्रुवः राज्ञउत्तानपदोऽतिसमीपे तपसेतपस्तमुम् ध्रुवगतिं ध्रुवपदम् यत्पदमुपरिस्थितामधस्तात्स्थिताः दिविभवादिव्याःसप्तर्षयःस्तुवंति यद्वा उपरिभृग्वादयः अधस्तात्सप्तर्षय इति ॥ ८ ॥ पृथ्ववतारमाह यत्रयदाऋषिभिरर्थितःतदावेनंत्रात्वा अन्वर्थंतत्पुत्रइतिपदंनामलेभे पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः ॥ तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयंभुवेतिहिपुत्रपदव्युत्पत्तिः कथंभूतंद्विजानांशापवाक्यमेववज्रंतेनविप्लुष्टंदग्धंपौरुषं भगमैश्वर्यंचयस्यतम् चरित्रांतरमाह येनचजगतिजगदर्थंवसूनि अन्नादिद्रव्याणिदुग्धा ॥ ९ ॥ ऋषभावतारमाह असौहरिर्नाभेराग्नीध्रपुत्रात्सुदेव्याःसूनुरास नाभेर्भार्यायामेरुदेव्याएवसुदेवीत्यपिसंज्ञा जडवद्योगेननित्यसमाधिनाचर्याम् यदितियाम् तत्रहेतुः समदृक् तत्रापिहेतुः स्वस्थःस्वस्वरूपेस्थितः यतः प्रशांतेंद्रियः तत्कुतःयतः परितोमुक्तसंगः॥ १० ॥

हयग्रीवावतारमाह सत्रइति अथोइत्यर्थांतरे सएवसाक्षाद्भगवान् ममब्रह्मणःसत्रेयज्ञेहयशीर्षाआस तपनीयंसुवर्णतद्वद्वर्णोयस्य छंदो
मयः वेदमयः तद्विधेयायेमखाःतन्मयः अमृतमयइतिवापाठः मखैर्यजनीयाअखिलादेवतास्तदात्माच अस्यश्वसतःश्वासंमुंचतोनस्तः
नासापुटात् उशतीःउशत्यःकमनीयावेदलक्षणावाचोबभूवुः ॥ ११॥ मत्स्यावतारमाह मत्स्योभाविनावैवस्वतेनमनुनादृष्टः क्षोणीमयः
पृथ्वीप्रधानः तदाश्रयइत्यर्थः अतएवनिखिलजीवनिकायानामाश्रयः मेमुखाद्विस्रंसितान्गलितान् वेदस्यमार्गान् वेदानादाय तत्रयुगां
तंसलिलेविजहार हहर्षेण॥१२॥ कूर्मावतारमाह क्षीरोदधौकच्छपवपुःसन्गोत्रंमंथनार्थमंदरगिरिंपृष्ठेनधृतवान् कदाअमृतलब्धयेक्षीरा

सत्रेममासभगवान्हयशीरषाऽथोसाक्षात्सयज्ञपुरुषस्तपनीयवर्णः॥छंदोमयोमखमयोऽखिलदेवतात्मावा
चोबभूवुरुशतीःश्वसतोऽस्यनस्तः॥ ११ ॥ मत्स्योयुगांतसमयेमनुनोपलब्धःक्षोणीमयोनिखिलजीवनि
कायकेतः॥ विस्रंसितानुरुभयेसलिलेमुखान्मेआदायतत्रविजहारहवेदमार्गान्॥ १२ ॥ क्षीरोदधावमरदा
नवयूथपानामुन्मथ्नताममृतलब्धयआदिदेवः॥ पृष्ठेनकच्छपवपुर्विदधारगोत्रंनिद्राक्षणोऽद्रिपरिवर्तकषा
णकंडूः॥ १३॥त्रैविष्टपोरुभयहासनृसिंहरूपंकृत्वाभ्रमद्भ्रुकुटिदंष्ट्रकरालवक्त्रम्॥दैत्येंद्रमाशुगदयाऽभिपतंत
मारादूरौनिपात्यविददारनखैःस्फुरंतं॥१४॥अंतःसरस्युरुबलेनपदेगृहीतोग्राहेणयूथपतिरंबुजहस्तआर्तः॥
आहेदमादिपुरुषाखिललोकनाथतीर्थश्रवःश्रवणमंगलनामधेय॥ १५ ॥श्रुत्वाहरिस्तमरणार्थिनमप्रमेय
श्चक्रायुधःपतगराजभुजाधिरूढः॥चक्रेणनक्रवदनंविनिपाट्यतस्माद्धस्तेप्रगृह्यभगवान्कृपयोज्जहार॥ १६॥

ब्धिमुन्मथ्नतांसताम् निद्रायाः क्षणःअवसरः उत्सवोवायस्यसः निद्रावसरःकुतस्तत्राह अद्रेःपरिवर्तः परिभ्रमएवकषाणः कषणं घर्षणं
सुखप्रदोयस्यां साकंडूर्यस्यसः यद्वा अद्रिपरिवर्तएवकषःकषणंतेन अणितिअपयातीति कषाणा कंडूर्यस्य॥१३॥ श्रीनृसिंहावतारमाह
त्रैविष्टपादेवाः तेषामुरुभयंहंतीतितथासभगवान् कथंभूतं भ्रमंत्योभ्रुकुट्योदंष्ट्राश्चयस्मिन्ततकरालंवक्त्रंयस्मिन्तत् दैत्येंद्रंस्फुरंतमारात्समी
पएवगदयाउपलक्षितमभिपतंतंनखैर्विददार॥१४॥ हरिसंज्ञकावतारमाह अंतरितियुगलेन गजयूथस्यपतिः तीर्थरूपंश्रवोयशोयस्यस
तीर्थश्रवाःहेतीर्थश्रवः श्रवणेनैवमंगलंनामधेयंयस्यसः ॥ १५॥ तद्वचनंश्रुत्वाशरणार्थिनंतंहस्तेशुंडायांप्रगृह्य किंकृत्वा नक्रस्यग्राहस्यव
दनंविनिपाट्यविदार्य तस्मात्तद्वदनात् ॥ १६॥

वामनावतारमाह अदितेःसुतानांद्वादशादित्यानांमध्येअधियज्ञः यज्ञाधिष्ठाताविष्णुः अवरजः कनीयानपि गुणैर्ज्यायान्ज्येष्ठः गुणाने वाह यद्यतइमान्लोकान्विचक्रमे पादन्यासैःक्रांतवान् अथ प्रतिश्रुतानंतरमेव तत्रहेतुःबलेःक्ष्मांवामनरूपेणजगृहे नन्वीश्वरःस्वयंकि मितितथाचक्रे तत्राह याञ्चांविनाधर्ममार्गेवर्तमानोनचाल्यः ऐश्वर्यान्नभ्रंशनीयइति ॥१७॥ ननुतर्हियाञ्चयापिचालनमनुचितमेवेत्या शंक्यततोधिकंस्वसालोक्यादिदास्यामीत्याशयेनहृतवानित्याह नार्थइति यद्विबुधाधिपत्यमिदानींबलात्प्राप्तमयंदीयमानंच अयंबलेः पुरुषार्थोनभवति कुतइत्यतआह आअपइतिच्छेदः उरुक्रमस्यपादशौचंचरणक्षालनरूपाअपः आसर्वतोधृतवतः कशिखांशिखायां मूर्ध्नीत्यर्थः किंच शुक्रेणवारितःशप्तोपि अंगहेनारद यःप्रतिश्रुतंविनाअन्यत् नचिकीर्षत् कर्तुंनैच्छत् यश्चतृतीयपादपूरणार्थंहरयेआत्मा

ज्यायान्गुणैरवरजोऽप्यदितेःसुतानांलोकान्विचक्रमइमान्यदथाधियज्ञः॥ क्ष्मांवामनेनजगृहेत्रिपदच्छले नयाञ्चामृतेपथिचरन्प्रभुभिर्नचाल्यः॥ १७॥ नार्थोबलेरयमुरुक्रमपादशौचमापःशिखांधृतवतोविबुधा धिपत्यम्॥ योवैप्रतिश्रुतमृतेनचिकीर्षदन्यदात्मानमंगशिरसाहरयेऽभिमेने॥ १८॥ तुभ्यंचनारदभृशंभग वान्विवृद्धभावेनसाधुपरितुष्टउवाचयोगं॥ ज्ञानंचभागवतमात्मसतत्त्वदीपंयद्वासुदेवशरणाविदुरंजसैव॥ ॥१९॥ चक्रंचदिक्ष्वविहतंदशसुस्वतेजोमन्वंतरेषुमनुवंशधरोबिभर्ति॥ दुष्टेषुराजसुदमंव्यदधात्स्वकीर्तिंस त्येत्रिपृष्ठउशतींप्रथयंश्चरित्रैः॥ २०॥ धन्वंतरिश्चभगवान्स्वयमेवकीर्तिर्नाम्नानृणांपुरुरुजांरुजआशुहं ति॥ यज्ञेचभागममृतायुरवावरुंधआयुश्चवेदमनुशास्त्यवतीर्यलोके॥ २१॥

नंदहमपिअभिमेने अंगीकृतवान् एवंसदेहंत्रैलोक्यंश्रद्धयादत्तवतोविबुधाधिपत्यमर्थोनभवतीत्यर्थः॥ १८॥ हंसावतारमाह तुभ्यमि ति भृशंविवृद्धेनभावेन अत्युद्रिक्तयाभक्त्यापरितुष्टःसन् भक्तियोगंसाधुयथातथाउवाच ज्ञानंचेतिज्ञानसाधनं किंतत् भागवतंनामकथं भूतं तत्त्वमेवसतत्त्वम् आत्मतत्त्वदीपकं विवृद्धभावेनेतिविशेषणस्यफलमाह यदिति॥ १९॥ तत्तन्मन्वंतरावतारमाह चक्रमिति स्वते जःनिजंप्रभावमेवचक्रंसुदर्शनंबिभर्ति चक्रवदप्रतिहतंप्रभावंबिभर्तीत्यर्थः तदेवाह मनुवंशपालकःसन् त्रयाणांलोकानांपृष्ठेउपरिस्थि तेसत्यलोकेपिकमनीयांस्वकीर्तिम्विस्तारयन्राजसुदंडंविधत्ते॥ २०॥ धन्वंतर्यवतारमाह लोकेअवतीर्यधन्वंतरिःसन् पुरुरुजांमहारो गिणां स्वनाम्नैवरुजःरोगान्हंति स्वयमेवकीर्तिरितिकीर्त्यतिशयोक्तिः अमृतंमरणशून्यमायुर्यस्मात्सः अवअवसन्नंपूर्वंदैत्यैःप्रतिबद्धंय ज्ञेभागमवरुंधे लभते अवापरुद्धमितिपाठेप्ययमेवार्थः आयुर्विषयंवेदंचानुशास्ति प्रवर्तयति॥ २१॥

परशुरामावतारमाह जगतःक्षयायविधिनादैवेनोपभृतंसंवर्द्धितंमृत्यवेसमर्पितमितिवा ब्राह्मणेभ्योद्रुह्यतीतितथा अतःउज्झितःपंथावेद मार्गोयेन अतएवरनकार्तिमूलिप्सतीव एवंभूतमवने.कंटकतुल्यंक्षत्रं असौमहात्माहरिःउद्धंतिउत्पाटयति दीर्घतीक्ष्णधारेणपरशुना॥२२॥ रामावतारमाह त्रिभिः अस्मदिति अस्माकंब्रह्मादीनांप्रसादेसुमुखः कलयाभरतादिरूपयासह कलामायातस्याईशः गुरोर्दशरथस्या ज्ञायांतिष्ठन् सीतालक्ष्मणाभ्यांसहितोवनमाविवेश यस्मिन्विरोधंकृत्वारावणोनाशंप्राप्तः ॥ २३ ॥ यस्मैरामायउदधिर्मार्गंददौ सपदि शीघ्रं हरोयथात्रिपुरंदिधक्षुःतद्वदरिपुरंलंकांदग्धुमिच्छोः षष्ठीचतुर्थ्यर्थे यद्वापंचमीयं दिधक्षोःरामात् यद्भयंप्राप्तंतेनांगकंपोयस्येति क

क्षत्रंक्षयायविधिनोपभृतंमहात्माब्रह्मध्रुगुज्झितपथंनरकार्तिलिप्सु॥उद्धंत्यसाववनिकंटकमुग्रवीर्यस्त्रिःसप्त कृत्वउरुधारपरश्वधेन॥ २२॥ अस्मत्प्रसादसुमुखःकलयाकलेशइक्ष्वाकुवंशअवतीर्यगुरोर्निदेशे॥ तिष्ठ न्वनंसदयितानुजआविवेशयस्मिन्विरुध्यदशकंधरआर्तिमार्च्छत् ॥ २३॥ यस्माअदादुदधिरूढभयांगवे पोमार्गंसपद्यरिपुरंहरवद्दिधक्षोः॥ दूरेसुहृन्मथितरोषसुशोणदृष्ट्यातातप्यमानमकरोरगनक्रचक्रः ॥ २४॥ वक्षस्थलस्पर्शरुग्णमहेंद्रवाहदंतैर्विडंबितककुब्जुषऊढहासम्॥सद्योऽसुभिःसहविनेष्यतिदारहर्तुर्विस्फूर्जितै र्धनुषउच्चरतोऽधिसैन्ये॥ २५॥

थंभूतउदधिः ऊढंप्राप्तंयद्भयंतेनअंगेषुवेपःकंपोयस्य अत्रहेतुः दूरेवर्तमानासुहृत्सीता तयानिमित्तभूतयामथितः क्षुभितोरोषःतेनसुशो णाअत्यरुणादृष्टिस्तयाऽत्यंतंतप्यमानमकराणामुरगाणांनक्राणांचचक्रंयस्मिन् ॥ २४ ॥ किंचयुद्धेरावणस्यवक्षस्थलस्पर्शेनरुग्णाभग्ना येमहेंद्रवाहस्यऐरावतस्यदंताः तैर्विडंबिताः स्वधवलिम्नाधवलीकृताः तत्तद्दिक्षुपतितैःप्रकाशिताइत्यर्थः याएवंभूताः ककुभोदिशः ताः जुषतेसेवतेपालयतीतितथा तस्यदारहर्तूरावणस्यअहोमत्समःकोन्योस्तीतिमहागर्वेणऊढंप्राप्तंहासमसुभिःप्राणैःसहसद्यःशीघ्रंविनेष्यति अपनेष्यति कैःधनुषोविस्फूर्जितैः टंकारघोषैरेव कथंभूतस्य अधिसैन्येस्वपरसैन्यमध्ये उच्चरतःउत्कर्षेणविचरतः ककुब्जयरूढहास मितिपाठे दंतैरुज्ज्वलितानांककुभांजयेनयोरूढहासः संजातगर्वः तं अपनेष्यतीत्यर्थः ॥ २५ ॥

श्रीकृष्णावतारमाह भूमेरिति दशभिः सुरेतराः असुरांशभूताराजानस्तेषांवरूथैः सैन्यैर्विमर्दितायाः भारेणपीडितायाः कलयारामेणसह जातःसन्कोऽसौजातःसितकृष्णौकेशौयस्यभगवतःसएवसाक्षात् सितकृष्णकेशत्वंशोभैवनतुवयःपरिणामकृतं अविकारित्वात् यत्तूक्तं विष्णुपुराणे उज्जहारात्मनःकेशौसितकृष्णौमहामुनइति यच्चभारते सचापिकेशौहरिरुज्जजर्हेशुक्लमेकमपरंचापिकृष्णं॥तौचापिकेशा वाविशेतांयदूनांकुलेस्त्रियौरोहिणींदेवकींच ॥ तयोरेकोबलभद्रोबभूवयोऽसौश्वेतस्तस्यदेवस्यकेशः॥ कृष्णोद्वितीयःकेशवःसंबभूवकेशो योऽसौवर्णतःकृष्णउक्तइति तत्तुनकेशमात्रावताराभिप्रायं किंतुभारावतारणरूपंकार्यंकियदेतत् मत्केशावेवैतत्कर्तुंशक्ताविति द्योतनार्थं रामकृष्णयोर्वर्णसूचनार्थंचकेशोद्धरणमितिगम्यते अन्यथातत्रैवपूर्वापरविरोधापत्तेः कृष्णस्तुभगवान्स्वयमित्येतद्विरोधाच्च कथंभूतः

भूमेःसुरेतरवरूथविमर्दितायाःक्लेशव्ययायकलयासितकृष्णकेशः॥ जातःकरिष्यतिजनानुपलक्ष्यमार्गःकर्माणिचात्ममहिमोपनिबंधनानि ॥ २६ ॥ तोकेनजीवहरणंयदुलूकिकायास्त्रैमासिकस्यचपदाशकटोऽपवृत्तः॥ यद्रिंखतांऽतरगतेनदिविस्पृशोर्वाउन्मूलनंत्वितरथाऽर्जुनयोर्नभाव्यं ॥ २७॥ यद्वैव्रजेव्रजपशून्विषतोयपीथान्पालांस्त्वजीवयदनुग्रहदृष्टिवृष्ट्या ॥ तच्छुद्धयेऽतिविषवीर्यविलोलजिव्हमुच्चाटयिष्यदुरगंविहरन्ह्रदिन्यां॥ २८॥ तत्कर्मदिव्यमिवयन्निशिनिःशयानंदावाग्निनाशुचिवनेपरिदह्यमाने॥ उन्नेष्यतिव्रजमतोऽवसितांतकालंनेत्रेपिधाय्यसबलोऽनधिगम्यवीर्यः॥ २९॥

परमेश्वरतयाजनैःअनुपलक्ष्योमार्गोयस्य तर्हीश्वरत्वेकिंप्रमाणं अतिमानुषकर्मान्यथाऽनुपपत्तिरेवेत्याह आत्मनोमहिमाउपनिबध्यते अभिव्यज्यतेयेषुतानि ॥ २६ ॥ एतदेवप्रपंचयति तोकेनेत्यादिना बालेनपूतनायाजीवहरणं यत्रिंखताजानुभ्यांगच्छता अंतरंगतेन मध्यंप्राप्तेन दिविस्पृशोःअत्युच्चयोः इतरथाअनीश्वरत्वेतन्नभवितव्यं ॥ २७ ॥ विषतोयपीथान्विषमयतोयस्यपीथंपानंयेषां पालान् गोपांश्चकृपादृष्टिसुधावृष्ट्याजीवयिष्यतीतियमुनायांक्रीडन् उरगंकालियमुच्चाटयिष्यति तच्छुद्धयेतस्याह्रदिन्यांनिर्विषत्वाय अतिविषवीर्येणविलोलाअतिचंचलाजिव्हायस्य ॥ २८ ॥दिव्यमलौकिकमिवेतिलोकोक्तिः उन्नेष्यतिउद्धरिष्यति शुचिर्ग्रीष्मः तत्संबंधिनिवने शुष्कइत्यर्थः अतोदावाग्रेर्हेतोः अवसितोनिश्चितः अंतकालोयस्यतं सबलः सरामः अनधिगम्यंदुर्ज्ञेयंवीर्ययस्य तत्रनिशिनिःशयानमितिकालियदमनेरात्र्यांयमुनातीरे नेत्रेपिधाय्यपिहितेकारयित्वेतिमुंजाटव्यामितिज्ञेयं ॥ २९ ॥

उपबध्यतेऽनेनेतिउपबंधंतत्साधनम् शुल्वंदामअमुष्यमातायशोदाऽग्रहीत् अमुष्यउदरेनमातिबंधनसंमितंनभवति नपूर्यतइत्यर्थः गो
पीयशोदासंवीक्ष्यदृष्ट्वाप्रतिबोधितानिजैश्वर्यंज्ञापिताआसीदितियत् तच्चकर्मदिव्यमिवेतिसर्वत्रपूर्वेणैवान्वयः ॥ ३० ॥ वरुणस्यपाशा
द्यद्वयंतस्मान्मोचयिष्यति मयसूनुनाव्योमनाम्नाआपृतंव्यापृतम् निशिशयानमितिचवैकुंठप्राप्तिसाधनानुष्ठानाभावोदर्शितः उपनेष्य
तिप्रापयिष्यति गोकुलवासिनंजनम् स्मेत्याश्चर्ये ॥ २१ ॥ देवेइंद्रे पशून्‌रिरक्षुः रिरक्षिपुरित्यर्थः अनघेश्रमरहितेएकस्मिन्नेवकरेसलीलं
यथातथामहीध्रंगोवर्धनंधर्ताधारयिष्यति उच्छिलींध्रमुद्गतंछत्राकमिव सप्तवर्षाणिवयोयस्यसः ॥ ३२ ॥ निशिरात्रौनिशाकररश्मिभिः

गृह्णीतयद्यदुपबंधममुष्यमाताशुल्वंसुतस्यनतुतत्तदमुष्यमाति ॥ यज्जृंभतोऽस्यवदनेभुवनानिगोपीसंवी
क्ष्यशंकितमनाःप्रतिबोधिताऽसीत् ॥ ३० ॥ नंदंचमोक्ष्यतिभयाद्वरुणस्यपाशाद्गोपान्बिलेषुपिहितान्मयसूनु
नाच ॥ अह्न्यापृतंनिशिशयानमतिश्रमेणलोकेविकुंठउपनेष्यतिगोकुलंस्म ॥ ३१ ॥ गोपैर्मखेप्रतिहतेव्रज
विप्लवायदेवेऽभिवर्षतिपशून्‌कृपयारिरक्षुः ॥ धर्तोच्छिलींध्रमिवसप्तदिनानिसप्तवर्षोमहीध्रमनघैककरेसली
लम् ॥ ३२ ॥ क्रीडन्वनेनिशिनिशाकररश्मिगौर्यांरासोन्मुखःकलपदायतमूर्च्छितेन ॥ उद्दीपितस्मररुजांव्र
जभृद्वधूनांहर्तुर्हरिष्यतिशिरोधनदानुगस्य ॥ ३३ ॥ येचप्रलंबखरदर्दुरकेश्यरिष्टमल्लेभकंसयवनाःकुजपौंड्रका
द्याः ॥ अन्येचशाल्वकपिबल्वलदंतवक्रसप्तोक्षशंबरविदूरथरुक्मिमुख्याः ॥ ३४ ॥ येवामृधेसमितिशालिन
आत्तचापाःकांबोजमत्स्यकुरुकैकयसृंजयाद्याः ॥ यास्यंत्यदर्शनमलंबलभीमपार्थव्याजाह्वयेनहरिणानि
लयंतदीयम् ॥ ३५ ॥

गौर्यांधवलायां वनेक्रीडन् कलानिमंजुलानिपदानियस्मिन् तच्च तत् आयतंदीर्घंमूर्च्छितमालापविशेष
युक्तंगीतं तेनउद्दीपितः स्मरएवरुक्यासांतासांगोपीनांहर्तुःशंखचूडस्यशिरोहरिष्यति॥ ३३ ॥ येचप्रलंबादयः तेसर्वेहरिणाहेतुभूतेनंतदी
यंनिलयमदर्शनंदर्शनायोग्यंवैकुंठं अलंयास्यंतीत्युत्तरेणान्वयः खरोधेनुकःदर्दुरइवदर्दुरोबकःइभःकुवलयापीडः कपिर्द्विविदः कुजोनरकः
॥ ३४ ॥ येचमृधेआत्तचापाः समितौसंग्रामेशालंतेश्लाघंतेतेसमितिशालिनः ननुप्रलंबखरकपिबल्वलरुक्मिप्रमुखाः बलभद्रेणनिहताः
कांबोजादयश्चभीमार्जुनादिभिः शंबरःप्रद्युम्नेन यवनोमुचुकुंदेननतुहरिणातत्राह बलोभीमःपार्थइत्यादयोव्याजाह्वयाः कपटनामानि
यस्यतेन सप्तोक्षाणस्तुतेनदमिताः कालांतरेयास्यंतीतिभावः एतच्चसर्वमपिकर्मदिव्यमिव तच्चान्यथानभाव्यमितिपूर्वेणैवसंबंधः ॥ ३५

व्यासावतारमाह अनुयुगंमीलितासंकुचिताधीर्येषाम् स्तोकमल्पमायुर्येषांते स्वनिगमःस्वकृतोवेदरा।शिः बतअहोदूरेपारंयस्येतिदुर्गमइ त्यवमृश्यसत्यवत्यामाविर्भूतःसन्सएवहरिः विटपशःशाखाभेदेन ॥ ३६ ॥ बुद्धावतारमाह देवद्विषांनिष्ठितानांनितरांस्थितानां तद्वले नचपूर्भिःपुरीभिःअदृश्यतूर्भिःअलक्ष्यवेगाभिः मतेर्विमोहः योग्यतात्यागोयस्मात् मनेःप्रलोभश्चायुक्तस्वीकारोयस्मात्तंपाखंडवेषंविधा य तेनऔपधर्म्यंपाखंडधर्मं स्वार्थेष्यञ् बहुभाषिष्यतइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ कल्क्यवतारमाह यर्हियदासतामप्यालयेषुगृहेषुहरेःकथाःन स्युः त्रैवर्णिकाःपाखंडिनःस्युःशूद्राश्चराजानःस्युः तदाकल्किरूपेणकलेःशास्ताभविष्यति अत्रचब्रह्मनारदसंवादात्प्रागभाविनोवराहाद यः मन्वंतरावतारास्तुभूताभाविनश्च धन्वंतरिपरशुरामौतदावर्तेते श्रीरामादयस्तुभाविनः तत्रतुक्वचिद्भूतादिनिर्देशश्छांदसइतिद्रष्टव्यं ॥ ॥ ३८ ॥ सृष्ट्यादिकार्यभेदेनमायागुणावतारविभूतीराह सर्गइति स्थानेस्थितौ मखोविष्णुः धर्मश्चमखश्चमनवश्चअमराश्चअवनीशाश्च

कालेनमीलितधियामवमृश्यनॄणांस्तोकायुषांस्वनिगमोबतदूरपारः॥ आविर्हितस्त्वनुयुगंसहिसत्यवत्यांवे दद्रुमंविटपशोविभजिष्यतिस्म॥३६॥देवद्विषांनिगमवर्त्मनिनिष्ठितानांपूर्भिर्मयेनविहिताभिरदृश्यतूर्भिः॥ लोकान्घ्नतांमतिविमोहमतिप्रलोभंवेषंविधायबहुभाष्यतऔपधर्म्यम्॥ ३७॥यर्ह्यालयेष्वपिसतांनहरेःक थाःस्युःपाखंडिनोद्विजजनावृषलानृदेवाः॥ स्वाहास्वधावषडितिस्मगिरोनयत्रशास्ताभविष्यतिकलेर्भगवा न्युगांते॥ ३८ ॥सर्गेतपोहमृषयोनवयेप्रजेशाःस्थानेचधर्ममखमन्वमरावनीशाः॥अंतेत्वधर्महरमन्युवशा सुराद्यामायाविभूतयइमाःपुरुशक्तिभाजः॥ ३९ ॥ विष्णोर्नुवीर्यगणनांकतमोऽर्हतीहयःपार्थिवान्यपिक विर्विममेरजांसि॥ चस्कंभयःस्वरहसास्खलतात्रिपृष्ठंयस्मात्त्रिसाम्यसदनादुरुकंपयानम्॥ ४० ॥

अंतेसंहारे हरोरुद्रः मन्युवशाःसर्पाःबहुशक्तिधारिणोभगवतइमाविभूतयः॥३९॥इदंमयासंक्षेपेणोक्तंविस्तरेणवक्तुंनकोऽपिसमर्थइत्या ह पृथिव्याःपरमाणूनपियोविममेगणितवान् तादृशोऽपिकोनुविष्णोर्वीर्यगणनांकर्तुमर्हति कथंभूतस्य योविष्णुःत्रिपृष्ठंसत्यलोकंचस्कंभधृ तवान् किमितिचस्कंभ यस्मात्त्रैविक्रमेअस्खलताप्रतिघातशून्येनस्वरंहसास्वपादवेगेनत्रिसाम्यरूपंसदनमधिष्ठानंतस्मादारभ्य उरुअधिकं कंपयानंकंपमानं कंपेनयानंयस्येतिवा अतःकारणाच्चस्कंभ आत्रिपृष्ठमितिवाछेदः सत्यलोकमभिव्याप्ययःसर्वंधृतवानित्यर्थः तथाचमं त्रःविष्णोर्नुकमितिअस्यार्थःविष्णोर्नुवीर्याणिकंप्रवोचंकःप्रवोचदित्यर्थःयःपार्थिवानिरजांस्यपिविममेसोपि योविष्णुःत्रेधाविचक्रमाणः त्रिविक्रमंकुर्वन्उत्तरंलोकमस्कभाय अवष्टब्धवान्कथंभूतम् सधस्थंसहस्यसधादेशः तिष्ठंतीतिस्थाःतत्रस्थैःदेवैःसहवर्तमानमित्यर्थः॥ ४०

एतत्प्रपंचयति नांतमिति पुरुषस्ययन्मायाबलंतस्यांतंनविदामिनवेद्मि दशशतान्याननानियस्यसोऽपिअस्यगुणानृगायन्पारंनसमवस्य ति नप्राप्नोति ॥ ४१ ॥ यदिनकेपिविदंतितर्हिकथंमुच्येरन् तत्कृपयैवेत्याह येषामिति दययेत् दयांकुर्यात् तेचयदिनिष्कपटमाश्रितच रणाभवंति तेदुस्तरांदेवमायामतितरंति चकारान्मायावैभवंविदंतिच अथेतिवापाठः प्रत्यक्षमेवतेषांमायातरणमित्याह नैषामिति श्वसृ गालानांभक्ष्येदेहे ॥ ४२ ॥ अंतर्ज्ञानाभावेऽपिमायेयमितिज्ञानंतत्कृपयाबहूनामस्तीत्याह वेदाहमितित्रिभिः ययमितिसनकादीनंतर्भा

नांतंविदाम्यहममीमुनयोऽग्रजास्तेमायाबलस्यपुरुषस्यकुतोऽपरेये॥गायन्गुणान्दशशताननआदिदेवःशेषोऽधुनापिसमवस्यतिनास्यपारम्॥४१॥येषांसएवभगवान्दययेदनंतःसर्वात्मनाऽश्रितपदोयदिनिर्व्यलीकम्॥तेदुस्तरामतितरंतिचदेवमायांनैषांममाहमितिधीःश्वसृगालभक्ष्ये॥ ४२॥ वेदाहमंगपरमस्यहियोगमायांयूयंभवश्वभगवानथदैत्यवर्यः॥ पत्नीमनोःसचमनुश्चतदात्मजाश्चप्राचीनबर्हिऋभुरंगउतध्रुवश्च॥ ॥४३॥इक्ष्वाकुरैलमुचुकुंदविदेहगाधीरघ्वंबरीषसगरागयनाहुषाद्याः॥मांधात्रलर्कशतधन्वनुरंतिदेवदेवव्रतोबलिरमूर्तरयोदिलीपः॥४४॥सौभर्युतंकशिबिदेवलपिप्पलादसारस्वतोद्धवपराशरभूरिषेणाः॥येऽन्येविभीषणहनूमदुपेंद्रदत्तपार्थार्ष्टिषेणविदुरश्रुतदेववर्याः॥४५॥तेवैविदंत्यतितरंतिचदेवमायांस्त्रीशूद्रहूणशबराअपिपापजीवाः॥यद्यद्भुतक्रमपरायणशीलशिक्षास्तिर्यग्जनाअपिकिमुश्रुतधारणाये॥ ४६॥

व्यबहुत्वम् दैत्यवर्यःप्रल्हादः मनुःस्वायंभुवः तस्यपत्नीचतदात्मजाः पुत्रौकन्याश्च प्राचीनबर्हिषोविसर्गलोपश्छांदसः ॥ ४३ ॥शतधनुः अनुश्चसंधिरार्षः रंतिदेवाइतिवापाठः सुगमःऐकपद्ये एतैःसहितोदेवव्रतइत्यर्थः॥ ४४॥ उपेंद्रदत्तःशुकः विभीषणादयोवर्यामुख्यायेषां ते ॥ ४५॥ किंबहुनासत्संगेनसर्वेऽपिविदंतीत्याह तेवाइति अद्भुताः क्रमापादन्यासायस्यहरेः तत्परायणास्तद्भक्ताः तेषांशीलेशिक्षायेषां ते तथायदिभवंतितर्हितेअपिविदंतीत्यर्थः श्रुतेभगवतोरूपेधारणामनोनियमनंयेषांतेविदंतीतिकिमुवक्तव्यम् ॥ ४६ ॥

कितद्भगवतःस्वरूपंयस्मिन्मनोधारणांविधायमायांतरंतीत्यपेक्षायामाह शश्वदितिद्वाभ्यां यद्ब्रह्मेतिविदुर्मुनयः तद्वैभगवतःस्वरूपं कितद्ब्र ह्मतदाह अजस्रंनित्यंचतत्सुखंच विशोकंचेतिअजस्रसुखत्वेहेतुः शश्वत्सदाप्रशांतमतोनित्यसुखरूपं विशोकत्वेहेतुः अभयं कुतःयतः समं भेदशून्यं अतोऽभयं द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः तत्कुतः यतःप्रतिबोधमात्रं ज्ञानैकरसं ननुज्ञानस्यापिनीलपीताद्याकारेणचक्षुरा दिकारणभेदेनचभेदोदृश्यते न शुद्धंनिर्मलं ननुदर्शितोविषयकरणोपरागरूपोमलइत्यतआह सदसतःपरं विषयकरणसंगशून्यं वृत्तेरेवत दुपरागोनज्ञानस्येतिभावः ननुतथाऽपिज्ञात्रासहभेदःस्यात् न आत्मतत्त्वमात्मनोज्ञातुःस्वरूपमेवतत् नततोभिन्नं ननुतंत्वौपनिषदंपुरुषं पृच्छामीतिशब्दबोध्यत्वप्रतीतेःकुतोबोधरूपत्वंतत्राह शब्दोनयत्रेति आरोपितनिवृत्तावेवशब्दस्यव्यापारोनतद्बोधइत्यर्थः ननुचभवतु नामनिरस्तभेदज्ञानरूपत्वाद्विशोकत्वं सुखस्यतुनानाकारकसाध्यक्रियाफलत्वात्कथमजस्रसुखत्वंतस्येत्यतआह यत्रबहुकारकसाध्यः

शश्वत्प्रशांतमभयंप्रतिबोधमात्रंशुद्धंसमंसदसतःपरमात्मतत्त्वं ॥ शब्दोनयत्रपुरुकारकवान्क्रियाऽर्थोमा यापरैत्यभिमुखेचविलज्जमाना ॥ ४७ ॥ तद्वैपदंभगवतःपरमस्यपुंसोब्रह्मेतियद्विदुरजस्रसुखंविशोकम् ॥ सध्र्यङ्नियम्ययतयोयमकर्तहेतिंजह्युःस्वराडिवनिपानखनित्रमिंद्रः ॥ ४८ ॥

क्रियार्थः उत्पाद्यादिचतुर्विधंक्रियाफलंचनास्ति इंद्रियैर्ज्ञानांशाभिव्यक्तिरिवक्रियाभिरानंदांशाभिव्यक्तिमात्रंक्रियते नोत्पत्त्यादिक मितिभावः ननूत्पत्त्याद्यभावेऽपिमायामलापाकरणेनविकार्यत्वमेवस्यात् व्रीहीणामिवतुषापाकरणेनेत्याशंक्याह मायाअभिमुखेस्थातुं विलज्जमानेवयस्मात्परैतिदूरतोऽपसरति ॥ ४७ ॥ तस्मादेवंभूतेभगवतिनियमितमनसांकृतार्थानांनकिमपिकृत्यमस्तीत्याह सध्र्यचेति सध्र्यक् सहचरंमनः यंप्रतिनियम्ययस्मिन्स्थिरीकृत्य यतयः यत्नशीलाः कर्तृभेदः तन्निरासोऽकर्तःतस्यहेतिसाधनंजह्युःत्यजेयुः अनुप योगात्तत्त्वाद्वियंतइत्यर्थः उपयोगाभावेनसाधनानादरेदृष्टांतः निपीयतेऽस्मिन्नितिनिपानंकूपः तस्यखनित्रंखननसाधनंयथास्वयमेव पर्जन्यरूपेणविराजमानइंद्रोनादत्तेतद्वदिति यद्वा स्वेनैवराजतइतिस्वराट् दरिद्रः सयथा इंद्रःसमृद्धःसन् कर्मकारदशायांगृहीतंनिपा नखनित्रंजहाति तद्वदित्यर्थः ॥ ४८ ॥

एवंतावदजस्रसुखंविशोकंब्रह्मैवभगवतःस्वरूपं तत्प्राप्तानांचनप्राप्यंकृत्यंवाकिंचिदस्तीत्युक्तं इदानींततःप्राक्सएवसर्वफलदातासर्वकर्म प्रवर्तकश्चेत्याह सएवश्रेयसांफलानांविभुः दाताऽपि तत्रहेतुः भावानांब्राह्मणादीनांस्वभावैः शमदमादिभिर्विशेषणैः विहितस्यसतःशुभस्यकर्मणोयतःप्रवर्तकात्प्रसिद्धिः यद्वा भावानांमहदादीनांस्वभावेनपरिणामेनविहितस्यसतःकार्यस्यप्रसिद्धिः सएवस्वर्गादीनांदातेत्यर्थः ननुकर्मकर्तुर्मृतस्यकथंस्वर्गादिफलंस्यात्तत्राह स्वारंभकधातूनांभूतानांविगमेवियोगेसति अन्वनुविशीर्यमाणेऽपिदेहे तत्रस्थंव्योमेवयस्तेनसहनविशीर्यते यतःतेनसहनजातः तस्यपुरुषस्यश्रेयसांप्रभुरित्यर्थः ॥ ४९ ॥ अध्यायत्रयस्यार्थमुपसंहरति सोऽयंते

सश्रेयसामपिविभुर्भगवान्यतोऽस्यभावस्वभावविहितस्यसतःप्रसिद्धिः ॥ देहेस्वधातुविगमेऽनुविशीर्यमाणेव्योमेवतत्रपुरुषोनविशीर्यतेजः ॥ ४९ ॥ सोऽयंतेभिहितस्तातभगवान्विश्वभावनः ॥ समासेनहरेर्नान्यदन्यस्मात्सदसच्चयत् ॥ ५० ॥ इदंभागवतंनामयन्मेभगवतोदितं ॥ संग्रहोऽयंविभूतीनांत्वमेतद्विपुलीकुरु ॥ ॥ ५१ ॥ यथाहरौभगवतिनृणांभक्तिर्भविष्यति ॥ सर्वात्मन्यखिलाधारेइतिसंकल्प्यवर्णय ॥ ५२ ॥ मायांवर्णयतोऽमुष्यईश्वरस्यानुमोदतः ॥ शृण्वतःश्रद्धयानित्यंमाययात्मानमुह्यति ॥ ५३ ॥ इतिश्रीभागवतेम० द्वितीयस्कंधेब्रह्मनारदसंवादेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७॥ ॥छ॥ राजोवाच ब्रह्मणाचोदितोब्रह्मन्गुणाख्यानेगुणस्यच ॥ यस्मैयस्मैयथाप्राहनारदोदेवदर्शनः ॥ १ ॥ एतद्वेदितुमिच्छामितत्त्वंवेदविदांवर ॥ हरेरद्भुतवीर्यस्यकथालोकसुमंगलाः ॥ २ ॥ कथयस्वमहाभागयथाऽहमखिलात्मनि ॥ कृष्णेनिवेश्यनिःसंगंमनःस्त्यक्ष्येकलेवरं ॥ ३ ॥

समासेनसंक्षेपेणाभिहितः तमेवाह सदसत्कार्यकारणंचहरेरन्यन्नभवति ननुहरेःतदव्यतिरेके तद्गतविकारप्रसंगःस्यात् न अन्यस्मात्कारणभूतोहरिःकार्याद्व्यतिरिक्तइत्यर्थः ॥ ५० ॥ अयंचविभूतीनांसंग्रहउदितः ॥ ५१ ॥ यथावर्णितेननृणांभक्तिर्भविष्यतीत्येवंसंकल्प्यसंचिंत्य तथाहरिलीलाप्राधान्येनश्रीभागवतंवर्णय नतुभक्तिरसविघातनकेवलंतत्त्वमित्यर्थः ॥ ॥ ५२ ॥ ननुलीलामायाश्रयाकिंतद्वर्णनेनेत्यतआह मायामिति ॥ ५३ ॥ इति०भा०द्वि०सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ ॥छ॥ अष्टमे देहसंबंधमाक्षिपन्नीशजीवयोः ॥ बहून्परिक्षिदापृच्छत्पुराणार्थान्बुभुत्सितान् ॥ १ ॥ त्वमेतद्विपुलीकुर्वित्युक्तंतदेवविपुलीकरणंपृच्छति ब्रह्मणेतित्रिभिः अगुणस्यगुणातीतस्यापि देववद्दर्शनंयस्यसः ॥ १ ॥ २ ॥ निःसंगंमनःश्रीकृष्णेनिवेश्येतिस्वप्रयत्नोदर्शितः ॥ ३ ॥

सोऽपिश्रद्धयाशृण्वतोनावश्यकइत्याह शृण्वतइति स्वप्रयत्नंविनाऽपिभगवान्स्वयमेवहृदिविशति ॥ ४ ॥भावसरोरुहंहृदयकमलंप्रविष्ट श्चतद्गतंसर्वंमलंधुनोति सलिलस्येतिद्रव्यांतरव्यामिश्रणादिनाकुंभस्थेजलेशोधितेतदेवकेवलंशुध्यति नतुनदीतडागादिगतं सचमलःकुंभस्यांतस्तिष्ठत्येवनतुसर्वदाविलीयते अतएवांकिंचिच्चलनेनपुनःक्षुभ्यतिच एवंतपोदानादिप्रायश्चित्तंनसर्वथासर्वेषांसर्वपापंधुनोति किंतुसावशेषं तच्चकस्यचिदेवांकिंचिदेव हृदिप्रविष्टमात्रस्तुश्रीकृष्णःसर्वेषांसर्वपापंनिःशेषंहरतीत्यनेनदृष्टांतेनोक्तंसलिलस्यमलंयथाशरदिति॥ ५॥ ततश्चकृतार्थोभवतीत्याह धौतात्मानिष्पापः मुक्ताः सर्वेरागद्वेषादयः परिक्लेशायेन पांथः प्रवासादागतः स्वशरणंगृहंयथानमुंचतितद्वत् ॥ ६॥ तदेवंश्रवणौत्सुक्यमाविष्कृत्यसंदिग्धानर्थान्पृच्छति अधातुमतः धातवोभूतानितत्संबंधशून्यस्यास्यलौकिकस्यात्मनः

शृण्वतःश्रद्धयानित्यंगृणतश्चस्वचेष्टितं॥ कालेननातिदीर्घेणभगवान्विशतेहृदि ॥४॥ प्रविष्टःकर्णरंध्रेणस्वानांभावसरोरुहं॥ धुनोतिशमलंकृष्णःसलिलस्ययथाशरत् ॥ ५ ॥ धौतात्मापुरुषःकृष्णपादमूलंनमुंचति॥ मुक्तसर्वपरिक्लेशःपांथःस्वशरणंयथा ॥६॥ यदधातुमतोब्रह्मन्देहारंभोऽस्यधातुभिः॥यदृच्छयाहेतुनावाभवंताजानतेयथा॥७॥आसीद्यदुदरात्पद्मंलोकसंस्थानलक्षणं॥ यावानयंवैपुरुषइयत्तावयवैःपृथक् ॥ तावानसावितिप्रोक्तःसंस्थावयववानिव॥८॥अजःसृजतिभूतानिभूतात्मायदनुग्रहात् ॥ ददृशेयेनतद्रूपंनाभिपद्मसमुद्भवः॥९॥ सचापियत्रपुरुषोविश्वस्थित्युद्भवाप्ययः॥ मुक्त्वाऽत्ममायांमायेशःशेतेसर्वगुहाशयः॥१०॥

धातुभिर्देहारंभइतियत् एतत्किंयदृच्छयानिर्निमित्तम् हेतुनावाकर्मादिनाभवंतोयथावज्जानते अतःकथयंत्वितिशेषः॥७॥यश्चासावीश्वरः सोप्येतत्तुल्यदेहवान्प्रोक्तः अतस्तस्यकोविशेषइत्याशयेनपृच्छतिआसीदितिसार्धेन लोकानांसंस्थानंरचना तदेवलक्षणंस्वरूपंयस्य तत्पद्मंयस्योदरादासीत् असावीश्वरः इयत्तायुक्तैःस्वपरिमितैरवयवैरयंलौकिकःपुरुषोयावान्यत्संख्याकावयवयुक्तः तावान्प्रोक्तःसंस्थावान् अवयववानिवप्रोक्तः अतःकोविशेषस्तस्येति ॥८॥अवश्यंचविशेषोवाच्यइत्याह अजोब्रह्माभूतानांव्यष्ट्युपाधीनामात्मनियंता समष्ट्युपाधित्वात् येनचअनुगृण्हतातस्यरूपंददृशे दृष्टवान् एतच्चतस्यापिद्रष्टुरीशस्यकूटस्थस्याखिलात्मनः ॥ सृज्यंसृजामिसृष्टोऽहमीक्षयैवाभिचोदितइत्याविचोक्तमनूद्यते अग्रेतुस्पष्टंभविष्यति ॥ ९ ॥ प्रश्नांतरमाह सचापीति यत्रशेतेयेनरूपेणावतिष्ठते विश्वस्यस्थित्यादयोयस्मात् एवमादिप्रश्नानांतत्त्वतोऽर्हस्युदाहर्तुमितिसर्वांतिक्रियायाःसंबंधः ॥ १० ॥

प्रश्नांतरमाह पुरुषस्यावयवैः पूर्वंकल्पिताः यस्येहावयवैर्लोकान्कल्पयंतीत्यादौ लोकैश्चामुष्यावयवाइति पातालमेतस्यहिपादमूलमि त्यादौचत्वन्मुखात्श्रुतवंतोवयम् ॥ ११ ॥ एवंसंदेहविपर्ययाभ्यांपृष्टम् इदानीमज्ञातान्बहूनर्थान्पृच्छति यावानित्यादिना कल्पोमहा न् विकल्पोऽवांतरः भूतादिशब्दोयस्मात् यस्यवाचकइतिवा सतःस्थूलदेहाभिमानिनोमनुष्यपितृदेवादेः आयुषः प्रमाणम् ॥ १२ ॥ अनुमानप्रकारःपृष्टः विशेषंपृच्छति कालस्येति अनुगतिःप्रवृत्तिः कर्मगतयः कर्मप्राप्यानिस्थानानि यादृशीः यादृश्यः ॥ १३ ॥गुणा नांसत्वादीनां परिणामंदेवादिरूपमिच्छतांगुणिनांजीवानांमध्येयस्मिन्परिणामे कर्मणांपुण्यपापानां समावायः समुदायः केनकर्मस

पुरुषावयवैर्लोकाःसपालाःपूर्वकल्पिताः॥ लोकैरमुष्यावयवाःसपालैरितिशुश्रुम ॥ ११॥यावान्कल्पोविकल्पोवायथाकालोऽनुमीयते ॥ भूतभव्यभवच्छब्दआयुर्मानंचयत्सतः॥ १२ ॥ कालस्यानुगतिर्यातुलक्ष्यतेऽण्वीबृहत्यपि ॥ यावत्यःकर्मगतयोयादृशीर्द्विजसत्तम ॥ १३ ॥ यस्मिन्कर्मसमावायोयथायेनोपगृह्यते ॥ गुणानांगुणिनांचैवपरिणाममभीप्सतां ॥ १४ ॥ भूपातालककुब्व्योमग्रहनक्षत्रभूभृतां ॥ सरित्समुद्रद्वीपानां संभवश्चैतदोकसां ॥ १५ ॥ प्रमाणमंडकोशस्यबाह्याभ्यंतरभेदतः ॥ महतांचानुचरितंवर्णाश्रमविनिश्चयः ॥१६॥ अवतारानुचरितंयदाश्चर्यतमंहरेः॥युगानियुगमानंचधर्मोयश्चयुगेयुगे॥१७॥नृणांसाधारणोधर्मः सविशेषश्चयादृशः॥ श्रेणीनांराजर्षीणांचधर्मःकृच्छ्रेषुजीवतां ॥ १८॥ तत्त्वानांपरिसंख्यानंलक्षणंहेतुलक्षणं॥ पुरुषाराधनविधिर्योगस्याध्यात्मिकस्यच ॥ १९ ॥ योगेश्वरैश्वर्यगतिर्लिंगभंगस्तुयोगिनां ॥ वेदोपवेदधर्माणामितिहासपुराणयोः॥ २० ॥

मुदायेनकथंकृतेनकोऽधिकारीदेवादिभावंप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ भूरादीनां संभवःएतानिओकांसियेषांप्राणिनांतेषांचसंभवः यच्चेतिसर्वत्रानुषंगः॥ १५ ॥ वर्णानामाश्रमाणांचविनिश्चयः तत्तत्स्वभावैर्निर्धारः ॥ १६ ॥ युगेयुगेप्रतियुगंयोधर्मः यच्चहरेरवतारानुचरितम् ॥ १७ ॥ सविशेषःवर्णाश्रमनिबंधनः श्रेणीनांतत्तद्व्यवसायोपजीविनांव्यवहारनियमलक्षणोधर्मः राजर्षीणांप्रजापालनाधिकारिणां कृच्छ्रेषुआपत्सुजीवतांसर्वेषां ॥ १८ ॥सर्वेषांतत्त्वनांप्रकृत्यादीनांपरिसंख्यानं संख्यालक्षणंस्वरूपं हेतुतोलक्षणम् तत्तत्कार्यहेतुत्वेनचलक्षणमित्यर्थः पुरुषाराधनस्य विधिः देवपूजाप्रकारः अष्टांगयोगस्यचविधिः ॥ १९ ॥ योगेश्वराणामैश्वर्येणाणिमादिनाअर्चिरादिगतिः लिंगशरीरस्यभंगःप्रलयः वेदाऋग्वेदादयः उपवेदाआयुर्वेदादयः धर्माः धर्मशास्त्राणि तेषां इतिहासपुराणयोःश्चगतिः स्वरूपम् ॥ २० ॥

॥२२॥

संप्लवः अवांतरप्रलयः यद्वा सम्यक्प्लवनमुद्भवः विक्रमः स्थितिः प्रतिसंक्रमोमहाप्रलयः इष्टंवैदिकंकर्म पूर्तंस्मार्तम् वापीकूपतडागादि देवतायतनानिच॥अन्नप्रदानमारामःपूर्तमित्यभिधीयतइति तत्रचकाम्यानामग्निहोत्रादीनांविधिः त्रिवर्गस्यधर्मार्थकामस्यविधिः अविरोधप्रकारः ॥ २१ ॥ अनुशायिनांलीनोपाधीनांजीवानांआत्मनोजीवस्यव्यवस्थानंबंधमोक्षातिरिक्तस्वरूपेणावस्थानम् ॥ २२ ॥ उदास्तेप्रलये ॥ २३ ॥ चशब्दादपृष्टमपि ॥ २४ ॥ प्रमाणंसम्यक्ज्ञाता यतस्त्वब्रह्मनारदव्यासक्रमेणसंप्रदायोस्तीतिसामान्यन्यायेनाह यद्वात्वदन्येप्रायशोगतानुगतिकाएवनतत्त्वविदइत्याह परेचेति ॥ २५ ॥ ननुतवानशनद्विजकोपाभ्यांव्याकुलस्यकुतःश्रवणंतत्राह

संप्लवःसर्वभूतानांविक्रमःप्रतिसंक्रमः ॥ इष्टापूर्तस्यकाम्यानांत्रिवर्गस्यचयोविधिः॥ २१ ॥ यश्चानुशायिनांसर्गःपाखंडस्यचसंभवः ॥ आत्मनोबंधमोक्षौचव्यवस्थानंस्वरूपतः ॥ २२॥यथाऽत्मतंत्रोभगवान्विक्रीडत्यात्ममायया॥ विसृज्यवायथामायामुदास्तेसाक्षिवद्विभुः॥ २३॥ सर्वमेतच्चभगवन्पृच्छतेमेऽनुपूर्वशः॥ तत्त्वतोऽर्हस्युदाहर्तुंप्रपन्नायमहामुने ॥ २४ ॥ अत्रप्रमाणंभगवान्परमेष्ठीयथात्मभूः ॥ परेचेहानुतिष्ठंतिपूर्वेषांपूर्वजैःकृतं ॥ २५ ॥ नमेऽसवःपरायंतिब्रह्मन्ननशनादमी ॥ पिबतोऽच्युतपीयूषमन्यत्रकुपितद्विजात् ॥ ॥ २६॥सूतउवाच सउपामंत्रितोराज्ञाकथायामितिसत्पतेः॥ब्रह्मरातोभृशंप्रीतोविष्णुरातेनसंसदि॥ २७॥ प्राहभागवतंनामपुराणंब्रह्मसंमितं ॥ ब्रह्मणेभगवत्प्रोक्तंब्रह्मकल्पउपागते॥ २८॥यद्यत्परीक्षिदृषभःपांडूनामनुपृच्छति॥आनुपूर्व्येणतत्सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे॥ २९॥इ० भा० द्वि० प्रश्नविधिर्नामाष्टमोऽध्यायः॥ ८ ॥

श्रीशुकउवाच आत्ममायामृतेराजन्परस्यानुभवात्मनः॥नघटेतार्थसंबंधःस्वप्नद्रष्टुरिवांजसा॥ १ ॥

नेति नपरायंतिनापगच्छंति नव्याकुलीभवंतीत्यर्थः अच्युतकीर्तिपीयूषं ॥ २६ ॥ उपामंत्रितःपृष्टःसंश्चासौपतिश्चतस्य ॥ २७ ॥ ब्रह्मकल्पेसृष्ट्युपक्रमकल्पे भागवताख्यानेनैवप्रश्नानामुत्तरंदातुमुपक्रांतवानित्यर्थः ॥ २८ ॥ पांडूनामृषभःश्रेष्ठःआनुपूर्व्येणेतिप्रस्तावक्रमःअत्रविवक्षितोनप्रश्नक्रमः ॥ २९ ॥ इ० द्वि० अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ राजप्रश्नोत्तरंवक्ष्यन्ब्रह्मणेहरिणोदितम्॥ कथयामासनवमेशुकोभागवतंपुनः॥ १॥ तत्रयत्तावदुक्तंयदधातुमतइत्यनेनजीवस्यकथंदेहसंबंधइतितत्रोत्तरमाह आत्मनोहरेर्मायामंतरेणअनुभवरूपस्यात्मनः अर्थेनदृश्येनदेहादिनासंबंधः अंजसातत्त्वतोनघटेत अत्रहेतुः परस्येति स्वप्नद्रष्टुर्यथास्वप्नदेहसंबंधोनघटतेतद्वत् ॥१॥

संसारोऽपिमाययैवेत्याह बहुरूपः बालयुवादिरूपःदेवनारदादिरूपश्चआभातिगुणेषुदेहादिषु ॥ २ ॥ अतएवभक्तियोगेनतन्निरासेसति मोक्षोपिघटतइत्याह यर्हीति वावशब्दएवार्थे स्वएवमहिम्नियदारमेत तदेवाह कालमाययोःपुरुषप्रकृत्योःपरस्मिन् तदाउभयमहंममे तिचत्यक्त्वाउदास्ते पूर्णरूपेणावतिष्ठते तदुक्तं ययासंमोहितोजीवआत्मानंत्रिगुणात्मकं॥परोऽपिमनुतेनर्थंतत्कृतंचाभिमद्यते॥अनर्थोपश मंसाक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे ॥लोकस्याजानतोविद्वांश्चक्रेसात्वतसंहितामिति॥ ३॥यच्चोक्तंपरमेश्वरस्यापिदेहसंबंधाविशेषात्कथंतद्भक्त्या मोक्षःस्यादिति आसीद्यदुदरात्पद्ममित्यादिनातत्राह आत्मनोजीवस्यतत्त्वविशुद्ध्यर्थंतत्त्वज्ञानार्थंतद्भवत्येव किंतत् यत्तपआदिनाभजनं भगवान्ब्रह्मणेआह किंकुर्वन् ऋतंसत्यंचिद्घनंरूपंदर्शयन् दर्शनेहेतुः अव्यलीकेनव्रतेनतपसाआदृतःसेवितःसन् अयंभावः जीवस्यावि द्ययामिथ्यारूपदेहसंबंधः ईश्वरस्यतुयोगमाययाचिद्घनलीलाविग्रहाविर्भावइतिमहान्विशेषः अतस्तद्भजनान्मोक्षोपपत्तिरिति ॥ ४ ॥

बहुरूपइवाभातिमाययाबहुरूपया ॥ रममाणोगुणेष्वस्याममाहमितिमन्यते ॥ २ ॥ यर्हिवावमहिम्निस्वेपर स्मिन्कालमाययोः॥ रमेतगतसंमोहस्त्यक्त्वोदास्तेतदोभयम् ॥ ३ ॥ आत्मतत्त्वविशुद्ध्यर्थंयदाहभगवानृतं ॥ ब्रह्मणेदर्शयन्रूपमव्यलीकव्रतादृतः ॥ ४ ॥ सआदिदेवोजगतांपरोगुरुःस्वधिष्ण्यमास्थायसिसृक्षयैक्षत ॥ तांनाध्यगच्छद्दृशमत्रसंमतांप्रपंचनिर्माणविधिर्यथाभवेत् ॥ ५ ॥ सचिंतयन्द्व्यक्षरमेकदांऽभस्युपाशृणोद्द्वि र्गदितंवचोविभुः॥ स्पर्शेषुयत्षोडशमेकविंशंनिष्किंचनानांनृपयद्धनंविदुः ॥ ६॥ निशम्यतद्वक्तृदिदृक्षयादि शोविलोक्यतत्रान्यदपश्यमानः ॥ स्वधिष्ण्यमास्थायविमृश्यतद्धितंतपस्युपादिष्टइवादधेमनः ॥ ७ ॥

भगवद्भजनादेवतत्त्वज्ञानमित्येतत्प्रपंचयिष्यन् ब्रह्मणोऽपितत्त्वज्ञानंतत्प्रसादादेवेतिदर्शयितुमितिहासमाह सइत्यादिना परोगुरुः भक्तिर हस्योपदेष्टा स्वधिष्ण्यंपद्ममास्थायअधिष्ठाय तस्याधिष्ठानान्वेषणायपूर्वंजलेनिमग्नः परावृत्त्यस्वधिष्ण्येस्थित्वेत्यर्थः ऐक्षततत्कथंस्रष्ट व्यमित्यालोचितवान् तांदृशंप्रज्ञाम् अत्रसृष्टिविषयेसंमतामव्यभिचारिणीम् विधिःप्रकारः ॥ ५ ॥ सृष्टिंचिंतयन्कदाचिद्व्यक्षरंवचः अं भसिउपाशृणोत् उपसमीपेश्रुतवान् तेअक्षरेदर्शयति कादयोमावसानाःस्पर्शाः तेषुयत् षोडशंतकारःयच्चैकविंशंपकारः वचसोनिर्देशा र्थंतदर्थमाह ॥ हेनृपनिष्किंचनानांत्यक्तधनानांधनंयद्विदुः येनतपोधनाइतिप्रसिद्धाः तच्चद्विर्गदितंतपतपेति लोण्मध्यमपुरुषैकवचनम् तस्यवीप्सांसादरविधिरूपामशृणोदित्यर्थः ॥ ६ ॥ एवंनिशम्यतस्यवचसोवक्तुर्दिदृक्षया ततःप्रचलितःसन्दिशोविलोक्य पुनःस्वधिष्ण्य मास्थायकेनचित्प्रत्यक्षंनियुक्तइवतच्चात्मनोहितंविमृश्यतपसिमनोधृतवानित्यर्थः ॥ ७ ॥

ततश्चसः ब्रह्माअखिलान्लोकानांतापनंप्रकाशकंतपः अतप्यतकृतवान् तपतपेत्येतस्यवचसोर्थेअमोघंदर्शनंयस्य जितःअनिलःआत्मामनश्चयेन विजितानिउभयेंद्रियाणिज्ञानकर्मात्मकानियेन तपतांतपश्चरतांमध्येतपीयान् अतिशयेनतपस्वी ॥ ८ ॥ तस्मैब्रह्मणेस्वलोकंवैकुंठाख्यंपरंश्रेष्ठं नयत्परंयतःपरमुत्कृष्टमन्यन्नास्ति तमेवलोकमनुवर्णयतिपंचभिः व्यपेताः संक्लेशादयोयस्मात् स्वदृष्टवद्भिःसत्पुण्यवद्भिः यद्वा स्वस्यंदृष्टंदर्शनमस्तियेषां आत्मविद्भिरित्यर्थः ॥ ९ ॥ तयोःताभ्यांमिश्रंसत्वंचनप्रवर्तते किंतुशुद्धमेवसत्वं कालविक्रमोनाशः अपरेरागलोभादयोनसंतीतिकिमुवक्तव्यं अनुव्रताः पार्षदाः ॥ १० ॥ श्यामाश्चतेअवदाताश्च पद्मनेत्राः पीतांबराःसुरुचःअति

दिव्यंसहस्राब्दममोघदर्शनोजितानिलात्माविजितोभयेंद्रियः॥ अतप्यतस्माखिललोकतापनंतपस्तपीयांस्तपतांसमाहितः॥ ८ ॥ तस्मैस्वलोकंभगवान्सभाजितःसंदर्शयामासपरंनयत्परं॥ व्यपेतसंक्लेशविमोहसाध्वसंस्वदृष्टवद्भिर्विबुधैरभिष्टुतं ॥ ९ ॥ प्रवर्ततेयत्ररजस्तमस्तयोःसत्वंचमिश्रंनचकालविक्रमः॥ नयत्रमायाकिमुतापरेहरेरनुव्रतायत्रसुरासुरार्चिताः ॥ १० ॥ श्यामावदाताःशतपत्रलोचनाःपिशंगवस्त्राःसुरुचःसुपेशसः॥ सर्वेचतुर्बाहवउन्मिषन्मणिप्रवेकनिष्काभरणाःसुवर्चसः॥ प्रवालवैदूर्यमृणालवर्चसःपरिस्फुरत्कुंडलमौलिमालिनः ॥ ११ ॥ भ्राजिष्णुभिर्यःपरितोविराजतेलसद्विमानावलिभिर्महात्मनां ॥ विद्योतमानःप्रमदोत्तमाद्युभिःसविद्युदभ्रावलिभिर्यथानभः ॥ १२ ॥ श्रीर्यत्ररूपिण्युरुगायपादयोःकरोतिमानंबहुधाविभूतिभिः॥ प्रेंखंश्रितायाकुसुमाकरानुगैर्विगीयमानाप्रियकर्मगायती॥ १३ ॥

कमनीयाः सुपेशसःअतिसुकुमाराःउन्मिषंतइवप्रभावंतोमणिप्रवेकामण्युत्तमायेषुतानिनिष्कानिपदकान्याभरणानिचयेषांते सुवर्चसः अतितेजस्विनः प्रवालादिवत् वर्चोवर्णोयेषांते परितःस्फुरंतिकुंडलानिमौलयोमालाश्चसंतियेषांते ॥ ११ ॥ पार्षदान्अनुवर्ण्यपुनरपिलोकमनुवर्णयति भ्राजिष्णुभिर्देदीप्यमानाभिः प्रमदोत्तमानांदिवःकांतयस्ताभिर्विद्योतमानाः सहविद्युद्भिर्वर्तमानाःसविद्युतःताभिरभ्रावलिभिः तत्रविद्युतइवस्त्रियः अभ्रपंक्तयइवविमानानि नभइवलोकः ॥ १२ ॥ श्रीःसंपत्रूपिणीमूर्तिमती मानंपूजां विभूतिभिर्नानाविभवैःप्रेंखमांदोलंसंश्रिता कुसुमाकरोवसंतस्तस्यानुगाः भ्रमरास्तैर्विविधंगीयमानास्वयंतुप्रियस्यहरेःकर्मगायतीवभवति ॥ १३ ॥

यएवंभूतोलोकःतत्रतस्मिन् ॥ १४ ॥ भृत्यानांप्रसादेअभिमुखं दृगेवआसवइवद्रष्टॄणांहर्षकरीयस्यतं प्रसन्नहासमरुणलोचनेयस्य वक्षसिस्थितयाचश्रियालक्षितं अलंकृतमित्यर्थः ॥ १५ ॥ अध्यर्हणीयंवरिष्ठंसिंहासनं चतस्रःप्रकृतिपुरुषमहदहंकाररूपाः षोडशएकादशेंद्रियपंचमहाभूताख्याः पंचतन्मात्ररूपायाःशक्तयस्ताभिर्वृतं स्वैःभगैःस्वाभाविकैरैश्वर्यादिभिःइतरत्रयोगिषुअध्रुवैरागंतुकैः साधारणैरित्यर्थः एवंसत्यपिस्वएवधामन्स्वरूपएवरममाणं अतएवेश्वरं ॥ १६॥ तस्यदर्शनेनयःआल्हादःतेनपरिप्लुतंव्याप्तमांतरमंतःकरणंयस्य हृष्यंतीरोमांचितातनुर्यस्य प्रेमभरेणअश्रूणिलोचनेषुयस्य विश्वसृक्ब्रह्मा पारमहंस्येनपथाज्ञानमार्गेण ॥१७॥ तंब्रह्माणंभगवानूबभाषे

ददर्शतत्राखिलसात्वतांपतिंश्रियःपतिंयज्ञपतिंजगत्पतिं ॥ सुनंदनंदप्रबलार्हणादिभिःस्वपार्षदमुख्यैःपरिसेवितंविभुम् ॥ १४ ॥ भृत्यप्रसादाभिमुखंदृगासवंप्रसन्नहासारुणलोचनाननं ॥ किरीटिनंकुंडलिनंचतुर्भुजंपीतांबरंवक्षसिलक्षितंश्रिया ॥ १५ ॥ अध्यर्हणीयासनमास्थितंपरंवृतंचतुःषोडशपंचशक्तिभिः ॥ युक्तंभगैःस्वैरितरत्रचाध्रुवैःस्वएवधामन्रममाणमीश्वरं ॥ १६ ॥ तद्दर्शनाल्हादपरिप्लुतांतरोहृष्यत्तनुःप्रेमभराश्रुलोचनः ॥ ननामपादांबुजमस्यविश्वसृक्यत्पारमहंस्येनपथाऽधिगम्यते ॥ १७ ॥ तंप्रीयमाणंसमुपस्थितंतदाप्रजाविसर्गेनिजशासनार्हणं ॥ बभाषईषत्स्मितशोचिषागिराप्रियःप्रियंप्रीतमनाःकरेस्पृशन् ॥ १८ ॥ श्रीभगवानुवाच त्वयाऽहंतोषितःसम्यग्वेदगर्भसिसृक्षया ॥ चिरंभृतेनतपसादुस्तोषःकूटयोगिनां ॥ १९ ॥ वरंवरयभद्रंतेवरेशंमाऽभिवांछितं ॥ ब्रह्मन्श्रेयःपरिश्रामःपुंसोमद्दर्शनावधिः ॥ २० ॥ मनीषितानुभावोऽयंममलोकावलोकनं ॥ यदुपश्रुत्यरहसिचकर्थपरमंतपः ॥ २१ ॥

प्रजाविसर्गेकार्येनिजशासनार्हणंस्वनियोगार्हं प्रजाविसर्गेसमुपस्थितमितिवाऽन्वयः ईषत्स्मितेनशोचिर्दीप्तिःशोभायस्यास्तयागिरा ॥१८॥ सिसृक्षयाहेतुनाचिरंसंभृतेनतपसाऽहंसम्यक्तोषितःदुस्तोषः तोषयितुमशक्यः ॥१९॥ माइतिमां श्रेयसांफलानांपरिश्रामःपरिश्रमःसाधनप्रयासः ममदर्शनमवधिर्यस्यसतथा अतोऽधिकंतुपुनःफलंनास्तीत्यर्थः ॥ २० ॥ एतच्चमत्कृपयैवत्वयाप्राप्तमित्याह मनीषितमिच्छातुभ्यमिदंदातव्यमितियाममेच्छातस्यानुभावोऽयं कोऽसौतमाह ममलोकस्यावलोकनंयत् नचेदंमयैवतपोबलेनप्राप्तमितिस्वातंत्र्यं मन्यस्वतत्प्रवृत्तेरपिमत्कृतत्वादित्याह रहसितपतपेति यद्वचउपश्रुत्यपरमंतपश्चकर्थ कृतवानसि ॥२१॥

तदपित्वांप्रतिमयैवादिष्टमुपदिष्टं कदा तत्रतदा सृष्ट्यारंभे त्वयिकर्मणिकार्येऽर्थेविमोहितेसति किंच तपोनाममभैवशक्तिरित्याह तपोमेहृदयमंतरंगाशक्तिः आत्मास्वरूपं यस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतेः ॥ २२ ॥ ग्रसामि संहरामि बिभर्मिपालयामि वीर्यशक्तिः ॥ २३ ॥ अध्यक्षःअधिष्ठाता गुहां गुहायां बुद्धाववस्थितःसन्यद्यपिवेदतथापीत्युत्तरेणान्वयः ॥ २४ ॥ नाथमानस्ययाचमानस्य उपतप्यमानस्येतिवा हेनाथ नाथयआशंसय प्रयच्छ नाथितंयाचितं नाथृनाधृयाञ्चोपतापैश्वर्याशीःषु नाथितमेवाह परंसूक्ष्ममवरंस्थूलंचतेरूपंयथाजानीयां ॥ २५ ॥ यथाचत्वंक्रीडसितद्विषयांमनीषांमयिधेहीत्युत्तरेणान्वयः नानाशक्त्युपबृंहितंविश्वंविलुंपन्विविधंसृजन् बिभ

प्रत्यादिष्टंमयातत्रत्वयिकर्मविमोहिते ॥ तपोमेहृदयंसाक्षादात्माऽहंतपसोनघ॥ २२ ॥ सृजामितपसैवेदं ग्रसामितपसापुनः ॥ बिभर्मितपसाविश्वंवीर्यंमेदुश्चरंतपः ॥ २३ ॥ ब्रह्मोवाच भगवन्सर्वभूतानामध्यक्षोवस्थितोगुहां ॥ वेदत्यप्रतिरुद्धेनप्रज्ञानेनचिकीर्षितं ॥ २४ ॥ तथाऽपिनाथमानस्यनाथनाथयनाथितं ॥ परावरेयथारूपेजानीयांतेत्वरूपिणः ॥ २५ ॥ यथात्ममायायोगेननानाशक्त्युपबृंहितं ॥ विलुंपन्विसृजन् गृह्णन्बिभ्रदात्मानमात्मना ॥ २६ ॥ क्रीडस्यमोघसंकल्पऊर्णनाभिर्यथोर्णुते ॥ तथातद्विषयांधेहिमनीषांमयिमाधव ॥ २७ ॥ भगवच्छिक्षितमहंकरवाणित्यतंद्रितः ॥ नेहमानःप्रजासर्गंबद्ध्येयंत्वदनुग्रहात् ॥ २८ ॥ यावत्सखासख्युरिवेशतेकृतःप्रजाविसर्गेविभजामिभोजनं ॥ अविक्लवस्तेपरिकर्मणिस्थितोमामेसमुन्नद्धमदोऽजमानिनः ॥ २९ ॥

त्पालयन् आत्मनास्वयमेव आत्मानंब्रह्मादिरूपंगृह्णन् अनुगृह्णन्क्रीडसि ॥ २६ ॥ ऊर्णुते तंतुभिःआत्मानमाच्छादयति ॥ २७ ॥ तत्किंसृष्टेरुद्विग्नएवतत्त्वज्ञानंप्रार्थयसेनेत्याह भगवतात्वयाशिक्षितमनुशिष्टमतंद्रितःअनलसःसन्करिष्यामि तर्हिकिमनेनतत्त्वज्ञानेनतत्राहमस्मादेवंभूतात्त्वदनुग्रहात् प्रजासर्गमीहमानः कुर्वन्नपिअहंकारादिभिर्बद्धोनभवेयमिति ॥ २८ ॥ अवश्यंचमदोभविता सतुकंचित्कालंमाभूदितिप्रार्थयते यावदिति भोईश तेत्वयालौकिकस्यसख्युःसखेवाहंकृतः करस्पर्शनादिनाममत्वेनसंमानितःसन् प्रजासर्गरूपेतवपरिकर्मणिसेवायांस्थितोऽविक्लवोऽव्याकुलएवयावत्जनंविभजामि उत्तममध्यमादिभेदेनसृजामि तावत्त्वत्संमानादहमप्यजः स्वतंत्रइति मानिनोमेसमुन्नद्धउत्कटोमदोमाभूत् यद्वा मदोमासमुन्नह्यनाम् उद्रिक्तोनभवेदित्यर्थः ॥ २९ ॥

॥ २५॥ ज्ञानंशास्त्रोत्थं विज्ञानमनुभवः रहस्यंभक्तिः सुगोप्यमपिवक्ष्यामीत्यादिनिर्देशात् तस्यांगं साधनं ॥२०॥ यावान्स्वरूपतःयथाभावः या दृक्सत्तावान् यानिरूपाणिगुणाःकर्माणिचयस्य ॥ ३१ ॥ एतदेवसम्यगुपदिशन्यावानित्यस्यार्थंस्फुटयति अहमेवाग्रेसृष्टेःपूर्वमासम् स्थितःनान्यंत्किंचित् यत्सत् स्थूलं असत्सूक्ष्मं परंतयोःकारणंप्रधानं तस्याप्यंतर्मुखतयातदामय्येवलीनत्वात् अहंचतदाआसमेवके वलंनचान्यदकरवं पश्चात्सृष्टेरनंतरमप्यहमेवास्मि यदेतद्विश्वंतदप्यहमस्मि प्रलयेयोवशिष्येतसोप्यहमेव अनेनचानाद्यनंतत्वादद्वितीय त्वाच्चपरिपूर्णोहमित्युक्तंभवति ॥ ३२ ॥ यथाऽत्ममायायोगेनेत्यनेनमायायाअपिपृष्टत्वात् वक्ष्यमाणोपयोगित्वाच्चमायांनिरूपयति ऋतेऽर्थंविनाऽपिवास्तवमर्थंयद्यतः किमप्यनिरुक्तं आत्मनिअधिष्ठानेप्रतीयेतसदपिचनप्रतीयेत तत्आत्मनोममायांविद्यात् यथाआ

श्रीभगवानुवाच ज्ञानंपरमगुह्यंमेयद्विज्ञानसमन्वितं ॥ सरहस्यंतदंगंचगृहाणगदितंमया ॥ ३० ॥ यावानहंयथाभावोयद्रूपगुणकर्मकः ॥ तथैवतत्त्वविज्ञानमस्तुतेमदनुग्रहात् ॥ ३१ ॥ अहमेवासमेवाग्रेनान्यद्यत्सदसत्परं ॥ पश्चादहंयदेतच्चयोऽवशिष्येतसोस्म्यहं ॥ ३२ ॥ ऋतेऽर्थंयत्प्रतीयेतनप्रतीयेतचात्मनि ॥ तद्विद्यादात्मनोमायांयथाभासोयथातमः ॥ ३३ ॥ यथामहांतिभूतानिभूतेषूच्चावचेष्वनु ॥ प्रविष्टान्यप्रविष्टानितथातेषुनतेष्वहं ॥ ३४ ॥ एतावदेवजिज्ञास्यंतत्त्वजिज्ञासुनात्मनः ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यांयत्स्यात्सर्वत्रसर्वदा ॥ ३५ ॥ एतन्मतंसमातिष्ठपरमेणसमाधिना ॥ भवान्कल्पविकल्पेषुनविमुह्यतिकर्हिचित् ॥ ३६ ॥

भासोद्विचंद्रादिरिति अर्थंविनाप्रतीतौदृष्टांतः यथातमइति सतोप्रतीतौतमोराहुर्यथाग्रहमंडलेस्थितोऽपिनदृश्यते ॥ ३३ ॥ यथाभावइ त्येतत्स्पष्टयति यथामहाभूतानिभौतिकेषु अनुसृष्टेरनंतरंप्रविष्टानितेषूपलभ्यमानत्वात् अप्रविष्टानिच प्रागेवकारणतयातेषुविद्यमानत्वा त् यथातेषुभूतभौतिकेषुअहंनचतेष्वहं एवंभूताममसत्तेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ साधनमाह आत्मनस्तत्त्वजिज्ञासुनाएतावत्त्वमेवजिज्ञास्यंविचा र्यं तदेवाह अन्वयः कार्येषुकारणत्वेनानुवृत्तिःकारणावस्थायांचतेभ्योव्यतिरेकः तथाजाग्रदाद्यवस्थासुतत्तत्साक्षितयाऽन्वयः व्यतिरेक श्चसमाध्यादौ एवमन्वयव्यतिरेकाभ्यांयत्स्यात् सर्वत्रसर्वदाचतदेवात्मेति ॥३५ ॥ यत्प्रार्थितंनेहमानःप्रजासर्गमितितत्प्रसादीकरोति एत न्मतंसम्यगनुतिष्ठसमाधिनाचित्तैकाग्र्येण कल्पेषु विकल्पाःविविधाःसृष्टयस्तेषु विमोहं कर्तृत्वाभिनिवेशंनयास्यतीति ॥ ३६ ॥ ॥२५॥

एवंसंप्रदिश्य उपदिश्य जनानांपरमेष्ठिनंपरमेआधिपत्येस्थितंब्रह्माणम् आत्मनस्तद्रूपंन्यरुणत् अंतर्हितवान् ॥ ३७॥ अंतर्हितःइंद्रियार्थः प्रत्यक्षरूपंयेन तस्मैबद्धांजलिः ॥ ३८ ॥ तदनंतरंपूर्वोक्तोब्रह्मनारदसंवादःप्रवृत्तइत्याह प्रजापतिरितिपंचभिः प्रजानांभद्रमन्विच्छन्विमृशन् सैवस्वार्थैकाम्यास्वप्रयोजनेच्छातयायमनियमानन्वतिष्ठत ॥ ३९॥ रिक्थादानांपुत्राणांमध्येप्रियतमः तंपितरंसेवमानःशीलादिना परितोषयामास ॥ ४० ॥ किमिच्छन्विष्णोर्मायांविविदिषन् ॥ ४१ ॥ निशम्य दृष्ट्वाज्ञात्वेत्यर्थः मामाम् ॥ ४२ ॥ भगवताचतुःश्लोक्या संक्षेपेणप्रोक्तंविस्तरेणंप्राह दशलक्षणानि लक्षणीयाअर्थाविद्यंतेयस्मिन्तत् ॥ ४३ ॥ तत्संप्रदायतोभागवतंमयाज्ञातमित्याशयेनाह ना

श्रीशुकउवाच संप्रदिश्यैवमजनोजनानांपरमेष्ठिनम् ॥ पश्यतस्तस्यतद्रूपमात्मनोन्यरुणद्धरिः ॥ ३७॥ अं
तर्हितेंद्रियार्थायहरयेविहितांजलिः ॥ सर्वभूतमयोविश्वंससर्जेदंसपूर्ववत् ॥ ३८ ॥ प्रजापतिर्धर्मपतिरेकदा
नियमान्यमान् ॥ भद्रंप्रजानामन्विच्छन्नातिष्ठत्स्वार्थकाम्यया ॥ ३९॥ तंनारदःप्रियतमोरिक्थादानामनुव्र
तः॥शुश्रूषमाणःशीलेनप्रश्रयेणदमेनच॥४०॥मायांविविदिषन्विष्णोर्मायेशस्यमहामतिः॥महाभागवतो
राजन्पितरंपर्यतोषयत्॥४१ तुष्टंनिशम्यपितरंलोकानांप्रपितामहम् ॥देवर्षिःपरिपप्रच्छभवान्यन्माऽनुपृच्छ
ति ॥ ४२ ॥ तस्माइदंभागवतंपुराणंदशलक्षणं॥प्रोक्तंभगवताप्राहप्रीतःपुत्रायभूतकृत्॥४३ ॥ नारदःप्राह
मुनयेसरस्वत्यास्तटेनृप ॥ ध्यायतेब्रह्मपरमंव्यासायामिततेजसे ॥ ४४ ॥ यदुताहंत्वयापृष्टोवैराजात्पुरुषादि
दम् ॥ यथासीत्तदुपाख्यास्येप्रश्नानन्यांश्चकृत्स्नशः ॥ ४५॥ इ० भागवतेद्वि० नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७॥
श्रीशुकउवाच अत्रसर्गोविसर्गश्चस्थानंपोषणमूतयः ॥ मन्वंतरेशानुकथानिरोधोमुक्तिराश्रयः ॥ १ ॥

रदइति ॥ ४४॥ भागवतव्याख्यानेनैवत्वत्प्रश्नानामुत्तरंदास्यामीत्याह यदुतेति पुरुषावयवैर्लोकाःसपालाःपूर्वकल्पिताइत्यादिनावैराजा त्पुरुषादिदंविश्वंकथमासीदितियदहंत्वयापृष्टः तद्यथावदुपाख्यामिशृण्विति ॥ ४५ ॥ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ॥९॥ ७ ततोभागवतंव्याख्याद्वारैवदशमेस्फुटम्॥राजप्रश्नोत्तरंवक्तुमारेभेबादरायणिः ॥ १ ॥ दशलक्षणंपुराणंप्राहेत्युक्तं तानिदशलक्षणानिदर्शयतिअत्रेति मन्वंतराणिईशानुकथाश्चेतिद्वंद्वः सर्गादयोत्रदशार्थालक्ष्यंते ॥ १ ॥

नन्वेवमर्थभेदाच्छास्त्रभेदःस्यात्तत्राह दशमस्याश्रयस्य विशुद्ध्यर्थं तत्त्वज्ञानार्थं नवानां लक्षणं स्वरूपं एकस्यैव प्राधान्यान्नायं दोष इत्यर्थः नन्वत्र नैवं प्रतीयते अत आह श्रुतेन श्रुत्यैव स्तुत्यादिस्थानेषु अंजसा साक्षाद्वर्णयंति अर्थेन तात्पर्यवृत्त्या च तत्तदाख्यानेषु॥२ ॥ सर्गादीनां प्रत्येकं लक्षणमाह भूतानि आकाशादीनि मात्राणि च शब्दादीनि इंद्रियाणि च धीशब्देन महदहंकारौ गुणानां वैषम्यात् परिणामात् ब्रह्मणः परमेश्वरात् कर्तुर्भूतादीनां यद्विराड्रूपेण स्वरूपतश्च जन्म स सर्गः पुरुषो वैराजः तत्कृतः पौरुषः चराचरसर्गो विसर्ग इत्यर्थः ॥ ३॥ वैकुंठस्य भगवतो विजयः सृष्टानां तत्तन्मर्यादापालनेनोत्कर्षः स्थितिः स्थानम् स्वभक्तेषु तस्यानुग्रहः पोषणम् तदनुगृहीतानां सतां मन्वंतराधिपतीनां धर्मः कर्मणां वासनाः वेञ् तंतुसंताने ऊयंते कर्मभिः संतन्यत इत्यूतयः यद्वा वृध्यर्थात्संश्लेषार्थाद्वाऽवतेर्धातोरिदं रूपम् ऊयंते कर्मभि

दशमस्य विशुद्ध्यर्थं नवानामिह लक्षणम् ॥ वर्णयंति महात्मानः श्रुतेनार्थेन चांजसा ॥ २ ॥ भूतमात्रेंद्रियधियां जन्म सर्ग उदाहृतः ॥ ब्रह्मणो गुणवैषम्याद्विसर्गः पौरुषः स्मृतः ॥३ ॥ स्थितिर्वैकुंठविजयः पोषणं तदनुग्रहः ॥ मन्वंतराणि सद्धर्म ऊतयः कर्मवासनाः ॥ ४ ॥ अवतारानुचरितं हरेश्चास्यानुवर्तिनाम् ॥ पुंसामीशकथाः प्रोक्ता नानाख्यानोपबृंहिताः ॥ ५ ॥ निरोधोऽस्यानुशयनमात्मनः सह शक्तिभिः ॥ मुक्तिर्हित्वाऽन्यथारूपं स्वरूपेण व्यवस्थितिः ॥ ६ ॥ आभासश्च निरोधश्च यतश्चाध्यवसीयते ॥ स आश्रयः परं ब्रह्म परमात्मेति शब्द्यते ॥ ७ ॥ योऽध्यात्मिकोयं पुरुषः सोऽसावेवाधिदैविकः ॥ यस्तत्रोभयविच्छेदः स स्मृतो ह्याधिभौतिकः ॥ ८ ॥

र्वध्यंते संश्लिषंत इति वा ऊतय इत्यर्थः ॥ ४ ॥ हरेरवतारानुचरितमस्यानुवर्तिनां च सत्कथा ईशानुकथाः प्रोक्ता इत्यर्थः ॥ ५ ॥ निरोधमाह अस्यात्मनो जीवस्य हरेर्योगनिद्रामनुपश्चाच्छक्तिभिश्चोपाधिभिः सह शयनं लयः निरोधः अन्यथारूपमविद्ययाऽध्यस्तं कर्तृत्वादि हित्वा स्वरूपेण ब्रह्मतया व्यवस्थितिर्मुक्तिः ॥ ६ ॥ आभासः सृष्टिः निरोधो लयश्च यतो भवति अध्यवसीयते प्रकाशते च स ब्रह्मेति परमात्मेति प्रसिद्धः आश्रयः कथ्यते ॥ ७ ॥ आश्रयस्वरूपमपरोक्षानुभवेन स्पष्टं दर्शयितुमध्यात्मादिविभागमाह योऽयमाध्यात्मिकः पुरुषः चक्षुरादिकरणाभिमानी द्रष्टा जीवः स एवाधिदैविकः चक्षुराद्यधिष्ठाता सूर्यादिः तत्रैकस्मिन्नेव उभयोर्द्विरूपयोर्विच्छेदो यस्मात्स आधिभौतिकः चक्षुर्गोलकाद्युपलक्षितो दृश्यो देहः पुरुष इति पुरुषस्य जीवस्योपाधिः स वा एष पुरुषोऽन्नरसमय इत्यादिश्रुतेः ॥ ८ ॥

एकमेकतराभावइत्येतेषामन्योन्यसापेक्षसिद्धित्वेनानात्मत्वंदर्शयति तथाहि दृशंविनातत्प्रतीत्यनुमेयंकरणंनसिध्यति नापिद्रष्टा नचत द्विनाकरणप्रवृत्त्यनुमेयस्तदधिष्ठातासूर्यादिः नचतंविनाकरणंप्रवर्तते नचतद्विनादृश्यमित्येवमेकतरस्याभावेएकंनोपलभामहे तत्रतदात त्रितयमालोचनात्मकेनप्रत्ययेनयोवेदसाक्षितयापश्यति सपरमात्माआश्रयः तेषामपिपरस्परमाश्रयत्वमस्त्येवेतितद्व्यवच्छेदार्थंविशेषण म् स्वाश्रयः अनन्याश्रयः सचासावन्येषामाश्रयश्चेति तथाचभगवान्वक्ष्यति दृग्रूपमार्कंवपुरत्ररंध्रेपरस्परंसिध्यतियःस्वतःखे॥आत्माय देषामपरोयआद्यःस्वयाऽनुभूत्याऽखिलसिद्धसिद्धिरिति एतेनैवव्यभिचारित्वात्तेषांमायामयत्वमप्युक्तं अतएवपुरुषावयवैर्लोकाःसपा लाःपूर्वकल्पिताः॥लोकैरमुष्यावयवाःसपालैरित्यनेनोक्तोविरोधोपिपरिहृतः ॥ ९ ॥ उक्तमेवाध्यात्मादिविभागंप्रपंचयन् यदुताहंत्व यापृष्टोवैराजात्पुरुषादिदम्॥यथाऽसीत्तदुपाख्यास्यइतियत्प्रतिज्ञातंतदुत्पत्तिप्रकारमाह पुरुषइत्यादिना पुरुषोवैराजः अंडंविनिर्भिद्यपृ

एकमेकतराभावेयदानोपलभामहे॥ त्रितयंतत्रयोवेदसआत्मास्वाश्रयाश्रयः ॥ ९ ॥ पुरुषोंडंविनिर्भिद्य यदाऽसौसविनिर्गतः॥ आत्मनोऽयनमन्विच्छन्नपोऽस्राक्षीच्छुचिःशुचीः ॥ १० ॥तास्ववात्सीत्स्वसृष्टासुसहस्र परिवत्सरान्॥ तेननारायणोनामयदापःपुरुषोद्भवाः॥ ११ ॥ द्रव्यंकर्मचकालश्चस्वभावोजीवएवच ॥ यदनु ग्रहतःसंतिनसंतियदुपेक्षया॥ १२॥ एकोनानात्वमन्विच्छन्योगतल्पात्समुत्थितः॥ वीर्यंहिरण्मयंदेवोमाय याव्यसृजत्त्रिधा ॥ १३ ॥ अधिदैवमथाध्यात्ममधिभूतमितिप्रभुः॥अथैकंपौरुषंवीर्यंत्रिधाभिद्यततच्छृणु॥ ॥ १४ ॥ अंतःशरीरआकाशात्पुरुषस्यविचेष्टतः॥ ओजःसहोबलंजज्ञेततःप्राणोमहानसुः॥ १५ ॥

थक्कृत्य विनिर्गतः पृथक्स्थितइत्यर्थः अयनंस्थानमन्विच्छन्विमृशन् यतःशुचिःस्वयमतःशुचीःशुद्धाःअपः गर्भोदकसंज्ञाः अस्राक्षी त्ससर्ज ॥ १० ॥ अप्सुवासंनारायणनामनिरुक्त्यास्पष्टयति तेन अप्सुवासेन यद्यस्मात्पुरुषोनरः तस्मादुद्भवोयासांताः नाराःआपो ऽयनमस्येतिनारायणइत्यर्थः तदुक्तं आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः ॥ अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइति ॥ ११ ॥ तस्यप्र भावमाह द्रव्यमुपादानं कर्मादीनिनिमित्तानि जीवोभोक्ता यस्यानुग्रहात्संति कार्यक्षमाभवंतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ योगएवतल्पंशय्यात स्मात् वीर्यंगर्भरूपंदेहंहिरण्मयमिवप्रकाशबहुलं ॥ १३ ॥ तस्यैवप्रपंचः अथेत्यादिना ॥ १४ ॥ अंतःशरीरेयआकाशः तस्मात् क्रिया शक्त्यातत्रविविधंचेष्टमानस्यसतः ओजः इंद्रियशक्तिः सहोमनःशक्तिः बलंदेहशक्तिः ततःशक्त्यात्मकात्सूक्ष्माद्रूपात् प्राणःसूत्राख्यः महान्मुख्यः असुःप्राणःसर्वेषां ॥ १५ ॥

महत्त्वंदर्शयति प्राणाइंद्रियाणि यंप्राणंतंचेष्टांकुर्वंतमनुपश्चात् प्राणंतिचेष्टांकुर्वंति अपानंतंचेष्टांत्यजंतमनुअपानंति चेष्टांत्यजंति राजानमनुभृत्याइव ॥ १६ ॥ क्षिपताचालयतानिमित्तेन क्षुत्तृडादिकं प्रभोरितिविराड्जीवाभेदेनोपासनार्थमुक्तं आजायतेस्म ततःजक्षतः भक्षयितुमिच्छतइत्यर्थः प्राक्प्रथमंनिरभिद्यतविभक्तमभूत् ॥ १७ ॥ तालुअधिष्ठानं जिव्हाइंद्रियं नानारसोविषयः वरुणश्चदेवता ज्ञातव्यः एवंसर्वत्रअधिष्ठानमिंद्रियदेवताविषयइत्येतच्चतुष्टयमनुक्तमप्यूह्यं ॥ १८ ॥ विवक्षोः वक्तुमिच्छोः मुखतएववन्हिर्देवता वाक् इंद्रियं व्याहृतंभाषणं तयोरितिइंद्रियदेवताऽधीनत्वंकर्मणोदर्शयति ॥ १९ ॥ नभस्वतिप्राणवायौदोधूयति दोधूयमाने अत्यंतंप्रचलति

अनुप्राणंतियंप्राणाःप्राणंतंसर्वजंतुषु॥ अपानंतमपानंतिनरदेवमिवानुगाः॥१६॥प्राणेनक्षिपताक्षुत्तृडंतराजायतेप्रभोः॥ पिपासतोजक्षतश्चप्राङ्मुखंनिरभिद्यत॥१७॥ मुखतस्तालुनिर्भिन्नंजिव्हातत्रोपजायते॥ ततोनानारसोजज्ञेजिव्हयायोऽधिगम्यते॥१८॥ विवक्षोर्मुखतोभूम्नोवन्हिर्वाग्व्याहृतंतयोः॥ जलेवैतस्यसुचिरंनिरोधःसमजायत॥१९॥ नासिकेनिरभिद्येतांदोधूयतिनभस्वति ॥ तत्रवायुर्गंधवहोघ्राणोनसिजिघृक्षतः॥ २० ॥ यदात्मनिनिरालोकमात्मानंचदिदृक्षतः ॥निर्भिन्नेत्यक्षिणीतस्यज्योतिश्चक्षुर्गुणग्रहः॥२१ ॥ बोध्यमानस्यऋषिभिरात्मनस्तज्जिघृक्षतः॥ कर्णौचनिरभिद्येतांदिशःश्रोत्रंगुणग्रहः ॥ २२॥

सति तत्रनासिकायांवायुर्देवतागंधंवहतीतितथा अनेनगंधोविषयोदर्शितः घ्राणःइंद्रियं जिघृक्षतःगंधंग्रहीतुमिच्छतः ॥ २० ॥ निरालोकंप्रकाशशून्यमासीदितिशेषः निर्मक्षिकमितिवदेकवद्भावः तदाआत्मानंदेहंचकारादन्यच्चवस्तुदिदृक्षतः अक्षिणीस्थानं ज्योतिः आदित्योदेवता चक्षुरिंद्रियं ततोगुणस्यरूपस्यग्रहःग्रहणं अनेनरूपंविषयोदर्शितः ॥ २१ ॥ ऋषिभिर्वेदैः बोध्यमानस्य तत्तुआत्मनःप्रबोधनं ग्रहीतुमिच्छतः ततोगुणग्रहः शब्दस्यग्रहणं ॥ २२ ॥

मृदुत्वंचकाठिन्यंचलघुत्वंचगुरुत्वंचआउष्णत्वमीषदुष्णत्वंच शीततांचेत्यर्थः यद्यप्यत्युष्णत्वमपींद्रियविषयएवतथापितस्यजिघृक्षाभा वादोष्णत्वमित्युक्तं गुर्वुष्णेतिपाठेयणादेशश्छांदसः वस्तुनएतान्धर्मान्जिघृक्षतः त्वक्निर्भिन्ना त्वगिंद्रियाधिष्ठानंचर्मजातमित्यर्थः तस्यांरोमाणिइंद्रियं महीरुहाश्चदेवताजाताः वस्तुनिहस्तेनातोलितेलघुत्वगुरुत्वयोर्ज्ञानात्तयोरपित्वगिंद्रियविषयत्वमितिपौराणिकाः तत्रत्वचिअंतर्बहिश्चवातोवृतः आवृत्त्यस्थितःकर्तरिनिष्ठा कथंभूतः त्वचालब्धोगुणः स्पर्शोयेन अयमर्थः त्वगिंद्रियमेवबहिःकंडूतिसहितंस्पर्शंगृह्णन् लोमशब्देनोच्यते तत्रमहीरुहाणांदेवत्वमंतर्बहिश्चस्पर्शंगृह्णन् तदेवत्वक्शब्देनोच्यते तत्रवातोदेवता तथाचतृतीयेवक्ष्यति त्वचमस्यविनिर्भिन्नांविविशुर्धिष्ण्यमोषधीः॥अंशेनलोमभिःकंडूंयैरसौप्रतिपद्यते॥निर्भिन्नान्यस्यचर्माणिलोकपालोऽनिलोऽविशत्॥प्राणेनां

वस्तुनोमृदुकाठिन्यलघुगुर्वोष्णशीततां॥ जिघृक्षतस्त्वक्निर्भिन्नातस्यांलोममहीरुहाः॥ तत्रचांतर्बहिर्वातस्त्वचालब्धगुणोवृतः॥ २३॥ हस्तौरुरुहतुस्तस्यनानाकर्मचिकीर्षया॥ तयोस्तुबलमिंद्रश्चआदानमुभयाश्रयं॥ २४॥ गतिंजिगीषतःपादौरुरुहातेऽभिकामिकां॥ पद्भ्यांयज्ञःस्वयंहव्यंकर्मभिःक्रियतेनृभिः॥ २५॥ निरभिद्यतशिश्नोवैप्रजानंदामृतार्थिनः॥ उपस्थआसीत्कामानांप्रियंतदुभयाश्रयं॥ २६॥ उत्सिसृक्षोर्धातुमलंनिरभिद्यतवैगुदं॥ ततःपायुस्ततोमित्रउत्सर्गउभयाश्रयः॥ २७॥

शेनसंस्पर्शंयेनासौप्रतिपद्यतइति तत्रचर्माणीतिचर्मोपलक्षितात्वगित्यर्थः प्राणेनांशेनेति प्राणवायुव्याप्तेनत्वगिंद्रियेणेत्यर्थः बह्वृचश्रुतौ त्वेकएवांशोनिर्दिष्टः त्वङ्निरभिद्यतत्वचोलोमानिलोमभ्यओषधिवनस्पतयइति॥ २३॥ रुरुहतुः निर्भिन्नौ बलमिंद्रियं इंद्रोदेवता तदुभयाश्रयमादानंकर्म॥ २४॥ अभिकामिकामभीष्टांविहितामित्यर्थः पद्भ्यांसह्यज्ञोविष्णुरेवस्वयंतदधिष्ठातृरूपेणस्थितः कर्मभिरिति गत्याख्याकर्मशक्तिरिंद्रियमुक्तम् हव्यंक्रियतइतिगतिप्राप्यंयज्ञार्थं द्रव्यंविषयइत्युक्तं नृभिरिति व्यष्टिजीवेष्वपिइयमेवरीतिरितिदर्शयन्नधिकारित्वंयज्ञादीनांदर्शयति॥ २५॥ प्रजाअपत्यं आनंदोरतिः अमृतंस्वर्गादि तदर्थिनः शिश्नःअधिष्ठानं उपस्थइंद्रियं प्रजापतिश्चासीत् इतिज्ञेयं तदुभयाश्रयं कामानांसंबंधिप्रियंसुखं॥ २६॥ धातुमलं भुक्तान्नादीनामसारांशंत्यक्तुमिच्छोः गुदपायुमित्रोत्सर्गाः अधिष्ठानेंद्रियदेवताविषयाः॥ २७॥

पुर्य्याः देहात्पुरःदेहांतराणि आसिसृप्सोः सर्वतोगंतुमिच्छोः निरभिद्यतेत्यनुषंगः अपानतः अपगच्छतः पृथक्क्रमरणं नाभ्यादीन्यधिष्ठा नादीनि नाभ्यांहिप्राणापानयोर्बंधविश्लेषेमृत्युरितिप्रसिद्धं ॥ २८ ॥ अन्नपानानामादित्सोः संग्रहेच्छोः कुक्षिश्च अंत्राणिचनाड्यश्चास न् तत्रकुक्षिरधिष्ठानं अंत्राण्यान्नसंग्रहेकरणमिंद्रियस्थानीयं नाड्यस्तुपानसंग्रहे तयोर्नाड्यंत्रवर्गयोः क्रमेणनद्यःसमुद्राश्चदेवते तुष्टिरुद रभरणं पुष्टिस्तुरसपरिणामतःस्थौल्यं तदाश्रयेतदुभयनिमित्ते तत्रान्नसंग्रहेच्छोः कुक्ष्यंत्रसमुद्रतुष्टयइतिचतुष्टयं पानसंग्रहेच्छोःकुक्षिना डीनदीपुष्टयइतिविवेकः॥२९॥निदिध्यासोः नितरांचिंतयितुमिच्छोः कामोऽभिलाषः हृदयमनश्चंद्रसंकल्पाःअधिष्ठानादयः॥३०॥तदेवम धिदैवादिभेदंविभज्योक्त्वा तदंशभूतानांधात्वादीनांस्वरूपमाह त्वगितिद्वाभ्यां त्वक्स्थूलं चर्मतदुपरिस्थितंसूक्ष्मं त्वगादयोऽस्थ्यंताःद्वंद्वैक

आसिसृप्सोःपुरःपुर्यानाभिद्वारमपानतः ॥ तत्रापानस्ततोमृत्युःपृथक्त्वमुभयाश्रयं ॥ २८ ॥ आदित्सोरन्नपा नानामासन्कुक्ष्यंत्रनाडयः ॥ नद्यःसमुद्राश्चतयोस्तुष्टिःपुष्टिस्तदाश्रये ॥ २९ ॥ निदिध्यासोरात्ममायांहृदयं निरभिद्यत ॥ ततोमनस्ततश्चंद्रःसंकल्पःकामएवच ॥ ३० ॥ त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जाऽस्थिधातवः ॥ भू म्यप्तेजोमयाःसप्तप्राणोव्योमांबुवायुभिः ॥ ३१ ॥ गुणात्मकानींद्रियाणिभूतादिप्रभवागुणाः ॥ मनःसर्ववि कारात्माबुद्धिर्विज्ञानरूपिणी ॥ ३२ ॥ एतद्भगवतोरूपंस्थूलंतेव्याहृतंमया ॥ मह्यादिभिश्चावरणैरष्टभिर्बहि रावृतं ॥ ३३ ॥ अतःपरंसूक्ष्मतममव्यक्तंनिर्विशेषणं ॥ अनादिमध्यनिधनंनित्यंवाङ्मनसःपरं ॥ ३४ ॥

वद्भावेननिर्दिष्टाःसप्तयेधातवः तेभूम्यप्तेजोमयाः तेषांचपांचभौतिकत्वेऽपिवाय्वाकाशयोःआहारादिरूपेणसंवर्धकत्वाभावादेवमुक्तं ॥३१॥गुणात्मकानिगुणेषुशब्दादिष्वात्मायेषां विषयाभिमुखस्वभावानीत्यर्थः गुणाःशब्दादयः भूतादिरहंकारःततःप्रकर्षेणभवंतीतितथा अहंकारकल्पितशोभनस्वभावाः नतुवस्तुतस्तथेत्यर्थःअत्रहेतुः यतोमनएवसर्वविकाराणामात्मास्वरूपं बुद्धिस्तुतथाभूतार्थविज्ञानरूपिणी नतुपरमार्थग्राहिणी निर्वैराग्यार्थमुक्तं अनेनैवबुद्धिमनसोःस्वरूपंचोक्तं ॥ ३२ ॥ उपसंहरति एतदिति प्रकृत्यासहाष्टभिः ॥ ३३ ॥ स्थूल मुक्त्वासूक्ष्मंसमष्टिलिंगशरीरमाह अतःपरमस्यकारणभूतं सूक्ष्ममतींद्रियं यतःअव्यक्तम् तत्कुतःयतोनिर्विशेषणं अनादिमध्यनिधनमुत्प त्तिस्थितिलयशून्यं नित्यंसदैकरूपं अपक्षयादिशून्यमित्यर्थः अतएववाङ्मनश्चेतिद्वंद्वैक्यं तस्मात्परम् ॥ ३४ ॥

उपासनार्थंभगवत्यारोपितंरूपद्वयमपवदति अमुनीइति नगृह्णंति वस्तुतोनांगीकुर्वंति यतोमायासृष्टे ॥ ३५ ॥ यद्रूपगुणकर्मकइतियदु क्तंभगवताब्रह्माणंप्रति तत्प्रपंचयितुंब्रह्मादिरूपाणितत्कर्माणिचाह सइत्यादिनाइत्थंभावेनेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन सभगवान्ब्रह्मरूपधृक्स न्वाच्यवाचकतया वाचकतयानामानिवाच्यतयारूपाणिक्रियाश्चधत्ते सृजतीत्यर्थः माययासकर्मासव्यापारःसन् वस्तुतस्त्वकर्मकः ॥ ॥ ३६ ॥ एतत्प्रपंचयतिप्रजापतीनितिसार्धैश्चतुर्भिः द्वितीयांतानांधत्तइत्यनेनान्वयः तत्रप्रजापत्यादीनिनामानितत्तद्वाच्यानिरूपाणित त्कर्माणिचज्ञेयानि पृथकृतत्तदवांतरभेदेन ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गिरीनित्यस्यानंतरंनृपेतिसंबोधनं ॥ ३९ ॥ द्विविधाःस्थावरजंगमरूपेण

अमुनीभगवद्रूपेमयातेअनुवर्णिते ॥ उभेअपिनगृह्णंतिमायासृष्टेविपश्चितः ॥ ३५ ॥ सवाच्यवाचकतयाभ गवान्ब्रह्मरूपधृक् ॥ नामरूपक्रियाधत्तेसकर्माकर्मकःपरः ॥ ३६ ॥ प्रजापतीन्मनून्देवानृषीन्पितृगणान्पृथ क् ॥ सिद्धचारणगंधर्वान्विद्याध्रासुरगुह्यकान् ॥ ३७ ॥ किन्नराप्सरसोनागान्सर्पान्किंपुरुषोरगान् ॥ मातॄर क्षःपिशाचांश्चप्रेतभूतविनायकान् ॥ ३८ ॥ कूष्मांडोन्मादवेतालान्यातुधानान्ग्रहानपि ॥ खगान्मृगान्पशून् वृक्षान्गिरीन्नृपसरीसृपान् ॥ ३९ ॥ द्विविधाश्चतुर्विधायेऽन्येजलस्थलनभौकसः ॥ कुशलाकुशलामिश्राःक र्मणांगतयस्त्विमाः ॥ ४० ॥ सत्वंरजस्तमइतितिस्रःसुरनृनारकाः ॥ तत्राप्येकैकशोराजन्भिद्यंतेगतयस्त्रिधा ॥ यदैकैकतरोऽन्याभ्यांस्वभावउपहन्यते ॥ ४१ ॥ सएवेदंजगद्धाताभगवान्धर्मरूपधृक् ॥ पुष्णातिस्थापयन्वि श्वंतिर्यङ्नरसुरात्मभिः ॥ ४२ ॥ ततःकालाग्निरुद्रात्मायत्सृष्टमिदमात्मनः ॥ सन्नियच्छतिकालेनघनानीक मिवानिलः ॥ ४३ ॥

चतुर्विधाः जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेण जलस्थलनभांसिओकांसियेषांतानपिधत्तेइतिपूर्वेणा न्वयः यद्वाराज्ञापृष्टंयावत्यःकर्मगतयोयादृशीर्द्विजसत्तमेतितस्यापिप्रसंगादनेनैवोत्तरमाह कुशलाउत्तमाः अकुशलानीचाः मिश्राइति पदांतरं मिश्राःमध्यमाः कर्मणांपुण्यपापमिश्राणां गतयःफलानि ॥ ४० ॥ सत्वादिभेदेनकर्मगतिवैचित्र्यंप्रपंचयति सत्वमितिसार्द्धेन सत्वादयस्त्रिलोगतयः सुरादिशब्दाऋष्यादीनामुपलक्षणार्थाः अन्याभ्यांगुणाभ्यां स्वभावोगुणः उपहन्यतेअनुविरुध्यते ॥ ४१ ॥ ब्रह्म रूपेणसृष्टत्वमुक्त्वाविष्णुरूपेणपालकत्वमाह सएवभगवान्तिर्यगाद्यवतारैरिदंविश्वंस्थापयन्पालयन्धर्मरूपेणपुष्णातिभोगैःसंवर्धयति ॥ ॥ ४२ ॥ रुद्ररूपेणसंहर्तृत्वमाहततइति आत्मनःसकाशाद्यदिदंसृष्टंतत्संनियच्छति संहरति ॥ ४३ ॥

कर्तृत्वाद्यपवादेनदशमस्यशुद्धिमाह इत्थंभावेनस्रष्टृत्वादिरूपेण तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः सोऽकामयतबहुस्यांप्रजायेये
त्यादिश्रुत्याकथितः सूरयस्तु परंकेवलमेवंरूपेणैवद्रष्टुंनार्हंति ॥ ४४ ॥ तत्किम् यतः अस्यविश्वस्यजन्मादौकर्मणिपरस्येश्वरस्य इत्थंभा
वः कर्तृत्वंनास्तिश्रुत्याऽपितात्पर्येणनप्रतिपाद्यते किंतु अनुविधीयते अनुवर्ण्यते किमर्थं कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं हियतोमाययारोपितंप्रका
शितं तथाच श्रुतिः निष्कलंनिष्क्रियंशांतंनिरवद्यंनिरंजनं इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेइत्याद्याः ॥ ४५ ॥ उक्तमर्थमुपसंहरति अयंत्विति
ब्रह्मणःसंबंधीकल्पोमहाकल्पः विकल्पोऽवांतरः तत्सहितः उदाहरणत्वेनसंक्षेपतउक्तः कथंभूतः यत्रमहाकल्पेप्राकृताः महदादिसर्गाः

इत्थंभावेनकथितोभगवान्भगवत्तमः ॥ नेत्थंभावेनहिपरंद्रष्टुमर्हंतिसूरयः ॥ ४४ ॥ नास्यकर्मणिजन्मादौप
रस्यानुविधीयते ॥ कर्तृत्वप्रतिषेधार्थंमाययारोपितंहितत् ॥ ४५ ॥ अयंतुब्रह्मणःकल्पःसविकल्पउदाहृतः ॥
विधिःसाधारणोयत्रसर्गाःप्राकृतवैकृताः ॥ ४६ ॥ परिमाणंचकालस्यकल्पलक्षणविग्रहं ॥ यथापुरस्ताद्व्या
ख्यास्येपाद्मंकल्पमथोशृणु ॥ ४७ ॥ शौनकउवाच यदाहनोभवान्सूतक्षत्ताभागवतोत्तमः ॥ चचारतीर्था
निभुवस्त्यक्त्वाबंधून्सुदुस्त्यजान् ॥ ४८ ॥ कुत्रकौषारवेस्तस्यसंवादोऽध्यात्मसंश्रितः ॥ यद्वासभगवांस्तस्मैपृष्ट
स्तत्त्वमुवाचह ॥ ४९ ॥ ब्रूहिनस्तदिदंसौम्यविदुरस्यविचेष्टितं ॥ बंधुत्यागनिमित्तंचतथैवागतवान्पुनः ॥ ५० ॥

अवांतरकल्पेचवैकृताः स्थावरादिसर्गाइत्ययंविधिः प्रकारः अन्यैर्महाकल्पादिभिः साधारणः ॥ ४६ ॥ वक्ष्यमाणंविस्तरंप्रतिजानीते प
रिमाणंस्थूलंसूक्ष्मंच कल्पस्यलक्षणमियानेवंरूपइति तद्विग्रहमवांतरकल्पं मन्वंतरादिरूपंविभागंच यथावद्विस्तरेण पुरस्तात्तृतीयस्कं
धेव्याख्यास्यामि तत्रपाद्मंकल्पमथोइति कार्त्स्न्येनव्याख्यायमानंशृणु ॥ ४७ ॥ यदर्थंसृष्ट्यादिनिरूपणंतदेवसाक्षात् श्रोतुकामः कथां
तरंपृच्छतियदाहेति भुवःसंबंधीनितीर्थानि यद्वा भुवःक्षेत्राणिचेति ॥ ४८ ॥ कौषारवेर्मैत्रेयस्य तस्यक्षत्तुश्च अध्यात्मज्ञानसंश्रितःसंवादः
॥ ४९ ॥ पुनरागतवान् तत्रचनिमित्तंब्रूहि ॥ ५० ॥

राज्ञापृष्टइति अयमर्थः यत्यूयंपृच्छथ इदमेवराजापिशुकंपृष्टवान् शुकोऽपिविदुरमैत्रेयसंवादंपुरस्कृत्ययेपूर्वराज्ञाकृताःप्रश्नाः तदनुसारेणसर्वंपुराणार्थमवोचत् तदेवाहंवोऽभिधास्यामितथैवशृणुतेति ॥५१॥श्रीमद्भागवतयेनस्वब्रह्ममुखतोमितं ॥ ब्रह्मनारदयोःप्रोक्तंतंवंदेगुरुमीश्वरं ॥१॥यत्सूत्रयंत्रितंविश्वंनरीनर्तिजगत्रयं ॥ संतस्तमेवपृच्छंतुयदत्रस्खलितंमम ॥२॥ द्वितीयस्कंधसंबंधिपदभावार्थदीपिका ॥ उद्दीप्यतामियंसद्भिर्यथास्यात्तत्त्वदीपकं ॥ ३ ॥ ईक्षंतामिच्छयासंतःक्षमंतांममसाहसं ॥ मयाहिस्वीयबोधायकृतमेतन्नसर्वतः ॥४॥ इतिश्रीभागवतटीकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांभावार्थदीपिकायांद्वितीयस्कंधेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥छ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ छ ॥

सूतउवाच राज्ञापरीक्षितापृष्टोयदवोचन्महामुनिः ॥ तद्वोऽभिधास्येशृणुतराज्ञःप्रश्नानुसारतः ॥ ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांपुरुषसंस्थानुवर्णनंनामदशमोऽध्यायः ॥ ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्वितीयस्कंधःसमाप्तः ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते द्वितीयस्कंधः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीमद्भागवते तृतीय स्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ नमोभगवतेवासुदेवाय ॥ तृतीयेतुत्रयस्त्रिंशदध्यायैःसर्गवर्णनम्॥ईशेक्षयागुणक्षोभात्सर्गोब्रह्मांडसंभवः ॥ १ ॥ तत्र
तुप्रथमेऽध्यायेबंधून्हित्वागतायुषः॥निर्गतस्योद्धवेनादौसंवाद.क्षत्तुरुच्यते ॥ २ ॥ अथतृतीयस्कंधव्याख्या भगवद्ब्रह्मसंप्रोक्तंसंक्षिप्तंव
र्णितंपुरा ॥ प्राहभागवतंशेषप्रोक्तंविस्तरतःपुनः ॥ ३ ॥ द्वेधाहिश्रीमद्भागवतसंप्रदायप्रवृत्तिः एकतःसंक्षेपतःश्रीनारायणब्रह्मनारदादिद्वा
रेण अन्यतस्तुविस्तरतः शेषसनत्कुमारसांख्यायनादिद्वारेण तत्रद्वितीयेश्रीनारायणब्रह्मसंवादेनसंक्षेपतः चतुःश्लोक्याश्रीभागवतंनिरू
पितं तदेवब्रह्मनारदसंवादेनदशलक्षणतयाकिंचिद्विस्तरेणोक्तम् तदेवशेषोक्तमतिविस्तरतोवक्तुंतृतीयाद्यारंभःतत्रतृतीयेप्रथमंक्षत्तुर्मैत्रे
यसंगमश्चतुर्भिरध्यायैः ततोऽष्टभिःसविसर्गःसर्गप्रपंचः ततोविसर्गप्रस्तावेनसप्तभिर्वराहावतारः ततएकेनविसर्गसमाहारः तत्प्रसंगेनच

श्रीगणेशायनमः श्रीशुकउवाच एवमेतत्पुरापृष्टोमैत्रेयोभगवान्किल॥ क्षत्त्रावनंप्रविष्टेनत्यक्त्वास्वगृहमृ
द्धिमत् ॥ १ ॥ यद्वाअयंमंत्रकृद्वोभगवानखिलेश्वरः॥ पौरवेंद्रगृहंहित्वाप्रविवेशात्मसात्कृतं॥ २॥ राजोवाच
कुत्रक्षत्तुर्भगवतामैत्रेयेणाससंगमः ॥ कदावासहसंवादएतद्वर्णयनःप्रभो॥ ३॥ नह्यल्पार्थोदयस्तस्यविदुर
स्यामलात्मनः॥ तस्मिन्वरीयसिप्रश्नःसाधुवादोपबृंहितः॥ ४॥ सूतउवाच सएवमृपिवर्योऽयंपृष्टोराज्ञाप
रीक्षिता॥ प्रत्याहतंसबहुविप्रीतात्माश्रूयतामिति ॥ ५॥ श्रीशुकउवाच यदातुराजास्वसुतानसाधून्पुष्ण
न्नधर्मेणविनष्टदृष्टिः॥ भ्रातुर्यविष्ठस्यसुतान्विबंधून्प्रवेश्यलाक्षाभवनेददाह॥ ६ ॥

तुर्भिःकपिलावतारः ततोनवभिःकपिलाख्यानमितित्रयस्त्रिंशताध्यायैःतृतीयस्कंधप्रवृत्तिःतत्रद्वितीयांते परिमाणंचकालस्यकल्पलक्षण
विग्रहम्॥यथापुरस्ताद्व्याख्यास्येपाद्मंकल्पमथोशृणुइतिप्रतिज्ञातमर्थंविस्तरेणनिरूपयितुमितिहासंप्रस्तौतिभगवान्शुकः एवमितिद्वाभ्यां
ऋद्धिमत्सर्वसंपद्भिःसंपूर्णम् ॥ १॥ किंचअतिश्लाघ्यंत्यागानर्हमित्याह यद्वैप्रसिद्धंगृहंवःपांडवानां मंत्रकृत्दौत्यकर्तासन् अयंश्रीकृष्णः
बुद्धिसन्निधानादयमितिनिर्देशः पौरवेंद्रोदुर्योधनःतस्यगृहंहित्वा अनाहूतएवप्रविवेश तत्रहेतुःआत्मसात्कृतमात्मीयत्वेनगृहीतम् ॥
॥ २ ॥ कुत्रसंगमआसबभूव ॥ ३ ॥ वरीयसिश्रेष्ठे अल्पस्यार्थस्योदयोयस्मात् तथाभूतोनभवति साधुवादेनसतामनुमोदनेनउपबृंहि
तःसंवर्धितः यद्वासाधोर्मैत्रेयस्यवादेनउत्तरेणश्लाघितइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ यविष्ठस्यकनिष्ठस्यपांडोःविबंधून्पितृहीनान् ॥ ६ ॥

त्यागानर्हस्याविग्रहस्यत्यागेहेतुत्वेनकौरवापराधानाह यदेत्येकादशभिः एतेषांचतदासक्षत्ताअयादित्येकादशेक्रियासंबंधः कुरुदेवस्य युधिष्ठिरस्यदेव्याः द्रौपद्याः आत्मनःस्नुषायाः स्वीयैरस्रैरश्रुभिः स्वकुचकुंकुमानिरिपुस्त्रीणांवातद्भर्तृवधेनहरंत्याः ॥ ७॥ सत्यावलंबस्य सत्याश्रयस्य वनात्प्रत्यागतस्यसमयेनपूर्वकृतेनदायंयाचमानस्य यत् यदानअदात्नददौ तमोमोहंजुषाणः पुत्रंसेवमानः अविवेकंवा ॥ ८ ॥ यानिवचनानिपुंसांभीष्मादीनाममृतायनानिअमृतस्रावीणि राजाधृतराष्ट्रः दुर्योधनोवा उरुबहुनमेने क्षतोनष्टः पुण्यलेशोय स्यसः नसुखकीर्तिधर्मादिहेतुः किंतुराज्यप्राप्तिमात्रहेतुः पुण्यलेशएवासीत् तस्यापिनष्टत्वात् अनादृतवानित्यर्थः ॥ ९ ॥ इदानींविदु रस्यैवकृतंपराभवंदर्शयतिषड्भिः यदापूर्वजेनधृतराष्ट्रेणमंत्रायचोपहूतोऽतर्गृहंप्रविष्टोमंत्रंपृष्टःसन् अथअनंतरंयदाह किंमंत्रिणोऽप्यप्रिय

यदासभायांकुरुदेवदेव्याःकेशाभिमर्शंसुतकर्मगर्ह्यं ॥ नवारयामासनृपःस्नुषायाःस्वास्रैर्हरंत्याःकुचकुंकुमानि॥७॥द्यूतेत्वधर्मेणजितस्यसाधोःसत्यावलंबस्यवनागतस्य॥नयाचतोऽदात्समयेनदायंतमोजुषाणो यदजातशत्रोः॥८॥ यदाचपार्थप्रहितःसभायांजगद्गुरुर्यानिजगादकृष्णः॥ नतानिपुंसाममृतायनानिरा जोरुमेनेक्षतपुण्यलेशः॥ ९ ॥ यदोपहूतोभवनंप्रविष्टोमंत्रायपृष्टःकिलपूर्वजेन ॥ अथाहतन्मंत्रदृशांवरी यान्यन्मंत्रिणोवैदुरिकंवदंति॥१०॥अजातशत्रोःप्रतियच्छदायंतितिक्षतोदुर्विषहंतवागः॥सहानुजोयत्र वृकोदराहिःश्वसन्रुषायत्त्वमलंबिभेषि ॥ ११ ॥ पार्थांस्तुदेवोभगवान्मुकुंदोगृहीतवान्सक्षितिदेवदेवः॥ आस्तेस्वपुर्यांयदुदेवदेवोविनिर्जिताशेषनृदेवदेवः॥ १२॥

वैदुरिकंविदुरवाक्यमितिप्रसिद्धंवदंति ॥ १० ॥ तदेवाह अजातशत्रोरितित्रिभिः तवआगः अपराधं सहमानस्य दायंप्रतियच्छदेहि य त्रापराधेअनुजैःसहवर्तमानोवृकोदररूपोऽहिः क्रोधेनश्वसन्वर्तते यत्यस्मात्त्वमलमत्यर्थंबिभेषि ॥ ११ ॥ ननुममतादृशाःपुत्राबहवः संतीतिगर्वंमाकृथाइत्याह पार्थांस्तुमुकुंदआत्मीयत्वेनगृहीतवान्सचदेवः तत्रापिभगवान्नतुप्राकृतः किंच सहक्षितिदेवैर्देवैश्चेंद्रादिभिर्व र्तमानः यतोऽसौतत्रैवविप्राःदेवाश्चेत्यर्थः स्वपुर्यामिवसुखमास्तेनत्वन्यत्रगतः किंच यदुदेवानांदेवःपूज्यः यतोऽसौतत्रैवयदुप्रवीराइत्य र्थः किंचनृदेवेषुमंडलेश्वरेषुदीव्यंतिप्रकाशंतइतिनृदेवदेवाराजानः विनिर्जिताअशेषानृदेवायेन यतोऽसौतत्रैवसर्वैराजानः अतःपा र्थानांवायंदेहीति ॥ १२ ॥

दुर्योधनस्तन्नमन्यतइतिचेदतआह सएषमूर्तोदोषएवगृहान्प्रविष्टआस्ते दोषत्वेहेतुःपुरुषद्विट्श्रीकृष्णद्वेष्टा कोऽसौयंत्वमपत्यमत्यापुष्णा
सिनत्वपत्यमसौ नपतत्यस्मादितिह्यपत्यंप्राहुः गताश्रीर्यस्मात्सत्वमित्याक्रोशतिअतएनम् अशैवममंगलंआशुत्यज कथंपुत्रस्त्याज्यस्त
त्राह कुलस्यकौशलाय त्यजेदेकंकुलस्यार्थेइतिहिन्यायः ॥ १३ ॥ इत्यूचिवान् एवमुक्तवान् असौक्षत्ताविदुरः सतांस्पृहणीयंशीलंय
स्यसः कर्णदुःशासनशकुनिसहितेनदुर्योधनेन असत्कृतःतिरस्कृतः ॥ १४ ॥ तिरस्कारमाह कइति दासीसुतोह्यत्राव्हानानर्हः जिह्मश्च
कुटिलः जिह्मतामाह यस्यबलिनाअन्नेनपुष्टस्तस्मिन्नेवप्रतीपः प्रतिकूलःपरेषांकार्येवर्तते अतःपुरान्निर्वास्यतां श्वसानःश्वसन्जीवनमा
त्रशेषइत्यर्थः पाठांतरेश्मशानवदमंगलः ॥ १५ ॥ अत्युल्बणैःकर्णयोर्बाणवत्प्रविशद्भिःपरुषवाक्यैर्मर्मसुताडितोऽपि गतव्यथः तत्रहे
तुः मायामुरुबहुमानयन् अहोमायायामाहात्म्यमितितामेवतत्रहेतुंमन्यमानः तन्निःसारणात्पूर्वंस्वयमेवअयात्निर्जगाम किंकृत्वाएतेनू

सएषदोषःपुरुषद्विडास्तेगृहान्प्रविष्टोयमपत्यमत्या॥ पुष्णासिकृष्णाद्विमुखोगतश्रीस्त्यजाश्वशैवंकुलकौश
लाय॥ १३॥ इत्यूचिवांस्तत्रसुयोधनेनप्रवृद्धकोपस्फुरिताधरेण ॥ असत्कृतःसत्स्पृहणीयशीलःक्षत्तासक
र्णानुजसौबलेन॥ १४॥कएनमत्रोपजुहावजिह्मंदास्याःसुतंयद्वलिनैवपुष्टः॥तस्मिन्प्रतीपःपरकृत्यआस्तेनि
र्वास्यतामाशुपुराच्छ्वसानः॥ १५॥ सइत्थमत्युल्बणकर्णबाणैर्भ्रातुःपुरोमर्मसुताडितोऽपि॥स्वयंधनुर्द्वारिनि
धायमायांगतव्यथोऽयादुरुमानयानः॥ १६॥सनिर्गतःकौरवपुण्यलब्धोगजाव्हयात्तीर्थपदःपदानि॥अन्वा
क्रमत्पुण्यचिकीर्षयोर्व्यांस्वधिष्ठितोयानिसहस्रमूर्तिः॥ १७॥ पुरेषुपुण्योपवनाद्रिकुंजेष्वपंकतोयेषुसरित्स
रस्सु॥ अनंतलिंगैःसमलंकृतेषुचचारतीर्थायतनेष्वनन्यः॥ १८॥

नंमरिष्यंतिकिंधनुषेतितस्यद्वारिधनुर्निधाय यद्वा भीमादिभिःसंगत्यअस्माभिर्योत्स्यतीतिमाशंकीतिधनुर्निधानम् ॥ १६ ॥ ततोनिर्गत
स्यतीर्थाटनप्रकारमाह सइत्यष्टभिः सगजाव्हयान्निर्गतःसन्तीर्थंपादौयस्यतस्यहरेःपदानिक्षेत्राणिपुण्यचिकीर्षयाअन्वाक्रमत् प्रत्यप
द्यत कौरवाणांपुण्येनलब्धइतितेषांभाग्यमेवतेनरूपेणगतमितिसूचितं उर्व्यांसहस्रमूर्तिर्ब्रह्मरुद्राद्यनेकमूर्तिःसन् तीर्थपात्यानियानिअ
धिष्ठायस्थितः तानितानिजगामेत्यर्थः ॥ १७ ॥ पुण्यानियान्युपवनादीनितेषुकुंजंलतादिगूढस्थानम् अपंकानितोयानियेषांतेषुसरित्सं
रस्सुच तीर्थेषुआयतनेषुचक्षेत्रेषुकीदृशेषुअनंतस्यलिंगैर्मूर्तिभिः सम्यगलंकृतेषुः अनन्यःएकाकी ॥ १८ ॥

किंचगांपर्यटन्व्रतानिचेरेअचरत् मेध्यापवित्राविविक्ताअसंकीर्णावृत्तिर्जीविकायस्य सदाप्लुतः प्रतितीर्थंस्नातः अधःशयनंयस्य अवधूतः असंस्कृतदेहः अवधूतवेषोवल्कलादिधारीअतएवस्वैरलक्षितः ॥ १९॥ एकस्यैवचक्रंसैन्यंयस्यां एकमेवराजचिन्हंश्वेतातपत्रंयस्यां तां अजितेनश्रीकृष्णेनसहायेन ॥२०॥ तत्रप्रभासेपरस्परस्पर्धयानिमित्तभूतयासुहृदांकौरवाणांविनष्टिविनाशं अशृणोत् परस्परनाशेदृष्टांतः वेणुजंवह्निंसंश्रयतेयद्वनंतद्यथादग्धंभवति तथाप्रत्यक्‌उदङ्माभिमुखं ॥ २१ ॥ त्रितादीनामेकादशतीर्थानितत्तन्नाम्नाप्रसिद्धानि आसेवितवान् ॥ २२ ॥ द्विजदेवैर्ऋषिभिर्देवैश्चकृतानिअंगमंगंप्रतिवर्ततइतिप्रत्यंगानिआयुधानितेषुमुख्यंचक्रंतेनांकितानिमूर्धन्यहेम

गांपर्यटन्मेध्यविविक्तवृत्तिःसदाप्लुतोऽधःशयनोऽवधूतः॥ अलक्षितःस्वैरवधूतवेषोव्रतानिचेरेहरितोषणानि॥ १९॥ इत्थंव्रजन्भारतमेववर्षंकालेनयावद्गतवान्प्रभासं ॥ तावच्छशासक्षितिमेकचक्रामेकातपत्रामजितेनपार्थः॥ २०॥ तत्राथशुश्रावसुहृद्विनष्टिंवनंयथावेणुजवह्निसंश्रयं ॥ संस्पर्धयादग्धमथानुशोचन्सरस्वतींप्रत्यगियायतूष्णीं॥ २१ ॥ तस्यांत्रितस्योशनसोमनोश्चपृथोरथाग्नेरसितस्यवायोः॥ तीर्थंसुदासस्यगवांगुहस्ययच्छ्राद्धदेवस्यसआसिषेवे ॥ २२ ॥ अन्यानिचेहद्विजदेवदेवैःकृतानिनानायतनानिविष्णोः॥ प्रत्यंगमुख्यांकितमंदिराणियद्दर्शनात्कृष्णमनुस्मरंति ॥ २३॥ ततस्त्वतिव्रज्यसुराष्ट्रमृद्धंसौवीरमत्स्यान्कुरुजांगलांश्च॥ कालेनतावद्यमुनामुपेत्यतत्रोद्धवंभागवतंददर्श ॥ २४॥ सवासुदेवानुचरंप्रशांतंबृहस्पतेःप्राक्तनयंप्रतीतं॥ आलिंग्यगाढंप्रणयेनभद्रंस्वानामपृच्छद्भगवत्प्रजानां ॥ २५॥ कच्चित्पुराणौपुरुषौस्वनाभ्यपाद्मानुवृत्त्येहकिलावतीर्णौ ॥ आसातउर्व्याःकुशलंविधायकृतक्षणौकुशलंशूरगेहे॥ २६॥

कुंभेषुचिन्हितानिमंदिराणियेषुतानिनानाविधानिविष्णोरायतनानिक्षेत्राणितीर्थानिचआसिषेवे येषांचक्रांकितमंदिरवतांदर्शनात् श्रीकृष्णस्मरणंभवति ॥ २३ ॥ अतिव्रज्यअतिक्रम्ययावदुद्धवःप्राप्तस्तावत्स्वयमपियमुनामुपेत्य ॥ २४ ॥ सविदुरःप्राक्तनयंपूर्वशिष्यंनीतिशास्त्रे पाठांतरेप्राप्तोनयोनीतिशास्त्रंयेनतं प्रतीतंप्रख्यातंस्वानांज्ञातीनांभद्रंअपृच्छत्प्रश्नेहेतुः भगवतःप्रजानांपोष्याणां ॥ २५ ॥ प्रथमंतावत् रामकृष्णयोःकुशलंपृच्छति कच्चिदितिप्रश्ने स्वनाभौभवःस्वनाभ्यःपाद्मोब्रह्मा तस्यानुवृत्त्याप्रार्थनयाइहावतीर्णौकुशलमासातेवर्तेते कृतक्षणौदत्तावसरौसर्वेषांकृतोत्सवाविनिवा तयोर्नित्यकुशलत्वेऽपिउक्तविशेषणविशिष्टौशूरसेनस्यगृहेकच्चिदासातेइतिप्रश्नः २६

यदूनांकुशलंपृच्छतिनवभिः भामःपूज्यःशौरिर्वसुदेवः यद्वाभामोभगिनीभर्ता कुंतीवसुदेवस्यभगिनीअतोदेवकीपांडोर्भगिनीतिलोकव्य वहारः वरानर्थान्वदान्यःअत्युदारः वराणांतत्पत्नीनांतर्पणेनसंतर्पणेनसह॥२७॥वरूथाधिपतिः सेनानीः आदिसर्गेपूर्वजन्मनि स्मरंकामंसंतं अभिलेभेपुत्रंलब्धवती ॥२८॥ सात्वतादीनामधिपःउग्रसेनः शतपत्रनेत्रः श्रीकृष्णः नृपासनाशांराज्याभिलाषंपरिहृत्य प्राणभयेनदूरा

॥ ३॥ त्स्थितमित्यर्थः ॥ २९ ॥ हेसौम्य हरेःसुतस्तेनसदृक्षःसदृशःसाधुसुखमास्ते गुहंस्वामिकार्तिकेयं अग्रपूर्वजन्मनियोभवान्यागर्भेधृतःतं

कच्चित्कुरूणांपरमःसुहृन्नोभामःसआस्तेसुखमंगशौरिः ॥ योवैस्वसॄणांपितृवद्ददातिवरान्वदान्योवरतर्पणेन॥ २७॥ कच्चिद्वरूथाधिपतिर्यदूनांप्रद्युम्नआस्तेसुखमंगवीरः॥ यंरुक्मिणीभगवतोऽभिलेभेआराध्यविप्रान्स्मरमादिसर्गे॥ २८ ॥ कच्चित्सुखंसात्वतवृष्णिभोजदाशार्हकाणामधिपःसआस्ते॥ यमभ्यषिंचच्छतपत्रनेत्रोनृपासनाशांपरिहृत्यदूरात्॥ २९ ॥ कच्चिद्धरेःसौम्यसुतःसदृक्षआस्तेऽग्रणीरथिनांसाधुसांबः॥ असूतयंजांबवतीव्रताढ्यादेवंगुहंयोंऽबिकयाधृतोऽग्रे ॥ ३० ॥ क्षेमंसकच्चिद्युयुधानआस्तेयःफाल्गुनाल्लब्धधनूरहस्यः॥ लेभेंऽजसाधोक्षजसेवयैवगतिंतदीयांयतिभिर्दुरापां ॥ ३१ ॥ कच्चिद्बुधःस्वस्त्यनमीवआस्तेश्वफल्कपुत्रोभगवत्प्रपन्नः॥ यःकृष्णपादांकितमार्गपांसुष्वचेष्टतप्रेमविभिन्नधैर्यः ॥ ३२॥ कच्चिच्छिवंदेवकभोजपुत्र्याविष्णुप्रजायाइवदेवमातुः ॥ यावैस्वगर्भेणदधारदेवंत्रयीयथायज्ञवितानमर्थं॥ ३३॥

॥ ३० ॥ युयुधानःसात्यकिः क्षेमंकुशलमास्ते फाल्गुनादर्जुनाल्लब्धंधनुषोरहस्यंयेन तदीयामधोक्षजसंबंधिनां ॥ ३१ ॥ श्वफल्कपुत्रोऽक्रूरःबुधोविद्वान् अतोभगवंतंप्रपन्नःअनुसृतःअतएवानमीवोनिष्पापः भक्त्यालिंगंयोऽचेष्टतव्यलुठत् प्रेम्णा विभिन्नंविदीर्णंधैर्यंय स्यसः स्वस्तिक्षेममास्ते ॥ ३२ ॥ देवकनामायोभोजस्तस्यपुत्र्यादेवक्याविष्णुः प्रजापुत्रोयस्याः तस्यादेवमातुरदितेरिवकच्चित्शिवं य ॥३॥
ज्ञवितानरूपमर्थंत्रयीयथाप्रकाशकतयाबिभर्तितथादधार ॥ ३३ ॥

सात्वता नामुपासकानांकामान् दोग्धि पूरयतीतिकामदुघः भगवत्त्वेहेतुः यंशब्दस्यशास्त्रस्ययोनिंकारणमामनंतिवेदाः कुतः मनोमयं मनसःप्रवर्तकं तत्कुतः सत्वस्यांतःकरणस्यचतुर्विधस्यतुरीयंतत्त्वंचतुर्थमधिदैवं चित्ताहंकारबुद्धिमनसामंतःकरणभेदानांक्रमेणवासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धाह्यधिष्ठातारः मनसश्चशब्दयोनित्वंप्रसिद्धं मनःपूर्वरूपंवागुत्तररूपमिति तथाअन्योंऽतरआत्मामनोमयइतिप्रस्तुत्यतस्ययजुरेवशिरःऋग्दक्षिणःपक्षः सामोत्तरःपक्षइत्यादिश्रुतेस्तथाचशिक्षायां आत्माबुध्यासमेत्यार्थान्मनोयुंक्तेविवक्षया॥मनःकायाग्निमाहंतिसप्रेरयतिमारुतं॥मारुतस्तूरसिचरन्मंद्रंजनयतिस्वरमित्यादि ॥ ३४॥अपिस्वित् किंस्वित् अन्येचस्वस्तिचरंतिनिजस्यदेहादिव्यतिरिक्तस्यात्मनोदैवंश्रीकृष्णमनन्यवृत्त्याएकांतभक्तिभावेनयेसम्यगनुव्रताः अनुसृताः हृदीकश्चसत्यभामायाआत्मजाश्चचारुदेष्णश्चगदश्चादियेषांतेपि ॥ ३५॥ इदानींकुरून्पृच्छतिषड्भिःअपिकिम स्वदोर्भ्यांस्वबाहुवत्वर्तमानाभ्यांविजयाच्युताभ्यामर्जुनकृष्णाभ्यांधर्ममार्गेणध

अपिस्विदास्तेभगवान्सुखंवोयःसात्वतांकामदुघोनिरुद्धः॥यमामनंतिस्महशब्दयोनिंमनोमयंसत्वतुरीयतत्त्वम्॥ ३४ ॥ अपिस्विदन्येचनिजात्मदैवमनन्यवृत्त्यासमनुव्रताये ॥ हृदीकसत्यात्मजचारुदेष्णगदादयःस्वस्तिचरंतिसौम्य॥ ३५॥अपिस्विदोर्भ्यांविजयाच्युताभ्यांधर्मेणधर्मःपरिपातिसेतुं॥दुर्योधनोऽतप्यतयत्सभायांसाम्राज्यलक्ष्म्याविजयानुवृत्त्या॥ ३६ ॥ किंवाकृताघेष्वघमत्यमर्षीभीमोऽहिवद्दीर्घतमंव्यमुंचत् ॥ यस्यांघ्रिपातंरणभूर्नसेहेमार्गंगदायाश्चरतोविचित्रं॥ ३७॥ कच्चिद्यशोधारथयूथपानांगांडीवधन्वोपरतारिरास्ते ॥ अलक्षितोयच्छरकूटगूढोमायाकिरातोगिरिशस्तुतोष॥ ३८ ॥ यमावुतस्वित्तनयौपृथायाःपार्थैर्वृतौपक्ष्मभिरक्षिणीव ॥ रेमातउद्दायमृधेस्वरिक्थंपरात्सुपर्णाविववज्रिवक्त्रात्॥ ३९ ॥

र्मोयुधिष्ठिरः सेतुंधर्ममर्यादांपरिपाति यस्यसभायांविजयानुवृत्त्याजयपरंपरयाअर्जुनस्यसेवयेतिवा एवंभूतंयस्यैश्वर्यमित्यर्थः ॥ ३६॥ कृताघेषुकृतापराधेषुस्वकर्तृकमघंदीर्घतमंबहुकालानुचिंतितमहिवदत्यमर्षीभीमः किंव्यमुंचन्नोवा गदायाविचित्रंविविधंमार्गंचरतः ॥ ॥ ३७ ॥ रथयूथपानांमध्येयशोधाःकीर्तिधारी यद्वास्वीयानांतेषांकीर्तिप्रदः उपरताअरयोयस्मात् यस्यशरकूटेनबाणसमूहेनगूढःआच्छन्नः ॥ ३८ ॥ उतस्वित् किंस्वित् यमौनकुलसहदेवौरेमातेक्रीडातेइत्यर्थः माद्र्याःसुतावपिपृथायास्तनयौपृथायाःपुत्रैर्वृतौसुपर्णाविवरेमाते किंकृत्वापरात्दुर्योधनात्स्वरिक्थंस्वीयंराज्यमुद्दायआच्छिद्यवज्रिवक्त्रातइंद्रस्यमुखात्स्वरिक्थममृतंगरुडइवेति यद्वासुपर्णाविवेति यद्वद्गौगरुडौअमृतमानयेतांतर्हितद्वत् अक्षिणीवेतिमणीवादिगणत्वात्संधिः ॥ ३९ ॥

पृथायाःकिंनुकुशलंपृच्छेयं यतस्तस्याःपांडुनाविनाप्राणधारणमेवाश्चर्यमित्याह अहोइति ध्रियतेजीवतिनचात्याश्चर्यं यतोऽर्भकार्थेध्रि
यतेनभोगार्थंतथापित्वाश्चर्यमेवेत्याह तेनतथाभूतेनविनातदेवाह यस्त्विति धनुरेवद्वितीयंसहायोयस्य ॥ ४० ॥ पृथाअर्भकार्थेजीवती
तियुक्तमेवेत्याह हेसौम्यतंधृतराष्ट्रंजीवंतमनुशोचामि तत्किमधःपततं तत्रहेतुःपरेतायमृतायभ्रात्रेपांडवेतत्पुत्रद्रोहेनयोविदुद्रुहेद्रोहंकृत
वान् किंचजीवतोपिभ्रातुर्ममापकृतवानित्याह येनसुहृन्भ्राताअहंस्वपुर्याःसकाशान्निर्यापितःविवासितः ॥ ४१ ॥ अहोखलुविस्मयो
जानतोपितस्यैवंदुश्चेष्टितंयतस्त्वंसाधुरपिदुःखंप्रापितोसीत्यतआह सोऽहंहरेःप्रसादात्तस्यपदवींमाहात्म्यंपश्यन्नगतविस्मयः अत्रभूतलेना
न्योपलक्ष्यःगूढःसन्सुखंविचरामि कथंभूतस्यमर्त्यविडंबनेनऐश्वर्याच्छादकेनमानुष्यानुकरणेननृणांदृशश्चित्तवृत्तीः चालयतः भ्रामय

अहोपृथाऽपिध्रियतेऽर्भकार्थेराजर्षिवर्येणविनाऽपितेन ॥ यस्त्वेकवीरोऽधिरथोविजिग्येधनुर्द्वितीयःककुभ
श्चतस्रः ॥ ४० ॥ सौम्यानुशोचेतमधःपतंतंभ्रात्रेपरेतायविदुद्रुहेयः ॥ निर्यापितोयेनसुहृत्स्वपुर्याअहंस्वपुत्रा
न्समनुव्रतेन ॥ ४१ ॥ सोऽहंहरेर्मर्त्यविडंबनेनदृशोनृणांचालयतोविधातुः ॥ नान्योपलक्ष्यःपदवींप्रसादा
च्चरामिपश्यन्गतविस्मयोऽत्र ॥ ४२ ॥ नूनंनृपाणांत्रिमदोत्पथानांमहींमुहुश्चालयतांचमूभिः ॥ वधात्प्रपन्ना
र्तिजिहीर्षयेशोऽप्युपैक्षताघंभगवान्कुरूणां ॥ ४३ ॥ अजस्यजन्मोत्पथनाशनायकर्माण्यकर्तुर्ग्रहणायपुंसां ॥
नन्वन्यथाकोऽर्हतिदेहयोगंपरोगुणानामुतकर्मतंत्रम् ॥ ४४ ॥

तः ॥ ४२ ॥ ननुहरेःकिमेवंलीलयायेनस्वभक्तानांवनवासादिक्लेशाभवंति स्वस्यचदौत्येबंधनोद्यमादिपराभवःतद्वरंतेषामपराधानंतरमेव
हननं नापराधोपेक्षेत्यतआह नूनंनिश्चितंत्रिभिर्मदैरुत्पथानामुद्धतानांवधाद्धेतोः प्रपन्नानामार्तिजिहीर्षयाईशः अघसमयएवहंतुंसमर्थो
पिकुरूणामघमुपैक्षत तदानीमेवतेषांवधेसर्वदुष्टराजवधोनस्यादित्याशयेनेत्यर्थः विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमदः ॥ एतेमदामदांधा
नांतएवहिसतांदमाः इतित्रयोमदाः ॥ ४३ ॥ सर्वदुर्वृत्तवधाद्यर्थमेवभगवतोजन्मकर्माणिनान्यथेतिकैमुत्यन्यायेनाह अजस्यापिज
न्मअकर्तुरपिकर्माणिपुंसांग्रहणायकर्मसुप्रवृत्तये अन्यथानचेदेवंतर्हिभगवतोजन्मादिकथातावदास्तां कोवान्योपिगुणानांपरोगुणाती
तोदेहयोगंकर्मविस्तारंवाऽर्हतीति ॥ ४४ ॥

तस्मादेवंभूतांचित्यमायाविनोदस्यकथांकथयेत्याह तस्यप्रपन्नायेऽखिललोकपालाः तेषामन्येषांचस्वीयेऽनुशासनेस्थितानामर्थायप्रयोजनाययदुषुजातस्य तीर्थंसंसारतारिणीकीर्तिर्यस्येति ॥ ४५ ॥ इतितृतीयस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥

द्वितीयेकृष्णविश्लेषादनुशोचन्नथोद्धवः॥क्षत्त्रेबालचरित्राणिकृष्णस्यावर्णयच्छ्वसन् ॥ १ ॥ तदेवंप्रियवार्तापृष्टस्योद्धवस्यश्रीकृष्णविरहौत्कंठ्यावेशेनप्रतिवचनासामर्थ्यमाहषड्भिः इतीति स्मारितईश्वरोयस्य ॥ १ ॥ एतदेवकैमुत्यन्यायेनप्रपंचयति यइतिद्वाभ्यां यःपंचवर्षोऽपिबाललीलयेतिकृष्णंकैंचित्परिकल्प्यकल्पितैरेवसाधनैःपरिचर्यांकुर्वन्मातर्भोजनार्थंप्रार्थितोऽपितद्भोजनंनैच्छत् ॥ २ ॥ जरसंयद्व

तस्यप्रपन्नाखिललोकपानामवस्थितानामनुशासनेस्वे ॥ अर्थायजातस्ययदुष्वजस्यवार्तांसखेकीर्तयतीर्थकीर्तेः॥ ४५॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविदुरोद्धवसंवादेप्रथमोऽध्यायः॥ १॥ ॥ ७॥

श्रीशुकउवाच इतिभागवतःपृष्टःक्षत्त्रावार्तांप्रियाश्रयाम्॥ प्रतिवक्तुंनचोत्सेहऔत्कंठ्यात्स्मारितेश्वरः॥ ॥ १॥ यःपंचहायनोमात्राप्रातराशाययाचितः॥ तन्नैच्छद्रचयन्यस्यसपर्यांबाललीलया॥ २॥ सकथंसेवयातस्यकालेनजरसंगतः॥ पृष्टोवार्तांप्रतिब्रूयाद्भर्तुःपादावनुस्मरन्॥ ३॥ समुहूर्तमभूत्तूष्णींकृष्णांघ्रिसुधयाभृशं॥ तीव्रेणभक्तियोगेननिमग्नःसाधुनिर्वृतः॥ ४ ॥ पुलकोद्भिन्नसर्वांगोमुंचन्मीलद्दृशाशुचः ॥ पूर्णार्थोलक्षितस्तेनस्नेहप्रसरसंप्लुतः॥ ५॥ शनकैर्भगवल्लोकान्नृलोकंपुनरागतः॥ विमृज्यनेत्रेविदुरंप्रत्याहोद्धवउत्स्मयन्॥ ६॥ उद्धवउवाच कृष्णद्युमणिनिम्लोचेगीर्णेष्वजगरेणह॥ किंपुनःकुशलंब्रूयांगतश्रीषुगृहेष्वहं॥ ७॥

त्वंगतः प्राप्तः ॥ ३ ॥ श्रीकृष्णांघ्रिसुधयासाधुनिर्वृतः तस्यामेवतीव्रेणविवशत्वापादकेनभक्तियोगेनभृशंनिमग्नश्च ॥४॥ पुलकैरुद्भिन्नानिउज्जृंभितानिसर्वाण्यंगानियस्यमिलत्याद्दृशाशुचःअश्रूणि मुंचन् तेनविद्रुरेणपूर्णार्थःकृतार्थोलक्षितः यतोभगवतियःस्नेहःतस्यप्रसरः पूरःतस्मिन्संप्लुतोनिमग्नः ॥ ५ ॥ भगवानेवलोकः तस्मात्नृलोकंदेहानुसंधानमुत्स्मयन् यदुकुलसंहारादिभगवच्चातुर्यस्मरणेनविस्मयंप्राप्नुवन् ॥ ६ ॥ श्रीकृष्णविरहेणसंतप्यमानःप्रत्याह श्रीकृष्णएवद्युमणिः सूर्यःतस्यनिम्लोचेअस्तमयेसति अजगरेणकालमहासर्पेणगीर्णेषुनिगिलितेषुनोगृहेषुत्वत्पृष्टानांबंधूनांकिनुकुशलंब्रूयाम् ॥ ७ ॥

अनुशोचन्नाह दुर्भगोभाग्यहीनः येसहवसंतोपिश्रीहरिरयमितिनविदुः यथाक्षीरसमुद्रेजातमुडुपंतदातत्रत्यामीनाः केवलंकमनीयःक
श्चिज्जलचरइत्येवंविदुः नत्वमृतमयइतितद्वत् यद्वाजलेप्रतिबिंबितंचंद्रंयथेति ॥ ८ ॥ भाग्यहीनत्वांदेवनविदुः नतुज्ञानसामग्र्यभावादि
त्याह इंगितंचित्तस्थंजानंतीतितथा पुरुअतिशयेनप्रौढानिपुणाः एकस्मिन्नेवस्थानेआरमंतीतितथा एवंभूताअपिभूतानामावासमीश्वरं
संतंसात्वतामृषभंसात्वश्रेष्ठममन्यत ॥ ९ ॥ येयादवादेवमाययास्पृष्टाव्याप्ताः यादवोऽयमस्मद्बंधुरितिवदंति येचशिशुपालादयोऽसदेवा
न्यद्वैरमाश्रिता. निंदंति तेषांवाक्यैरात्मनिहरौउप्तात्मनोनिक्षिप्तचित्तस्यमादृशस्यबुद्धिर्नभ्राम्यतेमोहंनप्राप्यते अन्येतुमूढाएवेत्यर्थः ॥
॥ १० ॥ कोसौहरिरित्यपेक्षायामाह प्रदर्श्येति नतप्तंतपोयैः अतोवितृप्तादृशोयेषांतेषां स्वबिंबंश्रीमूर्तिमेतावंतंकालंदर्शयित्वायोंऽतर्हित

दुर्भगोवतलोकोयंयदवोनितरामपि ॥ येसंवसंतोनविदुर्हरिंमीनाइवोडुपम् ॥ ८ ॥ इंगितज्ञाःपुरुप्रौढाएका
रामाश्वसात्वताः ॥ सात्वतामृषभंसर्वभूतावासममंसत ॥ ९ ॥ देवस्यमाययास्पृष्टायेचान्यदसदाश्रिताः ॥
भ्राम्यतेधीर्नतद्वाक्यैरात्मन्युप्तात्मनोहरौ ॥ १० ॥ प्रदर्श्यातप्ततपसामवितृप्तदृशांनृणां ॥ आदायांतरधाद्य
स्तुस्वबिंबंलोकलोचनम् ॥ ११ ॥ यन्मर्त्यलीलौपयिकंस्वयोगमायाबलंदर्शयतागृहीतं ॥ विस्मापनंस्वस्य
चसौभगर्द्धेःपरंपदंभूषणभूषणांगं ॥ १२ ॥ यद्धर्मसूनोर्वतराजसूयेनिरीक्ष्यदृक्स्वस्त्ययनंत्रिलोकः ॥ का
र्त्स्न्येनचाद्येहगतंविधातुरर्वाक्सृतौकौशलमित्यमन्यत ॥ १३ ॥ यस्यानुरागप्लुतहासरासलीलाऽवलोकप्रति
लब्धमानाः ॥ व्रजस्त्रियोदृग्भिरनुप्रवृत्तधियोवतस्थुःकिलकृत्यशेषाः ॥ १४ ॥

वान् लोकस्यलोचनमादायआच्छिद्यतादृशस्यान्यस्यविलोकनीयस्याभावात् ॥ ११ ॥ तदेवबिंबंवर्णयतित्रिभिः यन्मर्त्यलीलासुऔ
पयिकंयोग्यं स्वस्यापिविस्मयजनकं यतः सौभगर्द्धेः सौभाग्यातिशयस्य परमंपदंपराकाष्ठा भूषणानांभूषणान्यंगानियस्मिन् ॥ १२ ॥
दृशांस्वस्त्ययनंपरमानंदकरं त्रिभुवनस्थोलोकः प्राणिमात्रम् अद्यइदानीमिहविबे अर्वाक्सृतौअर्वाचीनसंसारनिर्माणेमनुष्यनिर्माणेवा
यत्कौशलंनैपुणतत्कार्त्स्न्येनगतमुपक्षीणं नातःपरंतस्यकौशलमस्तीत्येवंमेने तन्मूर्तेर्विधातुःसृज्यत्वाभावेऽपिलोकदृष्टिरियमुक्ता ॥ १३ ॥
अनुरागेणप्लुतोव्याप्तः हासः रासोविनोदश्च लीलावलोकश्चतैः स्वकृतहासाद्यनंतरं प्रतिलब्धोमानोयाभिस्तादृग्भिःसह अनुप्रवृत्ता
गच्छंतंतमेवानुगताधियोयासांताः कृत्येशेषोयासांताः असमापितकृत्याएवतस्थुः ॥ १४ ॥

एवंभूतविबदर्शनेकारणमाह स्वीयान्येवशांतान्यशांतानिचरूपाणि तत्रशांतरूपेषुइतरैरशांतैर्दैत्यादिभिः पीड्यमानेषुअनुकंपितःकृतानुकंपःआत्मायस्य अजोपिजातःआविर्भूतः महाभूतरूपेणनित्यसिद्धएवाग्निर्यथाकाष्ठेष्वाविर्भवतितद्वत् अजस्यजन्मनिहेतुः महान्महत्तत्वमंशःकार्यलेशोयस्याव्यक्तस्यतन्महदंशं तद्युक्तइति ॥ १५ ॥ ननुकुतोऽसौपरावराणामीशःपारतंत्र्यप्रतीतिस्तत्राह द्वाभ्यां मामप्येतद्दुर्वितर्क्यंदुर्घटंचखेदयति तदेवाह वसुदेवगेहेबंधनागारेयज्जन्मनोविडंबनं अनुकरणं नतुनृसिंहवदकस्मादाविर्भावः कंसभयादिवनिलीयव्रजेवासश्च कालयवनादिरिपुभयादिवपुरान्मथुरायाः व्यवात्सीत् अपलायत् ॥ १६ ॥ एतच्चहरेश्चरितंस्मरतोममचेतः क

स्वशांतरूपेष्वितरैःस्वरूपैरभ्यर्द्यमानेष्वनुकंपितात्मा ॥ परावरेशोमहदंशयुक्तोह्यजोऽपिजातोभगवान्यथाग्निः ॥ १५ ॥ मांखेदयत्येतदजस्यजन्मविडंबनंयद्वसुदेवगेहे ॥ व्रजेचवासोऽरिभयादिवस्वयंपुराद्व्यवात्सीद्यदनंतवीर्यः ॥ १६ ॥ दुनोतिचेतःस्मरतोममैतद्यदाहपादावभिवंद्यपित्रोः ॥ तातांबकंसादुरुशंकितानांप्रसीदतंनोऽकृतनिष्कृतीनां ॥ १७ ॥ कोवाअमुष्यांघ्रिसरोजरेणुंविस्मर्तुमीशीतपुमान्विजिघ्रन् ॥ योविस्फुरद्भ्रूविटपेनभूमेर्भारंकृतांतेनतिरश्चकार ॥ १८ ॥ दृष्टाभवद्भिर्ननुराजसूयेचैद्यस्यकृष्णंद्विषतोपिसिद्धिः ॥ यांयोगिनःसंस्पृहयंतिसम्यक्योगेनकस्तद्विरहंसहेत ॥ १९ ॥ तथैवचान्येनरलोकवीरायआहवेकृष्णमुखारविंदं ॥ नेत्रैःपिबंतोनयनाभिरामंपार्थास्त्रपूताःपदमापुरस्य ॥ २० ॥

र्मभूतं दुनोतिव्यथयति तदेवदर्शयति यदाहेति हेतातहेअंबयुवांप्रसीदतं प्रसादंकुरुतं नकृतानिष्कृतिःशुश्रूषणंयैस्तेषांनोऽस्माकमितिवद्धवचनंतुरामाद्यभिप्रायं ॥ १७ ॥ ननुतर्हिसनीश्वरएवकिंनस्यात् तवनुश्रद्धामात्रमेतत्तत्राहत्रिभिः कोवाअंघ्रिसरोजयोरेणुस्तमपिविजिघ्रन्सेवमानःपुमान् विस्मर्तुमीशीतशक्नुयात् विस्फुरन्भ्रूविटपः भ्रूलता सएवकृतांतस्तेन ॥ १८ ॥ नचतस्येश्वरत्वंसाधनीयंभवद्भिरपिदृष्टत्वादित्याह दृष्टेति यांसिद्धिंसम्यक्योगेनप्राप्तुमिच्छंति ॥ आहवेयुद्धेपार्थस्यास्त्रैःपूताःनिष्पापाःसंतइति ॥ २० ॥

॥६॥

तदेवंपरमैश्वर्येसत्यपियदुग्रसेनानुवर्तित्वंतत्पुनरस्मानत्यंतंव्यथयतीत्याह स्वयंतुयएवंभूतस्तस्यतत्कैंकर्यंनोऽस्मान्विग्लापयतीत्युत्तरेणान्व यः नसाम्यातिशयौयस्ययमपेक्ष्यान्यस्यसाम्यमतिशयश्चनास्तीत्यर्थः तत्रहेतवः त्र्यधीशःत्रयाणांपुरुषाणांलोकानांगुणानांवाईशः स्वाराज्यलक्ष्म्यापरमानंदस्वरूपसंपत्त्यैवप्राप्तसमस्तभोगः बलिकरं अर्हणंवाहरद्भिः समर्पयद्भिः चिरकालीनैर्लोकपालैः किरीटाग्रेणई डितंस्तुतंपादपीठंयस्य प्रणमतांकिरीटसंघट्टनध्वनिरेवस्तुतित्वेनोत्प्रेक्ष्यते ॥ २१ ॥ अंगविदुर भृतान्भृत्यान् उग्रसेनेयत्किंकरत्वंतदेवाह परमेष्ठिधिष्ण्येराजासनेनिषण्णं आसीनंस्वयंतिष्ठन् हेदेवावधारयेतिन्यबोधयत्विज्ञापितवान् ॥२२॥ एवमनुवृत्तिःकृपयैवेतिसूचयन्न पकारिष्वपितस्यकृपालुतांदर्शयन्नाह अहोआश्चर्यंकृपालुतायाः हंतुमिच्छयाऽपिस्तनयोःसंभृतंकालकूटंविषंयमपाययत् बकीपूतना

स्वयंत्वसाम्यातिशयस्त्र्यधीशःस्वाराज्यलक्ष्म्याप्तसमस्तकामः ॥ बलिंहरद्भिश्चिरलोकपालैःकिरीटकोट्येडि तपादपीठः॥ २१ ॥ तत्तस्यकैंकर्यमलंभृतान्नोविग्लापयत्यंगयदुग्रसेनम्॥ तिष्ठन्निषण्णंपरमेष्ठिधिष्ण्येन्य बोधयद्देवनिधारयेति॥ २२ ॥ अहोबकीयंस्तनकालकूटंजिघांसयाऽपाययदप्यसाध्वी॥ लेभेगतिंधात्र्युचि तांततोऽन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम॥२३॥ मन्येऽसुरान्भागवतांस्त्र्यधीशेसंरंभमार्गाभिनिविष्टचित्तान्॥ ये संयुगेऽचक्षततार्क्ष्यपुत्रमंसेसुनाभायुधमापतंतम्॥ २४॥ वसुदेवस्यदेवक्यांजातोभोजेंद्रबंधने॥ चिकी र्षुर्भगवानस्याःशमजेनाभियाचितः॥ २५॥

असाध्वीदुष्टाऽपि धात्र्यायशोदायाःउचितांगतिंलेभे भक्तवेषमात्रेणयःसद्गतिंदत्तवानित्यर्थः ततोऽन्यंकंवाभजेम ॥२३॥ ननुभागवता नेवभगवाननुगृह्णातीतिप्रसिद्धं सत्यं असुरानप्यहंभागवतानेवमन्ये यतोभागवताइवतेपिभगवद्ध्यानाभिनिवेशेनभगवंतमपरोक्षंपश्यं तीत्याह संरंभःक्रोधावेशः तेनमार्गेणाभिनिविष्टंचित्तंयेषांतान् अतएवयेसंग्रामे तार्क्ष्यःकश्यपः तस्यपुत्रंगरुडमंसेस्कंधेसुनाभायुधश्च क्रायुधोहरिर्यस्यतं अचक्षतापश्यन् तस्मात्तेष्वप्यनुग्रहोयुक्तएवेत्यर्थः वक्ष्यतिच तस्मात्केनाप्युपायेनमनःकृष्णेनिवेशयेत्इति ॥२४॥ ॥६॥ इदानींतस्यांतर्धानप्रकारंवक्तुमादितआरभ्यतच्चरितंसंक्षेपतःकथयति वसुदेवस्यभार्यायांजातः भोजेंद्रः कंसः तस्यबंधनागारे अस्याः पृथिव्याःशंसुखंस्वयंचिकीर्षुःअजेनब्रह्मणाचयाचितःसन् ॥ २५ ॥

पित्राहेतुभूतेननंदव्रजमितः गतः समाः संवत्सरान् गू०.. गुप्ततेजाः ॥ २६ ॥ व्याहरत् आक्रीडत् कूजद्भिर्द्विजैःपक्षिभिः संकुलितान्व्या माअंघ्रिपायस्मिन् ॥ २७॥ रुदन्निवेतिइवशब्दस्ययथायोगंसर्वत्राप्यन्वयः मुग्धोबालश्चयः सिंहः तद्वदवलोकनंयस्यसः ॥ २८ ॥ स एवाधिकंवयः प्राप्तःसन् गोधनंचारयन् कथंभूतंगोधनं लक्ष्म्याःशोभादिसंपदोनिकेतनम् ।ततागोवृषायस्मिन् नानावर्णेगोसंघे रणन्श ब्दंकुर्वन्वेणुर्यस्य अरीरमतरमयामास ॥ २९ ॥ व्यनुदत्जघान क्रीडनकान्तृणादिनिर्मितान्सिंहादीन्यथा ॥ ३०॥ विपन्नान्मृतान्गो पान् गावइतिगाश्चोत्थाप्यतद्देवतोयंप्रकृतिस्थितंनिर्विषम् ॥ ३१ ॥ इंद्रपूजाभंगेनकृतागवांपूजैवगोसवस्तेनगोपराजंनंदंवित्तस्यचेतिच

ततोनंदव्रजमितःपित्राकंसाद्विबिभ्यता ॥ एकादशसमास्तत्रगूढार्चिःसबलोऽवसत् ॥ २६ ॥ परीतोवत्सपैर्व त्सांश्चारयन्व्याहरद्विभुः ॥ यमुनोपवनेकूजद्द्विजसंकुलितांघ्रिपे ॥ २७ ॥ कौमारींदर्शयंश्चेष्टांप्रेक्षणीयांव्रजौक साम् ॥ रुदन्निवहसन्मुग्धबालसिंहावलोकनः ॥ २८ ॥ सएवगोधनंलक्ष्म्यानिकेतंसितगोवृषं ॥ चारयन्ननुगा न्गोपान्रणद्वेणुररीरमत् ॥ २९ ॥ प्रयुक्तान्भोजराजेनमायिनःकामरूपिणः ॥ लीलयाव्यनुदत्तांस्तान्बालः क्रीडनकानिव ॥ ३० ॥ विपन्नान्विषपानेनविगृह्यभुजगाधिपम् ॥ उत्थाप्यापाययद्गावस्तत्तोयंप्रकृतिस्थितं ॥ ३१ ॥ अयाजयद्गोसवेनगोपराजंद्विजोत्तमैः ॥ वित्तस्यचोरुभारस्यचिकीर्षन्सद्व्ययंविभुः ॥ ३२ ॥ वर्षतींद्रे व्रजःकोपाद्भग्नमानेऽतिविह्वलः ॥ गोत्रलीलातपत्रेणत्रातोभद्रानुगृह्णता ॥ ३३ ॥ शरच्छशिकरैर्मृष्टंमानयन् रजनीमुखं ॥ गायन्कलपदंरेमेस्त्रीणांमंडलमंडनः ॥ ३४ ॥ इ० भा० तृ० द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ७ ॥ उद्धव उवाच ततःसआगत्यपुरंस्वपित्रोश्चिकीर्षयाशंबलदेवसंयुतः ॥ निपात्यतुंगाद्रिपुयूथनाथंहतंव्यकर्षद्व्यसुमो जसोर्व्याम् ॥ १ ॥ सांदीपनेःसकृत्प्रोक्तंब्रह्माधीत्यसविस्तरं ॥ तस्मैप्रादाद्वरंपुत्रंमृतंपंचजनोदरात् ॥ २ ॥

कारींदिंद्रस्यमानभंगंकुर्वन्उरुभारस्यअतिसमृद्धस्य ॥ ३२ ॥ कोपाद्वर्षति गोत्रः पर्वतएवलीलातपत्रंतेन हेभद्र ॥ ३३ ॥ मृष्टमुज्ज्वलंस्त्री णांमंडलंमंडयतीतितथा ॥ ३४ ॥ इतितृतीयेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ७ ॥ तृतीयेमथुरामेत्यव्रजात्कंसवधादिकम् ॥ यत्कृतंद्वा रकायांचकृष्णेनतदवर्णयत् ॥ १॥ शमित्यव्ययं पित्रोःसुखस्यचिकीर्षयेत्यर्थः तुंगात्रांजमंचात्रिपुयूथानांनाथंकंसंव्य सोरपविकर्षणं पित्रोःसुखार्थं ॥ १ ॥ ब्रह्मवेदंसविस्तरंषडंगादिसहितम् पंचजनोदरविदारणद्वारापुत्रमानीयेत्यर्थः ॥ २ ॥

भीष्मककन्ययारुक्मिण्यायेराजानःसमाहुताः ह्रस्वत्वमार्षं समाहृताइतिपाठेआकृष्टाइत्यर्थः केनसाधनेन श्रियोलक्ष्म्याःसवर्णेन समानेनरूपेण यद्यपितयाकेवलंश्रीकृष्णएवाहूतः नसर्वेतथापितस्यालावण्यंतेषामागमनेहेतुरितितयैवाहूताइत्युच्यते एषांमिषतांपश्यतां मूर्ध्निपदंदधत् तयासहगांधर्ववृत्त्यापरस्परसमयरूपया बुभूषयाभवितुमिच्छयाजहार कथंभूतांस्वभागंलक्ष्म्यंशत्वात् तयास्वात्मनोऽपि ततत्वाच्च सुपर्णः सुपतनः यद्वासुपर्णइवस्वभागंसुधामित्यर्थः यद्वाश्रियःरुक्मिण्याःसमानंवर्णद्वयंवाचकंयस्यसः श्रियासवर्णोरुक्मीतेन समाहूताः शिशुपालादयः किमर्थंभीष्मककन्ययासहतेषांबुभूषयाभूतिर्भवत्वित्येतदर्थं तत्रशिशुपालस्याव्हानंवरत्वेनबुभूषया जरासंधादीनांतद्विवाहोत्सवेन शेषंपूर्ववत्॥ ३ ॥ककुद्मतोवृषभान्अविद्धनासिकान् विद्धनासिकान्कृत्वेतिवा तैर्वृषभैः तद्दमनेनचभग्नोमानो येषांतथापितान् गृध्यतःकामयमानान्अतएवाज्ञान्शस्त्रभृतोराज्ञः तच्छस्त्रैरक्षतएवजघान ॥ ४ ॥ यदाअदित्याःकुंडलेदातुंस्वर्गंगतस्त

समाहुताभीष्मककन्ययायेश्रियःसवर्णेनबुभूषयैषाम्॥गांधर्ववृत्त्यामिषतांस्वभागंजन्हेपदंमूर्ध्निदधत्सुपर्णः ॥ ३ ॥ ककुद्मतोविद्धनसोदमित्वास्वयंवरेनाग्नजितीमुवाह॥ तद्भग्नमानानपिगृध्यतोऽज्ञाञ्जघ्नेऽक्षतःशस्त्रभृतःस्वशस्त्रैः ॥ ४॥प्रियंप्रभुर्ग्राम्यइवप्रियायाविधित्सुरार्च्छद्द्युतरुंयदर्थे ॥वज्र्याद्रवत्तंसगणोरुषांऽधःक्रीडामृगोनूनमयंवधूनां ॥ ५ ॥ सुतंमृधेखंवपुषाग्रसंतंदृष्ट्वासुनाभोन्मथितंधरित्र्या ॥ आमंत्रितस्तत्तनयायशेषंदत्वातदंतःपुरमाविवेश ॥ ६ ॥ तत्राहृतास्तानरदेवकन्याःकुजेनदृष्ट्वाहरिमार्तबंधुं ॥ उत्थायसद्योजगृहुःप्रहर्षव्रीडानुरागप्रहितावलोकैः ॥ ७ ॥ आसांमुहूर्तएकस्मिन्नानागारेषुयोषितां ॥ सविधंजगृहेपाणीननुरूपःस्वमायया ॥ ८ ॥ तास्वपत्यान्यजनयदात्मतुल्यानिसर्वतः ॥ एकैकस्यांदशदशप्रकृतेर्विबुभूषया ॥ ९ ॥

दाप्रभुः स्वतंत्रोपिग्राम्यःस्त्रीपरतंत्रइव प्रियायाःसत्यभामायाः प्रियंविधातुमिच्छुः द्युतरुंपारिजातमानीतवान् यदर्थेयन्निमित्तंतंकृष्णंवज्रीस्त्रीप्रेरितःयोद्धुमन्वधावत् स्वकार्यसाधकेनतेनयुद्धोद्यमस्तस्यायुक्तएवेत्याह क्रीडामृगइति अयंवज्री ॥५॥ सुनाभेनचक्रेणउन्मथितंहतंसुतंभौमंदृष्ट्वा तस्यमात्राधरित्र्याभूम्याआमंत्रितःप्रार्थितःसन् तस्यातनयायभगदत्तायहृतशेषंराज्यंदत्वा॥६॥ तत्रांतःपुरेकुजेनभौमेन याआहृतास्ताः प्रहर्षश्चव्रीडाचअनुरागश्चतैः प्रहिताःप्रेरिताःयेवलोकास्तैर्जगृहुःस्वीकृतवत्यः ॥ ७ ॥ आसांयोषितांपाणीन्तत्तदनुरूपःसन्सविधंविवाहोचितप्रकारसहितंयथाभवति ॥ ८ ॥ सर्वतःसर्वैर्गुणैःस्वतुल्यानि प्रकृतेर्मायायाविविधंभवनंविस्तारः तदिच्छया यद्वा प्रकृतेर्हेतोर्विविधंभवितुमिच्छया ॥ ९ ॥

कालः कालयवनः रुंधत आवृण्वतः मुचुकुंदभीमादिभिर्निमित्तमात्रैः स्वयमेव अजीघनत् घातितवान् तेनच स्वपुंसां तेजः प्रभावं कीर्तिंवाद त्तवान् ॥ १० ॥ शंबरद्विविदबल्वलानन्यानपिकांश्चित्प्रद्युम्नरामादिभिर्घातयत् अघातयत् घातयन्निति वा पाठः दंतवक्रादीन्स्वयमव धीत् ॥ ११ ॥ नृपानघातयदित्यनुषंगः कथंभूतान् कुरुक्षेत्रमापततां गच्छतां येषां बलैः सैन्यैः भूः सर्वापि च चाल चकंपे ॥ १२ ॥ सकृष्णः हताश्रीः आयुश्च यस्य भग्नौ ऊरू यस्य तम् उर्व्यां शयानं पश्यन्नपि न ननंद संतोषं न शप ॥ १३ ॥ अनभिनंदनप्रकारमेवाह कियानिति द्वो

कालमागधशाल्वादीननीकैरुंधतः पुरं ॥ अजीघनत्स्वयंदिव्यंस्वपुंसांतेजआदिशत् ॥ १० ॥ शंबरंद्विविदंबाणं मुरंबल्वलमेवच ॥ अन्यांश्चदंतवक्रादीनवधीत्कांश्चघातयत् ॥ ११ ॥ अथतेभ्रातृपुत्राणांपक्षयोःपतितान्नृ पान् ॥ चचालभूःकुरुक्षेत्रंयेषामापततांबलैः ॥ १२ ॥ सकर्णदुःशासनसौबलानांकुमंत्रपाकेनहतश्रियायुषं ॥ सुयोधनंसानुचरंशयानंभग्नोरुमुर्व्यांननंदपश्यन् ॥ १३ ॥ कियान्भुवोऽयंक्षपितोरुभारोयद्द्रोणभीष्मार्जुन भीममूलैः ॥ अष्टादशाक्षौहिणिकोमदंशैरास्तेबलंदुर्विषहंयदूनां ॥ १४ ॥ मिथोयदैषांभवितविवादोमध्वा मदाताम्रविलोचनानां ॥ नैषांवधोपायइयानतोन्योमय्युद्यतेंतर्दधतेस्वयंस्म ॥ १५ ॥ एवंसंचिंत्यभगवान्स्व राज्येस्थाप्यधर्मजं ॥ नंदयामाससुहृदःसाधूनांवर्त्मदर्शयन् ॥ १६ ॥ उत्तरायांधृतःपूरोर्वंशःसाध्वभिमन्युना ॥ सवैद्रौण्यस्त्रसंछिन्नःपुनर्भगवताधृतः ॥ १७ ॥ अयाजयद्धर्मसुतमश्वमेधैस्त्रिभिर्विभुः ॥ सोपिक्ष्मामनुजैरक्ष न्रेमेकृष्णमनुव्रतः ॥ १८ ॥ भगवानपिविश्वात्मालोकवेदपथानुगः ॥ कामान्सिषेवेद्वार्वत्यामसक्तःसांख्यमा स्थितः ॥ १९ ॥ स्निग्धस्मितावलोकेनवाचापीयूषकल्पया ॥ चरित्रेणानवद्येनश्रीनिकेतेनचात्मना ॥ २० ॥

णादिभिर्मूलैः कारणभूतैः यदितियः अष्टादशाक्षौहिणीयुक्तः ह्रस्वत्वमार्षं क्षपितः उरुभारो भुवः अयं कियान् अत्यल्पइत्यर्थः यस्मान्मदंशैः प्रद्युम्नादिभिर्हेतुभूतैः दुर्विषहं बलमास्ते ॥ १४ ॥ नचात्रान्य उपायः प्रभवति किंतु मधुनाय आमदः सर्वतोमदः तेन आताम्रविलोचनाना मेषां विवादो यदा भविष्यति तदा इयानेवैषां वधोपायः अतोऽन्योनास्ति एकात्मनोपि मय्युद्यते सति स्वयमेव विवादेनांतर्दधीरन्नित्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥ एवं श्लोकद्वयेनोक्तक्रमेण संचिंत्य स्वराज्ये स्थापयित्वा ॥ १६ ॥ धृतः रक्षितः ॥ १७ ॥ अनुजैः सह ॥ १८ ॥ सांख्यं प्रकृतिपुरु षविवेकं ॥ १९ ॥ स्निग्धो यः स्मितसहितोऽवलोकस्तेन पीयूषकल्पया सुधातुल्यया पाठांतरे सुधाप्रवाहरूपया आत्मना देहेन ॥ २० ॥

क्षणंसौहृदंयस्यसः ॥ २१ ॥ गृहमेधेषुगृहधर्मेषु योगेषुकामभोगोपाये
क्षणदयाराव्या दत्तःक्षणःअवसरःउत्सवोवायास्त्रीणांतासु
षुविरागऔदासीन्यंजातमित्यर्थः ॥ २२ ॥ यदास्वाधीनेष्वपिभगवतोविरागः तदादैवाधीनेषुकोविस्रंभेतविश्वासंप्रीतिवाकुर्यात् योगेन
चेत् योगेश्वरंश्रीकृष्णमनुव्रतः ॥ २३ ॥ शेपुःशापंददुः भगवतोमतेअभिप्रायेकोविदाअभिज्ञाः ॥ २४ ॥ २५ ॥ वयःशीलादिबहुगुणो
पेताः यागावःताः ॥ २६ ॥ कन्याश्च वृत्तिकरींजीविकापर्याप्ताम् ॥ २७ ॥ भगवदर्पणंयथाभवति गोविप्रार्थाअसवोयेषाम् ॥ २८ ॥

इमंलोकममुंचैवरमयन्सुतरांयदून् ॥ रेमेक्षणदयादत्तक्षणस्त्रीक्षणसौहृदः ॥ २१ ॥ तस्यैवंरममाणस्यसंव
त्सरगणान्बहून् ॥ गृहमेधेषुयोगेषुविरागःसमजायत ॥ २२ ॥ दैवाधीनेषुकामेषुदैवाधीनःस्वयंपुमान् ॥ को
विस्रंभेतयोगेनयोगेश्वरमनुव्रतः ॥ २३ ॥ पुर्यांकदाचित्क्रीडद्भिर्यदुभोजकुमारकैः ॥ कोपितामुनयःशेपुर्भग
वन्मतकोविदाः ॥ २४ ॥ ततःकतिपयैर्मासैर्वृष्णिभोजांधकादयः ॥ ययुःप्रभासंसंहृष्टारथैर्दैवविमोहिताः ॥
॥ २५ ॥ तत्रस्नात्वापितॄन्देवानृषींश्चैवतदंभसा ॥ तर्पयित्वाथविप्रेभ्योगावोबहुगुणाददुः ॥ २६ ॥ हिरण्यं
रजतंशय्यांवासांस्यजिनकंबलान् ॥ यानंरथानिभान्कन्याधरांवृत्तिकरीमपि ॥ २७ ॥ अन्नंचोरुरसंतेभ्योद
त्वाभगवदर्पणम् ॥ गोविप्रार्थासवःशूराःप्रणेमुर्भुविमूर्धभिः ॥ २८ ॥ इ० भा० तृ० विदुरोद्धवसंवादेतृतीयो
ऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ उद्धवउवाच अथतेतदनुज्ञाताभुक्त्वापीत्वाचवारुणीम् ॥ तयाविभ्रंशितज्ञाना
दुरुक्तैर्मर्मपस्पृशुः ॥ १ ॥ तेषांमैरेयदोषेणविषमीकृतचेतसाम् ॥ निम्लोचतिरवावासीद्वेणूनामिवमर्दनम्
॥ २ ॥ भगवान्स्वात्ममायायागतितामवलोक्यसः ॥ सरस्वतीमुपस्पृश्यवृक्षमूलमुपाविशत् ॥ ३ ॥ अहंप्रो
क्तोभगवताप्रपन्नार्तिहरेणह ॥ बदरींत्वंप्रयाहीतिस्वकुलंसंजिहीर्षुणा ॥ ४ ॥

चतुर्थेबंधुनिधनंश्रुत्वात्मज्ञानलब्धये ॥ उद्धवस्योपदेशेनक्षत्तामैत्रेय
इतितृतीयेटीकायांतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
मागमत् ॥ १ ॥ तैर्ब्राह्मणैरनुज्ञाताःवारुणींपैष्टींमदिराम् ॥ १ ॥ वारुण्येवमैरेयंतस्यदोषेण रवौनिम्लोचतिअस्तंगच्छतिसति मर्दनंकदन
म् ॥ २ ॥ उपस्पृश्यसरस्वत्यामाचम्य ॥ ३ ॥ अहंचोक्तःपूर्वमेवद्वारकायाम् ॥ ४ ॥

तदभिप्रेतंकुलसंहारादिकं ॥ ५ ॥ कृतकेतं कृतावासं अकेतनमनाश्रयं ॥ ६ ॥ विरजंविरजसंशुद्धसत्वमयंविदितंलक्षितं कौशंकौशेयं ॥ ७ ॥ अधिश्रित्यउपरिस्थापयित्वा अपाश्रितःपृष्ठतोऽवष्टब्धःअर्भकःबालः कोमलोऽश्वत्थोयेनतं त्यक्तंपिप्पलंविषयसुखंयेनतं त थापि अकृशंआनंदपूर्णं ॥ ८ ॥ द्वैपायनः सुहृत्सखाचयस्यसः स्वगुरुपुत्रत्वात् पराशरशिष्योमैत्रेयइत्यर्थः ॥ ९ ॥ प्रमोदेनभावेनचा नताकंधरायस्य पाठांतरेप्रमोदस्यभारेण अनुरागेणसहहासोयस्यांतयासमीक्षया विश्रमयन्विगतश्रमंकुर्वन् ॥ १० ॥ तेमनसीप्सितम

अथापितदभिप्रेतंजानन्नहमरिंदम ॥ पृष्ठतोऽन्वगमंभर्तुःपादविश्लेषणाक्षमः ॥ ५ ॥ अद्राक्षमेकमासीनं विचिन्वन्दयितंपतिम् ॥ श्रीनिकेतंसरस्वत्यांकृतकेतमकेतनं ॥६॥ श्यामावदातंविरजंप्रशांतारुणलोचनं ॥ दोर्भिश्चतुर्भिर्विदितंपीतकौशांबरेणच ॥ ७॥ वामऊरावधिश्रित्यदक्षिणांघ्रिसरोरुहं ॥ अपाश्रितार्भकाश्व त्थमकृशंत्यक्तपिप्पलं ॥ ८ ॥ तस्मिन्महाभागवतोद्वैपायनसुहृत्सखः ॥ लोकाननुचरन्सिद्धआससादयदृ च्छया ॥ ९ ॥ तस्यानुरक्तस्यमुनेर्मुकुंदःप्रमोदभावानतकंधरस्य ॥ आशृण्वतोमामनुरागहाससमीक्षयावि श्रमयन्नुवाच ॥ १० ॥ श्रीभगवानुवाच वेदाहमंतर्मनसीप्सितंतद्ददामियत्तद्दुरवापमन्यैः ॥ सत्रेपुरावि श्वसृजांवसूनांमत्सिद्धिकामेनवसोत्वयेष्टः ॥ ११ ॥ सएषभावश्चरमोभवानामासादितस्तेमदनुग्रहोयत् ॥ यन्मांनृलोकान्रहउत्सृजंतंदिष्ट्याददृश्वान्विशदानुवृत्त्या ॥ १२ ॥ पुरामयाप्रोक्तमजायनाभ्येपाद्मेनिषण्णाय ममादिसर्गे ॥ ज्ञानंपरंमन्महिमावभासंयत्सूरयोभागवतंवदंति ॥ १३ ॥

हं अंतःस्थितोवेदवेद्मि दानेहेतुः विश्वसृजांवसूनांचमिलितानांसत्रे हेवसोइतिपुरापूर्वजन्मनित्वंवसुरभूः तदामत्प्राप्तिकामेनत्वयाऽहमि ष्टः अतःतत्साधनंददामिदास्यामि अन्यैर्मत्पराङ्मुखैर्दुष्प्रापं ॥ ११ ॥ तस्यभाग्यमभिनंदति सएषभावोजन्मतेभवानांमध्येचरमः यद्य स्मिन्मदनुग्रहःआसादितःलब्धः यत्पुनर्मांरहएकांतेविशदानुवृत्त्याएकांतभक्त्या ददृश्वान्दृष्टवानसि एतद्दिष्ट्याभद्रंजातमित्यर्थः नृलो कान्नृशब्देनजीवाःतेषांलोकानुत्सृजंतंवैकुंठंगच्छंतमित्यर्थः ॥ १२ ॥ ददामीतियदुक्तंतदेवनिर्दिशति पुरापूर्वस्मिन्पाद्मेकल्पे आदिसर्गे सर्गोपक्रमे मन्महिमालीलाऽवभास्यतेयेनतत् ॥ १३ ॥

इत्येवमादृतश्वासावुक्तश्चाहं प्रतीक्षणंकृपावलोकएवानुग्रहः तस्यभाजनंपात्रभूतः पाठांतरेप्रतिक्षणमनुग्रहस्यपात्रमिति शुचःअश्रूणि मुंचन् आवभाषेउक्तवानस्मि ॥ १४ ॥ नहिस्वाज्ञाननिवृत्तिमात्रकामोहं किंतुत्वन्निषेवणोत्सुकःत्वयिचाघटमानाचरणंदृष्ट्वामेमोहोभवति अतस्त्वंतत्त्वज्ञानंदेहीतिप्रार्थयितुमाह कोन्विति चतुर्षुधर्मादिषु तथापितानहंनप्रवृणोमि हेभूमन् भवत्पदांभोजनिषेवणोत्सुकोऽहं ॥१५॥ अघटमानाचरणंदर्शयति कर्माण्यनीहस्यनिःस्पृहस्यनिष्क्रियस्यवा अभवस्य अजन्मनोभवोजन्मकालात्मनस्तवारिभयात् दुर्गाश्रयःपलायनंच स्वात्मनिरतिर्यस्यतस्यबह्वीभिःस्त्रीभिर्गृहस्थाश्रमइतियत् इहास्मिन्संसारेविदुषामपिधीःसंशयेनखिद्यति ॥ १६ ॥

इत्यादृतोक्तःपरमस्यपुंसःप्रतीक्षणानुग्रहभाजनोऽहं ॥ स्नेहोत्थरोमास्खलिताक्षरस्तंमुंचन्शुचःप्रांजलिराबभाषे ॥ १४ ॥ कोन्वीशतेपादसरोजभाजांसुदुर्लभोर्थेषुचतुर्ष्वपीह ॥ तथापिनाहंप्रवृणोमिभूमन्भवत्पदांभोजनिषेवणोत्सुकः ॥ १५ ॥ कर्माण्यनीहस्यभवोऽभवस्यतेदुर्गाश्रयोऽथारिभयात्पलायनं ॥ कालात्मनोयत्प्रमदायुताश्रयःस्वात्मन्रतेःखिद्यतिधीर्विदामिह ॥ १६ ॥ मंत्रेषुमांवाउपहूययत्त्वमकुंठिताखंडसदात्मबोधः ॥ पृच्छेःप्रभोमुग्धइवाप्रमत्तस्तन्नोमनोमोहयतीवदेव ॥ १७ ॥ ज्ञानंपरंस्वात्मरहःप्रकाशंप्रोवाचकस्मैभगवान्समग्रं ॥ अपिक्षमंनोग्रहणायभर्तर्वदांजसायद्वृजिनंतरेम ॥ १८ ॥ इत्यावेदितहार्दायमह्यंसभगवान्परः ॥ आदिदेशारविंदाक्षआत्मनःपरमांस्थितिम् ॥ १९ ॥ सएवमाराधितपादतीर्थादधीततत्त्वात्मविबोधमार्गः ॥ प्रणम्यपादौपरिवृत्त्यदेवमिहागतोऽहंविरहातुरात्मा ॥ २० ॥ सोहंतद्दर्शनाल्हादवियोगार्तियुतःप्रभो ॥ गमिष्येदयितंतस्यबदर्याश्रममंडलं ॥ २१ ॥

किंचमंत्रेषुप्रस्तुतेषुसत्सु मामाहूय वै अहोपृच्छेः अकुंठितःकालादिना अखंडः संततः सदात्मासंशयादिरहितोबोधोविद्याशक्तिर्यस्य मुग्धवत् अज्ञवत् अप्रमत्तःअवहितःसन् ॥ १७ ॥ स्वात्मनस्तवरहःरहस्यंतत्त्वंतस्यप्रकाशं कस्मैब्रह्मणे सर्वनामत्वमार्षं नोऽस्माकंग्रहणाय अपिक्षमंयदि योग्यंतर्हिवद भर्तःस्वामिन् यत्यतःवृजिनंसंसारदुःखमनायासेनतरिष्यामः ॥ १८ ॥ आवेदितोहार्दोहृदिस्थितोभिप्रायोयेनतस्मै ॥ १९ ॥ आराधितपादोभगवान् सएवतीर्थंगुरुस्तस्मात् अधीतःअधिगतः तत्त्वात्मविबोधस्यपरमार्थात्मज्ञानस्य मार्गोयेनसोहंदेवं परिवृत्यप्रदक्षिणीकृत्य ॥ २० ॥ तस्यदर्शनेनाल्हादोवियोगेनार्तिश्चताभ्यांयुतोबदर्याश्रमस्थानंगमिष्यामि ॥ २१ ॥ ॥ ९॥

मृदुपरोपद्रवशून्यंतीव्रंदुश्चरंदीर्घमाकल्पांतं तेपातेतपश्चरतइत्यर्थः लोकभावनौलोकानुग्रहकारकौ ॥ २२ ॥ ज्ञानेनविवेकेन ॥ २३ ॥ विश्रंभात् विश्वासात् ॥ २४ ॥ यद्यस्मात्स्वभृत्यप्रयोजनसाधकाःसंतश्चरंति नहिकृतार्थानामन्यकृत्यमस्तीर्थः ॥ २५ ॥ तत्त्वायसंराध्यइतिअयंभावः भगवतैवस्मरणमात्रेणतवापितत्त्वमुपदिष्टप्रायंअथकेवलमसंभावनादिनिवृत्तयेज्ञानीकश्चिदाराध्यःसचतवाराध्यः मैत्रेयःनत्वहं ममांतिकएत्वदुपदेशेतस्यादिष्टत्वादिति ॥ २६ ॥ प्लावितः अपनीतः उरुस्तापोयस्य यमस्वसुर्यमुनायाः पुलिनेतीरे तां

यत्रनारायणोदेवोनरश्चभगवानृषिः ॥ मृदुतीव्रंतपोदीर्घंतेपातेलोकभावनौ ॥ २२॥ श्रीशुकउवाच इत्युद्धवादुपाकर्ण्यसुहृदांदुःसहंवधं ॥ ज्ञानेनाशमयत्क्षत्ताशोकमुत्पतितंबुधः ॥ २३ ॥ सतंमहाभागवतंव्रजंतंकौरवर्षभः ॥ विश्रंभादभ्यधत्तेदंमुख्यंकृष्णपरिग्रहे ॥ २४॥ विदुरउवाच ज्ञानंपरंस्वात्मरहःप्रकाशंयदाहयोगेश्वरईश्वरस्ते ॥ वक्तुंभवान्नोऽर्हतियद्धिविष्णोर्भृत्याःस्वभृत्यार्थकृतश्चरंति ॥ २५॥ उद्धवउवाच ननुतेतत्त्वसंराध्यऋषिःकौषारवोऽतिमे ॥ साक्षाद्भगवतादिष्टोमर्त्यलोकंजिहासता ॥ २६॥ श्रीशुकउवाच इतिसहविदुरेणविश्वमूर्तेर्गुणकथयासुधयाप्लावितोरुतापः ॥ क्षणमिवपुलिनेयमस्वसुस्तांसमुषितऔपगविर्निशांततोऽगात् ॥ २७॥ राजोवाच निधनमुपगतेषुवृष्णिभोजेष्वधिरथयूथपयूथपेषुमुख्यः ॥ सतुकथमवशिष्टउद्धवोयद्धरिरपितत्यजआकृतिंत्र्यधीशः ॥ २८॥ श्रीशुकउवाच ब्रह्मशापापदेशेनकालेनामोघवांछितः ॥ संहृत्यस्वकुलंनूनंत्यक्ष्यन्देहमचिंतयत् ॥ २९॥ अस्माल्लोकादुपरतेमयिज्ञानंमदाश्रयं ॥ अर्हत्युद्धवएवाद्धासंप्रत्यात्मवतांवरः ॥ ३०॥ नोद्धवोऽण्वपिमन्न्यूनोयद्गुणैर्नार्दितःप्रभुः ॥ अतोमद्वयुनंलोकंग्राहयन्निहतिष्ठतु ॥ ३१ ॥ एवंत्रिलोकगुरुणासंदिष्टःशब्दयोनिना ॥ बदर्याश्रममासाद्यहरिमीजेसमाधिना ॥ ३२ ॥

निशांक्षणमिवसमुषितः औपगविरुद्धवः ॥ २७ ॥ ब्रह्मशापेननिधनंप्राप्तेषुयद्यस्मात्त्रयाणांब्रह्मादीनामीशोहरिरपिआकृतिमनुष्याकारं त्यक्तवान् ॥ २८ ॥ ब्रह्मशापःअपदेशोमिषंयस्यतेनकालेनस्वशक्तिरूपेण अमोघंवांछितंयस्य नह्यत्रशापःप्रभुः किंतुभगवदिच्छैवेत्यर्थः ॥ २९ ॥ मयिउपरतेसति ज्ञानमर्हतिज्ञानयोग्योभवति ॥ ३० ॥ मत्तःसकाशादीषदपिन्यूनोनभवति यत् यस्मात् गुणैर्विषयैर्नक्षोभितः मद्वयुनंमद्विषयंज्ञानंलोकस्योपदिशन् ॥ ३१ ॥ एवमनेनाभिप्रायेणशब्दयोनिनावेदकर्त्रा इजेपूजयामास ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ अन्येषांपशूनांपशुतुल्यानांविक्लवात्मनामधीरचित्तानां ॥ ३४ ॥ मनसेक्षितंचिंतितम् ॥ ३५ ॥ कालिंद्याःसकाशात् सिद्धए

वविदुरः कतिपयैर्दिनैःस्वःसरितंगंगांप्रापद्यतप्राप्तः ॥ ३६ ॥ इतितृतीयेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ पंचमेभगवल्लीलां क्षत्त्राऽपृष्टोऽत्रामुनिः॥प्रोवाचमहदादीनांसर्गंतैश्चहरेस्तुतिम् ॥ १॥ उक्तश्चतुर्भिरध्यायैःक्षत्तुर्मैत्रेयसंगमः॥संवादस्तुतयोःस्कंधद्वयेनाथनिगद्यते ॥ २ ॥ द्युनद्याःगंगायाः द्वारि हरिद्वारेआसीनंनतुकर्मव्ययं तत्रहेतुः अगाधःअपरिच्छिन्नोबोधोयस्येतिमैत्रेयस्यसौशील्यमार्जवादिगुणाश्चकरुणादयस्तैरभितृप्तः पाठांतरेक्षत्तुःसौशील्यादिभिरभितृप्तंसंतुष्टंमैत्रेयं ॥ १ ॥ प्रश्नानेवाह सुखायेतिपंचदशभिः तैःकर्मभिः

विदुरोऽप्युद्धवाच्छ्रुत्वाकृष्णस्यपरमात्मनः ॥ क्रीडयोपात्तदेहस्यकर्माणिश्लाघितानिच ॥ ३३ ॥ देहन्यासंचतस्यैवंधीराणांधैर्यवर्धनं ॥ अन्येषांदुष्करतरंपशूनांविक्लवात्मनां ॥ ३४ ॥ आत्मानंचकुरुश्रेष्ठकृष्णेनमनसेक्षितं ॥ ध्यायन्गतेभागवतेरुरोदप्रेमविह्वलः ॥ ३५ ॥ कालिंद्याःकतिभिःसिद्धअहोभिर्भरतर्षभः ॥ प्रापद्यतस्वःसरितंयत्रमित्रासुतोमुनिः ॥ ३६ ॥ इति० भा० तृ० विदुरोद्धवसंवादेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ श्रीशुकउवाच द्वारिद्युनद्याऋषभःकुरूणांमैत्रेयमासीनमगाधबोधं ॥ क्षत्तोपसृत्याच्युतभावशुद्धःपप्रच्छसौशील्यगुणाभितृप्तः ॥ १ ॥ विदुरउवाच सुखायकर्माणिकरोतिलोकोनतैःसुखंवाऽन्यदुपारमंवा ॥ विंदेतभूयस्ततएवदुःखंयदत्रयुक्तंभगवान्वदेन्नः ॥ २ ॥ जनस्यकृष्णाद्विमुखस्यदैवादधर्मशीलस्यसुदुःखितस्य ॥ अनुग्रहायेहचरंतिनूनंभूतानिभव्यानिजनार्दनस्य ॥ ३ ॥ तत्साधुवर्यादिशवर्त्मशंनःसंराधितोभगवान्येनपुंसां ॥ हृदिस्थितोयच्छतिभक्तिपूतेज्ञानंसतत्वाधिगमंपुराणं ॥ ४ ॥

सुखंवाऽन्यस्यदुःखस्योपशमंवेत्यर्थः अथवान्यद्वानविंदेत किंतदित्यपेक्षयांतस्यैवनिर्देशःउपारमंवेति ततस्तैःकर्मभिःभूयःपुनःपुनर्दुःखमेवविंदेत अत्रएवंविधेसंसारेनोऽस्माकंयद्युक्तंकर्तुंयोग्यंतत्सर्वज्ञोभगवान्वदेत्निरूपयतु ॥ २ ॥ दैवात्प्राचीनकर्मणोनिमित्तभूतात्कृष्णाद्विमुखस्य अतःअधर्मशीलस्य अतःसुदुःखितस्यजनस्यानुग्रहायभव्यानिमंगलानिभूतानिचरंति भवंतःपरोपकारस्वभावाएवेत्यर्थः

॥ ३ ॥तत्तस्मात्हेसाधुवर्य शंसुखरूपंवर्त्म नः आदिशकथय येनवर्त्मनासंराधितोहृदिस्थितःसन्तत्त्वाधिगमः आत्मापारोक्ष्यं तत्सहितं पुराणमनादिवेदप्रमाणकम् ॥ ४ ॥

करोतिकर्माणीत्यादीनांवर्णयेतिपंचमश्लोकेक्रियासंबंधः यथायेनप्रकारेणकृतावतारःसन्व्यधीशःत्रिगुणमायानियंताअतः स्वतंत्रएव यानिकर्माणिकरोति कर्माण्येवविशेषतःपृच्छतियथेत्यादिना निरीहःनिष्क्रियःनिस्पृहोवा संस्थाप्यसुस्थितंकृत्वावृत्तिजीविकाम् ॥५॥ स्वेस्वीयेखेहृदयाकाशेनिवेश्यस्थापयित्वा निवृत्तावृत्तयायस्य गुहायांयोगमायायाम् बहुधाब्रह्मादिरूपेण ॥६ ॥ मत्स्याद्यवतारभेदैः क्रीडन्यानियथाकर्माणिविधत्ते पुनर्विशेषंप्रष्टुमौत्सुक्यमाविष्करोति मनइति सुश्लोकाःपुण्यकीर्तयस्तेषांमौलिरिवाधिक्येनोपरिविराजमानस्तस्येत्यर्थः ॥७ ॥ अधिलोकनाथःलोकनाथाधिपतिः अलोकान्लोकालोकपर्वताद्बहिर्भागान् अचीकॢपत्कल्पयामास यत्रये

करोतिकर्माणिकृतावतारोयान्यात्मतंत्रोभगवांत्र्यधीशः॥ यथाससर्जाग्रइदंनिरीहःसंस्थाप्यवृत्तिंजगतोविधत्ते॥ ५॥ यथापुनःस्वेखइदंनिवेश्यशेतेगुहायांसनिवृत्तवृत्तिः॥ योगेश्वराधीश्वरएकएतदनुप्रविष्टोबहुधायथासीत् ॥ ६ ॥ क्रीडन्विधत्तेद्विजगोसुराणांक्षेमायकर्माण्यवतारभेदैः॥ मनोनतृप्यत्यपिश्टण्वतांनःसुश्लोकमौलेश्चरितामृतानि॥ ७॥ यैस्तत्त्वभेदैरधिलोकनाथोलोकानलोकान्सहलोकपालान्॥ अचीकॢपद्यत्रहिसर्वसत्वनिकायभेदोऽधिकृतःप्रतीतः॥ ८॥ येनंप्रजानामुतआत्मकर्मरूपाभिधानांचभिदांव्यधत्त ॥ नारायणोविश्वसृगात्मयोनिरेतच्चनोवर्णयविप्रवर्य॥ ९ ॥ परावरेषांभगवन्व्रतानिश्रुतानिमेव्यासमुखादभीक्ष्णम्॥ अतृप्नुमक्षुल्लसुखावहानांतेषामृतेकृष्णकथामृतौघात्॥ १०॥ कस्तृप्नुयात्तीर्थपदोऽभिधानात्सत्रेषुवःसूरिभिरीड्यमानात्॥ यःकर्णनाडींपुरुषस्ययातोभवप्रदांगेहरतिंछिनत्ति॥ ११ ॥

षुसर्वाणियानिसत्वानितेषांनिकायास्तेषांभेदः अधिकृतः तत्तत्कर्माधिकारीआश्रितइति ॥ ८ ॥ उतअपिचयेनप्रकारेण जीवानामात्मस्वभावः तत्कृतंकर्मतत्कृतंरूपंतत्कृताअभिधाः तासांभेदंकृतवान् विश्वस्रष्टास्वयमात्मयोनिःस्वतःसिद्धः ॥ ९ ॥ ननुमहाभारतेत्वयासर्वंश्रुतमेवतत्राह परेत्रैवर्णिकाः अवरेशूद्रादयः तेषांव्रतानिधर्माःमेमयाअभीक्ष्णंपुनःपुनःतेषांश्रवणेनअतृप्नुम तृप्ताःस्म तेषांतुच्छसुखावहत्वात् यस्तुतत्रकृष्णकथामृतौघःसूचितस्तस्माऽदृते तत्रत्वलंबुद्धिर्नास्तीत्यर्थः ॥ १० ॥ तत्रहेतुःकइति तीर्थपदःकृष्णस्यअभिधानात् कथाऽमृतात् सत्रेषुसमाजेषु सुरिभिर्नारदादिभिः ॥ ११ ॥

महाभारतस्याप्यत्रैवतात्पर्यमित्याह मुनिःश्रीकृष्णोवेदव्यासोभगवद्गुणान्मोक्षधर्मेनैनारायणीयाख्यानेवक्तुमिच्छुःसन् अर्थकामादिव
र्णनंतुहरिकथायांमतिप्रवेशार्थमेवेत्याह यस्मिन्निति नृणांमतिर्ग्राम्यसुखानुवादैर्द्वारभूतैर्नुनिश्चितंहरेः कैथायांगृहीतानीता तदुक्तमिति
हाससमुच्चये कामिनोवर्णयन्काममंलोभंलुब्धस्यवर्णयन्॥नरःकिंफलमाप्नोतिकूपेऽधमिवपातयन्॥लोकचित्तावतारार्थंवर्णयित्वाऽत्रतेन
।११॥ तौ॥इतिहासैःपवित्रार्थैःपुनरत्रैर्वानिदितौ॥अन्यथाघोरसंसारबंधहेतूजनस्यतौ॥वर्णयेत्सकथंविद्वान्महाकारुणिकोमुनिरिति॥१२॥श्रीह
रिकथामतिप्रवेशस्यफलमाह साकथामतिर्वा अन्यत्रग्राम्यसुखेततःकिमतआह हरेरिति॥१३॥एवंभूतायांकथायांयेनरमंतेतान्शोच

मुनिर्विवक्षुर्भगवद्गुणानांसखापितेभारतमाहकृष्णः॥ यस्मिन्नृणांग्राम्यसुखानुवादैर्मतिर्गृहीतानुहरेःकथा
यां ॥ १२ ॥ साश्रद्दधानस्यविवर्धमानाविरक्तिमन्यत्रकरोतिपुंसः ॥ हरेःपदानुस्मृतिनिर्वृतस्यसमस्तदुः
खात्ययमाशुधत्ते॥१३॥तान्शोच्यशोच्यानविदानुशोचेहरेःकथायांविमुखानघेन॥क्षिणोतिदेवोनिमिष
स्तुयेषामायुर्वृथावादगतिस्मृतीनां ॥ १४ ॥ तदस्यकौषारवशर्मदातुर्हरेःकथामेवकथासुसारम्॥ उद्धृत्यपु
ष्पेभ्यइवार्तबंधोशिवायनःकीर्तयतीर्थकीर्तेः ॥ १५ ॥ सविश्वजन्मस्थितिसंयमार्थेकृतावतारःप्रगृहीतश
क्तिः॥ चकारकर्माण्यतिपूरुषाणियानीश्वरःकीर्तयतानिमह्यं॥ १६॥ श्रीशुकउवाच सएवंभगवान्पृ
ष्टःक्षत्राकौषारविर्मुनिः॥ पुंसांनिःश्रेयसार्थेनतमाहबहुमानयन्॥ १७॥ मैत्रेयउवाच साधुपृष्टंत्वयासा
धोलोकान्साध्वनुगृह्णता॥कीर्तिंवितन्वतालोकआत्मनोऽधोक्षजात्मनः ॥ १८॥नैतच्चित्रंत्वयिक्षत्तर्बादरा
यणवीर्यजे॥ गृहीतोऽनन्यभावेनयत्त्वयाहरिरीश्वरः॥ १९॥

तिशोच्यायेतेषामपिशोच्याश्चतत्राविदोभारततात्पर्यानभिज्ञान्शोच्यान् येऽपिज्ञात्वाहरेःकथायांविमुखास्तान् तेषामपिशोच्यानि
तियोज्यम् अनिमिषःकालोयेषामायुःक्षिपति अत्रैवहेतुःवृथैववादगतिस्मृतयोवाग्देहमनोव्यापारायेषाम् ॥ १४ ॥ तत्तस्माद्धेकौ
षारव अस्यविश्वस्यशिवायकथासुसारभूतांहरेःकथामेवोद्धृत्यनःकीर्तय यथापुष्पेभ्योमधुमधुपउद्धरतितद्वदुद्धृत्य ॥ १५ ॥ विशेषतः
श्रीकृष्णकथाकथनीयेत्याशयेनाह सइति योविश्वसर्गाद्यर्थंपूर्वंगृहीतशक्तिः सएवपुरुषेषुकृतावतारःसन्पुरुषानतिक्रम्यवर्तमानानि
यानिचकारतानिविस्तराद्वद ॥ १६ ॥ पुंसांनिःश्रेयसमेवार्थःप्रयोजनंतेनहेतुनापृष्टः ॥ १७ ॥ बहुमानमेवाह साध्वितिपंचभिः अधो ॥११॥
ऽक्षजएवात्मामनोयस्यतस्यात्मनःस्वस्यकीर्तिंमृचप्रसंगाद्वितन्वता ॥१८॥हरिर्यद्गृहीतःएतच्चित्रंनभवति कुतःबादरायणवीर्यजे ॥ १९ ॥

ननुतर्हि कथं शूद्रत्वं कथं च लोकानुग्राहकत्वं तत्राह मांडव्यशापादिति भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रे क्षेत्रत्वेन स्वीकृतायां भुजिष्यायां दास्यां य मएवत्वं जातोऽसि ॥ २० ॥ किंच भवानितिकुतः यस्यतवज्ञानोपदेशायमामादिष्टवान् चकारात्स्वयमपिस्मृत्यैवोपदिष्टवानिति ॥ २१ ॥ विश्वस्थित्यादयःअर्थाविषयायासांताः ॥ २२ ॥ तत्रसृष्टिलीलांवर्णयितुंततःपूर्वावस्थामाह इदंविश्वमग्रेसृष्टेःपूर्वंपरमात्माभगवानेकए वआसआसीत् आत्मनांजीवानां आत्मास्वरूपंविभुःस्वामीचनान्यत् द्रष्टृदृश्यात्मकंकिंचिदासीत् कारणात्मनासत्त्वेपिपृथक्प्रतीत्यभावा दित्याह अनानामत्युपलक्षणः नानाद्रष्टृदृश्यादिमतिभिर्नोपलक्ष्यतइतितथा यद्वा अकारप्रश्लेषंविनैवायमर्थः यःसृष्टौनानामतिभिरुप लक्ष्यते सतदाएकएवासीदितिकुतआत्मेच्छामायातस्याअनुमतौलयेसति यद्वा आत्मनएकाकित्वेनअवस्थानेच्छायामनुवृत्तायामित्य

मांडव्यशापाद्भगवान्प्रजासंयमनोयमः ॥ भ्रातुःक्षेत्रेभुजिष्यायांजातःसत्यवतीसुतात् ॥ २० ॥ भवान्भग वतोनित्यंसंमतःसानुगस्यच ॥ यस्यज्ञानोपदेशायमादिशद्भगवान्व्रजन् ॥ २१ ॥ अथतेभगवल्लीलायोग मायोपबृंहिताः ॥ विश्वस्थित्युद्भवांतार्थावर्णयाम्यनुपूर्वशः ॥ २२ ॥ भगवानेकआसेदमग्रआत्मात्मनांवि भुः ॥ आत्मेच्छानुगतावात्मानानामत्युपलक्षणः ॥ २३ ॥ सवाएषतदाद्रष्टानापश्यद्दृश्यमेकराट् ॥ मेनेसंतमिवा त्मानंसुप्तशक्तिरसुप्तदृक् ॥ २४ ॥ सावाएतस्यसंद्रष्टुःशक्तिःसदसदात्मिका ॥ मायानाममहाभागययेदंनिर्म मेविभुः ॥ २५ ॥ कालवृत्त्यातुमायायांगुणमय्यामधोक्षजः ॥ पुरुषेणात्मभूतेनवीर्यमाधत्तवीर्यवान् ॥ २६ ॥

र्थः ॥ २३ ॥ तत्रप्रथमंमायोद्भवप्रकारमाहद्वाभ्यां सवैद्रष्टासन् दृश्यंनापश्यत् यतःसएकराट् एकएवतदाप्रकाशते तदाआत्मानमसंत मिवमेने दृश्याभावेद्रष्टृत्वाभावात्तदाह सुप्ताःमायाद्याःशक्तयोयस्यसः नत्वसंतमेवमेने यतःअसुप्तादृक्चिच्छक्तिर्यस्येति ॥ २४ ॥ सावै द्रष्टृदृश्यानुसंधानरूपासदसदात्मिकाकार्यकारणरूपा यद्वा सत्दृश्यमसत्अदृश्यमात्मस्वरूपंचतयोरात्मायस्याः तदुभयानुसंधानरूप त्वात् ॥ २५ ॥ कालवृत्त्याकालशक्त्यागुणमय्यांक्षुभितगुणायां अधोऽक्षजः परमात्मा आत्मांशभूतेनपुरुषेणप्रकृत्यधिष्ठातृरूपेण वी र्यंचिदाभासमाधत्त वीर्यवान्चिच्छक्तियुक्तः ॥ २६ ॥

कालप्रेरितादव्यक्तान्मायातः तत्त्वंपदंपरित्यज्यमहतोलक्षणं अतःपुंल्लिंगनिर्देशोविज्ञानात्मेति सत्वप्रधानत्वात्स्वदेहस्थंविश्वमुच्छून्यवी
जगतस्ंकुरादिरूपंवक्षमिवव्यंजन् व्यंजयन्प्रकाशयन् यतोऽसौतमोनुदतीतितमोनुदः तदुक्तंसात्वततंत्रे विष्णोस्तुत्रीणिरूपाणिपुरुषा
ख्यान्यथोविदुः॥ प्रथमंमहतःस्रष्टृद्वितीयंत्वंडसंस्थितं ॥ तृतीयंसर्वभूतस्थंतानिज्ञात्वाविमुच्यतइति ॥२७॥ अहंकारोत्पत्तिमाहसार्धाभ्यां
सोपीति अंशश्चिदाभासोनिमित्तंगुणाउपादानंकालःक्षोभकःतदात्मातदधीनः भगवान्सर्वाध्यक्षस्तदृष्टिगोचरःसन् स्वयमात्मानंव्यक
रोत् रूपांतरमनयत् ॥ २८॥ अहंकारस्यलक्षणमाह कार्यमधिभूतंकारणमध्यात्मं कर्तृअधिदैवं तेषामात्माआश्रयः अत्रहेतुःभूतेंद्रियम

ततोऽभवन्महत्तत्वमव्यक्तात्कालचोदितात् ॥ विज्ञानात्मात्मदेहस्थंविश्वंव्यंजंस्तमोनुदः॥ २७॥ सोऽप्यंश
गुणकालात्माभगवद्दृष्टिगोचरः ॥ आत्मानंव्यकरोदात्माविश्वस्यास्यसिसृक्षया ॥ २८॥ महत्तत्वाद्विकुर्वा
णादहंतत्त्वंव्यजायत॥ कार्यकारणकर्त्रात्माभूतेंद्रियमनोमयः॥ २९॥ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रि
धा॥ अहंतत्त्वाद्विकुर्वाणान्मनोवैकारिकादभूत् ॥ ३० ॥ वैकारिकाश्चयेदेवाअर्थाभिव्यंजनंयतः॥ तैजसा
नींद्रियाण्येवज्ञानकर्ममयानिच ॥ तामसोभूतसूक्ष्मादिर्यतःखंलिंगमात्मनः ॥ ३१ ॥ कालमायांशयोगेन
भगवद्वीक्षितंनभः॥ नभसोऽनुसृतंस्पर्शंविकुर्वन्निर्ममेनिलं ॥ ३२ ॥ अनिलोऽपिविकुर्वाणोनभसोरुबला
न्वितः॥ ससर्जरूपतन्मात्रंज्योतिर्लोकस्यलोचनं॥३३॥ अनिलेनान्वितंज्योतिर्विकुर्वन्परवीक्षितं॥ आधत्ता
म्भोरसमयंकालमायांशयोगतः॥ ३४॥

नोमयःतद्विकारवान् मनइतिदेवानामुपलक्षणं ॥ २९ ॥ एतदेवविभागतःप्रपंचयति वैकारिकइत्यादिना वैकारिकःसात्विकःतैजसोरा
जसः देवाश्चवैकारिकाः सात्विकाहंकारकार्यभूताइत्यर्थः यतःयेभ्यःइंद्रियाधिष्ठातृभ्यः अर्थाभिव्यंजनंशब्दादिप्रकाशोभवति ॥
॥ ३० ॥ तैजसान्येवेत्यन्वयः ज्ञानेंद्रियाणांज्ञानमयानांसात्विकत्वशंकामाभूदित्येवकारः तामसोभूतसूक्ष्मस्यशब्दस्यादिःकारणं यतः
शब्दात्खमाकाशोभवति आत्मनोलिंगंस्वगुणशब्दरूपेणप्रकाशकंहृदयाकाशत्वाद्वा यद्वा लिंगंशरीरमाकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रुतेः॥३१॥
नभसःस्वस्मात् अनुसृतमुद्भूतंस्पर्शंविकुर्वत् रूपांतरंनयत् अनिलंवायुमे[illegible]तन्मात्रद्वाराभूतोत्पत्तिरितिज्ञातव्यं ॥ ३२ ॥ नभसासहि
तःस्वयंचोरुबलान्वितः ततोज्योतिस्तेजः लोचनंप्रकाशकम् ॥ ३३ ॥ [illegible]३४ ॥

॥ ३५ ॥ हेभव्य विदुर पाठांतरेभाव्यंकार्यंयद्यदवरमवरंकार्यंतेषांकार्याणांपरैः कारणैरनुसंसर्गात् यथासंख्यं यथाक्रममुत्तरोत्तरमधिकान्गुणान्विदुः तथाहि नभसः शब्दएवगुणःअन्यान्वयाभावात् वायोस्तुस्पर्शः आकाशान्वयात्शब्दश्च एवंतेजसस्त्रीचरूपंच अंभसस्तानिरसश्च मह्याःसर्वे ॥ ३६ ॥ देवामहदाद्यभिमानिनः विष्णोःकलाअंशाःकालोलिंगंविकृतिः मायालिंगंविक्षेपः अंशोलिंगंचेतनातानिविद्यंतेयेषु अतःसमत्वेननानात्वात् परस्परासंबंधात् स्वक्रियायांब्रह्मांडरचनायामनीशाः अशक्ताःसंतोविभुंपरमेश्वरंप्रोचुः ॥३७॥ मिथःस्पर्धिष्णवोदेवानमिलंतःपरस्परं॥विश्वकर्मण्यनीशानानिर्विण्णाहरिमीडिरे॥प्रपन्नानांतापोपशमे आतपत्रंछत्रं तत्रहेतुः यस्यपादारविंदस्य मूलंतलंकेतआश्रयोयेषांते संसारदुःखंबहिर्दूरतउत्क्षिपंतिपरित्यजंति यथापांथाःस्वगृहंप्राप्यमार्गश्रममिव ॥ ३८ ॥ श्रमंवि

ज्योतिषांभोनुसंस्पृष्टंविकुर्वद्ब्रह्मवीक्षितं॥महींगंधगुणामाधात्कालमायांशयोगतः॥ ३५॥भूतानांनभआदीनांयद्यद्भव्यावरावरं॥तेषांपरानुसंसर्गाद्यथासंख्यंगुणान्विदुः॥३६॥एतेदेवाःकलाविष्णोःकालमायांशलिंगिनः ॥ नानात्वात्स्वक्रियाऽनीशाःप्रोचुःप्रांजलयोविभुं॥ ३७॥ देवाऊचुः नमामतेदेवपदारविंदंप्रपन्नतापोपशमातपत्रं॥यन्मूलकेतायतयोंजसोरुसंसारदुःखंबहिरुत्क्षिपंति॥ ३८॥ धातर्यदस्मिन्भवईशजीवास्तापत्रयेणोपहतानशर्म॥आत्मँल्लभंतेभगवंस्तवांघ्रिच्छायांसविद्यामतआश्रयेम॥३९॥मार्गंतियत्तेमुखपद्मनीडैश्छंदःसुपर्णैर्ऋषयोविविक्ते ॥यस्याघमर्षोदसरिद्वरायाःपदंपदंतीर्थपदःप्रपन्नाः॥ ४०॥

निवेदयंतआहुः हेधातःपितर्यद्यस्मात्भवेसंसारेआत्मन् आत्मनिसंबोधनंवा शर्मसुखंऋते यदितिपाठेयत्पादभजनंविनाशर्मनलभंते ननुज्ञानादज्ञानकृतस्तापोनिवर्ततेकिंमदंघ्रिच्छायाश्रयणेनतत्राहुः सविद्यांतदाश्रयणमेवविद्याप्रापकमित्यर्थः ॥३९ ॥ अज्ञानस्याश्रयणायोगात्तज्ज्ञानसाधनमाहुः मार्गंति अन्वेषयंति यत्ततीर्थपदस्तवपदंवयंप्रपन्नाः कैर्मार्गंतिछंदःसुपर्णैःवेदपक्षिभिस्त्वैवमुखपद्मंनीडंयेषां यथापक्षिणोनीडादुद्गतास्ततस्ततःपरिभ्रम्यपुनस्तत्रैवविशंति तथावेदाअपित्वत्तउद्गतास्त्वय्येवपर्यवस्यंति अतोवेदानाश्रित्यत्वत्पदंमृगयंतइति विविक्तेअसंगेमनसि किंचअघमर्षमघनाशकमुदमुदकंयासांसरितांतासुवरायाःगंगायाःपदमुद्गमस्थानं अतोगंगामनुसेवमानाअपितदुद्गमस्थानंत्वत्पदंप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ ४० ॥

ननुविषयाकृष्टचित्तानांकुतस्तदन्वेषणंतत्राहुः यत्श्रद्धयाहृदयेअवधायध्यात्वा वैराग्यंबलंयस्यतेनज्ञानेनधीराभवंति सरागेचित्तेध्या
नमेवकुतःश्रद्धयाश्रवणपूर्विकयाभक्त्याचसंमृज्यमानेसंशोध्यमाने ॥४१॥ भक्तानुग्रहंस्मरंतआहुः विश्वस्येति ॥ ४२ ॥ अंतर्यामितया
नित्यंसन्निहितेत्रे अनर्थकंव्रजनमित्याशंक्याहुःयदिति सानुबंधेसोपकरणेअसतितुच्छेपुर्यांस्वदेहेएववसतोऽपियत्सुदूरंदुष्प्रापं ॥ ४३ ॥ न
॥ १३॥ नुयदिहृदिस्थस्यापिपदाब्जंकेषांचित्सुदूरंतर्हिअन्येषामपितथैवस्यात् अविशेषादित्याशंक्याहुः तान्निति असद्वृत्तिभिर्बहिर्मुखैःअक्षिभि
रिंद्रियैःपराहृतंदूरमपहृतमंतस्थंमनोयेषांते अथोअतएवतेनूनंतान्नपश्यंति वैप्रसिद्धं कुतःपुनस्तेषांतत्संगःस्यात् कान् तेतवपदन्यासोग

यच्छ्रद्धयाश्रुतवत्याचभक्त्यासंमृज्यमानेहृदयेऽवधाय ॥ ज्ञानेनवैराग्यबलेनधीराव्रजेमतत्तेंऽघ्रिसरोजपीठं
॥ ४१ ॥ विश्वस्यजन्मस्थितिसंयमार्थेकृतावतारस्यपदांबुजंते ॥ व्रजेमसर्वेशरणंयदीशस्मृतंप्रयच्छत्यभयं
स्वपुंसां ॥ ४२ ॥ यत्सानुबंधेऽसतिदेहगेहेममाहमित्यूढदुराग्रहाणां ॥ पुंसांसुदूरंवसतोऽपिपुर्यांभजेमतत्तेभ
गवन्पदाब्जं ॥ ४३ ॥ तान्वाअसद्वृत्तिभिरक्षिभिर्येपराहृतांतर्मनसःपरेश ॥ अथोनपश्यंत्युरुगायनूनंयेतेपद
न्यासविलासलक्ष्म्याः ॥ ४४ ॥ पानेनतेदेवकथासुधायाःप्रवृद्धभक्त्याविशदाशयाये ॥ वैराग्यसारंप्रतिल
भ्यबोधंयथांऽजसाऽन्वीयुरकुंठधिष्ण्यं ॥ ४५ ॥ तथाऽपरेचात्मसमाधियोगबलेनजित्वाप्रकृतिंबलिष्ठां ॥ त्वा
मेवधीराःपुरुषंविशंतितेषांश्रमःस्यान्नतुसेवयाते ॥ ४६ ॥

मनंतस्यविलासोविभ्रमः तस्यलक्ष्मीःशोभातस्याः येत्वल्लीलाकथादिभिःशोभमानास्तान्त्वद्भक्तानित्यर्थः पथइतिलक्ष्यान्इतिचपाठे
त्वत्पदन्यासविलासोलक्ष्योयेषांतान् पथस्त्वन्मार्गभूतान्सतःमार्गान्वाश्रवणादीन्नपश्यंतीत्यर्थः यद्वा येएवंभूताभागवताः तेतानुन्मत्ता
न्नूनंनैवपश्यंतीत्यन्वयः सत्संगाभावेनहरिकथाश्रवणाभावाद्धृदिस्थितमपितेषांसुदूरमितिभावः ॥ ४४ ॥ एतदेवस्फुटयंतिपानेनेतिद्वा ॥ १३॥
भ्यां वैराग्येसारोबलंयस्यबोधस्यतंलब्ध्वाअन्वीयुःप्रापुः अकुंठधिष्ण्यंवैकुंठलोकं ॥ ४५ ॥ आत्मनिसमाधिर्मनःस्थैर्यं सएवयोगउ
पायः तस्यबलेन ज्ञानयोगतःश्रमेणमोक्षः सत्संगतःत्वत्कथाश्रवणादिनात्वनायासेनैव अहंममताविष्टानांतुनकथंचिदितिभावः ॥ ४६ ॥

तदेवंस्तुत्वाप्रार्थयंतेचतुर्भिः तत्तस्मात्हेआद्य तेत्वदीयावयंयस्माल्लोकानांसिसृक्षयात्वयाऽनुसृष्टाः क्रमेणउत्पादिताः त्रिभिरात्मभिः सत्वादिस्वभावैरतएवविरुद्धस्वभावत्वाद्वियुक्ताःसंतः यदर्थंसृष्टाः तत्स्वविहारतंत्रंत्वत्क्रीडोपकरणंब्रह्मांडंतेतुभ्यंप्रतिहर्तवेप्रतिहर्तुंसमर्पयितुंनशक्नुमः अतस्त्वंनःस्वचक्षुःपरिदेहीतित्रयाणांश्लोकानांचतुर्थेनान्वयः ॥४७ ॥ असामर्थ्यमेवप्रपंचयितुंकार्यस्यातिवैचित्र्यमाहुःभो अज कालेतत्तदवसरेबलिभोगंयावत्ताकल्येनतेतुभ्यंहरामसमर्पयाम यथायेनप्रकारेणअन्नमदामभक्षयामेत्यनेनान्नमात्रंचास्माकमैश्वर्येणतुभोगस्तवैवेत्युक्तम् उभयेषांतवचास्माकंचयत्रस्थित्वाइमेजीवाः अनूहाःअप्रत्यूहाःनिर्विघ्नाःयद्वाअनूहाःअवितर्काःनिःसंशयाइत्यर्थः तथाचश्रुतिः ताएनमब्रुवन्नायतनंनःप्रजानीहियस्मिन्प्रतिष्ठिताअन्नमदामेति ॥ ४८ ॥ अवश्यंचत्वयाऽस्माकमेषांचकार्योपा

ततेवयंलोकसिसृक्षयाऽद्यत्वयानुसृष्टास्त्रिभिरात्मभिःस्म ॥सर्वेवियुक्ताःस्वविहारतंत्रंनशक्नुमस्तत्प्रतिहर्तवे ॥४७॥ यावद्बलिंतेऽजहरामकालेयथावयंचान्नमदामयत्र ॥यथोभयेषांतइमेहिलोकाबलिंहरंतोन्नमदंत्यनूहाः॥४८॥त्वंनःसुराणामसिसान्वयानांकूटस्थआद्यःपुरुषःपुराणः ॥त्वंदेवशक्त्यांगुणकर्मयोनौरेतस्त्वजायांकविमादधेऽजः॥४९॥ततोवयंसत्प्रमुखायदर्थेबभूविमात्मन्करवामकिंते॥ त्वंनःस्वचक्षुःपरिदेहिशक्त्यादेवक्रियार्थोयदनुग्रहाणाम्॥५०॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपंचमोऽध्यायः॥ ५ ॥ ६१॥

धीनांजीवानांवृत्तिःपरिकल्पनीया जनकत्वादित्याहुः नोऽस्माकंसान्वयानांसकार्याणाम् यद्वा अन्वेतीत्यन्वयःकारणं तत्सहितानां त्वमेवाद्यःकारणम् अत्रहेतवःकूटस्थः अविक्रियःपुरुषः अधिष्ठातापुराणःपुरातनः एतदुपादयंति त्वमिति हेदेव. अजएवत्वंगुणानांसत्वादीनांकर्मणांजन्मादीनांचयोनौकारणभूतायांशक्त्यांमायायांप्रथमंरेतआदधेनिहितवानसीत्यर्थः कीदृशंकविंसर्वज्ञंमहतंस्वरूपम् ॥ ॥ ४९ ॥ तथाहेआत्मन्देवसत्प्रमुख इन्द्रादयोवयंयदर्थंबभूविम तत्किंनेकार्यंकरवाम सृष्टिमितिचेत्तत्राहुः तर्हिनोस्माकं त्वंस्वचक्षुःस्वीयंज्ञानंशक्त्यासहपरिदेहि प्रयच्छ यस्मात्त्वत्तएवानुग्रहोयेषांतेयदनुग्रहास्तेषामस्माकंक्रियाऽर्थः इयानेवएतावाननुग्रहोयेषामित्येकंवापदम् त्वदीयज्ञानक्रियाशक्तिभ्यामेववयंसृष्टौक्षमानान्यथेत्यर्थः॥ ५० ॥ इतितृतीयेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥६१॥

षष्ठेतैरीश्वराविष्टैःसृष्टिमाहविराट्तनोः॥अधिदैवादिभेदंचतत्रैवभगवत्कृतम् ॥ १ ॥ स्वशक्तीनांमहदादीनामसमेत्यअमिलित्वासतीनां स्थितानांप्रसुप्तंलोकतंत्रंविश्वरचनायासाम यद्वा प्रसुप्तजीवोपकरणानांगतिस्थितिंदृष्ट्वाआविशदित्युत्तरेणान्वयः ॥ १ ॥ कालेनसंज्ञा उद्बोधोयस्याः कलयतिक्षोभयति... गुणानितिवाकालसंज्ञाप्रकृतिः तांशक्तिप्रकृत्यासहप्रवेशात् त्रयोविंशतितत्वानामित्युक्तमंत र्यामितयाप्राविशत् ॥ २ ॥ चेष्टारूपेणक्रियाशक्त्या कर्मतेषांक्रियाम् जीवानामदृष्टंवा ॥ ३ ॥ प्रबुद्धंकर्मक्रियाशक्तिर्यस्य सत्रयोविं शतेर्गणः दैवेनेश्वरेणप्रेरितः मात्राभिः अंशैःअधिपुरुषंविराट्देहम् ॥ ४ ॥ जननमेवाह परेणविश्वस्रजांतत्वानांगणः मात्रयाचुक्षोभ

ऋषिरुवाच इतितासांस्वशक्तीनांसतीनामसमेत्यसः॥प्रसुप्तलोकतंत्राणांनिशम्यगतिमीश्वरः॥ १ ॥का लसंज्ञांतदादेवींबिभ्रच्छक्तिमुरुक्रमः ॥त्रयोविंशतितत्त्वानांगणंयुगपदाविशत्॥ २॥सोऽनुप्रविष्टोभगवा न्चेष्टारूपेणतंगणं॥भिन्नंसंयोजयामाससुप्तंकर्मप्रबोधयन्॥३ ॥ प्रबुद्धकर्मादैवेनत्रयोविंशतिकोगणः॥ प्रेरितोऽजनयत्स्वाभिर्मात्राभिरधिपूरुषं॥ ४॥ परेणविशतास्वस्मिन्मात्रयाविश्वसृग्गणः ॥ चुक्षोभान्योऽ न्यमासाद्ययस्मिंल्लोकाश्वराचराः॥ ५॥ हिरण्मयःसपुरुषःसहस्रपरिवत्सरान्॥ आंडकोशउवासाप्सुसर्वस त्वोपबृंहितः॥ ६॥ सवैविश्वसृजांगर्भोदेवकर्मात्मशक्तिमान् ॥ विबभाजात्मनात्मानमेकधादशधात्रिधा ॥ ७॥ एषह्यशेषसत्वानामात्मांशःपरमात्मनः॥ आद्योवतारोयत्रासौभूतग्रामोविभाव्यते॥८॥साध्यात्मः साधिदैवश्वसाधिभूतइतित्रिधा॥ विराट्प्राणोदशविधएकधाहृदयेनच॥ ९॥

परिणतः नसर्वात्मनायस्मिन्लोकाः स्थिताः ॥ ५ ॥ सपुरुषोऽधिपुरुषइत्युक्तः आंडकोशेब्रह्मांडमध्येसर्वैःसत्वैरनुशयिभिर्जीवैःसहितः ॥ ६ ॥ गर्भःकार्यरूपोविराट् देवशक्तिर्ज्ञानशक्तिस्तयाएकधा हृदयावच्छिन्नचैतन्यरूपेण कर्मशक्तिःक्रियाशक्तिःतयादशधाप्राणरू पेण प्राणादयःपंच नागःकूर्मश्चकृकलोदेवदत्तोधनंजयः॥इत्येतपंचैवंवृत्तिभेदेनदशविध प्राणःआत्मशक्तिर्भोक्तृशक्तिस्तयाअध्यात्मादि भेदेनत्रिधात्मानंविभक्तंकृतवान् ॥ ७॥ एवंविभागसामर्थ्यायतस्योत्कर्षमाह एषहीति अशेषसत्वानांप्राणिनामात्माव्यष्टीनांतदंशत्वा त् अंशोजीवः अवतारत्वोक्तिः तस्मिनारायणाविर्भावाभिप्रायेण॥ ८ ॥ पूर्वश्लोकार्थंविवृणोति साध्यात्मः अध्यात्मानींद्रियाणितत्सं हितः विराडितिसर्वत्र ॥ ९ ॥

अध्यात्मादिभेदंप्रपंचयितुमाह स्मरन्निति विज्ञापितं यावद्वलितेजहरामेत्यादि स्वेनतेजसाचिच्छक्त्या अतएवंकरिष्यामीत्यालोचितवान् यस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतेः विवृत्तयेविविधवृत्तिलाभाय ॥ १० ॥ मेमत्तःशृणु ॥ ११ ॥ आयतनान्येवाह तस्याग्निरित्यादिचतुर्दशभिः आस्यंनिर्भिन्नं पृथक्जातं पदंस्वस्थानं स्वांशेनस्वशक्त्यावाचासहाविशत् असौजीवःवक्तव्यंप्रतिपद्यते शब्दमुच्चारयतीत्यर्थः

स्मरन्विश्वसृजामीशोविज्ञापितमधोक्षजः ॥ विराजमतपत्स्वेनतेजसैषांविवृत्तये ॥ १० ॥ अथतस्याभितप्तस्यकतिचायतनानिह ॥ निरभिद्यंतदेवानांतानिमेगदतःशृणु ॥ ११ ॥ तस्याग्निरास्यंनिर्भिन्नंलोकपालोविशत्पदं ॥ वाचास्वांशेनवक्तव्यंययासौप्रतिपद्यते ॥ १२॥ निर्भिन्नंतालुवरुणोलोकपालोऽविशद्धरेः ॥ जिह्वयांऽशेनचरसंययासौप्रतिपद्यते ॥ १३ ॥ निर्भिन्नेअश्विनौनासेविष्णोराविशतांपदं ॥ घ्राणेनांशेनगंधस्यप्रतिपत्तिर्यतोभवेत् ॥ १४ ॥ निर्भिन्नेअक्षिणीत्वष्टालोकपालोऽविशद्विभोः ॥ चक्षुषांऽशेनरूपाणांप्रतिपत्तिर्यतोभवेत् ॥ १५ ॥ निर्भिन्नान्यस्यचर्माणिलोकपालोनिलोविशत् ॥ प्राणेनांशेनसंस्पर्शंयेनासौप्रतिपद्यते ॥ १६ ॥ कर्णावस्यविनिर्भिन्नौधिष्ण्यंस्वंविविशुर्दिशः ॥ श्रोत्रेणांशेनशब्दस्यसिद्धिंयेनप्रपद्यते ॥ १७ ॥ त्वचमस्यविनिर्भिन्नांविविशुर्धिष्ण्यमोषधीः ॥ अंशेनरोमभिःकंडूंयैरसौप्रतिपद्यते ॥ १८ ॥ मेढ्रंतस्यविनिर्भिन्नंस्वधिष्ण्यंकउपाविशत् ॥ रेतसांशेनयेनासावानंदंप्रतिपद्यते ॥ १९ ॥ गुदंपुंसोविनिर्भिन्नंमित्रोलोकेशआविशत् ॥ पायुनांशेनयेनासौविसर्गंप्रतिपद्यते ॥ २० ॥ हस्तावस्यविनिर्भिन्नाविंद्रःस्वःपतिराविशत् ॥ वार्तयांऽशेनपुरुषोययावृत्तिंप्रपद्यते ॥ २१ ॥

सर्वत्रयन्निर्भिन्नंतदधिष्ठानमग्न्यादिप्रथमांतमधिदैवं वागादींद्रियं तृतीयांतमध्यात्मं प्रतिपत्तव्यमधिभूतं ॥ १२ ॥ हरेःविराजः ॥ १३ ॥ १४ ॥ त्वष्टाआदित्यः ॥ १५ ॥ प्राणेनेतिप्राणवद्देहव्यापिनात्वगिंद्रियेणेत्यर्थः ॥ १६ ॥ शब्दसिद्धिर्ज्ञानं ॥ १७ ॥ त्वचंचर्म ओषधीः ओषधयः त्वगिंद्रियस्यैवस्थानभेदेनविषयद्वयंकंडूःस्पर्शश्च तत्रचायंनामभेदोदेवताभेदश्चेतिद्वितीयस्कंधएवव्याख्यातं ॥ १८ ॥ कःप्रजापतिः ॥ १९ ॥ २० ॥ स्वःपतिःस्वर्गस्यपतिः वार्तयाक्रयविक्रयादिशक्त्या वृत्तिजीविकां ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ विक्रियां संकल्पादिरूपां ॥ २३ ॥ आत्मानमहंकारं अभिमन्यतेऽनेनेत्यभिमानोरुद्रः कर्मणाअहंवृत्त्याकर्तव्यमितिक्रियां ॥२४॥ सत्वमितिबुद्धिचित्तयोरभेदेननिर्देशः महानितिब्रह्मा चित्तेनचेतनया ॥२५॥ त्रिलोकोत्पत्तिंमाह शीर्ष्णाइति वृत्तयःपरिणामाः ॥२६॥ एतदेवप्रपंचयतिद्वाभ्यां आत्यंतिकेनऊर्जितेन पणव्यवहारे पणंतेयागादिनाव्यवहरंतीतिपणयोमनुष्याः ताननुयेतदुपाकरणभूताःयेगवादयस्तेऽपिधुरांप्रपेदिरे॥२७॥ तृतीयंतमःतदीयेनतामसेनउभयोर्द्यावापृथिव्योरंतरंमध्यं व्योमअंतरिक्षंतदेवभगवतोनाभिःतामाश्रिताःरुद्रपार्षदारुद्रस्यपार्षदानांभूतादीनांगणाः॥२८॥ अवर्ततप्रवृत्तं ब्रह्मवेदः यस्तुउन्मुखत्वात् मुखोद्भवत्वात् वर्णानांमुख्यःमुखमिव

पादावस्यविनिर्भिन्नौलोकेशोविष्णुराविशत् ॥ गत्यास्वांशेनपुरुषोययाप्राप्यंप्रपद्यते॥ २२ ॥ हृदयंचास्य निर्भिन्नंचंद्रमाधिष्ण्यमाविशत् ॥ मनसांशेनयेनासौविक्रियांप्रतिपद्यते ॥ २३ ॥ आत्मानंचास्यनिर्भिन्नमभिमानोविशत्पदं ॥ कर्मणांशेनयेनासौकर्तव्यंप्रतिपद्यते ॥ २४ ॥ सत्वंचास्यविनिर्भिन्नंमहान्धिष्ण्यमुपाविशत् ॥ चित्तेनांशेनयेनासौविज्ञानंप्रतिपद्यते ॥ २५ ॥ शीर्ष्णोऽस्यद्यौर्धरापद्भ्यांखंनाभेरुदपद्यत॥गुणानां वृत्तयोयेषुप्रतीयंतेसुरादयः ॥ २६ ॥ आत्यंतिकेनसत्वेनदिवंदेवाःप्रपेदिरे ॥ धरांरजःस्वभावेनपणयोयेच ताननु ॥ २७ ॥ तार्तीयेनस्वभावेनभगवन्नाभिमाश्रिताः ॥ उभयोरंतरंव्योमयेरुद्रपार्षदांगणाः ॥ २८ ॥ मुखतोऽवर्ततब्रह्मपुरुषस्यकुरूद्वह॥यस्तून्मुखत्वाद्वर्णानांमुख्योभूद्ब्राह्मणोगुरुः॥ २९॥बाहुभ्योऽवर्ततक्षत्रंक्षत्रियस्तदनुव्रतः॥ योजातस्त्रायतेवर्णान्पौरुषःकंटकक्षतात् ॥ ३० ॥ विशोऽवर्ततस्योर्वोर्लोकवृत्तिकरीर्विभोः॥ वैश्यस्तदुद्भवोवार्तांनृणांयःसमवर्तयत् ॥ ३१ ॥ पद्भ्यांभगवतोजज्ञेशुश्रूषाधर्मसिद्धये ॥ तस्यांजातःपुरा शूद्रोयद्वृत्त्यातुष्यतेहरिः ॥ ३२ ॥

प्रथमःगुरुश्चाभूत् सोऽपिमुखतोवर्ततेत्यनुषंगः अध्यापनादिनाब्राह्मणस्यवेदोवृत्तिः तयावृत्त्यासहब्राह्मणोमुखतोजातइत्यर्थः एवमुत्तरत्रवर्णत्रयेपिज्ञातव्यं॥२९॥क्षत्रंपालनरूपावृत्तिः तत्क्षत्रमनुव्रतः अनुसृतः क्षत्रियोपिबाहुभ्योवर्ततइत्यर्थः तदनुव्रतत्वमेवाहयइति पौरुषःपुरुषस्य विष्णोरंशः कंटकाश्चोरादयस्तेभ्यः यत्क्षतमुपद्रवस्तस्मात्त्रायतेरक्षति ॥ ३० ॥ विशःकृष्यादिव्यवसायाःलोकस्यवृत्तिकरीः जीविकाहेतवःतस्यविभोरूर्वोःप्रवृत्ताः तदुद्भवःऊरुजः वार्ताजीविकांयःस्ववृत्त्यासंपादितवान् ॥ ३१ ॥ तस्यांनिमित्तभूतायां यस्यवृत्त्याहरिःस्वयमेवतुष्यते ॥ ३२ ॥

यद्यस्माज्जाताः गुरुत्वाज्जनकत्वात्वृत्तिप्रदत्वाच्चहरेराराधनंतेषांपरोधर्मइत्यर्थः ॥३३॥ भोक्षत्तःदवकमात्मरूपिणः कालकर्मस्वभावश
क्तिमतः भगवतोयोगमायाबलेनोज्जृंभितमेतद्विराट्रूपमुपाकर्तुंसाकल्येननिरूपयितुं कःश्रद्दध्यात्इच्छेत् इच्छाऽप्यशक्यानिरूपणंतुदू
रतइत्यर्थः॥३४॥अंगविदुर अथापिहरेःकीर्तिकीर्तयामि यथाश्रुतंगुरुमुखात् तदपिनसर्वात्मनाकिंतुयथामतिस्वमत्यनुसारेण अन्याभि
धाहरिव्यतिरिक्तार्थाभिधानंतयाऽसतींमलिनांस्वीयांवाचंसत्कर्तुंपवित्रीकर्तुम् ॥ ३५ ॥ अज्ञात्वापियथामतिकीर्तनश्रवणेवाआवश्य
कंकैवल्यमित्याह एकांततोलाभंनुनिश्चितमाहुः श्रुतेःश्रोत्रस्य उपाकृतायांनिरूपितायां उपसंप्रयोगंसंनिधावर्पणम् ॥ ३६ ॥ नत्वती
वज्ञानेनिर्बंधःकर्तव्यः ब्रह्मणोपिदुर्ज्ञेयत्वादित्याह आत्मनोहरेर्महिमायोगविपक्वयाऽपिसंवत्सरसहस्रांतेऽपिआदिकविनाब्रह्मणापिकि

एतेवर्णाःस्वधर्मेणयजंतिस्वगुरुंहरिम्॥श्रद्धयात्मविशुद्ध्यर्थंयज्जाताःसहवृत्तिभिः॥३३॥एतत्क्षत्तर्भगवतो
दैवकर्मात्मरूपिणः॥कःश्रद्दध्यादुपाकर्तुंयोगमायाबलोदयम्॥३४॥अथापिकीर्तयाम्यंगयथामतियथा
श्रुतम्॥कीर्तिंहरेःस्वांसत्कर्तुंगिरमन्याभिधाऽसतीम्॥३५॥एकांतलाभंवचसोनुपुंसांसुश्लोकमौलेर्गुणवा
दमाहुः॥श्रुतेश्चविद्वद्भिरुपाकृतायांकथासुधायामुपसंप्रयोगं ॥ ३६ ॥ आत्मनोवसितोवत्समहिमाकवि
नादिना॥संवत्सरसहस्रांतेधियायोगविपक्वया॥३७॥ अतोभगवतोमायामायिनामपिमोहिनी॥यत्स्वय
चात्मवर्त्मात्मानवेदकिमुतापरे॥३८॥यतोऽप्राप्यनिवर्तंतेवाचश्चमनसासह॥अहंचान्यइमेदेवास्तस्मैभग
वतेनमः॥ ३९ ॥इ० भा० तृ० षष्ठोऽध्यायः॥६॥॥७॥ श्रीशुकउवाच एवंब्रुवाणंमैत्रेयंद्वैपायनसुतोबुधः॥
प्रीणयन्निवभारत्याविदुरःप्रत्यभाषत॥ १ ॥

मवसितः किंज्ञातः इतिकाकूक्त्याएतावानितिनज्ञातएवेत्युक्तम् ॥ ३७ ॥ यद्यस्याःस्वयमपि आत्माहरिः आत्मवर्त्मस्वमायागतिमेताव
दितिनवेद अनंतत्वात् ॥ ३८ ॥ अतो दुर्ज्ञेयत्वात्केवलंनमस्करोति यतइति यस्यज्ञानायप्रवृत्तावाचोऽपिमनसासह तमप्राप्यैवन्यवर्तं
तदुर्ज्ञेयत्वात् नकेवलंवाङ्मनसी अहंपहंकारस्याधिष्ठातारुद्रोऽपि इमेइंद्रियाधिष्ठातारोदेवाः अन्येच ॥३९॥ इतितृतीयस्कंधेटीकायां
षष्ठः॥६ ॥७॥ सप्तमेसंशयच्छेदिप्रतिनंद्यमुनेर्वचः॥पनःक्षत्राकृतानानाप्रश्नाःसम्यगुदीरिताः ॥१ ॥अथतेभगवल्लीलायोगमायोपबृंहिता
इत्यादिनामायागुणैःलीलयाभगवान्सृष्ट्यादिकरोतीत्येवंब्रुवाणं भारत्याप्रार्थनारूपया प्रीणयन्निवेति अभिप्रायज्ञानेनाक्षेपात्॥ १ ॥

निर्विकारस्यक्रियानिर्गुणस्यचगुणाःकथं लीलयेत्युक्तिःप्रयोजनाभावंपरिहरति नवस्तुविरोधमितिभावः ॥ २ ॥ अर्भकवल्लीलाऽपिन युज्यतेवैषम्यादित्याह उद्यमयतिप्रवर्तयतीतिउद्यमः अर्भकस्यक्रीडायांप्रवृत्तिहेतुःकामोऽस्ति अन्यतस्तुवस्त्वंतरेणबालांतरप्रवर्तनेनवा तस्यक्रीडेच्छाभवति ईश्वरस्यतुस्वतस्तृप्तस्यकथंकामः अन्यतःसदानिवृत्तस्यच असंगाद्वितीयस्यकथमन्यतश्चिक्रीडिषेत्यर्थः॥३॥ यच्चोक्तंस्रारन्विश्वसृजामीशोविज्ञापितमधोक्षजइत्यादिना अविद्योपाधेर्जीवस्यभोगार्थमीश्वरःसृष्ट्यादिकरोतीति तदप्याक्षेप्तुमनुवदति असाक्षीदिति गुणमयीआत्मनोजीवस्यकर्तृत्वभोक्तृत्वादिमोहोत्पादिकायामाया तयासृष्टवान् तदुक्तंप्रथमे ययासंमोहितोजीवआत्मानं त्रिगुणात्मकम्॥परोपिमनुतेऽनर्थंतत्कृतंचाभिपद्यतइत्यादिना अत्रच अतोभगवतोमायामायिनामपिमोहिनीति संस्थापयतिपालयति प्रत्यभिधास्यतिप्रातिलोम्येनतिरोहितंकरिष्यंति पाठांतरेप्रातिलोम्येनात्मनिअभितोधारयिष्यति॥४॥एतच्चजीवस्याविद्याश्रयत्वेघटेतन

विदुरउवाच ब्रह्मन्कथंभगवतश्चिन्मात्रस्याविकारिणः ॥ लीलयाचापियुज्येरन्निर्गुणस्यगुणाःक्रियाः ॥
॥२॥क्रीडायामुद्यमोऽर्भस्यकामश्चिक्रीडिषाऽन्यतः॥स्वतस्तृप्तस्यचकथंनिवृत्तस्यसदान्यतः॥३॥असाक्षी
द्भगवान्विश्वंगुणमय्यात्ममायया॥तयासंस्थापयत्येतद्भूयःप्रत्यभिधास्यति॥ ४ ॥देशतःकालतोयोऽसा
ववस्थातःस्वतोऽन्यतः॥ अविलुप्तावबोधात्मासयुज्येताजयाकथम्॥ ५ ॥ भगवानेकएवैकःसर्वक्षेत्रेष्ववस्थितः॥ अमुष्यदुर्भगत्वंवाक्लेशोवाकर्मभिःकुतः॥ ६ ॥ एतस्मिन्मेमनोविद्वन्खिद्यतेज्ञानसंकटे ॥ तन्नःपराणुदविभोकश्मलंमानसंमहत् ॥ ७ ॥

तुतत्संभवतीत्याह देशतइति योऽसौदेशादिभिरविलुप्तावबोधआत्माजीवःब्रह्मस्वरूपत्वात् सकथमजयाअविद्ययायुज्येत तत्रदेशतोदीपप्रभायाइवलोपोनास्तिसर्वगतत्वात् नकालतोविद्युतइवनित्यत्वात् नावस्थातःस्मृतिवत् अविक्रियत्वात् नस्वतःस्वमवत्सत्यत्वात् नान्यतःघटादिवत् अद्वितीयत्वात् एवमेतैर्यस्यबोधोनलुप्यतेसकथमजयायुज्येत अजाचात्राविद्यैवनमाया तस्याअवबोधेनविरोधाभावात् ॥ ५ ॥ किंचब्रह्मरूपत्वादेवजीवस्यसंसारोऽपिनविद्यतइत्याक्षिपति सर्वक्षेत्रेष्ववस्थितोभोक्ताऽपिवस्तुतोभगवानेवचिद्रूपत्वेनतद्व्यतिरेकाभावात् एवंचसतिअमुष्य जीवस्यदुर्भगत्वमानंदादिभ्रंशः कर्मभिर्हेतुभूतैःक्लेशोवाकुतः कर्मसंबंधाभावात् अन्यथाईश्वरस्यापितत्प्रसंगःस्यादितिभावः ॥ ६ ॥ अज्ञानमेवसंकटंदुर्गंयस्मिन्तन्मानसंकश्मलंमोहंपराणुद अपाकुरु ॥ ७ ॥

चोदितःआक्षिप्तः स्मयन्निवप्रौढिमाविष्कुर्वन्निव वस्तुतस्तुगतस्मयः ॥८॥ भगवतोऽचिंत्यशक्तेरीश्वरस्यसेयंमाया नयेन तर्केणविरुध्य तइतियत् तर्कविरोधमेवानुवदति विमुक्तस्यैवपुंसोऽविद्ययाबंधर्नैकार्पण्यंचेति ॥ अत्रोदाहरणमाह यद्यथा अर्थेनशिरश्छेदादिनाविना ऽपि उपद्रष्टुःस्वप्नसाक्षिणः ममेदंशिरश्छिन्नमित्यात्मविपर्ययः केवलंमृषैवप्रतीयतेतद्वत् ॥ १०॥ तर्हीश्वरस्यापिकिंनप्रतीयेततत्राह य थाजलेप्रतिबिंबितस्यैवचंद्रमसोजलोपाधिकृतःकंपादिधर्मोदृश्यते नत्वाकाशेस्थितस्य तथाअनात्मनोदेहादेर्धर्मः असन्नपितदभिमानिनोद्रष्टुरात्मनोजीवस्यैवनत्वीश्वरस्येत्यर्थः॥ ११ ॥ तन्निवृत्त्युपायमाह सर्वेअनात्मनोगुणः निवृत्तिधर्मेणवासुदेवानुकंपातयाच तस्मिन्भक्तियोगः तेनतिरोधत्तेअदृश्योभवति शनैरित्यनेनसाधनानुसारेणेत्युक्तम् ॥ १२ ॥ तर्हिसर्वानर्थनिवृत्तिःकदेत्यपेक्षायामाह यदें

श्रीशुकउवाच सइत्थंचोदितःक्षत्रातत्त्वजिज्ञासुनामुनिः॥ प्रत्याहभगवच्चित्तःस्मयन्निवगतस्मयः ॥८॥ मैत्रेयउवाच सेयंभगवतोमायायन्नयेनविरुध्यते॥ ईश्वरस्यविमुक्तस्यकार्पण्यमुतबंधनम् ॥ ९ ॥ यदर्थेनविनाऽमुष्यपुंसआत्मविपर्ययः ॥ प्रतीयतउपद्रष्टुःस्वशिरश्छेदनादिकः ॥ १० ॥ यथाजलेचंद्रमसःकंपादिस्तत्कृतोगुणः॥दृश्यतेऽसन्नपिद्रष्टुरात्मनोऽनात्मनोगुणः॥ ११॥ सर्वेनिवृत्तिधर्मेणवासुदेवानुकंपया॥ भगवद्भक्तियोगेनतिरोधत्तेशनैरिह॥ १२॥ यदेंद्रियोपरामोथद्रष्टात्मनिपरेहरौ॥ विलीयंतेतदाक्लेशाःसंसुप्तस्येवकृत्स्नशः॥ १३ ॥ अशेषसंक्लेशशमंविधत्तेगुणानुवादश्रवणंमुरारेः ॥ कुतःपुनस्तच्चरणारविंदपरागसेवारतिरात्मलब्धा॥ १४॥ विदुरउवाच संछिन्नःसंशयोमह्यंतवसूक्तासिनाविभो॥ उभयत्रापिभगवन्मनोमेसंप्रधावति॥१५॥

द्रियाणामुपरामोनैश्चल्यं क्वद्रष्टुरात्मनिअंतर्यामिरूपे अथअनंतरमेव कृत्स्नक्लेशविलयमात्रेदृष्टांतःसंसुप्तस्येवेति ननुपुनरुत्थाने ॥ १३॥भक्तियोगेनक्लेशनिवृत्तिदर्शयति अशेषेति गुणानामनुवादश्चश्रवणंच आत्मनिमनसि लब्धा श्रवणकीर्तनापेक्षयासप्रेमध्यानेकिंपुनर्न्यायोक्तिः ॥ १४ ॥ उत्तरमभिनंदन्नात्मनःकृतार्थतामाविष्करोति संछिन्नइतिपद्भिःचिद्रूपत्वाविशेषेऽपिकथमीश्वरस्यजगत्कर्तृत्वादि कथंवाजीवस्यसंसारइतियःसंशयोममासीत् सतवसूक्तंसोपपत्तिकंवाक्यमेवासिःखड्गस्तेनसंछिन्नःअतइदानींमेमनःउभयत्रापिईश्वरस्वातंत्र्येजीवपारतंत्र्येच संप्रधावतिसम्यक्प्रविशति एवंवाअविलुप्तावबोधरूपस्यात्मनः कथमविद्ययाबंधःकुतोवातन्निवृत्तिरितिसशयःउभयत्रेतिबंधेमोक्षेचेत्यर्थः ॥ १५॥

यस्मात्त्वयासाधुव्याहृतम् किंतत् हरेःशक्तिर्याआत्ममायाजीवविषयातदयनंतदाश्रयमेतद्दुर्भगत्वादिकंभातीति यद्यस्मात्स्वशिरश्छे
दादिवदपार्थमवस्तुभूतंमूलशून्यंच यस्मादस्यविश्वस्यमूलंस्वाज्ञानंविनाबहिर्नास्ति ॥ १६ ॥ अल्पज्ञत्वात्पूर्वंममसंशयोजातइत्याह य
श्चेति मूढतमोदेहाद्यासक्तः यश्चबुद्धेःप्रकृतेःपरमीश्वरंप्राप्तस्तौसुखंयथाभवतितथाएधेतेजीवतइत्यर्थः संशयक्लेशाभावात् यस्तुसुखदुः
॥ १७॥ खानुसंधाने त्वप्रपंचंजिहासति स्वानंदसंवेदनाभावाद्धातुंनशक्नोतिसतुक्लिश्यतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ इदानींतुकृतार्थोऽस्मीति अतस्त्वयासंशय
श्छिन्नः केवलंताधितानुवृत्तिरेवावशिष्टा सापियुष्मत्प्रसादान्निवर्तिष्यतइत्याह नात्मनः अनात्मनः प्रपंचस्यप्रतीतस्यापिअर्थाभावम
र्थोऽत्रनास्तिकिंतुप्रतीतिमात्रमितियुष्मच्चरणसेवयानिश्चित्य तांप्रतीतिमप्यहंपराणुदे अपनेष्यामीत्यर्थः ॥ १८ ॥ मधुद्विषःपादयोरतिरा

साध्वेतद्व्याहृतंविद्वन्आत्ममायायनंहरेः॥ आभात्यपार्थंनिर्मूलंविश्वमूलंनयद्बहिः॥ १६॥ यश्चमूढतमोलो
केयश्चबुद्धेःपरंगतः॥ तावुभौसुखमेधेतेक्लिश्यत्यंतरितोजनः॥ १७॥ अर्थाभावंविनिश्चित्यप्रतीतस्यापिना
त्मनः॥ तांचापियुष्मच्चरणसेवयाऽहंपराणुदे॥ १८॥ यत्सेवयाभगवतःकूटस्थस्यमधुद्विषः॥ रतिरासोभवेत्ती
व्रःपादयोर्व्यसनार्दनः॥ १९॥ दुरापाह्यल्पतपसःसेवावैकुंठवर्त्मसु॥ यत्रोपगीयतेनित्यंदेवदेवोजनार्दनः
॥ २०॥ सृष्ट्वाग्रेमहदादीनिसविकाराण्यनुक्रमात्॥ तेभ्योविराजमुद्धृत्यतमनुप्राविशद्विभुः॥ २१॥ यमा
हुराद्यंपुरुषंसहस्रांघ्र्यूरुबाहुकम्॥ यत्रविश्वइमेलोकाःसविकाशंसमासते॥ २२॥ यस्मिन्दशविधःप्राणः
सेंद्रियार्थेंद्रियस्त्रिवृत्॥ त्वयेरितोयतोवर्णास्तद्विभूतीर्वदस्वनः॥ २३॥ यत्रपुत्रैश्चपौत्रैश्चनप्तृभिःसहगो
त्रजैः॥ प्रजाविचित्राकृतयआसन्याभिरिदंततम्॥ २४॥

सःप्रेमोत्सवस्तीव्रःदुर्वारःस्वाभाविकः व्यसनंसंसारमर्दयतिनाशयतीतितथा॥ १९॥ अहोदुर्लभंप्राप्तंमयेत्याह दुरापादुर्लभा वैकुंठस्य
विष्णोस्तल्लोकस्यवावर्त्मगुमार्गभूतेषुसत्सु यत्रयेषुमहत्सेवयाहरिकथाश्रवणंततोहरौप्रेमतेनचदेहाद्यनुसंधानमपिनिवर्ततइतितात्पर्यम्
॥ २०॥ अर्थांतरंप्रष्टुंतदुक्तमनुवदतित्रिभिः सृष्ट्वेति विकारैरिंद्रियादिभिःसहितानि उद्धृत्यतदंशैर्विराजंसृष्ट्वा॥ २१॥ प्रविष्टस्यस्वरू
पमाह यमिति विराजं विशिनष्टियत्रेति तेइमेविश्वेसर्वेलोकाःसविकाशमसंकोचेन ॥ २२ ॥ प्राणादयःपंचनागादयःपंचेतिएवंदशवि
धः इंद्रियाणिचअर्थाश्च इंद्रियाणिचेतिपुनरुक्तिस्तद्देवतालक्षणार्था तत्सहितःसर्वोपबृंहकत्वात्प्राणस्यतत्साहित्यं एवंत्रिविधःप्राणस्त्व ॥ १७॥
येरितउक्तः तस्यविभूतीर्ब्रह्माद्याःविसर्गशब्दवाच्याः॥ २३॥ यत्रयास्विदंविश्वंततंव्याप्तम्॥ २४॥

एवमेतत्पुरापृष्टोमैत्रेयोभगवान्किलेतिपरीक्षित्प्रश्नोत्तरतयाविदुरमैत्रेयसंवादःप्रस्तावितः अतस्तानेवविदुरेणकृतान्प्रश्नानाह यावत्समाप्ति प्रजापतीनांपतिर्ब्रह्मेत्यादीनांवर्णयेतिवक्ष्यमाणेनान्वयः चक्लृपेअकल्पयत्सर्गान्नवविधान्अनुसर्गान्तद्भेदान् ॥ २५ ॥ हेमित्रायाआत्मज ॥२६॥ संस्थांसंनिवेशंसर्गाणांसंव्यूहं संविभागं गार्भस्वेदद्विजोद्भिदां गार्भाजरायुजाः स्वेदात्चद्वाभ्यांचजाताःस्वेदद्विजाःउद्भिदश्च

प्रजापतीनांसपतिश्चक्लृपेकान्प्रजापतीन् ॥सर्गांश्चैवानुसर्गांश्चमनून्मन्वंतराधिपान्॥२५॥ एतेषामपिवंशांश्चवंश्यानुचरितानिच॥ उपर्यधश्चयेलोकाभूमेर्मित्रात्मजासते॥२६ ॥तेषांसंस्थांप्रमाणंचभूर्लोकस्यचवर्णय॥ तिर्यङ्मानुषदेवानांसरीसृपपतत्रिणाम्॥ वदनःसर्गसंव्यूहंगार्भस्वेदद्विजोद्भिदाम्॥२७॥गुणावतारैर्विश्वस्यसर्गस्थित्यप्ययाश्रयम्॥ सृजतःश्रीनिवासस्यव्याचक्ष्वोदारविक्रमम्॥२८॥ वर्णाश्रमविभागांश्चरूपशीलस्वभावतः॥ ऋषीणांजन्मकर्मादिवेदस्यचविकर्षणम्॥ २९ ॥यज्ञस्यचवितानानियोगस्यचपथःप्रभो॥ नैष्कर्म्यस्यचसांख्यस्यतंत्रंवाभगवत्स्मृतं ॥ ३० ॥ पाखंडपथवैषम्यंप्रतिलोमनिवेशनम्॥ जीवस्यगतयोयाश्चयावतीर्गुणकर्मजाः॥ ३१ ॥धर्मार्थकाममोक्षाणांनिमित्तान्यविरोधतः॥वार्तायादंडनीतेश्चश्रुतस्यचविधिंपृथक्॥ ३२ ॥श्राद्धस्यचविधिंब्रह्मन्पितॄणांसर्गमेवच॥ग्रहनक्षत्रताराणांकालावयवसंस्थितिम्॥ ३३ ॥दानस्यतपसोवापियच्चेष्टापूर्तयोःफलं ॥ प्रवासस्थस्ययोधर्मोयश्चपुंसउतापदि ॥ ३४॥येनवाभगवांस्तुष्येद्धर्मयोनिर्जनार्दनः॥संप्रसीदतिवायेषामेतदाख्याहिचानघ॥३५॥अनुव्रतानांशिष्याणांपुत्राणांचद्विजोत्तम॥ अनापृष्टमपिब्रूयुर्गुरवोदीनवत्सलाः॥ ३६॥

तेषां ॥ २७॥ सर्गादीनाश्रयंचसृजतः॥ २८ ॥ रूपंलिंगं शीलमाचारः स्वभावः शमादिः ततश्चविकर्षणंविभागमनु॥२९॥ वितानानिविस्तारान् नैष्कर्म्यस्यचज्ञानस्यतदुपायस्यचसांख्यस्यपथःमार्गान्तंत्रंचेत्यर्थः ॥ ३० ॥ पाखंडानांपंथाःप्रवृत्तिः तदेववैषम्यं ॥ ३१ ॥ निमित्तान्युपायान्परस्पराविरोधेन ॥ ३२ ॥ ग्रहादीनांकालचक्रेसंस्थितिम् ॥ ३३॥ ३४ ॥ येनमार्गेणसंतुष्येत् येषामितियादृशानां ॥ ॥ ३५ ॥ अनापृष्टमपिअपृष्टमपियद्योग्यंवक्तव्यमितिभावः ॥ ३६ ॥

प्रतिसंक्रमःप्रळयः तत्रप्रलयेइमंपरमेश्वरंशयानंराजानमिवचामरग्राहिणःकेवानुशेरते शयानमनुस्वपंति ॥ ३७ ॥ पुरुषस्यसंस्थानंजीवस्यतत्त्वं परमेश्वरस्यस्वरूपं येनांशेनतयोरैक्यंतथाज्ञानंच नैगमममौपनिषदं यानिसूरिभिःप्रोक्तानितस्यज्ञानस्यसाधनानिचब्रूहि॥३८॥ गुरुंविनैतन्नभवतीत्याह स्वतइति मेप्रश्नान्मेमित्रत्वात्स्निग्धत्वादितिअन्वयभेदान्नमेपदस्यपौनरुक्त्यं ॥ ३९ ॥ तत्त्वोपदेशेनजीवाभयप्रदानस्य॥ ४०॥ पुराणेकल्पतेप्रकाशतइतिपुराणकल्पोबुभुत्सितोऽर्थः आपृष्टःपुराणकल्पोयंमुनिप्रधानःसः॥४१॥ इ०तृ०टी०सप्तमः॥७॥

तत्त्वानांभगवंस्तेषांकतिधाप्रतिसंक्रमः॥ तत्रेमंकउपासीरन्कउस्विदनुशेरते॥ ३७॥ पुरुषस्यचसंस्थानंस्वरूपंवापरस्यच॥ ज्ञानंचनैगमंयत्तद्गुरुशिष्यप्रयोजनं॥ निमित्तानिचतस्येहप्रोक्तान्यनघसूरिभिः ॥ ३८ ॥ स्वतोज्ञानंकुतःपुंसांभक्तिर्वैराग्यमेववा॥एतान्मेपृच्छतःप्रश्नान्हरेःकर्मविवित्सया॥ब्रूहिमेऽज्ञस्यमित्रत्वादजयानष्टचक्षुषः॥ ३९ ॥ सर्वेवेदाश्चयज्ञाश्चतपोदानानिचानघ॥ जीवाभयप्रदानस्यनकुर्वीरन्कलामपि॥ ॥४०॥ श्रीशुकउवाच सइत्थमापृष्टपुराणकल्पःकुरुप्रधानेनमुनिप्रधानः॥ प्रवृद्धहर्षोभगवत्कथायांसंचोदितस्तंप्रहसन्निवाह॥ ४१ ॥ इतिश्रीभा० महा० तृतीयस्कंधेसप्तमोऽध्यायः॥ ७ ॥ ॥छ॥ मैत्रेयउवाच सत्सेवनीयोवतपूरुवंशोयल्लोकपालोभगवत्प्रधानः॥बभूविथेहाजितकीर्तिमालांपदेपदेनूतनयस्यभीक्ष्णं ॥ १ ॥ सोहंनृणांक्षुल्लसुखायदुःखंमहद्गतानांविरमायतस्य ॥ प्रवर्त्तयेभागवतंपुराणंयदाहसाक्षाद्भगवानृषिभ्यः॥२॥आसीनमुर्व्यांभगवंतमाद्यंसंकर्षणंदेवमकुंठसत्वं॥ विवित्सवस्तत्त्वमतःपरस्यकुमारमुख्यामुनयोऽन्वपृच्छन्॥ ३॥

अष्टमेसमभूद्ब्रह्मानाभेस्तुजलशायिनः॥तमजानन्जलेबिभ्यत्तपसातोषयद्विभुं ॥१॥ श्रोतारमभिनंदति सतांसेवितुंयोग्यः बतअहो यद्यस्मात्इहअस्मिन्वंशेबभूविथजातोसि कथंभूतःभगवानेवप्रधानभूतोयस्यसः अत्रहेतुः प्रतिक्षणंनूतनयसिनवीनांकरोषि ॥ १ ॥ अल्पसुखायमहद्दुःखंप्राप्तानांतस्यदुःखस्यविरमाय प्रवर्तयेप्रारभे भागवतंपुराणंयदाहसाक्षाद्भगवानृषिभ्यः ॥ २ ॥ कोसौभगवान्केभ्यश्चऋषिभ्यआह कथंचत्वयाप्राप्तमित्यपेक्षायामाह आसीनमितिसप्तभिः उर्व्यांपातालतले अकुंठसत्त्वमप्रतिहतज्ञानमतःसंकर्षणात्परस्यश्रीवासुदेवस्य ॥ ३ ॥

तमेवविशिनष्टि स्वमेवधिष्ण्यंस्वीयमाश्रयंवासुदेवसंज्ञंपरमानंदरूपंध्यानपथेऽनुभूयबहुमानयंतंसर्वोत्कर्षेणपूजयंतं प्रत्यग्धृतमंतर्मुखी कृतम् नेत्रांबुजमुकुलंकिंचिदुन्मीलयंतंकृपाऽवलोकेनसनत्कुमारादीनामभ्युदयार्थम् ॥ ४ ॥मुनीनांविशेषणंसार्धेनस्वर्धुन्याउदकेनार्द्रैरिति श्रीभागवतश्रवणार्थंसत्यलोकात्पातालंप्रत्यवतरंतोनिरंतरंगंगामध्यतएवावतीर्णाइतिभावः चरणौउपधीयेतेयस्मिन्पद्मेतदुपस्पृशंतो नमंतः कथंभूतंतदाह यत्पद्मंप्रेमसहितंयथाभवत्येवंनानोपहारैःपूजयंति वरार्थाःपतिकामाः ॥ ५ ॥ कृतानिकर्माणिगृणंतःकेनअनुरागेणस्खलंतिपदानियस्मिंस्तेनवचसातानिजानंतोनितज्ज्ञाः सहस्रमेवसाहस्रंकिरीटानांसाहस्रेयेमणिप्रवेकाःरत्नोत्तमास्तैः प्रद्योतितमुद्दा

स्वमेवधिष्ण्यंबहुमानयंतंयंवासुदेवाभिधमामनंति ॥ प्रत्यग्धृताक्षांबुजकोशमीषदुन्मीलयंतंविबुधोदयाय ॥ ४ ॥ स्वर्धुन्युदार्द्रैःस्वजटाकलापैरुपस्पृशंतश्चरणोपधानं ॥ पद्मंयदर्चंत्यहिराजकन्याःसप्रेमनानाबलिभिर्वरार्थाः ॥ ५ ॥ मुहुर्गृणंतोवचसाऽनुरागस्खलत्पदेनास्यकृतानितज्ज्ञाः ॥ किरीटसाहस्रमणिप्रवेकप्रद्योतितोद्दामफणासहस्रं ॥ ६ ॥ प्रोक्तंकिलैतद्भगवत्तमेननिवृत्तिधर्माभिरतायतेन ॥ सनत्कुमारायसचाहपृष्टःसांख्यायनायांगधृतव्रताय ॥ ७ ॥ सांख्यायनःपारमहंस्यमुख्योविवक्षमाणोभगवद्विभूतीः ॥ जगादसोऽस्मद्गुरवेऽन्वितायपराशरायाथबृहस्पतेश्च ॥ ८ ॥ प्रोवाचमह्यंसदयालुरुक्तोमुनिःपुलस्त्येनपुराणमाद्यं ॥ सोऽहंतवैतत्कथयामिवत्सश्रद्धालवेनित्यमनुव्रताय ॥ ९ ॥ उदाप्लुतंविश्वमिदंतदासीद्यन्निद्रयाऽमीलितदृङ्न्यमीलयत् ॥ अहींद्रतल्पेऽधिशयानएकःकृतक्षणःस्वात्मरतौनिरीहः ॥ १० ॥

मफणानांसहस्रंयस्यतम् अपृच्छन्निति पूर्वेणान्वयः ॥ ६ ॥ तेनसंकर्षणेनसनत्कुमारायप्रोक्तं ॥ ७ ॥ पारमहंस्येधर्मेमुख्यः विवक्षमाण इत्यात्मनेपदंब्रुवोदशश्ववचेरुभयपदित्वात् अन्वितायअनुगताय ॥८॥ पुलस्त्येनोक्तइत्यत्रैवमाख्यायिका पितरंरक्षसभक्षितंश्रुत्वापराशरोराक्षससत्रेप्रवृत्तोवसिष्ठवचनान्निवृत्तस्ततःपुलस्त्येनस्ववंशसंततिरक्षणात्तुष्टेनवरोदत्तःपुराणप्रवक्ताभविष्यसीति ॥९॥तदेवंसंकर्षणात्संप्रदायप्रवृत्तिंप्रदर्श्यविभूतिकथनायपद्मोद्भवंवक्तुमाह उदाप्लुतमेकार्णवोदकेनिमग्नंयत्यदाआसीत् तदाअमीलितदृक् अतिरोहितचिच्छक्तिरेवश्रीनारायणोनेत्रेनिर्मीलितवानित्यर्थः मायाविनोदंपरित्यज्यस्वात्मरतौस्वरूपानंदएवकृतोत्सवःअतएवनिरीहःनिष्क्रियःसन् ॥ १० ॥

कालशक्तेःप्रेरणंपुनःसृष्ट्यवसरेप्रबोधनार्थं स्वेपदेअधिष्ठाने बहिर्वृत्त्यभावेदृष्टांतः यथाऽनलइति॥११॥ स्वयाचिच्छक्त्यासहवर्तमानएव योगनिद्रयास्वपन् पूर्वमेवबोधनार्थंनियुक्तयास्वकालशक्त्या आसादितंप्रापितंकर्मतंत्रंक्रियाकलापोयेस्यसः अपीतान्लीनानूददर्श ॥ १२ ॥ लोकसृष्ट्यर्थमर्थसूक्ष्मेऽभिनिविष्टादृष्टिर्यस्य कालानुसारिणारजोगुणेनविद्धःसंक्षोभितःसन्तर्नायानतिसूक्ष्मोर्थः सूष्यन्प्रसोष्यनूउद्भविष्यन्नाभिदेशादुद्भूतइत्यर्थः ॥ १३ ॥ सःतनीयानर्थः पद्मकोशःसन्नुदतिष्ठत्कर्माणिजीवादृष्टानिप्रतिप्रबोधयतियःकालस्तेन आत्माश्रीविष्णुर्योनिर्यस्य ॥ १४ ॥ तत्लोकात्मकंपद्मंसर्वान्जीवभोग्यानर्थानवभासयतीतितथा तत्यस्माज्जातंसएवविष्णुः इदतिसं

सोंऽतःशरीरेऽर्पितभूतसूक्ष्मःकालात्मिकांशक्तिमुदीरयाणः ॥ उवासतस्मिन्सलिलेपदेस्वेयथाऽनलोदारुणिरुद्धवीर्यः॥ ११ ॥ चतुर्युगानांचसहस्रमप्सुस्वपन्स्वयोदीरितयास्वशक्त्या ॥ कालाख्ययासादितकर्मतंत्रोलोकानपीतान्ददृशेस्वदेहे॥ १२॥ तस्यार्थसूक्ष्माभिनिविष्टदृष्टेरंतर्गतोऽर्थोरजसातनीयान्॥ गुणेनकालानुगतेनविद्धःसूष्यन्तदाऽभिद्यतनाभिदेशात्॥१३॥सपद्मकोशःसहसोदतिष्ठत्कालेनकर्मप्रतिबोधनेन॥ स्वरोचिषातत्सलिलंविशालंविद्योतयन्नर्कइवात्मयोनिः॥१४॥ तल्लोकपद्मंसउएवविष्णुःप्रावीविशत्सर्वगुणावभासं॥तस्मिन्स्वयंवेदमयोविधातास्वयंभुवंयंस्मवदंतिसोऽभूत् ॥ १५ ॥ तस्यांसचांभोरुहकर्णिकायामवस्थितोलोकमपश्यमानः॥परिक्रमन्व्योम्निविवृत्तनेत्रश्चत्वारिलेभेऽनुदिशंमुखानि॥१६॥तस्माद्युगांतश्वसनावघूर्णजलोर्मिचक्रात्सलिलाद्विरूढं॥ अपाश्रितःकंजमुलोकतत्त्वंनात्मानमद्धाऽविददादिदेवः ॥ १७॥

बोधनेप्रावीविशत्प्रकर्षेणालुप्तशक्तिरेवांतर्यामितयाविवेश तस्मिन्विष्णुनाअधिष्ठितेपद्मेविधाताब्रह्माऽभूत्कथंभूतः स्वयमेववेदमयःनत्वध्ययनेनप्राप्तवेदः कोऽसौअदृष्टपितृत्वेनयंस्वयंभुवंवदंतिसः प्राक्कल्पांतेनारायणेनसहनिद्रयैकीभूतआसीत् तस्मिंश्चप्रबुद्धेततएवपाद्मेकल्पेपद्मद्वारेणाभिव्यक्तिप्राप्तइत्यर्थः ॥ १५ ॥ सचतस्मिन्कल्पेचतुर्मुखोऽभूदित्याह तस्यामिति परिक्रमन्तत्रस्थएवग्रीवांचालयन् लोकनिरीक्षणार्थंविवृत्तेविचलितेनेत्रेयस्य ॥ १६ ॥ तस्यचश्रीनारायणोपासनयैवाविर्भूतज्ञानक्रियाशक्तेर्लोककर्तृकत्वंनस्वतइतिवक्तुंप्रथमंतस्यविमोहमाह तस्मात्सलिलाद्विरूढमुद्गतंकंजमपाश्रितोऽपिस्वाकल्येनतत्कंजंलोकतत्त्वंचात्मानंचसाक्षान्नज्ञातवान् उइतिविस्मये कथंभूताद्युगांतश्वसनः प्रलयवायुः तेनावघूर्णतत्रतत्रप्रकंपितं यज्जलंतस्मात्सर्वतऊर्मिचक्रंयस्मिन् ॥ १७ ॥

अविदुषस्तस्य वितर्कमाह योसावहमब्जपृष्ठेएषःकःनान्यत् एकमेवैतदब्जंकुतोवाजातं यत्रैतदधिष्ठितंतेनअधस्तात्ततावर्तमानेननुनिश्चितं भाव्यं सइत्थमुद्वीक्ष्येत्युत्तरेणान्वयः तथाचश्रुतिः सोऽपश्यत्पुष्करपर्णेतिष्ठन्सोमन्यतअस्तिवैतत्यस्मिन्निदमधितिष्ठतीति ॥ १८ ॥ तस्य चबहिर्मुखप्रवृत्त्यामहताऽपिकालेनतदप्राप्तिमाह सइतिद्वाभ्यां तस्याब्जस्ययन्नालंतस्यनाडीभिरंतश्छिद्रैः तस्यखरनालस्यपद्मस्ययन्नालंतस्यनाभिमधिष्ठानंविचिन्वन्नर्वाग्गतोऽपितत्तदानाविदत ॥ १९॥ आत्मसर्गं स्वकारणं त्रिणेमिःकालः अजस्यविष्णोर्हेतिः सुदर्शनरूपंशस्त्रं देहभाजांनराणांभयमुत्पादयन्नितिसंवत्सरशतमतिक्रांतमित्युक्तंभवति ॥ २० ॥ अंतर्मुखतयातुभगवंतंदृष्टवानित्याहद्वाभ्यां त

कएषयोऽसावहमब्जपृष्ठएतत्कुतोवाऽब्जमनन्यदप्सु ॥ अस्तिह्यधस्तादिहकिंचनैतदधिष्ठितंयत्रसतानुभाव्यं॥ १८॥ सइत्थमुद्वीक्ष्यतदब्जनालनाडीभिरंतर्जलमाविवेश ॥ नार्वाग्गतस्तत्खरनालनालनाभिंविचिन्वंस्तदविंदताजः॥१९॥ तमस्यपारेविदुरात्मसर्गंविचिन्वतोऽभूत्सुमहांस्त्रिणेमिः॥ योदेहभाजांभयमीरयाणःपरिक्षिणोत्यायुरजस्यहेतिः ॥ २० ॥ ततोनिवृत्तोऽप्रतिलब्धकामःस्वधिष्ण्यमासाद्यपुनःसदेवः॥शनैर्जितश्वासनिवृत्तचित्तोन्यषीददारूढसमाधियोगः ॥ २१ ॥ कालेनसोऽजःपुरुषायुषाऽभिप्रवृत्तयोगेनविरूढबोधः ॥ स्वयंतदंतर्हृदयेऽवभातमपश्यतापश्यतयन्नपूर्वम् ॥ २२ ॥ मृणालगौरायतशेषभोगपर्यंकएकंपुरुषंशयानम् ॥ फणातपत्रायुतमूर्धरत्नद्युभिर्हतध्वांतयुगांततोये ॥ २३ ॥

तःअन्वेषणान्निवृत्तःनप्रतिलब्धःकामोमनोरथोयेन स्वधिष्ण्यंपद्मं जितेनश्वासेननिवृत्तंसंयतंचित्तंयस्य अतएवआरूढआश्रितःसमाधियोगोयेनतथाभूतःसन् न्यषीदत्उपविवेश ॥ २१ ॥ पुरुषायुषासंवत्सरशतेनकालेन अभिप्रवृत्तःसुनिष्पन्नोयोगस्तेनविरूढउत्पन्नोबोधोयस्य यत्पूर्वंविचिन्वन्नपिनापश्यत् तत्स्वयमेवांतर्हृदयेवभातमपश्यत्॥ २२ ॥यदपश्यत् तद्वर्णयति मृणालेतिनवभिः नवस्वप्यपश्यदित्यस्यैवानुषंगः मृणालवद्गौरश्चासावायतश्च यःशेषस्तस्यभोगादेहःसएवपर्यंकः तस्मिन्कृतस्थितेपर्यंके फणातपत्रैरायुताःसर्वतोयुक्तायेमूर्धानस्तेषांरत्नानिकिरीटस्थानि तेषांद्युभिःप्रभाभिर्हतध्वांतेयुगांततोये ॥ २३॥

कथंभूतंपुरुषं हरितोपलाद्रेः मरकतशिलामयपर्वतस्य प्रेक्षांशोभांक्षिपंतंस्वलावण्यातिशयेनतिरस्कुर्वंतं संध्याभ्रंनीवीपरिधानंयस्यत
स्यशोभांपीतांबरेणक्षिपंतमुरुरुक्ममूर्ध्नः अनेकस्वर्णशिखरस्यतस्य स्वकिरीटैः रत्नानिचउदधाराश्चऔषधयश्चसौमनस्यानिचपुष्पसमू
हाः सुमनसएववातेषांवनस्रजःवनमालायस्य वेणवएवभुजायस्यअंघ्रिपाएवांघ्रयोयस्यसचासौसैचतस्य अयमर्थःयदितस्मिन्मालाइ
वस्थितारत्नादयोभवंतिवेणवश्चभुजाइववृक्षाश्चपादाइवतर्हितस्यशोभांस्वीयरत्नमुक्तातुलसीपुष्पदामभिःभुजैरंघ्रिभिश्चक्षिपंतमिति ॥
॥ २४ ॥ किंच आयामतोदैर्घ्येणविस्तरतश्चस्वमानदेहेनमीयतेअनेनेतिमानमुपमा शोभनश्चासावमानोनिरुपमोदेहःतेन यद्वासुष्ठुअमा
नःअपरिच्छिन्नस्तेन यद्वा ताभ्यांस्वानुरूपप्रमाणेनअतएवलोकत्रयंसंगृह्यतेयस्मिन्तथा विचित्राणिनानाविधानिदिव्यान्यपूर्वाणि

प्रेक्षांक्षिपंतंहरितोपलाद्रेःसंध्याभ्रनीवेरुरुरुक्ममूर्ध्नः ॥ रत्नोदधारौषधिसौमनस्यवनस्रजोवेणुभुजांघ्रिपांघ्रेः ॥ २४ ॥ आयामतोविस्तरतःस्वमानदेहेनलोकत्रयसंग्रहेण ॥ विचित्रदिव्याभरणांशुकानांकृतश्रियाऽपाश्रितवेषदेहं ॥ २५ ॥ पुंसांस्वकामायविविक्तमार्गैरभ्यर्चतांकामदुघांघ्रिपद्मं ॥ प्रदर्शयंतंकृपयानखेंदुमयूखभिन्नांगुलिचारुपत्रं ॥ २६ ॥ मुखेनलोकार्तिहरस्मितेनपरिस्फुरत्कुंडलमंडितेन ॥ शोणायितेनाधरबिंबभासाप्रत्यर्हयंतंसुनसेनसुभ्र्वा ॥ २७ ॥ कदंबकिंजल्कपिशंगवाससास्वलंकृतंमेखलयानितंबे ॥ हारेणचानंतधनेनवत्सश्रीवत्सवक्षस्स्थलवल्लभेन ॥ २८ ॥

चाभरणान्यंशुकानिचतेषांकृताआसमंतात्श्रीः शोभायेन तेनदेहेनविशिष्टम् एवंस्वतएवातिरम्यत्वेऽपिअपाश्रितवेषःस्वीकृतालंकारो
देहोयस्यतमपश्यत् यद्वा केनप्रेक्षांक्षिपंतमित्यपेक्षायामेवंभूतेनदेहेनेतिसंबंधः॥ २५ ॥ स्वाभिलषितफलायविविक्तैर्मार्गैःशुद्धैर्वेदोक्तै
मार्गैरभ्यर्चतांपुंसांकामदुघमंघ्रिपद्मंप्रदर्शयंतंकिंचिदुन्नमय्यसमर्पयंतम् नखाएवइंदवस्तेषांमयूखारश्मयः तैर्भिन्नाः संभिन्नाअंगुलय
एवचारूणिपत्राणियस्यतत् ॥ २६ ॥ लोकार्तिहरंस्मितंयस्मिन्तेनपरिस्फुरद्भ्यांकुंडलाभ्यांमंडितेनअधरबिंबदीप्त्याशोणवदाचरितेनशो
भननासायुक्तेनसुभ्र्वाशोभनयाभ्रुवाचप्रत्यर्हयंतंपूजकान्प्रतिपूजयंतंसंमानयंतम् ॥ २७ ॥ कदंबकिंजल्कवत्पिशंगंयद्वासस्तेनमेखल
याचनितंबेस्वलंकृतम् हेवत्स श्रीवत्सयुक्तंयद्वक्षस्स्थलंतस्यवल्लभेनवक्षस्यनर्घ्येणहारेणस्वलंकृतमित्यर्थः ॥२८ ॥

महाचंदनवृक्षरूपकेण निरूपयितुं तं विशिनष्टि परार्ध्यानिश्रेष्ठानि केयूराणि अंगदानि मणिप्रवेकाश्च मण्युत्तमास्तैः पर्यस्ताव्याप्तादोर्दंडाए वसहस्रमनंताः शाखायस्य चंदनवृक्षोऽपि केयूरादितुल्यैः फलपुष्पादिभिर्व्याप्तशाखोभवति अव्यक्तं प्रधानं मूलमधोभागोयस्य यद्वा अ. व्यक्तं ब्रह्ममूलं यस्य ब्रह्माभिव्यक्तिरूपत्वाद्वृक्षस्यापि मूलं नव्यक्तं भुवनात्मकमंघ्रिपेंद्रमहींद्रस्यानंतस्य भोगैः फणैः देहावयवैर्वा अधिवीताः संवेष्टिताः स्पृष्टावल्शाः स्कंधायस्य वनस्पतेशतवल्शोविरोहेतिश्रुतेः सोऽपिसर्पैर्वेष्टितोभवति॥ २९ ॥ प्रेक्षां क्षिपंतमित्यत्रैवपर्वतरूपेणनि रूपितमपिविशेषणांतरैः पुनर्निरूपयति भगवानेवमहीध्रस्तं चराचराणामोकः स्थानं सोऽपि तथा अहींद्रस्य बंधुं सोऽपि अहींद्राणां बंधुः स लिलेनोपगूढमावृतं पर्वतोऽपिमैनाकादिस्तथा किरीटसाहस्रमेव हिरण्यशृंगाणि यस्य सोऽपिमेर्वादिस्तथा यथापर्वतस्यगर्भेक्वचिद्रत्न

परार्ध्यकेयूरमणिप्रवेकपर्यस्तदोर्दंडसहस्रशाखम् ॥ अव्यक्तमूलंभुवनांघ्रिपेंद्रमहींद्रभोगैरधिवीतवल्शं ॥ २९ ॥ चराचरौकोभगवन्महीध्रमहींद्रबंधुंसलिलोपगूढम् ॥ किरीटसाहस्रहिरण्यशृंगमाविर्भवत्कौस्तुभरत्नगर्भं ॥ ३० ॥ निवीतमाम्नायमधुव्रतश्रियास्वकीर्तिमय्यावनमालयाहरिं ॥ सूर्येंदुवाय्वग्न्यगमं त्रिधामभिः परिक्रमत्प्राधनिकैर्दुरासदं ॥ ३१ ॥ तर्ह्येवतन्नाभिसरःसरोजमात्मानमंभःश्वसनंवियच्च ॥ ददर्शदेवोजगतोविधातानातःपरंलोकविसर्गदृष्टिः ॥ ३२ ॥ सकर्मबीजंरजसोपरक्तःप्रजाःसिसृक्षन्नियदेवदृष्ट्वा ॥ अस्तौद्विसर्गाभिमुखस्तमीड्यमव्यक्तवर्त्मन्यभिवेशितात्मा ॥ ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ

माविर्भवति तथा आविर्भवत्स्पष्टंदृश्यमानं कौस्तुभरत्नं गर्भे मूर्तिमध्येयस्य तं ॥ ३० ॥ किंच वनमालयानिवीतं कंठलंबिन्याव्याप्तमाम्नायात्वेदाएवमधुव्रतास्तैः श्रीर्यस्यास्तया हरिमिति पर्वतादिरूपं पश्यन्हरिरसाविति ज्ञातवानित्यर्थः सूर्यादिभिरगममगम्यं स्वव्यापारैराकलयितुमशक्यमित्यर्थः किंच त्रिषु लोकेषु धामस्फूर्तिर्येषां तैः रक्षणार्थं परिक्रामद्भिः परितोधावद्भिः प्राधनिकैः प्रधनं संग्रामः तत्प्रयोजनैः सुदर्शनादिभिर्हेतुभूतैर्दुरासदं दुष्प्रापं॥ ३१ ॥ यदैवं हरिमपश्यत्तर्ह्येव तदेव लोकविसर्गदृष्टिः सन्तस्य नाभिसरसि सरोजं श्वसनं प्रलयवायुं वियत् आकाशं च ददर्श॥ ३२ ॥ कर्मबीजं लोकसृष्टेः कारणम् उपरक्तः रजोगुणयुक्तः अतः प्रजाः स्रष्टुमिच्छन्नियदेव नाभिसरोजादिपंचकमेव विसर्गेपि अभिमुखः दत्तचित्तः अव्यक्तवर्त्मनि भगवति निवेशितचित्तः ॥ ३३ ॥ इति तृतीये टीकायामष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥

नवमेतपसातुष्टंदृष्ट्वानारायणंत्वजः॥अस्तौदेकार्णवेसीदन्लोकसर्गचिकीर्षया ॥ १ ॥ भगवज्ज्ञानेनात्मनःकृतार्थतामाविष्कुर्वन् अज्ञां
श्वशोचन्नाह ज्ञातोसीति सुचिरात्बहुकालोपासनेन अद्यमेमयाज्ञातोसि ननुअहोदेहभाजामेतदवद्यंदोषः किंतत् यद्भगवतस्तवगतिःत
त्त्वंनज्ञायतइति यतस्त्वमेवज्ञातुंयोग्यः सत्यत्वान्नान्यत् असत्यत्वादित्याह त्वत्त्वत्तोऽन्यन्नास्ति यदप्यस्तीतिप्रतिभातितदपिशुद्धंसत्वंन
भवति कथमसतःप्रतीतिस्तत्राह यतःमायागुणक्षोभात्त्वमेवउरुःबहुरूपोविभासि ॥ १ ॥ ननुत्वमपिसम्यक्नजानासियत्त्वयादृष्टं
रूपमेतत् त्रिगुणात्मकमेव निर्गुणंब्रह्मैवतुसत्यंतत्राह रूपमितिद्वाभ्याम् अवबोधरसोदयेनचिच्छक्त्याविर्भावेन शश्वत्सदानिवृत्तंतमोयस्मा
त्तस्यतवयदेतद्रूपंत्वयैवस्वातंत्र्येणसतामुपासकानामनुग्रहायगृहीतमाविष्कृतमवतारशतस्यशुद्धसत्वात्मकस्ययदेकंबीजंमूलंतत्प्रदर्शना

ब्रह्मोवाच ज्ञातोऽसिमेऽद्यसुचिरान्ननुदेहभाजांनज्ञायतेभगवतोगतिरित्यवद्यं ॥ नान्यत्त्वदस्तिभगवन्न
पितन्नशुद्धंमायागुणव्यतिकराद्यदुरुर्विभासि ॥ १ ॥ रूपंयदेतदवबोधरसोदयेनशश्वन्निवृत्ततमसःसद
नुग्रहाय ॥ आदौगृहीतमवतारशतैकबीजंयन्नाभिपद्मभवनादहमाविरासं ॥ २ ॥ नातःपरंपरमयद्भवतः
स्वरूपमानंदमात्रमविकल्पमविद्धवर्चः ॥ पश्यामिविश्वसृजमेकमविश्वमात्मन्भूतेंद्रियात्मकमदस्तउपा
श्रितोस्मि ॥ ३ ॥ तद्वाइदंभुवनमंगलमंगलायध्यानेस्मनोदर्शितंतउपासकानां ॥ तस्मैनमोभगवतेऽनुवि
धेमतुभ्यंयोनादृतोनरकभाग्भिरसत्प्रसंगैः॥ ४ ॥ येतुत्वदीयचरणांबुजकोशगंधंजिघ्रंतिकर्णविवरैःश्रुतिवा
तनीतं ॥ भक्त्यागृहीतचरणःपरयाचतेषांनापैषिनाथहृदयांबुरुहात्स्वपुंसां ॥ ५ ॥

र्थं गुणावतारबीजंत्वंदर्शयति यन्नाभीति ॥ २ ॥ हेपरमअविद्धवर्चः अनावृतप्रकाशम् अतःअविकल्पंनिर्भेदम् अतएवानंदमात्रम् ए
वंभूतंयद्भवतःस्वरूपंतत् अतोरूपात्परंभिन्नंनपश्यामिकिंतुइदमेवतत् अतःकारणात्तेतवअदःइदंरूपंउपाश्रितोस्मि योग्यत्वादपीत्याह ए
कमुपास्येषुमुख्यं यतःविश्वसृजमतएवअविश्वं विश्वस्मादन्यत् किंचभूतेंद्रियात्मकंभूतानामिंद्रियाणांचात्मानंकारणमित्यर्थः ॥ ३ ॥
नन्वेवमपिसोपाधिकमेतदर्वाचीनमेवेत्याशंक्याह तद्वैतदेवेदं हेभुवनमंगल यतःतेत्वया नोस्माकमुपासकानांमंगलायध्यानेदर्शितं न
त्वव्यक्तवर्त्माभिनिवेशितचित्तानामस्माकंत्वयासोपाधिकदर्शनंयुक्तमितिभावः अतस्तुभ्यंनमोऽनुविधेमअनुवृत्त्याकरवाम तर्हिकिमि
तिकेचिन्मांनाद्रियंतेतत्राह योनादृतइति असत्प्रसंगैःनिरीश्वरकुतर्कनिष्ठैः॥ ४ ॥आदरेणतुत्वांभजंतःकृतार्थाइत्याह येत्विति श्रुतिर्वेदःसए
ववातःतेननीतंप्रापितंनापैषिनापयासि येत्वत्कथाश्रवणमलंकारेणकुर्वंतितेषांहृदिनित्यंप्रकाशसइत्यर्थः ॥ ५ ॥

ततःकिमतआह तावदिति द्रविणादीवि[illegible]शोकः पुनश्चस्पृहाततःपरिभवः त[illegible]भः तृष्णापुनःकथंचित्प्राप्तेममे
त्यसदाग्रहः आर्तिमूलंभयशोकादेःकारणंनप्रवृणीतनाश्रयेत् त्वत्पादाश्रयणमात्रेणभयादिनिवृत्तिः किंपुनस्त्वत्प्रकाशेसतीतिभावः ॥
॥६॥ येनिष्कामाअपिसंतस्त्वांनाद्रियंतेतेनरकभाजइत्युक्तं येतुत्वत्कथाश्रवणादिविमुखाःसंतः काम्यकर्मपरास्तेऽतिमंदाइत्याह दैवेन
तेहतधियोनष्टमतयः प्रसंगात्श्रवणकीर्तनादिरूपात्सर्वदुःखनिवर्तकाद्विमुखानींद्रियाणियेषां अकुशलानिअक्षेमकराणि ॥ ७ ॥ अ
कुशलत्वमेवदर्शयति क्षुच्चतृट्चत्रिधातवश्चवातपित्तश्लेष्माणः तैःइमाःप्रजाः सुदुर्भरेणदुःसहेनकामाग्निना अच्युतयारुषाअविच्छिन्न
क्रोधेनच पीड्यमानाःसंपश्यतोमेमनःसीदति ॥ ८ ॥ नन्वेवंभूतायाःसंसृतेरपरमार्थत्वात्किमर्थंविषादःक्रियतेतत्राह यावदिति आत्मन

तावद्भयंद्रविणगेहसुहृन्निमित्तंशोकःस्पृहापरिभवोविपुलश्चलोभः ॥ तावन्ममेत्यसदवग्रहआर्तिमूलंयाव
न्नतेंऽघ्रिमभयंप्रवृणीतलोकः ॥६॥ दैवेनतेहतधियोभवतःप्रसंगात्सर्वाशुभोपशमनाद्विमुखेंद्रियाये ॥ कुर्व
तिकामसुखलेशलवाय दीनालोभाभिभूतमनसोऽकुशलानिशश्वत् ॥७॥ क्षुत्तृट्त्रिधातुभिरिमामुहुरर्द्यमा
नाःशीतोष्णवातवर्षैरितरेतराच्च ॥ कामाग्निनाच्युतरुषाचसुदुर्भरेणसंपश्यतोमनउरुक्रमसीदतेमे ॥ ८ ॥
यावत्पृथक्त्वमिदमात्मनइंद्रियार्थमायाबलंभगवतोजनईशपश्येत् ॥ तावन्नसंसृतिरसौप्रतिसंक्रमेतव्यर्था
ऽपिदुःखनिवहंवहतीक्रियार्था ॥९॥ अह्न्यापृतार्तकरणानिशिनिःशयानानानामनोरथधियाक्षणभग्ननि
द्राः ॥ दैवाहतार्थरचनाऋषयोऽपिदेवयुष्मत्प्रसंगविमुखाइहसंसरंति ॥ १० ॥ त्वंभावयोगपरिभावितहृत्सरो
जआस्सेश्रुतेक्षितपथोननुनाथपुंसां ॥ यद्यद्धियातउरुगायविभावयंतितत्तद्वपुःप्रणयसेसदनुग्रहाय ॥ ११ ॥

इदंपृथक्त्वंदेहादिभावं भगवतस्तवइंद्रियार्थरूपायामायातयाबलमाधिक्यंयस्यतत् नप्रतिसंक्रमेतनोपरमेत् दुःखसमूहंप्रापयतीति क्रि
याणामर्थःफलंयस्यां ॥ ९॥ भवत्वेवमविवेकिनां विवेकिनस्तुमुक्ताएवेतिकिंतेषांभक्त्याकृत्यमतआह अह्निआपृतानिव्यापृतानिचता
निआर्तानिक्लिष्टानिकरणानींद्रियाणियेषां रात्रौविषयसुखलवोऽपिनास्तियतोनिशिनिःशयानाः स्वप्नदर्शनेनचक्षणेक्षणेभग्ननिद्राः दैवे
नाहताःसर्वतःप्रतिहताःअर्थरचनाअर्थार्थोद्यमायेषां ॥ १० ॥ तदेवमभक्तानांसंसारानिवृत्तिमुक्त्वाभक्तानांतन्निवृत्तिमाह त्वमिति भ
क्तियोगेनशोधितेहृत्सरोजेआस्सेतिष्ठसि श्रुतेनश्रवणेनेक्षितःपंथायस्य किंचश्रवणंविनापित्वद्भक्तामनसायद्यत्तववपूरूपंस्वेच्छयाध्या
यंतितत्तत्प्रणयसेप्रकटयसिसतांभक्तानामनुग्रहाय ॥ ११ ॥

भक्तानांचनिष्कामाणांत्वमतिसुलभोनेनरेषामित्याह नेति उपचितैरूर्जितैःउपचारैःपुष्पोपहारादिभिः यत्यथा असतामभक्तानामल भ्ययादयया प्रसादेहेतुः एकइत्यादि ॥ १२ ॥ यतःसकामानांभवान्ना तिप्रसीदति अतःकामप्राप्तिःक्रियाणामुत्तमंफलंनभवति किंतुत्व त्प्रीणनमेवकामसंयोगस्तुअवांतरफलैर्नप्ररोचनार्थमित्याह पुंसामिति भगवतस्तवाराधनमेवसंश्वासौक्रियार्थश्वश्रेष्ठंक्रियाफलं श्रेष्ठत्वे हेतुः यत्रत्वय्यर्पितोधर्मोनकदाचिद्धियतेननश्यति कामार्थस्तुधर्मःकामंदत्वानश्यतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ अतस्त्वामेववयंनताइत्याह शश्व त्सर्वदास्वरूपचैतन्येनैवनिरस्तभेदभ्रमाय पुनश्वबोधएवधिषणाविद्याशक्तिर्यस्य यद्वाबोधएवधिषणमाश्रयः अतएवपरस्मै अत्रहेतुः विश्वोद्भवादिनिमित्तंयामायातस्यालीलाविलासःतस्यारासःक्रीडायस्य तेतुभ्यंइदंनमःनमनं चक्रमकृतवंतोवयं ॥ १४ ॥ नामग्रहणमा

नातिप्रसीदतितथोपचितोपचारैरांराधितःसुरगणैर्हृदिबद्धकामैः॥ यत्सर्वभूतदययासदलभ्ययैकोनानाज नेष्ववहितःसुहृदंतरात्मा ॥ १२ ॥ पुंसामतोविविधकर्मभिरध्वराद्यैर्दानेनचाग्रतपसाव्रतचर्ययाच॥ आरा धनंभगवतस्तवसत्क्रियार्थोधर्मोऽर्पितःकर्हिचिद्ध्रियतेनयत्र ॥ १३ ॥ शश्वत्स्वरूपमहसैवनिपीतभेदमोहा यबोधधिषणायनमःपरस्मै॥ विश्वोद्भवस्थितिलयेषुनिमित्तलीलारासायतेनमइदंचकृमेश्वराय॥ १४ ॥य स्यावतारगुणकर्मविडंबनानिनामानियेऽसुविगमेविवशागृणंति ॥ तेनैकजन्मशमलंसहसैवहित्वासंयां त्यपावृतमृतंतमजंप्रपद्ये ॥ १५ ॥ योवाअहंचगिरिशश्वविभुःस्वयंचस्थित्युद्भवप्रलयहेतवआत्ममूलं॥ भि त्वात्रिपाद्विवृधएकउरुप्ररोहस्तस्मैनमोभगवतेभुवनद्रुमाय॥१६॥

त्रतःकैवल्यप्रदत्वेनैश्वर्यव्यंजयन्नमस्करोति यस्येति अवतारादीनांविडंबनमनुकरणमस्तियेषु तत्रावतारविडंबनानिदेवकीनंदनइत्या दीनि गुणविडंबनानिसर्वज्ञोभक्तवत्सलइत्यादीनि कर्मविडंबनानिगोवर्द्धनोद्धरणःकंसारातिरित्यादीनि असुविगमेऽपिविवशाअपि गृणंतिउच्चारयंतिकेवलं शमलंपापमपावृतंनिरस्तावरणं ऋतंब्रह्मप्राप्नुवंति ॥ १५ ॥ तत्रगुणावतारकर्माणिदर्शयन्प्रणमति योवैए कःत्रिपात् त्रयोब्रह्मादयःपादाःस्कंधायस्य प्रत्येकंचउरवःप्ररोहाःशाखोपशाखामरीच्यादिमन्वादिरूपायस्यतथाभूतःसन्ववृधे तस्मैभु वनाकारायद्रुमायनमः किंकृत्वाववृधे आत्मास्वयमेवमूलमधिष्ठानंयस्य तत्प्रधानंभित्वागुणत्रयरूपेणविभज्य त्रिपात्त्वमेवाह अहंब्रह्मा गिरिशश्वस्वयंविभुःविष्णुश्वेतिस्थित्युद्भवप्रलयहेतवोयेवयं एवंत्रिपाद्भूत्वायोववृधेइत्यर्थः ॥ १६ ॥

एवंगुणावतारकर्मविडंबनमुक्त्वातस्यैवतत्कालाख्यंरूपंतत्कर्मचदर्शयन्प्रणमति लोकइतिद्वाभ्याम् विकर्मनिरतः विरुद्धकर्मनिष्ठः कुशलेहिते स्वेआत्मीये त्वदुदितेत्वयैवसाक्षादुक्ते भवदर्चनरूपेकर्मणि। उक्तंहिगीतासु यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत्॥ यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमिति तस्मिन्प्रमत्तः अदत्तचित्तोयावद्वर्ततेतावदस्यलोकस्य अनिमिषायकालाय ॥ १७ ॥ आस्तांतावल्लोकस्यकथा यस्मात्कालाख्यात्त्वत्तः यत्द्विपरार्धावस्थायिधिष्ण्यंस्थानं तदारूढोपिबिभेमिभीतश्श्वसन् त्वामेवावरुरुत्समानः प्राप्तुमिच्छन् तपस्तप्तवान् कथंभूतः बहुसवःबहवःसवायागाःसंवत्सरावायस्य बहून्यागान्कृत्वापिबहून्संवत्सरान्वातपस्तप्तवानित्यर्थः अधिमखाय मखाधिष्ठात्रे ॥ १८ ॥ इदानींतत्तत्कालभाविलीलाऽवतारकर्माणिदर्शयन्नाह तिर्यगादिषुजीवयोनिषु स्वेच्छयास्वीकृतमूर्तिःसन्स्व

लोकोविकर्मनिरतःकुशलेप्रमत्तःकर्मण्ययंत्वदुदितेभवदर्चनेस्वे ॥ यस्तावदस्यबलवानिहजीविताशांसद्यश्छिनत्त्यनिमिषायनमोऽस्तुतस्मै ॥ १७॥ यस्माद्बिभेम्यहमपिद्विपरार्धधिष्ण्यमध्यासितःसकललोकनमस्कृतंयत् ॥ तेपेतपोबहुसवोऽवरुरुत्समानस्तस्मैनमोभगवतेऽधिमखायतुभ्यम् ॥ १८॥ तिर्यङ्मनुष्यविबुधादिषुजीवयोनिष्वात्मेच्छयात्मकृतसेतुपरीप्सयायः॥रेमेनिरस्तरतिरप्यवरुद्धदेहस्तस्मैनमोभगवतेपुरुषोत्तमाय॥ १९॥योऽविद्ययाऽनुपहतोऽपिदशार्धवृत्त्यानिद्रामुवाहजठरीकृतलोकयात्रः॥ अंतर्जलेहिकशिपुस्पर्शानुकूलांभीमोर्मिमालिनिजनस्यसुखंविवृण्वन्॥ २०॥

कृतधर्ममर्यादापालनेच्छयारेमे वस्तुतः स्वानंदानुभवेनैवनिरस्तविषयसुखोऽपियः अतएवपुरुषोत्तमः तत्तदुपाधिधर्मासंस्पर्शात् तदुक्तंगीतासु यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः॥अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमइति॥ १९ ॥ इदानींदृश्यमानामेवमूर्तिंप्रणमति योऽविद्ययेतिद्वाभ्यां दशार्धाः पंचवृत्तयोयस्याःतयाअविद्ययानिद्राहेतुभूतया अनभिभूतोऽपियोगनिद्रामुवाह तस्मैतेनमइत्युत्तरेणान्वयः जठरीकृताउदरेप्रविलापितालोकयात्रालोकस्थितिर्येन अहिरेवकशिपुःशय्या तस्याःस्पर्शोऽनुकूलोयस्यास्तांनिद्रां भीमानामूर्मीणांमालाविद्यतेयस्मिन् अंतर्जलेनिद्राणस्याविवेकिनोजनस्यनिद्रासुखमीदृगितिविवृण्वन्प्रदर्शयन्नुपहसन्नित्यर्थः अतएवांतर्जलादिविशेषणानियद्वा पूर्वकल्पेश्रांतस्यजनस्यविश्रामसुखंविवृण्वन्स्फारयन् तदातुपरोपकारायस्वयंदुःसहमपिदुःखंसोढव्यमितिद्योतनार्थविशेषणानि ॥ २० ॥

॥ २३ ॥

किंच यस्यनाभिपद्ममेवभवनंतस्मात्लोकत्रयमुपकरणंयस्य यद्वा लोकत्रयस्यसृष्ट्यादिद्वारेणोपकरोतीतितथा तादृशोऽहंयदनुग्रहेणा सम् उदरेस्थितःभवःसंसारप्रपंचोयस्य योगनिद्रावसानेकिंचिद्विकसत्नलिनवदीक्षणंयस्य ॥ २१॥ एवंस्तुत्वाप्रार्थयते सोऽयमितिचतुर्भिः यत् येनसत्वेनज्ञानेन भगेनैश्वर्येणच मृड्यतेसुखयतिविश्वं दृशंप्रज्ञामनुस्पृशतात् योजयतुयथाऽहंस्रष्टुंक्षमोभविष्यामि यतःप्रणतप्रियोसौअहंचप्रणतःनचान्यःप्रार्थनीयोऽस्तियतः भगवान् सएवसमस्तजगतांसुहृत् यतोऽसौएकोऽनुस्यूतआत्मा अंतर्यामी ॥ २२ ॥ आत्मशक्त्यारमयासह यद्यत्कर्मकरिष्यतिस्वविक्रमंविष्णोरेवविक्रमःप्रभावोयस्मिन् तदिदंविश्वंतदाज्ञयासृजतोऽपिमेचेतःसएवयुंजीतप्र

यन्नाभिपद्मभवनादहमासमीड्यलोकत्रयोपकरणोयदनुग्रहेण॥तस्मैनमस्तउदरस्थभवाययोगनिद्रावसानविकसन्नलिनेक्षणाय॥ २१ ॥सोऽयंसमस्तजगतांसुहृदेकआत्मासत्वेनयन्मृडयतेभगवान्भगेन॥तेनैवमेदृशमनुस्पृशताद्यथाऽहंस्रक्ष्यामिपूर्ववदिदंप्रणतप्रियोऽसौ॥ २२॥ एषप्रपन्नवरदोरमयात्मशक्त्यायद्यत्करिष्यतिगृहीतगुणावतारः ॥ तस्मिन्स्वविक्रममिदंसृजतोऽपिचेतोयुंजीतकर्मशमलंचयथाविजह्यां॥ ॥ २३ ॥नाभिह्रदादिहसतोंऽभसियस्यपुंसोविज्ञानशक्तिरहमासमनंतशक्तेः ॥ रूपंविचित्रमिदमस्यविवृण्वतोमेमारीरिषीष्टनिगमस्यगिरांविसर्गः॥ २४ ॥सोऽसावदभ्रकरुणोभगवान्विवृद्धप्रेमस्मितेननयनांबुरुहंविजृंभन्॥ उत्थायविश्वविजयायचनोविषादंमाध्व्यागिरापनयतात्पुरुषःपुराणः ॥ २५ ॥ मैत्रेय उवाच स्वसंभवंनिशाम्यैवंतपोविद्यासमाधिभिः ॥ यावन्मनोवचस्तुत्वाविररामसखिन्नवत् ॥ २६ ॥ अथाभिप्रेतमन्वीक्ष्यब्रह्मणोमधुसूदनः॥ विषण्णचेतसंतेनकल्पव्यतिकरांभसा॥ २७॥

वर्तयतु कर्मासक्तितत्कृतंशमलंचवैषम्यादिपापंयथाविजह्यांत्यक्ष्यामि॥ २३ ॥अंभसिसतोयस्यनाभिह्रदादिहासं विज्ञानेशक्तिर्यस्य महत्तत्त्वात्मकस्यचित्तस्यतदभिमानी अस्यरूपमिदंविस्तारयतोमेनिगमस्यावयवभूतानांगिरां विसर्गउच्चारणंमारीरिषीष्ट हलांतंब्रह्मवर्चसमितिन्यायेनमालुप्यतामित्यर्थः ॥ २४ ॥ विवृद्धप्रेम्णास्मितेनविजृंभयन् विश्वस्यविजयायउद्भवायचकारादस्मदनुग्रहायचोत्थाय ॥ २५ ॥ स्वस्यसंभवोयस्मात्तंतपःशारीरं विद्याउपासनासमाधिरैकाग्र्यं तैर्निशाम्यदृष्ट्वायथाशक्तिस्तुत्वा श्रांतवद्विरराम ॥ २६ ॥ आत्मनोलोकसंस्थानविज्ञानेपरिखिद्यतोब्रह्मणोऽभिप्रेतमालक्ष्यतमाहेतिद्वयोरन्वयः तेनप्रलयोदकेनविषण्णचेतसं ॥ २७ ॥ ॥ २३ ॥

कश्मलंमोहइवेतिसमस्तमोहाशमनंदर्शयति ॥ २८ ॥ हेवेदगर्भ तंद्री विषादकृतमालस्यंमागाः तेनैवमेदृशमनुस्पृशतादित्यादियत्प्रार्थ यतेतदपेपूर्वमेवसंपादितं ॥ २९ ॥ तर्हिकथमहंनजानामीत्यतआह भूयइति ॥ ३० ॥ भक्तियुक्तः समाहितश्चसन् आत्मनिस्वस्मिंन्लो केचमांततंव्याप्यस्थितंद्रष्टाऽसिद्रक्ष्यसि आत्मनोजीवांश्च ॥ ३१ ॥ सर्वत्रमद्दर्शनेमोहोनिवर्ततइत्याह यदात्विति प्रतिचक्षीतपश्येत् ॥ ३२॥ तदाचमिथ्याज्ञाननिवृत्तौमुच्यतइत्याह यदेति भूतादिभिर्विरहितं आत्मानंजीवंशुद्धत्वंपदार्थं स्वरूपेणस्वस्यात्मभूतेनमयातत्पदा र्थेनउपेतमेकीभूतंपश्यन्भवतितदास्वाराज्यंमोक्षंप्राप्नोति ॥ ३३ ॥ यतःवर्षीयान् वृद्धतरः अत्यधिकोस्तीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अनुग्रहमे

लोकसंस्थानविज्ञानआत्मनःपरिखिद्यतः॥तमाहागाधयावाचाकश्मलंशमयन्निव॥ २८॥श्रीभगवानुवा च मावेदगर्भगास्तंद्रींसर्गउद्यममावह॥ तन्मयापादितंह्यग्रेयन्मांप्रार्थयतेभवान्॥ २९॥भूयस्त्वंतपआ तिष्ठविद्यांचैवमदाश्रयां ॥ताभ्यामंतर्हृदिब्रह्मन्लोकान्द्रक्ष्यस्यपावृतान् ॥ ३० ॥ ततआत्मनिलोकेचभ क्तियुक्तःसमाहितः ॥ द्रष्टाऽसिमांततंब्रह्मन्मयिलोकांस्त्वमात्मनः॥ ३१ ॥ यदातुसर्वभूतेषुदारुष्वग्निमिव स्थितम्॥ प्रतिचक्षीतमांलोकोजह्यात्तर्ह्येवकश्मलम्॥ ३२॥ यदारहितमात्मानंभूतेंद्रियगुणाशयैः॥ स्वरू पेणमयोपेतंपश्यन्स्वाराज्यमृच्छति॥ ३३ ॥ नानाकर्मवितानेनप्रजाबह्वीःसिसृक्षतः॥ नात्मावसीदत्यस्मि स्तेवर्षीयान्मदनुग्रहः॥ ३४ ॥ ऋषिमाद्यंनबध्नातिपापीयांस्त्वांरजोगुणः ॥ यन्मनोमयिनिर्बद्धंप्रजाःसंसृज तोऽपिते ॥ ३५ ॥ ज्ञातोऽहंभवतात्वद्यदुर्विज्ञेयोऽपिदेहिनां ॥ यन्मांत्वंमन्यसेयुक्तंभूतेंद्रियगुणात्मभिः॥ ३६॥ तुभ्यंमद्विचिकित्सायामात्मामेदर्शितोबहिः ॥ नालेनसलिलेमूलंपुष्करस्यविचिन्वतः॥ ३७ ॥यच्चकर्थांगम त्स्तोत्रंमत्कथाऽभ्युदयांकितं ॥ यद्वातपसितेनिष्ठासएषमदनुग्रहः॥ ३८॥

वाह ऋषिमितिचतुर्भिः यद्यतस्तेत्वयामनोमयिनिर्बद्धम् ॥ ३५ ॥ यद्यस्माद्भूतैरिंद्रियैर्गुणैःसत्वादिभिरात्मनाऽहंकारेणचायुक्तंमन्यसे ॥ ३६ ॥ तुभ्यंतव नालेनमार्गेणपुष्करस्यमूलमधिष्ठानंसलिलेविचिन्वतोमयिविचिकित्सायांभवितव्यमस्याश्रयेणनचदृश्यतेततोस्ति नास्तीतिसंदेहेसति आत्मास्वरूपंमेमया अबहिरंतर्हृदिदर्शितः॥ ३७ ॥अंगहेब्रह्मन् चकर्थकृतवानसि मत्कथैवाभ्युदयस्तेनांकितंसएष बंधाभावः मयिमनोनिर्बंधः मज्ज्ञानंमद्रूपस्यहृदिदर्शनं मत्स्तुतिःतपोनिष्ठाचेतियत् एषसर्वोऽपिमदनुग्रहः ॥ ३८ ॥

गुणमयत्वेनप्रतीयमानमपिनिर्गुणमेवानुवर्णयन् ॥ ३९ ॥ तवप्रीतइतिकिंवक्तव्यमित्याह यइति ॥ ४० ॥ नचमत्प्रीतेरप्यधिकंकिंचिद

स्तीत्याह पूर्तादिभिः राद्धंसिद्धंयन्निःश्रेयसफलंतत् मत्प्रीतिरेवेतितत्त्वविदांमतम् ॥ ४१ ॥ अत्रहेतुमाह अहमिति आत्मनामहंकारोपा
धीनांजीवानामात्माअतः प्रेयसामतिप्रियाणामपिमध्येप्रेष्ठःप्रियतमः सन्निरवद्यः यत्कृतेयदर्थम् ॥ ४२ ॥ अतस्त्वंकृतार्थएवतथाऽ
पिमत्प्रियार्थंसृष्टिंकुर्वित्याह सर्वेति आत्मात्वमिदंत्रैलोक्यंयामय्यनुशेरतेताःप्रजाश्वसृज केनात्मनैवान्यनिरपेक्षेण तत्रज्ञापकापेक्षाभा

प्रीतोऽहमस्तुभद्रंतेलोकानांविजयेच्छया ॥ यदस्तौषीर्गुणमयंनिर्गुणंमानुवर्णयन् ॥३९ ॥ यएतेनपुमान्नि
त्यंस्तुत्वास्तोत्रेणमांभजेत् ॥ तस्याशुसंप्रसीदेयंसर्वकामवरेश्वरः ॥ ४० ॥पूर्तेनतपसायज्ञैर्दानैर्योगसमाधि
ना ॥ राद्धंनिःश्रेयसंपुंसांमत्प्रीतिस्तत्त्वविन्मतं ॥ ४१ ॥अहमात्मात्मनांधातःप्रेष्ठःसन्प्रेयसामपि॥अंतोम
यिरतिंकुर्याद्देहादिर्यत्कृतेप्रियः॥ ४२ ॥ सर्ववेदमयेनेदमात्मनात्मात्मयोनिना ॥प्रजाःसृजयथापूर्वंयाश्चम
य्यनुशेरते॥ ४३॥ मैत्रेयउवाच तस्माएवंजगत्स्रष्ट्रेप्रधानपुरुषेश्वरः॥ व्यज्येदंस्वेनरूपेणकंजनाभस्ति
रोदधे॥ ४४॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपद्मोद्भवेविदुरमैत्रेयसंवादेनवमोऽध्यायः॥ ९॥
विदुरउवाच अंतर्हितेभगवतिब्रह्मालोकपितामहः॥ प्रजाःससर्जकतिधादैहिकीर्मानसीर्विभुः॥ १॥येच
मेभगवन्पृष्टास्त्वय्यर्थाबहुवित्तम ॥ तान्वदस्वानुपूर्व्येणछिंधिनःसर्वसंशयान्॥ २॥ सुतउवाच एवंसं
चोदितस्तेनक्षत्त्राकौषारवांमुनिः॥ प्रीतःप्रत्याहतान्प्रश्नान्हृदिस्थानथभार्गव॥ ३॥ मैत्रेयउवाच विरिं
चोपितथाचक्रेदिव्यंवर्षशतंतपः॥ आत्मन्यात्मानमावेश्ययदाहभगवानजः॥ ४॥

वमाह सर्ववेदमयेनेति आत्माअहंयोनिःकारणंयस्येतिज्ञानक्रियाशक्त्यतिशयंसूचयति यथापूर्वमिति तत्राप्यभ्यासोप्यस्तीत्युक्तंम
य्यनुशेरतइति स्थितानामभिव्यक्तिमात्रमेवकर्तव्यमित्यनायासत्वमुक्तं ॥ ४३ ॥ इदंसृज्यं व्यज्यप्रकाश्य पद्मनाभः श्रीनारायणरूपेण
तिरोदधेऽदृश्योऽभवत् ॥ ४४ ॥ इतितृतीयेटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥दशमेकालसंप्रश्नंप्रतिवक्तुंतदुद्भवः ॥ प्राकृतादिविभागेनसर्ग
स्तुदशधोच्यते ॥ १ ॥ १ ॥ मेमया वदस्ववद भासयस्वेतिवा ॥ २ ॥ संचोदितः प्रार्थितः हृदिस्थानेवाह नतुतेप्रश्नाःतेनविस्मृताइत्यर्थः
॥ ३ ॥ आत्मनिश्रीनारायणे आत्मानंमनआवेश्य ॥ ४ ॥ ॥२४॥

अन्नसंभूतोब्रह्मायदधिष्ठायस्थितः कर्त्तरिक्तः तत्पद्ममंभश्चविलोक्यकथंभूतंपद्ममंभश्चतेनप्रलयकालेनकृतंवीर्यंयस्यतेनवायुनाकंपितं न्यपादित्युत्तरेणान्वयः ॥ ५ ॥ विवृद्धंविज्ञानंबलंचयस्य न्यपात् सर्वंपीतवान् ॥ ६ ॥ पुष्करंपद्मंप्राग्लीनान् त्रींल्लोकान्कल्पितास्मि स्र क्ष्यामि ॥ ७ ॥ भगवतास्वयंकरणीयेकर्मणिचोदितोनियुक्तःसन् तदापद्मकोशंप्रविश्य तमेकमेवत्रिधालोकत्रयरूपेणव्यभांक्षीत् विबं भाज एकेनकमलमुकुलेनकथंलोकत्रयसृष्टिरित्यसंभावनांवारयितुंतस्यविशालतामाह द्विसप्तधाचतुर्दशलोकरूपेण उरुधाततोऽपिबहु प्रकारेणभाव्यंभावयितुंयोग्यंअतोनतेनत्रिलोकीकरणंचित्रमित्यर्थः ॥ ८ ॥ त्रिलोकीरूपेणैवविभागेहेतुमाह एतावानूत्रिलोकीरूपः जी

तद्विलोक्याब्जसंभूतोवायुनायदधिष्ठितः ॥ पद्ममंभश्चतत्कालकृतवीर्येणकंपितं ॥ ५ ॥ तपसात्येधमानेनवि द्ययाचात्मसंस्थया ॥ विवृद्धविज्ञानबलोन्यपाद्वायुंसहांभसा ॥ ६ ॥ तद्विलोक्यवियद्व्यापिपुष्करंयदधिष्ठितं ॥ अनेनलोकान्प्राग्लीनान्कल्पितास्मीत्यचिंतयत् ॥ ७ ॥ पद्मकोशंतदाविश्यभगवत्कर्मचोदितः ॥ एकंव्य भांक्षीदुरुधात्रिधाभाव्यंद्विसप्तधा ॥ ८ ॥ एतावान्जीवलोकस्यसंस्थाभेदःसमाहृतः ॥ धर्मस्यह्यनिमित्त स्यविपाकःपरमेष्ठ्यसौ ॥ ९ ॥ विदुरउवाच यदात्थबहुरूपस्यहरेरद्भुतकर्मणः ॥ कालाख्यंलक्षणंब्रह्म न्यथावर्णयनःप्रभो ॥ १० ॥

वलोकस्यजीवानांभोगस्थानस्यप्रत्यहंसृज्यस्यसंस्थाभेदोरचनाविशेषउक्तः ननुपरमेष्ठिनोऽपिजीवत्वाविशेषाद्ब्रह्मलोकस्यापिकिमिति प्रत्यहंसृष्टिर्नभवतितत्राह हियस्मादनिमित्तस्यनिष्कामस्यधर्मस्यविपाकः फलरूपोऽसौउपलक्षणमेतत् सत्यलोकस्यमहःप्रभृतिलोका नांतद्वासिनांत्रिलोक्यस्यकाम्यकर्मफलत्वात्प्रतिकल्पमुत्पत्तिविनाशौभवतः महःप्रभृतीनामुपासनासमुचितनिष्कामधर्मफलत्वात् द्विप रार्धपर्यंतंननाशः तत्रस्थानांचततःपरंप्रायेणमुक्तिरितिभावः ॥ ९ ॥ कालभेदेनलोकसृष्टिभेदंश्रुत्वातमेवकालंजिज्ञासुःपृच्छति यत्का लाख्यंलक्षणंस्वरूपमात्थअब्रवीः कथंकालः कल्प्यतेकिंवातस्यसूक्ष्मंस्थूलंचरूपमितियथावद्वर्णयेत्यर्थः ॥ १० ॥

तत्रसामान्यतः कालस्यस्वरूपमत्रोच्यते उत्तराध्यायेतुविशेषतः गुणानांव्यतिकरोमहदादिपरिणामः तेनैवाक्रियतेयः सकालइतिविशे
षः वक्ष्यतेचैकादशे गुणव्यतिकरःकालःस्वभावःसूत्रमेवचेति स्वतस्तुनिर्विशेषः अप्रतिष्ठितःक्वाप्यपर्यवसितः आद्यंतशून्यइत्यर्थः एत
देवदर्शयितुमीश्वरः सृष्ट्यादितेननिमित्तभूतेनकरोतीत्याह पुरुषइति उपादीयतेनिमित्ततयास्वीक्रियतइतिउपादानम् सकालउपादानं
निमित्तंयस्मिंस्तं आत्मानमेवविश्वरूपेणासृजत्स्वव्यतिरेकेणसृज्यस्याभावात् एतच्चवस्तुकथनमात्रंकालेननिमित्तेनचासृजदित्येताव
देवविवक्षितं ॥ ११ ॥स्वव्यतिरिक्तस्यसृज्याभावंदर्शयन् कालस्यसृष्टिनिमित्ततांदर्शयति विश्वमिति विष्णुमायर्यासंस्थितंसंहृतं ब्रह्म
तन्मात्रंसद्विश्वं ईश्वरेणकर्त्राकालेननिमित्तेनपरिच्छिन्नंपृथक्प्रकाशितं अव्यक्तामूर्तिः स्वरूपंयस्येति स्वतोनिर्विशेषतादर्शिता ॥१२॥

मैत्रेयउवाच गुणव्यतिकराकारोनिर्विशेषोऽप्रतिष्ठितः॥पुरुषस्तदुपादानमात्मानंलीलयाऽसृजत्॥ ११॥
विश्वंवैब्रह्मतन्मात्रंसंस्थितंविष्णुमायया ॥ईश्वरेणपरिच्छिन्नंकालेनाव्यक्तमूर्तिना॥१२॥ यथेदानींतथाऽ
ग्रेचपश्चादप्येतदीदृशं॥ सर्गोनवविधस्तस्यप्राकृतोवैकृतस्तुयः ॥ १३ ॥ कालद्रव्यगुणैरस्यत्रिविधःप्रतिसं
क्रमः॥ आद्यस्तुमहतःसर्गोगुणवैषम्यमात्मनः॥ १४॥ द्वितीयस्त्वहमोयत्रद्रव्यज्ञानक्रियादयः॥ भूतसर्गस्तृ
तीयस्तुतन्मात्रोद्रव्यशक्तिमान्॥ १५॥ चतुर्थऐंद्रियःसर्गोयस्तुज्ञानक्रियात्मकः॥ वैकारिकोदेवसर्गःपंचमो
यन्मयंमनः॥१६॥ षष्ठस्तुतमसःसर्गोयस्त्वबुद्धिकृतःप्रभो॥ षडिमेप्राकृताःसर्गावैकृतानपिमेशृणु॥ १७॥

अप्रतिष्ठितत्वंदर्शयितुंतत्कार्यविश्वप्रवाहस्याप्रतिष्ठामाह यथेदानीमस्तितथाऽग्रेपूर्वमप्यासीत् पश्चादपिभविष्यति एवंसामान्यतः का
लंनिरूप्यविशेषतोनिरूपयिष्यन्तन्निमित्तस्यसर्गस्यपूर्वोक्तानेवभेदाननुवदति सर्गइति यस्तुप्राकृतोवैकृतश्चसदशमः ॥ १३ ॥ तन्निमि
त्तमेवत्रिविधंप्रलयमाह कालेनैवकेवलेननित्यः प्रलयः द्रव्येणसंकर्षणाग्न्यादिनानैमित्तिकः गुणैः स्वस्वकार्यप्रसद्भिःप्राकृतिकः ताने
वसर्गान्प्रपंचयति आद्यइत्यादिनायावदध्यायसमाप्ति महतोलक्षणं आत्मनोहरेः सकाशात्गुणानांवैषम्यमिति ॥ १४ ॥ अहमः अहं
कारस्यतस्यलक्षणं यत्रेति द्रव्यादयोवक्ष्यमाणास्त्रयःसर्गाः तन्मात्रोभूतसर्गः भूतसूक्ष्मसर्गइत्यर्थः द्रव्यशक्तिमान्महाभूतोत्पादकः ॥
॥१५॥ ज्ञानकर्मेंद्रियात्मकश्चतुर्थः पंचमः वैकारिकः इंद्रियाधिष्ठातारोदेवामनश्च ॥ १६ ॥ षष्ठस्तुतमसःपंचपर्वाऽविद्यायाः अबुद्धि
जीवानामावरणंविक्षेपश्चतांकरोतीत्यबुद्धिकृत्तस्यमेमत्तःशृणु ॥ १७ ॥

अनुद्वेगेनश्रोतव्यतामाह यद्विषयामेधासंसारंहरति तस्यहरेर्लीलायद्वाइयमिति तमआदिसर्गरूपारजोभाजइतिब्रह्मरूपस्येत्यर्थः अस्मिन्पक्षेअबुद्धिकृतइति प्रथमांतं अनवधानकृतइत्यर्थः मुख्यमित्रप्रथमंकृतोमुख्यःसर्गः तस्थुषांस्थावराणां ॥ १८ ॥ षड्विधत्वमेवाह येपुष्पंविनाफलंतितेवनस्पतयः ओषधयः फलपाकांताः लताःआरोहणापेक्षाः त्वक्सारावेण्वादयः लताएवकाठिन्येनारोहणाऽनपेक्षावीरुधः येपुष्पैःफलंतितेद्रुमाः तेषांसाधारणंलक्षणमाह ऊर्ध्वस्रोतः आहारसंचारोयेषां तमःप्रायाअव्यक्तचैतन्याः अंतःस्पर्शाः स्पर्शमेवजानंतिनान्यत् तदप्यंतरेवनबहिः विशेषिणः अव्यवस्थितपरिणामाद्यनेकभेदवंतः ॥ १९ ॥ तिर्यक्स्रोतसांसर्गमाह तिरश्चा

रजोभाजोभगवतोलीलेयंहरिमेधसः॥ सप्तमोमुख्यसर्गस्तुषड्विधस्तस्थुषांचयः॥ १८ ॥ वनस्पत्यौषधिलतात्वक्सारावीरुधोद्रुमाः॥ उत्स्रोतसस्तमःप्रायाअंतस्पर्शाविशेषिणः॥ १९॥ तिरश्चामष्टमःसर्गःसोऽष्टाविंशतिधामतः॥ अविदोभूरितमसोघ्राणज्ञाह्यवेदिनः॥ २०॥ गौरजोमहिषःकृष्णःसूकरोगवयोरुरुः॥ द्विशफाःपशवश्चेमेअविरुष्ट्रश्चसत्तम॥ २१॥ खरोऽश्वोऽश्वतरोगौरःशरभश्चमरीयथा॥ एतेचैकशफाःक्षत्तः शृणुपंचनखान्पशून्॥ २२॥ श्वासृगालोवृकोव्याघ्रोमार्जारःशशशल्लकौ॥ सिंहःकपिर्गजःकूर्मोगोधाचमकरादयः॥ २३॥ कंकगृध्रवटश्येनभासभल्लूकबर्हिणः॥ हंससारसचक्राह्वकाकोलूकादयःखगाः ॥ २४॥ अर्वाक्स्रोतस्तुनवमःक्षत्तरेकविधोनृणां॥ रजोऽधिकाःकर्मपरादुःखेचसुखमानिनः॥ २५ ॥

मितिसचाष्टाविंशतिभेदः तिरश्चांलक्षणं अविदःश्वस्तनादिज्ञानशून्याः भूरितमसःआहारादिमात्रनिष्ठाः घ्राणेनैवेष्टमर्थंजानंतिहृदिअवेदिनःदीर्घानुसंधानशून्याःतथाचश्रुतिः अथेतरेषांपशूनामशनापिपासेएवाभिविज्ञानंनविज्ञातंवदंतिनविज्ञातंपश्यंतिनविदुःश्वस्तनंनलोकालोकाविति ॥ २० ॥ अष्टाविंशतिभेदानेवाह गवादयउष्ट्रांताः द्विशफाद्विखुरानव ॥ २१ ॥ खरादयएकशफाःषट्॥ २२ ॥ श्वादयोगोधांऽताः पंचनखाद्वादशएवमेते भूचराः सप्तविंशतिः मकरादयोजलचराः ॥ २३ ॥ कंकादयःखगाः अभूचरत्वेनैकीकृत्यगृहीताःतदेवमष्टाविंशतिभेदाभवंति तेषुकृष्णरुरुगौरामृगविशेषाःअन्येषामपितिर्यक्प्राणिनांयथायथमेतेष्वेवांतर्भावः ॥२४॥ अथआहारसंचारोयस्यसोऽर्वाक्स्रोताः ऱ्हस्वमार्षम् नृणांसर्गःनृणांलक्षणम् रजअधिकंयेषुते ॥ २५ ॥

एतेत्रयोवैकृताएवनकौमारवदुभयात्मकाःदेवसर्गश्चवैकृतइत्यनुषंगः वैकारिकस्तुदेवसर्गः प्राकृतेषुपूर्वमेवप्रोक्तः अयंतुततोन्यूनत्वात् वैकृतः देवसर्गत्वात्तदंतर्भूतश्च सनत्कुमारादीनांसर्गस्तुप्राकृतोवैकृतश्चदेवत्वेनमनुष्यत्वेनचसज्यइत्यर्थः ॥ २६ ॥ वैकृतश्चदेवसर्गोऽष्टविधः तत्रविबुधादयस्त्रयोभेदाः गंधर्वाप्सरसएकः यक्षरक्षांस्येकः ॥ २७ ॥ भूतप्रेतपिशाचाएकः सिद्धचारणविद्याधराएकः किन्नरादयएकः आदिशब्दा त्किंपुरुषाश्वमुखादयः एतद्विशेषोध्यायेस्पष्टंभविष्यति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतितृतीयेदशमः ॥ १० ॥ ततएकादशेकालपरमाण्वादिलक्षणैः॥ युगमन्वंतरादिभ्यःकल्पमानादिवर्ण्यते ॥ १ ॥ तदेवंसामान्यतः कालस्योपलक्षणभूतंगुणव्यतिकरंदशविधंनिरूप्येदानींतस्यैवविशेषंनिरूपयितुंतत्परिच्छेद्यंवस्तुलक्षयतिद्वाभ्यां

॥२६॥ वैकृतास्त्रयएवैतेदेवसर्गश्चसत्तम ॥ वैकारिकस्तुयःप्रोक्तःकौमारस्तूभयात्मकः ॥ २६ ॥ देवसर्गश्चाष्टविधो विबुधाःपितरोऽसुराः॥गंधर्वाप्सरसःसिद्धायक्षरक्षांसिचारणाः॥ २७ ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्वविद्याध्राःकिन्नरादयः॥ दशैतेविदुराख्याताःसर्गास्तेविश्वसृक्कृताः॥ २८ ॥अतःपरंप्रवक्ष्यामिवंशान्मन्वंतराणिच॥एवंरजःप्लुतःस्रष्टाकल्पादिष्वात्मभूर्हरिः॥ २९ ॥ सृजत्यमोघसंकल्पआत्मैवात्मानमात्मना ॥ ३० ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेदशमोऽध्यायः॥ १० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ चरमःसद्विशेषाणामनेकोसंयुतःसदा॥ परमाणुःसविज्ञेयोनृणामैक्यभ्रमोयतः॥ १ ॥ सतएवपदार्थस्यस्वरूपावस्थितस्ययत् ॥ कैवल्यंपरममहानविशेषोनिरंतरः॥२॥

सतःकार्यस्यविशेषाणामंशानांयश्चरमः अंत्यः यस्यांशोनास्ति अनेकः कार्यावस्थामप्राप्तः असंयुतः समुदायावस्थांचाप्राप्तः अतएवसदाकार्यसमुदायावस्थयोरपगमेऽप्यस्ति सपरमाणुर्विज्ञेयःकिंतत्रप्रमाणमतआह यतःयेभ्यःसमुदितेभ्यःनृणांव्यवहर्तॄणामैक्यभ्रमः अवयविबुद्धिः तथाचपंचमेऽवयविनिराकरणेवक्ष्यतियेषांसमूहेनकृतोविशेषइतिकार्यानुपपत्त्याकल्प्यतइतिभावः॥१ ॥सूक्ष्ममुक्त्वास्थूलमाह सतएवेति यस्यचरमोंऽशःपरमाणुः तस्यैवसतःकार्यमात्रस्यस्वरूपावस्थितस्य परिणामांतरमप्राप्तस्ययत्कैवल्यमैक्यंसपरमभमहान् पुंस्त्वंतुपरमाणुप्रतियोगित्वात् ननुनानाविशेषवान्परस्परंभिन्नश्वसर्वः पदार्थः कथमैक्यंतस्यतत्राह अविशेषः विशेषविवक्षारहितः निरंतर भेदविवक्षारहितश्च सर्वोऽपिप्रपंचः परममहानित्यर्थः॥२॥ ॥२६॥

यथासूक्ष्मःस्थूलश्चायंपदार्थः एवंकालोऽप्यनुमितः चकारान्मध्यमावस्थागृह्यते संस्थानंपरमाण्वाद्यवस्था तस्यभुक्तिःव्याप्तिः तयाभगवानितिहरेःशक्तिः स्वतोऽव्यक्तःव्यक्तंभुंक्तेव्याप्नोतिपरिच्छिनत्तीतितथा विभुः उत्पत्त्यादिषुदक्षः ॥ ३ ॥ एतदेवप्रपंचयतिसइत्यादिना सतःप्रपंचस्यपरमाणुतांपरमाण्ववस्थांयोभुंक्ते सकालःपरमाणुः तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयोभुंक्तेसपरममहान् अयमर्थः ग्रहर्क्षताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्यपर्यटनंवक्ष्यते तत्रसूर्योयावतापरमाणुदेशमतिक्रामति तावान्कालःपरमाणुः यावताचद्वादशराश्यात्मकंसर्वंभुवनकोशंअतिक्रामति सपरममहान्संवत्सरात्मकःकालः तस्यैवाद्यस्यायुगमन्वंतरादिक्रमेणद्विपरार्धांतत्वमिति तथाचपंचमेसूर्यगत्यैवकालादिविभागंवक्ष्यति ॥ ४ ॥ इदानींद्व्यणुकादिलक्षणपूर्वकंमध्यमकालावस्थांकथयति द्वौपरमाणूअणुःस्यात् त्रयोऽणवस्त्रसरेणुः

एवंकालोप्यनुमितःसौक्ष्म्येस्थौल्येचसत्तम॥संस्थानभुक्त्याभगवानव्यक्तोव्यक्तभुग्विभुः॥ ३॥सकालः परमाणुर्वैयोभुंक्तेपरमाणुताम्॥ततोविशेषभुग्यस्तुसकालःपरमोमहान्॥४॥अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्रसरेणुस्त्रयःस्मृतः॥जालार्करश्म्यवगतःखमेवानुपतन्नगात्॥ ५ ॥ त्रसरेणुत्रिकंभुंक्तेयःकालःसत्रुटिःस्मृतः॥शतभागस्तुवेधःस्यात्तैस्त्रिभिस्तुलवःस्मृतः॥६॥ निमेषस्त्रिलवोज्ञेयआम्नातस्तेत्रयःक्षणः॥क्षणान्पंचविदुःकाष्ठांलघुतादशपंचच॥ ७॥ लघूनिवैसमाम्नातादशपंचचनाडिका ॥ तेद्वेमुहूर्तःप्रहरःषड्यामःसप्तवानृणां॥ ॥ ८ ॥ द्वादशार्धपलोन्मानंचतुर्भिश्चतुरंगुलैः॥ स्वर्णमाषैःकृतच्छिद्रंयावत्प्रस्थजलप्लुतम्॥ ९ ॥

सतुप्रत्यक्षइत्याह-जालार्केति गवाक्षप्रविष्टेष्वर्करश्मिष्वगवतः कोऽसौयोऽतिलघुत्वेनखमेवानुपतन्नगाद्गतः पाठांतरेखमेवानुपतन्नवगतः नतुगांपृथ्वीं ॥ ५ ॥ शतंभागाःत्रुटिरूपाःयस्मिन्सवेधः ॥ ६ ॥ तेनिमेषास्त्रयःक्षणइत्याम्नातः काष्ठाः पंचदशएकंलघु ॥ ७ ॥ नाडिकाःषट्सप्तवाप्रहरः सएवयामोदिनस्यरात्रेश्चतुर्थोभागः ह्रासेषट्वृद्धौसप्तसंध्यांशमुहूर्तद्वयंविनेतिज्ञातव्यं तत्राप्यनियमार्थोवाशब्दः प्रत्यहंतद्भेदानांगणयितुमशक्यत्वात् ॥ ८ ॥ नाडिकायाउन्मानमाह उन्मीयतेअनेनेतिउन्मानंपात्रंषट्पलतांम्रविरचितं पंचगुंजोमाषः तैश्चतुर्भिश्चतुरंगुलायामशलाकारूपेणरचितैःकृतमूलछिद्रं तेनछिद्रेणयावत्प्रस्थपरिमितंजलंप्रविशति तेनचप्लुतंनिमग्नंभवति तावान्कालोनाडिका अत्रपलछिद्रयोराधिक्येशीघ्रंनिमज्जेत् अल्पत्वेचविलंबेनेतिपलशलाकयोर्नियमः ॥ ९ ॥

अह्नी अहोरात्रं ॥१०॥ षण्मासा अयनंदिवीत्यस्योत्तरेणान्वयः ॥११॥ देवानामहोरात्रेप्राक्तुर्द्वादश मासाः ॥१२॥ अनेनक्रमेणासौसूर्योनित्यमायुःक्षपयतीत्याह ग्रहाश्चंद्रादयऋक्षाण्यश्विन्यादीनि ताराअन्यानिनक्षत्राणितदुपलक्षितंयत्कालचक्रंतत्रस्थितः अनिमिषः कालात्मादि तुरीश्वरः सूर्यः जगद्द्वादशराश्यात्मकंभुवनकोशंपर्यैति पर्यटति॥१३॥संवत्सरादिभेदश्चसौरबार्हस्पत्यसावनचांद्रनाक्षत्रमासभेदेनद्रष्टव्यः केचित्पुनरेवम्।ऊचुः यदाशुक्लपक्षप्रतिपदिसंक्रांतिर्भवति तदासौरचांद्रमासयोर्युगपदुपक्रमोभवतिसंसंवत्सरः ततःसौरमानेनवर्षेषट्दिनानिवर्धंतेचांद्रमानेनवर्षेषट्दिनानिक्रसंतीतिद्वादशदिनव्यवधानात् उभयोरग्रपश्चाद्भावोभवति एवंव्यवधानतारतम्येनपंचव

यामाश्चत्वारश्चत्वारोमर्त्यानामहनीउभे॥ पक्षःपंचदशाहानिशुक्लःकृष्णश्चमानद॥ १०॥ तयोःसमुच्चयोमासःपितॄणांतदहर्निशं॥ द्वौतावृतुःषडयनंदक्षिणंचोत्तरंदिवि॥ ११॥ अयनेचाहनीप्राहुर्वत्सरोद्वादशस्मृतः॥ संवत्सरशतंनॄणांपरमायुर्निरूपितं॥ १२॥ ग्रहर्क्षताराचक्रस्थःपरमाण्वादिनाजगत्॥ संवत्सरावसानेनपर्येत्यनिमिषोविभुः॥ १३॥संवत्सरःपरिवत्सरइडावत्सरएवच॥अनुवत्सरोवत्सरश्चविदुरैवंप्रभाष्यते॥१४॥ यःसृज्यशक्तिमुरुधोच्छ्वसयन्स्वशक्त्यापुंसोऽभ्रमायदिविधावतिभूतभेदः॥ कालाख्ययागुणमयंक्रतुभिर्वितन्वंस्तस्मैबलिंहरतवत्सरपंचकाय॥ १५॥विदुरउवाच पितृदेवमनुष्याणामायुःपरमिदंस्मृतम्॥ परेषांगतिमाचक्ष्वयेस्युःकल्पाद्बहिर्विदः॥ १६॥ भगवान्वेदकालस्यगतिंभगवतोननु॥विश्वंविचक्षतेधीरायोगराद्धेनचक्षुषा॥ १७॥ मैत्रेयउवाच कृतंत्रेताद्वापरंचकलिश्चेतिचतुर्युगम्॥ दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षैःसावधानंनिरूपितम्॥ १८॥

र्षाणिगच्छंति तन्मध्येद्वौमलमासौभवतः पुनः पञ्चःसंवत्सरोभवति॥१४॥एवंभूतःकालात्मानित्यमप्रमत्तैःपूजनीयइत्याहयइति सृज्यंकार्यमंकुरादि तद्विषयांबीजादीनांशक्तिंकालरूपयास्वशक्त्यावहुधाउच्छ्वसयन्कार्याभिमुखींकुर्वन् दिविअंतरिक्षेधावति कोऽसौभूतभेदः महाभूतविशेषः तेजोमंडलरूपीसूर्यः किमर्थंधावति पुंसःपुरुषस्य अभ्रमायभ्रमोमोहः तन्निवृत्तयेआयुरादिव्ययेनविषयासक्तिंनिवर्तयन्नित्यर्थः सकामानांतुगुणमयस्वर्गादिफलंक्रतुभिर्विस्तारयन् तस्मैसंवत्सरपंचकप्रवर्तकायपूजांकुरुत॥१५॥ इदंस्वस्वमानेनवर्षशतंगणितमायुर्मानं प्रत्यहंकल्प्यतेसृज्यतइतिकल्पस्त्रैलोक्यंतस्माद्बाह्यतः विदोज्ञानिनः॥१६॥योगराद्धेन योगसिद्धेन॥१७॥द्वादशभिर्वर्षसहस्रैरित्युत्तरश्लोकसामर्थ्यात् ज्ञातव्यं अवधीयतइतिअवधानंसंध्याचांशश्चतत्सहितं ॥१८॥

कृतयुगेचत्वारिसहस्राणिसंध्यासंध्यांऽशयोश्चत्वारिचत्वारीत्यष्टौशतानिच एवंत्रेतादिष्वपियोज्यम् ॥ १९॥युगस्यादौसंध्याअंतेसंध्यांऽशः उक्तानिशतानिसंख्यायंययोस्तयोरंतरेणमध्येयुगंतस्यविशेषमाह यत्रेति गवालंभादिधर्मविशेषोयत्रविधीयतइत्यर्थः साधारणधर्मस्तु संध्यांऽशयोरप्यस्त्येव॥ २०॥चतुष्पात्संपूर्णःत्रेतादिषुपादेनपादेनव्येतिह्रसति पादेनपादेनवर्धमानेनाधर्मेणहेतुना एतच्चस्वरूपकथनमात्रंवैराग्यार्थंनतुधर्मसंकोचनार्थं॥२१ ॥ त्रिलोक्याःबहिर्महर्लोकप्रभृतिब्रह्मलोकमभिव्याप्यचतुर्युगसहस्रमेकदिनंयन्यस्यांविश्वसृक्ब्रह्मानिमीलतिस्वपिति ॥२२ ॥तत्रदिनस्थितिमाह निशाऽवसानइत्यादिसार्धैश्चतुर्भिः चतुर्दशमनून्भुंजन्पालयन्व्यामुवन्नित्यर्थः॥२३॥

चत्वारित्रीणिद्वेचैकंकृतादिषुयथाक्रमम्॥ संख्यातानिसहस्राणिद्विगुणानिशतानिच॥१९॥संध्यांऽशयोरंतरेणयःकालःशतसंख्ययोः॥ तमेवाहुर्युगंतज्ज्ञायत्रधर्मोविधीयते॥ २० ॥ धर्मश्चतुष्पान्मनुजान्कृतेसमनुवर्तते॥ सएवान्येष्वधर्मेणव्येतिपादेनवर्धता॥२१॥ त्रिलोक्यायुगसाहस्रंबहिराब्रह्मणोदिनम् ॥ तावत्येवनिशाताततयन्निमीलतिविश्वसृक्॥ २२ ॥ निशाऽवसानआरब्धोलोककल्पोऽनुवर्तते॥ यावद्दिनंभगवतोमनून्भुंजंश्चतुर्दश॥२३॥स्वंस्वंकालंमनुर्भुंक्तेसाधिकांह्येकसप्ततिम्॥मन्वंतरेषुमनवस्तद्वंशाऋषयःसुराः॥ भवंतिचैवयुगपत्सुरेशाश्चानुयेचतान्॥ २४ ॥ एषदैनंदिनःसर्गोब्राह्मस्त्रैलोक्यवर्तनः॥ तिर्यङ्नृपितृदेवानांसंभवोयत्रकर्मभिः॥२५॥मन्वंतरेषुभगवान्बिभ्रत्सत्त्वंस्वमूर्तिभिः॥मन्वादिभिरिदंविश्वमवत्युदितपौरुषः ॥ २६॥ तमोमात्रामुपादायप्रतिसंरुद्धविक्रमः॥ कालेनानुगताशेषआस्तेतूष्णींदिनात्यये॥ २७॥ तमेवान्वपिधीयंतेलोकाभूरादयस्त्रयः॥ निशायामनुवृत्तायांनिर्मुक्तशशिभास्करम्॥ २८॥

किंचिदधिकांयुगानामेकसप्ततिंमनुवंशाःपृथ्वीपालकाःक्रमेणभवंति सप्तर्षिप्रभृतयस्तुयुगपत्समकालमेवभवंति सुरेशाःइंद्राः तानन्नुवर्ततेयेगंधर्वादयस्तेऽपि॥२४॥ त्रैलोक्यंवर्तयतीतितथा॥ २५ ॥ स्वमूर्तिभिर्मन्वंतरावतारैः मन्वादिभिर्द्वारभूतैराविष्कृतपुरुषकारःसन् विश्वंरक्षति ॥ २६ ॥ रात्रिगतांस्थितिमाहपंचभिः तमसोमात्रांलेशम् प्रतिसंरुद्धःप्रत्याहृतोविक्रमोयेनानुगतमनुप्रविष्टमशेषंयस्मिन् ॥ ॥२७॥तदेवस्पष्टयति अपिधीयंतइतिकर्मकर्तरिप्रयोगःतिरोहिताभवंतीत्यर्थः कथंनिर्मुक्तःरहितः शशीभास्करश्चयथाभवतितथा॥२८॥

भगवच्छक्तिरूपोयःसंकर्षणमुखाग्निस्तेनऊष्मणा अर्दिताःसंतःजनलोकंयांति ॥ २९ ॥ कल्पांतेनएधिताः सिंधवःसमुद्राः उत्कटआ टोपःक्षोभोयेषांतिचतेचंडवातैरीरितोर्मयश्च ॥ ३० ॥ जनलोकआलयोयेषांमहर्लोकगतानामन्येषांचतैः ॥ ३१ ॥ वैराग्यार्थमाह एवंविधैरहोरात्रैर्वर्षशतंसर्वेषांप्राणिनामायुषःपरमधिकमस्यब्रह्मणोयदायुस्तदप्यपक्षितमिवक्षीणमिवेतिलोकोक्तिः गतप्रायमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ तदेवाह यदिति ॥ ३३ ॥ पूर्वस्यपूर्वार्धस्यादावितित्रिभिर्वस्तुकथनमात्रम् ॥ ३४ ॥ पाद्मत्वेहेतुः यदिति ॥ ३५ ॥ अयंतुद्वितीयस्यादौक थितः ॥ ३६ ॥ तदेवंकालेननिमित्तेनसृज्यानामायुःपरिमाणमुक्त्वाकालपरिच्छेदरहितंतत्त्वमाह कालोयमितिपंचभिः उपचर्यंतेकेवलं

त्रिलोक्यांदह्यमानायांशक्त्यासंकर्षणाग्निना ॥ यांत्यूष्मणामहर्लोकाज्जनंभृग्वादयोर्दिताः ॥ २९ ॥ ताव त्रिभुवनंसद्यःकल्पांतैधितसिंधवः ॥ प्लावयंत्युत्कटाटोपचंडवातेरितोर्मयः ॥ ३० ॥ अंतःसतस्मिन्सलिलआस्तेऽनंतासनोहरिः ॥ योगनिद्रानिमीलाक्षःस्तूयमानोजनालयैः ॥ ३१ ॥ एवंविधैरहोरात्रैःकालगत्योपलक्षितैः ॥ अपक्षितमिवास्यापिपरमायुर्वयःशतम् ॥ ३२ ॥ यदर्धमायुषस्तस्यपरार्धमभिधीयते ॥ पूर्वःपरार्धोऽपक्रांतोह्यपरोऽद्यप्रवर्तते ॥ ३३ ॥ पूर्वस्यादौपरार्धस्यब्राह्मोनाममहानभूत् ॥ कल्पोयत्राभवद्ब्रह्माशब्दब्रह्मेतियंविदुः ॥ ३४ ॥ तस्यैवचांतकल्पोऽभूद्यंपाद्ममभिचक्षते ॥ यद्धरेर्नाभिसरसआसील्लोकसरोरुहम् ॥ ३५ ॥ अयंतुकथितःकल्पोद्वितीयस्यापिभारत ॥ वाराहइतिविख्यातोयत्रासीत्सूकरोहरिः ॥ ३६ ॥ कालोयंद्विपरार्धाख्योनिमेषउपचर्यते ॥ अव्याकृतस्यानंतस्यअनादेर्जगदात्मनः ॥ ३७ ॥ कालोऽयंपरमाण्वादिर्द्विपरार्धांतईश्वरः ॥ नैवेशितुंप्रभुर्भूम्नईश्वरोधाममानिनाम् ॥ ३८ ॥ विकारैःसहितोयुक्तैर्विशेषादिभिरावृतः ॥ आंडकोशोबहिरयंपंचाशत्कोटिविस्तृतः ॥ ३९ ॥

नत्वनेनापिक्रमेणायुर्गणनंतस्येत्याह अव्याकृतस्यकार्योपाधिशून्यस्य अतएवानंतस्यअनादेश्चजगदात्मनोजगत्कारणस्य ॥ ३७ ॥ तत्परिच्छेदेकालस्यासामर्थ्यादित्याह कालोऽयमीश्वरः समर्थोऽपिभूम्नः परिपूर्णस्येशितुंनैवप्रभुःसमर्थः यतोधाममानिनांदेहगेहाभिमानिनामेवेश्वरः ॥ ३८ ॥ भूम्नइत्युक्तंतत्प्रपंचयन्नाह विकारैःषोडशभिर्युक्तैःअष्टप्रकृतिसंयुतैःसहितः तदारब्धइत्यर्थः अयमांडकोशः यत्प्रविष्टःपरमाणुवल्लक्ष्यतइत्युत्तरेणान्वयः कीदृशः अंतःपंचाशत्कोटियोजनविस्तृतः बहिश्चविशेषादिभिः पृथिव्यादिभिःसमभिरावृतः ॥ ३९ ॥

कीदृशैः आंडकोशप्रमाणाद्दशगुणमुत्तरोत्तरोऽधिकोयेषुतैः नकेवलमयमेकएवअपितुअन्येपिलक्ष्यंते ॥ ४० ॥ सर्वेषांकारणानांकार णंधामस्वरूपं ॥ ४१ ॥ इतितृतीयेएकादशः ॥ ११ ॥ द्वादशेतुकुमारादिमनःसर्गासमेधनात् ॥ कायद्वैधेनयौनस्तुमनुसर्गोनुवर्ण्यते ॥१॥ ॥ १ ॥ अथइति ब्रह्मास्वसृष्टौप्रथममविद्यावृत्तीःससर्ज तत्रतमोनामस्वरूपाप्रकाशः मोहोदेहाद्यहंबुद्धिः महामोहोभोगेच्छा तामिस्रं तत्प्रतिघातेक्रोधः अंधतामिस्रंतन्नाशेऽहमेवमृतोऽस्मीतिबुद्धिः तदेवोक्तंवैष्णवे तमोविवेकोमोहःस्यादंतःकरणविभ्रमः ॥महामोहस्तुविज्ञे

दशोत्तराधिकैर्यत्रप्रविष्टःपरमाणुवत् ॥ लक्ष्यतेंऽतर्गताश्चान्येकोटिशोह्यंडराशयः ॥ ४० ॥ तदाहुरक्षरंब्रह्म सर्वकारणकारणं ॥ विष्णोर्धामपरंसाक्षात्पुरुषस्यमहात्मनः ॥ ४१ ॥ इति० भा० म० तृतीयस्कंधेएकादशो ऽध्यायः ॥ ११ ॥ ६४ ॥ मैत्रेयउवाच इतितेवर्णितःक्षत्तःकालाख्यःपरमात्मनः ॥ महिमावेदगर्भोऽथयथा ऽस्राक्षीन्निबोधमे ॥ १ ॥ ससर्जाग्रेंऽधतामिस्रमथतामिस्रमादिकृत् ॥ महामोहंचमोहंचतमश्चाज्ञानवृत्तयः ॥ ॥ २ ॥ दृष्ट्वापापीयसींसृष्टिंनात्मानंबह्वमन्यत ॥ भगवद्ध्यानपूतेनमनसाऽन्यांततोऽसृजत् ॥ ३ ॥ सनकंच सनंदंचसनातनमथात्मभूः ॥ सनत्कुमारंचमुनीन्निष्क्रियानूर्ध्वरेतसः ॥ ४ ॥ तान्बभाषेस्वभूःपुत्रान्प्रजाःसृजत पुत्रकाः ॥ तन्नैच्छन्मोक्षधर्माणोवासुदेवपरायणाः ॥ ५ ॥ सोऽवध्यातःसुतैरेवंप्रत्याख्यातानुशासनैः ॥ क्रो धंदुर्विषहंजातंनियंतुमुपचक्रमे ॥ ६ ॥ धियानिगृह्यमाणोऽपिभ्रुवोर्मध्यात्प्रजापतेः ॥ सद्योऽजायततन्मन्युः कुमारोनीललोहितः ॥ ७ ॥ सवैरुरोददेवानांपूर्वजोभगवान्भवः ॥ नामानिकुरुमेधातःस्थानानिचजगद्गु रो ॥ ८ ॥ इतितस्यवचःपाद्मोभगवान्परिपालयन् ॥ अभ्यधाद्भद्रयावाचामारोदीस्तत्करोमिते ॥ ९ ॥

योपाम्रभोगसुखेषणा॥मरणंह्यंधतामिस्रंतामिस्रःक्रोधउच्यते ॥अविद्यापंचपर्वैषाप्रादुर्भूतामहात्मनइति पातंजलेप्येतएवोक्ताः अवि द्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशाइति श्रीविष्णुस्वामिप्रोक्तावाअज्ञानविपर्यासभेदभयशोकाः तदुक्तम् स्वादृगुत्थविपर्यासेत्यादि ॥ २ ॥ नबह्वमन्यतनाभ्यनंदत् ॥ ३ ॥ यद्यपिप्रतिकल्पंसनकादिसृष्टिर्नास्तितथापिब्राह्मसर्गत्वादिहोच्यते वस्तुतस्तुमुख्यसर्गादयएवप्र तिकल्पंभवंति सनकादयस्तुब्राह्मकल्पसृष्टाएवानुवर्तंते ॥ ४ ॥ स्वभूर्ब्रह्मा ॥ ५ ॥अवध्यातः अवज्ञातः प्रत्याख्यातमनंगीकृतमनुशासनं यैः ॥ ६ ॥ सचासौमन्युश्चतन्मन्युः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

बालकइव ॥ १० ॥ अग्रेपूर्वमेवमयाकृतानि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥सयोषणः सस्त्रीकः एभिःस्थानैर्नामभिश्चयुक्तः प्रजाःसृज ॥ १४ ॥

यद्रोदीःसुरश्रेष्ठसोद्वेगइवबालकः ॥ ततस्त्वामभिधास्यंतिनाम्नारुद्रइतिप्रजाः ॥ १० ॥ हृदिंद्रियाण्यसुर्व्यो

मवायुरग्निर्जलंमही ॥ सूर्यश्चंद्रस्तपश्चैवस्थानान्यग्रेकृतानिते ॥ ११ ॥ मन्युर्मनुर्महिनसोमहाञ्छिवःऋतुध्व

जः ॥ उग्ररेताभवःकालोवामदेवोधृतव्रतः ॥ १२ ॥ धीर्वृत्तिरुशनोमाचनियुत्सर्पिरिलांऽबिका ॥ इरावतीसुधा

दीक्षारुद्राण्योरुद्रतेस्त्रियः ॥ १३ ॥ गृहाणैतानिनामानिस्थानानिचसयोषणः ॥ एभिःसृजप्रजाबह्वीःप्रजा

नामसियत्पतिः ॥ १४ ॥ इत्यादिष्टःसगुरुणाभगवान्नीललोहितः ॥ सत्वाकृतिस्वभावेनससर्जात्मसमाःप्र

जाः ॥ १५ ॥ रुद्राणांरुद्रसृष्टानांसमंताद्ग्रसतांजगत् ॥ निशाम्यासंख्यशोयूथान्प्रजापतिरशंकत ॥ १६ ॥ अ

लंप्रजाभिःसृष्टाभिरीदृशीभिःसुरोत्तम ॥ मयासहदहंतीभिर्दिशश्चक्षुभिरुल्बणैः ॥ १७ ॥ तपआतिष्ठभद्रंतेस

र्वभूतसुखावहम् ॥ तपसैवयथापूर्वंस्रष्टाविश्वमिदंभवान् ॥ १८ ॥ तपसैवपरंज्योतिर्भगवंतमधोक्षजं ॥ स

र्वभूतगुहावासमंजसाविंदतेपुमान् ॥ १९ ॥ मैत्रेयउवाच एवमात्मभुवादिष्टःपरिक्रम्यगिरांपतिम् ॥

बाढमित्यमुमामंत्र्यविवेशतपसेवनम् ॥ २० ॥ अथाभिध्यायतःसर्गंदशपुत्राःप्रजज्ञिरे ॥ भगवच्छक्तियुक्त

स्यलोकसंतानहेतवः ॥ २१ ॥ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ भृगुर्वसिष्ठोदक्षश्चदशमस्तत्रनार

दः ॥ २२ ॥ उत्संगान्नारदोजज्ञेदक्षोंऽगुष्ठात्स्वयंभुवः ॥ प्राणाद्वसिष्ठःसंजातोभृगुस्त्वचिकराक्रतुः ॥ २३ ॥ पु

लहोनाभितोजज्ञेपुलस्त्यःकर्णयोर्ऋषिः ॥ अंगिरामुखतोऽक्ष्णोऽत्रिर्मरीचिर्मनसोऽभवत् ॥ २४ ॥ धर्मस्तना

द्दक्षिणतोयत्रनारायणःस्वयम् ॥ अधर्मःपृष्ठतोयस्मान्मृत्युर्लोकभयंकरः ॥ २५ ॥

सत्वंबलम् आकृतिर्नीललोहितता स्वभावस्तीव्रतातेन ॥ १५ ॥ रुद्राणांयूथानिदृष्ट्वा ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्रष्टास्रक्ष्यति ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

अधरदच्छदात् अधरोष्ठात् ॥२६॥२७॥ देहांतरेणकृतंसर्गंबकुंतद्देहत्यागेकारणमाह वाचमित्यादिना ॥२८॥२९॥त्वत्त्वतोयेपूर्वेब्रह्माद योऽन्येवातैरेतन्नकृतम् अंगजंकामं ॥३०॥ तेजीयसाम् अतितेजस्विनामपिसुश्लोक्यंसत्कीर्तिदंनभवति येषांतेजीयसांवृत्तं॥३१॥३२॥ तन्वंतनुं ॥३३॥ कथंस्रक्ष्यामीत्यभिध्यायतः स्रष्टुर्ब्रह्मणः चतुःसंख्यायुक्तात् मुखात् समवेतान्सुसंगतान् यथापुराप्राक्कल्पे ॥ ३४॥ चा

हृदिकामोभ्रुवःक्रोधोलोभश्चाधरदच्छदात् ॥ आस्याद्वाक्सिंधवोमेढ्रान्निर्ऋतिःपायोरघाश्रयः ॥ २६॥
छायायाःकर्दमोजज्ञेदेवहूत्याःपतिःप्रभुः॥ मनसोदेहतश्चेदंजज्ञेविश्वकृतोजगत्॥२७॥ वाचंदुहितरंतन्वीं
स्वयंभूर्हरतींमनः॥ अकामांचकमेक्षत्तःसकामइतिनःश्रुतं ॥ २८॥ तमधर्मेकृतमतिंविलोक्यपितरंसुताः॥
मरीचिमुख्यामुनयोविश्रंभात्प्रत्यबोधयन्॥ २९॥ नैतत्पूर्वैःकृतंत्वद्येनकरिष्यंतिचापरे॥ यत्त्वंदुहितरंगच्छे
रनिगृह्यांगजंप्रभुः॥ ३०॥ तेजीयसामपिह्येतन्नसुश्लोक्यंजगद्गुरो॥ यद्वृत्तमनुतिष्ठन्वैलोकःक्षेमायकल्प
ते॥ ३१॥ तस्मैनमोभगवतेयइदंस्वेनरोचिषा॥ आत्मस्थंव्यंजयामाससधर्मंपातुमर्हति॥ ३२॥ सइत्थंगृ
णतःपुत्रान्पुरोदृष्ट्वाप्रजापतीन्॥ प्रजापतिपतिस्तन्वंतत्याजव्रीडितस्तदा॥३३॥ तांदिशोजगृहुर्घोरांनीहारं
यद्विदुस्तमः॥ कदाचिद्ध्यायतःस्रष्टुर्वेदाआसंश्चतुर्मुखात्॥ कथंस्रक्ष्याम्यहंलोकान्समवेतान्यथापुरा॥३४॥
चातुर्होत्रंकर्मतंत्रमुपवेदनयैःसह॥धर्मस्यपादाश्चत्वारस्तथैवाश्रमवृत्तयः॥३५॥ विदुरउवाच सवैवि
श्वसृजामीशोवेदादीन्मुखतोऽसृजत्॥ यद्यद्येनासृजद्देवस्तन्मेब्रूहितपोधन॥ ३६॥ मैत्रेयउवाच ऋ
ग्यजुःसामाथर्वाख्यान्वेदान्पूर्वादिभिर्मुखैः॥ शस्त्रमिज्यांस्तुतिस्तोमंप्रायश्चित्तंव्यधात्क्रमात्॥३७॥ आयुर्वे
दंधनुर्वेदंगांधर्वंवेदमात्मनः॥ स्थापत्यंचासृजद्वेदंक्रमात्पूर्वादिभिर्मुखैः॥ ३८ ॥

तुर्होत्रंहोत्रादीनांचतुर्णांकर्मतंत्रंयज्ञविस्तारः उपवेदैर्न्यायैश्चसह आश्रमास्तद्वृत्तयश्चासन् ॥३५॥ मुखतोमुखेभ्यः ॥३६॥ चातुर्होत्रस्त्व ध्विक्कममाह शस्त्रअप्रगीतमंत्रस्तोत्रंहोतुःकर्म इज्यामध्वर्योःकर्म स्तुतिःस्तोमःस्तुतिः संगीतं स्तोमं तदर्थमृक्समुदायंत्रिवृत्स्तोमोभवती त्यादिविहितमुद्गातृप्रयाज्यं प्रायश्चित्तंब्राह्मं ॥ ३७ ॥ उपवेदक्रममाह आयुर्वेदमिति आत्मनोमुखैः स्थापत्यंविश्वकर्मशास्त्रं ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ कर्मतंत्रक्रममाह षोडश्युक्थाविति पुरीषीचयनं अग्निष्टुत्अग्निष्टोमः ॥ ४० ॥ विद्येति शौचंक्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिःपरं
मामंनेतिस्मृतेः दानमितिदया भूताभयप्रदानस्यकलांनार्हंतिषोडशीमितिवचनात् एवंचतपःशौचंदयासत्यमितिपादाः कृतेकृताइतिप्र
थमस्कंधोक्तेरविरोधः ॥ ४१ ॥ सावित्रंब्रह्मचर्यम् उपनयनादारभ्यगायत्रीमधीयानस्यत्रिरात्रं प्राजापत्यं व्रतान्याचरतःसंवत्सरं ब्राह्मं
वेदग्रहणांतं बृहन्नैष्ठिकम् वार्ताअनिषिद्धकृष्यादिवृत्तिः संचयोयाजनादिवृत्तिः शालीनम् अयाचितवृत्तिः शिलोंछनंपतितकणिशक
णवृत्तिः एकवचनमार्षमित्येतागृहेवृत्तयइति यद्वा शिलोंछइतिद्वंद्वैक्येसप्तमी एवंवृत्तिभेदेसतिगृहेस्थिताभवंतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥वनेस्थि

इतिहासपुराणानिपंचमंवेदमीश्वरः॥ सर्वेभ्यएववक्त्रेभ्यःससृजेसर्वदर्शनः॥३९॥ षोडश्युक्थौपूर्ववक्त्रात्पु
रीष्यग्निष्टुतावथ॥ आप्तोर्यामातिरात्रौचवाजपेयंसगोसवं ॥ ४० ॥ विद्यादानंतपःसत्यंधर्मस्येतिपदानि
च॥ आश्रमांश्चयथासंख्यमसृजत्सहवृत्तिभिः॥ ४१ ॥ सावित्रंप्राजापत्यंचब्राह्मंचाथबृहत्तथा॥ वार्तासंच
यशालीनशिलोंछइतिवैगृहे॥ ४२ ॥वैखानसावालखिल्यौदुंबराःफेनपावने॥ न्यासेकुटीचकःपूर्वंबह्वोदो
हंसनिष्क्रियौ॥ ४३ ॥ आन्वीक्षिकीत्रयीवार्तादंडनीतिस्तथैवच॥ एवंव्याहृतयश्चासन्प्रणवोह्यस्यदह्रतः॥
॥ ४४ ॥ तस्योष्णिगासील्लोमभ्योगायत्रीचत्वचोविभोः॥ त्रिष्टुप्मांसात्स्नुतोऽनुष्टुप्जगत्यस्थ्नःप्रजापतेः॥
॥ ४५ ॥ मज्जायाःपंक्तिरुत्पन्नाबृहतीप्राणतोऽभवत्॥ स्पर्शस्तस्याभवज्जीवःस्वरोदेहउदाहृतः॥४६॥

ताश्चत्वारः तत्रवैखानसाः अकृष्टपच्यवृत्तयः वालखिल्याः नवेऽन्नेलब्धेपूर्वसंचितान्नत्यागिनः औदुंबराः प्रातरुत्थाययांदिशंप्रथमंप
श्यंतितत‌आहृतैःफलादिभिर्जीवंतः फेनपाः स्वयंपतितैःफलादिभिर्जीवंतः कुटीचकःस्वाश्रमकर्मप्रधानः बह्वोदः कर्मोपसर्जनीकृत्यज्ञा
नप्रधानः हंसोज्ञानाभ्यासनिष्ठः निष्क्रियः प्राप्ततत्त्वः एतेचसर्वेयथोत्तरंश्रेष्ठाः ॥४३ ॥ न्यायादीनांपूर्वादिक्रमेणोत्पत्तिमाह आन्वीक्षि
कीति आन्वीक्षिक्याद्यामोक्षधर्मकामार्थविद्याः भूर्भुवःस्वरितिव्यस्तास्तिस्रः समस्ताचतुर्थी यथाहाश्वलायनः एवंव्याहृतयःप्रोक्ताव्य
स्ताःसमस्ताइति यद्वा महइतिचतुर्थीतथाचश्रुतेः भूर्भुवःसुवरितिवाएतास्तिस्रोव्याहृतयः तासामुहस्मैतांचतुर्थींमाहाचमस्यप्रवेदयते
महतीति दह्रतःहृदयाकाशात् ॥ ४४ ॥ स्नुतःस्नायु[illegible]अनुष्टुप्स्नव[illegible]तिश्रुतेः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

महाकल्पेब्रह्माशब्दरूपोऽभवदित्युक्तंतदेवदर्शयन्वर्णानामुत्पत्तिमाह स्पर्शइतिसार्द्धेन स्पर्शःकादिवर्गपंचकं स्वरोऽकारादिः ऊष्माणंश षसहचतुष्कं अंतस्थायरलवाः सप्तस्वराः षड्जादयः विहारेणक्रीडया ॥४७॥अतएवशब्दतनुत्वाद्ब्रह्मणः परमेश्वरोनित्यंप्रकाशतइत्या ह व्यक्तावैखरी अव्यक्तःप्रणवस्तदात्मनस्तस्यब्रह्मणः परःपरमेश्वरः अवभाति कीदृशः ब्रह्मपरिपूर्णः तत्राव्यक्तात्मनोब्रह्मरूपोविततोऽ वभाति व्यक्तात्मनोनानाशक्त्युपबृंहितइंद्रादिरूपोऽवभाति यापूर्वंविसृष्टासतीनीहारंतमोऽभवत् ततोऽपरामनिषिद्धकामासक्तांतनुं शब्द

ऊष्माणमिंद्रियाण्यांहुरंतस्थाबलमात्मनः ॥ स्वराःसप्तविहारेणभवंतिस्मप्रजापतेः ॥ ४७ ॥ शब्दब्रह्मात्मन
स्तातव्यक्ताव्यक्तात्मनःपरः ॥ ब्रह्मावभातिविततोनानाशक्त्युपबृंहितः ॥ ततोऽपरामुपादायससर्गायमनोद
धे ॥ ४८ ॥ ऋषीणांभूरिवीर्याणामपिसर्गमविस्तृतं ॥ ज्ञात्वातद्धृदयेभूयश्चिंतयामासकौरव ॥ ४९ ॥ अहो
अद्भुतमेतन्मेव्यापृतस्यापिनित्यदा ॥ नत्येधंतेप्रजानूनंदैवमत्रविघातकं ॥ ५० ॥ एवंयुक्तकृतस्तस्यदैवंचा
वेक्षतस्तदा ॥ कस्यरूपमभूद्द्वेधायत्कायमभिचक्षते ॥ ५१ ॥ ताभ्यांरूपविभागाभ्यांमिथुनंसमपद्यत ॥ यस्तु
तत्रपुमान्सोऽभून्मनुःस्वायंभुवःस्वराट् ॥ ५२ ॥ स्त्रीयासीच्छतरूपाख्यामहिष्यस्यमहात्मनः ॥ तदामिथुनध
र्मेणप्रजात्येधांबभूविरे ॥ ५३ ॥ सचापिशतरूपायांपंचापत्यान्यजीजनत् ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौतिस्रःकन्या
श्चभारत ॥ ५४ ॥ आकूतिर्देवहूतिश्चप्रसूतिरितिसत्तम ॥ आकूतिंरुचयेप्रादात्कर्दमायतुमध्यमां ॥ दक्षाया
दात्प्रसूतिंचयतआपूरितंजगत् ॥ ५५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
श्रीशुकउवाच निशम्यवाचंवदतोमुनेःपुण्यतमांनृप ॥ भूयःपप्रच्छकौरव्योवासुदेवकथादृतः ॥ १ ॥

ब्रह्मतनुस्तुसदाऽस्त्येव ॥ ४८ ॥ मन्वंतरग्रहणेकारणमाह ऋषीणामित्यादिना ॥ ४९ ॥ ५० ॥ युक्तकृतः यथोचितंकुर्वतः अतएवक स्यब्रह्मणइदंद्विधाभूतमित्याश्चर्यात् कायमयाप्यभिचक्षते ॥५१॥५२ ॥ यास्त्रीसाअस्यमहिष्यासीत् एधांबभूविरे वृद्धिंप्राप्ताः ॥५३॥ तदेवाह सचापीति ॥ ५४ ॥ यतःयासांसंततिभिः ॥ ५५ ॥ इतितृतीयस्कंधेटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥छ॥ त्रयोदशे सिसृक्षायांमनोराकस्मिकाप्लुतां ॥ धरामुद्धर्तुमुद्भूतात्क्रोडाद्दैत्यानुसूदनं ॥ १ ॥ १ ॥

सपरीक्षित् प्रेत्यदेहंत्यक्त्वा ॥ २ ॥ प्रार्थये नत्वाज्ञापयामीत्याह गदितुंयदिमन्यसेअनुग्रहेणतर्हिंब्रूहीति यस्यज्ञानमदाच्छुकइतिश्रवणे
च्छायांकारणं॥ ३ निस्पृहस्यापिराज्ञः श्रीकृष्णानुग्रहात्तादृक्पौत्रःसमजनीतिवक्तुं तस्यश्रीकृष्णेभक्त्युद्रेकमाह अपीपलदितित्रिभिः
पितृवदपीपलत् पालयामास ॥ ४ ॥ क्रतवः तदुपार्जितालोकाश्च ॥ ५ ॥ सुरस्पार्हाःसुराणांस्पृहणीयास्तेसंपदादयःकामाविषयारा
ज्ञः किमुदंप्रीतिमधिजग्मुःअकृतवंतइत्यर्थः अत्रहेतुःमुकुंदेएवमनोयस्येति क्षुधितस्यअन्नैकमनसोयथाइतरेस्रक्चंदनादयोनकुर्वंतितद्वत्॥
॥ ६ ॥ प्रस्तुतमाह मातुरिति ॥ ७ ॥ पुरटंसुवर्णं स्फुरन्पुरटमौलिर्यस्यास्तितं व्रीह्यादिभ्यश्चेतिइनिप्रत्ययः अपीच्यंमतिसुंदरं दृश्यतइति

तस्यजन्ममहाबुद्धेःकर्माणिचगृणीहिनः ॥ निधनंचयथैवासीत्सप्रेत्यगतवान्यथा॥ २॥तदिदंश्रोतुमिच्छा
मिगदितुंयदिमन्यसे॥ ब्रूहिनःश्रद्दधानानांयस्यज्ञानमदाच्छुकः॥ ३॥ सूतउवाच अपीपलद्धर्मराजः
पितृवद्रंजयन्प्रजाः॥ निस्पृहःसर्वकामेभ्यःकृष्णपादाब्जसेवया ॥ ४ ॥ संपदः क्रतवोविप्रामहिषीभ्रातरोम
ही॥ जंबुद्वीपाधिपत्यंचयशश्चत्रिदिवंगतं॥५॥ किंतेकामाःसुरस्पार्हामुकुंदमनसोद्विजाः॥अधिजग्मुर्मुदंरा
ज्ञःक्षुधितस्ययथेतरे॥ ६ ॥मातुर्गर्भगतोवीरःसतदाभृगुनंदन ॥ददर्शपुरुषंकंचिद्दह्यमानोऽस्त्रतेजसा॥ ७॥
अंगुष्ठमात्रममलंस्फुरत्पुरटमौलिनम्॥ अपीच्यदर्शनंश्यामंतडिद्वाससमच्युतं॥ ८ ॥ श्रीमद्दीर्घचतुर्बाहुंतप्त
कांचनकुंडलम्॥क्षतजाक्षंगदापाणिमात्मनःसर्वतोदिशम् ॥ परिभ्रमंतमुल्काभांभ्रामयंतंगदांमुहुः॥९॥
अस्त्रतेजःस्वगदयानीहारमिवगोपतिः॥ विधमंतंसन्निकर्षेपर्यैक्षतकइत्यसौ ॥ १० ॥ विधूयतदमेयात्माभ
गवान्धर्मगुब्विभुः॥ मिपतोदशमास्यस्यतत्रैवांतर्दधेहरिः॥ ११ ॥

दर्शनंरूपंयस्यतं तडिद्वद्वाससीयस्येतिश्यामिमितिचपदाभ्यां विद्युद्युक्तमेघोपमासूचिता अच्युतमविकारं ॥ ८ ॥ तप्तंदाहोत्तीर्णंयत्कांच
नंतन्मयेकुंडलेयस्य क्षतजाक्षंसंरंभादत्यारक्तनेत्रं अहोमद्भक्तस्यापिगर्भास्त्रपीडेतिक्रोधेनेतिभावः ॥ ९ ॥ अस्त्रतेजोविधमंतंविनाशयंतं
नीहारंहिमंगोपतिःसूर्यइव एवंविधंगर्भगतोबालःसन्निकर्षेसमीपेददर्श दृष्ट्वाचासौकइतिपर्यैक्षतवितर्कितवान् ॥ १० ॥ अमेयात्माकथं
तद्विधृतवानित्यवितर्क्यरूपःधर्मंगोपायतीतिधर्मगुप् यद्वा धर्मंगोपायंतीतिधर्मगुपोराजानः तत्प्रभुस्तेषामपिपालकत्वात् दशमासपरि
च्छेद्यस्यतस्यमिषतःपश्यतः यत्रदृष्टस्तत्रैवांतर्हितःनत्वन्यत्रगतःयतोविभुःसर्वगतः ॥ ११ ॥

उदर्कउत्तरफलं सर्वगुणानामुत्तरोत्तराधिक्यसूचकेलग्ने तत्रहेतुः अनुकूलैरन्यैर्ग्रहैःसहितानां शुभग्रहाणामुदयोयस्मिन् ॥१२॥ जातकं जातकर्म मंगलंपुण्याहं॥ १३ ॥वरान्श्रेष्ठान् स्वन्नंशोभनमन्नंच यावन्नछिद्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकम् छिन्नेनालेततःपश्चात्सूतकंतु विधीयतइतिवचनात् ततःपूर्वंप्रादात् आमान्नंवा प्रजातीर्थेपुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले तीर्थविद्दानकालज्ञः पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवतिचाक्षयमितिस्मृतेः देवाश्चपितरश्चैवपुत्रेजातेद्विजन्मनाम्॥आयांतिहिनृपश्रेष्ठपुण्याहमितिचाब्रुवन्नितिच ॥ १४ ॥ हेपौरवर्षभ पूरूणांपूरुवंश्यानाम् ॥ १५ ॥ शुक्लेशुद्धेअस्मिन्प्रजातंतौ दैवेन कथंभूतेनअप्रतिघातेनदुर्वारेण संस्थांनाशमुपेयुषिगतेसति वोऽनुग्रहार्थाय यस्मात्कृष्णव

ततःसर्वगुणोदर्केसानुकूलग्रहोदये ॥जज्ञेवंशधरःपांडोर्भूयःपांडुरिवौजसा ॥ १२ ॥ तस्यप्रीतमनाराजाविप्रैर्धौम्यकृपादिभिः ॥ जातकंकारयामासवाचयित्वाचमंगलं ॥ १३ ॥ हिरण्यंगांमहींग्रामान्हस्त्यश्वान्नृपतिर्वरान् ॥ प्रादात्स्वन्नंचविप्रेभ्यःप्रजातीर्थेसतीर्थवित् ॥ १४ ॥ तमूचुर्ब्राह्मणास्तुष्टाराजानंप्रश्रयान्वितं ॥ एषह्यस्मिन्प्रजातंतौपूरूणांपौरवर्षभ॥ १५ ॥दैवेनाप्रतिघातेनशुक्लेसंस्थामुपेयुषि॥रातोवोऽनुग्रहार्थायविष्णुनाप्रभविष्णुना॥ १६ ॥तस्मान्नाम्नाविष्णुरातइतिलोकेबृहच्छ्रवाः॥भविष्यतिनसंदेहोमहाभागवतोमहान्॥ १७॥ युधिष्ठिरउवाच अप्येषवंश्यान्राजर्षीन्पुण्यश्लोकान्महात्मनः॥ अनुवर्त्तितास्मियशसासाधुवादेनसत्तमाः ॥१८॥ ब्राह्मणाऊचः पार्थप्रजाऽविताऽसाक्षादिक्ष्वाकुरिवमानवः ॥ ब्रह्मण्यःसत्यसंधश्चरामोदाशरथिर्यथा ॥ १९॥एषदाताशरण्यश्चयथाह्यौशीनरःशिबिः ॥ यशोवितनितास्वानांदौष्यंतिरिवयज्वनाम् ॥ २० ॥ धन्विनामग्रणीरेषतुल्यश्चार्जुनयोर्द्वयोः ॥ हुताशइवदुर्धर्षःसमुद्रइवदुस्तरः ॥ २१ ॥

नःशीलेनश्रीविष्णुनारातोदत्तः ॥ १६ ॥ तस्माल्लोकेविष्णुरातइतिनाम्नाभविष्यति महाभागवतश्च गुणैश्चमहान्भविष्यति नात्रसंदेहइतितंराजानंब्राह्मणाऊचुरितित्रयाणामन्वयः ॥ १७ ॥ महाभागवतोभविष्यतीत्युक्तेहृष्टःपृच्छति अपिस्वित्किस्वित् साधुवादेनसुयशसा सत्कीर्त्याचानुवर्त्तिताभविष्यतीतिपूर्वस्यैवातःपरमप्यनुषंगः ॥ १८ ॥ प्रजानामविताऽरक्षकः मानवःमनोःपुत्रः ब्राह्मणेषुहितःसत्यप्रतिज्ञश्चश्रीरामोयथा ॥ १९ ॥ उशीनरदेशाधिपतिःशिबिः येनस्वमांसंश्येनायदत्वाशरणागतःकपोतोरक्षितः स्वानांज्ञातीनाम् यज्वनांचयशोविस्तारकोदौष्यंतिर्भरतइव ॥ २० ॥ अर्जुनयोः पार्थकार्त्तवीर्ययोः ॥ २१ ॥

स्वयंभुवःपुत्रः तद्देहांशत्वात्सः ॥ २ ॥ विष्वक्सेनोहरिरेवाश्रयोयस्यसः ॥ ३ ॥ अतस्तस्यचरितंश्रोतव्यमित्याह सुचिरंश्रमोयस्मिन् त स्यपुंसांश्रुतस्यअंजसामुख्यत्वेनायमेवार्थईडितःस्तुतः ननुमुकुंदपादारविंदंयेषांहृदयेष्वस्तितेषांभागवतानांगुणानुश्रवणं ॥ ४ ॥ सहस्र शीर्षाश्रीकृष्णस्तस्यचरणावुपधीयेतेयस्मिन् श्रीकृष्णःप्रीत्यायस्योत्संगेचरणौप्रसारयतीत्यर्थः तमभ्यचष्टअभ्यभाषत प्रणीयमानः तेन

प्रवर्त्यमानः ।६ ५ ॥ वेदगर्भंब्रह्माणं ॥ ६ ॥ त्वमेवैकःपितासर्वेषांयतोजन्मकृत्वृत्तिदः पोषकश्चत्वमेवं अतस्तवयद्यप्यन्यापेक्षानास्ति

विदुरउवाच सवैस्वायंभुवःसम्राट्प्रियःपुत्रःस्वयंभुवः ॥ प्रतिलभ्यप्रियांपत्नींकिंचकारततोमुने ॥ २ ॥ च रितंतस्यराजर्षेरादिराजस्यसत्तम ॥ ब्रूहिमेश्रद्दधानायविष्वक्सेनाश्रयोह्यसौ ॥ ३ ॥ श्रुतस्यपुंसांसुचिरश्र मस्यनन्वंजसासूरिभिरीडितोऽर्थः॥तत्तद्गुणानुश्रवणंमुकुंदपादारविंदंहृदयेषुयेषां॥४॥ श्रीशुकउवाच इ तिब्रुवाणंविदुरंविनीतंसहस्रशीर्ष्णश्चरणोपधानं ॥ प्रहृष्टरोमाभगवत्कथायांप्रणीयमानोमुनिरभ्यचष्ट ॥ ॥५॥ मैत्रेयउवाच यदास्वभार्ययासाकंजातःस्वायंभुवोमनुः ॥ प्रांजलिःप्रणतश्चेदंवेदगर्भमभाषत ॥ ॥ ६ ॥ त्वमेकःसर्वभूतानांजन्मकृद्वृत्तिदःपिता ॥ अथापिनःप्रजानांतेशुश्रूषाकेनवाभवेत् ॥ ७ ॥ तद्विधेहि नमस्तुभ्यंकर्मस्वीड्यात्मशक्तिषु ॥ यत्कृत्वेहयशोविष्वगमुत्रचभवेद्गतिः ॥ ८ ॥ ब्रह्मोवाच प्रीतस्तुभ्य महंतातस्वस्तिस्ताद्वांक्षितीश्वर ॥ यन्निर्व्यलीकेनहृदाशाधिमेत्यात्मनाऽर्पितं ॥ ९ ॥ एतावत्यात्मजैर्वीरकार्या ह्यपचितिर्गुरौ ॥ शक्त्याऽप्रमत्तैर्गृह्येतसादरंगतमत्सरैः ॥ १० ॥ सत्वमस्यामपत्यानिसदृशान्यात्मनोगुणैः ॥ उत्पाद्यशासधर्मेणगांयज्ञैःपुरुषंयज ॥ ११ ॥ परंशुश्रूषणंमह्यंस्यात्प्रजारक्षयानृप ॥ भगवांस्तेप्रजाभर्तुर्हृ षीकेशोनुतुष्यति ॥ १२ ॥

अथाप्यस्माकंतेशुश्रूषाकेनकर्मणाभवेत् तद्विधेहीत्युत्तरेणान्वयः ॥ ७ ॥ हेईड्य आत्मश क्तिषु अस्मच्छक्येषुकर्मसुमध्येकेनकर्मणाभवेत् तद्विधेहि इदंकर्त्तव्यमितिकथय यत्कृत्वायस्मिन्कृतेसतिविष्वक्सर्वतः अमुत्रपरलो के ॥ ८ ॥ वांयुवयोर्दंपत्योः स्वस्तिभद्रंस्तात्भूयात् यद्यतः मामांशाधिअनुशिक्षयेति आत्मनास्वयमेवार्पितंनिवेदितं अतःप्रीतोऽस्मि ॥ ९ ॥ अपचितिः पूजागृह्येत आज्ञेतिशेषः सनकादयोनकुर्वंतिवयंकिमितिकरिष्यामइतिएवंभूतोगतोमत्सरोयेभ्यः॥ १० ॥गांशासशा धिपालयेत्यर्थः पुरुषंहरिं ॥ ११ ॥ प्रजापालकस्यतेतुष्टोभविष्यति ॥ १२ ॥

यज्ञलिंगः यज्ञमूर्तिः अपगतोऽर्थो यस्मात्केवलंश्रमायैवेत्यर्थः यद्यस्मादात्मैवस्वयंनादृतः तस्मिन्नतुष्टेस्वार्थस्यैवासिद्धेः सर्वात्मत्वाच्चतस्य॥ ॥ १३ ॥ वर्तेयवर्तिष्ये अमीवसूदनपापनाशन अनुजानीहि अत्रस्थातव्यमित्यनुज्ञांदेहि ॥१४॥ महीतिचेदतआह यदोकःस्थानंसाम्प्रतं हेदेवअस्याःदेव्याः ॥ १५ ॥ पूर्वपानेकृतेऽपिपुनरकांडएवोद्भूतानामपांमध्येसन्नामवसन्नाम् निमग्नांसमुन्नेष्येउद्धरिष्यामि ॥१६ ॥

येषांनतुष्टोभगवान्यज्ञलिंगोजनार्दनः॥ तेषांश्रमोह्यपार्थाययदात्मानादृतःस्वयम्॥ १३ ॥ मनुरुवाच आदेशेहंभगवतोवर्तेयामीवसूदन॥ स्थानंत्विहानुजानीहिप्रजानांममचप्रभो॥ १४॥यदोकःसर्वसत्वानां महीमग्नामहाऽम्भसि॥ अस्याउद्धरणेयत्नोदेवदेव्याविधीयताम्॥ १५ ॥ मैत्रेयउवाच परमेष्ठीत्वपांमध्येतथासन्नामवेक्ष्यगां॥ कथमेनांसमुन्नेष्यइतिदध्यौधियाचिरं ॥ १६॥सृजतोमेक्षितिर्वार्भिःप्लाव्यमाना रसांगता ॥अथात्रकिमनुष्ठेयमस्माभिःसर्गयोजितैः ॥ १७ ॥ यस्याहंहृदयादासंसईशोविदधातुमे ॥ इत्यभिध्यायतोनासाविवरात्सहसाऽनघ ॥वराहतोकोनिरगादंगुष्ठपरिमाणकः ॥ १८ ॥ तस्याभिपश्यतःखस्थःक्षणेनकिलभारत॥ गजमात्रःप्रववृधेतदद्भुतमभून्महत्॥ १९॥ मरीचिप्रमुखैर्विप्रैःकुमारैर्मनुनासह॥ दृष्ट्वातत्सौकरंरूपंतर्कयामासचित्रधा॥ २० ॥ किमेतत्सौकरव्याजंसत्वंदिव्यमवस्थितं ॥ अहोबताश्चर्यमिदंनासायामेविनिःसृतम्॥ २१ ॥ दृष्टोऽगुष्ठशिरोमात्रःक्षणाद्गंडशिलासमः ॥ अपिस्विद्भगवानेषयज्ञोमेखेदयन्मनः॥ २२ ॥इतिमीमांसतस्तस्यब्रह्मणःसहसूनुभिः॥ भगवान्यज्ञपुरुषोजगर्जागेंद्रसन्निभः॥ २३॥ ब्रह्माणंहर्षयामासहरिस्तांश्चद्विजोत्तमान्॥ स्वगर्जितेनककुभःप्रतिस्वनयताविभुः॥ २४॥

चिंतामेवाह सृजतःसतःमेक्षितिर्वार्भिःरसांरसातलम् ईश्वरेणसर्गेनियुक्तैः ॥ १७ ॥ मेअनुष्ठेयंसएवविदधातुसंपादयतु वराहतोकः सूक्ष्मोवराहः ॥१८ ॥ खस्थः आकाशेस्थितःसन् ॥ १९ ॥ चित्रधाअनेकधा ॥ २० ॥ २१ ॥ पूर्वमंगुष्ठाग्रप्रमाणोदृष्टः गंडशिलास्थूलपाषाणःतत्समः यज्ञोविष्णुः निजरूपतिरोधानेनमेमनःखेदयन् ॥ २२ ॥ इतिमीमांसमानस्यसतः जगर्ज.अगर्जत् गिरींद्रतुल्यः ॥२३॥ गर्जनप्रयोजनमाह ब्रह्माणमिति ॥ २४ ॥

घर्घरितंतज्जात्यनुकरणध्वनिम् अनिश्चयेनयः स्वखेदः तस्यक्षयिष्णुक्षपयिष्णुनाशकं तेइतिपुनरुक्तिःप्रसिद्धिख्यापनार्था त्रिभिःपवित्रै ऋग्यजुःसाममंत्रैरगृणन् अस्तुवन् ॥ २५॥ वेदैर्वितन्यतेस्तूयतेमूर्तिर्यस्यसः अतएवात्मनोगुणान् अनुवदतितथातत्तेषांब्रह्मउच्चारितंवेद मवधार्यज्ञात्वा॥२६॥ कथंभूतःसन्आविवेशेत्यपेक्षायामाहद्वाभ्याम् उच्चैःक्षिप्तोवालः पुच्छंयेन खचरःआकाशचारीकठोरः कठिनः सटाः स्कंधवालान् खर[illegible]णिरोमाणियस्याःसात्वग्यस्य खुरैराहतानि अभ्राणियेनसितदंष्ट्रःअतिशुक्लदंष्ट्रःईक्षानिरीक्षणमेवज्यो तिरालोकोयस्य तदाप्रकाशांतराभावात् बभासेऽशोभत् महीध्रः पृथिव्याउद्धर्ता॥२७॥क्रोडापदेशः वराहच्छद्मा स्वयमध्वरांगोऽपिप शुरिवघ्राणेनविजिघ्रन् गृणतःस्तोतॄन्विप्रानुद्वीक्ष्यऊर्ध्ववीक्ष्यकंजलमाविशत् ॥ २८॥ तदानींतनंसमुद्रध्वनिमुत्प्रेक्षते सउदन्वान्समुद्रः

निशम्यतेघर्घरितंस्वखेदक्षयिष्णुमायामयसूकरस्य॥ जनस्तपःसत्यनिवासिनस्तेत्रिभिःपवित्रैर्मुनयोगृण न्स्म॥ २५॥ तेषांसतांवेदवितानमूर्तिर्ब्रह्मावधार्यात्मगुणानुवादं॥ विनद्यभूयोविबुधोदयायगजेंद्रलीलो जलमाविवेश॥ २६॥ उत्क्षिप्तवालःखचरःकठोरःसटाविधुन्वन्खररोमशत्वक्॥ खुराहताभ्रःसितदंष्ट्रईक्षा ज्योतिर्बभासेभगवान्महीध्रः॥ २७॥ घ्राणेनपृथ्व्याःपदवींविजिघ्रन्क्रोडापदेशःस्वयमध्वरांगः॥ करालदं ष्ट्रोऽप्यकरालदृग्भ्यामुद्वीक्ष्यविप्रान्गृणतोविशत्कम्॥२८॥सवज्रकूटांगनिपातवेगविशीर्णकुक्षिस्तनयन्नु दन्वान्॥ उत्सृष्टदीर्घोर्मिभुजैरिवार्तश्चुक्रोशयज्ञेश्वरपाहिमेति॥ २९॥ खुरैःक्षुरप्रैर्दरयंस्तदापउत्पारपारंत्रि परुरसायां॥ ददर्शगांतत्रसुषुप्सुरग्रेयांजीवधानींस्वयमभ्यधत्त॥ ३०॥

आर्तइवस्तनयन्शब्दंकुर्वन् भोयज्ञेश्वर मामांपाहिमामवेत्येवंचुक्रोश आर्तसादृश्यमाह उत्सृष्टाःप्रसारितादीर्घाऊर्मयएवभुजास्तैर्विशि ष्टः आर्तत्वेहेतुः वज्रकूटोवज्रमयःपर्वतः तद्वदंगंयद्भगवतः तस्यनिपातवेगेनविशीर्णाकुक्षिर्यस्य॥ २९॥ तदारसायांरसातले गांपृथ्वींद दर्शकः त्रिपरुः त्रीणिपरूंषिसवनात्मकानिपर्वाणियस्य यज्ञमूर्तिरित्यर्थः किंकुर्वन्क्षुरप्राआयतायाःक्षुरास्तत्सदृशैः खुरैरपोदरयन् क थमुत्पारपारम् उत्पाराणांपारशून्यानामप्यपांपारम् अवसानंयथाभवति तथाविदारयन् कथंभूतःअग्रेप्रलयसमये तत्रतास्वप्सुसुषुप्सुः शिशयिषुःसन् जीवाधीयंतेयस्यांसर्वजीवाधारभूतायां स्वयमभ्यधत्तआभिमुख्येनदधार जठरेधृतवानित्यर्थः अनेनतदुद्धरणेऽनायासं द्योतयति ॥ ३०॥

रसायाःसकाशादुत्थितः संरुरुचेसम्यगशोभत तत्रापिअंभसिगदामुद्यम्यागच्छंतंरुंधानंप्रतिघ्नंतं नसह्यःसहनानर्हो विक्रमोयस्यतंदैत्यं सुनाभंचक्रंतद्वत्संदीपितस्तीव्रोमन्युर्यस्य यद्वा मयिविद्यमानेकिमितिपरिभवंसहसइतिसुनाभेनसंदीपितस्तीव्रमन्युःसभगवान् सिंहोगजमिवलीलयाजघान॥ ३१॥ गजेंद्रोजगतीं क्रीडयाविदारयन् गैरिकयायथाअरुणगंडतुंडोभवति तथातस्यरक्तमेवपंकस्तेनांकितौगंडौतुंडंचयस्यसः जघानेतिपूर्वेणैवान्वयः॥ ३२॥प्रज्ञाय आलक्ष्य अनुवाकोवैदिकंसूक्तं तत्सदृशैर्वाक्यैस्तुष्टुवुः॥ ३३॥भोअजिततेत्वयाजितंजितमितिसंभ्रमेवीप्सा यज्ञैर्भाव्यतेआक्रियतइतितथा त्रयींवेदमयीं निलिल्युःलीनप्रायाः कारणंपृथिव्युद्धरणंतेनसूकराय॥ ३४॥यज्ञा

स्वदंष्ट्रयोद्धृत्यमहींनिमग्नांउसत्थितःसंरुरुचेरसायाः॥तत्रापिदैत्यंगदयापतंतंसुनाभसंदीपिततीव्रमन्युः॥जघानरुंधानमसह्यविक्रमंसलीलयेभंमृगराडिवांभसि॥ ३१ ॥तद्रक्तपंकांकितगंडतुंडोयथागजेंद्रोजगतींविभिंदन्॥३२॥तमालनीलंसितदंतकोट्याक्ष्मामुत्क्षिपंतंगजलीलयांऽग॥प्रज्ञायबद्धांजलयोऽनुवाकैर्विरिंचिमुख्याउपतस्थुरीशं॥३३॥ ऋषयऊचुः जितंजितंतेऽजितयज्ञभावनत्रयींतनूंस्वांपरिधुन्वतेनमः॥यद्रोमगर्तेषुनिलिल्युरध्वरास्तस्मैनमःकारणसूकरायते॥३४॥रूपंतवैतन्ननुदुष्कृतात्मनांदुर्दर्शनंदेवयदध्वरात्मकं॥ छंदांसियस्यत्वचिबर्हिरोमस्वाज्यंदृशित्वंघ्रिषुचातुर्होत्रं॥ ३५॥ स्रुक्तुंडआसीत्स्रुवईशनासयोरिडोदरेचमसाःकर्णरंध्रे॥ प्राशित्रमास्येग्रसनेग्रहास्तुनेयच्चर्वणंतेभगवन्नग्निहोत्रं॥३६॥ दीक्षाऽनुजन्मोपसदःशिरोधरंत्वंप्रायणीयोदयनीयदंष्ट्रः॥ जिह्वाप्रवर्ग्यस्तवशीर्षकंक्रतोःसभ्यावसथ्यंचितयोऽसवोहित॥३७॥

त्वतांप्रपंचयंतःस्तुवंति रूपमित्यादिचतुर्भिः छंदांसिगायत्र्यादीनि यज्ञांगभूतछंदआद्यनुवादेनभगवदवयवताविधीयते बर्हिःशब्देदीर्घाभावआर्षः दृशिचक्षुषिचातुर्होत्रेहोत्राद्याद्विकर्मचतुष्टयम्॥ ३५॥ स्रुक्जुहूःतुंडेमुखाग्रेस्रुवोनासिकयोःइडाभक्षणपात्रंचमसायहाश्चसोमपात्राणि प्राशित्रंब्रह्मभागपात्रं ग्रस्यतेऽनेनेतिग्रसनंमुखांतर्वर्तिच्छिद्रं चर्वणंभक्षणं॥ ३६॥दीक्षादीक्षणीयेष्टिः अनुजन्मवारंवारमभिव्यक्तिःउपसदस्त्रिस्त्रःइष्टयः शिरोधरंग्रीवाप्रायणीयादीक्षाऽनंतरेष्टिःउदयनीयासमाप्तीष्टिःतेएवदंष्ट्रेयस्य प्रवर्ग्योमहावीरःप्रत्युपसदःपूर्वंक्रियतेसभ्योहोमरहितोऽग्निः आवसथ्यमौपासनाग्निः तयोर्द्वैक्यं तत्तवक्रतुरूपस्यशीर्षंशिरः चितयइष्टकाचयनानिपंच असवः प्राणाः॥ ३६॥

प्रातःसवनादीनिअवस्थितिः आसनंवालाद्यवस्थावा अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोमउक्थ्यःषोडशीवाजपेयोऽतिरात्रोप्तोर्यामइतिसप्तसंस्था विभेदाःत्वङ्मांसादिसप्तधातवःसत्राणिद्वादशाहादीनिबहुयागसंघातरूपाणि असोमायज्ञाः ससोमाःक्रतवः तद्रूपस्त्वमिष्टिर्यजनमनुष्ठानं तदेवबंधनंयस्यसः ॥३८ ॥ पूर्वोक्तमेवसपरिकरंकीर्तयंतःप्रणमंतिनमोनमइति अखिलमंत्रादिरूपायक्रियात्मनेसामान्यव्यापाररूपाय किंचवैराग्ययुक्तकर्मसाध्यासत्वशुद्धिःततोभक्तिःततआत्मजयःचित्तस्थैर्यं तेन अनुभावितंसाक्षात्कृतंयज्ज्ञानंतस्मै एवंभूतज्ञानप्रदायगुरवेच॥३९॥हेभूधरसभूधरासपर्वतावनादुदकान्निर्गच्छंतोगजेंद्रस्यदतादंतेन॥४०॥त्वयाधृताभूर्विराजतइत्युक्तम् इदानींभूमंडलेनत्वद्रूपं

सोमस्तुरेतःसवनान्यवस्थितिःसंस्थाविभेदास्तवदेवधातवः॥सत्राणिसर्वाणिशरीरसंधिस्त्वंसर्वयज्ञक्रतुरिष्टिबंधनः॥३८॥[illegible]मस्तेऽखिलमंत्रदेवताद्रव्यायसर्वक्रतवेक्रियात्मने ॥ वैराग्यभक्त्यात्मजयानुभावितज्ञानायविद्यागुरवेनमोनमः॥३९॥ दंष्ट्राग्रकोट्याभगवंस्त्वयाधृताविराजतेभूधरभूःसभूधरा॥यथावनान्निःसरते[illegible]धृतामतंगजेंद्रस्यसपत्रपद्मिनी॥४०॥ त्रयीमयंरूपमिदंचसौकरंभूमंडलेनाथदताधृतेनते॥ चकास्तिशृंगाढघनेनभूयसाकुलाचलेंद्रस्ययथैवविभ्रमः॥४१॥संस्थापयैनांजगतांसतस्थुषांलोकायपत्नीमसिमातरंपिता॥विधेमचास्यैनमसासहत्वयायस्यांस्वतेजोऽग्निमिवारणावधाः॥४२॥कःश्रद्दधीतान्यतमस्तवप्रभोरसांगतायाभुवउद्विवर्हणं॥ नविस्मयोऽसौत्वयिविश्वविस्मयेयोमाययेदंससृजेऽतिविस्मयं॥४३

विराजतइत्याहुःत्रयीति अथेत्यर्थांतरे तेइदंरूपंदंतेनधृतंयद्भूमंडलंतेनचकास्तिशोभते शृंगेणऊढोधृतोयोघनःतेनभूयसाअतिमहताविभ्रमोविलासः॥४१॥लोकायवासस्थानार्थंतेपत्नींजगतांमातरम् यतस्त्वंपिताअसि एवंसतितत्रस्थिताःसंतः त्वयापित्रासह अस्यैमात्रेनमसाविधेम नमनंकरिष्यामः नमस्कारेणपरिचरेमेतिवा स्वतेजःधारणशक्तिं याज्ञिकाः मंत्रतोऽग्निमरणाविव अधाः निहितवानसि॥४२॥ इदंचत्वयाअतिदुष्करंकृतमित्याहुः कइति हेप्रभो तवत्वयाकृतंभुवउद्विबर्हणम् उद्धरणं त्वदन्यःकःश्रद्दधीतस्पृहयेत् अध्यवस्येदित्यर्थः त्वयिपुनरसौविस्मयोनभवति यतोविश्वेसर्वेविस्मयायस्मिन्कुतः योभवान् अतिविस्मयमत्यद्भुतमिदंविश्वं क्रियाविशेषणंवा ससृजेसृष्टवान् ॥ ४३ ॥

विस्मयंदर्शयंतःप्रार्थयंते विधुन्वतेतिद्वाभ्यां सटानांशिखाभिर्यैः उद्धूताउच्छलिताः येशिवाअंबुबिंदवः तैःसिच्यमानावयं पवित्रीकृ ताः॥४४॥नवकर्मणांपारंयएषते अवलोकयतिज्ञातुमिच्छतीत्यर्थःयस्यतवयोगमायया योगुणैःसहयोगस्तेनमोहितं अतोविश्वस्यशंमं गलंविधेहि यथात्वामचिंत्यानंतशक्तिंज्ञात्वाभजेत्तथाऽनुगृहाणेत्यर्थः॥४५॥उपस्थीयमानः स्तूयमानः स्वखुराक्रांतइतिजलेऽपिधारण शक्त्याधानंदर्शयति अविताक्षकः॥४६॥४७॥कथनीयानिमायीनिमायावंतिचरित्राणियस्य श्रवयेतश्रावयेत व्हस्वत्वमार्षं उशतीक

विधुन्वतावेदमयंनिजंवपुर्जनस्तपःसत्यनिवासिनोवयं॥ सटाशिखोद्धूतशिवांबुबिंदुभिर्विमृज्यमानाभृ शमीशपाविताः॥४४॥ सवैबतभ्रष्टमतिस्तवैषतेयःकर्मणांपारमपारकर्मणः॥ यद्योगमायागुणयोगमो हितंविश्वंसमस्तंभगवन्विधेहिशं॥४५॥ मैत्रेयउवाच इत्युपस्थीयमानस्तैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः॥स लिलेस्वखुराक्रांतउपाधत्ताविताऽवनिं॥४६॥सइत्थंभगवानुर्वीविष्वक्सेनःप्रजापतिः॥रसायालीलयो न्नीतामप्सुन्यस्ययययौहरिः॥४७॥यएवमेतांहरिमेधसोहरेःकथांसुभद्रांकथनीयमायिनः॥शृण्वीतभक्त्या श्रवयेतवोशतींजनार्दनोऽस्याशुहृदिप्रसीदति॥४८॥तस्मिन्प्रसन्नेसकलाशिषांप्रभौकिंदुर्लभंताभिरलंल वात्मभिः॥अनन्यदृष्ट्याभजतांगुहाशयःस्वयंविधत्तेस्वगतिंपरःपरां॥४९॥ कोनामलोकेपुरुषार्थसारवि त्पुराकथानांभगवत्कथासुधां॥ आपीयकर्णांजलिभिर्भवापहामहोविरज्येतविनानरेतरं॥५०॥ इतिश्री भागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसूकररूपानुवर्णनेत्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ श्रीशुकउवाच निशम्यकौ षारविणोपवर्णितांहरेःकथांकारणसूकरात्मनः॥पुनःसपप्रच्छमुद्यतांजलिर्नचातितृप्तोविदुरोधृतव्रतः१

मनीयां हृदिप्रसीदतिस्वमनसिसंतुष्यतीत्यर्थः॥४८॥ यद्यपिसुलभाः तथापिनप्रार्थनीयाइत्याह ताभिराशीर्भिरलंलवात्मभिः तुच्छा भिः नचतदाभजनस्यैवफल्यंशंकनीयमित्याह भगवद्भजनव्यतिरेकेणफलांतरदृष्टिंविनाभजतां स्वपदप्राप्तिस्वयमेवविधत्ते गुहाशयत्वा दहैतुकींभक्तिंजानन्॥४९॥अतःकोनामपुराकथानांपूर्ववृत्तानांमध्येकथंचिदापीयविरज्येतविरमेत् नरेतरंपशुंविना॥५०॥ इतिवृतीयेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ चतुर्दशेनिदानंतुतद्वधेवक्तुमुच्यते॥संध्यायांकश्यपाद्गर्भसंभवःकामतोदितेः॥१॥१॥

तेनैवयेनभूमिरुद्धृता अनुशुश्रुमत्वन्मुखात् ॥२॥ मृधोयुद्धं ॥३॥ साधुत्वेहेतुः यद्यस्मात्त्वंहरेरवतारकथांपृच्छसीति मृत्योःपाशंविशातयतिमोचयतीतितथा ॥४॥ तदेवदर्शयति ययाकथयाउत्तानपदःपुत्रोध्रुवः मुनिनानारदेनअर्भकएव यदाध्रुवायसुनंदादिभिर्विमानमानीतंतदाऽस्यदेहत्यागोऽपेक्षितःस्यादितिमत्वामृत्यावासन्नेऽपिदेहंनतत्याज किंतुसोपानंइवतस्यमूर्ध्निपदंदत्वाविमानमारुह्यविष्णुपदमारूढः वक्ष्यतिहि परीत्याभ्यर्च्यधिष्ण्याग्र्यंकृतस्वस्त्ययनोद्विजैः॥इयेषतदधिष्ठातुंविभ्रद्रूपंहिरण्मयमिति॥५॥नयोःसंग्रामेहेतुंवक्तुमितिहासंप्रस्तौति अथेति अनुपृच्छतांदेवानांब्रह्मणावर्णितइतिहासोमयाश्रुतः ॥६ ॥ तदेवप्रश्नप्रस्तावायप्रथमं हिरण्याक्षहिरण्यकशिपूत्पत्तिप्रसंग

विदुरउवाच तेनैवतुमुनिश्रेष्ठहरिणायज्ञमूर्तिना ॥ आदिदैत्योहिरण्याक्षोहतइत्यनुशुश्रुम ॥ २ ॥ तस्यचोद्धरतःक्षोणींस्वदंष्ट्राग्रेणलीलया ॥ दैत्यराजस्यचब्रह्मन्कस्माद्धेतोरभून्मृधः ॥ ३ ॥ मैत्रेयउवाच साधुवीरत्वयापृष्टमवतारकथांहरेः ॥यत्त्वंपृच्छसिमर्त्यानांमृत्युपाशविशातनीं॥ ४ ॥ययोत्तानपदःपुत्रोमुनिनागीतयाऽर्भकः ॥ मृत्योःकृत्वैवमूर्ध्न्यंघ्रिमारुरोहहरेःपदं ॥ ५ ॥ अथात्रापीतिहासोऽयंश्रुतोमेवर्णितःपुरा ॥ ब्रह्मणादेवदेवेनदेवानामनुपृच्छतां ॥ ६ ॥ दितिर्दाक्षायणीक्षत्तर्मारीचंकश्यपंपतिं ॥ अपत्यकामाचकमेसंध्यायांहृच्छयार्दिता ॥ ७ ॥ इष्ट्वाऽग्निजिह्वंपयसापुरुषंयजुषांपतिं ॥ निम्लोचत्यर्कआसीनमग्न्यागारेसमाहितं ॥ ॥८॥ दितिरुवाच एषमांत्वत्कृतेविद्वन्कामआत्तशरासनः ॥ दुनोतिदीनांविक्रम्यरंभामिवमतंगजः ॥ ९ ॥ तद्भवान्दह्यमानायांसपत्नीनांसमृद्धिभिः ॥ प्रजावतीनांभद्रंतमय्यायुंक्तामनुग्रहं ॥ १० ॥ भर्तर्याप्तोरुमानानांलोकानाविशतेयशः ॥ पतिर्भवद्विधोयासांप्रजयाननुजायते ॥ ११ ॥

माह दितिरित्यादिनायावदध्यायपरिसमाप्ति मरीचेःपुत्रंकश्यपं हृच्छयःकामः तेनार्दिता अतःसंध्यायामेवकामितवती ॥ ७॥ तदप्यग्निहोत्रशालायां तत्रापिसमाहितं अग्निर्जिह्वायस्य यजुषांयज्ञानांपतिंपुरुषं श्रीविष्णुं ॥ ८॥ कृपणांबहुभाषिणीमितिवक्ष्यति तत्रएषमामितिद्वाभ्यांकार्पण्यं भर्तरीतिचतुर्भिश्चबहुभाषणंवर्ण्यते दुनोतिपीडयति विक्रम्यशौर्यमाविर्भाव्य रंभांकदलीं ॥९ ॥ आयुंक्तांसर्वतोयुनक्तुसम्यक्करोतु ॥ १० ॥ भर्तरिप्राप्तबहुमानानांस्त्रीणांयशः लोकान्आविशतेव्याप्नोति प्रजयापुत्ररूपेण तज्जायाजायाभवंतियदस्यांजायतेपुनरितिश्रुतेः ॥ ११ ॥ ॥३४॥

नोऽस्माकंपितानोऽस्मात्पृथक् अपृच्छत् अयंभावः त्रयोदशानामप्यस्माकंत्वयिभार्वसाम्येवैषम्याचरणंतंवानुचितमिति ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ मोघंनभवतिहिमहीयसित्वादृशेमहत्तमे ॥ १४ ॥ प्रवृद्धानंगेनकश्मलंमोहोयस्यास्ताम् ॥ १५ ॥ संध्याकालवंचनाय भार्याप्रशंसाएषइतिपंचभिः यतः यस्याःसकाशात् ॥ १६ ॥ सर्वाश्रमानुपादायेति तानप्यन्नादिदानेनकृच्छ्रतस्तारयन्स्वयंतरतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ आत्मनोदेहस्यार्धं कर्मसुद्वयोःसहाधिकारात् यच्छब्दानांतांत्वामितितृतीयश्लोकेनसंबंधः स्वधुरंदृष्टादृष्टकर्मभारं विज्वरः

पुरापितानोभगवान्दक्षोदुहितृवत्सलः॥ कंवृणीतवरंवत्साइत्यपृच्छतनःपृथक्॥ १२ ॥सविदित्वात्मजानांनोभावंसंतानभावनः॥ त्रयोदशाददत्तासांयास्तेशीलमनुव्रताः॥ १३ ॥ अथमेकुरुकल्याणकामंकंजविलोचन॥ आर्तोपसर्पणंभूमन्नमोघंहिमहीयसि॥ १४ ॥इतितांवीरमारीचःकृपणांबहुभाषिणीम्॥ प्रत्याहानुनयन्वाचाप्रवृद्धानंगकश्मलाम्॥ १५ ॥ एषतेऽहंविधास्यामिप्रियंभीरुयदिच्छसि ॥ तस्याःकामंनकःकुर्यात्सिद्धिस्त्रैवर्गिकीयतः॥ १६ ॥ सर्वाश्रमानुपादायस्वाश्रमेणकलत्रवान्॥ व्यसनार्णवमत्येतिजलयानैर्यथाऽर्णवं॥ १७ ॥ यामाहुरात्मनोह्यर्धंश्रेयस्कामस्यमानिनि ॥ यस्यांस्वधुरमध्यस्यपुमांश्चरतिविज्वरः ॥ ॥ १८ ॥ यामाश्रित्येंद्रियारातीन्दुर्जयानितराश्रमैः॥वयंजयेमहेलाभिर्दस्यून्दुर्गपतिर्यथा॥ १९॥ नवयंप्रभवस्तांत्वामनुकर्तुंगृहेश्वरि॥ अप्यायुषावाकात्स्न्येनयेचान्येगुणगृध्नवः॥ २०॥अथापिकाममेतंतेप्रजात्यैकरवाण्यलं॥ यथामांनातिवोचंतिमुहूर्तंप्रतिपालय॥ २१ ॥ एषाघोरतमावेलाघोराणांघोरदर्शना ॥ चरंतियस्यांभूतानिभूतेशानुचराणिह॥ २२॥

निश्चितः ॥ १८ ॥ हेलाभिर्लीलाभिः जयेमेतिसभार्यस्येंद्रियाणिप्रायेणेतरस्ततोनसर्पंतीतिभावः ॥ १९ ॥ तामनेकोपकारकेर्भार्तांत्वांकात्स्न्र्येनअनुकर्तुंप्रत्युपकारैःत्वत्सदृशाभवितुंनप्रभवः नसमर्थाःयेचान्येगुणगृध्नवः गुणप्रियास्तेऽपिनसमर्थाः संपूर्णेनाप्यायुषा वाशब्दात्जन्मांतरैरपिनप्रभवइत्युक्तम्॥ २० ॥ यद्यपित्वदनुकरणमशक्यं प्रजात्यैपुत्रोत्पत्त्यै नातिवोचंतिनर्निंदंति प्रतिपालयप्रतीक्षस्व ॥ ॥ २१ ॥ स्वनिंदामगणयंतींभीषयन्श्रीरुद्रमनुवर्णयति एषेतिसप्तभिः घोराणामेषावेलास्वयंचघोरदर्शना ॥ २२ ॥

भूतपर्षद्भिर्भूतगणैः ॥ २३ ॥ तर्हितत्संमुखत्वमात्रंवर्जनीयमितिचेत्तत्राह श्मशानेयश्चक्रानिलः वातमंडली तस्मिन्याधूलिस्तयाधूम्रः विकीर्णोविक्षिप्तः विद्योतोद्युतिमान्जटाकलापोयस्य भस्मनाऽवगुंठः प्रावृतः अमलः रुक्मवद्देहोयस्य सदेवः त्रिभिः सोमार्काग्निनेत्रैः पश्यतीत्यम्योत्तरश्लोकत्रयेष्वनुषंगः एकस्यजामातरः परस्परंभ्रातरोव्यवह्रियंते अतोममभ्राताअसौनवेदेवरइतिलज्जार्थमुक्तम्॥ ॥ २४ ॥ ननुतथाऽपिमहत्त्वेनादरणीयस्यस्वजनस्यचतवसस्वर्वंक्षमेतैवतत्राह यस्यस्वजनादिर्नास्तिसमत्वादीश्वरस्य ऐश्वर्यमेवाह येन चरणेनापविद्धांनिर्माल्यवत् दूरतस्त्यक्तांतेनभुक्तभोगामजांमायांतन्मयींविभूतिमहाप्रसादइत्याशास्महेव्रतैस्तमाराध्य ॥ २५ ॥ अनि

एतस्यांसाध्विसंध्यायांभगवान्भूतभावनः॥ परीतोभूतपर्षद्भिर्वृषेणाटतिभूतराट्॥ २३॥ श्मशानचक्रानिलधूलिधूम्रविकीर्णविद्योतजटाकलापः॥ भस्मावगुंठामलरुक्मदेहोदेवस्त्रिभिःपश्यतिदेवरस्ते॥ २४॥ नयस्यलोकेस्वजनःपरोवानात्याद्दतोनोतकश्चिद्विगर्ह्यः॥वयंव्रतैर्यच्चरणापविद्धामाशास्महेऽजांवतभुक्तभोगाम्॥ २५॥यस्यानवद्याचरितंमनीषिणोगृणंत्यविद्यापटलंबिभित्सवः॥ निरस्तसाम्यातिशयोऽपियत्स्वयंपिशाचचर्यामचरद्गतिःसतां॥ २६॥ हसंतियस्याचरितंहिदुर्भगाःस्वात्मन्रतस्याविदुषःसमीहितं ॥ यैर्वस्त्रमाल्याभरणानुलेपनैःश्वभोजनंस्वात्मतयोपलालितं॥ २७॥ ब्रह्मादयोयत्कृतसेतुपालायत्कारणंविश्वमिदंचमाया॥ आज्ञाकरीतस्यपिशाचचर्याअहोविभूम्नश्चरितंविडंबनं॥ २८॥ मैत्रेयउवाच सैवंसंविदितेभर्त्रामन्मथोन्मथितेंद्रिया॥ जग्राहवासोब्रह्मर्षेर्वृषलीवगतत्रपा॥ २९॥

षिद्धसुखत्यागादसौपिशाचइत्युपहासोनकार्यइत्याह द्वाभ्याम् अस्यअनवद्यंविषयासक्तिशून्यमाचरितं बिभित्सवःभेत्तुमिच्छवः ॥ ॥ २६ ॥ समीहितम् अभिप्रेतंलोकशिक्षारूपम् अविदुषः अविद्वांसः यद्वानविद्वान्यस्मादितितस्य सर्वज्ञस्येत्यर्थः दुर्भगानेवाह यैरिति श्वभोजनंशुनांभोज्यंशरीरंस्वात्मतयाअयमेवात्मेतिबुद्ध्या॥ २७ ॥ अहोअतर्क्यंतस्याचरणमित्याह ब्रह्मादयोयेनकृतान्सेतून् स्वस्वाधिकारान्पालयंति यःकारणंयस्य येनकृतमिदंविश्वम् मायाचयस्याज्ञाकरी विभूम्नः परमेश्वरस्यविडंबनमतर्क्यमित्यर्थः ॥ २८ ॥भर्त्रानिरूपकेणएवंसंविदितेज्ञापितेऽपिसति वृषलीववेश्येव ॥२९ ॥

विकर्मणिनिषिद्धे दिष्टायदैवरूपायेश्वराय उपविवेशेतिमैथुनंलक्ष्यते ॥ ३० ॥ उपस्पृश्यस्नात्वाभर्गशब्दवाच्यंविरजंज्योतिर्ध्याय न् सनातनंब्रह्मगायत्रीं प्रणवंवाजजाप ॥ ३१ ॥कर्मावद्येनकर्मदोषेण ॥ ३२ ॥ माऽवधीत्माहंत्वित्यर्थःवधशंकाबीजमाह रुद्रइति अं हसमंहःअपराधमकरवंकृतवत्यस्मि ॥ ३३ ॥ रुत्दुःखंतत्द्रावयतीतिरुद्रस्तस्मै उग्रायानतिलंघ्याय मीढुषेसकामेषुफलसेचनकर्त्रे नि ष्कामेषुशिवाय वस्तुतोन्यस्तदंडाय संहारेमन्यवे ॥ ३४ ॥ भामोभगिनीभर्ता उरुरनुग्रहोयस्य व्याधस्यनिर्दयस्यापि सतीपतिरित्यने

सविदित्वाऽथभार्यायास्तंनिर्बंधंविकर्मणि ॥ नत्वादिष्टायरहसितयाऽथोपविवेशह ॥ ३० ॥ अथोपस्पृश्यस लिलंप्राणानायम्यवाग्यतः ॥ ध्यायन्जजापविरजंब्रह्मज्योतिःसनातनं ॥ ३१ ॥ दितिस्तुव्रीडितातेनकर्माव द्येनभारत ॥ उपसंगम्यविप्रर्षिमधोमुख्यभ्यभाषत ॥ ३२ ॥ दितिरुवाच नमेगर्भमिमंब्रह्मन्भूताना मृषभोऽवधीत् ॥ रुद्रःपतिर्हिभूतानांयस्याकरवमंहसं ॥ ३३ ॥ नमोरुद्रायमहतेदेवायोग्रायमीढुषे ॥ शिवा यन्यस्तदंडायधृतदंडायमन्यवे ॥ ३४ ॥ सनःप्रसीदतांभामोभगवानुर्वनुग्रहः ॥ व्याधस्याप्यनुकंप्यानांस्त्रीणां देवःसतीपतिः ॥ ३५ ॥ मैत्रेयउवाच स्वसर्गस्याशिषंलोक्यामाशासानांप्रवेपतीं ॥ निवृत्तसंध्यानिय मोभार्यामाहप्रजापतिः ॥ ३६ ॥ कश्यपउवाच अप्रायत्यादात्मनस्तेदोषान्मौहूर्तिकादुत ॥ मन्निदे शातिचारेणदेवानांचातिहेलनात् ॥ ३७ ॥ भविष्यतस्तवाभद्रावभद्रेजठराधमौ ॥ लोकान्सपालांस्त्रींश्चंडिमु हुराक्रंदयिष्यतः ॥ ३८ ॥ प्राणिनांहन्यमानानांदीनानामकृतागसां ॥ स्त्रीणांनिगृह्यमाणानांकोपितेपुम हात्मसु ॥ ३९ ॥ तदाविश्वेश्वरःक्रुद्धोभगवाँल्लोकभावनः ॥ हनिष्यत्यवतीर्यासौयथाद्रीञ्छतपर्वधृक् ॥ ४० ॥

नस्त्रीणांस्वभावंस्वयमपिवेत्तीतिसूचयति ॥ ३५ ॥ स्वसर्गस्यस्वसंतानस्यआशिषंशुभम् लोक्यांलोकद्वयार्हां संध्यायांयोनियमःसनि यमःनिवृत्तोयस्य ॥ ३६ ॥ तेआत्मनश्चित्तस्य अप्रायत्यादशुचित्वात् मौहूर्त्तिकात्संध्यारूपात् उतअपि ममनिदेशस्याज्ञायाअतिचा रेणातिक्रमेण देवानांरुद्रानुचराणां ॥ ३७ ॥ एतैश्चतुर्भिर्हेतुभिः जाठराधमौपुत्रापसदौ हेचंडिकोपने ॥ ३८ ॥ हन्यमानानांसतां ॥ ३९ ॥ शतपर्वधृक्वज्रधरइंद्रः ॥ ४० ॥

सुनाभेनोदारोबाहुर्यस्यमह्यंमम कोपितेष्वित्युक्तत्वात्शंकितचित्तासतीप्रार्थयते ब्राह्मणान्माभूदिति॥ ४१ ॥ नारकाअपितथायांयांयो
निमसौगतोभवतितत्रस्थाश्चनानुगृह्णंतिकृपांनकुर्वंति ॥ ४२ ॥ कृतोयोपराधस्तेनशोकस्ततोऽनुतापस्तेनप्रत्यवमर्शनात् युक्तायुक्तवि
चारात् भगवतिहरौभवेश्रीरुद्रे एतैः पंचभिः कारणैः ॥ ४३ ॥ पुत्रस्यहिरण्यकशिपोः पुत्राणांमध्येएकःसतांमतोभविष्यति तमेववर्णय
ति गास्यंतीतिमार्द्धैःपंचभिः सम्यक्तद्दक्षंवा॥४४ ॥ हीनवर्णहेमयथायौगैर्दाहादिभिरुपायैःशोध्यते तथायस्यशीलंस्वभावमनुवर्तितु
मनुगंतुंमुमुनिवैरादिभिःर्योगैरात्मानंभावयिष्यंति॥४५॥ विश्वप्रसादेहेतुःयदात्मकंस्वदृक् आत्मसाक्षीयस्यानन्ययाभगवानेवसत्यइत्ये

॥३६॥

दितिरुवाच वधंभगवतासाक्षात्सुनाभोदारबाहुना ॥ आशासेपुत्रयोर्मह्यंमाक्रुद्धाद्ब्राह्मणाद्विभो॥ ४१ ॥
नब्रह्मदंडदग्धस्यनभूतभयदस्यच ॥ नारकाश्चानुगृह्णंतियांयांयोनिमसौगतः ॥ ४२ ॥ कश्यपउवाच
कृतशोकानुतापेनसद्यःप्रत्यवमर्शनात् ॥ भगवत्युरुमानाच्चभवेमय्यपिचादरात् ॥४३ ॥पुत्रस्यैवतुपुत्राणां
भवितैकःसतांमतः॥ गास्यंतियद्यशःशुद्धंभगवद्यशसासमं ॥ ४४ ॥ योगैर्हेमवदुर्वर्णभावयिष्यंतिसाध
वः॥ निर्वैरादिभिरात्मानंयच्छीलमनुवर्तितुम्॥ ४५॥ यत्प्रसादादिदंविश्वंप्रसीदतियदात्मकं॥सस्वदृग्भग
वान्यस्यतोष्यतेऽनन्ययादृशा॥ ४६ ॥ सवैमहाभागवतोमहात्मामहानुभावोमहतांमहिष्ठः ॥ प्रवृद्धभक्त्या
ह्यनुभाविताशयेनिवेश्यवैकुंठमिमंविहास्यति ॥ ४७॥ अलंपटःशीलधरोगुणाकरोहृष्टःपरर्ध्याव्यथितोदुः
खितेषु॥ अभूतशत्रुर्जगतःशोकहर्तानैदाघिकंतापमिवोडुराजः॥ ४८ ॥ अंतर्बहिश्चामलमब्जनेत्रंस्वपूरुषे
च्छाऽनुगृहीतरूपं॥ पौत्रस्तवश्रीललनाललामंद्रष्टास्फुरत्कुंडलमंडिताननं॥ ४९॥

वंभूतयादृशा तोष्यतेतोषंप्राप्स्यते ॥ ४६॥ तत्रहेतुःसवाइति महात्माअपरिच्छिन्नदृष्टिः महानुभावःमहतामपिमध्येमहिष्ठःअतिशयेन
महान् प्रवृद्धयाभक्त्यानुभावितेशोधितेचित्तेवैकुंठंहरिंनिवेश्य देहाद्यभिमानंत्यक्ष्यति ॥ ४७ महाभागवतत्वमाह अलंपटइति शीलध
रःसुस्वभावःगुणानांधैर्यादीनामाकरःजन्मभूमिः परेषांसमृध्द्याहृष्टःपरेषुदुःखितेषुसत्सु नभूतोजातःशत्रुर्यस्य निदाघेभवंतापंचंद्रोय
थाहरति एवंजगतःशोकहर्ताभविष्यति ॥ ४८ ॥ अपरिच्छिन्नदृष्टित्वमाह अंतरिति स्वपुरुषाणामिच्छयापुनःपुनर्गृहीतानिरूपाणियेन
श्रीरेवललनासुंदरीतस्याःललामंमंडनं द्रष्टाद्रक्ष्यति ॥ ४९ ॥

महामनाः सोत्साहचित्ता हरिणासहयुद्धेनमरणे पुत्रयोःकीर्तिःसद्गतिश्चभवेदिति ॥ ५०॥ इतितृतीयस्कंधेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥१४ ॥ हतप्रभैःसुरैःपृष्टःप्राहपंचदशेविधिः॥तद्बीजंविप्रशापादिवैकुंठविष्णुभृत्ययोः॥१ ॥नदेवंदेवानांब्रह्मणश्चसंवादप्रस्तावमुक्त्वेदानींतंसंवादंवक्तुमाह प्राजापत्यंकाश्यपंतेजोवीर्यंपरेषांतेजोहंतीतितथा आर्षः स्वपुत्राभ्यांकरिष्यतेयत्सुराणामर्दनंपीडनंतस्मात्शंकमाना॥१॥ तेनगर्भतेजसा हतालोकेनिरस्तसूर्यादिप्रकाशे हतौजसःहतप्रभावाः ध्वांतेनव्यतिकरंसंकरम् ॥ २ ॥ वेत्थजानासिकिंविचारयसि यद्यतोवयंसंविग्नाभीताः अव्यक्तमज्ञातम् नरपृष्टंवर्त्मज्ञानप्रचारोयस्य ॥३ ॥ ब्रह्माणंपरमेश्वरत्वेनस्तुवंतःप्रार्थयंते देवदेवेतिसप्तभिः लोकना

मैत्रेयउवाच श्रुत्वाभागवतंपौत्रममुमोदतदितिर्भृशं ॥ पुत्रयोश्चवधंकृष्णाद्विदित्वासीन्महामनाः ॥ ५०॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेदितिकश्यपसंवादेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४॥ मैत्रेयउवाच प्राजापत्यंतुतत्तेजःपरतेजोहनंदितिः ॥ दधारवर्षाणिशतंशंकमानासुरार्दनात् ॥ १ ॥ लोकेतेनहतालोकेलोकपालाहतौजसः ॥ न्यवेदयन्विश्वसृजेध्वांतव्यतिकरंदिशां ॥ २ ॥ देवाऊचुः तमएतद्विभोवेत्थसंविग्नायद्वयंभृशं ॥ नह्यव्यक्तंभगवतःकालेनास्पृष्टवर्त्मनः ॥ ३ ॥ देवदेवजगद्धातर्लोकनाथशिखामणे ॥ परेषामपरेषांत्वंभूतानामसिभाववित् ॥ ४ ॥ नमोविज्ञानवीर्यायमाययेदमुपेयुषे ॥ गृहीतगुणभेदायनमस्तेव्यक्तयोनये ॥ ५ ॥ येत्वानन्येनभावेनभावयंत्यात्मभावनं ॥ आत्मनिप्रोतभुवनंपरंसदसदात्मकं ॥ ६॥ तेषांसुपक्वयोगानांजितश्वासेंद्रियात्मनां ॥ लब्धयुष्मत्प्रसादानांनकुतश्चित्पराभवः ॥ ७॥

थानांशिखामणे भाववित् अभिप्रायज्ञोऽसिकेनाभिप्रायेणदितेर्गर्भोवर्धतइति जानासीत्यर्थः ॥ ४ ॥ विज्ञानंवीर्यंबलंयस्य इदंब्रह्मदेहमुपेयुषेप्राप्तवते गृहीतोगुणभेदःसत्त्वोगुणोयेन व्यक्तस्यप्रपंचस्ययोनयेकारणाय नव्यक्ताकेनापिप्रमाणेनविज्ञातायोनिर्यस्येतिवा ॥ ५॥ सकामतया प्रतिक्षणंदुःखमनुभवंतोनिष्कामभक्तान्स्तुवंतआहुर्द्वाभ्याम् येत्वात्वामनन्येननिष्कामेनभावेनभक्त्याध्यायंति आत्मनोजीवानुभावयतीतितथा स्वस्मिन्प्रोतानिग्रथितानिभुवनानियेनचेतनाचेतनप्रपंचकारणमित्यर्थः तत्रहेतुः सदसदात्मकंकार्यकारणरूपं वस्तुतस्ताभ्यांपरम् ॥ ६ ॥ जितःश्वासइंद्रियाणि आत्मामनश्चयैः अतःसुपक्वयोगाःअतएवप्राप्तोयुष्मत्प्रसादोयैस्तेषाम् ॥ ७ ॥

अन्येतुनित्यंकर्मक्लेशिनइत्याहुः यस्येति तंत्यादामन्या आयत्ताअधीनाः मुख्यायनियंत्रेप्राणरूपायेतिवा तथाचश्रुतिः तस्यवाकूतंति र्नामानिदामानिइत्यादि ॥ ८ ॥ तमसाअहोरात्रविभागाभावेनलुप्तानिकर्माणियेषाम् आपन्नान् आपद्गतानस्मान् ॥ ९ ॥ आपत्कारण माहुःएषग१. तस्यविशेषणम् अर्पितंनिक्षिप्तंकाश्यपमोजोवीर्यंदिशस्तिमिरयन् तमोव्याप्ताःकुर्वन् ॥ १० ॥ दितेःकुचेष्टितंज्ञात्वाप्रहस्य देवानांयेशब्दाविज्ञप्तिवाक्यानि तेषांगोचरोविषयभूतःप्रत्यभाषत ॥ ११ ॥ युष्मत्सकाशात्पूर्वंजाताः ॥ १२ ॥ वैकुंठाख्यंलोकंययुः ॥ ॥ १३ ॥ तंवर्णयतिवसंतीत्यादिद्वादशभिःवैकुंठस्यहरेरिवमूर्तिर्येषांते निमित्तंफलंननिमित्तंप्रवर्तकंयस्मिन् निष्कामेणधर्मेणेत्यर्थः आराध

यस्यवाचाप्रजाःसर्वागावस्तंत्येवयंत्रिताः ॥ हरंतिबलिमायत्तास्तस्मैमुख्यायतेनमः ॥ ८ ॥ सत्वंविधत्स्वशं भूमन्तमसालुप्तकर्मणां ॥ अदभ्रदययादृष्ट्याआपन्नानर्हसीक्षितुं ॥ ९ ॥ एषदेवदितेर्गर्भओजःकाश्यपम र्पितं ॥ दिशस्तिमिरयन्सर्वावर्धतेऽग्निरिवैधसि ॥ १० ॥ मैत्रेयउवाच सप्रहस्यमहाबाहोभगवान्शब्दगो चरः ॥ प्रत्याचष्टात्मभूर्देवान्प्रीणन्रुचिरयागिरा ॥ ११ ॥ ब्रह्मोवाच मानसामेसुतायुष्मत्पूर्वजाःसनका द्यः ॥ चेरुर्विहायसालोकाँल्लोकेषुविगतस्पृहाः ॥ १२ ॥ तएकदाभगवतोवैकुंठस्यामलात्मनः ॥ ययुर्वैकुंठनि लयंसर्वलोकनमस्कृतं ॥ १३ ॥ वसंतियत्रपुरुषाःसर्वेवैकुंठमूर्तयः ॥ येऽनिमित्तनिमित्तेनधर्मेणाराधयन्हरिं ॥ ॥ १४ ॥ यत्रचाद्यःपुमानास्तेभगवान्शब्दगोचरः ॥ सत्वंविष्टभ्यविरजंस्वानांनोमृडयन्वृषः ॥ १५ ॥ यत्रनैश्रे यसंनामवनंकामदुघैर्द्रुमैः ॥ सर्वर्तुश्रीभिर्विभ्राजत्कैवल्यमिवमूर्तिमत् ॥ १६ ॥ वैमानिकाःसंललनाश्च रितानियत्रगायंतिलोकशमलक्षपणानिभर्तुः ॥ अंतर्जलेऽनुविकसन्मधुमाधवीनांगंधेनखंडितधियोऽप्य निलंक्षिपंतः ॥ १७ ॥ ॥

यन् आराधितवंतः ॥ १४ ॥ यत्रेति शब्दगोचरोवेदांतैकवेद्यः विरजंसत्वमूर्तिविष्टभ्यधृत्वावृषोध र्ममूर्तिः स्वानांस्वान् ॥ १५ ॥ तत्रत्यंवनंविशिनष्टियत्रेतिचतुर्भिः सर्वेष्वप्यृतुषुश्रीःपुष्पादिसंपद्येषांतैः ॥ १६ ॥ चरितानिचरित्राणि भर्तुः प्रभोः अनुविकसंत्यः मधुमकरंदःतद्युक्तामाधव्योवासंत्योलताः- यद्वा अनुविकसन्मधवःप्रसरन्मकरंदाःमाधव्यःमधुकालीनाःसुमनसः तासांगंधेनखंडिताविभ्रिताधीर्येषांतेऽपितद्गंधप्रापकमनिलंक्षिपंतः तिरस्कुर्वंतोगायंति अनेनभगवत्पार्षदानांनिरतिशयविषयसुखेऽपि भगवद्भजनानंदासक्तिर्दर्शिता ॥ १७ ॥

॥ ३७ ॥

अन्यभृताः कोकिलाः दात्यूहश्चातकः अचिरमाग्रंक्षणमात्रंविरमति अनेनतत्रत्यपक्षिणामपिहरिकथाश्रवणादिपरमानंदोदर्शितः ॥ ॥ १८ ॥ मंदारपारिजातौसुरतरुविशेषौ कुरवस्तिलकवृक्षः उत्पलंरात्रिविकाशि अंबुजंदिनविकाशि पुन्नागोनागकेसरः एताः सुमनसः पुष्पजातयःसुगंधाअपि तुलसिकाभरणेनश्रीहरिणातुलस्यागंधेऽर्चितेसति यस्मिन्वनेतस्यास्तपोबहुमानयंति अनेनतत्रत्यागुणग्राहिणएवनमत्सरिणइत्युक्तं एवंभूतंवनंयत्रतद्वैकुंठंययुरितिपूर्वेणान्वयः ॥१९ ॥ पुनर्वैकुंठमेवविशिनष्टि तत्संकुलंव्याप्तंभवति कैर्हरिपदयोरानतिः प्रणामःतावन्मात्रेणदृष्टैर्भक्तानांविमानैः नकर्मादिप्राप्यैर्वैदूर्यमारकतैर्हैममयैश्चविमानैः बृहंतिकटितटानियासां स्मितशोभीनिमु

पारावतान्यभृतसारसचक्रवाकदात्यूहहंसशुकतित्तिरिबर्हिणांयः ॥ कोलाहलोविरमतेऽचिरमात्रमुच्चैर्भृंगाधिपेहरिकथामिवगायमाने ॥ १८ ॥ मंदारकुंदकुरवोत्पलचंपकार्णपुन्नागनागबकुलांबुजपारिजाताः ॥ गंधेऽर्चितेतुलसिकाभरणेनतस्यायस्मिंस्तपःसुमनसोबहुमानयंति ॥ १९ ॥ तत्संकुलंहरिपदानतिमात्रदृष्टैर्वैदूर्यमारकतहेममयैर्विमानैः ॥ येषांबृहत्कटितटाःस्मितशोभिमुख्यःकृष्णात्मनांनरजआदधुरुत्स्मयाद्यैः ॥ ॥ २० ॥ श्रीरूपिणीक्वणयतीचरणारविंदंलीलांबुजेनहरिसद्मनिमुक्तदोषा ॥ संलक्ष्यतेस्फटिककुड्यउपेतहेम्निसंमार्जतीवयदनुग्रहणेऽन्ययत्नः ॥ २१ ॥

ख्यानियासांताअपि कृष्णेआत्मायेषांरजःकाममुत्स्मयाद्यैः परिहासादिभिः नआदधुर्नजनयामासुः ॥ २० ॥ श्रीलक्ष्मीः रूपिणीमनोहरमूर्तिधारिणीसती श्रीहरेःसद्मनिसंमार्जनंकुर्वतीव यस्मिन्लोकेसंलक्ष्यते चरणारविंदंक्वणयतीनूपुरेणशब्दयंती विमुक्तोदोषश्चांचल्यंयया यद्वा मुक्तेनदोषाप्रसारितेनवांहुना कीदृशेसद्मनिस्फटिकमयानिकुड्यानियस्मिन्मध्येमध्येचशोभार्थमुपेतंसंयुक्तंहेमयस्मिन् यस्याअनुग्रहणेश्रीरनुग्रहंकरोत्वित्येतदर्थमन्येषांब्रह्मादीनांयत्नः सा अयंभावः यद्यपितत्ररजोनास्त्येवतथाऽपिस्वर्णपट्टिकाऽवच्छिन्नभित्तिभागेषुबहुधाप्रतिबिंबितासतीलीलांऽबुजंभ्रामयंतीविनयैभक्तिभ्यांतथालक्ष्यत इति ॥ २१ ॥

अंगहेदेवाः यत्रयस्मिँल्लोकेश्रीरेवंअमतअमंस्तमेने किंकुर्वतीविद्रुममयानितटानियासाम् अमलाअमृततुल्याआपोयासांतासुवापीषु निज
वनेलक्ष्मीवनेपरिचारिकाभिरन्विता तुलसीभिःश्रीविष्णुंपूजयंती तदाउदकेप्रतिबिंबितशोभनालकयुक्तमुत्कृष्टनासिकायुक्तंचस्ववक्त्रंवी
क्ष्यभगवताऽच्छेषितंचुंबितमित्यमन्यत अनेनलक्ष्म्याअपिसौभाग्यसुखंभगवदनुग्रहेणैवेतिद्योतितं ॥ २२ ॥ पुनःकथंभूतंतत् यद्वैकुंठंन
॥ ३८ ॥ व्रजंति केयेकुकथाः शृण्वंति कास्ताः अघंभिनत्तीत्यघभित् तस्यहरेः रचनासृष्ट्यादिलीलातस्याअनुवादाद्न्यविषयाः अर्थकामादि
वार्ताः मतिभ्रंशिकाः तेषामव्रजनेहेतुः यास्तुहतभाग्यैर्नरैःश्रुताःसत्यः तांस्तान्श्रोतॄन् अशरणेषुनिराश्रयेषुतमःसुनरकेषुक्षिपंति हंत
खेदे कथंभूताः आत्तः सारः श्रोतॄणांपुण्यंयाभिस्ताः ॥ २३ ॥ प्रसंगात्तान्शोचंति नोऽस्माभिर्ब्रह्मादिभिरप्यभ्यर्थितांनृगतिंमनुष्यजा

वापीषुविद्रुमतटास्वमलामृताप्सुप्रेष्यान्वितानिजवनेतुलसीभिरीशं ॥ अभ्यर्चतीस्वलकमुन्नसमीक्ष्यवक्त्र
मुच्छेषितंभगवतेत्यमतांगयच्छ्रीः ॥ २२ ॥ यन्नव्रजंत्यघभिदोरचनानुवादाच्छृण्वंतियेऽन्यविषयाःकुकथा
मतिघ्नीः ॥ यास्तुश्रुताहतभगैर्नृभिरात्तसारास्तांस्तान्क्षिपंत्यशरणेषुतमःसुहंत ॥ २३ ॥ येऽभ्यर्थितामपिच
नोनृगतिंप्रपन्नाज्ञानंचतत्त्वविषयंसहधर्मयत्र ॥ नाराधनंभगवतोवितरंत्यमुष्यसंमोहिताविततयाबतमा
यया ते ॥ २४ ॥ यच्चव्रजंत्यनिमिषामृषभानुवृत्त्यादूरेयमाह्युपरिनःस्पृहणीयशीलाः ॥ भर्तुर्मिथःसुयशसः
कथनानुरागवैक्लव्यबाष्पकलयापुलकीकृतांगाः ॥ २५ ॥

तिंप्रपन्नाः प्राप्ताःसंतोऽपिहरेराराधनंनकुर्वंति कीदृशींनृगतिं य
त्रयस्यांधर्मसहितंतत्त्वज्ञानंभवति तदुभयसाधकत्वात्तस्याः तेऽमुष्यभगवतोविस्तृतयामाययानुसंमोहिताः बतेतिखेदे यद्वैचैवंसंबंधः
केवलंतएवनव्रजंतिकिंतुयेभगवदाराधनंनकुर्वंतितेऽपितेषांमायामोहितत्वादिति ॥ २४ ॥ पुनःकथंभूतं यच्चनः उपरिस्थितंव्रजंति के
अनिमिषादेवानामृषभःश्रेष्ठोहरिस्तस्यानुवृत्त्या दूरेयमोयेषां यद्वा दूरीकृतयमनियमाः पाठांतरेदूरीकृताहंकाराइत्यर्थः स्पृहणीयंकरु ॥ ३८ ॥
णादिशीलंयेषां किंच भर्तुःहरेःयत्सुयशः तस्यमिथःकथने योऽनुरागस्तेनवैक्लव्यंवैवश्यं तेनबाष्पकलातयासहपुलकीकृतमंगंयेषां य
द्वानःउपरीतिव्रजतांविशेषणं निरहंकारत्वादस्मत्तोऽपियेऽधिकास्तेयद्व्रजंतीत्यर्थः ॥ २५ ॥

तत्तदा अपूर्वंविकुंठं अथोअनंतरमुपेत्यमुनयःपरामुत्कृष्टांमुदंआपुः अपूर्वत्वेहेतवः विश्वगुरुणाहरिणाअधिकृतमधिष्ठितंभुवनानामेक मेववंद्यंदिव्यमलौकिकं विचित्राणिविबुधाग्र्याणांविमानानितेषांशोचिर्दीप्तिर्यस्मिन् योगमायाबलेनेति अष्टांगयोगप्रभावेणोपेत्यपर मेश्वरेतुयोगमायेतिचिच्छक्तिविलासइतिद्रष्टव्यं ॥ २६ ॥ तस्मिन्वैकुंठेषट्कक्षाः प्राकारद्वाराणि असज्जमानाः भगवद्दर्शनोत्कंठयातत्त दद्भुतदर्शनआसक्तिमकुर्वाणाः द्वारपालौदेवावपश्यन् समानंवयोययोः गृहीतगदेयाभ्यां परार्ध्यैः केयूरादिभिः विटंकःसुंदरोवेषोय योः ॥ २७ ॥ तावेववर्णयति मत्ताद्विरेफायस्यांतयावनमालयानिवीतौ कंठलंबिन्याअलंकृतौ असितानीलाः चतुष्टयं चतुःसंख्याका

तद्विश्वगुर्वधिकृतंभुवनैकवंद्यंदिव्यंविचित्रविबुधाग्र्यविमानशोचिः॥ आपुःपरांमुदमपूर्वमुपेत्ययोगमाया बलेनमुनयस्तदथोविकुंठं॥ २६॥ तस्मिन्नतीत्यमुनयःषडसज्जमानाःकक्षाःसमानवयसावथसप्तमायां॥ दे वावचक्षतगृहीतगदौपरार्ध्यकेयूरकुंडलकिरीटविटंकवेषौ ॥ २७॥ मत्तद्विरेफवनमालिकयानिवीतौविन्य स्तयाऽसितचतुष्टयबाहुमध्ये॥ वक्रंभ्रुवाकुटिलयास्फुटनिर्गमाभ्यांरक्तेक्षणेनचमनाग्रभसंदधानौ॥ २८ ॥ द्वार्येतयोर्निविविशुर्मिषतोरपृष्ट्वापूर्वायथापुरटवज्रकपाटिकायाः॥ सर्वत्रतेऽविषमयामुनयःस्वदृष्ट्याविश्वं चरंत्यविहताविगताभिशंकाः॥ २९ ॥ तान्वीक्ष्यवातरशनांश्चतुरःकुमारान्वृद्धान्दशार्धवयसोविदितात्मत त्त्वान्॥ वेत्रेणचास्खलयतामतदर्हणांस्तौतेजोविहस्यभगवत्प्रतिकूलशीलौ॥ ३० ॥

बाहवस्तेषांमध्ये विन्यस्तया वक्रंचमनागभसंकिंचित्क्षुब्धंदधानौ स्फुटौउत्फुल्लौनिर्गमौश्वासमार्गौनासापुटेताभ्याम् ॥ २८ ॥ एत योर्मिषतोः पश्यतोः तावनादृत्यपृष्ट्वेव याःपूर्वाःषट्द्वारःपुरटालंकृतवज्रमय्यःकपाटिकायासुताः यथाविविशुः तथासप्तमायामपिद्वा रितेविविशुः अप्रश्नेहेतुः सर्वत्रयेअविहताः अनिवारिताःसंचरंति निःशंकत्वेहेतुः अविषमयाचस्वदृष्ट्येति ॥ २९ ॥ वातरशनान्नग्नान् वृद्धानपिपंचवर्षबालकवत्प्रतीयमानान् चकारादाज्ञयाचअस्खलयतांनिवारितवंतौ नतत्स्खलनमर्हंतीतितथातान् अहो अत्रापिधा र्ष्ट्यमित्येवंतेजोविहस्य भगवतोब्रह्मण्यदेवस्यप्रतिकूलंशीलंययोः ॥ ३० ॥

हरेर्द्वारपालपतिभ्यांदेवेषुपश्यत्सुवार्यमाणास्तेमुनयः कोवामित्यादिश्लोकत्रयीमूचुः सुहृत्तमः श्रीहरिः तस्यदिदृक्षितंदर्शनेच्छातस्यभं
गेसतिकामस्यानुजःक्रोधः तेनसहसाऽकस्मादेवउपप्लुतानिक्षुभितान्यक्षीणियेषांते सुष्ठुपूज्यतमाअपीतिनिषेधानर्हत्वेक्रोधानर्हत्वेवाहेतुः
॥ ३१ ॥ उच्चैर्महत्याभगवत्परिचर्ययाएत्यप्राप्य इहवैकुंठेनिवसतांतद्धर्मिणांभगवद्धर्मिणांसमदर्शिनांमध्ये वांयुवयोरेवकोऽयंविषमः
 स्वभावः कैश्चित्प्रवेष्टव्यंकैश्चिन्नेत्येवंभूतः ननुस्वामिनोरक्षाऽर्थंद्वारपालयोरेषः स्वभावोगुणएवेतिचेदतआहुः तस्मिन्निति कुहकयोः
कपटयोः आत्मवत्स्वदृष्टांतेन यथाआवांकपटौतथान्योऽपिकश्चित्कपटःप्रवेक्ष्यतीति अयंभावः नह्यत्रभगवद्भक्तंविनाकश्चिदागच्छति

ताभ्यांमिषत्स्वनिमिषेषुनिषिध्यमानाःस्वर्हत्तमाह्यपिहरेःप्रतिहारपाभ्याम् ॥ ऊचुःसुहृत्तमदिदृक्षितभंगई
षत्कामानुजेनसहसातउपप्लुताक्षाः ॥ ३१ ॥ मुनयऊचुः कोवामिहैत्यभगवत्परिचर्ययोच्चैस्तद्धर्मिणां
निवसतांविषमःस्वभावः॥ तस्मिन्प्रशांतपुरुषेगतविग्रहेवांकोवात्मवत्कुहकयोःपरिशंकनीयः ॥ ३२ ॥ न
ह्यंतरंभगवतीहसमस्तकुक्षावात्मानमात्मनिनभोनभसीवधीराः ॥ पश्यंतियत्रयुवयोःसुरलिंगिनोःकिंव्यु
त्पादितंह्युदरभेदिभयंयतोऽस्य ॥ ३३॥ तद्वाममुष्यपरमस्यविकुंठभर्तुःकर्तुंप्रकृष्टमिहधीमहिमंदधीभ्याम्॥
लोकानितोव्रजतमंतरभावदृष्ट्यापापीयसस्त्रयइमेरिपवोऽस्ययत्र ॥ ३४॥

नचेश्वरेप्रशांतत्वादविद्यमानविरोधेभयशंका अतोयुवांकेवलंधूर्ताविवेति॥ ३२ ॥ भयशंकाबीजंचभेदः सचकस्याप्यस्मिन्नास्तीत्याहुः
नहीति समस्तंविश्वंकुक्षौयस्य यत्रयदाइहभगवतिधीराविद्वांसः आत्मनोऽतरंभेदंनपश्यंति किंत्वस्मिन्परमात्मनि आत्मानमंतर्भूतंपश्यं
तिमहाकाशेघटाकाशमिव तदायथाऽन्यस्यराजादेःउदरभेदिउदरभेदयुक्तंभयंभवति तथाऽस्यश्रीहरेस्तादृग्भयंयतःयेनकारणेनसुरवेष
धारिणोर्युवयोर्विशेषेणोत्पादितं तत्किंनकिंचिदित्यर्थः॥ ३३॥ तत्तस्मादमुष्यवैकुंठनाथस्यभृत्याभ्यांयुवाभ्यांप्रकृष्टंभद्रमेवकर्तुंइहास्मिन्न
पराधेयद्युक्तंतद्धीमहिचिंतयेम तदेवाहुः अंतरस्यभेदस्यभावःसत्तातद्दर्शनेन इतःवैकुंठलोकात् व्रजतं यत्रयेषुलोकेषुअस्यपापीयसो
ऽतरद्रष्टुःइमे कामःक्रोधस्तथालोभइतिगीतोक्तास्त्रयोरिपवोभवंति इतोवैकुंठात्पापीयसोलोकानितिवा ॥ ३४ ॥

इतितेषामीरितंभाषणंघोरमवधार्यतंचब्रह्मदंडंब्रह्मशापमवधार्यतंचास्त्रसमूहैरप्यनिवार्यमवधार्यहरेरनुचरौअतिकातरेणअतिकातर्येणभ
येनतत्पादग्रहणंकुर्वंतौसंतौदंडवदपतताम् कथंभूतस्यहरेःएवंभूतेभ्योमुनिभ्यः ताभ्यामपिउरुअधिकंबि...तःअयंभावयतः ॥ ३५ ॥अ
होअपराद्धमस्माभिरित्यनुतप्यमानान्मत्यूचतुः अघोनिअघवतियंउचितोदंडःसएवभगवद्भिरत...रे नात्रभवतामपराधःकश्चित्अतोसौ
नौ आवयोःभूयात् यःअशेषमपिसुरहेलनम् ईश्वराज्ञाऽतिक्रमरूपंपापंहरेत् किंतुयुष्माकंयःकृपानिमित्तोऽनुतापःतस्यलेशेन नौअ
घोऽधोमूढयोनीर्व्रजतोरपि भगवत्स्मृतिप्रतिघातकोमोहोनभवेत् किंतुमोहोऽपिस्मृतिमेवप्रवहतादितिप्रार्थना॥ ३६ ॥ एवंस्वानांमहत्सु

तेषामितीरितमुभाववधार्यघोरंतंब्रह्मदंडमनिवारणमस्त्रपूगैः ॥ सद्योहरेरनुचरावुरुबिभ्यतस्तत्पादग्रहाव
पततामतिकातरेण॥ ३५॥ भूयादघोनिभगवद्भिरकारिदंडोयोनौहरेतसुरहेलनमप्यशेषम् ॥मावोऽनुताप
कलयाभगवत्स्मृतिघ्नोमोहोभवेदिहतुनौव्रजतोरधोऽधः॥ ३६॥एवंतदेवभगवानरविंदनाभःस्वानांविबुध्य
सदतिक्रममार्यहृद्यः ॥ तस्मिन्ययौपरमहंसमहामुनीनामन्वेषणीयचरणौचलयन्सहश्रीः॥ ३७ ॥ तंत्वा
गतंप्रतिहृतौपयिकंस्वपुंभिस्तेऽचक्षताक्षविषयंस्वसमाधिभाग्यं ॥हंसश्रियोर्व्यजनयोःशिववायुलोलच्छु
भ्रातपत्रशशिकेसरशीकरांबुम्॥ ३८ ॥

अतिक्रममपराधंतत्क्षणमेवविबुध्य तस्मिन्यत्रतेरुद्धास्तंदेशंययौ आर्याणांहृद्यः
मनोज्ञः चरणौचलयन्निति अयंभावः मच्चरणदर्शनप्रतिघातजंक्रोधंतौदर्शयन् शमयिष्यामीतित्वराव्याजेनपद्भ्यामेवययौ श्रीसाहित्यं
चनिष्कामानामपिविभूतिभिःपूर्णत्वंवाक्षमापयितुं ॥ ३७ ॥ तत्रतैर्दृष्टंदेवमनुवर्णयतिपंचभिः तंतुआगतंते अचक्षत अपश्यन् आपंच
मादिदमेवक्रियापदं स्वपुंभिः शीघ्रंप्रतिहृतमानीतमौपयिकंगमनोचितंछत्रपादुकादियस्य कथंभूतंस्वसमाधिनाभाग्यंभजनीयंफलं
यद्ब्रह्मतदेवाक्षविषयं हंसवत्श्रीर्ययोस्तयोरुभयतश्चलतोर्व्यजनयोर्यःशिवोऽनुकूलोवायुः तेनलोलंतश्चलंतः शुभ्रातपत्रशशिकेसराः
शुभ्रंयदातपत्रं तदेवशशिसादृश्याच्छशीतस्यकेसराः मुक्ताहारविलंबाः तेभ्योगलंतिशीकरांबूनियस्मिन्तं शीकरोऽंबुकणाः ॥ ३८ ॥

कृत्स्नस्यद्वारपालमुनिवृंदस्यप्रसादेसुमुखं स्पृहणीयानांगुणानांधामस्थानं स्नेहावलोककलयासप्रेमकटाक्षेणहृदिसंस्पृशंतंसुखयंतं त्रै
लोक्यविवक्षापक्षेसत्यलोकपर्यंतःस्वर्गः तस्यचूडामणिवत्स्थितं स्वधिष्ण्यंवैकुंठंसुभगयंतंशोभयंतं ॥ ३९ ॥ पृथुर्नितंबः आश्रयत्वेनवि
द्यतेयस्यतस्मिन् पीतांशुकेअलिभिर्नादितयावनमालयाचयुक्तं सुभगयंतमितिपूर्वेणैववासंबंधः वल्गुषुप्रकोष्ठेषुवलयानियस्य गरुड
स्यस्कंधेविन्यस्तएकोहस्तोयेन इतरेणान्येनअब्जंलीलाकमलंधुनानंभ्रामयंतं विन्यस्येतिपाठेचवल्गित्यादि हस्तस्यविशेषणं ॥ ४० ॥
स्वकांत्याविद्युतःक्षिपंतीयेमकराकारेकुंडलेतयोर्मंडनस्थाऽर्हेगंडस्थलेयस्मिन् तच्चतदुन्नसंचमुखंयस्य मणियुक्तंकिरीटंयस्य दोर्दंडानां

कृत्स्नप्रसादसुमुखंस्पृहणीयधामस्नेहावलोककलयाहृदिसंस्पृशंतम् ॥ श्यामेपृथावुरसिशोभितयाश्रिया
स्वश्चूडामणिंसुभगयंतमिवात्मधिष्ण्यम् ॥ ३९ ॥ पीतांशुकेपृथुनितंबिनिविस्फुरंत्याकांच्याऽलिभिर्विरुत
यावनमालयाच ॥ वल्गुप्रकोष्ठवलयंविनतासुतांसेविन्यस्तहस्तमितरेणधुनानमब्जम् ॥ ४० ॥ विद्युत्क्षिप
न्मकरकुंडलमंडनार्हगंडस्थलोन्नसमुखंमणिमत्किरीटम् ॥ दोर्दंडखंडविवरेहरतापरार्ध्यहारेणकंधरगतेनच
कौस्तुभेन ॥ ४१ ॥ अत्रोपसृष्टमितिचोत्स्मितमिंदिरायाःस्वानांधियाविरचितंबहुसौष्ठवाढ्यं ॥ मह्यंभवस्य
भवतांचभजंतमंगंनेमुर्निरीक्ष्यनवितृप्तदृशोमुदाकैः ॥ ४२ ॥ तस्यारविंदनयनस्यपदारविंदकिंजल्कमिश्र
तुलसीमकरंदवायुः ॥ अंतर्गतःस्वविवरेणचकारतेषांसंक्षोभमक्षरजुषामपिचित्ततन्वोः ॥ ४३ ॥

खंडसमूहः तस्यविवरेमध्ये स्थितेनहरतामनोहरेणविहरतेतिवा परार्ध्यउत्कृष्टः तेनहारेणकंधरायांस्थितेन ॥ ४१ ॥ किंबहुनाइंदिरा
याः उत्स्मितं अहमेवसर्वसौंदर्यनिधिरित्यहंकरणमत्रभगवत्सौंदर्येउपसृष्टमस्तंगतमितिस्वानांभक्तानांधियारचितं भृत्यैःस्वमनस्येवंवित
र्कितमित्यर्थः कुतःबहुसौष्ठवेनसौंदर्येणआढ्यंयुक्तं किंचमह्यंममभवस्येश्वरस्यभवतांचकृते अंगंभजंतंमूर्तिंप्रकटयंतम् अचक्षतनिरीक्ष्य
चकैःशिरोभिर्मुदानेमुःनमश्चक्रुःनविशेषेणतृप्तादृशोनेत्राणियेषांते ॥ ४२ ॥ स्वरूपानंदादपितेषांभजनानंदाधिक्यमाह तस्यपादारविंद
किंजल्कैःकेसरैर्मिश्रायातुलसी तस्यामकरंदेनयुक्तोवायुः स्वविवरेणनासाछिद्रेण अक्षरजुषांब्रह्मानंदसेविनामपिसंक्षोभं चित्तेऽतिहर्षंत
नौरोमांचम् ॥ ४३ ॥

हर्षकारितंसंभ्रममाहद्वाभ्याम् तेवैकिलअमुष्यवदनमेवासितपद्मस्यकोशोंऽतर्भागः ।१ः असितपद्मकोशमित्यभूतोपमा सुंदरतरेअरुणे
अधरोष्ठेकुंदवद्धासोयस्मिन्तम् उत्ऊर्ध्वंवीक्ष्य लब्धमनोरथाःसंतःनखाएवारुणमणयस्तेषांश्रयणमाश्रयभूतमंघ्रिद्वंद्वं पुनरवेक्ष्यअधो
दृष्ट्यार्वीक्ष्य पुनःपुनरेवंनिरीक्ष्य युगपत्सर्वांगलावण्यग्रहणाशक्तेःपश्चान्निदध्युःध्यातवंतः॥ ४४॥ योगमार्गैर्गतिंमृगयतांपुंसांध्यानस्य
विषयभूतंबहुमतमत्यादरास्पदंबहूनांतत्त्वदृशांसंमतमितिवा पौंस्नंपौरुषंवपुर्दर्शयंतम् अन्येष्वसिद्धैरसाधारणैःऔत्पत्तिकैर्नित्यैरणिमाद्य
ष्टैश्वर्यैर्युतं समगृणन् सम्यगस्तुवन्॥ ४५॥नित्यंब्रह्मरूपेणप्रकाशतेनतच्चित्रं इदानींतुपरममंगलविशुद्धसत्वश्रीमूर्त्याप्रत्यक्षोऽसिअहोभा
ग्यमस्माकमित्याहुः हेअनंतयस्त्वंत्दद्गतोऽपिदुरात्मनामंतर्हितोनस्फुरसि सनोऽस्माकमंतर्हितोनभवसि नयनमूलंत्वद्यैवराद्धःप्राप्तोऽसि अं

तेवाअमुष्यवदनासितपद्मकोशमुद्वीक्ष्यसुंदरतराधरकुंदहासं ॥ लब्धाशिषःपुनरवेक्ष्यतदीयमंघ्रिद्वंद्वंनखारुणमणिश्रयणंनिदध्युः॥ ४४ ॥ पुंसांगतिंमृगयतामिहयोगमार्गैर्ध्यानास्पदंबहुमतंनयनाभिरामं ॥ पौंस्नंवपुर्दर्शयानमनन्यसिद्धैरौत्पत्तिकैःसमगृणन्युतमष्टभोगैः ॥ ४५ ॥ कुमाराऊचुः योंऽतर्हितोत्दृदिगतोपिदुरात्मनांत्वंसोऽद्यैवनोनयनमूलमनंतराद्धः॥ यर्ह्येवकर्णविवरेणगुहांगतोनःपित्रानुवर्णितरहाभवदुद्भवेन॥ ४६॥ तंत्वांविदामभगवन्परमात्मतत्त्वंसत्वेनसंप्रतिरतिंरचयंतमेषां॥ यत्तेऽनुतापविदितैर्दृढभक्तियोगैरुद्ग्रंथयोत्दृदिविदुर्मुनयोविरागाः॥ ४७ ॥

तर्धानाभावेहेतुः भगवतःसकाशादुद्भवोयस्यतेनास्मत्पित्रा यर्हियदैवअनुवर्णितरहाःउपदिष्टरहस्यः तदैवनः कर्णमार्गेणगुहांबुद्धिंगतः
प्राप्तोऽसीति ॥ ४६ ॥ ननुपित्रोपदिष्टंभवतामन्यादृशमदृश्यमात्मतत्त्वमहंत्वन्यएवस्यां दृश्यत्वात् नैवमस्मत्प्रत्यभिज्ञयाभेदनिरासादित्या
हुःतमिति हेभगवन् आत्मतत्त्वमेवपरंतंत्वांविदामविद्मःप्रत्यभिजानीमः ननुनिरुपाधेरात्मतत्त्वस्यकथमीदृशमैश्वर्यंस्यात् अतआहुः स
त्वेनविशुद्धसत्वमूर्त्या एषांभक्तानांसम्यक्प्रतिक्षणंसंप्रतिरतिःप्रीतिःतांरचयंतम् आत्मतत्त्वमेवाहुः तेऽनुतापःकृपातेनविदितैर्ज्ञातैः दृढैर्भ
क्तियोगैःश्रवणादिभिर्मुनयोहृदियद्विदुः कीदृशाःउद्ग्रंथयोनिरहंमानाःअतएवविगतरागाः ॥ ४७ ॥

स्वयमपिभक्तिंप्रार्थयितुंभक्तानांसुखातिशयमाहुः आत्यंतिकंमोक्षाख्यमपितवप्रसादंतेनगणयंतिनाद्रियंते किंतुकिमुतअन्यत् इंद्रादिप
दं तेभ्रुवउन्नयैरुज्जृंभैः अर्पितं निहितंभयंयस्मिन् तत् तेके अंगहेभगवन् येभवतःकथायाःरसज्ञाः कथंभूतस्य रमणीयत्वेनपावनत्वेनचकी
र्तन्यंकीर्तनार्हंतीर्थंचयशोयस्य ॥ ४८ ॥इदानींस्वीयापराधंद्योतयंतोभक्तिंप्रार्थयंते काममिति हेभगवन् इतःपूर्वमस्माकंवृजिनंनाभव
वन् इदानींसर्वाण्यपिजातानि एतत्त्वद्भक्तौशनौ अतस्तैःस्ववृजिनैःनिरयेषुकामंनोऽस्माकंभवोजन्मस्तात् नुवितर्के यदितुनश्चेतस्तेपद
योरमेत अलिर्यथाकंटकैराविध्यमानोऽपिपुष्पेषुरमते तद्वद्विघ्नानविगणय्ययदिरमेत अंघ्रिभ्यांशोभायासां यथाचतुलसीगुणैरपे

नात्यंतिकंविगणयंत्यपितेप्रसादंकिंत्वन्यदर्पितभयंभ्रुवउन्नयैस्ते ॥ येंऽगत्वदंघ्रिशरणाभवतःकथायाःकी
र्तन्यतीर्थयशसःकुशलारसज्ञाः ॥४८ ॥ कामंभवःस्ववृजिनैर्निरयेषुनःस्ताच्चेतोऽलिवद्यदिनुतेपदयोरमेत ॥
वाचश्चनस्तुलसिवद्यदितेंऽघ्रिशोभाःपूर्येततेगुणगणैर्यदिकर्णरंध्रः ॥ ४९ ॥ प्रादुश्चकर्थयदिदंपुरुहूतरूपंतेने
शनिर्वृतिमवापुरलंदृशोनः ॥ तस्माइदंभगवतेनमइद्विधेमयोनात्मनांदुरुदयोभगवान्प्रतीतः ॥ ५० ॥ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ब्रह्मोवाच इतितद्गृणतांतेषांमुनीनांयो
गधर्मिणां ॥ प्रतिनंद्यजगादेदंविकुंठनिलयोविभुः ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच एतौतौपार्षदौमह्यंजयोवि
जयएवच ॥ कदर्थीकृत्यमांयद्वोबह्वक्रातामतिक्रमं ॥ २ ॥

क्ष्येणत्वदंघ्रिसंबंधेनैवशोभते तथायदिनोवाचःशोभेरन् यदिचतेगुणैरापूर्येतकर्णरंध्रइत्यल्पस्यपूरणमेवयाचकरीत्याप्रार्थयंते अयंतुगूढो
भिप्रायःकर्णरंध्रस्याकाशत्वात् गुणगणानांचापूर्त्तत्वान्नकदाचित्पूरणमतोनित्यमेवश्रवणंफलिष्यतीति ॥ ४९ ॥अद्यवयंकृतार्थाःस्मे
त्याहुःहेपुरुहूतविपुलकीर्ते यदिदंप्रादुश्चकर्थप्रकटितवानसि दृशोनेत्राणि अनात्मनामजितेंद्रियाणांदुरुदयःअप्रकटोऽपि इत्इत्थंयःप्र
तीतोसि तस्मैतुभ्यमिदंनमोविधेम ॥ ५० ॥ इतितृतीयस्कंधेटीकायांपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ हरिणासांत्वितैर्विप्रैरनुतप्तैस्तु
षोडशे॥तयोरसुरभावेपिकृतोनुग्रहईर्यते ॥ १ ॥ इतिगृणतांतेषांतद्वाक्यंप्रतिनंद्येदंजगाद एतावित्येकादशभिः ॥ १ ॥ यद्यस्मात् मांक
दर्थीकृत्यतुच्छीकृत्यबह्वयथाभवतितथाअतिक्रमंवःकृतवंतौ ॥ २ ॥ ॥४१॥

तस्मात्सएवदंडोंऽगीकृतः ॥ ३ ॥ हियस्माद्ब्रह्मब्राह्मणाएवमेपरमंदैवतंतत्तस्माद्य वःप्रसादयामि तवकोऽपराधइतिचत्तत्राह तद्धीति म
दीयैःपुंभिरसत्कृताः तिरस्कृताइतियत् तदात्मकृतमेवमन्ये ॥ ४ ॥ किंच ममैवैताभ्यामनिष्टंकृतमित्याह यस्यस्वामिनोनामानितस्य
कीर्तिम् आमयोऽत्रश्वेतकुष्टं ॥ ५ ॥ यस्यमेअमृतरूपेअमलेयशसि श्रवणेनावगाहःप्रवेशः श्वपचमभिव्याप्य जगत्सद्यस्तत्क्षणमेवपु
नाति सोहंविकुंठः भवद्भ्योहेतुभूतेभ्यः उपलब्धाप्राप्तासुशोभनातीर्थभूताकीर्तिर्येनसः स्वबाहुस्थानीयंलोकेश्वरमपिहन्यां काऽन्यस्य
कथेत्यर्थः स्वगुणानुवर्णनंतुब्राह्मणोत्कर्षार्थमेव ॥ ६ ॥ चरणपद्मयोःस्थितः पवित्रोरेणुर्यस्य अतएवक्षतोनिरस्तअखिलस्यलोकस्य

यस्त्वेतयोर्धृतोदंडोभवद्भिर्मामनुव्रतैः ॥ सएवाध्न्नोस्माभिर्मुनयोदेवहेलनात् ॥ ३ ॥ तद्वःप्रसादयाम्य
द्यब्रह्मदैवंपरंहिमे ॥ तद्धीत्यात्मकृतंमन्येयत्स्वपुंभिरसत्कृताः ॥ ४ ॥ यन्नामानिचगृह्णातिलोकोभृत्येकृताग
सि ॥ सोऽसाधुवादस्तत्कीर्तिंहंतित्वचमिवामयः ॥ ५ ॥ यस्यामृतामलयशःश्रवणावगाहःसद्यःपुनातिजग
दाश्वपचाद्विकुंठः ॥ सोऽहंभवद्भ्यउपलब्धसुतीर्थकीर्तिश्छिंद्यांस्वबाहुमपिवःप्रतिकूलवृत्तिम् ॥ ६ ॥ यत्सेव
याचरणपद्मपवित्ररेणुंसद्यःक्षताखिलमलंप्रतिलब्धशीलं ॥ नश्रीर्विरक्तमपिमांविजहातियस्याःप्रेक्षालवा
र्थइतरेनियमान्वहंति ॥ ७ ॥ नाहंतथाऽद्मियजमानहविर्वितानेश्च्योतद्घृतप्लुतमदन्हुतभुङ्मुखेन ॥ यद्ब्राह्म
णस्यमुखतश्चरतोऽनुघासंतुष्टस्यमय्यवहितैर्निजकर्मपाकैः ॥ ८ ॥

मलोयेन यद्वाचरणपद्माल्लग्नःपवित्रोरेणुर्यस्मिन्निति क्षतोऽखिलोमलोयस्येतिचविग्रहः प्रतिलब्धंप्राप्तंशीलंयेन येषांसेवयाएतेगुणाम
मअतएवश्रीर्मांनविजहाति प्रेक्षलवार्थमवलोकनलेशार्थमितरेब्रह्मादयः तेषांवःप्रतिकूलवृत्तिंछिंद्यामितिपूर्वेणैवसंबंधः ॥ ७ ॥ किंचब्राह्म
णोममैवश्रेष्ठंमुखमतोयुष्मदवज्ञया मन्मुखतिरस्कारएवकृतइत्याह नाहमिति विताने यज्ञे यजमानस्यहविश्चरुपुरोडाशादि हुतभुगग्निस्ते
नमुखेनअदन्अश्नन्नपि तथानाद्मिनाश्नामि यद्यथाश्च्योतताक्षरताघृतेन प्लुतंविलोडितंपायसादिप्रतिग्रासंरसास्वादपूर्वकंचरतोभुंजान
स्यज्ञानिनोब्राह्मणस्यमुखतोऽश्नामि मयिसमर्पितैःकर्मफलैः तुष्टस्यनिष्कामस्येत्यर्थः ॥ ८ ॥

किंच येषाममलमंघ्रिरजःअहंकिरीटैर्बिभर्मि तान्विप्रानपकुर्वतोऽपिकोऽन्योनविषहेत कथंभूतोऽहम् अखंडानवच्छिन्नाविकुंठाअप्रतिहताचयोगमायाविलासभूताविभूतिर्यस्यसः तथा यस्यममार्हणांभः पादोदकंचंद्रललामेनेश्वरेणसहितान् लोकान्सद्यःपुनाति एवंपरमेश्वरःपरमपावनोपिसन्नहंबिभर्मीति॥ ९ ॥किंचमेतनूः अधिष्ठानानि कास्ताः द्विजवरान्दुहतीर्दोग्ध्रीःगाइत्यर्थः दुहितॄरितिपाठेपिगाएवविष्णुरूपात्सूर्यादुत्पन्नत्वात्सूर्यसुताश्चगावइतिवचनात् अलब्धशरणानिरक्षकहीनानि भेदबुध्यामदधिष्ठानंनभवंतीतिपृथक्दृष्ट्यायेद्रक्ष्यंतिं अघेनक्षतानष्टादृष्टिर्येषांतान् मदीयोऽधिकृतोदंडनेतायोयमःतस्यगृध्राकारायेदूताः अहिवत्मन्युर्येषांक्रोधेनकुषंतिचंचुभिश्छिदंति॥ १ ०॥एवंभूतास्तुमांवशीकुर्वंतीत्याह येक्षिपतःपरुषंभाषमाणानपिब्राह्मणान्संबोधयंति मयियाधीस्तयावासुदेवदृष्ट्या

येषांबिभर्म्यहमखंडविकुंठयोगमायाविभूतिरमलांघ्रिरजःकिरीटैः ॥ विप्रांस्तुकोनविषहेतयदर्हणांभःसद्यः पुनातिसहचंद्रललामलोकान्॥ ९ ॥ येमेतनूर्द्विजवरान्दुहतीर्मदीयाभूतान्यलब्धशरणानिचभेदबुद्ध्या ॥ द्रक्ष्यंत्यघक्षतदृशोह्यहिमन्यवस्तान्गृध्रारुषाममकुषंत्यधिदंडनेतुः ॥ १ ० ॥ येब्राह्मणान्मयिधियाक्षिपतोऽर्चयंतस्तुष्यद्धृदःस्मितसुधोक्षितपद्मवक्त्राः ॥ वाण्याऽनुरागकलयात्मजवद्गृणंतःसंबोधयंत्यहमिवाहमुपाहृतस्तैः ॥ १ १ ॥ तन्मेस्वभर्तुरवसायमलक्षमाणौयुष्मद्व्यतिक्रमगतिंप्रतिपद्यसद्यः ॥ भूयोममांतिकमितांतदनुग्रहोमेयत्कल्पतामचिरतोभृतयोर्विवासः ॥ १ २ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथतस्योशतींदेवीमृषिकुल्यांसरस्वतीं ॥ नास्वाद्यमन्युदष्टानांतेषामात्माऽप्यतृप्यत ॥ ॥

अर्चयंतःसंतः तुष्यद्धृदःप्रीयमाणचित्ताः स्मितमेवसुधातयाउक्षितंपद्मतुल्यंवक्त्रंयेषामनुरागकलयाप्रेमशोभयावाचा गृणंतःस्तुवंतः यथाकुपितमात्मजंस्निग्धःपितासत्पुत्रोवापितरम् अहमिवभृगुंयुष्मान्वातैरहमुपाहृतोवशीकृतः ॥ १ १ ॥तत्तस्मान्मेऽवसायमभिप्रायमलक्षमाणौ अजानंतौयुष्मदपराधोचितांगतिंसद्यःप्राप्यमत्समीपं इतांप्राप्नुवतां तदितिसःमेऽनुग्रहः तमेवाह यत्भृतयोर्विवासअचिरतः शीघ्रंकल्पतांसंपद्यतांसमाप्यतामिति ॥ १ २ ॥ उशतींकमनीयांप्रियांदेवींद्योतमानामृषिकुल्यां ऋषयोमंत्रास्तद्रूपांतत्प्रवाहरूपां ऋषिकुलयोग्यामितिवासरस्वतींवाचम् आस्वाद्यतन्माधुर्यमनुभूय सर्पप्रायेणमन्युनादष्टानामपिक्रोधविषव्याप्तानांहिमनोरसानुभवाभावात् प्रियभाषणमपिनसहते तेषांतुआत्मामनः नातृप्यत् अलमितिनामन्यत ॥ १ ३ ॥

सतींश्रेष्ठांव्यादायप्रसार्यकर्णंदत्वेत्यर्थः लघ्वींमिताक्षरांगुरुभिरर्थैर्गह्वरांदुष्प्रवेशाम् अगाधामभिप्रायतः गंभोरामर्थतःविगाह्यविचार्या पिकिमस्मानभिनंदतिनिंदतिवा अस्मत्कृतंदंडंवासंकोचयतीतिनविदुः॥ १४॥ ततश्चाभिनंदतीतिज्ञात्वातेप्रहृष्टाःसंतःप्रोचुः क्षुभितारोमांचितात्वक्येषां कुपितेतिपाठेसंजातरोमकूपोक्त्यारोमांचितत्वमेवोक्तं आरब्धःआविष्कृतःपारमेष्ठ्यस्यपरमैश्वर्यस्य महोदयः परमोत्कर्षोयेनतम् अधिराजत्वमाविष्कृत्यराजशिक्षार्थंब्राह्मणान्मानयतीतिज्ञात्वेत्यर्थः ॥ १५ ॥ अध्यक्षःसर्वेश्वरःसन् तद्धीत्यात्मकृतंमन्यइत्युक्त्यामयाऽपराधःकृतइति तथातदनुग्रहोमेइत्यादिवचनेनममानुग्रहश्चेतियत्प्रभाषसेतेनयच्चिकीर्षितंतन्नविद्मः ॥ १६ ॥ किलेतिलोक

सतींव्यादायशृण्वंतोलघ्वींगुर्वर्थगह्वराम्॥ विगाह्यागाधगंभीरांनविदुस्तच्चिकीर्षितं॥१४॥ तेयोगमाययारब्धपारमेष्ठ्यमहोदयम्॥प्रोचुःप्रांजलयोविप्राःप्रहृष्टाःक्षुभितत्वचः॥ १५॥ ऋषयऊचुः नवयंभगवन्विद्मस्तवदेवचिकीर्षितम्॥कृतोमेऽनुग्रहश्चेतियदध्यक्षःप्रभाषसे॥ १६॥ ब्रह्मण्यस्यपरंदैवंब्राह्मणाःकिलतेप्रभो॥विप्राणांदेवदेवानांभगवानात्मदैवतम्॥ १७॥ त्वत्तःसनातनोधर्मोरक्ष्यतेतनुभिस्तव॥ धर्मस्यपरमोगुह्योनिर्विकल्पोभवान्मतः॥ १८ ॥तरंतिह्यंजसामृत्युंनिवृत्तायदनुग्रहात्॥योगिनःसभवान्किंस्विदनुगृह्येतयत्परैः॥ १९ ॥यंवैविभूतिरुपयात्यनुवेलमन्यैरर्थार्थिभिःस्वशिरसाधृतपादरेणुः॥धन्यार्पितांघ्रितुलसीनवदामधाम्नोलोकंमधुव्रतपतेरिवकामयाना॥ २०॥

शिक्षार्थंसूचितंपरमार्थमाहुः विप्राणामिति देवदेवानांदेवपूज्यानामपिभगवान्त्वमात्माचदैवतंच ॥ १७ ॥ लोकशिक्षार्थताप्रपंचः त्वत्तइत्यष्टभिः धर्मस्त्वत्तएवभवतिरक्ष्यतेचत्वद्वतारैः परमःफलरूपः अतएवगुह्यः गोप्यः नचस्वर्गादिफलवद्विकारी किंतुनिर्विकारोमतः अतएवंभूतस्यतवेदंलोकशिक्षामात्रमितिभावः ॥ १८ ॥ विपरीतंचेदमित्याहुः तरंतीति यस्यानुग्रहादेवनिवृत्ताःविरक्ताः योगिनश्चसंतोमृत्युंतरंति सभवान्परैरनुगृह्यतेनेतिकिंस्विन्नकिंचिदित्यर्थः ॥ १९ ॥ यच्चोक्तंयत्सेवयाचरणपद्मपवित्ररेणुंसद्यःक्षताखिलमलंप्रतिलब्धशीलमित्यादि तदत्यंतमसंभावितमित्याहुर्द्वाभ्यां यंवैविभूतिर्लक्ष्मीः अनुवेलमवसरे उपयातिसेवते धृतःपादरेणुर्यस्याः धन्यैःसुकृतिभिरर्पितमंघ्रौयत्तुलस्यानवंदाममाला तद्धामस्थानंयस्यतस्य मधुव्रतपतेर्भ्रमरमुख्यस्यलोकंस्थानम् अंघ्रिकामयमानेव ॥ २० ॥

विविक्तचरितैर्विशुद्धैः परिचरणैः अनुवर्तमानांसेवमानामपियोनात्याद्रियत् नातीवादृतवान् सएवंभूतस्त्वम् अयंभावः इत्थंनामातिलंप
टनयालक्ष्मीस्त्वांसेवते कथम् एवंहिसामेने अयंहिसारग्राहीमधुव्रतः चंचलश्चसचांघ्रिगतायांतुलस्यांसपरिवारोनिश्चलःसन्रमते अतोऽ
घ्रिलावण्यमत्यधिकंस्यात् ततोऽहंवक्षसिस्थितापियोगिजनादिबहुसेवकसंघर्षमंगीकृत्यापितुलस्यासहसापत्न्येनापिचरणौसेविष्या
॥४३॥ मीति तदेवमत्यौत्सुक्येनानुवर्तमानामपितांत्वंनातीवाद्रियसे यतःपरमभागवतेष्वेवप्रकृष्टसंगवान् सएवपरमसौभाग्यनिधिरत्वम् अतोब्रा
ह्मणप्रसादात्प्राप्तांश्रीर्नविजहातीति अलभ्यलाभत्वेननिर्देशोनसमंजसइति किंचस्त्वतएवत्वंभगभाजनः भजनीयानांगुणानामाश्रयः परम
शुद्धश्चतंत्वांद्विजानामनुपथंपथिपथिलग्नंयत्पुण्यंरजः तथाश्रीवत्सलक्ष्मचकिंपुनीतः पवित्रीकुरुतः किंकिमर्थंचतेउभेअगाः प्राप्तः भूष
णत्वेनस्वीकृतवानसि अतोयत्सेवयाचरणपद्मपवित्ररेणुमित्यादिवचनंलोकसंग्रहमात्रमित्यर्थः ॥ २१ ॥ धर्मस्येतित्रिभिः त्रिष्वेवयुगे

यस्त्वांविविक्तचरितैरनुवर्तमानांनात्याद्रियत्परमभागवतप्रसंगः ॥ सत्वंद्विजानुपथपुण्यरजःपुनीतःश्रीव
त्सलक्ष्मकिमगाभगभाजनस्त्वं॥ २१ ॥धर्मस्यतेभगवतस्त्रियुगत्रिभिःस्वैःपद्भिश्चराचरमिदंद्विजदेवतार्थ-
म्॥नूनंभृतंतदभिघातिरजस्तमश्चसत्वेननोवरदयातनुवानिरस्य॥ २२ ॥नत्वंद्विजोत्तमकुलंयदिहात्मगोपं
गोप्तावृषःस्वर्हणेनससूनृतेन॥तर्ह्येवनंक्ष्यतिशिवस्तवदेवपंथालोकोऽग्रहीष्यदृषभस्यहितत्प्रमाणम्॥ २३॥

ष्वाविर्भवतीतित्रियुगःयद्वात्रीणियुगलानित्रियुगाः षड्गुणाः भगवच्छब्दवाच्याःसंत्यस्येतित्रियुगः हेत्रियुग धर्मरूपस्यतवत्रिभिःपद्भिः
स्वैरसाधारणैः तपःशौचदयाभिः सत्यस्यधर्मविप्लवेऽपिकलावनुवर्तमानत्वात्त्रिभिरित्युक्तं भृतंपालितं किंकृत्वानोऽस्माकंवरदयासत्वे
ननतनुवा तन्वासत्वमूर्त्यातदभिघाति तेषांपादानामभिघातकंरजश्चतमश्चनिरस्यनिराकृत्य द्विजानांदेवतानांचप्रयोजनायनूनंभृतं यद्वा
हिलोपेरूपंनिरस्येति अस्माकंतन्निवर्तयेत्यर्थः ॥ २२ ॥ आत्मगोप्यंत्वयैवरक्षणीयंद्विजोत्तमानांकुलं यदिहस्फुटंत्वंनगोप्तानरक्षिता तृ
न्प्रत्ययांतत्वात् नषष्ठीप्रयोगः वृषःश्रेष्ठः हेदेव पंथाःवेदमार्गोनंक्ष्यतिनाशंयास्यति ऋषभस्यश्रेष्ठस्य हियस्मात्तत् अनर्हणमसूनृतंचअ ॥४३॥
ग्रहीष्यत् तदुक्तंगीतासु यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः ॥ सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तदनुवर्ततइति ॥ २३ ॥

नश्यत्विति चेत्तत्राहुः तद्वेदमार्गनाशनम् इवेति लोकोक्तिः सत्वनिधित्वाज्जनायक्षेमंशं विधातुमिच्छोः अतएव निजशक्तिभिः राजादिभिरु त्पाटितधर्मप्रतिपक्षस्य अतस्तवब्रह्मकुलेऽवनतिर्युक्तैव ननुमहतोऽन्येष्ववनतिस्तेजोहानिकरी तत्राहुः एतावतातु धर्मत्राणप्रयोजनेन अ वनतस्य नमनं कृतवतः तवतेजः प्रभावः नक्षतं नक्षीणं यतः सनमनादिस्ते विनोदः ॥२४॥ शापायहं परित्यज्य विज्ञापयंति यंवाऽन्यंदंडं वि धास्यति भवानूर्द्धवृत्तिनु अधिकजीविकांवा तत्सर्वमनुमन्यामहे येवयं निरपराधावेतौ किल्बिषेण शापेनायुंक्ष्महियोजितवंतः ॥२५॥ मत्कारि तत्वाच्छापस्य युष्माकं नापराध इत्याश्वासयन्नाह एतौसद्यएवांसुरयोनिंप्राप्य भूयोप्याशुमत्समीपमागमिष्यतः संरंभेण क्रोधावेशेन संभृ तः संवृद्धोयः समाधिः एकाग्रता तेनानुबद्धोदृढीकृतो योगोययोः हेविप्राः योवः शापो युष्मत्कृतः शापस्तदिति सः मयैव निमितः निर्मितः इत्य

तत्तेऽनभीष्टमिवसत्वनिधेर्विधित्सोःक्षेमंजनायनिजशक्तिभिरुद्धृतारेः॥ नैतावताअधिपतेर्बतविश्वभर्तुस्ते जःक्षतंत्ववनतस्यसतेविनोदः ॥ २४॥ यंवाऽनयोर्दममधीशभवान्विधत्तेवृत्तिंनुवातुदनुमन्महिनिर्व्यलीकम् ॥ अस्मासुवायउचितोध्रियतांसदंडोयेनागसौवयमयुंक्ष्महिकिल्बिषेण॥ २५॥ श्रीभगवानुवाच एतौसुरेतरगतिंप्रतिपद्यसद्यःसंरंभसंभृतसमाध्यनुबद्धयोगौ ॥ भूयःसकाशमुपयास्यतआशुयोवःशापो मयैवनिमितस्तदवैतविप्राः॥२६॥ ब्रह्मोवाच अथतेमुनयोदृष्ट्वानयनानंदभाजनं॥ वैकुंठंतदधिष्ठानंविकुंठंचस्वयंप्रभं॥ २७॥ भगवंतंपरिक्रम्यप्रणिपत्यानुमान्यच॥ प्रतिजग्मुःप्रमुदिताःशंसंतोवैष्णवींश्रियं॥ २८॥ भगवाननुगावाहयातंमाभैष्टमस्तुशं॥ ब्रह्मतेजःसमर्थोऽपिहंतुंनेच्छेमतंतुमे ॥ २९॥

वैतजानीत ॥ २६॥ नेत्रोत्सवजनकं विकुंठं हरिं तन्निवासं चवैकुंठं लोकम् स्वयंप्रकाशं प्रकाशांतरानपेक्षं सत्वपरिणामत्वात् ॥२७॥ अनुमा न्य अनुज्ञाप्य॥ २८॥ मम मतंतु मतं ... इदमत्रतत्त्वम् यद्यपि सनकादीनां क्रोधोनसंभवति नचभगवत्पार्षदयोर्ब्राह्मणप्रातिकूल्यम् नचभग वतः स्वभक्तोपेक्षा नचवैकुंठगतानां पुनर्जन्म तथापि भगवतः सिसृक्षादिवत् कदाचिद्युयुत्सा समजनि तदाऽन्येषामल्पबलत्वात्स्वपार्षदानां तुल्यबलत्वेऽपि प्रातिपक्ष्यानुपपत्तेरेतावेवब्राह्मणनिवारणे प्रवर्त्य तेषु चक्रोधमुद्दीप्यनच्छापव्याजेन प्रतिपक्षौ विधाय युद्धकौतुकं संपादनी यमिति भगवतेतव्यवसितमतः सर्वसंगच्छते तदिदमुक्तं शापोमयैव निमितइति माभैष्टमिति अस्तुशमिति हंतुंनेच्छेमतंतुमइत्यादिच ॥२९॥

प्रत्येष्यतंप्रत्येष्यथः निकाशंसमीपम् ॥ ३० ॥३१॥ दुस्तरात्ब्रह्मशापात् हरिलोकतःपततावितिशेषः हरिलोकतएवहतश्रियावभूतामि
तिवा विगतस्मयौनष्टगर्वौच ॥ ३२ ॥ विकुंठस्यधिषणात्स्थानात् पुत्रकाहेदेवाः ॥ ३३ ॥ काश्यपंतेजोवीर्यंप्राप्तौसहैवगर्भेप्रविष्टौय
तौ ॥ ३४ ॥ तयोस्तेजसावस्तेजआक्षिप्तंतिरस्कृतं नचात्रप्रतिविधिःशक्यः यतएतर्हिइदानींभगवानेवंतदेवंविधातुमिच्छति ॥ ३५ ॥ त
थापिकोप्युपायोविचार्यतामितिचेत्तत्राह विश्वस्येति त्रयाणांगुणानामीशः सएवसत्वोत्कर्षकालेनःक्षेमंविधास्यति विमृशेनविमर्श

मयिसंरंभयोगेननिस्तीर्यब्रह्महेलनं॥ प्रत्येष्यतंनिकाशंमेकालेनाल्पीयसापुनः ॥ ३० ॥ द्वास्थावादिश्यभग
वान्विमानश्रेणिभूषणं॥ सर्वातिशययालक्ष्म्याजुष्टंस्वंधिष्ण्यमाविशत्॥ ३१ ॥ तौतुगीर्वाणऋषभौदुस्तरा
द्धरिलोकतः॥ हतश्रियौब्रह्मशापादभूतांविगतस्मयौ॥ ३२॥ तदाविकुंठधिषणात्तयोर्निपतमानयोः॥ हा
हाकारोमहानासीद्विमानाग्र्येषुपुत्रकाः॥ ३३॥ तावेवह्यधुनाप्राप्तौपार्षदप्रवरौहरेः॥ दितेर्जठरनिर्विष्टंका
श्यपंतेजउल्बणं॥ ३४ ॥ तयोरसुरयोरद्यतेजसायमयोर्हिवः॥ आक्षिप्तंतेजएतर्हिभगवांस्तद्विधित्सति॥
॥ ३५॥ विश्वस्ययःस्थितिलयोद्भवहेतुराद्योयोगेश्वरैरपिदुरत्यययोगमायः॥ क्षेमंविधास्यतिसनोभगवां
स्त्र्यधीशस्तत्रास्मदीयविमृशेनकियानिहार्थः॥ ३६॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेषोडशोऽ
ध्यायः॥ १६॥ ॥छ॥ मैत्रेयउवाच निशम्यात्मभुवागीतंकारणंशंकयोज्झिताः॥ ततःसर्वेन्यव
र्तंत[illegible]त्रिदिवायदिवौकसः॥१॥ दितिस्तुभर्तुरादेशादपत्यपरिशंकिनी॥ पूर्णेवर्षशतेसाध्वीपुत्रौप्रसुषुवेयमौ॥
॥ २॥ उत्पाताबहवस्तत्रनिपेतुर्जायमानयोः॥ दिविभुव्यंतरिक्षेचलोकस्योरुभयावहाः॥ ३॥

नेन ॥ ३६ ॥ इतितृतीयस्कंधेटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥छ॥ ततःसप्तदशेजन्मतयोर्लोकभयंकरं ॥ हिरण्याक्षप्रभावश्चवर्ण्य
तेदिग्जयेऽद्भुतः ॥ १ ॥ क्षेमंविधास्यतीतिब्रह्मवचनानंतरंशंकयात्यक्ताः ॥ १ ॥ भर्तुरादेशात् लोकान्सपालांस्त्रीश्चंडिमुहुराक्रंदयिष्यतइ
तिवाक्यात् स्वापत्याभ्यापरिशंकिनीदेवोपद्रवंशंकमाना ॥ २ ॥ तत्रतदानिपेतुःउद्बभूवुः उरुभयंआसमंताद्वहंतीति ॥ ३ ॥

अचलैः सहिताभुवः प्रदेशाः केतवश्च उदयंचक्रुरितिशेषः ॥ ४ ॥ फूत्कारानिति तीव्रवायुशब्दानुकरणं नगपतीन्महावृक्षान्वात्याएवअनीकंयस्य रजएवध्वजोयस्य ॥ ५ ॥ उच्चैर्हसंत्यइवतडितोयेषुतेषामंबुदानांघटयासमूहेननष्टोभागणः सूर्यादिप्रभासमूहोयस्मिन् पदंस्थानं नव्यादृश्यतेस्मईषदपिनादृश्यत॥ ६ ॥वार्धिः समुद्रः विमनाइवउद्गताऊर्मयोयस्मात् क्षुभिताउदरस्थामकरादयोयस्मिन् उदपानैर्वापीकूपादिभिः सहिताः शुष्काणिपंकजानियासु ॥ ७ ॥ परिधयः परिवेषाः सराहोः राहुयस्तयोः निर्घाताःनिरभ्रगर्जितानि रथनिर्ह्रादतुल्याः

सहाचलाभुवश्चेलुर्दिशःसर्वाःप्रजज्वलुः ॥ सोल्काश्चाशनयःपेतुःकेतवश्चार्तिहेतवः ॥ ४ ॥ ववौवायुःसुदुस्पर्शःफूत्कारानीरयन्मुहुः ॥ उन्मूलयन्नगपतीन्वात्यानीकोरजोध्वजः ॥ ५ ॥ उद्धसत्तडिदंभोदघटयानष्टभागणे ॥ व्योम्निप्रविष्टतमसानस्मव्यादृश्यतेपदं ॥ ६ ॥ चुक्रोशविमनावार्धिरुदूर्मिःक्षुभितोदरः ॥ सोदपानाश्चसरितश्चुक्षुभुःशुष्कपंकजाः ॥ ७ ॥ मुहुःपरिधयोऽभूवन्सराह्वोःशशिसूर्ययोः ॥ निर्घातारथनिर्ह्रादाविवरेभ्यःप्रजज्ञिरे ॥ ८ ॥ अंतर्ग्रामेषुमुखतोवमंत्योवह्निमुल्बणं ॥ सृगालोलूकटंकारैःप्रणेदुरशिवंशिवाः ॥ ९ ॥ संगीतवद्रोदनवदुन्नमय्यशिरोधरां ॥ व्यमुंचन्विविधावाचोग्रामसिंहास्ततस्ततः ॥ १० ॥ खराश्चकर्कशैःक्षत्तःखुरैर्घ्नंतोधरातलं ॥ खार्कारभसामत्ताःपर्यधावन्वरूथशः ॥ ११ ॥ रुदंतोरासभत्रस्तानीडादुदपतन्खगाः ॥ घोषेऽरण्येचपशवःशकृन्मूत्रमकुर्वत ॥ १२ ॥ गावोऽत्रसन्नसृग्दोहास्तोयदाःपूयवर्षिणः ॥ व्यरुदन्देवलिंगानिद्रुमाःपेतुर्विनाऽनिलं ॥ १३ ॥ ग्रहान्पुण्यतमानन्येभगणांश्चापिदीपिताः ॥ अतिचेरुर्वक्रगत्यायुयुधुश्चपरस्परं ॥ १४ ॥ दृष्ट्वाऽन्यांश्चमहोत्पातान्नतत्तत्त्वविदःप्रजाः ॥ ब्रह्मपुत्रानृतेभीतामेनिरेविश्वसंप्लवं ॥ १५ ॥

ध्वनयः विवरेभ्यः गिरिगुहाभ्यः ॥ ८ ॥ सृगालानामुलूकानांचटंकारैर्ध्वनिभिःसह ॥ ९ ॥ ग्रामसिंहाः श्वानः ॥ १० ॥ कर्कशैस्तीक्ष्णैर्हेक्षत्तः खार्कारोगर्दभजातिशब्दस्तस्मिन् रभसः संभ्रमोयेषां वरूथशः संघशः ॥ ११ ॥ रासभशब्दत्रस्ताः सर्वतः क्रोशंतः ॥ १२ ॥ गावोऽत्रसन्त्रस्ताः असृग्दोहाश्चबभूवुः देवलिंगानिव्यरुदन् प्रतिमानामश्रुस्रावआसीदित्यर्थः ॥ १३ ॥ पुण्यतमान्गुरुबुधादीन्भगणान्बहूनिनक्षत्राणिचअन्येक्रूरग्रहामंगलादयः अतिचेरुः अतिक्रम्यजग्मुः वक्रगत्याप्रत्यावृत्त्यायुयुधुश्च ॥ १४ ॥ ब्रह्मपुत्रानृतेविना तेषांस्वशापादिज्ञानात् ॥ १५ ॥

व्यज्यमानमात्मपौरुषंपूर्वसिद्धंस्वपौरुषंययोः ॥ १६ ॥ निरुद्धाव्याप्ताःकाष्ठादिशोयाभ्याम् स्फुरंत्यंगदानियेषुतेभुजाययोः अंगदेति
टाबंतत्वमार्षं शोभनाकांचीयस्यांतयाकट्या ॥ १७॥ यमयोर्मध्येयः स्वदेहात्प्रथममजायततंयथाहिरण्यकशिपुंविदुः सादितिः प्रथ
मंयमसूततंहिरण्याक्षंयथाविदुःतथानामकृतवानित्यर्थः अयंभावः यदाहिगर्भाधानसमयेयोनिपुष्पंविशद्वीर्यंद्विधाविभक्तमादिपश्चा
द्भावेनप्रविशतितदायमौभवतः तदोश्चपितृतःप्रवेशक्रमविपर्ययेणमातृतःप्रसूतिः यदाविशेद्विधाभूतंवीजंपुष्पंपरिक्षरत् ॥ द्वौतदाभवतो

तावादिदैत्यौसहसाव्यज्यमानात्मपौरुषौ ॥ ववृधातेऽश्मसारेणकायेनाद्रिपतीइव ॥१६॥दिविस्पृशौहेम
किरीटकोटिभिर्निरुद्धकाष्ठौस्फुरदंगदाभुजौ॥ गांकंपयंतौचरणैःपदेपदेकट्यासुकांच्याऽर्कमतीत्यतस्थतुः॥
॥१७॥ प्रजापतिर्नामतयोरकार्षीद्यःप्राक्स्वदेहाद्यमयोरजायत॥तंवैहिरण्यकशिपुंविदुःप्रजायंतंहिरण्या
क्षमसूतसाग्रतः॥ १८ ॥ चक्रेहिरण्यकशिपुर्दोर्भ्यांब्रह्मवरेणच॥ वशेसपालांल्लोकांस्त्रीनकुतोमृत्युरुद्धतः॥
॥ १९ ॥ हिरण्याक्षोऽनुजस्तस्यप्रियःप्रीतिकृदन्वहम्॥ गदापाणिर्दिवंयातोयुयुत्सुर्मृगयन्रणम्॥ २० ॥ तं
वीक्ष्यदुःसहजवंरणत्कांचननूपुरं ॥ वैजयंत्यास्रजाजुष्टमंसन्यस्तमहागदं ॥ २१ ॥ मनोवीर्यवरोत्सिक्त
मसृण्यमकुतोभयं॥ भीतानिलिल्यिरेदेवास्तार्क्ष्यत्रस्ताइवाहयः॥ २२॥सवैतिरोहितान्दृष्ट्वामहसास्वेनदैत्य
राट्॥ सेंद्रान्देवगणान्क्षीबानपश्यन्व्यनदद्भृशं॥ २३ ॥ ततोनिवृत्तःक्रीडिष्यन्गंभीरंभीमनिःस्वनं ॥ विज
गाहेमहासत्त्वोवार्धिंमत्तइवद्विपः॥ २४॥तस्मिन्प्रविष्टेवरुणस्यसैनिकायादोगणाःसन्नधियःससाध्वसाः॥
अहन्यमानाअपितस्यवर्चसाप्रधर्षितादूरतरंप्रदुद्रुवुः॥ २५ ॥

गर्भौसूतिर्वंशविपर्ययादितिपिंडसिद्धिस्मरणात् अतःस्वदेहात्पूर्वंयोजातस्तस्यहिरण्यकशिपुरिति दितिःप्रथमंयमसूततस्यहिरण्याक्षइ
तिनामकृतवानिति ॥ १८॥ दोर्भ्यामुद्धतः ब्रह्मवरेणाकुतोमृत्युः ॥ १९ ॥रणंयुद्धम् ॥ २० ॥ दुःसहोजवोवेगोयस्य रणंतौकांचनमयौ
नूपुरौयस्य अंसेन्यस्तामहतीगदायेन॥२१॥मनसाशौर्येणवीर्येणबलेनवरेणचउत्सिक्तंगर्वितम् असृण्यंनिरंकुशं निलिल्यिरेलीनाबभूवुः
॥ २२ ॥ स्वेनमहसातेजसातिरोहितान्सदृष्ट्वाज्ञात्वा क्षीबान्मत्तानपश्यन्सन् क्लीबानितिपाठेपौरुषहीनान्॥ २३ ॥ २४ ॥सन्नाअवस
न्नाधीर्येषां वर्चसातेजसाप्रधर्षिताअभिभूताःसंतः ॥ २५ ॥

॥४५॥

महोर्मीन् अभिजघ्ने मौर्व्यामारयतीति मौर्वं काष्णायसं तन्मय्या यद्वा मूर्वानामतृणविशेषः तन्मयरज्ज्वा दृढनिबद्धयेत्यर्थः विभावरीसंज्ञां आसेदिवान्प्राप्तः ॥ २६ ॥ असुराणां लोकः पातालं तत्पालकं प्रलब्धुमुपहसितुं प्रणिपत्य ॥ २७ ॥ यद्यस्माद्राजसूयेन भवानयजत् ॥ ॥ २८ ॥ उपशमं युद्धादिकौतुकादुपरमं ॥ २९ ॥ युद्धमार्गनिपुणं त्वां यस्तोषयिष्यति तमिमिहि गच्छ गृणते स्तुवंति ॥ ३० ॥ आरात् शीघ्रं विस्मयः नष्टगर्वः वीरशये रणांगणे रूपाणि वराहाद्यवतारान् ॥ ३१ ॥ इति तृतीयस्कंधे टीकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥

सवर्षपूगानुदधौ महाबलश्चरन्महोर्मीन्श्वसनेरितान्मुहुः ॥ मौर्व्याऽभिजघ्ने गदया विभावरीमासेदिवांस्तात पुरीं प्रचेतसः ॥ २६ ॥ तत्रोपलभ्यासुरलोकपालकं यादोगणानामृषभं प्रचेतसं ॥ स्मयन्प्रलब्धुं प्रणिपत्य नीचवज्जगाद मे देह्यधिराज संयुगं ॥ २७ ॥ त्वं लोकपालोऽधिपतिर्बृहच्छ्रवा वीर्यापहो दुर्मदवीरमानिनां ॥ विजित्य लोकेऽखिलदैत्यदानवान्यद्राजसूयेन पुरायजत्प्रभो ॥ २८ ॥ स एवमुत्सिक्तमदेन विद्विषा दृढं प्रलब्धो भगवानपांपतिः ॥ रोषं समुत्थं शमयन्स्वया धिया व्यवोचदंगोपशमं गता वयं ॥ २९ ॥ पश्यामि नान्यं पुरुषात्पुरातनाद्यः संयुगे त्वां रणमार्गकोविदं ॥ आराधयिष्यत्यसुरर्षभेहि तं मनस्विनो यं गृणते भवादृशाः ॥ ३० ॥ तं वीरमारादभिपद्य विस्मयः शयिष्यसे वीरशये श्वभिर्वृतः ॥ यस्त्वद्विधानामसतां प्रशांतये रूपाणि धत्ते सदनुग्रहेच्छया ॥ ३१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे हिरण्याक्षदिग्विजये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ७ ॥

मैत्रेय उवाच तदेवमाकर्ण्य जलेशभाषितं महामनास्तद्विगणय्य दुर्मदः ॥ हरेर्विदित्वा गतिमंग नारदाद्रसातलं निर्विविशे त्वरान्वितः ॥ १ ॥ ददर्श तत्राभिजितं धराधरं प्रोन्नीयमानावनिमग्रदंष्ट्रया ॥ मुष्णंतमक्ष्णा स्वरुचोऽरुणश्रिया जहास चाहो वनगोचरो मृगः ॥ २ ॥

अष्टादशे हिरण्याक्षधरोद्धर्तृवराहयोः ॥ निर्विशेषं महायुद्धं देवक्षोभि निरूप्यते ॥ १ ॥ प्रतियोद्धारं श्रुत्वा महामनाः शयिष्यस इति यदुक्तं तत् विगणय्य अगणयित्वा यतो दुर्मदः ॥ १ ॥ अभितो जयतीत्यभिजित् तं श्रीहरिं प्रकर्षेणोर्ध्वं नीयमानाऽवनिर्येन अग्रदंष्ट्रया दंष्ट्राग्रेण स्वरुचः हिरण्याक्षतेजांसि अरुणश्रिया युक्तं यत् तेन अक्ष्णा नेत्रेण मुष्णंतं तिरस्कुर्वंतं अहो चित्रं वनगोचरो मृगः वारिचरो वराहः ॥ २ ॥

एहिआगच्छ रसौकसांपातालवासिनांनोऽस्माकंसमर्पिता अन्यथापातालावतरणमस्यानघटतइतिभावः हिरण्याक्षेणाधिक्षेपार्थंप्रयु
क्ताऽपिभारतीवस्तुतोभगवंतंस्तौति तथाहिवनगोचरःजलेशयानःश्रीनारायणःसएवयोगिभिर्मृग्यतेदुष्टान्वाहंतुंमृगयतइतिमृगः अज्ञना
स्तिज्ञोयस्मात्सर्वज्ञइत्यर्थःसुराअधमायस्मात् हेसुरोत्तम ममेक्षमाणस्यापिसतःमामनादृत्यापित्वमनयासहवर्तमानोनः अस्मदीयंस्वस्तिस
मस्तंमंगलंराऽयंयास्यसिप्राप्स्यसिनात्रसंदेहःतथाप्यस्मत्कृपयाविमुंचेत्यर्थः आसादितालीलयास्वीकृतासूकराकृतिर्येन॥३॥अभवाय
नाशाय भृतःपुष्टः वस्तुतस्तुमोक्षायभृतोधृतआश्रितइत्यर्थः योभवान्परोक्षेणचौर्येणजयतीतितथा वस्तुतस्तुदूरतएवस्थित्वाजयतीतिसं
स्थाप्यहत्वा वस्तुतस्तुयोगमायारूपमचिंत्यंबलंयस्यअल्पंपौरुषंयस्मात् तंत्वांसम्यक्स्थापयित्वाभक्त्याहृदिस्थिरीकृत्येत्यर्थःहेमूढप्र मूढान्

आहैनमेत्यज्ञमहींविमुंचनोरसौकसांविश्वसृजेयमर्पिता ॥ नस्वस्तियास्यस्यनयाममेक्षतःसुराधमासादि
तसूकराकृते ॥ ३ ॥ त्वंनःसपत्नैरभवायकिंभृतोयोमाययाहंत्यसुरान्परोक्षजित् ॥त्वांयोगमायाबलमल्पपौ
रुषंसंस्थाप्यमूढप्रमृजेसुहृच्छुचः ॥ ४ ॥ त्वयिसंस्थितेगदयाशीर्णशीर्षण्यस्मद्भुजच्युतयायेचतुभ्यं ॥ ब
लिंहरंत्यृषयोयेचदेवाःस्वयंसर्वेनभविष्यंत्यमूलाः ॥ ५ ॥ सतुद्यमानोऽरिदुरुक्ततोमरैर्दंष्ट्राग्रगांगामुपलक्ष्य
भीतां ॥ तोदंमृषन्निरगादंबुमध्याद्ग्राहाहतःसंकरेणुर्यथेभः ॥ ६ ॥

प्रातिआप्याययतीतितथा प्रापूर्त्ताविति धातुः सुहृदांशुचःसंसारदुःखानिमृजेनाशयामि यतस्त्वंस्मत्तुबांधवानपिमोचयसीतिभावः ॥४॥
अस्मद्भुजच्युतयापिगदयाअशीर्णशीर्षंयस्यतथाभूतेत्वयिसुखंस्थितेसतियेतुभ्यमधुनाबलिहरंतिनवीनाभक्तायेचपूर्वेभक्ताऋषयोदे
वाश्चतेसर्वेस्वयमेवउद्यमंविनैव अमूलानभविष्यंति किंतुदृढमूलाश्चभविष्यंतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ सहरिःअरेर्दुरुक्तान्येवतोमराः शस्त्रविशेषाः
तैस्तुद्यमानोव्यथ्यमानःदंष्ट्राग्रगतांपृथ्वींभीतामालक्ष्य तोदंदुरुक्तव्यथांमृषन् सहमानएवनिर्गतःकरेणुर्हस्तिनी वस्तुतस्तुअरिदुरुक्ततःअ
मरैर्निमित्तभूतैःतुद्यमानः यथाश्रुतार्थग्राहिणांब्रह्मादीनांव्यथांदृष्ट्वाअनुकंपयापीड्यमानइत्यर्थः तोदंमृषन्नित्यस्याप्ययमेवार्थः ॥ ६ ॥

सलिलान्निर्गच्छंतमनुगतःसन् हिरण्यवत्कपिशाःकेशाः यस्यदैत्यस्य झषोमकरः करालादंष्ट्रायस्य अशनिवन्निःस्वनोयस्य निर्लज्जानामसतांकिंविगर्हितमस्तिनिंदाभयाभावात् पलायनंनायुक्तमित्यर्थः वस्तुतस्तुगतन्हियः प्राप्तन्हियोनसंतोयेभ्यः तेषांकृपालूनांकिंविगर्हितं नकिंचित् अतःकृपालुत्वाद्दंष्ट्राश्रितभूरक्षणार्थंकिंचित्पलायनमपिननिंदितमित्यर्थः यद्वा लोकोपकारायभुवमुद्धरतोऽनुद्रवणमनुचितंमन्वानोदैत्यआत्मानमेवाधिक्षिपति गतन्हियांस्वार्थैकपराणांमसतामस्माकंकिंविगर्हितगणनास्ति अपितुनास्त्येव धिगस्मानित्यब्रवीदित्यर्थः ॥ ७ ॥ सभगवान्विश्वसृजाभिष्टुतोविबुधैश्चप्रसूनैरापूर्यमाणः पाठांतरेविश्वसृजांप्रसूनैर्विबुधैरभिष्टुतइति सलिलस्योदस्ता

तंनिःसरंतंसलिलादनुद्रुतोहिरण्यकेशोद्विरदंयथाझषः ॥ करालदंष्ट्रोऽशनिनिःस्वनोऽब्रवीद्गतन्हियांकिंत्वसतांविगर्हितं ॥ ७॥ सगामुदस्तात्सलिलस्यगोचरेविन्यस्यतस्यामदधात्स्वसत्वं ॥ अभिष्टुतोविश्वसृजाप्रसूनैरापूर्यमाणोविबुधैःपश्यतोरेः ॥ ८ ॥ परानुषक्तंतपनीयोपकल्पंमहागदंकांचनचित्रदंशं ॥ मर्माण्यभीक्ष्णंप्रतुदंतंदुरुक्तैःप्रचंडमन्युःप्रहसंस्तंबभाषे ॥ ९ ॥ श्रीभगवानुवाच सत्यंवयंभोवनगोचरान्मृगायुष्मद्विधान्मृगयेग्रामसिंहान्॥ नमृत्युपाशैःप्रतिमुक्तस्यवीराविकत्थनंतवगृह्णंत्यभद्र ॥ १० ॥ एतेवयंन्यासहरारसौकसांगतन्हियोगदयाद्राविताास्ते ॥ तिष्ठामहेऽथापिकथंचिदाजौस्थेयंक्वयामोबलिनोत्पाद्यवैरम् ॥ ॥ ११ ॥ त्वंपद्रथानांकिलयूथपाधिपोघटस्वनोऽस्वस्तयआश्वनूहः ॥ संस्थाप्यचास्मान्प्रमृजाश्रुस्वकानांयःस्वांप्रतिज्ञांनातिपिपर्त्यसभ्यः ॥ १२ ॥

त्उपरिव्यवहारगोचरेदेशे गांविन्यस्यस्वसत्वमाधारशक्तिंनिहितवान् अरेस्तस्यपश्यतएव ॥ ८ ॥ पराक्पृष्ठतोऽनुषक्तंलग्नं तपनीयोपकल्पंसुवर्णाभरणम् कांचनमयंचित्रं दंशःकवचंयस्यतंदैत्यं प्रचंडमन्युत्वम् अधिक्षेपादिकंचानुकरणमात्रं दैत्यस्यवाक्यभीतानांदेवानांभयनिवृत्तये वस्तुतस्तेनतथाऽनुक्तत्वेनकोपादिहेत्वभावात् ॥ ९ ॥ ग्रामसिंहान्शुनः प्रतिमुक्तस्यबद्धस्य विकत्थनंश्लाघाम् ॥ १० ॥न्यासहराः निक्षेपहराः द्राविताः पलायनंकारिताः अथापि असमर्थाअपितिष्ठामः तत्किंयतः स्थेयंस्थातव्यमेवास्माभिः तत्किमित्याह क्वयामः गंतव्यदेशाभावात् ॥ ११ ॥ पद्रथानांपदातीनांयेयूथपास्तेषामधिपः मुख्यइत्यर्थः अस्वस्तयेपराभवार्थम् आशुघटस्वयतस्त्वअनूहोनिर्वितर्कः योनातिपिपर्तिनपूरयतिपालयतिवा आसावसभ्यः सभायामनर्हः ॥ १२ ॥

सोऽधिक्षिप्तः सत्यंवयमितिश्लोकेनरुषाप्रलब्धः उपहसितश्च एतेवयमितिद्वाभ्यां क्रीडांकार्यमाणोऽहिराट्महासर्पइव ॥ १३ ॥ मन्यु
नाप्रचलितानिक्षुभितानींद्रियाणियस्य ॥ १४ ॥ अंतकंमृत्युम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ सौम्यविदुर तांगदामप्राप्तामेवाहनत् ॥ १७ ॥ हर्य
क्षोहिरण्याक्षः ॥ १८ ॥ स्पृधोः स्पर्धमानयोः तिग्माभ्यांगदाभ्यामाहतान्यंगानियययोः क्षतादास्रवतीतिक्षतास्रवंरुधिरं तस्यघ्राणमव
घ्राणंतेनविवृद्धोमन्युर्ययोःविचित्रान् मार्गान् गदायुद्धभ्रमणभेदान् इलागौः तस्यांनिमित्तभूतायांशुष्मिणोर्मत्तयोर्वृषभयोः प्रस्तुतेऽपि

मैत्रेयउवाच सोऽधिक्षिप्तोभगवताप्रलब्धश्चरुषाभृशं ॥ आजहारोल्बणंक्रोधंक्रीड्यमानोऽहिराडिव
॥ १३ ॥ सृजन्नमर्षितःश्वासान्मन्युप्रचलितेंद्रियः ॥ आसाद्यतरसादैत्योगदयाऽभ्यहनद्धरिम् ॥ १४ ॥ भग
वांस्तुगदावेगंविसृष्टंरिपुणोरसि ॥ अवंचयत्तिरश्चीनोयोगारूढइवांतकं ॥ १५ ॥ पुनर्गदांस्वामादायभ्राम
यंतमभीक्ष्णशः ॥ अभ्यधावद्धरिःक्रुद्धःसंरंभाद्दष्टदच्छदं ॥ १६ ॥ ततश्चगदयारातिंदक्षिणस्यांभ्रुविप्रभुः ॥
आजघ्नेसतुतांसौम्यगदयाकोविदोऽहनत् ॥ १७ ॥ एवंगदाभ्यांगुर्वीभ्यांहर्यक्षोहरिरेवच ॥ जिगीषयासुसंर
ब्धावन्योऽन्यमभिजघ्नतुः ॥ १८ ॥ तयोःस्पृधोस्तिग्मगदाहतांगयोःक्षतास्रवघ्राणविवृद्धमन्व्योः ॥ विचित्र
मार्गांश्चरतोर्जिगीषयाव्यभादिलायामिवशुष्मिणोर्मृधः ॥ १९ ॥ दैत्यस्ययज्ञावयवस्यमायागृहीतवाराह
तनोर्महात्मनः ॥ कौरव्यमह्यांद्विषतोर्विमर्दनंदिदृक्षुरागादृषिभिर्वृतःस्वराट् ॥ २० ॥ आसन्नशौंडीरमपेतसा
ध्वसंकृतप्रतीकारमहार्यविक्रमं ॥ विलक्ष्यदैत्यंभगवान्सहस्रणीर्जगादनारायणमादिसूकरं ॥ २१ ॥
ब्रह्मोवाच एषतेदेवदेवानामंघ्रिमूलमुपेयुषां ॥ विप्राणांसौरभेयीणांभूतानामप्यनागसां ॥ २२ ॥

इलापृथ्वीतदर्थंवृषभौहिखलुबहूनिदिनानिसंयथितोत्तुंगशृंगसंघर्षविदीर्णांगगलद्रुधिरौपरस्परोपमर्दव्यग्रोपसंरंभौचमत्कारितगजयूथ
पौयुध्यमानौतिष्ठतइतिप्रसिद्धम् ॥ १९ ॥ यज्ञएवावयवायस्यतस्यच महीनिमित्तंद्विषतोः एवंविधंविमर्दनंयुद्धंदिदृक्षुःस्वराड्ब्रह्मातत्रागात्
॥ २० ॥ आगत्यचनारायणमाह किंकृत्वादैत्यंविलक्ष्य कथंभूतम् आसन्नंप्राप्तंशौंडीरंशौर्य्यमदोवायेन अपेतंसाध्वसंयस्मात् कृतः
प्रतीकारोयेन अहार्यः अप्रतीकार्योविक्रमोयस्य सहस्रणीः सहस्राणामृषिसहस्राणांनेता ॥ २१ ॥ हेदेव तेंऽघ्रिमूलंप्राप्तानांदेवादीना

आगस्कृत्त्वंथैवापराधारोपकः तत्परिहारायप्रवृत्तौभयकृत् भीतंज्ञात्वादुष्कृत् अर्थप्राणादिहर्ता अस्मत्तोराद्धोलब्धोवरोयेन अन्वेषन्प्रति
रथमवलोकयन् अप्रतिरथःप्रतिपक्षशून्यः ॥ २३ ॥ यद्यस्मात् एवंभूतोयंतस्मादेनंमाक्रीडमाक्रीडय हेदेवयथाउत्थितंक्षुभितंआशीवि
षंसर्पंबालःपुच्छाकर्षणादिनाक्रीडयतितद्वत् ॥ २४ ॥ स्वामासुरीं हेदेवस्वांमायाम् ॥ २५॥ वेलामेवाह एषेति लोकानांछंबट्करीवि
नाशकरी छंबडित्यव्ययंविनाशेवर्तते ॥ २६ ॥ अभिजित्मध्याह्नःसएवमौहूर्तिकोयोगःसन्मुहूर्तःशुभदःकालः अगात्गतप्रायः अतो
यावन्मुहूर्त्तशेषोऽस्तितावदेवसुदुस्तरमेनंनिस्तरजहि ॥२७॥त्वांमृत्युंत्वयैवशापानुग्रहकालेविहितंनिर्मितं असादितःप्राप्तःशर्मणिसुखे आ

आगस्कृद्भयकृद्दुष्कृदस्मद्राद्धवरोऽसुरः॥ अन्वेषन्नप्रतिरथोलोकानटतिकंटकः॥ २३॥ मैनंमायाविनंदृप्तं
निरंकुशमसत्तमम्॥ आक्रीडबालवद्देवयथाशीविषमुत्थितं ॥ २४ ॥ नयावदेषवर्धेतस्वांवेलांप्राप्यदारु
णः॥स्वांदेवमायामास्थायतावज्जह्यघमच्युत॥ २५॥एषाघोरतमासंध्यालोकछंबट्करीप्रभो॥उपसर्पतिस
र्वात्मन्सुराणांजयमावह॥ २६॥अधुनैषोऽभिजिन्नामयोगोमौहूर्तिकोह्यगात्॥शिवायनस्त्वंसुहृदामाशु-
निस्तरदुस्तरम्॥ २७॥ दिष्ट्यात्वांविहितंमृत्युमयमासादितःस्वयम्॥ विक्रम्यैनंमृधेहत्वालोकानाधेहिशर्म
णि॥ २८॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेहिरण्याक्षवधेअष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥ ॥ छ ॥
मैत्रेयउवाच अवधार्यविरिंचस्यनिर्व्यलीकामृतंवचः॥ प्रहस्यप्रेमगर्भेणतदपांगेनसोऽग्रहीत् ॥ १ ॥ त
तःसपत्नंमुखतश्चरंतमकुतोभयम्॥ जघानोत्पत्यगदयाहनावसुरमक्षजः॥ २॥ साहतातेनगदयाविहताभ
गवत्करात्॥ विघूर्णिताऽपतद्रेजेतदद्भुतमिवाभवत्॥ ३॥

धेहिस्थापय ॥ २८ ॥ इतितृतीयेटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ॥ ऊनविंशेविरिंच्याद्यिप्रार्थितेनमहाहवे॥वरा
हेणहिरण्याक्षवधःश्लाघ्योऽनुवर्ण्यते ॥ १ ॥ निर्व्यलीकंचतदमृतंच पाठांतरेनिष्कपटाभिप्रायंचतत् कृतंच कालात्मनोऽपिममुहूर्तंब
लमुपदिशतीतिप्रहस्य अपांगालोकनेनस्वीकृतवान् ॥ १ ॥ मुखतःअभिमुखे हनौकपोलस्याधोभागे अक्षजः ब्रह्मणोघ्राणेंद्रियादावि
र्भूतः ॥ २ ॥ सास्वगदयातेनहता ततोविहता विच्युतासतीविघूर्णिताभुत्वाऽपतत्रेजेच तत्भगवत्करात्पतनम् यद्वा तत्पदस्यावृत्त्यारेज
इत्यनेनापिसंबंधः तत्दैत्यपौरुषंरेजइति ॥ ३ ॥

लब्धतीर्थोलब्धावसरः सचनबबाधेनप्राहरत् समानयन्बभूवेतिवाक्यभेदात्तइत्यस्यापौनरुक्त्यं ॥४॥५॥ व्यग्रंससंभ्रमंचक्रंयस्य विष
ज्जमानंविशेषेणसंगंप्राप्नुवंतंप्रति अतद्विदांतत्स्वभावमजानतामासमंतादासन्स्म ॥६॥ सदैत्यः तमात्तचक्रंनिशाम्यदृष्ट्वा अग्रतोव्यवस्थितं
चविलोक्यअमर्षेणक्रोधेनपरिप्लुतानिक्षुभितानींद्रियाणियस्यसः आदशत् दष्टवान् ॥७॥ चक्षुर्भ्यांदहन्निवसंचक्षाणःपश्यन्निवेति वस्तु
तःक्रोधाभावमाह हतोऽसिज्ञातोऽसीतिवास्तवोऽर्थः ॥८॥ वातरंहसंवायुवेगां ॥९॥ घटस्वउद्यमंकुरु यतस्त्वंजेतुमिच्छसि॥१०॥११॥ह

सतदालब्धतीर्थोऽपिनबबाधेनिरायुधम्॥ मानयन्सम्रधेधर्मंविष्वक्सेनंप्रकोपयन्॥४॥ गदायामपविद्धा
यांहाहाकारेविनिर्गते॥ मानयामासतद्धर्मंसुनाभंचास्मरद्विभुः॥५॥ तंव्यग्रचक्रंदितिपुत्राधमेनस्वपार्षदमु
ख्येनविषज्जमानम्॥ चित्रावाचोऽतद्विदांखेचराणांतत्रास्मासन्स्वस्तितेमुंजहीति॥६॥ सतंनिशाम्यात्तर
थांगमग्रतोव्यवस्थितंपद्मपलाशलोचनम्॥ विलोक्यचामर्षपरिप्लुतेंद्रियोरुषास्वदंतच्छदमादशच्छ्वसन्॥
॥७॥ करालदंष्ट्रश्चक्षुर्भ्यांसंचक्षाणोदहन्निव॥अभिप्लुत्यस्वगदयाहतोऽसीत्याहनद्धरिम् ॥८॥ पदासव्येनतां
साधोभगवान्यज्ञसूकरः॥ लीलयामिषतःशत्रोःप्राहरद्वातरंहसं ॥ ९ ॥ आहचायुधमादत्स्वघटस्वत्वंजिगी
षसि ॥ इत्युक्तःसतदाभूयस्ताडयन्व्यनदद्भृशं ॥ १० ॥ तांसआपततींवीक्ष्यभगवान्समवस्थितः॥ जग्रा
हलीलयाप्राप्तांगरुत्मानिवपन्नगीं॥११॥ स्वपौरुषेप्रतिहतेहतमानोमहासुरः॥ नैच्छद्गदांदीयमानांहरिणा
विगतप्रभः ॥ १२ ॥ जग्राहत्रिशिखंशूलंज्वलज्ज्वलनलोलुपं ॥ यज्ञायधृतरूपायविप्रायाभिचरन्यथा॥
॥१३॥तदोजसादैत्यमहाभटार्पितंचकासदंतःखउदीर्णदीधिति ॥ चक्रेणचिच्छेदनिशातनेमिनाहरिर्यथा
तार्क्ष्यपतत्रमुज्झितं॥ १४ ॥

तोमानोगर्वोयस्य ॥ १२ ॥ ज्वलन्योज्वलनस्तद्वल्लोलुपंग्रसनव्यग्रं यज्ञायविष्णुमालक्ष्य
अकार्यकरत्वेदृष्टांतः विप्रमुद्दिश्याभिचारंकुर्वन्यथा ॥१३॥ अंतःखे आकाशमध्ये चकासत् प्रकाशमानं उदीर्णाउत्कटादीधितिर्दीप्ति
र्यस्य निशातनेमिनानिशितधारेण हरिरिंद्रोयथाताक्ष्यस्यपतत्रमुज्झितंचिच्छेद देवान्विनिर्जित्यामृतकलशंनयतागरुडेनेंद्रप्रयुक्तवज्र
स्यामोघस्यमानंदातुंपिच्छमेकंत्यक्तंतद्यथाइंद्रश्चिच्छेद छिन्नंचतद्यथाखेऽप्रकाशत्तद्वत्प्रकाशमानमित्यभिसंधिः ॥ १४ ॥

अरः संत्यस्येति अरिचक्रम् तेनबहुधारकणे छिन्नेसतिप्रत्येत्य अभिमुखमागत्य हरेरुरःवक्षःप्रहृत्य ॥ १५ ॥ मनाक्ईषदपिकाप्यंशे॥ ॥ १६ ॥ अस्यजगतःउपसंयमं प्रलयम् ॥ १७ ॥ पांसुकृतंतमश्वप्रेरितवंतः क्षेपणैःयंत्रैः ॥ १८ ॥ नष्टोभगणोनक्षत्रसमूहोयस्याम् अनेनैदैत्यबलातिरेकात्ब्रह्मदत्तमुहूर्त्तातिक्रमोगम्यते अह्निनक्षत्राणामसंभवात् ॥ १९ ॥ नानायुधानिमुंचंतीतितथायातुधान्यः प्रत्यदृश्यंत ॥२०॥ हिंस्राःछिंधिभिंधीत्येवंभूताःअतिवैशसाअत्युग्रावाचउत्सृष्टाइत्यत्रैवंवाक्यसमाप्तिः ॥२१॥ प्रादुष्कृतानामिति प्रकटिताःमायः

वंक्षणेस्वशूलेबहुधारिणाहरेःप्रत्येत्यविस्तीर्णमुरोविभूतिमत्॥प्रवृद्धरोषःसकठोरमुष्टिनानदन्प्रहृत्यांतरधीयतासुरः॥ १५॥तेनेत्थमाहतःक्षत्तर्भगवानादिसूकरः॥ नाकंपतमनाक्क्वापिस्रजाहतइवद्विपः॥ १६॥ अथोरुधाऽसृजन्मायांयोगमायेश्वरेहरौ ॥ यांविलोक्यप्रजास्त्रस्तामेनिरेऽस्योपसंयमम्॥ १७॥ प्रववुर्वायवश्चंडास्तमःपांसवमैरयन्॥ दिग्भ्योनिपेतुर्ग्रावाणःक्षेपणैःप्रहिताइव॥ १८॥द्यौर्नष्टभगणाऽभ्रौघैःसविद्युत्स्तनयित्नुभिः॥ वर्षद्भिःपूयकेशासृक्विण्मूत्रास्थीनिचासकृत्॥ १९॥ गिरयःप्रत्यदृश्यंतनानायुधमुचोऽनघ॥ दिग्वाससोयातुधान्यःशूलिन्योमुक्तमूर्धजाः॥ २०॥ बहुभिर्यक्षरक्षोभिःपत्त्यश्वरथकुंजरैः॥आततायिभिरुत्सृष्टाहिंस्रावाचोतिवैशसाः॥ २१॥प्रादुष्कृतानांमायानामासुरीणांविनाशयत्॥सुदर्शनास्त्रंभगवान्प्रायुंक्तदयितंत्रिपात्॥२२॥नदादितेःसमभवत्सहसाहृदिवेपथुः॥स्मरंत्याभर्तुरादेशंस्तनाच्चासृक्प्रसुस्रुवे॥ ॥२३॥विनष्टासुस्वमायासुभूयश्चाव्रज्यकेशवं ॥ रुषोपगूहमानोमुंददृशेवस्थितंवहिः ॥ २४॥ तंमुष्टिभिर्विनिघ्नंतंवज्रसारैरधोक्षजः ॥ करेणकर्णमूलेऽहन्यथात्वाष्ट्रंमरुत्पतिः ॥ २५॥सआहतोविश्वजितात्ववज्ञयापरिभ्रमद्गात्रउदस्तलोचनः॥ विशीर्णबाह्वंघ्रिशिरोरुहोऽपतद्यथानगेंद्रोलुलितोनभस्वता॥ २६॥

विनाशयत् विनाशनमितिपाठेयथाश्रुतैवषष्ठी त्रीणिसवनानिपादायस्य यज्ञमूर्तिरित्यर्थः त्रयोऽस्यपादइतिश्रुतेः ॥२२॥ भर्त्तुरादेशंत्वत्पुत्रौभगवान्हनिष्यतीत्येवंभूतम् ॥२३॥ उपगूहमानःबाह्वोरंतर्निधाय्यसंघट्टयन् ॥२४॥ अहन्जघान त्वाष्ट्रंवृत्रंमरुत्पतिरिंद्रः॥२५॥परितोभ्रमत् गात्रंशरीरंयस्य उदस्तेबहिर्निर्गतेलोचनेयस्य विशीर्णाबाह्वादयोयस्य नगेंद्रोमहाद्रुमःलुलितःउन्मूलितः नभस्वतावायुना॥२६॥

संस्थितिमृत्युं ॥ २७ ॥ असतआरोपिताल्लिंगशरीरात् मोक्तुमिच्छयावराहस्यपूर्वपादयोरेवकरत्वात् करेणाहन्नितिपदाहतइतिचाविरुद्धम् ॥२८॥२९॥ अखिलयज्ञानांतंतवेविस्तारायकारणायेतिवा अरुंतुदः मर्मभेत्ता ॥३०॥ सादयित्वाहत्वेत्यर्थः पुष्करविष्टरादिभिः ब्रह्मादिभिः संस्तुतः ॥३१ ॥ यथाऽनूक्तंगुरूक्तमनतिक्रम्यमयाऽवादितवकथितं हेसुमित्रयथायेनप्रकारेण ॥३२॥ हेद्विजशौनक॥३३॥

क्षितौशयानंतमकुंठवर्चसंकरालदंष्ट्रंपरिदष्टदच्छदं ॥ अजादयोवीक्ष्यशशंसुरागताअहोइमांकोऽनुलभेत संस्थितिं ॥२७॥ यंयोगिनोयोगसमाधिनारहोध्यायंतिलिंगादसतोमुमुक्षया ॥ तस्यैषदैत्यापसदःपदाहतो मुखंप्रपश्यंस्तनुमुत्ससर्जह ॥ २८ ॥ एतौतौपार्षदावस्यशापाद्यातावसद्गतिं ॥ पुनःकतिपयैःस्थानंप्रपत्स्येतेहजन्मभिः ॥ २९ ॥ देवाऊचुः नमोनमस्तेऽखिलयज्ञतंतवेस्थितौगृहीतामलसत्वमूर्त्तये ॥ दिष्ट्याहतोऽयंजगतामरुंतुदस्त्वत्पादभक्त्यावयमीशनिर्वृताः ॥ ३० ॥ मैत्रेयउवाच एवंहिरण्याक्षमसह्यविक्रमंससादयित्वाहरिरादिसूकरः ॥ जगामलोकंस्वमखंडितोत्सवंसमीडितःपुष्करविष्टरादिभिः ॥ ३१ ॥ मयायथाऽनूक्तमवादितेहरेःकृतावतारस्यसुमित्रचेष्टितं ॥ यथाहिरण्याक्षउदारविक्रमोमहामृधेक्रीडनवन्निराकृतः ॥ ३२ ॥ सूतउवाच इतिकौषारवाख्यातामाश्रुत्यभगवत्कथां ॥ क्षत्तानंदंपरंलेभेमहाभागवतोद्विज ॥ ३३ ॥ अन्येषांपुण्यश्लोकानामुद्दामयशसांसतां ॥ उपश्रुत्यभवेन्मोदःश्रीवत्सांकस्यकिंपुनः ॥ ॥ ३४ ॥ योगजेंद्रंझषग्रस्तंध्यायंतंचरणांबुजं ॥ क्रोशंतीनांकरेणूनांकृच्छ्रतोमोचयद्द्रुतं ॥ ३५ ॥ तंसुखाराध्यमृजुभिरनन्यशरणैर्नृभिः ॥ कृतज्ञःकोनसेवेतदुराराध्यमसाधुभिः ॥ ३६ ॥ योवैहिरण्याक्षवधेमहाद्भुतंविक्रीडितंकारणसूकरात्मनः ॥ शृणोतिगायत्यनुमोदतेऽजसाविमुच्यतेब्रह्मवधादपिद्विजाः ॥ ३७ ॥

कथामुपश्रुत्य ॥ ३४ ॥ भक्तिमात्रेणपशूनामपिसुलभः अन्यथादेवानामपिदुर्लभइतितत्कथाश्रवणेकस्यानंदोनस्यादित्याह यइतिद्वाभ्यां झषेणग्राहः क्रोशंतीनांसतीनामितिकृपालुत्वमुक्तं संकटादमोचयत् ॥३५॥३६॥ कारणेनपृथिव्युद्धरणादिनासूकररूपस्य ॥३७॥

एतद्धरेर्विक्रीडितंशृण्वतामंतेश्रीनारायणोगतिर्भवति महापुण्यंस्वर्गादिप्रदम् अलंपवित्रमतिशयेनशोधकं धन्यंधनावहम् यशस्यंकीर्तिकरम् आयुरश्चाशिषःपदंस्थानंपरित्राणंवा प्राणानामिंद्रियाणांचपदम् अंगहेविदुर ॥ ३८ ॥ इतितृतीयेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ विंशेवराहजन्मादिव्यवधानादथादितः ॥सर्गोऽनुस्मार्यतेवक्तुमन्वयंप्रस्तुतंमनोः ॥१॥ प्रतिष्ठांस्थानम् अध्यस्यप्राप्य सौतिसूतस्यरोमहर्षणस्यपुत्र अवरमर्वाचीनंजन्मयेषांतेषामीश्वरेलीनानांमार्गायनिर्गमाय कानिद्वाराणिकृतवान् अर्वाचीनान्प्राणिनः

एतन्महापुण्यमलंपवित्रंधन्यंयशस्यंपदमायुराशिषां॥ प्राणेंद्रियाणांयुधिशौर्यवर्धनंनारायणोऽतेगतिरंग शृण्वतां ॥ ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥

शौनकउवाच महींप्रतिष्ठामध्यस्यसौतेस्वायंभुवोमनुः ॥ कान्यन्वतिष्ठद्द्वाराणिमार्गायावरजन्मनां ॥ ॥ १ ॥ क्षत्तामहाभागवतःकृष्णस्यैकांतिकःसुहृत्॥ यस्तत्याजाग्रजंकृष्णेसापत्यमघवानिति ॥ २ ॥ द्वैपायनादनवरोमहित्वेतस्यदेहजः॥ सर्वात्मनाश्रितःकृष्णंतत्परांश्चाप्यनुव्रतः ॥ ३ ॥ किमन्वपृच्छन्मैत्रेयंविरजास्तीर्थसेवया॥ उपगम्यकुशावर्त्तआसीनंतत्त्ववित्तमं ॥ ४ ॥ तयोःसंवदतोःसूतप्रवृत्ताह्यमलाःकथाः ॥ आपोगांगाइवाघघ्नीर्हरेःपादांबुजाश्रयाः॥ ५॥तानःकीर्तयभद्रंतेकीर्तन्योदारकर्मणः॥रसज्ञःकोऽनुतृप्येतहरिलीलामृतंपिबन् ॥ ६ ॥ एवमुग्रश्रवाःपृष्टऋषिभिर्नैमिषायनैः ॥ भगवत्यर्पिताध्यात्मस्तानाहश्रूयतामिति ॥७॥ सूतउवाच हरेर्धृतक्रोडतनोःस्वमाययानिशम्यगोरुद्धरणंरसातलात् ॥ लीलांहिरण्याक्षमवज्ञयाहतंसंजातहर्षोमुनिमाहभारतः ॥ ८ ॥

कैरुपायैःसृष्टवानित्यर्थः ॥ १ ॥ विदुरमैत्रेयसंवादेनैवैतत्ज्ञास्यनइतितमेवसंवादंप्रष्टुमाह क्षत्तेतिपंचभिः श्रीकृष्णसुहृत्त्वेहेतुः यइति दुर्योधनादिभिरपत्यैःसहितमग्रजंधृतराष्ट्रम् अघवान्कृतापराधइतिहेतोः श्रीकृष्णोक्तमंत्रानादरात् यस्तत्याज ॥२॥ अनवरः अन्यूनःमहित्वेमहिम्नि ॥ ३ ॥ कुशावर्त्तेगंगाद्वारे ॥ ४ ॥ यत्किमपिपृच्छतुकिंतवेतिचेत्तत्राह तयोरिति अघघ्नीःअघघ्न्यःनूनंकथाःप्रवृत्ताः ॥५॥ कीर्तन्यानिकीर्तनार्हाणिउदाराणिकर्माणियस्यहरेः ॥ ६ ॥ एवमितिव्यासवाक्यं उग्रश्रवाःरोमहर्षणपुत्रः नैमिषमयनमाश्रयोयेषाम् अर्पितमध्यात्मंमनोयेन ॥ ७ ॥ गोःउद्धरणंलीलांहिरण्याक्षंचावज्ञयाहतंनिशम्य भारतोविदुरः ॥ ८ ॥

यस्मात्त्वमव्यक्तमार्गवित् ब्रह्मणोवाविशेषणं ॥९॥ एतत् जगत् अभावयन् उत्पादयामासुः ॥१०॥ सद्वितीयाः सभार्याः स्वतंत्राभार्यानपेक्षाः कर्मसुप्रजासर्गादिषु संहताःपरस्परापेक्षाः इदंजगत् ॥११॥ ब्रह्माकिमारभततेतिप्रश्नस्ययक्षादीन्सृष्टवानित्युत्तरंवक्तुंपूर्वोक्तांसृष्टिमनुस्मारयति दैवेनेतिसप्तभिः मन्वादिप्रश्नानांतूत्तराध्यायमारभ्योत्तरंभविष्यति दुर्वितर्क्येणदैवेनजीवादृष्टेनपरेणप्रकृत्यधिष्ठात्रा महापुरुषेण अनिमिषेणकालेनचहेतुनाभगवतोनिर्विकारात् जातक्षोभंयद्गुणत्रयंप्रधानंतस्मात् महानासीत् तदुक्तंतंत्रे विष्णोस्तुत्रीणिरूपाणिपुरुषाख्यान्यथोविदुः॥प्रथमंमहतःसष्टृद्वितीयंत्वंडसंस्थितं॥तृतीयंसर्वभूतस्थंतानिज्ञात्वाविमुच्यतइति ॥ १२॥ महतोजातोभूतादिरहं

विदुरउवाच प्रजापतिपतिःसृष्ट्वाप्रजासर्गेप्रजापतीन्॥ किमारभतमेब्रह्मन्प्रब्रूह्यव्यक्तमार्गवित्॥ ९ ॥ येमरीच्यादयोविप्रायस्तुस्वायंभुवोमनुः॥ तेवैब्रह्मणआदेशात्कथमेतदभावयन्॥ १० ॥ सद्वितीयाःकिमसृजन्स्वतंत्राउतकर्मसु॥ आहोस्वित्संहताःसर्वइदंस्मसमकल्पयन्॥ ११ ॥ मैत्रेयउवाच दैवेनदुर्वितर्क्येणपरेणानिमिषेणच॥जातक्षोभाद्भगवतोमहानासीद्गुणत्रयात्॥ १२ ॥ रजःप्रधानान्महतस्त्रिलिंगोदैवचोदितात्॥ जातःससर्जभूतादिर्वियदादीनिपंचशः॥ १३ ॥ तानिचैकैकशःस्रष्टुमसमर्थानिभौतिकं॥ संहत्यदैवयोगेनहैममंडमवासृजन्॥ १४ ॥ सोऽशयिष्टाब्धिसलिलेआंडकोशोनिरात्मकः॥ साग्रंवैवर्षसाहस्रमन्ववात्सीत्तमीश्वरः॥ १५ ॥ तस्यनाभेरभूत्पद्मंसहस्रार्कोरुदीधिति॥ सर्वजीवनिकायौकोयत्रस्वयमभूत्स्वराट्॥ १६ ॥सोऽनुविष्टोभगवतायःशेतेसलिलाशये॥ लोकसंस्थांयथापूर्वंनिर्ममेसंस्थयास्वया॥ १७॥

कारस्त्रिलिंगस्त्रिगुणः रजःप्रधानादिति स्वतःसत्त्वप्रधानस्यापिमहतोहंकारोत्पत्तिकालेकार्यानुरूपंरजःप्रधानत्वंभवतीतिभावः पंचशः तन्मात्राणिमहाभूतानिज्ञानेंद्रियाणिकर्मेंद्रियाणितत्तदेवताश्चेतिपंचपंचससर्जेत्यर्थः ॥ १३ ॥ भौतिकंहैममंडमेकैकशःप्रत्येकंस्रष्टुम् समर्थानिसंति संहत्यससृजुः ॥ १४ ॥ अन्ववात्सीत् अधिष्ठितवान् ॥ १५ ॥ सहस्रार्काणामिवोरुर्दीधितिर्यस्यतत् सर्वजीवनिकायानामोकःस्थानं पद्मं स्वराड्ब्रह्मा ॥ १६ ॥ यः सलिलाशयेगर्भोदकस्यांतःशेते तेनभगवताऽनुविष्टोऽधिष्ठितःसन् सःस्वराट् स्वयासंस्थया नामरूपादिक्रमेण ॥ १७ ॥

छायाप्रभाप्रतियोगिनी तया अबुध्येत्यर्थः यस्त्वबुद्धिकृतःप्रभोरित्युक्तत्वात् महातमइतिमहामोहः स्वरूपनिर्देशमात्र.विवक्षयामोहइतिप्रथमाप्रयोगः ॥१८॥ तदेवंप्रथमोक्तांसाधारणांसृष्टिमनूद्य केनचिद्विशेषेणासाधारणांसृष्टिमाहविससर्जेत्यादिनायावत्समाप्ति तद्विसृष्टंकायंरात्रिरूपंततंएवजातानियक्षरक्षांसिजगृहुः क्षुत्तृषोःसमुद्भवोयस्यांताम् अत्रचयाऽस्यसातनूरासीत् तामपाहतसातमिस्राऽभवदित्यादिश्रुतिरनुसंधेया ॥१९॥ उपसृष्टाअभिभूताः जग्धुमत्तुंभक्षयितुम यतोवयंक्षुत्तृड्भ्यामर्दिताः अतएनंपितेतिकृपयामारक्षतेत्येके अन्येतुजक्षध्वंभक्षयतेतिब्रुवंतः जक्षभक्षहसनयोरितिधातुः ॥ २० ॥ देवोब्रह्मा संविग्नोभीतःसन् मोमाजक्षतमाभक्षयत किंतुरक्षत

ससर्जच्छाययाविद्यांपंचपर्वाणमग्रतः ॥ तामिस्रमंधतामिस्रंतमोमोहोमहातमः॥१८॥ विससर्जात्मनःकायंनाभिनंदंस्तमोमयम्॥ जगृहुर्यक्षरक्षांसिरात्रिंक्षुत्तृट्समुद्भवाम् ॥ १९ ॥ क्षुत्तृड्भ्यामुपसृष्टास्तेतंजग्धुमभिदुद्रुवुः॥ मारक्षतैनंजक्षध्वमित्यूचुःक्षुत्तृडर्दिताः॥ २० ॥ देवस्तानाहसंविग्नोमामांजक्षतरक्षत॥ अहोमेयक्षरक्षांसिप्रजायूयंबभूविथ॥ २१ ॥ देवताःप्रभयायायादीव्यन्प्रमुखतोऽसृजत्॥ तेअहार्षुर्देवयंतोविसृष्टांतांप्रभामहः॥२२॥ देवोऽदेवान्जघनतःसृजतिस्मातिलोलुपान्॥तएनंलोलुपतयामैथुनायाभिपेदिरे॥ २३॥ ततोहसन्सभगवानसुरैर्निरपत्रपैः॥ अन्वीयमानस्तरसाक्रुद्धोभीतःपराऽपतत्॥ २४॥ सउपव्रज्यवरदंप्रपन्नार्तिहरंहरिम्॥ अनुग्रहायभक्तानामनुरूपात्मदर्शनम्॥ २५॥

अहोहेयक्षरक्षांसि यूयंमेप्रजाःसुताबभूविथजातास्थ एवमुपस्वभावायक्षराक्षसाजाताइत्यर्थः तत्रयेयक्षध्वमित्यूचुस्तेयक्षाः येतुमारक्षतेतितेराक्षसाइतिज्ञेयम् एतच्चतिर्यगादितामससर्गस्याप्युपलक्षणं ॥ २१ ॥ प्रभयादीव्यन्द्योतमानाः यायादेवताः द्युतिमत्यः सात्विक्यस्तास्ताः प्रमुखतःप्राधान्येनासृजत् तेदेवाः देवताइतिस्त्रीत्वेननिर्दिष्टानामप्यर्थमात्रविवक्षयातइतिपुंस्त्वेनप्रतिनिर्देशः एवंयक्षरक्षांसीत्यत्रापिज्ञेयम् तेनविसृष्टांत्यक्तांप्रभामहःदिवसरूपांसतीं देवयंतः क्रीडयंतः अहार्षुर्जगृहुः ॥ २२ ॥ अदेवानितिच्छेदःसजघनादसुरानसृजतेतिश्रुतेः अतिलोलुपान्स्त्रीलंपटान् अभिपेदिरेप्राप्ताः ॥ २३ ॥ पराऽपतत् अपलायत् ॥ २४ ॥ भक्तेच्छानुरूपमात्मानंदर्शयतीतितथातमुपव्रज्य ॥ २५ ॥

पाहीतिद्वाभ्यांप्रार्थितवान् यभितुंमैथुनेनधर्षयितुम् ॥२६॥ लोकानांजनानां तवअनासन्नौअनाश्रितौपादौयैस्तेषाम् ॥२७॥ विविक्तमसंदिग्धमध्यात्मदर्शनंपरचित्तज्ञानंयस्यहरेः घोरांकामकश्मलांस्वतनुंविमुंचेतिउक्तवानितिशेषः इत्युक्तश्चब्रह्मातांतनुंविमुमोच सर्वत्रतनुत्यागोनामतत्तन्मनोभावत्यागोविवक्षितः ग्रहणंचतत्तद्भावापत्तिरितिद्रष्टव्यम् ॥२८॥ साऽहोरात्रयोःसंधिरभवदितिश्रुतेः सातेन विसृष्टातनुः सायंतनीसंध्याबभूव साचकामोद्रेकवेलाअसुराश्वराजसत्वात्स्त्रीलंपटाः अतस्तांसंध्यामेवस्त्रियंकल्पयित्वातेसंमोहंप्राप्ता इत्याह तामितित्रिभिः नूपुराभ्यांक्वणंतीचरणांभोजेयस्याः मदेनविह्वलेलोचनेयस्याः कांचीकलापेनविलसद्दुकूलंतेनाच्छन्नंरोधः क

पाहिमांपरमात्मंस्तेप्रेषणेनासृजंप्रजाः॥ ताइमायभितुंपापाउपाक्रामंतिमांप्रभो॥ २६ ॥ त्वमेकःकिललोकानांक्लिष्टानांक्लेशनाशनः ॥ त्वमेकःक्लेशदस्तेषामनासन्नपदांतव॥२७॥सोऽवधार्यास्यकार्पण्यंविविक्ताध्यात्मदर्शनः॥ विमुंचात्मतनुंघोरामित्युक्तोविमुमोचह॥ २८ ॥ तांक्वणच्चरणांभोजांमदविह्वललोचनां॥ कांचीकलापविलसद्दुकूलच्छन्नरोधसं॥ २९ ॥ अन्योन्याश्लेषयोत्तुंगनिरंतरपयोधरां ॥ सुनासांसुद्विजांस्निग्धहासलीलावलोकनां ॥ ३० ॥ गूहंतींव्रीडयात्मानंनीलालकवरूथिनीं ॥ उपलभ्यासुराधर्मसर्वेसंमुमुहुःस्त्रियं॥ ३१ ॥ अहोरूपमहोधैर्यमहोअस्यानवंवयः॥ मध्येकामयमानानामकामेवविसर्पति ॥ ३२॥ वितर्कयंतोबहुधातांसंध्यांप्रमदाकृतिं॥ अभिसंभाव्यविश्रंभात्पर्यपृच्छन्कुमेधसः ॥ ३३॥ कासिकस्यासिरंभोरुकोवाऽर्थस्तेऽत्रभामिनि॥ रूपद्रविणपण्येनदुर्भगान्नोविबाधसे॥ ३४॥

टितटंयस्याः ताम् ॥ २९॥ अन्योन्यमाश्लेषयाउपमर्दनहेतुनाउत्तुंगौनिरंतरौपयोधरौयस्याः सुद्विजांसुदतींस्निग्धोहासोलीलाऽवलोकनंयस्याः ॥३०॥गूहंतींवस्त्रांचलेनावृण्वानाम् नीलानामलकानांवरूथःस्तोमोविद्यतेयस्याः हेधर्मविदुर तांस्त्रियमुपलभ्यमत्वा॥३१॥ संमूढानांविभावनाक्रममाह अहोइति ॥ ३२ ॥ अभिसंभाव्यसत्कृत्य विश्रंभात्प्रणयात् कुबुद्धयस्तेतांपपृच्छुः ॥ ३३ ॥कासीतित्रिभिः काऽसिजात्याकस्यवाकन्या हेभामिनिकोपने रूपमेवद्रविणमनर्घ्यं

किंजातिकुलादिप्रश्नेनयावाकाचिद्भव दिष्ट्याइदंतावद्भद्रंजातंयत्तवदर्शनं किंतुकेवलंनोमनःउत्सुनोषिविमथ्नासि ॥ ३५ ॥ क्षुभितचित्तानांवाक्यंहेशालिनिश्लाघ्ये एकत्रनजयतिनस्थिरीभवति यद्वानैकत्रअनेकगतिविलासेषुजयतिसर्वोत्कर्षेणवर्तते पतत्पतंगमुच्चलंतंकंदुकम् बृहतोःस्तनयोर्भाराद्भीतंतवकृशंमध्यंविषीदतिश्राम्यति शांतामंथरेवप्रसरति सुशिखासमूहः शोभनःकेशकलापस्ते पाठांतरे सुशिखाः शोभनान्केशान् अवकीर्यमाणान्समूहंवधानेति अत्रचअस्तंगच्छन्सूर्यएवपतत्पतंगः मेघविच्छेदोमध्यविषादः तारकारूपादृष्टिः अभ्रएवकेशाइत्यायूह्यम् ॥ ३६ ॥ प्रमदेवाचरंतींस्त्रियंमत्वाजगृहुः ॥ ३७ ॥ प्रहस्यात्मानमात्मनाजिघ्रंत्या कांत्यासौंदर्येण

यावाकाचित्त्वमबलेदिष्ट्यासंदर्शनंतव ॥ उत्सुनोषीक्षमाणानांकंदुकक्रीडयामनः ॥ ३५ ॥ नैकत्रतेजयति शालिनिपादपद्मंघ्नंत्यामुहुःकरतलेनपतत्पतंगम् ॥ मध्यंविषीदतिबृहत्स्तनभारभीतंशांतवदृष्टिरमलासुशिखासमूहः ॥ ३६ ॥ इतिसायंतनींसंध्यामसुराःप्रमदायतीम् ॥ प्रलोभयंतींजगृहुर्मत्वामूढधियःस्त्रियं ॥ ३७ ॥ प्रहस्यभावगंभीरंजिघ्रंत्यात्मानमात्मना ॥ कांत्याससर्जभगवान्गंधर्वाप्सरसांगणान् ॥ ३८ ॥ विससर्जतनुंतांवैज्योत्स्नांकांतिमतींप्रियां ॥ तएवचाददुःप्रीत्याविश्वावसुपुरोगमाः ॥ ३९ ॥ सृष्ट्वाभूतपिशाचांश्चभगवानात्मतंद्रिणा ॥ दिग्वाससोमुक्तकेशान्वीक्ष्यचामीलयद्दृशौ ॥ ४० ॥ जगृहुस्तद्विसृष्टांतांजृंभणाख्यांतनुंप्रभोः ॥ निद्रामिंद्रियविक्लेदोययाभूतेषुदृश्यते ॥ येनोच्छिष्टान्धर्षयंतितमुन्मादंप्रचक्षते ॥ ४१ ॥ ऊर्जस्वंतंमन्यमानआत्मानंभगवानजः ॥ साध्यान्गणान्पितृगणान्परोक्षेणासृजत्प्रभुः ॥ ४२ ॥ तमात्मसर्गंतत्कायंपितरःप्रतिपेदिरे ॥ साध्येभ्यश्चपितृभ्यश्चकवयोयद्वितन्वते ॥ ४३ ॥

प्रहसनमात्मावघ्राणंचसौंदर्यानुभावचातुर्यविकारः ॥ ३८ ॥ ज्योत्स्नांचंद्रिकारूपां तएवगंधर्वादिगणाः विश्वावसुःपुरोगमोमुख्योयेषु ॥ ॥ ३९ ॥ आत्मनस्तंद्रिणाआलस्येनतांश्चमुक्तकेशान्वीक्ष्यनेत्रेनिर्मीलितवान् ॥ ४० ॥ इंद्रियाणांविक्लेदः स्रावोमयातांनिद्रांप्रचक्षते येनेंद्रियविक्लेदेनहेतुनाउच्छिष्टाश्चसंतःधर्षयंतिभ्रांतान्कुर्वंति तंभूतादिगणमुन्मादंप्रचक्षते तंद्राजृंभिकाविद्रोन्मादहेतुत्वेनभूतादीनांतनूनांचचातुर्विध्यमुक्तम् ॥ ४१ ॥ ऊर्जस्वंतंबलवंतं परोक्षेणअदृश्यरूपेण ॥ ४२ ॥ आत्मनःसर्गोयस्मात्तं यत् येनकायेनसंप्रदानत्वनिमित्तेनकवयः कर्मकोविदाः साध्येभ्यःपितृभ्यश्च स्वपितृरूपेभ्यः वितन्वतेश्राद्धादिनाहव्यंकव्यंचददति ॥ ४३ ॥

 तिरोधानेनदृश्यत्वेसत्यप्यंतर्धानशक्त्या॥ ४४ ॥प्रत्यात्म्येनप्रतिबिंबेन आत्माभासंप्रतिबिंबं आत्मना आत्मनोमनःप्रतिबिंबदर्शिनः सुंद
रत्यशिरःकंपादिचेष्टा अतएवतत्स्रष्टानांमिथः समानेननित्यंमिथुनीभावः ॥४५॥तत्प्रतिबिंबरूपंकर्मभिः तत्पराक्रमानुवर्णनैः॥४६ ॥भो
गआभोगोविस्तारः पादादिप्रसरणं तद्वतादेहेनअनुपचितेवृद्धिमप्राप्ते तत्भोगक्रोधादियुक्तं ॥ ४७॥ अमुतः अमुष्माद्देहात् येकेशाअ
॥५२॥ हीयंतप्रच्युताः तेअहयोजाताः प्रसर्पतः पादाद्याकुंचनैः प्रचलतोऽमुष्मात्सर्पाः अतएव अगानभवंतीतिनागाःअतिवेगवंतइत्यर्थः भो
गवतोजातत्वात् भोगेनफणेनउरुविस्तीर्णाकंधरायेषां सर्वेचैतेतत्क्रोधयोगात्क्रूराः तेषामवांतरजातिभेदःसर्पसिद्धांतेप्रसिद्धः ॥ ४८ ॥

सिद्धान्विद्याधरांश्चैवतिरोधानेनसोऽसृजत्॥ तेभ्योऽददात्तमात्मानमंतर्धानाख्यमद्भुतं॥ ४४ ॥ सकिन्नरा
न्किंपुरुषान्प्रत्यात्म्येनासृजत्प्रभुः॥मानयन्नात्मनात्मानमात्माभासंविलोकयन्॥ ४५ ॥ तेतुतज्जगृहूरूपं
त्यक्तंयत्परमेष्ठिना॥ मिथुनीभूयगायंतस्तमेवोषसिकर्मभिः॥ ४६॥ देहेनवैभोगवताशयानोबहुचिंतया॥
सर्गेऽनुपचितेक्रोधादुत्ससर्जहतद्वपुः॥ ४७॥ येऽहीयंतामुतःकेशाअहयस्तेंऽगजज्ञिरे ॥ सर्पाःप्रसर्पतःक्रूरा
नागाभोगोरुकंधराः॥ ४८॥ सआत्मानंमन्यमानःकृतकृत्यमिवात्मभूः ॥ तदामनून्ससर्जांतिमनसालोक
भावनान्॥ ४९॥ तेभ्यःसोऽत्यसृजत्स्वीयंपुरंपुरुषमात्मवान्॥ तान्दृष्ट्वायेपुरासृष्टाःप्रशशंसुःप्रजापतिं ॥
॥ ५० ॥ अहोएतज्जगत्स्रष्टःसुकृतंबततेकृतं॥ प्रतिष्ठिताःक्रियायस्मिन्साकमन्नमदामहे ॥ ५१॥ तपसावि
द्ययायुक्तोयोगेनसुसमाधिना॥ ऋषीनृषिर्हृषीकेशःससर्जाभिमताःप्रजाः॥ ५२॥

यद्यमन्यमानोऽभूत् तदामनून्ससर्ज ॥ ४९ ॥ तेभ्यः स्वीयंपुरुषंपुरुषाकारंपुरंदेहमत्यसृजत्ददौ तान्मनून् ॥ ५० ॥ तेत्वयाकृतं सुकृतत्व
माहुः यस्मिन्मनुसर्गेक्रियाअग्निहोत्राद्याः अतोऽस्मिन्सर्वेवयंसाकंसहअन्नंहविर्भागादि अदामभक्षयाम हेब्रह्मन्॥ ५१ ॥ कायसृष्टि
मुक्त्वाऋषीणांसृष्टिमाह तपसेति विद्याउपासना योगोऽभ्यासनादिः सुसमाधिःवैराग्यैश्वर्यादियुक्तःसमाधिः तेनचयुक्तः हृषीकेशःस्व ॥५२॥
वशेंद्रियःसन् ऋषिर्ब्रह्मा ऋषीन् प्रजाःससर्ज॥५२ ॥

किंतद्देहंयस्यांशमदादित्यतआह यदिति समाधिश्चयोगश्चऋद्धिश्चऐश्वर्यंतपश्चविद्याचविरक्तिश्चविद्यंतेयस्मिन्तत् ॥५३॥ इतितृती
यस्कंधेटीकायांविंशोध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ एकविंशेतपोविद्यातोषितेनतुविष्णुना॥कर्दमस्यमनोःपुत्र्याविवाहघटनोच्यते ॥
॥ १ ॥ एधिरेएधांचक्रिरे ॥ १ ॥ धर्ममहींचयथाजुगुपतुः ररक्षतुः तन्मेवदेतितृतीयेनान्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ योगलक्षणैर्यमादिभिर्यु
क्तायांकतिधावीर्यंससर्ज कतिपुत्रानुत्पादयामासेत्यर्थः ॥ ४ ॥ मनोःकन्यामाकूतिंचप्रसूतिंचभार्यांलब्ध्वा यथाभूतानिससर्ज तच्चवदे

तेभ्यश्चैकैकशःस्वस्यदेहस्यांशमदादजः॥यत्तत्समाधियोगर्द्धितपोविद्याविरक्तिमत्॥५३ इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविंशतितमोऽध्यायः॥२०॥ ॥७॥ विदुरउवाच स्वायंभुवस्यचमनो
र्वंशःपरमसंमतः॥कथ्यतांभगवन्यत्रमैथुनेनैधिरेप्रजाः ॥ १॥ प्रियव्रतोत्तानपादौसुतौस्वायंभुवस्यवै॥य
थाधर्मंजुगुपतुःसप्तद्वीपवतींमहीं ॥ २ ॥ तस्यवैदुहिताब्रह्मन्देवहूतीतिविश्रुता ॥ पत्नीप्रजापतेरुक्ताकर्दम
स्यत्वयानघ॥ ३॥तस्यांसवैमहायोगीयुक्तायांयोगलक्षणैः ॥ ससर्जकतिधावीर्यंतन्मेशुश्रूषवेवद॥ ४॥
रुचिर्योभगवान्ब्रह्मन्दक्षोवाब्रह्मणःसुतः॥यथाससर्जभूतानिलब्ध्वाभार्यांचमानवीं॥५ ॥ मैत्रेयउवाच
प्रजाःसृजेतिभगवान्कर्दमोब्रह्मणोदितः॥सरस्वत्यांतपस्तेपेसहस्राणांसमादश॥६॥ततःसमाधियुक्तेनक्रि
यायोगेनकर्दमः॥संप्रपेदेहरिंभक्त्याप्रपन्नवरदाशुषं॥७॥ तावत्प्रसन्नोभगवान्पुष्कराक्षःकृतेयुगे॥दर्श
यामासतंक्षत्तःशाब्दंब्रह्मदधद्वपुः ॥८॥सतंविरजमर्काभंसितपद्मोत्पलस्रजं ॥ स्निग्धनीलालकव्रातवक्त्रा
ब्जंविरजोंऽबरं॥ ९॥किरीटिनंकुंडलिनंशंखचक्रगदाधरं॥ श्वेतोत्पलक्रीडनकंमनःस्पर्शस्मितेक्षणं ॥१०॥

तिचकारस्यार्थः ॥ ५ ॥ सहस्राणांसमादश दशसहस्राणिसंवत्सरानित्यर्थः ॥ ६ ॥ ततस्तस्मिंस्तपसिक्रियायोगेनपूजाप्रकारेण संप्रपेदे
सिषेवे प्रपन्नेभ्योभक्तेभ्योवरदातारम् ॥ ७ ॥ शब्दैकवेद्यंयद्ब्रह्मतन्मयंवपुर्दधत् तंप्रत्यात्मानंदर्शयामास॥ ८ ॥ सकर्दमस्तंखेऽवस्थितंदृष्ट्वा
मूर्ध्नाक्षितावपतत् गीर्भिश्चाभ्यगृणादितिचतुर्णामन्वयः पद्मोत्पलेदिनरात्रिविकासे सितानांपद्मानामुत्पलानांचस्रक्यस्यतम् स्निग्धानी
लाश्चयेअलकास्तेषांव्राबोवक्त्राब्जेयस्य ॥ ९ ॥ श्वेतोत्पलंक्रीडनकंयस्य मनःस्पर्शंमनस्यानंदजनकं स्मितमीक्षणंयस्यतम् ॥ १० ॥

वक्षसिश्रीर्यस्य कौस्तुभःकंधरायांयस्य ॥ ११ ॥ प्रीतिरेवस्वभावः स्वतःसिद्धोधर्मोयस्य तथाविधआत्मामनोयस्य॥१२ ॥त्वामृतेपर मानंदंधिगन्यवरकामुकम्॥अथापिकृपणंमानुगृहाणवरदानतः ॥ बतेतिहर्षे हेईड्य नोऽस्माभिःसमयसत्त्वनिधेस्तवदर्शनात् अद्याक्ष्णोः सांसिध्यंसाफल्यंजुष्टंसेवितं त्वद्दर्शनमेवमहाफलमित्युपपादयति यस्यतवदर्शनंसद्भिरुत्तरोत्तरमापादितप्रकर्षैर्जन्मभिः रूढोविरूढोयेगो यैस्तेऽपि ॥ १३ ॥ सकामभक्तान्विगर्हयन्नाह यइति हेईश येनिरयेऽपिस्युः तेषांकामानांलवाययेत्वन्मायया नष्टबुद्धयःतएवोपास ते त्वंतुतेषांतान्कामानपिराासिददासि ॥ १४ ॥ यःसकामान्निंदामि सोऽहमपितादृशएवेत्याह तथेति गृहमेधोगृहाश्रमः तत्रधेनुंत्रिवर्ग

विन्यस्तचरणांभोजमंसदेवेगरुत्मतः॥ दृष्ट्वाखेऽवस्थितंवक्षःश्रियंकौस्तुभकंधरं ॥ ११ ॥ जातहर्षोऽपतन्मूर्ध्नाक्षितौलब्धमनोरथः॥ गीर्भिस्त्वभ्यगृणात्प्रीतिस्वभावात्माकृतांजलिः ॥ १२ ॥ ऋषिरुवाच जुष्टंबताद्याखिलसत्त्वराशेःसांसिध्यमक्ष्णोस्तवदर्शनान्नः ॥ यद्दर्शनंजन्मभिरीड्यसद्भिराशासतेयोगिनोरूढयोगाः॥१३॥येमाययातेहतमेधसस्त्वत्पादारविंदंभवसिंधुपोतम्॥ उपासतेकामलवायतेषांरासीशकामान्निरयेऽपियेस्युः॥ १४॥ तथासचाहंपरिवोढुकामःसमानशीलांगृहमेधधेनुम्॥उपेयिवान्मूलमशेषमूलंदुराशयःकामदुघांघ्रिपस्य॥ १५॥ प्रजापतेस्तेवचसाऽधीशतंत्यालोकःकिलायंकामहतोनुबद्धः॥ अहंचलोकानुगतोवहामिबलिंचशुक्लानिमिषायतुभ्यं॥ १६॥

धेनुर्भार्यांपरिवोढुकामःपरिणेतुमिच्छन् कामदुघांघ्रिपस्यकल्पद्रुमस्यतवपादमूलमंघ्रिमुपेयिवान् उपगतोऽस्मि ननुकामाद्यर्थमन्य त्किमप्युपास्यतां न यतःअशेषस्यपुरुषार्थस्यमूलमेतदेव ॥ १५॥ननुतर्हिमुक्त्यर्थमेवकिंनभजसि अनधिकारादित्याह हेऽधीशयस्त्वंप्र जापतिः तस्यतववचसातंत्या अयंकामहतोलोकः पशुवद्बद्धः हेशुक्लधर्ममूर्त्ते अहंचकिललोकानुगतः अतस्तुभ्यंबलिंवहामि कर्ममयीं त्वदाज्ञामनुवर्त्ते अनिमिषाय कालात्मने तदर्थंभार्यांचेच्छामीतिचकारस्यार्थः नकेवलंलोकानुगतोवहामिकिंतुऋणत्रयापाकरणार्थ मितिकिलेत्युक्तं ॥ १६ ॥

अनिमिषायेत्यनेनकालात्मकात् त्वत्तोभीतःकर्मकरोमीत्युक्तं एतत्तुभयंत्वद्भक्तानांनास्तीत्याहद्वाभ्यां लोकान्कामाभिभूतान्तानुस्त तान्पशूंश्चविवेकेसत्यपिपुनःकर्मजडान्मादृशान् हित्वाअनादृत्य येतवचरणरूपमातपत्रंश्रिताः तत्नेत्यह त्वद्गुणानांवादः कथातदेवसीधुःमदिरा संसारविस्मारकत्वात् पीयूषंरुचिकरत्वात् तेननिर्यापितावेलापितादेहधर्माः क्षुत्पिपासादयोयैः एषामित्युत्तरेणान्वयः ॥ १७॥ तवयत्त्रिणाभिकालचक्रंतत्जगदाच्छिद्यआकृष्यधावदपि एषांत्वद्भक्तानामायुराच्छिद्यधावन्नभवति कथंभूतं अजरंब्रह्मतस्मिन् अक्षररूपेभ्रमिर्भ्रमणं· भ्रमदितिवक्तव्ये अतिभ्रमणशीलत्वादुपचारेणभ्रमिरित्यभेदनिर्देशः अधिकमासेनसहत्रयोदशमासाआरायस्य त्रिशतंषष्टिश्चाहोरात्राःपर्वाणियस्य शतशब्देविभक्तेरलुगार्षः षडृतवोनेमयोयस्य अनंताः क्षणलवादयःछदाःपत्राणिपत्रा

लोकांश्चलोकानुगतान्पशूंश्चहित्वाश्रितास्तेचरणातपत्रं ॥ परस्परंत्वद्गुणवादसीधुपीयूषनिर्यापितदेहधर्माः ॥ १७॥ नतेजरारक्षभ्रमिरायुरेषांत्रयोदशारंत्रिशतंषष्टिपर्व ॥षण्नेम्यनंतच्छदियत्त्रिणाभिकरालस्रोतोजगदाच्छिद्यधावत् ॥ १८ ॥ एकःस्वयंसन्जगतःसिसृक्षयाद्वितीययात्मन्नधियोगमायया ॥ सृजस्यदःपासिपुनर्ग्रसिष्यसेयथोर्णनाभिर्भगवान्स्वशक्तिभिः ॥ १९ ॥नैतद्बताधीशपदंतवेप्सितंयन्माययानस्तनुषेभूतसूक्ष्मं ॥ अनुग्रहायास्त्वपियर्हिमाययालसत्तुलस्यातनुवाविलक्षितः ॥ २० ॥

काराधाराःसंतियस्य त्रीणिचातुर्मास्यानित्रिनाभयः आधारभूतानिवलयानियस्य करालस्रोतःतीव्रवेगमेतैर्विशेषणैरेव .... चक्रमुक्तमितिद्रष्टव्यं ॥ १८ ॥ ननुनिरुपाधिमुदासीनंमांकियाचस तथाऽपिमाययाविश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वात्त्वमेवयाच्यइत्याह स्वयमेकएव सन्नपिआत्मन्यधिकृतयायोगमायया हेतुना याःस्वीकृताःशक्तयःसत्वाद्याः ताभिःअदोविश्वं स्वव्यतिरिक्तसाधनानपेक्षत्वेदृष्टांतः यथेति॥१९॥ यद्यपिमायिकत्वाद्भक्तेभ्योविषयसुखंदातुंनेच्छसि तथाऽप्यस्मदभिप्रायानुसारेणतत्संपादयेत्याह नैतदिति हेअधीशनोऽस्माकंभजतांभूतसूक्ष्मरूपंपदंशब्दादिविषयसुखंमाययातनुषेविस्तारयसीतियत् एतत्तवयद्यपीप्सितंनभवति तथाऽप्यस्मदनुग्रहायास्तु ऋणत्रयापाकरणानंतरमेवापवर्गायभवत्वित्यर्थः यर्हियतः माययापरिच्छिन्नइव लसंत्यातुलस्यायुक्तस्त्वंविलक्षितोऽसि एवंभूतस्यतवदर्शनंयतोभुक्तिमुक्तिप्रदमित्यर्थः॥ २० ॥

तंत्वात्वांभुक्तिमुक्तिप्रदंनभामि मुक्तिदत्वेहेतुः अनुभूत्याज्ञानेनउपरतःक्रियार्थः कर्मफलभोगोयस्मिन् भोगदत्वेहेतुः स्वमाययाआव र्त्तितंलोकतंत्रंविश्वोपकरणंयेन अतःसकामैर्निष्कामैश्चनमनीयंपादसरोजयुगंयस्यतं तत्रअल्पीयसिसकामेपुंसिभजनेवाकामान्वर्षती तितथातं ॥ २१ ॥ अमृतेनसुखकरेणप्रेमस्मिताभ्यामीक्षणेनविभ्रमंतीभ्रूर्यस्य ॥ २२ ॥ चैत्यंहार्दंभावं मेमयासमयोजिसंघटितं यदर्थ मेवाहंसमर्चितः तत् ॥ २३ ॥ मयिसंगृभितः संगृहीतएकाग्रीकृतआत्माचित्तंयैस्तेषां यन्मदर्हणंत्वादृशेषु अतितरांसर्वथामृषानिष्फलं

तंत्वाऽनुभूत्योपरतक्रियार्थंस्वमाययावर्त्तितलोकतंत्रं ॥ नमाम्यभीक्ष्णंनमनीयपादसरोजमल्पीयसिका मवर्षं ॥ २१ ॥ ऋषिरुवाच इत्यव्यलीकंप्रणुतोऽब्जनाभस्तमाबभाषेवचसाऽमृतेन ॥ सुपर्णपक्षोप रिरोचमानःप्रेमस्मितोद्वीक्षणविभ्रमद्भ्रूः ॥ २२ ॥ श्रीभगवानुवाच विदित्वातवचैत्यंमेपुरैवसमयोजि तत् ॥ यदर्थमात्मनियमैस्त्वयैवाहंसमर्चितः ॥ २३ ॥ नवैजातुमृषैवस्यात्प्रजाध्यक्षमदर्हणं ॥ भवद्विधेष्व तितरांमयिसंगृभितात्मनां ॥ २४ ॥ प्रजापतिसुतःसम्राट्मुनिर्विख्यातमंगलः ॥ ब्रह्मावर्त्तंयोऽधिवसन्शा स्तिसप्तार्णवांमहीं ॥ २५ ॥ सचेहविप्रराजर्षिर्महिष्याशतरूपया ॥ आयास्यतिदिदृक्षुस्त्वांपरश्वोधर्मकोवि- दः ॥ २६ ॥ आत्मजामसितापांगविंयःशीलगुणान्वितां ॥ मृगयंतींपतिंदास्यत्यनुरूपायतेप्रभो ॥ २७ ॥ समाहितंतेहृदयंयत्रेमान्परिवत्सरान् ॥ सात्वांब्रह्मन्नृपवधूःकाम[illegible]जिष्यति ॥ २८ ॥ यातआत्मभृतंवी र्यंनवधाप्रसविष्यति ॥ वीर्येत्वदीयेऋषयआधास्यंत्यंजसा[illegible] ॥ २९ ॥ [illegible]चसम्यगनुष्ठायनिदेशंमउशत्त मः ॥ मयितीर्थीकृताशेषक्रियार्थोमांप्रपत्स्यसे ॥ ३० ॥ [illegible]वेषुदत्वाचाभयमात्मवान् ॥ मय्या त्मानंसहजगत्द्रक्ष्यस्यात्मनिचापिमां ॥ ३१ ॥

नस्यात् ॥ २४ ॥ विख्यातंमंगलमभ्युदयःसदाचारादिलक्षणंयस्य ॥ २५ ॥ हेविप्रमहिष्यासह ॥ २६ ॥ २७ ॥ यत्रयस्यांभार्यायां समाहितं अभिसंधानेनस्थितं नृपवधूराजकन्या ॥ २८ ॥ तेवीर्यंमा त्मनिभृतंधृतंयाप्रसविष्यति साभजिष्यति वीर्येवीर्यप्रसूतासुकन्यासु अंजसाआत्मनः पुत्रानाधास्यंति ॥ २९ ॥ निदेशमाज्ञां उशत्तमः शुद्धसत्वः तीर्थंपात्रंतेनदानंलक्ष्यते मयिसमर्पितसर्वकर्मफलइत्यर्थः ॥ ३० ॥ गार्हस्थ्येनदयांकृत्वा संन्यासेनाभयंदत्वामयिआत्मानं जगच्चसहएकीभूतंद्रक्ष्यसि ॥ ३१ ॥

त्वद्वीर्येणसह देवहूत्यामवतीर्येतिशेषः॥ ३२ ॥ प्रत्यग्भूतेषु अक्षेषु जायते आविर्भवतीति प्रत्यगक्षजः सरस्वत्यानद्यापरिश्रितात् परिवेष्टितात् ॥ ३३ ॥ अशेषैस्तपोमंत्रादिसिद्धेश्वरैः अभिष्टुतः सिद्धमार्गः वैकुंठमार्गोयस्य यद्वा अशेषसिद्धेश्वराभिष्टुतश्चासौ सिद्धैर्मृग्यतइति सिद्धमार्गश्चसयया पत्ररथेंद्रोगरुडस्तस्यपक्षैरुदीर्णमभिव्यक्तंसामाकर्णयन् बृहद्रथंतरेपक्षाविति श्रुतेरुच्चारितम् स्तोमंचसामाधारभूतानांऋचांसमुदायंशृण्वन् स्तोमआत्मेतिश्रुतेः समासपाठेउच्चारितःस्तोमः स्तोत्रीयसमुदायोयस्यसाम्नइति॥ ३४ ॥तंकालंपरश्वइत्युक्तंप्रती

सहाहंस्वांशकलयात्वद्वीर्येणमहामुने॥ तवक्षेत्रेदेवहूत्यांप्रणेष्येतत्त्वसंहिताम्॥ ३२॥ मैत्रेयउवाच. एवंतमनुभाष्याथभगवान्प्रत्यगक्षजः॥ जगामबिंदुसरसःसरस्वत्यापरिश्रितात्॥३३॥ निरीक्षतस्तस्ययया वशेषसिद्धेश्वराभिष्टुतसिद्धमार्गः॥ आकर्णयन्पत्ररथेंद्रपक्षैरुच्चारितंस्तोममुदीर्णसाम ॥ ३४॥ अथसंप्रस्थितेशुक्लेकर्दमोभगवानृषिः॥ आस्तेस्मबिंदुसरसितंकालंप्रतिपालयन्॥३५॥ मनुःस्यंदनमास्थायशातकौंभपरिच्छदम्॥ आरोप्यस्वांदुहितरंसभार्यःपर्यटन्महीम्॥ ३६ ॥ तस्मिन्सुधन्वन्नहनिभगवान्यत्समादिशत्॥ उपायादाश्रमपदंमुनेःशांतव्रतस्यतत्॥ ३७॥ यस्मिन्भगवतोनेत्रान्न्यपतन्नश्रुबिंदवः॥ कृपयासंपरीतस्यप्रपन्नेऽर्पितयाभृशं॥ ३८॥ तद्वैबिंदुसरोनामसरस्वत्यापरिप्लुतं ॥ पुण्यंशिवामृतजलंमहर्षिगणसेवितं॥ ३९॥ पुण्यद्रुमलताजालैःकूजत्पुण्यमृगद्विजैः ॥ सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यंवनराजिश्रियाऽन्वितं॥ ४०॥ मत्तद्विजगणैर्घुष्टंमत्तभ्रमरविभ्रमं॥ मत्तबर्हिनटाटोपमाह्वयन्मत्तकोकिलं॥ ४१॥ कदंबचंपकाशोककरंजबकुलासनैः॥ कुंदमंदारकुटजैश्चूतपोतैरलंकृतं॥ ४२॥

क्षमाणः ॥ ३५॥ शातकौंभाः सौवर्णाःपरिकरायस्मिन् तंरथमास्थायदुहितरंचारोप्यवरान्वेषणार्थंपर्यटन् ॥ ३६॥ हेसुधन्वन् विदुर यदहः॥ ३७॥ तत्प्रवेशमात्रेणपरमानंदंप्राप्तइतिदर्शयितुमाश्रमंवर्णयति यस्मिन्नित्यादिभिःसप्तभिःश्लोकैः प्रपन्नेकर्दमे ॥ ३८ ॥ शिवमारोग्यममृतवत्स्वादुजलंयस्मिन् ॥ ३९ ॥ कूजंतः पुण्यामृगाः द्विजायेषुतैः पुण्यद्रुमलतानांजालैः समूहैर्युक्तम् ॥ ४० ॥ घुष्टंनादितं मत्तभ्रमराणांविभ्रमः विनोदोयस्मिन् मत्ताबर्हिणएवनटास्तेषामाटोपोनृत्यसंभ्रमोयस्मिन् आह्वयंतः मिथोमत्ताःकोकिलायस्मिन् ॥ ४१ ॥ कदंबादिभिर्वृक्षैरलंकृतं ॥४२ ॥

कारंडवादिभिः पक्षिभिःवल्गुयथातथाकूजितं ४३ ॥ हरिणादिभिर्वृतं तत्रक्रोडः सूकरः श्वावित् शल्लकः मर्कोमर्कटः तद्विशेषागोपुच्छाःहरिर्वानरःसिंहोवा नाभिःकस्तूरिमृगः॥ ४४ ॥ हुतःहुताशनोब्रह्मचारियोग्योयेन ॥ ४५ ॥ उग्रायुक्तयोगोयस्यतेनवपुषाविद्योतमानं ॥ ४६ ॥तस्यभगवतोव्याहृतंभाषणमेवअमृतकला अमृतमयस्यचंद्रस्यकला तन्मयंपीयूषं तस्यश्रवणेनचनातिक्षामं तपसाकृशंसंतमप्यकृशं प्रांशुमुन्नतं उपसंसृत्यसमीपंगत्वा मलिनंददर्शेतिपूर्वेणक्रिया अर्ह्यतेअनेनेति अर्हणं महारत्नं नतुअसंस्कृतमनिर्णिक्तंय

कारंडवैःप्लवैर्हंसैःकुररैर्जलकुक्कुटैः॥ सारसैश्चक्रवाकैश्चचकोरैर्वल्गुकूजितं॥४३॥तथैवहरिणैःक्रोडैःश्वाविद्गवयकुंजरैः॥ गोपुच्छैर्हरिभिर्मर्कैर्नकुलैर्नाभिभिर्वृतं॥४४॥ प्रविश्यतत्तीर्थवरमादिराजःसहात्मजः॥ ददर्शमुनिमासीनंतस्मिन्हुतहुताशनं॥ ४५ ॥ विद्योतमानंवपुषातपस्युग्रयुजाचिरं॥ नातिक्षामंभगवतःस्निग्धापांगावलोकनात्॥४६॥तद्व्याहृतामृतकलापीयूषश्रवणेनच॥ प्रांशुंपद्मपलाशाक्षंजटिलंचीरवाससं॥ उपसंसृत्यमलिनंयथाऽर्हणमसंस्कृतं॥ ४७॥ अथोटजमुपायातंनृदेवंप्रणतंपुरः॥ सपर्ययापर्यगृह्णात्प्रतिनंद्यानुरूपया॥ ४८॥ गृहीतार्हणमासीनंसंयतंप्रीणयन्मुनिः ॥ स्मरन्भगवदादेशमित्याहश्लक्ष्णयागिरा ॥ ४९ नूनंचंक्रमणंदेवसतांसंरक्षणायते॥वधायचासतांयत्त्वंहरेःशक्तिर्हिपालिनी॥५०॥योऽर्केंद्वग्नींद्रवायूनांयमधर्मप्रचेतसाम्॥ रूपाणिस्थानआधत्सेतस्मैशुक्लायतेनमः॥ ५१ ॥नयदारथमास्थायजैत्रंमणिगणार्पितं॥ विस्फूर्जच्चंडकोदंडोरथेनत्रासयन्नघान्॥५२॥

थामलिनंदृश्यतेतद्वत् ॥ ४७॥उटजंपर्णशालांप्राप्तं पुरःपादसमीपेप्रणतं आशीर्भिरभिनंद्यसपर्ययापूजयाप्रत्यगृह्णात्सत्कृतवान्॥४८॥ ॥४९॥ तेचंक्रमणंपर्यटनं हियस्मात्॥५०॥मनुस्थंविष्णुंप्रणमति यइति स्थानेतत्तत्कार्यावसरे शुक्लाय[illegible]॥५१॥नयदेतिपंचानामयमर्थःयद्यपिधर्मरक्षार्थंसर्वतःपर्यटतस्तवप्रसंगादप्यागमनंसंभवति तथाऽपिविशेषकार्यंचेदस्तितत्क[illegible]मिति जैत्रंजयप्रदं मणिगणाअर्पितायस्मिन्तंरथमारुह्य त्वंयदाभुवोमंडलंनपर्यटसितदासेतवोभियेरन्निति त्रयाणामन्वयः विस्फूर्जन्नादंकुर्वन्चंडंकोदंडंधनुर्यस्य॥५२॥

स्वसैन्यस्यचरणैः क्षुण्णं संघट्टितम् ॥५३॥ वर्णाश्रमाणांनिबंधनैर्यैः बतअहो ॥५४॥ निरंकुशैर्नृभिर्निमित्तभूतैः शयानेनिश्चिते ॥ ५५॥
निर्व्यलीकेनसंहर्षेणप्रतिपद्यामहेस्वीकुर्महे ॥५६॥ इतिश्रीभागवतेतृतीयस्कंधेटीकायामेकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥७॥
द्वाविंशेकर्दमायादाद्यथादिष्टंहिविष्णुना॥मनुर्दुहितरंदेवहूतिमित्युपवर्ण्यते ॥१॥ एवमाविष्कृतअशेषाणांगुणानांकर्मणांच उ
दयउत्कर्षोयस्यसस्मात्मनुः सव्रीडइवस्वकीर्तिश्रवणात् प्रत्याख्यानशंकयावा तंमुनिमुवाच उपारतंनिवृत्तिनिरतम् ॥ १ ॥ मदीयाक

स्वसैन्यचरणक्षुण्णंवेपयन्मंडलंभुवः॥ विकर्षन्बृहतींसेनांपर्यटस्यंशुमानिव ॥५३॥ तदैवसेतवःसर्वेवर्णा
श्रमनिबंधनाः॥ भगवद्रचिताराजन्भिद्येरन्बतदस्युभिः ॥ ५४ ॥ अधर्मश्चसमेधेतलोलुपैर्व्यंकुशैर्नृभिः॥
शयानेत्वयिलोकोयंदस्युग्रस्तोविनंक्ष्यति ॥ ५५ ॥ अथापिपृच्छेत्वांवीरयदर्थंत्वमिहागतः॥ तद्वयंनिर्व्यली
केनप्रतिपद्यामहेत्वदा ॥५६॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकविंशतितमोऽध्यायः॥ २१ ॥
मैत्रेयउवाच एवमाविष्कृताशेषगुणकर्मोदयोमुनिं॥ सव्रीडइवतंसम्राट्उपारतमुवाचह ॥ १ ॥ मनुरु
वाच ब्रह्माऽसृजत्स्वमुखतोयुष्मानात्मपरीप्सया॥ छंदोमयस्तपोविद्यायोगयुक्तानलंपटान् ॥ २ ॥ तत्त्रा
णायासृजच्चास्मान्दोःसहस्रात्सहस्रपात्॥ हृदयंतस्यहिब्रह्मक्षत्रमंगंप्रचक्षते ॥ ३ ॥ अतोह्यन्योऽन्यमात्मा
नंब्रह्मक्षत्रंचरक्षतः ॥ रक्षतिस्माव्ययोदेवःसयःसदसदात्मकः ॥ ४ ॥ तवसंदर्शनादेवछिन्नामेसर्वसंश
याः॥ यस्त्वयंभगवान्प्रीत्याधर्ममाहरिरक्षिषोः॥५॥ दिष्ट्यामेभगवान्दृष्टोदुर्दर्शोयोऽकृतात्मनां॥ दिष्ट्यापा
दरजःस्पृष्टंशीर्ष्णामेभवतःशिवम्॥ ६ ॥

न्यात्वयापरिणेयेतिविज्ञापयिष्यन् युष्मदस्मत्संबंधस्तावदीश्वरेणपूर्वमेवघटितइत्याह ब्रह्मेतिसार्धाभ्याम् आत्मनःपरीप्सयापर्याप्तुमि
च्छया छंदोमयस्यात्मनःपर्याप्तिःपालनंवेदप्रवर्तनंतस्येच्छया युष्मान् ब्राह्मणान् ॥ २॥ तत्त्राणायतद्ब्राह्मणपालनाय ब्रह्मब्राह्मणजातिः
क्षत्रंक्षत्रियजातिः ॥ ३ ॥ एवंसदेवएवरक्षतिस्म कोऽसौयः सदसदात्मकः सर्वात्मकः तं[illegible]ऽपिअव्ययोनिर्विकारः ॥ ४ ॥ तंविज्ञाप
यितुमेवतद्दर्शनादिकमभिनंदति तवेतित्रिभिः ॥ ५ ॥ ६ ॥

अनुग्रहोऽनुशासनादिरूपएव उशतीः उशत्यः ॥ ७॥ विज्ञापयति सभवानितिसप्तभिः दुहितुःस्नेहेनपरिक्लिष्टआत्मायस्य श्रावितंविज्ञापनम् ॥ ८ ॥ प्रियव्रतोत्तानपदोःस्वसेतिपुत्रिकाकरणशंकानिरस्ता ममसुतेतिक्षत्रकन्यातवयोग्येतिदर्शितम ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रतीच्छस्वीकुरु ॥ ११ ॥ उद्यतस्य स्वतःप्राप्तस्यप्रतिवादः प्रत्याख्यानं ॥ १२ ॥ कीनाशंकृपणं अवज्ञयापरापमानेन ॥ १३ ॥ यस्यसावधिब्र

दिष्ट्यात्वयाऽनुशास्तोऽहंकृतश्चानुग्रहोमहान् ॥ अपावृतैःकर्णरंध्रैर्जुष्टादिष्ट्योशतीर्गिरः ॥ ७॥ सभवान्दुहितृस्नेहपरिक्लिष्टात्मनोमम ॥ श्रोतुमर्हसिदीनस्यश्रावितंकृपयामुने ॥ ८ ॥ प्रियव्रतोत्तानपदोःस्वसेयंदुहितामम ॥ अन्विच्छतिपतिंयुक्तंवयःशीलगुणादिभिः ॥ ९ ॥ यदातुभवतःशीलश्रुतरूपवयोगुणान् ॥ अशृणोन्नारदादेषात्वय्यासीत्कृतनिश्चया ॥ १० ॥ तत्प्रतीच्छद्विजाग्र्येमांश्रद्धयोपहृतांमया ॥ सर्वात्मनाऽनुरूपांतेगृहमेधिषुकर्मसु ॥ ११ ॥ उद्यतस्यहिकामस्यप्रतिवादोनशस्यते ॥ अपिनिर्मुक्तसंगस्यकामरक्तस्यकिंपुनः ॥ ॥ १२ ॥ यउद्यतमनादृत्यकीनाशमभियाचते ॥ क्षीयतेतद्यशःस्फीतंमानश्चावज्ञयाहतः ॥ १३॥ अहंत्वाऽशृणवंविद्वन्विवाहार्थंसमुद्यतम् ॥ अतस्त्वमुपकुर्वाणःप्रत्तांप्रतिगृहाणमे ॥ १४ ॥ ऋषिरुवाच बाढमुद्वोढुकामोऽहमप्रत्ताचतवात्मजा ॥ आवयोरनुरूपोसावाद्योवैवाहिकोविधिः ॥ १५॥ कामःसभूयान्नरदेवतस्याःपुत्र्याःसमाम्नायविधौप्रतीतः ॥ कएवतेतनयांनाद्रियेतस्वयैवकांत्याक्षिपतीमिवश्रियं ॥ १६॥ यांहर्म्यपृष्ठेक्वणदंघ्रिशोभांविक्रीडतींकंदुकविह्वलाक्षीं ॥ विश्वावसुर्न्यपतत्स्वाद्विमानाद्विलोक्यसंमोहविमूढचेताः ॥ १७॥

ह्मचर्यंसउपकुर्वाणः प्रत्तांमयादत्तां ॥ १४ ॥ अप्रत्ताचेतिमय्येवकृतनिश्चयत्वात् कस्मैचित्प्रतिश्रुताविनभवतीत्यर्थः आद्यःप्रथमः ततःपूर्वंविवाहाभावात् मुख्यइतिवा ॥ १५ ॥ भूयात् भवेत्प्रतीतः गृभ्णामितेसौभगत्वायहस्तंमयापत्येत्यादिमंत्रप्रसिद्धः स्वयांगकांत्यैवश्रियंभूषणादिशोभां ॥ १६ ॥ यांविलोक्यन्यपतत् संमोहेनविमूढंव्याकुलंचेतोयस्य क्वणद्भ्यामंघ्रिभ्यांशोभायस्याः ॥ १७ ॥

तांललनानांललामंभूषणभूतां असेवितौश्रियश्चरणौयैस्तैरदृष्टांद्रष्टुमप्ययोग्यां उच्चपदः उत्तानपादस्य अभियातांस्वयंप्राप्तां ॥ १८ ॥ भजिष्येस्वीकरिष्ये यावदपत्योत्पत्तिस्तावद्गार्हस्थ्यं ततःपरंसंन्यासइति भाषाबंधःसमयः तमेवाह यत्विति आत्मनोममचतेजोगर्भंबिभृयात् यद्वा ममात्मनोदेहाच्च्युतंतेजोवीर्यंबिभृयादिति अतःपरंपारमहंस्यंज्ञानंतस्मिन्मुख्यान् शुक्लेनविष्णुनासाक्षात् प्रकर्षेणोक्तान् अविहिंस्रान्हिंसारहितान्शमादीन्बहुयथाभवतिएवमनुष्ठेयान्मन्ये ॥ १९ ॥ ननुतवपितुःप्रजापतेराज्ञास्रष्टावेव नसंन्यासेतत्राह यतइति सं

तांप्रार्थयंतींललनाललाममसेवितश्रीचरणैरदृष्टाम्॥वत्सांमनोरुच्चपदःस्वसारंकोनानुमन्येतबुधोऽभियाताम्॥ १८॥ अतोभजिष्येसमयेनसाध्वींयावत्तेजोबिभृयादात्मनोमे ॥ अतोधर्मान्पारमहंस्यमुख्यान्शुक्लप्रोक्तान्बहुमन्येऽविहिंस्रान्॥१९॥यतोऽभवद्विश्वमिदंविचित्रंसंस्थास्यतेयत्रचवावतिष्ठते॥प्रजापतीनांपतिरेषमह्यंपरंप्रमाणंभगवाननंतः॥ २०॥ मैत्रेयउवाच सउग्रधन्वन्नियदेवाबभाषआसीच्चतूष्णीमरविंदनाभम्॥धियोपगृह्णन्स्मितशोभितेनमुखेनचेतोलुलुभेदेवहूत्याः॥ २१॥ सोऽनुज्ञात्वाव्यवसितंमहिष्यादुहितुःस्फुटम्॥ तस्मैगुणगणाढ्यायददौतुल्यांप्रहर्षितः॥ २२ ॥शतरूपामहाराज्ञीपारिबर्हान्महाधनान्॥दंपत्योःपर्यदात्प्रीत्याभूषावासःपरिच्छदान्॥२३॥ प्रत्तांदुहितरंसम्राट्सदृक्षायगतव्यथः॥उपागुह्यचबाहुभ्यामौत्कंठ्योन्मथिताशयः॥२४॥अशक्नुवंस्तद्विरहंमुंचन्बाष्पकलांमुहुः॥आसिंचदंबवत्सेतिनेत्रोदैर्दुहितुःशिखाः॥२५॥आमंत्र्यतंमुनिवरमनुज्ञातःसहानुगः॥प्रतस्थेरथमारुह्यसभार्यःस्वपुरंनृपः॥ २६॥

स्थास्यतेचलयंयास्यतिवावतिष्ठतेएवार्थे ऋणत्रयापाकरणानंतरंसंन्यासएवमादृशानांभगवतोक्तइत्यर्थः ॥२०॥ हेउग्रधन्वन् लुलुभेमुनेर्मुखेनप्रलोभ्यतेस्म यद्वा मुखेनप्रलोभितवान् ॥२१॥ समनुः अनंतरंमहिष्याश्चव्यवसितंनिश्चयंज्ञात्वा ॥ २२ ॥ पारिबर्हान्विवाहेकालेप्रदेयान् भूषाःभूषणानिच वासांसिपरिच्छदान् गृहोपकरणानिच ॥२३॥ प्रत्तांप्रदत्तां सदृक्षायसदृशाय गताव्यथाचिंतायस्य औत्कंठ्येनोन्मथितः क्षुभितः आशयोयस्य ॥२४॥ तस्याविरहंसोढुं हेअंबहेवत्सेइतिब्रुवन् संधिरार्षः शिखाः केशान्सिचत् ॥ २५॥ २६॥

ऋषिकुलहितायाः उभयोः सुरोधसोः शोभनतटयोः ॥ २७ ॥ अभिप्रेत्यज्ञात्वा ब्रह्मावर्त्तात्तद्देशात्प्रजाः प्रजापतिंप्रत्युज्जग्मुः ॥ २८ ॥ कोऽसौब्रह्मावर्तइत्यपेक्षायामाह यत्रबर्हिष्मतीनामपुरीति सा ऽपिकुत्रयत्र यज्ञस्ययज्ञवराहस्यरोमाणिन्यपतन्निति यत्रेतिसर्वत्रसंबध्यते ॥ २९ ॥ बर्हिष्मतीनामनिरुक्तिंब्रुवन्प्रसंगाद्देशस्यश्रैष्ठ्यमाहद्वाभ्यां कुशाः काशाश्चासन् शश्वत् नित्यं हरितंवर्चोवर्णोयेषां यज्ञघ्नान्रा क्षसादीन्पराभवंनीत्वा यज्ञंविष्णुं ॥ ३० ॥ यज्ञपुरुषंविष्णुं यतइतियत्रायजत् भुवंस्थानं लब्ध्वेतितृन्प्रत्ययांतं लब्धवान्सन्नित्यर्थः य

उभयोर्ऋषिकुल्यायाःसरस्वत्याःसुरोधसोः॥ऋषीणामुपशांतानांपश्यन्नाश्रमसंपदः ॥ २७ ॥ तमायांतम भिप्रेत्यब्रह्मावर्त्तात्प्रजापतिं॥ गीतसंस्तुतिवादित्रैःप्रत्युदीयुःप्रहर्षिताः ॥ २८ ॥बर्हिष्मतीनामपुरीसर्वसंप त्समन्विता॥ न्यपतन्यत्ररोमाणियज्ञस्यांगंविधुन्वतः॥ २९॥ कुशाःकाशास्तएवासन्शश्वद्धरितवर्चसः॥ ऋषयोयैःपराभाव्ययज्ञघ्नान्यज्ञमीजिरे ॥ ३० ॥ कुशकाशमयंबर्हिरास्तीर्यभगवान्मनुः॥ अयजद्यज्ञपुरुषं लब्धास्थानंयतोभुवं॥ ३१॥ बर्हिष्मतींनामविभुर्यांनिर्विश्यसमावसत्॥ तस्यांप्रविष्टोभवनंतापत्रयविना शनं॥ सभार्यःसप्रजःकामान्बुभुजेऽन्याविरोधतः॥ ३२॥ संगीयमानसत्कीर्तिःसस्त्रीभिःसुरगायकैः॥ प्र त्यूषेष्वनुबद्धेनहृदाशृण्वन्हरेःकथाः ॥ ३३॥ निष्णातंयोगमायासुमुनिंस्वायंभुवंमनुं॥ यदाभ्रंशयितुंभोगा नशेकुर्भगवत्परं॥ ३४॥ अयातयामास्तस्यासन्यामाःस्वांतरयापनाः ॥ शृण्वतोध्यायतोविष्णोःकुर्वतोब्रु वतःकथाः॥३५॥

तोलब्धवान्तंयज्ञपुरुषमितिवा स्वर्गादपिभूमिःश्रेष्ठा तत्रापितत्स्थानंश्रेष्ठमित्युक्तंभवति ॥३१॥ प्रस्तुतमाह यांबर्हिष्मतींनामपुरींसमावसत् पूर्वंयस्यामुषितस्तस्यांनिर्विश्य भवनंप्रविष्टःसन्भोगान्बुभुजइत्यन्वयः अन्येषांधर्मादीना मविरोधेन ॥ ३२ ॥ प्रत्यूषेषु उषःसुसंगीयमानासत्कीर्तिर्यस्य तथापिस्वयंहरेरेवकथाःशृण्वन्भोगान्बुभुजे ॥ ३३॥ योगमायासुऐच्छि कभोगरचनासुयद्यतः आभ्रंशयितुं आईषदपिभ्रंशयितुमभिभवितुं ॥३४॥ अतः यातोयामोयस्यपक्कस्यान्नस्यतद्गतसारंभवति अतोऽ न्यदपिगतसारंयातयाममुच्यते अयातयामाः अगतसाराः आसन् स्वांतरंतदीयंमन्वंतरं यापयंति येयामाः कालावयवाः कुर्वतः स्ववा क्यैरुपनिबध्नतः ॥ ३५ ॥

परिभूतंगतित्रयंजायदादिसात्विकादिवायेन ॥ ३६ ॥ दिव्यास्त्वंतरिक्षाः मानुषाः शत्रुप्रभवाः भौतिकाः शीतोष्णादिप्रभवाः वैयासेविदुर ॥ ३७ ॥ तस्यज्ञानातिशयमाह यइति नृणांसाधारणधर्मान् ॥ ३८ ॥ तस्ययदपत्यंदेवहूतिस्तस्योदयंप्रभावं ॥ ३९ ॥ इतितृतीयेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ त्रयोविंशेतपोयोगनिर्मितेसर्वसंपदि ॥ विमानेकामगेचित्रातयोरतिरुदीर्यते ॥ १ ॥ प्रस्थितेगमनेकृतेसति ॥ १ ॥ २ ॥ दंभंकपटं अघम् निषिद्धाचरणं तेजीयांसं अतितेजस्विनं ॥ ३ ॥ दैवाद्गरीयसः दैवादपिगुरुतरात् दैवमप्यन्य

सएवंस्वांतरंनिन्येयुगानामेकसप्ततिम् ॥ वासुदेवप्रसंगेनपरिभूतगतित्रयः ॥ ३६ ॥ शारीरामानसादिव्यावैयासेयेचमानुषाः ॥ भौतिकाश्चकथंक्लेशाबाधंतेहरिसंश्रयं ॥ ३७ ॥ यःपृष्टोमुनिभिःप्राहधर्मान्नानाविधान्शुभान् ॥ नृणांवर्णाश्रमाणांचसर्वभूतहितःसदा ॥ ३८ ॥ एतत्तआदिराजस्यमनोश्चरितमद्भुतं ॥ वर्णितंवर्णनीयस्यतदपत्योदयंशृणु ॥ ३९ ॥ इतिश्रीभा० तृ० द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥

मैत्रेयउवाच पितृभ्यांप्रस्थितेसाध्वीपतिमिंगितकोविदा ॥ नित्यंपर्यचरत्प्रीत्याभवानीवभवंप्रभुं ॥ १ ॥ विश्रंभेणात्मशौचेनगौरवेणदमेनच ॥ शुश्रूषयासौहृदेनवाचामधुरयाचभो ॥ २ ॥ विसृज्यकामंदंभंचद्वेषंलोभमघंमदं ॥ अप्रमत्तोद्यतानित्यंतेजीयांसमतोषयत् ॥ ३ ॥ सवैदेवर्षिवर्यस्तांमानवींसमनुव्रतां ॥ दैवाद्गरीयसःपत्युराशासानांमहाशिषः ॥ ४ ॥ कालेनभूयसाक्षामांकर्शितांव्रतचर्यया ॥ प्रेमगद्गदयावाचापीडितःकृपयाऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ तुष्टोऽहमद्यतवमानविमानदायाःशुश्रूषयापरमयापरयाचभक्त्या ॥ योदेहिनामयमतीवसुहृत्स्वदेहोनावेक्षितःसमुचितःक्षपितुंमदर्थे ॥ ६ ॥ येमेस्वधर्मनिरतस्यतपःसमाधिविद्यात्मयोगविजिताभगवत्प्रसादाः ॥ तानेवतेमदनुसेवनयाऽवरुद्धान्दृष्टिंप्रपश्यवितराम्यभयानशोकान् ॥ ७ ॥

थाकर्तुंसमर्थादित्यर्थः ॥ ४ ॥ व्रतचर्ययाकर्शितांतत्रापिभूयसाकालेनातिक्षामामित्यर्थः ॥ ५ ॥ सुहृत्प्रियःमदर्थेक्षपयितुंनावेक्षितःनगणितः समुचितःश्लाघ्योऽपिमत्सेवासक्तयाउपेक्षितइत्यर्थः ॥ ६ ॥ तपश्चसमाधिश्चविद्याचउपासनातासुयआत्मयोगःचित्तैकाग्र्यंतेनविजिताःप्राप्ताःभगवत्प्रसादाःदिव्याभोगाःतानेवतेअवरुद्धान्त्वयाऽप्रवशीकृतान्प्रपश्यते दिव्यांदृष्टिंवितरामि ययादृष्ट्याद्रक्ष्यसि ॥ ७ ॥

अन्येपुनर्भोगाःकिं नकिमपि अतितुच्छाइत्यर्थः तत्रहेतुःभगवतउरुक्रमस्ययाभ्रूस्तस्याउद्विजृंभोवक्रीभावस्तेनविभ्रंशिताअर्थरचनाम
नोरथायेषुनिजधर्मेणपातिव्रत्येनदुह्यंतइतितथातान् दुरधिगानदुष्प्रापान्नृपावयमितियाविक्रियास्तत्तद्भोगविकृतयः ताभिः॥८॥अखि
लायोगमायाश्चतत्तदुपासनास्तासुविचक्षणंनिपुणमेवंब्रुवाणंपतिमवेक्ष्य गताधिःनिश्चिंताजातासंप्रश्रयोविनयः प्रणयःप्रेम ताभ्यांविह्व
लागद्गदात यागिराईषद्व्रीडासहितोयोऽवलोकस्तेन विलसद्धसितमाननंयस्याःसा आहजगाद॥९॥बनेतिहर्षे द्विजवृषद्विजश्रेष्ठहेभर्तः त्व
यिएतत्सर्वंराद्धंसिद्धमेव तदहमवैमिजानामि किंतुयस्त्वयासमयोऽभिहितः सतावद्भूयात्सकृदितिगर्भसंभवमात्रपर्यंतइत्यर्थः यस्मात्

अन्येपुनर्भगवतोभ्रुवउद्विजृंभविभ्रंशितार्थरचनाःकिमुरुक्रमस्य॥सिद्धाऽसिभुंक्ष्वविभवान्निजधर्मदोहा
न्दिव्यान्नरैर्दुरधिगान्नृपविक्रियाभिः॥८॥एवंब्रुवाणमबलाऽखिलयोगमायाविद्याविचक्षणमवेक्ष्यगता
धिरासीत्॥संप्रश्रयप्रणयविह्वलयागिरेषद्व्रीडाऽवलोकविलसद्धसिताननाह॥९॥ देवहूतिरुवाच रा
द्धंबतद्विजवृषैतदमोघयोगमायाधिपेत्वयिविभोतदवैमिभर्त्तः॥यस्तेऽभ्यधायिसमयःसकृदंगसंगोभूयाद्ग
रीयसिगुणःप्रसवःसतीनां॥१०॥तत्रेतिकृत्यमुपशिक्षयथोपदेशंयेनैषमेकर्शितोऽतिरिरंसयात्मा॥सि
द्ध्येततेकृतमनोभवधर्षितायादीनस्तदीशभवनंसदृशंविचक्ष्व॥११॥ मैत्रेयउवाच प्रियायाःप्रिय
मन्विच्छन्कर्दमोयोगमास्थितः॥विमानंकामगंक्षत्तस्तर्ह्येवाविरचीकरत्॥१२॥

गरीयसिश्रेष्ठेभर्त्तरिहेतुभूतेस्त्रीणांप्रसवोगुणः महान्लाभः समासपाठेगरीयसिपत्यौसतिसतीनांयतोगुणप्रसवः गुणविस्तारोभवति अतः
पुत्रोत्पत्त्यामममगुणविस्तारेजातेपश्चात्त्वदुक्तंसर्वंभवत्वितिभावः॥१०॥ अंगसंगार्थंचप्रथममितिकर्त्तव्यतांसंपादयेत्याह हेईशतत्र अं
गसंगेइतिकृत्यंसाधनम् यथोपदेशंकामशास्त्रानुसारेणउपशिक्षसंजानीहि उपकल्पयेत्यर्थः येनसाधनेनाभ्यंगभोजनपानादिना अती
वरंतुमिच्छयाकर्शितोदीनश्च ममैषआत्मादेहः सिध्येतरतिसमर्थोभवेत् कथंभूतायाः त्वयैवकृतः क्षोभितोयोमनोभवस्तेनधर्षितायाः
तत्ततोऽनुरूपंभवनंविचक्ष्ववितर्कय विचारयेतियावत्॥११॥ तर्हितत्क्षणमेव आविरचीकरत्आविर्भावयांबभूव॥१२॥

तदेवविशिनष्टि सर्वकामदुघमितिनवभिः सर्वैश्वरत्नादिभिः समन्वितं सर्वर्द्धीनांसर्वसंपदांयउपचयस्तस्यउदर्कउत्तरोत्तराभिवृद्धिर्यस्मिन् उपस्कृतंशोभितं ॥ १३ ॥ उपकरणंपरिकरः पट्टिकाअल्पविस्तारपट्टवस्त्रविशेषाः पताकाःविस्तृतास्ताभिः ॥ १४ ॥ विचित्राणि माल्यानिपुष्पाणियासु मंजुयथाभवतिएवंसिंजंतः षडंघ्रयोयासुताभिः स्रग्भिः ॥ १५॥उपर्युपरिविरचितगृहेषु कशिपुभिः शय्याभिः कांतंकमनीयम् पर्यंकादिभिश्चकांतम् ॥ १६॥ १७॥ द्वास्सुद्वारेषु विद्रुमनिर्मितादेहलीउदुंबरस्तयाभातंशोभितम् वज्ररवचितकपाटयुक्तं

सर्वकामदुघंदिव्यंसर्वरत्नसमन्वितं ॥ सर्वर्द्ध्युपचयोदर्कंमणिस्तंभैरुपस्कृतं ॥ १३ ॥ दिव्योपकरणोपेतंसर्व कालसुखावहं ॥ पट्टिकाभिःपताकाभिर्विचित्राभिरलंकृतं ॥ १४ ॥ स्रग्भिर्विचित्रमाल्याभिर्मंजुसिंजत् षडंघ्रिभिः ॥ दुकूलक्षौमकौशेयैर्नानावस्त्रैर्विराजितं ॥ १५ ॥ उपर्युपरिविन्यस्तनिलयेषुपृथक्पृथक् ॥ क्षि प्तैःकशिपुभिःकांतंपर्यंकव्यजनासनैः ॥ १६ ॥ तत्रतत्रविनिक्षिप्तनानाशिल्पोपशोभितं ॥ महामरकतस्थ ल्याजुष्टंविद्रुमवेदिभिः ॥ १७ ॥ द्वास्सुविद्रुमदेहल्याभातंवज्रकपाटमत् ॥ शिखरेष्विंद्रनीलेषुहेमकुंभैरधि श्रितं ॥ १८ ॥ चक्षुष्मत्पद्मरागाग्र्यैर्वज्रभित्तिषुनिर्मितैः ॥ जुष्टंविचित्रवैतानैर्महार्हैर्हेमतोरणैः ॥ १९ ॥ हं सपारावतव्रातैस्तत्रतत्रनिकूजितं ॥ कृत्रिमान्मन्यमानैःस्वान्अधिरुह्याधिरुह्यच ॥ २० ॥ विहारस्थान विश्रामसंवेशप्रांगणाजिरैः ॥ यथोपजोषंरचितैर्विस्मापनमिवात्मनः ॥ २१ ॥ ईदृग्गृहंतत्पश्यंतींनातिप्रीते नचेतसा ॥ सर्वभूताशयाभिज्ञःप्रावोचत्कर्दमःस्वयं ॥ २२ ॥ निमज्यास्मिन्ह्रदेभीरुविमानमिदमारुह ॥ इदंशुक्लकृतंतीर्थमाशिषांयापकंनृणां ॥ २३ ॥

इंद्रनीलमयेषुशिखरेषुप्रासादाग्रभागेषु ॥ १८ ॥ चक्षुष्मंतइववेप द्मरागाग्र्यास्तैःयद्वा चक्षुष्मदिव कैः पद्मरागाग्र्यैः विचित्रैर्वैतानैर्वितानसमूहैः ॥ १९ ॥ कृत्रिमानपिहंसादीन्स्वान्सजातीयान्मन्यमानै स्तत्रतत्राधिरुह्याधिरुह्यनिकूजितं ॥२०॥ विहारस्थानंक्रीडाप्रदेशः विश्रामःशयनगृहं संवेशउपभोगस्थानम् प्रांगणंगृहाद्बहिः अजि रंप्राकाराद्बहिः यथोपजोषंयथासुखमात्मनः स्वस्यमायाविनोऽपिविस्मयजनकमिव ॥ २१ ॥ नातिप्रीतेनमलिनदेहत्वात्परिचारिकाभा वाच्च ॥ २२ ॥ अस्मिन्ह्रदेबिंदुसरसि आरुह अधिरोह शुक्लेनविष्णुनाकृतमानंदबिंदुनिपातनेन यापकंप्रापकं ॥ २३ ॥

समादायआदृत्य सरजंमलिनं वेणीभूतान्जटिलान् ॥ २४॥ शबलौविवर्णौस्तनौयस्मिन्तत् सरस्वत्याः शिवानिजलानिआशेरतेयस्मि न्शिवाजलाशयाजलचरायस्मिन्इतिवा ॥ २५॥ सातत्रनिमग्नासती विस्मयंददर्श तमाहसांऽतःसरसीतिदशभिः उत्पलगंधयः कमलगंधिन्यः ॥२६॥ स्त्रियःप्रोचुःतुभ्यंतवकर्मकरीः परिचारिकावयमस्मान्आज्ञापयति ॥ २७॥ ततश्चस्नानेनस्नानयोग्यैतैलादिना ॥ २८ ॥ परार्ध्यानिउत्कृष्टानि वरीयांसितत्प्रियाणि दीप्तिमंतिच पानंपेयं अमृतंस्वादु आसवंमादकं ॥२९॥ आदर्शेस्वमात्मानंददर्शेतिशेषः आ

सातद्भर्तुःसमादायवचःकुवलयेक्षणा॥ सरजंबिभ्रतीवासोवेणीभूतांश्चमूर्धजान्॥ २४॥ अंगंचमलपंके
नसंछन्नंशबलस्तनं॥ आविवेशसरस्वत्याःसरःशिवजलाशयं॥ २५॥ सांऽतःसरसिवेश्मस्थाःशतानिद
शकन्यकाः॥ सर्वाःकिशोरवयसोददर्शोत्पलगंधयः॥ २६॥ तांदृष्ट्वासहसोत्थायप्रोचुःप्रांजलयःस्त्रियः॥
वयंकर्मकरीस्तुभ्यंशाधिनःकरवामकिं॥ २७॥ स्नानेनतांमहार्हेणस्नापयित्वामनस्विनीं॥ दुकूलेनिर्मलेनू
त्नेददुरस्यैचमानद॥ २८॥ भूषणानिपरार्ध्यानिवरीयांसिद्युमंतिच॥ अन्नंसर्वगुणोपेतंपानंचैवामृतासव
म्॥ २९॥ अथादर्शेस्वमात्मानंस्रग्विणंविरजांबरं॥ विरजंकृतस्वस्त्ययनंकन्याभिर्बहुमानितं॥ ३०॥ स्ना
तंकृतशिरस्नानंसर्वाभरणभूषितं॥ निष्कग्रीवंवलयिनंकूजत्कांचननूपुरं॥ ३१॥ श्रोण्योरध्यस्तयाकांच्या
कांचन्याबहुरत्नया॥ हारेणचमहार्हेणरुचकेनचभूषितं॥ ३२॥ सुदतासुभ्रुवाश्लक्ष्णस्निग्धापांगेनचक्षुषा॥
पद्मकोशस्पृधानीलैरलकैश्चलसन्मुखं॥ ३३॥ यदासस्मारऋषभमृषीणांदयितंपतिं॥ तत्रचास्तेसहस्त्रीभि
र्यत्रास्तेसप्रजापतिः॥ ३४॥

त्मानंविशिनष्टिचतुर्भिः कृतंस्वस्त्ययनंमंगलंयस्य पुंस्त्वमात्मशब्दसामानाधिकरण्यात् ॥३०॥ विरजमित्यस्यप्रपंचःस्नातं उद्वर्त्यक्षालितं कृतंशिरःस्नानमभ्यंगोयेन भूषितत्वमेवाह निष्कंपदकंग्रीवायांयस्य ॥ ३१ ॥ बहूनिरत्नानियस्यांतया रुचकेनमंगलद्रव्येणकुंकुमादिना तदुक्तंविश्वप्रकाशे रुचकंमंगलद्रव्येग्रीवाभरणदंतयोरिति ॥ ३२ ॥ सुदतासुभ्रुवा चक्षुषेतिचजातावेकवचनानि एतैर्लसत्शोभमानंमुखंयस्य कथंभूतेनचक्षुषा श्लक्ष्णोमनोहरःस्निग्धोऽपांगोनेत्रप्रांतोयस्य पद्मकोशेनस्पर्धतइतिपद्मकोशस्पृक्तेन ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वाचयदापतिंसस्मारतदायत्रासौतत्रैवस्वयमप्यास्ते ॥ ३४ ॥

आत्मानंनिशाम्यदृष्ट्वा तांचतस्ययोगगतियोगप्रभावंदृष्ट्वा संशयंकिमिदमितिविस्मयं ॥ ३५ ॥ समुनिर्विवाहात्प्राकूयदात्मनोरूपंतदेवपुनर्बिभर्ती संवीतौप्रावृतौरुचिरौस्तनौयस्याः पाठांतरेतुरूपविशेषणं ॥ ३६ ॥ शोभनेवाससीयस्याः जातोभावः प्रेमयस्य हेअमित्रहन्जितकाम ॥ ३७ ॥ तस्मिन्विमानेमुनिर्बभाजे नलुप्तोमहिमास्वातंत्र्यंयस्य उपचीर्णंशुश्रूषितंवपुर्यस्य विकसितकुमुदगणवान् अपीच्योऽतिसुंदरः पूर्णचंद्रवत्मुनिर्नभइवविमानं ताराइवताःस्त्रियः कुमुदानीवतासांनेत्राणीतिज्ञेयं ॥ ३८ ॥ तेनविमानेन अष्टलोकपालानांविहा

भर्तुःपुरस्तादात्मानंस्त्रीसहस्रवृतंतदा ॥ निशाम्यतद्योगगतिंसंशयंप्रत्यपद्यत ॥ ३५ ॥ सतांकृतमलस्नानांविभ्राजंतीमपूर्ववत् ॥ आत्मनोबिभ्रतीरूपंसंवीतरुचिरस्तनीं ॥ ३६ ॥ विद्याधरीसहस्रेणसेव्यमानांसुवाससं ॥ जातभावोविमानंतदारोहयदमित्रहन् ॥ ३७ ॥ तस्मिन्नलुप्तमहिमाप्रिययाऽनुरक्तोविद्याधरीभिरुपचीर्णवपुर्विमाने ॥ बभ्राजउत्कचकुमुद्गणवानपीच्यस्ताराभिरावृतइवोडुपतिर्नभस्थः ॥ ३८ ॥ तेनाष्टलोकपविहारकुलाचलेंद्रद्रोणीष्वनंगसखमारुतसौभगासु ॥ सिद्धैर्नुतोद्युधुनिपातशिवस्वनासुरेमेचिरंधनदवल्ललनावरूथी ॥ ३९ ॥ वैश्रंभकेसुरसनेनंदनेपुष्पभद्रके ॥ मानसेचैत्ररथ्येचसरेमेरामयारतः ॥ ४० ॥ भ्राजिष्णुनाविमानेनकामगेनमहीयसा ॥ वैमानिकानत्यशेतचरन्लोकान्यथाऽनिलः ॥ ४१ ॥ किंदुरापादनंतेषांपुंसामुद्दामचेतसां ॥ यैराश्रितस्तीर्थपदश्चरणोव्यसनात्ययः ॥ ४२ ॥ प्रेक्षयित्वाभुवोगोलंपत्न्यैयावान्स्वसंस्थया ॥ बह्वाश्चर्यंमहायोगीस्वाश्रमायन्यवर्तत ॥ ४३ ॥ विभज्यनवधात्मानंमानवींसुरतोत्सुकां ॥ रामांनिरमयन्रेमेवर्षपूगान्मुहूर्तवत् ॥ ४४ ॥

रोयस्मिन् कुलाचलेंद्रोमेरुः तस्यद्रोणीपुदरीपु अनंगस्यसखायोमारुतः शीतसुगंधमंदाऽनिलः तेनसौभगंसौभाग्यंसौदर्ययासु सिद्धैर्नुतःस्तुतःसन् द्युधुनिर्गंगातस्याःपातेनशिवःस्वनोयासुतासुरेमे ललनावरूथी स्त्रीरत्नसमूहवान् ॥ ३९ ॥ वैश्रंभकादिषुदेवोद्यानेषु मानसेचसरसि रतःप्रीतःसन् ॥ ४० ॥ अत्यशेतअतिक्रम्यस्थितः ॥ ४१ ॥ उद्दामचेतसांधीराणांव्यसनंसंसारस्तस्यात्ययोयस्मात् ॥ ४२ ॥ प्रेक्षयित्वादर्शयित्वा गोलंमंडलं स्वसंस्थयाद्वीपवर्षादिरचनया यावान् तावंतंबहून्याश्चर्याणियस्मिन्तम् ॥ ४३ ॥ विभज्यनवधानवप्रभेदेनात्मानंकृत्वा ॥ ४४ ।

॥४५॥ शरदः संवत्सराः मनागीषदिवव्यतीयुः ॥४६॥ आत्मनास्वदेहार्धरूपेणअतिभीत्याभावयन् तथासतिसदपत्यंभवेदितिनोधानवधा सर्वसंकल्पविदिति तस्याःबह्वपत्यसंकल्पंजानन्नित्यर्थः विभुस्तथाकर्तुंसमर्थश्च आत्मविदितिच तस्यामनासक्तत्वात् स्त्रियोजाताइति भावः पुमान्पुंसोऽधिकेशुक्रेस्त्रीभवत्यधिकेस्त्रियाइतिस्मृतेः ॥४७॥ अतः अनंतरमेव सद्यःएकस्मिन्नेवाह्नि चारूणिसर्वाण्यंगानियासां ॥४८॥ प्रव्रजिष्यंतं आलक्ष्य वितर्क्य स्मयमानाबहिः अंतस्तुविक्लवेनव्याकुलेन विदूयतासंतप्यमानेनहृदा उवाचेत्युत्तरेणान्वयः॥४९॥ नखाएवमणयःतैःश्रीःशोभायस्यतेनपदा भुवंलिखंतीतिदुरंतांचितालक्षणं ॥५०॥ उपोवाहसंपादितवान् अभयमितिभाविनोदैन्यात्संसारात्त्वयद्भयंतन्निवर्तयेत्यर्थः ॥५१॥

तस्मिन्विमानउत्कृष्टांशय्यांरतिकरींश्रिता ॥ नचाबुध्यततंकालंपत्याऽपीच्येनसंगता ॥ ४५ ॥ एवंयोगानुभावेनदंपत्योरममाणयोः ॥ शतंव्यतीयुःशरदःकामलालसयोर्मनाक् ॥ ४६ ॥ तस्यामाधत्तरेतस्तांभावयन्नात्मनात्मवित् ॥ नोधाविधायरूपंस्वंसर्वसंकल्पविद्विभुः ॥४७॥ अतःसासुषुवेसद्योदेवहूतिःस्त्रियःप्रजाः ॥ सर्वास्ताश्चारुसर्वांग्योलोहितोत्पलगंधयः ॥ ४८ ॥ पतिंसाप्रव्रजिष्यंतंतदालक्ष्योशतीसती ॥ स्मयमानाविक्लवेनहृदयेनविदूयता ॥४९॥ लिखंत्यधोमुखीभूमिंपदानखमणिश्रिया ॥ उवाचललितांवाचंनिरुध्याश्रुकलांशनैः ॥ ५० ॥ सर्वंतद्भगवान्मह्यमुपोवाहप्रतिश्रुतं ॥ अथापिमेप्रपन्नायाअभयंदातुमर्हति ॥५१॥ ब्रह्मन्दुहितृभिस्तुभ्यंविमृग्याःपतयःसमाः ॥ कश्चित्स्यान्मेविशोकायत्वयिप्रव्रजितेवनं ॥ ५२ ॥ एतावताऽलंकालेनव्यतिक्रांतनमेप्रभो ॥ इंद्रियार्थप्रसंगेनपरित्यक्तपरात्मनः ॥ ५३ ॥ इंद्रियार्थेषुसज्जंत्याप्रसंगस्त्वयिमेकृतः ॥ अजानंत्यापरंभावंतथाऽप्यस्त्वभयायमे ॥ ५४ ॥ संयोगःसंसृतेर्हेतुरसत्सुविहितोऽधिया ॥ सएवसाधुषुकृतोनिःसंगत्वायकल्पते ॥ ५५ ॥

तत्रदैन्यंनिवेदयति तुभ्यंनवदुहितृभिः स्वयमेवात्मनःसमायोग्याःपतयोविमृग्याइतिदैन्यंप्राप्तं संसारभयमुररीकृत्याह कश्चिदिति विशोकायज्ञानोपदेशायस्त्रीभिर्ऋणानपाकरणात् कंचित्कालंत्वदवस्थानेनब्रह्मवित्पुत्रः कश्चित्किंस्यादित्यर्थः ॥ ५२ ॥ विषयान्भुंक्ष्वकिंब्रह्मविद्ययेतिचेत्तत्राह एतावताअलंपूर्यतां परित्यक्तःपरआत्मायययातस्यामम ॥ ५३ ॥ स्वकृतमनुशोचंत्याह इंद्रियार्थेष्वितिचतुर्भिः मेमयापरंभावंतत्त्वंब्रह्मविदिति ॥ ५४ ॥ प्रसंगः कथमभयायास्तुतत्राह संगइति अधियाअज्ञानेन॥ ५५ ॥

तद्द्वाराचतीर्थपदस्यहरेःसेवा
स्वभावतः प्रवृत्तंयस्यकर्मधर्माथंनकल्पतेधर्माभिमुखंनभवेत् तत्रापिनिष्कामधर्मद्वाराविरागायनकल्पते
थंनपर्यवस्येदित्यर्थः ॥ ५६ ॥ नमुमुक्षेयमोक्तुमिच्छांनकृतवत्यस्मि ॥५७॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांत्रयोविंशति
तमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ चतुर्विंशेततोजन्मकपिलस्याहतत्पितुः ॥प्रव्रज्यांतमनुज्ञाप्यऋणत्रयविमोक्षतः ॥ १ ॥ शालिनीं
श्लाघ्याम् शुक्लेनाभिव्याहृतंसहाहंस्वांशकलयेत्यादि ॥ १ ॥ इत्थंमाखिदःखेदंमाकार्षीः आत्मानंप्रति अहंभाग्यहीनेति अदूरात्शी

नेहयत्कर्मधर्मायनविरागायकल्पते ॥ नतीर्थपदसेवायैजीवन्नपिमृतोहिसः ॥ ५६ ॥ साहंभगवतोनूनंवंचि
तामाययादृढं ॥ यत्त्वांविमुक्तिदंप्राप्यनमुमुक्षेयबंधनात् ॥ ५७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कं
धेकापिलेयोपाख्यानेत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥७॥ मैत्रेयउवाच निर्वेदवादिनीमेवंम
नोर्दुहितरंमुनिः ॥ दयालुःशालिनीमाहशुक्लाभिव्याहृतंस्मरन् ॥ १ ॥ ऋषिरुवाच माखिदोराजपुत्री
त्थमात्मानंप्रत्यनिंदिते ॥ भगवांस्तेऽक्षरोगर्भमदूरात्संप्रपत्स्यते ॥ २ ॥ धृतव्रतासिभद्रंतेदमेननियमेनच ॥
तपोद्रविणदानैश्चश्रद्धयाचेश्वरंभज ॥ ३ ॥ सत्वयाराधितःशुक्लोवितन्वन्मामकंयशः ॥ छेत्तातेहृदयग्रंथि
मौदर्योब्रह्मभावनः ॥ ४ ॥ मैत्रेयउवाच देवहूत्यपिसंदेशंगौरवेणप्रजापतेः ॥ सम्यक्श्रद्धायपुरुषंकू
टस्थमभजद्गुरुम् ॥ ५ ॥ तस्यांबहुतिथेकालेभगवान्मधुसूदनः ॥ कार्दमंवीर्यमापन्नोजज्ञेऽग्निरिवदारुणि
॥६॥ अवादयंस्तदाव्योम्निवादित्राणिघनाघनाः ॥ गायंतितंस्मगंधर्वानृत्यंत्यप्सरसोमुदा ॥ ७॥ पेतुःसुमन
सोदिव्याःखेचरैरपवर्जिताः ॥ प्रसेदुश्चदिशःसर्वाअंभांसिचमनांसिच ॥ ८ ॥ तत्कर्दमाश्रमपदंसरस्वत्याप
रिश्रितम् ॥ स्वयंभूःसाकमृषिभिर्मरीच्यादिभिरभ्ययात् ॥ ९ ॥

हृदयग्रंथिचिज्जडात्मकम् अहंकारलक्षणंबंधंछेत्ता
घं ॥ २ ॥ दमेनइंद्रियसंयमेन नियमेनस्वधर्मेण तपांसिद्रविणदानानिचतैः ॥ ३ ॥
छेत्स्यति औदर्यःपुत्रःसन्ब्रह्मभावयतिउपदिशतीतितथा ॥ ४ ॥ श्रद्धायविश्वस्य ॥ ५ ॥ बहुतिथेबहुतरेकालेऽतिक्रांते कार्दमंकर्दमसंबं
धि ॥ ६ ॥ घनाघनाइत्येकंपदं वर्षंतोमेघाःगायंतिस्मनृत्यंतिस्म ॥ ७ ॥ [illegible] ॥ ८॥ परिश्रितंवेष्टितं॥ ९ ॥

आगत्यकिंकृतवान्तदाह भगवंतमितिद्वाभ्यां तत्त्वानांसंख्यानंयस्मिन्तस्यसांख्यस्य विज्ञप्त्यैविशेषेणज्ञापनायभगवंतंजातंविद्वान्अजो ब्रह्मास्वराट्स्वतःसिद्धज्ञानः ॥ १०॥ तस्यचिकीर्षितंसभाजयन् पूजयन् प्रहृष्यमाणैरसुभिरिंद्रियैरुपलक्षितः ॥कर्दमंचेदमभ्यधादितिद्व योरन्वयः चकाराद्देवहूतिंच ॥ ११ ॥ त्वयात्वयेतिपंचभिःकर्दमंप्रत्याह अपचितिः पूजाकृता यद्यस्मात् निष्कपटंसम्यग्गृहीतवान् ॥ ॥ १२ ॥ अनुमन्येतेति यत् एतावत्येव ॥ १३ ॥ अनेकप्रभावैः वंशैर्बृंहयिष्यंतिवर्धयिष्यंति ॥ १४ ॥ ऋषिमुख्येभ्योमरीच्यादिभ्यः ॥

भगवंतंपरंब्रह्मसत्त्वेनांशेनशत्रुहन् ॥ तत्त्वसंख्यानविज्ञप्त्यैजातंविद्वानजःस्वराट् ॥१०॥ सभाजयन्विशुद्धेनचेतसातच्चिकीर्षितं ॥ प्रहृष्यमाणैरसुभिःकर्दमंचेदमभ्यधात् ॥११॥ ब्रह्मोवाच त्वयायाऽपचितिस्तातकल्पितानिर्व्यलीकतः ॥ यन्मेसंजगृहेवाक्यंभवान्मानदमानयन् ॥ १२॥एतावत्येवशुश्रूषाकार्यापितरिपुत्रकैः॥ बाढमित्यनुमन्येतगौरवेणगुरोर्वचः॥१३॥ इमादुहितरःसभ्यतववत्ससुमध्यमाः॥सर्गमेतंप्रभावैःस्वैर्बृंहयिष्यंत्यनेकधा॥ १४॥ अतस्त्वमृषिमुख्येभ्योयथाशीलंयथारुचि॥ आत्मजाःपरिदेह्यद्यविस्तृणीहियशोभुवि ॥ १५॥ वेदाहमाद्यंपुरुषमवतीर्णंस्वमायया॥ भूतानांशेवधिंदेहंबिभ्राणंकपिलंमुने ॥ १६ ॥ ज्ञानविज्ञानयोगेनकर्मणामुद्धरन्जटाः ॥ हिरण्यकेशःपद्माक्षःपद्ममुद्रापदांबुजः ॥१७॥ एषमानवितेगर्भंप्रविष्टःकैटभार्दनः॥ अविद्यासंशयग्रंथिंछित्वागांविचरिष्यति॥१८॥अयंसिद्धगणाधीशःसांख्याचार्यैःसुसंमतः॥ लोकेकपिलइत्याख्यांगंतातेकीर्तिवर्धनः॥ १९॥ मैत्रेयउवाच तावाश्वास्यजगत्स्रष्टाकुमारैःसहनारदः ॥ हंसोहंसेनयानेनत्रिधामपरमंययौ॥२०॥गतेशतधृतौक्षत्तःकर्दमस्तेनचोदितः॥यथोदितंस्वदुहितॄःप्रादाद्विश्वसृजांततः ॥२१॥

॥ १५ ॥ पुत्रस्तुसाक्षादीश्वरइत्याह वेदाहमिति शेवधिंनिधिं सर्वाभीष्टदम् ॥१६॥ देवहूतिंप्रत्याह त्रिभिः ज्ञानंशास्त्रोक्तम् विज्ञानमपरोऽक्षंच तेएवयोगउपायस्तेनकर्मणांजटाः मूलानिवासनाउद्धरन्उन्माटयिष्यन् पद्ममुद्रायुक्तंपदांबुजंयस्य ॥ १७ ॥ हेमानविअविद्यास्वरूपाज्ञानं संशयाःमिथ्याज्ञानानि तन्मयंतवहृदयग्रंथिम् ॥ १८ ॥ सुसंमतःसुपूजितःसन्गंताप्राप्स्यति ॥ १९॥ कुमारैःसहेतिशेषः सहनारदःनारदसहितश्चमरीच्यादीन्विवाहार्थमवस्थाप्य नैष्ठिकैरेतैः पंचभिः संहितःहंसोब्रह्माययौ त्रिधामतृतीयंधामस्वर्गः तस्यपरांकाष्ठांसत्यलोकम् ॥ २० ॥ शतधृतौब्रह्मणि ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ युक्तांयोग्यां अयच्छत्अदात् ॥ २३ ॥ वितन्यतेसमृद्धःक्रियते शांत्यधिष्ठात्रीदेवतामित्यर्थः समलालयत् संतोषितवान् ॥ ॥ २४ ॥ निमंत्र्यपृष्ट्वामंदिहर्षंप्राप्ताःसंतः ॥ २५ ॥ सचमुनिः त्रियुगंविष्णुं विविक्तेरहसि ॥ २६ ॥ पापच्यमानानांभृशंदह्यमानानां निरयेसंसारेस्वीयैरमंगलैः ॥ २७ ॥ कुतःसर्वादेवताःप्रसन्नाइतिज्ञातम् अलभ्यलाभादित्याहद्वाभ्यां बहुषुजन्मसुविपक्केनसुसिद्धेन सम्यक्योगोभक्तियोगस्तस्मिन्समाधिरैकाग्र्यंतेनशून्यागारेषुविविक्तस्थानेषुयस्यतवपदम् ॥ २८ ॥ हेलनमवज्ञां लाघवंनगणयन्अगण

मरीचयेकलांप्रादादनसूयामथात्रये ॥ श्रद्धामंगिरसेयच्छत्पुलस्त्यायहविर्भुवम् ॥ २२ ॥ पुलहायगतिंयुक्तांक्रतवेचक्रियांसतीम् ॥ ख्यातिंचभृगवेयच्छद्वसिष्ठायाप्यरुंधतीं ॥ २३ ॥ अथर्वणेऽददाच्छांतिंययायज्ञोवितन्यते ॥ विप्रर्षभान्कृतोद्वाहान्सदारान्समलालयत् ॥ २४ ॥ ततस्तऋषयःक्षत्तःकृतदारानिमंत्र्यतं ॥ प्रातिष्ठन्नंदिमापन्नाःस्वंस्वमाश्रममंडलं ॥ २५ ॥ सचावतीर्णंत्रियुगमाज्ञायविबुधर्षभं ॥ विविक्तउपसंगम्यप्रणम्यसमभाषत ॥ २६ ॥ अहोपापच्यमानानांनिरयेस्वैरमंगलैः ॥ कालेनभूयसानूनंप्रसीदंतीहदेवताः ॥ २७ ॥ बहुजन्मविपक्केनसम्यग्योगसमाधिना ॥ द्रष्टुंयतंतेयतयःशून्यागारेषुयत्पदं ॥ २८ ॥ सएवभगवानद्यहेलनंनगणयन्नः ॥ गृहेषुजातोग्राम्याणांयःस्वानांपक्षपोषणः ॥ २९ ॥ स्वीयंवाक्यमृतंकर्तुमवतीर्णोऽसिमेगृहे ॥ चिकीर्षुर्भगवान्ज्ञानंभक्तानांमानवर्द्धनः ॥ ३० ॥ तान्येवतेऽभिरूपाणिरूपाणिभगवंस्तव ॥ यानियानिचरोचंतेस्वजनानामरूपिणः ॥ ३१ ॥ त्वांसूरिभिस्तत्त्वबुभुत्सयाऽद्धासदाऽभिवादार्हणपादपीठं ॥ ऐश्वर्यवैराग्ययशोऽवबोधवीर्यश्रियांपूर्त्तमहंप्रपद्ये ॥ ३२ ॥

यित्वाउचितमेवतवैतदित्याह यस्त्वंस्वानांभक्तानांपक्षंपुष्णासीतितथासः ॥ २९ ॥ एतत्प्रपंचयतिद्वाभ्यां स्वयमेवावतीर्णोऽसिस्वंवोक्ष्यतं वपुत्रोभविष्यामीतियत् तत्सत्यंकर्तुं ज्ञानंज्ञानसाधनंसांख्यंचचिकीर्षुःसन् ॥ ३० ॥ यानितवालौकिकानिचतुर्भुजादिरूपाणितान्येवतेऽभिरूपाणियोग्यानि यानिचस्वजनानांरोचंतेमनुष्यसरूपाणितान्यपितेरोचंतइत्यर्थः अरूपिणःप्राकृतरूपरहितस्य ॥ ३१ ॥ अभिवादार्हपादपीठंयस्य ऐश्वर्यादिभिः पूर्त्तंपूर्णम् ॥ ३२ ॥

ऐश्वर्यादिकंविदृण्वन्नाह परंपरमेश्वरं तत्रहेतुः स्वच्छंदाःस्वाधीनाःशक्तयोयस्य ताएवाह प्रधानंप्रकृतिरूपंपुरुषंतदधिष्ठातारंमहांतंमह
त्तत्त्वरूपं कालंतेषांक्षोभकं त्रिवृतं अहंकाररूपंलोकात्मकंतत्पालात्मकंच तदेवंमाययाप्रधानादिरूपतामुक्त्वा चिच्छक्त्यानिष्प्रपंचतामा
ह आत्मानुभूत्याचिच्छक्त्याअनुगतःस्वस्मिन्लीनःप्रपंचोयस्यतं कविंसर्वज्ञं प्रधानाद्याविर्भावलयसाक्षिणमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ संन्यासानु
ज्ञांप्रार्थयते आस्माभिपृच्छेयत्किंचिदभिपृच्छामीत्यर्थः त्वयापुत्ररूपेणावतीर्णानिनिवृत्तानिऋणानिदेवादिरूपाणियस्यसः आप्तका
मश्चाहंपरिव्रजतांसंन्यासिनांपदवींमार्गमाश्रितःसन् त्वांयुंजन् स्मरन्विचरिष्यामि ॥ ३४ ॥ अहंनावज्ञानोपदेशायैवत्वद्गृहेऽवतीर्णः

परंप्रधानंपुरुषंमहांतंकालंकविंत्रिवृतंलोकपालम्॥आत्मानुभूत्याऽनुगतप्रपंचंस्वच्छंदशक्तिंकपिलंप्रपद्ये
॥ ३३ ॥ आस्माभिपृच्छेऽद्यपतिंप्रजानांत्वयाऽवतीर्णर्णउताप्तकामः॥ परिव्रजत्पदवीमास्थितोऽहंचरिष्ये
त्वांहृदियुंजन्विशोकः॥ ३४ ॥ श्रीभगवानुवाच मयाप्रोक्तंहिलोकस्यप्रमाणंसत्यलौकिके॥ अथाज
निमयातुभ्यंयदवोचमृतंमुने॥३५॥ एतन्मेजन्मलोकेस्मिन्मुमुक्षूणांदुराशयात्॥प्रसंख्यानायतत्त्वानांसं
मतायात्मदर्शने॥ ३६ ॥ एषआत्मपथोऽव्यक्तोनष्टःकालेनभूयसा ॥ तंप्रवर्त्तयितुंदेहमिमंविद्धिमयाभृतं
॥ ३७॥ गच्छकामंमयापृष्टोमयिसंन्यस्तकर्मणा ॥ जित्वासुदुर्जयंमृत्युममृतत्वायमांभज॥ ३८॥ मामा
त्मानंस्वयंज्योतिःसर्वभूतगुहाशयं॥ आत्मन्येवात्मनावीक्ष्यविशोकोभयमृच्छसि॥ ३९ ॥

अतस्तवगृहेवसतोऽपिमुक्तिःसुलभैव यद्यवश्यंगंतव्यमेवेत्याग्रहस्तथाऽपिमामेवानुस्मरन्गच्छेत्याशयेनाहमयेतिषड्भिः सत्यलौकिकेवैदि
केलौकिकेचकृत्ये स्वोक्तस्यप्रामाण्यमभिदर्शयतियद्यस्मात्तुभ्यंतवपुत्रोभविष्यामीत्यवोचम् अथअतएवतत्ऋतंयथाभवतितथाम
याऽजनिजन्मस्वीकृतम् ॥ ३५ ॥ दुराशयात् लिंगात् मुमुक्षूणांमुनीनामात्मदर्शनेसंमतायतत्त्वानांप्रसंख्यानायविद्धीत्युत्तरस्यानुषंगः
॥ ३६ ॥ नन्वयमात्मज्ञानमार्गःपूर्वसिद्धएवनेदानीमपूर्ववत्प्रवर्त्तनीयस्तत्राहएषइति अव्यक्तःसूक्ष्मः ॥ ३७ ॥ कामंयथेच्छम् आपृष्टः
अनुज्ञातः यद्वायथात्वंगंतुंमांपृष्टवान्तथाऽप्यव्यवस्थातुंमयाऽपित्वमापृष्टइत्यर्थः मयिसंन्यस्तेनसमर्पितेनकर्मणाअविद्ययामृत्युंतीर्त्वा
विद्ययाऽमृतमश्नुतइतिश्रुतेः॥ ३८॥ ततश्चमांपरमंपरमात्मानम् आत्मनिस्वस्मिन्आत्मनामनसाअन्वीक्षमाणोऽभयंमोक्षंप्राप्स्यसि ॥ ३९॥

॥६२॥

मायेदंबहूत्यै शमनींउन्मूलनीं भयमतिशयेनतरिष्यतिपरमानंदंचप्राप्स्यतीतिचकारार्थः॥ ४०॥ समुदितः सम्यगुक्तःसन् तंप्रदक्षिणीकृ
त्य ॥ ४१ मुनीनांव्रतंमौनम् अहिंसालक्षणम् ॥ ४२॥ सदसतःपरंयत्तस्मिन् ब्रह्मणिगुणावभासके निर्गुणे एकभक्त्याअव्यभिचारिण्या
भक्त्याअनुभाविते अपरोक्षीकृते ॥ ४३ ॥ अतोदेहादिष्वहंकारादिरहितः अतएवनिर्द्वंद्वःशीतोष्णाद्यनाकुलः समदृक्भेदायाहकःकिं
तुस्वदृक्स्वमेवपश्यन् प्रत्यक्प्रवणाप्रशांताविक्षेपरहिताधीर्यस्य ॥ ४४ ॥ तदेवंविधकल्पितोपाधिनिवृत्तिमुक्तापरमेश्वरपदप्राप्तिमाह
वासुदेवइतित्रिभिः प्रतीचोजीवस्यात्मनिलब्धःआत्माचित्तंयेन यतोमुक्तंबंधनमज्ञानंयस्य ॥ ४५ ॥ लब्धात्मतामेवाह आत्मानमिति

मात्रेआध्यात्मिकींविद्यांशमनींसर्वकर्मणाम् ॥ वितरिष्येययाचासौभयंचातितरिष्यति ॥ ४० ॥ मैत्रे
यउवाच एवंसमुदितस्तेनकपिलेनप्रजापतिः ॥ दक्षिणीकृत्यतंप्रीतोवनमेवजगामह ॥ ४१ ॥ व्रतंसआ
स्थितोमौनमात्मैकशरणोमुनिः ॥ निःसंगोव्यचरत्क्षोणीमनग्निरनिकेतनः ॥ ४२ ॥ मनोब्रह्मणियुंजानोय
त्तत्सदसतःपरं ॥ गुणावभासेविगुणएकभक्त्यानुभाविते ॥ ४३ ॥ निरहंकृतिर्निर्ममश्चनिर्द्वंद्वःसमदृक्स्वदृ
क् ॥ प्रत्यक्प्रशांतधीर्धीरःप्रशांतोर्मिरिवोदधिः ॥ ४४ ॥ वासुदेवेभगवतिसर्वज्ञेप्रत्यगात्मनि ॥ परेणभक्तिभा
वेनलब्धात्मामुक्तबंधनः ॥ ४५ ॥ आत्मानंसर्वभूतेषुभगवंतमवस्थितं ॥ अपश्यत्सर्वभूतानिभगवत्यपिचा
त्मनि ॥ ४६ ॥ इच्छाद्वेषविहीनेनसर्वत्रसमचेतसा ॥ भगवद्भक्तियुक्तेनप्राप्ताभागवतीगतिः ॥ ४७ ॥ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयेचतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ शौन
कउवाच कपिलस्तत्त्वसंख्याताभगवानात्ममायया ॥ जातःस्वयमजःसाक्षादात्मप्रज्ञप्तयेनृणाम् ॥ १ ॥

॥ ४६ ॥ तदेवंतेनभागवतीगतिःप्राप्ता पाठांतरेसएवतांगतिंप्राप्तइति ॥ ४७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांचतुर्वि
शोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ७ ॥ पंचविंशेजनन्यातुपृष्टोबंधविमोचनं ॥ आदावाहपरंभक्तिलक्षणंकपिलःसुतः ॥ १ ॥ कपिलेनार्पितामात्रे
गूढभावनियंत्रिता ॥ योगमाणिक्यमंजूषास्फुटमुद्घाट्यतेऽधुना ॥ २ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंकापिलंयोगंपृच्छति कपिलइतित्रिभिः तत्त्वानां
संख्यातागणकः सांख्यप्रवर्त्तकइत्यर्थः अतएवस्वयंजातःआत्मप्रज्ञप्तये आत्मतत्त्वज्ञापनाय ॥ १ ॥

पुंसांमध्येवर्ष्मणः वृद्धस्यउत्तमस्येत्यर्थः सर्वयोगिनांमध्येवरिम्णःवरस्यभावोवरिमा भवितृप्रधानोऽयंनिर्देशःवरिष्ठस्येत्यर्थःयद्वा वरीयस्त्वादित्यर्थः विश्रुतौकीर्तौ असवइंद्रियाणिभूरिअलंनतृप्यंति श्रुतेनश्रवणेनदीव्यतिद्योततइतितथातस्य यद्वा भूरिबहुशःश्रुतोदेवो येनतस्यापिमे असवइतिसंबंधः॥ २॥स्वानांछंदेनइच्छयाआत्मादेहोयस्यसः यद्यत्कर्मविधत्तेतानिकर्माणिकीर्त्तनार्हाणिअनुकीर्त्तय॥ ॥ ३ ॥ यथात्वंमांप्रचोदयसि एवंप्रचोदितःसन् तथा तत्प्रश्नानुसारेणआन्वीक्षिक्यामात्मविद्यायाम् ॥ ४ ॥ बिंदुसरेइति आर्षः बिंदुसरसि ॥ ५ ।। तत्त्वमार्गस्याग्रंपारंदर्शयतीतितथा एषमानवितेगर्भंप्रविष्टःकैटभार्दनइत्यादिधातुर्वचः संस्मरंतीप्राह ॥ ६ ॥ असतामिं-

नत्यस्यवर्ष्मणःपुंसांवरिम्णःसर्वयोगिनां॥ विश्रुतौश्रुतदेवस्यभूरितृप्यंतिमेऽसवः॥ २॥यद्यद्विधत्तेभगवा-
न्स्वच्छंदात्मात्ममायया॥ तानिमेश्रद्दधानस्यकीर्त्तन्यान्यनुकीर्त्तय॥ ३॥ सूतउवाच द्वैपायनसखस्त्वे-
वंमैत्रेयोभगवांस्तथा॥ प्राहेदंविदुरंप्रीतआन्वीक्षिक्यांप्रचोदितः॥ ४ ॥ मैत्रेयउवाच पितरिप्रस्थि-
तेऽरण्यंमातुःप्रियचिकीर्षया॥ तस्मिन्बिंदुसरेऽवात्सीद्भगवान्कपिलःकिल॥ ५ ॥ तमासीनमकर्माणंतत्त्व-
मार्गाग्रदर्शनं॥ स्वसुतंदेवहूत्याहधातुःसंस्मरतीवचः॥ ६॥ देवहूतिरुवाच निर्विण्णानितरांभूमन्न-
सदिंद्रियतर्षणात् ॥ येनसंभाव्यमानेनप्रपन्नांऽधंतमःप्रभो॥ ७ ॥ तस्यत्वंतमसोंऽधस्यदुष्पारस्याद्यपारग-
म्॥ सच्चक्षुर्जन्मनामंतेलब्धंमेत्वदनुग्रहात्॥ ८॥ यआद्योभगवान्पुंसामीश्वरोवैभवान्किल॥ लोकस्यतम-
सांऽधस्यचक्षुःसूर्यइवोदितः॥ ९॥ अथमेदेवसंमोहमपाक्रष्टुंत्वमर्हसि॥ योऽवग्रहोऽहंममेतीत्येतस्मिन्योजि-
तस्त्वया ॥ १०॥ तंत्वागताऽहंशरणंशरण्यंस्वभृत्यसंसारतरोःकुठारं ॥ जिज्ञासयाऽहंप्रकृतेःपूरुषस्यनमा-
मिसद्धर्मविदांवरिष्ठं॥ ११॥

द्रियाणांतर्षणात् विषयाभिलाषात् निर्विण्णाश्रांताऽस्मि येनसंभाव्यमानेनपूर्यमाणेन॥ ॥ ७ ॥ पारंगमयतीतिपारंगत्वमेवश्रेष्ठंचक्षुर्मेमयालब्धं त्वदनुग्रहाज्जन्मनामंतेभाव्येसति ॥ ८ ॥ तत्प्रपंचयतिसभगवान् भवानेवचक्षूरूपउदितः सूर्योयथा॥ ९ ॥ अपाक्रष्टुमपनेतुं कोऽसौसंमोहःतमाह एतस्मिन्देहादौत्वयैवयोजितोयोऽहंममेत्यवग्रहः आग्रहः द्वितीय इतिशब्दस्तत्कार्यरागादिग्रहणार्थः॥१०॥ प्रकृतेःपुरुषस्यच जिज्ञासयात्वामहंशरणंगतास्तीनमामीत्यन्वयः कुठारंछेत्तारम् ॥ ११ ॥

अपवर्गवर्धनंमोक्षेरतिजमकमीषत्स्मितेनशोभितमाननंयस्य ॥ १२ ॥ आध्यात्मिकआत्मनिष्ठः यत्रयस्मिन् ॥ १३ ॥१४ ॥ तत्रसर्वांगनैपुणंचित्तसंयमाधीनमितिदर्शयन्याह चेतइति अस्यात्मनोजीवस्यगुणेषुविषयेषुपुंसिपरमेश्वरे वाशंब्दस्तुशब्दार्थे ॥ १५ ॥ यथाच चित्तसंयमेपुरुषार्थसिद्धिस्तद्दर्शयतित्रिभिः मलैर्वीतंविरहितंयदाशुद्धंमनोभवति मनःशुद्धेर्ज्ञापकमाह अदुःखमिति॥ १६ ॥निरंतरंभिन्नं

मैत्रेयउवाच इतिस्वमातुर्निरवद्यमीप्सितंनिशम्यपुंसामपवर्गवर्धनं॥ धियाऽभिनंद्यात्मवतांसतांगतिर्बभाषईषत्स्मितशोभिताननः ॥ १२॥ श्रीभगवानुवाच योगआध्यात्मिकःपुंसांमतोनिःश्रेयसायमे॥ अत्यंतोपरतिर्यत्रदुःखस्यचसुखस्यच॥ १३॥तमिमंतप्रवक्ष्यामियमवोचंपुराऽनघे॥ऋषीणांश्रोतुकामानां योगंसर्वांगनैपुणं ॥ १४॥ चेतःखल्वस्यबंधायमुक्तयेचात्मनोमतं॥ गुणेषुसक्तंबंधायरतंवापुंसिमुक्तये॥ ॥ १५॥ अहंममाभिमानोत्थैःकामलोभादिभिर्मलैः॥ वीतंयदामनःशुद्धमदुःखमसुखंसमं॥ १६॥ तदापुरुषआत्मानंकेवलंप्रकृतेःपरं॥ निरंतरंस्वयंज्योतिरणिमानमखंडितं॥ १७॥ ज्ञानवैराग्ययुक्तेनभक्तियुक्तेनचात्मना॥ परिपश्यत्युदासीनंप्रकृतिंचहतौजसं॥ १८॥ नयुज्यमानयाभक्त्याभगवत्यखिलात्मनि॥ सदृशोऽस्तिशिवःपंथायोगिनांब्रह्मसिद्धये ॥ १९॥ प्रसंगमजरंपाशमात्मनःकवयोविदुः ॥ सएवसाधुषुकृतोमोक्षद्वारमपावृतं॥ २०॥ तितिक्षवःकारुणिकाःसुहृदःसर्वदेहिनां ॥ अजातशत्रवःशांताःसाधवःसाधुभूषणाः॥ २१॥ मय्यनन्येनभावेनभक्तिंकुर्वंतियेदृढां ॥ मत्कृतेत्यक्तकर्माणस्त्यक्तस्वजनबांधवाः॥ २२॥ मदाश्रयाःकथामृष्टाःशृण्वंतिकथयंतिच॥ तपंतिविविधास्तापानैतान्मद्गतचेतसः॥ २३॥

दम् अणिमानंसूक्ष्ममखंडितमपरिच्छिन्नम् ॥ १६ ॥ हतौजसंक्षीणबलाम् ॥ १८ ॥ मनःशुद्धौच भक्तिरेवांतरंगसाधनमित्याह नेति ॥ ॥१९ ॥ अस्यसर्वस्यापिसत्संगोमूलमित्याह प्रसंगमिति अपावृतंनिरावरणम् ॥ २० ॥ साधूनांलक्षणमाह तितिक्षवइतिचतुर्भिः साधवः शास्त्रानुवर्त्तिनः साधुसुशीलंतदेवभूषणंयेषां ॥ २१ ॥ २२ ॥ एतानुक्तलक्षणान्तापाआध्यात्मिकादयोनतपंतिनव्यथयंति कुतः मद्गतंचेतोयेषांतान् ॥ २३ ॥

येतापैर्नाभिभूयंतेतेसाधवइत्यर्थः ॥ २४ ॥सत्संगस्य भक्त्यंगतामुपपादयति सतामिति वीर्यस्य सम्यक्वेदनंयासुतावीर्यसंविदः हृत्कर्णयो रसायनाः सुखदाः तासांजोषणात्सेवनात् अपवर्गोऽविद्यानिवृत्तिर्वर्त्मयस्मिन्तस्मिन्हरौ प्रथमंश्रद्धाततोरतिः ततोभक्तिः अनुक्रमिष्य ति अनुक्रमेणभविष्यतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ ततःकिमतआह भक्त्येति ममरचनायासृष्ट्यादिलीला तस्याअनुचिंतयायाभक्तिस्तयाऐंद्रिया त्सुखाज्जातविरागःसन् दृष्टश्रुतात् ऐहिकामुष्मिकात् ततोयत्तउद्युक्तःसन् चित्तस्यग्रहणेयतिष्यतेयतिष्यति ऋजुभिः भक्तिप्रधानत्वा

तएतेसाधवःसाध्विसर्वसंगविवर्जिताः॥ संगस्तेष्वथतेप्रार्थ्यःसंगदोषहराहिते॥२४॥ सतांप्रसंगान्ममवीर्यसंविदोभवंतिहृत्कर्णरसायनाःकथाः॥तज्जोषणादाश्वपवर्गवर्त्मनिश्रद्धारतिर्भक्तिरनुक्रमिष्यति॥२५॥ भक्त्यापुमान्जातविरागऐंद्रियाद्दृष्टश्रुतान्मद्रचनानुचिंतया॥ चित्तस्ययत्तोग्रहणेयोगयुक्तोयतिष्यतेऋजुभिर्योगमार्गैः॥ २६॥ असेवयाऽयंप्रकृतेर्गुणानांज्ञानेनवैराग्यविजृंभितेन॥ योगेनमय्यर्पितयाचभक्त्यामांप्रत्यगात्मानमिहावरुंधे॥२७॥ देवहूतिरुवाच काचित्त्वय्युचिताभक्तिःकीदृशीममगोचरा॥ययापदंतेनिर्वाणमंजसाऽन्वश्नवाअहं॥ २८ ॥ योयोगोभगवद्बाणोनिर्वाणात्मंस्त्वयोदितः ॥ कीदृशःकतिचांगानियतस्तत्त्वावबोधनं॥ २९ ॥ तदेतन्मेविजानीहियथाऽहंमंदधीर्हरे ॥ सुखंबुध्येयदुर्बोधंयोषाभवदनुग्रहात्॥ ३० ॥ मैत्रेयउवाच विदित्वाऽर्थंकपिलोमातुरित्थंजातस्नेहोयत्रतन्वाऽभिजातः ॥ तत्त्वाम्नायंयत्प्रवदंतिसांख्यंप्रोवाचवैभक्तिवितानयोगं॥ ३१ ॥

दनायासैः ॥ २६ ॥ तदेवंप्रकृतेर्गुणानामसेवयाज्ञानादिभिश्च अयंजीवइहैवदेहेमामेवावरुंधेप्राप्नोति ॥ २७ ॥ काचिदिति कास्विदि त्यर्थःउचितायोग्या तत्रापिममत्वयाःकीदृशीगोचरायोग्या निर्वाणंमोक्षात्मकंतवपदंस्वरूपम् अन्वश्नवै अनंतरमेवसर्वात्मनाप्राप्स्या मि अंजसात्वितिपाठे अहंत्वितिसंबंधः॥ २८ ॥ भगवद्बाणोयोभगवंतंलक्षीकरोतीत्यर्थः यतः यस्मात्योगात् ॥ २९ ॥ विजानीहिवि शेषेणज्ञापय सुखमनायासेन ॥ ३० ॥ इत्थंमातुरर्थंप्रयोजनंविदित्वा जातस्नेहत्वेहेतुः यत्रयस्यांतन्वादेहेनाविर्भूतः तत्त्वान्याम्नायंते अनुक्रम्यंतेयस्मिन् किंतत् यत्सांख्यंप्रवदंतितत्प्रोवाच भक्तिवितानंचयोगंच ॥ ३१ ॥

काचित्त्वय्युचिताभक्तिरितिपृष्टामुत्तमांभक्तिलक्षयति गुणाः विषयाःलिग्यंतेज्ञायंतेयैस्तेषांदेवानां द्योतनात्मकानामिंद्रियाणांतदधिष्ठा तॄणांवा सत्वेसत्वमूर्त्तौहरावेवयावृत्तिःसाभक्तिः सिद्धेर्मुक्तेरपिगरीयसीत्युत्तरेणान्वयः कथंभूताअनिमित्तानिष्कामास्वाभाविकीअय त्नसिद्धा तेषामेवंविधवृत्तौहेतुमाह गुरोरुच्चारणमनुश्रूयतइत्यनुश्रवोवेदः तद्विहितमानुश्रविकंतदेवकर्मयेषामतएवएकमेकरूपमविकृतं मनोयस्यपुंसःशुद्धसत्त्वस्येत्यर्थः ३२॥ भक्तिश्चप्रासंगिकीभवत्येवेत्याह याभक्तिः कोशंलिंगशरीरंजरयतिक्षपयति स्वप्रयत्नंविनैवसि द्धौदृष्टांतःनिगीर्णंभुक्तमन्नमनलोजाठरोयथाजरयतीति॥३३॥भक्तेर्गरिष्ठत्वमेवोपपादयति नैकात्मतामितिपंचभिःएकात्मतांसायुज्य मोक्षं मदर्थमीहाक्रियायेषां प्रसज्य आसक्तिंकृत्वा पौरुषाणिवीर्याणि॥ ३४ ॥ प्रसन्नानिवक्त्राणि अरुणानिलोचनानिचयेषुतैर्मद्रूपैः

श्रीभगवानुवाच देवानांगुणलिंगानामानुश्रविककर्मणाम् ॥ सत्त्वएवैकमनसोवृत्तिःस्वाभाविकीतुया ॥ ३२॥ अनिमित्ताभागवतीभक्तिःसिद्धेर्गरीयसी ॥ जरयत्याशुयाकोशंनिगीर्णमनलोयथा ॥ ३३॥ नैकात्मतांमेस्पृहयंतिकेचिन्मत्पादसेवाऽभिरतामदीहाः॥येऽन्योऽन्यतोभागवताःप्रसज्यसभाजयंतेममपौरुषाणि॥३४॥पश्यंतितेमेरुचिराण्यंबसंतःप्रसन्नवक्त्रारुणलोचनानि॥रूपाणिदिव्यानिवरप्रदानिसाकंवाचंस्पृहणीयांवदंति॥ ३५ ॥ तैर्दर्शनीयावयवैरुदारविलासहासेक्षितवामसूक्तैः॥हृतात्मनोहृतप्राणांश्चभक्तिरनिच्छतोमेगतिमण्वींप्रयुंक्ते॥३६॥ अथोविभूतिंममभायाविनस्तामैश्वर्यमष्टांगमनुप्रवृत्तम्॥ श्रियंभागवतींवाऽस्पृहंतिभद्रांपरस्यमेतेऽश्नुवतेतुलोके ॥ ३७॥

साकंसह नित्यंपरमेश्वरानुभवसुखंभक्तावधिकमितिभावः ॥ ३५॥ आत्मानंदस्त्ववश्यंभावीत्याह तैरिति दर्शनीयामनोहराअवयवामु खनेत्रादयोयेषुतैः हृतःआत्माचित्तंयेषां हृताआकृष्टाःप्राणाश्चेंद्रियाणियेषांतान् भजतःअनिच्छतःइच्छाहीनानपि अण्वींगतिंमुक्तिं प्रयुंक्तेप्रापयति कैःसाधनैः हृतात्मनः उदारैर्विलासादिभिः तत्रविलासोलीला वामंमनोहरं सूक्तंमधुरभाषणम् ॥ ३६ ॥ विभूत्यादि कंचतत्राधिकमित्याह अथोअविद्यानिवृत्त्यनंतरंविभूतिंसत्यलोकाधिगतांभोगसंपत्तिम् अणिमाद्यष्टांगमैश्वर्यं अनुप्रवृत्तं भक्तिमनुस्व तएवप्राप्तमपि भागवतींचश्रियंवैकुंठस्थांसंपत्तिं अस्पृहयंति तेयद्यपिनस्पृहयंतीत्यर्थःतथापितुलोकेवैकुंठेअश्नुवतेप्राप्नुवंत्येव ॥ ३७ ॥

नन्वेवंतर्हिलोकत्वाविशेषात्स्वर्गादिवद्वोकृभाग्यानांकदाचिद्विनाशःस्यात्तत्राह हेशांतरूप यद्वाशांतंशुद्धसत्त्वंतद्रूपेवैकुंठे मत्पराःक
दाचिदपिननंक्ष्यंतिभोग्यहीनानभवंति अनिमिषोमेहेतिः मदीयंकालचक्रंचनोलेढितान्नग्रसति तत्रहेतुर्येषामिति सुतइवस्नेहविषयःस
खेवविश्वासास्पदं गुरुरिवोपदेष्टा सुहृदिवहितकारी इष्टदेवमिवपूज्यः एवंसर्वभावेनमांयेभजंतितान्मदीयंकालचक्रंनग्रसतीत्यर्थः॥३८॥
एवंभूतांतुमुक्तिमेकांतभक्तेभ्योददामीत्याह इममितिद्वाभ्यां उभयायिनंलोकद्वयगामिनं आत्मानंसोपाधिकमात्मानमनुयेपुत्रकलत्राद
यःयेचपश्वादयः रायःधनानि॥३९॥अन्यांश्चपरिग्रहान्मृत्योः संसारात् अतिपारये अतितारयामि॥४०॥अभक्तानांतुकथंचिदपिनमो

नकर्हिचिन्मत्पराःशांतरूपेनंक्ष्यंतिनोमेनिमिषोलेढिहेतिः॥ येषामहंप्रियआत्मासुतश्चसखागुरुःसुहृदोदैव
मिष्टं॥३८॥ इमंलोकंतथैवामुमात्मानमुभयायिनं॥ आत्मानमनुयेचेहयेरायःपशवोगृहाः॥३९॥ विसृ
ज्यसर्वानन्यांश्चमामेवंविश्वतोमुखं॥ भजंत्यनन्ययाभक्त्यातान्मृत्योरतिपारये॥४०॥ नान्यत्रमद्भगवतः
प्रधानपुरुषेश्वरात्॥ आत्मनःसर्वभूतानांभयंतीव्रंनिवर्तते॥ ४१ ॥ मद्भयाद्वातिवातोऽयंसूर्यस्तपतिमद्भ
यात्॥ वर्षतींद्रोदहत्यग्निर्मृत्युश्चरतिमद्भयात्॥ ४२॥ ज्ञानवैराग्ययुक्तेनभक्तियोगेनयोगिनः॥क्षेमायपाद
मूलंमेप्रविशंत्यकुतोभयं॥ ४३॥ एतावानेवलोकेस्मिन्पुंसांनिःश्रेयसोदयः॥तीव्रेणभक्तियोगेनमनोमय्य
र्पितंस्थिरं॥ ४४॥ इ० भा० म० तृ० कापिलेयोपाख्यानेपंचविंशतितमोऽध्यायः॥ २५॥ ॥ छ॥

श्रीभगवानुवाच अथतेसंप्रवक्ष्यामितत्त्वानांलक्षणंपृथक्॥यद्विदित्वाविमुच्येतपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः॥१॥

क्षइत्याहनेति मद्भगवतोन्यत्रभगवतोमत्तोविना सर्वभूतानामात्मनोभगवदादिविशेषणत्रयेणसामर्थ्यंनिरपेक्षत्वंहितकारित्वंचोक्तं॥४१॥
ऐश्वर्यंस्फुटयतिमद्भयादिति श्रुतिश्च भीषाऽस्माद्वातःपवतेभीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ॥ ४२ ॥ मद्भज
नादेवमोक्षइत्यत्रसदाचारंप्रमाणयतिज्ञानेति ॥ ४३ ॥ उपसंहरति एतावानिति मय्यर्पितंसत्मनः स्थिरंभवतीति यत्एतावानेव॥४४॥
इतितृ०टी०पंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥ षड्विंशेपुंप्रकृत्योस्तुविवेकायोपवर्ण्यते॥सांख्येनसर्वभावानांजन्मलक्षणभेदतः॥ १॥ धा
त्रापुत्रायययप्रोक्तंक्षत्रेमित्रासुतेनयत्॥मात्रेसांख्यंतदध्यात्मंप्राधान्येनाहतत्त्ववित्॥ २ ॥ तत्त्वाम्नायंयत्प्रवदंतिसांख्यमित्यत्रसांख्यंभक्ति
योगश्चेतित्रयमुपक्षिप्तं तत्रभक्तिमुक्त्वाइदानींसांख्यमाह अथेति ॥ १ ॥

ननुमुक्तिरात्मज्ञानादेवनतुतत्त्वलक्षणज्ञानात् तमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतीतिश्रुतेरतआह ज्ञानमिति आत्मदर्शनरूपंज्ञानं अतएवहृदयग्रं
थिभेदनं अहंकारनिवर्त्तकं निःश्रेयसप्रयोजनाय यदाहुः तत्तेवर्णयामि तत्त्वलक्षणादेवविविक्तात्मज्ञानंभवतीतिभावः ॥ २ ॥ तत्रपुरु
षंलक्षयति अनादिरिति आत्मैवपुरुषः कोऽसावात्माप्रत्यक्प्रतिलोमंधामस्फूर्तिर्यस्य क्षणिकपक्षंव्यावर्तयति अनादिरिति संसारित्वप
क्षंव्यावर्त्तयति प्रकृतेःपरः अन्यः असंगः ज्ञानादिगुणत्वंवारयति निर्गुणः मीमांसकाद्यभिमतज्ञानविषयत्वंवारयतिस्वयंज्योतिः अने
नैवप्राभाकराभिमतंज्ञानाधारत्वेनस्फुरणमपिनिरस्तं स्वयंज्योतिष्ट्वेहेतुः विश्वंयेनसमन्वितं प्रकाशतइतिशेषः एतैरेवहेतुभिः पुरुषस्य
प्रकृतेःपरत्वमपिसिद्धं ॥ ३ ॥ अत्रावरणविक्षेपशक्तिभेदेनप्रकृतिर्द्विविधा तत्रावरणशक्त्यासैवजीवोपाधिरविद्या विक्षेपशक्त्यासैवमा

ज्ञानंनिःश्रेयसार्थायपुरुषस्यात्मदर्शनं॥ यदाहुर्वर्णयेतत्तेहृदयग्रंथिभेदनम्॥ २ ॥ अनादिरात्मापुरुषोनि
र्गुणःप्रकृतेःपरः ॥ प्रत्यक्धामास्वयंज्योतिर्विश्वंयेनसमन्वितम् ॥ ३ ॥ सएषप्रकृतिंसूक्ष्मांदैवींगुणमयींवि
भुः॥ यदृच्छयैवोपगतामभ्यपद्यतलीलया॥ ४ ॥ गुणैर्विचित्राःसृजतींसरूपाःप्रकृतिंप्रजाः॥ विलोक्यमुमु
हेसद्यःसइहज्ञानगूहया॥ ५ ॥ एवंपराभिध्यानेनकर्तृत्वंप्रकृतेःपुमान्॥ कर्मसुक्रियमाणेषुगुणैरात्मनिमन्य
ते॥ ६ ॥ तदस्यसंसृतिर्बंधःपारतंत्र्यंचतत्कृतं॥ भवत्यकर्त्तुरीशस्यसाक्षिणोनिर्वृतात्मनः॥ ७ ॥

यापारमेश्वरी पुरुषश्चजीवेश्वररूपेणद्विविधःतत्रयःप्रकृत्यविवेकेनसंसरतिसजीवः यस्तुप्रकृतिंवशीकृत्यविश्वसृष्ट्यादिकरोतिसपरमेश्वरः
तत्रप्रकृत्यविवेकेनजीवस्यसंसारप्रकारमाह सएषइतिपंचभिः सूक्ष्मामव्यक्तांदैवींदेवस्यविष्णोःशक्तिं लीलयाउपगतांयदृच्छयैवाभ्य
पद्यतेत्यन्वयः ॥ ४ ॥ तस्यालीलामाह गुणैरिति ज्ञानंगूहयतिआवृणोतीतिज्ञानगूहातया तथाचश्रुतिः अजामेकांलोहितशुक्लकृष्णां
बह्वींप्रजांजनयंतींसरूपां अजोह्येकोजुषमाणोऽनुशेतेजहात्येनांभुक्तभोगामजोन्यइति मुमुहेआत्मानंविस्मृतवान् ॥ ५ ॥ पराभिध्या
नंप्रकृत्यध्यासः तेनप्रकृतेर्गुणैः कर्मसुक्रियमाणेषु कर्तृत्वमात्मनिमन्यते ॥ ६ ॥ तदितिकर्तृत्वमननमेव अस्यपुरुषस्यसाक्षिमात्रत्वात्
अकर्तुरेवसतः कर्मभिर्बंधः ईशस्यापरतंत्रस्यैवकर्मबंधकृतंभोगेपारतंत्र्यं निर्वृतात्मनः सुखात्मकस्यैवसंसृतिर्जन्ममृत्युप्रवाहः प्रकृत्यवि
वेककृतमेतत्सर्वंभवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

ननुचैतन्यसामानाधिकरण्यैनैवकर्तृत्वादिप्रतीतेः स्वस्यैवतदंगीक्रियतांनेत्याह कार्यंशरीरं कारणमिंद्रियं कर्तादेवतावर्गः तद्भावापत्तौ पुरुषस्यप्रकृतिकारणंविदुः कूटस्थस्यस्वतोविकाराभावात् प्रकृतिपरिणामभूतदेहाद्यहंकारकृतमेवकर्तृत्वादिकमित्यर्थः भोक्तृत्वेतुपुरुषंकारणंविदुरित्यस्यायंभावः यद्यप्यहंकारगतमेवकर्तृत्वादिकंभोक्तृत्वंचतथाऽपिविकारस्यजडावसानत्वादुपाधिप्राधान्यं भोगस्यचिदवसानत्वात् उपहितप्राधान्यमिति ॥ ८ ॥ तदेवंसंसारिणंपुरुषंतद्धेतुंप्रकृतिंचज्ञात्वेदानींजगत्कारणमीश्वरंतत्प्रकृतिंचपृच्छति प्रकृतेरिति अस्यविश्वस्यसदसच्चस्थूलंसूक्ष्मंचकार्यंयदात्मकं तयोः प्रकृतिपुरुषयोः ॥ ९ ॥ तत्रप्रकृतिंलक्षयति यत्प्रधानंतदेवंप्रकृतिंप्राहुः किंतत्प्र

कार्यकारणकर्तृत्वेकारणंप्रकृतिंविदुः॥ भोक्तृत्वेसुखदुःखानांपुरुषंप्रकृतेःपरम् ॥ ८ ॥ देवहूतिरुवाच ।
प्रकृतेःपुरुषस्यापिलक्षणंपुरुषोत्तम ॥ ब्रूहिकारणयोरस्यसदसच्चयदात्मकं ॥ ९ श्रीभगवानुवाच
यत्तत्त्रिगुणमव्यक्तंनित्यंसदसदात्मकं ॥ प्रधानंप्रकृतिंप्राहुरविशेषंविशेषवत् ॥ १० ॥ पंचभिःपंचभिर्ब्रह्म
चतुर्भिर्दशभिस्तथा॥एतच्चतुर्विंशतिकंगणंप्राधानिकंविदुः॥ ११॥महाभूतानिपंचैवभूरापोऽग्निर्मरुन्नभः॥
तन्मात्राणिचतावंतिगंधादीनिमतानिमे॥ १२॥इंद्रियाणिदशश्रोत्रंत्वग्दृग्रसननासिकाः॥वाक्करौचरणौमे
ढ्रंपायुर्दशमउच्यते॥ १३ ॥ मनोबुद्धिरहंकारश्चित्तमित्यंतरात्मकं ॥ चतुर्धालक्ष्यतेभेदोवृत्त्यालक्षणरूपया
॥ १४ ॥एतावानेवसंख्यातोब्रह्मणःसगुणस्यह ॥ सन्निवेशोमयाप्रोक्तोयःकालःपंचविंशकः॥ १५॥

धानंस्वतोऽविशेषंविशेषवत् विशेषाणामाश्रयःतर्हिकिंब्रह्मन त्रिगुणं किंमहत्तत्वादिन अव्यक्तमकार्यं किंकालादिन सदसदात्मकंकार्यकारणरूपं किंजीवः प्रकृतिःननित्यं ॥ १० ॥अन्येषांतत्त्वानांलक्षणंवक्तुंतानिगणयति पंचभिरित्यादि संख्याभेदेन एतच्चतुर्विंशतिकं एतानिचतुर्विंशतिर्यस्मिन्गणेतंगणंप्राधानिकंप्रधानकार्यात्मकंब्रह्मविदुः ॥ ११॥ एतद्विवृणोतिमहाभूतानीतित्रिभिः तावंतिपंचैव ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ अंतरात्मकमंतःकरणं लक्षणरूपयाव्यवच्छेदिकया ॥ १४ ॥ यावन्मयाप्रोक्तः एतावानेवसंख्यातः तत्त्वज्ञैःकालेतुमतद्वयमाह यः कालः सपंचविंशकः अल्पार्थेकप्रत्ययः प्रकृतेरेवावस्थाविशेषइत्यर्थः ॥ १५ ॥

एकेतुपौरुषंपुरुषस्येश्वरस्यप्रभावम् विक्रमंकालमाहुः तमेवकालंद्वेधालक्षयति यतोभयंभवति कस्यप्रकृतिमीयुषःप्राप्तस्यअतएवदेहेअहंकारेणविमूढस्यकर्तुर्जीवस्य अनेनसंहारकत्वेनलक्षितः ॥ १६ ॥सृष्टिहेतुत्वेनलक्षयतिप्रकृतेरिति ॥ १७ ॥ कोऽसौभगवान्तमाह अंतरिति अंतःसर्वप्राणिनांयःपुरुषरूपेणनियंतृत्वेनसमन्वेति सम्यक्कृतद्विकाररहितएवानुस्यूतोवर्त्तते बहिश्चकालरूपेण एषभगवान् यद्वायःपुरुषइतिप्रसिद्धः कालःसपंचविंशः एकेतुपुरुषस्यप्रभावंकालमाहुः प्रभावस्यैवलक्षणंयतइति पुरुषस्यैवकालत्वेहेतुःप्रकृतेरिति उभयथाविवक्षाभ्यांहेतुःअंतरिति शेषंसमानं तदेवंप्रकृतेश्चतुर्विंशतिभेदाःजीवेश्वरयोश्चैक्यविवक्षया अतःपंचविंशतिस्तत्त्वानिभवंति तयोर्भेदविवक्षयाचषड्विंशतिर्भवंति ॥१८॥ इदानींतत्त्वानामुत्पत्तिपूर्वकंलक्षणान्याह दैवादित्यादिना एतान्यसंहृत्येत्यतःप्रा

प्रभावंपौरुषंप्राहुःकालमेकेयतोभयं ॥ अहंकारविमूढस्यकर्त्तुःप्रकृतिमीयुषः ॥ १६ ॥ प्रकृतेर्गुणसाम्यस्य निर्विशेषस्यमानवि ॥ चेष्टायतःसभगवान्कालइत्युपलक्षितः ॥ १७ ॥अंतःपुरुषरूपेणकालरूपेणयोबहिः ॥ समन्वेत्येषसत्त्वानांभगवानात्ममायया ॥ १८ ॥दैवात्क्षुभितधर्मिण्यांस्वस्यांयोनौपरःपुमान् ॥ आधत्तवीर्यं साऽसूतमहत्तत्त्वंहिरण्मयं ॥ १९ ॥विश्वमात्मगतंव्यंजन्कूटस्थोजगदंकुरः ॥ स्वतेजसाऽपिबत्तीव्रमात्मप्रस्वापनंतमः ॥ २० ॥ यत्तत्सत्त्वगुणंस्वच्छंशांतंभगवतःपदं ॥ यदाहुर्वासुदेवाख्यंचित्तंतन्महदात्मकं ॥ २१ ॥

क्तनेनपंथैन तत्रचित्तस्योत्पत्तिपूर्वकंलक्षणमाहचतुर्भिः दैवात्जीवादृष्टात् क्षुभिताधर्मागुणायस्याः योनौअभिव्यक्तिस्थाने प्रकृतौबीर्यंचिच्छक्तिम् साप्रकृतिर्महत्तत्वमसूत महतःस्वरूपमाह हिरण्मयंप्रकाशबहुलम् ॥ १९ ॥ विश्वमहंकारादिप्रपंचं आत्मगतंस्वस्मिन् सूक्ष्मरूपेणस्थितंव्यंजन्प्रकटयन्महान् तीव्रंप्रलयकालीनंतमोऽपिबत् कूटस्थःलयविक्षेपशून्यःआत्मानंप्रस्वापयतीतितथा यत्पूर्वंप्रलयसमयेमहांतंप्रकृतौविलापयामासेत्यर्थः ॥ २० ॥प्रसंगाच्चतुर्व्यूहोपासनामाह यत्तदिति सर्वागमप्रसिद्धत्वमाह स्वच्छंविशदं शांतंरागादिरहितं भगवतःपदमुपलब्धिस्थानम् अतएववासुदेवाख्यंयदाहुः अयमर्थः अधिभूतरूपेणतस्यैवमहानितिसंज्ञा अध्यात्मरूपेणचित्तमिति उपास्यरूपेणवासुदेवइति अधिष्ठातातुतस्यक्षेत्रज्ञएवमहंकारेसंकर्षणउपास्यः रुद्रोऽधिष्ठाता मनस्यनिरुद्धउपास्यः चंद्रोऽधिष्ठाता बुद्धौप्रद्युम्नउपास्यःब्रह्माऽधिष्ठातेतिज्ञातव्यम् ॥ २१ ॥

स्वच्छत्वंगंगवद्विवयाहित्यम् अविकारित्वंलयविक्षेपराहित्यम् अपांप्रकृतिः फेनतरंगादिरहिताऽवस्था पराभूसंसर्गात्प्राक्तनीयायथाम धुरास्वच्छाशांताचतद्वदित्यर्थः ॥ २२ ॥ अहंकारस्योत्पत्तिपूर्वकंलक्षणमाह महत्तत्त्वादितिचतुर्भिः क्रियासुशक्तिर्यस्यसःक्रियाशक्तिः ॥२३॥ त्रैविध्यमाह वैकारिकइति तस्यकार्यमाह यतःयस्मात् मनआदीनांभवउत्पत्तिः ॥ २४॥ तस्मिन्नुपास्यव्यूहमाह सहस्रशिरसमि ति ॥ २५ ॥लक्षणमाह कर्तृत्व मिति कर्तृत्वंदेवतादिरूपेणकरणत्वमिंद्रियरूपेणकार्यत्वंभूतरूपेण शांतत्वादिकंतुतत्कारणगुणत्रयरूपेण॥ ॥ २६ ॥ मनसउत्पत्तिपूर्वकंलक्षणमाह वैकारिकादितिद्वाभ्याम् संकल्पश्चिंतनंविकल्पोविशेषचिंतनंयस्यमनसःसंकल्पविकल्पाभ्यांका

स्वच्छत्वमविकारित्वंशांतत्वमितिचेतसः॥ वृत्तिभिर्लक्षणंप्रोक्तंयथाऽपांप्रकृतिःपरा॥ २२॥महत्तत्वाद्विकु र्वाणाद्भगवद्वीर्यसंभवात्॥ क्रियाशक्तिरहंकारस्त्रिविधःसमपद्यत॥२३॥वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चयतो भवः॥ मनसश्चेंद्रियाणांचभूतानांमहतामपि॥२४॥ सहस्रशिरसंसाक्षाद्यमनंतंप्रचक्षते ॥संकर्षणाख्यंपु रुषंभूतेंद्रियमनोमयं ॥ २५ ॥ कर्तृत्वंकरणत्वंचकार्यत्वंचेतिलक्षणं ॥ शांतघोरविमूढत्वमितिवास्यादहं कृतेः॥२६॥ वैकारिकाद्विकुर्वाणान्मनस्तत्त्वमजायत॥ यत्संकल्पविकल्पाभ्यांवर्ततेकामसंभवः॥ २७॥य द्विदुर्ह्यनिरुद्धाख्यंहृषीकाणामधीश्वरं॥ शारदेंदीवरश्यामंसंराध्यंयोगिभिःशनैः॥ २८॥ तैजसात्तुविकुर्वा णाद्बुद्धितत्त्वमभूत्सति॥ द्रव्यस्फुरणविज्ञानमिंद्रियाणामनुग्रहः॥ २९ ॥ संशयोऽथविपर्यासोनिश्चयःस्मृ तिरेवच॥ स्वापइत्युच्यतेबुद्धेर्लक्षणंवृत्तितःपृथक्॥ ३०॥

मसंभवोवर्ततइति कामरूपावृत्तिर्लक्षणत्वेनोक्तानतुप्रद्युम्नव्यूहोत्पत्तिः तस्यसंकल्पादिकार्यत्वाभावात् उपास्यव्यूहस्यचानिरुद्धस्यो क्तेः ॥ २७॥ शारदंशरत्कालीनमिंदीवरंनीलोत्पलं तद्वदिवश्यामम् यत्शनैः संराध्यंवशीकर्तुंयोग्यंदुर्ग्रहत्वात् ॥ २८ ॥ बुद्धेरुत्पत्तिपूर्व कंलक्षणमाह तैजसादितिद्वाभ्याम् हेसति द्रव्यस्फुरणरूपंविज्ञानमितिचित्तव्यावृत्त्यर्थमुक्तं इंद्रियाणामनुग्रहइतिसविकल्पज्ञाने हृषी काणामधीश्वरमितियदुक्तंतत्तुनिर्विकल्पकज्ञाने ॥ २९ ॥ द्रव्यस्फुरणस्यैवप्रपंचः संशयादिः विपर्यासोमिथ्याज्ञानम् निश्चयःप्रमाणं ज्ञानं स्वापोनिद्रा प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइतिपातंजलोक्तेः ॥ ३० ॥

इंद्रियाणामुत्पत्तिमाह तैजसानितैजसाहंकाराज्जातानि ज्ञानेंद्रियाणांवैकारिकत्वशंकानिरसनार्थमेवकारः द्विविधान्यपींद्रियाणितैजसा न्येवेत्यन्वयः तत्रहेतुःप्राणस्येतिहियस्मात्प्राणस्यक्रियाशक्तिर्बुद्धेश्चविज्ञानशक्तिता अतःप्राणस्यतैजसत्वात्तत्क्रियाशक्तिमतामिंद्रियाणां तैजसत्वंतथाबुद्धेस्तैजसत्वात्तदीयज्ञानशक्तिमतामपींद्रियाणांतैजसत्वमित्यर्थः॥ ३१॥तन्मात्रोत्पत्तिपूर्वकमाकाशादिमहाभूतोत्पत्तिंतल्ल क्षणांचाह तामसादितिपंचदशभिःश्रोत्रंतुशब्दगमित्यादिभिर्विषयोत्पत्त्यनंतरंतत्संबंधमात्रंकथ्यतेनतूत्पत्तिःप्रागेवोत्पन्नत्वात् शब्दंगच्छ तिप्राप्नोतीतिशब्दगम्॥ ३२॥शब्दस्यलक्षणमाह अर्थाश्रयत्वमर्थवाचकत्वं द्रष्टुर्लिंगत्वंकुड्यांतरितस्यवक्तुर्ज्ञापकत्वम् तदुक्तं लिंगंयद्रष्टृ दृश्ययोरिति नभसस्तन्मात्रत्वंसूक्ष्मत्वंशब्दस्यलक्षणमित्यन्वयः॥ ३३॥ नभसोलक्षणमाह भूतानामिति छिद्रदातृत्वमवकाशदातृत्वंबहि

तैजसानींद्रियाण्येवक्रियाज्ञानविभागशः॥ प्राणस्यहिक्रियाशक्तिर्बुद्धेर्विज्ञानशक्तिता॥ ३१॥ तामसा च्चविकुर्वाणाद्भगवद्वीर्यचोदितात्॥ शब्दमात्रमभूत्तस्मान्नभःश्रोत्रंचशब्दगम्॥ ३२॥ अर्थाश्रयत्वंशब्द स्यद्रष्टुर्लिंगत्वमेवच॥ तन्मात्रत्वंचनभसोलक्षणंकवयोविदुः॥ ३३॥ भूतानांछिद्रदातृत्वंबहिरंतरमेवच॥ प्राणेंद्रियात्मधिष्ण्यत्वंनभसोवृत्तिलक्षणं॥ ३४॥नभसःशब्दतन्मात्रात्कालगत्याविकुर्वतः॥स्पर्शोऽभवत्त तोवायुस्त्वक्स्पर्शस्यचसंग्रहः॥ ३५॥मृदुत्वंकठिनत्वंचशैत्यमुष्णत्वमेवच॥एतत्स्पर्शस्यस्पर्शत्वंतन्मात्रत्वंन भस्वतः॥ ३६॥चालनंव्यूहनंप्राप्तिर्नेतृत्वंद्रव्यशब्दयोः॥सर्वेंद्रियाणामात्मत्वंवायोःकर्माभिलक्षणम्॥ ३७॥

रंतर्व्यवहारास्पदत्वं आत्मामनः प्राणादीनांधिष्ण्यत्वमाश्रयत्वं नाड्यादिछिद्ररूपेणवृत्तिः कार्यमेवलक्षणंवृत्तिलक्षणं एवमुत्तरत्राप्येके नश्लोकेनतन्मात्रमहाभूतयोरुत्पत्तिः द्वितीयेनतन्मात्रलक्षणं तृतीयेनमहाभूतलक्षणमित्यनुसंधेयं॥ ३४॥कालात्वक् स्पर्शस्यसंग्रहःसम्य ग्ग्रहणंयया पुंस्त्वंनियतलिंगत्वात् यद्वा स्पर्शस्यसंग्रहस्ततोभवतीतिशेषः शब्दतन्मात्रादित्यादितन्मात्राणामुत्तरोत्तरत उत्तरान्वयार्थमुक्तं॥ ॥ ३५॥ स्पर्शलक्षणमाह मृदुत्वमिति स्पर्शत्वंस्वरूपलक्षणमित्यर्थः नभस्वतोवायोस्तन्मात्रत्वंच॥ ३६॥ चालनंवृक्षशाखादेः व्यूहनं मेलनंतृणादेः प्राप्तिःसंयोगः द्रव्यस्यगंधवतोघ्राणंप्रति तथाशैत्यादिमतःस्पर्शनंप्रति शब्दस्यश्रोत्रंप्रतिनेतृत्वं सर्वेंद्रियाणामात्मत्वमुपो द्वलकत्वं कर्मणाकार्येणाभिलक्षणं भावेल्युट् कर्मैवाभिलक्षणमितिविग्रहेतुकरणे॥ ३७॥

॥ ३८ ॥ द्रव्याकृतित्वंद्रव्यस्याकारसमर्पकत्वं गुणताद्रव्योपसर्जनप्रतीतिः शब्दस्यतुस्वातंत्र्येणैवप्रतीतिः अप्रत्यक्षद्रव्यत्वस्यस्पर्शादे रपिस्वातंत्र्येणैवप्रतीतिः रूपस्यतुनैवमितितस्यायंविशेषउक्तः व्यक्तिसंस्थात्वं द्रव्यस्ययासंस्थासंन्निवेशः सैवसंस्थायस्य तत्परिणामत याप्रतीतिरित्यर्थः तेजसस्तेजस्त्वमसाधारणत्वम् ॥ ३९ ॥ द्योतनंप्रकाशनं पचनंतंडुलादेः क्षुत्तृट् अशनापिपासाचतद्वारेणपानमदनम्॥ ॥ ४० ॥ जिव्हारसनेंद्रियंरसोगृह्यतेऽनयेतिरसग्रहः यद्वा रसग्रहस्ततोभवतीतिशेषः ॥ ४१ ॥ कषायादिषुलवणोऽपिद्रष्टव्यः भौतिका नांसंसर्गिद्रव्याणांयएकोमधुरएवसन्नेवमनेकधाभिद्यतेसरसइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ क्लेदनमार्द्रीकरणं पिंडनंमृदादेःपिंडीकरणं तृप्तिस्तुमिदा

वायोश्चस्पर्शतन्मात्रात्रूपंदैवेरितादभूत्॥समुत्थितंततस्तेजश्चक्षूरूपोपलंभनम्॥ ३८॥ द्रव्याकृतित्वंगुण ताव्यक्तिसंस्थात्वमेवच॥ तेजस्त्वंतेजसःसाध्विरूपमात्रस्यवृत्तयः॥ ३९ ॥ द्योतनंपचनंपानमदनंहिममर्द नम्॥तेजसोवृत्तयस्त्वेताःशोषणंक्षुत्तृडेवच॥ ४० ॥ रूपमात्राद्विकुर्वाणात्तेजसोदैवचोदितात्॥ रसामात्र मभूत्तस्मादंभोजिह्वारसग्रहः॥ ४१ ॥ कषायोमधुरस्तिक्तःकट्वम्लइतिनैकधा॥ भौतिकानांविकारेणरसए कोविभिद्यते ॥ ४२ ॥ क्लेदनंपिंडनंतृप्तिःप्राणनाप्यायनोदनं॥ तापापनोदोभूयस्त्वमंभसोवृत्तयस्त्विमाः॥ ॥४३॥ रसमात्राद्विकुर्वाणादंभसोदैवचोदितात्॥ गंधमात्रमभूत्तस्मात्पृथ्वीघ्राणस्तुगंधगः॥४४॥ करंभ पूतिसौरभ्यशांतोदग्रादिभिःपृथक्॥ द्रव्यावयववैषम्याद्गंधएकोविभिद्यते ॥ ४५॥ भावनंब्रह्मणस्थानंधा रणंसद्विशेषणम्॥ सर्वसत्त्वगुणोद्भेदःपृथिवीवृत्तिलक्षणम्॥ ४६॥

तृत्वं प्राणनंजीवनं आपोमयःप्राणइतिस्मृतेः आप्यायनंतृड्वैक्लव्यनिवर्त्तनं उदनंमृदूकरणं ओदनमितिपाठेऽपिसएवार्थःभूयस्त्वंकूपादा वुद्धृतस्यापिपुनःपुनरुद्भवः ॥ ४३ ॥ गंधगः गंधंप्राप्नोति ॥ ४४ ॥ करंभोमिश्रगंधः यथाव्यंजनादीनांहिंग्वादिसंस्कारेण पूतिर्दुर्गंधः सौ रभ्यः कर्पूरादेः शांतःशतपत्रादेः उग्रोलशुनादेः संसर्गिणांद्रव्यावयवानांवैषम्यात् यएवंविभिद्यतेसगंधइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ब्रह्मणोभाव नंप्रतिमादिरूपेणसाकारतापादनं स्थानंजलादिविलक्षणतयातन्नैरपेक्ष्येणस्थितिः धारणंजलाद्याधारत्वं सतामाकाशादीनांविशेषण मवच्छेदकत्वं सर्वेषांसत्वानांप्राणिनांतद्गुणानांचपुंस्त्वादीनामुद्भेदः परिणामविशेषैःप्रकटीकरणं ॥ ४६ ॥

श्रोत्रादीनांशब्दादिग्राहकत्वमुक्तं तेषांचलक्षणंतदेवेत्याह पंचभिःश्लोकार्द्धैः नभसोगुणविशेषः शब्दोयस्यार्थोविषयः ॥४७॥४८॥ गुणविशेषशब्दव्यावृत्त्यर्थंदर्शयति परस्येति परस्यकारणस्य धर्मःशब्दादिः अपरस्मिन्कार्येवाय्वादौकारणान्वयाद्दृश्यते अतोभावानामाकाशादीनांविशेषोगुणः सर्वोऽपिशब्दादिर्भूमावेवोपलक्ष्यते चतुर्णांतत्रान्वयात् जलादिषुयथाऽन्वयमेवनसर्वः आकाशेत्वन्यान्वयाभावादेकएवेति ॥ ४९ ॥ एवंकारणोत्पत्तिमुक्त्वाकार्योत्पत्तिमाह सार्धैस्त्रिभिः एतान्यसंहत्यअमिलित्वायदास्थितानितदाजगदादिरीश्वरः प्राविशत् सत्वेतिचप्राधान्याभिप्रायेणोक्तं प्रवेशस्तुसर्वेष्वपिविवक्षितएव ॥ ५० ॥ अनुविद्धेभ्यः क्षुभितेभ्यः यस्मादंडादसौविराट्पुरुष

नभोगुणविशेषोऽर्थोयस्यतच्छ्रोत्रमुच्यते ॥ वायोर्गुणविशेषोऽर्थोयस्यतत्स्पर्शनंविदुः ॥४७॥तेजोगुणविशेषोऽर्थोयस्यतच्चक्षुरुच्यते ॥ अंभोगुणविशेषोऽर्थोयस्यतद्रसनंविदुः॥ भूमेर्गुणविशेषोऽर्थोयस्यसघ्राणउच्यते ॥ ४८ ॥ परस्यदृश्यतेधर्मोह्यपरस्मिन्समन्वयात् ॥ अतोविशेषोभावानांभूमावेवोपलक्ष्यते ॥ ४९ ॥ एतान्यसंहत्ययदामहदादीनिसप्तवै ॥ कालकर्मगुणोपेतोजगदादिरुपाविशत् ॥ ५० ॥ ततस्तेनानुविद्धेभ्योयुक्तेभ्योऽडमचेतनम् ॥ उत्थितंपुरुषोयस्मादुदतिष्ठदसौविराट् ॥ ५१ ॥ एतदंडंविशेषाख्यंक्रमवृद्धैर्दशोत्तरैः ॥ तोयादिभिःपरिवृतंप्रधानेनावृतैर्बहिः ॥ यत्रलोकवितानोऽयंरूपंभगवतोहरेः ॥५२॥हिरण्मयादंडकोशादुत्थायसलिलेशयात् ॥ तमाविश्यमहादेवोबहुधानिर्बिभेदखं ॥ ५३ ॥ निरभिद्यतास्यप्रथमंमुखंवाणीततोऽभवत् ॥वाण्यावह्निरथोनासेप्राणोतोघ्राणएतयोः ॥५४ ॥घ्राणाद्वायुरभिद्येतामक्षिणीचक्षुरेतयोः ॥तस्मात्सूर्योन्यभिद्येतांकर्णौश्रोत्रंततोदिशः ॥ ५५ ॥

उदतिष्ठत् ॥५१॥ भगवतोरूपमितिपुरुषाभेदाभिप्रायेण ॥५२॥ तस्मिन्नध्यात्मादिविभागमाह हिरण्मयादितिनवभिः उत्थायऔदासीन्यंविहायतमाविश्यअधिष्ठाय महांश्चासौदेवश्च खंछिद्रं ॥५३॥ वाण्यासहवह्निरभवत्प्राविशत् नासेनिरभिद्येतां प्राणोतः प्राणेनऊतः स्यूतःसन् घ्राणः एतयोर्नासिकयोरभवदित्यनुषंगः ॥५४॥ घ्राणादनंतरंवायुश्च प्राणोतइतिविशेषणंसर्वेंद्रियेष्वपिद्रष्टव्यं न्यभिद्येतामन्वभिद्येतामितिपाठद्वयेऽप्येकएवार्थः ततोदिशः प्राविशन् ॥ ५५॥

आदिशब्देनकेशाः ॥५६ ॥ ५७ ॥ स्वराडिंद्रःहरिर्विष्णुः ॥५८ ॥ आभृतंजातम् ॥ ५९ ॥ बुध्ध्यादिषुहृदयमेवाधिष्ठानं गिरांपतिर्ब्रह्मा

निर्विभेदविराजस्त्वग्रोमश्मश्र्वादयस्ततः॥ततऔषधयश्चासन्शिश्नंनिर्बिभिदेततः॥५६॥रेतस्तस्मादाप आसन्निरभिद्यतवैगुदं॥ गुदादपानोऽपानाच्चमृत्युर्लोकभयंकरः॥ ५७ ॥ हस्तौचनिरभिद्येतांबलंताभ्यांत तःस्वराट्॥पादौचनिरभिद्येतांगतिस्ताभ्यांततोहरिः ॥ ५८॥ नाड्योऽस्यनिरभिद्यंतताभ्योलोहितमाभृतं॥ नद्यस्ततःसमभवन्नुदरंनिरभिद्यत॥ क्षुत्पिपासेततःस्यातांसमुद्रस्त्वेतयोरभूत्॥ ५९॥ अथास्यहृदयंभिन्नं हृदयान्मनउत्थितं ॥ मनसश्चंद्रमाजातोबुद्धिर्बुद्धेर्गिरांपतिः ॥ अहंकारस्ततोरुद्रश्चित्तंचैत्यस्ततोऽभवत् ॥ ६० ॥ एतेह्यभ्युत्थितादेवानैवास्योत्थापनेऽशकन्॥ पुनराविविशुःखानितमुत्थापयितुंक्रमात्॥वन्हिर्वा चामुखंभेजेनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥६१॥घ्राणेननासिकेवायुर्नोदतिष्ठत्तदाविराट्॥अक्षिणीचक्षुषादित्योनो दतिष्ठत्तदाविराट्॥६२॥श्रोत्रेणकर्णौचदिशोनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥त्वचंरोमभिरौषध्योनोदतिष्ठत्तदाविरा ट्॥६३॥रेतसाशिश्नमापस्तुनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥ गुदंमृत्युरपानेननोदतिष्ठत्तदाविराट्॥ ६४॥हस्ताविंद्रो बलेनैवनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥विष्णुर्गत्यैवचरणौनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥ ६५॥नाडीर्नद्योलोहितेननोदतिष्ठत्त दाविराट्॥क्षुत्तृड्भ्यामुदरंसिंधुर्नोदतिष्ठत्तदाविराट्॥६६ ॥हृदयंमनसाचंद्रोनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥बुद्ध्याब्र ह्माऽपिहृदयंनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥रुद्रोभिमत्याहृदयंनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥६७॥चित्तेनहृदयंचैत्यःक्षेत्रज्ञः प्राविशद्यदा॥ विराट्तदैवपुरुषःसलिलादुदतिष्ठत॥ ६८॥

चैत्यः क्षेत्रज्ञः ॥ ६० ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यांक्षेत्रज्ञंविवेक्तुं सर्वेषांपुनःप्रवेशमाह एतइतिनवभिः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

विराट्देहस्यव्यष्टिदेहंदृष्टांतत्वेनदर्शयन्सांख्यानुकथनस्यप्रयोजनमाह यथेति द्वाभ्यां प्रथमंपरमेश्वरेभक्तिस्ततोऽन्यत्रविरक्तिः ततो योगप्रवृत्ताधीः एकाग्रंचित्तम् ततोयज्ज्ञानं तेनप्रत्यगात्मानंक्षेत्रज्ञमस्मिन् आत्मनिकार्यकारणसंघातेविविच्यचिंतयेत् ॥ ६९ ॥७० ॥
इतितृतीयेटी० षड्विंशतितमः ॥ २६ ॥ ॥ ५ ॥ सप्तविंशेततःसम्यक्बहुसाधनयोगतः ॥ पुंप्रकृत्योर्विवेकेनमोक्षरीतिर्निरूप्यते ॥
॥ १ ॥ विवेकज्ञानेनमोक्षमुपपादयितुंशुद्धस्यैवपुरुषस्यपूर्वोक्तंप्रकृत्यविवेकतःपूर्वोक्तंसंसारमनुस्मारयति प्रकृतिस्थोऽपीतित्रिभिः देहस्थोपिनाज्यतेनलिप्यतेगुणैस्तत्कृतैः सुखदुःखादिभिः निर्गुणत्वादकर्तृत्वंततोऽविकारित्वंतस्मात् ॥ १ ॥ २ ॥ अनिर्वृतःसन् प्रकृतिसंग

यथाप्रसुप्तंपुरुषंप्राणेंद्रियमनोधियः ॥ प्रभवंतिविनायेननोत्थापयितुमोजसा ॥ ६९ ॥ तमस्मिन्प्रत्यगात्मानंधियायोमप्रवृत्तया ॥ भक्त्याविरक्त्याज्ञानेनविविच्यात्मनिचिंतयेत् ॥ ७० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे तृतीयस्कंधेकापिलेयेतत्त्वसमाम्नायेषड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ५ ॥ श्रीभगवानुवाच प्रकृतिस्थोपिपुरुषोनाज्यतेप्राकृतैर्गुणैः ॥ अविकारादकर्तृत्वान्निर्गुणत्वाज्जलार्कवत् ॥ १ ॥ सएषयर्हिप्रकृतेर्गुणेष्वभिविषज्जते ॥ अहंक्रियाविमूढात्माकर्तास्मीत्यभिमन्यते ॥ २ ॥ तेनसंसारपदवीमवशोऽभ्येत्यनिर्वृतः ॥ प्रासंगिकैःकर्मदोषैःसदसन्मिश्रयोनिषु ॥ ३ ॥ अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्त्तते ॥ ध्यायतोविषयानस्यस्वप्नेऽनर्थागमोयथा ॥ ४ ॥ अतएवशनैश्चित्तंप्रसक्तमसतांपथि ॥ भक्तियोगेनतीव्रेणविरक्त्याचनयेद्वशं ॥ ५ ॥ यमादिभिर्योगपथैरभ्यसंश्श्रद्धयाऽन्वितः ॥ मयिभावेनसत्येनमत्कथाश्रवणेनच ॥ ६ ॥ सर्वभूतसमत्वेननिर्वैरेणाप्रसंगतः ॥ ब्रह्मचर्येणमौनेनस्वधर्मेणबलीयसा ॥ ७ ॥

कृतैः सदसन्मिश्रयोनिषुदेवतिर्यङ्नरादिषुसंसारपदवींप्राप्नोति ॥ ३ ॥ ननुतस्यवास्तवत्वात्संसृतेः किंतन्निवृत्तिप्रयासेनतत्राह अर्थेहीति ॥ ४ ॥ यतोविषयध्यानमनर्थहेतुःअतोमनोनियंतव्यमित्याह अतएवेति असतामिंद्रियाणांपथिविषयमार्गेतीव्रेणदृढेनविरक्त्याचतीव्रया ॥ ५ ॥ भक्तिविरक्त्योस्तीव्रत्वेकारणानिवर्णयन् ज्ञानेनमोक्षप्रकारमाहषड्भिः यमादिभिर्योगमार्गैः चित्तमभ्यसन् पुनःपुनरेकाग्रीकुर्वन् आत्मानमुपलभ्यसर्वानुस्यूतमद्वयंपरमात्मानंप्रतिपद्यतइतिषष्ठेनान्वयः सत्येननिष्कपटेन भावेनप्रेम्णा ॥ ६ ॥ अप्रसंगतः संगत्यागेन बलीयसाईश्वरेऽर्पितेन ॥ ७ ॥

विविक्तशरणएकांतवासी ॥८॥ असदाग्रहमहंममतां प्रकृतेःपुरुषस्यचदृष्टंतत्त्वंयेन तेनज्ञानेन ॥ ९ ॥ निवृत्तानिबुद्ध्यवस्थानानिजाग्रदादीनियस्यसः अतएवदूरीभूतमन्यदर्शनंयस्य आत्मनाअहंकारावच्छिन्नेन आत्मानंशुद्धमुपलभ्यएकस्यैवावच्छेदानवच्छेदाभ्यांकरणकर्मत्वेदृष्टांतमाह चक्षुषाचक्षुरवच्छिन्नेनार्केणगगनस्थमर्कमिव एवमात्मदृक्शुद्धमात्मानंपश्यन् ॥१०॥ मुक्तलिंगंनिरुपाधिकमसति मिथ्याभूतेऽहंकारेसदाभासंसद्रूपेणाभासमानंब्रह्मप्राप्नोति शुद्धजीवस्वरूपाद्विशेषमाह सतः कारणस्यप्रधानस्य बंधुमधिष्ठानं असतः कार्यस्यचक्षुरिवप्रकाशकं सर्वेषुकार्यकारणेषुअनुस्यूतम् अद्वयंपरिपूर्णं ॥११॥ अहंकारोपहितेनशुद्धब्रह्मप्रतिपत्तिसदृष्टांतमाह यथे

यदृच्छयोपलब्धेनसंतुष्टोमितभुङ्मुनिः॥ विविक्तशरणःशांतोमैत्रःकरुणआत्मवान्॥ ८ ॥सानुबंधेचदेहेऽस्मिन्नकुर्वन्नसदाग्रहं॥ ज्ञानेनदृष्टतत्त्वेनप्रकृतेःपुरुषस्यच॥ ९ ॥ निवृत्तबुद्ध्यवस्थानोदूरीभूतान्यदर्शनः॥ उपलभ्यात्मनात्मानंचक्षुषेवार्कमात्मदृक्॥ १० ॥मुक्तलिंगंसदाभासमसतिप्रतिपद्यते॥ सतोबंधुमसच्चक्षुःसर्वानुस्यूतमद्वयं ॥ ११ ॥ यथाजलस्थआभासःस्थलस्थेनावदृश्यते ॥ स्वाभासेनतथासूर्योजलस्थेनदिविस्थितः॥ १२ ॥ एवंत्रिवृदहंकारोभूतेंद्रियमनोमयैः ॥ स्वाभासैर्लक्षितोऽनेनसदाभासेनसत्यदृक्॥ १३॥ भूतसूक्ष्मेंद्रियमनोबुद्ध्यादिष्विहनिद्रया॥ लीनेष्वसतियस्तत्रविनिद्रोनिरहंक्रियः॥ १४ ॥

ति जलेस्थितआभासः सूर्यप्रतिबिंबोयदागृहांतर्वर्तिभित्तौस्फुरति तदागृहकोणस्थितैःपुरुषैर्भित्त्यादौस्थलेस्थितेनस्वाभासेनसूर्यप्रतिबिंबेनयथाप्रथमंजलस्थआभासोऽवदृश्यतेलक्ष्यते गगनस्थस्यगृहमध्येप्रतिबिंबायोगात् चार्थेतथाशब्दः यथाचेत्यर्थः यथाचजलस्थेनदिविस्थितःसूर्यःलक्ष्यते ॥ १२ ॥ एवंभूतेंद्रियमनोमयैःदेहेंद्रियमनोभिरवच्छिन्नैः स्वाभासैरात्मप्रतिबिंबैस्त्रिगुणोऽहंकारः सतोब्रह्मणआभासोयस्मिन् तेनरूपेणलक्षितः अहंकारस्याभासंविनाविषयभासानुत्पत्तेः अनेनचाहंकारेणसदाभासवतासत्यदृक्परमार्थज्ञानिरूपआत्मालक्षितइत्यर्थः ॥ १३ ॥ इदानींसुषुप्तिसाक्षित्वेनशुद्धात्मप्रतिपत्तिमनुभवतोदर्शयतित्रिभिः भूतादिषुअसति असत्तुल्येअव्याकृते निद्रयालीनेषुसत्सुयस्तत्रसदाविनिद्रोनिरहंक्रियस्तमात्मानंप्रतिपद्यतइतितृतीयेनान्वयः ॥ १४ ॥

ननुयदितदाविनिद्रोऽसावस्तितर्हिजाग्रत्स्वप्नयोरिवस्फुटःकिंनावभासते तत्राह पूर्वंसद्रष्टाऽतोद्रष्टृत्वेनसविकल्पतयास्फुटंप्रतीतः सुषुप्तौ
तुभूतादेरहंकारविषयस्यलीनत्वात् तद्विषयेऽहंकारेनष्टेसतिस्वयमनष्टोऽपिमृषैवात्मानंनष्टवन्मन्यमानोयः अन्यस्यनाशेऽन्यस्यनष्टतु
ल्यत्वेदृष्टांतः नष्टवित्तोयथाआतुरोविवशः नष्टवद्भवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ ननुसुषुप्तौनकिंचिदनुभूयतेमैवम् सुखमहमस्वाप्संनकिंचिदवे
दिषमितिविशेषज्ञानंविनाकेवलस्यात्मनःप्रतिसंधानादित्याह एवमिति मनुप्रतिसंधामेसाहंकारस्यप्रतीतेः कथंनिरहंक्रियत्वंतत्राह सा
हंकारस्यद्रव्यस्यकार्यकारणसंघातस्यअनुग्रहःप्रकाशकः अवस्थानंचद्रव्यविशेषणतयाऽहं ...रस्यापिदृश्यत्वाच्चतद्द्रष्टात्मातद्व्यतिरिक्तः
तमात्मानमित्यन्वयः ॥ १६ ॥ भक्तिविरक्तिभ्यांसत्यपिविवेकेप्रकृतिपुरुषयोःपरस्परत्यागाभावात्कथंमुक्तिरितिपृच्छति पुरुषमितिचतु

मन्यमानस्तदात्मानमनष्टोनष्टवन्मृषा ॥ नष्टेहंकरणेद्रष्टानष्टवित्तइवातुरः ॥ १५ ॥ एवंप्रत्यवमृश्यासावात्मा
नंप्रतिपद्यते ॥ साहंकारस्यद्रव्यस्ययोऽवस्थानमनुग्रहः ॥ १६ ॥ देवहूतिरुवाच पुरुषंप्रकृतिर्ब्रह्मन्न
विमुंचतिकर्हिचित् ॥ अन्योऽन्यापाश्रयत्वाच्चनित्यत्वादनयोःप्रभो ॥ १७ ॥ यथागंधस्यभूमेश्चनभावोव्यति
रेकतः ॥ अपांरसस्यचयथातथाबुद्धेःपरस्यच ॥ १८ ॥ अकर्तुःकर्मबंधोयंपुरुषस्ययदाश्रयः ॥ गुणेषुसत्सुप्र
कृतेःकैवल्यंतेष्वतःकथम् ॥ १९ ॥ क्वचित्तत्त्वावमर्शेननिवृत्तंभयमुल्बणम् ॥ अनिवृत्तनिमित्तत्वात्पुनःप्र
त्यवतिष्ठते ॥ २० ॥ श्रीभगवानुवाच अनिमित्तनिमित्तेनस्वधर्मेणामलात्मना ॥ तीव्रयामयिभक्त्याचश्रुत
संभृतयाचिरं ॥ २१ ॥ ज्ञानेनदृष्टतत्त्वेनवैराग्येणबलीयसा ॥ तपोयुक्तेनयोगेनतीव्रेणात्मसमाधिना ॥ २२ ॥

र्भिः ॥ १७ ॥ व्यतिरेकाभावमात्रेदृष्टांतःयथाव्यतिरेकतोभावःसत्तानास्ति गंधस्यकदाचिदपक्षयदर्शनाद्दृष्टांतांतरम् अपामिति बुद्धेः
प्रकृतेः परस्यचपुरुषस्य ॥ १८ ॥ ततःकिमतआह अकर्तुरिति येगुणाआश्रयोयस्यसः तेषुप्रकृतेर्गुणेषुसत्सुपुरुषस्यकैवल्यंकथम् ॥
॥ १९ ॥ अतएवक्वचित्निवृत्तप्रायस्यापिसंसारभयस्य पुनरुद्भवोदृश्यतइत्याह क्वचिदिति ॥ २० ॥ नहिप्रकृतिसंबंधमात्रंबंधहेतुः किं
तुगुणबुध्यातदासक्तिः तन्निवृत्तौसत्यांमोक्षोघटने क्वचिदुद्भवस्तुसाधनवैकल्यादित्यभिप्रेत्यसाधनातिशयंकथयन्परिहरतित्रिभिः
निमित्तंफलं तन्ननिमित्तंप्रवर्त्तकंयस्मिन् निष्कामेणधर्मेणअमलात्मनानिर्मलेनमनसा श्रुतेनकथाश्रवणेनसंभृतयापुष्टया ॥ २१॥ २२॥

दृश्यमानाअभिभूयमानातिरोहिताभवति ॥ २३ ॥ एवंचसतिपुनरुद्भवोनास्तीत्याह भुक्तोभोगोयस्याः नित्यशः सदादृष्टोदोषोयस्याः अतएवपरित्यक्तासतीश्वरस्यापरतंत्रस्यस्वेमहिम्निस्थितस्यस्वानंदंप्राप्तस्य ॥ २४ ॥ अविवेकावस्थायामनर्थहेतुरपिविवेकानंतरंनभवती तिसदृष्टांतमाह यथेतिद्वाभ्यां प्रस्वापः स्वमः बहूनर्थान् बिभर्तिपुष्णाति प्रतिबुद्धस्यसंस्कारबशेनस्फुरन्नपि ॥ २५ ॥ २६ ॥ उपसंहर
॥७१॥ ति यदैवमितित्रिभिः बहूनिजन्मानियस्मिन्काले ॥ २७ ॥ प्रतिबुद्धार्थः विदितात्मतत्त्वः कैवल्याख्यंस्वसंस्थाबदेहादिव्यतिरिक्तस्वरूपं

प्रकृतिःपुरुषस्येहदह्यमानात्वहर्निशं ॥ तिरोभवित्रीशनकैरग्नेर्योनिरिवारणिः ॥ २३ ॥ भुक्तभोगापरित्यक्तादृष्टदोषाचनित्यशः ॥ नेश्वरस्याशुभंधत्तेस्वेमहिम्निस्थितस्यच ॥ २४ ॥ यथाह्यप्रतिबुद्धस्यप्रस्वापोबह्वनर्थभृत् ॥ सएवप्रतिबुद्धस्यनवैमोहायकल्पते ॥ २५ ॥ एवंविदिततत्त्वस्यप्रकृतिर्मयिमानसं ॥ युंजतोनापकुरुतआत्मारामस्यकर्हिचित् ॥ २६ ॥ यदैवमध्यात्मरतःकालेनबहुजन्मना ॥ सर्वत्रजातवैराग्यआब्रह्मभवनान्मुनिः ॥ २७ ॥ मद्भक्तःप्रतिबुद्धार्थोमत्प्रसादेनभूयसा ॥ निःश्रेयसंस्वसंस्थानंकैवल्याख्यंमदाश्रयं ॥ २८ ॥ प्राप्नोतीहांजसाधीरःस्वदृशाछिन्नसंशयः ॥ यद्गत्वाननिवर्त्ततयोगीलिंगाद्विनिर्गमे ॥ २९ ॥ यदानयोगोपचितासुचेतोमायासुसिद्धस्यविषज्जतेऽग ॥ अनन्यहेतुष्वथमेगतिःस्यादात्यंतिकीयत्रनमृत्युहासः ॥ ॥ ३० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

मदाश्रयंनिःश्रेयसंनिरतिशयानंदं ॥ २८ ॥ स्वदृशा आत्मज्ञानेनाछिन्नाः संशयाः मिथ्याज्ञानानियस्य लिंगाद्विनिर्गमेलिंगशरीरनाशे सतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ तदातुअणिमादिसिद्धयोंऽतरायरूपाभवंति तासुयोगेनोपचितासुसमृद्धासु नयोगादन्योहेतुर्यासांतासुयदासिद्धस्य
चेतोनविषज्जते अंगहेमानः अथतदाअंतमतिक्रांतोऽत्यंतोयोऽहंतत्संबंधिनी यत्रयस्यांगतौमृत्योर्हासोनभवति विषक्तौतुसिद्धोपिमयाव ॥७१॥
शीकृतइतिमृत्योर्हासोगर्वोभवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ इतितृतीयेटीकायांसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

अष्टाविंशेततोऽष्टांगयोगेनध्यानशोभिना ॥ सर्वोपाधिविनिर्मुक्तंस्वरूपज्ञानमीर्यते ॥१॥ भक्तिसंक्षेपतःप्रोच्यसांख्यमाख्यायविस्तृतं॥ अथाहवैष्णवंयोगमष्टांगंकपिलोहरिः ॥२॥ सबीजस्यसालंबनस्यप्रसन्नंसत् ॥ १ ॥ तत्रयमनियमानाह त्रिभिरक्षरद्वयाधिकैः शक्त्या स्वधर्माचरणं ॥ २ ॥ ग्राम्यस्त्रैवर्गिकोधर्मः तस्मान्निवृत्तिः मितंचतन्मेध्यंशुद्धंचतस्यादनं तत्रमितंनाम द्वौभागौपूरयेदन्नैस्तोयेनैकंप्रपूरयेत्॥मारुतस्यप्रचारार्थंचतुर्थमवशेषयेदितिस्मृतिप्रसिद्धं विविक्तंविजनंक्षेमंनिर्बाधंतस्यस्थानस्यसेवनम् ॥ ३ ॥ यावतार्थः प्रयोजनं तावन्मात्रस्यपरिग्रहः ॥ ४ ॥ आसनादीन्यंगान्याह त्रिभिः सतआसनस्यजयेनस्थैर्यं ॥ ५ ॥ स्वधिष्ण्यानांप्राणस्थानानांमूलाधारादी

श्रीभगवानुवाच योगस्यलक्षणंवक्ष्येसबीजस्यनृपात्मजे॥ मनोयेनैवविधिनाप्रसन्नंयातिसत्पथं ॥१॥
स्वधर्माचरणंशक्त्याविधर्माच्चनिवर्तनं॥ दैवाल्लब्धेनसंतोषआत्मविच्चरणार्चनं ॥ २ ॥ ग्राम्यधर्मनिवृत्तिश्च
मोक्षधर्मरतिस्तथा॥ मितमेध्यादनंशश्वद्विविक्तक्षेमसेवनं ॥ ३ ॥ अहिंसासत्यमस्तेयंयावदर्थपरिग्रहः ॥ ब्र
ह्मचर्यंतपःशौचंस्वाध्यायःपुरुषार्चनं ॥ ४ ॥ मौनंसदासनजयःस्थैर्यंप्राणजयःशनैः ॥ प्रत्याहारश्चेंद्रियाणां
विषयान्मनसाहृदि ॥ ५ ॥ स्वधिष्ण्यानामेकदेशेमनसाप्राणधारणं ॥ वैकुंठलीलाभिध्यानंसमाधानंतथा
त्मनः ॥ ६ ॥ एतैरन्यैश्चपथिभिर्मनोदुष्टमसत्पथं ॥ बुद्ध्यायुंजीतशनकैर्जितप्राणोह्यतंद्रितः ॥ ७॥ शुचौदे
शेप्रतिष्ठाप्यविजितासनआसनं ॥ तस्मिन्स्वस्तिसमासीनऋजुकायःसमभ्यसेत् ॥ ८ ॥ प्राणस्यशोधये
न्मार्गंपूरकुंभकरेचकैः ॥ प्रतिकूलेनवाचित्तंयथास्थिरमचंचलं ॥ ९ ॥

नांमध्येएकस्मिन्देशेमनसासहप्राणस्यधारणम् आत्मनोमनसः समाधानमात्माकारता ॥ ६ ॥ अन्यैश्चव्रतदानादिभिः पथिभिरुपायैः ॥ ७ ॥ आसनादीनिप्रपंचयति शुचावितियावत्समाप्ति आसनंकुशाजिनचैलोत्तरंप्रतिष्ठाप्यस्वस्तिकासनेनन्यथासुखमितिवासमभ्यसेत्प्राणमितिशेषः ऊरुजंघांऽतराधायपादाग्रेजानुमध्यगे॥योगिनोयदवस्थानंस्वस्तिकंतद्विदुर्बुधाः॥ ८ ॥ बाह्यवायोरंतःप्रवेशनंपूरकःप्रवेशितस्यधारणंकुंभकः धृतस्यबहिर्निःसारणंरेचकः प्रतिकूलेनरेचककुंभकपूरकैःयद्वा ईडयापूर्यपिंगलयारेचनंपिंगयापूर्यईडयारेचनमिति एवंप्रतिकूलेन वाशब्दश्चार्थे स्थिरंसत्पुनरपिचंचलंयथानभवति तथाशोधयेत्॥ ९ ॥

ध्मातंसंतप्तमित्यर्थः लोहंसुवर्णंयथामलंत्यजतितथामनोविरजंस्यात् ततश्चंचलंनस्यादितिभावः ॥ १० ॥ प्राणायामादीनांसमाधौद्वारकार्याण्याह प्राणायामैरिति दोषान्वातश्लेष्मादीन् संसर्गान्विषयसंसर्गान् अनीश्वरान्रागादीन् वायुनासहमनसःस्थिरीकरणंधारणा स्थिरस्यवृत्तिसंततिर्ध्यानम् वृत्तिनिरोधःसमाधिरितिभेदः ॥ ११ ॥ सुसमाहितंस्थिरंजातम् काष्ठांकलांमूर्त्तिमित्यर्थः स्वनासाग्रेऽवलोकनंयस्य एतच्चलयविक्षेपयोःपरिहाराय ॥ १२ ॥ ध्येयंहरिमाहसप्तभिः प्रसन्नंवदनांभोजंयस्यतंध्यायेदितिपष्ठेनान्वयः पद्मगर्भवदरुणेईक्षणेनेत्रेयस्य नीलोत्पलदलवत् श्यामम् ॥ १३ ॥ लसत्पंकजस्यकिंजल्कवत् पीतेकौशेयवाससीयस्य श्रीवत्सोलांछनंवक्षसियस्यभ्राजत्कौस्तुभेनामुक्तासंश्लिष्टाकंधरायस्य ॥ १४ ॥ मत्तद्विरेफाणांकलोमधुरोध्वनिर्यस्यांतयापरीतंव्याप्तं पराध्यानि अमूल्यानिहारादीनियस्य ॥ १५ ॥ कांचीगुणेनोल्लसंतीश्रोणीयस्य भक्तानांहृदयांभोजमेवविष्टरमासनंयस्य भक्तानांमनोनयनानिवर्धयतिहर्षयतीतितथा ॥ १६ ॥ अपीच्यमतिसुंदरंभक्तविषयंदर्शनंयस्य कैशोरेतारुण्येवयसिसंतंस्थितं भृत्यानामनुग्रहेकातरं व्यग्रं ॥ १७ ॥ कीर्त्तन्यंकीर्त्तनार्हंतीर्थंयशोयस्य पुण्यश्लोकाबलिप्रमुखाः तेषांयशस्करं समग्राण्यंगानियस्मिन् नच्यवतेनापयातिनपर्यैति ॥ १८ ॥ प्रेक्षणीयमीहितंलीलायस्य ॥ १९ ॥

मनोऽचिरात्स्याद्विरजंजितश्वासस्ययोगिनः ॥ वाय्वग्निभ्यांयथालोहंध्मातंत्यजतिवैमलं ॥ १० ॥ प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्चकिल्बिषान् ॥ प्रत्याहारेणसंसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान् ॥ ११ ॥ यदामनःस्वंविरजंयोगेनसुसमाहितं ॥ काष्ठांभगवतोध्यायेत्स्वनासाग्रावलोकनः ॥ १२ ॥ प्रसन्नवदनांभोजंपद्मगर्भारुणेक्षणं ॥ नीलोत्पलदलश्यामंशंखचक्रगदाधरं ॥ १३ ॥ लसत्पंकजकिंजल्कपीतकौशेयवाससं ॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभामुक्तकंधरं ॥ १४ ॥ मत्तद्विरेफकलयापरीतंवनमालया ॥ परार्ध्यहारवलयकिरीटांगदनूपुरं ॥ १५ ॥ कांचीगुणोल्लसच्छ्रोणिंहृदयांभोजविष्टरं ॥ दर्शनीयतमंशांतंमनोनयनवर्धनं ॥ १६ ॥ अपीच्यदर्शनंशश्वत्सर्वलोकनमस्कृतं ॥ संतंवयसिकैशोरेभृत्यानुग्रहकातरं ॥ १७ ॥ कीर्त्तन्यतीर्थयशसंपुण्यश्लोकयशस्करं ॥ ध्यायेद्देवंसमग्रांगंयावन्नच्यवतेमनः ॥ १८ ॥ स्थितंव्रजंतमासीनंशयानंवागुहाशयं ॥ प्रेक्षणीयेहितंध्यायेच्छुद्धभावेनचेतसा ॥ १९ ॥

तदेवंसमपध्यानमुक्त्वाएकैकावयवध्यानमाह तस्मिन्लब्धंपदंस्थितिर्येनतत् चित्तंविशेषेणलक्षीकृत्यएकत्रएकस्मिन्[illegible]त्यर्थः ॥ २० ॥
तदेवपादादिक्रमेणाह त्रयोदशभिः सम्य[illegible]चिंतयेत् पादनलेरेखात्मकानिवज्रादिनिलांछनानितैराढ्यंयुक्तं उत्तुंगाश्चरक्ताश्चविलसंतो
नखास्तेषांचक्रवालंमंडलंतस्यज्योत्स्ना[illegible]हतोमहतांध्यातॄणांहृदयांधकारोयेन एतच्चसर्वमुपादेयविशेषणंध्येयत्वेनैवोच्यते ॥ २१ ॥
किंचयस्यशौचेनक्षालनेन निःसृतायाः [illegible]वरायाः गंगायाः उदकेनतीर्थेनसंसारतारकेणमूर्ध्निअधिकृतेनधृतेनशिवोपिशिवोऽभूत् अ
त्यधिकंसुखंप्रापेत्यर्थः ध्यातुर्मनसियःशम[illegible]लः पापपर्वतःतस्मिन्निसृष्टंक्षिप्तंवज्रमिवयत् यद्वाशमलशैलेनिसृष्टंस्वलांछनरूपंवज्रंयेन

तस्मिन्लब्धपदंचित्तंसर्वावयवसंस्थितम् ॥ विलक्ष्यैकत्रसंयुज्यादंगेभगवतोमुनिः ॥ २० ॥ संचिंतयेद्भगव-
तश्चरणारविंदंवज्रांकुशध्वजसरोरुहलांछनाढ्यम् ॥ उत्तुंगरक्तविलसन्नखचक्रवालज्योत्स्नाभिराहतमहद्धृ
दयांधकारम् ॥ २१ ॥ यच्छौचनिःसृतसरित्प्रवरोदकेनतीर्थेनमूर्ध्न्यधिकृतेनशिवःशिवोऽभूत् ॥ ध्यातुर्मनः
शमलशैलनिसृष्टवज्रंध्यायेच्चिरंभगवतश्चरणारविंदं ॥ २२ ॥ जानुद्वयंजलजलोचनयाजनन्यालक्ष्म्याऽ
खिलस्यसुरवंदितयाविधातुः ॥ ऊर्वोर्निधायकरपल्लवरोचिषायत्संलालितंहृदिविभोरभवस्यकुर्यात् ॥ २३ ॥
ऊरूसुपर्णभुजयोरधिशोभमानावोजोनिधीअतसिकाकुसुमावभासौ ॥ व्यालंबिपीतवरवाससिवर्त्तमान
कांचीकलापपरिरंभिनितंबबिंबं ॥ २४ ॥ नाभिह्रदंभुवनकोशगुहोदरस्थंयत्रात्मयोनिधिषणाखिललोकप
द्मं ॥ व्यूढंहरिन्मणिवृषस्तनयोरमुष्यध्यायेद्द्वयंविशदहारमयूखगौरं ॥ २५ ॥

तत् ॥ २२ ॥ विभोर्जानुद्वयंतत्पर्यंतंजंघाद्वयं अखिलस्यविधातुर्ब्रह्मणः जनन्यालक्ष्म्यासंलालितं स्पर्शचातुर्येणसंसेवितं संसारित्वामि
वप्रतीतंवारयंति अभवस्येति हृदिकुर्यात्ध्यायेत् ॥ २३ ॥ सुपर्णस्यभुजयोः स्कंधयोःअधिउपरि ओजसोबलस्यनिधीआधारौ अतसि
कायाः कुसुमवत्कांत्यावभासमानौ व्यालंबिआगुल्फंलंबमानंयत्पीतांबरंवासस्तस्मिन्वर्तमानेभ्यःकांचीकलापस्तेनपरिरंभःसंश्लेषोविद्य
तेयस्यतद्विभोर्नितंबबिंबंहृदिकुर्यादितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ २४ ॥ अमुष्यहरेर्नाभिह्रदंध्यायेत् कथंभूतं भुवनानांकोशस्यसमूहस्यगुहा
अधिष्ठानंयदुदरंतत्रस्थितं यत्रनाभिह्रदे आत्मयोनेर्ब्रह्मणोधिषणंधिष्ण्यमखिललोकात्मकंपद्मंव्यूढमुत्थितं तथाहरिन्मणिवृषौमरकतम
णिश्रेष्ठाविवयौस्तनौतयोर्द्वयंध्यायेत् विशदहाराणांमयूखैर्गौरंश्वेतं ॥ २५ ॥

ऋषभस्यश्रेष्ठस्यमहाविभूतेर्महालक्ष्म्याअधिवासंस्थानंवक्षः कंठंचमनसिकुर्यात् कथंभूतंकंठंकौस्तुभमणिर्योभूषणार्थंधृतः तस्यअधि
कंभूषणमर्थःप्रयोजनंयस्य कौस्तुभमणिमेवस्वयमलंकुर्वंतमित्यर्थः पुंसांस्मर्तॄणांचमनोनयनानांनिर्वृतिमादधानमित्युभयोर्विशेषणं ॥
॥ २६ ॥ निर्णिक्तानिउज्ज्वलीकृतानिबाहुवलयान्यंगदानियेषु अधिश्रितालोकपालायेषुदशशतारंचक्रंनसह्यंतेजोयस्यकरसरोरुहरा
जहंसमिव ॥ २७ ॥ अरातयोयेभटायोद्धारस्तेषांशोणितमेवकर्दमस्तेनदिग्धांलिप्तां अस्यकंठेमालांमणिचस्मरेत् मधुव्रतानांवरूथस्य
गिर।उपघुष्टांनादितां चैत्यस्यजीवस्यतत्त्वं तदुक्तंवैष्णवे आत्मानमस्यजगतोनिर्लेपमगुणामलं॥बिभर्त्तिकौस्तुभमणिस्वरूपंभगवान्हरिरि

वक्षोऽधिवासमृषभस्यमहाविभूतेःपुंसांमनोनयननिर्वृतिमादधानं॥कंठंचकौस्तुभमणेरधिभूषणार्थंकुर्या
न्मनस्यखिललोकनमस्कृतस्य॥ २६ ॥बाहूंश्चमंदरगिरेःपरिवर्त्तनेननिर्णिक्तबाहुवलयानधिलोकपालान्॥
संचिंतयेद्दशशतारमसह्यतेजःशंखंचतत्करसरोरुहराजहंसं॥ २७॥कौमोदकींभगवतोदयितांस्मरेतदिग्धा
मरातिभटशोणितकर्दमेन॥ मालांमधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टांचैत्यस्यतत्त्वममलंमणिमस्यकंठे॥ २८ ॥भृ
त्यानुकंपितधियेहगृहीतमूर्त्तेःसंचिंतयेद्भगवतोवदनारविंदं॥ यद्विस्फुरन्मकरकुंडलवल्गितेनविद्योतिताम
लकपोलमुदारनासं॥ २९॥ यच्छ्रीनिकेतमलिभिःपरिसेव्यमानंभूत्यास्वयाकुटिलकुंतलवृंदजुष्टं॥मीनद्वया
श्रयमधिक्षिपदब्जनेत्रंध्यायेन्मनोमयमतंद्रितउल्लसद्भ्रु॥ ३० ॥तस्यावलोकमधिकंकृपयाऽतिघोरतापत्रयो
पशमनायनिसृष्टमक्ष्णोः॥ स्निग्धस्मितानुगुणितंविपुलप्रसादंध्यायेच्चिरंविपुलभावनयागुहायां॥ ३१ ॥

ति ॥ २८ ॥ भृत्येष्वनुकंपिताकृतानुकंपायाधीस्तयागृहीतामूर्तिर्येन तस्यविस्फुरंतीयेमकरकुंडलेतयोर्वल्गितेनप्रचलनेनविद्योतितौअ
मलौकपोलौयस्मिन्तत् उदाराउन्नतानासायस्मिन्तत् ॥ २९ ॥ यच्चस्वयाभूत्याशोभया अलिभिःपरिसेव्यमानंमीनद्वयाश्रयंचश्रीनि
केतनंपद्ममधिक्षिपद्वर्ततेतत्ध्यायेत् तत्रकुंतलैरलीनामधिक्षेपः नेत्रद्वयेनमीनद्वयस्येतिद्रष्टव्यं अब्जेइवनेत्रेयस्मिन्नित्युपमानांतरमुल्लसं
त्यौभ्रुवौयस्मिन्मनोमयंमनस्याविर्भवत् ॥ ३० ॥ कृपयाअधिकमित्यर्थः अक्षिभ्यांनिसृष्टंप्रयुक्तं स्निग्धस्मितेनानुगुणितंसंयुक्तं विपुलः
प्रसादोयस्मिन् गुहायांहृदि ॥ ३१ ॥

अवनतायेऽखिललोकास्तेषांतीव्रशोकेनयान्यश्रूणितेषांसागरंविशोषयतीतितथातं हरेर्हासमस्यअत्युदारंभूमंडलंचध्यायेत् कथंभूतंनिजमाययामकरध्वजस्यापिसंमोहनायरचितं मुनिकृतेमुनीनामुपकारायमुनीनांसंमोहेप्रवृत्तंकाममेवमोहयितुमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ मंदहासध्यानमुक्त्वास्फुटहासध्यानमाह विष्णोःप्रहसितमुच्चैर्हसितंध्यायेत् कीदृशंध्यानायनं अतिसुंदरतयाप्रयत्नंविनैवध्यानस्यविषयभूतं सौंदर्यमेवाह बहुलयाअधिकयाअधरोष्ठस्यभासाकांत्या अरुणीभूतास्तनवःसूक्ष्माद्विजाएवकुंदमुकुलानितेषांपंक्तिःस्फुरतिर्यस्मिस्तत् देहकुहरेहृदयाकाशेअवसितस्यज्ञातस्यप्रेमरसेनार्द्रयाभक्त्यातस्मिन्नेवार्पितमनाःसन्पृथक्तद्व्यतिरिक्तंद्रष्टुंनेच्छेत् नचित्तंविचालयेदित्यर्थः ॥ ३३ ॥ समाधिमाह एवमितिद्वाभ्यां निर्बीजःसबीजश्चेतिद्विविधोयोगः तत्रनिर्बीजयोगोयतोयतोनिश्चरतिमनश्चंचलमस्थिरं॥वतस्ततोनियम्यैतदात्मन्येववशंनयेत् इतिगीताद्युक्तमार्गेणक्रियमाणोऽपिदुष्करः समाधिःसबीजेतसुकरः तत्रहिपरमानंदमूर्तौहरौध्याय

हासंहरेरवनताखिललोकतीव्रशोकाश्रुसागरविशोषणमत्युदारं ॥ संमोहनायरचितंनिजमाययास्यभ्रूमंडलंमुनिकृतेमकरध्वजस्य॥ ३२ ॥ ध्यानायनंप्रहसितंबहुलाधरोष्ठभासारुणायिततनुद्विजकुंदपंक्ति ॥ ध्यायेत्स्वदेहकुहरेऽवसितस्यविष्णोर्भक्त्यार्द्रयाऽर्पितमनानपृथग्दिदृक्षेत् ॥ ३३ ॥ एवंहरौभगवतिप्रतिलब्धभावोभक्त्याद्रवद्धृदयउत्पुलकःप्रमोदात् ॥ औत्कंठ्यबाष्पकलयामुहुरर्द्यमानस्तच्चापिचित्तबडिशंशनकैर्वियुंक्ते ॥ ३४ ॥ मुक्ताश्रयंयर्हिनिर्विषयंविरक्तंनिर्वाणमृच्छतिमनःसहसायथाऽर्चिः॥ आत्मानमत्रपुरुषोऽव्यवधानमेकमन्वीक्षतेप्रतिनिवृत्तगुणप्रवाहः॥ ३५॥

मानेऽयत्नतएवचित्तोपरमोभवति तदुक्तं हृतात्मनोहृतप्राणांश्चभक्तिरनिच्छतोगतिमण्वींप्रयुंक्तइति अतः सएवोपक्षिप्तः योगस्यलक्षणंवक्ष्येसबीजस्येतितदेवायत्नसिद्धत्वंदर्शयति एवंध्यानमार्गेण हरौप्रतिलब्धोभावःप्रेमयेन तयाभक्त्याद्रवत्हृदयंयस्य प्रमोदादुद्गतानिपुलकानियस्यऔत्कंठ्यप्रवृत्ताश्रुकलयाचमुहुरर्द्यमानः आनंदसंप्लवेनिमज्जमानः दुर्ग्रहस्यभगवतोग्रहणेबडिशंमत्स्यवेधनमिवोपायभूतंचित्तमपिध्येयाद्वियुंक्ते तद्धारणेशिथिलप्रयत्नोभवतीत्यर्थः॥ ॥ ३४ ॥ यर्हियदाएवंनिर्विषयंभवति अतएवमुक्ताश्रयंचध्येयसंबंधविनाधातर्यवस्थानासंभवात् नचपूर्ववत्शब्दादिर्विषयःस्यात् यतस्तत्रविरक्तंपरमानंदानुभवेन अतोनिर्वाणंलयमृच्छति वृत्तिरूपतांपरित्यज्यब्रह्माकारेणपरिणमतइत्यर्थः यथाऽर्चिर्ज्वालाआश्रयविषयापगमेमहाभूतज्योतीरूपेणपरिणमते अत्र अस्यांदशायामव्यवधानं ध्यातृध्येयविभागशून्यमेकमखंडं आत्मानमनुगतमीक्षते अत्रहेतुः प्रतिनिवृत्तोपगतोगुणप्रवाहोदेहाद्युपाधिर्यस्य ॥ ३५ ॥

नचसुप्तोत्थितइवपुनःसंसरतीत्याह सोऽपिसएवपुरुषः तस्मिन्महिम्निब्रह्मरूपेअवसितःअवसानंनिष्ठांप्राप्तः कयामनसोनिवृत्त्याचरमया ऽविद्यारहितयेतिसुषुप्ताद्विशेषः तत्रह्यविद्याऽस्तिनत्विदानींअत्रहेतुःएतयायोगाभ्यासकृतयेत्यर्थःनन्वेवमपिसुखदुःखयोरात्मधर्मत्वेकुतो ब्रह्मैक्यंतत्राह दुःखयोःसुखदुःखयोर्हेतुत्वंभोक्तृत्वंयत्पूर्वमासीत् तदपिअसतिअविद्याकृतेकर्तरि अहंकारेविधत्ते तन्निष्ठमेवपश्यतीत्यर्थः यतःउपलब्धपरात्मकाष्ठः अपरोक्षीकृतात्मतत्त्वः॥ ३६ ॥ तस्यजीवन्मुक्तिमाह देहंचेतिद्वाभ्यांचरमउक्तलक्षणः सिद्धोदेहमपिन विपश्यति कुतःसुखदुःखे आसनादुत्थितमुत्थायतत्रैवस्थितंतत्स्थानादपेतंततोदैववशात्पुनरपिउपेतंवानविपश्यति यतःस्वरूपंप्राप्तः यतोदेहान्स्वरूपमध्यगमत्तंदेहमितिवा सतोप्यननुसंधानेदृष्टांतः वासःपरिकृतंकटितटेपरिवेष्टितं स्थितंगतंवामदिरामदेनांधोयथानप

सोप्येतयाचरमयामनसोनिवृत्त्यातस्मिन्महिम्न्यवसितःसुखदुःखबाह्ये॥हेतुत्वमप्यसतिकर्त्तरिदुःखयोर्यत्स्वात्मन्विधत्तउपलब्धपरात्मकाष्ठः॥ ३६ ॥ देहंचतंनचरमःस्थितमुत्थितंवासिद्धोविपश्यतियतोऽध्यगमत्स्वरूपं ॥ दैवादुपेतमथदैववशादपेतंवासोयथापरिकृतंमदिरामदांधः ॥ ३७ ॥ देहोपिदैववशगःखलुकर्मयावत्स्वारंभकंप्रतिसमीक्षतएवसासुः॥ तंसप्रपंचमधिरूढसमाधियोगःस्वाप्नंपुनर्नभजतेप्रतिबुद्धवस्तुः॥ ॥ ३८ ॥ यथापुत्राच्चवित्ताच्चपृथङ्मर्त्यःप्रतीयते॥ अप्यात्मत्वेनाभिमताद्देहादेःपुरुषस्तथा॥ ३९॥ यथोल्मुकाद्विस्फुलिंगाद्धूमाद्वापिस्वसंभवात्॥ अप्यात्मत्वेनाभिमतात्तदग्निःपृथगुल्मुकात्॥ ४० ॥

श्यतीति ॥ ३७ ॥ ननुतर्हिदेहस्यकथंप्रवृत्तिनिवृत्तीजीवनंच तत्राह देहोऽपीति दैवंपूर्वसंस्कारस्तद्वशेनगच्छन् यावत्स्वारंभकंकर्मास्ति तावत्प्रतिसमीक्षतेजीवत्येवसासुःसेंद्रियः ननुतर्हितस्मिन्पुनःसंगःस्यात्तत्राह तंदेहंस्वाप्नदेहादितुल्यं सप्रपंचंपुत्रादिसहितंपुनर्नभजते अहंममेतिनाभिमन्यते आरूढःप्राप्तःसमाधिपर्यंतोयोगोयेन अतएवप्रतिबुद्धंवस्तु आत्मतत्त्वंयेनसः॥ ३८ ॥प्रतिबोधप्रकारमाहषड्भिःयथेति अतिस्नेहवशादात्मत्वेनाभिमतादपिपुत्रादेः मर्त्यः पित्रादिःपुरुषोदेहादेर्द्रष्टा ॥ ३९ ॥ पृथगवस्थानाभावेऽपिभेदंसदृष्टांतमाह यथोल्मुकादिदानींज्वलतःकाष्ठात् स्वसंभवादग्नेःसंभूतात् आत्मत्वेनअग्नेःस्वरूपत्वेनाभिमतादपि अत्यंताविवेकिनोहिधूमेऽप्यग्न्यभिमानोऽस्ति उल्मुकात्पूर्वसिद्धादपितद्दाहकः प्रकाशकश्चाग्निःपृथगेव ॥ ४० ॥

भूतादेर्द्रष्टातेभ्यःपृथक् तस्मादपिजीवसंज्ञिताद्ब्रह्मसंज्ञितःपृथक् तथाप्रधानादपितत्प्रवर्तकोभगवान्पृथगित्यर्थः ॥ ४१ ॥ उपाधितोविवेकमुक्त्वातस्यैक्यमाह सर्वभूतेष्विति भूतेषुचतुर्विधेषुतदात्मतांमहाभूतात्मताम् ॥ ४२ ॥ धर्मभेदस्याप्यौपाधिकतांसदृष्टांतामाह स्वयोनिषुज्योतिरग्निः गुणवैषम्यात्दीर्घह्रस्वादिभेदात् प्रकृतौदेहे॥ ४३ ॥ स्वांशस्यजीवस्यबंधहेतुं दैवींदेवस्यविष्णोःशक्तिं पराभाव्यतत्प्रसादेनैवजित्वा स्वरूपेणब्रह्मत्वेनावतिष्ठते ॥ ४४॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः॥ २८॥ ७॥

भूतेंद्रियांतःकरणात्प्रधानाज्जीवसंज्ञितात् ॥ आत्मातथापृथग्द्रष्टाभगवान्ब्रह्मसंज्ञितः॥४१॥ सर्वभूतेषु चात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि॥ ईक्षेतानन्यभावेनभूतेष्विवतदात्मतां॥ ४२ ॥ स्वयोनिषुयथाज्योतिरेकंनानाप्रतीयते॥ योनीनांगुणवैषम्यात्तथात्माप्रकृतौस्थितः॥ ४३ ॥तस्मादिमांस्वांप्रकृतिंदैवींसदसदात्मिकाम्॥ दुर्विभाव्यांपराभाव्यस्वरूपेणावतिष्ठते॥ ४४॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयेसाधनानुष्ठानंनामाष्टाविंशतितमोऽध्यायः॥ २८॥ ॥ ७॥ देवहूतिरुवाच लक्षणंमहदादीनांप्रकृतेःपुरुषस्यच॥ स्वरूपंलक्ष्यतेऽमीषांयेनतत्पारमार्थिकं ॥ १ ॥ यथासांख्येपुकथितंयन्मूलंतत्प्रचक्षते ॥ भक्तियोगस्यमेमार्गंब्रूहिविस्तरशःप्रभो॥ २॥विरागोयेनपुरुषोभगवन्सर्वतोभवेत्॥आचक्ष्वजीवलोकस्यविविधाल्लोकसंसृतीः॥ ३ ॥ कालस्येश्वररूपस्यपरेषांचपरस्यते॥ स्वरूपंबतकुर्वंतियद्धेतोःकुशलंजनाः॥ ४॥

एकोनत्रिंशकेभक्तियोगस्तुबहुधोच्यते॥कालस्यचबलंघोरासंसृतिश्चविरक्तये ॥ १ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंभक्तिमार्गभेदान्पृच्छतिद्वाभ्यां लक्षणंमहदादीनांयथासांख्येषुतथाकथितं येनलक्षणेनतत्पारमार्थिकंपरस्परविभक्तमित्यर्थः ॥ १ ॥ योभक्तियोगोमूलंप्रयोजनंयस्य तद्यन्मूलंतत्कथितं तस्यभक्तियोगस्यमार्गप्रकारंविस्तरतोमेब्रूहि ॥ २ ॥ येनसंसृतीनामाख्यानेनविगतरागोभवेत् ॥ ३ ॥ ईश्वररूपस्य महाप्रभावस्यतेत्वदात्मकस्यब यद्धेतोर्यद्भयात् कुशलंपुण्यंकुर्वंति ॥४ ॥

अचक्षुषःअज्ञस्य अतोमिथ्याभूतेदेहादावभिमतिरहंकारोयस्य अतः कर्मस्वनुविद्धयाआसक्तयाधियाश्रांतस्य अतएवअनाश्रये अपारेतमसिसंसारेचिरंप्रसुप्तस्यलोकस्यप्रबोधायत्वंयोगप्रकाशकोभास्करः किलाविर्भूतोसि ॥ ५ ॥ श्लक्ष्णंसुंदरं ॥ ६ ॥ मार्गैःप्रकारविशेषैः तानेवाह स्वभावभूतायेगुणास्तेषांमार्गणवृत्तिभेदेनभावः अभिप्रायःफलसंकल्पभेदात् भक्तिभेदइत्यर्थः ॥ ७ ॥ अभिसंधायसंकल्प्यसंरंभीक्रोधीभिन्नदृक्भेददर्शीयोभावंभक्तिंकुर्यात् सत्रिविधोऽपितामसः ॥ ८ ॥ पृथग्भावःभेददर्शी ॥ ९. ॥ कर्मनिर्हारंपापक्षयं परस्मिन्परमेश्वरेतदर्पणंकर्मार्पणंभगवत्प्रीतिमुद्दिश्येत्यर्थः यष्टव्यमितिविधिसिद्धिमुद्दिश्येत्यर्थःभेददर्शित्वमर्चादावर्चनंचत्रिष्वपिसमानम्

लोकस्यमिथ्याभिमतेरचक्षुषश्चिरंप्रसुप्तस्यतमस्यनाश्रये ॥ श्रांतस्यकर्मस्वनुविद्धयाधियात्वमाविरासीः किलयोगभास्करः ॥ ५ ॥ मैत्रेयउवाच इतिमातुर्वचःश्लक्ष्णंप्रतिनंद्यमहामुनिः ॥ आबभाषेकुरुश्रेष्ठप्रीतस्तांकरुणाऽर्दितः ॥ ६ ॥ श्रीभगवानुवाच भक्तियोगोबहुविधोमार्गैर्भामिनिभाव्यते ॥ स्वभावगुणमार्गेणपुंसांभावोविभिद्यते ॥ ७ ॥ अभिसंधाययद्धिंसांदंभंमात्सर्यमेववा ॥ संरंभीभिन्नदृग्भावंमयिकुर्यात्सतामसः ॥ ८ ॥ विषयानभिसंधाययशऐश्वर्यमेववा ॥ अर्चादावर्चयेद्योमांपृथग्भावःसराजसः ॥ ॥ ९ ॥ कर्मनिर्हारमुद्दिश्यपरस्मिन्वातदर्पणं ॥ यजेद्यष्टव्यमितिवापृथग्भावःससात्विकः ॥ १० ॥ मद्गुणश्रुतिमात्रेणमयिसर्वगुहाशये ॥ मनोगतिरविच्छिन्नायथागंगांऽभसोंबुधौ ॥ ११ ॥ लक्षणंभक्तियोगस्यनिर्गुणस्यह्युदाहृतम् ॥ अहैतुक्यव्यवहितायाभक्तिःपुरुषोत्तमे ॥ १२ ॥ सालोक्यसार्ष्टिसामीप्यसारूप्यैकत्वमप्युत ॥ दीयमानंनगृह्णंतिविनामत्सेवनंजनाः ॥ १३ ॥

तदेवंतामसादिभक्तिषुत्रयस्त्रयोभेदाः तासुयथोत्तरंश्रैष्ठ्यम् एवंचश्रवणकीर्त्तनादयोनवापिप्रत्येकंनवनवभेदाः तदेवंसगुणाभक्तिरेकाशीतिभेदाभवति ॥ १० ॥ निर्गुणातुभक्तिरेकविधैवतामाह मद्गुणश्रुतिमात्रेणेतिद्वाभ्यां अविच्छिन्नासंतता ॥ ११ ॥ अहैतुकीफलानुसंधानशून्या अव्यवहिताभेददर्शनरहिताच मद्गुणश्रुतिमात्रेण मयिपुरुषोत्तमेमनोगतिरितियाभक्तिःसानिर्गुणस्यभक्तियोगस्यलक्षणमित्यन्वयः लक्षणंस्वरूपं ॥ १२ ॥ भक्तानांनिष्कामताकैमुत्यन्यायेनाह सालोक्यंमयासहैकस्मिन्लोकेवासम् सार्ष्टिसमानैश्वर्यं सामीप्यंनिकटवर्त्तित्वं सारूप्यंसमानरूपतामेकत्वंसायुज्यमुतअपिदीयमानमपिनगृह्णंतिकुतस्तत्कामनेत्यर्थः ॥ १३ ॥ ॥ ७५ ॥

किमितितर्हिभजंते भक्तेरेवपरमफलत्वादित्याह सएवेति ननुत्रैगुण्यंहित्वाब्रह्मप्राप्तिःपरमफलंप्रसिद्धं ःसत्यं तत्तुभक्तावानुषंगिकमि त्याह येनभक्तियोगेनमद्भावायब्रह्मत्वाय ॥ १४ ॥ एवंभूतायाभक्तेःसाधनान्याहपंचभिः निषेवितेन सम्यगनुष्ठितेन अनिमित्तेनस्वधर्मे ण नित्यनैमित्तिकेन महीयसाश्रद्धादियुक्तेन क्रियायोगेनपंचरात्राद्युक्तपूजाप्रकारेण शस्तेननिष्कामेण ॥ १५ ॥ मद्धिष्ण्यंमत्प्रतिमादि तस्यदर्शनादिभिः सत्त्वेनधैर्येण असंगमेनवैराग्येण ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मद्धर्मणः भगवद्धर्मानुष्ठातुःपुरुषस्याशयश्चित्तं ॥ १९॥

सएवभक्तियोगाख्यआत्यंतिकउदाहृतः॥ येनातिव्रज्यत्रिगुणंमद्भावायोपपद्यते॥ १४॥ निषेवितेनानिमि त्तेनस्वधर्मेणमहीयसा॥ क्रियायोगेनशस्तेननातिहिंस्रेणनित्यशः॥ १५॥ मद्धिष्ण्यदर्शनस्पर्शपूजास्तुत्य भिवंदनैः॥ भूतेषुमद्भावनयासत्त्वेनासंगमेनच॥ १६॥ महतांबहुमानेनदीनानामनुकंपया॥ मैत्र्याचैवा त्मतुल्येषुयमेननियमेनच॥ १७॥ आध्यात्मिकानुश्रवणान्नामसंकीर्तनाच्चमे ॥ आर्जवेनार्यसंगेननिरहं क्रिययातथा॥ १८॥ मद्धर्मणोगुणैरेतैःपरिसंशुद्धआशयः ॥ पुरुषस्यांजसाऽभ्येतिश्रुतमात्रगुणंहिमां॥ ॥ १९॥ यथावातरथोघ्राणमावृंक्तेगंधआशयात्॥ एवंयोगरतंचेतआत्मानमविकारियत्॥ २०॥ अहंसर्वे षुभूतेषुभूतात्मावस्थितःसदा॥ तमवज्ञायमांमर्त्यःकुरुतेऽर्चाविडंबनं॥ २१॥ योमांसर्वेषुभूतेषुसंतमात्मान मीश्वरं॥ हित्वार्चांभजतेमौढ्याद्भस्मन्येवजुहोतिसः॥ २२ ॥ द्विषतःपरकायेमांमानिनोभिन्नदर्शिनः॥ भू तेषुबद्धवैरस्यनमनःशांतिमृच्छति॥ २३॥ अहमुच्चावचैर्द्रव्यैःक्रिययोत्पन्नयाऽनघे॥ नैवतुष्येऽर्चितोऽर्चा यांभूतग्रामावमानिनः॥ २४॥

प्रयत्नंविनैवप्राप्तौदृष्टांतः वातोरथःप्रापकोयस्यगंधस्य आशयात्स्थानात् आवृंक्ते आ त्मसात्करोति अविकारिसमंयच्चेतः ॥ २० ॥ चित्तशुद्धिश्चसर्वभूतात्मदृष्ट्यैवभवतीतिवक्तुंकेवलप्रतिमादिनिष्ठांनिंदन्नाह अहमितिसप्त भिः अर्चैवविडंबनमनुकरणं अर्चायांपूजाविडंबनमितिवा अवज्ञोपेक्षाद्वेषनिंदाः क्रमेणचतुर्भिर्निषिध्यंते ॥ २१॥ हित्वाउपेक्ष्य ॥ २२॥ ॥ २३ ॥ द्रव्यैरुत्पन्नयाक्रियया भूतग्रामावमानिनः तन्निंदकस्य ॥ २४ ॥

तर्हि किमर्चादावर्चनमनर्थकमेवनेत्याह अर्चादाविति सर्वभूतेष्ववस्थितंमांस्वहृदियावन्नवेदस्वकर्मकृत् कर्माविरोधेन यथावकाशं अनेनकर्मनिष्ठायाअपिसएवावधिरित्युक्तंभवति ॥ २५ ॥ अंतराअंतरंभेदमुत्अपि अरमल्पं अल्पमपिभेदंयःपश्यतीत्यर्थः यद्वा अंतरामध्येउदरंशरीरंमृत्युरहंतस्यभयंविदधेकरोमि॥२६॥अथअतः सर्वभूतेषुकृतालयंकृतावासं तत्रहेतुः भूतानामात्मानं अंतर्यामिणं अभिन्नेनचक्षुषासमदर्शनेन॥२७॥तत्रापियथोत्तरंमानाद्यतिशयःकर्त्तव्यइतिवक्तुंतारतम्यमाह जीवाइतिसार्द्धैःषड्भिः अजीवानांअचेतनेभ्यः ततस्तेष्वपिप्राणभृतः प्राणवृत्तिमंतः सचित्ताः ज्ञानवंतः इंद्रियाणांवृत्तयोयेषु इंद्रियवृत्तयोवृक्षाणामपिसूक्ष्माःसंत्येव तथाहिमहाभारतेमो

अर्चादावर्चयेत्तावदीश्वरंमांस्वकर्मकृत् ॥ यावन्नवेदस्वहृदिसर्वभूतेष्ववस्थितं ॥ २५ ॥ आत्मनश्चपरस्यापियःकरोत्यंतरोदरं ॥ तस्यभिन्नदृशोमृत्युर्विदधेभयमुल्बणं ॥ २६ ॥ अथमांसर्वभूतेषुभूतात्मानंकृतालयं ॥ अर्हयेद्दानमानाभ्यांमैत्र्याऽभिन्नेनचक्षुषा ॥ २७ ॥ जीवाःश्रेष्ठाह्यजीवानांततःप्राणभृतःशुभे ॥ ततःसचित्ताःप्रवरास्ततश्चेंद्रियवृत्तयः ॥ २८ ॥ तत्रापिस्पर्शवेदिभ्यःप्रवरारसवेदिनः ॥ तेभ्योगंधविदःश्रेष्ठास्ततःशब्दविदोवराः ॥ २९ ॥ रूपभेदविदस्तत्रततश्चोभयतोदतः ॥ तेषांबहुपदाःश्रेष्ठाश्चतुष्पादस्ततोद्विपात् ॥ ३० ॥ ततोवर्णाश्चचत्वारस्तेषांब्राह्मणउत्तमः ॥ ब्राह्मणेष्वपिवेदज्ञोह्यर्थज्ञोऽभ्यधिकस्ततः ॥ ३१ ॥ अर्थज्ञात्संशयच्छेत्ताततःश्रेयान्स्वकर्मकृत् ॥ मुक्तसंगस्ततोभूयानदोग्धाधर्ममात्मनः ॥ ३२ ॥ तस्मान्मय्यर्पिताशेषक्रियार्थात्मानिरंतरः ॥ मय्यर्पितात्मनःपुंसोमयिसंन्यस्तकर्मणः ॥ ३३ ॥

क्षधर्मेषुस्मर्यतेतस्मात्पश्यंतिपादपाः तस्माज्जिघ्रंतिपादपाइत्यादिप्रसिद्धातरुषुप्रभृतानुस्पर्शनेंद्रियवृत्तिरेव॥२८॥अतस्तेभ्यःस्पर्शवेदिभ्योरसवेदिनोमत्स्यादयःश्रेष्ठाः गंधविदोभ्रमरादयः शब्दविदः सर्पादयः॥२९॥रूपभेदविदः काकादयः उभयतोदंतायेषां अपादेभ्यस्तेभ्योबहुपादाः तेभ्यश्चतुष्पादाइत्यर्थः द्विपान्मनुष्यः ॥ ३० ॥ततस्तेषुवर्णाः॥३१॥संशयच्छेत्तामीमांसकः ततोऽपिकेवलात्स्वकर्मकृत् मुक्तसंगस्यलक्षणं आत्मनोधर्ममदोग्धानिष्कामइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अर्पिताअशेषाः क्रियाअर्थास्तत्फलानि आत्मादेहश्चयेन अतएवनिरंतरः अव्यवहितः ॥ ३३ ॥

अकर्त्तुः कर्तृत्वाभिमानशून्यात् जीवानांकलयापरिकलनेन अंतर्यामितयाप्रविष्टइतिदृष्ट्येत्यर्थः ॥ ३४ ॥ उक्तंभक्तियोगंपूर्वोक्तेनाष्टां गयोगेनसहोपसंहरति भक्तियोगश्चेति हेमानवि पुरुषंपरमेश्वरं ॥३५॥ यदन्यंतृष्टंजीवस्यसंसृतीः कालस्यस्वरूपंचाचक्ष्वेति तदाह ए तदितिसार्धेन एतत्सर्वंनियंतृयद्भगवतोरूपं कीदृशंप्रधानपुरुषात्मकंपरंतद्व्यतिरिक्तंच एतदेवदैवमित्यभिधीयते कीदृशंकर्मणोविचेष्टितं नानासंसृतिलक्षणंयस्मात्तत् दैवप्रेरितकर्मकृताःसंसृतयोविचित्राइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ एतदेवभगवतोरूपंकालइतिचाभिधीयते कीदृशंरू

नपश्यामिपरंभूतमकर्तुःसमदर्शनात्॥ मनसैतानिभूतानिप्रणमेद्बहुमानयन्॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टो भगवानिति॥ ३४॥ भक्तियोगश्चयोगश्चमयामानव्युदीरितः॥ ययोरेकतरेणैवपुरुषःपुरुषंव्रजेत्॥ ३५॥ एतद्भगवतोरूपंब्रह्मणःपरमात्मनः॥ परंप्रधानंपुरुषंदैवंकर्मविचेष्टितं॥ ३६॥ रूपभेदास्पदंदिव्यंकालइत्यभिधीयते॥ भूतानांमहदादीनांयतोभिन्नदृशांभयं ॥ ३७ ॥ योऽतःप्रविश्यभूतानिभूतैरत्त्यखिलाश्रयः॥ सविष्ण्वाख्योऽधियज्ञोऽसौकालःकलयतांप्रभुः॥ ३८ ॥ नचास्यकश्चिद्दयितोनद्वेष्योनचबांधवः॥ आविशत्यप्रमत्तोसौप्रमत्तंजनमंतकृत्॥ ३९॥ यद्भयाद्वातिवातोयंसूर्यस्तपतियद्भयात्॥ यद्भयाद्वर्षतेदेवोभगणोभातियद्भयात्॥४०॥ यद्वनस्पतयोभीतालताश्चौषधिभिःसह॥ स्वेस्वेकालेऽभिगृह्णंतिपुष्पाणिचफलानिच ॥४१॥ स्रवंतिसरितोभीतानोत्सर्पत्युदधिर्यतः॥ अग्निरिंधेसगिरिभिर्भूर्नमज्जतियद्भयात्॥ ४२॥ नभोददातिश्वसतांपदंयन्नियमाददः॥ लोकंस्वदेहंतनुतेमहान्सप्तभिरावृतं॥४३॥ गुणाभिमानिनोदेवाःसर्गादिष्वस्ययद्भयात्॥ वर्ततेऽनुयुगंयेषांवशएतच्चराचरम्॥ ४४॥

पभेदस्यवस्तूनामन्यथात्वस्य ऽऽस्पदमाश्रयः कारणं उक्तंहि कालाद्गुणव्यतिकरइति वक्ष्यतेचगुणव्यतिकरःकालइति दिव्यमद्भुतप्रभावं तदेवाह भूतानामितियावत्समाप्ति महदादीनांतत्तदभिमानिनांजीवानां ॥ ३७॥ भयहेतुत्वमाह यइति भूतैरेवभूतान्यत्तिसंहरति अधियज्ञः यज्ञफलदाता कलयतांवशीकुर्वतां ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यद्यस्मात्भीताः ॥ ४१ ॥ यतोभीताः सरितःस्रवंति इंधेदीप्यते सहगिरिभिर्भूः ॥ ४२ ॥ अदः नभः यन्नियमात् यस्याज्ञयामहान्महत्तत्त्वमंकुरात्मकंस्वदेहंलोकत्वेनतनुतेविस्तारयति ॥ ४३ ॥ गुणाभिमानिनोगुणनियंतारोदेवाब्रह्मादयः अस्यविश्वस्यसर्गादिषुप्रवर्तंते अनुयुगंवारंवारमित्यर्थः ॥ ४४ ॥]

जनेनपित्रादिनाजनंपुत्रादिंजनयन्नादिकृत् मृत्युनाअंतकमपिमारयन्नंतकरः स्वयंत्वनादिरनंतोऽव्ययश्च ॥ ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायामेकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥छ॥ त्रिंशेतुकायकांतादिलालनाकुलचेतसां॥कामिनांतामसीपापादधोगतिरुदीर्यते ॥ १ ॥ कालप्रभाववर्णनपूर्वकंवैराग्यायविचित्रकर्मकृतांसंसृतिमध्यायत्रयेणप्रपंचयति तस्यैतस्यबलिनःकालस्यं बलिनेतिवापाठः काल्यमानः विचाल्यमानोऽपिवायोर्विक्रमंयथामेघपंक्तिर्नवेद ॥ १॥ विक्रममेवाह यंयमर्थंदुःखेनप्रयासेनोपादत्ते आपादयति तंतंभगवान्कालोधुनोतिविनाशयति यत्कृतेयन्निमित्तं ॥ २ ॥ शोकेहेतुः यद्यस्मात्सानुबंधस्यकलत्रादिसहितस्यदेहस्य

सोऽनंतोऽतकरःकालोऽनादिरादिकृदव्ययः॥ जनंजनेनजनयन्मारयन्मृत्युनांऽतकं॥४५॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः॥ २९॥ ॥छ॥ कपिलउवाच तस्यैतस्यजनोनूनंनायंवदे[illegible]विक्रमं॥ काल्यमानोऽपिबलिनोवायोरिवघनावलिः॥ १ ॥ यंयमर्थमुपादत्तेदुःखेनसुखहेतवे॥ तंतंधुनोतिभगवान्पुमान्शोचतियत्कृते॥ २॥ यदध्रुवस्यदेहस्यसानुबंधस्यदुर्मतिः॥ध्रुवाणिमन्यतेमोहाद्गृहक्षेत्रवसूनिच॥३॥ जंतुर्वैभवएतस्मिन्यांयांयोनिमनुव्रजेत्॥ तस्यांतस्यांसलभतेनिर्वृतिंनविरज्यते ॥४॥ नरकस्थोऽपिदेहंवैनपुमांस्त्यक्तुमिच्छति॥नारक्यांनिर्वृतौसत्यांदेवमायाविमोहितः॥५॥ आत्मजायासुतागारपशुद्रविणबंधुषु॥निगूढमूलहृदयआत्मानंबहुमन्यते॥६॥ संदह्यमानसर्वांगएषामुद्वहनाधिना॥ करोत्यविरतंमूढोदुरितानिदुराशयः॥७॥ आक्षिप्तात्मेंद्रियःस्त्रीणामसतीनांचमायया॥ रहोरचितयालापैः शिशूनांकलभाषिणां॥८॥ गृहेषुकूटधर्मेषुदुःखतंत्रेष्वतंद्रितः॥ कुर्वन्दुःखप्रतीकारंसुखवन्मन्यतेगृही॥९॥

संबंधीनिगृहादीनि वसुद्रव्यं अनुक्तसमुच्चयार्थश्चकारः ॥ ३ ॥ दुर्मतित्वंदर्शयन् दुःखंप्रपंचयति जंतुरितिचतुर्दशभिः ॥ ४ ॥ नारक्यांनरकाहारादिभिर्जातायां ॥ ५॥ निगूढमूलंप्रसृतमनोरथंहृदयंयस्य बहुमन्यते कृतार्थोऽहमितिश्लाघते ॥ ६ ॥ उद्वहनाधिनापोषणचिंतया ॥ ७ ॥ दुराशयत्वमाह आक्षिप्तआत्माइंद्रियाणिचयस्य कयाअसतीनांपुंश्चलीनामपिरहसिरचितयासंभोगादिरूपयामधुरभाषिणांशिशूनामालापैश्च सुखवन्मन्यतइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ८ ॥ कूटाः वित्तशाठ्यादिबहुलाधर्मायेषु दुःखप्रधानेषु ॥ ९ ॥

येषांपोषणेनाधोयाति तान्पुष्णाति शेषभुगितिभोगोऽपितस्यदुर्लभइत्यर्थः ॥ १० ॥ वार्तायांजीविकायां निःसत्वःअशक्तः परार्थेपर स्वे ॥ ११ ॥ अकल्पः असमर्थः ॥ १२ ॥ पूर्वंयथाआद्रियंतेतथाआदरंनकुर्वंति कीनाशाःकृपणाः कृषीवलागोजरंवृद्धंबलीवर्दम् ॥ ॥ १३ ॥ भ्रियमाणःपुष्यमाणः ॥ १४ ॥ अवमत्याऽवज्ञयाउपन्यस्तंसमीपेप्रक्षिप्तंदत्तं गृहपालःश्वाआहरन्भुंजानः आमयावीरोगी ॥ ॥ १५ ॥ उत्तारोबहिर्निर्गतनेत्रः कफेनसंरुद्धानाड्योमार्गभूतायस्य कासश्वासाभ्यांकृतआयासोयस्य घुरघुरइतिशब्दंकरोति॥ १६॥प

अर्थैरापादितैर्गुर्व्याहिंसयेतस्ततश्चतान् ॥ पुष्णातियेषांपोषेणशेषभुग्यात्यधःस्वयं॥ १० ॥ वार्तायांलुप्यमानायामारब्धायांपुनःपुनः॥ लोभाभिभूतोनिःसत्त्वःपरार्थेकुरुतेस्पृहाम्॥ ११॥ कुटुंबभरणाकल्पोमंदभाग्योवृथोद्यमः॥ श्रियाविहीनःकृपणोध्यायंछ्वसतिमूढधीः॥ १२ ॥ एवंस्वभरणाकल्पंतत्कलत्राद्यस्तदा॥ नाद्रियंतेयथापूर्वंकीनाशाइवगोजरम्॥ १३ ॥ तत्राप्यजातनिर्वेदोभ्रियमाणःस्वयंभृतैः॥ जरयोपात्तवैरूप्योमरणाभिमुखोगृहे॥ १४॥आस्तेऽवमत्योपन्यस्तंगृहपालइवाहरन्॥आमयाव्यप्रदीप्ताग्निरल्पाहारोऽल्पचेष्टितः॥ १५॥वायुनोत्क्रमतोत्तारःकफसंरुद्धनाडिकः॥ कासश्वासकृतायासःकंठघुरघुरायते॥ १६॥ शयानःपरिशोचद्भिःपरिवीतःस्वबंधुभिः॥ वाच्यमानोऽपिनब्रूतेकालपाशवशंगतः॥ १७॥एवंकुटुंबभरणेव्यापृतात्माऽजितेंद्रियः॥ म्रियतेरुदतांस्वानामुरुवेदनयाऽस्तधीः॥ १८॥ यमदूतौतदाप्राप्तौभीमौसरभसेक्षणौ॥ सदृष्ट्वात्रस्तहृदयःशकृन्मूत्रंविमुंचति ॥१९॥ यातनादेहआवृत्यपाशैर्बध्वागलेबलात्॥ नयतोदीर्घमध्वानंदंड्यंराजभटायथा॥ २०॥तयोर्निर्भिन्नहृदयस्तर्जनैर्जातवेपथुः॥पथिश्वभिर्भक्ष्यमाणआर्तोऽघंस्वमनुस्मरन्॥ २१ ॥क्षुत्तृट्परीतोऽर्कदवानलानिलैःसंतप्यमानःपथितप्तवालुके ॥ कृच्छ्रेणपृष्ठेकशयाचताडितश्चलत्यशक्तोऽपिनिराश्रमोदके॥ २२॥

रिवीतः परिवेष्टितः वाच्यमानः वंधोतातेत्याहूयमानः ॥ १७ ॥ अस्तधीर्नष्टमतिः॥ ॥ १८ ॥मृतस्यपुण्यपापाभ्यांद्विगती तत्रपापगतिमाह यमदूतावित्यादियावत्समाप्ति सरभसंसक्रोधमीक्षणंययोस्तौदृष्ट्वा ॥ १९॥ आवृत्यनिरुध्य ॥ २० ॥ तयोस्तर्जनैर्निर्भिन्नंहृदयंयस्य आर्तःसन्चलतीतिद्वितीयेनान्वयः ॥ २१ ॥ क्षुत्तृड्भ्यांपरीतोव्याप्तः तप्ताःवालुकाःयस्मिन्निर्गतआश्रमोविश्रामस्थानमुदकंचयस्मिन् ॥ २२ ॥

यमसादनंनीतोभवति ॥ २३॥ तत्रैवंविशेषमाह अध्वनःसंबंधिनांयोजनानां नवतिनवत्यसहस्राणिपापाधिक्येनद्वाभ्यांनीतःसन्॥२४॥ यातनाःसंक्षेपतोदर्शयतिचतुर्भिः आदीपनंप्रज्वलनंप्राप्नोति स्वेनकृत्तंछिन्नंयत्स्वस्यमांसंतस्यभक्षणमित्यर्थः ॥ २५॥ आत्मनोवैशसंपीडाम् ॥ २६ ॥ भिदापनंभेदप्रापणम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ नचैतदसंभावितं अत्रापिदृश्यमानत्वादित्याह अत्रैवेति ॥ २९ ॥ उभयंकुटुंबंस्वदेहंच॥३०॥पापार्जितंधनंभुंजतेबहवः कर्त्तैवनरकंयातीत्याह एकइति भूतद्रोहेणयद्भृतंततस्थूलंकलेवरंवाइहैवहित्वा कुशलादितर-

तत्रतत्रपतन्श्रांतोमूर्छितःपुनरुत्थितः॥ यथापापीयसानीतस्तमसायमसादनम् ॥ २३॥ योजनानांसहस्राणिनवतिंनवचाध्वनः॥ त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्वाभ्यांवानीतःप्राप्नोतियातनाः॥२४॥आदीपनंस्वगात्राणांवेष्टयित्वोल्मुकादिभिः॥आत्ममांसादनंक्वापिस्वकृत्तंपरतोऽपिवा॥२५॥जीवतश्चांत्राभ्युद्धारःश्वगृध्रैर्यमसादने॥ सर्पवृश्चिकदंशाद्यैर्दशद्भिश्चात्मवैशसम्॥ २६॥ कृंतनंचावयवशोगजादिभ्योभिदापनम्॥ पातनंगिरिशृंगेभ्योरोधनंचांबुगर्तयोः॥२७॥ यास्तामिस्रांधतामिस्रारौरवाद्याश्चयातनाः॥ भुंक्तेनरोवानारीवामिथःसंगेननिर्मिताः॥२८॥अत्रैवनरकःस्वर्गइतिमातःप्रचक्षते॥यायातनावैनारक्यस्ताइहाप्युपलक्षिताः॥२९॥ एवंकुटुंबंबिभ्राणउदरंभरएववा॥ विसृज्येहोभयंप्रेत्यभुंक्तेतत्फलमीदृशम्॥ ३०॥ एकःप्रपद्यतेध्वांतंहित्वेदंस्वंकलेवरम्॥ कुशलेतरपाथेयोभूतद्रोहेणयद्भृतम् ॥ ३१ ॥ दैवेनासादितंतस्यशमलंनिरयेपुमान्॥भुंक्तेकुटुंबपोषस्यहृतवित्तइवातुरः॥३२॥केवलेनह्यधर्मेणकुटुंबभरणोत्सुकः॥यातिजीवोंऽधतामिस्रंचरमंतमसःपदं॥ ३३ ॥ अधस्तान्नरलोकस्ययावतीर्यातनादयः॥ क्रमशःसमनुक्रम्यपुनरत्राव्रजेच्छुचिः ॥ ३४ ॥

इतिश्रीभा०महा० तृतीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेकर्मविपाकोनामत्रिंशत्तमोऽध्यायः॥३०॥ ॥छ॥

त् पापंतदेवपाथेयंभोग्यंयस्य ॥ ३१ ॥ ननुपापमपिविहायगच्छतुतत्राह दैवेनेति तस्यकुटुंबपोषणस्य शमलंपापंदैवेनईश्वरेणप्रापितंभुंक्ते ॥ ३२ ॥ ननुकुटुंबपोषणंविहितमेव तत्राहकेवलेति तमसोनरकस्यचपरमंपदंस्थानम् ॥ ३३ ॥ पुनर्मनुष्यशरीरप्राप्तिप्रकारमाह नरलोकस्यमनुष्यदेहस्य प्राप्तेरधस्तात्अर्वाक् यावत्योयातनाः आदिशब्देनश्वसूकरादियोनयश्चयास्ताःसर्वाः क्रमेणसंप्राप्य भोगेनक्षीणपापः शुचिःसन् अत्रपुनःनरत्वंप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांत्रिंशत्तमोऽध्यायः॥३०॥

एकत्रिंशे विमिश्रैस्तुपुण्यपापैरिहांतरा॥मनुष्ययोनिसंप्राप्तिर्वण्यतेराजसीगतिः ॥ १ ॥ [illegible] तदेवविशेषतोदर्शयति कर्म णापूर्वकृतेनदैवमीश्वरःतदेवनेत्रंनेतृप्रवर्त्तकंयस्य प्रविष्टोभवति ॥१॥ कललंशुक्रंशोणितमिश्रितंभवति बुद्बुदंवर्तुलाकारम् कर्कंधूर्बदरी. फलंतदाकारंकठिनंपेशीमांसंपिंडाकारम् अंडंवायोन्यंतरे ॥ २ बाह्वंघ्र्यादीनामंगानांविग्रहोविभागः लिंगंचछिद्राणिचतेषामुद्भवः ॥ ॥ ३ ॥ जरायुणागर्भवेष्टनेन वीतःप्रावृतः ॥ ४ ॥ मातुर्जग्धेनभक्षितेनान्नेनपानाद्यैश्चएधमानाधातवोयस्यजंतूनांसंभवोयस्मिन्तस्मि

श्रीभगवानुवाच कर्मणादैवनेत्रेणजंतुर्देहोपपत्तये॥ स्त्रियाःप्रविष्टउदरंपुंसोरेतःकणाश्रयः ॥१॥ कललं त्वेकरात्रेणपंचरात्रेणबुद्बुदम्॥ दशाहेनतुकर्कंधूःपेश्यंडंवाततःपरं॥२॥ मासेनतुशिरोद्वाभ्यांबाह्वंघ्र्याद्यंग विग्रहः॥ नखलोमास्थिमर्माणिलिंगच्छिद्रोद्भवस्त्रिभिः॥ ३॥ चतुर्भिर्धातवःसप्तपंचभिःक्षुत्तृडुद्भवः॥षड्भि र्जरायुणावीतःकुक्षौभ्राम्यतिदक्षिणे॥४॥मातुर्जग्धान्नपानाद्यैरेधद्धातुरसंमते॥ शेतेविण्मूत्रयोर्गर्तेसजंतु र्जंतुसंभवे॥५॥ कृमिभिःक्षतसर्वांगःसौकुमार्यात्प्रतिक्षणम्॥ मूर्च्छामाप्नोत्युरुक्लेशस्तत्रत्यैःक्षुधितैर्मुहुः ॥६॥ कटुतीक्ष्णोष्णलवणरूक्षाम्लादिभिरुल्वणैः॥ मातृभुक्तैरुपस्पृष्टःसर्वांगोत्थितवेदनः॥ ७॥ उल्बेनसं वृतस्तस्मिन्नंत्रैश्चबहिरावृतः॥ आस्तेकृत्वाशिरःकुक्षौभुग्नपृष्ठशिरोधरः॥ ८॥अकल्पःस्वांगचेष्टायांशकुंतइ वपंजरे॥ तत्रलब्धस्मृतिर्दैवात्कर्मजन्मशतोद्भवं॥ स्मरन्दीर्घमनुच्छ्वासंशर्मकिंनामविंदते॥ ९॥ आरभ्य सप्तमान्मासाल्लब्धबोधोऽपिवेपितः॥ नैकत्रास्तेसूतिवातैर्विष्ठाभूरिवसोदरः॥ १०॥

न् असंमतेगर्त्तेशेते तथाचमार्कंडेयपुराणे नाडीचाप्यायनीनामनाभ्यांतस्यनिबध्यते ॥ स्त्रीणांतथांऽत्रसुषिरेसानिबद्धोपजायते क्र मंतेभुक्तपीतानिस्त्रीणांगर्भोदरेतथा॥तैराप्यायितदेहोऽसौजंतुर्वृद्धिमुपैतिवाइति॥५ ॥तत्रत्यैःकृमिभिःखादद्भिः सौकुमार्यात् कोमलत्वेन क्षतानिसर्वांगाणियस्य ॥६॥ उल्बणैःदुःसहैःसर्वेष्वंगेषुउत्थितावेदनायस्य आस्तइत्युत्तरेणान्वयः ॥७ ॥ उल्बेनजरायुणा भुग्नंकुटिली भूतंपृष्ठंशिरोधराग्रीवाचयस्य ॥ ८ ॥ दैवात्पूर्वकर्मवशात् लब्धास्मृतिर्येनसः दीर्घदुरंतमनुच्छ्वासंयथाभवतितथातत्रस्थितः सन्॥ ९ ॥ सूतिहेतुभिर्वातैर्वेपितः सोदरः समानोदरजन्मा विष्ठाभूःकृमिरिवेति ॥ १० ॥

नाथमानोयाचमानःउपतप्यमानइतिवा ऋषिर्देहात्मदर्शी भीतः पुनर्गर्भवासात् सप्तवध्रयोबंधनभूताःधा।वोयस्यसः विक्लवयाव्या
कुलया ॥ ११ ॥ उपसन्नंजगद्रक्षितुंस्वेच्छयागृहीतनानामूर्त्तेःभगवतश्चरणारविंदमकुतोभयंसोऽहंशरणंव्रजामि भुविचलदितिश्रीकृष्णा
वताराभिप्रायेण असतोमेअनुरूपायोग्या येनेदृशीगर्भवासलक्षणागतिर्दर्शितातस्य ॥ १२ ॥ ननुकोऽसौयंशरणंव्रजसिकोवातवतस्यच
 विशेषः येनसेव्यसेवकत्वमित्यपेक्षायामाह अत्रमातुर्देहेभूतेंद्रियाशयमयीं देहाकारपरिणतांमायामवलंब्य आश्रित्य कर्मभिरावृत
स्वरूपइवबद्धइवचयःआस्तेसोऽहंयस्तुअत्रैवास्तेतंनमामिकथंभूतमित्यपेक्षायांतुशब्दोक्तं विशेषंदर्शयति आतप्यमानेहृदयेऽवसितंप्रती
तमेवमप्यविकारंकुतःविशुद्धंनिरुपाधि तत्कुतः अखंडोबोधोयस्यतम् ॥ १३ ॥ ननुत्वमपिवस्तुतःशुद्धएव असंगोह्ययंपुरुषइत्यादिश्रुतेः

नाथमानऋषिर्भीतःसप्तवध्रिःकृतांजलिः॥ स्तुवीततंविक्लवयावाचायेनोदरेऽर्पितः॥ ११ ॥ जंतुरुवाच
तस्योपसन्नमवितुंजगदिच्छयात्तनानातनोर्भुविचलच्चरणारविंदं ॥ सोऽहंव्रजामिशरणंत्यकुतोभयंमेये
नेदृशीगतिरदर्श्यसतोऽनुरूपा॥ १२ ॥यस्त्वत्रबद्धइवकर्मभिरावृतात्माभूतेंद्रियाशयमयीमवलंब्यमायां॥
आस्तेविशुद्धमविकारमखंडबोधमातप्यमानहृदयेऽवसितंनमामि ॥ १३॥ यःपंचभूतरचितेरहितःशरीरे
छन्नोयथेंद्रियगुणार्थचिदात्मकोऽहं॥ तेनाविकुंठमहिमानमृषिंतमेनंवंदेपरंप्रकृतिपूरुषयोःपुमांसं॥ १४॥
यन्माययोरुगुणकर्मनिबंधनेऽस्मिन्सांसारिकेपथिचरंस्तदभिश्रमेण ॥ नष्टस्मृतिःपुनरयंप्रवृणीतलोकंयु
क्त्याकयामहदनुग्रहमंतरेण ॥ १५ ॥

तत्कथंयुवयोरयंविशेषस्तत्राह यःपंचभिर्भूतैःरचितेशरीरे अयथामिथ्यैवच्छन्नःनवस्तुतः यतस्तेनशरीरेणरहितःअसंगः अतोयथैवइं
द्रियगुणार्थचिदात्मकःइंद्रियाणित्रिगुणाश्च अर्थाश्चचिदाभासश्चतदात्मकः सोऽहंतंवंदेकथंभूतं तेनशरीरेण अविकुंठोमहिमायस्यतम् अ
वगुंठितिपाठे अवसन्नंगुंठनमावरणंयस्यसमहिमायस्येत्यर्थःतत्रहेतुःप्रकृतिपुरुषयोः परंनियंतारं कुतः ऋषिंसर्वज्ञंविद्याशक्तिमित्यर्थः वि
द्याऽविद्याकृतोविशेषइतिभावः॥ १४॥ननुज्ञानेनायंबंधोनिवर्तिष्यतेकिंपरमेश्वरवंदनेनतत्राह यस्यमाययानष्टस्मृतिः संसारसंबंधिनिप
थितदभिश्रमेणतत्कृतेनक्लेशेनचरन्नयंजीवः महतस्तस्यैवेश्वरस्यानुग्रहंविनापुनःकयायुक्त्यालोकंनिजस्वरूपंप्रवृणीतसंभजेतअभिश्रमहे
तुत्वेनपंथानंविशिनष्टि उरूणिगुणनिमित्तानिकर्माणिनितरांबंधनानियस्मिन् ईश्वरस्यप्रसादंविनाज्ञानाभावात्सएवसेव्यइत्यर्थः॥ १५॥

ईश्वरएवज्ञानदइत्युपपादयन्नाह यदेतत् त्रिकालविषयंज्ञानंतत्तं विनाकतमोमय्यदधात्नकोऽपि किंतुसदेवः ईश्वरएव ननुअन्यःप्रकृष्टो जीवः दधातुनेत्याह जीवरूपांकर्मपदवीमनुवर्त्तमानावयमिति तद्व्यतिरेकेणनकोपिसमर्थइत्यर्थः अन्यस्यात्रासंभवमुक्त्वातस्यसंभवमाह स्थिरेषुचरेषुच अंतर्यामिरूपोऽनुवर्तितोंऽशोयेनतंभजेम ॥ १६ ॥स्वदुःखंविज्ञापयन्नाह देहीति अन्यदेहविवरेमातुरुदरकुहरेयोःऽसृग्वि ण्मूत्रकूपः तस्मिन्पतितः तत्रजठराग्निनाभृशंतप्तोदेहोयस्य अतएवकृपणधीः इतोविवरात् विवसितुंनिर्गंतुमिच्छन्स्वमासान्गणयन् अ सौकदानु अहोबहिर्निर्वास्यते ॥१७॥ तत्कृतमुपकारंस्मरन्आह येनेदृशींगतिंज्ञानंभवादृशेनेतिनिरुपमेनेत्यर्थः स्वकृतेनैवस्वयंतुष्यतु अंजलिमात्रंविनातत्कृतोपकारेप्रत्युपकारंकःकुर्यादित्यर्थः ॥ १८ ॥ ईदृशींगतिमित्यनेनजात्यंतरविलक्षणज्ञानंप्रापितवानित्युक्तं तदेव

ज्ञानंयदेतददधात्कतमःसदेवस्त्रैकालिकंस्थिरचरेष्वनुवर्तितांशः ॥ तंजीवकर्मपदवीमनुवर्त्तमानास्तापत्रयोपशमनायवयंभजेम ॥ १६ ॥ देह्यन्यदेहविवरेजठराग्निनाऽसृग्विण्मूत्रकूपपतितोभृशतप्तदेहः ॥ इच्छन्नितोविवसितुंगणयन्स्वमासान्निर्वास्यतेकृपणधीर्भगवन्कदानु॥१७॥येनेदृशींगतिमसौदशमास्यईशसंग्राहितःपुरुदयेनभवादृशेन॥स्वेनैवतुष्यतुकृतेनसदीननाथःकोनामतत्प्रतिविनाऽञ्जलिमस्यकुर्यात्॥१८॥ पश्यत्ययंधिषणयाननुसप्तवध्रिःशारीरकेदमशरीर्यपरःस्वदेहे ॥ यत्सृष्टयासतमहंपुरुषंपुराणंपश्येबहिर्हृदिचचैत्यमिवप्रतीतं॥ १९ ॥ सोऽहंवसन्नपिविभोबहुदुःखवासंगर्भान्ननिर्जिगमिषेबहिरंधकूपे ॥ यत्रोपयातमुपसर्पतिदेवमायामिथ्यामतिर्यदनुसंसृतिचक्रमतत् ॥ २० ॥

वैलक्षण्यमाह पश्यतीति अयमपरमः पश्वादिःसप्तवध्रिर्जीवः स्वदेहेशारीरकेशरीरभवेसुखदुःखेकेवलंननुपश्यति अहंपुनर्यत्सृष्टयाधिषणयायद्दत्तेनविवेकज्ञानेनदमशरीरीदमइत्युपलक्षणंशमदमादियुक्तशरीरवान् आसमभवंतमेवचपुराणमनादिपुरुषंपूर्णंबहिश्चहृदिचपश्येपश्यामीत्यन्वयः कथमपरोक्षतयाप्रतीतं चैत्यमिव अहंकारास्पदंभोक्तारमिवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ विवेकज्ञानकृतंसंसारोद्वेगमनुवदन्मोक्षमार्गमेवाध्यवस्यति सोऽहमितिद्वाभ्यां हेविभोबहुदुःखवासंयथाभवतितथागर्भेवसन्नपिसोऽहंगर्भाद्बहिःननिर्गंतुमिच्छामितत्रहेतुः अंधकूपप्रायेयत्रबहिरुपयातंगतंप्राणिनंदेवस्यतवमायाउपसर्पतिव्याप्नोति यदनुयांमायामनुमिथ्यामतिर्देहेऽहंबुद्धिः संसृतिचक्रंचकलत्रपुत्रादिसंबंधाद्उपसर्पति ॥ २० ॥

तस्मादत्रैवस्थितोपिविगतविक्लवः अव्याकुलःसन् सुहृदाआत्मनासारथिरूपयाबुध्यैव आत्मानंतमसःसंसारादुद्धरिष्यामि अनेकरंध्रंनानागर्भवासरूपमेतत् व्यसनंदुःखंयथामेमाभविष्यत् नभविष्यति तथा कात्रतवसाधनसामग्रीतत्राहं उपसादितौहृदयंप्रापितौविष्णोः पादौयेनमयासः ॥२१॥ दशमासाःपरिच्छेदकायस्येतिप्रसूतिपूर्वक्षणोपलक्षणं ऋषिर्जीवः सद्यः तत्क्षणमेव अवाचीनमवाङ्मुखंसूतिहेतुर्मारुतः क्षिपतिनुदति ॥ २२ ॥ अवसृष्टः अधःक्षिप्तःसन् ॥ २३ ॥ रोरूयतिरोरूयते ॥ २४ ॥ परस्यच्छंदमभिप्रायमविदुषाअनभि

तस्मादहंविगतविक्लवउद्धरिष्यआत्मानमाशुतमसःसुहृदात्मनैव ॥ भूयोयथाव्यसनमेतदनेकरंध्रंमामेभविष्यदुपसादितविष्णुपादः॥२१॥ कपिलउवाच एवंकृतमतिर्गर्भेदशमास्यःस्तुवन्नृपिः॥ सद्यःक्षिपत्यवाचीनंप्रसूत्यैसूतिमारुतः॥२२॥ तेनावसृष्टःसहसाकृत्वावाक्शिरआतुरः॥ विनिष्क्रामतिकृच्छ्रेणनिरुच्छ्वासोहतस्मृतिः ॥ २३ ॥ पतितोभुव्यसृङ्मूत्रेविष्ठाभूरिवचेष्टते ॥ रोरूयतिगतेज्ञानेविपरीतांगतिंगतः॥ ॥ २४ ॥ परछंदंनविदुषापुष्यमाणोजनेनसः ॥ अनभिप्रेतमापन्नःप्रत्याख्यातुमनीश्वरः॥ २५ ॥ शायितोऽशुचिपर्यंकेजंतुस्वेदजदूषिते ॥ नेशःकंडूयनेंऽगानामासनोत्थानचेष्टने॥ २६ ॥ तुदंत्यामत्वचंदंशामशकामत्कुणादयः॥ रुदंतंविगतज्ञानंकृमयःकृमिकंयथा ॥ इत्येवंशैशवंभुक्त्वादुःखंपौगंडमेवच ॥ २७॥ अलब्धाभीप्सितोज्ञानादिद्धमन्युःशुचार्पितः ॥ सहदेहेनमानेनवर्धमानेनमन्युना॥ करोतिविग्रहंकामीकामिष्वंतायचात्मनः ॥ २८ ॥ भूतैःपंचभिरारब्धेदेहेदेह्यबुधोऽसकृत् ॥ अहंममेत्यसद्ग्राहःकरोतिकुमतिर्मतिं॥ २९॥

प्रेतंस्तन्यार्थंरोदनेउदरव्यथांप्रकल्प्यनिंबरसपानं उदरव्यथयारोदनेस्तनपानमित्यादि ॥ २५ ॥ आसनोत्थानचेष्टनेचानीशःसन्रोरूयतिइत्यनुषंगः ॥ २६ ॥आमाकोमलात्वग्यस्यतं विगतंगर्भेजातंज्ञानंयस्य शैशवंपंचवर्षाणि ततःपौगंडं यौवनादर्वाक्तत्रचाध्ययनादिदुःखं ॥ २७ ॥ यौवनदुःखमाह सार्धैस्त्रिभिः अलब्धाभीप्सितत्वेनशुचार्पितः व्याप्तः अज्ञानादिद्धोदीप्तोमन्युर्यस्यसः देहेनसहैववर्धमानेनाभिमानेनमन्युनाचविग्रहं विरोधंकरोति आत्मनोंऽतायनाशाय ॥ २८ ॥अज्ञानंप्रपंचयति भूतैरारब्धेदेहेअसतिदेहादावाग्रहोयस्यं असद्ग्रहोऽहंममेतिमतिंकरोति ॥ २९ ॥

तदर्थंदेहार्थंयत् येनकर्मणावद्धः योदेहःअनुयातिपुनःपुनरायाति अनुवर्त्ततिइतिवा कुतः अविद्याकर्मभ्यांबध्यतइतितथा॥ ३० ॥ य
घसद्भिरास्थितः अधिष्ठितःसन् तेषांपथिरमते पथिसन्मार्गेआस्थितोऽपिययघसद्भिःसहरमतइतिवा तर्हिंयातनादेहआवृत्येत्यादिपूर्वोक्तं
प्रकारेणनरकंप्रविशति ॥ ३१ ॥ असत्संगंनिंदतिसत्यमितित्रिभिः ॥३२॥खंडितात्मसुदेहात्मबुद्धिषुयोषितांक्रीडामृगवदधीनेषु॥३३॥ य
थाचयोषित्संगिनांसंगतोबंधः तथाऽन्यप्रसंगतोनभवेत् ॥ ३४ ॥ योषित्संगस्यानर्थहेतुतांप्रपंचयति प्रजापतिरितिसप्तभिः रोहिद्भूतां

तदर्थंकुरुतेकर्मयद्बद्धोयातिसंसृतिं ॥ योऽनुयातिददत्क्लेशमविद्याकर्मबंधनः ॥ ३० ॥ यंघसद्भिःपथिपुनः
शिश्नोदरकृतोद्यमैः ॥ आस्थितोरमतेजंतुस्तमोविशतिपूर्ववत्॥ ३१ ॥ सत्यंशौचंदयामौनंबुद्धिःश्रीर्ह्रीर्यशः
क्षमा ॥ शमोदमोभगश्चेतियत्संगाद्यातिसंक्षयं ॥ ३२ ॥ तेष्वशांतेषुमूढेषुखंडितात्मस्वसाधुषु ॥ संगंनकु
र्याच्छोच्येषुयोषित्क्रीडामृगेषुच ॥ ३३ ॥ नतथाऽस्यभवेन्मोहोबंधश्चान्यप्रसंगतः ॥ योषित्संगाद्यथापुंसोय
थातत्संगिसंगतः ॥ ३४ ॥ प्रजापतिःस्वांदुहितरंदृष्ट्वातद्रूपधर्षितः ॥ रोहिद्भूतांसोऽन्वधावदृक्षरूपीहतत्रपः॥
॥ ३५ ॥ तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषुकोन्वखंडितधीःपुमान् ॥ ऋषिंनारायणमृतेयोषिन्मय्येहमायया ॥ ३६ ॥ बलंमेप
श्यमायायाःस्त्रीमय्याजयिनोदिशां ॥ याकरोतिपदाक्रांतान्भ्रूविजृंभेणकेवलं ॥ ३७ ॥ संगंनकुर्यात्प्रम
दासुजातुयोगस्यपारंपरमारुरुक्षुः ॥ मत्सेवयाप्रतिलब्धात्मलाभोवदंतियानिरयद्वारमस्य ॥ ३८ ॥ योपया
तिशनैर्मायायोषिद्देवविनिर्मिता ॥ तामीक्षेतात्मनोमृत्युंतृणैःकूपमिवावृतं ॥ ३९ ॥ यामन्यतेपतिंमोहान्म
न्मायामृषभायतीं ॥ स्त्रीत्वंस्त्रीसंगतःप्राप्तोवित्तापत्यगृहप्रदं ॥ ४० ॥

मृगीरूपांसतीमृक्षरूपी
मृगाकारःसन् हतत्रपोनिर्लज्जः ॥ ३५ ॥ तेनब्रह्मणासृष्टामरीच्यादयः तैःसृष्टाः कश्यपादयः तैरपिदेवमनुष्यादयः तेषुकोनुपुमा
नखंडितधीः अनाकृष्टमनाः ॥ ३६ ॥ दिशांजयिनःशूरानपि ॥ ३७ ॥ प्रतिलब्धः आत्मरूपलाभोयेन अस्यमुमुक्षोर्याः प्रमदाःनिरय
द्वारंवदंतियोगिनः॥ ३८ ॥शनैःशुश्रूषादिमिषेणोपयातियायोषिद्रूपामाया तांमृत्युंप्रतिकूलामीक्षेत्मुमुक्षुंस्त्रियंप्रत्यतदेवाह यामन्यतेइति
द्वाभ्यां ऋषभायतींपुरुषवदाचरंतीयांममायां वित्तादिप्रदंमन्यते तदातांपुरुषरूपांमायांमृत्युंविद्यादित्युत्तरेणान्वयः यतः पूर्वजन्मनि
स्वयंपुमान्स्त्रीसंगतः अंतकालेस्त्रीध्यानेनस्त्रीत्वंप्राप्तोजीवः ॥ ४०

तांपत्यादिरूपंमृत्युंविजानीयात् मृगयोर्लुब्धकस्यगायनमनुकूलत्वेनप्रतीयमानमपियथामृगस्यमृत्युः ॥ ४१॥ तदेवंजीवस्यसंसृतिःप्रपं
चिता तत्रचतस्यकर्मवशेनलोकाल्लोकांतरगमनंजन्ममरणंचोक्तं तत्रैवंशंक्यते ननुव्यापकस्यकथंलोकाल्लोकांतरगमनं नित्यस्यचकथं
जन्ममरणे भोगेनकर्मक्षयेचसतिजन्ममरणंचेष्यते तत्कुतःपुनरपितस्यकर्मसंभवइति तत्रलोकांतरगमनंकर्मचसंभवतीत्याहदेहेनेति जीव
स्योपाधितयाभूतेनजातेनजीवेनलिंगदेहेनलोकांतरमनुव्रजन् अविरतंकर्माणिकरोतीतिकर्मणामसमाप्तिरुक्ता ॥४२॥ जन्ममरणसंभव
माह जीवोपाधिर्लिंगदेहः अस्यात्मनः अनुगतः अनुवर्त्तीभूतेंद्रियमनोमयः स्थूलभूतादिविकारोदेहः भोगायतनं तयोर्निरोधः कार्या
योग्यता तदस्यजीवस्यमरणमुच्यते आविर्भावस्तुसंभवोजन्मोच्यते॥४३॥ एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति द्रव्योपलब्धिस्थानस्यनेत्रगोलका

तामात्मनोविजानीयात्पत्यपत्यगृहात्मकं॥ दैवोपसादितंमृत्युंमृगयोर्गायनंयथा॥ ४१ ॥देहेनजीवभूतेन लोकाल्लोकमनुव्रजन्॥भुंजानएवकर्माणिकरोत्यविरतंपुमान्॥ ४२॥ जीवोस्यानुगतोदेहोभूतेंद्रियमनोमयः॥ तन्निरोधोस्यमरणमाविर्भावस्तुसंभवः॥ ४३॥ द्रव्योपलब्धिस्थानस्यद्रव्येक्षाऽयोग्यतायदा॥ तत्पंचत्वमहंमानादुत्पत्तिर्द्रव्यदर्शनं॥ ४४॥ यथाऽक्ष्णोर्द्रव्यावयवदर्शनायोग्यतायदा॥ तदैवचक्षुषोद्रष्टुर्द्रष्टृत्वायोग्यताऽनयोः॥४५॥ तस्मान्नकार्यःसंत्रासोनकार्पण्यंनसंभ्रमः॥ बुध्वाजीवगतिंधीरोमुक्तसंगश्चरेदिह॥ ४६॥ सम्यग्दर्शनयाबुद्ध्यायोगवैराग्ययुक्तया॥ मायाविरचितेलोकेचरेन्न्यस्यकलेवरं॥४७॥ इति० भा०म०तृतीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेजीवगतिरेकत्रिंशत्तमोऽध्यायः॥ ३१॥ ॥छ॥ ॥छ॥

देर्द्रव्येक्षायांरूपादिदर्शनेकाचकामलादिदोषेणयदाऽयोग्यताभवति तदैवचक्षुषइंद्रियस्याप्ययोग्यता अनयोःस्थानचक्षुषोर्यदाऽयोग्य
ता तदैवद्रष्टुर्जीवस्यद्रष्टृत्वायोग्यता एवंस्थूलदेहवैकल्येलिंगस्यवैकल्यंतदेवजीवस्यमरणंनस्वतइत्यर्थः॥ ४४ ॥ क्वचिदेकःश्लोकःप
ठ्यते तत्रायमर्थः द्रव्योपलब्धिस्थानस्यस्थूलशरीरस्यद्रव्येक्षायांयदाऽयोग्यतातत्पंचत्वंमरणं अहंमानात् इदमेवाहमित्यभिमानेनद्रव्य
स्यस्थूलशरीरस्यदर्शनमुत्पत्तिः अक्ष्णोर्गोलकयोः द्रव्यावयवस्यरूपादेदर्शनेयोग्यता शेषंसमानं॥४५॥ यस्मान्नवस्तुतोजीवस्यजन्मम
रणादि तस्मान्मरणात्संत्रासोनकार्यः जीवनेनचकार्पण्यंदैन्यंकार्यं संभ्रमश्चजीवनप्रयत्ने॥ ४६ ॥ ननुसर्वथामुक्तसंगत्वेकथंजीवितमत
आह सम्यक्पश्यतिविचारयतीतिसम्यग्दर्शनातयाबुध्या मायाविरचितेलोकेकलेवरंन्यस्यनिक्षिप्य तस्मिन्नासक्तित्यक्त्वाविचरेदित्य
र्थः॥ ४७॥ इतितृतीयेटीकायामेकत्रिंशत्तमोऽध्यायः॥ ३१॥

द्वाविंशेसात्त्विकैर्धर्मैरूर्ध्वंगतिरुदीर्यते॥तत्त्वज्ञानविहीनस्यततश्चपुनरागतिः ॥ १ ॥ तदेवंपापकर्मणोगतिरुक्ताइदानींकाम्यकर्मणोगति
माह अथेतिचतुर्भिः योगृहएवावसन् स्वान्धर्मान्दोग्धि दोह्ममाह काममर्थंच तान्दुग्धान्धर्मान्भूयः पिपर्ति पूरयति अनुतिष्ठति॥ १॥
सोऽपिभगवदाराधनरूपाद्धर्मात् पराङ्मुखःसन् प्राकृतानपिदेवान्पितॄंश्चयजते ॥ २ ॥ ततःकिंतत्राह तेषांश्रद्धयाआक्रांताव्याप्तामति
र्यस्य पित्रर्थंदेवार्थंचव्रतंनियमोयस्य सोमपाः तत्रसोमंपीत्वेत्यर्थः॥ ३ ॥ लोकेतिष्ठत्यपिपुण्यक्षयात्पातमुक्त्वा लोकानामपिलयमाह
यदाचाहरहः प्रलये ॥ ४ ॥ भगवद्धर्मनिष्ठानांतत्प्राप्तिमेवगतिमाह त्रिभिः येतुकामार्थप्रयोजनाय स्वधर्मान्नदुह्यंतिनदुहंति निःसंगाः

कपिलउवाच अथयोगृहमेधीयान्धर्मानेवावसन्गृहे ॥ काममर्थंचधर्मांश्चदोग्धिभूयःपिपर्त्तितान्॥ १॥
सचापिभगवद्धर्मात्काममूढःपराङ्मुखः॥ यजतेक्रतुभिर्देवान्पितॄंश्चश्रद्धयान्वितः॥ २ ॥ तच्छ्रद्धयाक्रांत
मतिःपितृदेवव्रतःपुमान्॥ गत्वाचांद्रमसंलोकंसोमपाःपुनरेष्यति॥ ३॥यदाचाहींद्रशय्यायांशेतेऽनंतासनो
हरिः॥ तदालोकालयंयांतितएतेगृहमेधिनाम्॥ ४ ॥ येस्वधर्मान्नदुह्यंतिधीराःकामार्थहेतवे॥निःसंगान्यस्त
कर्माणःप्रशांताःशुद्धचेतसः॥५॥ निवृत्तिधर्मनिरतानिर्ममानिरहंकृताः॥स्वधर्माख्येनसत्त्वेनपरिशुद्धेनचे
तसा॥६॥सूर्यद्वारेणतेयांतिपुरुषंविश्वतोमुखम् ॥ परावरेशंप्रकृतिमस्योत्पत्त्यंतभावनं ॥ ७॥ द्विपरार्द्धाव
सानेयःप्रलयोब्रह्मणस्तुते॥तावदध्यासतेलोकंपरस्यपरचिंतकाः॥८॥क्ष्मांऽभोनलानिलवियन्मनइंद्रियार्थ
भूतादिभिःपरिवृतंप्रतिसंजिहीर्षुः॥अव्याकृतंविशतियर्हिगुणत्रयात्माकालंपराख्यमनुभूयपरःस्वयंभूः॥ ९॥

अनासक्ताः न्यस्तानिईश्वरेसमर्पितानिकर्माणियैः ॥ ५ ॥ ६॥ विश्वतोमुखंपरिपूर्णंपुरुषंयांति तथाचश्रुतिः सूर्यद्वारेणतेविरजाःप्रयांति
यत्रामृतःपुरुषोह्यव्ययात्मेति प्रकृतिमुपादानकारणम् उत्पत्त्यंतभावनंनिमित्तकारणम् ॥ ७ ॥ परमेश्वरदृष्ट्यांहिरण्यगर्भोपासकानाम
पिक्रमेणतत्प्राप्तिमाह द्विपरार्धावसानइतित्रिभिः परस्यहिरण्यगर्भस्यपरचिंतकाः परमेश्वरदृष्ट्याहिरण्यगर्भोपासकाः॥८॥क्ष्मादीनिपंच
महाभूतानिमनश्चेंद्रियाणिच अर्थाश्चशब्दादयः भूतादिश्चाहंकारः एवमादिभिः परिवृतंयुक्तं ब्रह्मांडंप्रतिसंहर्तुमिच्छुःसन् अव्याकृतमी
श्वरंपराख्यंद्विपरार्द्धलक्षणंकालं॥ ९ ॥

परेत्यदूरंगत्वाभगवंतंहिरण्यगर्भमनुप्रविष्टायेयोगिनः अमृतंपरमानंदरूपं प्रधानमुत्कृष्टंब्रह्मतेनैवसहोपयांते नतुपूर्वं यतस्तदाअगता
भिमानाः तथाचस्मृतिः ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे ॥परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदमिति ॥ १० ॥ भगवदुपासकास्तुसाक्षादे
वतंप्राप्नुवंति नतुक्रमेण अतस्त्वंसाक्षात्तमेवभजेत्याह अथतस्माद्भावेनप्रेम्णा ॥ ११ ॥ एवंतावद्भगवद्भक्तानांनिरंतरमेवतत्प्राप्तिः भगवद
भेदेन हिरण्यगर्भोपासकानांतुक्रमेणेत्युक्तं भेदेनोपासनेतुब्रह्मादयोऽप्यावर्त्तंते किमुतान्यइत्याह आद्यइतिचतुर्भिः योवेदगर्भःसोऽपिगु
णव्यतिकरेजातेपूर्वंयथाब्रह्मपदाधिकृतःसन्प्रजायते नकेवलंसएवैकः किंतुऋषिभिर्मरीच्यादिभिः योगेश्वरादिभिश्चसह ॥ १२ ॥ ज

एवंपरेत्यभगवंतमनुप्रविष्टांयेयोगिनोजितमरुन्मनसोविरागाः॥ तेनैवसाकममृतंपुरुषंपुराणंब्रह्मप्रधानमु
पयांत्यगताभिमानाः॥ १० ॥ अथतंसर्वभूतानांहृत्पद्मेषुकृतालयं॥ श्रुतानुभावंशरणंव्रजभावेनभामिनि
॥ ११ ॥ आद्यःस्थिरचराणांयोवेदगर्भःसहर्षिभिः॥ योगेश्वरैःकुमाराद्यैःसिद्धैर्योग .वर्त्तकैः ॥ १२ ॥ भेदह
ष्ट्याऽभिमानेननिःसंगेनापिकर्मणा॥ कर्तृत्वात्सगुणंब्रह्मपुरुषंपुरुषर्षभः ॥ १३ , ससंसृत्यपुनःकालेकाले
नेश्वरमूर्त्तिना ॥जातेगुणव्यतिकरेयथापूर्वंप्रजायते ॥ १४ ॥ ऐश्वर्यंपारमेष्ठ्यं चतेपिधर्मविनिर्मितं ॥ नि
षेव्यपुनरायांतिगुणव्यतिकरेसति ॥ १५ ॥ येत्विहासक्तमनसःकर्मसुश्रद्धयान्विताः ॥ कुर्वंत्यप्रतिषिद्धानि
नित्यान्यपिचकृत्स्नशः ॥ १६ ॥ रजसाकुंठमनसःकामात्मानोजितेंद्रियाः ॥ पितॄन्यजंत्यनुदिनंगृहेष्वभिरता
शयाः ॥ १७ ॥ त्रैवर्गिकास्तेपुरुषाविमुखाहरिमेधसः॥ कथायांकथनीयोरुविक्रमस्यमधुद्विषः ॥ १८ ॥

॥ १३ ॥ किंकृत्वाऽत्रप्रजायते प्रथमंपार
न्मनिहेतुद्वयंभेददृष्ट्याभिमानेन कर्तृत्वादितिचयथापूर्वत्वेहेतुः निःसंगेननिष्कामेणकर्मणेति ॥ १३ ॥ ... ॥ १४ ॥ तेऽपिऋषिप्रमुखाःस्वकर्मनिर्मितमैश्व
मेष्ठ्यमैश्वर्यं निषेव्यपश्चात्प्रलयेसगुणंगुणाधिष्ठातारंप्रथमावताररूपंपुरुषंसंसृत्यप्राप्य ॥ १४ ॥ यदाब्रह्मोपासकानामपिभेददर्शनाभिमानाभ्यामेवमावृ
र्यं निषेव्यपुरुषंचसंसृत्ययथापूर्वंस्वस्वाधिकारेणपुनरायांतीत्यन्वयः ॥ १५ ॥
त्तिस्तदाकाम्यकर्मिणांकिंवक्तव्यमितितान्निंदन्नाहषड्भिः येत्विहकर्मस्वासक्तमनसःसंतः अप्रतिषिद्धानिकाम्यानिनित्यानिचकर्माणि
कृत्स्नानिकुर्वंति तेअर्यम्णोदक्षिणेनपथाधूममार्गेणपितृलोकंव्रजंतीतिपंचमेनान्वयः मध्येतान्निंदा ॥ १६ ॥ १७ ॥ हरतिसंसारंमेधाय
स्य कथनीयाउरवोविक्रमायस्यतस्यमधुद्विषः कथायांविमुखाःसंतोयेत्रैवर्गिकाः ॥ १८ ॥

येचाच्युतस्यकथासुधांहित्वा असतांगाथाःशृण्वंति तेनूनंदैवेनविहताइत्यन्वयः ॥ १९ ॥ पितृलोकात्पुनः प्रजामनुपुत्रादिषुप्रजायंते ग र्भाधानादारभ्यश्मशानांताःक्रियाः कुर्वंतः यथोक्तकारिणइत्यर्थः ॥ २० ॥ कथंप्रजायंते तदाह ततस्तेपुनरिमंलोकंप्रतिपतंति वि भ्रंशितउदयोभोगसाधनंयेषां ॥२१॥ परमेष्ठिनंपरमेश्वरंप्रीत्या तस्यगुणानाश्रयतेयाभक्तिस्तया ॥२२ ॥ भजनेचज्ञानवैराग्येस्वतएवभ वतइत्याह वासुदेवइति ॥२३॥ तदेवोपपादयति यदाऽस्यभक्तस्यचित्तंभगवद्गुणानुरागेणतस्मिन्नेवनिश्चलंसदिंद्रियवृत्तिभिर्वैषम्यमर्थेषु नगृह्णाति ॥ २४ ॥ तदैवात्मनात्मानंस्वप्रकाशमीक्षते कथंभूतं समंचतद्दर्शनंच तत्कुतः निःसंगं संगाद्धिवैषम्यंभवति निःसंगत्वेहेतुः हे

नूनंदैवेनविहतायेचाच्युतकथासुधां ॥ हित्वाशृण्वंत्यसद्गाथाःपुरीषमिवविड्भुजः ॥ १९ ॥ दक्षिणेनपथार्य म्णःपितृलोकंव्रजंतिते ॥ प्रजामनुप्रजायंतेश्मशानांतक्रियाकृतः ॥ २० ॥ ततस्तेक्षीणसुकृताःपुनर्लोकमि मंसति ॥ पतंतिविवशादेवैःसद्योविभ्रंशितोदयाः ॥ २१ ॥ तस्मात्त्वंसर्वभावेनभजस्वपरमेष्ठिनं ॥ तद्गुणाश्र यया भक्त्याभजनीयपदांबुजं ॥ २२ ॥ वासुदेवेभगवतिभक्तियोगःप्रयोजितः ॥ जनयत्याशुवैराग्यंज्ञानंय द्ब्रह्मदर्शनं ॥ २३ ॥ यदाऽस्यचित्तमर्थेषुसमेष्विंद्रियवृत्तिभिः ॥ नविगृह्णातिवैषम्यंप्रियमप्रियमित्युत ॥ २४ ॥ सतदैवात्मनात्मानंनिःसंगंसमदर्शनं ॥ हेयोपादेयरहितमारूढंपदमीक्षते ॥ २५ ॥ ज्ञानमात्रंपरंब्रह्मपरमात्मे श्वरःपुमान् ॥ दृश्यादिभिःपृथग्भावैर्भगवानेकईयते ॥ २६ ॥ एतावानेवयोगेनसमग्रेणेहयोगिनः ॥ युज्यतेभि मतोह्यर्थोयदसंगस्तुकृत्स्नशः ॥ २७ ॥ ज्ञानमेकंपराचीनैरिंद्रियैर्ब्रह्मनिर्गुणं ॥ अवभात्यर्थरूपेणभ्रांत्याशब्दा दिधर्मिणा ॥ २८ ॥

योपादेयरहितं तत्कुतः पदंआवसितमारूढंपरमानंदोहमितिनिश्चयंप्राप्तमित्यर्थः ॥ २५ ॥ समेष्वर्थेष्वि त्युक्तं तदेवसाम्यंदर्शयति ज्ञानमात्रमेवपरब्रह्मादिशब्दैःप्रसिद्धं दृश्यादिभिः दृश्यद्रष्टृकरणरूपेणपृथक्प्रतीयते ज्ञानमात्रत्वेनसमेष्वित्य र्थः ॥२६॥ ननुज्ञानमात्रमात्मनःस्वरूपत्वान्नित्यप्राप्तमेवेति किमनेकसाधनसाध्येनयोगेनप्राप्यते तदाह एतावानिति युज्यतेप्राप्यते प्र पंचसंगव्युदासएवयोगफलमित्यर्थः ॥ २७ ॥ ननुकथंप्रत्यक्षादिप्रतीतःप्रपंचोव्युदसितुंशक्यते प्रतीतेर्भ्रांतित्वादित्याह ज्ञानमिति परा चीनैः पराङ्मुखैः शब्दादिधर्मोयस्य तेनार्थरूपेणज्ञानरूपंनिर्गुणंब्रह्मैवावभाति नत्वर्थःपृथगस्तीत्यर्थः ॥ २८ ॥

अर्थरूपत्वमेवोदाहृत्यदर्शयति यथेति अहंरूपः अहंकारः सचत्रिवृत् त्रिगुणात्मकः पुनश्चभूतरूपेणपंचविध. इंद्रियरूपेणैकादशविध
श्च स्वराट्जीवरूपः तस्यजीवस्यवपुरंडंजगच्च यतोयेभ्योमहदादिभ्यः तथाऽवभाति ॥ २९ ॥ ननुतर्हिजनः किमित्येवंनप्रत्येति तत्रा
ह एतद्ब्रह्म ॥ ३०॥ उक्तमेवार्थंसुखप्रतिपत्त्यर्थंसंक्षेपेणानुवदति इतीति हेगुर्विपूज्ये ॥३१॥ अनेनचज्ञानयोगेनभगवानेवप्राप्योयथाभ
क्तियोगेनेत्याह नैर्गुण्योज्ञानयोगश्चमन्निष्ठोभक्तिलक्षणश्चयोयोगस्तयोर्द्वयोरप्येकएवार्थः प्रयोजनं कोऽसौभगवच्छब्दोलक्षणंज्ञाप
कोयस्य तदुक्तंगीतासु तेप्राप्नुवंतिमामेवसर्वभूतहितेरताइति ॥३२॥ ननुज्ञानयोगस्य आत्मलाभःफलंशास्त्रेणावगम्यते भक्तियोगस्य

यथामहानहंरूपस्त्रिवृत्पंचविधःस्वराट्॥ एकादशविधस्तस्यवपुरंडंजगद्यतः॥ २९॥ एतद्वैश्रद्धयाभक्त्यायो
गाभ्यासेननित्यशः॥ समाहितात्मानिःसंगोविरक्त्यापरिपश्यति॥ ३०॥ इत्येतत्कथितंगुर्विज्ञानंतद्ब्रह्मदर्श.
नं॥ येनानुबुध्यतेतत्त्वंप्रकृतेःपुरुषस्यच॥ ३१॥ ज्ञानयोगश्चमन्निष्ठोनैर्गुण्योभक्तिलक्षणः॥ द्वयोरप्येकए
वार्थोभगवच्छब्दलक्षणः॥ ३२॥ यथेंद्रियैःपृथग्द्वारैरर्थोबहुगुणाश्रयः॥ एकोनानेयतेतद्वद्भगवांश्छास्त्र
वर्त्मभिः॥ ३३॥ क्रिययाक्रतुभिर्दानैस्तपःस्वाध्यायमर्शनैः॥ आत्मेंद्रियजयेनापिसंन्यासेनचकर्मणां॥
॥ ३४॥ योगेनविविधांगेनभक्तियोगेनचैवहि॥ धर्मेणोभयचिह्नेनयःप्रवृत्तिनिवृत्तिमान्॥ ३५॥ आत्मत
त्त्वावबोधेनवैराग्येणदृढेनच॥ ईयतेभगवानेभिःसगुणोनिर्गुणःस्वदृक्॥ ३६॥ प्रावोचंभक्तियोगस्यस्वरूपं
तेचतुर्विधं॥ कालस्यचाव्यक्तगतेर्योऽतर्धावतिजंतुषु॥ ३७॥

तुभजनीयेश्वरप्राप्तिः कुतस्तयोरेकार्थत्वमित्याशंक्यदृष्टांतेनोपपादयति यथाबहूनांरूपरसादीनांगुणानामाश्रयोगुडक्षीरादिः एकएवा
र्थोमार्गभेदप्रवृत्तैरिंद्रियैर्नानाप्रतीयते चक्षुषाशुक्लइतिरसनेनमधुरइति स्पर्शनेनशीतइत्यादि तथाभगवानेवतत्तद्रूपेणावगम्यते ॥ ३३॥
शास्त्रमार्गानेवप्रपंचयति क्रिययेतित्रिभिः क्रिययापूर्त्तरूपया क्रतुभिर्यागैः मर्शनंमीमांसा आत्मेंद्रियजयोनिषिद्धवर्जनं ॥३४॥ उभ
यचिह्नेनसकामनिष्कामलक्षणेन तमेवाह यइति सकामधर्मप्राप्यंस्वर्गाद्यपि भगवतएवसगुणंस्वरूपमितिभावः ॥ ३५॥ एभिर्वर्त्मभिः
स्वदृक्स्वप्रकाशः ॥ ३६॥ तदेवंज्ञानयोगमुपसंहृत्यतस्यचभक्तियोगेनसमानार्थत्वमुक्त्वा भक्तियोगाद्युपसंहरति प्रावोचमितिद्वाभ्यां ॥८३॥
चतुर्विधं त्रिगुणनिर्गुणभेदेन अंतर्धावतिउत्पत्तिनिधनादिकरोति ॥ ३७॥

अंगहेमातः ॥ ३८ ॥ उपदेशेऽनधिकारिणोदर्शयति नैतदितिद्वाभ्यां खलायपरोद्वेजकाय भिन्नायदुराचाराय धर्मध्वजायदांभिकाय ॥३९॥४०॥ अधिकारिणआह श्रद्दधानायेतिद्वाभ्यां ॥ ४१॥ ४२ ॥ एतच्छ्रवणकीर्तनपरस्यापिभगवत्पदप्राप्तिरेवफलमित्याह यइति. अप्यर्थेचकारः सोपिमत्पदवीमेति हिनिश्चितम् ॥४३॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेटीकायांद्वात्रिंशतितमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ त्रयस्त्रिंशेतुतस्यैवकपिलस्योपदेशतः ॥ ज्ञानभावेनतन्मातुर्जीवन्मुक्तिरुदीर्यते ॥ १ ॥ विस्रस्तंमोहरूपंपटलमावरणंयस्याःसा तत्त्वा

जीवस्यसंसृतीर्बह्वीरविद्याकर्मनिर्मिताः ॥ यास्वंगप्रविशन्नात्मानवेदगतिमात्मनः ॥ ३८ ॥ नैतत्खलायोप दिशेन्नाविनीतायकर्हिचित् ॥ नस्तब्धायनभिन्नायनैवधर्मध्वजायच ॥ ३९ ॥ नलोलुपायोपदिशेन्नगृहारूढ चेतसे ॥ नाभक्तायचमेजातुनमद्भक्तद्विषामपि ॥ ४० ॥ श्रद्दधानायभक्तायविनीतायानसूयवे ॥ भूतेषुकृत मैत्रायशुश्रूषाऽभिरतायच ॥ ४१ ॥ बहिर्जातविरागायशांतचित्तायदीयतां ॥ निर्मत्सरायशुचयेयस्याहं प्रेयसांप्रियः ॥ ४२ ॥ यइदंश्रृणुयादंबश्रद्धयापुरुषःसकृत् ॥ योवाऽभिधत्तेमच्चित्तःसह्येतिपदवींचमे ॥ ४३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

मैत्रेयउवाच एवंनिशम्यकपिलस्यवचोजनित्रीसाकर्दमस्यदयिताकिलदेवहूतिः ॥ विस्रस्तमोहपटला तमभिप्रणम्यतुष्टावतत्त्वविषयांकितसिद्धिभूमिम् ॥ १ ॥ देवहूतिरुवाच अथाप्यजोऽतःसलिलेशयां नंभूतेंद्रियार्थात्ममयंवपुस्ते ॥ गुणप्रवाहंसदशेषबीजंदध्यौस्वयंयज्जठरान्नजातः ॥ २ ॥

न्येवविषयस्तेनांकितासिद्धिः सांख्यज्ञानंतस्यभूमिक्षेत्रंप्रवर्त्तकं ॥ १ ॥ अथेतिवाक्यांतरे अजोपितववपुःकेवलंदध्यौ नतुदृष्टवान् सच स्वयंसाक्षाद्यस्यतवजठरान्नजातः सभगवानेवविश्वस्यसर्गादिविधत्ते नतुतवसर्गादिकर्त्ताकश्चिदस्ति एवंभूतस्त्वंममयाकथंजठरेणधृतइ तित्रयाणामन्वयः कथंभूतंवपुः सत्व्यक्तम् तत्रहेतुःअंतःसलिलेशयानं कीदृशम् भूतानींद्रियाणिचअर्थाश्चशब्दादयः आलाचमनःए तन्मयमेतैर्व्याप्तमित्यर्थः कुतः गुणानांप्रवाहोयस्मिन्तत् कुतःअशेषस्यकार्यकारणस्यबीजंकारणं ॥ २ ॥

कथंभूतोभवान्सर्गादिविधत्ते गुणप्रवाहरूपेण विभक्तंवीर्यं शक्तिर्येनसः शक्तिद्वारेणविधत्ते नसाक्षादित्यर्थः यतः अनीहोनिष्क्रियः त
हिंकथंशक्तिद्वारेणापिसर्गादिविधत्ते अवितथाभिसंधिःसत्यसंकल्पः किमर्थंविधत्ते आत्मनांजीवानामीश्वरः जीवानांभोगार्थमित्यर्थः
ननुकथंविचित्रान्भोगान्एकएवविदध्यात् तत्राह अतर्क्याः सहस्रमपरिमिताःशक्तयोयस्य ॥ ३ ॥ किंचप्रलयेयस्योदरेएतत्विश्वमा
सीत् सत्वंमयाजठरेणकथंधृतः ननुशिशौमयिकिमेतदुच्यते तत्राह वटपत्रइति अंघ्रिपादांगुष्ठंपिबतीत्यंघ्रिपानः इदमपिशिशुत्वंतद्वदेव
मायाइतिभावः ॥४॥ अथवानत्वंमयाअपत्यांतरमिवजठरेभृतः किंतुवाराहाद्यवतारवदिच्छयैवाविर्भूतोसीत्याह त्वंदेहतंत्रेदेहपरिकरः

सएवंविश्वस्यभवान्विधत्तेगुणप्रवाहेणविभक्तवीर्यः॥सर्गाद्यनीहोवितथाभिसंधिरात्मेश्वरोऽतर्क्यसहस्रश
क्तिः॥३॥ सत्वंभृतोमेजठरेणनाथकथंनुयस्योदरएतदासीत्॥विश्वंयुगांतेवटपत्रएकःशेतेस्ममायाशिशुरं
घ्रिपानः॥४॥ त्वंदेहतंत्रःप्रशमायपाप्मनांनिदेशभाजांचविभोविभूतये॥ यथावतारास्तवसूकरादयस्तथा
यमप्यात्मपथोपलब्धये ॥ ५ ॥ यन्नामधेयश्रवणानुकीर्तनाद्यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपिक्वचित्॥ श्वादोऽपिस
द्यःसवनायकल्पतेकुतःपुनस्तेभगवन्नुदर्शनात्॥६॥ अहोबतश्वपचोऽतोगरीयान्यज्जिह्वाग्रेवर्ततेनामतु
भ्यम्॥ तेपुस्तपस्तेजुहुवुःसस्नुरार्याब्रह्मानूचुर्नामगृणंतियेते॥ ७॥

स्वीकृतमूर्त्तिरसि पाप्मनांदुष्टानांनिदेशभाजामाज्ञाऽनुवर्त्तिनांविभूतयेसमृद्धये आत्मपथोपलब्धये ज्ञानमार्गप्रदर्शनाय ॥ ५॥ अतस्त्व
दर्शनादहंकृतार्थाऽस्मीतिकैमुत्यन्यायेनाह यन्नामधेयस्यश्रवणमनुकीर्तनंचतस्मात् क्वचित्कदाचिदपि श्वानमत्तीतिश्वादःश्वपचःसोऽ
पिसवनायसोमयागायकल्पते योग्योभवति अनेनपूज्यत्वंलक्ष्यते ॥६ ॥ तदुपपादयति अहोबतेत्याश्चर्ये यस्यजिह्वाऽग्रेतवनामवर्तते स
श्वपचोऽपि अतःअस्मादेवहेतोर्गरीयान् यद्यस्माद्वर्त्ततेअतइतिवा कुतइत्यतआह तएवतपस्तेपुः कृतवंतःजुहुवुर्होमंकृतवंतः सस्नुस्ती
र्थेषुस्नाताः आर्यास्तएवसदाचाराः ब्रह्मवेदमनूचुःअधीतवंतः त्वन्नामकीर्तनेतपआद्यंतर्भूतमतस्तेपुण्यतमाइत्यर्थः यद्वा जन्मांतरैस्तैस्तपो
होमादिसर्वंकृतमितित्वन्नामकीर्तनेनमहाभाग्योदयादवगम्यतइत्यर्थः ॥ ७ ॥

प्रत्यक्स्रोतसिप्रत्याहृते आत्मनिमनसिसंविभाव्यंसंचिंत्यं वेदागर्भेयस्यसः ॥ ८ ॥ अविक्लवयागंभीरयावाचा ॥ ९ ॥ तेतवसुसेव्येनसु खसेव्येनमेमयाउदितेन.आस्थितेनानुष्ठितेनपरांकाष्ठांजीवन्मुक्तिमवरोत्स्यसिप्राप्स्यसि ॥ १० ॥ यायाः यास्यसि अतद्विदः मन्मत मविद्वांसः ॥ ११ ॥ अनुमतः अनुज्ञातः ॥ १२ ॥ सरस्वत्याआपीडेपुष्पमुकुटतुल्ये सरस्वत्येतिपाठेमुकुटेनवसंवेष्टितेबिंदुसरसिसमाहि ताबभूव॥ १३॥कथंभूतासतीसमाहिता तदाह अभीक्ष्णंत्रिषवणमवगाहःस्नानं तेनकपिशान्पिशंगान्स्वतएवकुटिलानअलकान्केशान्

तंत्वामहंब्रह्मपरंपुमांसंप्रत्यक्स्रोतस्यात्मनिसंविभाव्यं ॥ स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहंवंदेविष्णुंकपिलंवेदग र्भं॥८॥ मैत्रेयउवाच ईडितोभगवानेवंकपिलाख्यःपरःपुमान्॥ वाचाविक्लवयेत्याहमातरंमातृव त्सलः ॥ ९ ॥ कपिलउवाच मार्गेणानेनमातस्तेसुसेव्येनोदितेनमे॥ आस्थितेनपरांकाष्ठामचिराद्वरो त्स्यसि॥१०॥ श्रद्धत्स्वैतन्मतंमह्यंजुष्टंयद्ब्रह्मवादिभिः॥ येनमामभवंयायामृत्युमृच्छंत्यतद्विदः॥११॥ मैत्रे यउवाच इतिप्रदर्श्यभगवान्सतींतामात्मनोगतिं॥ स्वमात्राब्रह्मवादिन्याकपिलोऽनुमतोययौ॥१२॥ सा चापितनयोक्तेनयोगादेशेनयोगयुक्॥ तस्मिन्नाश्रमआपीडेसरस्वत्याःसमाहिता॥१३॥अभीक्ष्णावगाह कपिशान्जटिलान्कुटिलालकान्॥ आत्मानंचोग्रतपसाबिभ्रतीचीरिणंकृशं॥१४॥प्रजापतेःकर्दमस्यतपो योगविजृंभितं॥ स्वगार्हस्थ्यमनौपम्यंप्रार्थ्यंवैमानिकैरपि॥१५॥ पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छ दाः॥आसनानिचहैमानिसुस्पर्शास्तरणानिच॥१६॥स्वच्छस्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच॥रत्नप्रदीपाआ भांतिललनारत्नसंयुताः॥१७॥गृहोद्यानंकुसुमितैरम्यंबह्वमरद्रुमैः॥कूजद्विहंगमिथुनंगायन्मत्तमधुव्रतं१८

तथाआत्मानंदेहंचीरधारिणंकृशंचबिभ्रतीसती ॥ १४॥ प्रजापतेःकर्दमस्य तपोयोगाभ्यांविजृंभितमतिशयितं स्वगार्हस्थ्यंहित्वापुत्रभूते श्वरविरहातुरासतीवदनंकिंचिदनिर्वाच्यंशोकव्याकुलंचकारेतिपठनान्वयः॥१५॥यत्रगार्हस्थ्येक्षीरफेननिभाः मृदुशुभ्राः शय्याःआस्त रणानि दंतघटितामंचकाश्चस्वर्णमयाःपरिकराः आसनानिपीठादीनि सुस्पर्शान्यास्तरणानियेषु॥१६॥ १७ ॥बह्वभिरमरद्रुमैरम्यं॥ १८॥

यत्रोद्यानेप्रविष्टमात्मानंदेवहूतिमिति ॥ १९ ॥ आखंडलइंद्रस्तस्ययोषितस्तासामपिईप्सिततमंप्राप्तुमिष्टतमम् ततहित्वातत्राभिमानंत्य
क्त्वा ॥ २० ॥ सुहृद्वियोगस्यदुःसहतामाह वनमिति नष्टवत्सेवत्सलागौरिवाभूत् ॥ २१ ॥ विरहकृतध्यानफलमाह निस्पृहानिर्वासना
वत्सविदुर ॥ २२ ॥ ततःस्वसुतःकपिलोयदाह तद्भगवतोरूपंध्यायतीतदाआत्मानंचविश्वतोमुखंसर्वगतंध्यायती ब्रह्मण्यवस्थितमतिर्बभूवेति
पूर्वस्यैवानुषंगः केनध्यायतीविशुद्धेनात्मनामनसा ॥ २३ ॥ विशुद्धौकारणान्याह भक्तिप्रवाहरूपेणयोगेनवैराग्येणचयुक्तानुष्ठानेनजा
तंयज्ज्ञानंतेनच युक्तानुष्ठानंचगीतासूक्तं युक्ताहारविहारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु ॥ युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहेति ब्रह्महेतुनाब्र

यत्रप्रविष्टमात्मानंविबुधानुचराजगुः ॥ वाप्यामुत्पलगंधिन्यांकर्दमेनोपलालितं ॥ १९ ॥ हित्वातंदीप्सित
तममप्याखंडलयोषितां ॥ किंचिच्चकारवदनंपुत्रविश्लेषणातुरा ॥ २० ॥ वनंप्रव्रजितेपत्यावपत्यविरहातु
रा ॥ ज्ञाततत्त्वाऽप्यभून्नष्टेवत्सेगौरिववत्सला ॥ २१ ॥ तमेवध्यायतीदेवमपत्यंकपिलंहरिं ॥ बभूवाचिरतो
वत्सनिस्पृहातादृशेगृहे ॥ २२ ॥ ध्यायतीभगवद्रूपंयदाहध्यानगोचरं ॥ सुतःप्रसन्नवदनंसमस्तव्यस्तचिंत
या ॥ २३ ॥ भक्तिप्रवाहयोगेनवैराग्येणबलीयसा ॥ युक्तानुष्ठानजातेनज्ञानेनब्रह्महेतुना ॥ २४ ॥ विशुद्धे
नतदात्मानमात्मनाविश्वतोमुखं ॥ स्वानुभूत्यातिरोभूतमायागुणविशेषणं ॥ २५ ॥ ब्रह्मण्यवस्थितमतिर्भ
गवत्यात्मसंश्रये ॥ निवृत्तजीवापत्तित्वात्क्षीणक्लेशाप्तनिर्वृतिः ॥ २६ ॥ नित्यारूढसमाधित्वात्परावृत्तगुण
भ्रमा ॥ नसस्मारतदात्मानंस्वप्नेदृष्टमिवोत्थितः ॥ २७ ॥

ज्ञात्वापादकेन ॥ २४ ॥ विश्वतोमुखत्वेहेतुः स्वानुभूत्या
स्वरूपप्रकाशेनतिरोभूतं मायागुणैर्विशेषणंपरिच्छेदोयस्य ॥ २५ ॥ कथंभूतेब्रह्मणि आत्मनांजीवानांसंश्रयेभगवति तस्याजीवन्मुक्ति
माहसार्द्धैस्त्रिभिः तदाचनिवृत्ताजीवापत्तिर्जीवभावोयस्यास्तस्याः भावस्तत्त्वंतस्मात् विगतक्लेशाप्राप्तनिर्वृतिश्चसतीआत्मानंदेहंनसस्मा
रेत्युत्तरेणान्वयः ॥ २६ ॥ ननुतथापिगुणानांविद्यमानत्वात्कथमस्मरणं तत्राह नित्यरूढोलब्धप्रतिष्ठः समाधिर्यस्यास्तस्याभावस्तत्त्वं
स्मात् परावृत्तः शांतोगुणनिमित्तोभ्रमोयस्याःसा ॥ २७ ॥

परतः पराभिरेवकर्दमसृष्टविद्याधरीभिः पोषः पोषणंयस्य आधिर्मनोग्लानिस्तदसंभवादकृशः मलैरवच्छन्नोबभौ ॥ २८ ॥ दैवगुप्तमा रब्धकर्मपालितं ॥ २९ ॥ निर्वाणंनित्यमुक्तं ॥ ३०॥ हेवीरविदुर उपेयुषीप्राप्ता ॥ ३१ ॥ हेसौम्यतस्यास्तन्मर्त्यंशरीरंसरिदभूत् कथंभूत योगेनविधूताविलीनामार्त्यादेहिकाधातुमलायस्य ॥ ३२ ॥ कपिलोपियथावित्युक्तं तदेवप्रपंचयति कपिलोपीतित्रिभिः समनुज्ञाप्य

तद्देहःपरतःपोषोऽप्यकृशश्चाध्यसंभवात्॥ बभौमलैरवच्छन्नःसधूमइवपावकः॥ २८ ॥स्वांगंतपोयोगमयं मुक्तकेशंगतांबरं ॥ दैवगुप्तंनबुबुधेवासुदेवप्रविष्टधीः ॥ २९ ॥ एवंसाकपिलोक्तेनमार्गेणाचिरतःपरं ॥ आत्मानंब्रह्मनिर्वाणंभगवंतमवापह॥ ३०. ॥ तद्वीरासीत्पुण्यतमंक्षेत्रंत्रैलोक्यविश्रुतं॥ नाम्नासिद्धपदंयत्र सासंसिद्धिमुपेयुषी॥ ३१॥ तस्यास्तद्योगविधुतमार्त्यंमर्त्यमभूत्सरित् ॥ स्रोतसांप्रवरासौम्यसिद्धिदासिद्ध सेविता॥ ३२ ॥कपिलोऽपिमहायोगीभगवान्पितुराश्रमात्॥मातरंसमनुज्ञाप्यप्रागुदीचींदिशंययौ॥ ३३॥ सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः॥ स्तूयमानःसमुद्रेणदत्तार्हणनिकेतनः॥ ३४॥ आस्तेयोगंसमास्था यसांख्याचार्यैरभिष्टुतः॥ त्रयाणामपिलोकानामुपशांत्यैसमाहितः॥ ३५ ॥एतन्निगदितंतातयत्पृष्टोऽहंतवा नघ॥ कपिलस्यचसंवादोदेवहूत्याश्चपावनः॥ ३६ ॥यइदमनुशृणोतियोऽभिधत्तेकपिलमुनेर्मतमात्मयोग- गुह्यं॥ भगवतिकृतधीःसुपर्णकेतावुपलभतेभगवत्पदारविंदं॥ ३७॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृ तीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेत्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः॥ ३३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

अनुज्ञांसंप्रार्थ्य ॥ ३३ ॥ दत्तमर्हणमर्घ्यंनिकेतनंचयस्मै ॥ ३४ ॥ उपशांत्यर्थंसमाहितआस्ते ॥ ३५ ॥ प्रकरणार्थमुपसंहरति एतदिति तवत्वया ॥ ३६ ॥ एतच्छ्रवणकीर्त्तनफलमाह यइति सुपर्णकेतौगरुडध्वजे उपलभतेप्राप्नोति ॥ ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृ तीयस्कंधेभावार्थदीपिकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

॥ इति श्रीमद्भागवते तृतीय स्कंधः समाप्तः

॥ अथ श्रीमद्भागवते चतुर्थस्कंधः प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ नमःश्रीपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय अथैकत्रिंशताऽध्यायै विसर्गस्तुर्यईर्यते विसर्गस्त्वीश्वराधीनैर्ब्रह्ममन्वादिभिःकृतः ॥ १ ॥ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेमनुकन्याऽन्वयाःपृथक् ॥ वर्ण्यंतेयत्रयज्ञादिमूर्तिभिःप्रभवोहरेः ॥ २ ॥ मनुकन्याऽन्वयंविस्तरेणवक्तुमाह मनोस्त्विति चकाराद्द्वौपुत्रौच ॥ १ ॥ तुशब्दादन्यतोऽपिपुत्रलाभःसूचितस्तद्दर्शयितुमाह पुत्रिकाधर्ममाश्रित्येति अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलंकृतां अस्यांयोजायतेपुत्रःसमेपुत्रोभवेदितिभाषाबंधेनकन्यादानंपुत्रिकाधर्मः सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थंनएवंप्रसिद्धस्तथापिपुत्रबाहुल्यकामस्तथाकृतवानित्याह भ्रातृमतीमपीति ॥२॥ मिथुनंपुरुषंस्त्रियंच समाधिनाईश्वरध्यानेन ॥ ३ ॥ भूतेर्लक्ष्म्याअंशभूताअतस्तयोर्विवाहोनविरुद्धइतिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ यजुषांयज्ञानांमंत्राणांवापतिर्विष्णुः ॥ ६ ॥ द्विषट्द्वादश ॥ ७ ॥ प्रसंगात्स्वायंभुवमन्वंतरगतंषट्कमाह तुषिताइतिद्वाभ्यां मन्वंतरंमनुर्देवामनुपुत्राः सुरेश्वरः ऋषयोंऽशावतारश्चहरेःषड्विधमुच्यतइतिवक्ष्यति तत्रस्वायंभुवोमनुः तुषितादेवाः मरीचिप्रमुखाःसप्तर्षयः यज्ञोहरेरवतारः स एवसुरगणेश्वरइंद्रः ॥ ८ ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौपृथ्वीपालकौ तदेवंयज्ञस्यद्वैरूप्येणषड्विधत्वं तयोःपुत्रपौत्रनप्तृणांवंशैरनुवृत्तंव्याप्तंपालितंतन्मन्वंतरं ॥ ९ ॥ श्रुतप्रायं बाहुल्येनश्रुतं तत्कन्यावंशानामश्रुतत्वात्प्रायग्रहणं ॥ १० ॥

श्रीगणेशायनमः मैत्रेयउवाच मनोस्तुशतरूपायांतिस्रःकन्याश्चजज्ञिरे ॥ आकूतिर्देवहूतिश्चप्रसूतिरितिविश्रुताः ॥ १ ॥ आकूतिंरुचयेप्रादादपिभ्रातृमतींनृपः ॥ पुत्रिकाधर्ममाश्रित्यशतरूपानुमोदितः ॥ २ ॥ प्रजापतिःसभगवान्रुचिस्तस्यामजीजनत् ॥ मिथुनंब्रह्मवर्चस्वीपरमेणसमाधिना ॥ ३ ॥ यस्तयोःपुरुषःसाक्षाद्विष्णुर्यज्ञस्वरूपधृक् ॥ यास्त्रीसादक्षिणाभूतेरंशभूताऽनपायिनी ॥ ४ ॥ आनिन्येस्वगृहंपुत्र्याःपुत्रंविततरोचिषं ॥ स्वायंभुवोमुदायुक्तोरुचिर्जग्राहदक्षिणां ॥ ५ ॥ तांकामयानांभगवानुवाहयजुषांपतिः ॥ तुष्टायांतोषमापन्नोऽजनयद्द्वादशात्मजान् ॥ ६ ॥ तोषःप्रतोषःसंतोषोभद्रःशांतिरिडस्पतिः ॥ इध्मःकविर्विभुःस्वह्नःसुदेवोरोचनोद्विषट् ॥ ७ ॥ तुषितानामतेदेवाआसन्स्वायंभुवांतरे ॥ मरीचिमिश्राऋषयोयज्ञःसुरगणेश्वरः ॥ ८ ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौमहौजसौ ॥ तत्पुत्रपौत्रनप्तृणामनुवृत्तंतदंतरं ॥ ९ ॥ देवहूतिमदात्तातकर्दमायात्मजांमनुः ॥ तत्संबंधिश्रुतप्रायंभवतागदतोमम ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ प्रसूतिप्रसवंपुत्रपौत्रादिभिर्विस्तारं ॥ १२ ॥ ययोर्वंशेनापूरितं ॥ १३ ॥ कश्यपस्यवंशंषष्ठेवक्ष्यति द्वितीयस्यवंशमाह पूर्णिमेति देवकुल्यांनामकन्यांच हरेःपादक्षालनाज्जन्मांतरेयादिवःसरिद्गंगाऽभूत् ॥ १४ ॥ आत्मेशब्रह्मसंभवान् विष्णुरुद्रब्रह्मणामंशैःसंभवान् ॥ १५ ॥ किंचित्किंस्वित् किंकर्तुमिच्छवइतिवा ॥ १६ ॥ ऋक्षंनामकुलाद्रिं तपसिस्थितःसन् ॥ १७ ॥ तस्मिन्कुलाद्रौ प्रसूनानांस्त

दक्षायब्रह्मपुत्रायप्रसूतिंभगवान्मनुः ॥ प्रायच्छद्यत्कृतःसर्गस्त्रिलोक्यांविततोमहान् ॥ ११ ॥ याःकर्दमसुताःप्रोक्तानवब्रह्मर्षिपत्नयः ॥ तासांप्रसूतिप्रसवंप्रोच्यमानंनिबोधमे ॥ १२ ॥ पत्नीमरीचेस्तुकलासुषुवेकर्दमात्मजा ॥ कश्यपंपूर्णिमानंचययोरापूरितंजगत् ॥ १३ ॥ पूर्णिमासूतविरजंविश्वगंचपरंतप ॥ देवकुल्यांहरेःपादशौचाद्याऽभूत्सरिद्दिवः ॥ १४ ॥ अत्रेःपत्न्यनसूयात्रीन्जज्ञेसुयशसःसुतान् ॥ दत्तंदुर्वाससंसोममात्मेशब्रह्मसंभवान् ॥ १५ ॥ विदुरउवाच अत्रेर्गृहेसुरश्रेष्ठाःस्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः ॥ किंचिच्चिकीर्षवोजातएतदाख्याहिमेगुरो ॥ १६ ॥ मैत्रेयउवाच ब्रह्मणानोदितःसृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदांवरः ॥ सहपत्न्याययावृक्षंकुलाद्रिंतपसिस्थितः ॥ १७ ॥ तस्मिन्प्रसूनस्तबकपलाशाशोककानने ॥ वार्भिःस्रवद्भिरुद्घुष्टेनिर्विंध्यायाःसमंततः ॥ १८ ॥ प्राणायामेनसंयम्यमनोवर्षशतंमुनिः ॥ अतिष्ठदेकपादेननिर्द्वंद्वोऽनिलभोजनः ॥ ॥ १९ ॥ शरणंतंप्रपद्येऽहंयएवजगदीश्वरः ॥ प्रजामात्मसमांमह्यंप्रयच्छत्वितिचिंतयन् ॥ २० ॥ तप्यमानंत्रिभुवनंप्राणायामैधसाऽग्निना ॥ निर्गतेनमुनेर्मूर्ध्नःसमीक्ष्यप्रभवस्त्रयः ॥ २१ ॥ अप्सरोमुनिगंधर्वसिद्धविद्याधरोरगैः ॥ वितायमानयशसस्तदाश्रमपदंययुः ॥ २२ ॥ तत्प्रादुर्भावसंयोगविद्योतितमनामुनिः ॥ उत्तिष्ठन्नेकपादेनददर्शविबुधर्षभान् ॥ २३ ॥

बकायेषुपलाशाशोकेषुतेषांकानने निर्विंध्यानामनदी तस्याःस्रवद्भिर्वार्भिरुद्घुष्टेनादिते ॥१८॥१९॥२०॥ प्राणायामएवएधःसंदीपकोयस्यतेनमुनेर्मूर्ध्नोनिर्गतेनाग्निनातप्यमानंसमीक्ष्यतदाश्रमपदंययुरितिउत्तरेणान्वयः ॥२१॥ अप्सरःप्रमुखैर्वितायमानंविस्तार्यमाणंयशोयेषांते ॥ २२ ॥ तेषांप्रादुर्भावःप्राकट्यं तस्यसंयोगः सन्निधिः तेनविद्योतितंमनोयस्य उत्तिष्ठन् उत्कर्षेणतिष्ठन् ॥ २३ ॥

अर्हणंपुष्पादिकमंजलौयस्य उपतस्थे पूजयामास वृषाद्यारूढान्स्वैः स्वैश्चिन्हैः त्रिशूलकमंडलुचक्रादिभिः ॥ २४ ॥ कृपयाऽवलोकोय
स्मिन् हसच्चतद्वदनंचतेनउपलंभितान् प्रसन्नत्वेनज्ञापितान् तेषांरोचिषादीप्त्या ॥ २५॥ श्लक्ष्णयामधुरया सूक्तयागंभीरार्थया ॥ २६ ॥
अनुयुगंकल्पेकल्पेविभज्यगृहीतोदेहोयैस्ते प्रसिद्धब्रह्मविष्णुगिरिशायूयंवःयुष्मान्प्रणतोऽस्मि तेभ्यःसकाशादेकएवमेमयाउपहूतः शरणं
तंप्रपद्येइत्येकस्यैवनिर्दिष्टत्वात् सचयुष्मासुकइतियुष्माभिरेवकथ्यतामित्यर्थः ॥ २७ ॥ अस्यप्रपंचः एकइति विविधैःप्रधानैरुपचारैः

प्रणम्यदंडवद्भूमावुपतस्थेऽर्हणांजलिः ॥ वृषहंससुपर्णस्थान्स्वैःस्वैश्चिन्हैश्चचिन्हितान् ॥ २४ ॥ कृपावलो
केनहसद्वदनेनोपलंभितान् ॥ तद्रोचिषाप्रतिहतेनिमील्यपुनरक्षिणी ॥ २५ ॥ चेतस्तत्प्रवणंयुंजन्नस्तावीत्संह
तांजलिः ॥ श्लक्ष्णयासूक्तयावाचासर्वलोकगरीयसः ॥ २६ ॥ अत्रिरुवाच विश्वोद्भवस्थितिलये
षुविभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगंविगृहीतदेहाः ॥ तेब्रह्मविष्णुगिरिशाःप्रणतोऽस्म्यहंवस्तेभ्यःकएवभवतांम
इहोपहूतः ॥ २७ ॥ एकोमयेहभगवान्विविधप्रधानैश्चित्तीकृतःप्रजननायकथंनुयूयं ॥ अत्रागतास्तनुभृ
तांमनसोऽपिदूराद्ब्रूतप्रसीदतमहानिहविस्मयोमे ॥ २८ ॥ मैत्रेयउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वात्रयस्ते
विबुधर्षभाः ॥ प्रत्याहुःश्लक्ष्णयावाचाप्रहस्यतमृषिंप्रभो ॥ २९ ॥ देवाऊचुः यथाकृतस्तेसंकल्पो
भाव्यंतेनैवनान्यथा ॥ सत्संकल्पस्यतेब्रह्मन्यद्वैध्यायतितेवयं ॥ ३० ॥ अथास्मदंशभूतास्तेआत्मजालो
कविश्रुताः ॥ भवितारोंऽगभद्रंतेविस्रप्स्यंतिचतेयशः ॥ ३१ ॥ एवंकामवरंदत्वाप्रतिजग्मुःसुरेश्वराः ॥
सभाजितास्तयोःसम्यग्दंपत्योर्मिषतोस्ततः ॥ ३२ ॥

विबुधप्रधानइतिवापाठः प्रजननायपुत्रोत्पत्त्यै चित्तीकृतःचित्तैकैक्यंनीतः मनसोपिदूराः अगोचराःसंतःकथंनुत्रयोप्यत्रागताः ॥ २८ ॥
॥ २९ ॥ तेत्वयायथाकृतःसंकल्पस्तेनतथैवभाव्यंनान्यथा यतःसत्संकल्पस्यतेसंकल्पः तर्हिकथमेकस्मिन्ध्यायमानेत्रयःप्रतीतास्थ तत्राहुः
यदेकंजगदीश्वराख्यंतत्त्वंभवान्ध्यायति तएतेवयंत्रयोऽपितदेवैकंतत्त्वंनास्माकंभेदोस्तीत्यर्थः ॥ ३० ॥ विस्रप्स्यंतिविस्तारयिष्यंति अंत
र्भूतणिजर्थस्यसृप्लृगतावित्यस्यरूपं ॥ ३१ ॥ ताभ्यांसम्यक्सभाजिताः पूजिताःसंतः ततःस्थानात्प्रतिजग्मुः ॥ ३२ ॥

अंगिरसःब्रह्मणस्तृतीयपुत्रस्य निबोधबुध्यस्व ॥३३॥ ताःकन्यानिर्दिशतिसिनीवालीति शशिनिदृष्टेसिनीवालीस्यात् नष्टेकुहूरमावास्या अनुमतिरूनेराकासंपूर्णेपूर्णमासीच॥३४॥३५॥पुलस्त्यः हविर्भुविपत्न्यामित्यन्वयः सोऽगस्त्यः दक्षाग्निर्जाठराग्निः विश्रवाश्चपुलस्त्यस्यसुतइतिशेषः ॥३६॥ तस्यविश्रवसः इडविडायांजातःकुबेरः अन्यस्यांभार्यायांकेशिन्यांरावणादयस्त्रयःसुताः ॥३७॥३८॥ ज्वलतःप्रकाशमा

सोमोऽभूद्ब्रह्मणोंऽशेनदत्तोविष्णोस्तुयोगवित् ॥ दुर्वासाःशंकरस्यांशोनिबोधांगिरसःप्रजाः ॥ ३३ ॥ श्रद्धात्वंगिरसःपत्नीचतस्रोऽसूतकन्यकाः ॥ सिनीवालीकुहूराकाचतुर्थ्यनुमतिस्तथा ॥ ३४ ॥ तत्पुत्रावपरावास्तांख्यातौस्वारोचिषेंऽतरे ॥ उतथ्योभगवान्साक्षात्ब्रह्मिष्ठश्चबृहस्पतिः ॥ ३५ ॥ पुलस्त्योजनयत्पत्न्यामगस्त्यंचहविर्भुवि ॥ सोऽन्यजन्मनिदाह्राग्निर्विश्रवाश्चमहातपाः ॥ ३६॥ तस्ययक्षपतिर्देवःकुबेरस्त्विडविडासुतः ॥ रावणःकुंभकर्णश्चतथाऽन्यस्यांविभीषणः ॥ ३७॥ पुलहस्यगतिर्भार्यात्रीनसूतसतीसुतान् ॥ कर्मश्रेष्ठंवरीयांसंसहिष्णुंचमहामते ॥ ३८ ॥ क्रतोरपिक्रियाभार्यावालखिल्यानसूयत ॥ ऋषीन्षष्टिसहस्राणिज्वलतोब्रह्मतेजसा ॥ ३९ ॥ ऊर्जायांजज्ञिरेपुत्रावसिष्ठस्यपरंतप ॥ चित्रकेतुप्रधानास्तेसप्तब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ ४० ॥ चित्रकेतुःसुरोचिश्चविरजामित्रएवच ॥ उल्बणोवसुभृद्यानोद्युमान्शक्त्यादयोऽपरे ॥ ४१ ॥ चित्तिस्त्वथर्वणःपत्नीलेभेपुत्रंधृतव्रतं ॥ दध्यञ्चमश्वशिरसंभृगोर्वंशंनिबोधमे ॥ ४२ ॥ भृगुःख्यात्यांमहाभागःपत्न्यांपुत्रानजीजनत् ॥ धातारंचविधातारंश्रियंचभगवत्परां ॥ ४३ ॥ आयतिंनियतिंचैवसुतेमेरुस्तयोरदात् ॥ ताभ्यांतयोरभवतांमृकंडःप्राणएवच ॥ ४४ ॥ मार्कंडेयोमृकंडस्यप्राणाद्वेदशिरामुनिः ॥ कविश्चभार्गवोयस्यभगवानुशनासुतः ॥ ४५ ॥ तएतेमुनयःक्षत्तर्लोकान्सर्गैरभावयन् ॥ एषकर्दमदौहित्रसंतानःकथितस्तव ॥ शृण्वतःश्रद्दधानस्यसद्यःपापहरःपरः ॥ ४६ ॥

नान् ॥ ३९ ॥ चित्रकेतुप्रमुखाःजज्ञिरे तेचसप्तर्षयोजाताः॥४०॥ तानेवाह चित्रकेतुरिति वसुभृद्यानोनामैकः शक्त्यादयोऽपरेऽन्यस्याःपुत्राः ॥४१॥४२॥ख्यात्यांपत्न्यांपुत्रान्पुत्रींपुत्रींच तानेवाह धातारमिति॥४३॥ तयोर्धातृविधात्रोः॥४४॥ कविश्चभार्गवःभृगोःपुत्रः यस्यकवेःसुतःउशना ॥ ४५॥४६ ॥

अजात्मजःब्रह्मपुत्रः नतुप्राचेतसः ॥ ४७ ॥ युक्तेभ्यःसंयतेभ्यः मिलितेभ्योवा ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सर्वेषांगुणानामुत्पत्ति र्यस्यांसा ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ उपतस्थुःभेजुः ॥ ५४ ॥ निजयामाययायस्मिन्नात्मनि खेगगने रूपभेदंगंधर्वनगरमिवेदंविश्वंविरचितं तस्यात्मनःप्रतिचक्षणायप्रकाशनाय आत्मानंयोऽयप्रादुश्चकारप्रकटितवान् तस्मैपुरुषायनमः केनरूपेणप्रादुश्चकार ऋषेर्मूर्तिराकारो

प्रसूतिंमानवींदक्षउपयेमेत्यजात्मजः ॥ तस्यांससर्जदुहितॄःषोडशामललोचनाः ॥ ४७॥ त्रयोदशादाद्धर्मायतथैकामग्नयेविभुः॥ पितृभ्यएकांयुक्तेभ्योभवायैकांभवच्छिदे ॥ ४८॥ श्रद्धामैत्रीदयाशांतिस्तुष्टिःपुष्टिःक्रियोन्नतिः॥ बुद्धिर्मेधातितिक्षाह्रीर्मूर्त्तिर्धर्मस्यपत्नयः॥ ४९॥ श्रद्धाऽसूतशुभंमैत्रीप्रसादमभयंदया॥ शांतिःसुखंमुदंतुष्टिःस्मयंपुष्टिरसूयत॥ ५०॥ योगंक्रियोन्नतिर्दर्पमर्थंबुद्धिरसूयत ॥ मेधास्मृतिंतितिक्षातुक्षेमंह्रीःप्रश्रयंसुतम्॥ ५१॥ मूर्त्तिःसर्वगुणोत्पत्तिर्नरनारायणावृषी॥ ययोजन्मन्यदोविश्वमभ्यनंदत्सुनिर्वृतं॥ ५२॥ मनांसिककुभोवाताःप्रसेदुःसरितोऽद्रयः॥ दिव्यवाद्यंततूर्याणिपेतुःकुसुमवृष्टयः॥ ५३॥ मुनयस्तुष्टुवुस्तुष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः ॥ नृत्यंतिस्मस्त्रियोदिव्यआसीत्परममंगलं ॥ देवाब्रह्मादयःसर्वेउपतस्थुरभिष्टवैः॥ ५४॥ देवाऊचुः योमाययाविरचितंनिजयात्मनीदंखेरूपभेदमिवतत्प्रतिचक्षणाय॥ एतेनधर्मसदनेऋषिमूर्त्तिनाद्यप्रादुश्चकारपुरुषायनमःपरस्मै॥५५॥सोऽयंस्थितिव्यतिकरोपशमायसृष्टान्सत्त्वेनःसुरगणाननुमेयतत्त्वः॥ दृश्यादद्भ्रकरुणेनविलोकनेनयच्छ्रीनिकेतममलंक्षिपतारविंदं ॥ ५६ ॥ एवंसुरगणैस्तातभगवंतावभिष्टुतौ॥ लब्धावलोकैर्ययतुरर्चितौगंधमादनं॥ ५७॥

यस्मिन्तेनरूपेण ॥५५॥ सोऽयंनोऽस्मान्सुरगणान् अनल्पकरुणायुक्तेनविलोकनेनविशिष्टनेत्रेणदृश्यात् पश्यतु कथंभूतेन यच्छ्रीनिकेतममलमरविंदं तत्क्षिपतातिरस्कुर्वता कथंभूतः अनुमेयंशास्त्रतोविचार्यनत्वस्माकमपरोऽक्षंतत्त्वंयस्य कथंभूतानस्मान् स्थितेर्जगन्मर्यादायाव्यतिकरोऽन्यथात्वं तस्योपशमायसत्वेनगुणेनसृष्टान् ॥ ५६ ॥ लब्धोऽवलोकोयैःसुरगणैस्तैरभिष्टुतौअर्चितौसंतौययतुः ॥ ५७ ॥

भुवोभारस्यव्ययायनाशाय चकारएकवाक्यत्वार्थः तौचसांप्रतमिहागतावित्यर्थः तदुक्तंतंत्रे अर्जुनेतुनरावेशःकृष्णोनारायणःस्वयमि ति॥ यदूद्वहःश्रीकृष्णःकुरूद्वहोऽर्जुनः उभावपिकृष्णनामानौ ॥ ५८ ॥ अग्न्यभिमानिनोदेवान् स्वाहानामतस्यभार्या हुतभोजनमितित्र याणांविशेषणं ॥ ५९ ॥ पितरस्त्रयः पितामहएकःतैःसाकंसह ॥ ६० ॥ वैतानिकेवैदिकेकर्मणियज्ञे येषांनामभिरग्निदेवताकाइष्टयोनि रूप्यंतेक्रियंतेतएतेऽग्नयोनलौकिकाः अतोबहूनांनवैयर्थ्यमितिभावः ॥ ६१ ॥ सौम्याःसोमपाः येषामग्नौकरणमस्तितेसाग्नयः तद्रहि

ताविमौवैभगवतोहरेरंशौविहागतौ॥भारव्ययायचभुवःकृष्णौयदुकुरूद्वहौ॥५८॥स्वाहाऽभिमानिनश्चाग्ने
रात्मजांस्त्रीनजीजनत्॥पावकंपवमानंचशुचिंचहुतभोजनं॥५९॥तेभ्योऽग्नयःसमभवंश्चत्वारिंशच्चपंचच॥
तएवैकोनपंचाशत्साकंपितृपितामहैः॥६०॥वैतानिकेकर्मणियन्नामभिर्ब्रह्मवादिभिः॥ आग्नेय्यइष्टयो
यज्ञेनिरूप्यंतेऽग्नयस्तुते॥६१॥अग्निष्वात्ताबर्हिषदःसौम्याःपितरआज्यपाः॥साग्नयोऽनग्नयस्तेषांपत्नीदा
क्षायणीस्वधा ॥ ६२ ॥ तेभ्योदधारकन्येद्वेवयुनांधारिणींस्वधा ॥ उभेतेब्रह्मवादिन्यौज्ञानविज्ञानपारगे ॥
॥ ६३ ॥ भवस्यपत्नीतुसतीभवंदेवमनुव्रता॥आत्मनःसदृशंपुत्रंनलेभेगुणशीलतः ॥६४॥ पितर्यप्रतिरूपे
स्वेभवायानागसेरुषा॥अप्रौढैवात्मनात्मानमजहाद्योगसंयुता ॥ ६५ ॥ इतिश्री० चतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रे
यसंवादेप्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ विदुरउवाच भवेशीलवतांश्रेष्ठेदक्षोदुहितृवत्सलः॥
विद्वेषमकरोत्कस्मादनादृत्यात्मजांसतीं ॥ १॥ कस्तंचराचरगुरुंनिर्वैरंशांतविग्रहं॥आत्मारामंकथंद्वेष्टिजग
तोदैवतंमहत्॥ २॥

तास्त्वनग्नयः ॥ ६२ ॥ तयोस्तुसंततिर्नाभवत्जीवन्मुक्तत्वादित्याह उभेतइति ॥ ६३ ॥ गुणशी लतःआत्मनःसदृशंदेवमनुव्रताऽपिसतीपुत्रंनलेभे ॥ ६४ ॥ तत्रहेतुः स्वेपितरिदक्षेअप्रतिरूपेअसदृशेप्रतिकूलेसतीत्यर्थः आत्मनास्वयमे वात्मानंदेहमजहात्त्यक्तवती योगसंयुतायो[illegible]माश्रित्येति ॥ ६५ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥छ॥ द्वितीयेप्रथमा ध्यायोपक्षिप्तंभवदक्षयोः विद्वेषवर्ण्यतेहेतुर्विश्वसृग्यज्ञसंभवः ॥ १ ॥ सतींसतीनाम्नीम् ॥ १ ॥ नचासौकस्यचिद्द्वेषार्हइत्याह कइति च राचरगुरुंजगतांदैवतंचतंकोद्वेष्टिकथंचनिर्वैरंद्वेष्टि निर्वैरत्वेहेतुः भावेक्तःशांतंशांतिरेवविग्रहोयस्य कुतःआत्मन्येवारामोरतिर्यस्यतम् यद्वा [illegible] कथंद्वेष्टि एवंभूतेतस्मिन्द्वेषाऽयुक्तोऽशक्यश्चेत्यर्थः ॥ २ ॥

यतोहेतोर्विद्वेषः यतोविद्वेषात्प्राणांस्तत्याज एतदाख्याहि ॥ ३ ॥ तदेवाख्यातुमितिहासंप्रस्तौति पुरेति समेताआसन् ॥ ४॥ प्रविष्टंदक्षमितिशेषःमहत्सदः महतींसभां ॥ ५ ॥ स्वधिष्ण्येभ्यःस्वीयासनेभ्यः ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्राक्स्वोपवेशनात्पूर्वमेवनिषण्णमुपविष्टंमृडंशिवं तदनादृतः तेनाभ्युत्थानादिभिरकृतादरः नामृष्यन्नासहत वामंवक्रंयथाभवतितथाऽभिवीक्ष्य ॥ ८ ॥ मेवं ानंश्रूयतां अज्ञानान्मत्सराच्च

एतदाख्याहिमेब्रह्मञ्जामातुःश्वशुरस्यच॥विद्वेषस्तुयतःप्राणांस्तत्यजेदुस्त्यजान्सती॥३॥ मैत्रेयउवाच पुराविश्वसृजांसत्रेसमेताःपरमर्षयः ॥तथाऽमरगणाःसर्वेसानुगामुनयोऽग्नयः॥४॥तत्रप्रविष्टमृषयोदृष्ट्वार्कमिवरोचिषा॥भ्राजमानंवितिमिरंकुर्वंतंतन्महत्सदः ॥५॥ उदतिष्ठन्सदस्यास्तेस्वधिष्ण्येभ्यःसहाग्नयः॥ऋतेविरिंच्यंशर्वंचतद्भासाक्षिप्तचेतसः ॥६॥ सदसस्पतिभिर्दक्षोभगवान्साधुसत्कृतः॥ अजंलोकगुरुंनत्वानिषसादतदाज्ञया ॥ ७॥ प्राङ्निषण्णंमृडंदृष्ट्वानामृष्यत्तदनादृतः॥उवाचवामंचक्षुर्भ्यामभिवीक्ष्यदहन्निव॥८॥श्रूयतांब्रह्मर्षयोमेसहदेवाःसहाग्नयः॥ साधूनांब्रुवतोवृत्तंनाज्ञानान्नचमत्सरात् ॥ ९ ॥ अयंतुलोकपालानांयशोघ्नोनिरपत्रपः॥ सद्भिराचरितःपंथायेनस्तब्धेनदूषितः ॥ १० ॥ एषमेशिष्यतांप्राप्तोयन्मेदुहितुरग्रहीत् ॥ पाणिंविप्राग्निमुखतःसावित्र्याइवसाधुवत्॥ ११॥गृहीत्वामृगशावाक्ष्याःपाणिंमर्कटलोचनः॥प्रत्युत्थानाभिवादार्हेवाचाऽप्यकृतनोचितं॥ १२ ॥ लुप्तक्रियायाशुचयेमानिनेभिन्नसेतवे ॥ अनिच्छन्नप्यदांबालांशूद्रायेवोशतींगिरं ॥ १३ ॥ प्रेतावासेषुघोरेषुप्रेतैर्भूतगणैर्वृतः ॥ अटत्युन्मत्तवन्नग्नोव्युप्तकेशोहसन्रुदन् ॥ १४ ॥

नब्रुवतः ॥ ९ ॥ स्तब्धेनउचितक्रियाशून्येन ध्वस्तेनेतिपाठेभ्रष्टेन ॥ १० ॥ तदेवाह एषइति यद्यस्माद्विप्राग्निसमक्षंसावित्रीतुल्यायामेदुहितुःपाणिमग्रहीत् ॥ ११ ॥ मृगशावस्यहरिणबालस्याक्षिणीवाक्षिणीयस्याः प्रत्युत्थानाभिवादार्हेमयिउचितंसन्मानंवाचाऽपिनाकरोत् ॥ १२ ॥ अनर्हायकन्यादत्तेत्यनुतप्यमानआह लुप्तक्रियायेतिसार्धैश्चतुर्भिः उशतींवेदलक्षणांगिरं ॥ १३ ॥ प्रेतावासेषुश्मशानेषु व्युप्ताविकीर्णाःकेशायस्य ॥ १४ ॥

चिताभस्मनाकृतंस्नानंयेन प्रेतानांस्रजोमाल्यानियस्यसप्रेतस्रक् नृणामस्थीनिभूषणानियस्य शिवइत्यपदेशोनाममात्रंयस्य तमोमात्रात्मकःकेवलतमोरूपआत्मास्वभावोयेषां ॥ १५ ॥ उन्मादाभूतविशेषास्तेषांनाथायदुर्हृदेदुष्टचित्ताय बतेतिखेदे वास्तवस्त्वयमर्थः लुप्ताःक्रियाःयस्मिन् परब्रह्मरूपत्वात् अतएवनास्तिशुचिर्यस्मात् अमानिने अभिन्नसेतेंवेइतिचछेदः तस्यपरमेश्वरस्यमदीयामानुषीकन्याकथंयोग्यास्यादितिलज्जादिनादातुमनिच्छन्नपितत्संबंधलोभेनदत्तवान् शूद्रायेतिअनर्हत्वमात्रेदृष्टांतःनहीनत्वे पूर्वापरस्ववचनविरोधापत्तेःएतदुक्तंभवति यथाकश्चिच्छूद्रायवेदमर्थलोभेनददाति प्रेतावासेष्वित्यादिसर्वंविडंबनमात्रमिति स्वयमेवाह उन्मत्तवदिति अन्यथाउ

चिताभस्मकृतस्नानःप्रेतस्रङ्न्रस्थिभूषणः॥ शिवापदेशोह्यशिवोमत्तोमत्तजनप्रियः॥ पतिःप्रमथभूतानां तमोमात्रात्मकात्मनां॥ १५॥ तस्माउन्मादनाथायनष्टशौचायदुर्हृदे॥ दत्तावतमयासाध्वीचोदितेपरमेष्ठिना॥ १६॥ मैत्रेयउवाच विनिंद्यैवंसगिरिशमप्रतीपमवस्थितं॥ दक्षोऽथापउपस्पृश्यक्रुद्धःशप्तुंप्रचक्रमे॥ १७॥ अयंतुदेवयजनइंद्रोपेंद्रादिभिर्भवः॥ सहभागंनलभतांदेवैर्देवगणाधमः॥ १८॥ निषिध्यमानःससदस्यमुख्यैर्दक्षोगिरित्राय विसृज्यशापं॥ तस्माद्विनिष्क्रम्यविवृद्धमन्युर्जगामकौरव्यनिजंनिकेतनं॥ ॥ १९॥ विज्ञायशापंगिरिशानुगाग्रणीर्नंदीश्वरोरोषकषायदूषितः॥ दक्षायशापंविससर्जदारुणंयेचान्वमोदंस्तदवाच्यतांद्विजाः॥ २०॥

न्मत्तइत्येवावक्ष्यत् अशिवःनास्तिशिवोयस्मात् अमत्तोऽमत्तजनप्रियइतिछेदः पतिःप्रमथभूतानामितिभक्तवात्सल्यमोहे तामसानपिदोषमपनीयपातीति नष्टानामपिशौचंशुद्धिर्यस्मात् दुष्टेष्वप्येतेमयाऽनुकंप्याइतिद्धन्मनोयस्यसदुर्हृत् तस्मै बतेतिहर्षे ब्रह्मणोवाक्याल्लज्जाभयादिकंपरित्यज्यदत्तेत्यर्थः ॥ १६ ॥ अप्रतीपमप्रतिकूलंयथाभवति एवमवस्थितमपिविनिंद्य ॥१७॥ देवानांयजनसमयेदेवैःसहभागंनलभतां किंतुतेभ्यःपूर्वमेवलभतां अग्रभोजित्वात् यद्वा तेषुभुक्तवत्सुलभतांसर्वपोषकत्वात् तत्रहेतुःदेवगणोऽधमोयस्मात्सःदेवगणाधीशइत्यर्थः ॥ १८ ॥ सदक्षस्तस्मात्स्थानाद्विनिष्क्रम्यजगाम हेकौरव्य ॥१९॥ गिरिशस्यानुगानामग्रणीर्मुख्यः रोषएवकषायस्तेनदूषितः आरक्तनेत्रइत्यर्थः तस्यगिरिशस्यावाच्यतांवचनानर्हतां नियतामित्यर्थः तेभ्योऽपिशापंविससर्ज ॥ २०॥

दक्षंशपतिसार्द्धैस्त्रिभिः एतन्मर्त्यंदक्षशरीरमुद्दिश्यश्रेष्ठंमत्वाअप्रतिद्रुहिप्रतिद्रोहमकुर्वति पृथग्दृष्टिःभेददर्शी तत्त्वतःपरमार्थात्॥२१॥ अज्ञत्वमेवाह गृहेष्विति कर्मतंत्रंकर्मपरिकरम् वेदेयेवादाअर्थवादाः अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवतीत्यादयस्तैर्विपन्नाविनष्टाधीर्यस्य॥२२॥परोदेहादिः तमेवात्मत्वेनाभितोध्यातुंशीलंयस्यास्तयाबुध्याविस्मृताआत्मनोगतिस्तत्त्वंयेन अतःपशुतुल्यः अतितरांस्त्रीकामोऽस्त्वितिद्वितीयःशापः बस्तस्यमुखमेवमुखंयस्येतितृतीयःशापः॥२३॥ अयंचशापोऽस्यानुरूपएवेत्याह विद्याबुद्धिः इयमेवतत्त्वविद्येतिबुद्धिर्यस्य अतोसौजडएव द्विजानूशपतिसंसरंत्विति सार्धद्वाभ्यां शर्वमवमन्यंतइतितथा तममुंदक्षंयेचअनुवर्ततेतेसंसरंतु जन्ममरणा

यएतन्मर्त्यमुद्दिश्यभगवत्यप्रतिद्रुहि॥द्रुह्यत्यज्ञःपृथक्दृष्टिस्तत्त्वतोविमुखोभवेत् ॥ २१ ॥ गृहेषुकूटधर्मेषुसक्तोग्राम्यसुखेच्छया ॥ कर्मतंत्रंवितनुतेवेदवादविपन्नधीः ॥ २२ ॥ बुद्ध्यापराभिध्यायिन्याविस्मृतात्मगतिःपशुः॥स्त्रीकामःसोऽस्त्वतितरांदक्षोबस्तमुखोऽचिरात् ॥ २३ ॥ विद्याबुद्धिरविद्यायांकर्ममय्यामसौजडः॥संसरंत्विहयेचामुमनुशर्वावमानिनम् ॥ २४ ॥ गिरःश्रुतायाःपुष्पिण्यामधुगंधेनभूरिणा ॥ मथ्नाचोन्मथितात्मानःसंमुह्यंतुहरद्विषः॥ २५॥ सर्वभक्षाद्विजावृत्त्यैधृतविद्यातपोव्रताः ॥ वित्तदेहेंद्रियारामायाचकाविचरंत्विह ॥ २६ ॥ तस्यैवंवदतःशापंश्रुत्वाद्विजकुलायवै ॥ भृगुःप्रत्यसृजच्छापंब्रह्मदंडंदुरत्ययम् ॥ ॥ २७॥ भवव्रतधरायेचयेचतान्समनुव्रताः ॥पाखंडिनस्तेभवंतुसच्छास्त्रपरिपंथिनः ॥ २८ ॥ नष्टशौचामूढधियोजटाभस्मास्थिधारिणः॥ विशंतुशिवदीक्षायांयत्रदैवंसुरासवम्॥ २९॥

द्यनुभवंत्वितिएकःशापः॥ २४ ॥ श्रुतायावेदरूपायाःपुष्पिण्याः पुष्पाणीवार्थवादाःमनःक्षोभकत्वात् अर्थवादब्रह्मुलायाइत्यर्थः मधुगंधतुल्येनप्ररोचनेनमथ्ना मनःक्षोभकेनोन्मथितआत्मामनोयेषांते संमुह्यंतु कर्मस्वासक्ताभवंत्वितिद्वितीयःशापः ॥ २५ ॥ सर्वभक्षाः भक्ष्याभक्ष्यविचारशून्याः वृत्त्यैदेहादिपोषणायधृतानिविद्यातपोव्रतानियैः वित्तादिष्वेवारामोरतिर्येषांते याचकाःसंतोविचरंत्वितिचशापचतुष्टयं ॥२६॥ प्रत्यसृजत् प्रत्यदात् शापरूपंब्रह्मदंडं ॥२७॥ सच्छास्त्रस्यपरिपंथिनःप्रतिकूलाः ॥२८॥ सुरागौडीपैष्टीमाध्वीच आसवस्तालादिसंभवंमद्यं द्वंद्वैक्यात् षंढत्वं तद्यत्रदैवंपूज्यंदेवतावदादरणीयमितिवा ॥ २९ ॥

ब्रह्मवेदम् कथंभूतम् सेतुंमर्यादारूपम् तदेवाह पुंसांवर्णाश्रमाचारवतांविधारणंधारकम् ॥३०॥ सेतुत्वंप्रपंचयतिद्वाभ्याम् एषःवेदलक्षण एवशिवःपंथाः यंपूर्वेऋषयः अनुसंतस्थुः आश्रितवंतः यद्यस्मिन्जनार्दनःप्रमाणंमूलं ॥ ३१ ॥ भूतराट् भूतानांतामसानांपतिः ॥ ३२॥ अन्योऽन्यशापेनउभयोर्नाशाद्विमनाइति तथाऽपिभगवदनुगृहीतानांनाशोनस्यादितिहेतोर्विमनाइवेतिभावः ॥ ३३ ॥ ऋषभःसर्वश्रेष्ठः हरिर्यत्रइज्यःपूज्यःतत्सत्रंसम्यग्विधाय हेमहेष्वासविदुर ॥ ३४ ॥ यत्रप्रयागेऽन्वितातत्रावभृथस्नानंकृत्वाततःस्थानाद्ययुः ॥ ३५ ॥

ब्रह्मचब्राह्मणांश्चैवयद्यूयंपरिनिंदथ ॥ सेतुंविधारणंपुंसामतःपाखंडमाश्रिताः ॥ ३० ॥ एषएवहिलोकानां शिवःपंथाःसनातनः ॥ यंपूर्वेचानुसंतस्थुर्यत्प्रमाणंजनार्दनः ॥ ३१ ॥ तद्ब्रह्मपरमंशुद्धंसतांवर्त्मसनातन म् ॥ विगर्ह्ययातपाखंडंदैवंवोयत्रभूतराट् ॥ ३२ ॥ मैत्रेयउवाच तस्यैवंवदतःशापंभृगोःसभगवान् भवः ॥ निश्चक्रामततःकिंचिद्विमनाइवसानुगः ॥ ३३ ॥ तेपिविश्वसृजःसत्रंसहस्रपरिवत्सरान् ॥ संविधाय महेष्वासयत्रेज्यऋषभोहरिः ॥ ३४ ॥ आप्लुत्यावभृथंयत्रगंगायमुनयान्विता ॥ विरजेनात्मनासर्वेस्वंस्वंधा मययुस्ततः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीभा० चतुर्थस्कंधेदक्षशापोनामद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥
मैत्रेयउवाच सदाविद्विषतोरेवंकालोवैध्रियमाणयोः ॥ जामातुःश्वशुरस्यापिसुमहानतिचक्रमे ॥ १ ॥ यदाभिषिक्तोदक्षस्तुब्रह्मणापरमेष्ठिना ॥ प्रजापतीनांसर्वेषामाधिपत्येस्मयोऽभवत् ॥ २ ॥ इष्ट्वासवाजपेयें नब्रह्मिष्ठानभिभूयच ॥ बृहस्पतिसवंनामसमारेभेक्रतूत्तमम् ॥ ३ ॥

इतिचतुर्थेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ॥छ॥ छ॥ तृतीयेतुसतीतातयज्ञोत्सवदिदृक्षया गमिष्यंतीमहेशेनवारितानीतिहेतुभिः ॥ १ ॥ ध्रियमाणयोःअवतिष्ठमानयोः धृङ्अव ग्तानइत्यस्मात् ॥ १ ॥ रुद्रविहीनोयज्ञोनास्त्वेव तथाऽपिदक्षस्यरुद्रपरित्यागोद्वेषात्गर्वाच्च तत्रद्वेषेहेतुरुक्तःगर्वेहेतुमाह यदातुप्रजापतीनामाधिपत्येऽभिषिक्तः तदातस्यस्मयोगर्वोऽभवत् ॥२॥ गर्वाद्देवब्रह्मिष्ठान्सेश्वरान्भिभूयतिरस्कृत्य वाजपेयेनेष्ट्वाबृहस्पतिसवेनयजेतेतिश्रुतेः वाजपेयेनेष्ट्वासमारेभे ॥ ३ ॥

कृतस्वस्त्ययनाः कृतमंगलाः सभर्तृकाइतिदक्षिणादिभिःप्रथममर्हितानामपिपत्न्यर्हणेपुनरर्हणमुक्तम् ॥ ४ ॥ तत्तदाखेचराणांप्रजल्पतां सतांपितृयज्ञमहोत्सवंश्रुत्वा ॥ ५ ॥ तत्रव्रजतीःउपदेवानांगंधर्वादीनांवरस्त्रियश्च स्वस्यनिलयस्याभ्याशेसमीपेदृष्ट्वाऔत्सुक्यात् पतिमभ्यभाषतेतित्रयाणामन्वयः कथंभूतास्त्रियोदृष्ट्वा विमानानियानानियासांताः प्रेष्ठैःसहिताः निष्कानिपदकानिकंठेषुयासां शोभमानानिवासांसियासां ॥६॥ लोलानिचंचलान्यक्षीणियासां मृष्टानिउज्ज्वलानिकुंडलानियासांताः ॥७ ॥ निर्यापितःप्रवर्तितः हेवामशिव तेयद्यर्थिताइच्छातर्हिवयंचतत्राभिसरामगच्छामः नचात्रापियागोनिवृत्तः यतोऽमीविबुधाव्रजंति॥८॥ औत्सुक्यंप्रकटयंत्याह तस्मिन्निति

तस्मिन्ब्रह्मर्षयःसर्वेदेवर्षिपितृदेवताः ॥ आसन्कृतस्वस्त्ययनास्तत्पत्न्यश्चसभर्तृकाः ॥ ४ ॥ तदुपश्रुत्यनभसिखेचराणांप्रजल्पताम् ॥ सतीदाक्षायणीदेवीपितुर्यज्ञमहोत्सवम् ॥ ५ ॥ व्रजतीःसर्वतोदिग्भ्यउपदेववरस्त्रियः ॥ विमानयानाःसप्रेष्ठानिष्ककंठीःसुवाससः ॥ ६ ॥ दृष्ट्वास्वनिलयाभ्याशेलोलाक्षीर्मृष्टकुंडलाः ॥ पतिंभूतपतिंदेवमौत्सुक्यादभ्यभाषत ॥ ७ ॥ सत्युवाच प्रजापतेस्तेश्वशुरस्यसांप्रतंनिर्यापितोयज्ञमहोत्सवः किल ॥ वयंचतत्राभिसरामवामतेयद्यर्थिताऽमीविबुधाव्रजंतिहि ॥ ८ ॥ तस्मिन्भगिन्योममभर्तृभिःस्वकैर्ध्रुवंगमिष्यंतिसुहृद्दिदृक्षवः ॥ अहंचतस्मिन्भवताऽभिकामयेसहोपनीतंपरिबर्हमर्हितुम् ॥ ९ ॥ तत्रस्वसॄर्मेननुभर्तृसंमितामातृष्वसॄःक्लिन्नधियंचमातरं॥द्रक्ष्येचिरोत्कंठमनामहर्षिभिरुन्नीयमानंचमृडाध्वरध्वजं॥१०॥ त्वय्येतदाश्चर्यमजात्ममाययाविनिर्मितंभातिगुणत्रयात्मकं ॥ तथाऽप्यहंयोषिदतत्त्वविच्चतेदीनादिदृक्षेभवमेभवक्षितिम् ॥ ११ ॥

षड्भिः पितृभ्यामुपनीतंदत्तंपरिबर्हमलंकारादिद्रव्यंभवतासहार्हितुंस्वीकर्तुमभिकामये अर्हितमितिपाठेसत्कृतंपरिबर्हमिच्छामीति ॥९॥ स्वसॄःभगिनीः भर्तृभिःसंमिताःसदृशीः क्लिन्नधियंस्नेहार्द्रचित्तां चिरमुत्कंठमुत्सुकंमनोयस्याःसाहंद्रक्ष्यामि हेमृड उन्नीयमानंप्रवर्त्यमानं अध्वरेध्वजमिवदृश्यंश्रेष्ठमध्वरं यद्वा उत्क्षिप्यमाणंयज्ञकेतुंयूपंवा॥१०॥अहोकितत्राश्चर्यंयेनतवैतदौत्सुक्यमितिचेत्तत्राह हेअज एतद्विश्वमाश्चर्यरूपंत्वय्येवत्वन्माययारचितंविभाति अतोयद्यपितवनाश्चर्यबुद्धिस्तथाऽप्यहंयोषिदुत्सुकस्वभावातवतत्त्वंनजानामि अतोदीनाकृपणासतीहेभव मेभवक्षितिजन्मभूमिं दिदृक्षेद्रष्टुमिच्छामि ॥११॥

दिदृक्षामेवकैमुत्यन्यायेनव्यनक्ति पश्येतिद्वाभ्यां हेअभवेति सु[illegible]द्वियोगदुःखंत्वयानास्वादितमितिभावः अन्यायोषितः संबंधरहिताअ पिप्रयांतीःपश्यकांतसखाभर्तृसहिताः वरूथशःसंघशः कथंभूताः यासांविमानैर्नभोमंडितंताः हेशितिकंठनीलकंठ इतिपरानुग्रहायत्व याविषमपिभक्षितमितिसूचयति॥१[illegible]नदाहेसुरश्रेष्ठ पितृगेहोत्सवंनिशम्यसुतायादेहःकथंनेंगतेद्रष्टुंनप्रचलति तथाऽप्यनाहूताःसंतःकथं गच्छामस्तत्राह सौहृदंकेतनंमित्रगृहंत थाभर्त्रादीनांचगृहमनाहूताअप्यभियंतिसंतः व्हस्त्वमार्षं॥१३॥हेअमर्त्यतत्तस्मात्प्रसीद इदंमेवां च्छितंकर्तुंभवानर्हति कारुणिकत्वमेवाह अदभ्रचक्षुषाअनल्पज्ञानेनापित्वयाआत्मनोदेहस्यार्धेऽहंनिरूपिताधृता यतोऽर्धनारीश्वरइति

पश्यप्रयांतीरभवान्ययोषितोऽप्यलंकृताःकांतसखावरूथशः ॥ यासांव्रजद्भिःशितिकंठमंडितंनभोविमा
नैःकलहंसपांडुभिः ॥ १२ ॥ कथंसुतायाःपितृगेहकौतुकंनिशम्यदेहःसुरवर्यनेंगते ॥ अनाहुताअप्यभियंति
सौहृदंभर्तुर्गुरोर्देहकृतश्चकेतनं ॥ १[illegible]॥ तन्मे[illegible]देदममर्त्यवांछितंकर्तुंभवान्कारुणिकोबतार्हति॥त्वयात्म
नोऽर्धेऽहमदभ्रचक्षुषानिरूपित।माऽनुगृहाणयाचितः ॥ १४॥ ऋषिरुवाच एवंगिरित्रःप्रिययाऽभि
भाषितःप्रत्यभ्यधत्तप्रहसन्सुहृत्प्रियः॥संस्मारितोमर्मभिदःकुवागिषून्यानाहकोविश्वसृजांसमक्षतः॥१५॥
श्रीभगवानुवाच त्वयोदितंशोभनमेवशोभनेअनाहुताअप्यभियंतिबंधुषु ॥ तेयद्यनुत्पादितदोषदृष्टयोब
लीयसाऽनात्म्यमदेनमन्युना ॥ १६॥ विद्यातपोवित्तवपुर्वयःकुलै[illegible]ःषड्भिरसत्तमेतरैः ॥ स्मृतौहता
यांभृतमानदुर्दृशस्तब्धानपश्यंतिहिधामभूयसां ॥ १७॥

ख्यातोऽसिअतोमामनुगृहाण याचितःसन् ॥ १४॥ अभिभाषितोयाचितःकःदक्षःयानाह मर्मभिदंतियेतान्कुवागिषून्दुरुक्तिबाणान्सं स्मारितःसन्॥१५॥अनाहुताअपीतित्वयायदुदितमुक्तंतच्छोभनमेव किंतुअनात्म्यंदेहादावहंकारः तत्कृतेनमदेनमन्युनाचतेबंधवोयद्यनु त्पादितदोषदृष्टयोभवंतितर्हिनउत्पादिताआरोपितादोषदृष्टिर्येषांते॥१६॥ननुविद्यादिगुणयुक्तोदक्षस्त्वादृशेषुमहत्सुकथंदोषदृष्टिर्भवेत्तत्रा ह विद्यादिभिरेवस्मृतौहतायांविवेकज्ञानेनष्टेसति भूयसांमहत्तमानांधामतेजोनपश्यंतिहि ननुगुणैःकथंविवेकनाशस्तत्राह सतांगुणैः विवेकहेतुभिरपिअसत्तमानामितरैःदोषभूतैः अतएवतैर्भृतःधृतःपुष्टोवाअहंविद्वान्तापसइत्यादिनामानोगर्वस्तेनदुष्टादृष्टिर्येषांते ॥ १७॥

स्वजनव्यपेक्षयाबंधुदृष्ट्यागृहान्नप्रतीयान्नावलोकयेत् अनवस्थितचित्तत्वमेवाह येवक्रधियाकुटिलयाबुध्यापश्यंति आरोपिताउत्तंभिताभ्रूर्येषुतान्यारोपितभ्रूणितैः आरोपिताभिर्भ्रूभिरितिवा अमर्षणैःसक्रोधैरक्षिभिः ॥ १८ ॥ ननुस्वजनानांगृहंसुहृद्भिर्गंतव्यंतेषांदुश्चेष्टितंचसोढव्यंनतस्यदुःसहत्वादित्याह तथेति अरिभिःशिलीमुखैर्बाणैरर्दितांगःखंडितगात्रोऽपितथानव्यथते यतःशेतेस्वपिति स्वानांदुरुक्तिभिर्मर्मसुताडितोयथादूयताव्यथमानेनहृदादिवानिशंतप्यति ॥ १९ ॥ मयितत्रगतायांनेयंशंकेतिचेत्तत्राह व्यक्तंनिश्चितं उत्कृष्टागतिःस्थितिर्यस्यतस्यात्मजानांकन्यानांमध्येत्वंप्रियेतिमेसंमताऽसि पितुःसकाशान्माननलप्स्यसे मदाश्रयात् मत्संबंधात् ॥ २० ॥

नैतांदृशानांस्वजनव्यपेक्षयागृहान्प्रतीयादनवस्थितात्मनां ॥ ये व्रजतीःसि वक्रधियाऽभिचक्षतेआरोपितभ्रूभिरमर्षणाक्षिभिः ॥ १८ ॥ तथाऽरिभिर्नव्यथतेशिलीमुखैःशेतेऽर्दितांगोहृदयेनदूयता ॥ स्वानांयथावक्रधियांदुरुक्तिभिर्दिवानिशंतप्यतिमर्मताडितः ॥ १९ ॥ व्यक्तंत्वमुत्कृष्टगतेःप्रजापतेःप्रियात्मजानामसिसुभ्रुसंमता ॥ अथापिमानंनपितुःप्रपत्स्यसेमदाश्रयात्कःपरितप्यतेयतः ॥ २० ॥ पापच्यमानेनहृदातुरेंद्रियःसमृद्धिभिःपूरुषबुद्धिसाक्षिणाम् ॥ अकल्पएषामधिरोढुमंजसापदंपरंद्वेष्टियथाऽसुराहरिं ॥ २१ ॥ प्रत्युद्गमप्रश्रयणाभिवादनंविधीयतेसाधुमिथःसुमध्यमे ॥ प्राज्ञैःपरस्मैपुरुषायचेतसागुहाशयायैवनदेहमानिने ॥ २२ ॥

ननुभगवंन्त्वयाकिमितिदक्षस्तिरस्कृतः यतोऽसौत्वांद्वेष्टिअत आह पापच्यमानेनअलंदह्यमानेनहृदामनसादुःखितेंद्रियः काभिः पुरुषोजीवः तस्यबुद्धिश्चित्तं तत्साक्षिणांनिरहंकाराणामित्यर्थः समृद्धिभिःपुण्यकीर्त्यादिभिः एषांपदंस्थानमैश्वर्यंप्राप्तुमकल्पःअशक्तःसन् परंद्वेष्टि असुरायथाहरिंकेवलंद्विषंति ॥ २१ ॥ ननुत्वयाप्रत्युत्थानविनयाद्यकरणादवज्ञातएवासौतत्राह हेसुमध्यमे प्रत्युद्गमादिकंमिथोजनैर्यद्विधीयतेतत्प्राज्ञैःसाधुविधीयते साधुत्वमेवाह परस्मैश्रीवासुदेवाय गुहाशयाय अंतर्यामिणएव तच्चचेतसैवपरिपूर्णेतस्मिन् कायिकव्यापारायोगात् अतोंऽतर्यामिदृष्ट्यामनसासर्वंकृतमितिभावः ॥ २२ ॥

किञ्च नकेवलमभ्यागतेष्वेववासुदेवदृष्ट्यानमनंक्रियते किंतु नित्यमेवमनसिवासुदेवाश्चिंत्यतइत्याह विशुद्धंसत्त्वमंतःकरणंसत्त्वगुणोवाव सुदेवशब्दितंवसुदेवशब्देनोक्तम् कुतः यस्मात्तत्रसत्त्वेपुमान्वासुदेवईयतेप्रकाशते अपगतमावृतमावरणंयस्मात्सः अयमर्थः वसुदेवेभवति प्रतीयतइतिहिवासुदेवःपरमेश्वरःप्रसिद्धःसचविशुद्धेसत्त्वेप्रतीयते अतःप्रत्ययार्थेनप्रसिद्धेनप्रकृत्यर्थोनिर्धार्यते ततश्चवासयतिदेवमितिव्यु त्पत्त्यावसत्यस्मिन्निति वासुःदेवःदीव्यतेद्योततइतिवा वसुभिःपुण्यैर्दीव्यतेप्रकाशतइतिवा वसुदेवशब्दवाच्यंशुद्धंसत्त्वं ततःकिमतआह स त्त्वेचतस्मिन्मेमयानमसाऽनमस्कारेणानुविधीयतेसेव्यतइत्यर्थः मनसेतिपाठेमनसाविशेषेणविधीयतेचिंत्यतइत्यर्थः यतःअधोभूतेषुप्रत्या

सत्त्वंविशुद्धंवसुदेवशब्दितंयदीयतेतत्रपुमानपावृतः ॥ सत्त्वेचतस्मिन्भगवान्वासुदेवोत्यधोऽक्षजोमेन मसाविधीयते ॥ २३ ॥ तत्तेनिरीक्ष्योनपिताऽपिदेहकृद्दक्षोममद्विट्तदनुव्रताश्चये ॥ योविश्वसृग्यज्ञगतंवरो रुमामनागसंदुर्वचसाऽकरोत्तिरः ॥ २४ ॥ यदिव्रजिष्यस्यतिहायमद्वचोभद्रंभवत्यानततोभविष्यति ॥ संभा वितस्यस्वजनात्पराभवोयदाससद्योमरणायकल्पते ॥ २५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेउमारु द्रसंवादेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥छ॥ मैत्रेयउवाच एतावदुक्त्वाविररामशंकरःपत्न्यंगनाशंत्युभय त्रचिंतयन् ॥ सुहृद्दिदृक्षुःपरिशंकिताभवान्निष्क्रामतीनिर्विशतीद्विधाससा ॥ १ ॥ सुहृद्दिदृक्षाप्रतिघातदुर्म नाःस्नेहाद्रुदंत्यश्रुकलाऽतिविह्वला ॥ भवंभवान्यप्रतिपूरुषंरुषाप्रधक्ष्यतीवैक्षतजातवेपथुः ॥ २ ॥

हृतेष्वक्षेषुजायतेप्रकाशते इंद्रियागोचरइत्यर्थः ॥ २३ ॥ तत्तस्मात्त्वयाननिरीक्ष्यः देहकृदपीतिपोषकत्वादिभिरौपचारिकंपितृत्वव्या वृत्त्यर्थं द्विट्शत्रुः तदेवाह हेवरोरु योदक्षः विश्वसृजांयज्ञगतंमांनिरपराधंतिरोकरोत्तिरस्कृतवान् ॥ २४ ॥ विपक्षेदोषमाह यदीति मद्व चोऽतिहायअतिक्रम्य यतःसंभावितस्यसुप्रतिष्ठितस्य यदापराभवोभवतितदासपराभवःमरणायकल्पते ॥ २५ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांतृ तीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ चतुर्थेतुपतिंहित्वागतापित्राऽवमानिता ॥ रुषानिर्भर्त्स्यतंयज्ञेजहौदेहमितीर्यते ॥ १ ॥ उभयत्रा नुज्ञानेबलान्निवारणेच सुहृद्दिदृक्षुः निष्क्रामतीभवात्परिशंकितापुनर्निर्विशतीचतदासासतीद्विधाआसबभूव नगतानचस्थिताआंदोला वद्वतिरभवत् ॥ १ ॥ सुहृदांदिदृक्षायाःप्रतिघातेनदुर्मनाःअश्रूणांकलाभिःलेशैरतिविह्वलाव्याकुला अप्रतिपूरुषंस्वसमानपुरुषांतररहि तम् प्रधक्ष्यतीवभस्मीकरिष्यतीव रुषाजातोवेपथुःकंपोयस्याः ॥ २ ॥

ततस्तंविहायपित्रोर्गृहानगात् कथंभूतं यःप्रीत्यातस्यै आत्मनोदेहस्यार्धमदात् त्यागेहेतुः स्त्रैणंस्त्रीस्वभावः तेनविमूढाधीर्यस्याः ॥ ३ ॥ द्रुतविक्रमांशीघ्रंगच्छंतीं सहपार्षदैः यक्षैर्वर्तमानाःमणिमान्मदश्चादिर्येषांते पुरःपुरतोवृषेंद्रोयेषांते गतव्यथानिर्भयाः रुद्रातिक्रमेणत स्यागमनादागतव्यथाइतिवा ॥ ४ ॥ तांवृषेंद्रमारोप्यसारिकादिभिःक्रीडोपकरणैः श्वेतातपत्रादिभिश्चमह.राजविभूतिभिःसह विटंकि ताःशोभिताययुःसारिकापठननिरूपितापक्षिणी गीतायनैर्गीताश्रयैः ॥ ५ ॥ आसमंताद्योवेदघोषस्तेनोर्जितंशोभमानं यज्ञसंबंधिपशु विशसनंयस्मिन् यद्वा तेनोर्जितमतिशयितंयज्ञवैशसंपरस्परंस्पर्धायस्मिन् तद्यजनंयज्ञस्थानंसमाविशद्देवी विबुधैश्चजुष्टं मृदादिभिर्निस्त

ततोविनिःश्वस्यसतीविहायतंशोकेनरोषेणचदूयताहृदा ॥ पित्रोरगात्स्त्रैणविमूढधीर्गृहान्प्रेम्णात्मनोयोऽर्ध
मदात्सतांप्रियः ॥ ३ ॥ तामन्वगच्छन्द्रुतविक्रमांसतीमेकांत्रिनेत्रानुचराःसहस्रशः ॥ सपार्षदयक्षामणिम
न्मदादयःपुरोवृषेंद्रास्तरसागतव्यथाः ॥ ४ ॥ तांसारिकाकंदुकदर्पणांबुजश्वेतातपत्रव्यजनस्रगादिभिः ॥
गीतायनैर्दुंदुभिशंखवेणुभिर्वृषेंद्रमारोप्यविटंकिताययुः ॥ ५ ॥ आब्रह्मघोषोर्जितयज्ञवैशसंविप्रर्षिजुष्टंवि
बुधैश्चसर्वशः ॥ मृद्दार्वयःकांचनदर्भचर्मभिर्निसृष्टभांडंयजनंसमाविशत् ॥ ६ ॥ तामागतांतत्रनकश्चना
द्रियद्विमानितांयज्ञकृतोभयाज्जनः ॥ ऋतेस्वसॄर्वैजननींचसादराःप्रेमाश्रुकंठ्यःपरिषस्वजुर्मुदा ॥ ७ ॥ सौद
र्यसंप्रश्नसमर्थवार्तयामात्राचमातृष्वसृभिश्चसादरं ॥ दत्तांसपर्यांवरमासनंचसानादत्तपित्राऽप्रतिनंदिता
सती ॥ ८ ॥ अरुद्रभागंतमवेक्ष्यचाध्वरंपित्राचदेवेकृतहेलनंविभौ ॥ अनादृतायज्ञसदस्यधीश्वरीचुकोपलो
कानिवधक्ष्यतीरुषा ॥ ९ ॥

ष्टानिनिर्मितानिभांडानिपात्राणियस्मिन् ॥ ६ ॥ कश्चननाद्रियत् नादृ तवान् यज्ञकृतोदक्षात्यद्भयंतस्मात् तत्रहेतुःतेनविमानितां स्वसॄर्जननींचऋतेविना तास्तुसादराःपरिषस्वजुः आलिंगितवत्यः प्रेमाश्रुभि निरुद्धःकंठोयासां ॥ ७ ॥ अप्रतिनंदिताअनादृतासतीनादत्तनगृहीतवती कथंसौदर्येणसोदरत्वेनभगिनीनांयःसंप्रश्नः तत्रसमर्थायोग्या यावार्ता तयासहतांच नादत्तनग्रहणादित्यर्थः ॥ ८ ॥ नविद्यतेरुद्रस्यभागोयस्मिंस्तं देवेरुद्रेकृतंहेलनमवज्ञांआह्वानाद्यकरणात् ॥ ९ ॥

जगर्हनिंदितवती अमर्षेणकोपेनविपन्नाअव्यक्तातया शिवंद्वेष्टीइतिशिवद्विट्तं धूमपथःकर्ममार्गस्तत्रश्रमोऽभ्यासस्तेनस्मयोगर्वोयस्य दक्षवधायसमुत्थितान् स्वाज्ञयानिगृह्यनिवार्य ॥ १० ॥ निंदामेवाह नयस्येतित्रयोदशभिः मुक्तवैरके त्यक्तविरोधेतस्मिन्शिवे भवंतम्रुते विनाकतमःप्रतीपयेत् प्रतिकूलमाचरेत् वैराभावेहेतवः यस्यलोकेअतिशायनः अतिशयितोनास्ति तथाप्रियश्चाप्रियश्चनास्ति समास पाठेअतिशयेनप्रियोनास्ति देहभृतांप्रियोऽयमात्मातस्यसमस्तस्मात्मनिकारणभूतेसमस्तरूपइतिवा ॥११॥तस्यचप्रतिकूलकरणंद्वेधा म हत्तमद्रोहेणसाक्षात्तद्द्रोहेणच तत्रपुरुषाणांचातुर्विध्यंवदंतीमहत्तमद्रोहमाह दोषानितिद्वाभ्यां हेद्विजेत्यधिक्षेपः भवादृशाः त्वद्विधाः

जगर्हसाऽमर्षविपन्नयागिराशिवद्विपंधूमपथश्रमस्मयं ॥ स्वतेजसाभूतगणान्समुत्थितान्निगृह्यदेवीजगतोऽभिश्टण्वतः॥ १०॥ श्रीदेव्युवाच नयस्यलोकेऽस्यतिशायनःप्रियस्तथाऽप्रियोदेहभृतांप्रियात्मनः॥ तस्मिन्समस्तात्मनिमुक्तवैरकेऋतेभवंतंकतमःप्रतीपयेत् ॥ ११ ॥ दोषान्परेषांहिगुणेष्वसाधवोगृह्णंतिकेचिन्नभवादृशाद्विज॥ गुणांश्चफल्गून्बहुलीकरिष्णवोमहत्तमास्तेष्वविदद्भवानघं॥ १२॥ नाश्चर्यमेतद्यदसत्सुसर्वदामहद्विनिंदाकुणपात्मवादिषु॥ सेर्ष्यंमहापूरुषपादपांसुभिर्निरस्ततेजःसुतदेवशोभनं॥ १३॥

असूयः...ाःपरेषांगुणेषुदोषानेवगृह्णंतिनतुगुणान् केचिन्मध्यस्थागुणेषुदोषान्नगृह्णंति किंतुयथास्थितान्गुणदोषान्विवेकेनगृह्णंतिते तुमहांतउच्यंते साधवस्तुकेवलंगुणानेवगृह्णंतिनदोषान् ...तुमहत्तराउच्यंते महत्तमास्तुदोषान्नगृह्णंत्येव तेचप्रस्तुतफल्गून्तुच्छानपिगुणान्बहुलीकुर्वंतिइतिकरिष्णवोभवंतितेषुभवान् अघमविदत् त्रिदितवान् कल्पितवानित्यर्थः तच्चब्रह्मिष्ठानभिभूयकल्पितवानित्यनेनसूचितं॥१२॥एतच्चदुर्जनेषुयुक्तमेवेत्याह नेति कुणपंजडंशरीरंतदेवआत्मेतिवदंतियेतेषु ईर्ष्याअक्षांतिः सेर्ष्यंयथाभवत्येवंमहतांविनिंदेतियत् एतदाश्चर्यंनभवति सेर्ष्यंनिरस्ततेजःप्रभावोयेषामितिवा यद्यपिमहापुरुषाः स्वनिंदांसहंतेतथाऽपितत्पादरेणवस्तदसहमानाः तेषांतेजो निरस्यंति अतोऽशक्तेषुमहन्निंदनमेवोचितमित्यर्थः ॥ १३ ॥

तदेवंमहत्तमद्रोहमुक्त्वातस्मिन्नेवकृतंद्रोहमाहयदितिद्वाभ्यां यद्यस्यद्व्यक्षरमात्रंशिवइतितत्प्रसिद्धंनामनृणांसर्वेषामांशुअघंसर्वंहंति केवलं गिरैवेरितमुच्चारितंनतुमनःपूर्वकं तत्तुसकृदपिप्रसंगादपि तंशिवंद्वेष्टि नलंघ्यंशासनमाज्ञायस्य अहोशिवेतरः अमंगलरूपः॥ १४॥पापहरत्वमुक्त्वाभुक्तिमुक्तिप्रदत्वेनशिवंवर्णयंत्याह यस्यपादपद्मंमनांस्येवालयस्तैः ब्रह्मरसोब्रह्मानंदः सएवासवोमकरंदः तदर्थिभिःयच्चार्थिनः सकामस्य तांआशिषोवर्षति॥ १५॥यदुक्तंशिवापदेशोह्यशिवइतियच्चोक्तंप्रेतावासेष्वित्यादि तदाक्षिपंत्याह किंवेति योजटाअवकीर्य श्मशानेअवसत् वसतिस्म तस्यश्मशानमाल्यानिभस्मानिनृकपालानिचभूषणानिसंतियस्यतं त्वत्तोऽन्येनविदुः किंतेविदंत्येवेतिचेत् न

यद्व्यक्षरंनामगिरेरितंनृणांसकृत्प्रसंगादघमाशुहंतितत् ॥ पवित्रकीर्तिंतमलंघ्यशासनंभवानहोद्वेष्टिशिवंशिवेतरः ॥ १४ ॥ यत्पादपद्मंमहतांमनोऽलिभिर्निषेवितंब्रह्मरसासवार्थिभिः ॥ लोकस्ययद्वर्षतिचाशिषोऽर्थिनस्तस्मैभवान्द्रुह्यतिविश्वबंधवे ॥ १५ ॥ किंवाशिवाख्यमशिवंनविदुस्त्वदन्येब्रह्मादयस्तमवकीर्यजटाःश्मशाने ॥ तन्माल्यभस्मनृकपाल्यवसत्पिशाचैर्येमूर्द्धभिर्दधतितच्चरणावसृष्टम् ॥ १६ ॥ कर्णौपिधायनिरयाद्यदकल्पईशेधर्मावितर्यसृणिभिर्नृभिरस्यमाने ॥ छिंद्यात्प्रसह्यरुशतीमसतींप्रभुश्चेज्जिह्वामसूनपिततोविसृजेत्सधर्मः ॥ १७ ॥ अतस्तवोत्पन्नमिदंकलेवरंनधारयिष्येशितिकंठगर्हिणः ॥ जग्धस्यमोहाद्धिविशुद्धिमंधसोजुगुप्सितस्योद्धरणंप्रचक्षते ॥ १८ ॥

तथासतितेषांतद्धास्यानुपपत्तेरित्याह तच्चरणादवसृष्टंगलितंनिर्माल्यंमूर्धभिर्धारयंति ॥ १६॥ इदानींदेहंत्यक्तुकामाधर्मतत्त्वमाह कर्णावाच्छाद्यनिर्गच्छेत् यद्यदिमंत्तुंमारयितुंवाकल्पोनभवति कदा धर्मावितरिधर्मरक्षकेईशेस्वामिनि असृणिभिर्निरंकुशैर्नृभिरस्यमानेऽधिक्षिप्यमाणे प्रभुःशक्तश्चेत् रुशतीमकल्याणवादिनींप्रसह्यबलाच्छिंद्यात् ततोऽपिस्वयंप्राणान्विसृजेदितियत्सधर्मः ॥ १७ ॥ तवत्वत्तःउत्पन्नम् शितिकंठोनीलकंठः तन्निंदकात् प्रमादादापन्नस्यापवित्रस्यत्यागंविनानशुद्धिरितिदृष्टांतेनाह जग्धस्यभक्षितस्यान्नस्योद्धरणंवमनमेवपुंसःविशुद्धिंप्रचक्षते ॥ १८ ॥

यदुक्तंलुप्तक्रियायाशुचयइतितत्रत्याह नेति वेदवादान् विधिनिषेधरूपान् स्वएवलोकेस्वात्मन्येवरममाणस्य महतोमुनेःसम्यग्विरक्तस्य मतिर्नानुवर्तते निवृत्ताधिकारत्वात् अधिकारभेदेदृष्टांतः यथादेवानांगतिराकाशएवमनुष्याणांपृथिव्यामेव अतःस्वएवधर्मेप्रवृत्तिलक्ष णेनिवृत्तिलक्षणेवास्थितःसन् परमन्यधर्मपुरुषंवानक्षिपेन्ननिंदेत् व्यवस्थिताधिकारत्वेनोभयोःसत्यत्वात्नक्षिपेदेवेतिवान्वयः॥१९॥एत देवोपपादयंत्याह प्रवृत्तमग्निहोत्रादिनिवृत्तंशमदमादि कृतंसत्यमेव यतःवेदेआश्रितंविहितं तच्चविविच्यव्यवस्थयार्श्रितं नत्वविशेषेणं व्य वस्थामेवाह उभयंरागवैराग्यलक्षणं लिंगंचिह्नमधिकारिविशेषणंयस्मिन्तत् ननुयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोतिशांतोदांतइत्यादिषुनैवंव्यव स्थाप्रतीयते सत्यं तथाऽप्युभयोरेकाधिकारविरोधात्तथापर्यवस्यतीत्याह युगपद्भावोयौगपदं यौगपदेनैकस्मिन्कर्तरितत्कर्मद्वयंविरो

नवेदवादाननुवर्त्ततेमतिःस्वएवलोकेरमतोमहामुनेः ॥ यथागतिर्देवमनुष्ययोःपृथक्स्वएवधर्मेनपरंक्षिपे त्स्थितः॥१९॥कर्मप्रवृत्तंचनिवृत्तमप्यृतंवेदेविविच्योभयलिंगमाश्रितं॥विरोधितद्यौगपदैककर्तरिद्वयंतथा ब्रह्मणिकर्मनर्च्छति॥ २० ॥ मावःपदव्यःपितरस्मदास्थितायायज्ञशालासुनधूमवर्त्मभिः ॥ तदन्नतृप्तैरसु भृद्भिरीडिताअव्यक्तलिंगाअवधूतसेविताः ॥ २१ ॥ नैतेनदेहेनहरेकृतागसोदेहोद्भवेनालमलंकुजन्मना॥ व्रीडाममाभूत्कुजनप्रसंगतस्तज्जन्मधिग्योमहतामवद्यकृत् ॥ २२ ॥

धि ननुतर्हिनिवृत्तंकर्मशिवेनापिकर्तव्यमेवनेत्याह ब्रह्मणिसदाशिवेकिंचिदपिकर्मनऋच्छतिनप्राप्नोति अतोयथाप्रवृत्तनिवृत्तयोःपर स्परधर्माकरणेनदोषः तथेश्वरेएतदुभयधर्माकरणेऽपीतिभावः ॥ २० ॥ चिताभस्मकृतस्नानःतथानग्नइत्यादिनायोभोगाद्यभाव उक्तस्तत्राह हेपितःअस्माभिरास्थिताःआश्रिताःपदव्यः अणिमादिसमृद्धयः वोयुष्माकंमा नसंतीत्यर्थः यतोवःपदव्योयज्ञशालासुवे वभवंति ताश्चतदन्नेनयज्ञगतेनान्नेनतृप्तैः केवलमीडिताधूमवर्त्मभिश्चभुज्यंते याअस्मत्पदव्यस्तास्तुनैवंभूताः किंत्वव्यक्तलिंगाःनव्यक्तं लिंगंहेतुर्यासां इच्छामात्रप्रभवत्वात् अवधूतैःब्रह्मविद्भिःसेविताः अतोऽहमाव्योरुद्रोदरिद्रइतिगर्वंमाकृथाइतिभावः ॥ २१ ॥ किं बहुनोक्तेनइमंदेहंत्यक्ष्याम्येवेत्याह द्वाभ्यां एतेननालंनपूर्यतेकिं अपित्वलमेव कथंभूतेन कुजन्मना तदेवाह हरेकृतापराधस्यतवदेहादु द्भूतेनउत्पन्नेन ननुश्लाघ्योऽयंदेहःकथंत्याज्यस्तत्राह कुजनस्यतवप्रसंगतः संबंधात् ममलज्जाऽभूत् अतोयोमहतामप्रियकर्तातस्मात् यज्जन्मतद्धिक् त्वत्संबंधादश्लाघ्यमित्यर्थः ॥ २२ ॥

किंच परिहासादिषुविनोदेनापिदाक्षायणीतिसंबोधयन् त्वदीयंत्वत्संबंधवाचकंगोत्रंनामयदावृषध्वजआहगृह्णाति तदाहंव्यपेतनर्मस्मितंयथाभवत्येवंसुदुर्मनाअतिदुःखितचित्ताभवामि तस्माद्विनिश्चितमेतत् कुणपप्रायंव्युत्स्रक्ष्येत्यक्ष्यामि ॥२३॥ दक्षंप्रत्यनुवादंकृत्वा शत्रुहन् क्रोधादिरिपुघातिन् उदीचीमुदीच्यांदिशि पाठांतरेउदङ्मुखीशांतवाक् गृहीतमौनाजलंस्पृष्ट्वाआचम्य दृक्दृशं॥२४॥योगमार्गेमवाहकृत्वेति अनिलौप्राणापानावूर्ध्वाधोवृत्तिकरौनिरोधेन समानौएकरूपौनाभिचक्रेकृत्वा ततउदानमुत्थाप्य धियासहहृदिस्थाप

गोत्रंत्वदीयंभगवान्वृषध्वजोदाक्षायणीत्याहयदासुदुर्मनाः ॥ व्यपेतनर्मस्मितमाशुतद्ध्यहंव्युत्स्रक्ष्यएतत् कुणपंत्वदंगजं ॥ २३ ॥ मैत्रेयउवाच इत्यध्वरेदक्षमनूद्यशत्रुहन्क्षितावुदीचींनिषसादशांतवाक् ॥ स्पृष्ट्वाजलंपीतदुकूलसंवृतानिमील्यदृग्योगपथंसमाविशत् ॥ २४॥ कृत्वासमानावनिलौजितासनासोदानमुत्थाप्यचनाभिचक्रतः॥ शनैर्हृदिस्थाप्यधियोरसिस्थितंकंठाद्भ्रुवोर्मध्यमनिंदिताऽनयत् ॥ २५॥ एवंस्वदेहंमहतांमहीयसामुहुःसमारोपितमंकमादरात् ॥ जिहासतीदक्षरुषामनस्विनीदधारगात्रेष्वनिलाग्निधारणां॥ २६॥ ततःस्वभर्तुश्चरणांबुजासवंजगद्गुरोश्चिंतयतीनचापरं॥ ददर्शदेहोहतकल्मषासतीसद्यःप्रजज्वालसमाधिजाग्निना॥ २७॥ तत्पश्यतांखेभुविचाद्भुतंमहद्धाहेतिवादःसुमहानजायत॥ हंतप्रियादैवतमस्यदेवीजहावसून्केनसतीप्रकोपिता ॥ २८॥ अहोअनात्म्यंमहदस्यपश्यतप्रजापतेर्यस्यचराचरंप्रजाः॥ जहावसून्यद्विमतात्मजासतीमनस्विनीमानमभीक्ष्णमर्हति॥२९॥ सोयंदुर्मर्षहृदयोब्रह्मध्रुक्चलोकेऽपकीर्तिमहतीमवाप्स्यति॥ यदंगजांस्वांपुरुषद्विडुद्यतांनप्रत्यपेधन्मृतयेऽपराधतः॥ ३०॥

यित्वा कंठमार्गेणभ्रुवोर्मध्यमनयद् ॥ २५॥ महतांपूज्यतमेनश्रीरुद्रेण ॥२६॥ चरणांबुजेआसवंभजनानंदं भर्तुरपरंनददर्श देहश्चसद्यःप्रज्वलितोऽभूत् समाधिनायोऽग्निस्तेन ॥ २७॥ खेभुविचाहोहेत्यादिवादःतमेवाह हंतेतिविषादे दैवतमस्यपूज्यतमस्यप्रिया केनदक्षेणप्रकोपितासती ॥ २८ ॥ महदनात्म्यंदौर्जन्यं अस्यसर्वत्रस्नेहएवन्याय्यइत्याहुः यस्येति येनविमता अवज्ञाता ॥ २९ ॥ दुर्मर्षमत्यसंहनंहृदयंयस्य लोकेजनमध्ये चशब्दान्नरकंचयद्यतः स्वीयामंगजांसुतां अपराधतःस्वावज्ञया मृतयेमरणायोद्यतांननिवारितवान् पुरुष

अद्भुतंचदृष्ट्वा ॥ ३१ ॥ यत् यज्ञघ्नान्हंतीति यज्ञघ्नघ्नं ेन अपहतंरक्षइत्यादिना ॥ ३२ ॥ अध्वर्युणाभृगुणा येतपसासोमंप्राप्ताः ऋभवोनामदे
वाउत्थिताः ॥ ३३ ॥ ब्रह्मतेजसा उशद्भिर्देदीप्यमानैः ॥ ३४ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ पंचमतुसतीदेहत्यागमा
कर्ण्यशंकरः ॥ वीरभद्रंरुषोत्पाद्यतेनदक्षमघातयत् ॥ १ ॥ प्रजापतेर्हेतोर्निधनं कुतः तेनासत्कृतायाः तस्याध्वरेऋभवोदेवास्तैः ॥ १ ॥ सधूर्ज
टिः रुद्रः घोरः सन् जटामुत्कृत्योत्पाट्योत्थितः सन् तांभुविविससर्ज सुदष्टः ओष्ठपुटोयेन तडितांवह्नीनांच सटाज्वालास्तद्वदुग्रं रोचिर्यस्या

वदत्येवंजनेसत्याद्दृष्ट्वासुत्यागमद्भुतं ॥ दक्षंतत्पार्षदाहंतुमुदतिष्ठन्नुदायुधाः ॥ ३१ ॥ तेषामापततांवेगंनिश
म्यभगवान्भृगुः ॥ यज्ञघ्नघ्नेनयजुषादक्षिणाग्नौजुहावह ॥ ३२ ॥ अध्वर्युणाहूयमानेदेवाउत्पेतुरोजसा ॥
ऋभवोनामतपसासोमंप्राप्ताः सहस्रशः ॥ ३३ ॥ तैरलातायुधैः सर्वेप्रमथाः सहगुह्यकाः ॥ हन्यमानादिशो
भेजुरुशद्भिर्ब्रह्मतेजसा ॥ ३४ ॥ इतिश्रीभा० महापुराणेचतुर्थस्कंधेसतीदेहोत्सर्गोनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
मैत्रेयउवाच भवोभवान्यानिधनंप्रजापतेरसत्कृतायाअवगम्यनारदात् ॥ स्वपार्षदसैन्यंचतदध्वरर्भुभि
र्विद्रावितंक्रोधमपारमादधे ॥ १ ॥ क्रुद्धः सुदष्टौष्ठपुटः सधूर्जटिर्जटांतडिद्वह्निसटोग्ररोचिषं ॥ उत्कृत्यरुद्रः सह
सोत्थितोहसन्गंभीरनादोविससर्जतांभुवि ॥ २ ॥ ततोऽतिकायस्तनुवास्पृशन्दिवंसहस्रबाहुर्घनरुक्त्रिसू
र्यदृक् ॥ करालदंष्ट्रोज्वलदग्निमूर्धजः कपालमालीविविधोद्यतायुधः ॥ ३ ॥ तंकिंकरोमीतिगृणंतमाहबद्धां
जलिंभगवान्भूतनाथः ॥ दक्षंसयज्ञंजहिमद्भटानांत्वमग्रणीरुद्रभटांशकोमे ॥ ४ ॥ आज्ञप्तएवंकुपितेनम
न्युनासदेवदेवंपरिचक्रमेविभुं ॥ मेनेतदात्मानमसंगरंहसामहीयसांतातसहः सहिष्णुं ॥ ५ ॥

स्तां ॥ २ ॥ ततोजटायाः सकाशात् अतिकायोवीरभद्रोजातइतिशेषः तनुवातन्वादेहेन दिवंस्पृशन् अत्युच्चइत्यर्थः घनरुक्कृष्णवर्णः त्रयः
सूर्यइवदृशोयस्य करालास्तुंगादंष्ट्रायस्य ज्वलदग्निरिवमूर्धजायस्य कपालमालायुक्तः विविधान्युद्यतान्यायुधानियस्य ॥ ३ ॥ हेरुद्र हे
भटयुद्धकुशल मद्भटानांत्वमग्रणीः सन् सयज्ञंदक्षंजहि ब्रह्मतेजोदुर्जयमितिमामंस्थाः यतस्त्वंमेअंशकः ॥ ४ ॥ मन्युनारुद्रेण परिचक्रमे
प्रदक्षिणीचकार असंगमप्रतिघातंयत् रंहोवेगः तेन भोतात महीयसांवलीयसामपिसहः सहिष्णुं वलंसोढुंक्षमंमेने ॥ ५ ॥

जगदंतकोमृत्युःतस्याप्यंतकंशूलं घोषयंतिशब्दंकुर्वंतीतिघोषणानिनूपुरादीनिभूषणानिययोस्तावंघ्रीयस्यसः ॥६॥ ककुभि दिशितमोन भवतिकिंतुरजइतिज्ञात्वाहुः रजएतत्कुतोऽभूत् दध्युःचिंतयामासुः ॥७॥ हेत्वंतरासंभवेनौत्पातिकंकल्पयंति वाताइति दस्यूनामभावेहेतुः प्राचीनबर्हिस्तद्दानींतनोराजाजीवतीतिनकाल्यंतेनशीघ्रंनीयंते ॥८॥ प्रसूतिर्दक्षपत्नी सामिश्रामुख्यायासां विपाकःफलं पश्यंतीनामिति तस्यादुःखाधिक्येहेतुः अवदध्यौ अवज्ञातवान् अनागामनागसं ॥९॥ नचेदंसुताऽवज्ञामात्रंकिंतुरुद्रावज्ञानंच अतोनास्यभद्रंभविष्यती

अन्वीयमानःसहरुद्रपार्षदैर्भृशंनदद्भिर्व्यनदत्सुभैरवं ॥ उद्यम्यशूलंजगदंतकांतकंसंप्राद्रवद्घोषणभूषणांघ्रिः॥६॥ अथर्त्विजोयजमानःसदस्याःककुभ्युदीच्यांप्रसमीक्ष्यरेणुं ॥ तमःकिमेतत्कुतएतद्रजोऽभूदितिद्विजाद्विजपत्न्यश्चदध्युः॥७॥ वातानवांतिनहिसंतिदस्यवःप्राचीनबर्हिर्जीवतिहोग्रदंडः ॥ गावोनकाल्यंतइदंकुतोरजोलोकोऽधुनाकिंप्रलयायकल्पते॥८॥ प्रसूतिमिश्राःस्त्रियउद्विग्नचित्ताऊचुर्विपाकोवृजिनस्यैषतस्य॥ यत्पश्यंतीनांदुहितॄणांप्रजेशःसुतांसतीमवदध्यावनागां॥ ९ ॥ यस्त्वंतकालेव्युप्तजटाकलापःस्वशूलसूच्यर्पितदिग्गजेंद्रः॥ वितत्यनृत्यत्युदितास्त्रदोर्ध्वजानुच्चाट्टहासस्तनयित्नुभिन्नदिक्॥१०॥ अमर्षयित्वातमसह्यतेजसंमन्युप्लुतंदुर्विषहंभ्रुकुट्या॥करालदंष्ट्राभिरुदस्तभागणंस्यात्स्वस्तिकिंकोपयतोविधातुः॥११॥ वह्वेवमुद्विग्नदृशोच्यमानेजनेनदक्षस्यमखेमहात्मनः ॥ उत्पेतुरुत्पाततमाःसहस्रशोभयावहादिविभूमौचपर्यक् ॥ १२ ॥

त्याहुः यस्त्वितिद्वाभ्यां व्युप्तोविकीर्णोजटाकलापोयस्य स्वशूलस्यसूच्यामग्रेअर्पिताः प्रोताः दिग्गजेंद्रायस्य उदितान्युन्नमितानिअस्त्राणियैस्ते दोषोबाहवएवध्वजास्तान्वितत्यहर्षेणनृत्यति उच्चःअट्टहासःकठोरोहासएवस्तनयित्नुर्गर्जितंतेन भिन्नाविदीर्णादिशोयेनसः ॥ १० ॥ अमर्षयित्वा असहनयुक्तंकृत्वा मन्युप्लुतंक्रोधव्याप्तं उदस्तः विक्षिप्तोभागणोनक्षत्रसंघोयेन पुनश्चतंकोपयतोविधातुरपिकिंस्वस्तिस्यान्नस्यादेव कान्यस्यकथा ॥ ११ ॥ उद्विग्नाप्रचलितादृक्यस्य तेनजनेनबह्वयथाभवत्येवमुच्यमानेसति उत्पाततमाः महोत्पाताउत्थिताः पर्यक्सर्वतश्च कथंभूताः महात्मनोऽपिदक्षस्यभयावहाः ॥ १२ ॥

नानाआयुधानियेषां वामनकैःकस्वैःउद्यतायुधैः पिंगैः कपिलैः पिशंगैःपीतैः मकरस्येवोदरमाननंचयेषांतैः परितोधावद्भिःअवरुद्धः ॥ ॥ १३ ॥ यज्ञशालायाःपूर्वपश्चिमस्तंभयोःअर्पितंपूर्वपश्चिमायतंकाष्ठंप्राग्वंशः तम् यज्ञशालायाःपश्चिमतःपत्नीशाला ताम् यज्ञशाला याःपुरतःस्थितंसंदोमंडपं सदस्पुरोहविर्धानं तस्योत्तरतआग्नीध्रशालां तद्विहारं यजमानगृहं महानसंपाकभोजनशालां ॥ १४ ॥ रु रुजुःबभंजुः उत्तरवेद्याःमेखलाः सीमासूत्राणि आज्ञागुरूणांह्यविचारणीयाइतिहेतोर्नैतेदोषभाजिनइतिभावः ॥ १५ ॥ प्रत्यासन्नान्प लायितान् समीपस्थान् पलायितानपिजगृहुः ॥ १६ ॥ १७ ॥ ग्रावभिरर्द्यमानाः नैकधा अनेकधादुद्रुवुः ॥ १८ ॥ स्रुवोहस्तेयस्य भ

तावत्सरुद्रानुचरैर्मखोमहान्नानायुधैर्वामनकैरुदायुधैः ॥ पिंगैःपिशंगैर्मकरोदराननैःपर्याद्रवद्भिर्विदुरा न्वरुध्यत ॥ १३ ॥ केचिद्बभंजुःप्राग्वंशंपत्नीशालांतथापरे ॥ सदआग्नीध्रशालांचतद्विहारंमहानसं ॥ १४ ॥ रु रुजुर्यज्ञपात्राणितथैकेऽग्नीननाशयन् ॥ कुंडेष्वमूत्रयन्केचिद्बिभिदुर्वेदिमेखलाः ॥ १५ ॥ अबाधंतमुनीन न्यएकेपत्नीरतर्जयन् ॥ अपरेजगृहुर्देवान्प्रत्यासन्नान्पलायितान् ॥ १६ ॥ भृगुंबबंधमणिमान्वीरभद्रःप्र जापतिं ॥ चंडीशःपूषणंदेवंभगंनंदीश्वरोऽग्रहीत् ॥ १७ ॥ सर्वएवर्त्विजोदृष्ट्वासदस्याःसदिवौकसः ॥ तैरर्द्य मानाःसुभृशंग्रावभिर्नैकधाऽद्रवन् ॥ १८ ॥ जुह्वतःस्रुवहस्तस्यश्मश्रूणिभगवान्भवः ॥ भृगोर्लुलुंचेसदसियो ऽहसत्श्मश्रुदर्शयन् ॥ १९ ॥ भगस्यनेत्रेभगवान्पातितस्यरुपाभुवि ॥ उज्जहारसदस्थोऽक्ष्णायःशपंतमसूसु चत् ॥ २० ॥ पूष्णश्चापातयद्दंतान्कालिंगस्ययथाबलः ॥ शप्यमानेगरिमणियोऽहसद्दर्शयन्दतः ॥ २१ ॥

वोवीरभद्रः लुलुंचे उत्पाटितवान् ॥ १९ ॥ उज्जहार उद्धृतवान् सदस्थःसभायांस्थितःसन् शपंतंशिवनिंदांकुर्वंतंदक्षमक्ष्णा अक्षिसंकोचे न असूसुचत् ॥ २० ॥ कालिंगदेशराजस्यानिरुद्धोद्वाहेबलभद्रोयथाद्यूतेदंतान्पातितवान् गरिमणिगुरुतरेरुद्रे निंद्यमाने दतःदंतान् दर्श यन् योजहास पूष्णोरितिपाठेद्विवचनमैंद्रापौष्णश्चरुर्भवतीत्यत्रान्यसहितस्यापिपूष्णोदंतपातप्राप्त्यर्थंसूचितवान् तथाहि पूषाप्रपिष्टभा गोऽदंतकोहितंदेवाअब्रुवन्निति विहितस्यपेषणस्यद्विदैवत्याभावात् तत्रतस्यदंताःसंतीतिवक्तव्यंस्यात् नचैतत्संगच्छतइत्याशंक्य तत्रापि तस्यदंतपातोअवस्थाभेदेप्रवृत्तेनद्विवचनेनप्राप्यते अतएवपूष्णोऽनुयहंद्वेधावक्ष्यति पूषानुयजमानस्यदद्भिर्जक्षतुपिष्टभुक्इति केवलश्चे त्पिष्टभुक्भविष्यति अन्यसहितश्चेद्यजमानस्यदद्भिर्भक्षयिष्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

छिंदन्नपीत्यंत्रशिरइत्युपरिव्यक्तीभविष्यति त्र्यंबकोवीरभद्रः ॥ २२ ॥ अस्त्रान्वितैर्मंत्रसहितैः अनिर्भिन्नात्वग्यस्य तथाभूतंदृष्ट्वेतिशेषः ॥ २३ ॥ सपशूनांपतिः मखेसंज्ञपनयोगं कंठनिष्पीडनादिरूपंमारणोपायंदृष्ट्वा तेनोपायेनाहरत् ॥ २४ ॥ अन्येषांब्राह्मणादीनांतद्विपर्ययः असाधुवादःअभूदितिशेषः ॥ २५ ॥ गुह्यकालयं कैलासं ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥७॥ ॥७॥ षष्ठेतुदेवसंघेनसहगत्वाभवंविधिः॥सांत्वयामासदक्षादिजीविताद्यर्थमादरात् ॥ १ ॥ अथदेवगणाःस्वयंभुवेन्यवेदयन्इतिद्वितीयेनान्वयः

आक्रम्योरसिदक्षस्यशितधारेणहेतिना॥ छिंदन्नपितदुद्धर्तुंनाशक्नोत्र्यंबकस्तदा ॥ २२ ॥ शस्त्रैरस्त्रान्वितैरेवमनिर्भिन्नंत्वचंहरः॥विस्मयंपरमापन्नोदध्यौपशुपतिश्चिरं॥ २३ ॥ दृष्ट्वासंज्ञपनंयोगंपशूनांसपतिर्मखे॥ यजमानपशोःकस्यकायात्तेनाहरच्छिरः॥ २४ ॥ साधुवादस्तदातेषांकर्मतत्तस्यशंसतां॥ भूतप्रेतपिशाचानामन्येषांतद्विपर्ययः॥ २५ ॥ जुहावैतच्छिरस्तस्मिन्दक्षिणाग्नावमर्षितः ॥ तद्देवयजनंदग्ध्वाप्रातिष्ठद्गुह्यकालयं॥ २६॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञविध्वंसोनामपंचमोऽध्यायः॥ ५॥ ॥७॥
मैत्रेयउवाच अथदेवगणाःसर्वेरुद्रानीकैःपराजिताः॥ शूलपट्टिशनिस्त्रिंशगदापरिघमुद्गरैः॥ १ ॥ संछिन्नभिन्नसर्वांगाःसर्त्विक्सभ्याभयाकुलाः॥ स्वयंभुवेनमस्कृत्यकार्त्स्न्येनैतन्न्यवेदयन्॥ २ ॥ उपलभ्यपुरैवैतद्भगवानब्जसंभवः॥ नारायणश्चविश्वात्मानकस्याध्वरमीयतुः॥ ३ ॥ तदाकर्ण्यविभुःप्राहतेजीयसिकृतागसि॥ क्षेमायतत्रसाभूयान्नप्रायेणबुभूषतां॥ ४ ॥ अथापियूयंकृतकिल्बिषाभवंयेबर्हिषोभागभाजंपरादुः॥ प्रसादयध्वंपरिशुद्धचेतसाक्षिप्रप्रसादंप्रगृहीतांघ्रिपद्मं॥ ५॥

॥ १ ॥ शूलादिभिः संछिन्नानित्रुटितानि भिन्नानिविदीर्णान्यंगानियेषां सहऋत्विग्भिःसभ्यैश्चवर्तमानाः ॥ २ ॥ कस्यदक्षस्ययज्ञे ब्रह्माविष्णुश्चनेयतुः नजग्मतुः यत्रारुद्रकोयज्ञस्तत्रनारायणविरिंच्यावपिनागतौ ॥ ३ ॥ विभुर्ब्रह्मा तेजीयसि अतितेजस्विनिपुरुषे कृतागसिसत्यपि स्वयंतत्रकृतागसांबुभूषतामपराधंकर्तुमिच्छतां सातथाबुभूषातेषांक्षेमायनभूयात् प्रायेणेतिलोकोक्तिः नभवेदेवेत्यर्थः ॥४॥ अथापिप्रसादयध्वं क्षमापयत येभवंतःबर्हिषोयज्ञस्यभागभाजंपरादुः दूरखंडितवंतः प्रगृहीतांघ्रिपद्मं पादौप्रगृह्येत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ १२ ॥

अध्वरस्यजीवितंपुनःसंधानंप्रार्थयमानाःसंतः यस्मिन् कुपितेसति सपालोलोकःनभवेन्नश्येदित्यर्थः ॥ ६ ॥ वयंतुतत्रगंतुंबिभीमःत्वमेव किंचिदुपायंविधत्स्वेतिचेदतआह नेति यज्ञस्तदानींतनइंद्रः यस्यतत्त्वंबलवीर्ययोःप्रमाणमियत्तांचनविदुः वीर्यपराक्रमः पापमितिपाठे ऽपराधं ॥ ७ ॥ ८ ॥ कैलासंवर्णयति जन्मौषधीत्यादिचतुर्दशभिः नरेतरैर्देवैर्जुष्टं ॥ ९ ॥ शृंगैरमणंरतिप्रदमित्युत्तरेणान्वयः कथंभूतैर्नाना धातुभिर्विचित्रितैःनानाद्रुमलतागुल्माश्रयेषु ॥ १० ॥ नानाअमलानिप्रस्रवणानियेषु नानाकंदराःसानवश्चयेषु रमणैःसहक्रीडंतीनां

आशासानाजीवितमध्वरस्यलोकःसपालःकुपितेनयस्मिन् ॥ तमाशुदेवंप्रिययाविहीनंक्षमापयध्वंहृदि विद्धंदुरुक्तैः ॥ ६ ॥ नाहंनयज्ञोनचयूयमन्येयेदेहभाजोमुनयश्चतत्त्वं ॥ विदुःप्रमाणंबलवीर्ययोर्वायस्यात्म तंत्रस्यकउपायंविधित्सेत् ॥ ७ ॥ सइत्थमादिश्यसुरानजस्तैःसमन्वितःपितृभिःसप्रजेशैः ॥ ययौस्वधिष्ण्या न्निलयंपुरद्विषःकैलासमद्रिप्रवरंप्रियंप्रभोः ॥ ८ ॥ जन्मौषधितपोमंत्रयोगसिद्धैर्नरेतरैः ॥ जुष्टंकिंनरगंध र्वैरप्सरोभिर्वृतंसदा ॥ ९ ॥ नानामणिमयैःशृंगैर्नानाधातुविचित्रितैः ॥ नानाद्रुमलतागुल्मैर्नानामृगगणावृ तैः ॥ १० ॥ नानाऽमलप्रस्रवणैर्नानाकंदरसानुभिः ॥ रमणंविहरंतीनांरमणैःसिद्धयोषितां ॥ ११ ॥ मयूरके काभिरुतंमदांधालिविमूर्छितं ॥ प्लावितैरक्तकंठानांकूजितैश्चपतत्रिणां ॥ १२ ॥ आह्वयंतमिवोद्धस्तैर्द्विजा न्कामदुघैर्द्रुमैः ॥ व्रजंतमिवमातंगैर्गृणंतमिवनिर्झरैः ॥ १३ ॥ मंदारैःपारिजातैश्चसरलैश्चोपशोभितं ॥ तमा लैःशालतालैश्चकोविदारासनार्जुनैः ॥ १४ ॥ चूतैःकदंबैर्नीपैश्चनागपुन्नागचंपकैः ॥ पाटलाशोकबकुलैः कुंदैःकुरबकैरपि ॥ १५ ॥

॥ ११ ॥ मयूराणांकेकाभिः स्वनैर्नादितं मदांधैरलिभिर्विमूर्छितं मूर्छनारागगतिविशेषः त द्यासंकृतं रक्तकंठानांकोकिलानां प्लावितैःप्लुतत्वंनीतैःस्वरैः अन्येषांचपतत्रिणांकूजितैः ॥ १२ ॥ उद्धस्तैःउन्नतशाखैर्द्रुमैर्द्विजान्पक्षिण आह्वयंतमिव लोकेहिहस्तमुत्क्षिप्योच्चैःस्वरेणाह्वानमर्थिनांकुर्वंति अद्रिश्चोत्क्षिप्तहस्ताकारैर्द्रुमैस्तत्रत्यपक्षिस्वनैश्चतथालक्ष्यतइत्यर्थः व्रजद्भिर्मातंगैर्व्रजंतमिव निर्झरध्वनिभिर्गृणंतंभाषमाणमिव ॥ १३ ॥ १४ ॥ चूताम्रयोरवांतरजातिभेदः वेणुकीचकयोश्चनीरंध्रसरंध्र त्वेनभेदः ॥ १५ ॥

वेणुकजातिभिरित्यत्रवेणुकाएला जातिर्मालती ॥ १६ ॥ १७ ॥ द्रुमजातिभिरित्यत्रजातिरवांतरभेदसामान्यं ॥ १८ ॥ कुमुदादिसमृद्धिभिर्नलिनीषुसरःसु कलंमधुरंयथाभवतिएवंकूजंतियानिपक्षिवृंदानितैरुपशोभितं ॥ १९ ॥ मृगादिभिर्निर्जुष्टंनिषेवितं नाभिभिः कस्तूरीमृगैः पूर्वंमृगगणाःशृंगविशेषणत्वेनोक्ताः इदानींस्वातंत्र्येणेत्यपौनरुक्त्यं ॥ २० ॥ कदलीखंडैःसंरुद्धानिआवृतानिनलिनीनांपुलिनानि तैःश्रीःशोभायस्मिन् नंदयागंगयापर्यस्तं परिवेष्टितम् सत्याः भवान्याः स्नानेनपुण्यंपुण्यतरमतिसुगंधमुदकंयस्याम् ॥ २१ ॥ तत्र

स्वर्णार्णशतपत्रैश्चवरवेणुकजातिभिः ॥ कुब्जकैर्मल्लिकाभिश्चमाधवीभिश्चमंडितं ॥ पनसोदुंबराश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधहिंगुभिः ॥ १६ ॥ भूर्जैरोषधिभिःपूगैराजपूगैश्चजंबुभिः ॥ खर्जूराम्रातकाम्राद्यैःप्रियालमधुकेंगुदैः ॥ ॥ १७ ॥ द्रुमजातिभिरन्यैश्चराजितंवेणुकीचकैः ॥ कुमुदोत्पलकह्लारशतपत्रवनर्द्धिभिः ॥ १८ ॥ नलिनीषु कलंकूजत्खगवृंदोपशोभितं ॥ १९ ॥ मृगैःशाखामृगैःक्रोडैर्मृगेंद्रैर्ऋक्षशल्यकैः ॥ गवयैर्नाभिभिर्व्याघ्रैर्निर्जुष्टंमहिषादिभिः ॥ २० ॥ कदलीखंडसंरुद्धनलिनीपुलिनश्रियं ॥ पर्यस्तंनंदयासत्याःस्नानपुण्यतरोदया ॥ विलोक्यभूतेशगिरिंविबुधाविस्मयंययुः ॥ २१ ॥ ददृशुस्तत्रतेरम्यामलकांनामवैपुरीं ॥ वनंसौगंधिकंचापि यत्रतन्नामपंकजं ॥ २२ ॥ नंदाचालकनंदाचसरितौबाह्यतः [illegible]पादपदांभोजरजसाऽतीवपावने ॥ ॥ २३ ॥ ययोःसुरस्त्रियःक्षत्तरवरुह्यस्वधिष्ण्यतः ॥ क्रीडंतिपुंसःसिंचंत्योविगाह्यरतिकर्शिताः ॥ २४ ॥ ययोस्तत्स्नानविभ्रष्टनवकुंकुमपिंजरं ॥ वितृषोऽपिपिबंत्यंभःपाययंतोगजागजीः ॥ २५ ॥ तारहेममहारत्नविमानशतसंकुलां ॥ जुष्टांपुण्यजनस्त्रीभिर्यथाखंसतडिद्घनं ॥ २६ ॥

गिरौवनंचददृशुः यत्रवनेतन्नामसौगंधिकंपंकजंभवति जातावेकवचनं ॥ २२ ॥ पुरींवर्णयतिनंदाचेतिचतुर्भिः सरिता पुराद्बाह्यतोभवतः तीर्थपादस्यहरेः पादांभोजरजसा ॥ २३ ॥ ययोर्विगाह्यप्रविश्यक्रीडंति ॥ २४ ॥ ययोरंभोविगततृषोगजाःपिबंति तत्रहेतुः तासांसुरस्त्रीणांस्नानेनभ्रष्टंगलितंयन्नवंकुंकुमंतेनपिंजरंपीतवर्णं गजीःकरिणीः ॥ २५ ॥ तारंरूप्यं-तारादिमयविमानानांशतैःसंकुलां तडिद्भिःस्त्रीणां घनैर्विमानानां खेनपुर्याःसादृश्यं ॥ २६ ॥

यक्षेश्वरपुरींहित्वाऽतिक्रम्यतद्वनंचदृष्ट्वा तेदेवाःआराद्दूरात् वटंददृशुरितिचतुर्थेनान्वयः कथंभूतंवनं चित्राणिमाल्यानिफलानिछदाश्वपत्राणियेषुतैर्द्रुमैः हृद्यंसुखकरं ॥ २७ ॥ रक्तकंठखगानामनीकस्यस्वरैर्मंडिताःषट्पदस्तरायस्मिन् कलहंसानांकुलस्यप्रेष्ठं खरदंडानिपद्मानितैर्युक्ताजलाशयायस्मिन् ॥ २८ ॥ वनकुंजरैः संघृष्टायेहरिचंदनद्रुमाः तत्संबंधिनावायुनापुण्यजनस्त्रीणांमनः अधिअधिकमुन्मथयन् ॥ २९ ॥ यत्रचोत्पलमालिन्योवाप्यस्तत्रकिंपुरुषैः प्राप्तंवनंदृष्ट्वा पाठांतरेकिंपुरुषैः प्राप्तावापीश्चदृष्ट्वाइत्यर्थः ॥ ३० ॥ योजनशतमुत्सेधउच्छ्रायोयस्य पादोनैःसर्वतः पंचसप्ततियोजनप्रमाणैर्विटपैः शाखाभिरायतोविस्तृतः पर्यक्समंततःकृताअचलाछायायेन निर्गतंनीडंयस्मात् ॥ ३१ ॥ मुमुक्षूणांशरणमाश्रयं त्यक्तामर्षोऽतकस्तत्तुल्यं ॥ ३२ ॥ तंविशिनष्टिसनंदनाद्यैरितिपंचभिः सख्याकुबेरेणोपास्यमानं॥३३॥ विद्याउपासना तपश्चित्तैकाग्र्यं योगःसमाधिस्तेषांपंथानंप्रवर्त्तनद्वारं लोकस्यमंगलंहितं ततोवात्सल्यात्स्नेहाच्चरंतं ॥३४॥ संध्याऽभ्ररुचारक्तवर्णेनांगेनभस्मादिलिंगंचंद्रलेखांचबिभ्रतं ॥३५॥ व्रतिनामासनं प्रीतस्यां ब्रह्मप्रवोचंतं ॥३६॥

हित्वायक्षेश्वरपुरींवनंसौगंधिकंचतत् ॥ द्रुमैःकामदुघैर्हृद्यंचित्रमाल्यफलच्छदैः ॥ २७ ॥ रक्तकंठखगानीकस्वरमंडितषट्पदं ॥ कलहंसकुलप्रेष्ठंखरदंडजलाशयं ॥ २८ ॥ वनकुंजरसंघृष्टहरिचंदनवायुना ॥ अधिपुण्यजनस्त्रीणांमुहुरुन्मथयन्मनः ॥ २९ ॥ वैदूर्यकृतसोपानावाप्यउत्पलमालिनीः ॥ प्राप्तंकिंपुरुषैर्दृष्ट्वातआराद्ददृशुर्वटं ॥ ३० ॥ सयोजनशतोत्सेधःपादोनविटपायतः ॥ पर्यक्कृताचलच्छायोनिर्नीडस्तापवर्जितः ॥ ॥ ३१ ॥ तस्मिन्महायोगमयेमुमुक्षुशरणंसुराः ॥ ददृशुःशिवमासीनंत्यक्तामर्षमिवांतकं ॥ ३२ ॥ सनंदनाद्यैर्महासिद्धैःशांतैःसंशांतविग्रहं ॥ उपास्यमानंसख्याचभर्त्रागुह्यकरक्षसां ॥ ३३ ॥ विद्यातपोयोगपथमास्थितंतमधीश्वरं ॥ चरंतंविश्वसुहृदंवात्सल्याल्लोकमंगलं ॥ ३४ ॥ लिंगंचतापसाभीष्टंभस्मदंडजटाजिनं ॥ अंगेनसंध्याऽभ्ररुचाचंद्रलेखांचबिभ्रतं ॥ ३५ ॥ उपविष्टंदर्भमय्यांबृष्यांब्रह्मसनातनं ॥ नारदायप्रवोचंतंपृच्छतेशृण्वतांसतां ॥ ३६ ॥

दक्षिणहस्तकृतयातर्कमुद्रया सव्यंपादपद्मंदक्षिणेऊरौकृत्वाविन्यस्यजानुनिचसव्येबाहुंकृत्वाप्रकोष्ठेमणिबंधस्थानेअक्षमालांचकृत्वा उपलक्षितमासीनमित्यर्थः तदुक्तंयोगशास्त्रे एकपादमथैकस्मिन्विन्यसेदूरुसंस्थितं॥इतरस्मिंस्तथाबाहुंवीरासनमिदंस्मृतं॥तर्कमुद्राचोक्ता तर्जन्यंगुष्ठयोरग्रेमिथःसंयोज्यचांगुलीः ॥प्रसार्यबंधनंप्राहुस्तर्कमुद्रेतिमांत्रिकाइति ॥ ३७ ॥ ब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मानंदः तत्रसमाधिरैकाग्र्यं तमाश्रितं योगकक्षांयोगपट्टंवामजानुदृढीकरणार्थंविशेषेणोपाश्रितवंतं मननशीलामनवस्तेषामाद्यंमुख्यं ॥३८॥ अर्हत्तमोविष्णुर्वामन मूर्तिर्यथाकश्यपस्य ॥ ३९ ॥ महर्षिभिःसहिताःयेनीललोहितमनुवर्तंतेतेऽपितस्मैवंदनंचक्रुः एवंसर्वैर्नमस्कृतःप्राह कृतःप्रणामोदेवैर्य

कृत्वोरौदक्षिणेसव्यंपादपद्मंचजानुनि॥ बाहुंप्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनंतर्कमुद्रया ॥ ३७॥ तंब्रह्मनिर्वाणस
माधिमाश्रितंव्युपाश्रितंगिरिशंयोगकक्षां॥ सलोकपालामुनयोमनूनामाद्यंमनुंप्रांजलयःप्रणेमुः॥ ३८ ॥
सतूपलभ्यागतमात्मयोनिंसुरासुरेशैरभिवंदितांघ्रिः॥ उत्थायचक्रेशिरसाभिवंदनमर्हत्तमःकस्ययथैवविष्णुः ॥ ३९ ॥ तथापरेसिद्धगणामहर्षिभिर्येवैसमंतादनुनीललोहितं ॥ नमस्कृतःप्राहशशांकशेखरंकृतप्रणामंप्रहसन्निवात्मभूः॥ ४० ॥ ब्रह्मोवाच जानेत्वामीशंविश्वस्यजगतोयोनिबीजयोः ॥ शक्तेःशिवस्यचपरंयत्तद्ब्रह्मनिरंतरं ॥४१॥ त्वमेवभगवन्नेतच्छिवशक्त्योःसरूपयोः॥ विश्वंसृजसिपास्यत्सिक्रीडन्नूर्णपटोयथा॥४२ ॥त्वमेवधर्मार्थदुघाभिपत्त्यैदक्षेणसूत्रेणससर्जिथाध्वरं ॥ त्वयैवलोकेऽवसिताश्चसेतवोयान्ब्राह्मणाःश्रद्दधतेधृतव्रताः ॥ ४३ ॥

स्मैतं ॥ ४० ॥ यद्यपित्वंनीचवन्मांनमस्करोषि तथाऽपितवैश्वर्यमहंवेद्मीत्याह जानइति विश्वस्येशंजाने तत्रहेतुः जगतोयोनिर्याशक्तिः प्रकृतिर्बीजंच शिवःपुरुषस्तयोःकारणं तथाऽपिनिरंतरंनिर्भेदंयद्ब्रह्मनिर्विकारंतदेवत्वामितिजाने ॥४१॥ ननुविरुद्धमेतत्तत्राह त्वमेवसरूपयोरविभक्तयोःशिवशक्त्योःक्रीडन्विश्वसृष्ट्यादिकरोषि ऊर्णनाभिरिव स्वरूपयोरितिपाठेस्वांशयोःअतोनविरोधः ॥४२॥ धर्ममर्थंच दोग्धियात्रयीतस्याअभिपत्तयेरक्षणायाध्वरंसृष्टवानसि यद्वा हेधर्मार्थदुघ धर्माद्यभिपत्तयेतत्प्राप्तये दक्षेणसूत्रेणनिमित्तेनसेतवो वर्णाश्रममर्यादाश्चअवसिताः निबद्धाः निर्णीताइतिवा श्रद्दधते श्रद्धयाअनुतिष्ठंति ॥ ४३ ॥

सर्वकर्मफलदातापित्वमेवेत्याह हेमंगल मंगलानांशुभानांकर्मणांकर्तुःस्वःस्वर्गपरंमोक्षंवातनुषे अमंगलानामशुभानांकर्मणांकर्तुश्चत मिस्रंनरकंतनुषे तत्रकेनहेतुना तदेवतस्मिन्नेवकस्यचिद्विपर्ययोभवति ॥ ४४॥त्वत्कोपोऽत्रहेतुरित्यसंभावितमितिकैमुत्यन्यायेनाह नवैस तांसतःरोषोऽभिभवेत् तवत्वां द्वितीयार्थेषष्ठ्यौ पशुमज्ञंयथाऽभिभवति तद्वत् ॥४ ५ ॥ अतःयेपृथग्धियः भेददृशः अतःकर्मण्येवदृष्टिर्येषां दुष्टआशयोयेषां परेषामुदयेनसंपदाअर्पितात्हृदिरुग्येषामरुंतुदाःमर्मभेत्तारः दैवेनैववधोयेषांतान् भवद्विधः निरुपमःसाधुः मावधीन्नहन्यात् ॥४ ६॥ प्रत्युतसाधूनांत्वत्तमःलोक्यानुग्रहमेवकर्तुमर्हसीत्याहद्वाभ्यां यस्मिन्देशेयदाकाले स्पृष्टधियोमोहितचित्ताः पृथग्दृशोभवं

त्वंकर्मणांमंगलमंगलानांकर्तुःस्मलोकेतनुषेस्वःपरंवा ॥ अमंगलानांचतमिस्रमुल्बणंविपर्ययःकेनतदेव कस्यचित् ॥४४॥ नवैसतांत्वच्चरणार्पितात्मनांभूतेषुसर्वेष्वभिपश्यतांतव ॥ भूतानिचात्मन्यपृथग्दिदृक्षतां प्रायेणरोषोऽभिभवेद्यथापशुं ॥ ४५ ॥ पृथग्धियःकर्मदृशोदुराशयाःपरोदयेनार्पितहृद्रुजोऽनिशं ॥ परान्दुरुक्तैर्वितुदंत्यरुंतुदास्तान्माऽवधीद्दैववधान्भवद्विधः ॥ ४६ ॥ यस्मिन्यदापुष्करनाभमाययादुरंतयास्पृष्टधियःपृथग्दृशः ॥ कुर्वंतितत्रह्यनुकंपयाकृपांनसाधवोदैवबलात्कृतेक्रमं ॥ ४७ ॥ भवांस्तुपुंसःपरमस्यमायया दुरंतयास्पृष्टमतिःसमस्तदृक् ॥ तयाहतात्मस्वनुकर्मचेतःस्वनुग्रहंकर्तुमिहार्हसिप्रभो ॥ ४८ ॥ कुर्वध्वरस्योद्धरणंहतस्यभोत्वयाऽसमाप्तस्यमनोप्रजापतेः ॥ नयत्रभागंतवभागिनोददुःकुयज्विनोयेनमखोनिनीयते ॥ ॥ ४९ ॥ जीवताद्यजमानोयंप्रपद्येताक्षिणीभगः ॥ भृगोःश्मश्रूणिरोहंतुपूष्णोदंताश्चपूर्ववत् ॥ ५० ॥ देवानां भग्नगात्राणामृत्विजांचायुधाश्मभिः ॥ भवताऽनुगृहीतानामाशुमन्योऽस्त्वनातुरं ॥ ५१ ॥

ति तत्रापराधेसाधवोहि अनुकंपयाअनंतरमेवपरदुःखारोहिष्णुतयाचित्तप्रकंपेनकृपांकुर्वंति नतुक्रमंपराक्रमं कुतःदैवबलात् कृतेऽर्थेममैवदैवमेवंभूतंकोऽत्रापराधस्तेषामितिमत्वा हननंनकुर्वंतइत्यर्थः ॥४७॥ भवांस्तुअस्पृष्टमतिः अतएवसमस्तदृक् सर्वज्ञः तयामाययाहतआत्मायेषांतेषुअतएवकर्मानुगतचित्तेषु इहअपराधेअनुग्रहंकर्तुमर्हसि ॥४८ ॥ एवंसामान्येनोक्त्वाप्रस्तुतमाह कुर्वितित्रिभिः त्वयाहतस्यअतएवासमाप्तस्यप्रजापतेरध्वरस्य हेमनो यत्राध्वरेकुयाज्ञिकाः भागिनोऽपि तवभागंनददुः भागार्हत्वमाह येनत्वयामखोनिनीयतेफलंप्राप्यते ॥ ४९ ॥ ५० ॥ हेमन्यो अनातुरमारोग्यमस्तु ॥ ५१ ॥

भागश्चतवास्त्वित्याह एषइति हेरुद्र यावदित्यर्थेयदित्यव्ययं यज्ञेकृतेयावानुच्छिष्टः अवशिष्टोऽर्थःतावानेषतवभागेऽस्तु हेरुद्र तेनभा
गेनाद्ययज्ञः कल्पतांसंपद्यतां ॥ ५२ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥छ॥ . सप्तमेविष्णुरुद्रूनःस्तुतोदक्षभवा
दिभिः॥यज्ञंप्रवर्तयामासदक्षेणेतिनिरूप्यते ॥ १ ॥ अजेनयोनुनीतःप्रार्थितोभवस्तेनाभिहितं ॥ १ ॥ अघमपराधं ॥ २ ॥ स्वापराधमपदृ

एषंतेरुद्रभागोस्तुयदुच्छिष्टोऽध्वरस्यवै ॥ यज्ञस्तेरुद्रभागेनकल्पतामद्ययज्ञहन्॥ ५२॥ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेरुद्रसांत्वनंनामषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ मैत्रेयउवाच
इत्यजेनानुनीतेनभवेनपरितुष्यता ॥ अभ्यधायिमहाबाहोप्रहस्यश्रूयतामिति ॥ १ ॥ श्रीमहादेवउवाच
नाघंप्रजेशबालानांवर्णयेनानुचिंतये ॥ देवमायाभिभूतानांदंडस्तत्रधृतोमया ॥२॥ प्रजापतेर्दग्धशीर्ष्णोभ
वत्वजमुखंशिरः ॥ मित्रस्यचक्षुषेक्षेतभागंस्वंबर्हिषोभगः ॥ ३ ॥ पूषातुयजमानस्यदद्भिर्जक्षतुपिष्टभुक् ॥
देवाःप्रकृतसर्वांगायेमउच्छेषणंददुः ॥ ४ ॥ बाहुभ्यामश्विनोःपूष्णोहस्ताभ्यांकृतबाहवः ॥ भवंत्वध्वर्यव
श्चान्येबस्तश्मश्रुर्भृगुर्भवेत् ॥ ५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ तदासर्वाणिभूतानिश्रुत्वामीढुष्टमोदितम् ॥ परितु
ष्टात्मभिस्तातसाधुसाध्वित्यथाब्रुवन् ॥ ६ ॥ ततोमीढ्वांसमामंत्र्यशुनासीराःसहर्षिभिः ॥ भूयस्तद्देवयजनं
समीढ्वद्वेधसोययुः ॥ ७ ॥ विधायकार्त्स्न्येनचतद्यदाहभगवान्भवः ॥ संदधुःकस्यकायेनसवनीयपशोःशि
रः ॥ ८ ॥

त्यानुगृह्णाति दग्धंशीर्षंयस्यप्रजापतेः अजस्यमुखंयस्मिन् तत्तथाभूतंशिरोऽस्तु बर्हिषः संबंधिनं
भागं मित्रनाम्नोदेवस्य॥ ३ ॥ प्रकर्षेणकृतानिलग्नान्यंगानियेषांतेभवंतु उच्छेषणंयज्ञावशिष्टं ॥ ४ ॥ येषांत्वंगानिनष्टानितेतु अश्विनो
र्बाहुभ्यांकृतबाहवः पूष्णोहस्ताभ्यांकृतहस्ताश्चभवंतु अध्वर्यवः अन्येचऋत्विजः बस्तस्यश्मश्रूण्येवश्मश्रूणियस्य ॥ ५॥ मीढुष्टमः शि
वः तेनोक्तं परितुष्टैश्चित्तैः ॥६॥ मीढ्वांसंशिवं त्वयागत्यसर्वकार्यमित्यामंत्र्यसंप्रार्थ्यशुनासीरादेवाः सहमीढुषावेधसाचवर्त्तमानाः समीढ्व
द्वेधसः ॥ ७॥ कार्त्स्न्येनवक्त्रहस्तबाह्वादिसाधारण्यंविधाय ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ पूर्वंवृषध्वजद्वेषेणकलिलः कलुषीकृतआत्मायस्यसः तदाशरत्कालीनोह्रदइवामलोभवत् ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥ यदपियद्यपिप्र लब्धःपराभूतोमयाभवान् तथाऽपित्वयादंडोभृतःशिक्षाकृता नतूपेक्षितोऽस्मि युक्तमेवैतदित्याह ब्रह्मबंधुषुचब्राह्मणाभासेष्वपितुभ्यंत वहरेश्चेतिवांयुवयोरवज्ञाउपेक्षानास्ति ॥१३॥ तत्रहेतुमाह विद्येति ब्रह्माभूत्वा त्वमस्माक् अस्राक्षीः किमर्थंआत्मतत्त्वमवितुं यद्वा ब्रह्म वेदमात्मतत्त्वंचअवितुंसंप्रदायप्रवर्तनेनज्ञापयितुमित्यर्थः तत्तस्मात् हेपरमउत्कृष्ट ॥१४॥ अत्रचप्रत्युपकारोनास्तीत्याह योऽसाविति अ

संधीयमानेशिरसिदक्षोरुद्राभिवीक्षितः॥ सद्यःसुप्तइवोत्तस्थौददृशेचाग्रतोमृडम्॥ ९ ॥ तदावृषध्वजद्वेषक लिलात्माप्रजापतिः॥ शिवावलोकादभवच्छरध्रदइवामलः॥ १०॥भवस्तवायकृतधीर्नाशक्नोदनुरागतः॥ औत्कंठ्याद्बाष्पकलयासंपरेतांसुतांस्मरन् ॥ ११ ॥ कृच्छ्रात्संस्तभ्यचमनःप्रेमविह्वलितःसुधीः ॥ शशंस निर्व्यलीकेनभावेनेशंप्रजापतिः॥ १२ ॥ दक्षउवाच भूयाननुग्रहअहोभवताकृतोमेदंडस्त्वयामयि भृतोयदपिप्रलब्धः ॥ नब्रह्मबंधुषुचवांभगवन्नवज्ञातुभ्यंहरेश्चकुतएवधृतव्रतेषु ॥ १३ ॥ विद्यातपोव्रतध रान्मुखतःस्मविप्रान्ब्रह्मात्मतत्त्वमवितुंप्रथमंत्वमस्राक् ॥ तद्ब्राह्मणान्परमसर्वविपत्सुपासिपालःपशूनिव विभोप्रगृहीतदंडः॥ १४॥ योऽसौमयाऽविदिततत्त्वदृशासभायांक्षिप्तोदुरुक्तिविशिखैरगणय्यतन्माम् ॥ अ र्वाक्पतंतमर्हत्तमनिंदयाऽपाद्दृष्ट्यार्द्रयासभगवान्स्वकृतेनतुष्येत् ॥ १५ ॥ मैत्रेयउवाच क्षमाप्यै वंसमीढ्वांसंब्रह्मणाचानुमंत्रितः ॥ कर्मसंतानयामाससोपाध्यायर्त्विगग्निभिः ॥ १६ ॥ वैष्णवंयज्ञसंतत्यै त्रिकपालंद्विजोत्तमाः ॥ पुरोडाशंनिरवपन्वीरसंसर्गशुद्धये ॥ १७॥ अध्वर्युणात्तहविषायजमानोविशां पते ॥ धियाविशुद्धयादध्यौतथाप्रादुरभूद्धरिः ॥ १८ ॥

विदिततत्त्वदृशाअप्राप्ततत्त्वज्ञानेन तदगणय्यविस्मृत्य अर्हत्तमनिंदयाअर्वागधः पतंतंमामपात् रक्षितवान् स्वकृतेनैवपरानुग्रहेणैवतुष्ये त् मयातत्प्रतिकर्त्तुमशक्यमित्यर्थः ॥ १५ ॥ अनुमंत्रितोऽनुज्ञातः उपाध्यायसहितैःऋत्विगादिभिः अनुवर्तयामास ॥ १६ ॥ वीराणांप्र मथादीनां संसर्गकृतदोषस्यशुद्धयेनिवृत्त्यर्थं ॥ १७ ॥ उपात्तहविषाअध्वर्युणा सहविशुद्धयाबुद्ध्यादध्यौ हेविशांपतेविदुर ॥ १८ ॥

स्वयाप्रभयातेषांतेजे ... उपानीतः समीपंप्रापितः स्तोत्रेबृहद्रथंतरेवाजौपक्षौतद्वता बृहद्रथंतरेपक्षाविितिश्रुतेः ॥ १९ ॥ त
मेवानुवर्णयतिश्याम ... द्रशनायस्येतिवस्त्रंलक्ष्यते अर्कतुल्येनकिरीटेनजुष्टः नीलालकाएवभ्रमरास्तैर्मंडितंकुंडलयुक्त
स्यंयस्य कंब्वादि... र्थैव्यग्रैर्हिरण्मयैर्भुजैः पुष्पितःकर्णिकारइव वृक्षविशेषः शोभमानः भुजानांहिरण्मयत्वंकेयूर
कंकणमुद्रिकाद्यलंकारैः ॥ २० ॥ वक्षसि अधिश्रितावधूर्लक्ष्मीर्यस्यसः उदारोहासोअवलोकश्च तयोःकलालेशेन पार्श्वेउभयतोभ्र
मतीव्यजनचामरे चामरव्यजनेएवराजहंसौयस्मिन्सः रज्यमानःशोभातिशयंनीयमानः ॥ २१ ॥ ब्रह्मेंद्रत्र्यक्षनायकामुख्यायेषांते

तदास्वप्रभयातेषांद्योतयंत्यादिशोदश ॥ मुष्णंस्तेजउपानीतस्तार्क्ष्येणस्तोत्रवाजिना ॥ १९ ॥ श्यामोहिर
ण्यरशनोऽर्ककिरीटजुष्टोनीलालकभ्रमरमंडितकुंडलास्यः ॥ कंब्वब्जचक्रशरचापगदाऽसिचर्मव्यग्रैर्हिरण्म
यभुजैरिवकर्णिकारः ॥ २० ॥ वक्षस्यधिश्रितवधूर्वनमाल्युदारहासावलोककलयारमयंश्चविश्वं ॥ पार्श्वभ्र
मद्व्यजनचामरराजहंसःश्वेतातपत्रशशिनोपरिरज्यमानः ॥ २१ ॥ तमुपागतमालक्ष्यसर्वेसुरगणादयः ॥ प्र
णेमुःसहसोत्थायब्रह्मेंद्रत्र्यक्षनायकाः ॥ २२ ॥ तत्तेजसाहतरुचःसन्नजिह्वाःससाध्वसाः ॥ मूर्ध्नाधृतांजलिपु
टाउपतस्थुरधोऽक्षजं ॥ २३ ॥ अप्यर्वाग्वृत्तयोयस्यमहित्वात्मभुवादयः ॥ यथामतिगृणंतिस्मकृतानुग्रह
विग्रहं ॥ २४ ॥ दक्षोगृहीतार्हणसादनोत्तमंयज्ञेश्वरंविश्वसृजांपरंगुरुं ॥ सुनंदनंदाद्यनुगैर्वृतंमुदागृणन्प्रपे
देप्रयतःकृतांजलिः ॥ २५ ॥

... ॥ २२ ॥ हतरुचः तिरस्कृतप्रभाः सन्नजिह्वागद्गदवाचः ससाध्वसाः तन्महिम्नाक्षुभित
चित्ताः उपतस्थुस्तुष्टुवुः ॥ २३ ॥ यस्यमहिमानंप्रतितु अर्वागेववृत्तिर्येषांतेऽपि यथामतिगृणंतिस्म अस्तुवन् कृतःप्रकटीकृतोऽनुग्रहार्थंविग्र
होयेनतं यद्वा तेषामर्वाग्वृत्तित्वेहेतुः तेतुयस्यमहिमहिमा विभूतिमात्ररूपाइत्यर्थः ॥ २४ ॥ तत्रतावत् दक्षस्तुतिप्रकारमाह दक्षइति गृही
तमर्हणसादनोत्तमंयेनतमुत्तमेपात्रेआसाद्य अर्हणेषुसमर्पितेषु प्रीत्यासार्हणपात्रंस्वयमेवयेनगृहीतमित्यर्थः यद्वा कथंप्रपेदे गृहीतमर्हण
सादनोत्तमंयथाभवतितद्गृहीत्वाप्रपेदइत्यर्थः गृहीत्वेतिपाठस्तुसुगः गृणन् स्तुवन् प्रपेदे शरणंजगाम दक्षऋत्विक्सदस्येशभृगुब्रह्मेंद्रयो
षितः ॥ ऋषयश्चतथासिद्धायजमानीचलोकपाः ॥ योगिब्रह्माग्निदेवाः स्तुवंतिजगदीश्वरं ॥ तथागंधर्वविद्याध्रब्राह्मणाश्चपृथक्ततैः ॥ २५ ॥

ननुंसाक्षात्परमेश्वरएवरुद्रःतस्यब्रह्मपुत्रत्वेनजीवत्वमनुकारमात्रं हंतकिमितित्वयाभेददृष्ट्याऽसौअवज्ञातइतिमांभगवान् आक्षेप्स्यंतीत्याशंक्याप्रच्युतस्वरूपस्यजीवधर्मनात्यंतमेवसंगच्छतेनान्यस्येत्याह शुद्धमिति स्वधाम्निस्वस्वरूपेतिष्ठन् भगवान्शुद्धचिन्मात्रंचैतन्यंघनः शुद्धत्वेहेतुः उपरतानित्यनिवृत्ताअखिलाबुध्यवस्थायस्मात् अतः एकंभेदशून्यं अतएवअभयं द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः जीवस्यापि वस्तुतएवंभूतत्वात्तद्वैलक्षण्यार्थमुक्तं मायांप्रतिषिध्यअभिभूय स्वतंत्रएवसन्तयामाययापुरुषत्वंमनुष्यनाट्यमुपेत्य तस्यांमायायांतिष्ठन् अपरिशुद्धइवरागादिमानिवास्ते रामकृष्णाद्यवतारे तथाप्रतीयतेभवानित्यर्थः अन्येत्वविद्योपाधयोमायाऽभिभूताःसंसरंति अतस्त्वमेवे

दक्षउवाच शुद्धंस्वधाम्न्युपरताखिलबुद्ध्यवस्थंचिन्मात्रमेकमभयंप्रतिषिध्यमायां ॥ तिष्ठंस्तयैवपुरुषत्वमुपेत्यतस्यामास्तेभवानपरिशुद्धइवात्मतंत्रः ॥ २६ ॥ ऋत्विजऊचुः तत्त्वंनतेवयमनंजनरुद्रशापात्कर्मण्यवग्रहधियोभगवन्विदामः ॥ धर्मोपलक्षणमिदंत्रिवृदध्वराख्यंज्ञातंयदर्थमधिदैवमदोव्यवस्थाः ॥ २७ ॥

श्वरोनरुद्रादयइतिभावः अतएवेमांदृष्टिंभगवान्वारयिष्यति अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतः कारणंपरमित्यादिना ॥ २६ ॥ ऋत्विजोऽपिस्वस्यापराधंपरिहरंतःस्तुवंति भोअनंजन उपाधिमलशून्ययद्यपित्वमेवरुद्रादिदेवतारूपःतथाऽपिनंदीश्वरशापात् कर्मण्येवदुराग्रहधियःसंतस्तवतत्त्वंनविद्मः किंतुधर्मस्यापूर्वस्योपलक्षणभूतंत्रिवृत् त्रयीप्रतिपाद्यमध्वराख्यं तवरूपमस्माभिर्ज्ञातं कीदृशं यस्यसिद्धयेऽधिदैवं देवताऽधिकारेणादोव्यवस्थाः अमूर्व्यवस्थाः अत्रेयमेवदेवतानान्येत्येवंभूतानियमाइत्यर्थः यद्वाव्यवस्थाइत्याख्यातं अडागमाद्यभावआर्षः यदर्थमदइदमिंद्राद्यधिदैवंरूपंविशेषेणास्थितवानसीत्यर्थः ॥ २७ ॥

सदस्यास्तु निरीश्वरेऽपिदक्षाध्वरेधनलोभेनस्वप्रवृत्तिमतुर्चिंत्यानुतप्ताविरक्तिमाशासानास्तुवंति हेशरणद आश्रयप्रद उत्पत्त्यध्वनिसंसार मार्गेवर्तमानोअज्ञानांसार्थः समूहस्तेपादौकस्त्वत्पादरूपंनिवासंकदायास्यति अशरणेविश्रामस्थानशून्ये उरुक्लेशाएवदुर्गमस्थानानि यस्मिन् अंतकएवोयोव्यालस्तेनान्विष्टेलक्षीकृते विषयरूपामृगतृष्णायस्मिन् आत्माहंकारास्पदंशरीरंममत्वास्पदंगेहंच सएवउरुर्भारो यस्यसः द्वंद्वानिसुखदुःखादीन्येवश्वभ्राणिगर्तायस्मिन् खलाएवमृगाव्याघ्रादयस्तेभ्योभयंयस्मिन् शोकएवदावाग्निर्यस्मिन् कामेनउप सृष्टःपीडितः॥ २८ ॥ श्रीरुद्रस्तुपूर्वंममानिदादुःसहासीत् इदानींतु तांनगणयामीत्याह तवेति आशिषाकामेन असक्तैर्निष्कामैःरचित

सदस्याऊचुः उत्पत्त्यध्वन्यशरणउरुक्लेशदुर्गेऽतकोग्रव्यालान्विष्टेविषयमृगतृष्णात्मगेहोरुभारः॥ द्वंद्वश्व भ्रेखलमृगभयेशोकदावेऽज्ञसार्थःपादौकस्तेशरणदकदायातिकामोपसृष्टः॥ २८॥ रुद्रउवाच तववरद वरांघ्रावाशिषेहाखिलार्थेत्यपिमुनिभिरसक्तैरादरेणार्हणीये॥यदिरचितधियंमाविद्यलोकोपविद्धंजपतिन गणयेतत्त्वत्परानुग्रहेण॥ २९॥ भृगुरुवाच यन्माययागहनयाऽपहृतात्मबोधाब्रह्मादयस्तनुभृतस्तमसि स्वपंतः॥ नात्मन्श्रितंतवविदंत्यधुनाऽपितत्त्वंसोयंप्रसीदतुभवान्प्रणतात्मबंधुः॥ ३०॥ ब्रह्मोवाच नैत त्स्वरूपंभवतोऽसौपदार्थभेदग्रहैःपुरुषोयावदीक्षेत्॥ ज्ञानस्यचार्थस्यगुणस्यचाश्रयोमायामयाद्व्यतिरिक्तो यतस्त्वं॥ ३१॥ इंद्रउवाच इदमप्यच्युतविश्वभावनंवपुरानंदकरंमनोदृशां॥ सुरविद्विट्क्षपणैरुदा युधैर्भुजदंडैरुपपन्नमष्टभिः॥ ३२॥

धियमभिनिवेशितचित्तं अविद्यलोकःअविद्यःविद्याहीनोलोकः मामां यद्यपिविद्धंजपति आचारभ्रष्टंजल्पति तज्जल्पनंनैवयःपरोऽनुग्रह स्तेन त्वत्पराणांवायोऽनुग्रहस्तेन॥ २९ ॥ भृगुस्तुस्वभावतस्तत्त्वज्ञानहीनाजीवाः अतोऽज्ञानकृतंममदुश्चेष्टितंक्षमस्वेत्याह यन्माययेति आत्मन्नात्मनिश्रितमनुगतंतवतत्त्वंनविदंति प्रणतानामात्मावंधुश्च॥ ३०॥ ब्रह्मादयोनविदंतीति भृगुणोक्तेतदसहमानोब्रह्मातत्त्वज्ञानमा विष्कुर्वन्निवाह नैतदिति पदार्थभेदग्राहकैरिंद्रियैर्गुणस्येंद्रियस्य यद्वा ज्ञानार्थयोःकारणस्यसत्वादेः अतएवअसतःमायामयात्व्यतिरि क्तोभवान्॥ ३१॥ इंद्रस्तुइंद्रियविषयः सर्वोऽपिमिथ्येतिब्रह्मणोक्तमसहमानआह इदंतववपुरपिउपपन्नमेव नतुप्रपंचवदनिर्वचनीयत याऽनुपपन्नं सुराणांविद्विषःक्षपयंतीतितथातैर्भुजदंडैरुपलक्षितं॥ ३२॥

ऋत्विजांपत्न्यःस्तुवंति यज्ञोऽयंतवयजनायत्वांयष्टुं केन लक्षणापूर्वंसृष्टः हेयज्ञात्मन्तंनोयज्ञंनलिनकांत्यादृशानेत्रेणपुनीहि पवित्रंकुरु कथंभूतंयज्ञं शवाःशेरतेयस्मिन्निितिशवशयनंश्मशानं तद्वदाभाप्रतीतिर्यस्यसचासौशांतमेधश्चोपरतोत्सवः मेधशब्देनपशुहिंसाद्युत्स वोलक्ष्यते शवमुंदकंतत्रशेतेइतितथापद्यं तन्नाभेतिसंबोधनंवा ॥२३॥ ऋषयस्तुकर्माण्यनुतिष्ठंतस्तत्पुण्येन तत्फलेनचयुज्यंते भगवति तुतदभावमालक्ष्यविस्मिताः स्तुवंति अनन्वितमघटमानंयद्यस्मादात्मनास्वयंकर्माचरसि अनुचेष्टसि नत्वज्यसेलिप्यसे यतश्चान्येविभूत येसंपदेईश्वरीमुपसेदुःलक्ष्मींभेजुः यद्वा यतइति सार्वविभक्तिकस्तसिःयामित्यर्थः भवांस्तुस्वयमेवानुवर्तमानांतांनमन्यतेनाद्रियते॥२४॥ सिद्धास्तुतत्कथासुखमभिनंदंतःस्तुवंति अयंनोमनोगजःत्वत्कथैवमृष्टंशुद्धंपीयूषं तन्मयीयानदीतस्यामवगाढःप्रविष्टोदावाग्नितुल्यंसंसा

पत्न्यऊचुः यज्ञोऽयंतवयजनायकेनसृष्टोविध्वस्तःपशुपतिनाद्यदक्षकोपात् ॥ तंनस्त्वंशवशयनाभशांत मेधंयज्ञात्मन्नलिनरुचादृशापुनीहि॥२३॥ ऋषयऊचुः अनन्वितंतेभगवन्विचेष्टितंयदात्मनाचरसिहि कर्मनाज्यसे॥विभूतयेयतउपसेदुरीश्वरींनमन्यतेस्वयमनुवर्त्ततींभवान्॥२४॥ सिद्धाऊचुः अयंत्वत्क थामृष्टपीयूषनद्यांमनोवारणःक्लेशदावाग्निदग्धः॥ तृषार्त्तोऽवगाढोनसस्मारदावंननिष्क्रामतिब्रह्मसंपन्न वन्नः॥२५॥ यजमान्युवाच स्वागतंतेप्रसीदेशतुभ्यंनमःश्रीनिवासश्रियाकांतयात्राहिनः॥त्वामृतेऽ धीशनांगैर्मखःशोभतेशीर्षहीनःकवंधोयथापूरुषः॥२६॥ लोकपालाऊचुः दृष्टःकिंन्नोदृग्भिरसद्ग्रहैस्त्वं प्रत्यग्द्रष्टादृश्यतेयेनदृश्यं॥मायास्येपाभवदीयाहिभूमन्यस्त्वंषष्ठःपंचभिर्भासिभूतैः॥२७॥

रतापंनसंस्मरति नचततोनिर्गच्छति ब्रह्मसंपन्नवत् ब्रह्मैक्यंप्राप्तइव ॥२५॥ यजमानीदक्षपत्नीस्तौति तेस्वागतंभद्रमागमनंजातं हेअधीश यथाशिरसाहीनः कवंधमात्रःपुरुषोऽगैःकरचरणाद्यवयवैः शोभमानैरपिनशोभते तथात्वांविनाकेवलंप्रयाजाद्यंगैर्मखोनशोभते अतो नःश्रियासहत्रायस्व त्वद्भक्तान्कुर्वित्यर्थः ॥ २६ ॥ लोकपालास्त्वीश्वरत्वाभिमानारूढाभगवतस्तत्त्वमपश्यंतःऊचुः दृष्टःकिंनदृष्टइत्यर्थः कुतः असद्ग्रहैः पुंस्त्वमाविष्टलिंगत्वादसत्प्रकाशरूपाभिःदृग्भिरिंद्रियैः अयंभावः शुद्धचित्तानां त्वंशुद्धसत्त्वमूर्तिर्भासि अस्माकंतुबहिर्मु खेंद्रियाणांपंचभूतोपलक्षितोजीवविशेषइवावभासि अतस्त्वमस्मदिंद्रियगोचरोनभवसि धिगस्मज्जीवितमिति ॥ २७॥

योगेश्वरास्तदभेदेनभजतामनुग्रहभाक्त्वंमन्यमानाः स्वामिभृत्यभावेनभजतामप्यनुग्रहंप्रार्थयमानाःस्तुवंतिद्वाभ्यां प्रेयानिति विश्वात्मनि परब्रह्मणि त्वयियआत्मनः पृथक्त्वंनेक्षेत अमुतः अमुष्मादन्यः तेप्रेष्ठोनास्ति आत्मनोजीवान् पृथक्नेक्षेतेतिवा हेवत्सलभक्तजनप्रिय अनन्यवृत्त्याअव्यभिचारिण्याभक्त्याभजतोऽनुगृहाणेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ अव्यभिचारिणीभक्तिःकथंस्याद्भजनीयानांबहुत्वादित्याशंक्याहुः जगतउद्भवादिषुनिमित्तेषुदैवतोजीवादृष्टाद्बहुधाभिद्यमानागुणायस्यास्तयास्वमाययात्मनिस्वरूपेरचिताब्रह्मादिभेदमतिर्येनतस्मै स्वसंस्थयाकेवलस्वरूपावस्थानेनचविनिवर्त्तितोभेदभ्रमोगुणाश्चतद्धेतवआत्मनियेनतस्मै ॥ ३९ ॥ शब्दब्रह्मस्तौति नमस्तइति श्रितंस्वीकृतं

योगेश्वराऊचुः प्रेयान्नतेऽन्योऽस्त्यमुतस्त्वयिप्रभोविश्वात्मनीक्षेन्नपृथग्यआत्मनः ॥ अथापिभक्त्येशतथोपधावतामनन्यवृत्त्याऽनुगृहाणवत्सल ॥ ३८ ॥ जगदुद्भवस्थितिलयेषुदैवतोबहुभिद्यमानगुणयात्ममायया ॥ रचितात्मभेदमतयेस्वसंस्थयाविनिवर्त्तितभ्रमगुणात्मनेनमः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मोवाच नमस्तेश्रितसत्त्वायधर्मादीनांचसूतये ॥ निर्गुणायचयत्काष्ठांनाहंवेदापरेऽपिच ॥ ४० ॥ अग्निरुवाच यत्तेजसाऽहंसुसमिद्धतेजाहव्यंवहेस्वध्वरआज्यसिक्तं ॥ तंयज्ञियंपंचविधंचपंचभिःस्विष्टंयजुर्भिःप्रणतोस्मियज्ञं ॥ ४१ ॥

सत्त्वंयेन अतःभक्त्यादिफलप्रसवित्रेसत्वगुणत्वंनिर्गुणत्वंचैकस्यकथमित्याशंक्याह यस्यकाष्ठांतत्त्वंनाहंवेद्मि अपरेब्रह्मादयश्चनविदुस्तस्मै ॥ ४० ॥ अग्निस्तुयज्ञमूर्तिंप्रणमति यस्यतेजसासुष्ठुसमिद्धंप्रदीप्तंतेजोयस्य सोऽहंप्रशस्तेअध्वरेहविर्वहामि तंयज्ञियं यज्ञायहितं पालकं यज्ञंयज्ञमूर्तिम् पंचविधत्वमैतरेयकेउक्तं सएषयज्ञः पंचविधोऽग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुःसोमइतिपंचभिर्यजुर्भिर्मंत्रैः स्विष्टंसुपूजितं तथाचश्रुतिः ओश्रावयेतिचतुरक्षरमस्तुश्रौषडितिचतुरक्षरंयजेतिद्व्यक्षरंयेयजामहइतिपंचाक्षरंद्व्यक्षरोवषट्कारः स्मृतिश्च चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच ॥ हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांसमेविष्णुःप्रसीदत्विति ॥ ४१ ॥

देवास्तुसत्यंवयमपिदेवास्तथाऽपि जगदाद्यंतयोस्त्वमेवनान्यःकश्चिदित्याहुः पुरेति कल्पापायेप्रलयेविकृतंकार्यजातमुदरीकृत्यसंहृत्य त्वमेवाद्यःपुमान् उरगेंद्रएवाधिकंशयनंशय्यातस्मिन् शेषेशयनंकरोषि सिद्धैर्जनलोकादिवासिभिः विमृशिताविचितिताऽध्यात्मपदवी ज्ञानमार्गोयस्यसएवत्वं यइदानीमक्ष्णोःपथिचरसिप्रत्यक्षोसि अवसिरक्षसि ॥ ४२ ॥ गंधर्वाप्सरसस्तुवयंभियाकेवलंसर्वानपिपरमेश्वर त्वेनोपश्लोकयामः त्वमेवतुपरमेश्वरः अन्येतुत्वदंशाएवेत्याहुः अंशांशाइति हेभूमन् महत्तम क्रीडाभांडंक्रीडोपकरणंविश्वंब्रह्मांडंयस्य तस्मैतेनमनंकुर्मः ॥ ४३॥ विद्याधरास्तुकेवलंविद्याभिःसंपदःप्राप्यंते अहंकारादिव्यामोहनिवृत्तिस्तुत्वत्कथाश्रवणंविनानास्तीत्याहुः अ

देवाऊचुः पुराकल्पापायेस्वकृतमुदरीकृत्यविकृतंत्वमेवाद्यस्तस्मिन्सलिलउरगेंद्राधिशयने ॥ पुमान्शेषे सिद्धैर्हृदिविमृशिताध्यात्मपदविःसएवाद्याक्ष्णोर्यःपथिचरसिभृत्यानवसिनः ॥ ४२ ॥ गंधर्वाऊचुः अंशांशास्तेदेवमरीच्यादयएतेब्रह्मेंद्राद्यादेवगणारुद्रपुरोगाः ॥ क्रीडाभांडंविश्वमिदंयस्यचभूमन्तस्मैनित्यंनाथनमस्तेकरवाम ॥ ४३ ॥ विद्याधराऊचुः त्वन्मायया ऽर्थमभिपद्यकलेवरेऽस्मिन्कृत्वाममाहमितिदुर्मतिरुत्पथैःस्वैः ॥ क्षिप्तोप्यसद्विषयलालसआत्ममोहंयुष्मत्कथामृतनिषेवकउद्व्युदस्येत् ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणाऊचुः त्वंक्रतुस्त्वंहविस्त्वंहुताशःस्वयंत्वंहिमंत्रःसमिद्दर्भपात्राणिच ॥ त्वंसदस्यर्त्विजोदंपतीदेवताअग्निहोत्रंस्वधासोमआज्यंपशुः ॥ ४५ ॥ त्वंपुरागांरसायामहासूकरोदंष्ट्रयापद्मिनींवारणेंद्रोयथा ॥ स्तूयमानोनदँल्लीलयायोगिभिर्व्युज्जहर्थत्रयीगात्रयज्ञक्रतुः ॥ ४६ ॥

र्थंपुरुषार्थसाधनंकलेवरमभिपद्यप्राप्य त्वन्माययाऽस्मिन्ममेत्यहमितिचाभिमानंकृत्वाइममात्ममोहंयुष्मत्कथाऽमृतनिषेवकउत् उच्चैर्व्युदस्येत्परित्यजेन्नान्यः ननुस्वैःपुत्रादिभिरधिक्षिप्तोदुःखितःसन् परित्यजेदेवनेत्याहुः क्षिप्तोऽपिदुर्मतिः अपत्सुविषयेष्वेवलालसातृष्णायस्यसः ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणाःस्तुवंतित्वमितित्रिभिः सदस्याश्चऋत्विजश्च ॥ ४५ ॥ गांपृथ्वीं रसायाःरसातलात् दंष्ट्रयाव्युज्जहर्थविशेषेणोद्धृतवानसि योगिभिस्तूयमानः हेत्रयीगात्र वेदमूर्ते यज्ञोयागः सयूपःक्रतुस्तद्विशेषः तद्रूपी यज्ञसंकल्परूपइतिवा यज्ञःक्रतुःकर्मयस्येतिवा ॥ ४६ ॥

त्वमस्माकंत्वद्दर्शनमाकांक्षतांप्रसीद अस्मद्यज्ञमप्युद्धरेत्यर्थः नचाशक्यंतवएतत् यतस्तवनाम्निकीर्त्यमानएवयज्ञविघ्नाःक्षयंयांति एवं प्रभावोयस्तस्मैनमः ॥४७॥ इत्यनेनप्रकारेणसर्वैःकीर्त्यमाने हेभद्रविदुर संनिन्येप्रवर्त्तयामास ॥४८॥ सर्वात्मतयासर्वभागभोक्ताऽपिभगवान्निजानंदतृप्तोऽपिस्वेनभागेनत्रिकपालपुरोडाशेनप्रीयमाणइव दक्षमाभाष्यसंबोध्यवचोबभाषे॥४९॥ योऽहंजगतःकारणंआत्माचेश्वरश्चउपद्रष्टासाक्षीचस्वयंप्रकाशश्चनिरुपाधिश्चसएवब्रह्माशर्वश्चेत्यन्वयः॥५०॥कुतइत्यतआह अहमेवात्ममायामधिष्ठायजगत्स्रष्ट्या

सप्रसीदत्वमस्माकमाकांक्षतांदर्शनंतेपरिभ्रष्टसत्कर्मणां॥कीर्त्यमानेनृभिर्नाम्नियज्ञेशतेयज्ञविघ्नाःक्षयंयांतितस्मैनमः॥४७॥ मैत्रेयउवाच इतिदक्षःकविर्यज्ञंभद्ररुद्रावमर्शितं ॥ कीर्त्यमानेहृषीकेशेसंनिन्येयज्ञभावने॥४८॥ भगवान्स्वेनभागेनसर्वात्मासर्वभागभुक्॥ दक्षंबभाषआभाष्यप्रीयमाणइवानघ॥४९॥ श्रीभगवानुवाच अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतःकारणंपरं॥ आत्मेश्वरउपद्रष्टास्वयंदृगविशेषणः ॥ ५० ॥ आत्ममायांसमाविश्यसोऽहंगुणमयींद्विज॥ सृजन्रक्षन्हरन्विश्वंदध्रेसंज्ञांक्रियोचितां॥५१॥ तस्मिन्ब्रह्मण्यद्वितीयेकेवलेपरमात्मनि॥ ब्रह्मरुद्रौचभूतानिभेदेनाज्ञोऽनुपश्यति॥५२॥ यथापुमान्नस्वांगेषुशिरःपाण्यादिषुक्कचित्॥ पारक्यबुद्धिंकुरुतेएवंभूतेषुमत्परः॥५३॥ त्रयाणामेकभावानांयोनपश्यतिवैभिदां ॥ सर्वभूतात्मनांब्रह्मन्सशांतिमधिगच्छति ॥ ५४ ॥ मैत्रेयउवाच एवंभगवतादिष्टःप्रजापतिपतिर्हरिं ॥ अर्चित्वाक्रतुनास्वेनदेवानुभयतोऽयजत्॥५५॥ रुद्रंचस्वेनभागेनह्युपाधावत्समाहितः ॥ कर्मणोदवसानेनसोमपानितरानपि॥उदवस्यसहर्त्विग्भिःसस्नाववभृथंततः॥५६॥

दिकुर्वन्सन्सचक्रियोचितांसंज्ञांधारयामि ॥ ५१ ॥ तस्मिन्केवलेऽद्वितीयेसमानासमानजातीयभेदरहितेब्रह्मणिमयि ब्रह्मरुद्रौभूतानिचभेदेनाज्ञःपश्यतीत्यर्थः ॥५२॥ विद्वांस्तुभेदंनपश्यतीतिसदृष्टांतमाह यथेति॥५३॥ तस्मादेवमैक्यंपश्यन्कृतार्थोभवतीत्याह त्रयाणामेकोभावःस्वरूपंयेषां॥५४॥ स्वेनक्रतुनात्रिकपालेष्ट्या उभयतःअंगैःप्रधानेनच ॥५५॥ स्वेनभागेनयज्ञावशिष्टेन उदवस्यतेसमाप्यतेऽनेनेत्युदवसानंतेनकर्मणा सोमपानितरानपिउपाधावदित्यनुषंगः ततश्चउदवस्यकर्मसमाप्य अवभृथरूपंयथाभवतितथास्नातवान् ॥ ५६ ॥

स्वेनैवानुभावेनाप्मराधसेप्राप्मसिद्धयेतस्माअपि ॥५७॥५८॥ आवंक्केभजतेस्म अनन्यभावानामेकैवगतिःयःतं प्रलयकालेसुप्माशक्तिरी श्वरमिव ॥५९॥ बृहस्पतेःशिष्यान्मयाश्रुतं ॥६०॥ परंपवित्रंयआकर्ण्यतथाऽनुकीर्त्तयेत्सःआत्मनःपरस्यापिअघंसंसारव्यसनंसर्वदाधुनो ति ॥६१॥ इतिचतुर्थेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥७॥ ॥छ॥ ॥छ॥ दक्षकन्याऽन्वयेप्राप्तादक्षयज्ञकथोदिता॥मनुपुत्रान्वयेप्राप्ताध्रुव चर्याऽथपंचभिः॥१॥ अष्टमेगुरुदारोक्तिरोषमत्सरतःपुरात् ॥निर्गतेनध्रुवेणाहतपसातोषणंहरेः॥२॥एवंतावन्मनुकन्याऽन्वयोक्त्यैवमरीच्या

तस्माअप्यनुभावेनस्वेनैवावाप्मराधसे ॥ धर्मएवमतिंदत्वात्रिदशास्तेदिवंययुः॥ ५७ ॥ एवंदाक्षायणीहि त्वासतीपूर्वकलेवरं॥ जज्ञेहिमवतःक्षेत्रेमेनायामितिशुश्रुम ॥५८॥ तमेवदयितंभूयआवंक्केपतिमंबिका॥ अनन्यभावैकगतिंशक्तिःसुप्तेवपूरुषं॥ ५९ ॥ एतद्भगवतःशंभोःकर्मदक्षाध्वरद्रुहः ॥ श्रुतंभागवताच्छिष्या दुद्धवान्मेबृहस्पतेः॥ ६० ॥ इदंपवित्रंपरमीशचेष्टितंयशस्यमायुष्यमघौघमर्षणं ॥ योनित्यदाकर्ण्यनरोऽ नुकीर्तयेत्धुनोत्यघंकौरवभक्तिभावतः ॥ ६१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञसंधानो नामसप्तमोऽध्यायः॥ ७॥ ॥छ॥ ॥छ॥ मैत्रेयउवाच सनकाद्यानारदश्चऋभुर्हंसोऽरु णिर्यतिः॥ नैतेगृहान्ब्रह्मसुताह्यावसन्नूर्ध्वरेतसः॥ १॥ मृषाधर्मस्यभार्यासीद्दंभंमायांचशत्रुहन्॥ असूतमि थुनंतत्तुनिर्ऋतिर्जगृहेऽप्रजः ॥ २ ॥ तयोःसमभवल्लोभोनिकृतिश्चमहामते ॥ ताभ्यांक्रोधश्चहिंसाचयद्दुरु क्तिःस्वसाकलिः॥ ३ ॥ दुरुक्तौकलिराधत्तभयंमृत्युंचसत्तम ॥ तयोश्चमिथुनंजज्ञेयातनानिरयस्तथा॥ ४ ॥ संग्रहेणमयाख्यातःप्रतिसर्गस्तवानघ॥ त्रिःश्रुत्वेतत्पुमान्पुण्यंविधुनोत्यात्मनोमलं॥ ५ ॥

दीनांब्रह्मपुत्राणांवंशःवर्णिताः तत्रावशिष्टंकिंचिदाह सनकाद्याइति नावसन् नाश्रिताःऊर्ध्वरेतसोनैष्ठिकाः अंतस्तेषांवंशोनास्ति ॥ १॥ अधर्मोऽपिब्रह्मपुत्रस्तस्यवंशमाह मृषेतिचतुर्भिः दंभःपरप्रतारणं मायातदुचिताचेष्टा तयोःसोदरयोरपिदांपत्यमधर्मांशतया एवमुपर्यपि अप्रजः अपुत्रः ॥२॥ निकृतिःशठता यत् याभ्यांकलिश्चतस्यस्वसादुरुक्तिश्चेत्यर्थः ॥३॥ यातनार्ताप्रवेदना ॥ ४ ॥ प्रतिसर्गोऽनुसर्गएव यद्वा प्रतिसर्गःप्रलयःअधर्मस्यप्रलयहेतुत्वात्प्रतिसर्गत्वं एतत् एतमधर्मवंशं पुण्यमिति वर्जनद्वारापुण्यहेतुत्वात् ॥ ५॥

मनोःपुत्रवंशं हरेरंशोब्रह्मातस्यांशाद्देहार्धाज्जन्मयस्य ॥ ६ ॥ जगतोरक्षायांस्थितौ ॥ ७ ॥ सुनीतिःसुरुचिश्चजायेतंप्रोर्मध्ये ॥ ८ ॥ तयोः प्रियाप्रियत्वंप्रपंचयन् ध्रुवचरित्रमाह पंचभिरध्यायैःसुरुचेः पुत्रमुत्तमसंज्ञंलालयन् ॥ ९ ॥ तथाअंकारोहणंचिकीर्षमाणं ॥ १० ॥ गर्वोक्तिमेवाह त्रिभिर्नेति नृपतेर्धिष्ण्यमासनं नृपात्मजोऽपिभवान्नारोढुमर्हति ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुरुषमीश्वरं ॥ १३ ॥ मिषंतंपश्यंतं सन्न

अथातःकीर्त्तयेवंशंपुण्यकीर्त्तेःकुरूद्वह ॥ स्वायंभुवस्यापिमनोर्हरेरंशांशजन्मनः ॥ ६ ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ शतरूपापतेःसुतौ ॥ वासुदेवस्यकलयारक्षायांजगतःस्थितौ ॥ ७ ॥ जायेउत्तानपादस्यसुनीतिःसुरुचिस्त योः ॥ सुरुचिःप्रेयसीपत्युर्नेतरायत्सुतोध्रुवः ॥ ८ ॥ एकदासुरुचेःपुत्रमंकमारोप्यलालयन् ॥ उत्तमंनारुरुक्षं तंध्रुवंराजाऽभ्यनंदत ॥ ९ ॥ तथाचिकीर्षमाणंतंसपत्न्यास्तनयंध्रुवं ॥ सुरुचिःशृण्वतोराज्ञःसेर्ष्यमाहातिग र्विता ॥ १० ॥ नवत्सनृपतेर्धिष्ण्यंभवानारोढुमर्हति ॥ नगृहीतोमयायत्त्वंकुक्षावपिनृपात्मजः ॥ ११ ॥ बा लोऽसिवतनात्मानमन्यस्त्रीगर्भसंभृतं ॥ नूनंवदभवान्यस्यदुर्लभेऽर्थेमनोरथः ॥ १२ ॥ तपसाराध्यपुरुषंत स्यैवानुग्रहेणमे ॥ गर्भेत्वंसाधयात्मानंयदीच्छसिनृपासनं ॥ १३ ॥ मैत्रेयउवाच मातुःसपत्न्याःसुदु रुक्तिविद्धःश्वसन्रुषादंडहतोयथाऽहिः ॥ हित्वामिषंतंपितरंसन्नवाचंजगाममातुःप्ररुदन्सकाशं ॥ १४ ॥ तं निःश्वसंतंस्फुरिताधरोष्ठंसुनीतिरुत्संगउदूह्यबालं ॥ निशम्यतत्पौरमुखान्नितांतंसाविव्यथेयद्गदितंसपत्न्याः ॥ १५ ॥ सोत्सृज्यधैर्यंविललापशोकदावाग्निनादावलतेवबाला ॥ वाक्यंसपत्न्याःस्मरतीसरोजश्रियादृ शावाष्पकलामुवाह ॥ १६ ॥ दीर्घंश्वसंतीवृजिनस्यपारमपश्यतीबालकमाहबाला ॥ मामंगलंतातपरेषु मंस्थाभुंक्तेजनोयत्परदुःखदस्तत् ॥ १७ ॥

वाचंकुंठितवाचं ॥ १४ ॥ उदूह्यआरोप्य अंतःपुरजनमुखात् श्रुत्वा ॥ १५ ॥ शोकएवदावाग्निस्तेन दावाग्निगतालताइवस्थितासाबालाविलापंचकार ॥ १६ ॥ वृजिनस्यदुःखस्य अमंगलमपराधं परेषुमामंस्थाः यद्यतःपरेभ्योदुःखंददातियःसःस्वदत्तमेवदुःखंभुंक्ते ॥ १७ ॥

दुर्भगयामयाउदरेगृहीतः तस्याएवस्तन्येनवृद्धश्च दुर्भगत्वमेवाह यांमामिडस्पतिर्भूपतिर्भार्येतिवोढुंस्वीकर्तुंविलज्जते वाशब्दाद्दासीत्यपि ॥१८॥पितृभार्यात्वेनमात्रासमामातुःसपत्नी तयापियदुक्तंतपसाराध्यपुरुषमित्यादितदातथ्यकुरु अध्यासनंयदीच्छसि॥१९॥परिचर्यनिषेव्यविश्वविभावनायपालनायात्तास्वीकृता गुणाभिपत्तिः सत्त्वगुणाधिष्ठानंयेनतस्य जितआत्मामनःश्वसनःप्राणश्चयैस्तैरभिवंद्यं॥२०॥

सत्यंसुरुच्याऽभिहितंभवान्मेयद्दुर्भगायाउदरेगृहीतः ॥ स्तन्येनवृद्धश्चविलज्जतेयांभार्येतिवावोढुमिडस्पतिर्माम् ॥ १८ ॥ आतिष्ठतत्तातविमत्सरस्त्वमुक्तंसमात्राऽपियदव्यलीकं ॥ आराधयाधोऽक्षजपादपद्मंयदीच्छसेऽध्यासनमुत्तमोयथा ॥ १९ ॥ यस्यांघ्रिपद्मंपरिचर्यविश्वविभावनायात्तगुणाभिपत्तेः॥ अजोऽध्यतिष्ठत्खलुपारमेष्ठ्यंपदंजितात्मश्वसनाभिवंद्यं ॥ २० ॥ तथामनुर्वोभगवान्पितामहोयमेकमत्यापुरुदक्षिणैर्मखैः॥ इष्ट्वाऽभिपेदेदुरवापमन्यतोभौमंसुखंदिव्यमथापवर्ग्यं॥ २१ ॥ तमेववत्साश्रयभृत्यवत्सलंमुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपद्धतिं॥ अनन्यभावेनिजधर्मभाविते मनस्यवस्थाप्यभजस्वपूरुषं ॥ २२॥ नान्यंततःपद्मपलाशलोचनाद्दुःखच्छिदंतेमृगयामिकंचन ॥ योमृग्यतेहस्तगृहीतपद्मयाश्रियेतरैरंगविमृग्यमाणया ॥ २३ ॥ मैत्रेयउवाच एवंसंजल्पितंमातुराकर्ण्यार्थागमंवचः॥ संनियम्यात्मनात्मानंनिश्चक्रामपितुःपुरात्॥२४॥ नारदस्तदुपाकर्ण्यज्ञात्वातस्यचिकीर्षितं॥ स्पृष्ट्वामूर्धन्यघघ्नेनपाणिनाप्राहविस्मितः ॥ २५॥ अहोतेजःक्षत्रियाणांमानभंगममृष्यतां॥ बालोऽप्ययंहृदाधत्तेयत्समातुरसद्वचः॥ २६॥ नारदउवाच नाधुनाऽप्यवमानंतेसन्मानंवापिपुत्रक॥ लक्षयामःकुमारस्यसक्तस्यक्रीडनादिषु॥ २७॥

एकमत्यासर्वांतर्यामिदृष्ट्या ॥२१॥ मृग्यापदाब्जयोःपद्धतिर्मार्गोयस्य तमेवाश्रयशरणंव्रज ततोभजस्व नान्यस्मिन्भावोयस्यतस्मिन् निजधर्मैर्भाविते शोधिते॥२२॥तमेवेत्यनेनसूचितंसर्वोत्तमत्वंप्रपंचयति नान्यमिति हस्तेनगृहीतंदीपवत्पद्मंयया इतरैर्ब्रह्मादिभिः ॥२३॥ संजल्पितंविलापं ततः अर्थस्यागमोयस्मात्तथाभूतंवचआकर्ण्य ॥२४॥२५॥ विस्मितइत्युक्तंतदेवाह अहोतेजःप्रभावः ॥ २६ ॥ २७ ॥

विकल्पेमानापमानविवेकेसत्यपि भिन्नानसंतिकिंतुमोहकल्पिताएवेत्यर्थः कुतः यत्सुखंदुःखंवातन्निजकर्मभिरेवंभवतियतः ॥ २८ ॥ उपशमोपदेशेननिवर्त्तयति परितुष्येदितिषड्भिः ईश्वरगतिंवीक्ष्यईश्वरानुकूल्यंविनानोद्यमाःफलहेतवइतिज्ञात्वा परितुष्येत्संतोषमेवकुर्यात् ॥ २९ ॥ दुष्करश्चतवायमुद्यमइत्याहअथेतिद्वाभ्यां यस्यप्रसादमवरोद्धुंप्राप्तुमिच्छसि ॥ ३० ॥ निःसंगेनतीव्रयोगेनसमाधिनामृगयंतोऽपि यस्यपदवींमार्गंनविदुःसदेवोदुराराध्यः ॥ ३१ ॥ श्रेयसांकालेवृद्धत्वे ॥ ३२ ॥ सुखदुःखयोर्मध्येसुखेसतिपुण्यंक्षीयतइतिदुःखेसतिपापंक्षी

विकल्पेविद्यमानेऽपिनत्यसंतोषहेतवः ॥ पुंसोमोहमृतेभिन्नायल्लोकेनिजकर्मभिः ॥ २८ ॥ परितुष्येत्ततस्ताततावन्मात्रेणपूरुषः ॥ दैवोपसृप्तंयावद्वीक्ष्येश्वरगतिंबुधः ॥ २९ ॥ अथमात्रोपदिष्टेनयोगेनावरुरुत्ससि ॥ यत्प्रसादंसवैपुंसांदुराराध्योमतोमम ॥ ३० ॥ मुनयःपदवींयस्यनिःसंगेनोरुजन्मभिः ॥ नविदुर्मृगयंतोऽपितीव्रयोगसमाधिना ॥ ३१ ॥ अतोनिवर्ततामेषनिर्बंधस्तवनिष्फलः ॥ यतिष्यतिभवान्कालेश्रेयसांसमुपस्थिते ॥ ३२ ॥ यस्ययद्दैवविहितंसतेनसुखदुःखयोः ॥ आत्मानंतोषयन्देहीतमसःपारमृच्छति ॥ ३३ ॥ गुणाधिकान्मुदंलिप्सेदनुक्रोशंगुणाधमात् ॥ मैत्रींसमानादन्विच्छेन्नतापैरभिभूयते ॥ ३४ ॥ ध्रुवउवाच सोऽयंशमोभगवतासुखदुःखहतात्मनां ॥ दर्शितःकृपयापुंसांदुर्दर्शोऽस्मद्विधैस्तुयः ॥ ३५ ॥ अथापिमेविनीतस्यक्षात्रंघोरमुपेयुषः ॥ सुरुच्यादुर्वचोबाणैर्नभिन्नेश्रयतेहृदि ॥ ३६ ॥ पदंत्रिभुवनोत्कृष्टंजिगीषोःसाधुवर्त्ममे ॥ ब्रूह्यस्मत्पितृभिर्ब्रह्मन्नन्यैरप्यनधिष्ठितं ॥ ३७ ॥ नूनंभवान्भगवतोयोऽगजःपरमेष्ठिनः ॥ वितुदन्नटतेवीणांहितार्थंजगतोऽर्कवत् ॥ ३८ ॥ मैत्रेयउवाच इत्युदाहृतमाकर्ण्यभगवान्नारदस्तथा ॥ प्रीतःप्रत्याहतंबालंसद्वाक्यमनुकंपया ॥ ३९ ॥

यतइत्यात्मानंतोषयन् तमसःपारंमोक्षंप्राप्नोति ॥ ३३ ॥ किंच गुणैरधिकात्पुंसइतिल्यब्लोपेपंचमी तंदृष्ट्वाप्रीतिंकुर्यात् नत्वसूयामित्यर्थः अनुक्रोशंकृपांलिप्सेत् नतुतिरस्कारं समानान्मैत्रींनतुस्पर्धां ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ क्षात्रंस्वभावंप्राप्तवतः अतएवाविनीतस्य दुर्वाक्यबाणैर्भिन्नेहृदिनश्रयतेनतिष्ठति ॥ ३६ ॥ अन्यैरनधिष्ठितंत्रिभुवनेउत्कृष्टपदंजेतुमिच्छोर्मे साधुवर्त्ममार्गंब्रूहि ॥ ३७ ॥ अंकजइतिपाठेउत्संगाज्जातोयोनारदःसभवान् वीणांवितुदन्वादयन् हिताय अटति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

निःश्रेयसस्यअभिप्रेतार्थस्यपंथाः कोऽसावित्यतआह भगवान्वासुदेवः अतएवतंभज ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मधुवनाख्यंयमुनायास्तटंगच्छ यत्रमधुवने ॥ ४२ ॥ अध्ययनाद्यभावेऽपिआत्मनउचितानियोग्यानिदेवतानमस्कारादीनि कृत्वेतियमनियमाउक्ताः आसनकल्पनंच कुशादिभिः स्वस्तिकादिभिश्च ॥ ४३ ॥ प्राणेंद्रियमनसांमलंचांचल्यंव्युदस्येति प्राणायामप्रत्याहारौ धारणामाह अभिध्यायेदित्यादि

नारदउवाच जनन्याभिहितःपंथाःसवैनिःश्रेयसस्यते॥ भगवान्वासुदेवस्तंभजतत्प्रवणात्मना॥ ४०॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्यंयइच्छेच्छ्रेयआत्मनः॥ एकमेवहरेस्तत्रकारणंपादसेवनं॥४१॥ तत्तातगच्छभद्रंतेय मुनायास्तटंशुचि॥ पुण्यंमधुवनंयत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः॥ ४२॥ स्नात्वाऽनुसवनंतस्मिन्कालिंद्याःसलिले शिवे॥ कृत्वोचितानिनिवसन्नात्मनःकल्पितासनः॥ ४३॥ प्राणायामेनत्रिवृताप्राणेंद्रियमनोमलं॥ शनै र्व्युदस्याभिध्यायेन्मनसागुरुणागुरुं॥ ४४॥ प्रसादाभिमुखंशश्वत्प्रसन्नवदनेक्षणं॥ सुनासंसुभ्रुवंचारुक पोलंसुरसुंदरं॥४५॥ तरुणंरमणीयांगमरुणोष्ठेक्षणाधरं॥ प्रणताश्रयणंनृम्णंशरण्यंकरुणार्णवं॥४६॥ श्रीवत्सांकंघनश्यामंपुरुषंवनमालिनं॥ शंखचक्रगदापद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजं॥ ४७॥ किरीटिनंकुंडलिनंके यूरवनमालिनं॥ कौस्तुभाभरणग्रीवंपीतकौशेयवाससं॥ ४८॥ कांचीकलापपर्यस्तंलसत्कांचननूपुरं॥ द र्शनीयतमंशांतंमनोनयनवर्धनं॥ ४९॥ पद्भ्यांनखमणिश्रेण्याविलसद्भ्यांसमर्चतां॥ हृत्पद्मकर्णिकाधिष्ण्य माक्रम्यात्मन्यवस्थितं॥ ५०॥

षड्भिः गुरुणाधीरेणमनसागुरुंश्रीहरिम् ॥४४॥ सुरेषुसुंदरम् ॥४५॥ रमणीयान्यंगानियस्य ओष्ठश्चईक्षणाचओष्ठेक्षणेअरुणेओष्ठेक्षणेधा रयतीतितथातम् अरुणमोष्ठमीक्षणंचधारयतीतिवा नृम्णंसुखकरम् यद्वा नृम्णंधनंसर्वपुरुषार्थनिधिमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ पुरुषंपुरुषलक्ष णयुक्तम् ॥ ४७ ॥ कौस्तुभस्याभरणंग्रीवायांयस्य ॥ ४७ ॥ कांचीकलापेनपर्यस्तंपरिवेष्टितम् मनोनयनयोर्वर्धनंहर्षकरम् ॥ ४९ ॥ हृत्पद्मकर्णिकायांधिष्ण्यंमध्यस्थानंतदाक्रम्य समर्चतामात्मनिमनसिस्थितम् ॥ ५० ॥

ध्यानमाह स्मयमानमिति नियतेनप्रागुक्तयाधारणयासुस्थिरेण अतएकभूतेनएकाग्रेण धारणोक्तानिविशेषणांनिध्यानेऽपिद्रष्टव्यानि यद्वा यथोक्तमात्रमेव तदुक्तमेकादशस्कंधे नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयेन्मुखमिति ॥५१॥ समाधिमाह एवमिति तूर्णंशीघ्रंसंपन्नंसत् ॥ ५२ ॥ जप्योमंत्रः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ द्रव्याण्येवाह सलिलैरिति शस्तैःदूर्वांकुरैः वन्यैरेवांशुकैः भूर्जत्वगादिभिः ॥ ५५ ॥ पूजाया अधिष्ठानमाह लब्ध्वासंपाद्य द्रव्यमयींशिलादिनिर्मितां पूजासादुण्यहेतूनाह सार्द्धाभ्यां आभृतात्माधृतचित्तः मितंवन्यंभुंक्तइतितथा

स्मयमानमभिध्यायेत्सानुरागावलोकनं ॥ नियतेनैकभूतेनमनसावरदर्षभं ॥ ५१ ॥ एवंभगवतोरूपंसुभद्रं ध्यायतोमनः ॥ निर्वृत्त्यापरयातूर्णंसंपन्नंननिवर्त्तते ॥ ५२ ॥ जप्यश्चपरमोगुह्यःश्रूयतांमेनृपात्मज ॥ यंसप्त रात्रंप्रपठन्पुमान्पश्यतिखेचरान् ॥ ५३ ॥ ओंनमोभगवतेवासुदेवाय मंत्रेणानेनदेवस्यकुर्याद्द्रव्यम यींबुधः ॥ सपर्यांविविधैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित् ॥ ५४ ॥ सलिलैःशुचिभिर्माल्यैर्वन्यैर्मूलफलादिभिः ॥ श स्तांकुरांशुकैश्चार्चेत्तुलस्याप्रिययाप्रभुं ॥ ५५ ॥ लब्ध्वाद्रव्यमयीमर्चांक्षित्यंब्वादिषुचार्चयेत् ॥ आभृतात्मा मुनिःशांतोयतवाङ्मितवन्यभुक् ॥ ५६ ॥ स्वेच्छाऽवतारचरितैरचिंत्यनिजमायया ॥ करिष्यत्युत्तमश्लोक स्तद्ध्यायेद्धृदयंगतं ॥ ५७ ॥ परिचर्याभगवतोयावत्यःपूर्वसेविताः ॥ तामंत्रहृदयेनैवप्रयुंज्यान्मंत्रमूर्त्तये ॥ ॥५८॥ एवंकायेनमनसावचसाचमनोगतं ॥ परिचर्यमाणोभगवान्भक्तिमत्परिचर्यया ॥ ५९ ॥ पुंसाममा यिनांसम्यग्भजतांभाववर्धनः ॥ श्रेयोदिशत्यभिमतंयद्धर्मादिषुदेहिनां ॥ ६० ॥ विरक्तश्चेंद्रियरतौभक्तियो गेनभूयसा ॥ तंनिरंतरभावेनभजेताद्धाविमुक्तये ॥ ६१ ॥ इत्युक्तस्तंपरिक्रम्यप्रणम्यचनृपार्भकः ॥ य यौमधुवनंपुण्यंहरेश्चरणचर्चितम् ॥ ६२ ॥

॥५६॥ यत्करिष्यतीतितदानीमवतारप्राचुर्याभावात् ॥५७॥ पूर्वसेविताःसेवनंकारिताःकार्यत्वेनविहिताइत्यर्थः मंत्रहृदयेनद्वादशाक्षरेण ॥ ५८ ॥ एवमुक्तरीत्यामनोगतंयथाभवतितथा कायादिभिर्भक्तिमत्यापरिचर्ययापरिचर्यमाणोधर्मार्थकामेषुयत्अभिमतंतत्श्रेयोदि शतीतिद्वयोरन्वयः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ विरक्तःसन्भजेत्किमर्थंमुक्तये ॥ ६१ ॥ हरेश्चरणाभ्यांचर्चितंमंडितं ॥ ६२ ॥

अर्हितंसत्कृत्यसमर्पितमर्हणमर्घादिकंयस्मै ॥ ६३ ॥ किंवानरिष्यतेननश्यतीतिसवितर्कःप्रश्नः ॥ ६४ ॥ मात्रासहनिर्वासितइतितस्याअ
ध्यनादृतत्वात् ॥ ६५ ॥ मास्मादंतिकिंखिन्नखादंतीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ देवेनश्रीहरिणागुप्तमात्मसात्कृत्वारक्षितं यस्ययशोजग

तपोवनंगतेतस्मिन्प्रविष्टोंऽतःपुरंमुनिः ॥ अर्हितार्हणकोराज्ञसुखासीनउवाचतं ॥ ६३ ॥ नारदउवाच श
जन्किंध्यायसेदीर्घंमुखेनपरिशुष्यता ॥ किंवानरिष्यतेकामोधर्मोवाऽर्थेनसंयुतः ॥ ६४ ॥ राजोवाच सुतो
मेबालकोब्रह्मन्स्त्रैणेनाकरुणात्मना ॥ निर्वासितःपंचवर्षःसहमात्रामहान्कविः ॥ ६५ ॥ अप्यनाथंवनेब्रह्म
न्मास्मादंत्यर्भकंवृकाः ॥ श्रांतंशयानंक्षुधितंपरिम्लानमुखांबुजं ॥ ६६ ॥ अहोमेवतदौरात्म्यंस्त्रीजितस्योप
धारय ॥ योऽकंप्रेम्णारुरुक्षंतंनाभ्यनंदमसत्तमः ॥ ६७ ॥ नारदउवाच मामाशुचःस्वतनयंदेवगुप्तंवि
शांपते ॥ तत्प्रभावमविज्ञायप्रावृंक्तेयद्यशोजगत् ॥ ६८ ॥ सुदुष्करंकर्मकृत्वालोकपालैरपिप्रभुः ॥ एष्यत्य
चिरैतोराजन्यशोविपुलयंस्तव ॥ ६९ ॥ मैत्रेयउवाच इतिदेवर्षिणाप्रोक्तंविश्रुत्यजगतीपतिः ॥ राज
लक्ष्मीमनादृत्यपुत्रमेवान्वचिंतयत् ॥ ७० ॥ तत्राभिषिक्तःप्रयतस्तामुपोष्यविभावरीं ॥ समाहितःपर्यचरदृ
ष्यादेशेनपूरुषं ॥ ७१ ॥ त्रिरात्रांतेत्रिरात्रांतेकपित्थबदराशनः ॥ आत्मवृत्त्यनुसारेणमासंनिन्येऽर्चयन्हरिं ॥
॥ ७२ ॥ द्वितीयंचतथामासंषष्ठेषष्ठेऽर्भकोदिने ॥ तृणपर्णादिभिःशीर्णैःकृतान्नोऽभ्यर्चयद्विभुं ॥ ७३ ॥ तृती
यंचानयन्मासंनवमेनवमेऽहनि ॥ अब्भक्षउत्तमश्लोकमुपाधावत्समाधिना ॥ ७४ ॥ चतुर्थमपिवैमासंद्वा
दशेद्वादशेऽहनि ॥ वायुभक्षोजितश्वासोध्यायन्देवमधारयत् ॥ ७५ ॥ पंचममास्यनुप्राप्तेजितश्वासोनृपात्म
जः ॥ ध्यायन्ब्रह्मपदेकेनतस्थौस्थाणुरिवाचलः ॥ ७६ ॥

प्राप्नोति ॥ ६८ ॥ विपुलंयन्विस्तारयन् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ध्रुवोमधुवनेकिमकरोदित्यपेक्षायामाह तत्रेत्यादिना अभिषिक्तःस्ना
तःयस्यांप्राप्तःतां ॥ ७१ ॥ कपित्थानिबदराणिचअशनंयस्य आत्मवृत्तिः देहस्थितिः तदनुसारे ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ तृतीयंचआनयन्ईष
दिवनयन्नुपाधावदित्यन्वयः प्रतिमासमाहारसंकोचंतपोऽतिरेकंचकृतवानित्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६

भूतानिशब्दादीनिइंद्रियाणिचआशेरतेयस्मिन् तन्मनआकृष्यब्रह्मध्यायन् ॥ ७७॥ धारयमाणस्यसतः तस्यतेजःसोढुमशक्नुवंतः ॥७८॥ तस्यांगुष्ठेननिपीडिता आक्रांतासतीमहीतत्रतदाअर्धनेनाम समेंशके अर्धशब्दस्यनपुंसकत्वादंशांशिनोरभेदाच्चैवंसामानाधिकरण्यं इभें द्रेणाधिष्ठितातरीनौर्यथापदेपदेसव्यतोदक्षिणतश्चनमतितद्वत् ॥७९॥ अन्यदप्याश्चर्यमाह तस्मिन्ध्रुवे विश्वंविश्वात्मकंविष्णुमात्मनःसकाशादनन्ययाधियाआत्माभेददृष्ट्या अभिध्यायतिसति किंकृत्वा असुंप्राणंतद्वारंचनिरुध्यआत्मन्येकीकृत्यस्वप्राणनिरोधेकृतेविश्वस्य

सर्वतोमनआकृष्यत्द्दिभूतेंद्रियाशयं ॥ ध्यायन्भगवतोरूपंनाद्राक्षीत्किंचनापरं ॥ ७७॥ आधारंमहदादीनांप्रधानपुरुषेश्वरं ॥ ब्रह्मधारयमाणस्यत्रयोलोकाश्चकंपिरे ॥ ७८ ॥ यदैकपादेनसपार्थिवार्भकस्तस्थौतदंगुष्ठनिपीडितामही ॥ ननामतत्रार्धमिभेंद्रधिष्ठितातरीवसव्येतरतःपदेपदे ॥ ७९ ॥ तस्मिन्नभिध्यायतिविश्वमात्मनोद्वारंनिरुध्यासुमनन्ययाधिया ॥ लोकानिरुच्छ्वासनिपीडिताभृशंसलोकपालाःशरणंययुर्हरिं ॥ ॥ ८० ॥ देवाऊचुः नैवंविदामोभगवन्प्राणरोधंचराचरस्याखिलसत्त्वधाम्नः ॥ विधेहितन्नोवृजिनाद्विमोक्षंप्रामावयंत्वांशरणंशरण्यं ॥ ८१ ॥ श्रीभगवानुवाच माभैष्टबालंतपसोदुरत्ययान्निवर्तयिष्ये प्रतियातस्वधाम ॥ यतोहिवःप्राणनिरोधआसीदौत्तानपादिर्मयिसंगतात्मा ॥ ८२ ॥ इतिश्रीभा०म०च० ध्रुवचरितेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ मैत्रेयउवाच तएवमुच्छिन्नभयाउरुक्रमेकृतावनामाःप्रययुस्त्रिविष्टपं ॥ सहस्रशीर्षाऽपिततोगरुत्मतामधोर्वनंभृत्यदिदृक्षयागतः ॥ १ ॥

प्राणनिरोधोजातइतिभावः ॥ ८० ॥ एवंप्राणनिरोधंकदाचिदपिनविद्मः अखिलसत्वधाम्नः सर्वप्राणिशरीरस्य तस्माद्वृजिनात् क्लेशात् ॥ ८१ ॥ यतोबालात् कोसौबालः कथंचतस्मात्प्राणनिरोधइत्यतआह उत्तानपादस्यपुत्रोमयिविश्वरूपेसंगतात्मा ऐक्यंप्राप्तोवर्त्ततइति ॥ ८२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥छ॥ ॥०॥ नवमेतुहरिंस्तुत्वालब्ध्वातस्माद्वरं ध्रुवः॥प्रत्यागत्याकरोद्राज्यंपित्रादत्तमितीर्यते ॥ १ ॥ एवंभगवद्वाक्येनगतभयाः ॥ १ ॥

सर्वैध्रुवः योमविपाकेनदार्ढ्येननिश्चलया गरुडाधिरूढंपुरतःस्थितमपियदांऽतर्दृष्टित्वादसौनापश्यत्तदाभगवतैवांतःस्वरूपमाकृष्टंततस्तिरो हितमुपलक्ष्यव्युत्थितःसन् तदवस्थंयादृगंतःस्फुरितस्तादृशं ॥२॥ आगतसाध्वसः जातसंभ्रमः विनमय्य आननंकृत्वा संभ्रममेवाह दृ ग्भ्यांप्रपिबन्निवपश्यन्नवंदन आस्येनचुंबन्निवावंदत भुजाभ्यामाश्लिषन्निवावंदतेत्यर्थः ॥ ३ ॥ विवक्षंतंतद्गुणान्वक्तुमिच्छंतं अतद्विदंस्तु त्यादिकर्तुमजानंतं अस्यध्रुवस्यसर्वस्यचहृद्यवस्थितत्वात् ज्ञात्वा ब्रह्ममयेनवेदात्मकेनशंखेन॥४॥ भगवताप्रतिपादितांगिरंप्रतिपद्येतिशे षः प्रतिपद्यतामितिपाठेतांवेदात्मिकां परिज्ञातःपरात्मनोरीश्वरजीवयोर्निर्णयोयेनसः अतएवभक्त्याभावःप्रेमयस्य असत्वरंस्थैर्येणपरि

सर्वैधियायोगविपाकतीव्रयाहृत्पद्मकोशेस्फुरितंतडित्प्रभं ॥ तिरोहितंसहसैवोपलक्ष्यबहिःस्थितंतदवस्थं ददर्श ॥ २ ॥ तद्दर्शनेनागतसाध्वसःक्षितावववंदतांगंविनमय्यदंडवत् ॥ दृग्भ्यांप्रपश्यन्प्रपिबन्निवार्भकश्चुं बन्निवास्येनभुजैरिवाश्लिषन् ॥३॥ सतंविवक्षंतमतद्विदंहरिर्ज्ञात्वाऽस्यसर्वस्यचहृद्यवस्थितः ॥ कृतांजलिं ब्रह्ममयेनकंबुनापस्पर्शबालंकृपयाकपोले ॥ ४ ॥ सवैतदैवप्रतिपादितांगिरंदैवींपरिज्ञातपरात्मनिर्णयः ॥ तंभक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्वरंपरिश्रुतोरुश्रवसंध्रुवक्षितिः ॥ ५ ॥ ध्रुवउवाच योऽतःप्रविश्यममवाचमिमांप्रसुप्तांसंजीवयत्यखिलशक्तिधरःस्वधाम्ना ॥ अन्यांश्चहस्तचरणश्रवणत्वगादीन्प्राणान्नमोभगवतेपुरुषायतुभ्यं ॥ ६ ॥ एकस्त्वमेवभगवन्निदमात्मशक्त्यामायाख्ययोरुगुणयामहदाद्यशेषं ॥ सृष्ट्वाऽनुविश्यपुरुषस्तदसद्गुणेषुनानेवदारुषुविभावसुवद्विभासि ॥ ७ ॥

तःश्रुतंविख्यातमुरुश्रवः कीर्त्तिर्यस्यतं ध्रुवाक्षितिःस्थानंयस्येतिभावनिर्देशः ॥ ५ ॥ ईशानुग्रहसंप्राप्तवागाद्यद्भुतशक्तिभिः ॥द्वादशादित्य संकाशैःश्लोकैरस्तौद्धरिंध्रुवः ॥ योमेप्रसुप्तांलीनांवाचमन्यांश्चप्राणानिंद्रियाणिस्वधाम्नाचिच्छक्त्यासंजीवयति यतः अखिलाश्चक्षुरादि ज्ञानक्रियाशक्तीर्धारयतीतितथापुरुषायांतर्यामिणे ॥ ६ ॥ ननुवागादींद्रियशक्तिधरावह्न्यादयःप्रसिद्धानाहमित्यतआह एकइति अ नुविश्यपुरुषोंऽतर्यामीत्वमेकएव तस्यामायायाः असत्सुगुणेष्विंद्रियादिषुस्थितःसन् तत्तद्देवतारूपोनानेवभासि नतुत्वद्व्यतिरेकेणज्ञान क्रियाशक्तिधरःकश्चिदस्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अपिच किंवक्तव्यंवह्न्यादयोज्ञानादिशक्तिधरानभवंतीति यस्मात्ब्रह्मणोऽपिज्ञानंत्वदधीनमेवेत्याह त्वद्दत्तयावयुनयाज्ञानेनभवंतंशरणं प्रपन्नोब्रह्माइदंविश्वमचष्ट अपश्यत् कथंसुप्तःपुरुषः प्रबुद्धःसन्यथापश्यतितद्वत् अतःआपवर्ग्यामुक्तास्तेषामपिशरणं कृतविदास वैंद्रियजीवनेनत्वत्कृतमुपकारंजानताकथंविस्मर्यते एवंभूतंत्वामभजंतःकृतघ्नाइत्यर्थः ॥८ ॥ येचमादृशाःकामाद्यर्थंभजंतितेऽतिमूढाइ त्याह नूनमिति भवाप्ययौजन्ममरणेतद्विमोक्षेहेतुंत्वामन्यहेतोःकामाद्यर्थंभजंति तेनूनंविमुष्टमतयः वंचितचित्ताः यतस्तेकल्पतरुं त्वाम र्चंति ततःकुणपतुल्येनदेहेनोपभोग्यंसुखमिच्छंति नचेच्छायोग्यंतदित्याह यत्स्पर्शजंविषयसंबंधजन्यंसुखंतन्नरकेऽपिभवति ॥९॥ ननु

त्वद्दत्तयावयुनयेदमचष्टविश्वंसुप्तप्रबुद्धइवनाथभवत्प्रपन्नः ॥ तस्यापवर्ग्यशरणंतवपादमूलंविस्मर्यतेकृत विदाकथमार्तबंधो ॥ ८॥ नूनंविमुष्टमतयस्तवमाययातेयेत्वांभवाप्ययविमोक्षणमन्यहेतोः॥ अर्चंतिकल्प कतरुंकुणपोपभोग्यमिच्छंतियत्स्पर्शजंनिरयेऽपिनृणां ॥ ९ ॥ यानिर्वृतिस्तनुभृतांतवपादपद्मध्यानाद्भव ज्जनकथाश्रवणेनवास्यात् ॥ साब्रह्मणिस्वमहिमन्यपिनाथमाभूत्किंत्वंतकासिलुलितात्पततांविमानात् ॥ ॥ १० ॥ भक्तिंमुहुःप्रवहतांत्वयिमेप्रसंगोभूयादनंतमहतामभलाशयानां ॥ येनांजसोल्बणमुरुव्यसनंभ वाब्धिंनेष्येभवद्गुणकथाऽमृतपानमत्तः॥ ११ ॥ तेनस्मरंत्यतितरांप्रियमीशमर्त्यंयेचान्वदःसुतसुहृद्गृहवित्त दाराः॥ येत्वब्जनाभभवदीयपदारविंदसौगंध्यलुब्धहृदयेषुकृतप्रसंगाः॥ १२॥

स्वर्गादिसुखंसकामैःप्राप्यतेनिष्कामभजनेतन्नस्यादित्यतआह येति स्वमहिमनिनिजानंदरूपेऽपिमाभूत् नभवत्वित्यर्थः अंतकस्यासिना कालेन लुलितात्खंडितात् विमानात् पततांसानास्तीतिकिमुवक्तव्यं ॥ १० ॥ अतस्तेकथाश्रवणायसत्संगंतिदेहीत्याह भक्तिंत्वयिप्रवह तांसातत्येनकुर्वतां ननुमोक्षंकिंनयाचसेअतआह येनमहत्प्रसंगेनअंजसाअयत्नतएवउल्बणिव्यसनानियस्मिन्‌ तंनेष्येपारंगमिष्यामि भवद्गुणकथैवामृतंतस्यपानेनमत्तःसन् ॥ ११॥ कथाऽमृतपानस्यमादकत्वमाह तेअतितरांप्रियमपिमर्त्यंदेहंनस्मरंति नानुसंदधते येचसु तादयः अदःमर्त्यमनुसंबद्धास्तानपि केतेनस्मरंति येकृतप्रसंगाः केषुभवदीयपदारविंदसौगंध्येनलुब्धंहृदयंयेषांतेषु तुशब्देनान्येषांकेव लयोगादिनिष्ठानांदेहाद्यभिमानान्निवृत्तिंदर्शयति ॥ १२ ॥

नन्वेवं विद्वानपि त्वं किमित्यभिमानं वहस्यत आह तिर्यगिति तिर्यङ्गादिभिः परिचितं व्याप्तं संतोऽसंतश्च विशेषा यस्य महदादीन्यनेकानि कारणानि यस्य हे परम अज ते इदं स्थविष्ठं विराड्रूपं केवलं वेद्मि अतः परमीश्वरं स्वरूपं न वेद्मि यत्र वादः शब्दव्यापारो नास्ति तद्ब्रह्मरूपं च न वेद्मि अतोऽभिमानो न निवर्त्तत इति भावः ॥ १३ ॥ तदेवं भगवदनुकंपया तद्रूपद्वयं ज्ञात्वेश्वररूपमनुवर्णयन्नमस्करोति कल्पांत एतदिति एतत्त्रैलोक्यं यः पुमान् शेते स्वस्मिन्नेव दृक् न बहिर्यस्य योगनिद्रारूढत्वात् अनंतसखः शेषसहायः तदंके शेषोत्संगे यस्य नाभिरेव सिंधुः समुद्रः तस्मिन् रोहतीति तथा तस्मिन्कांचनलोकपद्मे यस्य गर्भे कर्णिकायां द्युमान्तेजस्वी ब्रह्मा भवति तं प्रणतोऽस्मीत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननु ममापि स्वापाद्यवस्थावत्त्वे कोऽजीवाद्विशेष इत्यत आह त्वं तु व्यतिरिक्तः जीवविलक्षणः आस्से तिष्ठसि वैलक्षण्यमेवाह त्वं तु नित्यमुक्तः जीवस्तु त्वत्प्रसा

तिर्यङ्गद्विजसरीसृपदेवदैत्यमर्त्यादिभिः परिचितं सदसद्विशेषं ॥ रूपं स्थविष्ठमज ते महदाद्यनेकं नातः परं परम वेद्मि न यत्र वादः ॥ १३ ॥ कल्पांत एतदखिलं जठरेण गृह्णन् शेते पुमान्स्वदृगनंतसखस्तदंके ॥ यन्नाभिसिंधुरुहकांचनलोकपद्मगर्भे द्युमान्भगवते प्रणतोऽस्मि तस्मै ॥ १४ ॥ त्वं नित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्ध आत्मा कूटस्थ आदिपुरुषो भगवांस्त्र्यधीशः ॥ यद्बुद्ध्यवस्थितिमखंडितया स्वदृष्ट्या द्रष्टा स्थितावधिमखो व्यतिरिक्त आस्से ॥ १५ ॥ यस्मिन्विरुद्धगतयो ह्यनिशं पतंति विद्यादयो विविधशक्तय आनुपूर्व्यात् ॥ तद्ब्रह्म विश्वभवमेकमनंतमाद्यमानंदमात्रमविकारमहं प्रपद्ये ॥ १६ ॥

दान्मुच्यते त्वं परिशुद्धः स तु मलिनः त्वं तु विबुद्धः स त्वज्ञः त्वमात्मा स तु जडः त्वं कूटस्थः स तु विकारी त्वमादिपुरुषः स त्वादिमान् त्वं तु भगवान् स तु भगहीनः त्वं त्रयाणां गुणानामधीशः स तु परतंत्रः कुत एतद्वैलक्षण्यं यद्यतः बुद्ध्यवस्थितिं बुद्धेस्तास्ता अवस्था अखंडितया स्वदृष्ट्या चिच्छक्त्या द्रष्टा पश्यति द्रष्टेति तृन्प्रत्ययांतः अतो बुद्ध्यवस्थितिमित्यत्र षष्ठ्यभावः तथाभूत एव त्वं स्थितौ पालने अधिमखः यज्ञाधिष्ठाता श्रीविष्णुः ॥ १५ ॥ तमेव ब्रह्मरूपेण ज्ञातं नमस्करोति यस्मिन्निति पतंति अकस्मादुद्भवंति विश्वस्य भवो यस्मात् एकमखंडं आद्यमनादिम् ॥ १६ ॥

सकामभजनादपिमोक्षमाशासानआह हेभगवन् पुरुषार्थःपरमानंदःसएवमूर्त्तिर्यस्य तस्यतवपादपद्ममाशिषोराज्यादेःसकाशात् स
त्याआशीः परमार्थफलंनिश्चितं कस्य तथातेनप्रकारेणत्वमेवपुरुषार्थइत्येवंनिष्कामतयाअन्वनुभजतः यद्यप्येवंतथापि हेआर्यस्वामि
न् दीनान्सकामानपि अस्मान् भगवान्परिपाति संसारभयात्रक्षत्येव यतः अनुग्रहेहिताचरणे कातरःपरवशः यथानवप्रसूतावाश्राधे
नुर्वत्संक्षीरंपाययतिवृकादिभ्योरक्षतितद्वत् ॥१७॥१८॥ व्यवसितंसंकल्पितं ॥१९॥ तत्प्रयच्छामीत्युक्तंकितदित्यपेक्षायामाह नान्यैरिति
सार्धद्वाभ्यां हेभद्रध्रुवाक्षितिर्निवासोयस्मिन् आहितमर्पितं ॥ २० ॥ धान्याक्रमणायभ्राम्यमाणानांपशूनांबंधनस्तंभोमेढीतस्यांवली

सत्याशिषोहिभगवंस्तवपादपद्ममाशीस्तथाऽनुभजतःपुरुषार्थमूर्त्तेः ॥ अप्येवमार्यभगवान्परिपातिदीना
न्वाश्रेववत्सकमनुग्रहकातरोऽस्मान् ॥ १७ ॥ मैत्रेयउवाच अथाभिष्टुतएवंवैसत्संकल्पेनधीमता ॥
भृत्यानुरक्तोभगवान्प्रतिनंद्येदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ श्रीभगवानुवाच वेदाहंतेव्यवसितंहृदिराजन्यबाल
क ॥ तत्प्रयच्छामिभद्रंतेदुरापमपिसुव्रत ॥ १९ ॥ नान्यैरधिष्ठितंभद्रयद्भ्राजिष्णुध्रुवक्षिति ॥ यत्रग्रहर्क्षतारा
णांज्योतिषांचक्रमाहितं ॥ २० ॥ मेढ्यांगोचक्रवत्स्थास्नुपरस्तात्कल्पवासिनां ॥ धर्मोग्निःकश्यपःशुक्रोमुन
योयेवनौकसः ॥ चरंतिदक्षिणीकृत्यभ्रमंतोयत्सतारकाः ॥ २१ ॥ प्रस्थितेतुवनंपित्रादत्वागांधर्मसंश्रयः ॥
षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रंरक्षिताव्याहतेन्द्रियः ॥ २२ ॥ त्वद्भ्रातर्युत्तमेनष्टेमृगयायांतुतन्मनाः ॥ अन्वेषंतीवनंमाता
दावाग्निंसाप्रवेक्ष्यति ॥ २३ ॥ इष्ट्वामांयज्ञहृदयंयज्ञैःपुष्कलदक्षिणैः ॥ भुक्त्वाचेहाशिषःसत्याअंतेमांसंस्मरि
ष्यसि ॥ २४ ॥ ततोगंतासिमत्स्थानंसर्वलोकनमस्कृतं ॥ उपरिष्टादृषिभ्यस्त्वंयतोनावर्ततेगतः ॥ २५ ॥

वर्दसमूहवत् अवांतरकल्पवासिनांपरस्तादपिस्थास्नुलोकत्रयनाशेऽप्यनश्वरं धर्माग्न्यादयोनक्षत्ररूपाः वनौकसःसप्तर्षयः यत्प्रदक्षिणी
कृत्यभ्रमंतश्चरंति ॥ २१ ॥ एतच्चराज्यानंतरंभविष्यतीत्याह प्रस्थितइति तुभ्यंपृथ्वींदत्वावनंप्रस्थितेभावेक्तः वनंप्रतिदीर्घगमनेकृतेसति
रक्षितारक्षिष्यसि ॥ २२ ॥ त्वयाअसंकल्पितमपि मद्भक्तस्यतवद्रोहादेवंभविष्यतीत्याह त्वद्भ्रातरीति सासुरुचिःदावाग्निंप्रवेक्ष्यति ॥ २३ ॥
किंच इष्ट्वामांयज्ञोहृदयंप्रियामूर्तिर्यस्यतं ॥ २४ ॥ यतःस्थानात् ॥ २५ ॥

अतिदिश्यद्दत्वा ॥२६॥ संकल्पजंमनोरथं पादसेवयाप्रापितंसंकल्पस्यनिर्वाणंसमाप्तिर्यस्मात् ॥ २७ ॥ मायाविनः सकामस्ययत्सुदुर्लभंहरेःपदंतदेकेनैवजन्मनालब्ध्वापिस्वमात्मानंमनःअसिद्धार्थमप्राप्तमनोरथमिवंकथममन्यत पुरुषार्थविदपि ॥ २८ ॥ २९ ॥ तापमेवाह समाधिनेतिसार्धैःषड्भिः नैकेअनेकेभवायस्मिन् बहुजन्माभ्यस्तेनेत्यर्थः प्रणामस्तुत्यादिसमयेगरुडाधिरूढस्यहरेःपादच्छायायां स्थितमात्मानंस्मरन्नाह छायामुपेत्येति पृथग्भ्रतिः भेददृष्टिःसन् हाकष्टमितिभावः ॥ ३० ॥ अनात्म्यमात्मशून्यत्वमज्ञत्वं भवच्छेतुः य

मैत्रेयउवाच इत्यर्चितःसभगवानतिदिश्यात्मनःपदं॥ बालस्यपश्यतोधामस्वमगाद्गरुडध्वजः ॥ २६॥ सोपिसंकल्पजंविष्णोःपादसेवोपसादितं ॥ प्राप्यसंकल्पनिर्वाणंनातिप्रीतोभ्यगात्पुरं ॥ २७ ॥ विदुरउवाच सुदुर्लभंयत्परमंपदंहरेर्मायाविनस्तच्चरणार्चनार्जितं ॥ लब्ध्वाप्यसिद्धार्थमिवैकजन्मनाकथं स्वमात्मानममन्यतार्थवित् ॥ २८ ॥ मैत्रेयउवाच मातुःसपत्न्यावाग्बाणैर्हृदिविद्धस्तुतान्स्मरन् ॥ नैच्छन्मुक्तिपतेर्मुक्तिंतस्मात्तापमुपेयिवान्॥ २९॥ ध्रुवउवाच समाधिनानैकभवेनयत्पदंविदुःसनंदादयऊर्ध्वरेतसः॥ मासैरहंषड्भिरमुष्यपादयोश्छायामुपेत्यापगतःपृथग्भ्रतिः॥ ३० ॥ अहोबतममानात्म्यं मंदभाग्यस्यपश्यत॥ भवच्छिदःपादमूलंगत्वायाचेयदंतवत् ॥ ३१ ॥ मतिर्विदूषितादेवैःपतद्भिरसहिष्णुभिः॥ योनारदवचस्तथ्यंनाग्राहिषमसत्तमः॥ ३२ ॥ दैवींमायामुपाश्रित्यप्रसुप्तइवभिन्नदृक् ॥ तप्येद्वितीयेऽप्यसतिभ्रातृभ्रातृव्यहृद्रुजा॥ ३३ ॥ मयैतत्प्रार्थितंव्यर्थंचिकित्सेवगतायुषि ॥ प्रसाद्यजगदात्मानंतपसादुःप्रसादनं॥ भवच्छिदमयाचेहंभवंभाग्यविवर्जितः ॥ ३४॥

दंतवत्तदयाचेयाचितवानस्मि ॥ ३१ ॥ अज्ञत्वेकारणंसंभावयति मतिरिति पतद्भिर्मदपेक्षयाअधःप्राप्नुवद्भिः अतएवासहनशीलैः नाधुनाप्यवमानते॰ इत्यादिसत्यमपिनारदस्यवचोयोनगृहीतवानस्मितस्यमेमतिर्विदूषिता ॥ ३२ ॥ किंच दैवीमिति प्रसुप्तःस्वमानिवपश्यन् द्वितीयेअसत्यपि भ्रातैवभ्रातृव्यःशत्रुरितिदृष्ट्या हृद्रुजाहृदयशोकेन तप्येतापमनुभवामि ॥ ३३ ॥ किंच मयाप्रसाद्ययत्प्रार्थितंतद्व्यर्थमित्याह भवच्छिदमिति॥ ३४ ॥

एतदेवसदृष्टांतमाह स्वाराज्यंनिजानंदंप्रयच्छतःसकाशादभिमानःक्षीणपुण्येनमयाभिक्षितः याचितः क्षीणेनपुण्येनेतिवादृष्टांतएवसंबंधः यथाऽधनः ईश्वराच्चक्रवर्त्तिनः फलीकारान् सतुषतंदुलकणान् याचतेतद्वत् ॥ ३५ ॥ एवंनिस्पृहत्वंतस्ययुक्तमित्याह तस्यदास्यंविनाअन्यमर्थमात्मनोनैववांच्छंति. यदृच्छयैवलब्धेनमनसः समृद्धिर्येषांते ॥३६ ॥ प्रस्तुतमाह आकर्ण्येति संपरेत्यमृत्वा आगतमाकर्ण्य

स्वाराज्यंयच्छतोमौढ्यान्मानोमेभिक्षितोबत ॥ ईश्वरात्क्षीणपुण्येनफलीकारानिवाधनः ॥ ३५ ॥ मैत्रेयउवाच नवैमुकुंदस्यपदारविंदयोरजोजुषस्तातभवादृशाजनाः ॥ वांच्छंतितद्दास्यमृतेऽर्थमात्मनोयदृच्छयालब्धमनःसमृद्धयः ॥ ३६ ॥ आकर्ण्यात्मजमायांतंसंपरेत्ययथागतं ॥ राजानश्रद्दधेभद्रमभद्रस्यकुतोमम ॥ ३७ ॥ श्रद्धायवाक्यंदेवर्षेर्हर्षवेगेनधर्षितः ॥ वार्त्ताहर्तुरतिप्रीतोहारंप्रादान्महाधनं ॥ ३८ ॥ सदश्वंरथमारुह्यकार्तस्वरपरिष्कृतं ॥ ब्राह्मणैःकुलवृद्धैश्चपर्यस्तोऽमात्यबंधुभिः ॥ ३९ ॥ शंखदुंदुभिनादेनब्रह्मघोषेणवेणुभिः ॥ निश्चक्रामपुरात्तूर्णमात्मजाभीक्षणोत्सुकः ॥ ४० ॥ सुनीतिःसुरुचिश्चास्यमहिष्यौरुक्मभूषिते ॥ आरुह्यशिबिकांसार्धमुत्तमेनाभिजग्मतुः ॥ ४१ ॥ तंदृष्ट्वोपवनाभ्याशआयांतंतरसारथात् ॥ अवरुह्यनृपस्तूर्णमासाद्यप्रेमविह्वलः ॥ ४२ ॥ परिरेभेऽगजंदोर्भ्यांदीर्घोत्कंठमनाःश्वसन् ॥ विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शहताशेषाघबंधनं ॥ ४३ ॥ अथाजिघ्रन्मुहुर्मूर्ध्निशीतैर्नयनवारिभिः ॥ स्नापयामासतनयंजातोद्दाममनोरथः ॥ ४४ ॥ अभिवंद्यपितुःपादावाशीर्भिश्चाभिमंत्रितः ॥ ननाममातरंशीर्ष्णासत्कृतःसज्जनाग्रणीः ॥ ४५ ॥

यथातथानश्रद्दधेविश्वासंनचकार अभद्रस्यममभद्रंकुतइतिमत्वा ॥ ३७ ॥ एष्यत्यचिरतइतिदेवर्षेर्वाक्यंश्रद्धाय ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणादिभिःपर्यस्तःपरिवृतः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अस्यराज्ञोमहिष्यौमध्येउत्तमंनिधायएकामेवशिबिकांनरविमानमारुह्य ॥४१॥ उपवनस्याभ्याशेसमीपे ॥४२॥ विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शेनहतमशेषमघंबंधनंचयस्य ॥४३ ॥ जातउद्दामोमहान्मनोरथोयस्य ॥ ४४ ॥ अभिमंत्रितःपितुराशीर्भिःसहतेनकृतसंभाषणः ॥४५॥

॥ ४६ ॥ सुरुच्याःप्रीतिर्नोसंभाविताइत्याह यस्येति नमंति अनुसरंति आपोयथास्वयमेवनिम्नंदेशमवतरंति ॥ ४७ ॥ [illegible]तुः ॥
॥ ४८ ॥ ४९ ॥ हेवीर वीरसुवोध्रुवमातुः अभिषिच्यमानाभ्यांपयस्तदासुस्राव ॥ ५०॥ चिरंनष्टः दर्शनमप्राप्तः रक्षितारक्षिष्यति ॥५१॥
॥ ५२ ॥ एवमिति व्यवहितंपित्राद्युपलालनंपरामृश्यते ॥५३ ॥ पुरंवर्णयति तत्रतत्रेतिचतुर्भिः सवृंदैः फलमंजरीयुक्तैःपूगानांपोतैर्बाल

सुरुचिस्तंसमुत्थाप्यपादावनतमर्भकं ॥ परिष्वज्याहजीवेतिबाष्पगद्गदयागिरा ॥४६॥ यस्यप्रसन्नोभगवान्गुणैर्मैत्र्यादिभिर्हरिः ॥ तस्मैनमंतिभूतानिनिम्नमापइवस्वयं॥४७॥ उत्तमश्चध्रुवश्चोभावन्योऽन्यंप्रेमविक्लवौ ॥ अंगसंगादुत्पुलकावस्रौघंमुहुरूहतुः ॥ ४८ ॥ सुनीतिरस्यजननीप्राणेभ्योऽपिप्रियंसुतं ॥ उपगुह्यजहावाधिंतदंगस्पर्शनिर्वृता ॥ ४९॥ पयस्तनाभ्यांसुस्रावनेत्रजैःसलिलैःशिवैः ॥ तदाभिषिच्यमानाभ्यांवीरवीरसुवोमुहुः ॥ ५० ॥ तांशशंसुर्नराराज्ञींदिष्ट्यातेपुत्रआर्तिहा ॥ प्रतिलब्धश्चिरंनष्टोरक्षितामंडलंभुवः ॥५१॥ अभ्यर्चितस्त्वयानूनंभगवान्प्रणतार्त्तिहा ॥ यदनुध्यायिनोवीरामृत्युंजिग्युःसुदुर्जयं ॥ ५२ ॥ लाल्यमानंजनैरेवंध्रुवंसभ्रातरंनृपः ॥ आरोप्यकरिणींहृष्टःस्तूयमानोविशत्पुरं ॥ ५३ ॥ तत्रतत्रोपसंक्लृप्तैर्लसन्मकरतोरणैः ॥ सवृंदैःकदलीस्तंभैःपूगपोतैश्चतद्विधैः ॥ ५४ ॥ चूतपल्लववासःस्रङ्मुक्तादामविलंबिभिः ॥ उपस्कृतंप्रतिद्वारमपांकुंभैःसदीपकैः ॥ ५५॥ प्राकारैर्गोपुरागारैःशातकुंभपरिच्छदैः ॥ सर्वतोऽलंकृतंश्रीमद्विमानशिखरद्युभिः ॥५६॥ मृष्टचत्वररथ्याट्टमार्गचंदनचर्चित ॥ लाजाऽक्षतैःपुष्पफलैस्तंदुलैर्बलिभिर्युतं ॥ ५७ ॥

वृक्षैः तद्विधैःसवृंदैरुपस्कृतंप्रतिद्वारमित्युत्तरेणान्वयः ॥ ५४ ॥ चूतपल्लवाश्चवासांसिचस्रजश्चमुक्तादामानिच तेषांविशिष्टंलंबनमस्तियेषुकुंभेषु ॥ ५५ ॥ गोपुरैरगारैश्चशातकुंभाः परिच्छदाःपरिकरायेषु विमानानामिवशिखरैर्द्युतिर्येषां ॥ ५६ ॥ चत्वरमंगनं रथ्यामहामार्गः अट्टउच्चस्योपरिनिर्मिताभूमिका मार्गोऽवांतरः मृष्टाःसंमार्जिताश्चत्वरादयोयस्मिन् ॥ ५७ ॥

सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः अक्षतायवाः ॥ ५८ ॥ उपजन्हुः व्यकिरन् सतीःसत्यः ॥ ५९॥६०॥ यत्रभवनोत्तमे ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ कुमुत्कुमुदं पद्मादिमत्योवाप्यः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ऊढवयसंप्राप्तयौवनं अनुरक्ताःप्रजायस्मिन् ॥ ६६ ॥ प्रयवसंवृद्धं ॥ ६७ ॥ इतिचतुर्थे

ध्रुवायपथिदृष्टायतत्रतत्रपुरस्त्रियः ॥ सिद्धार्थाक्षतदध्यंबुदूर्वापुष्पफलानिच ॥ ५८ ॥ उपजन्हुःप्रयुंजाना वात्सल्यादाशिपःसतीः ॥ शृण्वन्तद्वल्गुगीतानिप्राविशद्भवनंपितुः ॥ ५९ ॥ महामणिव्रातमयेसतस्मिन् भवनोत्तमे ॥ लालितोनितरांपित्रान्यवसद्दिविदेववत् ॥ ६० ॥ पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः ॥ आसनानिमहार्हाणियत्ररौक्माउपस्कराः ॥ ६१ ॥ यत्रस्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच ॥ मणिप्रदीपाआभांतिललनारत्नसंयुताः ॥ ६२ ॥ उद्यानानिचरम्याणिविचित्रैरमरद्रुमैः ॥ कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः ॥ ६३ ॥ वाप्योवैदूर्यसोपानाःपद्मोत्पलकुमुद्वतीः ॥ हंसकारंडवकुलैर्जुष्टाश्चक्राह्वसारसैः ॥ ६४ ॥ उत्तानपादोराजर्षिःप्रभावंतनयस्यतं ॥ श्रुत्वादृष्ट्वाद्भुततमंप्रपेदेविस्मयंपरं ॥ ६५ ॥ वीक्ष्योढवयसंतंचप्रकृतीनांचसंमतं ॥ अनुरक्तप्रजंराजाध्रुवंचक्रेभुवःपतिं ॥ ६६ ॥ आत्मानंचप्रवयसमाकलय्यविशांपतिः ॥ वनंविरक्तःप्रातिष्ठद्विमृशन्नात्मनोगतिं ॥ ६७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेनवमोऽध्यायः ॥ ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ मैत्रेयउवाच प्रजापतेर्दुहितरंशिशुमारस्यवैध्रुवः ॥ उपयेमेभ्रमिंनामतत्सुतौकल्पवत्सरौ ॥ १ ॥ इलायामपिभार्यायांवायोःपुत्र्यांमहाबलः ॥ पुत्रमुत्कलनामानंयोषिद्रत्नमजीजनत् ॥ २ ॥ उत्तमस्त्वकृतोद्वाहोमृगयायांबलीयसा ॥ हतःपुण्यजनेनाद्रौतन्माताऽस्यगतिंगता ॥ ३ ॥ ध्रुवोभ्रातृवधंश्रुत्वाकोपामर्षशुचार्पितः ॥ जैत्रंस्यंदनमास्थायगतःपुण्यजनालयं ॥ ४ ॥

टीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ दशमेभ्रातृहंतॄणांयक्षाणामकरोद्वधं ॥ एकएवालकांगत्वातस्यविक्रमउच्यते ॥ १ ॥ १ ॥ योषितांरत्नमिवातिमनोहरं कन्यारत्नमितिवा ॥ २ ॥ यक्षेणाद्रौहिमवतिहतः आजावितिपाठेयुद्धेअस्यगतिंगतामृतेत्यर्थः ॥ ३ ॥ कोपामर्षशुचांद्वंद्वैक्यं तेनार्पितोव्याप्तः जैत्रंजयहेतुं पुण्यजनालयमलकां ॥ ४ ॥

रुद्रानुचराभूतादयः ॥ ५ ॥ दध्मौवादितवान् येनशंखवादनेन हेक्षत्तःउपदेव्योयक्षस्त्रियः ॥ ६ ॥ ७ ॥ एकैकंत्रिभिस्त्रिभिरित्येवंसर्वान् त्रयोदशायुतानियक्षान् युगपदहनूजघान ॥ ८ ॥ निरस्तंपराजितं तस्यध्रुवस्यतेतत्कर्मआशंसन् तुष्टुवुः ॥ ९ ॥ तेऽपिनत्कर्मासहमानाअ

गत्वोदीचींदिशंराजारुद्रानुचरसेवितां॥ ददर्शहिमवद्द्रोण्यांपुरींगुह्यकसंकुलां॥ ५॥ दध्मौशंखंबृहद्बाहुःखं दिशश्चानुनादयन्॥ येनोद्विग्नदृशःक्षत्तरुपदेव्योऽत्रसन्भृशं ॥ ६ ॥ ततोनिष्क्रम्यबलिनउपदेवमहाभटाः॥ असहंतस्तन्निनादमभिपेतुरुदायुधाः॥ ७॥ सतानापततोवीरउग्रधन्वामहारथः ॥ एकैकंयुगपत्सर्वानहन् बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिः॥ ८॥ तेवैललाटलग्नैस्तैरिपुभिःसर्वएवहि॥ मत्वानिरस्तमात्मानमाशंसन्कर्मतस्यतत्॥ तेऽपिचामुममृष्यंतःपादस्पर्शमिवोरगाः ॥ शरैरविध्यन्युगपत्द्विगुणंप्रचिकीर्षवः ॥ १० ॥ ततःपरिघनिस्त्रिंशैःप्रासशूलपरश्वधैः॥ शक्त्यृष्टिभिर्भुशुंडीभिश्चित्रवाजैःशरैरपि॥ ११॥ अभ्यवर्षन्प्रकुपिताःसरथंसह सारथिं॥ इच्छंतस्तत्प्रतीकर्तुमयुतानित्रयोदश॥ १२॥ औत्तानपादिःसतदाशस्त्रवर्षेणभूरिणा॥ नउपादृश्यतछन्नआसारेणयथागिरिः॥ १३॥ हाहाकारस्तदैवासीत्सिद्धानांदिविपश्यतां ॥ हतोऽयंमानवःसूर्योमग्नःपुण्यजनार्णवे॥ १४॥ नदत्सुयातुधानेषुजयकाशिष्वथोमृधे॥ उदतिष्ठद्रजस्तस्यनीहारादिवभास्करः॥ ॥ १५॥ धनुर्विस्फूर्जयन्दिव्यंद्विषतांखेदमुद्वहन्॥ अस्त्रौघंव्यधमद्बाणैर्घनानीकमिवानिलः॥ १६॥ तस्यतेचापनिर्मुक्ताभित्वावर्माणिरक्षसां ॥ कायानाविविशुस्तिग्मागिरीनशनयोयथा ॥ १७॥ भल्लैःसंछिद्यमानानांशिरोभिश्चारुकुंडलैः॥ उरुभिर्हेमतालाभैर्दोर्भिर्वलयवल्गुभिः॥ १८॥

मुमविध्यन् द्विगुणंयथाभवत्येवंषड्भिः प्रतिकर्तुमिच्छंतः ॥ १० ॥ चित्रवाजैःविचित्रपक्षैः ॥ ११॥ १२ ॥ धारासंपातेनछन्नोगिरिरिवनादृश्यत ॥ १३ ॥ सूर्यतुल्यः ॥ १४ ॥ यातुधानेषुराक्षसेषुजयकाशिपुजितंजितमितिजयप्रकाशकेपुसत्सु ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यधमत्तंचूर्णयामास वर्माणिकवचानि ॥ १७ ॥ शिरःप्रमुखैरास्तृताः प्रकीर्णारेजुरितिद्वयोरन्वयः ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ प्रायः बाहुल्येनविवक्षणाः संछिन्नाः अवयवायेषां ॥ २० ॥ आततायिनंशस्त्रपाणिं ॥ २१ ॥ इतिब्रुवंन्नित्यत्रापिनमायिना मित्यादेरनुषंगः चित्ररथोध्रुवः यत्तः यत्नवान् प्रतियोगो पुनरुद्योगः तस्माच्छंकितः नभस्वतोवायोर्हेतोः ॥ २२ ॥ विस्फुरंत्यस्तडितोयस्मिन् तेनत्रासयंतःस्तनयित्नवोऽशनयोयस्मिन् ॥ २३ ॥ ववृषुःनिपेतुरित्यर्थः नसृजतिशरीरमित्यसृगिहश्लेष्मातिमेदसःपुंस्त्वमार्षं मे

हारकेयूरमुकुटैरुष्णीषैश्चमहाधनैः॥ आस्तृतास्ताराणभुवोरेजुर्वीरमनोहराः॥ १९ ॥ हतावशिष्टाइतरेरणाजिराद्रक्षोगणाःक्षत्रियवर्यसायकैः॥ प्रायोविवृक्णावयवाविदुद्रुवुर्मृगेंद्रविक्रीडितयूथपाइव॥ २० ॥ अपश्यमानःसतदाततायिनंमहामृधेकंचनमानवोत्तमः ॥ पुरींदिदृक्षन्नपिनाविशद्द्विषांनमायिनांवेदचिकीर्षितंजनः॥ २१ ॥ इतिब्रुवंश्चित्ररथःस्वसारथिंयत्तःपरेषांप्रतियोगशंकितः ॥ शुश्रावशब्दंजलधेरिवेरितंनभस्वतोदिक्षुरजोऽन्वदृश्यत॥ २२ ॥ क्षणेनाच्छादितंव्योमघनानीकेनसर्वतः ॥ विस्फुरत्तडितादिक्षुत्रासयन्स्तनयित्नुना ॥ २३ ॥ ववृषूरुधिरौघासृक्पूयविण्मूत्रमेदसः ॥ निपेतुर्गगनादस्यकबंधान्यग्रतोऽनघ ॥ ॥ २४ ॥ ततःखेऽदृश्यतगिरिर्निपेतुःसर्वतोदिशं ॥ गदापरिघनिस्त्रिंशमुशलाःसाश्मवर्षिणः ॥ २५ ॥ अहयोऽशनिनिःश्वासावमंतोऽग्निंरुषाऽक्षिभिः॥ अभिधावन्गजामत्ताःसिंहाव्याघ्राश्चयूथशः॥ २६ ॥ समुद्रऊर्मिभिर्भीमःप्लावयन्सर्वतोभुवं॥ आससादमहाह्रादःकल्पांतइवभीषणः॥ २७॥ एवंविधान्यनेकानित्रासनान्यमनस्विनां॥ सस्रृजुस्तिग्मगतयआसुर्यामाययाऽसुराः ॥ २८ ॥ ध्रुवेप्रयुक्तामसुरैस्तांमायामतिदुस्तरां॥ निशम्यतस्यमुनयःशमाशंसन्समागताः॥ २९ ॥

दांसिअस्यायतोनिपेतुः॥ २४ ॥ साश्मवर्षिणः अश्मसहितंयद्वर्षंतद्वंतः ॥ २५॥ अशनिवन्निःश्वासोयेषां ॥२६॥२७ ॥ त्रासनानिभयंकराणि तिग्माक्रूरागतिः प्रवृत्तिर्येषां असुरराक्षसादिशब्दैरदूरांतरत्वेनयक्षाएवोच्यंते॥२८॥ तस्यशंकल्याणमाशंसन् प्रार्थितवंतः॥२९॥

तवविपक्षान्शत्रून्नाशयतुअद्धासाक्षात् अंजसासुखेनैवमृत्युंतरति॥३०॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेटीकायांदशमोऽध्यायः॥१०॥छ॥
एकादशेतुयक्षाणांक्षयंदृष्ट्वामनुःस्वयं॥आगत्यवारयामासध्रुवंतत्त्वोपदेशतः॥१॥ एवंगदतांवचनमुपदेशमिवनिशम्य उपस्पृश्यआचम्य
यन्नारायणनिर्मितंनारायणास्त्रंसंदधे॥१॥ क्लेशारागादयोयथा॥२॥ किंच तस्यार्षास्त्रमृषेर्नारायणात् उद्भूतमस्त्रं प्रयुंजतःसंदधतःसतः

मुनयऊचुः औत्तानपादेभगवांस्तवशार्ङ्गधन्वादेवःक्षिणोत्ववनतार्त्तिहरोविपक्षान्॥ यन्नामधेयमभि
धायनिशम्यचाद्धालोकोंऽजसातरतिदुस्तरमंगमृत्युं॥३०॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदश
मोऽध्यायः॥१०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ मैत्रेयउवाच निशम्यगदतामेवमृषीणांधनुषि
ध्रुवः॥संदधेऽस्त्रमुपस्पृश्ययन्नारायणनिर्मितं॥१॥ संधीयमानएतस्मिन्मायागुह्यकनिर्मिताः॥क्षिप्रंवि
नेशुर्विदुरक्लेशाज्ञानोदयेयथा॥२॥ तस्यार्षास्त्रंधनुषिप्रयुंजतःसुवर्णपुंखाःकलहंसवाससः॥ विनिःसृता
निर्विविशुर्द्विषद्बलंयथावनंभीमरवाःशिखंडिनः॥३॥ तैस्तिग्मधारैःप्रधनेशिलीमुखैरितस्ततःपुण्यजना
उपद्रुताः॥ तमभ्यधावन्कुपिताउदायुधाःसुपर्णमुन्नद्धफणाइवाहयः॥४॥ सतान्पृषत्कैरभिधावतोमृधे
निकृत्तबाहूरुशिरोधरोदरान्॥ निनायलोकंपरमर्कमंडलंव्रजंतिनिर्भिद्ययमूर्ध्वरेतसः॥५॥ तान्हन्यमाना
नभिवीक्ष्यगुह्यकाननागसश्चित्ररथेनभूरिशः॥औत्तानपादिंकृपयापितामहोमनुर्जगादोपगतःसहर्षिभिः
॥६॥ मनुरुवाच अलंवत्सातिरोषेणतमोद्वारेणपाप्मना॥ येनपुण्यजनानेतानवधीस्त्वमनागसः॥
॥७॥ नास्मत्कुलोचितंतातकर्मैतत्सद्विगर्हितं॥ वधोयदुपदेवानामारब्धस्तेऽकृतैनसां॥८॥

सुवर्णमयाःपुंखाःमूलप्रांतायेषां कलहंसानांवासांसिपक्षायेषां शराविनिःसृताइतिद्रष्टव्यं उपरिष्टाच्छिलीमुखग्रहणात्॥३॥ प्रधनेयुद्धे
उन्नद्धाःउच्छ्रिताःफणायेषांतेसर्पाः॥४॥ पृषत्कैर्बाणैर्निकृत्ताबाह्वादयोयेषांतान् परंलोकंनिनाय कथंभूतं ऊर्ध्वरेतसः संन्यासिनोऽर्कमं
डलंनिर्भिद्ययंव्रजंतितं॥५॥ तान्अनागसोनिरपराधान्॥६॥ तमसोनरकस्यद्वारेण येनरोषेण॥७॥८॥

ननुमद्भ्रातृहंतारः कथमकृतेनसोऽतआह नन्विति ॥९॥ सत्यप्यपराधेचतवैतदुचितंनभवतीत्याह नायमिति पराग्गृहपराग्भूतंदेहमात्मा
नंगृहीत्वा पशवोयथादेहाभिमानादन्योऽन्यंघ्नंतितथाभूतानांवैशसंहिंसेतियत् ॥ १० ॥ त्वंचबाल्येसाधुःसन्निदानींकथमन्यथाकृतवा
नित्याह सर्वभूतात्मभावेनेतिद्वाभ्यां ॥११॥ अनुध्यातः हरेःहृदिस्थितःज्ञातोवा तत्पुंसांहरिदासानामपिसाधुत्वेनमतः ॥ १२ ॥ सतांव्रतमे
वाह महत्सुतितिक्षयानीचेषुकरुणयासमेषुमैत्र्याअखिलेषुजंतुषुसमत्वेनच ॥१३॥ ततःकृतार्थोभवतीत्याह संप्रसन्ने गुणैर्विमुक्तोऽतए
वतत्कार्येणजीवेनलिंगशरीरेणनिर्मुक्तःसन् निर्वाणंसुखात्मकंब्रह्मप्राप्नोति ॥ १४ ॥ भ्रातृहंतृत्वमंगीकृत्योक्तमिदानींतुनात्मनोभ्रातृपुत्रा

नन्वेकस्यापराधेनप्रसंगाद्बहवोहताः ॥ भ्रातुर्वधाभितप्तेनत्वयांगभ्रातृवत्सल ॥ ९ ॥ नायंमार्गोहिसाधूनां
हृषीकेशानुवर्तिनां ॥ यदात्मानंपराग्गृह्यपशुवद्भूतवैशसं ॥ १० ॥ सर्वभूतात्मभावेनभूतावासंहरिंभवान् ॥
आराध्यापदुराराध्यंविष्णोस्तत्परमंपदं ॥ ११ ॥ सत्वंहरेरनुध्यातस्तत्पुंसामपिसंमतः ॥ कथंत्ववद्यंकृतवान
नुशिक्षन्सतांव्रतं ॥ १२ ॥ तितिक्षयाकरुणयामैत्र्याचाखिलजंतुषु ॥ समत्वेनचसर्वात्माभगवान्संप्रसीद
ति ॥ १३ ॥ संप्रसन्नेभगवतिपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः ॥ विमुक्तोजीवनिर्मुक्तोब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ १४ ॥ भूतैः
पंचभिरारब्धैर्योषित्पुरुषएवहि ॥ तयोर्व्यवायात्संभूतिर्योषित्पुरुषयोरिह ॥ १५ ॥ एवंप्रवर्ततेसर्गःस्थितिः
संयमएवच ॥ गुणव्यतिकराद्राजन्माययापरमात्मनः ॥ १६ ॥ निमित्तमात्रंतत्रासीन्निर्गुणःपुरुषर्षभः ॥
व्यक्ताव्यक्तमिदंविश्वंयत्रभ्रमतिलोहवत् ॥ १७ ॥

दिसंबंधः नचान्योऽन्यंहंतृत्वादिकमपीत्याह भूतैरितिदशभिःभू
तैःपंचभिरारब्धैर्देहाद्याकारेणपरिणतैर्योषितत्पुरुषश्चेतिप्रसिद्धिः तयोर्व्यवायान्मैथुनात्संभूतिरन्ययोर्योषित्पुरुषयोरिहसंसारेभवति ॥
॥ १५ ॥ एवंतावत्सर्गःप्रवर्त्ततेएवंपालकाकारेणपरिणतैर्भूतैरवस्थितिः हंतृदेहाकारपरिणतैः संयमः सचपरमात्मनोमाययागुणानांव्यति
क्ररान्नंतुस्वतः ॥१६॥ ननुजडानांदेहानांगुणानांवाकथंसर्गादिहेतुत्वंतत्राह निमित्तमात्रं पुरुषर्षभईश्वरः यत्रयस्मिन्निमित्तेसति कार्य
कारणात्मकंविश्वंभ्रमतिपरिवर्त्तते यथाअयस्कांतेनिमित्तेसतिलोहंप्रवर्त्तते तद्वत् ॥१७॥

ननुसैचेन्निमित्तंतर्हितस्याविशेषायुगपदेवसर्गादित्रयंभवेत् अतआह सखल्विति कालशक्त्याक्रमेणगुणानांप्रवाह: क्षोभस्तेन विभक्तं सृष्ट्यादिविषयंवीर्यंशक्तिर्यस्य ननुकालोऽपिगुणान् युगपदेवक्षोभयतुतत्राह चेष्टाकालशक्तिः दुर्विभाव्याअचिंत्या ॥ १८॥ ननुपित्रा दिःसृजति पालयतिराजादिः निहंतिचचोरादिः नत्वीश्वरस्तत्राह सइति जनेनपित्रादिनाजनंपुत्रादिंजनयन्नादिकृत् अंतकंचोरादिकं तन्मृत्युहेतुनामारयन्नंतकरः स्वयंतु अनंतोऽनादिश्चअव्ययोऽक्षीणशक्तिश्च अयंभावःपित्रादयोऽन्यतउत्पत्त्यादिमंतोनस्वातंत्र्येणकारणं किंत्वीश्वरएवतन्नियंतासर्वकारणमिति ॥ १९ ॥ नचैवंकुर्वतोऽपिवैषम्यप्रसक्तिः पक्षपाताभावादित्याशंक्याह द्वाभ्यां नवाइति मृत्युरू पस्यसमंयथाभवतितथाप्रजाःकर्मभूताविशतः तस्यसाम्येऽपिभूतेषुफलवैषम्यंतत्कर्मवशादितिसदृष्टांतमाह तंधावंतमनु अनीशाःकर्मा

सखल्विदंभगवान्कालशक्त्यागुणप्रवाहेणविभक्तवीर्यः ॥ करोत्यकर्त्तैवनिहंत्यहंताचेष्टाविभूम्नःखलुदुर्वि भाव्या॥ १८ ॥ सोऽनंतोंतकरःकालोऽनादिरादिकृदव्ययः॥ जनंजनेनजनयन्मारयन्मृत्युनांतकं॥ १९ ॥ नवैस्वपक्षोऽस्यविपक्षएववापरस्यमृत्योर्विशतःसमंप्रजाः ॥ तंधावमानमनुधावंत्यनीशायथारजांस्यनि लंभूतसंघाः ॥ २१ ॥ आयुषोऽपचयंजंतोस्तथैवोपचयंविभुः ॥ उभाभ्यांरहितःस्वस्थोदुःस्थस्यविदधात्य सौ॥ २१ ॥ केचित्कर्मवदंत्येनंस्वभावमपरेनृप॥ एकेकालंपरेदैवंपुंसःकाममुतापरे ॥ २२ ॥ अव्यक्तस्या प्रमेयस्यनानाशक्त्युदयस्यच॥ नवैचिकीर्षितंतातकोवेदाथस्वसंभवं॥ २३॥

धीनाभूतसंघाःधावंति अनिलंधावंतमनुरजांसीव तत्रयथारजसांतमःप्रकाशजलाग्न्यादिप्रवेशेऽपिनानिलस्यवैषम्यमेवमीश्वरस्यापीति भावः ॥ २०॥ अपचयमकालमृत्युं उपचयंकालमृत्योरपिरक्षां यद्वा अपचयंमशकादौउपचयंदेवादौस्वस्थत्वात् उपचयापचयाभ्यां रहितोऽसौविभुःदुःस्थस्यकर्माधीनस्यविदधाति ॥ २१ ॥ एवंभूतश्चेश्वरः सर्ववादिसंमतः विवादस्तुनाममात्रइत्याह केचिदिति पुंसः का मंवात्स्यायनादयः श्रुतिश्च कामोऽकार्षीत्कामःकरोतिकामःकर्त्ताकामःकारयितेत्यादि॥ २२ ॥ ननुकर्माद्यीनांजडत्वादिमात्स्वरूपतोऽ पिभिन्नत्वात् कथमैकमत्यंतत्राह अव्यक्तस्यातएवाप्रमेयस्यतथाऽपिसत्वेहेतुः नानाशक्तीनांमहदादीनामुदयोयस्मात् चिकीर्षितमेव तावत्कोपिनवेद अथस्वस्यसंभवोयस्मात्तमीश्वरंकोवेद नकोऽपि अद्धेतिपाठेसाक्षात् अतस्तत्त्वज्ञानाभावाद्विशेषांशेविवादइत्यर्थः त थाचश्रुतिः कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजाताकुतइयंविसृष्टिः अर्वाग्देवाअस्यविसर्जनेनाथाकोवेदयतआबभूवेत्यादि ॥२३॥

ईश्वरवादस्यप्रकृतोपयोगमाह नचैतेभ्रातुर्हंतारः उक्तमेवहेतुमनुवदति विसर्गादानयोर्मृत्युजन्मनोः यद्वा विसर्गःसृष्टिः आदानंसंहारःदैवमीश्वरएवहिकारणं ॥२४॥ तथाऽपिनिर्लेपतामाह सएवेति ॥२५॥ अनहंकारत्वेहेतुमाह एषइति॥२६॥ सत्यमीश्वरएवकर्त्तातथाऽप्यहंकारादिमयानत्यक्तुंशक्यमितिचेदतआह तमेवेतिचतुर्भिः मृत्युमभक्तानांभक्तानांत्वमृतं उपैहिशरणंगच्छ तमेवेत्यवधारणेहेतुःयस्मैनसिनासिकायांदामभिर्बद्धाःगावइवविश्वसृजोऽपिनामभिर्यंत्रिताबद्धाःसंतोबलिंहरंति तत्कारितंकर्मकुर्वंतीत्यर्थः ॥२७॥ तदाराधनंचतवसु

नचैतेपुत्रकभ्रातुर्हंतारोधनदानुगाः॥ विसर्गादानयोस्तातपुंसोदैवंहिकारणं॥ २४ ॥ सएवविश्वंसृजतिसएवावतिहंतिच॥ अथापित्यनहंकारान्नाज्यतेगुणकर्मभिः॥२५॥ एषभूतानिभतात्माभूतेशोभूतभावनः॥ स्वशक्त्यामाययायुक्तःसृजत्यत्तिचपातिच॥ २६ ॥ तमेवमृत्युममृतंतातदैवंसर्वात्मनोपैहिजगत्परायणं ॥ यस्मैबलिंविश्वसृजोहरंतिगावोयथावैनसिदामयंत्रिताः ॥ २७ ॥ यःपंचवर्षोजननींत्वंविहायमातुःसपत्न्यावचसाभिन्नमर्मा॥ वनंगतस्तपसाप्रत्यगक्षमाराध्यलेभेमूर्ध्निपदंत्रिलोक्याः ॥ २८ ॥ तमेनमंगात्मनिमुक्तविग्रहंव्यपाश्रितंनिर्गुणमेकमक्षरं॥ आत्मानमन्विच्छविमुक्तआत्मदृक्यस्मिन्निदंभेदमसत्प्रतीयते ॥ ॥ २९ ॥ त्वंप्रत्यगात्मनितदाभगवत्यनंतआनंदमात्रउपसन्नसमस्तशक्तौ ॥ भक्तिंविधायपरमांशनकैरविद्याग्रंथिंविभेत्स्यसिममाहमितिप्ररूढं॥ ३० ॥ संयच्छरोषंभद्रंतेप्रतीपंश्रेयसांपरं॥ श्रुतेनभूयसाराजन्नगदेनयथामयं॥ ३१ ॥ येनोपसृष्टात्पुरुषाल्लोकउद्विजतेभृशं॥ नबुधस्तद्वशंगच्छेदिच्छन्नभयमात्मनः॥३२॥

शकमेवेत्याह यःपंचवर्षःसत्वंयमाराध्यत्रिलोक्यामूर्ध्निपदंस्थानंलेभेलब्धवानसि इदानींतमेवान्विच्छ अवलोकयेत्युत्तरेणान्वयः प्रत्यंचिअक्षाणियस्मिन् क्रियाविशेषणंवा॥२८॥ हरिंध्यायंतंप्रत्याह हेअंगध्रुवमुक्तविरोधेआत्मनिमनसिव्यपाश्रितमवस्थितमात्मदृक् प्रत्यक्दृष्टिःसन् अयंभेदोयस्मिन् तदिदंभेदमसदेवविश्वंयस्मिन्प्रतीयते ॥ २९॥ तदन्वेषणफलमाह त्वंतदाअन्वेषणकालएव ॥३०॥ उपदेशसारमाह संयच्छेतिद्वाभ्यां प्रतीपंप्रतिकूलं अगदेनौषधेनयथारोगंनियच्छति ॥३१॥ येनरोषेणोपसृष्टात्व्याप्तात् ॥३२॥ ॥३०॥

अन्यच्चत्वयाकार्यमित्याह हेलनमितिद्वाभ्यां यद्यतः जघ्निवान् घातितवान् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थेटीकायामेकाद शोऽध्यायः ॥११ ॥ ॥७॥ ॥७॥ द्वादशेधनदेनाभिनंदितःपुरमागतः॥ यत्नैरिष्ट्वाहरेःस्थानमारुरोहेतिकीर्त्यते ॥१॥ वैशसाद्वधा न्निवृत्तंज्ञात्वा ॥ १ ॥ हेक्षत्रियदायादक्षत्रियपुत्र अत्यजःत्यक्तवानसि ॥२॥ नत्ववैरस्यकारणमस्तीत्याह नभवानिति अप्ययभावयोः

हेलनंगिरिशभ्रातुर्धनदस्यत्वयाकृतं ॥ यज्जघ्निवान्पुण्यजनान्भ्रातृघ्नानित्यमर्षितः ॥ ३३ ॥ तंप्रसादयवत्साशुसन्नत्याप्रश्रयोक्तिभिः ॥ नयावन्महतांतेजःकुलंनोऽभिभविष्यति ॥ ३४ ॥ एवंस्वायंभुवःपौत्रंमनुशास्यमनुर्ध्रुवं ॥ तेनाभिवंदितःसाकमृषिभिःस्वपुरंययौ ॥ ३५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मैत्रेयउवाच ध्रुवंनिवृत्तंप्रतिबुध्यवैशसादपेतमन्युंभगवान्धनेश्वरः ॥ तत्रागतश्चारणयक्षकिन्नरैःसंस्तूयमानोभ्यवदत्कृतांजलिं ॥ १ ॥ धनदउवाच भोभोक्षत्रियदायादपरितुष्टोऽस्मितेऽनघ ॥ यस्त्वंपितामहादेशाद्वैरंदुस्त्यजमत्यजः ॥ २ ॥ नभवानवधीद्यक्षान्नयक्षाभ्रातरंतव ॥ कालएवहिभूतानांप्रभुरप्ययभावयोः ॥ ३ ॥ अहंत्वमित्यपार्थाधीरज्ञानात्पुरुषस्यहि ॥ स्वाप्नावाभात्यतद्ध्यानाद्ययाबंधविपर्ययौ ॥ ४ ॥ तद्गच्छध्रुवभद्रंतेभगवंतमधोक्षजं ॥ सर्वभूतात्मभावेनसर्वभूतात्मविग्रहं ॥ ५ ॥ भजस्वभजनीयांघ्रिमभवायभवच्छिदं ॥ युक्तंविरहितंशक्त्यागुणमय्यात्ममायया ॥ ६ ॥ वृणीहिकामंनृपयन्मनोगतंमत्तस्त्वमौत्तानपदेविशंकितः ॥ यतोवरार्होऽबुजनाभपादयोरनंतरंत्वांवयमंगशुश्रुम ॥ ७ ॥ मैत्रेयउवाच सराजराजेनवरायचोदितोध्रुवोमहाभागवतोमहामतिः ॥ हरौसवव्रेऽचलितांस्मृतिंययातरत्ययत्नेनदुरत्ययंतमः ॥ ८ ॥

मृत्युजन्मनोः ॥३॥कथंतर्हिअहंहंतेत्यादिबुद्धिस्तत्राह अहमिति आभातिप्रकाशतेजायतइत्यर्थः अतद्ध्यानात् देहानुसंधानाद्ययाधियाबंधः विपर्ययोदुःखादिः ॥ ४ ॥ तत्तस्माद्गच्छगत्वाचभगवंतंभजस्वेत्युत्तरेणान्वयः सर्वभूतात्मकोविग्रहोयस्य ॥ ५ ॥ माययायुक्तंविरहितंसगुणनिर्गुणभेदेन ॥ ६ ॥ काममसंकोचेन अविशंकितः निर्भयः अनंतरमतिनिकटं ॥ ७ ॥ सवरायचोदितइत्यनुवादरूपंपृथक्वाक्यं अतःसवव्रइतितच्छब्दस्यापौनरुक्त्यं ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मसाध्यंफलरूपंकर्मफलप्रदंचेत्यर्थः ॥ १० ॥ सर्वस्यआत्मनिअसर्वेसर्वोपाधिविवर्जिते ॥ ११ ॥ १२ ॥ भोगैःऐश्वर्यादिभिः अभोगैःयज्ञाद्यनुष्ठानैः ॥ १३ ॥ बहवः सवायागाः संवत्सरावायस्मिन् तंकालंत्रिवर्गसाधकंनीत्वा अविचलानिसंयतानींद्रियाणियस्य ॥ १४॥ इदंदेहादिभगवन्मायया आत्मनिस्वस्मिन्रचितंमन्यमानः अत्राविद्यास्वप्नदृष्टांतयति अविद्यारचितमिति ॥ १५ ॥ आत्मादेहः आत्मादिमायिकमपिपुनःकालेनोपसृष्टमनित्यमाकलय्यविचिंत्य विशालांबदरिकाश्रमं ॥ १६ ॥ तत्रतत्कृतमष्टां

तस्यप्रीतेनमनसातांदत्वेडविडासुतः॥पश्यतोऽतर्दधेसोऽपिस्वपुरंप्रत्यपद्यत ॥ ९ ॥ अथायंजतयज्ञेशंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मकर्मफलप्रदं॥१०॥ सर्वात्मन्यच्युतेऽसर्वेतीव्रौघांभक्तिमुद्वहन्॥ ददर्शात्मनिभूतेषुतमेवावस्थितंविभुं ॥ ११ ॥ तमेवंशीलसंपन्नंब्रह्मण्यंदीनवत्सलं ॥ गोप्तारंधर्मसेतूनांमेनिरेपितरंप्रजाः॥ १२॥ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रंशशासक्षितिमंडलं ॥ भोगैःपुण्यक्षयंकुर्वन्नभोगैरशुभक्षयं ॥ ॥ १३ ॥एवंबहुसवंकालंमहात्माविचलेंद्रियः॥ त्रिवर्गौपयिकंनीत्वापुत्रायादान्नृपासनं ॥ १४॥ मन्यमानइदंविश्वंमायारचितमात्मनि॥ अविद्यारचितंस्वप्नगंधर्वनगरोपमं॥ १५॥ आत्मरुयपत्यसुहृदोबलमृद्धकोशमंतःपुरंपरिविहारभुवश्चरम्याः॥ भूमंडलंजलधिमेखलमाकलय्यकालोपसृष्टमितिसप्रययौविशालां ॥ १६॥ तस्यांविशुद्धकरणःशिववार्विगाह्यबध्वासनंजितमरुन्मनसाहृताक्षः ॥ स्थूलेदधारभगवत्प्रतिरूपएतद्ध्यायंस्तदव्यवहितोव्यसृजत्समाधौ ॥ १७॥ भक्तिंहरौभगवतिप्रवहन्नजस्रमानंदबाष्पकलयामुहुरर्द्यमानः॥ विक्लिद्यमानहृदयःपुलकाचितांगोनात्मानमस्मरदसाविितिमुक्तलिंगः॥ १८॥

गयोगमाह तस्यांशिवंवाःउदकंविगाह्यप्रविश्येतिस्नानादिनियमाउक्ताः विशुद्धकरणइतिशमादयोयमाः आसनादीनिस्फुटमेवोक्तानि जितोमरुत्प्राणोयेन आहृतान्यक्षाणियेन भगवतः प्रतिनिधिभूतेस्थूलेविराड्रूपेतन्मनोदधार ध्यायन्नव्यवहितोध्यातृध्येयभेदशून्यःसन्समाधौस्थितःसन्स्थूलंव्यसृजत् ॥ १७॥ एवमजस्रंनित्यंहरौभक्तिप्रकर्षेणवहन्नसौध्रुवोऽहंइत्यात्मानंनसस्मार यतोमुक्तलिंगस्यक्तशरीराभिमानः तत्रहेतवः आनंदबाष्पकलयाबिंदुप्रवाहेणाभिभूयमानः विक्लिद्यमानंद्रवद्धृदयंयस्य पुलकैर्व्याप्तांगः ॥ १८॥

॥१९॥ अनुअनंतरंदेवप्रवरौददर्शेत्यनुषंगः गदामवष्टभ्यस्थितौ किरीटादिभिःसहितेचारुणीकुंडलेययोः ॥२०॥ उत्तमगायःपुण्यश्लोकः तस्यकिंकरौतौविज्ञाय मधुद्विषःपार्षत्प्रधानाविति हेतोःसाध्वसेनसंभ्रमेणविस्मृतपूजाक्रमः केवलंतस्यनामानिगृणन्ननाम ॥२१॥२२॥ सुभद्रमितिसशरीरस्यैवविष्णुपदारोहाभिप्रायं अतीतृपत्तर्पितवान् ॥२३॥ आवांतस्यपार्षदौ ॥२४॥ सुदुर्जयत्वेहेतुः सूरयःसत्पर्योऽपि

सददर्शविमानाग्र्यंनभसोऽवतरद्ध्रुवः॥ विभ्राजयद्दशदिशोराकापतिमिवोदितं ॥१९॥ तत्रानुदेवप्रवरौ चतुर्भुजौश्यामौकिशोरावरुणांबुजेक्षणौ ॥ स्थितावववष्टभ्यगदांसुवाससौकिरीटहारांगदचारुकुंडलौ ॥ ॥२०॥ विज्ञायतावुत्तमगायकिंकरावभ्युत्थितःसाध्वसविस्मृतक्रमः॥ ननामनामानिगृणन्मधुद्विषःपार्षत्प्रधानाविति संहतांजलिः॥ २१ ॥ तंकृष्णपादाभिनिविष्टचेतसंबद्धांजलिंप्रश्रयनम्रकंधरं ॥ सुनंदनंदावुपसृत्यसस्मितंप्रत्यूचतुःपुष्करनाभसंमतौ॥ २२॥ सुनंदनंदावूचतुः भोभोराजन्सुभद्रंतेवाचंनोऽवहितःशृणु॥ यःपंचवर्षस्तपसाभवान्देवमतीतृपत्॥ २३ ॥ तस्याखिलजगद्धातुरावांदेवस्यशार्ङ्गिणः ॥ पार्षदाविहसंप्राप्तौनेतुंत्वांभगवत्पदं॥ २४॥ सुदुर्जयंविष्णुपदंजितंत्वयायत्सूरयोऽप्राप्यविचक्षतेपरं॥ आतिष्ठतच्चंद्रदिवाकरादयोग्रहर्क्षताराःपरियंतिदक्षिणं॥ २५॥ अनास्थितंतेपितृभिरन्यैरप्यंगकर्हिचित्॥ आतिष्ठजगतांवंद्यंतद्विष्णोःपरमंपदं॥ २६॥ एतद्विमानप्रवरमुत्तमश्लोकमौलिना ॥ उपस्थापितमायुष्मन्नधिरोढुंत्वमर्हसि॥ २७॥ मैत्रेयउवाच निशम्यवैकुंठनियोज्यमुख्ययोर्मधुच्युतांवाचमुरुक्रमप्रियः॥ कृताभिषेकःकृतनित्यमंगलोमुनीन्प्रणम्याशिषमभ्यवादयत्॥ २८॥ परीत्याभ्यर्च्यधिष्ण्याग्र्यंपार्षदावभिवंद्यच॥ इयेषतदधिष्ठातुंबिभ्रद्रूपंहिरण्मयं॥ २९॥

यदप्राप्यकेवलमधःस्थिताःपश्यंति यच्चंद्रादयःप्रदक्षिणंयथाभवतिएवंपरिक्रामंतितदातिष्ठअधितिष्ठ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आयुष्मन्नित्यपिसशरीरयानाभिप्रायमेव ॥ २७ ॥ मधुच्यवतेस्रवतीतिमधुच्युत् तां पाठांतरेमधुच्युतंयस्यांताममृतस्राविणीमित्यर्थः कृतंनित्यंकर्ममंगलंचालंकरणंयेन अभ्यवादयत् वादयामास ॥ २८ ॥ तदेवरूपंहिरण्मयंप्रकाशबहुलंबिभ्रत्सन्नियेष ऐच्छत् ॥ २९ ॥

गृहंविमानं अयंभावः यदाध्रुवःविमानमारोढुमैच्छत्तदामृत्युरागत्यप्रणम्योवाच हेमहाराजमामंगीकुरु उवाचध्रुवः स्वागतंते क्षणं ता
वदुपविश एवमुक्त्वाध्रुवः विष्णोःस्मरणंकृत्वामृत्योर्मूर्ध्निपदंदत्वाविमानाग्र्यमारुरोह॥२०॥२१॥ दीनांहित्वा अगंदुर्गमंत्रिविष्टपंयास्यामी
त्यन्वस्मरत् ॥२२॥ व्यवसितमभिप्रायं व्यवसीयज्ञात्वा ॥ २३॥२४ ॥ देवयानेनदेवमार्गेणविमानेनेतिवा मुनीन्सप्तर्षीनपिततःपरस्ताद्वि

तदोत्तानपदःपुत्रोददर्शांतकमागतं॥मृत्योर्मूर्ध्निपदंदत्वाआरुरोहाद्भुतंगृहं॥ ३० ॥ तदादुंदुभयोनेदुर्मृदंग
पणवादयः॥गंधर्वमुख्याःप्रजगुःपेतुःकुसुमवृष्टयः ॥ ३१ ॥ सचस्वर्लोकमारोक्ष्यन्सुनीतिंजननींध्रुवः॥अ
न्वस्मरदगंहित्वादीनांयास्येत्रिविष्टपं॥ ३२ ॥इतिव्यवसितंतस्यव्यवसीयसुरोत्तमौ ॥ दर्शयामासतुर्देवींपु
रोयानेनगच्छतीं ॥ ३३ ॥ तत्रतत्रप्रशंसद्भिःपथिवैमानिकैःसुरैः ॥ अवकीर्यमाणोददृशेकुसुमैःक्रमशोग्र
हान्॥ ३४ ॥त्रिलोकींदेवयानेनसोऽतिव्रज्यमुनीनपि॥ परस्ताद्यद्ध्रुवगतिर्विष्णोःपदमथाभ्यगात्॥ ३५॥
यद्भ्राजमानंस्वरुचैवसर्वतोलोकास्त्रयोह्यनुविभ्राजंतएते॥ यन्नाव्रजन्जंतुषुयेऽननुग्रहाव्रजंतिभद्राणिचरं
तियेऽनिशं॥ ३६ ॥ शांताःसमदृशःशुद्धाःसर्वभूतानुरंजनाः ॥ यांत्यंजसाऽच्युतपदमच्युतप्रियबांधवाः॥
॥ ३७॥इत्युत्तानपदःपुत्रोध्रुवःकृष्णपरायणः॥अभूत्त्रयाणांलोकानांचूडामणिरिवामलः॥ ३८ ॥ गंभी
रवेगोनिमिषंज्योतिषांचक्रमाहितं॥ यस्मिन्भ्रमतिकौरव्यमेढ्यामिवगवांगणः ॥ ३९ ॥ महिमानंविलो
क्यास्यनारदोभगवानृषिः॥आतोद्यंवितुदन्श्लोकान्सत्रेऽगायत्प्रचेतसां॥ ४० ॥

ष्णोःपदंतदभ्यगात् ध्रुवागतिर्यस्यसः ॥ ३५॥ यत्भ्राजमानमनुयस्यरुचालोकाविभ्राजंते येअननुग्रहानिष्कृपाः तेयन्नाव्रजन्नगतवंतः
॥३६॥ अच्युतःप्रियोबांधवोयेषां ॥३७॥३८॥ अनिमिषमनलसंज्योतिषांचक्रंयस्मिन्नाहितमर्पितंसद्भ्रमति मेढ्यामाहितोगंभीरवेगोगेवां
गणइव॥ ३९॥आतोद्यंवीणां वितुदन्वादयन् प्रचेतसांब्रह्मसत्रे भगवन्माहात्म्यप्रसंगेनध्रुवमहिमप्रतिपादनपरान्त्रीन्श्लोकानगायत्॥४०॥

नूनमिति पतिरेवदेवतायस्यास्तस्याः सुतस्ययः तपःप्रभावः तस्यतांगतिफलमधिगंतुं वेदवादनशीलाब्रह्मर्षयोऽपिनैवप्रभवंति ३ भ्युपायान् भगवद्धर्मान्दृष्ट्वाऽपि किंपुनर्नृपाः ॥ ४१ ॥ तपःप्रभावंगतिंचविशिनष्टिद्वाभ्यां गुरुदाराः पितृपत्नीसुरुचिः तस्य ...कूशरैर्भिन्नेन हृदयेनवनंयातःसन् अजितमपिजिगायवशीकृतवान् ॥ ४२ ॥ तस्याधिरूढंतेनप्राप्तंपदं ...भुविक्षत्रबंधुः क्षत्रियोभवेत्सः तमनुवर्षसमूहै

नारदउवाच नूनंसुनीतेःपतिदेवतायास्तपःप्रभावस्यसुतस्यतांगतिं ॥ दृष्ट्वाऽभ्युपायानपिवेदवादिनोनवाधिगंतुंप्रभवंतिकिंनृपाः ॥ ४१ ॥ यःपंचवर्षोगुरुदारवाक्शरैर्भिन्नेनयातोहृदयेनदूयता ॥ वनंमदादेशकरोऽजितंप्रभुंजिगायतद्भक्तगुणैःपराजितं ॥ ४२ ॥ यःक्षत्रबंधुर्भुवितस्याधिरूढमन्वारुरुक्षेदपिवर्षपूगैः ॥ षट्पंचवर्षोयदहोभिरल्पैःप्रसाद्यवैकुंठमवापतत्पदं ॥ ४३ ॥ मैत्रेयउवाच एतत्तेऽभिहितंसर्वंयत्पृष्टोऽहमिहत्वया ॥ ध्रुवस्योद्दामयशसश्चरितंसंमतंसतां ॥ ४४ ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंपुण्यंस्वस्त्ययनंमहत् ॥ स्वर्ग्यंध्रौव्यंसौमनस्यंप्रशस्यमघमर्षणं ॥ ४५ ॥ श्रुत्वैतच्छ्रद्धयाऽभीक्ष्णमच्युतप्रियचेष्टितं ॥ भवेद्भक्तिर्भगवतियस्यास्यात्क्लेशसंक्षयः ॥ ४६ ॥ महत्त्वमिच्छतांतीर्थंश्रोतुःशीलादयोगुणाः ॥ यत्रतेजस्तदिच्छूनांमानोयत्रमनस्विनां ॥ ४७ ॥ प्रयतःकीर्तयेत्प्रातःसमवायेद्विजन्मनां ॥ सायंचपुण्यश्लोकस्यध्रुवस्यचरितंमहत् ॥ ४८ ॥ पौर्णमास्यांसिनीवाल्यांद्वादश्यांश्रवणेऽथवा ॥ दिनक्षयेव्यतीपातेसंक्रमेर्कदिनेऽपिवा ॥ ४९ ॥ श्रावयेच्छ्रद्दधानानांतीर्थपादपदाश्रयः ॥ नेच्छंस्तत्रात्मनात्मानंसंतुष्टइतिसिद्ध्यति ॥ ५० ॥

रपिआरोढुमिच्छेदपि किंतत्संकल्पोऽप्यशक्यः दूरतआरोहणमित्यर्थः कथंभूतंपदं षट्वापंचवावर्षाणियस्यसः अल्पैरेवाहोभिः वैकुंठंप्रसाद्ययत्तस्यपदमवापतत् ॥ ४३ ॥ उद्दाममुत्कृष्टंयशोयस्य ॥ ४४ ॥ धनादेर्निमित्तं ध्रौव्यंध्रुवस्थानप्रापकं प्रशस्यंप्रशंसाऽर्हं अघमर्षणं पापनाशनं ॥ ४५ ॥ अच्युतप्रियस्यध्रुवस्यचेष्टितंश्रुत्वायोवर्ततेतस्यभक्तिर्भवेत् ॥ ४६ ॥ तीर्थंमहत्त्वावाप्तिस्थानं गुणाःयत्रभवंति ॥ ४७ ॥ समवायेसभायां ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ नेच्छन्निष्कामस्तत्रश्रवणे आत्मैवात्मानंप्रतिसंतुष्टोभवतिइतिहेतोःसिद्धिंप्राप्नोति ॥ ५० ॥

किंच सत्पथेभगवन्मार्गेऽमृतरूपंज्ञानंयोदद्यात् ॥ ५१ ॥ ध्रुवस्यचरितंमयातेऽभिहितंमातुर्गृहंचहित्वा ॥५२॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे चतुर्थस्कंधेटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥१२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ एवंपंचभिरध्यायैर्ध्रुवचर्यानुवर्णिता ॥ अथैकादशभिश्चित्रंपृथुचारित्रमुच्यते ॥ १ ॥ तत्रत्रयोदशेवक्तुंपृथोर्जन्मध्रुवान्वये ॥ अंगोवेनपितापुत्रकार्याद्वनइतीर्यते ॥२ ॥ प्ररूढोभावोभक्तिर्यस्य ॥ १ ॥ अन्ववायेवंशे

ज्ञानमज्ञाततत्त्वाययोदद्यात्सत्पथेऽमृतं ॥ कृपालोर्दीननाथस्यदेवास्तस्यानुगृह्णते ॥ ५१ ॥ इदंमयातेऽभिहि-
तंकुरूद्वहध्रुवस्यविख्यातविशुद्धकर्मणः ॥ हित्वाऽर्भकःक्रीडनकानिमातुर्गृहंचविष्णुंशरणंयाजगाम ॥ ५२॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेध्रुवचरितंनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥
सूतउवाच निशम्यकौषारविणोपवर्णितंध्रुवस्यवैकुंठपदाधिरोहणं ॥ प्ररूढभावोभगवत्यधोऽक्षजेप्रष्टुंपुन
स्तंविदुरःप्रचक्रमे ॥ १ ॥ विदुरउवाच केतेप्रचेतसोनामकस्यापत्यानिसुव्रत ॥ कस्यान्ववायेप्रख्या
ताःकुत्रवासत्रमासत ॥ २॥ मन्येमहाभागवतंनारदंदेवदर्शनं ॥ येनप्रोक्तःक्रियायोगःपरिचर्याविधिर्हरेः ॥
॥ ३ ॥ स्वधर्मशीलैःपुरुषोभगवान्यज्ञपूरुषः ॥ इज्यमानोभक्तिमतानारदेनेरितःकिल ॥ ४ ॥ यास्तादेवर्षि
णातत्रवर्णिताभगवत्कथाः ॥ मह्यंशुश्रूषवेब्रह्मन्कार्त्स्न्येनाचष्टुमर्हसि ॥ ५॥ मैत्रेयउवाच ध्रुवस्यचोत्क
लःपुत्रःपितरिप्रस्थितेवनं ॥ सार्वभौमश्रियंनैच्छदधिराजासनंपितुः ॥ ६ ॥ सजन्मनोपशांतात्मानिःसंगः
समदर्शनः ॥ ददर्शलोकेविततमात्मानंलोकमात्मनि ॥ ७॥ आत्मानंब्रह्मनिर्वाणंप्रत्यस्तमितविग्रहं ॥ अव
बोधरसैकात्म्यमानंदमनुसंततं ॥ ८ ॥

॥ २ ॥ नारदेनप्रचेतसांसत्रेवर्णिताःकथाःप्रष्टुं तन्महिमानमाह मन्यइति देवस्यदर्शनंयस्य हरेःपरिचर्याप्रकारः क्रियायोगः पंचरात्रेयेनप्रोक्तः ॥ ३ ॥ स्वधर्मशीलैः प्रचेतोभिः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ध्रुवस्यवंशेतेजाताइतिवक्तुंध्रुवस्यवंशमनुक्रामति ध्रुवस्येत्यादिना पितुःसार्वभौमश्रियंनैच्छत् अधिराजासनंच ॥६॥ अनिच्छायांहेतुमाह सइतिचतुर्भिः ॥ ७ ॥ आत्मानंस्वरूपभूतंब्रह्मावरुंधानः आप्नुवन्जानन् आत्मनोनान्यंतंदेक्षत स्वयंतुसर्वस्मादन्यःसन् कथंभूतंब्रह्म निर्वाणंशांतं अवबोधरसैनैकात्म्यंयस्य ॥८॥

कथंभूतः अव्यवच्छिन्नोयोयोगःसएवाग्निस्तेनदग्धःकर्ममलाशयोवासनायस्य ॥ ९ ॥ जडादीनामिवाकृतिर्यस्यतथाभूतोलक्षितःअ तन्मतिःनतेषामिववमतिर्यस्यसर्वज्ञत्वात् प्रशांतान्यर्चींषिज्वालायस्यानलस्यतद्वत्स्थितः ॥ १० ॥ यवीयांसमुत्कलात्कनिष्ठं ॥ ११ ॥ इष्टा प्रियाभार्या ॥ १२ ॥ १३ ॥ निशीथोमध्यरात्रिः व्युष्टःप्रातःकालःतदभिमानिन्योदेवताः ॥ १४ ॥ ससर्वतेजाः चक्षुःसंज्ञंमनुं सुतंपुत्र

अव्यवच्छिन्नयोगाग्निदग्धकर्ममलाशयः ॥ स्वरूपमवरुंधानोनात्मनोऽन्यंतदैक्षत ॥ ९ ॥ जडांधबधिरोन्म त्तमूकाकृतिरतन्मतिः ॥ लक्षितःपथिबालानांप्रशांतार्चिरिवानलः ॥ १० ॥ मत्वातंजडवन्मत्तंकुलवृद्धाःसमं त्रिणः ॥ वत्सरंभूपतिंचक्रुर्यवीयांसंभ्रमेःसुतं ॥ ११ ॥ स्ववींथिर्वत्सरस्येष्टाभार्याऽसूतषडात्मजान् ॥ पुष्पार्णं तिग्मकेतुंचइषमूर्जंवसुंजयं ॥ १२ ॥ पुष्पार्णस्यप्रभाभार्यादोषाचद्वेबभूवतुः ॥ प्रातर्मध्यंदिनंसायमितित्वा सन्प्रभासुताः ॥ १३ ॥ प्रदोषोनिशीथोव्युष्टइतिदोषासुतास्त्रयः ॥ व्युष्टःसुतंपुष्करिण्यांसर्वतेजसमादधे ॥ ॥ १४ ॥ सचक्षुःसुतमाकूत्यांपत्न्यांमनुमवापह ॥ मनोरसूतमहिषीविरजान्नड्वलासुतान् ॥ १५ ॥ पुरुंकुत्सं त्रितंद्युम्नंसत्यवंतंधृतव्रतं ॥ अग्निष्टोममतीरात्रंप्रद्युम्नंशिबिमुल्मुकं ॥ १६ ॥ उल्मुकोऽजनयत्पुत्रान्पुष्करि ण्यांषडुत्तमान् ॥ अंगंसुमनसंख्यातिंक्रतुमंगिरसंगयं ॥ १७ ॥ सुनीथांऽगस्ययापत्नीसुषुवेवेनमुल्बणं ॥ य द्दौःशील्यात्सराजर्षिर्निर्विण्णोनिरगात्पुरात् ॥ १८ ॥ यमंगशेपुःकुपितावाग्वज्रामुनयःकिल ॥ गतासोस्त स्यभूयस्तेममंथुर्दक्षिणंकरं ॥ १९ ॥ अराजकेतदालोकेदस्युभिःपीडिताःप्रजाः ॥ जातोनारायणांशेनपृथुरा द्यःक्षितीश्वरः ॥ २० ॥ विदुरउवाच तस्यशीलनिधेःसाधोर्ब्रह्मण्यस्यमहात्मनः ॥ राज्ञःकथमभूद्दुष्टा प्रजायद्विमनाययौ ॥ २१ ॥

मवाप मनोःमहिषीनड्वलाविरजान् शुद्धान् पुरुप्रमु खान्एकादशसुतानसूत ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अंगहेविदुर वागेववज्रंयेषां ॥ १९ ॥ मथनेहेतुः अराजकइति आद्यःपुरग्रामादी नांतनरचितत्वात् ॥ २० ॥ यद्यस्याःप्रजायाहेतोर्विमनाःसनययौ ॥ २१ ॥

किंवा अंहःअपराधं वेनमुद्दिश्यआलक्ष्य ॥ २२ ॥ यतोऽयमधर्मइत्याह नावध्येयः अवज्ञेयोऽपिनभवति ॥ २३॥ परावरविदांमध्येअ
तिश्रेष्ठः ॥ २४ ॥ अभावीपुत्रःकाम्यकर्मणाबलादापादितोनसुखायभवेदितिद्योतयन्नंगस्यपुत्रोत्पत्तिक्रममाह अंगइत्यादिना ॥ २५ ॥
॥२६॥ अयानयामानिअगतवीर्याणि ॥२७॥२८॥ यज्ञेगृहीतमौनोपिवाचंव्यसृजन् प्रायुंक्त ॥ २९ ॥ आहुताआहूताःमहान्सोमपात्रा

किंवांऽहोवेनमुद्दिश्यब्रह्मदंडमयूयुजन्॥ दंडव्रतधरेराज्ञिमुनयोधर्मकोविदाः ॥ २२ ॥ नावध्येयःप्रजापा
लःप्रजाभिरघवानपि॥ यदसौलोकपालानांबिभर्त्योजःस्वतेजसा॥ २३॥ एतदाख्याहिमेब्रह्मन्सुनीथात्म
जचेष्टितं॥श्रद्दधानायभक्तायत्वंपरावरवित्तमः॥ २४॥ मैत्रेयउवाच अंगोऽश्वमेधंराजर्षिराजहार
महाक्रतुं॥ नाजग्मुर्देवतास्तस्मिन्नाहूताब्रह्मवादिभिः॥ २५॥ तमूचुर्विस्मितास्तत्रयजमानमथर्त्विजः॥ ह
वींषिहूयमानानिनतेगृह्णंतिदेवताः॥ २६ ॥ राजन्हवींष्यदुष्टानिश्रद्धयासादितानिते ॥ छंदांस्ययातयामा
नियोजितानिधृतव्रतैः ॥ २७॥ नविदामेहदेवानांहेलनंवयमण्वपि ॥ यन्नगृह्णंतिभागान्स्वान्येदेवाःकर्म
साक्षिणः॥ २८॥ मैत्रेयउवाच अंगोद्विजवचःश्रुत्वायजमानःसुदुर्मनाः॥ तत्प्रष्टुंव्यसृजद्वाचंसदस्यां
स्तदनुज्ञया॥ २९॥ नागच्छंत्याहुतादेवानगृह्णंतिग्रहानिह॥ सदसस्पतयोब्रूतकिमवद्यंमयाकृतं ॥ ३० ॥
सदसस्पतयऊचुः नरदेवेहभवतोनाघंतावन्मनाक्स्थितं॥ अस्त्येकंप्राक्तनमघंयदिहेदृक्त्वमप्रजः॥३१॥
तथासाधयभद्रंतेआत्मानंसुप्रजंनृप ॥ इष्टस्तेपुत्रकामस्यपुत्रंदास्यतियज्ञभुक् ॥ ३२ ॥ तथास्वभागधेयां
निग्रहीष्यंतिदिवौकसः॥ यद्यज्ञपुरुषःसाक्षादपत्यायहरिर्वृतः॥ ३३॥

णि इहयज्ञेनगृह्णंति॥३०॥ इहजन्मनिनतावन्मनाक्ईषदपिअघंस्थितं कथंचिज्जातस्याघस्यसद्यएवप्रायश्चित्तैःक्षालनात् किंतुप्राक्तनमे
कमघमस्ति यद्यस्मात् ईदृक्गुणाधिकोऽपित्वंप्रजारहितः ॥ ३१ ॥ अतोयथादेवाहविर्गृह्णंतितथात्मानंसुप्रजंसाधय कथंसाधनीयंतदा
हुःइष्टइति॥ ३२ ॥ तथासतिस्वभागान्ग्रहीष्यंति यद्यतोहरिःसाक्षाद्वृतःस्यात् अतस्तेनसहसर्वेदेवाआगमिष्यंतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥

नन्वतितुच्छान्कामाङ्करिः कथंदद्यात्तत्राह तांस्तानिति ॥ ३४ ॥ प्रजातयेपुत्रोत्पत्तये शिपिविष्टायपशुषुयज्ञरूपेणप्रविष्टाय तथाच श्रुतिः यज्ञोवैविष्णुःपशवः शिपिर्यज्ञएवपशुषुप्रतितिष्ठतीति ॥ ३५ ॥ तस्मादिति योग्यतयाऽग्नेः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पुमांसंसूतेऽनेनेतितत् प्राश्यपत्युःसकाशात् गर्भमादधे अप्रजासती ॥ ३८ ॥ मातामहंमृत्युं मृत्योर्हिपुत्रीसुनीथा ॥ ३९ ॥ मृगयुर्लुब्धकःसतंदृष्ट्वावेन

तांस्तान्कामान्हरिर्दद्याद्यान्यान्कामयतेजनः ॥ आराधितोयथैवैषांतथापुंसांफलोदयः ॥ ३४ ॥ इतिव्यवसिताविप्रास्तस्यराज्ञःप्रजातये ॥ पुरोडाशंनिरवपन्शिपिविष्टायविष्णवे ॥ ३५ ॥ तस्मात्पुरुषउत्तस्थौहेममाल्यमलांबरः ॥ हिरण्मयेनपात्रेणसिद्धमादायपायसं ॥ ३६ ॥ सविप्रानुमतोराजागृहीत्वांऽजलिनौदनं ॥ अवघ्रायमुदायुक्तःप्रादात्पत्न्याउदारधीः ॥ ३७ ॥ सातत्पुंसवनंराज्ञीप्राश्यतौपत्युरादधे ॥ गर्भंकालउपावृत्ते कुमारंसुषुवेऽप्रजा ॥ ३८ ॥ सबालएवपुरुषोमातामहमनुव्रतः ॥ अधर्मांशोद्भवंमृत्युंतेनाभवदधार्मिकः ॥ ३९ ॥ सशरासनमुद्यम्यमृगयुर्वनगोचरः ॥ हंतिसाधून्मृगान्दीनान्वेनोऽसावित्यरौज्जनः ॥ ४० ॥ आक्रीडेक्रीडतोबालान्वयस्यानतिदारुणः ॥ प्रसह्यनिरनुक्रोशःपशुमारममारयत् ॥ ४१ ॥ तंविचक्ष्यखलंपुत्रंशासनैर्विविधैर्नृपः ॥ यदानशासितुंकल्पोभृशमासीत्सुदुर्मनाः ॥ ४२ ॥ प्रायेणाभ्यर्चितोदेवोयेऽप्रजागृहमेधिनः ॥ कदपत्यभृतंदुःखंयेनविंदंतिदुर्भरं ॥ ४३ ॥ यतःपापीयसीकीर्तिरधर्मश्चमहान्नृणां ॥ यतोविरोधःसर्वेषांयतआधिरनंतकः ॥ ४४ ॥ कस्तंप्रजाऽपदेशंवैमोहबंधनमात्मनः ॥ पंडितोबहुमन्येतयदर्थाःक्लेशदागृहाः ॥ ४५ ॥

सावागच्छतीतिजनः सर्वोऽप्यरौत्चुक्रोश ॥ ४० ॥ आक्रीडेक्रीडास्थाने बालान्पशूनिवामारयत् ॥ ४१ ॥ विचक्ष्यदृष्ट्वा ॥ ४२ ॥ दुर्मनसस्तस्यकुपुत्रनिंदावाक्यान्याह प्रायेणेतित्रिभिः अप्रजाये तैरभ्यर्चितः तत्रहेतुःकुत्सितैरपत्यैःसंभृतंदुर्भरंधारयितुमशक्यंदुःखंयेनविंदंति ॥ ४३ ॥ सर्वेषांसर्वैःसह आधिर्मानसीव्यथा ॥ ४४ ॥ तंप्रजाऽपदेशंपुत्रनाममात्रमपिआत्मनोमोहेनबंधनं यदर्थाः यन्निमित्ताः क्लेशदागृहाभवंति ॥ ४५ ॥

इदानींनिर्वेदहेतुत्वेनकुत्सितमेवापत्यमभिनंदति कदपत्यमिति शुचांपदात् शोकानांस्थानात् वरत्वेहेतुः निर्विद्येतेति तत्कुतः यद्यतः कद पत्यात्गृहाः क्लेशानिवहाभवंति॥४६॥ महतामुदयानांविभूतीनामुदयोयस्मिन् तस्मात्गृहाद्गतः यावेनंसूतेस्मतां॥४७॥ प्रजाःपुरोहितादयश्चविचिक्युःअन्वेषितवंतः तंतत्रैवसंतमपिनापश्यन्निितिदृष्टांतमाह यथेति॥४८॥साश्रवःरुदंतः भर्तुर्विप्लवंनाशमदर्शनमित्यर्थः ॥ ४९॥

कदपत्यंवरंमन्येसदपत्याच्छुचांपदात्॥ निर्विद्येतगृहान्मर्त्योयत्क्लेशानिवहागृहाः ॥ ४६ ॥ एवंसनिर्विण्ण मनानृपोगृहान्निशीथउत्थायमहोदयोदयात् ॥ अलब्धनिद्रोऽनुपलक्षितोनृभिर्हित्वागतोवेनसुवंप्रसुप्तां ॥ ॥ ४७॥ विज्ञायनिर्विद्यगतंपतिंप्रजाःपुरोहितामात्यसुहृद्गणादयः॥ विचिक्युरुर्व्यामतिशोककातरायथा निगूढंपुरुषंकुयोगिनः ॥ ४८ ॥ अलक्षयंतःपदवींप्रजापतेर्हतोद्यमाःप्रत्युपसृत्यतेपुरीं॥ ऋषीन्समेतानभि वंद्यसाश्रवोन्यवेदयन्पौरवभर्तृविप्लवं ॥ ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ मैत्रेयउवाच भृग्वादयस्तेमुनयोलोकानांक्षेमदर्शिनः ॥ गोप्तर्यसतिवै नृणांपश्यंतःपशुसाम्यतां ॥ १ ॥ वीरमातरमाहूयसुनीथांब्रह्मवादिनः ॥ प्रकृत्यसंमतंवेनमभ्यषिंचन्पतिं भुवः ॥ २ ॥ श्रुत्वानृपासनगतंवेनमत्युग्रशासनं॥ निलिल्युर्दस्यवःसर्वेसर्पत्रस्ताइवाखवः॥ ३ ॥ सआरूढ नृपस्थानउन्नद्धोऽष्टविभूतिभिः॥ अवमेनेमहाभागांस्तब्धःसंभावितःस्वतः॥ ४ ॥ एवंमदांधउत्सिक्तोनिरंकु शइवद्विपः ॥ पर्यटन्रथमास्थायकंपयन्निवरोदसीं ॥ ५ ॥ नयष्टव्यंनदातव्यंनहोतव्यंद्विजाःक्वचित्॥ इतिन्य वारयद्धर्मंभेरीघोषेणसर्वशः॥ ६ ॥ वेनस्यावेक्ष्यमुनयोदुर्वृत्तस्यविचेष्टितं ॥ विमृश्यलोकव्यसनंकृपयोचुः स्मसत्रिणः॥ ७॥

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ ॥छ॥ चतुर्दशेतुदुष्पुत्रभयादंगेगतेद्विजैः ॥ अभिषिक्तस्यवेनस्यरोषात्तैर्वधउच्यते ॥ १ ॥ क्षेमदर्शिनः क्षेमचिंतकाः पशुसमानरूपतांपश्यंतः ॥१ ॥ अमात्यादीनांप्रकृतीनामसंमतं पाठांतरेप्रकृत्यास्वभावेनासंमतं ॥ २ ॥ चोराःसर्वेलीनाःबभूवुः ॥ ३ ॥ आरूढंनृपस्थानंराजासनंयेनअष्टविभूतिभिः लोकपालैश्वर्यैः ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ सत्रिणः मिलिताःसंतः ॥ ७ ॥

मूलन्तश्वाग्नतश्वदीप्तेज्वलितेकाष्ठेतन्मध्यवर्तिनांपिपीलिकादीनांयथोभयतोव्यसनं एवंतस्करेभ्यः पालकाच्चदुःखंप्राप्तमित्यर्थः ॥ ८ ॥ तदेवाहुः अराजकभयादिति अतदर्हणःराज्यानर्हः ॥ ९ ॥ अस्माकमप्यनिष्टंजातमित्याहुः अहेर्यथापयःपोषः क्षीरेणपोषणंपोषकस्याप्यनर्थं बिभर्त्तिपुष्णाति तदेवाहुःवेनइति ॥ १० ॥ निरूपितःनियुक्तोऽस्माभिः सांत्वयेमउपपत्तिभिः प्रार्थयिष्यामःतस्यपातकं ॥ ११ ॥

अहोउभयतःप्राप्तंलोकस्यव्यसनंमहत् ॥ दारुण्युभयतोदीप्तेइवतस्करपालयोः ॥ ८ ॥ अराजकभयादेषकृतोराजाऽतदर्हणः ॥ ततोऽप्यासीद्भयंत्वद्यकथंस्यात्स्वस्तिदेहिनां ॥ ९ ॥ अहेरिवपयःपोषःपोषकस्याप्यनर्थभृत् ॥ वेनःप्रकृत्यैवखलःसुनीथागर्भसंभवः ॥ १० ॥ निरूपितःप्रजापालःसजिघांसतिवैप्रजाः ॥ तथाऽपिसांत्वयेमामुंनास्मांस्तत्पातकंस्पृशेत् ॥ ११ ॥ तद्विद्वद्भिरसद्वृत्तोवेनोऽस्माभिःकृतोनृपः ॥ सांत्वितोयदिनोवाचंनग्रहिष्यत्यधर्मकृत् ॥ १२ ॥ लोकधिक्कारसंदग्धंदहिष्यामःस्वतेजसा ॥ एवमध्यवसायैनंमुनयोगूढमन्यवः ॥ उपव्रज्याब्रुवन्वेनंसांत्वयित्वाचसामभिः ॥ १३ ॥ मुनयऊचुः नृपवर्यनिबोधैतद्यत्तेविज्ञापयामभोः ॥ आयुःश्रीबलकीर्तीनांतवतातविवर्द्धनं ॥ १४ ॥ धर्मआचरितःपुंसांवाङ्मनःकायबुद्धिभिः ॥ लोकान्विशोकान्वितरत्यथानंत्यमसंगिनां ॥ १५ ॥ सतेमाविनशेद्वीरप्रजानांक्षेमलक्षणः ॥ यस्मिन्विनष्टेनृपतिरैश्वर्यादवरोहति ॥ १६ ॥ राजन्नसाध्वमात्येभ्यश्चोरादिभ्यःप्रजानृपः ॥ रक्षन्यथावलिंगृह्णन्इहप्रेत्यचमोदते ॥ १७ ॥ स्ययराष्ट्रेपुरेचैवभगवान्यज्ञपूरुषः ॥ इज्यतेस्वेनधर्मेणजनैर्वर्णाश्रमान्वितैः ॥ १८ ॥ तस्यराज्ञोमहाभागभगवान्भूतभावनः ॥ परितुष्यतिविश्वात्मातिष्ठतोनिजशासने ॥ १९ ॥ तस्मिंस्तुष्टेकिमप्राप्यंजगतामीश्वरेश्वरे ॥ लोकाःसपालाह्येतस्मैहरंतिबलिमादृताः ॥ २० ॥

स्वस्यतत्पातकस्पर्शेहेतुः तत्पातकत्वंविद्वद्भिः ॥ १२ ॥ गूढोमन्युर्येषां सामभिःप्रियोक्तिभिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ निष्कामानामानंत्यंमोक्षमपि ॥ १५ माविनशेत् माविनश्यतु ॥ १६ ॥ असाधवोयेअमात्यास्तेभ्यः यथायथाशास्त्रं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

सर्वान्लोकांश्चतत्पालानमरांश्चतत्प्रापकान्यज्ञांश्चसंगृह्णातिनियच्छतीतितथातं विचित्रैः द्रव्ययज्ञादिभिः भवायसमृद्धये स्वदेशान्नद्वा
सिनोजनान् अनुरोद्धुमनुवर्तितुं ॥२१॥ युष्मद्विषये त्वद्देशेहरेःकलाः अंशाःसुराः तेषांसुराणांहेलनमवज्ञां ॥२२ ॥ बालिशाःअज्ञाः वृ

तंसर्वलोकामरयज्ञसंग्रहंत्रयीमयंद्रव्यमयंतपोमयं ॥ यज्ञैर्विचित्रैर्यजतोभवायतेराजन्स्वदेशाननुरोद्धुमर्ह
सि ॥ २१ ॥ यज्ञेनयुष्मद्विषयेद्विजातिभिर्वितायमानेनसुराःकलाहरेः ॥ स्विष्टाःसुतुष्टाःप्रदिशंतिवांछितंतद्धे
लनंनार्हथवीरचेष्टितुं ॥ २२ ॥ वेनउवाच बालिशाबतयूयंवाअधर्मेधर्ममानिनः ॥ येवृत्तिदंपतिं
हित्वाजारंपतिमुपासते ॥ २३ ॥ अवजानंत्यमीमूढानृपरूपिणमीश्वरं ॥ नानुविंदंतितेभद्रमिहलोकेपरत्रच
॥ २४ ॥ कोयज्ञपुरुषोनामयत्रवोभक्तिरीदृशी ॥ भर्तृस्नेहविदूराणांयथाजारेकुयोषितां ॥ २५ ॥ विष्णुर्विरिं
चोगिरिशइंद्रोवायुर्यमोरविः ॥ पर्जन्योधनदःसोमःक्षितिरग्निरपांपतिः ॥ २६ ॥ एतेचान्येचविबुधाःप्रभवो
वरशापयोः ॥ देहेभवंतिनृपतेःसर्वदेवमयोनृपः ॥ २७ ॥ तस्मान्मांकर्मभिर्विप्रायजध्वंगतमत्सराः ॥ बलिंच
मह्यंहरतमत्तोऽन्यःकोऽग्रभुक्पुमान् ॥ २८ ॥ मैत्रेयउवाच इत्थंविपर्ययमतिःपापीयानुत्पथंगतः ॥ अ
नुनीयमानःस्तद्याञ्चांनचक्रेभ्रष्टमंगलः ॥ २९ ॥ इतितेऽसत्कृतास्तेनद्विजाःपंडितमानिना ॥ भग्नायांभव्य
याञ्चायांतस्मैविदुरचुक्रुधुः ॥ ३० ॥ हन्यतांहन्यतामेषपापःप्रकृतिदारुणः ॥ जीवन्जगदसावाशुकुरुते
भस्मसाद्ध्रुवं ॥ ३१ ॥ नायमर्हत्यसद्वृत्तोनरदेववरासनं ॥ योऽधियज्ञपतिंविष्णुंविनिंदत्यनपत्रपः ॥ ३२ ॥

त्तिदमन्नादिप्रदंमांहित्वा ॥ २३ ॥ २४ ॥ भर्तृस्नेहोविदूरोयेषां ॥ २५॥ २६ ॥ देहेभवंतिनृपतेः
अतोनृपतिरेवेश्वरः इतरेतदंशाइतिभावः ॥ २७ ॥ बलिंचकरादिकं अग्रभुक् आराध्यः ॥ २८ ॥ २९ ॥ तेनासत्कृताः भग्नायांयाञ्चा
यांचुक्रुधुः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

परिचक्षीतनिंदेत अशुभंवेनंविना कृतघ्नतामाहुः यदनुग्रहविषयःसन्नीदृशमैश्वर्यंयःप्राप्तः ॥ ३३ ॥ पूर्वंगूढमन्यवःइदानींरूढमन्यवः हुंकृतैः हुंकारैः ॥ ३४ ॥ स्वाश्रमपदंप्रतिऋषिभिर्गतेगमनेकृते विद्यायोगेनमंत्रसहितयायुक्त्याओषधिबलेनपालयामास ॥ ३५ ॥ पुंवद्भावआर्षः सरस्वत्याःसलिले आप्लुताइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ तदातूत्पातान्वीक्ष्य भुवःअभद्रंनभवेत्किमित्याहुश्च ॥ ३७ ॥ एवंमृशंतऋषयःस्थिताः तदाधाव तांचोराणांभूरिःपांसुःसमुत्थितः ॥ ३८ ॥ ततूतदातेषांलोकस्यधनंलुंपतांजिघांसतांचोपद्रवमाज्ञाय ॥ ३९ ॥ तथाचोरप्रायमराजकंहीनसत्वं

कोवैनंपरिचक्षीतवेनमेकमृते ऽशुभं ॥ प्राप्तईदृशमैश्वर्यंयदनुग्रहभाजनः ॥ ३३ ॥ इत्थंव्यवसिताहंतुमृषयो रूढमन्यवः ॥ निजघ्नुर्हुंकृतैर्वेनंहतमच्युतनिंदया ॥ ३४ ॥ ऋषिभिःस्वाश्रमपदंगतेपुत्रकलेवरं ॥ सुनीथापा लयामासविद्यायोगेनशोचती ॥ ३५ ॥ एकदामुनयस्तेतुसरस्वत्सलिलाप्लुताः ॥ हुत्वाऽग्नीन्सत्कथाश्चक्रुरुप विष्टाःसरित्तटे ॥ ३६ ॥ वीक्ष्योत्थितान्महोत्पातानाहुर्लोकभयंकरान् ॥ अप्यभद्रमनाथायादस्युभ्योनभवे द्भुवः ॥ ३७ ॥ एवंमृशंतऋषयोधावतांसर्वतोदिशः ॥ पांसुःसमुत्थितोभूरिश्चोराणामभिलुंपतां ॥ ३८ ॥ तदु पद्रवमाज्ञायलोकस्यवसुलुंपतां ॥ भर्तर्युपरतेतस्मिन्नन्योन्यंचजिघांसतां ॥ ३९ ॥ चोरप्रायंजनपदंही नसत्त्वमराजकं ॥ लोकान्नावारयन्शक्ताअपितद्दोषदर्शिनः ॥ ४० ॥ ब्राह्मणःसमदृक्शांतोदीनानांसमुपे क्षकः ॥ स्रवतेब्रह्मतस्यापिभिन्नभांडात्पयोयथा ॥ ४१ ॥ नांगस्यवंशोराजर्षेरेषसंस्थातुमर्हति ॥ अमोघ वीर्याहिनृपावंशेऽस्मिन्केशवाश्रयाः ॥ ४२ ॥ विनिश्चित्यैवमृषयोविपन्नस्यमहीपतेः ॥ ममंथुरूरुंतरसात त्रासीद्बाहुकोनरः ॥ ४३ ॥

चजनपदमाज्ञाय शक्ताअप्यवारणेदोषदर्शिनोऽपिलुंपतोलोकान्नावारयन्नित्यन्वयः ॥ ४० ॥ शक्ता नांक्षत्रियाणामवारणेदोषइतिकिंवक्तव्यं समदृगपिशांतोऽपिब्राह्मणोपियदिदीनानांसमुपेक्षकोभवेत्तर्हि तस्यापिब्रह्मतपःस्रवति ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ अतउपेक्षादोषपरिहारायनांगस्येत्यादिविनिश्चित्य महीपतेरूरुंतरसाममंथुरित्यन्वयः संस्थातुंनाशंगंतुं यद्वाऋषयएवलुंपतोलो कान्नावारयन् कथंभूताःहुंकारेणैववेनंनिवारयितुंशक्ताअपितत्किंतस्मिन्निवारणादिदोषदर्शिनः नचोदासन् चोरोपद्रुतेदीनोपेक्षायांतपो हानिप्रसंगात् नचान्यंतन्निवारकंराजानमकुर्वन् अंगवंशोच्छेदस्यानर्हत्वात् अतोवेनस्यैवदेहंममंथुरितियोज्यं बाहुकोवामनः ॥ ४३ ॥

तमेवाह काकइवकृष्णः महत्यौहनूकपोलप्रांतौयस्य ह्रस्वौपादौयस्य ॥ ४४॥४५ ॥ गिरिःकाननंगोचरःआश्रयोनतुपुरादिप्रवेशोयेषां तत्रहेतुः येनकारणेनासावहरत् ततस्तस्यवंश्यास्तथाभूताः ॥ ४६ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
ततःपंचदशेविप्रैर्मंथनाद्वेनबाहुतः॥ जातस्यतुपृथोरुक्मभिषेकार्हणादिकं ॥१॥१॥२॥ किमित्यूचुरित्यतआह एषइतिचतुर्भिः लक्ष्म्याः

काककृष्णोऽतिह्रस्वांगोह्रस्वबाहुर्महाहनुः ॥ ह्रस्वपान्निम्ननासाग्रोरक्ताक्षस्ताम्रमूर्द्धजः ॥ ४४ ॥ तंतुतेऽवनतंदीनंकिंकरोमीतिवादिनं ॥ निषीदेत्यब्रुवंस्तात्ससनिषादस्ततोभवत् ॥ ४५ ॥ तस्यवंश्यास्तुनैषादागिरिकाननगोचराः ॥ येनाहरज्जायमानोवेनकल्मषमुल्बणं ॥ ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेनिषादोत्पत्तिर्नामचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ मैत्रेयउवाच अथतस्यपुनर्विप्रैरपुत्रस्यमहीपतेः ॥ बाहुभ्यांमथ्यमानाभ्यांमिथुनंसमपद्यत ॥ १ ॥ तद्दृष्ट्वामिथुनंजातमृषयोब्रह्मवादिनः ॥ ऊचुःपरमसंतुष्टाविदित्वाभगवत्कलां ॥ २ ॥ ऋषयऊचुः एषविष्णोर्भगवतःकलाभुवनपालनी ॥ इयंचलक्ष्म्याःसंभूतिःपुरुषस्यानपायिनी ॥ ३ ॥ अयंतुप्रथमोराज्ञांपुमान्प्रथयितायशः ॥ पृथुर्नाममहाराजोभविष्यतिपृथुश्रवाः ॥ ४ ॥ इयंचसुदतीदेवीगुणभूषणभूषणा ॥ अर्चिर्नामवरारोहापृथुमेवावरुंधती ॥ ५ ॥ एषसाक्षाद्धरेरंशोजातोलोकरिरक्षया ॥ इयंचतत्पराहिश्रीरनुजज्ञेऽनपायिनी ॥ ६ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ प्रशंसंतिस्मतंविप्रागंधर्वप्रवराजगुः ॥ मुमुचुःसुमनोधाराःसिद्धानृत्यंतिस्वःस्त्रियः ॥ ७ ॥ शंखतूर्यमृदंगाद्यानेदुर्दुंदुभयोदिवि ॥ तत्रसर्वउपाजग्मुर्देवर्षिपितृणांगणाः ॥ ८ ॥ ब्रह्माजगद्गुरुर्देवैःसहासृत्यसुरेश्वरैः ॥ वैन्यस्यदक्षिणेहस्तेदृष्ट्वाचिन्हंगदाभृतः ॥ ९ ॥

संभूतिःकला ॥ ३ ॥ अन्वयःपुमान्सतुमहाराजोभविष्यति ॥४॥ सुदतीशोभनदंतवती गुणानांभूषणानांचभूषणरूपा अवरुंधतीभर्तृत्वेनभजंतीभविष्यति ॥ ५॥ अत्रहेतुः एषइति लोकस्य रिरक्षयारिरक्षयिषया ॥ ६ ॥ स्वःस्त्रियः अप्सरसोनृत्यंतिस्म ॥ ७ ॥ ८ ॥ देवैःसहासृत्यआगत्य वैन्यस्यपृथोः चिन्हंरेखालकंचक्रं॥९॥

अप्रतिहतंरेखांतैरभिन्नंचक्रंयस्यचिह्नंसपरमेश्वरस्यांशः ॥ १० ॥ आभिषेचनिकानिअभिषेकसाधनानि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ हेवी र वरासनमुत्तमासनं सलिलस्यस्रावोयस्मात् ॥ १४ ॥ द्वेवालव्यजने ॥ १५ ॥ ब्रह्ममयंवर्मकवचं तत्पत्नीश्रीः श्रियंसंपदं ॥ १६ ॥ दशचंद्राकाराणिबिंबानिकोशेयस्यतं असिखड्गंशतचंद्रंचर्म रूपाश्रयमतिसुंदरं ॥ १७ ॥ अजस्यगोश्चशृंगाभ्यांनिर्मितंचापं योगमय्यौ

पादयोररविंदंचतंवैमेनेहरःकलां ॥ यस्याप्रतिहतंचक्रमंशःसपरमेष्ठिनः ॥ १० ॥ तस्याभिषेकआरब्धोब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ आभिषेचनिकान्यस्मैआजह्रुःसर्वतोजनाः ॥ ११ ॥ सरित्समुद्रागिरयोनगागावःखगाम्रगाः ॥ द्यौःक्षितिःसर्वभूतानिसमाजह्रुरुपायनं ॥ १२ ॥ सोऽभिषिक्तोमहाराजःसुवासाःसाध्वलंकृतः ॥ पत्न्याऽर्चिषाऽलंकृतयाविरेजेऽग्निरिवापरः ॥ १३ ॥ तस्मैजहारधनदोहैमंवीरवरासनं ॥ वरुणःसलिलस्रावमातपत्रंशशिप्रभं ॥ १४ ॥ वायुश्चवालव्यजनेधर्मःकीर्तिमयींस्रजं ॥ इंद्रःकिरीटमुत्कृष्टंदंडंसंयमनंयमः ॥ ॥ १५ ॥ ब्रह्माब्रह्ममयंवर्मभारतीहारमुत्तमं ॥ हरिःसुदर्शनंचक्रंतत्पत्न्यव्याहतांश्रियं ॥ १६ ॥ दशचंद्रमसिंरुद्रःशतचंद्रंतथाऽम्बिका ॥ सोमोऽमृतमयानश्वांस्त्वष्टारूपाश्रयंरथं ॥ १७ ॥ अग्निराजगवंचापंसूर्योरश्मिमयानिषून् ॥ भूःपादुकेयोगमय्यौद्यौःपुष्पावलिमन्वहं ॥ १८ ॥ नाट्यंसुगीतंवादित्रमंतर्धानंचखेचराः ॥ ऋषयश्चाशिषःसत्याःसमुद्रःशंखमात्मजं ॥ १९ ॥ सिंधवःपर्वतानद्योरथवीथीर्महात्मनः ॥ सूतोऽथमागधोवंदीतंस्तोतुमुपतस्थिरे ॥ २० ॥ स्तावकांस्तानभिप्रेत्यपृथुर्वैन्यःप्रतापवान् ॥ मेघनिर्ह्रादयावाचाप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ पृथुरुवाच भोःसूतहेमागधसौम्यवंदिंल्लोकेऽधुनास्पष्टगुणस्यमेस्यात् ॥ किमाश्रयोमेस्तवएषयोज्यतांमामय्यभूवन्वितथागिरोवः ॥ २२ ॥

पादस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्रापिके ॥ १८ ॥ नाट्यादिकौशलंखेचराः आत्मजंस्वप्रभवं ॥ १९ ॥ तंस्तोतुमुपस्थिताः ॥ २० ॥ स्तावकान् स्तोतुमुद्यतान् अभिप्रेत्यज्ञात्वा ॥ २१ ॥ लोकेस्पष्टगुणस्यसतोमेस्तुतिःस्यात् अधुनातुकिमाश्रयोमेस्तवोयोज्यतां अतोवोगिरोऽधुनामयिवितथामाभूवन् यद्वालोकेअधुनाअस्पष्टगुणस्यमे किमाश्रयःस्तवःस्यात् अतएषःक्रियमाणःस्तवः मेमदन्यस्ययोज्यतां नतुमे वितथाभिमानापत्तेरित्यर्थः ॥ २२ ॥

तस्मात्परोक्षे कालांतरे स्पष्टेषुगुणेषुसत्सु अस्माकमुपश्रुतानियशांसिप्रति स्तोत्रमलमत्यर्थंकरिष्यथ हेअपीच्यवाचः मधुरगिरः सभ्यैःप्रे
रितावयंत्वामेवस्तुमइतिचेत्तत्राह उत्तमश्लोकस्यगुणानुवादेकार्येसतिजुगुप्सितमर्वाचीनंनस्तावयंति ॥ २३ ॥ ननुसंभावितैरेवगुणैरा
त्मानंजनस्तावयतीतिचेत्तत्राह महतांगुणानात्मनिसंपादयितुंशक्तोऽपि असतोगुणान्संभावनामात्रेणकःस्तावयते यद्वा आदावेवसतोऽ
पिकःस्तावयते स्वतएवप्रख्यातिसिद्धेः अन्यस्तुमिथ्यागुणस्तुतिश्लाघीमंदइत्याह तइति यद्ययंशास्त्राभ्यासादिकमकरिष्यत्तर्ह्यस्यविद्या
दयोगुणाअभविष्यन्निितिक्रियानिष्पत्त्याविप्रलब्धोजनानामवहासंनवेद ॥२४॥ किंच प्रभवोऽपिविश्रुताअपिह्रीमंतोऽपिजुगुप्संति वेति

तस्मात्परोक्षेऽस्मदुपश्रुतान्यलंकरिष्यथस्तोत्रमपीच्यवाचः ॥ सत्युत्तमश्लोकगुणानुवादेजुगुप्सितंनस्तव
यंतिसभ्याः ॥ २३ ॥ महद्गुणानात्मनिकर्तुमीशःकस्तावकैस्तावयतेऽसतोपि ॥ तेऽस्याभविष्यन्निितिविप्रल
ब्धोजनावहासंकुमतिर्नवेद ॥ २४ ॥ प्रभवोह्यात्मनस्तोत्रंजुगुप्संत्यपिविश्रुताः ॥ ह्रीमंतःपरमोदाराःपौरुषं
वापिगर्हितं ॥ २५ ॥ वयंत्वविदितालोकेसूताद्यापिवरीमभिः ॥ कर्मभिःकथमात्मानंगापयिष्यामबालवत्
॥ २६ ॥ इतिश्रीभा०म०चतुर्थस्कंधेपृथुचरितेपंचदशोऽध्यायः ॥१५॥ ॥७॥ मैत्रेयउवाच इतिब्रुवाणं
नृपतिंगायकामुनिचोदिताः ॥ तुष्टुवुस्तुष्टमनसस्तद्वागमृतसेवया ॥ १ ॥ नालंवयंतेमहिमानुवर्णनेयोदेवव
र्योऽवततारमायया ॥ वेनांगजातस्यचपौरुषाणितेवाचस्पतीनामपिबभ्रमुर्धियः ॥ २ ॥ अथाप्युदारश्रवसः
पृथोर्हरेःकलाऽवतारस्यकथाऽमृतादृताः ॥ यथोपदेशंमुनिभिःप्रचोदिताःश्लाघ्यानिकर्माणिवयंवितन्महि ३

दृष्टांते यथाऽतिस्तुतौक्रियमाणायांविगर्हितंब्राह्मणवधादिपौरुषंनिंदंति तथाउचितामपिस्तुतिंनसहंतइत्यर्थः ॥ २५ ॥ वरीमभिरितिदीर्घ
त्वमार्षं भवितृप्रधानोऽयंनिर्देशः नरिष्ठैःकर्मभिरविदिताइत्यर्थः ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥७॥ षोडशे
सर्वलोकेशैःसत्कृतंभार्ययायुतं॥ मुनिप्रयुक्ताःसूताद्याःस्तुवंतिस्मेतिवर्ण्यते ॥१॥१॥ नालंनसमर्थाः योभवान्अवतारेष्वपि अस्याधिक्य
माहुः वेनस्यांगात् जातस्यतेपौरुषाणिप्रति अवितर्क्यतयाब्रह्मादीनामपिधियोबभ्रमुः कुतःपुनर्वयंतद्वर्णनेसमर्थाभवेम ॥ २ ॥ अथापि
यथावद्वर्णयितुमशक्ताअपिकथाऽमृतेसादराः मुनिभिरुपदेशंयोगबलेनहृदिप्रकाशनं तदनतिक्रम्य वितन्महिविस्तारयामः ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ तनौस्वदेहे लोकपालानांतनूर्मूर्तीः कालेकालेबिभर्ति यथाभागंपालनपोषणानुरंजनादिंकार्यानुसारेणयज्ञादिप्रवर्तते॰ वर्गस्य हितंवृष्ट्यादिनाचभूर्लोकस्यहितंयथाभवतितथा ॥ ५ ॥ सूर्यादितनुधारणमेवाहाष्टभिः वसुधनंकरादानकालेआदत्ते दुर्भिक्षादि॰ ले विमुंचतिच अष्टौमासान्सूर्योयथावसुजलमादत्तेवर्षासुविमुंचतितद्वत् ॥ ६ ॥ मस्तकेपदेनाक्रमतामप्यार्तानांभूतानामतिक्रमंसहिष्य॰ क्षितेर्वृत्तिःसर्वसहनं सावृत्तिर्यस्यास्तिसतथा ॥ ७ ॥ देवेऽवर्षतिएषकृच्छ्रंगताःप्राणायासांताःप्रजाः स्वयंवृष्टिंकृत्वारक्षिष्यति अत्रहेतुः असौनरदेववपुर्हरिरिति ॥ ८ ॥ वदनमेवामृतमूर्तिश्चंद्रस्तेनसानुरागोऽवलोकोयस्मिन् विशदंस्मितंतेनचारुणा अत्रचकचिद्वर्तमानसामी

एषधर्मभृतांश्रेष्ठोलोकंधर्मेऽनुवर्तयन् ॥ गोप्ताचधर्मसेतूनांशास्तातत्परिपंथिनां ॥ ४ ॥ एषवैलोकपालानां बिभर्त्येकस्तनौतनूः ॥ कालेकालेयथाभागंलोकयोरुभयोर्हितं ॥ ५ ॥ वसुकालउपादत्तेकालेचायंविमुंचति ॥ समःसर्वेषुभूतेषुप्रतपन्सूर्यवद्विभुः ॥ ६ ॥ तितिक्षत्यक्रमंवैन्यउपर्याक्रमतामपि ॥ भूतानांकरुणःशश्वदार्ता नांक्षितिवृत्तिमान् ॥ ७ ॥ देवेऽवर्षत्यसौदेवोनरदेववपुर्हरिः ॥ कृच्छ्रप्राणाःप्रजात्येषरक्षिष्यत्यंजसेंद्रवत् ॥ ॥ ८ ॥ आप्याययत्यसौलोकंवदनामृतमूर्तिना ॥ सानुरागावलोकेनविशदस्मितचारुणा ॥ ९ ॥ अव्यक्तव र्त्मैषनिगूढकार्योगंभीरवेधाउपगुप्तवित्तः ॥ अनंतमाहात्म्यगुणैकधामापृथुःप्रचेताइवसंवृतात्मा ॥ १० ॥ दु रासदोदुर्विषहआसन्नोऽपिविदूरवत् ॥ नैवाभिभवितुंशक्योवेनारण्युत्थितोनलः ॥ ११ ॥ अंतर्बहिश्चभूता नांपश्यन्कर्माणिचारणैः ॥ उदासीनइवाध्यक्षोवायुरात्मेवदेहिनां ॥ १२ ॥

प्येवर्तमानवद्वेतिभूतनिर्देशश्च आशंसायांभूतवच्चेतिद्रष्टव्य ॥ ९ ॥ नव्यक्तंवर्त्मप्रवेशनिर्गममार्गोयस्य निगूढंनिष्पत्तेःपूर्वमविज्ञातंकार्यं यस्य तच्चकार्यंगंभीरंकिमर्थमेतत्कृतमित्यन्यैरज्ञाताभिप्रायंविधत्तइतितथा उपगुप्तंसुरक्षितंवित्तंयस्य अनंतमाहात्म्यश्चासौगुणानामेकं धामविष्णुर्यस्मिन् अनंतमाहात्म्योपेतागुणाएवएकंधामस्थानंयस्येतिवा संवृतात्मासंयतमूर्तिः समुद्रचरत्वेनवरुणस्याप्येतेगुणाद्रष्टव्याः ॥ १० ॥ दुरासदःशत्रोर्मनसाऽपिप्राप्तुमशक्यःदुर्विषहः शत्रुभिःसोढुमशक्यः विदूरवत्पौरुषेणाभिभवितुमशक्यः वेनएवारणिस्तस्मादुत्थितः ॥ ११ ॥ चारणैर्गुप्तभृत्यैःपश्यन्नपिस्वस्तुतिनिंदादावुदासीनइववर्तिष्यतेयथादेहिनामध्यक्षोऽविकृतआत्मभूतोवायुः सूत्रात्मातद्वत् ॥ १२ ॥

आत्मद्विषांसुतांपति सुतपदृणंस्वात्मजसाम्यार्थं धर्मपथेयमस्यवत्तेस्थितः ॥ १३ ॥ चक्रमाज्ञासेनावारथस्यवाचक्रं मानसाचलमभि
व्याप्यप्रवर्तते किंपर्यंतमित्यतआह अर्कोरश्मिगणैर्यावत्सपतितावत् ॥ १४॥ यद्यस्माद्रंजयिष्यति अथतस्मान्मनोरंजनैर्हेतुभिरमुंराजा
नमाहुः मनोरंजनकैरितिचेष्टितविशेषणं ॥ १५ ॥ १६ ॥ मातरीवभक्तिर्भजनंयस्य आत्मनोदेहस्यार्द्धइवपत्न्यांप्रीतिमान् ॥ १७ ॥
नंदिंसुखंवर्द्धयतीतितथा मुक्तसंगेषुप्रकृष्टःसंगोयस्य दंडपाणिरिवेत्यपराधानुपेक्षणमुच्यते नादंड्यमित्यत्रपक्षपाताभावउक्तः ॥ १८ ॥

नादंड्यंदंडयत्येषःसुतमात्मद्विषामपि ॥ दंडयत्यात्मजमपिदंड्यंधर्मपथेस्थितः ॥ १३ ॥ अस्याप्रतिहतंचक्रंपृ
थोरामानसाचलात् ॥ वर्ततेभगवानर्कोयावत्तपतिगोगणैः ॥ १४ ॥ रंजयिष्यतियल्लोकमयमात्मविचेष्टि
तैः ॥ अथामुमाहूराजानंमनोरंजनकैःप्रजाः ॥ १५ ॥ दृढव्रतःसत्यसंधोब्रह्मण्योवृद्धसेवकः ॥ शरण्यःसर्वभू
तानांमानदोदीनवत्सलः ॥ १६ ॥ मातृभक्तिःपरस्त्रीषुपत्न्यामर्धइवात्मनः ॥ प्रजासुपितृवत्स्निग्धःकिंकरो
ब्रह्मवादिनां ॥ १७ ॥ देहिनामात्मवत्प्रेष्ठःसुहृदांनंदिवर्द्धनः ॥ मुक्तसंगप्रसंगोयंदंडपाणिरसाधुषु ॥ १८ ॥
अयंतुसाक्षाद्भगवांस्त्र्यधीशःकूटस्थआत्माकलयाऽवतीर्णः ॥ यस्मिन्नविद्यारचितंनिरर्थकंपश्यंतिनानात्व
मपिप्रतीतं ॥ १९ ॥ अयंभुवोमंडलमोदयाद्रेर्गोप्तैकवीरोनरदेवनाथः ॥ आस्थायजैत्रंरथमात्तचापःपर्य
स्यतेदक्षिणतोयथाऽर्कः ॥ २० ॥ अस्मैनृपालाःकिलतत्रतत्रबलिंहरिष्यंतिसलोकपालाः ॥ मंस्यंतएषांस्त्रि
यआदिराजंचक्रायुधंतद्यशउद्धरंत्यः ॥ २१ ॥ अयंमहींगांदुदुहेऽधिराजःप्रजापतिर्वृत्तिकरःप्रजानां ॥ यो
लीलयाऽद्रीन्स्वशरासकोट्याभिंदन्समांगामकरोद्यथेंद्रः ॥ २२ ॥ विस्फूर्जयन्नाजगवंधनुःस्वयंयदाचरत्क्ष्मा
मविषह्यमाजौ ॥ तदानिलिल्युर्दिशिदिश्यसंतोलांगूलमुद्यम्ययथामृगेंद्रः ॥ २३ ॥

अयंत्विति तुशब्देननिरुपमत्वंदर्शयति कोऽसावात्मातमाह यस्मिन्प्रतीतमपिनानात्वमर्थशून्यंपश्यंति ॥१९॥ आउदयाद्रेस्तत्पर्यंतंगोप्ता
गोपायिष्यति तदर्थंपर्यस्यतेपर्यटिष्यति प्रदक्षिणीकरिष्यतीत्यर्थः ॥ २० ॥ तदाप्रदक्षिणांकुर्वंतअस्मैमंस्यंतेज्ञास्यंति तस्ययशउद्धरंत्यः
कीर्तयंत्यः ॥ २१ ॥ इंद्रइवाद्रीन्विभिंदन् ॥ २२ ॥ लांगूलमुन्नमय्ययथामृगेंद्रश्चरतितथाधनुर्विस्फूर्जयन्यदाक्ष्मामचरत् ॥ २३ ॥

प्रादुरभाविप्रादुरभूत् कर्मकर्तरिचिण् तत्राहार्षीत् हरणंकरिष्यतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ विश्रुताविक्रमायस्य गाथाः प्रबंधान् आत्मा श्रिताःविष्णवाश्रिताः ॥ २६ ॥ उपगीयमानोमहानुभावोयस्य ॥ २७ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥७॥ ततःसंमद शेलोकक्षुधाःप्रशंमयन्पृथुः॥यस्तबीजांमहींहंतुंयत्तोभीत्यातयास्तुतः ॥ १ ॥ छंदयामास तोषितवान् ॥ १ ॥ भृत्यानमात्यान् पुरोधसः

एषोऽश्वमेधान्शतमाजहारसरस्वतीप्रादुरभाविग्रत्र ॥ अहारषीद्यस्यहयंपुरंदरःशतक्रतुश्चरमेवर्तमाने ॥ ॥ २४ ॥ एषस्वसद्मोपवनेसमेत्यसनत्कुमारंभगवंतमेकं॥ आराध्यभक्त्यालभतामलंतज्ज्ञानंयतोब्रह्मपरं विदंति॥२५॥ तत्रतत्रगिरस्तास्ताइतिविश्रुतविक्रमः॥ श्रोष्यत्यात्माश्रितागाथाःपृथुःपृथुपराक्रमः॥२६॥ दिशोविजित्याप्रतिरुद्धचक्रःस्वतेजसोत्पाटितलोकशल्यः ॥ सुरासुरेंद्रैरुपगीयमानमहानुभावोभविताप तिर्भुवः॥ २७॥ इतिश्रीभा०म०च०षोडशोऽध्यायः॥ १६॥ ॥७॥ मैत्रेयउवाच एवंसभगवान्वैन्यः ख्यापितोगुणकर्मभिः॥ छंदयामासतान्कामैःप्रतिपूज्याभिनंद्यच॥ १ ॥ब्राह्मणप्रमुखान्वर्णान्भृत्यामात्य पुरोधसः॥ पौरान्जानपदान्श्रेणीःप्रकृतीःसमपूजयत्॥ २॥ विदुरउवाच कस्माद्दधारगोरूपंधरित्रीब हुरूपिणी॥ यांदुदोहपृथुस्तत्रकोवत्सोदोहनंचकिं॥ ३॥ प्रकृत्याविषमादेवीकृतातेनसमाकथं ॥ तस्यमेध्यं हयंदेवःकस्यहेतोरपाहरत् ॥ ४ ॥ सनत्कुमाराद्भगवतोब्रह्मन्ब्रह्मविदुत्तमात् ॥ लब्ध्वाज्ञानंसविज्ञानंराज र्षिःकांगतिंगतः॥ ५॥ यच्चान्यदपिकृष्णस्यभगवान्भगवतःप्रभोः ॥ श्रवःसुश्रवसःपुण्यंपूर्वदेहकथाश्रयं ॥ ६ ॥ भक्तायमेऽनुरक्तायतवचाधोक्षजस्यच॥ वक्तुमर्हतियोऽदुह्यद्वैन्यरूपेणगामिमां॥ ७॥ सूतउवाच चोदितोविदुरेणैवंवासुदेवकथांप्रति॥ प्रशस्यतंप्रीतमनामैत्रेयःप्रत्यभाषत॥८॥

पुरोहितांश्च श्रेणीःतैलिकतांबूलकादीन् पौरविशेषान् प्रकृतीः नियोगिनः ॥ २ ॥ दोहनंपात्रं ॥ ३ ॥ मेध्यंयज्ञार्हं ॥ ४ ॥ सविज्ञानम परोक्षज्ञानसहितं ॥ ५ ॥ पूर्वदेहः पृथ्ववतारः तत्कथाश्रयं सुष्ठुश्रवोयस्य ॥ ६ ॥ अदुह्यत्दुग्धवान् ॥ ७ ॥ ८ ॥

जनतायास्त्वंपालइत्यामंत्रितोनियुक्तः तदानिरन्नेक्षितितलेसति क्षुधाक्षामाःक्षीणादेहायासांताः प्रजाएत्यपतिंपृथुमब्रुवन् ॥९॥ जाठ
रेणाग्निनाऽभितप्ताः यःसाधितः विप्रैर्मथनेनसंपादितःतंत्वांशरणंयाताः ॥१०॥ तत्तस्मान्नोऽस्माकमन्नं रातवेरातुंदातुं ईहतुईहतांयत्नंक

मैत्रेयउवाच यदाभिषिक्तःपृथुरंगविप्रैरामंत्रितोजनतायाश्चपालः ॥ प्रजानिरन्नेक्षितिपृष्ठएत्यक्षुत्क्षा
मदेहाःपतिमभ्यवोचन् ॥ ९ ॥ वयंराजन्जाठरेणाभितप्तायथाऽग्निनाकोटरस्थेनवृक्षाः ॥ त्वामद्ययाताःश
रणंशरण्यंयःसाधितोवृत्तिकरःपतिर्नः ॥ १० ॥ तन्नोभवानीहतुरातवेन्नंक्षुधार्दितानांनरदेवदेव ॥ यावन्न
नंक्ष्यामहउज्झितोर्जावार्तापतिस्त्वंकिललोकपालः ॥ ११ ॥ मैत्रेयउवाच पृथुःप्रजानांकरुणंनिशम्यप
रिदेवनं ॥ दीर्घंदध्यौकुरुश्रेष्ठनिमित्तंसोऽन्वपद्यत ॥ १२ ॥ इतिव्यवसितोबुद्ध्याप्रगृहीतशरासनः ॥ संदधेवि
शिखंभूमेःक्रुद्धस्त्रिपुरहायथा ॥ १३ ॥ प्रवेपमानाधरणीनिशम्योदायुधंचतं ॥ गौःसत्यपाद्रवद्भीताम्मृगीव
मृगयुद्रुता ॥ १४ ॥ तामन्वधावत्तद्वैन्यःकुपितोऽत्यरुणेक्षणः ॥ शरंधनुषिसंधाययत्रयत्रपलायते ॥ १५ ॥
सादिशोविदिशोदेवीरोदसीचांतरंतयोः ॥ धावतीतत्रतत्रैनंददर्शानूद्यतायुधं ॥ १६ ॥ लोकेनाविंदतत्राणं
वैन्यान्मृत्योरिवप्रजाः ॥ त्रस्तातदानिववृतेहृदयेनविदूयता ॥ १७ ॥ उवाचचमहाभागंधर्मज्ञापन्नवत्सल ॥
त्राहिमामपिभूतानांपालनेऽवस्थितोभवान् ॥ १८ ॥ सत्वंजिघांससेकस्माद्दीनामकृतकिल्बिषां ॥ अहंनि
ष्यत्कथंयोषांधर्मज्ञइतियोमतः ॥ १९ ॥ प्रहरंतिनवैस्त्रीषुकृतागःस्वपिजंतवः ॥ किमुतत्वद्विधाराजन्करु
णादीनवत्सलाः ॥ २० ॥

रोतु उज्झितोर्जास्त्यक्ताऊर्जाःसत्त्यः वार्तायाःजीविकायाःपतिः ॥११॥ परिदेवनं
विलापं निमित्तंहेतुमन्वपद्यत ज्ञातवान् ॥ १२ ॥ पृथिव्याओषधिबीजानियस्तानीतिव्यवसितोनिश्चितवान्सन् ॥ १३ ॥ मृगयुनाद्रुता
अनुगतामृगीव ॥ १४ ॥ १५ ॥ रोदसीद्यावापृथिव्यौतयोरंतरमंतरिक्षंच अनुपृष्ठतःउद्यतमायुधंयेन ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ योधर्मज्ञ
इतिमतःसभवान् योषांमांकथमहंनिष्यत्हनिष्यति ॥ १९ ॥ २० ॥

अजरांदृढांधास्यसिधारयिष्यसि ॥ २१ ॥ बर्हिषियज्ञेयाभवतीदेवतारूपेणभागंत्वंक्के वसुधान्यादिकं ॥२२॥ गोरूपेणतुयवसंतृणंजग्धि अत्तीत्यर्थः पयस्तुनैवदोग्धिदुग्धंनस्रवति अत्रास्मिन्नपराधे ॥ २३ ॥ आत्मनिदेहेरुद्धानि ॥२४॥ मद्वधेसर्वथाअन्नंनस्यादितिचेदतआह अमूषांप्रजानां मेदसामांसेन ॥ २५ ॥ यदुक्तंयोषांकथंहनिष्यतीतितत्राह पुमानिति तस्यवधोऽवधएव ॥ २६॥ यच्चोक्तंकथमंभसिधास्यसीतितत्राह त्वामिति तिलशःतिलप्रमाणानिखंडानिइत्येवंभूतामवस्थांनीत्वा ॥ २७ ॥ मन्युमयींमूर्तिबिभ्रतं कृतांततुल्यत्वमुच्यते

मांविपाट्याजरांनावंयत्रविश्वंप्रतिष्ठितं ॥ आत्मानंचप्रजाश्चेमाःकथमंभसिधास्यसि ॥ २१ ॥ पृथुरुवाच वसुधेत्वांवधिष्यामिमच्छासनपराङ्मुखीं ॥ भागंबर्हिषियावृंक्तेनतनोषिचनोवसु ॥ २२ ॥ यवसंजग्ध्यनुदिनंनैवदोग्ध्यौधसंपयः ॥ तस्यामेवंहिदुष्टायांदंडोनात्रनशस्यते ॥ २३ ॥ त्वंखल्वोषधिबीजानिप्राक्सृष्टानिस्वयंभुवा ॥ नमुंचस्यात्मरुद्धानिमामवज्ञायमंदधीः ॥ २४ ॥ अमूषांक्षुत्परीतानामार्तानांपरिदेवितं ॥ शमयिष्यामिमद्बाणैर्भिन्नायास्तवमेदसा ॥ २५ ॥ पुमान्योषिदुतक्लीबआत्मसंभावनोऽधमः ॥ भूतेषुनिरनुक्रोशोनृपाणांतद्वधोऽवधः ॥ २६ ॥ त्वांस्तब्धांदुर्मदांनीत्वामायागांतिलशःशरैः ॥ आत्मयोगबलेनेमाधारयिष्याम्यहंप्रजाः ॥ २७ ॥ एवंमन्युमयींमूर्तिंकृतांतमिवबिभ्रतं ॥ प्रणताप्रांजलिःप्राहमहीसंजातवेपथुः ॥ २८ ॥ धरोवाच नमःपरस्मैपुरुषायमाययाविन्यस्तनानातनवेगुणात्मने ॥ नमःस्वरूपानुभवेननिर्धुतद्रव्यक्रियाकारकविभ्रमोर्मये ॥ २९ ॥ येनाहमात्मायतनंविनिर्मिताधात्रायतोयंगुणसर्गसंग्रहः ॥ सएवमांहंतुमुदायुधःस्वराडुपस्थितोऽन्यंशरणंकमाश्रये ॥ ३० ॥

नतुकृतांतस्यमन्युमयीमूर्तिरिति ॥२८॥ शुद्धसत्वतनुंदेवमकस्मादतिदारुणं वीक्ष्यमाणापृथुंपृथ्वीतुष्टावकरुणोक्तिभिः ॥ माययाविन्यस्ताररचितानानाघोरादितनबोयेन गुणात्मनेगुणमयत्वेनप्रतीयमानायवस्तुतस्तुनिर्धूतानिरस्ताःद्रव्यक्रियाकारकेषुअधिभूताध्यात्माधिदैवेषुविभ्रमोऽहंकारः षडूर्मयोरागद्वेषादयश्चयस्मिन्तस्मै ॥२९॥ अहोसर्वजीवाश्रयत्वेनस्रष्टांमांकथंहंतुंप्रवर्ततइत्याह येनविधात्राआत्मनांजीवानामायतनमहंनिर्मिता यतःयस्यांमयिगुणसर्गस्यचतुर्विधभूतग्रामस्यसंग्रहः धारणं स्वराट्स्वतंत्रः ॥ ३० ॥

सृष्टिसंहारकारकोऽहमेवेति चेत्तथाऽपि प्रजापालने प्रवृत्तस्य मद्वधोनुचितएवेत्याह यएतदिति आत्माश्रयया जीवविषयिण्या ॥ ३१ ॥ अतोदुर्ज्ञेयमीश्वरचेष्टितमित्याह नूनमिति अकृतात्मभिःविक्षिप्तचित्तैः यईश्वरःस्वतंत्रःअकरोत् ब्रह्माणं परतइति तेनब्रह्मणाचराचरम कारयत् यश्चस्वतएकःपरतोमाययाअनेकः ॥ ३२ ॥ तस्मादचिंत्यशक्तयेकेवलंनमइत्याह सर्गादिजन्मस्थितिभंगमस्यजगतःअनुरुण द्धि अनुवर्ततेकरोति द्रव्याणिमहाभूतानिक्रियाइंद्रियाणिकारकादेवाः चेतनाबुद्धिः आत्माऽहंकारःतैःस्वशक्तिरूपैःसमुन्नद्धाःसमुत्कटा निरुद्धाःशक्तयोयस्य ॥ ३३ ॥ प्राणिनांधारणार्थंमांरसातलादुद्धृत्येदानींप्रजारक्षणेप्रवृत्तस्यमद्वधोनयुक्तइतिसकरुणमाहद्वाभ्यां हे

यएतदादावसृजच्चराचरंस्वमाययात्माश्रययावितर्क्यया ॥ तयैवसोऽयंकिलगोप्तुमुद्यतःकथंनुमांधर्मपरो जिघांसति ॥ ३१ ॥ नूनंबतेशस्यसमीहितंजनैस्तन्माययादुर्जययाऽकृतात्मभिः ॥ नलक्ष्यतेयस्त्वकरोदकार. यद्योऽनेकएकःपरतश्चईश्वरः ॥ ३२ ॥ सर्गादियोऽस्यानुरुणद्धिशक्तिभिर्द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभिः ॥ त स्मैसमुन्नद्धनिरुद्धशक्तयेनमःपरस्मैपुरुषायवेधसे ॥ ३३ ॥ सवैभवानात्मविनिर्मितंजगद्भूतेंद्रियांतःकर णात्मकंविभो ॥ संस्थापयिष्यन्नजमांरसातलादभ्युज्जहारांभसआदिसूकरः ॥ ३४ ॥ अपामुपस्थेमयिना व्यवस्थिताःप्रजाभवानद्यरिरक्षिषुःकिल ॥ सवीरमूर्तिःसमभूद्धराधरोयोमांपयस्युग्रशरोजिघांससि ॥ ३५ ॥ नूनंजनैरीहितमीश्वराणामस्मद्विधैस्तद्गुणसर्गमायया ॥ नज्ञायतेमोहितचित्तवर्त्मभिस्तेभ्योनमोवीरयश स्करेभ्यः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभा०म०च०पृथुविजयेधरित्रीनिग्रहोनामसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥

अज यःसृष्टवान्सएवभवान् स्वनिर्मितंचराचरंजगत् सम्यक्स्थापयितुमादिसूकरःसन् मामभ्युज्जहार ॥ ३४ ॥ सएवधराधरोवराहोऽ द्य अपामुपस्थेउपरिमयिनावि आधारभूतायामवस्थिताःप्रजारक्षितुमिच्छुः वीरमूर्तिःपृथुरूपःसमभूत् एवंभूतःसत्वंपयसिनिमित्तेमां जिघांससीतिचित्रमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ तस्मादीश्वरचेष्टितंदुर्ज्ञेयंकिमितिकैमुत्यन्यायेनोपसंहरति नूनमिति तस्येश्वरस्यगुणसर्गरूपयामा ययामोहितंचित्तमेववर्त्मयेषां मोहितानिचित्तवर्त्मानियेषामितिवा तैर्जनैः ईश्वराणांहरिभक्तानामेवतावदीहितंनज्ञायते किंपुनस्तस्य परमेश्वरस्यअतएवपरमेश्वरवत् तेभ्योऽपिनमएवकेवलं वीराणांजितेंद्रियाणांयशःकुर्वंतियेतेभ्यः यथावीराणांयशोवर्द्धेततथाचेष्टतां नतुयथेष्टमितिभावः ॥ ३६ ॥ इ०भा०म०च०सप्तदशोऽध्यायः ॥ १

अष्टादशेमहीवाक्याद्वत्सपात्रादिभेदतः ॥ पृथ्वादिभिस्तुसादुग्धास्वंस्वंदुग्धमितीर्यते ॥ १ ॥१ ॥ हेंअभिभोंप्रभो यद्वा भोदेवअभिअभयं
यथाभवत्येवंमन्युंसंनियच्छ श्रावितंविज्ञापितं नमद्वाक्येऽनादरःकर्तव्यइत्याह बुधोहिसर्वतःसारमादत्ते ॥ २ ॥ मयिजीर्णाश्चोषधींरुपा
.येनगृहाणेतिवक्तुमुपायेनसर्वंसिद्ध्यतिनान्यथेत्याह अस्मिन्निितित्रिभिः पुंसांश्रेयसः पुरुषार्थस्यप्रसिद्धयेअस्मिन्लोकेकृष्यादयः अमु
ष्मिश्चलोकेऽग्निहोत्रादयोयोगाउपायादृष्टाः प्रयुक्ताअनुष्ठिताश्च॥३॥पूर्वैर्दर्शितान्अवरोऽर्वाचीनः॥४॥ अविद्वान्विद्वानपीतिवा व्यभि

मैत्रेयउवाच इत्थंपृथुमभिष्टूयरुषाप्रस्फुरिताधरं॥ पुनराहावनिर्भीतासंस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ १ ॥ सन्नि
यच्छाभिभोमन्युंनिबोधश्रावितंचमे ॥ सर्वतःसारमादत्तेयथामधुकरोबुधः ॥ २ ॥ अस्मिन्लोकेऽथवाऽ
मुष्मिन्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ दृष्टायोगाःप्रयुक्ताश्चपुंसांश्रेयःप्रसिद्धये॥ ३ ॥ तानातिष्ठतियःसम्यगुपाया
न्पूर्वदर्शितान्॥ अवरःश्रद्धयोपेतउपायान्विंदतेंऽजसा ॥ ४ ॥ताननादृत्ययोविद्वानर्थानारभतेस्वयं॥ तस्य
व्यभिचरंत्यर्थाआरब्धाश्चपुनःपुनः ॥ ५ ॥ पुरासृष्टाह्योषधयोब्रह्मणायाविशांपते ॥ भुज्यमानामयादृष्टाभ
वद्भिरधृतव्रतैः ॥ ६ ॥ अपालिताऽनादृताचभवद्भिर्लोकपालकैः ॥ चोरीभूतेऽथलोकेऽहंयज्ञार्थेऽग्रसमौप
धीः ॥ ७॥ नूनंतावीरुधःक्षीणामयिकालेनभूयसा॥ तत्रयोगेनदृष्टेनभवानादातुमर्हति॥ ८ ॥ वत्संकल्पय
मेवीरयेनाहंवत्सलातव॥ धोक्ष्येक्षीरमयान्कामाननुरूपंचदोहनं ॥ ९ ॥ दोग्धारंचमहाबाहोभूतानांभूतभा
वन ॥ अन्नमीप्सितमूर्जस्वद्भगवान्वांछतेयदि॥ १० ॥ समांचकुरुमांराजन्देववृष्टंयथापयः॥ अपर्तावपि
भद्रंतेउपावर्तेतमेविभो॥ ११ ॥ इतिप्रियंहितंवाक्यंभुवआदायभूपतिः ॥ वत्संकृत्वामनुंपाणावदुहत्सक
लौषधीः॥ १२॥

चरंतिनसिध्यंति ॥५॥ सहेतुकमुपायमाह पुरेतिषड्भिः भवद्भिरितिराजसामान्याभिप्रा
येण वेनादिभिरितिवा॥६॥अपालिताचोराद्यनिवारणात् अनादृताचयज्ञादिप्रवर्तनाऽभावात् यज्ञार्थेअग्रसंगिलितवती अन्यथाऽधृतव्रतै
र्भुक्ताःनप्रसोप्यंतेपतश्चयज्ञादयोंनसिध्येरन्निितिभावः॥७॥क्षीणाः जीर्णाः॥८॥ वत्संस्वकुलेमुख्यं दोहनंदोहपात्रंदोग्धारंचोपकल्पयं धो
क्ष्येप्रपूरयिष्यामि ॥९॥ भूतानामभीप्सितमन्नमूर्जस्वत् बलंप्रदं ॥ १० ॥ अपगतेऽपिवर्षर्तौयथामेसर्वतोवर्तेत ॥११॥१२॥

प्रसंगादर्थांतरमाह तथेति यथापृथुःएवंसर्वत्रवाक्येपरेऽपिसारमाददते प्रस्तुतमनुवर्तयति ततोऽन्येचऋष्यादयः पंचदशदुदुहुः पृथुभावितांवशीकृतां ॥१३॥ देवींपृथ्वीं वाङ्मनःश्रवणैर्वेदग्रहणादिंद्रियाणांपात्रत्वं ॥ १४ ॥ सोममम्मृतं वीर्यमनःशक्ति ओजइंद्रियशक्ति बलं देहशक्तितदेवपयः ॥ १५॥ सुरामासवंचतालादिमयं॥१६॥ मधुवाङ्माधुर्यंसौभगंसौंदर्यं तत्सहितं ॥१७॥ कव्यंपितॄणामन्नं आमपात्रेअ

तथापरेचसर्वत्रसारमाददतेबुधाः॥ ततोऽन्येचयथाकामंदुदुहुःपृथुभाविताम्॥ १३॥ ऋषयोदुदुहुर्देवीमिंद्रियेष्वथसत्तम॥ वत्संबृहस्पतिंकृत्वापयश्छंदोमयंशुचि॥ १४॥ कृत्वावत्संसुरगणाइंद्रंसोममदूदुहन्॥ हिरण्मयेनपात्रेणवीर्यमोजोबलंपयः ॥ १५ ॥ दैतेयादानवावत्संप्रह्लादमसुरर्षभं॥ विधायादूदुहन्क्षीरमयःपात्रेसुराऽसवं॥ १६ ॥ गंधर्वाप्सरसोऽधुक्षन्पात्रेपद्ममयेपयः॥ वत्संविश्वावसुंकृत्वागांधर्वंमधुसौभगं॥ ॥ १७॥ वत्सेनपितरोऽर्यम्णाकव्यंक्षीरमधुक्षत॥ आमपात्रेमहाभागाःश्रद्धयाश्राद्धदेवताः॥ १८॥ प्रकल्प्यवत्संकपिलंसिद्धाःसंकल्पनामयीं॥ सिद्धिंनभसिविद्यांचयेचविद्याधरादयः॥ १९॥ अन्येचमायिनोमायामंतर्धानाद्भुतात्मनां॥ मयंप्रकल्प्यवत्संतेदुदुहुर्धारणामयीं॥ २० ॥ यक्षरक्षांसिभूतानिपिशाचाःपिशिताशनाः॥ भूतेशवत्सादुदुहुःकपालेक्षतजासवं॥ २१ ॥ तथाऽहयोदंदशूकाःसर्पानागाश्चतक्षकं ॥ विधायवत्संदुदुहुर्बिलपात्रेविषंपयः ॥ २२ ॥ पशवोयवसंक्षीरंवत्संकृत्वाचगोवृषं ॥ अरण्यपात्रेचाधुक्षन्मृगेंद्रेणचदंष्ट्रिणः॥ २३ ॥ क्रव्यादाःप्राणिनःक्रव्यंदुदुहुःस्वेकलेवरे॥ सुपर्णवत्साविहगाश्चरंचाऽचरमेवच॥ २४॥ वटवत्सावनस्पतयःपृथग्रसमयंपयः॥ गिरयोहिमवद्वत्सानानाधातून्स्वसानुषु॥ २५॥

पक्वेमृण्मये अधुक्षतदुदुहुः॥१८॥ संकल्पनामयीमणिमादिसिद्धिं येविद्याधरादयस्तेचतमेववत्संप्रकल्प्यनभस्येवपात्रेखेचरत्वादिरूपांविद्यांदुदुहुः॥१९॥ अन्येचकिंपुरुषादयअंतर्धानेनाद्भुतात्मनांसंबंधिनीं मायांधारणामयीं-संकल्पमात्रप्रभवां॥२०॥ भूतेशोरुद्रःसएववत्सो येषां क्षतजंरुधिरंतदेवासवं ॥२१॥ अहयोनिष्फणाःदंदशूकावृश्चिकादयः सर्पाःसफणास्तएवकद्रुसंततिजानागाःबिलपात्रेमुखे ॥२२ ॥ यवसंतृणं गोवृषंरुद्रवाहंवृषभं मृगेंद्रेणेत्युत्तरेणान्वयः ॥२३॥ क्रव्यंमांसं चरंकीटादि अचरंफलादि ॥ २४ ॥ २५ ॥

अनुक्तसर्वसंग्रहार्थमाह सर्वैस्वजातौयोमुख्यस्तेनवत्सेन ॥ २६॥ उपसंहरति एवमिति स्वन्नमभीष्टमन्नं तमेवक्षीरभेदं दुदुहुः दोहंपात्रं ॥२७॥ इमांपृथ्वीं ॥२८॥धनुषोऽग्रेणगिरिश्रृंगाणिचूर्णयन् राज्ञांराजा सर्वेषामाजीविकादानात्॥२९॥३०॥ग्रामाहट्टादिशून्याः पुरीहट्टादिमत्यस्ताएवमहत्यःपत्तनानि दुर्गाणिविविधानि यथाहबृहस्पतिः औदकंपार्वतंवार्क्षमैरिणंधान्वनंतथेति घोषान्आभीराणांनिवासान् व्रजान्गवांनिवासान् शिबिरंसेनानिवासस्थानं तत्सहितान् आकरान् स्वर्णादिस्थानानि खेटाःकर्षकग्रामाः खर्वटाःपर्वतप्रांतग्रामाश्च

सर्वैस्वमुख्यवत्सेनस्वेस्वेपात्रेपृथक्पयः॥ सर्वकामदुघांपृथ्वींदुदुहुःपृथुभाविताम् ॥ २६ ॥ एवंपृथ्वादयःपृथ्वीमन्नाद्याःस्वन्नमात्मनः॥ दोहवत्सादिभेदेनक्षीरभेदंकुरूद्वह ॥ २७॥ ततोमहीपतिःप्रीतःसर्वकामदुघांपृथुः॥ दुहितृत्वेचकारेमांप्रेम्णादुहितृवत्सलः॥ २८॥ चूर्णयन्स्वधनुःकोट्यागिरिकूटानिराजराट्॥ भूमंडलमिदंवैन्यःप्रायश्चक्रेसमंविभुः॥ २९ ॥ अथास्मिन्भगवान्वैन्यःप्रजानांवृत्तिदःपिता ॥ निवासान्कल्पयांचक्रेतत्रतत्रयथाऽर्हतः॥ ३० ॥ ग्रामान्पुरःपत्तनानिदुर्गाणिविविधानिच ॥ घोषान्व्रजान्सशिबिरानाकरान्खेटखर्वटान्॥ ३१ ॥ प्राक्पृथोरिहनैवैषापुरग्रामादिकल्पना॥ यथासुखंवसंतिस्मतत्रतत्राकुतोभयाः॥ ३२॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८॥ ॥ ७॥ मैत्रेयउवाच अथादीक्षितराजातुहयमेधशतेनसः॥ ब्रह्मावर्तेमनोःक्षेत्रेयत्रप्राचीसरस्वती ॥ १ ॥ तदभिप्रेत्यभगवान्कर्मातिशयमात्मनः॥ शतक्रतुर्नममृषेपृथोर्यज्ञमहोत्सवं ॥ २॥ यत्रयज्ञपतिःसाक्षाद्भगवान्हरिरीश्वरः॥ अन्वभूयतसर्वात्मासर्वलोकगुरुःप्रभुः॥ ३ ॥ अन्वितोब्रह्मशर्वाभ्यांलोकपालैःसहानुगैः॥ उपगीयमानोगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः॥ ४॥

॥३१॥३२॥ इतिचतुर्थेटीकायामष्टादशोऽध्यायः॥१८॥ ॥७॥ ऊनविंशेऽश्वमेधाश्वहयापहरणात्पृथोः॥ इंद्रंहंतुंप्रवृत्तस्यधात्रावारणमुच्यते ॥१॥ हयमेधशतेननिमित्तेन अदीक्षत दीक्षितोऽभूत् शताश्वमेधसंकल्पमकरोदित्यर्थः ब्रह्मावर्ते सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदंतरं॥ तंदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्तंप्रचक्षते ॥१॥ आत्मनःस्वस्यकर्मातिशेतइत्यतिशयमभिप्रेत्य ज्ञात्वा तदितितं पृथोर्यज्ञमहोत्सवंनममृषेनसेहे ॥२॥ अतिशयमेवदर्शयतियत्रेतिसप्तभिः साक्षादन्वभूयत प्रत्यक्षेणादृश्यत ॥ ३॥४॥

सिद्धादयश्चतंहरिमन्वीयुरित्युत्तरेणान्वयः ॥५॥६॥ धर्मदुघाहविर्दोग्ध्रीधेनुःसती ॥७॥ ऊहुः वहंतिस्म सर्वरसानइक्षुद्राक्षादिरसान्क्षीरंच दधिचअन्नंचपाकादि गोरसोघृतंतक्रंचतांश्च भूरीणिविस्तृतानिवर्ष्माणिशरीराणियेषांतेफलादिप्रासूयंत मधुच्युतः मधुस्राविणःसंतः॥ ८ चतुर्विधंभक्ष्यंभोज्यंचोष्यंलेह्यंच ॥ ९॥ अधोक्षजःईशोनाथोयस्य परमउदयोऽभिदद्धिर्यस्मिंस्तत्कर्मअसूयन् असहमानःप्रतिघातंविघ्नं चकारेत्यर्थः ॥१०॥ यजमानेवैन्ये यजुष्पतिंविष्णुंयजमानेसति स्पर्धमानइंद्रस्तिरोहितःसन्नपहृतवान् ॥११॥ त्वरमाणंधावंतं आमुक्तः

सिद्धविद्याधरादैत्यादानवागुह्यकादयः ॥ सुनंदनंदप्रमुखाःपार्षदप्रवराहरेः ॥ ५ ॥ कपिलोनारदोदत्तोयो
गेशाःसनकादयः ॥ तमन्वीयुर्भागवतायेचतत्सेवनोत्सुकाः ॥ ६ ॥ यत्रधर्मदुघाभूमिःसर्वकामदुघासती ॥
दोग्धिस्माभीप्सितानर्थान्यजमानस्यभारत ॥ ७ ॥ ऊहुःसर्वरसान्नद्यःक्षीरदध्यन्नगोरसान् ॥ तरवोभूरिव
र्ष्माणःप्रासूयंतमधुच्युतः ॥ ८ ॥ सिंधवोरत्ननिकरान्गिरयोन्नंचतुर्विधं ॥ उपायनमुपाजह्रुःसर्वेलोकाःस
पालकाः ॥ ९ ॥ इतिचाधोक्षजेशस्यपृथोस्तुपरमोदयं ॥ असूयन्भगवानिंद्रःप्रतिघातमचीकरत् ॥ १० ॥ च
रमेणाश्वमेधेनयजमानेयजुष्पतिं ॥ वैन्येयज्ञपशुंस्पर्धन्नपोवाहतिरोहितः ॥ ११ ॥ तमत्रिर्भगवानैक्षत्त्वर
माणंविहायसा ॥ आमुक्तमिवपाखंडंयोऽधर्मेधर्मविभ्रमः ॥ १२ ॥ अत्रिणाचोदितोहंतुंपृथुपुत्रोमहारथः ॥
अन्वधावतसंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ १३ ॥ तंतादृशाकृतिंवीक्ष्यमेनेधर्मंशरीरिणं ॥ जटिलंभस्मना
च्छन्नंतस्मैबाणंनमुंचति ॥ १४ ॥ वधान्निवृत्तंतंभूयोहंतवेऽत्रिरचोदयत् ॥ जहियज्ञहनंतातमहेंद्रंविबुधाध
मं ॥ १५ ॥ एवंवैन्यसुतःप्रोक्तस्त्वरमाणंविहायसा ॥ अन्वद्रवदभिक्रुद्धोरावणंगृध्रराडिव ॥ १६ ॥ सोऽश्वंरू
पंचतद्धित्वातस्माअंतर्हितःस्वराट् ॥ वीरःस्वपशुमादायपितुर्यज्ञमुपेयिवान् ॥ १७ ॥ तत्तस्यचाद्भुतंकर्मवि
चक्ष्यपरमर्षयः ॥ नामधेयंददुस्तस्मैविजिताश्वइतिप्रभो ॥ १८ ॥

प्रतिमुक्तश्चपिनद्धश्चापिनद्धवत् ॥ सन्नद्धोवर्मितःसज्जइत्यमरसिंहः पाखंडंवेषंकवचमिवगृहीतवंतमित्यर्थः अधर्मेधर्मविभ्रमः धर्मोऽयमि तिभ्रांतिकरोयस्तं ॥१२॥१३॥ नमुंचतिस्म ॥१४॥ हंतवेहंतुं यज्ञहनंयज्ञंहतवंतं ॥१५॥ गृध्रराट्जटायुः ॥१६॥ तस्मैहित्वातदर्थमुत्सृज्य ॥ १७ ॥विचक्ष्यदृष्ट्वा ॥ १८ ॥

तेनछन्नःसन् चषालोयूपाग्रेनिक्षिप्तःकाष्ठकटकः तद्युक्तात्यूपात् हिरण्यनिर्मि रशनायस्यतं रशानायांदृढत्वेनछेदाशक्त्यारशनासहि तमेवोद्धृत्ययूपाग्रान्नीतवानित्यर्थः विभुःसमर्थः ॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥ अवद्यांनंदितंरूपंमंदप्रज्ञाजगृहुः ॥ २२ ॥ तदेवपाखंडनाम्नानिरु क्त्यादर्शयति यानीतिबहुवचनेनचान्यान्यपिगृहीतानीत्युक्तं ॥२३ ॥ तत्प्रभृतिपाखंडमार्गाःप्रवृत्ताइत्याह एवमिति तेनगृहीतेषुपुनर्विसृ

उपसृज्यतमस्तीव्रंजहाराश्वंपुनर्हरिः ॥ चषालयूपतश्छन्नोहिरण्यरशनंविभुः ॥ १९ ॥ अत्रिःसंदर्शयामास त्वरमाणंविहायसा ॥ कपालखट्वांगधरंवीरोनैनमबाधत ॥ २० ॥ अत्रिणाचोदितस्तस्मैसंदधेविशिखंरुषा ॥ सोऽश्वंरूपंचतद्धित्वातस्थावंतर्हितःस्वराट् ॥ २१ ॥ वीरश्चाश्वमुपादायपितृयज्ञमथाव्रजत् ॥ तदवद्यंहरेरूपं जगृहुर्ज्ञानदुर्बलाः ॥ २२ ॥ यानिरूपाणिजगृहेइंद्रोहयजिहीर्षया ॥ तानिपापस्यखंडानिलिंगंखंडमिहोच्यते ॥ २३ ॥ एवमिंद्रेहरत्यश्वंवैन्ययज्ञजिघांसया ॥ तद्गृहीतविसृष्टेषुपाखंडेषुमतिर्नृणां ॥ २४ ॥ धर्मइत्युपधर्मेषु नग्नरक्तपटादिषु ॥ प्रायेणसज्जतेभ्रांत्यापेशलेषुचवाग्मिषु ॥ २५ ॥ तदभिज्ञायभगवान्पृथुःपृथुपराक्रमः ॥ इंद्रायकुपितोबाणमादत्तोद्यतकार्मुकः ॥ २६ ॥ तमृत्विजःशक्रवधाभिसंधितंविचक्ष्यदुःप्रेक्ष्यमसह्यरंहसं ॥ निवारयामासुरहोमहामतेनयुज्यतेत्रान्यवधःप्रचोदितात् ॥ २७ ॥ वयंमरुत्वंतमिहार्थनाशनंह्वयामहेत्व च्छ्रवसाहतत्विषं ॥ अयातयामोपहवैरनंतरंप्रसह्यराजन्जुहवामतेऽहितं ॥ २८ ॥ इत्यामंत्र्यक्रतुपतिंविदुरा स्यर्त्विजोरुषा ॥ स्रुग्घस्तान्जुह्वतोऽभ्येत्यस्वयंभूःप्रत्यषेधत ॥ २९ ॥

ष्टेषु ॥ २४ ॥ नग्नाजैनाः रक्तपटाबौद्धाः आदिशब्देनकापालिकादयस्तेषु उपधर्मेषुधर्मोपमेषु धर्मएवायमितिमतिःसज्जतइतिद्वयोरन्व यः पेशलेषुआपाततोरम्येषुवाग्मिषुहेतूक्तिचतुरेषु ॥ २५ ॥ २६ ॥ शक्रवधेऽभिसंधितंकृताभिप्रायं प्रचोदितात्पशोर्वधादन्यस्यवधस्त वनयुज्यते ॥ २७॥ तद्वधंतुवयंकरिष्यामइत्याहुः वयमिहयज्ञनाशकं त्वत्कीर्त्यैवहतप्रभमिंद्रमाह्वयामहे कैःअयातयामैरगतवीर्यैराह्वान मंत्रैः अनंतरंचतेतवाहितंजुहवामहोष्यामः ॥ २८ ॥ अस्यपृथोः स्रुक्हस्तेयेषांतान् ॥ २९॥

यमिंद्रंयज्ञेनजिघांसथ यज्ञेनेष्टाःसर्वैःसुरायस्यतनवःसइंद्रोभवतांवधार्होनभवति यद्यस्माद्यज्ञोनामायामिंद्रोभगवतस्तनुःअवतारः ततःस
प्तमआकूत्यांरुचेर्यज्ञोऽभ्यजायत॥ सयामाद्यैःसुरगणैरपात्स्वायंभुवांतरमित्युक्तत्वात्॥३०॥ अतोबलीयसाऽनेनसख्यमेवकर्तव्यमन्यथा
भूयः पाखंडंस्रक्ष्यतीत्याशयेनाह तदिदमिंद्रेणानुष्ठितंमहदन्याय्यंपश्यत किमित्यपेक्षायामाह धर्मस्यव्यतिकरंविपर्ययंपाखंडपथं॥
॥ ३१ ॥ तर्हिकिमत्रयुक्तमित्यतआह पृथुकीर्तेरिति एकेनोनंशतंयस्मिन् तादृशःक्रतुः क्रतुप्रयोगः पृथोर्भूयात् पृथुरितिपाठे एकोनश
तंक्रतवोयस्यतादृशोऽपिमहेंद्रात्पृथुकीर्तिर्भूयादित्यर्थः तदेवमृत्विजःप्रत्युक्त्वापृथुंप्रत्येवाह अलमिति ॥ ३२॥ आत्मनैवात्मनेमहेंद्रायरो

नवध्योभवतामिंद्रोयद्यज्ञोभगवत्तनुः॥यंजिघांसथयज्ञेनयस्येष्टास्तनवःसुराः॥३०॥ तदिदंपश्यतमहद्ध
र्मव्यतिकरंद्विजाः॥इंद्रेणानुष्ठितंराज्ञःकर्मैतद्विजिघांसता॥३१॥ पृथुकीर्तेःपृथोर्भूयात्तर्ह्येकोनशतक्रतुः॥
अलंतेक्रतुभिःस्विष्टैर्यद्भवान्मोक्षधर्मवित्॥ ३२॥ नैवात्मनेमहेंद्रायरोषमाहर्तुमर्हसि ॥ उभावपिहिभद्रंतेउ
त्तमश्लोकविग्रहौ॥३३॥ मास्मिन्महाराजकृथाःस्मचिंतांनिशामयास्मद्वचआदृतात्मा॥ यद्ध्यायतोदैवह
तंनुकर्तुंमनोतिरुष्टंविशतेतमोऽधं॥ ३४ ॥ क्रतुर्विरमतामेषदेवेषुदुरवग्रहः ॥ धर्मव्यतिकरोयत्रपाखंडैरिंद्र
निर्मितैः॥३५॥ एभिरिंद्रोपसंसृष्टैःपाखंडैर्हारिभिर्जनं॥ ह्रियमाणंविचक्ष्वैनंयस्तेयज्ञध्रुगश्वमुट्॥ ३६॥
भवान्परित्रातुमिहावतीर्णोधर्मंजनानांसमयानुरूपं॥ वेनापचारादवलुप्तमद्यतद्देहतोविष्णुकलासिवैन्य॥
॥३७॥

षंकर्तुंनार्हसि तत्रहेतुःउभावपीति ॥ ३३॥ तथापिक्रतुसमाप्तिमेवध्यायंतंप्रत्याह अ
स्मिन्यज्ञविघ्नेचिंतांमास्मकृथाः यद्यस्माद्दैवहतंकार्यंकर्तुंध्यायतोमनोनुनिश्चितमतिरुष्टंसदंधंतमोमोहं विशति नतुशांतिलभते ॥ ३४ ॥
अतएवतवक्रतुर्विरमतु नन्विंद्रःकिंननिवार्यतेऽतआह यतोदेवेषुदुरायहोभवतीति यत्रक्रतौ ॥ ३५ ॥ इंद्रदुराग्रहकृतमनर्थंपश्येत्याह ए
भिरिंद्रेणोपसंसृष्टैरधिष्ठितैर्हारिभिश्चित्ताकर्षकैः यइंद्रस्तेऽश्वंमुष्णातीतितथा यज्ञायद्रुह्यतितथा तेनसृष्टैः ॥ ३६ ॥ ततोममकिंमिर्त्रिचेत्त
त्राह भवानितिद्वाभ्यां सांख्ययोगादिनानासिद्धांतानुरूपंधर्मं वेनस्यान्यायात् लुप्तंपरित्रातुं तद्देहाद्विष्णोःकलैवत्वमवतीर्णोऽसि॥३७॥

अस्यविश्वस्योद्भवंविचार्ययैरुत्पादितोऽसितेषांविश्वसृजांसंकल्पंपिपीपृहि आर्षःप्रयोगः पूरयेत्यर्थः प्रचंडोयः पाखंडमार्गः सैवैंद्रीमायो
पधर्मजननी तांजहि ॥३८॥ तथाचकृत्वायज्ञायहंहित्वा वात्सल्यंस्नेहंकृत्वाइंद्रेणसहसंधानंचकृतवान् ॥२९॥ कृतमवभृथसंबंधिस्नानं
येनसतस्मै ॥४०॥४१॥ तुष्टानांवाक्यंत्वयेति ॥ ४२ ॥ इतिचतुर्थेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ विंशेतुवि

सत्वंविमृश्यास्यभवंप्रजापतेसंकल्पनंविश्वसृजांपिपीपृहि॥ ऐंद्रींचमायामुपधर्ममातरंप्रचंडपाखंडपथंज
हिप्रभो॥३८॥ मैत्रेयउवाच इत्थंसलोकगुरुणासमादिष्टोविशांपतिः॥ तथाचकृत्वावात्सल्यंमघो
नापिचसंदधे॥३९॥ कृतावभृथस्नानायपृथवेभूरिकर्मणे॥ वरान्ददुस्तेवरदायेतद्बर्हिषितर्पिताः॥ ४०॥
विप्राःसत्याशिषस्तुष्टाःश्रद्धयालब्धदक्षिणाः॥ आशिषोयुयुजुःक्षत्तरादिराजायसत्कृताः॥ ४१॥ त्वयाहू
तामहाबाहोसर्वएवसमागताः॥ पूजितादानमानाभ्यांपितृदेवर्षिमानवाः॥४२॥ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयेएकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥ ॥छ॥ ऋषिरुवाच भगवानपिवैकुं
ठःसाकंमघवताविभुः॥ यज्ञैर्यज्ञपतिस्तुष्टोयज्ञभुक्तमभाषत॥१॥ श्रीभगवानुवाच एषतेऽकारषीद्भं
गंहयमेधशतस्यह॥ क्षमापयतआत्मानममुष्यक्षंतुमर्हसि॥ २॥ सुधियःसाधवोलोकेनरदेवनरोत्तमाः॥
नाभिद्रुह्यंतिभूतेभ्योयर्हिनात्माकलेवरं॥३॥ पुरुषायदिमुह्यंतित्वादृशादेवमायया॥ श्रमएवपरंजातोदी
र्घयावृद्धसेवया॥४॥ अतःकायमिमंविद्वानविद्याकामकर्मभिः॥ आरब्धइतिनैवास्मिन्प्रतिबुद्धोऽनुषज्ज
ते॥५॥ असंसक्तःशरीरेऽस्मिन्नमुनोत्पादितेगृहे॥ अपत्येद्रविणेवाऽपिकःकुर्यान्ममतांबुधः॥६॥

ष्णुनासाक्षात्पृथोर्यज्ञेऽनुशासनं वरदानप्रसंगेनप्रीतिश्चान्योन्यमीर्यते ॥ १ ॥ मघवतासाकमिंद्रेणसहवर्तमानः ॥ १॥ आत्मानंत्वांक्षमा
कारयतोऽमुष्यत्वमपिक्षंतुमर्हसि ॥ २ ॥ यर्हियस्मात्कलेवरमात्मानभवति अतस्तदभिमानेनभूतेभ्योनाभिद्रुह्यंति ॥ ३ ॥ ४ ॥ अविद्या
स्वरूपाज्ञानं ततःकामस्ततःकर्मतैरारब्धइतिविद्वानतएवमतिबुद्धआत्मज्ञोऽस्मिन्नैवानुषज्जते ॥ ५ ॥ तथापिपुत्रादिममत्वेनभूतद्रोहेणच
संगोभवेत्तत्राह असंसक्तइति ॥ ६ ॥

प्रतिबोधकमंविवृण्वन्देहेऽनुषंगाभावमाह एकइतिद्वाभ्यां असावात्मा आत्मनोदेहात्परोभिन्नस्तत्रनवधावैलक्षण्येनभेदंसाधयति एक
इतिनवभिःपदैः देहोहिबालयुवादिभेदादनेकः मलिनश्चजडश्चसगुणश्चस्वकारणभूतगुणाश्रितश्चपरिच्छिन्नश्चगृहादिभिरावृतश्चदृश्यश्च
स्वात्माच आत्मातुनैवमतोभिन्नः ॥ ७ ॥ आत्मस्थंस्वस्मिन्स्थितं प्रकृतिस्थोऽपितद्विकारैर्नलिप्यते यतः समयिब्रह्मणिस्थितः ॥ ८ ॥ इ
यमवस्थाकस्योत्पद्यतइत्यपेक्षायामाह यःस्वधर्मेणेतिचतुर्भिः ॥ ९ ॥ भवतुमनःप्रसन्नंततःकिंतत्राह यर्हिविशदाशयः प्रसन्नमनास्तदा
परित्यक्तगुणःसन् सम्यग्दर्शनोभूत्वाशांतिमश्नुते शांतिमेवाह ममसम्यगौदासीन्येनावस्थानमेवब्रह्मतदेवकैवल्यमश्नुते ॥ १० ॥ सम्यग्द

एकःशुद्धःस्वयंज्योतिर्निर्गुणोसौगुणाश्रयः ॥ सर्वगोऽनावृतःसाक्षीनिरात्मात्मात्मनःपरः ॥ ७ ॥ यएवंसं
तमात्मानमात्मस्थंवेदपूरुषः ॥ नाज्यतेप्रकृतिस्थोऽपितद्गुणैःसमयिस्थितः ॥ ८ ॥ यःस्वधर्मेणमांनित्यंनिरा
शीःश्रद्धयाऽन्वितः ॥ भजतेशनकैस्तस्यमनोराजन्प्रसीदति ॥ ९ ॥ परित्यक्तगुणःसम्यग्दर्शनोविशदाश
यः ॥ शांतिंमेसमवस्थानंब्रह्मकैवल्यमश्नुते ॥ १० ॥ उदासीनमिवाध्यक्षंद्रव्यज्ञानक्रियात्मनां ॥ कूटस्थमि
ममात्मानंयोवेदाप्नोतिशोभनं ॥ ११ ॥ भिन्नस्यलिंगस्यगुणप्रवाहोद्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मनः ॥ दृष्टासु
संपत्सुविपत्सुसूरयोनविक्रियंतेमयिबद्धसौहृदाः ॥ १२ ॥ समःसमानोत्तममध्यमाधमःसुखेचदुःखेचजि
तेंद्रियाशयः ॥ मयोपक्लृप्ताखिललोकसंयुतोविधत्स्ववीराखिललोकरक्षणं ॥ १३ ॥

र्शनमेवाह उदासीनमेवात्मानंद्रव्यज्ञानक्रियात्मनांदेहज्ञानकर्मेंद्रियमनसामध्यक्षमिवस्थितमात्मानंयोवेद ॥ ११ ॥ संसारिणःकथंकू
टस्थत्वमतआह भिन्नस्यलिंगस्यदेहस्यगुणप्रवाहःसंसारः भिन्नत्वेहेतुः द्रव्याद्यात्मकस्य तत्रचेतनाचिदाभासः अतोदृष्टासुप्राप्तासुहर्ष
शोकादिभिर्नविक्रियंते ॥ १२ ॥ त्वंचसूरिः अतःसुखेदुःखेचसमःसन् समानाउत्तममध्यमाधमायस्य जितानींद्रियाण्याशयश्चयेनसःत्वम
खिललोकरक्षणंविधत्स्व कथमेकेनमयारक्षणंकर्तुंशक्यंतत्राह मयेश्वरेणउपक्लृप्ताःसंपादितायेऽखिलालोकामात्यादयस्तैःसंयुतः ॥ १३ ॥

ननुरक्षणंदंडादिसापेक्षमतस्तपोऽन्यद्वापुण्यंकरिष्यामीतिचेदतआह श्रेयइति यद्यस्मात्सांपरायेपरलोकेप्रजाभिःकृतात्सुकृतात्षष्ठमंशंह र्ताहरतिअरक्षणेदोषमाह अन्यथाप्रजाभिर्हृतंपुण्यंयस्यसःप्रजानामघमत्तिपापंभुंक्ते अन्यथेत्यस्यविवरणं करहारःसन्नरक्षिताचेत्॥ १४ एवंचमोक्षोऽप्यनायासेनभविष्यतीत्याह द्विजाग्र्याणांमतश्चासावनुवृत्तश्चपरंपरप्राप्तोयोधर्मःसएवप्रधानमर्थकामौतुप्रासंगिकौयस्य अन्यतमोऽतिशयेनान्यःधर्मादिष्वनासक्तइत्यर्थः ऐकपद्यपाठेधर्मप्रधानावन्यतमावर्थकामौयस्येत्यर्थः अस्याःपृथिव्याअवितासन् अ ल्पेनकालेनगृहागतान्सनकादीन्द्रक्ष्यसि अनुरक्तोलोकोयस्मिन्सः ॥ १५॥ मत्मत्तःसकाशात्किंचिद्वरंवृणीष्व गुणाःशमादयः शीलं

श्रेयःप्रजापालनमेवराज्ञोयत्सांपरायेसुकृतात्षष्ठमंशं ॥ हर्ताऽन्यथाहृतपुण्यःप्रजानामरक्षिताकरहारोघ मत्ति ॥ १४ ॥ एवंद्विजाग्र्यानुमतानुवृत्तधर्मप्रधानोऽन्यमतोऽविताऽस्याः ॥ ह्रस्वेनकालेनगृहोपयातानद्र ष्टासिसिद्धाननुरक्तलोकः॥ १५॥ वरंचमत्कंचनमानवेंद्रवृणीष्वतेऽहंगुणशीलयंत्रितः॥ नाहंमखैर्वैसुलभ स्तपोभिर्योगेनवायत्समचित्तवर्ती॥ १६ ॥ मैत्रेयउवाच सइत्थंलोकगुरुणाविष्वक्सेनेनविश्वजि त्॥ अनुशासितआदेशंशिरसाजगृहेहरेः ॥ १७ ॥ स्पृशंतंपादयोःप्रेम्णाव्रीडितंस्वेनकर्मणा॥ शतक्रतुंपरि ष्वज्यविद्वेषंविससर्जह॥ १८॥ भगवानथविश्वात्मापृथुनोपहृतार्हणः॥ समुज्जिहानयाभक्त्यागृहीतचरणां बुजः॥ १९॥ प्रस्थानाभिमुखोऽप्येनमनुग्रहविलंबितः॥ पश्यन्पद्मपलाशाक्षोनप्रतस्थेसुहृत्सतां॥ २० ॥ सआदिराजोरचितांजलिर्हरिंविलोकितुंनाशकदश्रुलोचनः ॥ नकिंचनोवाचसबाष्पविक्लवोहृदोपगुह्या मुमधादवस्थितः॥ २१ ॥

निर्मत्सरत्वादिस्वभावस्तैरहंयंत्रितोवशीकृतः तद्रहितैस्तुमखादिभिर्नाहंसुलभः यतः समंचित्तंयेषांते ष्वेववर्तितुंशीलंयस्यसोहं ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्षमापयितुंपादयोःस्पृशंतं स्वेनकर्मणाऽश्वापहरणेनव्रीडितं प्रेम्णापरिष्वज्य ॥ १८ ॥ भग वान्प्रस्थानाभिमुखोऽप्यनुग्रहेणविलंबितःसन् नप्रतस्थेप्रयाणंनकृतवानितिद्वयोरन्वयः कथंभूतःउपहृतमर्पितमर्हणंयस्मै समुज्जिहानया समुद्गच्छंत्यावर्धमानयाभक्त्यागृहीतेचरणांबुजेयस्य ॥ १९ ॥ पद्मपलाशवदक्षिणीयस्यतथाभूतःसन् एनंपृथुंपश्यन् ॥ २० ॥ भगवत स्तत्कृपाऽतिरेकमुक्त्वातस्यभक्त्युद्रेकमाह सइतिद्वाभ्यां बाष्पविक्लवत्वेनतूष्णीमवस्थितःसन् अमुंहृदोपगुह्याधात् धृतवान्॥ २१ ॥

अतृप्तयोर्दृशोर्गोचरंविषयभूतं पदाक्षितिंस्पृशंतमिति अयंभावः नखलुदेवाःपदाभुवंस्पृशंति अतःकृपापरवशोनूनंहरिरात्मानंविस्मृत
वानिवेति अतएवस्खलनंपरिहारायैवगरुडस्योन्नतेस्कंधेविन्यस्तंहस्ताग्रंयेनतं ॥२२॥ वरंवृणीष्वेतियदुक्तंतदसहमानआह हेविभोवरदा
नांब्रह्मादीनामीश्वराद्वरप्रदात्त्वत्तःसकाशाद्बुधः कथंवरान्वृणीतइति कीदृशान् गुणैर्विक्रियतइतिगुणविक्रियोहंकारः सएवात्मायेषांते
षांब्रह्मादीनांसंबंधिनः देहाभिमानिनांभोग्यानितिवा तथाचेद्बुधएवनभवतीत्यर्थः जुगुप्सितत्वादपीत्याह येइति बुधएवाहमपिनवृणेइ
तिसमुच्चयायचकारः॥२३॥ कैवल्यपतइतिसंबोधनात्कैवल्यंवरिष्यतीतिमाशंकीरित्याह नेति महत्तमानामंतर्हृदयान्मुखद्वारेणनिर्गतो
भवत्पदांभोजमकरंदोयशःश्रवणादिसुखंयत्रनास्तितादृशंचेत्कैवल्यंतर्हितत् क्वचित्कदाचिदपिनकामये तर्हिकिंकामयसेतदाह यशःश्र

अथावमृज्याश्रुकलाविलोकयन्नतृप्तदृग्गोचरमाहपूरुषं ॥ पदास्पृशंतंक्षितिमंसउन्नतेविन्यस्तहस्ताग्रमुरं
गविद्विषः॥२२॥ पृथुरुवाच वरान्विभोत्वद्वरदेश्वराद्बुधःकथंवृणीतेगुणविक्रियात्मनां ॥ येनारका
णामपिसंतिदेहिनांतानीशकैवल्यपतेवृणेनच॥२३॥ नकामयेनाथतदप्यहंक्वचिन्नयत्रयुष्मच्चरणांबुजा
सवः॥महत्तमांतर्हृदयान्मुखच्युतोविधत्स्वकर्णायुतमेषमेवरः॥२४॥सउत्तमश्लोकमहन्मुखच्युतोभवत्पदां
भोजसुधाकणानिलः॥स्मृतिंपुनर्विस्मृततत्त्ववर्त्मनांकुयोगिनांनोवितरत्यलंवरैः॥२५॥ यशःशिवंसुश्रव
आर्यसंगमेयदृच्छयाचोपशृणोतितेसकृत्॥ कथंगुणज्ञोविरमेद्विनापशुंश्रीर्यत्प्रवव्रेगुणसंग्रहेच्छया॥२६॥

वणाय कर्णानामयुतंविधत्स्व ननुकोऽप्येवंनवृतवान् किमन्यांश्चिंतयेत्याह ममतुएषएववरः॥२४॥ ननुतर्हिकैवल्याभावेरागद्वेषाद्याकु
लानांभक्तिसुखमपिनस्यादित्याशंक्याह सइति भवत्पदांभोजसुधायाः कणोलेशस्तत्संबंधीयोऽनिलः सएवदूरादपि किंचिद्यशःश्रवण
मात्रमित्यर्थः विस्मृतंतत्त्ववर्त्मयैःकुयोगिभिस्तेषामपिपुनः स्मृतिमात्मज्ञानंवितरति अतोनखलुभक्तानांरागादिसंभवोऽतोनोऽस्माकंसार
ग्राहिणामन्यैर्वरैरलं भक्तावेवमोक्षादिसर्वसुखांतर्भावादितिभावः॥२५॥ ननुभक्तिर्मुक्तिफलैव अतःफलंविहायसाधनेभवतःकोऽयमा
ग्रहइत्याशंक्याह हेसुश्रवःमंगलकीर्तेतेशिवंयशःसतांसंगमेयःसकृदपि यदृच्छयाऽपिउपशृणोतिगुणज्ञश्चेत्सःपशुंविनाऽन्यःकथंविरमेत् ॥४६॥
गुणातिशयंसूचयति श्रीर्यत् यशएवप्रकर्षेणवृतवती गुणानांसर्वपुरुषार्थानांसंग्रहः स्वस्मिन्समाहारस्तदिच्छया॥२६॥

अतोलक्ष्मीरिवान्यवरत्यागेनत्वामेवाहंभजइत्याह अथेति लालसउत्सुकःसन् कर्मणिक्रियमाणेयथेंद्रेणसहकलिः एवंभक्तावपिकिल क्ष्म्यासहकलिःस्यादितिवितर्कयति एकस्मिन्पत्यौस्पर्धमानयोरपिकिंकलिर्नस्यादितिकाकावितर्कः ननुपर्यायेणसेवायांनस्यात् नैवंक तस्त्वच्चरणयोरेवैकस्तानोमनोविस्तारोयाभ्यांतयोः॥२७॥भवतुवाकलिस्तथाऽपिभजेयमेवेत्याह जगज्जनन्यांवैशसंविरोधःस्यादेव तन्नहे तुर्यस्याःकर्मणिनःसमीहितमिच्छाभवति तथाऽपिइंद्रविरोधेमत्पक्षपातवदत्रापितवपक्षपातएवस्यादित्याह फल्गुतुच्छमपिउरुबहुकरो षियतोदीनेषुवत्सलः स्वेस्वरूपएवरतस्यतयाकिंप्रयोजनंतांनःद्रियसइत्यर्थः॥२८॥ यतस्त्वंदीनवत्सलःअतएवसाधवोनिष्कामाअथज्ञा

अथाभजेत्वाऽखिलपूरुषोत्तमेगुणालयंपद्मकरेवलालसः॥ अप्यावयोरेकपतिस्पृधोःकलिर्नस्यात्कृतंत्वच्च रणैकतानयोः॥ २७॥ जगज्जनन्यांजगदीशवैशसंस्यादेवयत्कर्मणिनःसमीहितं॥ करोतिफल्ग्वप्युरुदी नवत्सलःस्वएवधिष्ण्येभिरतस्यकिंतया॥२८॥ भजंत्यथत्वामतएवसाधवोव्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयं॥ भवत्पदानुस्मरणादृतेसतांनिमित्तमन्यद्भगवन्नविद्महे॥ २९॥ मन्येगिरंतेजगतांविमोहिनींवरंवृणीष्वेति भजंतमात्थयत्॥ वाचानुतंत्यायदितेजनोऽसितःकथंपुनःकर्मकरोतिमोहितः॥३०॥ त्वन्मायथाऽद्धाजनई शखंडितोयदन्यदाशास्तऋतात्मनोऽबुधः॥यथाचरेद्बालहितंपितास्वयंतथात्वमेवार्हसिनःसमीहितुं॥३१॥ मैत्रेयउवाच इत्यादिराजेननुतःसविश्वदृक्तमाहराजन्मयिभक्तिरस्तुते॥ दिष्ट्येदृशीधीर्मयितेकृतायया मायांमदीयांतरतिस्मदुस्त्यजां॥३२॥

नानंतरमपित्वांभजंति कथंभूतं मायागुणानांविभ्रमोविलासस्तस्योदयः का र्यंसनिरस्तोयस्मिंस्तं तेकिमर्थंभजंतितत्राह भवत्पदानुस्मरणाद्विनाऽन्यत्तेषांनिमित्तंफलंनविद्मः॥२९॥ वरैःप्रलोभनंत्रकृपालोस्तवानु चितमित्याशयेनाह मन्यइति नुअहोतेवाचातंत्यायदिजनोऽयमसितःअबद्धःस्यात्तर्हिपुनःपुनःफलैर्मोहितःसन्कथंकर्मकरोति॥३०॥ त्वन्माययाखंडितस्यस्त्वयापुनःखंडनंनकर्तव्यं किंतुहितंचेष्टितव्यमित्याह त्वन्माययाऋतादात्मनस्त्वत्तःखंडितः पृथक्कृतोयद्यतोऽन्यत् पुत्रादिकमाशास्ते अतःस्वयमविज्ञापितएवहितंचेष्टितुमर्हसि॥३१॥३२॥

॥२३॥२४॥२५॥ वाग्वित्तांजलिभिर्भक्तितः पूजिताःसंतोवैकुंठानुगताःपार्षदाश्च ॥ २६ ॥ अमुष्यराज्ञोहरन्निवेतिलोकोक्तिः वस्तुतस्त
स्यमनःसर्वदैवतदधीनमस्त्येव स्वधामराज्ञोहृदयं ॥ २७॥ अदृष्टायलोचनपथमतिक्रांताय संदर्शितआत्मायेनतस्मै वस्तुतोऽव्यक्ताय
॥२८॥ इतिचतुर्थेटीकायांविंशोऽध्यायः॥२०॥ ॥७॥ एकविंशेतुपृथुनाप्रजानामनुशासनं ॥महासत्रेसुरादीनांमहासदसिवर्ण्यते॥१॥

तत्त्वंकुरुमयादिष्टमप्रमत्तःप्रजापते॥मदादेशकरोलोकःसर्वत्राप्नोतिशोभनं॥ ३३॥ मैत्रेयउवाच इति
वैन्यस्यराजर्षेःप्रतिनंद्यार्थवद्वचः॥पूजितोऽनुगृहीत्वैनंगंतुंचक्रेऽच्युतोमतिं ॥ ३४ ॥ देवर्षिपितृगंधर्वसिद्ध
चारणपन्नगाः॥ किन्नराप्सरसोमर्त्याःखगाभूतान्यनेकशः॥ ३५ ॥ यज्ञेश्वरधियाराज्ञावाग्वित्तांजलिभ
क्तितः ॥ सभाजिताययुःसर्वेवैकुंठानुगतास्ततः ॥ ३६ ॥ भगवानपिराजर्षेःसोपाध्यायस्यचाच्युतः ॥ हर
न्निवमनोऽमुष्यस्वधामप्रत्यपद्यत ॥ ३७॥ अदृष्टायनमस्कृत्यनृपःसंदर्शितात्मने ॥ अव्यक्तायचदेवानांदे
वायस्वपुरंययौ॥ ३८ ॥ इतिश्रीभा०म०चतुर्थस्कंधेविंशोऽध्यायः २० ॥ ॥७॥ मैत्रेयउवाच मौ
क्तिकैःकुसुमस्रग्भिर्दुकूलैःस्वर्णतोरणैः॥ महासुरभिभिर्धूपैर्मंडितंतत्रतत्रवै॥ १ ॥ चंदनागुरुतोयार्द्ररथ्या
चत्वरमार्गवत्॥ पुष्पाक्षतफलैस्तोक्मैर्लाजैरर्चिभिरर्चितं ॥ २॥ सवृंदैःकदलीस्तंभैःपूगपोतैःपरिष्कृतं॥ त
रुपल्लवमालाभिःसर्वतःसमलंकृतं॥ ३॥ स्त्रियस्तंदीपबलिभिःसंभृताशेषमंगलैः॥ अन्वीयुर्मृष्टकन्याश्चमृष्ट
कुंडलमंडिताः॥ ४॥ शंखदुंदुभिघोषेणब्रह्मघोषेणचर्त्विजां॥ विवेशभवनंवीरःस्तूयमानोगतस्मयः॥५॥
पूजितःपूजयामासतत्रतत्रमहायशाः॥ पौरान्जानपदांस्तांस्तान्प्रीतःप्रियवरप्रदः॥ ६॥

पुरंययावित्युक्तंतत्पुरमनुवर्णयति मौक्तिकैरितित्रिभिः ॥ १ ॥ चंदनागुरुयुक्तैस्तोयैरार्द्रारथ्यादयस्तद्युक्तं तोक्मैःहरितयवैरंकुरैरितिवाऽ
र्चिभिर्दीपैः ॥ २ ॥ सवृंदैःपुष्पफलयुक्तैःकदलीस्तंभैःपूगैर्वृक्षैस्तथाविधैःसर्वतःसमलंकृतंशोभितं ॥ ३॥ संभृतान्यशेषाणिमंगलानिदध्या
दीनितैःसहाभिजग्मुः मृष्टाउज्ज्वलाःकन्याश्च ॥४॥ गतस्मयोनिरहंकारः ॥५॥ प्रियान्वरान्प्रददातीतितथा॥६ ।

गुणैर्महान्-अतएवमहत्तमः ॥ ७ ॥ गुणैर्विजृंभितमूर्जितंगुणवद्भिःसभाजितंसत्कृतंयशोगृणंतमर्चयन्प्राह 'सदसस्पते शौनक ॥ ८ ॥ लब्धान्यशेषसुराणामर्हणानियेनसः किमकरोदितिशेषः ॥ ९ ॥ श्रवणौत्सुक्यमाविष्कुर्वन्प्रार्थयते कोन्विति यस्यविक्रमः पृथ्वीदोहनंतस्योच्छिष्टतुल्यं कामं तत्तस्यकर्मवद ॥ १० ॥ प्राचीनकर्मभिःप्रारब्धानेवबुभुजे नतुभोगांतरार्थंकर्माणिकरोति तदपिभोगेनपुण्यक्षपणेच्छयानतुसुखासक्त्येत्यर्थः ॥११॥ अस्खलितोऽप्रतिहतआदेशआज्ञायस्य सप्तसुद्वीपेष्वेकएवदंडंधारयतीतितथा किंसर्वत्रनेत्याह ब्रह्म

सएवमादीन्यनवद्यचेष्टितःकर्माणिभूयांसिमहान्महत्तमः॥कुर्वन्शशासावनिमंडलंयशःस्फीतंनिधायारुरुहेपरंपदं॥७॥ सूतउवाच श्रुत्वादिराजस्ययशोविजृंभितंगुणैरशेषैर्गुणवत्सभाजितं॥ क्षत्तामहाभागवतःसदस्पतेकौषारविंप्राहगृणंतमर्चयन्॥८॥ विदुरउवाच सोऽभिषिक्तःपृथुर्विप्रैर्लब्धाशेषसुरार्हणः॥बिभ्रच्चवैष्णवंतेजोबाह्वोर्याभ्यांदुदोहगां॥ ९॥ कोन्वस्यकीर्तिंनश्टणोत्यभिज्ञोयद्विक्रमोच्छिष्टमशेषभूपाः ॥ लोकाःसपालाउपजीवंतिकाममद्यापितन्मेवदकर्मशुद्धं ॥ १० ॥ मैत्रेयउवाच गंगायमुनयोर्नद्योरंतराक्षेत्रमावसन् ॥ आरब्धानेवबुभुजेभोगान्पुण्यजिहासया ॥ ११ ॥ सर्वत्रास्खलितादेशःसप्तद्वीपैकदंडधृक्॥ अन्यत्रब्राह्मणकुलादन्यत्राच्युतगोत्रतः ॥ १२ ॥ एकदासीन्महासत्रदीक्षातत्रदिवौकसां ॥ समाजोब्रह्मर्षीणांचराजर्षीणांचसत्तम ॥ १३॥ तस्मिन्नर्हत्सुसर्वेषुस्वर्चितेषुयथाऽर्हतः ॥ उत्थितःसदसोमध्येताराणामुडुराडिव॥१४॥प्रांशुःपीनायतभुजोगौरःकंजारुणेक्षणः ॥ सुनासःसुमुखःसौम्यःपीनांसःसुद्विजस्मितः ॥ १५॥ व्यूढवक्षाबृहच्छ्रोणिर्वलिवल्गुदलोदरः ॥ आवर्तनाभिरोजस्वीकांचनोरुरुदग्रपात् ॥ १६॥

कुलव्यतिरेकेण अच्युतोगोत्रप्रवर्तकतुल्योयेषांवैष्णवानांतद्व्यतिरेकेणच ॥१२॥एकदातस्यमहासत्रदीक्षाआसीत्तत्रसत्रेदेवादीनांसमाजआसीदित्यर्थः तस्मिन्पूज्येषुअर्चितेषुसत्सु सदसोमध्येउत्थितःसन् समंततःसमैक्षतेतिषष्ठेनान्वयः॥ १४॥प्रांशुरुन्नतःपीनावायतौ भुजौयस्य कंजवदरुणेईक्षणेयस्य शोभनाद्विजाःस्मितंचयस्य॥ १५॥व्यूढंविस्तीर्णंवक्षोयस्य वलिभिस्तिसृभिर्वल्गुसुंदरंदलवदधोऽग्रमश्वत्थपत्रमिवउपरिविस्तृतंमधस्तत्संकुचितमुदरंयस्य आवर्तवन्निम्नानाभिर्यस्य कांचनवदुज्ज्वलावूरूयस्य उदग्रावुन्नताग्रौपादौयस्य ॥ १६ ॥

सूक्ष्माश्वेतवक्राश्चासिताश्चस्निग्धाश्चमूर्द्धजायस्य कंबुवत्रिरेखांकिताकंधरायस्य परिधायवसित्वा उपवीयउत्तरीयंकृत्वा ॥ १७ ॥ नियमेनिमित्तेन्यस्तानित्यक्तानिभूषणानियेनसः अतएवतैरनावृतत्वाद्व्यंजिता अशेषगात्रेषुश्रीः स्वाभाविकीशोभायेन कृतान्युचितानिकर्माणियेन ॥ १८ ॥ शिशिरेसंतापहरेस्निग्धेचतारेययोस्तेऽक्षिणीयस्य इदंवक्ष्यमाणंवाक्यमुक्तवांश्च चारुश्रोत्रप्रियं चित्राणिपदानियस्मिन् श्लक्ष्णंप्रशस्तं मृष्टंशुद्धं गूढंगंभीरार्थं अविक्लवमव्याकुलं ॥ १९॥ भाषणेहेतुः धर्मजिज्ञासुभिः पुंभिः सत्सुस्वमनीषितमावेद्यंवक्तव्यं अतःप्रजानुशासनमिषेणजिज्ञासैवक्रियते नयुष्मान्प्रतिधर्मप्रवचनमितिभावः ॥ २० ॥ इदानींप्रजाः शिक्षयिष्यन् प्रजाशिक्षणादिकंममावश्यकमित्याह अहमितित्रिभिः पृथक्सेतुषुस्थापिता ॥ २१॥ दिष्टदृक्प्राक्कर्मसाक्षीश्वरोयस्यतुष्यति तस्यवेदवादिनोयान्लोकानाहुः प्रजारक्षणाद्यनुष्ठानात्तेलोकामेस्युः कामानांसम्यक्दोहःप्रपूरणंयेषु ॥ २२ ॥.अन्यथात्वनिष्टंस्यादित्याह यइति शमलंपापं भगमैश्वर्यं ॥ २३ ॥ तत्तस्माद्धेप्रजाः भर्तुर्ममपिंडदानवत् परलोकहितार्थंस्वकार्यमेवकुरुत स्वधर्ममेवानुतिष्ठत अधोक्षजेधीर्येषांतादृशाःसंतः वासुदेवार्पणदृष्ट्याइत्यर्थः अनुग्रहःकृतोभवेदितिशेषः ॥ २४ ॥ शास्तुः शिक्षयितुरनुज्ञातुरनुमोदितुश्चप्रेत्यपरलोकेयत्फलंतत्तुल्यं ॥ २५ ॥

सूक्ष्मवक्रासितस्निग्धमूर्धजःकंबुकंधरः॥ महाधनेदुकूलाग्र्येपरिधायोपवीयच ॥ १७॥ व्यंजिताशेषगात्रश्रीर्नियमेन्यस्तभूषणः॥ कृष्णाजिनधरःश्रीमान्कुशपाणिःकृतोचितः ॥ १८॥ शिशिरस्निग्धताराक्षःसमैक्षतसमंततः ॥ ऊचिवानिदमुर्वीशःसदःसंहर्षयन्निव ॥ चारुचित्रपदंश्लक्ष्णंमृष्टंगूढमविक्लवं ॥ १९ ॥ राजोवाच सभ्याःशृणुतभद्रंवःसाधवोयइहागताः ॥ सत्सुजिज्ञासुभिर्धर्ममावेद्यंस्वमनीषितं ॥ २० ॥ अहंदंडधरोराजाप्रजानामिहयोजितः॥ रक्षितावृत्तिदःस्वेषुसेतुषुस्थापितापृथक् ॥ २१ ॥ तस्यमेतदनुष्ठानाद्यानाहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ लोकाःस्युःकामसंदोहायस्यतुष्यतिदिष्टदृक् ॥ २२ ॥ यउद्धरेत्करंराजाप्रजाधर्मेष्वशिक्षयन्॥ प्रजानांशमलंभुंक्तेभगंचस्वंजहातिसः ॥ २३ ॥ तत्प्रजाभर्तृपिंडार्थंस्वार्थमेवानसूयवः॥ कुरुताधोक्षजधियस्तर्हिमेऽनुग्रहःकृतः ॥ २४॥ यूयंतदनुमोदध्वंपितृदेवर्षयोमलाः ॥ कर्तुःशास्तुरनुज्ञातुस्तुल्यंयत्प्रेत्यतत्फलं॥२५॥

कर्मकर्तव्यमित्यनुमोदामहे ननुवासुदेवेऽर्पणीयमिति वेनादिभिस्तदनंगीकारादित्येवंवादिनःशनैःसंबोधयन्नाह हेअर्हसत्तमाःयज्ञपति नामपरमेश्वरः केषांचिन्मतेतावदस्ति तथाऽपिविप्रतिपत्तेर्नतत्सिद्धिरित्याशंक्यजगद्वैचित्र्यान्यथानुपपत्तिंप्रमाणयति इहामुत्रचज्योत्स्ना वत्यः कांतिमत्योभुवोभोगभूमयःशरीराणिच ॥ २६ ॥ नन्विदंकर्मवैचित्र्यादेवसेत्स्यति तथाऽपिविद्वदनुभवेनेश्वरसिद्धिरित्याह मनोरि तित्रिभिः अस्मत्पितामहस्यांगस्य ॥ २७ ॥ कृत्यमस्ति अवश्यंकर्मफलदात्राभाव्यमितितेषांमतमित्यर्थः ॥ २८ ॥ मृत्योर्दौहित्रादी न्विना धर्मविमोहितान् अतःशोच्यान् ननुकर्मैवफलंदास्यतिविध्युद्देशगतावादेवताः किंपरमेश्वरेणतत्राह वर्गेति वर्गोऽत्रत्रिवर्गःस्वर्गो

अस्तियज्ञपतिर्नामकेषांचिदर्हसत्तमाः ॥ इहामुत्रचलक्ष्यंतेज्योत्स्नावत्यःक्वचिद्भुवः ॥ २६ ॥ मनोरुत्तानपा दस्यध्रुवस्यापिमहीपतेः ॥ प्रियव्रतस्यराजर्षेरंगस्यास्मत्पितुःपितुः ॥ २७ ॥ ईदृशानामथान्येषामजस्यचभव स्यच ॥ प्रह्लादस्यबलेश्चापिकृत्यमस्तिगदाभृता ॥ २८ ॥ दौहित्रादीनृतेमृत्योःशोच्यान्धर्मविमोहितान् ॥ व र्गस्वर्गापवर्गाणांप्रायेणैकात्म्यहेतुना ॥ २९ ॥ यत्पादसेवाऽभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचितंमलंधियः सद्यःक्षिणोत्यन्वहमेधतीसतीयथापदांगुष्ठविनिःसृतासरित् ॥ ३० ॥ विनिर्धुताशेषमनोमलःपुमानसंगवि ज्ञानविशेषवीर्यवान् ॥ यदंघ्रिमूलेकृतकेतनःपुनर्नसंसृतिंक्लेशवहांप्रपद्यते ॥ ३१ ॥

धर्मस्यफलमपवर्गोमोक्षस्तेषामैकात्म्येनैकरूप्येणसर्वानुगतेनहेतुनातत्रापिप्रायेणहेतुना अयंभावः नतावज्जडस्यकर्मणःफलदातृत्वंघट ते नचार्वाग्देवतानांस्वातंत्र्यं अंतर्यामिश्रुतेः नचतदाकर्मसाम्येफलतारतम्यंक्वचित्तदसिद्धिश्चसंभवति अतःस्वातंत्र्येणकर्तुमकर्तुमन्यथा कर्तुंसमर्थेनपरमेश्वरेणभाव्यमिति ॥ २९ ॥ किंच जीवानांमोक्षदःपरमेश्वरएव नार्वाग्देवतास्तासामपिजीवत्वाविशेषादित्याशयेनाहत्रिभिः यस्यपादयोःसेवायामभिरुचिस्तपस्विनां संसारतप्तानामशेषैर्जन्मभिःसमृद्धंधियोमलं सद्यःक्षपयति तमेवभजतेतितृतीयेनान्वयः कथं भूताअहन्यहनिवर्द्धमानासतीसात्विकी तत्पादसंबंधस्यैवैषमहिमेतिदृष्टांतेनाह यथेति ॥ ३० ॥ विनिर्धूताअशेषामनोमलायस्य असंगो वैराग्यं तेनविज्ञानस्यविशेषः साक्षात्कारस्तदेववीर्यंयस्य यस्यांघ्रिमूलेकृताश्रयःसन् ॥ ३१ ॥

आत्मवृत्तिभिरध्यापनादिभिर्मनोवचःकायानांगुणैर्ध्यानस्तुतिसपर्याभिरमायिनोनिष्कपटाःसंतः ननुब्रह्मादिभिःसेव्ये किमस्मद्भक्त्याभ
विष्यतितत्राह यथाऽधिकारमेवावसिता निश्चितासमामाताऽर्थसिद्धिर्येषां ॥ ३२ ॥ स्वकर्मभिर्यागादिभिर्भजतेत्युक्तं तत्रब्रह्मार्पणंब्रह्मह
विरितिन्यायेनसर्वेषुयागतदंगतत्फलेषुभगवद्दृष्ट्याकर्मकर्तव्यंनभिन्नदृष्ट्येतिवक्तुंतेषांभगवद्रूपतामाहद्वाभ्यां असौभगवानेवस्वरूपतोवि
शुद्धविज्ञानघनोऽप्यगुणोनिर्विशेषणोऽपिसन्निहकर्ममार्गेऽनेकगुणोनानाविशेषणवान् अध्वरोयज्ञःसंपद्यते यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः अने
कगुणत्वमेवाह पृथग्विधानियानिद्रव्यादीनितैः तत्रद्रव्याणिव्रीह्यादीनि गुणाःशुक्लादयः क्रियांअवघातादयः उक्तयोमंत्राः अर्थोऽगसा

तमेवयूयंभजतात्मवृत्तिभिर्मनोवचःकायगुणैःस्वकर्मभिः ॥ अमायिनःकामदुघांघ्रिपंकजंयथाऽधिका
रावसितार्थसिद्धयः ॥ ३२ ॥ असावहानेकगुणोऽगुणोऽध्वरःपृथग्विधद्रव्यगुणक्रियोक्तिभिः ॥ संपद्यतेऽ
र्थाशयलिंगनामभिर्विशुद्धविज्ञानघनःस्वरूपतः ॥ ३३ ॥ प्रधानकालाशयधर्मसंग्रहेशरीरएषप्रतिपद्यचेत
नां ॥ क्रियाफलत्वेनविभुर्विभाव्यतेयथाऽनलोदारुषुतद्गुणात्मकः ॥ ३४ ॥ अहोममामीवितरंत्यनुग्रहंहरिं
गुरुंयज्ञभुजामधीश्वरं ॥ स्वधर्मयोगेनयजंतिमामकानिरंतरंक्षोणितलेदृढव्रताः ॥ ३५ ॥ माजातुतेजःप्रभ.
वेन्महर्द्धिभिस्तितिक्षयातपसाविद्ययाच ॥ देदीप्यमानेऽजितदेवतानांकुलेस्वयंराजकुलाद्द्विजानां ॥ ३६ ॥

ध्यउपकारः आशयःसंकल्पःलिंगंपदार्थानांशक्तिः नामज्योतिष्टोमादि तैश्चाध्वरःसंपद्यते॥ ३३॥यागफलस्यापिभगवद्रूपतामाह प्रधाने
ति एषविभुःपरमानंदोऽपिशरीरेचेतनांविषयाकारांबुद्धिंप्रतिपद्य तदभिव्यंग्यानंदरूपःसन् क्रियाफलत्वेनप्रतीयते एतस्यैवानंदस्यान्यानि
भूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः यथाऽनलोदारुषुस्थितस्तद्गुणात्मकोदारुधर्मदैर्घ्यवक्रत्वादिमांस्तद्वत् कथंभूतेशरीरे प्रधानमव्यक्तं कालः
क्षोभकःआशयोवासना धर्मोऽदृष्टंतैःसंगृह्यतेजन्यतइतितथातस्मिन्॥ ३४॥ तदेवमप्रवृत्तान् भगवद्भजनेप्रवर्त्य स्वतःप्रवृत्तानांप्रवृत्तिमभि
नंदनेनद्रढयति अहोइति वितरंतिकुर्वंति ॥ ३५ ॥ इदानींहरिभक्तिबाह्यांयब्राह्मणभक्तिंविधत्तेमाजात्वित्यष्टभिः महत्यश्चताऋद्धयश्चता
भिर्यद्राजकुलस्यतेजस्तस्मात्सकाशात् द्विजानांकुलेअजितोदेवतायेषांवैष्णवानांतेषांचकुले माजातुप्रभवेत्कदाचिदपिप्रभावंनकरोतु
कथंभूते समृद्धिभिर्विनाऽपिस्वयमेवतितिक्षादिभिर्देदीप्यमाने ॥ ३६ ॥

ब्राह्मणांस्तुवन्नाह यच्चरणाभिवंदनाद्धरिर्लक्ष्मींयशश्चावाप ॥ ३७॥ यत्सेवयाचेश्वरस्तुष्यति तदेवब्रह्मकुलंनिषेव्यतामिति द्वयोरन्वयः हरेर्लोकसंग्रहरूपोयोधर्मस्तत्परैः ॥ ३८ ॥ ननुब्रह्मकुलएवनित्यंसेव्यमानेसर्वदेवतामुखभूतेऽग्नौयज्ञाद्यनुष्ठानंनस्यान्नचतेनविनाचित्तशुद्धिर्नचतयाविनामोक्षःस्यादित्याशंक्याह पुमानितिद्वाभ्यां यस्यब्रह्मकुलस्यनित्यंसंबंधेननिषेवया पुमान्स्वयमेवज्ञानाभ्यासादिकंविनाऽप्युत्तमंशमंमोक्षंलभेत कुतःयत्सेवयास्वतएवानतिवेलंशीघ्रंप्रसीदतः शुध्यतःआत्मनश्चित्तात्ततःपरंश्रेष्ठंदेवानांकिमुखमस्ति ब्राह्मणसेवयैवयज्ञादिफलंज्ञानफलंतत्सर्वंभवतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ हरेरपितदेवपरंमुखमित्याह अश्नातीतिइज्यानांपूज्यानामिंद्रादीनांनामभिर्यस्यमुखेश्रद्धयाहुतंहविरनंतोयथाऽश्नातितथाचेतनयारहितेहुताशनेहुतंनाश्नाति केहुतमश्नाति तत्त्वकोविदैःसर्वदेवमयश्चैतन्यमूर्तिरनंतइति

ब्रह्मण्यदेवःपुरुषःपुरातनोनित्यंहरिर्यच्चरणाभिवंदनात् ॥ अवापलक्ष्मीमनपायिनींयशोजगत्पवित्रंचमहत्तमाग्रणीः ॥ ३७॥ यत्सेवयाऽशेषगुहाशयःस्वराड्विप्रप्रियस्तुष्यतिकाममीश्वरः ॥ तदेवतद्धर्मपरैर्विनीतैः सर्वात्मनाब्रह्मकुलंनिषेव्यतां ॥ ३८ ॥ पुमान्लभेतानतिवेलमात्मनःप्रसीदतोऽत्यंतशमंस्वतःस्वयं ॥ यन्नित्यसंबंधनिषेवयाततःपरंकिमत्रास्तिमुखंहविर्भुजां ॥ ३९ ॥ अश्नात्यनंतःखलुतत्त्वकोविदैःश्रद्धाहुतंयन्मुखइज्यनामभिः ॥ नवैतथाचेतनयाबहिष्कृतेहुताशनेपारमहंस्यपर्यगुः ॥ ४० ॥ यद्ब्रह्मनित्यंविरजंसनातनंश्रद्धातपोमंगलमौनसंयमैः ॥ समाधिनाबिभ्रतिहार्थदृष्टयेयत्रेदमादर्शइवावभासे ॥ ४१ ॥ तेषामहंपादसरोजरेणुमार्यावहेयाधिकिरीटमायुः ॥ यंनित्यदाबिभ्रतआशुपापंनश्यत्यमुंसर्वगुणाभजंति ॥ ४२ ॥

तत्त्वंविद्वद्भिः कुतएवंभूतोऽसौतत्राह पारमहंस्यंज्ञानं तत्परानर्हंति अधिकुर्वंतीतिपारमहंस्यपर्यास्तागावोवाचोयस्मिन् उपनिषद्भिर्ज्ञानघनत्वेनोक्तइत्यर्थः यद्वापरमहंसानांज्ञाननिष्ठानांगम्यःपारमहंस्यःपरितोनगच्छंतिगावोवाचोयस्मिन्संपर्यगुरिंद्रियनियंतासचासौ सच पारमहंस्यपर्यगुर्ज्ञानरूपःसर्वांतर्यामीत्यर्थः॥४०॥ नकेवलंचेतनत्वेनहुताशनाद्विशेषः किंतुवेदज्ञानादपीत्याह यदित्यव्ययं येब्रह्मवेदंनित्यंबिभ्रतितेषामित्युत्तरेणान्वयः मंगलंनाम प्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्तस्यवर्जनं॥एतद्धिमंगलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ मौनमध्ययनविरोधिवार्तात्यागः संमाधिनाचित्तस्थैर्येण अर्थदृष्टयेवेदार्थमपिविचारयंतीत्यर्थः यत्रवेदेइदंविश्वं॥४१॥ हेआर्याआयुर्यावज्जीवमधिकिरीटंमुकुटस्योपरि वहेयेतिप्रार्थनायांलिङ् यंरेणुं॥४२॥

गुणभजनस्यफलमाह गुणायनमन्वनुसंपदःसवृणुत सम्यक् भजंति तस्मात्प्रसीदतांप्रसीदतुगवांचकुलं॥ ४३॥ ४४॥ साधुवादमाहपुत्रेणेति षड्भिः यद्यतोवेनोऽपितमोनरकमत्यतरत् अतितताार ॥ ४५ ॥ ४६॥ ४७ ॥ मुकुंदनाथाःस्म त्वन्नाथत्वमेवमुकुंदनाथत्वेपर्यवसितमित्यर्थः तत्रहेतुर्यइति॥ ४८ ॥ आजीविनांसेवकानां अनुशासनंप्रजास्वनुरागः प्रकृतिःस्वभावः ॥ ४९ ॥ उपासादितः प्रापितः कर्मभिर्भ्रा

॥५०॥ गुणायनंशीलधनंकृतज्ञंवृद्धाश्रयंसंवृणुतेऽनुसंपदः॥ प्रसीदतांब्रह्मकुलंगवांचजनार्दनःसानुचरश्चमह्यं॥
॥४३॥ मैत्रेयउवाच इतिब्रुवाणंनृपतिंपितृदेवद्विजातयः॥ तुष्टुवुर्हृष्टमनसःसाधुवादेनसाधवः॥४४॥
पुत्रेणजयतेलोकानितिसत्यवतीश्रुतिः॥ ब्रह्मदंडहतःपापोयद्वेनोऽत्यतरत्तमः॥ ४५ ॥ हिरण्यकशिपुश्चापि
भगवन्निंदयातमः॥ विविक्षुरत्यगात्सूनोःप्रह्रादस्यानुभावतः ॥ ४६ ॥ वीरवर्यपितःपृथ्व्याःसमाःसंजीव
शाश्वतीः॥ यस्येदृश्यच्युतेभक्तिःसर्वलोकैकभर्तरि ॥ ४७॥ अहोवयंह्यद्यपवित्रकीर्तेत्वयैवनाथेनमुकुंदना
थाः ॥ यउत्तमश्लोकतमस्यविष्णोर्ब्रह्मण्यदेवस्यकथांव्यनक्ति ॥ ४८ ॥ नात्यद्भुतमिदंनाथतवाजीव्यानु
शासनं ॥ प्रजानुरागोमहतांप्रकृतिःकरुणात्मनां ॥ ४९ ॥ अद्यनस्तमसःपारस्त्वयोपासादितःप्रभो॥ भ्रा
म्यतांनष्टदृष्टीनांकर्मभिर्दैवसंज्ञितैः॥ ५० ॥ नमोविवृद्धसत्त्वायपुरुषायमहीयसे॥ योब्रह्मक्षत्रमाविश्यबि
भर्तीदंस्वतेजसा॥ ५१ ॥ इतिश्रीभा० म० चतुर्थस्कंधेएकविंशोऽध्यायः॥ २१॥ ॥छ॥ ॥छ॥
मैत्रेयउवाच जनेषुप्रगृणत्स्वेवंपृथुंपृथुलविक्रमं ॥ तत्रोपजग्मुर्मुनयश्चत्वारःसूर्यवर्चसः॥ १ ॥ तांस्तुसिद्धे
श्वरान्राजाव्योम्नोऽवतरतोऽर्चिषा ॥ लोकानपापान्कुर्वत्यासानुगोऽचष्टलक्षितान्॥ २ ॥

म्यतां ॥ ५० ॥ ईश्वरदृष्ट्याविप्रादीन्योऽपिप्रणमंति नमइति ब्रह्माविश्यब्राह्मणजातिमधिष्ठायक्षत्रंक्षत्रियंबिभर्ति क्षत्रंचाविश्यब्रह्मबिभर्ति तदुभयंचाविश्यइदंविश्वंबिभर्ति ॥ ५१ ॥ इतिचतुर्थेटीकायामेकविंशोऽध्यायः॥ २१॥ ॥छ॥ द्वाविंशेतुपरंज्ञानंपृथवेहरिशासनात् ॥ सनत्कुमारोभगवानुपादिशदितीर्यते ॥ १ ॥ १ ॥ अर्चिषालक्षितान् सनकादयइतिज्ञापितान् अचष्टअपश्यत् ॥ २ ॥ ॥५०॥

तेषांदर्शनेनोद्गतान्प्राप्तुमिच्छुरिव अयंभावः ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनःस्थविरआयति॥ प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यतइति ततः प्राणास्तावत्तत्तेजसाक्षिप्तांस्तान्प्रत्युद्गच्छंति अतःस्वयमनुद्गच्छतःप्राणहानिःस्यादितिभयादिवससंभ्रमंप्रत्युद्गमंचकारेति सहसदस्यैरनुगै श्ववर्तमानः इंद्रियेशोजीवःगुणानगंधादीन्प्रतियथोद्गच्छतीत्यौत्सुक्येदृष्टांतः ॥३॥ यंत्रितोवशीकृतःगृहीतमध्यमर्हणमर्घ्यमासनंचयैस्तान् ॥ ४ ॥ मार्जितंक्षालितमलकबंधनंयस्य मानयन्निवस्वयंचचार ॥ ५ ॥ भवस्याप्यग्रजलेनमान्यान् ॥ ६ ॥ प्रीतःप्राहेत्युक्तं तदेवप्रीति

तद्दर्शनोद्गतप्राणान्प्रत्यादित्सुरिवोत्थितः ॥ ससदस्यानुगोवैन्यइंद्रियेशोगुणानिव ॥ ३ ॥ गौरवाद्यंत्रितःस भ्यःप्रश्रयानतकंधरः ॥ विधिवत्पूजयांचक्रेगृहीताध्यर्हणासनान् ॥ ४ ॥ तत्पादशौचसलिलैर्मार्जितालकबं धनः ॥ तत्रशीलवतांवृत्तमाचरन्मानयन्निव ॥ ५ ॥ हाटकासनआसीनान्स्वधिष्ण्येष्विवपावकान् ॥ श्रद्धा संयमसंयुक्तःप्रीतःप्राहभवाग्रजान् ॥ ६ ॥ पृथुरुवाच अहोआचरितंकिंमेमंगलंमंगलायनाः ॥ यस्यवो दर्शनंह्यासीद्दुर्दर्शानांचयोगिभिः ॥ ७ ॥ किंतस्यदुर्लभतरमिहलोकेपरत्रच ॥ यस्यविप्राःप्रसीदंतिशिवो विष्णुश्चसानुगः ॥ ८ ॥ नैवलक्षयतेलोकोलोकान्पर्यटतोपियान् ॥ यथासर्वदृशंसर्वआत्मानंयेऽस्यहेतवः ॥ ९ ॥ अधनाअपितेधन्याःसाधवोगृहमेधिनः ॥ यद्गृहाह्यर्हवर्याम्बुतृणभूमीश्वरावराः ॥ १० ॥ व्यालालयद्रु मावैतेऽप्यरिक्ताखिलसंपदः ॥ यद्गृहास्तीर्थपादीयपादतीर्थविवर्जिताः ॥ ११ ॥

पूर्वकंवचनमाह अहोइतिदशभिः हेमंगलायनाः मंगलमयनंयेषां मयाकिंमंगलमाचरितं यस्यमेयोगिभिरपिदुर्दर्शानांवोदर्शनमासीत् ॥७।८॥ दुर्दर्शत्वमेवाहनैवेति सर्वदृशमात्मानंयथासर्वेदृश्यानलक्षयंते येऽस्यविश्वस्यहेतवोमहदादयोमन्वादयोवा यद्वा कथंभूतान् येः स्यसर्वदृगात्मदर्शनस्यहेतवस्तान् ॥९॥ येषांसाधूनांगृहाअर्हाणां पूज्यानांवर्याःवरणीयाःस्वीकारार्हाः अंब्वादयोयेषुतादृशाः अंबुचतृ णंचभूमिश्चईश्वरोगृहस्वामीचावराभृत्यादयश्च ॥१०॥ व्यालानामालयाद्रुमाएवतेअरिक्ताःपूर्णाअखिलाःसंपदोयेषु तादृशाअपियद्गृ हाःयेषृहास्तीर्थपादीयावैष्णवास्तेषांपादतीर्थेनविवर्जिताः ॥ ११ ॥

 स्वागतंभद्रमागमनंजातं यद्यस्माद्बालाएवभवंतोबृहंतिव्रतानिचरंति यद्वायेषांवोव्रतानिअन्येबालाश्चरंति ॥ १२ ॥ इंद्रियार्थमेवार्थंये
विदंतितेषांनोव्यसनान्युप्दंतेयस्मिंस्तस्मिन्संसारे ॥ १३ ॥ नन्वभ्यागतानांकुशलंपृच्छ्यतेलोके नत्वात्मनस्तत्राह भवत्स्विति ॥ १४ ॥
 तत्तस्मात्कृतविश्वासःसन् तपस्विनांसंतमानांसुहृदोयुष्मान्पृच्छामि ॥ १५ ॥ नखल्वन्ययोगितुल्यायूयंकिंतुसाक्षाद्भगवानेवेत्याह व्यक्तं
निश्चितं आत्मवतांधीराणामात्मातेष्वात्मत्वेनप्रकाशमानः आत्मानंभावयतिप्रकाशयतीतितथा इमांपृथ्वींचरति ॥ १६ ॥ सूक्तंशोभ

स्वागतंवोद्विजश्रेष्ठायद्व्रतानिमुमुक्षवः ॥ चरंतिश्रद्धयाधीराबालाएवबृहंतिच ॥ १२ ॥ कच्चिन्नःकुशलंना
थाइंद्रियार्थार्थवेदिनां ॥ व्यसनावापएतस्मिन्पतितानांस्वकर्मभिः ॥ १३ ॥ भवत्सुकुशलप्रश्नआत्मारामेषु
नेष्यते ॥ कुशलाकुशलायत्रनसंतिमतिवृत्तयः ॥ १४ ॥ तदहंकृतविश्रंभःसुहृदोवस्तपस्विनां ॥ संपृच्छेभव
एतस्मिन्क्षेमःकेनांजसाभवेत् ॥ १५ ॥ व्यक्तमात्मवतामात्माभगवानात्मभावनः ॥ स्वानामनुग्रहायेमांसि
द्धरूपीचरत्यजः ॥ १६ ॥ मैत्रेयउवाच पृथोस्तत्सूक्तमाकर्ण्यसारंसुष्ठुमितंमधु ॥ स्मयमानइवप्रीत्या
कुमारःप्रत्युवाचह ॥ १७ ॥ सनत्कुमारउवाच साधुपृष्टंमहाराजसर्वभूतहितात्मना ॥ भवताविदुषाचा
पिसाधूनांमतिरीदृशी ॥ १८ ॥ संगमःखलुसाधूनामुभयेषांचसंमतः ॥ यत्संभाषणसंप्रश्नःसर्वेषांवितनो
तिशं ॥ १९ ॥ अस्त्येवराजन्भवतोमधुद्विषःपादारविंदस्यगुणानुवादने ॥ रतिर्दुरापाविधुनोतिनैष्ठिकीकामं
कषायंमलमंतरात्मनः ॥ २० ॥

नवचनं सारंन्याय्यं सुष्ठुगंभीरार्थं मितमल्पाक्षरं मधुश्रोत्रप्रियम् मुखप्र
सत्त्यास्मयमानइवप्रतीयमानः ॥ १७ ॥ विदुषाजानताऽपि ईदृशीपरार्थैकपरा ॥ १८ ॥ स्वयमपिपृथोःसंगममभिनंदति संगमइति उभ
येषांवक्तॄणांश्रोतॄणांच येषांसंभाषणसहितःसंप्रश्नः सर्वेषांशंसुखंविस्तारयति ॥ १९ ॥ तदेवंसंगमंप्रश्नंचाभिनंद्यानुवादमुखेनैवमोक्षसा
धनमुपदिशति अस्त्येवेति गुणानामनुवादने प्रश्नद्वारेणानुवादप्रर्वतनेश्रवणइत्यर्थः आत्मनोमनसोऽतस्थं कामात्मकंमलंविधुनोति कषायं
धातुरागवदनिवर्त्यं ॥ २० ॥

चित्तशुद्ध्यैवबहिर्वैराग्यमात्मरतिश्चभवति नचततोऽधिकंसाधनमस्ति शास्त्रेषुतयोरेवमोक्षहेतुत्वनिश्चयादित्याह शास्त्रेष्विति सध्र्यग्वि मृशेषुसम्यक्विचारवत्सु क्षेमस्यहेतुरेतावानेवसुनिश्चितः कोऽसौ आत्मव्यतिरिक्ते असंगोवैराग्यमात्मनिचरतिः आत्मनोविशेषणं निर्गुणेब्रह्मणीति॥२१॥नन्वेतदेवातिदुर्लभमित्याशंक्योत्तमाधिकारिणःश्रवणमात्रेणभवति अन्यस्यतुचित्तशुद्ध्यनुसारेण साधनतारतम्यतोव र्धमानयाभक्त्येत्यभिप्रेत्याह सेतिचतुर्भिः साब्रह्मणिरतिरसंगश्चश्रद्धादिभिःस्यादितिचतुर्थेनान्वयः जिज्ञासयातत्तद्विशेषबुभुत्सया पुण्यं श्रवोयस्यतस्यहरेः पुण्याथाकथातयाच॥२२॥ अर्थारामाअर्थनिष्ठास्तामसाइंद्रियारामाः कामनिष्ठाराजसास्तैःसह यागोष्ठीतस्यामतृ

शास्त्रेष्वियानेवसुनिश्चितोनृणांक्षेमस्यसध्र्यग्विमृशेषुहेतुः ॥ असंगआत्मव्यतिरिक्तआत्मनिदृढारतिर्ब्रह्मणिनिर्गुणेचया ॥ २१ ॥ साश्रद्धयाभगवद्धर्मचर्ययाजिज्ञासयाध्यात्मिकयोगनिष्ठया ॥ योगेश्वरोपासनयाचनित्यंपुण्यश्रवःकथयापुण्ययाच ॥ २२ ॥ अर्थेंद्रियारामसगोष्ठ्यतृष्णयातत्संमतानामपरिग्रहेण ॥ विविक्तरुच्यापरितोषआत्मन्विनाहरेर्गुणपीयूषपानात् ॥ २३ ॥ अहिंसयापारमहंस्यचर्ययास्मृत्यामुकुंदाचरिताग्र्यसीधुना ॥ यमैरकामैर्नियमैश्चाप्यनिंदयानिरीहयाद्वंद्वतितिक्षयाच ॥ २४ ॥ हरेर्मुहुस्तत्परकर्णपूरगुणाभिधानेनविजृंभमाणया ॥ भक्त्याह्यसंगःसदसत्यनात्मनिस्यान्निर्गुणेब्रह्मणिचांजसारतिः ॥ २५ ॥

ष्णया तेषांचयेसंमताअर्थाःकामाश्च तेषामपरिग्रहेणविविक्तेविजनेयारुचिस्तयाऽऽत्मन्येवपरितोषेसतिस्यात् किंतुहरेर्गुणपीयूषपानाद्विना तस्मिन्सतिविविक्तेरुचिर्नकार्या नचात्मनिपरितोषःकार्यइत्यर्थः ॥ २३ ॥ पारमहंस्यचर्ययाउपशमादिप्रधानयावृत्त्या स्मृत्याआत्महितानुसंधानेन मुकुंदाचरितमेवाग्र्यंसीधुश्रेष्ठममृतंतच्चरितस्मृतिसुखेनेत्यर्थः मार्गांतरस्यानिंदया निरीहया योगक्षेमार्थक्रियाराहित्येन शीतोष्णादिद्वंद्वसहनेन ॥ २४॥ कथयेत्यत्रोक्तमपिकथनं भक्त्यावंतरंगत्वेनपुनरुच्यते तत्पराहरिभक्तास्तेषांकर्णपूराः कर्णालंकारभूतायेहरेर्गुणास्तेषामभिधानेनसदसतिकार्यकारणरूपे ॥२५॥

भवत्वन्यत्रासंगआत्मरतिश्चततः किमतआह यदानिष्ठांप्राप्ता रतिर्भवतितदाचार्यवान्सन् ज्ञानवैराग्ययोर्वेगेनावीर्यंनिर्वीसनं सज्जीवस्यकोशमावरकंहृदयंपुमान्दहति कथंभूतं पंचमहाभूतप्रधानं यद्वा अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचतदात्मकं उत्थितःप्रज्वलितोऽग्निर्योनिमरणिमिव यद्वा यदारतिराचार्यानुग्रहश्चतदाज्ञानविरागयोर्वेगेनोत्थितःसाक्षात्कारोऽवीर्यंपुनःप्ररोहक्षमंयथानभवत्येवंहृदयंदहति शेषंसमानं ॥ २६ ॥ ततः किमतआह दग्धआशयोहृदयमुपाधिर्यस्य अतएवमुक्ताःसमस्तास्तद्गुणाःकर्तृत्वादयोयेन आत्मनःसकाशाद्बहिर्घटादि अंतःसुखदुःखादिनैवविचष्टे नपश्यत्येव कुतइत्यपेक्षायांद्रष्टृदृश्यप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्वादित्याह परोदृश्यआत्माद्रष्टा तयोर्यद्व्यवधानंभेदकंपूर्वमासीत्तस्यविनाशेसतियथास्वप्नेराजाऽहमित्यारोपितंसैन्यादिद्रष्टारंदृश्यंसैन्यंचस्वप्नावस्थानाशेनपश्यतितद्वत् ॥ २७ ॥ द्र

यदारतिर्ब्रह्मणिनैष्ठिकीपुमानाचार्यवान्ज्ञानविरागरंहसा॥ दहत्यवीर्यंहृदयंजीवकोशंपंचात्मकंयोनिमिवोत्थितोऽग्निः॥ २६॥ दग्धाशयोमुक्तसमस्ततद्गुणोनैवात्मनोबहिरंतर्विचष्टे॥ परात्मनोर्यद्व्यवधानंपुरस्तात्स्वप्नेयथापुरुषस्तद्विनाशे॥ २७॥ आत्मानमिंद्रियार्थंचपरंयदुभयोरपि ॥ सत्याशयउपाधौवैपुमान्पश्यतिनान्यदा॥ २८॥ निमित्तेसतिसर्वत्रजलादावपिपूरुषः॥ आत्मनश्चपरस्यापिभिदांपश्यतिनान्यदा॥ २९॥ इंद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तंध्यायतांमनः॥ चेतनांहरतेबुद्धेःस्तंबस्तोयमिवह्रदात्॥ ३०॥

ष्टृदृश्यभेदप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्वमन्वयव्यतिरेकाभ्यामुपपादयति आत्मानमिति आत्मानंद्रष्टारमिंद्रियार्थंदृश्यमुभयोस्तयोःपरंसंबंधहेतुमहंकारंचाशयेंऽतःकरणेसत्येवजाग्रत्स्वप्नयोःपश्यति अन्यदासुषुप्तौन तदुक्तं दृश्यानुरंजितंद्रष्टृदृश्यंद्रष्ट्रनुरंजितं॥ अहंकृत्योभयंरक्तंतन्नाशेऽद्वैततात्मनइति ॥ २८ ॥ एकस्मिन्नात्मनिदृश्यादिभेदप्रतीतिरौपाधिकीतिभेददृष्टांतेनस्पष्टयति निमित्तइति लोकेऽपिचसर्वत्रजलदर्पणादौभेदनिमित्तेसत्येवात्मनोबिंबभूतस्यपरस्परप्रतिबिंबस्यचभेदंपश्यति नतुजलाद्यभावे॥ २९ ॥ तदेवंचतुर्भिरसंगात्मरत्योर्मोक्षहेतुत्वमुक्तमिदानीमनात्मरतेःसंसारहेतुत्वमाह इंद्रियैरितिचतुर्भिः ध्यायतांगुणारोपेणस्मरतांपुंसामिंद्रियाणिस्वैर्विषयैराकृष्यंते तैश्चमनआकृष्यते विषयासक्तिंप्राप्यते तच्चबुद्धेःसकाशात्तद्धर्मंचेतनांविचारसामर्थ्यंहरति एतच्चाविवेकिनानलक्ष्यतइतिदृष्टांतेनाह तीरजःकुशादिस्तंबोयथामूलैस्तोयंह्रदादपहरतितद्वत् ॥ ३० ॥

चित्तंचेतनामनुतस्यामपहृतायांस्मृतिः पूर्वापरानुसंधानंभ्रश्यति एवंतद्रोधंज्ञानभ्रंशमात्मनएवहेतोरात्मनोऽपह्नवंनाशंप्राहुः ॥ ३१ ॥ एवं भूतोनाशोभवतुततश्चकिमित्यतआह यदधियमधिकृत्यान्यस्यविषयस्यप्रितमत्वमात्मनस्तुकामायसर्वंप्रियंभवतीतिश्रुतेः तस्यात्मनः स्वे नैवयोव्यतिक्रमोऽपह्नवस्तस्माद्यः स्वार्थनाशोऽतःपरतरः स्वार्थनाशोनास्ति ॥ ३२ ॥ कुतइत्यतआह अर्थस्याभिध्यानमिंद्रियस्यार्थः कामस्तस्याभिध्यानंसर्वार्थनाशः ज्ञानंविज्ञानंचपरोऽक्षापरोऽक्षं येनध्यानेनमुख्यतांस्थावरतां ॥ ३३ ॥ अनात्मरतेरनर्थहेतुत्वमुक्तं संग स्याप्याह नेति यद्वस्तुधर्मादीनांविघातकंतस्मिन्संगं तमःसंसारं ॥ ३४ ॥ तुल्यवन्निर्देशात्पुरुषार्थसाम्यभ्रांतिवारयति तत्रापीति कृतांतः

भ्रश्यत्यनुस्मृतिश्चित्तंज्ञानभ्रंशःस्मृतिक्षये ॥ तद्रोधंकवयःप्राहुरात्मापह्नवमात्मनः ॥ ३१ ॥ नातःपरतरोलोकेपुंसःस्वार्थव्यतिक्रमः ॥ यदध्यन्यस्यप्रेयस्त्वमात्मनःस्वव्यतिक्रमात् ॥ ३२ ॥ अर्थेंद्रियार्थाभिध्यानंसर्वार्थापह्नवोनृणां ॥ भ्रंशितोज्ञानविज्ञानाद्येनाविशतिमुख्यतां ॥ ३३ ॥ नकुर्यात्कर्हिचित्संगंतमस्तीव्रंतितीरिषुः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांयदत्यंतविघातकं ॥ ३४ ॥ तत्रापिमोक्षएवार्थआत्यंतिकतयेष्यते ॥ त्रैवर्ग्योऽर्थोयतोनित्यंकृतांतभयसंयुतः ॥ ३५ ॥ परेऽवरेचयेभावगुणव्यतिकरादनु ॥ नतेषांविद्यतेक्षेममीशविध्वंसिताशिषां ॥ ३६ ॥ तत्त्वंनरेंद्रजगतामथतस्थुषांचदेहेंद्रियासुधिषणात्मभिरावृतानां ॥ यःक्षेत्रवित्तपतयाहृदिविष्वगाविःप्रत्यक्चकास्तिभगवांस्तमवेहिसोऽस्मि ॥ ३७ ॥

कालः ॥ ३५ ॥ भयसंयुतत्वमेवाह परेब्रह्मादयोऽवरेऽस्मदादयोगुणक्षोभादनुपश्चाद्भवंति ईशः कालस्तेनविध्वंसिताआशिषोयेषां ॥ ३६ ॥ यस्मादनात्मरतिरनर्थहेतुस्तस्माज्जगतांजंगमानांतस्थुषांस्थावराणांचदेहादिभिरात्मनाहंकारेणचावृतानांहृदियश्चकास्तिप्रकाशतेतमवेहि कथंसोऽस्मीतिसोऽस्तीतिपाठेसएवैकोऽस्तिततोऽन्यदसदित्यर्थः ननुजीवोहृदिचकास्तिनान्यत्तत्राह क्षेत्रविदंजीवंतंपतिनियमयतीतिक्षेत्रवित्तपस्तस्यभावस्तत्ता तयांऽतर्यामिरूपेण यद्वा क्षेत्रवित्तेअहंममतास्पदेपातीतिक्षेत्रवित्तपस्तेनरूपेण जीवस्तुपारतंत्र्यान्नपाति ननु कर्मजीवंनियच्छति न आविःप्रत्यक्षःतर्हिबुद्धिः न प्रत्यक्प्रतिलोमंचकास्ति बुद्धिस्तुपराग्विषयाकारेण तर्ह्यहंकारः न विष्वक्व्याप्तत्वे नसतुपरिच्छिन्नःएवंभूतोयोभगवान् तमवेहीति ॥ ३७ ॥

स्थावरजंगमादीनांहृदिचकास्तीत्युक्ते तेषांसत्त्वंतत्संबंधादीश्वरस्यमालिन्यंप्रसक्तंनिराकुर्वन्नुद्रिक्तभक्त्यातंप्रणमति यस्मिन्निदंविश्वंसद

सदात्मतयोत्कृष्टनिकृष्टभावेनकार्यकारणभावेनवामायैवविभातितंप्रपद्ये मायात्वेहेतुः विवेकेनविधुतिर्निराकृतिर्यस्यतत् स्रजिवेतिवाश
ब्दोदृष्टांते नित्यमुक्तं यंतःपरिशुद्धं तत्कुतः विबुद्धंतत्त्वंसत्यमतएवप्रत्यूढाऽभिभूताकर्मभिःकलिलामलिनाप्रकृतिर्येनतं ॥३७॥तमवेहीति

ज्ञानमुपदिष्टं तस्यदुष्करत्वेनभक्तिमुपदिशतिद्वाभ्यां यस्यपादपंकजयोःपलाशान्यंगुलयस्तेषांविलासः कांतिस्तस्यभक्त्यास्मृत्या कर्मा
शयमहंकाररूपंहृदयग्रंथिकर्मभिरेवग्रथितं रिक्तानिर्विषयामतिर्येषां रुद्धःप्रत्याहृतःस्रोतोगणइंद्रियवर्गोयैः अरणंशरणं॥ ३९ ॥ ननुब्र

यस्मिन्निदंसदसदात्मतयाविभातिमायाविवेकविधुतिस्रजिवाऽहिबुद्धिः ॥ तन्नित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धत
त्त्वप्रत्यूढकर्मकलिलप्रकृतिंप्रपद्ये॥ ३८ ॥ यत्पादपंकजपलाशविलासभक्त्याकर्माशयंग्रथितमुद्ग्रथयंतिसं
तः॥ तद्वन्नरिक्तमतयोयतयोऽपिरुद्धस्रोतोगणास्तमरणंभजवासुदेवं ॥ ३९ ॥ कृच्छ्रोमहानिहभवार्णवम
प्लवेशांषड्वर्गनक्रमसुखेनतितीरषंति॥ तत्त्वंहरेर्भगवतोभजनीयमंघ्रिंकृत्वोडुपंव्यसनमुत्तरदुस्तरार्णं॥४०॥
मैत्रेयउवाच सएवंब्रह्मपुत्रेणकुमारेणात्ममेधसा॥ दर्शितात्मगतिःसम्यक्प्रशस्योवाचतंनृपः ॥ ४१ ॥
राजोवाच कृतोमेनुग्रहःपूर्वंहरिणार्तानुकंपिना॥ तमापादयितुंब्रह्मन्भगवन्यूयमागताः ॥ ४२॥ निष्पा
दितंचकार्त्स्न्येनभगवद्भिर्घृणालुभिः॥ साधूच्छिष्टंहिसर्वंमेआत्मनासहकिंददे॥ ४३ ॥

ह्मविदाप्नोतिपरमितिश्रुतेःकथंयतयोनोद्ग्रथयंतीत्युच्यते तत्राह कृच्छ्रइति अप्लवेशांनप्लवस्तरणहेतुरिट्ईशोयेषांतेषां महानिहतरणेकृच्छ्र
क्लेशः तेहिअसुखेनयोगादिनेंद्रियषड्वर्गग्राहंभवार्णवंतितीर्षंति तत्तस्मात्उडुपंप्लवं दुस्तरार्णवमित्यर्थः यद्वा अर्णशब्देवकाराभावआर्षःदु
स्तरोदकरूपंव्यसनमित्यर्थः ॥ ४० ॥ आत्ममेधसाब्रह्मविदादर्शिता आत्मनोगतिस्तस्वंयस्मैसः ॥ ४१ ॥ ब्रह्मन्निति संबोधनं प्राधान्यादे
कस्ययूयमित्युक्तिःसर्वान्प्रति ॥ ४२ ॥ आत्मनादेहेनसहसर्वराज्यादिकंमदीयंसत्साधूच्छिष्टं साधुभिःस्वीयंसन्मह्यंप्रसादरूपेणदत्तं अतस्त
त्रममस्वत्वाभावात् गुरुदक्षिणार्थंकिंददे नहिपित्रादत्तंमोदकादितस्मैदानरूपेणप्रत्यर्प्यते ॥ ४३ ॥

निवेदनंतुतदीयस्यैवसमर्पणंयथाभृत्योराज्ञेसेवादिरूपेणतांबूलादिकमर्पयति तथामयाऽपिसर्वंनिवेदितंस्वीकुरुतेत्याह प्राणाइति ॥४४॥
आत्मनःस्वत्वाभावंप्रपंचयति सैनापत्यंचेति द्वाभ्यां ॥४५॥ वस्त्रेपरिधत्ते अन्नमात्रंकेवलंभुंजतेनतुदानेस्वतंत्राः ॥४६॥ सत्यपिस्वत्वे
सर्वस्वेनाऽपिनगुरोःप्रत्युपकर्तुंशक्यमित्याह यैरिति आत्मवादेध्यात्मविचारेएकांततोनिश्चयेननिगमिभिर्वेदविद्भिस्तेनित्यमनल्पकरुणाः
स्वकृतेनैवदीनोद्धरणकर्मणातुष्यंतु कोनामतत्कृतमुपकारंप्रतिस्वयमुपकरोत्युदपात्रमंजलिंविना मयांऽजलिरेवतेभ्योबद्धइत्यर्थः यद्वावि

प्राणादाराःसुताब्रह्मन्गृहाश्चसपरिच्छदाः ॥ राज्यंबलंमहीकोशइतिसर्वंनिवेदितं ॥ ४४ ॥ सैनापत्यंचरा
ज्यंचदंडनेतृत्वमेवच ॥ सर्वलोकाधिपत्यंचवेदशास्त्रविदर्हति ॥ ४५ ॥ स्वमेवब्राह्मणोभुंक्तेस्वंवस्तेस्वंददाति
च ॥ तस्यैवानुग्रहेणान्नंभुंजतेक्षत्रियादयः ॥ ४६ ॥ यैरीदृशीभगवतोगतिरात्मवादेएकांततोनिगमिभिःप्र
तिपादितानः ॥ तुष्यंत्वदभ्रकरुणाःस्वकृतेननित्यंकोनामतत्प्रतिकरोतिविनोदपात्रं ॥ ४७॥ तआत्मयोगम
तयआदिराजेनपूजिताः ॥ शीलंतदीयंशंसंतःखेऽभूवन्मिषतांनृणां ॥ ४८ ॥ वैन्यस्तुधुर्योमहतांसंस्थित्याऽ
ध्यात्मशिक्षया ॥ आप्तकाममिवात्मानंमेनेआत्मन्यवस्थितः ॥ ४९ ॥ कर्माणिचयथाकालंयथादेशंयथाब
लं ॥ यथोचितंयथावित्तमकरोद्ब्रह्मसात्कृतं ॥ ५० ॥ फलंब्रह्मणिविन्यस्यनिर्विषंगःसमाहितः ॥ कर्माध्यक्षं
चमन्वानआत्मानंप्रकृतेःपरं ॥ ५१ ॥ गृहेषुवर्तमानोऽपिससाम्राज्यश्रियान्वितः ॥ नासज्जतेंद्रियार्थेषुनिरहं
मतिरर्कवत् ॥ ५२ ॥ एवमध्यात्मयोगेनकर्माण्यनुसमाचरन् ॥ पुत्रानुत्पादयामासपंचार्चिष्यात्मसंमतान्
॥ ५३ ॥ विजिताश्वंधूम्रकेशंहर्यक्षंद्रविणंवृकं ॥ सर्वेषांलोकपालानांदधारैकःपृथुर्गुणान् ॥ ५४ ॥ गोपीथा
यजगत्स्रष्टुःकालेस्वेस्वेऽच्युतात्मकः ॥ मनोवाग्वृत्तिभिःसौम्यैर्गुणैःसंरंजयन्प्रजाः ॥ ५५ ॥

नोदपात्रमुपहासास्पदंप्रत्युपकारेप्रवृत्तोजनानामुपहासास्पदंभवेदित्यर्थः ॥ ४७ ॥ खेअभूवन् आकाशमार्गेणोद्गताः ॥४८॥ धुर्योमुख्यः
अध्यात्मशिक्षयासंस्थितिरेकाग्रतातयाआत्मन्यवस्थितःसन्मेने ॥ ४९ ॥ ब्रह्मसात्कृतंब्रह्मण्यर्पितंयथाभवति ॥५०॥ निर्विषंगः कर्मस्वनास
क्तः कर्माध्यक्षंकर्मसाक्षिणमुदासीनंमन्वानोऽकरोदितिपूर्वेणैवान्वयः नासज्जतेत्युत्तरेणवा॥५१॥५२॥अर्चिषिभार्यायां॥५३॥५४॥५५॥

सोमश्चासौराजाचसइव भुवोवसुधनंगृह्णन् विसृजंश्चासौसूर्यवद्राज्ञः प्रतपनमाज्ञाकरणं ॥ ५६ ॥ अग्निरिवदुर्धर्षः द्यौः स्वर्गइव ॥ ५७ ॥ समुद्रोयथा गांभीर्येणैतावानितिनबुध्यते तथाऽसावभिप्रायतोदुर्बोधोऽचलराण्मेरुरिव ॥५८॥५९॥ सर्वात्मासर्वत्रसंचारशक्तिर्बलादिभिर्मातरिश्वेव भूतराट्श्रीरुद्रः ॥ ६० ॥ अजोब्रह्मेव ॥ ६१ ॥ आत्मवत्त्वेजितेंद्रियत्वे भक्त्यादिभिःपरार्थौयमेवात्मनैवतुल्योनिरुपमः॥

राजेत्यधान्नामधेयंसोमराजइवापरः॥ सूर्यवद्विसृजन्गृह्णन्प्रतपंश्चभुवोवसु ॥ ५६ ॥ दुर्धर्षस्तेजसेवाग्निर्महेंद्रइवदुर्जयः॥ तितिक्षयाधरित्रीवद्द्यौरिवाभीष्टदोनृणां॥ ५७॥ वर्षतिस्मयथाकामंपर्जन्यइवतर्पयन्॥ समुद्रइवदुर्बोधःसत्वेनाचलराडिव ॥ ५८ ॥ धर्मराडिवशिक्षायामाश्चर्येहिमवानिव ॥ कुबेरइवकोशाढ्योगुप्तार्थोवरुणोयथा॥ ५९ ॥ मातरिश्वेवसर्वात्माबलेनसहसौजसा॥ अविषह्यतयादेवोभगवान्भूतराडिव॥ ॥ ६० ॥ कंदर्पइवसौंदर्येमनस्वीमृगराडिव ॥ वात्सल्येमनुवन्नृणांप्रभुत्वेभगवानजः॥ ६१ ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मवादेआत्मवत्त्वेस्वयंहरिः॥ भक्त्यागोगुरुविप्रेषुविष्वक्सेनानुवर्तिषु ॥ ह्रियाप्रश्रयशीलाभ्यामात्मतुल्यःपरोद्यमे॥ ६२ ॥ कीर्त्योर्ध्वंगीतयापुंभिस्त्रैलोक्येतत्रतत्रह ॥ प्रविष्टःकर्णरंध्रेषुस्त्रीणांरामःसतामिव ॥ ६३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेद्वाविंशतितमोऽध्यायः॥ २२॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥

मैत्रेयउवाच दृष्ट्वात्मानंप्रवयसमेकदावैन्यआत्मवान्॥ आत्मनावर्द्धिताशेषस्वानुसर्गःप्रजापतिः॥ १॥ जगतस्तस्थुषश्चापिवृत्तिदोधर्मभृत्सतां॥ निष्पादितेश्वरादेशोयदर्थमिहजज्ञिवान्॥ २॥ आत्मजेष्वात्मजांन्यस्यविरहाद्रुदतीमिव॥ प्रजासुविमनास्वेकःसदारोऽगात्तपोवनं॥ ३॥

॥६२॥ पुंभिःसत्पुरुषैरामःसीतापतिर्यथासतांकर्णरंध्रेषुप्रविष्टः ॥ ६३ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांद्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ त्रयोविंशेसभार्यस्यवनेनित्यसमाधितः॥ विमानमधिरुह्याथवैकुंठगतिरीर्यते ॥१॥ प्रवयसंवृद्धंदृष्ट्वातपोवनमगादितितृतीयेनान्वयः स्वकृतोऽनुसर्गोऽन्नादिसर्गःपुरग्रामादिसर्गश्च वर्द्धितोऽशेषःस्वानुसर्गोयेन ॥१॥ जज्ञिवान्जातआविर्भूतइति ॥ २ ॥ आत्मजांपृथ्वीं विमनासुचितातुरासुप्रजासुसदारःसभार्यस्तपोवनमगादिति ॥ ३ ॥

अदाभ्याविघ्नैर्नाशयितुमशक्यानियमायस्य वानप्रस्थानांसुसंमतेउग्रेतपस्यारब्धःप्रवृत्तः कर्तरिक्तः यथास्वस्यधरामंडलस्यविजयेपूर्वं महतायत्नेनप्रवृत्तस्तथेति ॥ ४ ॥ उग्रंतपोदर्शयति कंदमूलेतित्रिभिः क्वचित्कदाचित् ॥ ५ ॥ चतुर्दिक्षुचत्वारोऽग्नयउपरिसूर्यइतिपंचानां तपःसंतापोयस्यसपंचतपाः आसारंसहतइत्यासारषाट् शिशिरऋतौस्थंडिलेशयोभूमिशयनःसर्वदा ॥ ६ ॥ ७ ॥ तेनतपसाक्रमानुसिद्धेनशनैःप्राप्तेनध्वस्तानिकर्माणियस्यातोऽमलआशयोयस्य छिन्नानिबंधनानिवासनायस्य ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ परिकर्मणापरिचर्ययाशु

तत्राप्यदाभ्यनियमोवैखानससुसंमते ॥ आरब्धउग्रतपसियथास्वविजयेपुरा ॥ ४ ॥ कंदमूलफलाहारःशुष्कपर्णाशनःक्वचित् ॥ अब्भक्षःकतिचित्पक्षान्वायुभक्षस्ततःपरं ॥ ५ ॥ ग्रीष्मेपंचतपावीरोवर्षास्वासारषाण्मुनिः ॥ आकंठमग्नःशिशिरउदकेस्थंडिलेशयः ॥ ६ ॥ तितिक्षुर्यतवाकूदांतऊर्ध्वरेताजितानिलः ॥ आरिराधयिषुःकृष्णमचरत्तपउत्तमं ॥ ७ ॥ तेनक्रमानुसिद्धेनध्वस्तकर्मामलाशयः ॥ प्राणायामैःसन्निरुद्धषड्वर्गश्छिन्नबंधनः ॥ ८ ॥ सनत्कुमारोभगवान्यदाहाध्यात्मिकंपरं ॥ योगंतनैवपुरुषमभजत्पुरुषर्षभः ॥ ९ ॥ भगवद्धर्मिणःसाधोःश्रद्धयायततःसदा ॥ भक्तिर्भगवतिब्रह्मण्यनन्यविषयाऽभवत् ॥ १० ॥ तस्यानयाभगवतःपरिकर्मशुद्धसत्वात्मनस्तदनुसंस्मरणानुपूर्त्या ॥ ज्ञानंविरक्तिमदभून्निशितेनयेनचिच्छेदसंशयपदंनिजजीवकोशं ॥ ११ ॥ छिन्नान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहस्तत्त्यजेऽच्छिनदिदंवयुनेननयेन ॥ तावन्नयोगगतिभिर्यतिरप्रमत्तोयावद्गदाग्रजकथासुरतिंनकुर्यात् ॥ १२ ॥ एवंसवीरप्रवरःसंयोज्यात्मानमात्मनि ॥ ब्रह्मभूतोदृढंकाले तत्याजस्वंकलेवरं ॥ १३ ॥

द्धसत्वआत्मामनोयस्यतस्यज्ञानमभूत् कीदृशं येननिजमुपाधिजीवकोशंहृदयग्रंथिसंशयानामसंभावनादीनांपदमाश्रयंचिच्छेद कीदृशेन अनयाभक्त्यानिशितेन कथंभूतया तस्यभगवतोऽनुसंस्मरणेनानुपूर्तिःसंपूर्तिर्यस्यास्तयानिशितेन ॥ ११ ॥ किंच छिन्नाऽन्यधीर्देहात्मबुद्धिर्यस्य यतोऽधिगतात्मगतिरतएवनिरीहः प्राप्तासुसिद्धिषुनिस्पृहः येनवयुनेनज्ञानेन इदंसंशयपदंचिच्छेदत्तत्त्यजेत्यक्तवान् तत्प्रयत्नादप्युपरराभेत्यर्थः तस्ययोगसिद्धिष्वपिनिस्पृहत्वंयुक्तमेवेत्याह तावन्नाप्रमत्तः किंतुप्रमत्तोभवति तस्यश्रीकृष्णकथारतत्वान्नतासुलोभोजातइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥

देहत्यागप्रकारमाह संपीड्येतिपंचभिः पायुंगुदंसंपीड्येतिमुक्तासनंसूचितं संपीड्यसीवनींसूक्ष्मांगुल्फेनैवतुमध्यमः॥ सव्येदक्षिणगुल्फेनमुक्तासनमितीरितं मूलाधारस्थंवायुमुत्सारयन् नाभ्यामवस्थाप्यततःकोष्ठेष्ववस्थाप्य अयूयुजदित्युत्तरेणान्वयः कोष्ठान्येवाह हृदादीनांद्वंद्वैक्यं शीर्षंभ्रूमध्यंतस्मिन् ॥ १४ ॥ तंवायुं पाठांतरेएवमसून्प्राणानुत्सर्पयन् क्रमेणमूर्ध्निब्रह्मरंध्रेआवेश्य ततोदेहारंभकपंचभूतानिसमष्टिभूतेषुविलापितवान् तदाह वायुंवायावयूयुजदेकीकृतवान् कायंदेहगतंकठिनांशंक्षितौ॥१५॥ खानिइंद्रियछिद्राणि द्रवांशंतोये तदेवंदेहंप्रविलाप्याद्वितीयात्मप्रतिपत्त्यर्थंमहाभूतानामपिलयमाह क्षितिमंभस्येकीकृतवान् तदंभोऽदस्तेजोऽमुंवायुं ॥ १६ ॥ तदेवंतामसाहंकारकार्यस्याकाशपर्यंतस्यलयमुक्त्वासात्विकराजसाहंकारकार्याणांलयमाह इंद्रियेष्विति इंद्रियेषुमनइतिदेवानामप्युपलक्षणं सविकल्पकज्ञानेनमनसइंद्रियैराकर्षणात्तेषुलयाभिधानंनतुकार्यत्वात् तदुक्तंगीतासु इंद्रियाणांहिचरतांयन्मनोऽनुविधीयतइति अत्रच इंद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तंध्यायतांमनइति इंद्रियेषुनभइतिपाठेऽप्ययमर्थः भट्टादीनांमतेनभश्चाक्षुषं केषांचिन्मानसं आनुमानिकत्वमतेऽपींद्रियव्यापारोऽस्त्येव नभोगुणश्चशब्दःश्रोत्रग्राह्योऽनइंद्रियग्राह्यत्वादिंद्रियेषुनभोविलापितमितितानींद्रियाणि यथोद्भवमुद्भवोऽत्रवृत्तिलाभः सचविषयाधीनइतिश्रोत्रादीनांविषयेषुशब्दादिषुलयः यद्वा तन्मात्रकार्याण्येवेंद्रियाणिमनोऽप्यपंचीकृततन्मात्रकार्यं अहंकारिकत्वाभिधानंतदधीनविवक्षयाइत्यविरोधः भूतादिनाऽहंकारेणप्रागवशिष्टनभःसहितानींद्रियाण्युत्कृष्यपरतोनीत्वाभूतादौक्षिप्त्वातेनसहमहत्तत्वेसंदधइत्यर्थः ॥१७॥ सर्वेषांगुणानांकार्याणांविन्यासःस्थितिर्यस्मिंस्तंमहांतं मायामये मायोपाधिप्रधानेजीवे तंचानुशयमुपाधिं यःपूर्वमनुशयीपुमान्जीवोऽसौपृथुर्ब्रह्मणिस्थितःसन्नजहादित्यर्थः ॥ १८ ॥

संपीड्यपायुंपार्ष्णिभ्यांवायुमुत्सारयन्शनैः॥ नाभ्यांकोष्ठेष्ववस्थाप्यहृदुरःकंठशीर्षणि ॥ १४ ॥ उत्सर्पयंस्तु
तंमूर्ध्निक्रमेणावेश्यनिस्पृहः ॥ वायुंवायौक्षितौकायंतेजस्तेजस्ययूयुजत्॥ १५ ॥ खान्याकाशेद्रवंतोयेयथा
स्थानंविभागशः ॥ क्षितिमंभसितत्तेजस्यदोवायुंनभस्यमुं ॥ १६ ॥ इंद्रियेषुमनस्तानितन्मात्रेषुयथोद्भवं ॥
भूतादिनाऽमून्युत्क्षिप्यमहत्यात्मनिसंदधे ॥ १७॥ तंसर्वगुणविन्यासंजीवेमायामयेन्यधात्॥ तंचानुशय
मात्मस्थमसावनुशयीपुमान्॥ ज्ञानवैराग्यवीर्येणस्वरूपस्थोऽजहात्प्रभुः॥ १८॥

वनप्रवेशमारभ्यराज्ञःकथामाह अर्चिर्नामेतिचतुर्भिः अनुगताऽनुजगाम अतदर्हातदपिनार्हतिया किंपद्भ्यांभुवःस्पर्शनंमितियत् ॥ १९॥
भर्तुर्व्रतंयद्भूमिशयनादितस्मिन्धर्मेयानिष्ठातया ऋषीणामियमार्षीदेहयात्राकंदमूलादिवृत्तिस्तयाचार्तिदुःखंनप्राप तत्रहेतुःप्रेयसःकरेणस्पर्शनंमानश्चताभ्यांनिर्वृतिर्यस्याः ॥ २० ॥ पृथिव्याःपत्युर्दुहितृत्वंतुतस्यादेवतारूपेण विपन्नंनष्टमखिलंचेतनादिकंयस्मिंस्तथाभूतं

अर्चिर्नाममहाराज्ञीतत्पत्न्यनुगतावनं ॥ सुकुमार्यतदर्हाचयत्पद्भ्यांस्पर्शनंभुवः॥ १९॥ अतीवभर्तुर्व्रतधर्मनिष्ठयाशुश्रूषयाचारपदेहयात्रया॥ नाविंदतार्तिंपरिकर्शिताऽपिसाप्रेयस्करस्पर्शनमाननिर्वृतिः॥ २० ॥ देहंविपन्नाखिलचेतनादिकंपत्युःपृथिव्यादयितस्यचात्मनः ॥ आलक्ष्यकिंचिच्चविलप्यसासतीचितामथारोपयदद्रिसानुनि ॥ २१ ॥ विधायकृत्यंह्रदिनीजलाप्लुतादत्वोदकंभर्तुरुदारकर्मणः॥ नत्वादिविस्थांस्त्रिदशांस्त्रिःपरीत्यविवेशवह्निंध्यायतीभर्तृपादौ॥ २२॥ विलोक्यानुगतांसाध्वींपृथुंवीरवरंपतिं ॥ तुष्टुवुर्वरदादेवैर्देवपत्न्यःसहस्रशः॥ २३॥ कुर्वत्यःकुसुमासारंतस्मिन्मंदरसानुनि ॥ नदत्स्वमरतूर्येषुगृणंतिस्मपरस्परं ॥ ॥ २४॥ देव्यऊचुः अहोइयंवधूर्धन्यायाचैवंभूभुजांपतिं ॥ सर्वात्मनापतिंभेजेयज्ञेशंश्रीर्वधूरिव॥ २५॥ सैषानूनंव्रजत्यूर्ध्वमनुवैन्यंपतिंसती॥ पश्यतास्मानतीत्यार्चिर्दुर्विभाव्येनकर्मणा ॥ २६॥ तेषांदुरापंकिंत्वन्यन्मर्त्यानांभगवत्पदं॥ भुविलोलायुषोयेवैनैष्कर्म्यंसाधयंत्युत ॥ २७॥ सवंचितोवतात्मध्रुक्कृच्छ्रेणमहताभुवि॥ लब्ध्वापवर्ग्यंमानुष्यंविषयेषुविषज्जते॥ २८॥ मैत्रेयउवाच स्तुवंतीष्वमरस्त्रीषुपतिलोकंगतावधूः॥ यंवाआत्मविदांधुर्योवैन्यःप्रापाच्युताशयः॥ २९॥

देहमालक्ष्यतंदेहंचितामारोपयत् ॥ २१ ॥ कृत्यंतत्कालोचितंविधायह्रदिन्याजलेआप्लुतास्नातासतीभर्तुरुदकंदत्वादिव्यंतरिक्षेस्थितान्नत्वावह्निंप्रदक्षिणीकृत्य ॥ २२ ॥ देवैःसहिताः ॥ २३ ॥ गृणंतिस्मअभाषंत ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ भगवान्पद्यतेगम्यतेऽनेनेतितथातन्नैष्कर्म्यंज्ञानं येचंचलायुषोपिसाधयंतितेषामन्यद्देवादिपदंकिमुदुर्लभं नकिंचिदित्यर्थः ॥ २७ ॥ अभक्तंशोचंति सवंचितइति यतआत्मनेद्रुह्यति योऽपवर्गसाधनंमानुष्यंलब्ध्वाऽपिविषयेष्वासक्तियाति ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३०॥ ३१ ॥ विशांपश्वादीनांवैश्यादीनांवापतिःस्यात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४॥ ३५ ॥ ३६ ॥ यद्यपिबहूनिफलानिभवंतितथाऽपि मुक्तान्यसंगएवश्रवणादिकुर्यात् ॥ ३७ ॥ महतोभगवतोमाहात्म्यस्यसूचकं ॥ पार्थवींपृथुसंबंधिनीं पार्थिवीमितिवापाठः ॥ ३८ ॥प्रथ

इत्थंभूतानुभावोसौपृथुःपृथुपराक्रमः॥ कीर्तितंतस्यचरितमुद्दामचरितस्यते॥ ३०॥ यइदंसुमहत्पुण्यंश्रद्धयाऽवहितःपठेत्॥ श्रावयेच्छृणुयाद्वापिसपृथोःपदवीमियात्॥ ३१॥ ब्राह्मणोब्रह्मवर्चस्वीराजन्योजगतीपतिः॥ वैश्यःपठन्विट्पतिःस्याच्छूद्रःसत्तमतामियात्॥ ३२॥ त्रिःकृत्वइदमाकर्ण्यनरोनार्यथवादृता॥ अप्रजःसुप्रजतमोनिर्धनोधनवत्तमः॥ ३३॥ अस्पष्टकीर्तिःसुयशामूर्खोभवतिपंडितः॥ इदंस्वस्त्ययनंपुंसाममंगल्यनिवारणं॥ ३४॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंकलिमलापहं॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांसम्यक्सिद्धिमभीप्सुभिः॥ ३५॥ श्रद्धयैतदनुश्राव्यंचतुर्णांकारणंपरं॥ विजयाभिमुखोराजाश्रुत्वैतदनुयातियान्॥ बलिंतस्मैहरंत्यग्रेराजानःपृथवेयथा॥ ३६॥ मुक्तान्यसंगोभगवत्यमलांभक्तिमुद्वहन्॥ वैन्यस्यचरितंपुण्यंशृणुयाच्छ्रावयेत्पठेत्॥ ३७॥ वैचित्रवीर्याभिहितंमहन्माहात्म्यसूचकं॥ अस्मिन्कृतमतिर्मर्त्यःपार्थवींगतिमाप्नुयात्॥ ३८॥ अनुदिनमिदमादरेणशृण्वन्पृथुचरितंप्रथयन्विमुक्तसंगः॥ भगवतिभवसिंधुपोतपादेसचनिपुणांलभतेरतिंमनुष्यः॥ ३९॥ इतिश्रीभा० म० चतुर्थस्कंधेत्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३॥ ॥ ७॥

मैत्रेयउवाच विजिताश्वोऽधिराजासीत्पृथुपुत्रःपृथुश्रवाः॥ यवीयोभ्योऽददात्काष्ठाभ्रातृभ्योभ्रातृवत्सलः॥ १॥ हर्यक्षायादिशंप्राचींधूम्रकेशायदक्षिणां॥ प्रतीचींवृकसंज्ञायतुर्यांद्रविणसेविभुः॥ २॥

यन् कीर्तयन् भवसिंधौपोतःपादोयस्य ॥ ३९ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ एकादशभिरध्यायैःपृथोश्चरितमीरितं ॥प्रचेतसामथाष्टाभिस्तन्मध्येपंचभिःपितुः ॥१॥ चतुर्विंशेप्रपौत्रात्तुपृथोःप्राचीनबर्हिषः ॥प्रचेतसांपुनस्तेभ्योरुद्रगीतंचवर्ण्यते ॥ २ ॥ अधिराजआसीदित्यर्थः ॥ यवीयभ्यःकनिष्ठेभ्यः काष्ठादिशः ॥ १ ॥ तुर्यांचतुर्थीं ॥ २ ॥

शक्राल्लब्ध्वांवरमंतर्धानसंज्ञितोबभूव पृथोरश्वमेधेऽश्वविजयावसरे ॥ ३ ॥ अपत्यत्रयमेवाह पावकइति पुरायःशापस्तस्मान्मनुष्येषुउ
त्पन्नाःसंतः योगगतिमग्नित्वंप्राप्ताः ॥ ४ ॥ नभस्वत्यामन्यस्यांभार्यायां अंतर्धानस्यविशेषणं यइति एतेनशक्रादंतर्धानगतिलाभेका
रणमुक्तं ॥ ५ ॥ सचांतर्धानोराज्ञांवृत्तिकरादानादिभिर्दारुणांपरपीडात्मिकां मन्यमानोविससर्जह ॥ ६ ॥ हंतिस्वानांक्लेशमितिहंसस्तंपु
रुषंपूर्णं कुशलंपुण्यंतद्रूपेणसमाधिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ हाविर्धानिर्हविर्धानस्यपुत्रःयोगेषुचप्राणायामादिषु ॥ ९ ॥ क्रियाकांडनिष्णातत्व

अंतर्धानगतिंशक्राल्लब्ध्वांऽतर्धानसंज्ञितः ॥ अपत्यत्रयमाधत्तशिखंडिन्यांसुसंमतं ॥ ३ ॥ पावकःपवमान
श्शुचिरित्यग्नयःपुरा ॥ वसिष्ठशापादुत्पन्नाःपुनर्योगगतिंगताः ॥ ४ ॥ अंतर्धानोनभस्वत्यांहविर्धानमवि
दत ॥ यइंद्रमश्वहर्तारंविद्वानपिनजघ्निवान् ॥ ५ ॥ राज्ञांवृत्तिकरादानदंडशुल्कादिदारुणां ॥ मन्यमानोदी
र्घसत्रव्याजेनविससर्जह ॥ ६ ॥ तत्रापिहंसंपुरुषंपरमात्मानमात्मदृक् ॥ यजंस्तल्लोकतामापकुशलेनसमा
धिना ॥ ७ ॥ हविर्धानाद्धविर्धानीविदुरासूतषट्सुतान् ॥ बर्हिषदंगयंशुक्लंकृष्णंसत्यंजितव्रतं ॥ ८ ॥ बर्हिषत्सु
महाभागोहाविर्धानिःप्रजापतिः ॥ क्रियाकांडेषुनिष्णातोयोगेषुचकुरूद्वह ॥ ९ ॥ यस्येदंदेवयजनमनुयज्ञं
वितन्वतः ॥ प्राचीनाग्रैःकुशैरासीदास्तृतंवसुधातलं ॥ १० ॥ सामुद्रींदेवदेवोक्तामुपयेमेशतद्रुतिं ॥ यांवी
क्ष्यचारुसर्वांगींकिशोरींसुष्ठ्वलंकृतां ॥ परिक्रमंतीमुद्वाहेचकमेऽग्निःशुकीमिव ॥ ११ ॥ विबुधासुरगंधर्वमु
निसिद्धनरोरगाः ॥ विजिताःसूर्ययादिक्षुक्वणयंत्यैवनूपुरैः ॥ १२ ॥

माह यस्येति इदंवसुधातलंदेवयजनंयज्ञवाटं वितन्वतःयत्रैकोयज्ञःकृतस्तत्समीपएवयज्ञांतरंकुर्वतःसतः अतएवप्राचीनबर्हिरित्युच्यते
॥ १० ॥ समुद्रस्यकन्यां देवदेवेनब्रह्मणोपदिष्टांशतद्रुतिनामकिशोरींबालांपरिक्रमंतींप्रदक्षिणंगच्छंतींशुकीमिवेति एवंव्याख्यायते सप्त
र्षीणांसत्रेतद्भार्यादर्शनेनाग्निःकामसंतप्तोभूत् तंचतद्भार्यास्वाहानामसप्तर्षिभार्यारूपधारिणीसतीरमयामास रमयित्वाचतद्रेतःशुकीरूपे
णशरस्तंबेनिधायागच्छत् तांयथासप्तर्षिभार्याभ्रांत्याऽग्निःकामितवान्तद्वदिति स्नुकीमिवेतिपाठे स्नोकंघृतधारामिवेत्यर्थः ॥ ११ ॥ सूर्य
यानवोढयैवविबुधादयोविजिताअभिभूतास्तच्चनूपुरैःपादौक्वणयंत्यैव तद्ध्वनिमात्रेणेत्यर्थः ॥ १२ ॥

तुल्यंनामव्रतमाचारश्चयेषां धर्मस्नाताःधर्मपारगाः ॥ १३ ॥ तपसातपसांपतिंहरिमार्चयन् अर्चयामासुः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मुन
योऽपिसंगत्यागेनाभुमिष्टंयंदध्युरेवकेवलंनतुप्रापुः तेनशिवेन ॥ १७ ॥ ननुमुनीनांकितत्ध्यानेनघोरत्वादित्याशंक्याह आत्मारामोऽपि
लोकरचनायाःपालनाय ॥१८॥ गुर्वाज्ञाकारिणांशिवदर्शनंस्वतएवभवतीत्याशयेनाह प्रचेतसइति ॥१९॥ समुद्रमुपसमुद्रात्किंचिन्न्यूनं
उपोधिकेचेतिकर्मप्रवचनीयः प्रसन्नाःसलिलाशयामत्स्यादयोयस्मिन् ॥ २० ॥ नीलोत्पलादीनामाकरंजन्मस्थानं उत्पलांभोजकल्हा

प्राचीनबर्हिषःपुत्राःशंतद्रुत्यांदशाभवन् ॥ तुल्यनामव्रताःसर्वेधर्मस्नाताःप्रचेतसः ॥ १३ ॥ पित्रादिष्टाःप्र
जासर्गेतपसेऽर्णवमाविशन् ॥ दशवर्षसहस्राणितपसार्चंस्तपस्पतिं ॥ १४ ॥ यदुक्तंपथिदृष्टेनगिरिशेनप्र
सीदता ॥ तद्ध्यायंतोजपंतश्चपूजयंतश्चसंयताः ॥ १५ ॥ विदुरउवाच प्रचेतसांगिरित्रेणयथासीत्पथि
संगमः ॥ यदुताहहरःप्रीतस्तन्नोब्रह्मन्वदार्थवत् ॥ १६ ॥ संगमःखलुविप्रर्षेशिवेनेहशरीरिणां ॥ दुर्लभोमुन
योदध्युरसंगाद्यमभीप्सितं ॥ १७ ॥ आत्मारामोऽपियस्त्वस्यलोककल्पस्यराधसे ॥ शक्त्यायुक्तोविचरतिघो
रयाभगवान्भवः ॥ १८ ॥ मैत्रेयउवाच प्रचेतसःपितुर्वाक्यंशिरसादायसाधवः ॥ दिशंप्रतीचींप्रय
युस्तपस्यादृतचेतसः ॥ १९ ॥ समुद्रमुपविस्तीर्णमपश्यन्सुमहत्सरः ॥ महन्मनइवस्वच्छंप्रसन्नसलिलाशयं
॥ २० ॥ नीलरक्तोत्पलांभोजकल्हारेंदीवराकरं ॥ हंससारसचक्राह्वकारंडवनिकूजितं ॥ २१ ॥ मत्तभ्रमरसौ
स्वर्यहृष्टरोमलतांऽघ्रिपं ॥ पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिपत्पवनोत्सवं ॥ २२ ॥ तत्रगांधर्वमाकर्ण्यदिव्यमार्गम
नोहरं ॥ विसिस्म्यूराजपुत्रास्तेमृदंगपणवाद्यन ॥ २३ ॥

राणिरात्रिदिनसंध्याविकासीनि इंदीवरंनीलोत्पलंतस्यपुनरुक्तिःप्राचुर्यज्ञापनार्थं हंसादिभिर्निकूजितं ॥ २१ ॥ मत्तानांभ्रमराणांसौस्व
र्येणहृष्टरोमाणोलतांऽघ्रिपायस्मिन् पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिपताप्रवनेनोत्सवोयस्मिन् ॥ २२ ॥ तत्रमृदंगपणवादिवाद्यमनुपश्याद्दिव्यैर्मा
र्गभेदैर्मनोहरं गांधर्वंगानमाकर्ण्यविस्मयंप्रापाःपाठांतरे मृदंगपणवादिअवतूरक्षन्तेषांध्वनिमतिरस्कुर्वन्नित्यर्थः ॥ २३ ॥

तेचत्रिलोचनंवीक्ष्यजाताश्चर्याः प्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः ॥२४॥ तप्तहेमराशिसदृशकांति शितिर्नीलःकंठोयस्यतं ॥ २५ ॥ २६ ॥ वेदिषदोबर्हिषदश्चिकीर्षितंभगवदाराधनंविदितं ॥ २७ ॥ अनुग्रहकारणमाह यःसाक्षाद्वासुदेवंप्रपन्नःसहिमेप्रियः कथंभूतं रंहसःसूक्ष्मात्त्रिगुणात्प्रधानात् जीवसंज्ञितात्पुरुषाच्चपरं प्रकृतिपुरुषयोर्नियंतारमित्यर्थः ॥२८॥ तत्किंतस्यमहत्तमत्वादित्याह स्वधर्मनिष्ठःपुमान्बहुभिर्जन्मभिर्विरिंचतांप्राप्नोति ततोऽपिपुण्यातिशयेनमामेति भागवतस्तु अथदेहांतेअव्याकृतंप्रपंचातीतंवैष्णवंपदमेति यथाऽहंरुद्रोभूत्वाऽधिका

तर्ह्यैवसरसस्तस्मान्निष्क्रामंतंसहानुगं ॥ उपगीयमानममरप्रवरंविबुधानुगैः ॥ २४ ॥ तप्तहेमनिकायाभं शितिकंठंत्रिलोचनं ॥ प्रसादसुमुखंवीक्ष्यप्रणेमुर्जातकौतुकाः ॥ २५ ॥ सतान्प्रपन्नार्तिहरोभगवान्धर्मवत्सलः ॥ धर्मज्ञान्शीलसंपन्नान्प्रीतःप्रीतानुवाचह ॥ २६ ॥ श्रीरुद्रउवाच यूयंवेदिषदःपुत्राविदितंवश्चिकीर्षितं ॥ अनुग्रहायभद्रंवएवंमेदर्शनंकृतं ॥ २७ ॥ यःपरंरंहसःसाक्षात्त्रिगुणाज्जीवसंज्ञितात् ॥ भगवंतंवासुदेवंप्रपन्नःसप्रियोहिमे ॥ २८ ॥ स्वधर्मनिष्ठःशतजन्मभिःपुमान्विरिंचतामेतिततःपरंहिमां ॥ अव्याकृतंभागवतोऽथवैष्णवंपदंयथाऽहंविबुधाःकलाऽत्यये ॥ २९ ॥ अथभागवतायूयंप्रियास्थभगवान्यथा ॥ नमेभागवतानांचप्रेयानन्योऽस्तिकर्हिचित् ॥ ३० ॥ इदंविविक्तंजप्तव्यंपवित्रंमंगलंपरं ॥ निःश्रेयसकरंचापिश्रूयतांतद्वदामिवः ॥ ३१ ॥ मैत्रेयउवाच इत्यनुक्रोशहृदयोभगवानाहतान्शिवः ॥ बद्धांजलीन्राजपुत्रान्नारायणपरोवचः ॥ ३२ ॥ श्रीरुद्रउवाच जितंतेआत्मविद्धुर्यस्वस्तयेस्वस्तिरस्तुमे ॥ भवताराधसाराद्धंसर्वस्माआत्मनेनमः ॥ ३३ ॥

रिकवद्वर्तमानः विबुधादेवाश्चाधिकारिकाः कलात्ययेअधिकारांतेलिंगभंगेसत्येष्यंति ॥२९॥ अथभागवतत्वाद्यूयंमेप्रियाःस्थ भवद्भिरपिमयिप्रीतिःकार्येत्याशयेनाह मेमदन्योभागवतानांचप्रेयान्नास्ति ॥३०॥ अतइदंजप्तव्यंश्रूयतामिति विविक्तमसंकीर्णंयथाभवति ॥३१॥ सृष्ट्यादौब्रह्मणास्रष्टापुत्रेभ्यःप्रोक्तमिष्टदं॥स्तोत्रंप्राहप्रचेतोभ्यःकृपयाभगवान्शिवः ॥ ३२ ॥ तेजितंतवोत्कर्षःआत्मविद्धुर्याणांस्वस्तयेशोभनसत्तायैस्वानंदलाभायेत्यर्थः अतोमेस्वस्तिःस्वानंदसत्ताऽस्तु ननुममोत्कर्षोमदर्थएवकिंनस्यात्तत्राह भवताराधसास्वानंदरूपेणराद्धंसिद्धं त्वंपरमानंदरूपेणैवनित्यंस्थितइत्यर्थः अतएवंभूतायात्मनेतुभ्यंनमः सर्वस्मैसर्वरूपायच ॥ ३३ ॥

सर्वरूपत्वंप्रपंचयन्प्रणमतिसार्धैर्दशभिः पंकजंलोकात्मकंनाभौयस्यतस्मैकारणात्मनेनमः कारणत्वादेवस्तज्ज्यानांप्राणिनांयेउपाधयो भूतानिसूक्ष्माणितन्मात्राणींद्रियाणिच तेषामात्मनेनियंत्रे अंतःकरणचतुष्टयाधिष्ठातृत्वेनप्रणमतिचतुर्भिःश्लोकार्धैः वासुदेवायचित्ताधिष्ठात्रे कूटस्थायनिर्विकारायचित्तस्यैकरूपत्वात् ॥ ३४ ॥ संकर्षणायाहंकाराधिष्ठात्रे सूक्ष्मायाव्यक्तायदुरंतायानंतायांतकायमुखाग्निनालोकदाहकाय विश्वस्यप्रकृष्टोबोधोयस्मात् अंतरात्मनेबुद्ध्यधिष्ठात्रे ॥ ३५ ॥ हृषीकाणामीशंयदिंद्रियंमनस्तदात्मने सूर्यरूपेणप्रणमति परमहंसायसूर्याय पूर्णायतेजसाविश्वव्यापिने निभृतात्मनेक्षयवृद्धिशून्याय ॥३६॥ स्वर्गापवर्गद्वारायच शुचिन्यंतःकरणेनिषी

नमःपंकजनाभायभूतसूक्ष्मेंद्रियात्मने॥ वासुदेवायशांतायकूटस्थायस्वरोचिषे॥ ३४॥ संकर्षणायसूक्ष्मायदुरंतायांतकायच॥ नमोविश्वप्रबोधायप्रद्युम्नायांतरात्मने॥ ३५ ॥ नमोनमोऽनिरुद्धायहृषीकेशेंद्रियात्मने॥ नमःपरमहंसायपूर्णायनिभृतात्मने ॥ ३६ ॥ स्वर्गापवर्गद्वारायनित्यंशुचिषदेनमः॥ नमोहिरण्यवीर्यायचातुर्होत्रायतंतवे॥ ३७॥ नमऊर्जइषेत्रय्याःपतयेयज्ञरेतसे ॥ तृप्तिदायचजीवानांनमःसर्वरसात्मने ॥ ३८॥ सर्वसत्त्वात्मदेहायविशेषायस्थवीयसे॥ नमस्त्रैलोक्यपालायसहओजोबलात्मने ॥ ३९॥ अर्थलिंगायनभसेनमोंऽतर्बहिरात्मने॥ नमःपुण्यायलोकायअमुष्मैभूरिवर्चसे ॥ ४० ॥ प्रवृत्तायनिवृत्तायपितृदेवायकर्मणे॥ नमोधर्मविपाकायमृत्यवेदुःखदायच॥ ४१ ॥

दतीतिशुचिषत्तस्मै हंसःशुचिषदितिश्रुतेः हिरण्यंवीर्यंयस्यतस्मैअग्निरूपाय चातुर्होत्रंकर्मतस्मैतत्साधनायेत्यर्थः कुतस्तंतवे तद्विस्तारकाय ॥ ३७ ॥ सोमत्वमाह ऊर्जेपितॄणामन्नाय इषेदेवानामन्नाय यज्ञरेतसेसोमाय सहिपितॄणांदेवानांचान्नं एवंरूपायत्रय्याःपतयेहरयेनमः सूर्याग्निसोमत्वेनैवतेजस्त्वमुक्तं जलत्वमाह सर्वरसात्मने जलरूपाय ॥ ३८ ॥ विशेषायपृथ्वीरूपाय सर्वेषांसत्त्वानांप्राणिनांयेआत्मानस्तेषांदेहाय स्थवीयसेविराड्देहायच त्रैलोक्यपालायवायवे सहआदिरूपाय सहिप्राणरूपेणत्रैलोक्यंपालयति सहआदिधर्माय च ॥ ३९ ॥ नभसेआकाशायार्थानांलिंगायज्ञापकायशब्दगुणत्वात् अंतर्बहिरात्मनेंऽतर्बहिर्व्यवहारालंबनाय एवंमहाभूतरूपत्वमुक्तं अमुष्मैस्वर्गायभूरिवर्चसे एषवैज्योतिष्मंतंपुण्यलोकंयातीतिश्रुतेः ॥ ४०॥ प्रवृत्तायचनिवृत्तायचकर्मणेपितृदेवाय यथाक्रमंपितृदेवप्राप्तिफलायाधर्मफलरूपायचमृत्यवे ॥ ४१ ॥

हेईश्वआशिषांकारणात्मनेसर्वकर्मफलदात्रे मनवेसर्वज्ञायमंत्रात्मकायेतिवा विष्णुत्वेनप्रणमति बृहतेधर्मायपरधर्मात्मनेकृष्णाय ॥ ४२ ॥ रुद्ररूपेणप्रणमति मीढुषेरुद्राय अहंकृतमहंकारस्तदात्मने सचकर्तृकरणकर्मशक्तित्रयसमेतस्तस्मै ब्रह्मत्वेनप्रणमति चेतोज्ञानमाकूतिः क्रियातद्रूपाय वांचांविविधाविभूतिःसृष्टिर्यस्मात्तस्मै ॥ ४३ ॥ एवंनमस्कृत्यदर्शनंप्रार्थयतेदर्शनमितिनवभिः भागवतैःसत्कृतंदर्शनंदेही त्यस्यविवरणंरूपमित्यादिप्रदर्शयेत्यंतं स्वानांभक्तानांप्रियतमंरूपंप्रदर्शयेतिनवमेनान्वयः सर्वेषामिंद्रियाणांयेगुणाविषयास्तेषामंजनंव्यंजकंसर्वेंद्रियविषयविपर्यिरूपमित्यर्थः सर्वेंद्रियाणिस्वगुणैरनक्तिरंजयतीतिवा॥४४॥स्निग्धःप्रावृषियोघनस्तद्वत्श्यामं सर्वेषांसौंदर्याणां

नमस्तेआशिषामीशमनवेकारणात्मने॥ नमोधर्मायबृहतेकृष्णायाकुंठमेधसे ॥ पुरुषायपुराणायसांख्ययोगेश्वरायच ॥ ४२ ॥ शक्तित्रयसमेतायमीढुषेऽहंकृतात्मने ॥ चेतआकूतिरूपायनमोवाचोविभूतये॥ ४३ ॥ दर्शनंनोदिदृक्षूणांदेहिभागवतार्चितं॥ रूपंप्रियतमंस्वानांसर्वेंद्रियगुणांजनं ॥ ४४ ॥ स्निग्धप्रावृड्घनश्यामंसर्वसौंदर्यसंग्रहं ॥ चार्वायतचतुर्बाहुसुजातरुचिराननं॥ ४५॥ पद्मकोशपलाशाक्षंसुंदरभ्रुवनासिकं॥ सुद्विजंसुकपोलास्यंसमकर्णविभूषणं॥ ४६॥ प्रीतिप्रहसितापांगमलकैरुपशोभितं॥ लसत्पंकजकिंजल्कदुकूलंमृष्टकुंडलं॥४७॥ स्फुरत्किरीटवलयहारनूपुरमेखलं॥शंखचक्रगदापद्ममालामण्युत्तमर्द्धिमत्॥४८॥ सिंहस्कंधत्विषोबिभ्रत्सौभगग्रीवकौस्तुभं॥ श्रियाऽनपायिन्याक्षिप्तनिकषाश्मोरसोल्लसत्॥४९॥

संग्रहोयस्मिन् चारवआयताश्चत्वारोबाहवोयस्मिन् सुजातंयथोचितंसर्वावयवरुचिरमाननंयस्मिन्॥४५॥ पद्मस्यकोशेमध्येयानिपलाशानितद्वदक्षिणीयस्मिन् सुकपोलमास्यंयस्मिन् समौकर्णौविभूषणंयस्य कुंडलयोरग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ॥४६॥ प्रीत्याप्रहसितात्विवापांगौयस्मिन् ॥ ४७ ॥ स्फुरंतिकिरीटादीनियस्मिन् शंखादिमदुत्तमर्द्धिर्लक्ष्मीः यद्वा एतैरुत्तमाऋद्धिरुत्कर्षोयस्यास्तितत् ॥ ४८ ॥ सौभगयुक्तग्रीवायेन सिंहस्यस्कंधेपरितःकेसराएवत्विषस्तादृशीःसर्वतस्त्विषोविभ्रच्चासौसौभगग्रीवः कौस्तुभोयस्मिन् यद्वासिंहस्येवस्कंधौतयोस्त्विषःकुंडलहारादिर्दीप्तीर्बिभ्रदितिपृथग्विशेषणं सौभगयुक्तग्रीवायेनसकौस्तुभोयस्मिन् श्रियाहेतुभूतयाक्षिप्तस्तिरस्कृतोनिकषाश्मोस्वर्णरेखांकितोनिकषणपाषाणोयेन तादृशेनोरसाउल्लसच्छोभमानं ॥ ४९ ॥

श्वासोच्छ्वासाभ्यांसंविग्नाश्चंचलावलयस्ताभिर्वल्गुसुंदरंदलवदश्वत्थपत्रसदृशमुदरंयस्मिन् प्रतिसंक्रामयत् यतोनिर्गतंतेनैवद्वारेणपुनःप्रवेशयदिव ॥५०॥ श्यामश्रोण्याऽधिकंरोचिष्णुयत्पीतंदुकूलं तत्रस्वर्णमयीमेखलायस्मिन् अंघ्रीचजंघेचऊरूचनिम्नेअनुन्नतेजानुनीचसमैश्चारुभिरेतैःशोभनंदर्शनंयस्य समाश्चारवोऽङ्घ्र्यादयोयस्मिन् शोभनंदर्शनंयस्येतिपदत्रयंवा ॥५१॥पदादीपस्थानीयेन यद्वा एवंभूतेन पदोपलक्षितंरूपंपदंशरणंप्रदर्शयेत्यर्थः शरत्पद्मंतस्यपलाशंतद्वद्रोचिर्यस्यतेन नखद्युभिरंतर्भवमघमज्ञानंविधुन्वता स्वीयंरूपंपदंप्रदर्शयअपास्तंभक्तादादीनांसाध्वसंयेनतत् हेगुरोयतस्त्वमेवतमोजुषामज्ञानामस्माकंमार्गप्रदर्शकोगुरुः ॥५२॥ अतिदुर्लभमिदंमयाप्रार्थितमितिस्तौतिवाह एतद्रूपमनुध्येयंध्यानार्हमेव नतुप्रत्यक्षतःप्राप्यमित्यर्थः ॥ ५२ ॥ तर्हिकिंकेनापिनप्राप्यतेतत्राह भवानिति दुर्लभत्वमेवा

पूरेरेचकसंविग्नवलिवल्गुदलोदरं ॥ प्रतिसंक्रामयद्विश्वंनाभ्यावर्तगभीरया ॥ ५० ॥ श्यामश्रोण्यधिरोचिष्णुदुकूलस्वर्णमेखलं ॥ समचार्वंघ्रिजंघोरुनिम्नजानुसुदर्शनं ॥ ५१ ॥ पदाशरत्पद्मपलाशरोचिषानखद्युभिर्नोऽनरघंविधुन्वता ॥ प्रदर्शयस्वीयमपास्तसाध्वसंपदंगुरोमार्गगुरुस्तमोजुषां ॥ ५२ ॥ एतद्रूपमनुध्येयमात्मशुद्धिमभीप्सता ॥ यद्भक्तियोगोऽभयदःस्वधर्ममनुतिष्ठतां ॥ ५३ ॥ भवान्भक्तिमतालभ्योदुर्लभःसर्वदेहिनां ॥ स्वाराज्यस्याप्यभिमतएकांतेनात्मविद्गतिः ॥ ५४ ॥ तंदुराराध्यमाराध्यसतामपिदुरापया ॥ एकांतभक्त्याकोवांछेत्पादमूलंविनाबहिः ॥ ५५ ॥ यत्रनिर्विष्टमरणंकृतांतोनाभिमन्यते ॥ विश्वंविध्वंसयन्वीर्यशौर्यविस्फूर्जितभ्रुवा ॥ ५६ ॥ क्षणार्धेनापितुलयेनस्वर्गंनापुनर्भवं ॥ भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः ॥ ५७ ॥

ह स्वर्गेराज्यंयस्य तस्याप्यभिमतःस्पृहणीयः किंच एकांतेनात्मवित्तस्यापिगतिर्गम्यः ॥५४॥ अतस्त्वद्व्यतिरेकेणनकिंचिद्वांछामीत्याह तंत्वामेकांतभक्त्याऽराध्यबहिःस्वर्गादिसुखं॥५५॥तत्रहेतुःयत्रपादमूलेशरणंप्रविष्टंकृतांतःकालोममायंवशइतिनाभिमानंकरोति किंकुर्वन् वीर्यंप्रभावः शौर्यमुत्साहः ताभ्यांविस्फूर्जितयाक्षुभितयाभ्रुवाविश्वंविध्वंसयन्नपि ॥ ५६ ॥ त्वत्पादमूलेप्रविष्टस्यकृतांतभयाभावःकियानयंलाभः यतस्त्वद्भक्तसंगएवसकलपुरुषार्थश्रेणिशिरसिनरीनर्तीत्याह भगवतस्तवसंगिनांसंगस्य क्षणार्धेनाऽपिस्वर्गंनतुलयेनगणयामि नचापुनर्भवंमोक्षं मर्त्यानामाशिषोराज्याद्याःकिमुत ॥ ५७ ॥

॥५९॥

अथ अतोहेतोरनघावघहरावंघ्रीयस्यतस्यतवकीर्तिर्यशस्तीर्थंगंगा तयोःक्रमेणांतर्बहिःस्नानाभ्यांविधूतःपाप्मायेषां अतएवभूतेष्वनुक्रोशःकृपा सुसत्वंचरागादिरहितंचित्तं शीलंचार्जवादिविद्यतेयेषांसंगमोऽस्माकंस्यात् एषएवनस्त्वदनुग्रहः॥५८॥ तत्त्वज्ञानंचत्वद्भक्तसंगादेवभवतीत्याहनयस्येति येषांसतांभक्तियोगेनानुगृहीतंशुद्धंसद्यस्यचित्तंबाह्यार्थविक्षिप्तंनभवति तमोरूपायांगुहायांचनाविशत् लयंनप्राप तन्नतदामुनिस्तवगतितत्त्वंनपश्यति ॥ ५९ ॥ कीदृशंतत्त्वंतदाह यत्रेति ॥ ६० ॥ जगतुउपादानत्वेनतत्त्वंलक्षितं निमित्तत्वेनापितदेदलक्षयन्नाह यइदंविश्वंतदिवपरमार्थमिवासृजत् कथंभूतया ययाभेदबुद्धिरन्येषांभवति तयाआत्मनिर्त्वीय दुरत्ययास्वकार्यकर्तुमसम

अथानघांघ्रेस्तवकीर्तितीर्थयोरंतर्बहिःस्नानविधूतपाप्मनां ॥ भूतेष्वनुक्रोशसुसत्वशीलिनांस्यात्संगमोऽनुग्रहएषनस्तव ॥ ५८ ॥ नयस्यचित्तंबहिरर्थविभ्रमंतमोगुहायांचविशुद्धमाविशत् ॥ यद्भक्तियोगानुगृहीतमंजसामुनिर्विचष्टेननुतत्रतेगतिं ॥ ५९ ॥ यत्रेदंव्यज्यतेविश्वंविश्वस्मिन्नवभातियत् ॥ तत्त्वंब्रह्मपरंज्योतिराकाशमिवविस्तृतं ॥ ६० ॥ योमाययेदंपुरुरूपयाऽसृजद्बिभर्तिभूयःक्षपयत्यविक्रियः ॥ यद्भेदबुद्धिःसदिवात्मदुःस्थयातमात्मतंत्रंभगवन्प्रतीमहि ॥ ६१ ॥ क्रियाकलापैरिदमेवयोगिनःश्रद्धान्विताःसाधुयजंतिसिद्धये ॥ भूतेंद्रियांतःकरणोपलक्षितंवेदेचतंत्रेचतएवकोविदाः ॥ ६२ ॥ त्वमेकआद्यःपुरुषःसुप्तशक्तिस्तयारजःसत्त्वतमोविभिद्यते ॥ महानहंखंमरुदग्निवार्धराःसुरर्षयोभूतगणाइदंयतः ॥ ६३ ॥

र्थया तंत्वां निरस्तभेदंप्रतीमहिजानीमः ॥ ६१ ॥ यद्यपित्वमेवनिर्भेदंब्रह्मतथापिप्रागुक्तंसाकारंतवरूपंयइदंयजंतितेएववेदागमतत्त्वज्ञाइत्याह क्रियाकलापैर्यैर्कर्मयोगिनःपूजयंति तएवकोविदाः नत्वेतदनादृत्यकेवलज्ञानेप्रवृत्ताः तंत्रेआगमे कथंभूतमिदं भूतेंद्रियांतःकरणैरस्यतंत्रैर्यदुपलक्ष्यतेनियंतृरूपंनतत् ॥ ६२ ॥ नन्वभिन्नेमयिभेदंकुर्वंतःसंतःकथंतेकोविदाः नहितैर्भेदःक्रियते त्वय्येवक्रीडार्थंचेननात्मकोभेदःकृतइत्याह त्वमिति आद्यस्त्वमेकएव सुप्तामायाख्याशक्तिर्यस्य पश्चात्तयाशक्त्यारजःसत्त्वतमसांद्वैक्यं यतोरजआदेर्महानहंकारःखंचमरुदग्निर्वार्धराश्च वारुदकं सुराश्चर्षयश्चभूतगणाश्चैवमिदंजगद्यतोभवति तद्विभिद्यतइत्यन्वयः ॥ ६३ ॥

एतदुपपादयति जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेण चतुर्विधं स्वांशेन प्रविष्टः अथोदर्निहितोः पुरस्यांतःसंतमंशं चिदाभासं पुरीशयनात्पुरुषं विदुः तर्हि किमीश्वरमेव संसारिणं विदुर्नेत्याह सरघामधुमक्षिकास्ताभिःसृष्टं मध्विव क्षुल्लकं विषयसुखमविद्यावृतःसन्यो भुंक्ते तं जीवं विदुः तथाचश्रुतिः तयोरन्यःपिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति निर्णीतं च गुहांप्रविष्टावात्मानौ हि तद्दर्शनादित्यत्र॥६४॥ तवतु सर्वनियंतुः कुतःसंसार इत्याह यःस्वशक्त्येदंसृष्टवान् सएव त्वं खलु भूतैरेव भूतानि मेघपंक्तीर्वायुरिव कालयन्विचालयन्लोकान्विचकर्षसि संहरसि

सृष्ट्वा स्वशक्त्येदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधं पुरमात्मांशकेन ॥ अथो विदुस्तं पुरुषं संतमंतर्भुंक्ते हृषीकैर्मधु सारघं यः ॥ ॥ ६४ ॥ सएष लोकानतिचंडवेगो विकर्षसि त्वं खलु कालयानः ॥ भूतानि भूतैरनुमेयतत्त्वो घनावलीर्वायुरिवाऽविषह्यः ॥ ६५ ॥ प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतया प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालसं ॥ त्वमप्रमत्तःसहसाऽभिपद्यसे क्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाखुमंतकः ॥ ६६ ॥ कस्त्वत्पदाब्जं विजहाति पंडितो यस्तेऽवमानव्ययमानकेतनः ॥ विशंकयाऽस्मद्गुरुरर्चतिस्म यद्विनोपपत्तिं मनवश्चतुर्दश ॥ ६७ ॥ अथ त्वमसि नो ब्रह्मन्परमात्मन्विपश्चितां ॥ विश्वं रुद्रभयध्वस्तमकुतश्चिद्भया गतिः ॥ ६८ ॥ इदं जपत भद्रं वो विशुद्धा नृपनंदनाः ॥ स्वधर्ममनुतिष्ठंतो भगवत्यर्पिताशयाः ॥ ६९ ॥ तमेवात्मानमात्मस्थं सर्वभूतेष्ववस्थितं ॥ पूजयध्वं गृणंतश्च ध्यायंतश्चासकृद्धरिं ॥ ७० ॥ योगादेशमुपासाद्य धारयंतो मुनिव्रताः ॥ समाहितधियः सर्व एतदभ्यसतादृताः ॥ ७१ ॥ इदमाह पुराऽस्माकं भगवान्विश्वसृक्पतिः ॥ भृग्वादीनामात्मजानां सिसृक्षुः संसिसृक्षतां ॥ ७२ ॥

अनुमेयतत्त्वोऽलक्ष्यस्वरूपः॥६५॥ विकर्षणप्रकारमाह प्रमत्तमिति इतिकृत्यमेवमेवेदं कर्तव्यमिति चिंतया उच्चैःप्रमत्तं तत्र हेतुः विषयेषु लालसमतिकामुकं प्राप्तेऽपि विषये प्रवृद्धलोभं अंतकस्त्वमभिपद्यसे आक्रमसि क्षुधा लेलिहानो जिह्वयौष्ठप्रांतौ स्पृशन्सर्पो मूषकमिव ॥ ६६ ॥ अतःकस्त्वत्पदाब्जं त्यजेत्पंडितश्चेत् कथंभूतः यस्त्वावमानोऽनादरस्तेन व्ययमानं केतनं शरीरं यस्य सः यदस्माकं गुरुर्ब्रह्माऽर्चतिस्म सर्वेषां स्तोतॄणां वाक्यं च विशंकया नाशशंकया विनोपपत्तिमिति दृढविश्वासेन मनवश्चतुर्दशार्चंतिस्म ॥ ६७ ॥ उपसंहरति अथेति रुद्रभयेन ध्वस्तं अतां न कुतश्चिद्भयं यस्यां तादृशी गतिरसि ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ योगादेशं नामैतत्स्तोत्रमुपासाद्य पाठतःप्राप्य मनसा धारयंतोऽभ्यासेन जपत ॥ ७१ ॥ विश्वसृजां पतिर्ब्रह्मा ॥ ७२ ॥

असावमुष्माद्धरेः असत्वरन्
सिसृक्षुः सृष्टवंतः ॥ ७३ ॥ युक्तएकाग्रचित्तः ॥७४॥ ज्ञानमेवनौर्यस्य ॥ ७५॥ योऽधीयानोभवति ॥७६॥ तपश्चरत तपसोंऽतेईप्सितंप्राप्स्यथ
स्थिरःसन् मद्गीतंस्तोत्रंतेनंगीतात् एकएववल्लभःप्रियआश्रयस्तस्मात् ॥ ७७ ॥ कल्ये उषसि ॥७८ ॥ प्राचीनबर्हिषेऽध्यात्मंपारोक्ष्येणाहपं
॥७९॥ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥ ॥७॥ प्रचेतस्सुतपस्यत्सुतत्पित्रेनारदोघृणी ॥

अथेदंनित्य
तेवयंनोदिताःसर्वेप्रजासर्गेप्रजेश्वराः ॥ अनेनध्वस्ततमसःसिसृक्ष्मोविविधाःप्रजाः ॥ ७३ ॥ श्रेयसामिहसर्वेषांज्ञानंनिः
दायुक्तोजपन्नवहितःपुमान् ॥ अचिराच्छ्रेयआप्नोतिवासुदेवपरायणः ॥ ७४ ॥ अधीया
श्रेयसंपरं ॥ सुखंतरतिदुष्पारंज्ञाननौर्व्यसनार्णवं ॥ ७५॥ यइमंश्रद्धयायुक्तोमद्गीतंभगवत्स्तवं ॥ मद्गीतगीतात्सुप्रीताच्छ्रे
नोदुराराध्यंहरिमाराधयत्यसौ ॥ ७६ ॥ विंदतेपुरुषोऽमुष्माद्यद्यदिच्छत्यसत्वरन् ॥ कर्मबं
यसामेकवल्लभात् ॥ ७७॥ इदंयःकल्पउत्थायप्रांजलिःश्रद्धयाऽन्वितः ॥ शृणुयाच्छ्रावयेन्मर्त्योमुच्यतेकर्मबं
धनैः ॥ ७८ ॥ गीतंमयेदंनरदेवनंदनाःपरस्यपुंसःपरमात्मनस्तवं ॥ जपंतएकाग्रधियस्तपोमहच्चरध्वमंतेतत
आप्स्यथेप्सितं ॥ ७९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेरुद्रगीतंनामचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
मैत्रेयउवाच इतिसंदिश्यभगवान्बार्हिषदैरभिपूजितः ॥ पश्यतांराजपुत्राणांतत्रैवांतर्दधेहरः ॥ १ ॥ रुद्रगी
तंभगवतःस्तोत्रंसर्वेप्रचेतसः ॥ जपंतस्तेतपस्तेपुर्वर्षाणामयुतंजले ॥ २ ॥ प्राचीनबर्हिषंक्षत्तःकर्मस्वासक्त
मानसं ॥ नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञःकृपालुःप्रत्यबोधयत् ॥ ३ ॥ श्रेयस्त्वंकतमद्राजन्कर्मणात्मनईहसे ॥ दुःखहा
निःसुखावाप्तिःश्रेयस्तन्नेहचेष्यते ॥ ४ ॥ राजोवाच नजानामिमहाभागपरंकर्मापविद्धधीः ॥ ब्रूहिमेविम
लंज्ञानंयेनमुच्येयकर्मभिः ॥ ५ ॥

पुरंजनकथाव्याजात्पंच
विशेतुनारदः ॥१॥ आत्मनोबुद्धिसंगेनविविधामाहसंसृतिं ॥ २ ॥ प्रचेतस्सुतपस्तीव्रंतप्यमानेषुनारदः ॥ पुरंजनकथाकूटंप्राहप्राचीनबर्हिषे
॥ ३ ॥ १ ॥ २ ॥ प्रचेतस्सुतपश्चरत्सु नारदःप्राचीनबर्हिषंबोधितवान् अतःप्रचेतसांकथामसमाप्यैवतत्पितुर्वृत्तमाह प्राचीनबर्हिषमिति
॥३॥ श्रेयःफलमीहसेइच्छसि इहकर्मणितदुभयंनेष्यतेविचारकैः ॥४॥ परंश्रेयोमोक्षं कर्मभिरपविद्धाविक्षिप्ताधीर्यस्य ॥५॥

किंच गृहेषुस्थितःपुत्रादिष्वेवपुरुषार्थधीर्यस्य ॥ ६ ॥ कर्मफलेषुवैराग्यमुत्पाद्यब्रह्मविद्यामुपदेष्टुं योगानुभावेनयज्ञपशून्प्रत्यक्षंप्रदर्श्याह भोभोइति संज्ञापितान्मारितान् ॥ ७ ॥ एतेत्वांसंपरेतंमृतंसंप्रतीक्षंते वैशसंत्वत्कृतांपीडांस्मरंतः ततश्चायःकूटैर्लोहयंत्रमयैःशृंगैः छिंदंति छेत्स्यंति ॥ ८ ॥ अत्रास्मिन्संकटेनिस्तारकममुमितिहासंकथयिष्यामि ॥ ९ ॥ तत्रजीवस्यविषयासक्त्यासंसारः सचईश्वरानुग्रहेणनिवर्ततइतिवक्तुंविपर्ययगृहीतस्यसाक्षाद्बोधयितुमशक्तेराजवृत्तांतमिवाह आसीदिति पुरंजनादीन्स्वयमेवातःपंचमेऽध्यायेव्याख्यास्यति तथाऽपिसुखग्रहणाययथोपयोगंकिंचित्किंचिद्व्याख्यास्यामः तत्रस्वकर्मभिःपुरंजनोजीवः नविज्ञातंनामयस्यनचविज्ञातंचेष्टितंयस्यसईश्वरस्तस्यसखा यद्वा विज्ञातंचेष्टितंजीवप्रेरणादिलक्षणंयस्य जीवपारतंत्र्यस्यानुभवसिद्धत्वात् ॥१०॥ शरणंभोगायतनंदेहं॥११॥यावत्यःपुरस्तास्तस्यतस्यकामस्योपपत्तयेप्राप्त्यै असौसाधुनमेने गवादिदेहानामैहिकपारलौकिकभोगभोग्यत्वाभावात् तथाचश्रुतिःताभ्योगामानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमलमिति ताभ्योऽश्वमानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमलमितीति॥१२॥हिमवतोदक्षिणेषुसानुषुकर्मक्षेत्रेभारतवर्षेपुरंमनुष्यशरीरं लक्षितानिदृष्टानिसर्वाणिलक्षणानियस्यां अंधपंगुत्वादिदोषरहितामित्यर्थः॥१३॥तामनुवर्णयतित्रिभिः अत्रकिंचित्किंचित्सादृश्यमवलंब्यकथासौंदर्यायप्राकारादीनिवर्ण्यंते परिखैरितिपुंस्त्वमार्षं अक्षाणिगवाक्षाःत्वगादयःशरीरावयवाः प्राकारादिषुपुरावयवत्वेननिरूप्यंते स्वर्णादिशृंगैःशिखरैर्युक्तायेगृहास्तैःसंकुलामिति आधारादिचक्राणिगृहाः शृंगाणिचराजसादिस्वभावाःविवक्षिताः॥१४॥

गृहेषुकूटधर्मेषुपुत्रदारधनार्थधीः॥ नपरंविंदतेमूढोभ्राम्यन्संसारवर्त्मसु॥६॥ नारदउवाच भोभोप्रजापतेराजन्पशून्पश्यत्वयाऽध्वरे॥ संज्ञापितान्जीवसंघान्निर्घृणेनसहस्रशः॥७॥ एतेत्वांसंप्रतीक्षंतेस्मरंतोवैशसंतव॥ संपरेतमयःकूटैश्छिंदंत्युत्थितमन्यवः॥८॥ अत्रतेकथयिष्येऽमुमितिहासंपुरातनं॥ पुरंजनस्यचरितंनिबोधगदतोमम॥९॥ आसीत्पुरंजनोनामराजाराजन्बृहच्छ्रवाः॥ तस्याविज्ञातनामासीत्सखाऽविज्ञातचेष्टितः॥१०॥ सोऽन्वेषमाणःशरणंबभ्रामपृथिवींप्रभुः॥ नानुरूपंयदाऽविंददभूत्सविमनाइव॥ ॥११॥ नसाधुमेनेताःसर्वाभूतलेयावतीःपुरः॥ कामान्कामयमानोसौतस्यतस्योपपत्तये॥१२॥ सएकदाहिमवतोदक्षिणेष्वथसानुषु॥ ददर्शनवभिर्द्वार्भिःपुरंलक्षितलक्षणां॥१३॥ प्राकारोपवनाट्टालपरिखैरक्षतोरणैः॥ स्वर्णरौप्यायसैःशृंगैःसंकुलांसर्वतोगृहैः॥१४॥

नीलादिभिः कमाहर्म्यस्थलीयस्यां अरुणंमाणिक्यं स्थलीहृदयं नाड्योनीलादिभावेननिरूप्यंतेतत्तद्विषयवासनावा भोगवतीमगाना
पुरीमिव ॥ १५ ॥ सभासमाजस्थानं चत्वरंचतुष्पथः रथ्याराजमार्गः आक्रीडायतनंद्यूतादिस्थानं आपणोहट्टस्तैः चैत्यंजनानांविश्राम
स्थानं ध्वजेषुपताकास्ताभिश्चयुक्तां ॥ १६ ॥ अत्रचविषयनिष्ठबुद्धियोगेन जीवस्यदेहसंबंधइतिविवक्षयाविषयवर्गबाह्योपवनत्वेननि
रूपयति तद्विशेषान्स्रक्चंदनादीन्दिव्यद्रुमलतादिभावेन शेषःकथाऽलंकारः बाह्योपवनेप्रमदांददर्शेतिचतुर्थेनान्वयः नदतांविहंगालिकु
लानांकोलाहलोयेषुतेजलाशयायस्मिन् ॥ १७ ॥ हिमनिर्झराणांविप्रुषोबिंदवस्तद्युतःकुसुमाकरसंबंधिनोवायुना चलंतःप्रवालाविटपाः

सभाचत्वररथ्याभिराक्रीडायतनापणैः॥ चैत्यध्वजपताकाभिर्युक्तांविद्रुमवेदिभिः ॥ १६ ॥ पुर्यास्तुबाह्योपवनेदिव्यद्रुमलताकुले ॥ नदद्विहंगालिकुलकोलाहलजलाशये ॥ १७ ॥ हिमनिर्झरविप्रुष्मत्कुसुमाकरवायुना ॥ चलत्प्रवालविटपनलिनीतटसंपदि ॥ १८ नानाऽरण्यमृगव्रातैरनाबाधेमुनिव्रतैः ॥ आहूतंमन्यतेपांथोयत्रकोकिलकूजितैः ॥ १९ ॥ यदृच्छयागतांतत्रददर्शप्रमदोत्तमां ॥ भृत्यैर्दशभिरायांतीमेकैकशतनायकैः ॥ २० ॥ पंचशीर्षाहिनागुप्तांप्रतीहारेणसर्वतः ॥ अन्वेषमाणामृषभमप्रौढांकामरूपिणीं ॥ २१ ॥ सुनासांसुदतींबालांसुकपोलांवराननां ॥ समविन्यस्तकर्णाभ्यांबिभ्रतींकुंडलश्रियं ॥ २२ ॥ पिशंगनीवींसुश्रोणींश्यामांकनकमेखलां ॥ पद्भ्यांक्वणद्भ्यांचलतींनूपुरैर्देवतामिव ॥ २३ ॥

नीलस्फटिकवैदूर्यमुक्तामरकतारुणैः ॥ कॢप्तहर्म्यस्थलींदीप्तांश्रियाभोगवतीमिव ॥ १५ ॥

अनाबाधेतत्कृतबाधारहिते मुनिव्रतैरहिंस्रैः आत्मानमाहूतंमन्यते
शाखाश्रयेपांतैर्दृक्षैर्नलिनीनांसरसीनांतटेषुसंपत्समृद्धिर्यस्मिन् ॥ १८ ॥ अनाबाधेतत्कृतबाधारहिते मुनिव्रतैरहिंस्रैः आत्मानमाहूतंम
न्यतेयत्र तत्रप्रमदोत्तमांविषयविवेकवतींबुद्धिंददर्श यदृच्छयागतामिति तयोःसंबंधस्यदुर्निरूप्यत्वंदर्शयति ॥ १९ ॥ तामनुवर्णयतिसा
र्द्धैश्चतुर्भिः दशभिर्ज्ञानकर्मेंद्रियैः एकैकंप्रत्येकंशतमनंतावृत्तयस्तासांनायकैःपतिभिःसह पाठांतरेनायिकाभियोयेषांतैः ॥ २० ॥
पंचशीर्षाणिवृत्तयोयस्य तेनाहिनाप्राणेनप्रतीहारेणपालकेनगुप्तां ऋषभंभर्तारंअप्रौढांषोडशवार्षिकीं ॥ २१ ॥ गंधज्ञानादिभिर्बुध्यव
यवैःसुनासत्वादिरूप्यते समंविन्यस्तौरचितौकर्णौताभ्यांकुंडलशोभांदधतीं ॥ २२ ॥ अन्नमयंहिसौम्यमनइतियत्क्षुण्णंतदन्नस्येत्यादिश्रु
त्यनुसारेणश्यामामित्युक्तं नूपुरैःक्वणद्भ्यां नूपुरेणपादांगुलीयकानामप्युपलक्षणाद्बहुवचनं ॥ २३ ॥

व्यंजितकैशोरयौवनोपक्रमोयाभ्यां समौचवृत्तौच ॥२४॥ तामाहेति तयोःसंवादोक्तिःसंबंधदार्ढ्याय अपांगएवपुंखोमूलप्रांतोयस्यक टाक्षस्यबाणस्यतेनस्पृष्टोविद्धः प्रेम्णाउच्चैर्भ्रमतीभ्रूर्धनुस्थानीयायस्मिंस्तेन॥२५॥कुतःस्थानादिहागताऽसि हेसतिपुर्याःसमीपस्थाउपपु रीभूस्तामालक्ष्यकिंकर्तुमिच्छसीत्यर्थः ॥२६॥ तेतवयेऽनुपथाअनुवर्तिनएतेके एकादशोमहाभटोबृहद्बलत्वेनवक्ष्यमाणोयेपुदशसुते बु द्धेर्मनसःपृथगुपादानंबुद्धिपरिचारकेंद्रियसहायतया तत्परिचारकत्वविवक्षया ॥ २७ ॥ त्वंह्रीःकिंपतिधर्मंविचिन्वती अथवाभवानीप तिशिवंविचिन्वती अथवाकिंवाक्सरस्वतीपतिंब्रह्माणं रमापतिंविष्णुं मुनिरिवसंयतासती कथंभूतंपतिं त्वदंघ्रिकामैर्नैवत्वत्कृपयात्वदंघ्रि

स्तनौव्यंजितकैशोरौसमवृत्तौनिरंतरौ ॥ वस्त्रांतेननिगूहंतींव्रीडयागजगामिनीं ॥ २४ ॥ तामाहललितंवीरः सव्रीडस्मितशोभनां ॥ स्निग्धेनापांगपुंखेनस्पृष्टःप्रेमोद्भ्रमद्भ्रुवा ॥ २५ ॥ कात्वंकंजपलाशाक्षिकस्यासीहकु तःसति ॥ इमामुपपुरींभीरुकिंचिकीर्षसिशंसमे ॥ २६॥ कएतेऽनुपथाएतएकादशमहाभटाः ॥ एतावाललनाःसुभ्रूःकोऽयंतेहिपुरःसरः॥२७॥ त्वंह्रीर्भवान्यस्यथवाक्रमापतिंविचिन्वतीकिंमुनिवद्रहोवने ॥ त्वदंघ्रिकामाप्तसमस्तकामंक्वपद्मकोशःपतितःकराग्रात् ॥ २८ ॥ नासांवरोर्वन्यतमाभुविस्पृक्पुरीमिमांवीरवरेण सार्कं ॥ अर्हस्यलंकर्तुमदभ्रकर्मणालोकंपरंश्रीरिवयज्ञपुंसा ॥२९॥ यदेषतेऽपांगविखंडितेंद्रियंसव्रीडभावस्मितविभ्रमद्भ्रुवा ॥ त्वयोपसृष्टोभगवान्मनोभवःप्रबाधतेऽथानुगृहाणशोभने ॥ ३० ॥ तदाननंसुभ्रुसुतारलोचनंव्यालंबिनीलालकवृंदसंवृतं ॥ उन्नीयमेदर्शयवल्गुवाचकंयद्व्रीडयानाभिमुखंशुचिस्मिते ॥ ३१ ॥

कामनयैवप्राप्ताः समस्ताःकामायेनतं ॥२८॥ हेवरोरुआसांमध्येत्वमन्यतमाऽपिनसंभवसि यतोभुविस्पृक् नहिदेवताभुवंस्पृशंति वीरव रेणमया ननुत्वमकर्माकथंत्वयासहालंकरोमीतिचेत्तत्राह अदभ्रमनल्पंकर्मत्वत्संगायस्यममतेनत्वत्तोऽकर्मत्वेनत्वत्संगात्सकर्माभवामी त्यर्थः परंवैकुंठं ॥ २९ ॥ यद्यस्मात्तवापांगेनविखंडितमिंद्रियंमनोयस्यतंमां मनोभवोबाधते अथतस्मादनुगृहाण सव्रीडंयद्भावेनप्रेम्णा स्मितंतेनविभ्रमंतीयाभ्रूस्तयोपसृष्टःप्रेरितः ॥ ३० ॥ यद्व्रीड्यासंमुखंनभवतितदाननमुन्नीयमेदर्शय शोभनेभ्रुवौयस्मिन् सुतारेशोभनक नीनिकेलोचनेयस्मिन् व्यालंबिनोदीर्घायेअलकास्तेषांवृंदेनसंवृतं वल्गूनिवाचकानियस्मिन् ॥ ३१ ॥

६ वीरः सापितंदृष्ट्वामोहितासतीतमाह ॥ ३२ ॥ यत्पृष्टंकस्यासीत्यनेनकस्यपुत्रीगोत्रजावेति कात्वमितिचकिंनामासीतितत्राह आत्मनो ममपरस्यतवापिकर्तारंसम्यक्नविद्मः गोत्रंनामचयत्कृतंभवतितंचनविद्मः ॥ ३३ ॥ आत्मनोममशरणमियंपुरीयेननिर्मितातंचनविद्मः ॥ ३४ ॥ यत्पृष्टंकएतेअनुपथाइतितत्राह एतइति ॥ ३५ ॥ आस्तांनामगोत्रादियदत्रागतोऽसिएतद्दिष्ट्याभद्रंतावत् ग्राम्यान् इंद्रियग्रामार्हान् उद्वहिष्यामिसंपादयिष्यामि स्वबंधुभिःसखीभिश्च ॥ ३६ ॥ समाःसंवत्सरान् मनुष्यदेहप्रवेशाच्छतमित्युक्तं ॥ ३७ ॥ प्रवृत्तिस्वभावत्वा

नारदउवाच इत्थंपुरंजनंनारीयाचमानमधीरवत् ॥ अभ्यनंदतंतंवीरहसंतीवीरमोहिता ॥ ३२ ॥ नविदाम वयंसम्यक्कर्त्तारंपुरुषर्षभ ॥ आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामचयत्कृतं ॥ ३३ ॥ इहाद्यसंतमात्मानंनविदाम ततःपरं ॥ येनेयंनिर्मितावीरपुरीशरणमात्मनः ॥ ३४ ॥ एतेसखायःसख्योमेनरानार्यश्चमानद ॥ सुप्तायांमयिजागर्तिनागोऽयंपालयन्पुरीं ॥ ३५ ॥ दिष्ट्यागतोऽसिभद्रंतेग्राम्यान्कामानभीप्ससे ॥ उद्वहिष्यामितांस्तेऽहं स्वबंधुभिररिंदम ॥ ३६ ॥ इमांत्वमधितिष्ठस्वपुरींनवमुखींविभो ॥ मयोपनीतान्गृह्णानःकामभोगान्शतं समाः ॥ ३७ ॥ कंनुत्वदन्यंरमयेत्ह्यरतिज्ञमकोविदं ॥ असंपरायाभिमुखमश्वस्तनविदंपशुं ॥ ३८ ॥ धर्मोह्यत्रार्थकामौचप्रजानंदोऽमृतंयशः ॥ लोकाविशोकाविरजायान्नकेवलिनोविदुः ॥ ३९ ॥ पितृदेवर्षिमर्त्यानांभूतानामात्मनश्चह ॥ क्षेमंवदंतिशरणंभवेऽस्मिन्यद्गृहाश्रमः ॥ ४१ ॥ कानामवीरविख्यातंवदान्यंप्रियदर्शनं ॥ नवृणीतप्रियंप्राप्तंमादृशीत्वादृशंपतिं ॥ ४१ ॥ कस्यामनस्तेभुविभोगिभोगयोःस्त्रियानसज्जेद्भुजयोर्महाभुज ॥ योऽनाथवर्गाधिमलंघृणोद्धतस्मितावलोकेनचरत्यपोहितुं ॥ ४२ ॥

त्निवृत्तिनिंदापूर्वकंतत्संगमभिनंदतिपंचभिः त्वत्तोऽन्यंकंनुरमये अरतिज्ञंनैष्ठिकं अकोविदमनिषिद्धसुखत्यागिनं संपरायोमृत्युस्तदनभिमुखंपरलोकचिंताशून्यमश्वस्तनविदंइदंकर्तव्यमितीहलोकचिंताशून्यं पशुतुल्यं ॥ ३८ ॥ अत्रगार्हस्थ्ये प्रजानंदःपुत्रसुखं अमृतंमोक्षः केवलिनोयतयः ॥ ३९ ॥ गृहाश्रमंइतियत् एतःक्षेमार्हंशरणमाश्रयंवदंति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भोगिभोगयोः सर्पदेहाकारयोस्तवभुजयोर्नसज्जेत् एवंभूतंकस्याःस्त्रियामनःस्यात्नकस्याअपि योभवान् अनाथवर्गाः दीनस्तोमास्तेषामाधिमलमत्यर्थमपोहितुंसर्वत्रचरति केनापोहितुं घृणयोद्धतः अतिशयितोयःस्मितपूर्वकोऽवलोकस्तेन ॥ ४२ ॥

समुद्यसमुदीर्य समाःसंवत्सरान् ॥ ४३ ॥ तत्रजाग्रदवस्थांसंक्षेपेणाह उपगीयमानइति सुषुप्तावस्थामाह ह्रदिनीं हृदयाकाशं स्वापस्थानं शुचौ निदाघे ॥ ४४ ॥ इदानींनवद्वारप्रदर्शनपूर्वकंजाग्रदवस्थांप्रपंचयति सप्तेतियावदध्यायसमाप्ति तस्याःपुरउपरिकृताःद्वारः सप्तवृताइति पाठेसंवृताः नेत्रेनासिकेश्रोत्रेमुखंचेतिसप्त अधोद्वेद्वारौगुदलिंगे यःकश्चनेति आत्मनःसम्यगविज्ञानादनियतत्वाच्च ॥ ४५ ॥ तासुसप्तसु पंचद्वारः पौरस्त्याःपूर्वदिग्भवाः ॥ ४६ ॥ खद्योतवदल्पप्रकाशावामनेत्ररूपा आविःप्रकटंमुखंयस्याःसा बहुप्रकाशादक्षिणनेत्रलक्षणा तस्माद्दक्षिणांगमात्मनोवीर्यवत्तरमितिश्रुतेः स्वानुभवाच्चतत्रप्रकाशाधिक्यं एकत्रसंलग्ने विभ्राजितंरूपं द्युमत्सखःचक्षुःसहितः ॥ ४७ ॥ नलनालशब्दौछिद्रवचनौ तद्वतीनलिनीनालिनीच वामदक्षिणनासिके अत्रापिसंज्ञाभेदादेवकार्येन्यूनाधिक्यंपूर्ववत्ज्ञेयं अवधूतोवाय्व

नारदउवाच इतितौदंपतीतत्रसमुद्यसमयंमिथः ॥ तांप्रविश्यपुरींराजन्मुमुदातेशतंसमाः ॥ ४३ ॥ उपगीयमानोललितंतत्रतत्रचगायकैः ॥ क्रीडन्परिवृतःस्त्रीभिर्ह्रदिनीमाविशच्छुचौ ॥ ४४ ॥ सप्तोपरिकृताद्वारःपुरस्तस्यास्तुद्वेअधः ॥ पृथग्विषयगत्यर्थंतस्यांयःकश्चनेश्वरः ॥ ४५ ॥ पंचद्वारस्तुपौरस्त्यादक्षिणैकातथोत्तरा ॥ पश्चिमेद्वेअमूषांतेनामानिनृपवर्णये ॥ ४६ ॥ खद्योताविर्मुखीचप्राक्द्वारावेकत्रनिर्मिते ॥ विभ्राजितंजनपदंयातिताभ्यांद्युमत्सखः ॥ ४७ ॥ नलिनीनालिनीचप्राक्द्वारावेकत्रनिर्मिते ॥ अवधूतसखस्ताभ्यांविषयंयातिसौरभं ॥ ४८ ॥ मुख्यानामपुरस्ताद्वास्तयापणबहूदनौ ॥ विपणौयातिपुरराड्रसज्ञविपणान्वितः ॥ ४९ ॥ पितृहूर्नृपपुर्याद्वार्दक्षिणेनपुरंजनः ॥ राष्ट्रंदक्षिणपंचालंयातिश्रुतिधरान्वितः ॥ ५० ॥

धिष्ठितोघ्राणः सौरभंगंधं ॥ ४८ ॥ मुख्याप्रधानाआस्यं आपणोभाषणं बहूदनश्चित्रमन्नं बह्वोदनइत्यनुक्तिःपरोक्षवादत्वाय रसज्ञंरसनेंद्रियं विपणोवागिंद्रियंताभ्यामन्वितः ॥ ४९ ॥ दक्षिणेनेतिनतृतीयाकिंतुदक्षिणस्यांदिशीत्यस्मिन्नर्थेतद्धितोऽयमेनप्प्रत्ययोऽव्ययसंज्ञः एवमुत्तरेणेति अयमर्थःपंचानांविषयाणामन्यतोऽनवगतानांप्रकाशनायालमितिपंचालंशास्त्रं श्रवणकालेचपलाधिक्याद्दक्षिणकर्णःप्रथमंप्रवर्तते शास्त्रेचप्रथमंश्रोतव्यंकर्मकांडमित्येतावतासाम्येनप्रवृत्तसंज्ञस्यकर्मकांडस्यदक्षिणकर्णेनश्रवणमिष्यते अतस्तदर्थमनुष्ठानायपितृभिराहूतःपितृलोकप्रापकंपितृयानंप्रपद्यते तदनेनप्रकारेणपितॄणामाव्हानमनेनभवतीतिपितृहूर्दक्षिणकर्णः एवंतद्वैपरीत्येनोत्तरःकर्णोदेवहूः तथाचव्याख्यास्यति पितृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृतः ॥ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचालसंज्ञितं ॥ पितृयानंदेवयानंश्रोत्राच्छ्रुतिधराद्व्रजेदिति ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ आसुराइंद्रियारामास्तेषामियमासुरी शिश्नद्वाःग्रामकंग्रामस्थजनानांकसुखंव्यवायं दुर्मदेनगुह्येंद्रियेण ॥ ५१॥ निर्ऋतिर्निर्गमगुदः मृत्युद्वारत्वात् वैशसंमलविसर्ग लुब्धकेनपायुनातेनोत्क्रांतस्यदुःखप्राप्तेर्लुब्धकसाम्यं ॥ ५२ ॥ अमोपामध्येनिर्वाक्पादः पेशस्कृत् हस्तः तावुभावंधौ छिद्राभावात् स्ततोज्ञानक्रियाशक्त्यभावाच्च अक्षण्वतामिंद्रियवतां देहानामधिपतिःपुरंजनः त्वगिंद्रियस्यानुक्तिःस

देवहूर्नामपुर्याद्वाउत्तरेणपुरंजनः॥ राष्ट्रमुत्तरपंचालंयातिश्रुतिधरान्वितः॥ ५१ ॥ आसुरीनामपश्चाद्द्वास्तया यातिपुरंजनः॥ ग्रामकंनामविषयंदुर्मदनसमन्वितः॥ ५२ ॥ निर्ऋतिर्नामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः ॥ वैशसंनामविषयंलुब्धकेनसमन्वितः॥ ५३ ॥ अंधावमीपांपौराणांनिर्वाक्पेशस्कृतावुभौ ॥ अक्षण्वतामधिपतिस्ताभ्यांयातिकरोतिच॥ ५४ ॥ सयर्ह्यंतःपुरगतोविषूचीनसमन्वितः॥ मोहंप्रसादंहर्षंवायातिजायात्मजोद्भवं॥ ५५॥ एवंकर्मसुसंयुक्तःकामात्मावंचितोऽबुधः ॥ महिषीयद्यदीहेततत्तदेवान्ववर्तत ॥ ५६ ॥ क्वचित्पिबंत्यांपिबतिमदिरांमदविव्हलः॥ अश्नंत्यांक्वचिदश्नातिजक्षंत्यांसहजक्षति ॥ ५७ ॥ क्वचिद्गायतिगायंत्यांरुदंत्यांरुदतिक्वचित्॥ क्वचिद्धसंत्यांहसतिजल्पंत्यामनुजल्पति ॥५८ ॥ क्वचिद्धावतिधावंत्यांतिष्ठंत्यामनुतिष्ठति॥ अनुशेतेशयानायामन्वास्तेक्वचिदासतीं॥ ५९ ॥ क्वचिच्छृणोतिशृण्वंत्यांपश्यंत्यामनुपश्यति॥ क्वचिज्जिघ्रतिजिघ्रंत्यांस्पृशंत्यांस्पृशतिक्वचित्॥ ६० ॥ क्वचिच्चशोचतींजायामनुशोचतिदीनवत् ॥ अनुहृष्यतिहृष्यंत्यांमुदितामनुमोदते॥ ६१ ॥ विप्रलब्धोमहिष्यैवंसर्वप्रकृतिवंचितः॥ नेच्छन्ननुकरोत्यज्ञःक्लैब्यात्क्रीडामृगोयथा॥६२॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपंचविंशोऽध्यायः॥ २५॥ ॥ छ॥

वेष्वंतर्भावात्॥५४॥ अंतःपुरंहृदयंगतः विषूचीनंसर्वतोमुखंमनः मोहप्रसादहर्षास्तमःसत्वरजःकार्याणि जायाबुद्धिः आत्मजाइंद्रियपरिणामास्तदुद्भवं॥ ५५॥ ५६॥ जक्षंत्यांभक्षयंत्यां॥५७॥५८॥ आसतीमासीनां॥५९॥६०॥६१॥ सर्वाअसंगत्वादिलक्षणाप्रकृतिःस्वभावो वंचितोयस्यसर्वथाप्रकृत्यावंचितइतिवा नेच्छन् अनिच्छन् क्लैब्यात् पारवश्यात् ॥६२॥ इतिचतुर्थेटीकायांपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५

र्यद्धेशेमृगयाव्याजात्स्वप्नजागरणोक्तितः॥ सद्बुद्धित्यागयोगाभ्यांसंसृतिःसाप्रपंच्यते॥ १॥ तदेवमात्मनउपाधिकृतांसुषुप्तावस्थांजाग्रद्दस्थांचोक्त्वाइदानींस्वप्नावस्थामाह सएकदेतिदशभिः महानिष्वासोधनुः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्याभिनिवेशोयस्यसरथमारुह्यपंचप्रस्थंवनमगादितितृतीयेनान्वयः रथंतदानीमेवविधृतंस्वप्नदेहंजाग्रद्देहस्यशतसंवत्सरोपभोग्यपुरत्वेनोक्तत्वात् पंचज्ञानेंद्रियाण्यश्वायस्य आशुगंशीघ्रगंति द्वेअहंताममते ईषेदंडिकेयस्य द्वेपुण्यपापेचक्रेयस्य एकंप्रधानमक्षोयस्य त्रयोगुणावेणवोध्वजायस्य पंचप्राणाबंधुराणिबंधनानियस्य ॥१॥ एकंमनोरश्मिःप्रग्रहोयस्य एकाबुद्धिर्दमनःसूतोयस्य तंचतंच एकंहृदयंनीडंरथिनउपवेशस्थानंयस्मिन् द्वौशोकमोहौकूबरौयुगबंधनस्थानंयस्य पंचशब्दादयोविषयाः प्रक्षिप्यंतेप्रक्षिप्यंतेयस्मिन् अस्यव्याख्यानंभविष्यति पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपइति सप्तधात

नारदउवाच सएकदामहेष्वासोरथंपंचाश्वमाशुगं॥ द्वीषंद्विचक्रमेकाक्षंत्रिवेणुंपंचबंधुरं॥ १॥ एकरश्म्येकदमनमेकनीडंद्विकूबरं॥ पंचप्रहरणंसप्तवरूथंपंचविक्रमं ॥ २॥ हैमोपस्करमारुह्यस्वर्णवर्माक्षयेषुधिः॥ एकादशचमूनाथःपंचप्रस्थमगाद्वनं ॥ ३॥ चचारमृगयांतत्रदृप्तआत्तेषुकार्मुकः॥ विहायजायामतदर्हांमृगव्यसनलालसः॥ ४॥ आसुरींवृत्तिमाश्रित्यघोरात्मानिरनुग्रहः॥ न्यहनन्निशितैर्बाणैर्वनेषुवनगोचरान्॥ ५॥

वोवरूथारक्षार्थंचर्माद्यावरणानियस्य पंचकर्मेंद्रियाणिविक्रमागतिप्रकारायस्य॥२॥हैमोपस्करंसौवर्णाभरणं स्वर्णवर्मावर्मकवचं रजोगुणावृतःअक्षयेषुधिः इषुधिर्निषंगःअनंतवासनाऽहंकारोपाधिः एकादशोमनोरूपश्चमूनाथःसेनापतिर्यस्य वासनामयस्यमनसःप्रग्रहत्वंसंकल्पविकल्पात्मकस्यबृहद्बलत्वेनवक्ष्यमाणस्यचमूनाथत्वमितिविभागः पंचशब्दादयोविषयाःप्रस्थाःसानवोयस्मिन् तद्वनं जायांविवेकवतींबुद्धिंविहाय अतदर्हांभजनीयंदेशमगात् ॥ ३ ॥ आत्तागृहीताइषवोरागादिरूपाःकार्मुकंचभोगाद्यभिनिवेशरूपंयेन त्यागानर्हां त्यागेहेतुः मृग्यंतइतिमृगाःविषयाः तेषुव्यसनंभोगासक्तिःतेनलालसाऽतिस्पृहायस्य ॥४ ॥ बाणैःरागादिभिः वनेषुभजनीयदेशेषुवनगोचरान् भजनीयविषयान्न्यहनत् आत्मसात्कृतवान् कथापक्षेतुस्पष्टमेव ॥ ५ ॥

॥६४॥

नन्वासुरीं वृत्तिमाश्रित्येति किमिति मृगया नियते कथा पक्षे तावद्राज्ञो विहितैव सा अध्यात्मपक्षेऽपि जीवस्य विषयभोगो विहित एवेत्याशंक्याह तीर्थेष्विति त्रिभिः ॥ अयंभावः नहि मृगया विधीयते रागप्राप्तत्वात् किंतु नियम्यते प्रवृत्तिः संकोच्यते नियममेव षड्विधं दर्शयति यद्यलमत्यर्थं लुब्धोरागी सन् हन्यात्तर्हि तीर्थेषु श्राद्धादिष्वेव तत्रापि प्रतिदृष्टेषु प्रख्यातेष्वेव वननित्यश्राद्धादिषु तत्रापि राजैव मेध्यानेव वन एव यावदुपयोगमेवेति एवं जीवस्य विषयसेवापि यावदुपयोगं न यथेष्टमिति नियम एवेत्यर्थः ॥ ६ ॥ अतो नावश्यकृत्यमित्याह यइति एवं नियतं कर्म विद्वान् तेनेत्युपलक्षणं तेनान्येन वा कर्मणैवमनुष्ठितेन यत् ज्ञानं भवति तेन ज्ञानेन हेतुना सोऽनुष्ठाता न लिप्यते ॥ ७ ॥ अन्यथा नियमोल्लंघनेन अंतःकरणशुद्ध्यभावात् कर्तृत्वाभिमानमारूढः कर्मभिरनुबद्ध्यते ततश्च गुणप्रवाहे पतितोऽधो व्रजति ॥ ८ ॥ प्रासंगिकं परिसमाप्य पुनर्मृगयामेवानुवर्तयति तत्रेति चित्रा वाजाः पक्षा येषां तैः विप्लवो नाशः करुणात्मनां कृपालूनां दुःसहः ॥ ९ ॥ १० ॥ तदेवं स्वप्नावस्थादर्शिता इदानीं पुनरपि विवेकवत्या बुद्ध्या रममाणस्य पुत्रादिसंततिं प्रपंचयिष्यन् कथासौंदर्याय तस्याः प्रणयकुपितायाअनुनयं प्रस्तावसहितमाह तत इत्यारभ्य यावदध्यायसमाप्ति एयिवान् आगतः कृतं स्नानमुचितआहारश्च येन संविवेश शय्यामाश्रितः ॥ ११ ॥ १२ ॥ गृहमेधिनीं सात्विकीं बुद्धिं राजस्यां बुद्ध्यां वर्तमानो नापश्यत् ॥ १३ ॥ वेदिषत् हे प्राचीनबर्हिः अंतःपुरस्त्रियः तत्सखीः सेश्वरीणां स्वामिनीसहितानां यथापुरेत्यादि पृथग्वाक्यं ॥ १४ ॥

तीर्थेषु प्रतिदृष्टेषु राजा मेध्यान्पशून्वने ॥ यावदर्थमलं लुब्धो हन्यादिति नियम्यते ॥ ६ ॥ य एवं कर्म नियतं विद्वान्कुर्वीत मानवः ॥ कर्मणा तेन राजेंद्र ज्ञानेन न स लिप्यते ॥ ७ ॥ अन्यथा कर्म कुर्वाणो मानारूढो निबध्यते ॥ गुणप्रवाहपतितो नष्टप्रज्ञो व्रजत्यधः ॥ ८ ॥ तत्र निर्भिन्नगात्राणां चित्रवाजैः शिलीमुखैः ॥ विप्लवोऽभूद्दुःखितानां दुःसहः करुणात्मनां ॥ ९ ॥ शशान्वराहान्महिषान्गवयान्रुरुशल्यकान् ॥ मेध्यानन्यांश्च विविधान्विनिघ्नन्श्रममध्यगात् ॥ १० ॥ ततः क्षुत्तृट्परिश्रांतो निवृत्तो गृहमेयिवान् ॥ कृतस्नानोचिताहारः संविवेश गतक्लमः ॥ ११ ॥ आत्मानमर्हयांचक्रे धूपलेपस्रगादिभिः ॥ साध्वलंकृतसर्वांगो महिष्यामादधे मनः ॥ १२ ॥ तृप्तो हृष्टः सुदृप्तश्च कंदर्पाकृष्टमानसः ॥ नव्यचष्ट वरारोहां गृहिणीं गृहमेधिनीं ॥ १३ ॥ अंतःपुरस्त्रियोऽपृच्छद्विमना इव वेदिषत् ॥ अपि वः कुशलं रामाः सेश्वरीणां यथापुरा ॥ १४ ॥

व्यंगेचक्रादिहीने ॥ १५ ॥ १६ ॥ निरवस्तारे आस्तरणरहिते ॥१७॥ अवधूतांत्यक्तदेहादरां तत्संगेनोन्मथितंव्याकुलंज्ञानंयस्य॥१८॥ स्नेहसंरंभः प्रणयकोपस्तस्यालिंगंकुटिलदृष्ट्यादि स्वस्मिन्नलब्धवान् ॥१९॥ उत्संगमारोप्यलालितां ॥२०॥ कृतमागअपराधोयैस्तेषु आत्मसात्कृत्वाअस्मदधीनोऽयमितिमत्वा शिक्षार्थंदंडंनकुर्वंति तेभृत्यामंदभाग्याः ॥ २१ ॥ यतःपरमोऽनुग्रहोदंडः यस्तुदंडतोविषीदतिसोऽज्ञइत्याह बालइति बंधुकृत्यंशिक्षाकरणं अमर्षणःक्रोधी ॥ २२ ॥ हेसुदति हेसुभ्रुहेमनस्विनि सात्वमस्माकंस्वामिनीअतःस्वानांमुखं

नतथैतर्हिरोचंतेगृहेषुगृहसंपदः ॥ यदिनस्याद्गृहेमातापत्नीवापतिदेवता ॥ व्यंगेरथइवप्राज्ञःकोनामासीत
दीनवत् ॥ १५ ॥ क्ववर्ततेसाललनामज्जंतंव्यसनार्णवे ॥ यामामुद्धरतेप्रज्ञांदीपयंतीपदेपदे ॥ १६ ॥ रामा
ऊचुः नरनाथनजानीमस्त्वत्प्रियायद्व्यवस्यति ॥ भूतलेनिरवस्तारेशयानांपश्यशत्रुहन् ॥ १७ ॥ नारदउ
वाच पुरंजनःस्वमहिषींनिरीक्ष्यावधुतांभुवि ॥ तत्संगोन्मथितज्ञानोवैक्लव्यंपरमंययौ ॥ १८ ॥ सांत्वयन्
श्लक्ष्णयावाचाहृदयेनविदूयता ॥ प्रेयस्याःस्नेहसंरंभलिंगमात्मनिनाभ्यगात् ॥ १९ ॥ अनुनिन्येथशनकै
र्वीरोऽनुनयकोविदः ॥ पस्पर्शपादयुगलमाहचोत्संगलालितां ॥ २० ॥ पुरंजनउवाच नूनंत्वकृतपुण्यास्ते
भृत्यायेष्वीश्वराःशुभे ॥ कृतागःस्वात्मसात्कृत्वाशिक्षादंडंनयुंजते ॥ २१ ॥ परमोऽनुग्रहोदंडोभृत्येषुप्रभुणा
ऽर्पितः ॥ बालोनवेदतत्तन्विबंधुकृत्यममर्षणः ॥ २२ ॥ सात्वंमुखंसुदतिसुभ्र्वनुरागभारव्रीडाविलंबविलस
द्धसितावलोकं ॥ नीलालकालिभिरुपस्कृतमुन्नसंनःस्वानांप्रदर्शयमनस्विनिवल्गुवाक्यं ॥ २३ ॥ तस्मिन्दधे
दममहंतववीरपत्नियोन्यत्रभूसुरकुलात्कृतकिल्बिषस्तं ॥ पश्येनवीतभयमुन्मुदितंत्रिलोक्यामन्यत्रवैमुररि
पोरितरत्रदासात् ॥ २४ ॥

प्रदर्शय कीदृशं अनुरागभारेणव्रीडयायोविलंबःमंथरतातेनविलसत् हसितावलोकोयस्मिन् नीलाअलकाएवालयस्तैरुपस्कृतंभूषितं उन्नतनासिकं वल्गुवाक्यंयस्मिन्तत् ॥२३॥ हेवीरपत्निवीरस्यममभार्ये यस्तेकृतापराधस्तस्मिन्नहंब्राह्मणकुलादन्यत्रान्यस्मिन्मुररिपुदासादितरत्रच दमंदधेदंडंकरोमि किंतुतंविगतभयमुन्मुदितंत्रिलोक्यामन्यत्रलोकत्रयाद्बहिरमिनपश्यामि मद्भयादेवासौमरिष्यतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

तेवक्त्रमितःपूर्वंकदाचिदपिवितिलकंनपश्यामि संरंभेणकोपावेशेनभीमंभयंकरं अविमृष्टमनुज्ज्वलं अपेतरागंस्नेहशून्यं तथातेसुजातौ शोभनौस्तनावपिशोकाश्रुभिरुपहतौनपश्यामि तथाबिंबफलाकारमधरंच विगतःकुंकुमपंकतुल्यस्तांबूलरागोयस्मात्तादृशंनपश्यामि इदानींकुतएवंजातमितिशेषः पाठांतरेएवंभूतंमुखंस्तनौचपश्यन् शंनविंदामीत्यन्वयः विगतःकुंकुमपंकरागोयाभ्यामितिस्तनयोर्विशेषणं ॥२५॥ तत्तस्मात्कृतंकिल्बिषमपराधोयेन तस्यकिल्बिषमेवाह स्वैरंस्वातंत्र्येणत्वामपृष्ट्वामृगयांगतस्य देवोदेवनंक्रीडातांरातिददातीतिदे वरःकांतः तंकामवेगेनविस्रस्तंगतंपौंस्त्वंपौरुषंधैर्यंयस्यतं उशतीकामयमाना कृत्येकर्तुंयोग्येअर्थेकानभजेत ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥छ॥ सप्तविंशेप्रियापुत्राद्यासक्त्याविस्मृतात्मनः॥कालकन्यायुपाख्यानैर्जरारोगाद्युदीर्यते॥१॥ तदेवर्जी

वक्त्रंनतेवितिलकंमलिनंविहर्षंसंरंभभीममविमृष्टमपेतरागं ॥ पश्येस्तनावपिशुचोपहतौसुजातौबिंबाधरं विगतकुंकुमपंकरागं ॥ २५ ॥ तन्मेप्रसीदसुहृदःकृतकिल्बिषस्यस्वैरंगतस्यमृगयांव्यसनातुरस्य ॥ कादेवरंवशगतंकुसुमास्त्रवेगविस्रस्तपौंस्त्वमुशतीनभजेतकृत्ये ॥ २६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्यानेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥छ॥ नारदउवाच इत्थंपुरंजनंसध्र्यग्वशमानीयविभ्रमैः ॥ पुरंजनीमहाराजरेमेरमयतीपतिं ॥ १ ॥ सराजमहिषीराजन्सुस्नातांरुचिराननां ॥ कृतस्वस्त्ययनांतृप्तामभ्यनंददुपागतां ॥ २ ॥ तयोपगूढःपरिरब्धकंधरोरहोऽनुमंत्रैरपकृष्टचेतनः ॥ नकालरंहोबुबुधेदुरत्ययंदिवानिशेतिप्रमदापरिग्रहः ॥ ३ ॥ तस्यानुनयादिकथासौंदर्येणात्यंतमुपाधिवश्यत्वमुक्त्वातन्निमित्तांसंसारपरंपरांनिरूपयितुमाह इत्थमिति अत्रचप्रतिपदंकथंचिदध्यात्मपक्षेपियोजयितुंशक्यमेव श्रीनारदेनतुजीवस्यस्त्रीपुरुषवासनादार्ढ्येनविचित्रासंसृतिर्भवतीत्येतावदेवकथातात्पर्यंदर्शितं क्वचित्पुमान्क्वचिच्चस्त्रीक्वचिन्नोभयमंदधीः॥देवोमनुष्यस्तिर्यग्वायथाकर्मगुणंभवइतिवदता तत्रादौपुंस्त्वेनसंसृतिरध्यायत्रयेणोक्ता ततश्चैकेनाध्यायेनस्त्रीत्वेनसंसृतिंप्रदर्श्येश्वरप्रसादलब्धज्ञानेनमोक्षइत्युक्तं ततस्तदेवयथोपयोगंव्याख्यातमितिपंचाध्याय्यारंभःप्रतीयते प्रतिपदमध्यात्मयोजनातुदुर्घटानिःप्रयोजनाचेतिस्वप्रौढिख्यापनमनादृत्ययथोपयोगमेवव्याख्यास्यामः सध्र्यक्सम्यक् विभ्रमैर्विलासैः ॥१॥ कृतंस्वस्त्ययनंमंगलंकुंकुमसिंदूरादिभिर्यस्यास्तां ॥२॥ उपगूढःपरिरब्धःपरिरब्धाकंधरातस्यायेन रहएकांते अनुमंत्रैःअनुकूलैःगुह्यभाषणैः अपकृष्टाचेतनाविवेकोयस्य कालरंहःआयुर्व्ययं प्रमदैवपरिग्रहोनज्ञानसाधनंयस्य ॥ ३ ॥

महार्हतल्पेउत्कृष्टशय्यायांशयानः महिष्याभुजउपधिःउपधानमुच्छीर्षकंयस्य अविसर्गपाठेशयनक्रियाविशेषणं तामहिषीमेवपरंपुरुषार्थममन्यतनतुयन्निजंरूपंब्रह्मतत् तमसाअज्ञानेनाभिभूतोयतः॥४॥५॥ पुत्रानिंद्रियपरिणामान् दुहितॄस्तदनंतरंबुद्धिवृत्तीः पुत्रसंख्याचबाहुल्यमात्रविवक्षया दुहितृसंख्यातुपुत्रेभ्योन्यूनत्वेनगार्हस्थ्यसौंदर्यार्थमेव विराट्सम्राट् आयुषोर्धमित्याद्यपिकथासौंदर्यार्थमेव ॥ ॥ ६ ॥ पुरंजनकन्यात्वात्पौरंजन्यः हेप्रजापते ॥७॥ दारैःपरिणामानंतरंहिताहितांचिताभिः वरैरुचितविषयभोगैः ॥ ८ ॥ पुत्राणांपुत्राः

शयानउन्नद्धमदोमहामनामहार्हतल्पेमहिषीभुजोपधिः ॥ तामेववीरोमनुतेपरंयतस्तमोभिभूतोननिजंपरंचयत् ॥ ४ ॥ तयैवंरममाणस्यकामकश्मलचेतसः ॥ क्षणार्धमिवराजेंद्रव्यतिक्रांतंनवंवयः ॥ ५ ॥ तस्यामजनयत्पुत्रान्पुरंजन्यांपुरंजनः ॥ शतान्येकादशविराडायुषोऽर्धमथात्यगात् ॥ ६॥ दुहितॄर्दशोत्तरशतंपितृमातृयशस्करीः ॥ शीलौदार्यगुणोपेताःपौरंजन्यःप्रजापते ॥ ७ ॥ सपंचालपतिःपुत्रान्पितृवंशविवर्द्धनान् ॥ दारैःसंयोजयामासदुहितॄःसदृशैर्वरैः ॥८॥ पुत्राणांचाभवन्पुत्राएकैकस्यशतंशतं ॥ यैर्वैपौरंजनोवंशःपंचालेषुसमेधितः॥ ९॥तेषुतद्रिक्थहारेषुगृहकोशानुजीविषु ॥ निरूढेनममत्वेनंविषयेष्वनुबध्यत ॥ १० ॥ ईजेचक्रतुभिर्घोरैर्दीक्षितःपशुमारकैः ॥ देवान्पितॄन्भूतपतीन्नानाकामोयथाभवान् ॥ ११ ॥ युक्तेष्वेवंप्रमत्तस्यकुटुंबासक्तचेतसः ॥ आससादसवैकालोयोऽप्रियःप्रिययोषितां ॥ १२ ॥ चंडवेगइतिख्यातोगंधर्वाधिपतिर्नृप ॥ गंधर्वास्तस्यबलिनःषष्ट्युत्तरशतत्रयं ॥ १३॥ गंधर्व्यस्तादृशीरस्यमैथुन्यश्चसितासिताः ॥ परिवृत्त्याविलुंपंतिसर्वकामविनिर्मितां ॥ १४ ॥ तेचंडवेगानुचराःपुरंजनपुरंयदा ॥ हर्तुमारेभिरेतत्रप्रत्यषेधत्प्रजागरः ॥ १५ ॥

कर्माणि पंचालेषुशब्दादिविषयेषु ॥ ९ ॥ तेषुपुत्रादिषुतेषामपियेरिक्थहाराःपुत्रास्तेषुच ॥ १० ॥ ११ ॥ युक्तेष्वात्माहितेषुकर्मस्वनवहितस्य सवैकालःजरासमयः ॥ १२ ॥ चंडवेगःसंवत्सरेणावर्तमानेनोपलक्षितः गंधर्वादिवसाः ॥ १३ ॥ गंधर्व्योरात्रयः तादृशीःतादृश्यः मैथुन्यः दिवसैर्मिथुनीभूयस्थिताः सिताश्चासिताश्चशुक्लकृष्णपक्षीयाः परिभ्रमणेनसर्वैःकामैःसहविनिर्मितांपुरीमपहरंति ॥ १४ ॥ प्रजागरःप्राणः ॥ १५ ॥

विंशत्याचंसह ॥ १६ ॥ स्वसंबंधे स्वसंबंधिनिप्राणे ॥ १७ ॥ सएवमधुभुक् क्षुद्रसुखभोक्ता स्वपार्षदैरिंद्रियैः नाविदन् नोलोचितवान्
॥ १८ ॥ कालस्यदुहिताजरास्तितांनप्रत्यनंदत नैच्छत् बर्हिष्मन् हेप्राचीनबर्हिः ॥ १९ ॥ पूरवेययातिपुत्राय तेनवृतासतीवरमदात् य
यातिःशुक्रशापाज्जरांप्राप्यपुत्रानुवाच इमांगृह्णीतेति तांज्येष्ठाश्चत्वारोनजगृहुः पूरुस्तुजगृहे ततोययातिःतस्मैराज्यंददाविति जैरवा
दादित्युक्तं ॥ २० ॥ बृहद्व्रतंनैष्ठिकं ॥ २१ ॥ प्रत्याख्यातवतिमयिसंरभ्यक्रोधंकृत्वा नैकत्रस्थातुमर्हसीतिशापमदात् ॥ २२ ॥ आधयो

सप्तभिःशतैरेकोविंशत्याचशतंसमाः ॥ पुरंजनपुराध्यक्षोगंधर्वैर्युयुधेबली ॥ १६ ॥ क्षीयमाणेस्वसंबंधेए
कस्मिन्बहुभिर्युधा ॥ चिंतांपरांजगामार्तःसराष्ट्रपुरबांधवः ॥ १७ ॥ सएवपुर्यांमधुभुक्पंचालेषुस्वपार्षदैः ॥
उपनीतंबलिंगृह्णन्स्त्रीजितोनाविदद्भयं ॥ १८ ॥ कालस्यदुहिताकाचित्त्रिलोकींवरमिच्छती ॥ पर्यटंतीनब
र्हिष्मन्प्रत्यनंदतकश्चन ॥ १९ ॥ दौर्भाग्येनात्मनोलोकेविश्रुतादुर्भगेतिसा ॥ यातुष्टाराजर्षयेतुवृताऽदात्पूरवे
वरं ॥ २० ॥ कदाचिदटमानासाब्रह्मलोकान्महींगतं ॥ वव्रेबृहद्व्रतंमांतुजानतीकाममोहिता ॥ २१ ॥ मयिसं
रभ्यविपुलमदाच्छापंसुदुःसहं ॥ स्थातुमर्हसिनैकत्रमद्याञ्चाविमुखोमुने ॥ २२ ॥ ततोविहतसंकल्पाकन्यका
यवनेश्वरं ॥ मयोपदिष्टमासाद्यवव्रेनाम्नाभयंपतिं ॥ २३ ॥ ऋषभंयवनानांत्वांवृणेवीरेप्सितंपतिं ॥ संकल्प
स्त्वयिभूतानांकृतःकिलनरिष्यति ॥ २४ ॥ द्वाविमावनुशोचंतिबालावसदवग्रहौ ॥ यल्लोकशास्त्रोपनतंनरा
तिनतदिच्छति ॥ २५ ॥ अथोभजस्वमांभद्रभजतींमेदयांकुरु ॥ एतावान्पौरुषोधर्मोयदार्त्ताननुकंपते ॥
॥ २६ ॥ कालकन्योदितवचोनिशम्ययवनेश्वरः ॥ चिकीर्षुर्देवगुह्यंसःसस्मितांतामभाषत ॥ २७ ॥

व्याधयश्चयवनास्तेषामीश्वरंभयनामानंवव्रे ॥ २३ ॥ हेवीर त्वामीप्सितंपतिंवृणे नरिष्यतिननश्यति ॥ २४ ॥ लोकतोवेदतश्चयद्देयत्वे
नप्राप्तत्वेनउपनतंप्राप्तंतद्याच्यमानंयोनददातियश्चदीयमानंनेच्छति नगृह्णाति इमौद्वौकर्मभूतादनुशोचंतिसंतः ॥ २५ ॥ पुरुषेणकर्तव्यो
धर्मःपौरुषः ॥ २६ ॥ देवगुह्यंमरणं तद्धिप्राणिनांवैराग्यानुदयायदेवैर्गोप्यते ॥ २७ ॥ .

तुभ्यतव आत्मसमाधिनाज्ञानदृष्ट्यायाच्यमानोयंलोकस्त्वांनेच्छति अतोऽव्यक्तगतिःकुतःप्राप्तेत्यलक्षितगतिःसती लोकमाक्रम्यभुंक्ष्व एवंसर्वोऽपिलोकस्तेवपतिःस्यादित्यर्थः ॥२८॥ नचैवंत्वयाशंकनीयंप्रतिकूलांलोकोहनिष्यतीति यस्मात्त्वमेवप्रजानाशंकरिष्यसीत्याह याहीति यामृदीयायवनपृतनातयायुक्ता ॥२९॥ किंच प्रज्वारइति मारकोवैष्णवोज्वरः माहेश्वरस्यव्याध्यंतःपातित्वात् भीमाःघोराःसैनिकायस्य ॥३०॥ इतिचतुर्थेटीकायांसप्तविंशोऽध्यायः ॥२७ ॥७॥ अष्टाविंशेतुवैदर्भ्याख्यानेनस्त्रीविचिंतया॥स्त्रीत्वंप्राप्तस्यदैवेनकदा

मयानिरूपितस्तुभ्यंपतिरात्मसमाधिना॥ नाभिनंदतिलोकोऽयंत्वामभद्रामसंमतां ॥ त्वमव्यक्तगतिर्भुंक्ष्व लोकंकर्मविनिर्मितम्॥ २८॥याहिमेपृतनायुक्ताप्रजानाशंप्रणेष्यसि ॥ २९ ॥ प्रज्वारोऽयंममभ्रातात्वंच मेभगिनीभव॥ चराम्युभाभ्यांलोकेऽस्मिन्नव्यक्तोभीमसैनिकः॥ ३० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्यानेसप्तविंशोऽध्यायः॥ २७॥ ॥७॥ नारदउवाच सैनिकाभयनाम्नोयेबर्हिष्मन्दिष्टकारिणः॥ प्रज्वारकालकन्याभ्यांविचेरुरवनीमिमां ॥ १ ॥ तएकदातुरभसापुरंजनपुरींनृप॥ रुरुधुर्भौमभोगाढ्यांजरत्पन्नगपालितां ॥ २ ॥ कालकन्यापिबुभुजेपुरंजनपुरंबलात् ॥ ययाऽभिभूतःपुरुषःसद्योनिःसारतामियात्॥ ३ ॥ तयोपभुज्यमानांवैयवनाःसर्वतोदिशं ॥ द्वार्भिःप्रविश्यसुभृशंप्रार्दयन्सकलांपुरीं॥ ४ ॥ तस्यांप्रपीड्यमानायामभिमानीपुरंजनः ॥ अवापोरुविधांस्तापान्कुटुंबीममताकुलः॥ ५ ॥ कन्योपगूढोनष्टश्रीःकृपणोविषयात्मकः॥ नष्टप्रज्ञोहृतैश्वर्योगंधर्वयवनैर्बलात्॥ ६ ॥ विशीर्णांस्वपुरींवीक्ष्यप्रतिकूलाननादृतान्॥ पुत्रान्पौत्रानुगामात्यान्जायांचगतसौहृदां॥ ७॥

चिन्मुक्तिरुच्यते ॥ १ ॥ इदानींतुपुरंजनस्यपुंदेहत्यागपूर्वकंस्त्रीत्वप्रकारमाह सैनिकाइत्यादिराजर्सिंहस्यवेश्मनीत्यंतेन दिष्टंदैवं कुर्वंति अधिकुर्वंतीति तथामृत्योरादेशकारिणइतिवा॥१॥ जरत्पन्नगेन जीर्णप्राणेनपालितां॥२॥३॥द्वार्भिश्चक्षुरादिभिः रोगरूपेणप्रविश्य ॥४॥ ॥५॥ कन्ययाजरयोपगूढःसन्तत्प्रतिक्रियांनलेभेइतितृतीयेनान्वयः हृतैश्वर्यःउत्थानादिष्वशक्तः ॥६॥ प्रतिकूलान् अनपेक्षितविषयप्रापणान्अनादृतान् आदरमकुर्वाणान् स्वाधीनत्वाभावात् अनुगाइंद्रियाणि अमात्याइंद्रियदेवाः गतसौहृदांअध्यवसायाभावात् ॥ ७॥

आत्मनमितिजरयायस्तं पंचालान्विषयान् अरिभिर्विघ्रादिभिर्दूषितान् ॥ ८ ॥ कालकन्ययाहेतुभूतया यातयामान्निःसारानप्रिकामा नभिलषन् विगताआत्मनोगतिःपारलौकिकीऐहिकःपुत्रादिस्नेहश्चयस्यसः स्नेहादितिवापाठः ॥ ९ ॥ सराजापुरंजनोहातुंप्रचक्रमेउप क्रांतवानितिद्वयोरन्वयः अतिकामतःअनिच्छयापि ॥ १० ॥ ११ ॥ सपरिच्छदःभृत्यवर्गसहितःकुटुंबेनदीव्यतीतिकौटुंबिकःकुटुंबिन्या

आत्मानंकन्ययाग्रस्तंपंचालानरिदूषितान्॥ दुरंतचिंतामापन्नोनलेभेतत्प्रतिक्रियां॥ ८ ॥ कामानभिलष न्दीनोयातयामांश्चकन्यया ॥ विगतात्मगतिस्नेहःपुत्रदारांश्चलालयन्॥ ९ ॥ गंधर्वयवनाक्रांतांकालकन्यो पमर्दितां॥ हातुंप्रचक्रमेराजातांपुरीमनिकामतः॥ १० ॥ भयनाम्नोऽग्रजोभ्राताप्रज्वारःप्रत्युपस्थितः ॥ द दाहतांपुरींकृत्स्नांभ्रातुःप्रियचिकीर्षया॥ ११ ॥ तस्यांसंदह्यमानायांसपौरःसपरिच्छदः ॥ कौटुंबिकःकुटुंबि न्याउपतप्यतसान्वयः॥ १२ ॥ यवनोपरुद्धायतनोग्रस्तायांकालकन्यया ॥ पुर्यांप्रज्वारसंस्पृष्टःपुरपालोऽन्व तप्यत॥ १३ ॥ नशेकेसोऽवितुंतत्रपुरुकृच्छ्रोरुवेपथुः ॥ गंतुमैच्छत्ततोवृक्षकोटरादिवसानलात् ॥ १४ ॥ शिथिलावयवोयर्हिगंधर्वैर्हृतपौरुषः ॥ यवनैररिभीराजन्नुपरुद्धोरुरोदह॥ १५ ॥ दुहितॄःपुत्रपुत्रांश्चजामि जामातृपार्षदान्॥ स्वत्वावशिष्टंयत्किंचिद्गृहकोशपरिच्छदं ॥ १६ ॥ अहंममेतिस्वीकृत्यगृहेषुकुमतिर्गृही॥ दध्यौप्रमदयादीनोविप्रयोगउपस्थिते॥ १७॥ लोकांतरंगतवतिमय्यनाथाकुटुंबिनी ॥ वर्तिष्यतेकथंत्वेषा बालकाननुशोचती॥ १८ ॥ नमय्यनाशितेभुंक्तेनास्नातेस्नातिमत्परा ॥ मयिरुष्टेसुसंत्रस्ताभर्त्सितेयतवा ग्भयात्॥ १९ ॥

संधिर्नात्रविवक्षितः सान्वयःपुत्रादिसहितः ॥ १२ ॥ यवनैरुपरुद्धान्यायतनानिन्द्रियस्यसःपुरपालः ॥ १३ ॥ पुरुर्बहुकृच्छ्रंतेनउरुर्वेपथुर्यस्य वृक्षकोटरादिवसर्पः ॥ १४ ॥ कंठउपरुद्धोरुरोद घुरघुरध्वनिंचकार ॥ १५ ॥ दुहितॄरादीन्दध्या वित्युत्तरेणान्वयः जामयोऽत्रस्नुषाः स्वत्वमात्रेणावशिष्टंभोगस्तुप्रागेवक्षीणः ॥ १६ ॥ १७ ॥ ध्यानमेवाह लोकांतरमिति ॥ १८ ॥ अनाशिते अभोजिते भर्त्सितेभर्त्सनेकृते यतवाग्भवति ॥ १९ ॥

अज्ञमविवेकिनंमां व्युषितेदेशांतरंगते गृहमेधीयंवर्त्मगृहधर्ममपिकिंनेष्यति अनुवर्तयिष्यतियुक्तमेतत् यतोवीरसूः पुत्रवती किंवामद्वि रहमसहमानामरिष्यत्येवेत्यर्थः ॥ २० ॥ नविद्यतेपरमयनमाश्रयोयेषां अपरायणाःपुत्राःकन्याश्च यद्वा पराश्रयाःकन्याः भिन्नानौर्ये षां ॥ २१ ॥ःअतदर्हणंवस्तुतस्तस्यब्रह्मत्वात् ॥ २२ ॥ एषः यदाक्षयंस्थानंनीयमानस्तदा अनुपथाःप्राणाइंद्रियाणि तथाचश्रुतिःतमनु क्रामंतंप्राणोऽनुक्रामतिप्राणमनुक्रामंतंसर्वेप्राणाअनुक्रामंतीति ॥ २३ ॥ प्रकृतिं महाभूतात्मतां ॥ २४ ॥ नाविंदत् नसस्मार पुरःपूर्वंस खायंसंतमीश्वरं ॥ २५ ॥ अदयालुना काम्यकर्मसुयेसंज्ञप्ताःहताः अमीवंपापं क्रौर्यंवा ॥ २६ ॥ शाश्वतीःसमाःआर्तिमनुभूय॥२७॥

प्रबोधयतिमामज्ञंव्युषितेशोककर्शिता ॥ वर्त्मैतद्गृहमेधीयंवीरसूरपिनेष्यति ॥ २० ॥ कथंनुदारकादीनादा रकीर्वापरायणाः ॥ वर्तिष्यंतेमयिगतेभिन्ननावइवोदधौ ॥ २१ ॥ एवंकृपणयाबुद्ध्याशोचंतमतदर्हणं ॥ गृ हीतुंकृतधीरेनंभयनामाभ्यपद्यत ॥ २२ ॥ पशुवद्यवनैरेषनीयमानःस्वकंक्षयं ॥ अन्वद्रवन्ननुपथाःशोचंतो भृशमातुराः ॥ २३ ॥ पुरींविहायोपगतउपरुद्धोभुजंगमः ॥ यदातमेवानुपुरीविशीर्णाप्रकृतिंगता ॥ २४ ॥ विकृष्यमाणःप्रसभंयवनेनबलीयसा ॥ नाविंदत्तमसाविष्टःसखायंसुहृदंपुरः ॥ २५ ॥ तंयज्ञपशवोऽनेनसं ज्ञप्तायेदयालुना ॥ कुठारैश्चिच्छिदुःक्रुद्धाःस्मरंतोऽमीवमस्यतत् ॥ २६ ॥ अनंतपारेतमसिमग्नोनष्टस्मृतिः समाः ॥ शाश्वतीरनुभूयार्तिंप्रमदासंगदूषितः ॥ २७ ॥ तामेवमनसागृह्णन्बभूवप्रमदोत्तमा ॥ अनंतरंविदर्भ स्यराजसिंहस्यवेश्मनि ॥ २८ ॥

अंतकालेतांभार्यामेवमनसागृह्णन्स्मरन् अनंतरंविदर्भस्यवेश्मनिप्रमदोत्त माबभूव अतःपरमस्मिन्प्रकरणेएतावदेवप्रकृतोपयोगिविवक्षितं स्त्रीध्यानेनस्त्रीत्वप्राप्तावपिपतिव्रताध्यानेनपूर्वादृष्टेनचधार्मिकाद्विदर्भा ज्जन्माभूत् धार्मिकसंगेनचविशुद्धस्यभागवतेनमलयध्वजेनसंगोऽभूत् ततोविष्णुभक्तिस्ततोवैराग्यं ततस्तमेवभर्तृरूपंगुरुंपातिव्रत्यधर्मेण भजंतोभगवत्प्रसादलब्धज्ञानेनमोक्षइति अन्यत्तुकथालंकारमात्रंतथाऽपिकिंचिद्वृत्तिसामान्येनेहयोजयिष्यामः विदर्भस्यविशिष्टद र्भोपलक्षितस्यकर्मठस्य राजसमूहस्यधर्मेण हिप्रजापालनेनयज्ञादिनाचक्षत्रियाराजंते तेषुश्रेष्ठस्यवेश्मनि ॥ २८ ॥

मलयोपलक्षितेदक्षिणदेशे ध्वजइवदर्शनीयः सहिश्रीविष्णुभक्तप्रधानोदेशः तत्रमुख्यःमहाभागवतइत्यर्थः पंडानिश्चयाबुद्धिः तामह तीतिपांड्यःसउपयेमे पुरंजनोभागवतसंगंप्राप्तइत्यर्थः ॥ २९ ॥ आत्मजांश्रीकृष्णसेवारुचिं तत्संगेनभगवद्धर्मेरुचिरभूदित्यर्थः असित स्यश्रीकृष्णस्येक्षणंययातां यवीयसःसप्तसुतान् श्रवणंकीर्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनं॥ अर्चनंवंदनंदास्यमितिभक्तिप्रकारान् सख्यात्मनि वेदनयोस्त्वंपदार्थज्ञानोत्तरकालत्वात् तस्यचभगवतैवोत्तरत्रोपदेक्ष्यमाणत्वादिदानीमनुत्पत्तेःसप्तेत्युक्तं भगवद्धर्मरुच्यातच्छ्रवणकीर्तना दिकंजातमित्यर्थः द्रविडभूमिपालकान् द्रविडभूमिर्हिश्रवणादिभक्तिरेवसुरक्षिताऽस्तीतिप्रसिद्धं ॥ ३० ॥ अर्बुदमिति श्रवणादीनांप्रत्ये कमनेकेप्रकाराअभवन्नित्यर्थः तदुक्तं भक्तियोगोबहुविधोमार्गैर्भामिनिभाव्यतेइति॥येषांवंशधरैः यतःप्रवृत्तैःसंप्रदायभेदैः कृत्स्नामही मन्वंतरंततःपरंचभोक्ष्यते अविद्याकामकर्मभ्योऽपिरक्षिप्यते ॥ ३१ ॥ अगस्त्यः अगानिनिष्क्रियाणिगात्राणिस्त्यायतिसंघातयतीत्यग

उपयेमेवीर्यपणांवैदर्भीमलयध्वजः ॥ युधिनिर्जित्यराजन्यान्पांड्यःपरपुरंजयः ॥ २९ ॥ तस्यांसजनयांचक्रे आत्मजामसितेक्षणां ॥ यवीयसःसप्तसुतान्सप्तद्रविडभूभृतः ॥ ३० ॥ एकैकस्याभवत्तेषांराजन्नर्बुदमर्बुदं॥ भोक्ष्यतेयद्वंशधरैर्महीमन्वंतरंपरं ॥ ३१ ॥ अगस्त्यःप्राक्दुहितरमुपयेमेधृतव्रतां ॥ यस्यांदृढच्युतोजातइध्म वाहात्मजोमुनिः ॥ ३२ ॥ विभज्यतनयेभ्यःक्ष्मांराजर्षिर्मलयध्वजः ॥ आरिराधयिषुःकृष्णंसजगामकुलाच लं ॥ ३३ ॥ हित्वागृहान्सुतान्भोगान्वैदर्भीमदिरेक्षणा ॥ अन्वधावतपांड्येशंज्योत्स्नेवरजनीकरं ॥ ३४ ॥

स्त्योमनः सप्राक्प्रथमजातांदुहितरंकृष्णसेवारुचिमुपयेमे तस्यांमनःकृष्णेदृढांरतिंबबंधेत्यर्थः धृतानिशमदमादीनिव्रतानिययातांरतिं दृढेभ्यःसत्यलोकादिभोगेभ्योऽपिच्युतस्तद्रहितः कृष्णरताविहामुत्रभोगविरागोजातइत्यर्थः सएवोपशमात्मकत्वान्मुनिः कथंभूतः इ ध्मवाहोआत्मजोयस्यसः तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतिप्रसिद्धासमिद्वहनोपलक्षितागुरूपस त्तिर्वैराग्यादभूदित्यर्थः नह्यविरक्तस्यगुरूपसत्तिःसंभवति,कथापक्षेयथाश्रुतमेव ॥ ३२ ॥ क्ष्मांविभज्यतत्रश्रवणादिभक्तिभेदंव्यवस्था प्य ॥ ३३ ॥ इदानींपुरंजनस्यस्त्रीभावंप्राप्तस्यसर्वतोविरक्तस्य पतिरेवगुरुःस्त्रीणामितिवचनात्पतिसेवया गुरुशुश्रूषाप्रकारंदर्शयितुमा ह हित्वेत्यादिनामनोदधदित्यंतेनग्रंथेन मदयतीतिमदिरमीक्षणंयस्यां ॥ ३४ ॥

तत्रचंद्रमसायानद्यस्तासांपुण्यैःसलिलैरुभयत्रांतर्बहिश्चात्मनोमलंक्षालयन् तपआस्थितइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ३५॥ अस्यतेभूमौक्षिप्य तद्व्यष्टिर्बीजं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ विषयाउपासनया पक्वकषायः दग्धकामादिवासनःयुयुजे आत्मनोब्रह्मतांभावयामास अक्षाणींद्रिया णि अनिलःप्राणःआशयश्चित्तं विजिताअक्षादयोयेन ॥ ३८ ॥ आस्तेस्मवर्षशतमितिज्ञानस्यदुःसाधनतांदर्शयति अतएवभक्तिकृत वानित्याह वासुदेवेरतिमुद्वहन् अन्यद्देहादिकंनवेद ॥ ३९ ॥ सएवंवर्तमानःआत्मन्यात्मानंविद्वान् अन्यस्मादुपरराम कथंविद्वान्व्यति रिक्ततया देहादिव्यतिरिक्तत्वेनकुतःव्यापकतयादेहादिप्रकाशकत्वेन ननुदेहाद्याकारोविमर्शएतत्प्रकाशयति नतुनिराकारआत्मातआ

तत्रचंद्रमसानामताम्रपर्णीवटोदका॥तत्पुण्यसलिलैर्नित्यमुभयत्रात्मनोमृजन्॥३५॥ कंदाष्टिभिर्मूलफलैः पुष्पपर्णैस्तृणोदकैः॥वर्तमानःशनैर्गात्रकर्षणंतपआस्थितः॥३६॥शीतोष्णवातवर्षाणिक्षुत्पिपासेप्रियाप्रिये ॥ सुखदुःखइतिद्वंद्वान्यजयत्समदर्शनः ॥ ३७॥ तपसाविद्ययापक्वकषायोनियमैर्यमैः ॥ युयुजेब्रह्मण्यात्मानंविजिताक्षानिलाशयः ॥ ३८ ॥ आस्तेस्थाणुरिवैकत्रदिव्यंवर्षशतंस्थिरः॥ वासुदेवेभगवतिनान्यद्वेदोद्वहन्रतिं ॥३९॥ सव्यापकतयात्मानंव्यतिरिक्ततयात्मनि ॥ विद्वान्स्वप्नइवामर्शसाक्षिणंविररामह॥४०॥ साक्षाद्भगवतोक्तेनगुरुणाहरिणानृप ॥ विशुद्धज्ञानदीपेनस्फुरताविश्वतोमुखं ॥ ४१ ॥ परेब्रह्मणिचात्मानं परंब्रह्मतथात्मनि ॥ वीक्षमाणोविहायेक्षामस्मादुपररामह॥ ४२ ॥ पतिंपरमधर्मज्ञंवैदर्भीमलयध्वजं ॥ प्रेम्णापर्यचरद्धित्वाभोगान्सापतिदेवता ॥ ४३ ॥

ह आमर्शस्यापिसाक्षिणं अयंभावःआमर्शोनामांतःकरणवृत्तिः साचजडत्वादात्मप्रकाश्यैवेति यथास्वप्नेममेदंशिरश्छिन्नमित्यादिप्रतीतौतद्व्यतिरिक्तमात्मानंवेत्तितद्वत्॥४०॥केनविद्वान्तत्राह साक्षाद्धरिरेवयोगुरुस्तेनोक्तेनसर्वतोमुखंयथातथास्फुरता अनवच्छिन्नेनज्ञानेन ॥४१॥तदेवाह परइति ब्रह्मैवाहंनसंसारीति ब्रह्मण्यात्मनईक्षणेशोकादिनिवृत्तिः अहमेवब्रह्मेत्यात्मनिब्रह्मणईक्षणेब्रह्मपारोक्ष्यनिवृत्तिः अतोव्यतिहारेणेक्षमाणअस्मात्संसारादुपरराम नन्वेवमपिजीवस्यकुतोब्रह्मत्वापत्तिःईक्षणस्यैवव्यवधायकत्वादित्याशंक्याह ईक्षांविहा यदग्धेंधनानलवत्तस्याःस्वयमेवोपशांतेरितिभावः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥६१॥

उपर्यांत पत्युःसमीपे बद्धापत्युःकिंचिन्मात्रंन्यूना तत्समानासतीबभावित्यर्थः उपोऽधिकेचेतिकर्मप्रवचनीयःतद्योगेचद्वितीया·शांतमंगाराvस्थमनलमुपशांताशुद्धाज्वालायथाभवतितद्वत् ॥४४ ॥ तदानीमपिसुस्थिरमासनंयस्य अतएवाजानतीयदातदायथापूर्वमसेवत ॥ ४५॥ पत्युरंघ्रिमर्चयंती यदातस्मिन्नंघ्रावूष्माणंनापश्यत् ॥४६॥ अबंधुंपतिरहितं अश्रुभिरासिच्य ॥४७॥ क्षत्रबंधुभ्यः अधार्मिकक्षत्रियेभ्योऽपि ॥ ४८॥ अवर्तयत् प्रवर्तयामास ॥४९॥ तस्यांनिधायाग्निदानेनादीप्यच ॥५०॥ पूर्वतरःअनादिरीश्वरःसखा द्वासुपर्णावि

चीरवासाव्रतक्षामांवेणीभूतशिरोरुहा॥बभावुपपतिंशांताशिखाशांतमिवानलं॥४४॥अजानतींप्रियतमं यदोपरतमंगना॥सुस्थिरासनमासाद्ययथापूर्वमुपाचरत्॥४५॥यदानोपालभेतांघ्रावूष्माणंपत्युरर्चती॥ आसीत्संविग्नहृदयायूथभ्रष्टामृगीयथा॥ ४६ ॥आत्मानंशोचतीदीनमबंधुंविक्लवाऽश्रुभिः॥स्तनावासिच्यविपिनेसुस्वरंप्ररुरोदसा॥४७॥उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजर्षेइमामुदधिमेखलां॥ दस्युभ्यःक्षत्रबंधुभ्योबिभ्यतींपातुमर्हसि॥४८॥एवंविलपतीबालाविपिनेऽनुगतापतिं॥पतितापादयोर्भर्तूरुदंत्यश्रूण्यवर्तयत्॥४९॥ चितिंदारुमयींचित्वातस्यांपत्युःकलेवरं॥आदीप्यचानुमरणेविलपंतीमनोदध ॥५०॥तत्रपूर्वतरःकश्चित्सखाब्राह्मणआत्मवान्॥सांत्वयन्वल्गुनासाम्नातामाहरुदतींप्रभो॥५१॥ ब्राह्मणउवाच कात्वंकस्यासिकोवाऽयंशयानोयस्यशोचसि॥जानासिकिंसखायंमांयेनाग्रेविचचर्थह ॥ ५२ ॥अपिस्मरसिचात्मानमविज्ञातसखंसखे॥हित्वामांपदमन्विच्छन्भौमभोगरतोगतः ॥ ५३ ॥हंसावहंचत्वंचार्यसखायौमानसायनौ॥अभूतामंतरावौकःसहस्रपरिवत्सरान्॥५४॥सत्वंविहायमांबंधोगतोग्राम्यमतिर्महीं॥ विचरन्पदमद्राक्षीःकयाचिन्निर्मितंस्त्रिया॥५५॥

तिश्रुतेः साम्नाप्रियवाक्येनसंबोधयन् ॥ ५१ ॥ यस्त्वयंशोचसि अयंचत्वेःपूर्वंविचरन्नर्थह मयिस्थितत्वेनसख्यंसुखमनुभूतवानसि ॥ ५२ ॥ यद्यपिमांनजानासितथाऽप्यात्मानंत्वामविज्ञातसखं अविज्ञातः कश्चिन्मेसखाआसीदित्येवंकिंस्मरसिसखइतिपुंस्त्वनिर्देशःप्राक्तनपुंस्त्वस्मरणाय सख्यंस्मारयन् स्ववियोगकृतमनर्थमाह हित्वेतिसार्द्धैःपद्भिःपदंस्थानं ॥ ५३ ॥ हंसौशुद्धौमानसंहृदयमयनंययोः कथापक्षेमानससरसिस्थितौपक्षिणावभूतांजातौ ओकोगृहं अंतराविनैव वाशब्दएवार्थे सहस्रपरिवत्सरान् महाप्रलयोयावत् ॥ ५४ ॥ हेबंधो ग्राम्येसुखेमतिर्यस्य स्त्रियामायया ॥ ५५ ॥

पंचारामाउपवनानियस्मिन् नवद्वाराणिप्राणच्छिद्राणियस्मिन् एकःप्राणःपालोयस्मिन् त्रीणिपृथिव्यप्तेजांसि कोष्ठानिप्राकारायस्मिन् षट्ज्ञानेंद्रियमनांसिकुलानिअभीष्टविषयसमर्पकावणिजोयस्मिन् पंचविपणाहट्टाः कर्मेंद्रियाणियस्मिन् पंचभूतानिप्रकृतिःउपादान कारणंयस्य स्त्रीबुद्धिरेवधवःपतिःस्वामिनीयस्मिन् ॥ ५६॥ स्वयमेवमंश्लोकंव्याचष्टे पंचेंद्रियार्थाइतिषट्कुलमिति एकपालमितिचस्प ष्टत्वान्नव्याख्यातं ॥ ५७ ॥ भूतान्येवप्रकृतिरुपादानंयस्य स्त्रीधवमित्यस्यव्याख्यानं शक्तिरधीशायस्य-तद्वशःसन्नित्यर्थः ॥ ५८ ॥ स्पृ ष्टःअभिभूतः अतोनविद्यतेश्रुतंब्रह्मत्वेस्मृतिर्यस्य ॥ ५९ ॥ तत्त्वमुपदिशति नत्वमितिचतुर्भिःसुहृत्पतिः नवद्वारेपुरेययारुद्धोऽसितस्याः॥

पंचारामंनवद्वारमेकपालंत्रिकोष्ठकं॥ षट्कुलंपंचविपणंपंचप्रकृतिस्त्रीधवं ॥ ५६ ॥ पंचेंद्रियार्थाआरामा द्वारःप्राणानवप्रभो॥ तेजोऽबन्नानिकोष्ठानिकुलमिंद्रियसंग्रहः ॥५७॥ विपणस्तुक्रियाशक्तिर्भूतप्रकृतिर व्यया॥ शक्त्यधीशःपुमांस्त्वत्रप्रविष्टोनावबुध्यते ॥ ५८॥ तस्मिंस्त्वंरामयास्पृष्टोरममाणोऽश्रुतस्मृतिः॥ त त्संगादीदृशींप्राप्तोदशांपापीयसींप्रभो॥ ५९॥ नत्वंविदर्भदुहितानायंवीरःसुहृत्तव ॥ नपतिस्त्वंपुरंजन्या रुद्धोनवमुखेयया॥ ६० ॥ मायाह्येषामयासृष्टायत्पुमांसंस्त्रियंसतीं॥ मन्यसेनोभयंयद्वैहंसौपश्यावयोर्गतिं ॥ ६१ ॥ अहंभवान्नचान्यस्त्वंत्वमेवाहंविचक्ष्वभो॥ ननौपश्यंतिकवयश्छिद्रंजातुमनागपि ॥ ६२॥ यथा पुरुषआत्मानमेकमादर्शचक्षुषोः॥ द्विधाभूतमवेक्षेततथैवांतरमावयोः॥ ६३॥ एवंसमानसोहंसोहंसेनप्र तिबोधितः॥ स्वस्थस्तद्व्यभिचारेणनष्टामापपुनःस्मृतिं॥ ६४॥

॥ ६० ॥ पुमांसंपूर्वजन्मनि यदमन्यथाइदानींचसतींश्रेष्ठांस्त्रियंयन्मन्यसे एषामाया यतउभयमपिवस्तुतोनास्ति यस्मादावांहंसौशुद्धौ नौआवयोर्वक्ष्यमाणांग तिस्वरूपंपश्य ॥ ६१ ॥ तत्त्वंपदार्थयोश्चिदंशेनैक्यमाह अहमेवंभवानुपचारंवारयति नचचान्यइति व्यतिहारोपदेशःउक्ताभिप्रायः छिद्रमंतरं॥६२॥ तर्हिकथमावयोरज्ञत्वसर्वज्ञत्वादिभेदस्तत्राह यथेति आत्मानंदेहमादर्शेनिर्मलंमहांतंस्थिरंचावेक्षेत परस्यचक्षुषिचतद्वि परीतं विद्याविद्योपाधिकृतोधर्मभेदइत्यर्थः॥६३॥एवंनारदवाक्यं एवममुनाप्रकारेणसमानसोहंसःक्षेत्रज्ञः हंसेनपरमात्मना बोधितःसन् स्वस्थःआत्मनिस्थितःसन् चिरंध्यात्वातद्व्यभिचारेणेश्वरवियोगेनविषयाभिलाषबुद्ध्यानष्टांस्मृतिमहंब्रह्मास्मीतिज्ञानंपुनःप्राप्तवान् ॥६४

कथामात्रमितिबुद्धिंवारयति बर्हिष्मन्निति पारोक्ष्येण राजकथामिषेण तत्रहेतुः यद्यस्मात् हेबर्हिष्मन् प्राचीनबर्हिः एतद्राजकथामि षेणआत्मकथाप्रदर्शिना यस्माद्देवःश्रीनारायणः परोऽक्षप्रियः साक्षादात्मज्ञानकथनेनतवचेतसिकथानायातीतिभावः ॥६५॥ इतिचतुर्थेटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः॥२८॥ ॥छ॥ ऊनत्रिंशेपरोऽक्षार्थव्याख्यानेनोपसंहृतं॥स्त्रीसंगतोभवस्त्वीशसंगान्मुक्तिरितिस्फुटं ॥१॥ कवयःअध्यात्मविदः॥१॥व्यनक्तिलिंगयति चेतनीकरोतीत्यर्थः यद्वाव्यनक्तिप्रकटयति ततश्चस्वकर्मणापुरंजनयतीतिपुरंजन

बर्हिष्मन्नेतदध्यात्मंपारोक्ष्येणप्रदर्शितं॥ यत्परोक्षप्रियोदेवोभगवान्विश्वभावनः॥ ६५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्यानेअष्टाविंशतितमोऽध्यायः॥ २८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ प्राचीनबर्हिरुवाच भगवंस्तेवचोऽस्माभिर्नसम्यगवगम्यते॥ कवयस्तद्विजानंतिनवयंकर्म्ममोहिताः॥ १ ॥ नारदउवाच पुरुषंपुरंजनंविद्याद्यद्व्यनक्त्यात्मनःपुरः॥ एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकं॥ २॥ योऽविज्ञाताहृतस्तस्यपुरुषस्यसखेश्वरः॥ यन्नविज्ञायतेपुंभिर्नामभिर्वाक्रियागुणैः॥ ३॥ यदाजिघृक्षुःपुरुषःकार्त्स्न्येनप्रकृतेर्गुणान्॥ नवद्वारंद्विहस्तांघ्रितत्रामनुतसाध्विति॥ ४॥ बुद्धिंतुप्रमदांविद्यान्ममाहमितियत्कृतं॥ यामधिष्ठायदेहेस्मिन्पुमान्भुंक्तेऽक्षभिर्गुणान्॥ ५॥ सखायइंद्रियगणाज्ञानंकर्मचयत्कृतं॥ सख्यस्तद्वृत्तयःप्राणःपंचवृत्तिर्यथोरगः॥ ६॥ बृहद्बलंमनोविद्यादुभयेंद्रियनायकं॥ पंचालाःपंचविषयायन्मध्येनवखंपुरं॥ ७॥ अक्षिणीनासिकेकर्णौमुखंशिश्नगुदाविति॥ द्वेद्वेद्वारौबहिर्यातियस्तदिंद्रियसंयुतः॥ ८॥ अक्षिणीनासिकेआस्यमितिपंचपुरःकृताः॥ दक्षिणादक्षिणःकर्णउत्तराचोत्तरःस्मृतः॥ ९॥

पदंव्याख्यातंभवति एकद्व्यादयःपादायस्य॥२॥अविज्ञातशब्देनाहृतःव्याहृतः उक्तोयःसईश्वरः अविज्ञातनामनिरुक्तिः यद्यस्मात्पुंभिर्नामादियोगेनं नविज्ञायते॥३॥ तत्रतेषुपुरेषुमध्ये॥४॥ अक्षभिरिंद्रियैः॥५॥ पंचवृत्तित्वात् पंचशिराःसर्पइवप्राणः॥ ६ ॥ एकादशमहाभटइति अनेनएकादशोमहाभटोनायकइत्युक्तः तंदर्शयति बृहद्बलंयस्यतन्मनः नव खानि द्वाराणियस्य॥७॥ द्युमत्सखइत्यादेरर्थंसंक्षेपेणाह यस्तदिंद्रियसंयुतः सआत्माताभिर्द्वार्भिःबहिर्यातीति॥८॥ पुरः पूर्वभागेकृताः॥९॥

नेत्रेइति रूपमितिचक्षुषेतिखद्योतादीनांव्याख्यानं शेषोऽनुवादः ईश्वरःपुरंजनः॥ १०॥ नासेइतिव्याख्या अवधुनोतीत्यवधूतोवायुः त दात्मकेनोच्छ्वासेनसहैकस्थानत्वात् घ्राणोऽवधूतः आस्यमितिव्याख्या रसज्ञविपणान्वितइत्यत्ररसज्ञशब्दनिर्दिष्टस्यरसविदित्यनुवादः र सइतिव्याख्यारसनेंद्रियमित्यर्थः विपणोवाग्रसविद्रसइत्येवपाठः आर्षत्वान्नदोषः ॥११॥ अंधःअन्नं ॥१२॥१३॥ ग्रामकमित्यस्यानुवादः ग्रामिणांरतिरितितस्यव्याख्याव्यवायइति ॥१४॥१५॥ विषूचीनपदार्थानुवादोविषूचिरिति तद्गुणैर्मनोगुणैस्तमःसत्वरजोभिः ॥१६॥

पश्चिमेइत्यधोद्वारौगुदंशिश्नमिहोच्यते॥ खद्योताविर्मुखीचात्रनेत्रेएकत्रनिर्मिते॥ रूपंविभ्राजितंताभ्यांविचष्टेचक्षुषेश्वरः॥ १०॥ नलिनीनालिनीनासेगंधःसौरभउच्यते॥ घ्राणोऽवधूतोमुख्यास्यंविपणोवाग्रसविद्रसः॥ ११॥ आपणोव्यवहारोत्रचित्रमंधोबहूदनं॥ पितृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृतः॥ १२॥ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचालसंज्ञितं॥ पितृयानंदेवयानंश्रोत्राच्छ्रुतधराद्व्रजेत्॥ १३॥ आसुरीमेढ्रमर्वाग्द्वार्व्यवायोग्रामिणांरतिः॥ उपस्थोदुर्मदःप्रोक्तोनिर्ऋतिर्गुदउच्यते॥ १४॥ वैशसंनरकंपायुर्लुब्धकोंधौतुमेशृणु॥ हस्तपादौपुमांस्ताभ्यांयुक्तोयातिकरोतिच॥ १५॥ अंतःपुरंचहृदयंविषूचीर्मनउच्यते॥ तत्रमोहंप्रसादंवाहर्षंप्राप्नोतितद्गुणैः॥ १६॥ यथायथाविक्रियतेगुणाक्तोविकरोतिवा॥ तथातथोपद्रष्टात्मातद्वृत्तीरनुकार्यते॥ १७॥ देहोरथस्त्विंद्रियाश्वःसंवत्सररयोगतिः॥ द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजःपंचासुबंधुरः॥ १८॥ मनोरश्मिर्बुद्धिसूतोहृन्नीडोद्वंद्वकूबरः॥ पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपःसप्तधातुवरूथकः॥ १९॥

महिषीयद्यदीहेतेत्यादेरर्थंसंगृह्णाह यथायथाबुद्धिःस्वप्नेविक्रियते जायतिविकरोतिवाइंद्रियाणिपरिणमयति तस्यागुणैरक्तोलिप्तआत्मा तथातथातस्यावृत्तीः दर्शनस्पर्शनाद्याःकेवलमुपद्रष्टैवसन्बलादनुकार्यते ॥१७॥ आशुगमित्येतद्व्याचष्टे संवत्सरस्येवाप्रतिहतोरयोवेगः प्रतीतोयस्य ससंवत्सररयः वस्तुतस्तुअगतिःस्वप्नशरीरादेर्बुद्धावेवविवृत्तत्वेनदेशांतरगत्यभावात् पाठांतरे संवत्सरश्चतत्कृतंवयश्चताभ्यांगतिर्यस्येतिद्वोषमित्यस्यव्याख्यानारदेनकृता द्विचक्रमित्यस्यव्याख्या द्विकर्मचक्रइति त्रिगुणध्वजइतित्रिवेणुपदव्याख्या ॥१८॥ पंचप्रहरणमित्येतद्व्याचष्टे पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपइति ॥ १९॥

पंचेंद्रियैः सूनाविनोदमिवान्यायेन विषयसेवांकरोतीति पंचसूनाविनोदकृत् अनेनचचारमृगयांतंप्रेत्यादिव्याख्यातं ॥ २० ॥ परिक्रांत्याप
रिक्रमणेन ॥ २१ ॥ भगिनीत्वेनजगृहे लोकानांक्षयाय ॥ २२ ॥ चराःसंचारिणः भूतानामुपसर्गेपीडायामाशुःशीघ्रोमृत्युहेतुः रयोवेगोयेस्य
प्रज्वारस्येतिप्रशब्दव्याख्या. पाठांतरेभूतकृताःअरयः अनेनचारिभिरुपरुद्धइत्यंरिपुदंव्याख्यातं द्विविधःशीतोष्णरूपेणप्रवेशनिर्गमभे
दात् ॥ २३ ॥ एवंपरोक्षत्वेनोक्तमर्थंव्याख्यायसर्वकथातात्पर्यमाह एवमित्यादिविरमक्रमेणेत्यंतेन आधिदैविकादिभिर्दुःखैः क्लिश्यमानो
मर्माहमितिदेहेशतंवर्षाणिशेतेवर्ततइतिद्वयोरन्वयः ॥ २४ ॥ अशनापिपासादीन्प्राणधर्मान् अंधत्वादीनिंद्रियधर्मान् कामादीन्मनोधर्मा

आकूतिर्विक्रमोबाल्योमृगतृष्णांप्रधावति ॥ एकादशेंद्रियचमूःपंचसूनाविनोदकृत् ॥ संवत्सरश्चंडवेगःका
लोयेनोपलक्षितः ॥ २० ॥ तस्याहानीहगंधर्वागंधर्व्योरात्रयःस्मृताः ॥ हरंत्यायुःपरिक्रांत्यापष्ठ्युत्तरशतत्रयं
॥ २१ ॥ कालकन्याजरासाक्षाल्लोकस्तांनाभिनंदति ॥ स्वसारंजगृहेमृत्युःक्षयाययवनेश्वरः ॥ २२ ॥ आधयोव्या
धयस्तस्यसैनिकायवनाश्चराः ॥ भूतोपसर्गाशुरयःप्रज्वारोद्विविधोज्वरः ॥ २३ ॥ एवंबहुविधैर्दुःखैर्दैवभूतात्म
संभवैः ॥ क्लिश्यमानःशतंवर्षंदेहेदेहीतमोवृतः ॥ २४ ॥ प्राणेंद्रियमनोधर्मानात्मन्यध्यस्यनिर्गुणः ॥ शेतेका
मलवान्ध्यायन्ममाहमितिकर्मकृत् ॥ २५ ॥ यदात्मानमविज्ञायभगवंतंपरंगुरुं ॥ पुरुषस्तुविषज्जेतगुणेषुप्र
कृतेःस्वदृक् ॥ २६ ॥ गुणाभिमानीसतदाकर्माणिकुरुतेवशः ॥ शुक्लंकृष्णंलोहितंवायथाकर्माभिजायते ॥
॥ २७ ॥ शुक्लात्प्रकाशभूयिष्ठाँल्लोकानाप्नोतिकर्हिचित् ॥ दुःखोदर्कान्क्रियायासांस्तमःशोकोत्कटान्क्वचि
त् ॥ २८ ॥ क्वचित्पुमान्क्वचिच्चस्त्रीक्वचिन्नोभयमंधधीः ॥ देवोमनुष्यस्तिर्यग्वायथाकर्मगुणंभवः ॥ २९ ॥ क्षुत्प
रीतोयथादीनःसारमेयोगृहंगृहं ॥ चरन्विंदतियद्दिष्टंदंडमोदनमेववा ॥ ३० ॥

न्निर्गुणोऽप्यात्मन्यध्यस्यकामलवान् विषयसुखलेशान्ध्यायन्कर्मकृत् ॥ २५ ॥ ततःकिमतआह यदेतिद्वाभ्यां स्वदृक्प्रकाशकस्वभा
वोऽपि ॥ २६ ॥ शुक्लंसात्विकं कृष्णंतामसं लोहितंराजसं यथाकर्मतथाजायते ॥ २७ ॥ तदेवाह शुक्लादितिद्वाभ्यां प्रकाशोभूयिष्ठोयेषु दुः
खमुदर्कंउत्तरफलंयेषु क्रिययाआयासोयेषुतान् लोहितात् तमःशोकावुत्कटौयेषुतान् कृष्णादितिज्ञेयं ॥ २८ ॥ नोभयंनपुंसकं यथागुणं
कर्मगुणावनतिक्रम्य ॥ २९ ॥ तेषुदैववशेनसुखदुःखेप्राप्नोतीतिसदृष्टांतमाहद्वाभ्यां क्षुधापरीतोव्याप्तः सारमेयःश्वा दंडंदंडेनताडनं ॥ ३० ॥

कामव्याप्तआशयोयस्य ॥ ३१ ॥ ननुतर्हिसुखस्यसंभवाद्दुःखस्यचप्रतीकारसंभवान्नैकांततोहेयत्वंतत्राह दुःखेष्विति दुःखस्यप्रतीकारस्तावन्नास्तिस्याच्चेत्तस्यतस्यप्रतिक्रियातथाऽपित्रिविधेषुदुःखेषुमध्येएकतरेणापिदुःखेनव्यवच्छेदोवियोगोनास्ति ॥३२॥ प्रतिक्रियाणामपिदुःखरूपत्वादितिसदृष्टांतमाह यथाहीति ॥ ३३ ॥ दुःखस्यमूलभूतानिकर्माणिप्रतीक्रियादिकर्मभिर्नैवनिवर्ततइत्याह नैकांततःअत्यंतं सवासनं केवलंज्ञानरहितं अविद्योपसृतंप्राप्तं अतोविरोधान्ननिवर्तकत्वमितिभावः अत्रदृष्टांतःस्वप्नेदृष्टःस्वप्नः प्रबोधंविनायथातंस्वप्नमत्यंतंनप्रतिकरोतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ननुतर्हिअज्ञानविलसितत्वेनसंसृतिहेतोर्देहादेरप्यसत्त्वात्किंतन्निवर्तनप्रयासेनतत्राह अर्थेहीति लिंगरूपेण उपाधिभूतेन ॥३५॥ तदेवंसंसृतिप्रकारमुक्त्वातन्निवृत्तिप्रकारमाह अथतस्मात्पुरुषार्थभूतस्यैवात्मनःयतोऽज्ञानान्मनसोवाअनर्थपरंपरारूपासंसृतिर्भवति तस्याव्यवच्छेदोगुरुरूपेवासुदेवेभक्त्यैव ॥३६॥ ननुसंसृतिंनिवृत्तिर्वैराग्यपूर्वकात्ज्ञानादेवनतुभक्त्यातरतिशोकमात्मविदित्यादिश्रुतेस्तत्राह वासुदेवइति सध्रीचीनेनसमीचीनेन प्रकारेण ॥३७॥ नन्वसौमहाफलोभक्तियोगःकथंस्यादतआह सतुअच्युतस्यकथामाश्रित्यवर्तमानोऽचिरात्स्यात्कस्यस्यात्तदाह शृण्वतःअधीयानस्य ॥ ३८ ॥ कुत्रस्यात्तदाह यत्रेति भगवतोगुणानुकथनेश्रवणेचव्यग्रंसत्वरंचेतोयेषांते ॥ ३९ ॥

तथाकामाशयोजीवउच्चावचंपथाभ्रमन् ॥ उपर्यधोवामध्येवायातिदिष्टंप्रियाप्रियं ॥ ३१ ॥ दुःखेष्वेकतरेणापिदैवभूतात्महेतुषु ॥ जीवस्यनव्यवच्छेदःस्याच्चेत्तत्तत्प्रतिक्रिया ॥ ३२ ॥ यथाहिपुरुषोभारंशिरसागुरुमुद्वहन् ॥ तंस्कंधेनसआधत्तेतथासर्वाःप्रतिक्रियाः ॥ ३३ ॥ नैकांततःप्रतीकारःकर्मणांकर्मकेवलं ॥ द्वयंह्यविद्योपसृतंस्वप्नेस्वप्नइवानघ ॥ ३४ ॥ अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्तते ॥ मनसालिंगरूपेणस्वप्नेविचरतोयथा ॥ ३५ ॥ अथात्मनोऽर्थभूतस्ययतोनर्थपरंपरा ॥ संसृतिस्तद्व्यवच्छेदोभक्त्यापरमयागुरौ ॥ ३६ ॥ वासुदेवेभगवतिभक्तियोगःसमाहितः ॥ सध्रीचीनेनवैराग्यंज्ञानंचजनयिष्यति ॥ ३७ ॥ सोऽचिरादेवराजर्षेस्यादच्युतकथाश्रयः ॥ शृण्वतःश्रद्दधानस्यनित्यदास्यादधीयतः ॥ ३८ ॥ यत्रभागवताराजन्साधवोविशदाशयाः ॥ भगवद्गुणानुकथनश्रवणव्यग्रचेतसः ॥ ३९ ॥

ननुसत्संगमंतरेणस्वयमेवकथाचिंतनादिनाभक्तिर्भवदेवेत्याशंक्याहद्वाभ्यां तस्मिन्स्थानेमहद्भिर्मुखरिताः कीर्तिताः मधुभिदश्चरित्रमेव पीयूषंतदेवशिष्यतइतिशेषोयासु असारांशरहितशुद्धामृतवाहिन्यइत्यर्थः अवितृषः अलंबुद्धिशून्याःसंतः गाढैःसावधानैःकर्णैर्येतोःस रितःपिबंतिसेवंते अशनशब्देनक्षुल्लक्ष्यते अशनादयस्तान्नस्पृशंति भक्तिरसिकान्नबाधंतइत्यर्थः ॥ ४० ॥ सत्संगमंतरेणस्वयमेवकथाचिं तनादिनाबालस्यादिनारसावेशाभावाच्चक्षुत्पिपासाद्याभिभूतस्यभक्तिर्नसंभवतीत्याह एतैरिति ॥ ४१ ॥ भगवदनुग्रहमंतरेणनतुकस्या पिज्ञानसंभवइतिकैमुत्यन्यायेनाहचतुर्भिः प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा ॥ ४२ ॥ मदंताःअहंनारदोऽतेयेषां ॥ ४३ ॥ वाचांपतयोपिविद्यासमा

तस्मिन्महन्मुखरितामधुभिच्चरित्रपीयूषशेषसरितःपरितःस्रवंति ॥ तायेपिबंत्यवितृषोनृपगाढकर्णैस्तान्न स्पृशंत्यशनतृड्भयशोकमोहाः ॥ ४० ॥ एतैरुपद्रुतोनित्यंजीवलोकःस्वभावजैः ॥ नकरोतिहरेर्नूनंकथाऽमृ तनिधौरतिं ॥ ४१ ॥ प्रजापतिपतिःसाक्षाद्भगवान्गिरिशोमनुः ॥ दक्षादयःप्रजाध्यक्षानैष्ठिकाःसनकाद यः ॥ ४२ ॥ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ भृगुर्वसिष्ठइत्येतेमदंताब्रह्मवादिनः ॥ ४३ ॥ अद्यापि वाचस्पतयस्तपोविद्यासमाधिभिः ॥ पश्यंतोऽपिनपश्यंतिपश्यंतंपरमेश्वरं ॥ ४४ ॥ शब्दब्रह्मणिदुष्पारेचरंत उरुविस्तरे ॥ मंत्रलिंगैर्व्यवच्छिन्नंभजंतोनविदुःपरं ॥ ४५ ॥ यदायमनुगृह्णातिभगवानात्मभावितः ॥ सज हातिमतिंलोकेवेदेचपरिनिष्ठितां ॥ ४६ ॥ तस्मात्कर्मसुबर्हिष्मन्नज्ञानादर्थकाशिषु ॥ मार्थदृष्टिंकृथाःश्रोत्र स्पर्शिष्वस्पृष्टवस्तुषु ॥ ४७ ॥

धिभिरुपायैः पश्यंतोविचिन्वंतोपिपश्यंतंसर्वसाक्षिणंनपश्यंति ॥ ४४ ॥ कुतइत्यत आह शब्दब्रह्मणिवेदेउरुविस्तारोयस्य अर्थतोऽपिपारशून्ये तस्मिन् वर्तमानाःमंत्राणांलिंगैर्वज्रहस्तत्वादिगुणयुक्तविविधदेवताऽभिधान सामर्थ्यैःपरिच्छिन्नंइंद्रादिरूपेणभजंतः परंपरमेश्वरंनविदुः ॥ ४५ ॥ तर्ह्यन्यःकोनामकर्माद्याग्रहंहित्वापरमेश्वरमेवभजे दित्यतआह यदायमनुगृह्णाति अनुग्रहेहेतुः आत्मनिभावितःसन् सतदालोकेलोकव्यवहारेवेदेचकर्ममार्गेपरिनिष्ठितांमतिंत्यजति ॥ ॥ ४६ ॥ अर्थकाशिषु परमार्थत्वेनप्रकाशमानेषुपुरुषार्थबुद्धिमाकृथाः प्ररोचनायकेवलंश्रोत्रप्रियेषु नस्पृष्टंवस्तुयैः ॥ ४७ ॥

ननुवेदेनस्वर्गादिसाधनत्वेनोक्तानिकर्माणीतिवेदवादिनोवदंति कथमस्पृष्टवस्तुष्वित्युच्यतेतत्राह येधूम्रधियोमलिनबुद्धयः सकर्मकंकर्म
परंवेदमाहुस्ते अतद्विदःअवेदज्ञाः यतस्तेस्वंस्वरूपभूतंलोकमात्मतत्त्वंवेदतात्पर्यगोचरंनविदुः यत्रदेवोऽस्ति॥४८॥त्वंतुमहामूर्खइत्याहआ
स्तीर्येति बृहद्वधाद्बहुपशुवधात् मानीयज्वाहमित्यहंकारी अतस्तब्धःअविनीतःसन् कर्मनावैषि परंविद्यास्वरूपंतच्चनवेत्सि नारदःस्वयंक
पयानद्वयंनिरूपयति हरितोषयतीतिहरितोषंयत्तदेवकर्म ययातस्मिन् हरौमतिर्भवतिसैवविद्यामहाफलत्वात्॥४९॥कुतइत्यपेक्षायां हरेः
परमफलत्वंदर्शयन्नाहद्वाभ्यां हरिर्देहभृतामात्माईश्वरश्च तत्रहेतुः स्वयंस्वातंत्र्येण प्रकृतिःकारणमतस्तेषांतत्पादमूलमेवशरणमाश्रयः य

स्वंलोकंनविदुस्तेवैयत्रदेवोजनार्दनः॥आहुर्धूम्रधियोवेदंसकर्मकमतद्विदः॥४८॥आस्तीर्यदर्भैःप्रागग्रैः
कार्त्स्न्येनक्षितिमंडलं॥स्तब्धोबृहद्वधान्मानीकर्मनावैषियत्परं॥तत्कर्महरितोषंयत्साविद्यातन्मतिर्यया॥४९॥
हरिर्देहभृतामात्मास्वयंप्रकृतिरीश्वरः॥ तत्पादमूलंशरणंयतःक्षेमोनृणामिह॥५०॥ सवैप्रियतमश्चात्माय
तोनभयमण्वपि॥इतिवेदसवैविद्वान्योविद्वान्सगुरुर्हरिः॥५१॥ नारदउवाच प्रश्नएवंहिसंछिन्नोभव
तःपुरुषर्षभ॥अत्रमेवदतोगुह्यंनिशामयसुनिश्चितं॥५२॥ क्षुद्रंचरंसुमनसांशरणेमिथित्वारक्तंषडंघ्रिग
णसामसुलुब्धकर्णं॥ अग्रेवृकानसुतृपोऽविगणय्ययांतंपृष्ठेमृगंमृगयलुब्धकबाणभिन्नं॥५३॥

तःयस्मिन्॥५०॥नचतद्भजनेअन्यभजनइवदुःखंभयंचेत्याह सवाइति इतियोवेदसएवविद्वान्हरिश्च उक्तमुपसंहरति॥५१॥ एवंभवतःप्र
श्नःसंछिन्नःपरिहृतःतदेवमात्मनोबंधमोक्षप्रकारेकथारूपेणकथितेऽपि नातिनिर्विण्णचित्तंपुत्रागमनंप्रतीक्षमाणंसंतंतत्क्षणमेवमहाभय
कंपितसकलगात्रंगृहान्निर्वासयितुंहरिणरूपकमाह अत्रेति वदतोमेवचःशृणु॥५२॥क्षुद्रमल्पंचरतीतितथातं अलुक् सुमनसांपुष्पाणांश
रणे आश्रमेवाटिकायां मिथित्वामिथःपरस्परंस्त्रियासहमिलित्वा तत्रैवरक्तमासक्तं षडंघ्रयोभ्रमरास्तेषांगणास्तेषांसामसुगीतेषुलुब्धःक
र्णोयस्यतं परेषामसुभिर्हर्तेः स्वीयानसूंस्तर्पयंतीत्यसुतृपः तानविगणय्य अगणयित्वा लुब्धकस्यबाणेनभिन्नंमृगंमृगयान्वेषय॥५३॥

श्लोकंप्रस्तुतेयोजयन्व्याचष्टे सुमनोभिः समानोधर्मः परिणामविरसत्वंयासांस्त्रीणां मिथित्वेत्यस्यव्याख्या मिथुनीभूयस्त्रीभिःसहेतिशेषः रक्तमित्यस्यव्याख्या तास्वभिनिवेशितंमनोयेन असुतृपइत्यस्यव्याख्याआयुर्हरतइति यांतमित्यस्यव्याख्याविहरंतमिति अंतर्नलिकायांगूढेनशरेणपराविध्यति दूरादेवताडयति ॥ ५४ ॥ उपदेशसारमाह सइति विचक्ष्यविचार्य अंतर्हृदिचित्तंकर्णयोर्धुनींनदीमिव बहिर्वृत्तिचित्तेनियच्छ एतच्चसर्वेंद्रियोपलक्षणार्थं गृहाश्रमंचजहि कीदृशं असत्तमानामतिकामुकानांयानियूथानितेषांगाथावार्तायस्मि

सुमनसःसमधर्माणांस्त्रीणांशरणआश्रमेपुष्पमधुगंधवत्क्षुद्रतमंकाम्यकर्मविपाकजंकामसुखलवंजैह्व्योपस्थादिविचिन्वंतंमिथुनीभूयतदभिनिवेशितमनसंपडंघ्रिगणसामगीतवदतिमनोहरवनितादिजनालापेष्वतितरामतिप्रलोभितकर्णमग्रेवृकयूथवदात्मनआयुर्हरतोऽहोरात्रांतान्काललवविशेषानविगणय्यगृहेषुविहरंतंपृष्ठतएवपरोक्षमनुप्रवृत्तोलुब्धकःकृतांतोऽतःशरेणयमिहपराविध्यतितमिममात्मानमहोराजन्भिन्नहृदयंद्रष्टुमर्हसीति ॥ ५४ ॥ सत्वंविचक्ष्यमृगचेष्टितमात्मनोऽतश्चित्तंनियच्छहृदिकर्णधुनींचचित्ते ॥ जह्यंगनाश्रममसत्तमयूथगाथंप्रीणीहिहंसशरणंविरमक्रमेण ॥ ५५ ॥ राजोवाच श्रुतमन्वीक्षितंब्रह्मन्भगवान्यदभाषत ॥ नैतज्जानंत्युपाध्यायाःकिंनब्रूयुर्विदुर्यदि ॥ ५६ ॥ संशयोऽत्रतुमेविप्रसंछिन्नस्तत्कृतोमहान् ॥ ऋषयोऽपिहिमुह्यंतियत्रनेंद्रियवृत्तयः ॥ ५७ ॥ कर्माण्यारभतेयेनपुमानिहविहायतं ॥ अमुत्रान्येनदेहेनजुष्टानिसयदश्नुते ॥ ५८ ॥

न् जीवानांशरणमीश्वरं एवंक्रमेणसर्वतोविरम ॥ ५५ ॥ अर्थांतरंपृष्टुंपूर्वोक्तमर्थमनुवदति श्रुतमन्वीक्षितंविचारितंच ब्रह्मन् हेनारद एतत्त्वदुक्तमात्मतत्त्वमुपाध्यायाः येममकर्मोपदेष्टारः आचार्यास्तेनजानंति ॥ ५६ ॥ अतस्तत्कृतउपाध्यायकृतः तद्वाक्यविरोधेनात्मत्वेऽसंभावनारूपोमहान्संशयःसंछिन्नस्त्वया अत्रतुकश्चित्संशयोवर्तते यत्रेंद्रियवृत्तीनामप्रवृत्तेः मुह्यंति ॥ ५७ ॥ संशयमाह द्वाभ्यां कर्माणियेनदेहेनकरोतितमत्रैवविहाय अमुत्रलोकांतरेकर्मोपस्थापितेनअन्येनदेहेनजुष्टान्युपभुक्तानिजीवोऽश्नुतेप्राप्नोति ॥ ५८ ॥

इतिवादःश्रूयते प्राप्यपुण्यकृतांल्लोकानिति शरीरजैःकर्मदोषैर्यातिस्थावरतांनरइतित्वयांचोक्तं शाश्वतीरनुभूयार्तीमिति एतच्चकर्तृभोक्तृदेहभेदेनकृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगान्नसंगच्छतइतिभावः संशयांतरमाह प्रोक्तंवेदोक्तंकर्मक्रियतेजनैः तच्चानंतरक्षणएवपरोऽक्षमदृश्यंसन्नप्रकाशते अतःकर्मणोनष्टत्वात् तद्भोगोऽपिदुर्घटइतिभावः ॥ ५९ ॥ प्रथमस्यैवोत्तरं येनैवेति अव्यवधानेनकर्तृभोक्तृदेहविच्छेदंविनास्थूलदेहनाशेऽपि मनःप्रधानस्यलिंगदेहस्यानाशान्नोक्तदोषप्रसंगइत्यर्थः ॥ ६० ॥ लिंगदेहविशिष्टस्यभोक्तृत्वंस्वप्नदृष्टांतेनस्पष्टयति शयानमिमंजाग्रद्देहंश्वसंतंजीवंतमुत्सृज्यतदभिमानंत्यक्त्वाआत्मनिमनसिसंस्काररूपेणाहितं कर्मयथाभुंक्ते तादृशेनंशयानदेहसदृशेनकर्मोपस्थापितेनदेहेनान्येनवापश्वादिदेहेनतथालोकांतरेपीतिभावः ॥ ६१ ॥ ननुभवतुनामलिंगविशिष्टस्यानेनदृष्टांतेनभोक्तृत्वं कर्तृत्वंतुदानप्रतिग्रहादिषुस्थूलविशिष्टस्यैवदृश्यतेतत्राह ममैतेपुत्रादयः असावहंब्राह्मणइतिब्रुवन्मनसायद्यद्देहंगृह्णीयात् तत्ततोदेहा

इतिवेदविदांवादःश्रूयतेतत्रतत्रह ॥ कर्मयत्क्रियतेप्रोक्तंपरोक्षंनप्रकाशते ॥ ५९ ॥ नारदउवाच येनैवारभतेकर्मतेनैवामुत्रतत्पुमान् ॥ भुंक्तेह्यव्यवधानेनलिंगेनमनसास्वयं ॥ ६० ॥ शयानमिममुत्सृज्यश्वसंतंपुरुषोयथा ॥ कर्मात्मन्याहितंभुंक्तेतादृशेनेतरेणवा ॥ ६१ ॥ ममैतेमनसायद्यदसावहमितिब्रुवन् ॥ गृह्णीयात्तत्पुमान्राद्धंकर्मयेनपुनर्भवः ॥ ६२ ॥ यथाऽनुमीयतेचित्तमुभयैरिंद्रियेहितैः ॥ एवंप्राग्देहजंकर्मलक्ष्यतेचित्तवृत्तिभिः ॥ ६३ ॥ नानुभूतंक्वचानेनदेहेनादृष्टमश्रुतं ॥ कदाचिदुपलभ्येतयद्रूपंयादृगात्मनि ॥ ६४ ॥ तेनास्यतादृशंराजन्लिंगिनोदेहसंभवं ॥ श्रद्धस्वाननुभूतोऽर्थोनमनःस्प्रष्टुमर्हति ॥ ६५ ॥

द्राद्धंसिद्धंकर्मपुमान्गृह्णीयात् येनकर्मणाअहंकारगृहीतेन पुनर्भवोभवतिअन्यथाजन्मानुपपत्तेः अतोअभिमंतुर्मनोविशिष्टस्यैवकर्तृत्वमभिमानविषयस्यतुदेहस्यपुत्रादिदेहवत्द्वारमात्रत्वमितिभावः ॥ ६२ ॥ यदुक्तंकर्मणोनष्टत्वान्नामुत्रभोगइतितत्राह यथेति उभयैर्ज्ञानकर्मरूपैरिंद्रियाणामीहितैः कदाचिच्चित्तवृत्तिभिश्चित्तमनुमीयते सत्यपिसर्वेंद्रियविषयसंबंधेयुगपज्ज्ञानानुत्पत्तेः तदुक्तमक्षपादेन युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिंगमिति एवंचित्तवृत्तिभिरपिपूर्वदेहजंकर्मलक्ष्यते तासामपियुगपदनुत्पत्तेः ॥ ६३ ॥ इतोऽपिकर्मलक्ष्यतइत्याह नानुभूतमितिद्वाभ्यां अनेनवर्तमानेनदेहेनक्वचकुत्रचिदपि यन्नानुभूतमननुभूतमनुपभुक्तमदृष्टंचाश्रुतंचयद्रूपंयदात्मकंयादृक्यत्प्रकारंचतत्कदाचित्स्वप्नमनोरथादिषु आत्मनिमनसिउपलभ्येत ॥ ६४ ॥ तेनहेतुनाऽस्यलिंगिनोवासनाश्रयस्यजीवस्यतादृशंतदनुभवादियुक्तंपूर्वदेहसंभवं श्रद्धस्वनिश्चयेनमन्यस्व नह्यननुभूतोऽर्थोमनःस्प्रष्टुं मनसिस्फुरितुमर्हति ॥ ६५ ॥

किंच मनोदृत्त्यैवपूर्वाण्रराणिशुभाशुभनिमित्तानिशरीराणिज्ञायंतइत्याह मनएवेति भद्रंतइतिसम्यग्गवधानार्थमाशिषाऽभिनंदति भविष्य तउद्भवंप्राप्स्यतः नभविष्यतः नीचत्वंप्राप्स्यतोऽपिभावीनिरूपाणिशंसति मनएवौदार्यकार्पण्यादिवृत्तिभिः पूर्वमप्येवमेवासीत्पश्चादप्येव मेवभविष्यतीतिज्ञापयतीत्यर्थः ॥ ६६॥ ननुकदाचिद्दर्शनानर्हमपिस्वप्नेप्रतीयते.तथापर्वताग्रेसमुद्रः दिवानक्षत्राणि स्वशिरश्छेदइत्यादित त्राह अदृष्टमिति अन्यदेशाश्रयंसमुद्रादिकंपर्वताग्रेनिशाश्रयंनक्षत्रादिकंदिवाअभ्यंगादि क्रियाश्रयंस्वशिरश्छेदनादिनिद्रादिदोषेणहित थाप्रतीयतइत्यनुमंतव्यं परस्यापितदनुपपत्तेस्तुल्यत्वादितिभावः ॥ ६७ ॥ ननुदरिद्रःक्वचिदात्मानंमहाराजंपश्यति तत्कथमसंभावितंसं गच्छेत्तत्राह सर्वइति आयांतिभोग्यत्वेनप्राप्नुवंति यांतिचभोगानंतरं यदिचकश्चिदमनाभवेत्तर्ह्येवंनस्यात् नत्वेतदस्तीत्याह सर्वेसमनस इति अतःसर्वेषांसमनस्कत्वान्मनसिचसर्वार्थानांक्रमेणप्रवेशान्नात्यंतादृष्टचरःकस्यापिकश्चिदर्थोऽस्तीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ तदेवंसर्वैरपि

मनएवमनुष्यस्यपूर्वरूपाणिशंसति ॥ भविष्यतश्चभद्रंतेतथैवनभविष्यतः ॥ ६६ ॥ अदृष्टमश्रुतंचात्रक्वचि न्मनसिदृश्यते ॥ यथातथाऽनुमंतव्यंदेशकालक्रियाश्रयं ॥ ६७ ॥ सर्वक्रमानुरोधेनमनसींद्रियगोचराः॥ आयांतिवर्गशोयांतिसर्वेसमनसोजनाः॥ ६८॥ सत्वैकनिष्ठेमनसिभगवत्पार्श्ववर्तिनि ॥ तमश्चंद्रमसीवे दमुपरज्यावभासते ॥ ६९ ॥ नाहंममेतिभावोऽयंपुरुषेव्यवधीयते॥ यावद्बुद्धिमनोक्षार्थगुणव्यूहोह्यनादि मान्॥ ७० ॥ सुप्तिमूर्छोपतापेषुप्राणायनविघाततः॥ नेहतेऽहमितिज्ञानंमृत्युप्रज्वारयोरपि॥ ७१ ॥

सर्वेऽर्थाःक्रमेणदृश्यंतइत्युक्तं इदानींयुगपदपिसर्वदर्शनंकदाचिद्भवतीत्याह सत्वैकनिष्ठेभगवत्पार्श्ववर्तिनिभगवद्ध्यानपरेमनसि इदंवि श्वमुपरज्यसंयोगमिवप्राप्यावभासते प्रतीत्यनर्हस्यापिकदाचित्प्रतीतौदृष्टांतः चंद्रमसिउपरज्यतमःराहुरिव तदिदंशुद्धेमनसिसर्वविषय स्फुरणंयोगिप्रत्यक्षमितिप्रसिद्धं ॥६९॥ तदेवंस्थूलदेहनाशेऽपिलिंगदेहस्यानाशादन्यःकर्ताभोक्तेतिदोषोनास्तीत्युक्तं तत्रैवंशंकते ननुलिं गदेहस्यस्थूलदेहद्वारेणैवकर्तृत्वभोक्तृत्वेनतुकेवलस्य तत्रकदाचित्स्थूलदेहाभावेजीवस्यकर्तृत्वभोक्तृत्वाभावान्मुक्तिःप्रसज्येततत्राहअ हंममेतिभावः स्थूलदेहसंबंधः पुरुषेजीवेनव्यवधीयते नविच्छिन्नोभवति किंपर्यंतं बुद्ध्यादीनांव्यूहः परिणामोलिंगं यावदस्ति अना दिमान् अनादिःसन् ॥७०॥ स्वापादावहंकाराद्यभवात्तद्विच्छेदमाशंक्याह द्वाभ्यां सुप्त्यादिषुउपतापः इष्टवियोगादिदुःखं तेष्वहमिति ज्ञानमहंकारः नेहतेनप्रकाशते प्राणायतनानामिंद्रियाणांविघातात् इंद्रियैरहंकारास्पदवस्तुग्रहणेह्यहंकारःस्फुरतिनान्यथेत्यर्थः॥७१॥

अपौष्कल्यादसंपूर्णत्वात्प्राणायतनानामिति शेषः यूनस्तरुणस्य यदेकादशविधमेकादशेंद्रियैः स्फुटं लिंगमहंकरणं तच्च दृश्यते गर्भादावेिति सतोऽप्यनभिव्यक्तौ दृष्टांतः कुह्वाममावास्यायां चंद्रमसो लिंगं रूपमिव ॥ ७२ ॥ तस्मादहंकारास्पदस्य स्थूलदेहस्याविच्छेदाद्वस्तुभूतार्थाभा

॥ ७५ ॥ वेऽपि संसृतिनिवृत्तिर्नास्तीत्याह अर्थेहीति ॥ ७३ ॥ यावल्लिंगस्थूलदेहाविच्छेदात्संसारानिवृत्तिरित्येतत्प्रपंचयति एवमिति सार्धैस्त्रिभिः पंच विधं तन्मात्रात्मकं त्रिवृत्त्रिगुणं षोडशविकारात्मना विस्तृतं ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ नन्वेकं देहं विसृज्य देहांतरप्रवेशात् पूर्वं विदेहता स्यादेवेत्यत आ

गर्भेबाल्येऽप्यपौष्कल्यादेकादशविधं यदा ॥ लिंगं न दृश्यते यूनः कुह्वां चंद्रमसो यथा ॥ ७२ ॥ अर्थे ह्यविद्यमाने ऽपि संसृतिर्न निवर्तते ॥ ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ॥ ७३ ॥ एवं पंचविधं लिंगं त्रिवृत् षोडश विस्तृतं ॥ एष चेतनया युक्तो जीव इत्यभिधीयते ॥ ७४ ॥ अनेन पुरुषो देहानुपादत्ते विमुंचति ॥ हर्षं शोकं भयं दुःखं सुखं चानेन विंदति ॥ ७५ ॥ यथा तृणजलूकेयं नापयात्यपयाति च ॥ न त्यजेन्म्रियमाणोऽपि प्राग्देहाभिमतिं जनः ॥ ७६ ॥ यावदन्यं न विंदेत व्यवधानेन कर्मणां ॥ मन एव मनुष्येंद्र भूतानां भवभावनं ॥ ७७ ॥ यदाऽक्षैश्चरितान् ध्यायन्कर्माण्याचिनुतेऽसकृत् ॥ सति कर्मण्यविद्यायां बंधः कर्मण्यनात्मनः ॥ ७८ ॥ अतस्तदपवादार्थं भज सर्वात्मना हरिं ॥ पश्यंस्तदात्मकं विश्वं स्थित्युत्पत्त्यप्यया यतः ॥ ७९ ॥ मैत्रेय उवाच भागवतमुख्यो भगवान्नारदो हंसयोर्गतिं ॥ प्रदर्श्य ह्यमुमामंत्र्य सिद्धलोकं ततोऽगमत् ॥ ८० ॥ प्राचीनबर्हीराजर्षिः प्रजासर्गाभिरक्षणे ॥ आदिश्य पुत्रानगमत्तपसे कपिलाश्रमं ॥ ८१ ॥ तत्रैकाग्रमना वीरो गोविंदचरणांबुजं ॥ विमुक्तसंगोऽनुभजन् भक्त्या तत्साम्यतामगात् ॥ ८२ ॥

ह यथेति नापयाति पूर्वतृणस्यात्यागात् अपयाति च तृणांतरधारणात् तथा प्राक्देहाभिमतिं न त्यजेत् म्रियमाणोऽपि ॥ ७६ ॥ अन्यं देहं कर्मणां प्राग्देहारंभकाणां व्यवधानेन विच्छेदेन समाप्त्या प्रकरणार्थमुपसंहरति मन एवेति भवभावनं संसारहेतुः ॥ ७७ ॥ कथं सतीति तदाह यदेति चरितान् उपभुक्तान् यतः कर्मणि सति नन्वसंगस्य कुतः कर्म तत्राह अविद्यायां सत्यां अनात्मनो देहादेः कर्मणि बंधो भवति ॥ ७८ ॥ विश्वस्थित्यादयो यतो हरेर्भवंति ॥ ७९ ॥ हंसयोर्जीवेश्वरयोः ॥ ८० ॥ पुत्रानादिश्येति पुत्राणामादेशं मंत्रिणामपेक्षं कथयित्वा कपिलाश्रमं गंगासागरसंगमं ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ॥ ७५ ॥

॥ ८३ ॥ आत्मशौचंमनःशोधकं प... ्यंसर्वोत्कृष्टफलदं ॥ ८४ ॥ स्त्रीबुद्धिस्तत्सहितस्याश्रमोऽहंकारश्छिन्नोभवति अमुत्रकर्मफल भोगःकथमितिसंशयश्छिन्नः ॥ ८५ ॥ इतिचतुर्थेटीकायामेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ प्रसंगात्पंचभिःप्रोक्तंवृत्तंप्राचीन बर्हिषः॥वर्ण्यतेचपुनर्द्वाभ्यांप्रस्तुतंतत्प्रचेतसां ॥१॥ तत्रत्रिंशेतपस्तुष्टादीशाल्लब्धवरास्ततः ॥आगत्यवार्क्षीमुद्वाह्यराज्यंचक्रुरितीर्यते ॥२॥ हरिंप्रतोष्यकांसिद्धिमापुः ॥ १ ॥ हेबार्हस्पत्य कस्यांचिद्विद्यायांबृहस्पतेर्मैत्रेयःशिष्यइतिज्ञातव्यं तेयदृच्छयागिरिशंप्राप्य तस्यैवकैव

एतदध्यात्मपारोक्ष्यंगीतंदेवर्षिणाऽनघ ॥ यःश्रावयेद्यःशृणुयात्सलिंगेनविमुच्यते ॥ ८३ ॥ एतन्मुकुंदय
शसाभुवनंपुनानंदेवर्षिवर्यमुखनिःसृतमात्मशौचं॥ यःकीर्त्यमानमधिगच्छतिपारमेष्ठ्यंनास्मिन्भवेभ्रम
तिमुक्तसमस्तबंधः ॥ ८४ ॥ अध्यात्मपारोक्ष्यमिदंमयाऽधिगतमद्भुतं ॥ एवंस्त्रियाश्रमःपुंसश्छिन्नोऽमुत्रच
संशयः॥ ८५॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेप्राचीनबर्हिनारदसंवादोनाम
एकोनत्रिंशोऽध्यायः॥ २९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ विदुरउवाच येत्वयाऽभिहिताब्रह्मन्सु
ताःप्राचीनबर्हिषः॥तेरुद्रगीतेनहरिंसिद्धिमापुःप्रतोष्यकां ॥ १ ॥ किंबार्हस्पत्येहपरत्रवाथकैवल्यनाथप्रि
यपार्श्ववर्तिनः॥ आसाद्यदेवंगिरिशंयदृच्छयाप्रापुःपरंनूनमथप्रचेतसः॥ २॥ मैत्रेयउवाच . प्रचेत
सोंऽतरुदधौपितुरादेशकारिणः॥जपयज्ञेनतपसापुरंजनमतोषयन्॥ ३ ॥दशवर्षसहस्रांतेपुरुषस्तुसनात
नः॥तेषामाविरभूत्कृच्छ्रंशांतेनशमयन्रुचा ॥ ४॥ सुपर्णस्कंधमारूढोमेरुशृंगमिवांबुदः॥ पीतवासाम
णिग्रीवःकुर्वन्वितिमिरादिशः ॥ ५ ॥ काशिष्णुनाकनकवर्णविभूषणेनभ्राजत्कपोलवदनोविलसत्किरी
टः॥ अष्टायुधैरनुचरैर्मुनिभिःसुरेंद्रैरासेवितोगरुडकिन्नरगीतकीर्तिः॥ ६॥

ल्यनाथप्रियस्यगिरिशस्यपार्श्ववर्तिनः तदनुगृहीताःसंतोनूनंपरंमोक्षंप्रापुरेव ततःपूर्वंतुइहाथवापरत्रांकिंप्रापुः ॥ २ ॥ रुद्रगीतजपरूपेण यज्ञेनतपसाच पुरंजनंहरिं ॥ ३ ॥ तेषांकृच्छ्रंतपःक्लेशं रुचाकांत्याशमयन् शांतेनसत्वेनवपुषाआविर्भूतः ॥ ४ ॥ सुपर्णस्कंधमारूढइ त्यादिनाबर्हिष्मतःसुतानाहइतितृतीयेनान्वयः ॥ ५ ॥ कनकमयेनवर्णवताविभूषणेन भ्राजमानकपोलंवदनंयस्य अष्टभिरायुधैः गरुड एव किन्नरःतेनपक्षस्वनैर्गीताकीर्तिर्यस्य ॥ ६ ॥

पीनाश्चतेआयताअष्टौभुजास्तेषांमंडलंसमूहः तन्मध्येस्थितयालक्ष्म्यास्पर्धमानाश्रीः शोभायस्याःतयावनमालयापरिवृतः आद्यःपुरु
षआह पर्जन्यस्यनादइवरुतंनादोयस्याःतयावाचा सघृणोऽवलोकोयस्य ॥७॥ यूयंमेमत्तोवृणीध्वं सौहार्देनहेतुना अपृथक्धर्मोयेषां
तेषांसंबोधनं वःपरस्परंसौहृदेनतुष्टोऽहं ॥ ८ ॥ भूतेषुसौहृदंचभविष्यति ॥९॥ तेभ्योदास्ये किंपुनर्युष्मभ्यमितिशेषः ॥१०॥ अग्रहीषुः
गृहीतवंतः अथोइतिहेतोः लोकेषुभविष्यति यद्वा लोकाननुलोकाननुभविष्यति द्रक्ष्यतिव्याप्स्यतीत्यर्थः ॥११॥ आत्मनोवीर्येणसंता

बर्हिष्मतःपुरुषआहसुतान्प्रपन्ना
पीनायताष्टभुजमंडलमध्यलक्ष्म्यास्पर्धच्छ्रियापरिवृतोवनमालयाद्यः ॥ सौहार्दे
न्पर्जन्यनादरुतयासघृणावलोकः ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच वरंवृणीध्वंभद्रंवोयूयंमेनृपनंदनाः ॥ सौहार्दे
नापृथक्धर्मास्तुष्टोऽहंसौहृदेनवः ॥ ८ ॥ योऽनुस्मरतिसंध्यायांयुष्माननुदिनंनरः ॥ तस्यभ्रातृष्वात्मसाम्यंत
थाभूतेषुसौहृदं ॥ ९ ॥ येतुमांरुद्रगीतेनसायंप्रातःसमाहिताः ॥ स्तुवंत्यहंकामवरान्दास्येप्रज्ञांचशोभनां ॥
॥ १० ॥ यद्यूयंपितुरादेशमग्रहीषुर्मुदान्विताः ॥ अथोवउशतीकीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ॥ ११ ॥ भविताविं
श्रुतःपुत्रोऽनवमोब्रह्मणोगुणैः ॥ यएतामात्मवीर्येणत्रिलोकींपूरयिष्यति ॥ १२ ॥ कंडोःप्रम्लोचयालब्धाक
न्याकमललोचना ॥ तांचापविद्धांजगृहुर्भूरुहान्नृपनंदनाः ॥ १३ ॥ क्षुत्क्षामायामुखेराजासोमःपीयूषवर्षि
णीं ॥ देशिनींरोदमानायानिदधेसदयाऽन्वितः ॥ १४ ॥ प्रजाविसर्गआदिष्टाःपित्रामामनुवर्तता ॥ तत्रक
न्यांवरारोहांतामुद्वहतमाचिरं ॥ १५ ॥ अपृथक्धर्मशीलानांसर्वेषांवःसुमध्यमा ॥ अपृथक्धर्मशीलेयंभूया
त्पत्न्यर्पिताशया ॥ १६ ॥

कंडोरितित्रिभिः तपोनाशार्थमिंद्रप्रेषितयाप्रम्लोचया कंडुर्नाम्नऋषिःबहुकालंरेमे साच
तेन ॥ १२ ॥ पुत्रार्थमादौभार्यांसंपादयति
ततः स्वर्गंगच्छंतीकंडोर्जातंगर्भंवृक्षेषुत्यक्त्वाजगाम तदेतदुक्तं अपविद्धांत्यक्तां ॥१३॥ प्रसिद्धोवनस्पतीनांराजासोमः अमृतस्राविणींदे
शिनींतर्जनीं रुदंत्यास्तस्यामुखेनिदधे अनेनाप्सरोगर्भसंभवेनामृताहारेणचतस्यालावण्यंक्लमस्वेददौर्गंध्यादिराहित्यंचोक्तं ॥१४॥ माम
नुवर्तमानेनपित्रानियुक्ताःसंतः तत्रप्रजाविसर्गेनिमित्तेतामुद्वहत ॥ १५ ॥ ननुबहूनांकथमेकाभार्यास्यात्तत्राह अपृथक्धर्मःशीलंयेषां
तेषांवःपत्नीभूयात् अर्पितोभवत्स्वआशयोयया धर्मशीलयोरैक्यात् मद्वाक्याच्चनदृष्टादृष्टविरोधइतिभावः ॥ १६ ॥

अहृतौजसः अप्रतिहतबलाः संतः ॥ १७ ॥ पक्कगुणोदग्धकामादिमलआशयोयेषां अतःलोकद्वयभोगान्निरयमायान्निर्विद्य मत्स्थानं प्राप्स्यथ ॥ १८ ॥ ननुगृहेषुप्रविष्टानामस्माकंतदासक्त्यांबंधएवस्यात् कुतस्त्वद्भक्तिनिर्वेदोवातत्राह गृहेष्विति कुशलंमय्यर्पितंकर्मयेषां मद्वार्तायांयातोयामःकालोयेषां ॥ १९ ॥ त्वद्वार्ताश्रोतृणांगृहैर्नबंधइतिकुतस्तत्राह नव्यवदिति यद्यस्मात्कथाश्रवणात्ज्ञःसर्वज्ञोऽहमीश्वरः ब्रह्मवादि... प्रवक्तृभिर्निमित्तभूतैःश्रोतृणांहृत्हृदयं नव्यवत् प्रतिपदंनूतनवत् अयेप्राप्नोषि ब्रह्मसाक्षात्कारोभवतीत्यर्थः ननु त्वत्कथाश्रवणेकथंब्रह्मसाक्षात्कारस्तत्राह योऽहमेतदेवब्रह्म तत्रहेतुः यतोगताः यंमांप्राप्ताःसंतोमोहशोकहर्षान्नप्राप्नुवंति अतोमत्क

दिव्यवर्षसहस्राणांसहस्रमहृतौजसः ॥ भौमान्भोक्ष्यथभोगान्वैदिव्यांश्चानुग्रहान्मम ॥ १७ ॥ अथमय्यनपायिन्याभक्त्यापक्कगुणाशयाः ॥ उपयास्यथमद्धामनिर्विद्यनिरयादतः ॥ १८ ॥ गृहेष्वा...शतांचापिपुंसांकुशलकर्मणां ॥ मद्वार्तायातयामानांनबंधायगृहामताः ॥ १९ ॥ नव्यवद्धृदयेयज्ज्ञोब्र...तद्ब्रह्मवादिभिः ॥ नमुह्यंतिनशोचंतिनहृष्यंतियतोगताः ॥ २० ॥ मैत्रेयउवाच एवंब्रुवाणंपुरुषार्थभाजनंजनार्दनंप्रांजलयः प्रचेतसः ॥ तद्दर्शनध्वस्ततमोरजोमलागिराऽगृणन्गद्गदयासुहृत्तमं ॥ २१ ॥ प्रचेतसऊचुः नमोनमःक्लेशविनाशनायनिरूपितोदारगुणाह्वयाय ॥ मनोवचोवेगपुरोजवायसर्वाक्षमार्गैरगताध्वनेनमः ॥ २२ ॥ शुद्धायशांतायनमःस्वनिष्ठयामनस्यपार्थंविलसद्द्वयाय ॥ नमोजगत्स्थानलयोदयेषुगृहीतमायागुणविग्रहाय ॥ २३ ॥ नमोविशुद्धसत्त्वायहरयेहरिमेधसे ॥ वासुदेवायकृष्णायप्रभवेसर्वसात्वतां ॥ २४ ॥

थाश्रवणेननव्यवन्ममहृद्याविर्भावादस्यैवब्रह्मसाक्षात्कारत्वात् गृहेषुवसतामपिनबंधइत्यर्थः ॥ २० ॥ पुरुषार्थंभाजयतिप्रापयतीतितथातं ॥ २१ ॥ वेदैःसकलश्रेयःसाधनत्वेननिरूपिताउदारगुणाः आह्वयानामानियस्य मनोवचसोर्वेगादपिपुरोऽग्रेजवोवेगोयस्य मनोवचसोरगोचरायेत्यर्थः अतएवसर्वेषामक्षाणांमार्गैःअगतः अनवगतोऽध्वायस्य तस्मैतेनमः ॥ २२ ॥ स्वनिष्ठयास्वरूपस्थित्याशुद्धाय अतः शांतायमनसिनिमित्तेसति अपार्थंव्यर्थमेवविलसत् विस्फुरितंद्वयंयस्मिन् गृहीतामायागुणैर्विग्रहाब्रह्मादिमूर्तयोयेन ॥ २३ ॥ स्वतस्तु विशुद्धसत्त्वरूपाय संसारंहरतिमेधाज्ञानंयस्यतस्मै ॥ २४

भा० च० ॥ २५ ॥ अयुंक्ष्महि कृतवंतोवयं ॥ २६ ॥ यदुक्तंवरंवृणीध्वमितितन्मनसिनिधाय ... रूपमिति समस्तानांक्लेशानांसंक्षयोयस्मात् न ॥ २७ ॥ कुतइत्यतआह हेअभद्ररंधन अमंगल
आविष्कृतंप्रकटितं अतोऽन्यत्किमनुकंपितमनुकंपा इयमेवास्माकंपरमा ... ॥ २७ ॥ कुतइत्यतआह हेअभद्ररंधन अमंगल
नाशन त्वयाप्रत्ययोऽत्रनविवक्षितःएतावदेवदीनेषुवत्सलैः प्रभुभिर्भाव्यंकार्यं किंतत्तदाह यदिति अस्मदीयाएतइतिबुध्याउचितेकाले
॥७७॥ ऽनुस्मर्यतइतियत् त्वयातुरूपमपिदर्शितमितिभावः ॥ २८ ॥ येनानुस्मरणेनस्मृतानांतेषामुपशांतिः सुखंभवति किंच क्षुल्लकानामपिभू
तानामंतर्हृदये अंतर्हितःअंतर्यामित्वेनस्थितोभवानीहतामिच्छतांत्वदुपासकानांनोऽस्माकमाशिषः कस्माद्धेतोर्नवेद जानात्येवेत्यर्थः

नमःकमलनाभायनमःकमलमालिने ॥ नमःकमलपादायनमस्तेकमलेक्षण ॥ २५ ॥ नमःकमलकिंजल्कपिशंगामलवाससे ॥ सर्वभूतनिवासायनमोऽयुंक्ष्महिसाक्षिणे ॥ २६ ॥ रूपंभवगतात्वेतदशेषक्लेशसंक्षयं ॥ आविष्कृतंनःक्लिष्टानांकिमन्यदनुकंपितं ॥ २७ ॥ एतावदेवप्रभुभिर्भाव्यंदीनेषुवत्सलैः ॥ यदनुस्मर्यतेकालेस्वबुद्ध्याऽभद्ररंधन ॥ २८ ॥ येनोपशांतिर्भूतानांक्षुल्लकानामपीहतां ॥ अंतर्हितोऽतर्हृदयेकस्मान्नोवेदनाशिषः ॥ २९ ॥ असावेववरोऽस्माकमीप्सितोजगतःपते ॥ प्रसन्नोभगवान्येषामपवर्गगुरुर्गतिः ॥ ३० ॥ नत्वंतस्त्वद्विभूतीनांसोऽनंतइतिगीयसे ॥ ३१ ॥ पारिजातेऽजसा वरंवृणीमहेऽथापिनाथत्वत्परतःपरात् ॥ नत्वंतस्त्वद्विभूतीनांसोऽनंतइतिगीयसे ॥ ३१ ॥ पारिजातेऽजसालब्धेसारंगोऽन्यन्नसेवते ॥ त्वदंघ्रिमूलमासाद्यसाक्षात्किंकिंवृणीमहि ॥ ३२ ॥ यावत्तेमाययास्पृष्टाभ्रमामइहकर्मभिः ॥ तावद्भवत्प्रसंगानांसंगःस्यान्नोभवेभवे ॥ ३३ ॥

अपवर्गगुरुर्मोक्ष
॥ २९ ॥ तथाऽपिवक्तव्यंचेत्तर्हियेषामस्माकंभगवान्प्रसन्नः असावेववरः भगवत्प्रसादएवास्माकमीप्सितोवरइत्यर्थः अपवर्गगुरुर्मोक्ष
मार्गप्रदर्शकः गतिः स्वतश्चपुरुषार्थभूतः ॥ ३० ॥ यद्यप्येवंतथापिहेनाथ त्वत्त्वत्तः वरमेकंवृणीमहे कथंभूतात्परतः कारणादपिपरात् अ
क्षरात्परतःपरइतिश्रुतेः अतोयद्यपित्वंदातुंसमर्थः नचदेयानांत्वद्विभूतीनामंतोऽस्तियतोऽनंतविभूतित्वादनंतइतिगीयसे ॥ ३१ ॥ तथाऽ
पियथासारंगोभ्रमरः पारिजातेसुखेनलब्धेसतिसुलभमप्यन्यद्वृक्षांतरंनसेवते तथावयमपिसाक्षात्त्वदंघ्रिमूलंप्राप्यकिंकिंवृणीमहिनकिं
चिदित्यर्थः यद्वाकिमप्यन्यत् तुच्छंकिमर्थंवृणीमहि यद्वा यदिवृणीमहितर्हिकिंकिंवृणीमहि अनंतत्वेनमनोरथानामनवस्थानादित्यर्थः ॥७७॥
॥ ३२ ॥ अतएतावदेवंप्रार्थयामइत्याहुः यावदिति स्पृष्टाःव्याप्ताः भगवतिप्रकृष्टःसंगोयेषांतेषांसंगोऽस्माकंस्यात् ॥ ३३ ॥

ननुराज्यभोगान्स्वर्गापवर्गौचविहायकिमिदंप्रार्थ्यतेतत्राहुः तुलयामेति भगवत्संगिनांसंगस्यलवेनापि॥ ३४॥ सत्संगस्यश्रैष्ठ्यंप्रपंचयति यत्रेतित्रिभिः यत्रयेषु यतः याभ्यःकथाभ्यः निर्वैरंवैराभावः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पद्भ्यांपावनेच्छया संसाराद्भीतस्य ॥ ३७ ॥ सत्संगफल मस्माभिरेवानुभूतमित्याहुः वयंत्विति तवयःप्रियःसखातस्यभवस्यअत्यंतमचिकित्सस्यभवस्यजन्मनोमृत्योश्चभिषक्तमंसद्वैद्यंत्वांगतिं प्राप्ताः ॥ ३८ ॥ वरांतरंवृणुतेयन्नइतिद्वाभ्यां नताःनमस्कृताः ॥ ३९ ॥ निरंधसांनिरन्नानां अदभ्रंबहुकालंतेपरितोषणायभवत्वितिगृ

तुलयामलवेनापिनस्वर्गंनापुनर्भवं॥ भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः ॥ ३४ ॥ यत्रेड्यंतेकथामृष्टास्तृष्णायाःप्रशमोयतः॥ निर्वैरंयत्रभूतेषुनोद्वेगोयत्रकश्चन॥ ३५॥ यत्रनारायणःसाक्षाद्भगवान्यासिनांगतिः॥ संस्तूयतेसत्कथासुमुक्तसंगैःपुनःपुनः ॥ ३६ ॥ तेषांविचरतःपद्भ्यांतीर्थानांपावनेच्छया ॥ भीतस्यकिंनरोचेततावकानांसमागमः ॥ ३७ ॥ वयंतुसाक्षाद्भगवन्भवस्यप्रियस्यसख्युःक्षणसंगमेन॥ सुदुश्चिकित्सस्यभवस्यमृत्योर्भिषक्तमंत्वाऽद्यगतिंगताःस्म॥ ३८ ॥ यन्नःस्वधीतंगुरवःप्रसादिताविप्राश्चवृद्धाश्चसदाऽनुवृत्त्या॥ आर्यानताःसुहृदोभ्रातरश्चसर्वाणिभूतान्यनसूययैव॥ ३९॥ यन्नःसुतप्तंतपएतदीशनिरंधसांकालमदभ्रमप्सु॥ सर्वंतदेतत्पुरुषस्यभूम्नोवृणीमहेतेपरितोषणाय॥ ४०॥ मनुःस्वयंभूर्भगवान्भवश्चयेऽन्येतपोज्ञानविशुद्धसत्त्वाः॥ अदृष्टपाराअपियन्महिम्नःस्तुवंत्यथोत्वात्मसमंगृणीमः॥ ४१ ॥ नमःसमायशुद्धायपुरुषायपरायच॥ वासुदेवायसत्त्वायतुभ्यंभगवतेनमः॥ ४२॥ मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतोभिरभिष्टुतोहरिःप्रीतस्तथेत्याहशरण्यवत्सलः॥ अनिच्छतांयानमतृप्तचक्षुषांययौस्वधामानपवर्गवीर्यः ॥ ४३ ॥

णीमहे ॥ ४० ॥ अज्ञानामप्यस्माकंत्वत्स्तुतिर्नायुक्तेत्याहुः मनुरिति यस्यतवमहिम्नोनदृष्टंपारंयैस्तेऽपित्वामात्मसमंस्वमत्यनुरूपंयथास्तुवंति अथोऽतःवयमपिगृणीमः ॥ ४१ ॥ सत्त्वमूर्तयेवासुदेवाय ॥ ४२ ॥ यानंस्वप्रयाणंअनिच्छतामपिसतांस्वधामययौ भक्तहृदयंविवेश अनपवर्गवीर्यः अकुंठितप्रभावः ॥ ४३ ॥

उदन्वतःसिंधोःसलिलान्निर्यायनिर्गत्यगांस्वर्गंरोद्धुमिवोच्छ्रितैर्द्रुमैर्गांमहींछन्नांवीक्ष्यद्रुमेभ्योऽकुप्यन् तदाहिप्राचीनबर्हिषःप्रव्रजितत्वाद राजकेकर्षणाद्यभावात् द्रुमैर्भूमिश्छन्नाऽभूत्॥४४॥ निरस्तावीरुधोऽपियस्यास्तथाभूतांकर्तुं संवर्तकःकालाग्निरुद्रः॥४५॥ नयैर्युक्तिभिः ॥४६॥ उज्जन्हुः समर्पयामासुः ॥४७॥ मारिषांवार्क्षीं अजनयोनिर्ब्रह्मा तस्माज्जातोदक्षः महतःश्रीमहादेवस्यावज्ञानात् पूर्वमजनयो निजोब्रह्मपुत्रोऽपिसन् क्षत्रियजातीयस्यामजनि जातः ॥४८॥ प्राक्सर्गेपूर्वदेहे कालेनविद्रुतेदैवेनेश्वरेणचोदितःसन् इष्टाःप्रजाःससर्ज

अथनिर्यायसलिलात्प्रचेतसउदन्वतः ॥ वीक्ष्याकुप्यन्द्रुमैश्छन्नांगांगांरोद्धुमिवोच्छ्रितैः ॥ ४४ ॥ ततोऽग्नि मारुतौराजन्नमुंचन्मुखतोरुषा ॥ महींनिर्वीरुधंकर्तुंसंवर्तकइवात्यये ॥ ४५ ॥ भस्मसात्क्रियमाणांस्तान्द्रु मान्वीक्ष्यपितामहः ॥ आगतःशमयामासपुत्रान्बर्हिष्मतोनयैः ॥ ४६ ॥ तत्रावशिष्टायेवृक्षाभीतादुहितरंत दा ॥ उज्जन्हुस्तेप्रचेतोभ्यउपदिष्टाःस्वयंभुवा ॥ ४७॥ तेचब्रह्मणआदेशान्मारिषामुपयेमिरे ॥ यस्यांमहदव ज्ञानादजन्यजनयोनिजः ॥ ४८ ॥ चाक्षुषेत्वंतरेप्राप्तेप्राक्सर्गेकालविद्रुते ॥ यःससर्जप्रजाइष्टाःसदक्षोदैव चोदितः ॥ ४९ ॥ योजायमानःसर्वेषांतेजस्तेजस्विनांरुचा ॥ स्वयोपादत्तदाक्ष्याच्चकर्मणांदक्षमब्रुवन् ॥ ॥५०॥ तंप्रजासर्गरक्षायामनादिरभिषिच्यच ॥ युयोजयुयुजेऽन्यांश्चसवैसर्वप्रजापतीन् ॥ ५१ ॥. इतिश्री भागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ मैत्रेयउवाच ततउत्पन्नविज्ञा नाआश्वधोक्षजभाषितं ॥ स्मरंतआत्मजेभार्याविसृज्यप्राव्रजन्गृहात् ॥ १ ॥

सदक्षइतिप्रसिद्धः ॥ ४९ स्वयारुचाप्रभयातेजउपादत्त आच्छादितवान् यंचकर्मदाक्ष्याद्दक्षमब्रुवन् ॥ ५० ॥ तमभिषिच्यानादिर्ब्रह्मा प्रजासर्गरक्षायांयुयोज सचदक्षोऽन्यान्मरीच्यादींस्तत्तद्व्यापारेषुनियुक्तवान् ॥ ५१ ॥ इतिचतुर्थेटीकायांत्रिंशोऽध्यायः॥ ३० ॥ ॥छ॥ एकत्रिंशेसुतेदक्षेधुरंन्यस्यवनेसतां ॥ नारदोक्तेनमार्गेणमुक्तिरुक्ताप्रचेतसां ॥ १ ॥ ततः दिव्यवर्षसहस्राणांसहस्रस्यांते उत्पन्नविवेकज्ञा नास्ते उपयास्यथमद्धामनिर्भिन्नानिरयादतइत्यधोक्षजभाषितंस्मरंतआशुप्राव्रजन् ॥ १ ॥

ब्रह्मसत्रेणात्मविमर्शेनदीक्षिताः कृतसंकल्पाबभूवुः सर्वेषुभूतेष्वात्मेतिमेधाज्ञानंयस्मिन् तेन क्वेलायां समुद्रतटे जाजलिर्नामऋषिः॥२॥ निर्जिताःप्राणमनोवचोदृशोयैस्तान् शांताउपरताः समानामूलाधारादारभ्यऋजवोविग्रहायेषां ब्रह्मणियोजितआत्मायैःसुरासुरैरीड्यो दृष्टवान् ॥ ३ ॥ उत्थायप्रणिपत्यथयथादेशं यथाविधि पूजयित्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ आदिष्टमुपदिष्टंयदात्मतत्त्वं क्षपितंविस्मृतं ॥ ६ ॥ ७॥ तिप्रचेतोभिःपृष्टः ॥ ८ ॥ अहोगृहप्रसक्त्याहरिसेवांविनासर्वंजन्मकर्मादिकंव्यर्थीकृतमितितान्शोचन्नाह तज्जन्मेतिचतुर्भिः यतोजन्म

दीक्षितात्ब्रह्मसत्रेणसर्वभूतात्ममेधसा ॥ प्रतीच्यांदिशिवेलायांसिद्धोऽभूद्यत्रजाजलिः ॥ २ ॥ तान्निर्जितप्राणमनोवचोदृशोजितासनान्शांतसमानविग्रहान् ॥ परेऽमलेब्रह्मणियोजितात्मनःसुरासुरेड्योददृशेस्मनारदः ॥ ३ ॥ तमागतंतउत्थायप्रणिपत्याभिनंद्यच ॥ पूजयित्वायथादेशंसुखासीनमथाब्रुवन् ॥ ४ ॥ प्रचेतसऊचुः स्वागतंतेसुरर्षेऽद्यदिष्ट्यानोदर्शनंगतः ॥ तवचंक्रमणंब्रह्मन्नभयाययथारवेः ॥ ५ ॥ यदादिष्टंभगवताशिवेनाधोक्षजेनच ॥ तद्गृहेषुप्रसक्तानांप्रायशःक्षपितंप्रभो ॥ ६ ॥ तन्नःप्रद्योतयाध्यात्मज्ञानंतत्त्वार्थदर्शनं ॥ येनांजसातरिष्यामोदुस्तरंभवसागरं ॥ ७ ॥ मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतसांपृष्टोभगवान्नारदोमुनिः ॥ भगवत्युत्तमश्लोकआविष्टात्माऽब्रवीन्नृपान् ॥ ८ ॥ नारदउवाच तज्जन्मतानिकर्माणितदायुस्तन्मनोवचः ॥ नृणांयेनेहविश्वात्मासेव्यतेहरिरीश्वरः ॥ ९ ॥ किंजन्मभिस्त्रिभिर्वेहशौक्लसावित्रयाज्ञिकैः ॥ कर्मभिर्वात्रयीप्रोक्तैःपुंसोपिविबुधायुषा ॥ १० ॥ श्रुतेनतपसावाकिंवचोभिश्चित्तवृत्तिभिः ॥ बुद्ध्यावाकिंनिपुणयावलेनेंद्रियराधसा ॥ ११ ॥ किंवायोगेनसांख्येनन्यासस्वाध्याययोरपि ॥ किंवाश्रेयोभिरन्यैश्चनयत्रात्मप्रदोहरिः ॥ १२ ॥

देहेहरिसेवैवफलमतस्तद्विहीनंसर्वंव्यर्थमित्यर्थः ॥ ९ ॥ शुक्लसंबंधिजन्मविशुद्धमातापितृभ्यामुत्पत्तिः सावित्रमुपनयनेन याज्ञिकंदीक्षया विबुधानामिवदीर्घायुषाअपि ॥ १० ॥ वचोभिःवाग्विलासैःचित्तवृत्तिभिः नानाऽवधानसामर्थ्यैः इंद्रियाणांराधसा पाटवेन ॥ ११ ॥ योगेनप्राणायामादिना सांख्येनदेहादिव्यतिरिक्तात्मज्ञानमात्रेण संन्यासवेदाध्ययनाभ्यामपि अन्यैरपिव्रतवैराग्यादिभिःश्रेयःसाधनैः ॥ १२ ॥

वोच्छिन्नेत्तद्रु ... मदीछन्नांवा ... मभ्याकेप

नन्वेषांनानाफलसाधनानांहरिसेवाभावमात्रेणकुतोवैय ... यसा ... मालवावाधः ... कोक्षा अर्थतः परमार्थतः आत्मार्थत्वे नैवान्येषांप्रियत्वादित्यर्थः भवत्वात्मा अवधिः हरेः किमायातंतत्राह सर्वेषामपीति आत्माआत्मदश्चाविद्यानिरासेनस्वरूपाभिव्यंजकः ऐश्वरेणापिरूपेणबलिप्रभृतिभ्यइवात्मप्रदः प्रियश्चपरमानंदरूपत्वात् ॥१३॥ किंचनानाकर्मभिस्तत्तद्देवताप्रीतिनिमित्तान्यपिफलानिहरिप्रीत्याभवंतिकेवलंतन्नदेवताराधनेननतुनकिंचिदितिसदृष्टांतमाह यथेति मूलात्प्रथमधिभागाःस्कंधाः तद्विभागाभुजाः तेषामपिउपशाखाः उपलक्षणं पत्रपुष्पादयोऽपितृप्यंति नतुमूलमेकंविनाताःस्वस्वनिषेचनेन प्राणस्योपहारोभोजनंतस्मादेवेंद्रियाणांतृप्तिः नतुतत्तदिंद्रियेषुपृथक्पृथगन्नलेपनेन तथाऽच्युताराधनमेवसर्वदेवताराधनंनपृथगित्यर्थः ॥१४॥ कुतःसर्वमूलत्वादितिसदृष्टांतमाह यथैववारःजलानि

श्रेयसामपिसर्वेषामात्मात्व्यवधिरर्थतः॥ सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मात्मदःप्रियः॥ १३ ॥ यथातरोर्मूलनिषेचनेनतृप्यंतितत्स्कंधभुजोपशाखाः॥ प्राणोपहाराच्चयथेंद्रियाणांतथैवसर्वार्हणमच्युतेज्या॥ १४ ॥ यथैवसूर्यात्प्रभवंतिवारःपुनश्चतस्मिन्प्रविशंतिकाले॥ भूतानिभूमौस्थिरजंगमानितथाहरावेवगुणप्रवाहः॥ ॥ १५ ॥ एतत्पदंतज्जगदात्मनःपरंसकृद्विभातंसवितुर्यथाप्रभा॥ यथाऽसवोजाग्रतिसुप्तशक्तयोद्रव्यक्रियाज्ञानभिदाभ्रमात्ययः॥ १६ ॥

वर्षाकालेसूर्यादुद्भवंति ग्रीष्मेतस्मिन्नेवप्रविशंति अस्याप्रसिद्धत्वेनदृष्टांतांतरमाह यथाभूतानिभूमाविति गुणप्रवाहश्चेतनाचेतनात्मकःप्रपंचः ॥ १५ ॥ ननुहरावेवगुणप्रवाहइत्युक्तेतदाधारत्वेनसोपाधिकत्वंहरेःस्यादित्याशंक्याह एतदिति एतद्विश्वंविष्णोस्तत्सर्वशास्त्रप्रसिद्धंपदंपरंसर्वोपाधिरहितंतदुत्पन्नत्वाततःपृथगित्यर्थः तर्हिकथमन्यथाभातितत्राह सकृदिति सकृत्कदाचिद्विभातंस्फुरितंगंधर्वनगरवत् यथासवितुःप्रभानततोभिन्ना यथाचजाग्रतिअसवइंद्रियाणिस्फुरंति सुषुप्तौतुसुप्तशक्तयोभवंतीत्यर्थः कथंभूतोऽसौहरिः द्रव्यादीनांत्रिविधाहंकारकार्याणांतन्निमित्तस्यभेदभ्रमस्यचात्ययोयस्मात्सः यद्वा अजाग्रतिसुषुप्तौअसवःसुप्ताःशक्तयोयेषांतेभवंति सवितुःप्रभेत्युभयत्रदृष्टांतइति ॥ १६ ॥

॥७९॥

नन्वसंगेहरौकथंप्रपंचोत्पत्तिलयौतत्राह यथेति अभ्रतमःप्रकाशाआगमापायिनोरजस्तमःसत्त्वस्थानीयाः हेभूपाः प्रचेतसः अमूःशक्त यउद्भवंति नभवंतिलीयंते इतिएवमयंजगत्प्रवाह. ॥ १७ ॥ तेनसर्वकारणत्वेनहेतुनाकालोनिमित्तं प्रधानमुपादानं पुरुषःकर्ता एतत्त्रि तयात्मकत्वात्सर्वकारणंपरमीश्वरमद्धासाक्षाद्भजध्वं कथमात्मनोएकभावेनाभिन्नत्वेन ॥ १८ ॥ साधनमाह दयादिभिःशीघ्रंतुष्यति ॥ १९ ॥ ततोनकदाचित्त्यजतीत्याह अपहृतानिरस्ताःसकलाएषणाः कामायस्मात् सचासावमलअद्मात्मनस्तस्मिन्सतांमनसिनिरंतरंसं मेधितयाभावनयोपहूतःसन्नक्षरोहरिः छिद्रवत्तत्रत्याकाशवद् ततोनसरतिनापयातिहि किंकुर्वन् आत्मनोनिजजनवशगत्वंस्वभक्ताधी

यथानभस्यभ्रतमःप्रकाशाभवंतिभूपानभवंत्यनुक्रमात् ॥ एवंपरेब्रह्मणिशक्तयस्त्वमूरजस्तमःसत्त्वमिति प्रवाहः ॥ १७ ॥ तेनैकमात्मानमशेषदेहिनांकालंप्रधानंपुरुषंपरेशं ॥ स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावे नभजध्वमद्धा ॥ १८ ॥ दययासर्वभूतेषुसंतुष्ट्यायेनकेनवा ॥ सर्वेंद्रियोपशांत्याचतुष्यत्याशुजनार्दनः ॥ १९ ॥ अपहृतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहूतः ॥ निजजनवशगत्वमात्मनोऽयन्नसरतिछिद्रवद क्षरःसतांहि ॥ २० ॥ नभजतिकुमनीषिणांसइज्यांहरिरधनात्मधनप्रियोरसज्ञः ॥ श्रुतधनकुलकर्मणामदै र्येविदधतिपापमकिंचनेषुसत्सु ॥ २१ ॥ श्रियमनुचरतींतदर्थिनश्चद्विपदपतीन्विबुधांश्चयत्स्वपूर्णः ॥ नभ जतिनिजभृत्यवर्गतंत्रःकथममुमुद्विसृजेत्पुमान्कृतज्ञः ॥ २२ ॥ मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतसोराजन्न न्याश्च भगवत्कथाः ॥ श्रावयित्वाब्रह्मलोकंययौस्वायंभुवोमुनिः ॥ २३ ॥

॥ २० ॥ सतामेववश्योऽसौअसतांतुपूजामपिनगृह्णातीत्याह नेति कुमनीषिणांकुत्सितमतीनामधनाश्चते आत्मधना नत्वमयन्नवर ... रसज्ञःभक्तिसुखज्ञः केकुमनीषिणस्तानाह श्रुतादिनिमित्तैर्मदैर्येसत्सुपापंतिरस्कारंकुर्वंति ॥ २१ ॥ भक्ताधी श्वभगवद्भक्तास्ते प्रियाः ... यंतदर्थिनःसका ... द्विपदपतीन्नरेंद्रान् विबुधान्देवानपियोनानुवर्तते यतःस्वेनैवपूर्णः अतःस्वभृ नत्वंप्रपंचयन्नाह अनुवर्तमानामपि ... ॥ प्रचेतसःकर्मभूतान् अन्याश्चनूनंमुनीतेरित्यादिध्रुवचरिताद्याः सर्वेऽगा त्यवर्गानुरक्तएव एवंभूतममुमुत्ईषदपि कथंपरित्यजेत् यत्प्रचेतसामित्युक्तत्वात ॥ २३ ॥

॥ २६ ॥ प्रचेतसांनारदस्यचसंवादंहरिकीर्तनं ...मिहितं ... ॥ २९ ॥ यएषवंशःसोऽनुवर्णितः ॥ २६ ॥ ...
व्रतः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वान्ज्ञातीन् दिदृक्षुः ॥ ३० ॥ ...चरितमितिशेषः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेश्री

...ष्णादय...

...पने॰

...ऽपितन्....नर्यातंयशोलोकमलापहं ॥ हरेर्निशम्यतत्पादंध्यायंतस्तद्गतिंययुः ॥ २४ ॥ एतत्तेभिहितंक्षत्तर्य
न्मांत्वंपरिपृष्टवान् ॥ प्रचेतसांनारदस्यसंवादंहरिकीर्तनं ॥ २५ ॥ श्रीशुकउवाच यएषउत्तानपदोमा
नवस्यानुवर्णितः ॥ वंशःप्रियव्रतस्यापिनिबोधनृपसत्तम ॥ २६ ॥ योनारदादात्मविद्यामधिगम्यपुनर्महीं ॥
भुक्त्वाविभज्यपुत्रेभ्यऐश्वरंसमगात्पदं ॥ २७ ॥ इमांतुकौषारविणोपवर्णितांक्षत्तानिशम्याजितवादसत्क
थां ॥ प्रवृद्धभावोऽश्रुकलाकुलोमुनेर्दधारमूर्ध्नाचरणंहृदाहरेः ॥ २८ ॥ विदुरउवाच सोऽयमद्यमहायो
गिन्भवताकरुणात्मना ॥ दर्शितस्तमसःपारोयत्राकिंचनगोहरिः ॥ २९ ॥ श्रीशुकउवाच इत्यानम्यत
मामंत्र्यविदुरोगजसाह्वयं ॥ स्वानांदिदृक्षुःप्रययौज्ञातीनांनिर्वृताशयः ॥ ३० ॥ एतद्यःशृणुयाद्राजन्राज्ञां
हर्यर्पितात्मनां ॥ आयुर्धनंयशःस्वस्तिगतिमैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधे
ऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांप्राचेतसोपाख्यानंनामएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

धरस्वामिविरचितायांश्रीभागवतभावार्थदीपिकायामेकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥